

О. В. МАЛЬЦЕВ

О. С. САІНЧІН

О. С. СОТУЛА

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ
УМИСНИХ ВБИВСТВ.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ

СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ

МОНОГРАФІЯ

Maltsev O.V. | Sainchin O.S. | Sotula O.S

**THEORETICAL BASIS OF INTENTIONAL HOMICIDE
INVESTIGATION:
COMPREHENSIVE CRIMINAL, CRIMINALISTIC AND
PSYCHOLOGICAL ASPECTS.
SERIAL KILLER PSYCHOLOGICAL PORTRAIT**

COLLECTIVE MONOGRAPH

REVIEWERS:

E.L. Streltsov, the academic Secretary of the Southern Regional Center of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Doctor in Law, Doctor of Theology, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine.

V.G. Lukashevich, the Head of the Department of Criminal process and Forensic Science of the Institute of Law named after V. Stashis, Classical Private University, Doctor of Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine.

V.I. Barko, the Doctor of Psychological sciences, Professor, the expert in branch of law psychology, police colonel, the ex-vice rector of Department of MIA Academy of Ukraine, Professor of Sociology and psychology Department of the Kharkiv National university of Internal affairs, the principal scientific officer of psychological support and care research laboratory of Ukrainian State Ministry of Internal Affairs Research Institute.

SUMMARY:

In the following monograph the conceptual comparative and legal research of the criminal legislation of Ukraine as well as other countries of the Roman-Germanic legal family, regarding criminal legal protection of human life protection, is presented. Theoretical investigation bases of intentional homicide, its different types investigation features as well as the search tactics of arrest and detention of suspects and accused persons are defined. Some possible borrowings of countries of the Romano-Germanic legal family positive experience in the rule-making sphere are defined.

In addition, the monograph contains the results of specific research study concerning the serial killer psychological portrait definition. Because of complex psychological model, the classification of the existing serial killers is developed, thus revealing parameters of such person; furthermore, for the first time the reasons pushing the person on the destructive way of commission of premeditated murders of serial type are specified.

The following is recommended for scientists, teachers, graduate students, adjuncts, students of law departments and legal institutions, as well as it might be useful to law enforcement and judicial authorities representatives.

The following is discussed at a meeting of the Southern regional scientific center of National academy of legal sciences of Ukraine. Protocol N.2, April 8, 2019.

ISBN: 978-1-77192-485-6

**Theoretical basis of intentional homicide investigation.
Serial killer psychological portrait**

Accent Graphics Communications & Publishing

807-2625 Regina st.

Ottawa, Ontario,

K2B 5W8

Canada

© Maltsev O.V., 2019
© Sainchin O.S. , 2019
© Sotula O.S, 2019

Мальцев О.В. | Саїнчин О.С. | Сотула О.С

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ
ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ**

МОНОГРАФІЯ

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Є.Л. Стрельцов - вчений секретар Південного регіонального центру Національній академії Правових Наук України, доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України.

В.Г. Лукашевич - завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Інституту права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

В.І. Барко - доктор психологічних наук, професор, фахівець в галузі юридичної психології, полковник міліції, экс-проректор Академії управління МВС України, професор кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України.

АНОТАЦІЯ:

У монографії презентовано концептуальне порівняльно-правове дослідження кримінального законодавства України та інших країн романо-германської правової сім'ї в частині забезпечення кримінально правової охорони життя людини. Визначено теоретичні основи розслідування умисних вбивств, особливості розслідування їх окремих видів та тактика розшуку і затримки підозрюваних та обвинувачуваних у їх вчиненні. Визначено можливі запозичення позитивного досвіду країн романо-германської правової сім'ї у сфері нормотворення.

Також монографія містить результати окремого наукового дослідження щодо визначення психологічного портрету серійного вбивці. На основі комплексної психологічної моделі розроблена класифікація існуючих серійних вбивць, виявлено параметри такої людини; також вперше визначені причини, що штовхають людини на деструктивний шлях скоєння умисних вбивств серійного типу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, ад'юнктів, студентів юридичних факультетів і юридичних закладів, може бути корисною для працівників правоохоронних та судових органів.

Обговорено на засіданні Південного регіонального наукового центру Національній академії правових наук України. Протокол №2 від 8 квітня 2019 року.

ВСТУПНА ПРОМОВА

11

ВСТУП

12

ЧАСТИНА 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

(ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ
УМИСНИХ ВБИВСТВ:
МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ)

ГЛАВА 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

15

- 1.1. Історико-правовий аспект розвитку кримінально-правової охорони життя людини на теренах сучасної України та взаємодії вітчизняного законодавства з правовими системами інших країн романо-германської правової сім'ї
- 1.2. Загальна нормативістська характеристика законодавства країн романо-германської правової сім'ї, яким передбачається відповідальність за посягання на життя людини

51

ГЛАВА 2. СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

73

- 2.1. Проблемні питання визначення родового, видового та безпосереднього об'єктів злочинів проти життя людини
- 2.2. Дискусійні аспекти у розумінні об'єктивної та суб'єктивної сторін злочинів проти життя людини в країнах романо-германської правової сім'ї на прикладі «простого» умисного вбивства, необережного вбивства, доведення до самогубства, погрози вбивства
- 2.3. Суб'єкт в системі злочинів проти життя людини в країнах романо-германської правової сім'ї

93

115

ГЛАВА 3. КВАЛІФІКОВАНІ ВИДИ ВБИВСТВ (ВБИВСТВА ПРИ ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИНАХ): ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

132

3.1. Загальна характеристика обставин, які кваліфікують (обтяжують) вбивство в законодавстві країн романо-германської правової сім'ї	134
3.2. Проблеми кваліфікації вбивства при кваліфікуючих (обтяжуючих) обставинах, які відносяться до об'єктивних ознак злочину	140
3.3. Проблеми кваліфікації вбивства при кваліфікуючих (обтяжуючих) обставинах, які відносяться до суб'єктивних ознак злочину	162
ГЛАВА 4. ПРИВІЛЕЙОВАНІ ВИДИ ВБИВСТВ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї	204
4.1. Поняття та ознаки умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання	
4.2. Поняття та ознаки умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини	215
4.3. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця	223
4.4. Інші види вбивств, вчинених при обставинах, які пом'якшують покарання	
ГЛАВА 5. ВІДМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ВІД ІНШИХ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї	248
5.1. «Спеціальні» вбивства та інші злочини, пов'язані із посяганням на життя	
5.2. Санкції за злочини проти життя: обумовленість, структура, види	254
ВИСНОВКИ	259
ЛІТЕРАТУРА	261
ПЕРЕДМОВА	283
ВСТУП	286
ЧАСТИНА 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ	
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ	
ГЛАВА 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ	291
1.1. Теоретичні засади криміналістичної класифікації умисних вбивств	

1.2.Криміналістичні підстави класифікації умисних вбивств	293
ГЛАВА 2. ПОБУДОВА ВИДОВОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ	296
2.1. Криміналістичне визначення понять “розкриття” та “розслідування” злочинів	
2.2. Загальні принципи та організаційно-тактичні завдання розслідування умисних вбивств	304
2.3. Теоретичні засади розробки видової методики розслідування умисних вбивств	309
2.4. Структура та зміст видової методики розслідування умисних вбивств	317
ГЛАВА 3. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНИХ ВБИВСТВ	
3.1. Поняття та структура криміналістичної характеристики умисних вбивств	323
3.2. Спосіб вчинення умисних вбивств	327
3.3. Інценування як спосіб приховування умисних вбивств	331
3.4. Обстановка вчинення умисних вбивств і типові сліди злочину	340
3.5. Особа злочинця та потерпілого	346
ГЛАВА 4. ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ	351
4.1. Особливості участі спеціаліста на початковому етапі розслідування	
4.2. Види та особливості призначення судових експертів	354
4.3. Особливості оцінки висновків експерта та призначення комплексної експертизи	356
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ УМИСНИХ ВБИВСТВ	361
ГЛАВА 1. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ПОВ'ЯЗАННЯХ ІЗ РОЗЧЛЕНУВАННЯМ ТРУПА	361
ГЛАВА 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, СКОЄНИХ НА СЕКСУАЛЬНОМУ ГРУНТІ	383
ГЛАВА 3. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ МАТРІ'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ	406
ГЛАВА 4. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ	420
ГЛАВА 5. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ	

ВБИВСТВ, СКОЄНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХОВИХ ПРИ- СТРОЇВ (ВП)	454
---	------------

ГЛАВА 6. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ (ПЕРСПЕКТИВНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ)	472
---	------------

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	493
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	495
ДОДАТКИ	495
СПИСОК ВИКОРИСТИХ ДЖЕРЕЛ	518

РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНІ РИСИ ПСИХОЛОГІЧНОГО «ПОРТРЕТУ» СЕРІЙНИХ ВБИВЦЬ

542

Передмова

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ СКОЄННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА В ДЕЯКИХ КРАЇНАХ СВІТУ

1.1 Історична парадигма умисного вбивства в США	544
1.2. Історична парадигма умисного вбивства в країнах Європейського Союзу	558
1.3 Історична парадигма умисного вбивства на пострадянському просторі	563

РОЗДІЛ II. СТРУКТУРА ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Евристична модель дослідження психологічного портрету особи злочинця	567
2.2. Наукова парадигма дослідження	569
2.3. Аналіз на підставі вибірки К. Ресслера	574
2.4. Особливості психологічного розвитку особистості злочинця в працях Анхеля Вудта	587
2.5. Глибинно-психологічні аспекти дослідження психологічного портрету серій- ного вбивці	589
2.6. Формально-логічний аналіз отриманих результатів дослідження	594
2.7. Математична модель перевірки отриманих результатів дослідження	599

РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО «ПОРТРЕТУ» ОСОБИ, ЯКА СКОЮЄ СЕРІЙНІ ВБИВСТВА

3.1 Загально-психологічна характеристика особи, що скоює серійні вбивства	612
3.2. Спеціальна характеристика особи, що скоює серійні вбивства	616

РОЗДІЛ ІV. ПРОЄКТИВНИЙ МАТЕРІАЛ. МЕХАНІЗМ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

4.1. Інтегратор евристичної моделі. Інструмент аналізу - тест М. Ахтніха	625
4.2. Значення восьми чинників фото-тесту	628
4.3. Взаємини з професійними партнерами в різних професійних атмосфера	681

РОЗДІЛ V. ЛОГІКА РОБОТИ З ЯДРОМ ТЕСТУ АХТНІХА

5.1. Взаємозв'язок чинників	684
5.2. Ознайомлення з чинниками задля розуміння факторної рухової структури світу	686
5.3. Функціональні одиниці	688
5.4. Значення «байдужих» або «невизначених» виборів	692
5.5. Значення негативних виборів	693
5.6. Реверсія	694
5.7. Таблиці: Функції чинників і переведення їх в якісні показники – рухові	696

ВИСНОВКИ ДО МОНОГРАФІЇ «ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ»

701

ВСТУПНА ПРОМОВА

Кримінально-правова охорона особи є одним з основних, якщо не головним завданням цивілізованої, демократичної держави. Така комплексна програма передбачає всебічну діяльність щодо охорони усіх прав, цінностей та благ, які повинні бути притаманними особі у такій державі. В переліку таких властивостей, забезпечення право на життя, яке представляє собою фундаментальне природне право особи, передбачає обов'язкову охорону життя, в першу чергу таку охорону від злочинних посягань. Потрібно підкреслити, що наслідки, які наступають від таких злочинних дій не піддаються відновленню або відшкодуванню: втрата життя необоротна. Тому уся діяльність системи правоохоронних органів на міжнародному та національному рівнях, повинна бути спрямована на якісне розслідування злочинів проти життя особи та належну кваліфікацію таких діянь, що є складним, але необхідним завданням.

Враховуючи таку складність, ця проблема потребує спеціального наукового супроводження, яке повинно мати на меті низку цілей. Це потреба в подальшій розробці доктринальних положень, які повинні надавати змогу більш якісно оцінювати правову природу цих суспільно небезпечних діянь, їх розмежування з суміжними діяннями, стратегічні та тактичні особливості розслідування такої категорії злочинів. Наукові дослідження та отриманні результати повинні супроводжувати практичну діяльність, яка пов'язана з розслідуванням цієї категорії злочинів, тому що така практична діяльність повинна бути високо якісною з метою здійснювати реальну боротьбу з цими злочинами. Результати таких досліджень повинні обов'язково запроваджуватися у навчальний процес з метою підвищення кваліфікації осіб, які займаються або будуть займатися розслідуванням таких злочинів.

В зв'язку з цим, монографія «Кримінально-правова характеристика та основи розслідування умисних вбивств», яку підготували доктор юридичних наук, професори О. С. Саїнчин і О. С. Сотула багато в чому не тільки враховує такі цілі, а й містить відповідь практично на всі складні питання цієї проблематики.

Потрібно підкреслити, що мої колеги О. С. Саїнчин і О. С. Сотула, відомі українські вчені, педагоги, висококваліфіковані юристи-практики, які достойно представляють Південну наукову школу права. Їх наукові праці, коментарі до законодавства, навчально-методична література високо оцінюються правовою спільнотою. Вважаю, що і ця монографія додатково підкреслює їх високий навчально-науковий рівень. Щиро поздоровляю їх з цієї подією.

*Вчений секретар Південного регіонального центру
Національній академії Правових Наук України,
завідувач кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України*
Є.Л. Стрельцов

*Народження і смерть є двома
найнезаперечнішими фактами людського існування.
...якщо не знаєш відповіді, спробуй розширити контекст
Ярослав Грицак, український вчений і публіцист*

ВСТУП

Інтеграція України в систему міжнародного законодавства щодо забезпечення прав людини та, особливо, вступ у Раду Європи зобов'язують вітчизняного законодавця привести національне право у відповідність із міжнародними і європейськими стандартами в сфері прав людини. Це, насамперед, відноситься до кримінального права, тому що воно перебуває на особливому положенні в правовій системі держави і є найбільш ізольованим від міжнародного права та правових систем інших держав. Разом з тим, кримінальне право особливе тісно пов'язане із правами людини [60, с. 20-21].

Із входженням України в міжнародно-правовий простір, із проголошенням пріоритету міжнародного договору як джерела права (ст. 9 Конституції України) [57] має сенс дослідити, наскільки можуть бути застосовані до української правової системи ті ознаки злочинів проти життя людини, що вироблені у романо-германській правовій сім'ї. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність виявлення загального, особливого та одиничного в національному праві, що стає можливим завдяки порівняльним дослідженням.

Слід відмітити, що в Україні становлення порівняльного правознавства як самостійного напрямку наукових досліджень відбувалося досить повільно. На початку ХХ століття цей процес проходив переважно в історичному та слов'янознавчому напрямках. Порівняльним дослідженням в галузі держави і права присвячені праці М. Д. Іванишева, І. І. Дитятини, М. О. Максимейка, І. М. Собесьянського, М. М. Ковалевського та інших. Фундаментальні дослідження проблем порівняльного правознавства в Україні підготували Г. В. Александренко, В. Н. Денисов, В. К. Забігайло, М. І. Козюбра, П. Ф. Мартиненко, Є. А. Тихонова, В. М. Шаповал та деякі інші автори [8, с. 3].

За часів незалежності України дослідження проблем порівняльного правознавства із значними складнощами починає відроджуватися. При цьому обмежений доступ до матеріалів для дослідження ще значно стримує обсяг порівняльно-правових досліджень, в тому числі, пов'язаних з проблематикою кримінально-правової охорони життя людини. Так, окремі, незначні компаративістські аспекти у аналізі злочинів проти життя були представлені у вітчизняних дисертаційних дослідженнях Р. Ш. Бабанли [4], А. В. Байлова [5], с. Д. Бережного [7], М. Ю. Валуйської [15], Б. М. Головкина [25], О. В. Гороховської [26], Н. А. Дідківської [32], А. О. Драгоненко [33], О. І. Зазимко [41], А. Ю. Кулієва [68], О. М. Лупіносової [73],

В. М. Мамчура [79], Л. А. Остапенко [93], Т.А. Павленко [94], Н. М. Плисюк [99], О. Л. Старко [134], Я. О. Триньової [147], В. В. Шаблистого [176], О. В. Шевченко [179], О. Б. Шигоніна [182], О. Ю. Юрченко [184]. Однак, є поодинокі вітчизняні роботи, в яких порівняльно-правовий компонент дослідження представлений достатньо широко, або, взагалі, є провідним. Так, у роботі М. П. Короленка «Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах» історичному та порівняльно-правовому аспекту кримінально-правової характеристики умисного вбивства присвячено цілий розділ [59, с. 11-28], а дослідження Н. Є. Маковецької «Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів» в цілому носить компаративістський характер [76].

Насправді, серед емпіричних методів, на нашу думку, найчастішого використання вимагає саме порівняльно-правовий аналіз, завдяки якому виникає можливість встановлення спільного та відмінного на різних етапах становлення та розвитку кримінального законодавства як у нашій державі, так і за її межами. За слушним зауваженням українського правника О. Л. Львової, порівняння – це один із основних логічних прийомів пізнання зовнішнього світу, предметів і явищ, яке починається з того, що ми їх відрізняємо від усіх інших предметів і встановлюємо їх схожість з родовими предметами [106, с. 169]. В рамках нашого дослідження через порівняння визначаються загальні й відмінні методологічні підходи наукових шкіл, що висвітлюють об'єкт та предмет дослідження, поняття злочину проти життя та інших суміжних кримінально-правових категорій. Причому порівнюються лише ті явища кримінально-правової дійсності, які мають схожі ознаки та об'єктивну спільність у межах нашого наукового дослідження. У підсумку можна з'ясувати загальне, що повторювалося в явищах і стало сходинкою на шляху виявлення низки закономірностей формування та існування цього кримінально-правового явища.

До того ж, враховуючи прагнення нашої країни стати членом Європейського Союзу, використання порівняльних методів дослідження є надзвичайно актуальним питанням сучасної юриспруденції. Саме це, власне, і визначає закономірність транснаціональної природи правової науки, не виключаючи при цьому соціально-політичної функції правознавства конкретної держави. Мабуть, ця закономірність свого часу стала підставою для слушного висновку українського теоретика права М. І. Козюбри, що «радянська юридична наука – не що інше, як частина нехай не єдиної, але багато в чому діалектично цілісної світової юриспруденції» [56, с. 13]. При цьому, на нашу думку, слід підкреслити, що в основі такого методу – зіставлена компаративістика, тобто аналіз схожих рис.

У контексті даного дослідження також варто зауважити, що потрібно застосовувати як синхронне порівняння у межах одного й того ж періоду, так і діахронне (тобто у загальному розвитку). Професор М. М. Ковалевський свого часу наполягав на двох умовах правильного застосування порівняльного методу: 1) порівняння не повинно обмежуватися народами однієї раси або народами, які говорять однією мовою чи мають одну й ту ж релігію; 2) порівнювати можна тільки такі законодавства або правові системи, що знаходяться на одному рівні суспільного розвитку [54, с. 20]. Підтримуючи позицію вченого, вважаємо, що правова компаративістика, звертаючись до питань кримінально-правового забезпечення охорони життя людини, жодним чином не повинна обмежуватися простим зіставленням двох або кількох юридичних систем тільки тому, що вони існують одночасно або в територіальній близькості одна від одної.

В спеціальній літературі зазначається, що у самій правовій дійсності є значна кількість сфер, проблем і відносин, які не можуть бути вивчені поза порівняльно-правовим підходом [121, с. 464]. З цього приводу нам видається слушною позиція, згідно з якою природа порівняльно-правового аналізу як ефективного засобу дослідження державно-правових явищ та процесів визначається через призму:

а) історико-порівняльного підходу (зумовлений великою кількістю різноманітних народностей з власними звичаями, традиціями, що створили умови взаємовпливу і запозичення та визначили необхідність їх порівняльного дослідження);

б) соціологічного напрямку порівняльних досліджень, в процесі яких залучаються соціологічні аспекти права, аналізується соціально-правова практика, яка, в свою чергу, надає можливість розкрити сутність процесів виникнення та розвитку права, виявити здатність громадянського суспільства сформулювати свої правові ідеї тощо;

в) порівняльного вивчення іноземного правового досвіду, результати якого надають цінну інформацію, що враховувалася законодавцями при створенні власних законів [9, с. 8].

Зрозуміло, що порівняльний підхід, що ґрунтується на компаративному методі, безпосередньо сам не обмежується тільки порівняльним методом, а охоплює й інші методи, предметні знання, взаємопов'язані з ним [139, с. 156.]. Це стосується різновидів порівняльного методу, зокрема, порівняльно-правового та порівняльно-історичного методів, які на відміну від першого є спеціально-науковими засобами пізнання і використовуються переважно правовою та історичною науками [181, с. 829]. Тому досить традиційним для порівняльного правознавства та інших юридичних наук є використання цих двох методів, адже «ефективне застосування порівняльно-правового методу можливе лише в поєднанні порівняльного дослідження з історико-правовим методом» [51, с. 67].

Отже, сучасний розвиток науки кримінального права значно стимулює вдосконалення її власного методологічного арсеналу. Трансформація методології кримінально-правової науки відбувається в єдиному ключі еволюції методології юридичного і соціального знання в цілому. І саме компаративна методологія дає нам змогу більш рельєфно представити специфіку функціонування кримінально-правової охорони життя людини в Україні порівняно з іншими сучасними країнами. Такий підхід видається обґрунтованим і правильним, адже загальний характер глобалізаційних процесів впливає й на розвиток національних систем кримінального права.

ГЛАВА 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

1.1. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА ВЗАЄМОДІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ПРАВОВИМИ СИСТЕМАМИ ІНШИХ КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Аналіз еволюції вітчизняного законодавства, яке регулювало кримінально-правову охорону життя дозволив побачити це правове явище в багатомірній площині та виділити декілька послідовних етапів його розвитку та взаємодії з правовими системами інших держав романо-германської сім'ї, починаючи від казуїстичних форм правового контролю над ним та закінчуючи його уніфікованою кодифікацією.

На основі архівних, фондкових, і літературних джерел вітчизняних і закордонних вчених, каталогів, довідників, в історичному аспекті умовно можна виділити п'ять етапів розвитку та взаємодії з зарубіжними правовими системами законодавства про охорону життя на теренах України:

I етап (до X століття) – давньослав'янський дохристиянський;

II етап (XI-XVII століття) – київоруський візантійсько-християнський;

III етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський;

IV етап (1917-1991 роки) – радянський;

V етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний, часів незалежності України. Вони різняться змістовністю, осяжністю, оригінальністю і специфікою висвітлення.

Перший етап (до X ст.) – давньослав'янський дохристиянський.

На думку авторитетного дослідника історії держави та права давньої Русі, академіка Б. Д. Грекова, східне слов'янство, також як і всі інші народи, у своєму розвитку пережило ті ж самі етапи. І східному слов'янству був відомий період родового безкласового ладу, коли родова громада змінилася «громадою сусідської, поруч із якої існувала й велика родина». Тільки було це в VIII-IX століттях, а до XI століття пережитки цієї епохи практично зникли [27, с. 139].

Необхідно відмітити, що на цьому етапі розвитку слов'янської цивілізації не існувало позитивного права. Суспільні відносини того часу регулювалися звичаями [69, с. 3-8], про які відомо з літописів, сказань тощо [67, с. 23]. Так, наприклад, деякі давньослав'янські правові уставлення описані у «Повісті временних літ», зокрема, звичаєве племінне право освячувало кровну помсту в кримінально-правовій сфері. У свою чергу, зазначені джерела придбали письмову форму набагато пізніше описуваних там подій, тому не можуть вважатися гарантією достовірності, що відомості, які в них містяться є релевантними, тобто такими, що відповідають

вимогам наукового дослідження.

Деякі вчені вважають, що давньослав'янське право розрізняло серед злочинів проти особи:

- 1) злочини проти життя;
- 2) злочини проти здоров'я [97, с. 151].

Зокрема, вітчизняний дослідник М. І. Зубрицький вважає, що у праслов'янському суспільстві VII – IX століть єдиним джерелом права був Закон Руський, що склався у період «військової демократії» V-VI століть. Одним з основних звичаїв була заборона на вбивство всередині роду і обов'язок родичів помститися за вбивство [44, с. 518]. Більш того, дослідник історії та права давньої Русі І. В. Петров вважає, що злочини проти життя регулювалися цілою системою норм, що містилися, зважаючи на все, в «Законі Руському» [97, с. 232].

Однак, треба зауважити, що вченими-істориками та правознавцями не вирішено питання: чи дійсно отримали своє писемне закріплення звичаєво-правові норми східних слов'ян до X століття, або вони так і залишилися зводом усних норм, що одержали часткове закріплення тільки в X столітті, у договорах Русі та Візантії, які й склали основу редакцій Руської Правди.

Думки по цього приводу кардинально розділилися, у зв'язку з тим, що до наших днів у письмовій формі звід звичаєвих правил давньої Русі не дійшов [23, с. 55].

Так, професор І. А. Ісаєв, зокрема, вважає, що Закон Руський (як правило, саме так дослідники й називають звід норм звичаєвого права давньої Русі) був зводом усних норм звичаєвого права [45, с. 13]. Про те, що значна частина звичаєвого права на Русі не була зафіксована, говорять й інші вчені. Так, академік Л. В. Черепнін зазначав, що якщо Закон Руський і був писемною пам'яткою, то час його існування слід датувати 882 роком, коли князь Олег зайняв Київ, або 911 роком, коли ним же був укладений другий (письмово підтверджений) договір з Візантією [171, с. 127]. Слід, мабуть, погодитися з точкою зору вчених, які вважають, що Закон Руський, як мінімум, склався до 911 року, тому що саме в договорі Русі й Візантії 911 року є посилання на нього [97, с. 227]. Дослідник І. В. Петров переконаний, що немає достатніх доказів, що свідчать про те, що Закон Руський – усне джерело права. При цьому він посилається на думку видатного історика М. М. Карамзіна про ймовірність існування письмового закону в IX-X століттях, якщо не в слов'ян, то у варягів [49, с. 159].

Іншої точки зору дотримувався професор О. І. Чистяков, який вважав, що згадування в російсько-візантійських договорах про Закон Руський не потрібно розуміти буквально як закон у сучасному розумінні цього слова. Професор О. І. Чистяков був переконаний, що швидше за все, малася на увазі просто правова система, російські звичаї тощо, але не писаний закон. У всякому разі, до нас не дійшло не тільки якого-небудь писаного закону, але навіть і згадування про який-небудь конкретний закон до X століття [115, с. 19]. Більше того, вітчизняний правознавець, академік І. О. Малиновський вважав, що до нашого часу в письмовій формі не дійшли не тільки норми звичаєвого права, але й перші князівські статuti: «спочатку закони князівські («статuti» і «уроки») не мали, імовірно, письмової форми: подібно звичаям вони збереглися в пам'яті» [78, с. 6].

Необхідно також відзначити, що частина дослідників історії права Законом Руським іменують Руську Правду [19, с. 309].

Дослідження з метою співвідношення цих зводів провів вчений М. Б. Свердлов, «який шляхом реконструкцій і порівнянь встановив, що «Закон Руський», що відбився в договорах Русі з Візантією (911 і 944 рр.), відтворював норми звичаєвого кримінального права східнослов'янських племінних конфедерацій, які регулювали громадське життя єдиної держави Русь, що виникла в кінці IX століття» [124, с. 6].

На думку вченого, основу найдавнішої Правди склали сімнадцять норм Закону Руського,

тринадцять із яких носили кримінально-матеріальний характер. Це 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 17 статті Короткої Правди за Академічним списком. Це норми про вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, образу (у тому числі образу дією), неправомірне користування чужим майном. У тому числі була норма, про вбивство злодія (тата) у хліва або кліті [124, с. 95-96].

Норми звичаєвого права продовжували жити діюче право і у період становлення й укріплення феодалізму, яке, головним чином, носило кримінально-матеріальний характер [185, с. 145]. Це пояснюється, на думку вчених, тим, що на даному етапі розвитку суспільства основні охоронні нормами звичаєвого права були піддані, насамперед, суспільні відносини, що впливають із природних (природжених) прав людини – права на життя, здоров'я, тілесну недоторканність [23, с. 56]. Так, одним з основних звичаїв була заборона на вбивство всередині роду і обов'язок родичів помститися за вбивство [39, с. 34].

Таким чином, саме звичаєве право прадавніх слов'ян стало, по суті, одним з основних джерел кримінально-матеріального права Давньої Русі, як державного утворення, що відбилося у нормах, що містилися в Законі Руському та, відповідно, у греко-руських договорах 911 і 944 років.

Угоди Київської Русі з Візантією передбачали покарання за злочини, які могли вчинити руські люди на території Візантії і греки на території Русі. У договорі 911 року ішлося про взаємні зобов'язання щодо притягнення до відповідальності за вбивство, крадіжку, інші злочини [123, с. 84, 87].

У цьому договорі київського князя Олега зазначалося: «О сем, аще кто убьеть или хрестянина русин, или хрестянинъ русина, да умрет, иде же аще сотворить убийство. Аще ли убежит сотворивый убийство, да аще есть домовит, да часть его, сиречь иже его будетъ по закону, да возметь ближний убьенаго, а и жена убившаго да имеет толицем же пребудеть по закону. Аще ли есть неимовитсотворивый убой и убежавъ, да держитъся тяжи, дондеже обрящеться, и да умреть» [100, с. 18].

Ця норма, с деякими змінами, увійшла в текст договору київського князя Ігоря 944 року: «Аще убьеть хрестянинъ русина, или русинъ хрестянина, да держимъ будетъ створивый убийство от ближних убьенаго, да убьютъ. Аще ли ускочить створивый убой и убежить, аще будетъ имовитъ, да возмуть именье его ближнии убьенаго; аще ли есть неимовитъ створивый убийство и ускочить же, да ищють его, дондеже обрящется, аще ли обрящется, да убьень будетъ» [100, с. 25].

Особливо законодавець виділяє вбивство людини з потерпілого катастрофу човна. Згідно з договором 911 року, «аще ли случится кому от лодьи убеену быти от нас Руси, или что взято любо, да повинни будутъ то створшии преже реченною епитемьею» [100, с. 19]. У договорі 944 року зафіксовані подібні встановлення: «И о томъ, аще обрящють руську барут речьскую въвержену на коемъ любо месте, да не преобидятъея. Аще ли отъ не явозмет кто что, ли человека поработить, или убьеть, да будетъ повиненъ закону руску и гречьску» [100, с. 25].

Пряма вказівка договору на те, що вбивця може бути вбитий родичами вбитого («от ближних убьенаго, да убьютъ») свідчить, що існував і, отже, був узаконений, звичай кровної помсти, настільки розповсюджений і властивий для «варварських» кодифікацій у цілому, як і для давньоруського права зокрема.

Кровна помста є одним з найбільш яскравих звичаїв, що одержали своє законодавче закріплення. Визначаючи характер кровної помсти, академік М. М. Ковалевський писав, що вона припускає участь саме осіб єдинокровних у переслідуванні правопорушника і його родичів та примушенні останніх до сплати за кров [55, с. 80].

Питання правової природи кровної помсти буде більш детально розглянута при аналізі відповідних норм Руської Правди.

Отже, перший, давньослав'янський дохристиянський етап характеризується тим, що кримінально-правова охорона життя визначалася нормами звичаєвого права прадавніх слов'ян, які стали, по суті, одним з основних джерел кримінально-матеріального права Давньої Русі, як державного утворення, що відбилося у встановленнях, що містилися в Законі Руському та, відповідно, у греко-руських договорах 911 і 944 років. Зокрема, одним з основних звичаїв була заборона на вбивство всередині роду і обов'язок родичів помститися за вбивство.

Законодавство, зазначеного нами періоду, серед посягань на життя не виділяє різні їхні категорії. Усі злочинні діяння, що завершувалися смертю потерпілого, іменувалися вбивством (у тексті греко-руського договору 911 року в одній з перших статей чітко зафіксована назва даного злочину – «вбивство»). Це вбивство в самому загальному розумінні. Закон, щоправда, особливо звертає увагу на один окремих випадок – на позбавлення життя осіб, що перебувають на потерпілім катастрофу човні. Однак санкція за зазначений злочин не конкретизується, а є відсильна норма на попередні статті. Отже, законодавець дорівнює цей злочин до вбивства, вчиненого, наприклад, у сварці.

Другий етап (XI-XVII століття) – київоруський візантійсько-християнський.

Консолідація всіх слов'янських князівств навколо Києва спричинила появу нової держави – Київської Русі. Політична назва «Київська Русь» з'явилася значно пізніше. Сучасники ж називали свою державу «Руською землею» або «Руссю», а в XII столітті – «Вкраїною» [67, с. 24].

Складно припустити, як і скільки б тривав цей процес, якби князівські владні повноваження наприкінці X-XI століття не були підкріплені державною політикою Давньоруської Православної Церкви [183, с. 98]. У тому числі, Православна церква внесла значний вклад і в розвиток кримінально-правової політики Київської Русі.

Християнізація Русі, що здійснювалася на початковому етапі здебільше примусово, привнесла кардинальні зміни буквально в усі сфери життя Київської Русі.

У цей час система кримінально-правових норм Київоруської держави зазнала на собі істотний вплив з боку візантійського кримінального права, для якого, як відомо, була характерна відсутність яких-небудь чітких кордонів між світською та духовною (церковною) юрисдикцією. Однак, безумовно, найбільш значущим для всього суспільно-правового життя Київської Русі стало прийняття грецького християнства, православної віри, яка прийшла на зміну колишній язичеської системі світосприймання.

Вплив візантійської кримінально-правової традиції на систему покарань Русі виразилося в значному прискоренні процесів обмеження приватної (кровної) помсти та заміни її публічним покаранням у вигляді смертної кари. Причому, це аж ніяк не сприяло заміщенню приватного переслідування штрафами – композиціями, а частково навіть утрудняло його, тому що «за візантійськими законами не існувало заміни страти майновим викупом» [19, с. 310].

На наш погляд, крім рецепції візантійських норм кримінального права, що мали під собою релігійну основу та передбачали покарання у вигляді смертної кари мечем і вигнання, існував ще один немаловажний фактор, що утрудняв поширення композицій, репараційних заходів кримінальної відповідальності, який був пов'язаний з укоріненими у свідомості людей того часу уявленнями про справедливість. Мова йде про моральний принцип тієї далекої епохи, вираженої в тезі: «Хіба можна носити свого вбитого сина в гаманці?» [119, с. 12]. Урахування цієї обставини обумовило поміщення в перші рядки найбільш відомого пам'ятника давньоруського права – Російської Правди 1016 року норми про кровну помсту.

Взагалі, Руська Правда – перший національний законодавчий пам'ятник, що має нормативно-системне значення. Саме в ній були зосереджені норми, що належали до різних галузей права, які зароджуються в Давній Русі. У цьому значенні Руська Правда як перший давньоруський кодекс дуже вигідно відрізнялася від інших, сучасних їй, законодавчих актів, у яких

правові норми містилися фрагментарно та не відображали системності [24, с. 74].

У цей час відоме більш 110 її списків, які розпадаються залежно від їхніх особливостей і часу складання на три основні редакції: Коротку, Велику та Скорочену. Усі тексти перебували у складі яких-небудь збірників або літописів [131, с. 7].

Руська Правда Ярослава Мудрого (її найдавніший список датований 1016 р.) дає більш повну картину відповідальності за вбивство. Вона виокремлює лише два види злочинів: проти особи і майнові. Вона не розрізняла відповідальності залежно від суб'єктивної сторони злочину. В ній не було різниці між умислом і необережністю та розмежування умислу на прямий і непрямий. Хоча М. С. Грушевський, досліджуючи її, виділив і початки суб'єктивної оцінки: з точки зору наявності умислу та усвідомлення під час вчинення кримінального злочину. Уже в найдавнішій Правді карався намір удару, не доведений до кінця (ст.8), заподіяний удар (ст.5), а також образа (ст.7) відповідно накладенням штрафу у розмірі від однієї до сорока гривен [29, с. 360].

У розширеній редакції Руської Правди суб'єктивна оцінка отримує ще більше відображення, оскільки тут уже диференціюється вбивство: вчинене на бенкеті, у стані сп'яніння, як і у стані афекту (за ст. 6 воно каралося сплатою віри тобто сплачувався грошовий штраф). Умисне вбивство (свідоме вбивство «під час розбою») за статтею 7 каралося «потокком і пограбуванням» (вигнанням злочинця та його сім'ї з общини і конфіскації його майна на користь общини) з одночасною заборорою общині допомагати злочинцеві, коли майно відбиралося, а вбивця разом з родиною виганявся з громади і позбавлявся її захисту. Таке покарання могло до того ж включати і позбавлення життя винного у вбивстві.

Стаття 7 Руської Правди визначала: «Будет ли стал на разбои без всякоя свады, то за разбойника люди не платять, но выдадять и всего с женою и с детми на поток и на разграбление» [103, с. 19], тобто «если (кто) совершит умышленное убийство (к тому же) не во время како либо ссора, то за преступника люди не платят [виру], а выдадут его самого [вместе] с женой и детьми на поток [т.е. для продажи их в рабство, изгнания] и для конфискации всего имущества» [29, с. 27].

Деякі дослідники вважають, що в цьому випадку відповідальність залежить не від форми умислу, а від характеристики самого злочину [177, с. 92]. Оскільки вбивство під час розбою – це найтяжчий злочин, який вчиняється умисно, об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями. Особлива небезпека цього злочину зумовлювалася умисністю, одночасним посяганням як на особу, так і на її майно, тому відповідальність за ці дії завжди була посилена. У статті 1 короткої редакції Руської Правди визнавалося право кровної помсти, але обмежувався перелік кровних месників: брат мстив за брата, син – за батька, батько – за сина, брат сестри – за її сина: «Убьет муж мужа, то мьстить брату за брата, или сынови отца, либо отцю сына, или братучаду, либо сестрину сынови...» [173, с. 24].

Аналізуючи дані історичних джерел, професор Д. Я. Самоквасов відзначав, що помста була не свавіллям родичів, а виконанням закону та судового рішення, суд громади передував виникненню такого права, а рішення суду обмежувало його розмір. Особа, «скривджена правопорушенням», була не тільки ініціатором процесу, але й виконавцем судового рішення [122, с. 139]. «Обвинувальний вирок передавав засудженого «головою» у розпорядження сторони, потерпілої від правопорушення доти, поки він не виконував зобов'язання, що впливали із судового вироку. Якщо ж обвинувачуваний ховався від суду та виконання судового вироку, то сторона, що потерпіла від правопорушення, одержувала право на життя втікача через неможливість іншим способом відновити порушене право» [122, с. 140].

Професор Д. Я. Самоквасов вважав, що стаття 1 Короткої Правди встановлювала обов'язок для родичів вбитого покарати вбивцю смертю. При такому підході до сутності права кров-

ної помсти автор зробив висновок, що «приватний месник тільки виконував рішення суду», що вчинявся громадою на віче [122, с. 142].

Відсутність достатньої кількості нормативного матеріалу дійсно робить важкою відповідь на запитання про регулювання якими-небудь соціальними нормами кровної помсти та процедури самосуду.

Аналіз положень, що дійшли до нас з перших правових пам'ятників у статтях, що встановлюють помсту [122, с. 10] нашою думкою є на думку про існування на Русі з архаїчних часів окремих норм, присвячених кровної помсти. Однак зрозуміти, яку форму мали такі норми, чи впливали вони із закону або звичаю не представляється можливим.

Але той факт, що одержавши достатнє поширення, право кровної помсти знайшло й законодавче закріплення в перших пам'ятниках права, не викликає ніяких сумнівів [96, с. 17-18]. Так, помста як стародавній інститут за Руською Правдою залишалася в силі (статті 1, 2 короткої редакції Руської Правди), але підкорялася суду, який приймав рішення про її правомірність або неправомірність. У разі неможливості помститися або відсутності месника, вбивця спокутував свій злочин грошима (ст. 1 короткої редакції Руської Правди, ст.ст.1, 2 Руської Правди) [103, с. 13, 19].

Вбивці надавалося право самостійно залагодити справу з родичами вбитого, заплативши їм суму голощини (відкупну), що свідчить про наявність елементів правового компромісу в суспільстві тих часів. До того періоду відноситься і встановлена шкала цінностей: голова вільного міщанина або селянина оцінювалася в 40 гривен, за вбивство боярина або іншого відомого громадянина розмір стягнення збільшувався удвічі, за вбивство холопа розмір стягнення зменшувався удвічі до 12 гривен. Якщо сторони не досягли згоди, родичі вбитого зверталися з позовом до суду: в результаті розгляду суд називав суму в гривнях, яку вбивця зобов'язаний був сплатити позивачам. У разі неспроможності вбивці він видавався «головою» родичам, що могли покарати його на свій розсуд, але не могли позбавити його життя [173, с. 27].

Родичі вбивці не брали участі в задоволенні вимог родичів потерпілого. Однак суспільство (вервь), де мешкав вбивця, ручалося за нього. Якщо ж, незважаючи на поруку, вбивця ухилявся від відповідальності, суспільство сплачувало стягувану суму родичам вбитого. Наприклад, «если кто злоумышленно убьет княжа мужа, а убийцу [люди] не будут искать, то виру в 60 гривен платит вервь, в которой найден труп убитого; если же [убитый] простолюдин, то 40 гривен» (ст. 3) [173, с. 27].

Отже, давньоруський законодавець, уважний до традицій та громадської думки, був змушений піти по шляху не різкого, а поступового обмеження приватної помсти та усунення її із кримінально-правової практики.

Скасування кровної помсти відбулося в 1072 році на князівському з'їзді при синах Ярослава Мудрого, які повністю замінили самосуд грошовим викупом. Ця подія відбито в статті 2 Руської Правди розширеної редакції: «По Ярославе же паки совкупившесе сынове его: Изяслав, Святослав, Всеволод и мужи их: Коснячъко, Перенег, Никифор и отложиша убиение за голову, но кунами ся выкупати» [103, с. 23].

Руській Правді відомий інститут співучасті (усі співучасники несли однакову відповідальність за власні дії), вона відрізняє необхідну оборону від її перевищення (заборонялося вбивати зв'язаного злодія), встановлювала підвищену відповідальність за вбивство представників влади (князівських приближених).

Слід зауважити, що Русь часів Правди, як правило, не сприймала калічницьких та тілесних покарань, притаманних візантійському праву тих часів, а застосовувала грошовий штраф на користь держави, який був основною мірою покарання і призначався за вчинення злочину проти особи або її майна (вбивство без корисливої мети, членушкодження, крадіжка тощо).

Він передбачався за злочинні дії, які, на думку законодавця, були менш тяжкими, ніж «вбивство в розбої», за яке призначався «поток і пограбування».

Дослідники права Київської Русі зазначають, що злочин у X столітті розумівся як заподіяння фізичної, матеріальної та моральної шкоди особі або (при вчиненні вбивства) моральної шкоди «ближнім». В подальшому в XI-XIII століттях поняття злочину ускладнилося, крім зазначених видів шкоди як злочин розглядалися і порушення закону, і посягання на духовну чи князівську владу, і порушення громадського миру. Термінологічно злочин називався «образою», «гріхом», а на розвиток формального моменту злочину мали вплив як законодавча влада князів, так і християнство [65, с. 105].

Після втрати Київською Руссю політичної незалежності українські землі увійшли до складу Литовського князівства, основним законодавчим актом якого, був Литовський Статут у редакціях 1529, 1566, 1588 років [77].

Протягом кількох століть Литовський Статут був основним збірником права в Україні, навіть у тій частині, яка була приєднана до Польщі. Був головним джерелом українського права на Гетьманській Україні і становив основне джерело кодексу «Права, по которым судится Малороссийский народ». На Правобережній Україні Литовський Статут діяв аж до скасування указом царя Миколи Першого 25 червня 1840 року. Деякі законоположення Литовського Статуту були внесені до збірника законів Російської імперії і зберегли законну силу в Чернігівській і Полтавській губерніях аж до 1917 року [50].

Всі три редакції Литовського Статуту були написані тодішньою «руською» канцелярською мовою, що була сумішшю церковнослов'янської, української та білоруської мов. Дві перші редакції появилися в рукописній формі, а третя – надрукована у Вільні [36, с. 1303].

Найнебезпечнішим у Литовському Статуті вважалися злочини проти особи. До них, насамперед, відносили позбавлення особи життя (вбивство). Литовським Статутом вбивство визначалось як «забойство», «мужобойство», «змордованье», «мордерство» тощо [75, с. 13].

У Литовському Статуті вбивства поділялись на умисні й неумисні. До умисних належали ті, які скоєні за попереднім планом, тобто «по задуму», «зъ умислу». Вбивство через необережність передбачено статтями 10, 11, 15, 23 XI розділу Литовського Статуту 1588 року [74, с. 40].

Залежно від соціального статусу злочинця і жертви вбивства поділялися на вбивство шляхтича нешляхтичем, вбивство шляхтича шляхтичем, вбивство простої людини простою, вбивство нешляхтича шляхтичем.

Дослідник С. В. Кудін зазначає, що існував поділ вбивств залежно від статі, що відобразилось у сплаті за позбавлення життя жінки подвійної головщини. Така думка обґрунтовується аналізом норм Статуту, в яких стверджується, що за вбивство жінки «...головщина...совито маєт быти сказывана...», «а жонамъ ихъ совито головщина» [66, с. 155].

До вбивств з обтяжуючими обставинами Литовський Статут відносив вбивства, вчинені з особливою жорстокістю (за наявності обтяжуючих винуватин). До них необхідно віднести: вбивство за наявністю родинних відносин (артикули 6, 17, 18 Розділу XI); вбивство чоловіка викрадачем його дружини (артикул 29 Розділу XIV); вбивство пана слугою (артикул 9 Розділу XI); вбивство при вторгненні в приватне володіння («находъ», «наездъ») (артикули 1, 2 Розділу XI); вбивство зрадливим таємним способом (артикул 17 Розділу XI); вбивство з помсти (артикули 7, 16 Розділу XI); вбивства, скоєні при королівському дворі, у приміщенні суду, на дорозі, в церкві тощо (артикули 3, 21 Розділу XI); вчинення вбивства групою осіб (артикули 29, 39 Розділу XI) [74, с. 40].

До небезпечних злочинів проти життя також відносили: вбивство під час поєдинку (артикул 14 Розділу XI); вбивство, вчинене неосудною людиною (артикул 35 Розділу XI); вбивство

при перевищенні меж необхідної оборони (артикули 21, 24, 35 Розділу XI); вбивство мандрівника (артикули 26 Розділу XI); вбивство вагітної жінки (артикул 15 Розділу XI); замордування (артикул 28 Розділу XI) [74, с. 40].

У першій редакції Литовський Статут, як і Руська Правда, встановлювала грошові стягнення на користь князя за вбивство та за інші злочини, які у Київській Русі карались кримінальним штрафом. Окрім того, деякі з цих штрафів, як і за часів Київської Русі, дорівнювали приватній винагороді. Так, за вбивство шляхти на користь держави стягувався штраф («вина»), рівний головщині. Подібна рівновага встановлювалась й іншими статутами. Наприклад, у статуті 29 VII розділу у редакції 1529 року зазначалося, що за вбивство під час бійки шляхтича шляхтич платив 100 коп грошей «головщини» родині вбитого і стільки ж «вини» – великому князю. За вбивство ж шляхтича холоп платив головою. Зберігся і головний критерій поділу штрафу на розміри – за тяжкістю злочину. Найвищою сумою штрафу була «вина» у 100 коп грошей (за вбивство), 50 коп грошей і 30 коп грошей стягувалося відповідно за членушкодження і поранення [65, с. 105].

Поступово під впливом польського та німецького права відбувалася трансформація ставлення до покарання. Друга і третя редакції Литовського Статуту передбачали покарання у вигляді смертної кари за вбивство; калічницьке покарання – за членушкодження та тюремне ув'язнення – за поранення. Коли б на чийсь шляхетський будинок умисно, насильно був вчинений напад або напад і в тому будинку був би хто-небудь вбитий, зловмисник піддавався смертній карі разом зі своїми спільниками. При цьому головщина повинна бути виплачена відповідно до стану вбитого в подвійному розмірі [136, с. 253].

А коли б зловмисник кого-небудь поранив, то тільки він сам засуджувався до смертної кари, а його спільники засуджувалися до тюремного ув'язнення як злочинці терміном один рік і шість тижнів.

«А коли насильно наїхавши чи напавши, нікого не поранив і не вбив, але ознаки насилля залишив або шкоду причинив, тоді тільки за насилля буде платити 12 рублів грошей, а також відшкодовувати збитки» [173, с. 80].

Найбільш небезпечним злочином вважалося вбивство батьків дітьми. Ці дії тягли ганебне і суворе покарання: «Коли б син чи дочка свою матір чи батька насильно вбили або по іншому позбавили їх життя, то вони не тільки смертною карою покарані бути повинні, але й позбавлені честі і майна, яке передається на користь інших братів чи сестер або родичів. Вбивця ганебною смертною карою повинен бути покараний: водити по ринку, кліщами тіло рвати, а потім посадити у шкіряний мішок разом з собакою, півнем, вужем і котом і втопити» [13, с. 79-80]. Таким же способом каралися співучасники.

За умисне вбивство батьками свого дитяти, вбивця карається одним роком і шести тижнями тюремного ув'язнення в башті, а відсидівши строк, повинні чотири рази в рік при церкві чи костьолі приносити покаєння і сповідатися в явному гріху перед усіма людьми християнськими» [173, с. 80].

Смертна кара за вбивство застосовувалась шляхом утоплення, четвертування, посадження на палю, відрубання голови.

Статут обмежував кількість осіб, які мали бути страчені за вбивство шляхтича у співучасті, за винятком випадку умисного нападу на шляхетський будинок, під час якого було вбито шляхтича – в такому разі усі співучасники підлягали смертній карі, що свідчить про визнання законодавцем такого вбивства більш небезпечним для держави, ніж інші [173, с. 81]. Виокремлювалося і вбивство із застосуванням зброяння злочину (ніж, кинджал), що підкреслювало підвищену суспільну небезпечність такого вбивства (артикул 16 Розділу XI) [173, с. 81].

Статут передбачав і строк давності притягнення до відповідальності за вбивство – три

роки.

Зазначене свідчить, що в період розробки другої і третьої редакцій Литовського Статуту відбулася переоцінка законодавцем цінності життя і підвищення небезпеки вбивства для суспільства, про що свідчить посилення покарання за цей злочин [44, с. 521].

Треба сказати, що третій Литовський Статут як кодекс права став першорядовим юридичним збірником і багато в чому перевершив тодішні західноєвропейські кодифікації. Науково доведено, що «Уложеніє» царя Олексія Михайловича 1649 року було складено під впливом цього статуту [67, с. 68].

Наприкінці XVI-першій половині XVII століття майже всі землі України опинилися в складі Речі Посполитої, однак, національно-визвольна боротьба українського народу, кульмінацією якої була національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, ліквідувала політичний режим Речі Посполитої в Україні. Згідно із Зборівським договором про мир три наддніпровських воєводства – Київське, Брацлавське та Чернігівське – залишилися під владою адміністрації Війська Запорізького [67, с. 75-76].

В умовах становлення Української гетьманської держави розвивається специфічне кримінальне право, коли, поряд з нормами звичаєвого права та поточними законами Війська Запорозького, залишалися чинними кодекси часів литовсько-польського панування: Литовські Статути, «Саксонське зерцало», сеймові постанови, князівські і королівські привілеї та грамоти [67, с. 108].

Законодавство гетьманського уряду під кримінальним злочином розуміло дію, що спричинила шкоду і збиток не лише життю, здоров'ю, майну, честі окремої особи, а й «шкоду та збиток державі». Розрізняли злочини умисні, необережні та випадкові, хоч чітких термінологічних визначень цих форм вини ще не існувало [67, с. 111].

Центральне місце серед злочинів проти особи займало вбивство. Аналіз документів свідчить, що козацьке право було становим, корпоративним правом. Захищаючи військово-політичну організацію запорозького козацтва, воно встановлювало різний правовий статус окремих груп населення Запорозьких Вольностей. Відповідно, у Запорозькій Січі вбивство військового товариша розглядалося як найтяжчий злочин і каралося смертю, вбивство людини, що не належала до запорозької громади, вважалося менш тяжким злочином [28, с. 56-57].

Поряд з цим, особливо тяжкими видами вбивства вважалися вбивство батьків, немовлят, за наймом [67, с. 112].

Перехід Війська Запорозького під протекцію московських царів зумовив проникнення, а потім і поширення на українських землях російських правових норм. Головним чином, їх визначали царські грамоти й «іменні» укази, постанови Сенату та інших вищих органів центральної влади. Певний вплив в Україні мав перший в історії Московії систематизований кодекс законів «Соборное уложение» 1649 року, який визначав коло питань, що стосувалися, зокрема, кримінального права та судочинства [67, с. 107].

Соборне уложення 1649 року склалося під суттєвим впливом правових ідей, запозичених з Литовських статутів та установлень церковнослов'янського (візантійського) права.

Саме в цьому Уложенні вперше переважав формальний погляд на злочин, властивий розвиненому законодавству Візантії, за яким усяке злочинне діяння було порушенням закону, у той час як раніше на Русі тривалий час панував підхід матеріальний, при якому злочинно тільки те, що заподіювало образу чи шкоду. У зв'язку із цим в Уложенні 1649 року, по-перше, злочинне діяння оцінювалося не за розміром матеріальної шкоди, нанесеного злочином, як це мало місце в більшості колишніх законодавчих пам'ятників, а за елементом суб'єктивним, моментом усвідомлення та волі. Визнавалися карними окремі діяння, які не заподіювали ніякої матеріальної шкоди (наприклад, злочинний умисел проти особи государя), і, навпаки, нека-

рані дії, що супроводжуються майновою шкодою, якщо вони не були наслідком волі суб'єкта; по-друге, покарання набуло публічного характеру, стає відплатою з боку верховної влади і було спрямовано на самого злочинця. Внаслідок цього давньоруська система грошових викупів в Уложенні 1649 року відійшла на другий план і поступилася місцем візантійській системі покарань – смертній карі, покаранням, пов'язаним з покаліченням, засланням [127, с. 137].

У Соборному уложенні 1649 року значна увага приділена злочинам, спрямованим проти життя та здоров'я. На протипагу попереднім суддебникам, за якими всяке вбивство («душогубство») тягло за собою смертну кару, якщо воно було вчинено «лихою людиною», Уложення 1649 року досить чітко підрозділяло злочини проти життя на умисні, необережні та випадкові. Цей розподіл запозичений з візантійського права, звичайно ж, з необхідними модифікаціями, обумовленими різними історичними епохами, що відповідали Соборному Уложенню і його першоджерелам [127, с. 138]. Дослідник давньоруського права, професор М. С. Власєв відзначав, що Уложення 1649 року «визнає необхідність внесення в законодавство вчення греко-римського права про ставлення, але саме обмежується ще тільки запозиченням окремих постановлень» [20, с. 226]. Насамперед, Соборне уложення 1649 року запозичило з візантійського права загальне правило, яке передбачає суб'єктивне ставлення тільки за умисні вбивства, призначаючи за них смертну кару: «А кто убьет с умышления... и такова убийцу казнити смертию [127, с. 138]. Це ж загальна умова призначення покарання за умисні вбивства смертною карою укладачі Уложення, прагнучи до казуїстичності, повторюють ще кілька раз. В окремих випадках законодавець, не відступаючи від прийнятого ним загального правила, та говорячи про будь-який вид вбивства, для вірності визначення категорії злочину посилається на візантійське законодавство. В основному це правила Василя Великого, в яких до умисних вбивств віднесені смерть, що настала в результаті удару мечем, вбивство в результаті розбою, «витравлення» плода жінкою, смерть чоловіка, що настала в результаті вживання зілля, підсипаного йому дружиною [16, с. 216]. Усі ці види вбивств перераховуються і в Уложенні. Про вбивство холодною зброєю говорить в статті 3 глави III Соборного Уложення 1649 року (вбивство в присутності государя), статті 5 глави III Соборного Уложення 1649 року (в інших місцях) [144, с. 77-78], статті 105 глави X Соборного Уложення 1649 року – (вбивство у суді) [144, с. 112].

Разом з тим, Соборне Уложення 1649 року зараховує до умисних не тільки вбивства за допомогою холодної зброї, але взагалі всі вбивства, що стали наслідками удару (вбивство в церкві – стаття 4 глави I, вбивство понятих – стаття 142 глави X Соборного Уложення 1649 р.) [144, с. 71, 125].

Що стосується вбивства при розбої (ст. 13, 18, 89 гл. XXI Соборного Уложення 1649 р.), те тут законодавець без альтернативи призначає смертну кару. Виключення становить тільки стаття 198 глави X, де говорить про насильницьке вторгнення в чужий будинок із протизаконною метою. Вбивство в цьому випадку однаково кваліфікується як умисне, навіть якщо, що нападав не мав такої мети. Причому санкції для виконавця і співучасників різні: першому – смертна кара, співучасникам – биття батогами і заслання «куди Государ укаже». При конструванні статей 89 і 198 законодавець, ймовірно, використовував положення Литовського Статуту [135, с. 176].

Соборне уложення 1649 року підводить під категорію умисних вбивстві умертвіння матір'ю свого плода. Уложення, з одного боку, передбачає вчинення подібного злочину тільки стосовно дітей, прижитих у блуді, з іншого боку – говорить про умертвіння взагалі всіх дітей (не тільки плода, але й немовляти). При цьому, умисел тут до уваги не береться. Покарання призначається тільки за кінчений злочин: «А будет которая жена учнет жить блудно и скверно, и в блуде приживет с кем детей, и тех детей сама, или иной кто по ея велению погубит...

и таких беззаконных жен, и кто по ея велению детей ея погубит, казнити смертию без всякой пощады...» (ст. 26 гл. XXII Соборного Уложения 1649 р.) [144, с. 293].

У Соборному уложенні 1649 року ведеться мова про злочин, пов'язаний з отруєнням чоловіка (ст. 14 гл. XXII Соборного Уложения 1649 р.) [144, с. 291]. Відверто кажучи, зі змісту цієї статті Уложения зовсім не випливає, що дружина мала умисел вбити чоловіка. Навпаки, вона давала йому «чарівне зілля», щоб чоловік покохав її знову, тобто тут у наявності заподіяння смерті через необережність. Чим же пояснити, що цей злочин відноситься Соборним уложенням 1649 року до категорії умисних? Церковно-світське законодавство з особливою суворістю переслідувало будь-які залишки язичества (у тому числі віру в незвичайні властивості різних, нерідко отрутих трав). Але незважаючи на численні випадки отруєння травами, ними продовжували користуватися, внаслідок чого обпоювання чоловіка зіллями у випадку смертельного результату стали дорівнювати до умисного вбивства [127, с. 139].

У Соборному уложенні 1649 року також йдеться про вбивство чоловіка жінкою, причому не тільки про отруєння, але й про вбивство взагалі. Карався цей кваліфікований склад смертною карою: «А будет жена мужу своему учинит смертное убийство, или окормит его отравою... и за то ее... живу окопати в землю и и казнити ея такою казней безо всякия пощады, хотя будет убитого дети, или инья кто ближния роду его, того не похотят, что ея казнити, и ей отнюд не дати милости, и держати ея в земле до тех мест, покамест она умрет» (ст. 14 гл. XXII Соборного Уложения 1649 р.) [144, с. 291]. Дослідники бачили причину подібної жорсткості покарання у традиційному для руського права надмірному законодавчому захисті положення чоловіка в родині [34, с. 140].

Говорячи про вбивство через необережність, Соборне уложення 1649 року підводило під категорію необережного заподіяння смерті дії, вчинені під впливом афекту, у бійці, і карає за них менш суворо, чим за умисні. Однак на відміну від візантійського права Уложения не давало загального поняття необережного заподіяння смерті, а говорило тільки про окремі випадки останнього, не робило відмінності між настанням смерті від удару якою-небудь річчю, і смертю від удару рукою, призначало за необережне заподіяння смерті покарання більш м'яке, чим візантійські джерела, але на відміну від них ставило тяжкість покарання в залежність не від ступеня небезпеки способу вчинення діяння, а від соціального стану винного (покарання батогом боярській людині або селянинові, тюремне ув'язнення синові боярському) [127, с. 140].

Соборне уложення 1649 року сприймало традиційні початки візантійського права, але знов-таки з деякими модифікаціями: 1) воно мало на увазі тільки певний випадок, коли бійка відбувається між служивою людиною, що насильно вторгаються на чужу територію, і хазяїном володіння; 2) не говорило про знаряддя вбивства, але всяке вбивство хазяїна, що стало наслідком бійки між ним і служивою людиною, уважалось умисним вбивством і каралося смертною карою (ст. 32 гл. VII Соборного Уложения 1649 р.) [144, с. 291].

У Соборному уложенні 1649 року йшлося також про заподіяння смерті в результаті випадкового збігу обставин, простої забави, наприклад, при тренуванні у стрільбі: «а будет кто, с треляючи из пищали, или из лука... по примете» тощо (ст. 20 гл. XXII Соборного Уложения 1649 р.) [144, с. 292], коли запобіжні заходи могли та повинні були дотримуватися, так що в цьому випадку заподіяння смерті виходячи з форми провини було скоріше необережним, чим випадковим.

Соборне уложення 1649 року слідом за візантійським правом визнає й обставини, що виключають злочинність діяння: а) вбивство зрадника; б) необхідна оборона.

При необхідній обороні заподіяння смерті допускалося при захисті власного життя в конкретних випадках: заподіяння смерті при захисті свого життя при нападі в суді (ст. 105 гл. X

Соборного Уложення 1649 р.); заподіяння смерті при захисті себе та свого будинку від нападу (ст. 200 гл. X Соборного Уложення 1649 р.) [144, с. 111-112, 140]. Істотні ознаки наявності стану необхідної оборони при захисті життя як за Соборним уложенням 1649 року, так і за візантійським правом – реальність погрози та неможливість запобігти її законними способами.

Також заподіяння смерті в стані необхідної оборони визнавалося Соборним уложенням 1649 року при захисті майна (ст. 88, 89 гл. XXI Соборного Уложення 1649 р.) [144, с. 284].

Соборне уложення 1649 року визнавало карним і замах на злочин. Розглядалися окремі випадки, при яких мав місце замах на вбивство, іноді залишаючи без зміни, а іноді пом'якшуючи санкції візантійських джерел. Так, Уложення 1649 року призначало відсікання руки тільки за підняття зброї навіть без заподіяння тілесного ушкодження, якщо ця дія вчинена в присутності государя (ст. 4 гл. III Соборного Уложення 1649 р.) або якщо служива людина виймала зброю з метою вбити того, кому вона служить (ст. 8 гл. XXII Соборного Уложення 1649 р.) [144, с. 77, 290]. При замаху у церкві (ст. 5 гл. I Соборного Уложення 1649 р.) або перед суддями (ст. 105 гл. X Соборного Уложення 1649 р.) Уложення 1649 року, навпаки, пом'якшувало візантійське покарання [144, с. 71, 111-112].

Незакінчений замах признавався карним як за візантійським правом, так і за Уложенням 1649 року (ст. 8 гл. XXII Соборного Уложення 1649 р.) тільки при умислі людини невільного стану вбити свого пана, якщо цей умисел ставав відомий [144, с. 290]. Уложення 1649 року розглядало «злоумышление» на життя пана нарівні з іншими замахами окремо від вбивства та тільки за останнє призначало смертну кару (ст. 9 гл. XXII Соборного Уложення 1649 р.) [144, с. 290].

Соборне уложення 1649 року окремо розглядало випадки вбивства родичів (ст. 1, 3, 7 гл. XXII) [144, с. 289-290]. Окремо говорилося про вбивство батьків, дітей, братів і сестер. За кожний злочин признавалося різне покарання: за вбивство батьків, братів чи сестер, дотримуючись візантійського права – смертна кара; за вбивство дітей – тюремне ув'язнення на рік і публічне церковне покаяння [144, с. 289]. Тут Уложення 1649 року пішло за шляхом скоріше римського права, ніж візантійського, оскільки у Давньому Римі батьківська влада була розвинена в набагато більшому ступені, чим у Візантії, і спочатку простиралася навіть на життя дітей. Уложення 1649 року під впливом візантійського права хоча й обмежувало цю владу та карало вбивство дітей, однак не наважувалося цілком додержуватися свого джерела, через що признавало досить легке покарання [127, с. 143].

Таким чином, аналіз Соборного уложення 1649 року, та й попередніх нормативно-правових актів християнської Русі, дає можливість констатувати, що зміст правових норм цих актів базувався більшою мірою на руській основі, і, зокрема, професор М. П. Загоскін вважав, «усі чужі впливи губилися в масі початків чисто руських» [40, с. 137]. На нашу думку, дослідники справедливо наголошують, що давньоруський законодавець, частіше запозичував з візантійського, церковного права «не норму, а форму вираження цієї норми, юридичну термінологію» [186, с. 177].

Третій етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський.

Починаючи з 1687 року для Лівобережної України розпочався новий історичний період, який інколи називають московським періодом її існування (1687-1764 рр.) [67, с. 91].

Реформи Петра Першого змінили положення православної церкви. Абсолютистський тиск на Церкву підсилювався, та завершився скасуванням патріаршества. Правові норми при Петрі Першому, здобувають військово-юридичний характер, різко загострюються процеси втрати церковного духу [178, с. 56], вплив якого, до Петра Першого, так відчувався у законодавчій та правозастосовній діяльності того часу.

Діяльність Петра Першого в галузі кримінального законодавства була досить інтенсивна.

Тільки указів кримінально-правового характеру дослідники нараховують 392 [13, с. 16]. Крім того, багато кримінально-правових норм містилися в актах загального характеру (регламенти, накази тощо), що визначали положення різних ланок державного апарата. Незважаючи на те, що розпочата ним діяльність щодо зміни та систематизації кримінальних законів не одержала логічного завершення, ряд джерел дозволяє судити про безперечний вплив кримінального права європейських країн на вітчизняне кримінальне право [42, с. 732].

Одним з найбільш значних пам'яток права петровської епохи є Артикул військовий з коротким тлумаченням від 26 квітня 1715 року [116, с. 314-392], що містив ряд кримінально-правових норм. Артикул був призначений для військовослужбовців та повинен був виконуватися військовими судами, однак судова практика XVIII і початку XIX століть свідчить про застосування даного документа й загальними судами [70, с. 18-19; 16, с. 318]. Крім того, у 1716 році спеціальним декретом Петра Першого військове законодавство було поширено на цивільне населення. Суб'єкт петровської держави прирівнювався до солдата, право на життя якого належало суверенові [165, с. 38].

Артикул військовий 1715 року містив основні принципи кримінальної відповідальності, поняття злочину, вини, мети покарання, необхідної оборони, крайньої необхідності, перелік пом'якшуючих та обтяжуючих обставин; він складався з 24 глав і 209 артикулів і був включений у якості частини другої у Військовий статут від 30 березня 1716 року [80, с. 163].

Юридична техніка цього кодексу досить висока: законодавець вперше використовував найбільш ємні та абстрактні юридичні формулювання й відійшов від традиційної для вітчизняного права казуальної системи. Щоб окрема норма могла ввібрати в себе максимально більше випадків, вона доповнювалася особливим тлумаченням. При цьому, або конкретизувалися правові ситуації, уточнювалися обставини, приводилися приклади, або вказувалося на відкритий характер норми, давалася свобода судового тлумачення [22, с. 113].

Відзначаючи відсутність наукової доктрини при створенні Артикула військового 1715 року, дослідники підкреслюють істотний вплив на його зміст закордонних джерел військово-кримінального права. Так, професор П. М. Бобровський зазначав: «Друга книга Статуту військового (Артикула) розроблена за планом та формою шведського військового артикула 1633 року, з доповненням з датського та голландського військових артикулів. В артикулах щодо загальних злочинів зустрічаються юридичні визначення, тотожні з текстом німецьких імперських Військових артикулів, що помітно підпорядковувалися тоді Кримінальному Кодексу Карла П'ятого. Запозичені майже дослівно з різних західних законодавств і піддані цілому ряду переробок, викликаних практичними міркуваннями, закони ці були справою самого життя, а не теоретичних побудов... Вводилося те, що було додатне, і відкидалося те, що не було додатне... По суті, Артикул військовий представляється збірником європейських законів кінця XVII і початку XVIII століть, із властивими цим законам достоїнствами та недоліками» [12, с. 123-124]. Даний стиль правотворчості був характерний і для створення Уложення 1649 року. Однак, Артикул військовий 1715 року не замінив Уложення 1649 року, а діяв паралельно з ним аж до створення Зводу законів Російської імперії [17, с. 16].

У чому ж причина настільки інтенсивного запозичення саме «технології» побудови законодавства? Причину цього явища вчені пов'язують із неефективністю власне вітчизняної традиції створення норм права [132, с. 39]. Так, доктор права Г. С. Фельдштейн зазначав: «Типовою для цього часу є така робота наших юристів, яка спрямована на зведення різночасних постанов за допомогою простого приписування їх до старих узаконень і, далі, на запозичення західноєвропейських збірників із пристосуванням їх для тих потреб, які пред'являє практичне життя» [170, с. 46-47].

Артикул військовий 1715 року був, по суті, зводом військово-кримінального законодав-

ства, що належав переважно до області матеріального, а не процесуального права. За своєю структурою цей кодекс перейняв родову класифікацію правових норм (за родом діяння) із внутрішньою ієрархією за важливістю діяння. Кожний артикул (стаття) описував окремий вид правопорушення та призначав певну санкцію [22, с. 113].

Аналіз розділів Артикула військового 1715 року, що містили кримінально-правові норми, переконливо свідчить, що основна частина кримінально-правових заборон являла собою загально карні діяння, які й раніше були відомі вітчизняному праву («Про збурювання, бунт та бійку»; «Про образливі листи, сварливі і лайливі слова»; «Про смертне вбивство»; «Про содомський гріх, про насильство й блуд»; «Про запалювання, грабіжництво та злодійство» тощо). Новації, що були результатом прямого запозичення, стосувалися правил несення служби, власне військових злочинів (глава 15 Артикула військового 1715 р.) [80, с. 163].

До найбільш тяжких видів вбивств законодавець відносив батьковбивство, дітовбивство, а також вбивство за наймом, вбивство священика, вбивство за допомогою отрути, вбивство, вчинене особливо болісним способом, вбивство офіцера солдатом, вбивство на дуелі, вбивство мирних жителів під час воєнних дій [116, с. 327-365].

Відповідальності за вбивство була присвячена глава XIX «Про смертне вбивство», її артикули, як правило, не пов'язують склади злочинів з військовою службою та відрізняються своєю юридичною чіткістю від відповідних статей Уложення 1649 року [116, с. 355-358]. Відповідно до цієї глави у Артикулі військового 1715 року можна виділити наступні види вбивств.

По-перше, це умисне вбивство без обтяжуючих обставин, а також відповідальність співучасників у умисному вбивстві (артикули 154-155, 160).

У артикулі 154 Артикула військового 1715 року умисне вбивство було відмежовано від правомірної заповідання смерті в стані необхідної оборони. Для виявлення причинного зв'язку між діями злочинця та настанням злочинного результату артикул рекомендував проводити судово-медичну експертизу. Був передбачений порядок проведення експертизи і її оформлення (результатом було письмове свідоцтво, підтвержене присягою). Вбивство каралося смертною карою – відсіканням голови [16, с. 355]. Якщо смерть наставала не в результаті побоїв, ран, нанесених особою, підозрюваною в вбивстві, то останній відповідав лише за побої, заповідання тілесних ушкоджень тощо. Вбивство, вчинене особливо жорстоким способом, каралося більш суворо, ніж звичайне вбивство. Артикул передбачав пом'якшення покарання за настання смертельного результату при застосуванні покарання до підлеглого (тимчасове розжалування в рядові або грошовий штраф) [116, с. 356].

Артикул 155 Артикула військового 1715 року як і інші артикули, що стосувалися співучасті, установлював рівне покарання як для головного винуватця, так і для співучасників [116, с. 356].

Артикул 160 Артикула військового 1715 року також звертався до питання про співучасть у вчиненні вбивства. Мова йшла про підбурювання особливого виду – віддача наказу вчинити вбивство. Підбурювач карався так само, як і сам убивця [116, с. 357-358].

По-друге, це вбивство при обороні від нападу (артикули 156-157).

Вбивство, вчинене при захисті від нападу, що загрожував життю, не каралося (артикул 156 Артикула військового 1715 р.). В артикулі 157 Артикула військового 1715 року були перераховані умови (межі) необхідної оборони, при яких вона вважалася правомірною та звільняла від кримінальної відповідальності. Так, захист повинен був відповідати характеру та небезпеці нападу. При цьому у тлумаченні зазначалося важливе уточнення – при вирішенні питання про наявність необхідної оборони повинно було враховуватися, чи була реальна загроза для життя («смертний страх»): «Ежели смертной страх есть, то надлежит оборонятися как возможно» [116, с. 356]. Також, необхідна оборона повинна була здійснюватися під час нападу. Дії, вчинені

після нападу, вважалися неправомірними. Крім того, оборона вважалася необхідною, якщо напад уже почався або загрожував безпосередньо початися. Тлумачення містило важливе уточнення цього положення, що той, хто обороняється не повинен був очікувати від суперника удару першим [116, с. 357].

Той, хто порушував межі необхідної оборони карався, але не смертною карою, а тюремним ув'язненням, або грошовим штрафом, або тілесним покаранням (за суддівським розсудом). Крім того, на нього покладалося церковне покаяння [116, с. 357].

По-третє, це необережне вбивство та невинне позбавлення життя (артикули 158-159).

Артикул 158 Артикула військового 1715 року передбачав відповідальність за необережне вбивство. Інститут необережної вини найбільше чітко був визначений у тлумаченні до артикула шляхом наведення прикладу. Вбивство повинно було визначатися таким, що вчинено через необережність. наприклад, коли солдат, стріляючи, не передбачив можливості настання злочинного результату, але повинен був і міг його передбачити [116, с. 357]. Очевидно, для уточнення змісту необережної вини було зазначено й про умисне вбивство. Був розглянутий ще один випадок – вбивство під час бійки. При неможливості встановити винного в вбивстві, усі учасники бійки підлягали рівній відповідальності, але не до смертної кари [116, с. 357].

Артикул 159 Артикула військового 1715 долі відрізняв умисне та необережне вбивство від випадкового, визначеного досить чітко: «у якогож никакой вини не находица» [116, с. 357]. Тобто, мова йшла про дію, що мала зовнішні ознаки злочину, але була позбавлена елемента вини. У тлумаченні до артикула наводиться приклад, що добре розкриває зміст самого артикула. Але точної термінології форм вини артикул не наводить. Випадкове вбивство називається неумисним та «ненарочным» [116, с. 357].

По-четверте, це кваліфіковані види умисного вбивства (артикули 161-163).

Артикул 161 Артикула військового 1715 року встановлював покарання за вбивство з корисливою метою. І вбивця, і той, хто його підкупив, каралися кваліфікованою смертною карою – колесуванням. У тлумаченні до артикула зазначалося про відповідальність за замах на вбивство. Очевидно, мався на увазі закінчений замах, тому мова йшла про те, що винні вчинили на потерпілого напад, били його та поранили. Закон ураховував характер злочинного результату (смерть потерпілого не настала) і, відповідно, пом'якшував покарання (замість колесування передбачалося відсікання голови мечем) [116, с. 358].

В артикулі 162 Артикула військового 1715 року йшлося про особливий випадок вбивства – отруєння, яке розглядалося як кваліфіковане вбивство, вчинене болісним способом, і каралося кваліфікованою смертною карою – колесуванням [116, с. 358].

Артикул 163 Артикула військового 1715 року продовжує перелік найбільш тяжких видів вбивства, йдеться про вбивства батька, матері, малолітньої дитини чи офіцера. Зазначені злочини каралися колесуванням (тоді як інші випадки вбивства – відсіканням голови мечем) [116, с. 358]. У самому артикулі нічого не було сказано про вбивство дружини. Однак, у тлумаченні було дано роз'яснення про випадки неумисного вбивства дружини або дитини в результаті їх покарання. Таке вбивство повинно було розглядатися судом як вчинене при пом'якшуючих вини обставинах [116, с. 383].

По-п'яте, Артикул військовий 1715 року став першим світським законом, де була передбачена норма, яка встановлювала відповідальність за самогубство. У артикулі 164 зазначалося, що тіло того, хто сам себе в'є, кат повинен відтягти в безчесне місце і закопати, перед тим, тягнувши його по вулицях або обозу, щоб, дивлячись на те, інші такого беззаконня над собою чинити не наважувалися [116, с. 358].

Публічній нарузі не підлягали тіла людей, які покінчили із собою в стані божевілля або «у меланхолії». Цих осіб, як і інших загиблих без покаяння, закон пропонував ховати поза цвин-

тарями, однак не в «безчесному місці», як це робилося з тілами тих, хто вчинив самогубство свідомо [116, с. 358].

Артикул військовий 1715 року передбачав також покарання за вчинення спроби самогубства. Наголошувалося, що коли солдат буде ввійманий за тим, що прагнув сам себе вбити, а в тому йому перешкодили і виконати того він не міг, а вчинив це від мучення, досади, або в нестямі чи через сором, той з безчестям повинен бути вигнаний з полку. Інші причини замаху на самогубство розглядалися як умову застосування до даної особи покарання у вигляді смертної кари [116, с. 358].

Треба відмітити, що при описі умисної вини в Артикулі військовому 1715 року широко використовувалися слова «умисно» (артикул 8), «з умислом» (артикул 27), «волею» (артикул 154). Необережну вину законодавець визначав через терміни «з легкодумства» (артикул 6), «необачний» (артикул 40), «з лінощів або від необережності» (тлумачення до артикула 41), «не одумавшись із серця» (артикул 152), «неумисно та неволею» (артикул 158), «не в умислі» (тлумачення до артикула 163) [116, с. 327-365].

Крім того, в Артикулі військовому 1715 року використовувався й сам термін «вина» (артикули 21, 158), причому зміст його ніде не визначався, а з аналізу конкретних складів злочинів можна зробити висновок, що слово «вина» використовувалося законодавцем в якості позначення відповідальності за вчинене [17, с. 16].

Таким чином, кримінальне законодавство Петра Першого, яке активно запозичувало кращі зразки західноєвропейської юридичної думки і юридичної техніки, отримало певний імпульс для подальшого розвитку вітчизняного права. Однак, петровське кримінальне законодавство продовжувало в значній мірі зберігати національну специфіку. Комбінація запозичень зі збереженням значної частини апробованих раніше кримінальних норм зробило законодавство Петра цілком ефективним інструментом у забезпеченні тих суспільних відносин, які були найбільш значущими для держави та суспільства того часу.

Відзначимо, що всі наступні російські імператори приділяли цьому питанню необхідну увагу. Історія вітчизняного кримінального права відзначає імена іноземних вчених, що викладали в навчальних закладах імперії в середині та кінці XVIII століття, таких як Дільтей, Неттельбладт, Вінклер, Міллер та інші [180, с. 218-219], які впроваджували у вітчизняне юридичне середовище теоретичні розробки європейської науки про злочин, вину, співучасть, незакінчений злочин тощо. Вважаємо, що поширення кримінально-правових ідей, принципів і правил, у тому числі стосовних до законодавчої техніки, можна розглядати як одну з форм юридичного запозичення.

Звільнення українських земель від польсько-шляхетського панування, подальший розвиток феодалізму зажадали глибокої зміни українського права, його кодифікації з урахуванням перш за все інтересів козацької старшини, яка добивалася закріпачення своїх залежних селян і рядового козацтва. Царський уряд, даючи згоду на кодифікацію українського права, прагнув наблизити його до норм єдиного загальноросійського законодавства, яке послідовно захищало інтереси панівного класу [104].

Систематичну роботу над кодифікацією українського права започаткував у 1722 році Петро Перший, а Петро Другий її продовжив, зобов'язавши об'єднати в єдине ціле правові норми різного походження, що діяли на Лівобережній Україні після її приєднання до Росії і нерідко суперечили одна одній: це були Литовські Статути, «Хелмінське право», «Саксонське зеркало» тощо, а також українське звичаєве право й судова практика, російське законодавство [101].

За царським указом від 28 серпня (9 вересня) 1728 року, відомим під назвою «Рішучі пункти гетьману Данилу Апостолу» [112, с. 623-634] з представників козацької старшини була утворена спеціальна кодифікаційна комісія, яка закінчила роботу у 1743 році виробленням

проекту збірника законів, що одержав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ» [102].

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року мали чітку структуру і склалися з 30 глав, які поділялися на 532 артикули і 1607 пункти. Кодекс містив норми адміністративного, цивільного, торгового, кримінального і процесуального права. За високою юридичною технікою «Права, за якими судиться малоросійський народ» є однією з найцінніших пам'яток української правової культури XVIII століття. Хоч Кодекс і не набув офіційної чинності, п'ятнадцятирічна праця українських правників мала позитивний вплив на подальший розвиток українського правознавства. Повнотою та чіткістю викладу норм закону та абстрактних правових дефініцій, досконалою юридичною термінологією Кодекс був досконаліший від існуючих тоді правних книг [101].

Глави з XX по XXV – в цілому були присвячені кримінальному праву. Лише глава XXII частково містила ще й процесуальні і адміністративні норми, а глава XXV – процесуальні.

Значна увага законодавця гетьманської України зосереджувалася на злочинах, спрямованих проти життя і тілесної недоторканості людини, які були зосереджені, переважно, у главах XX та XXI [143, с. 28].

Глава XX містила норми «Про гвалти та насилля, про напад, вбивство, побої, каліцтва, рани, розбої з безчестям, про страту та покарання тих, хто вчинив злочин, про плату за голову, за каліцтво, за травмування суглобів, побої, рани та безчестя шляхти чи воїнського звання та інших людей» [102, с. 565].

Текст пункту 2 артикулу 1, передбачав відповідальність за злочинний напад на будинок, клуню або загородний палац чи хутір, що належав особам шляхетського чи військового стану, та вбивства при цьому когось. Комісія склала норму на підставі двох джерел – Литовського статуту та німецького права (*Speculum Saxonium* «Зерцало Саксонське», арт. 64, розд. II; *Jus Municipale* «Артикули права Магдебурзького», 38 глоса), відповідно їх скомбінувавши. Так само складено й пункт 5 з тексту Литовського статуту 1588 року (арт. 1, розд. 11) та «Хелмінського Права» (арт. 18 кн. 5) [187, с. 98].

В пункті 1 артикулу 5 вміщено норму про вбивство дітьми батька або матері. За Зерцалом Саксонським (арт. 64, розд. II) вбивство батьків каралось найтяжчою карою, а укладачі додали ще й кару, запозичену з римського права, яку потім запозичили і редактори Литовського статуту 1588 року (арт. 7, розд. 11), а саме: «сина живого четвертувати та мертве тіло його на колесо покласти, а голову на палицю вбити, дочку ж живу вкопати в землю по шию та тримати її так у землі поки помре» [102, с. 571].

В артикулах 8, 9 вміщено було норми про вбивство, поранення слугою свого господаря, підлеглим – свого начальника і взагалі особою нижчого стану будь-якої поважної особи та вбивство незвичайною зброєю [102, с. 575-577]. Джерелом для цієї норми був Литовський статут 1588 року (арт. 9, розд. 11), що, в свою чергу, містив норму з кодексу Карла V [187, с. 98].

В артикулах 10, 11 Комісія вмістила норми про умисне, підступне або кількома особами dokonane вбивство чи тяжке поранення, при чому цитувала одночасно Литовський статут 1588 року, Артикули права Магдебурзького та артикул 137 кодексу Карла V [187, с. 98].

В артикулі 12 вміщено було норми про вбивство простим чоловіком шляхтича, запозичені з Литовського статуту [102, с. 579-580].

Для артикула 15 Комісія запозичила з Литовського статуту норми про вбивство та поранення жінки або дитини конем. А для пункту 4 цього артикулу Комісія дослівно запозичила з Зерцала Саксонського (арт. 40, розд. II) та Артикулів права Магдебурзького (38 гл.) норму про покарання того, хто посадить малолітню дитину на норовистого коня й тим спричиниться до її смерті або скалічення [102, с. 584-585].

Артикул 18 «Про отрути» складено на підставі німецьких джерел, а саме: кримінального кодексу Карла V. Основну норму про позбавлення життя людини отрутою (п. 1) Комісія запозичила з артикулів 130 та 137 кодексу Карла V, тільки встановлену кодексом кару за отруєння (чоловіка – в колесо впести, жінку розпаленими кліщами рвати, а потім втопити) замінила: для чоловіка – четвертуванням, а для жінки – закопуванням живцем в землю. В пункті 3 було вміщена норма про покарання за незакінчений злочин та замах на отруєння, при чому Комісія додала правило з практики козацьких судів про застосування умовного засудження [187, с. 99].

В артикулах 28, 29 та 30 були вміщені норми про вбивство особи при самообороні або при необхідній обороні іншої особи. Основним джерелом для цих правил був Литовський статут 1588 року, децю запозичене з Артикулів права Магдебурзького (38 гл.) та Хелмінського Права (арт. 52-53, кн. 5) [187, с. 100].

Артикул 31 передбачав норму про вбивство злочинця або його співучасника при нападі на дім власником дому або мешканцями. Основним джерелом знов таки був Литовський статут 1588 року, але для доповнення його Комісія взяла матеріал з Зерцала Саксонського (арт. 59, розд. II), Хелмінського Права (арт. 94, кн. 5). Правила про основні умови самооборони, що були вміщені в пункті 1 артикулу 34, Комісія запозичила з Хелмінського Права (арт. 52, кн. 5) [187, с. 100].

Артикул 35 містив норми, що забороняли двобій та встановлювали покарання: за вбивство при двобої – смертну кару, за поранення – позбавлення волі. Поруч з Литовським статутом 1588 року Комісія використала тут Зерцало Саксонське (арт. 18, 63 розд. I) та Артикули права Магдебурзького (38 гл.). За аналогією з двобоєм при допомозі вогнепальної та холодної зброї, пункт 6 артикулу 35 забороняє бій на кулаках під загрозою тілесного покарання та позбавлення волі. Цим доповненням Комісія зв'язала запозичені норми про двобій за побутовим явищем українського життя [187, с. 100].

В артикулах 37 та 38 були передбачені норми про погрозу вбивством та про підбурювання до вбивства, які Комісія взяла з Литовського статуту 1588 року (арт. 25, розд. I, арт. 17, розд. II) [102, с. 620-624].

Артикул 44 містив норми про невинуватість за заподіяні протиправні вчинки: нерозумних з природи (природних «дурнів»), божевільних, тих, що вчиняють злочин під час випадків хвороби («в гарячці»), малолітніх або старих, що впали в дитинство, запаморочених від пияцтва, за вбивство виродків («уродів, монстрів») та судових посланців, що вбили або поранили злочинця, який або загрожував їм смертю, або тікав від них. Правила ці Комісія склала на підставі Литовського статуту 1588 року, Зерцала Саксонського (арт. 65 розд. II), Хелмінського Права (арт. 38, кн. 5) [187, с. 101].

В артикулі 45 було надано додаткові правила про непередбачене випадкове вбивство або поранення [102, с. 633-634]. Випадки таких непередбачених вбивств Комісія запозичила з тих же джерел.

Глава XXI була присвячена нормам про вбивство, покалічення, поранення та образу честі людей «посполитого звання», тобто нижчого стану, а також нешлюбних дітей та позбавлених честі судовим вироком. Виділяючи ті самі злочини, про які йшла мова в главі XX у відношенні до осіб шляхетського стану, в окрему главу та зменшуючи додаткові покарання, Комісія пішла слідом за Литовським статутом 1588 року, який принцип пристосування покарання до соціального стану потерпілого послідовно проводив через усю систему кримінального права. Норми що вміщені в главі XXI мали ті самі джерела, що й норми глави XX, тільки зазнали деяких змін у санкціях через пристосування їх до осіб простого стану [187, с. 102].

В главі XXI звертає на себе увагу тільки норма про покарання за вбивство нешлюбної дити-

ни – «бенкгарта», або «виблядка», за виразом «Прав» (арт. 5) [102, с. 666]. В той час як Литовський статут встановлював, що за вбивство бенкгарта, або зганьбленої особи («ошельмованого») вбивця не карався смертю, тільки платив головщину, як за простого стану людину, Комісія під впливом Зерцала Саксонського встановлювала, що і в цих випадках вбивця карався смертю, як за звичайне вбивство, тільки головщину платив за зниженою таксою, як за особу нижчого стану [102, с. 666]. В цьому виявилась еволюція поглядів членів Комісії у напрямі більшої охорони людського життя, незалежно від його соціального чи морального стану [187, с. 102].

Нарешті, глава XXX визначала правове становище циган, татар, євреїв та інших «невірних» [102, с. 820-828]. Зокрема, встановлювалося покарання за вбивство, поранення та образу честі як з боку християн щодо «невірних» (арт. 4), так і навпаки (арт. 5). У цілому спостерігалося суттєве обмеження в правах цих категорій населення держави, яке, втім, тягнулося з часів Литовського статуту [109].

Таким чином, «Правам за якими судиться малоросійський народ» були відомі три категорії вбивства – умисне, через необережність (арт. 15) та випадкове (арт. 45), у свою чергу, умисні розподілялися на звичайні (арт. 3, 4, 10) та кваліфіковані (арт. 5-9, 11-12, 21). Як вже зазначалося, «Правам» був відомий інститут звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, у випадках заподіяння смерті при необхідній обороні (арт. 28-30) та затриманні особи, що вчинила злочин (арт. 31). На кваліфікацію злочину позбавлення життя впливало відношення суб'єкта злочину до об'єкту: станова належність, родинний та службовий зв'язок. На кваліфікацію тяжкості злочину впливали також і спосіб (підступ, таємність, насильство), засоби (небезпечне або незвичайне знаряддя, отрута) і обставини (вночі, у банді). Обтяжуючими визнаються моменти професійності та рецидиву, наявності злої волі («зі злоби і ярості»). Хоча практично будь-яке вбивство і тягнуло за собою для злочинця позбавлення життя, обтяжуючі обставини впливали на суворість смертної кари [109].

Поza кваліфікованими формами смертної кари була ще кара, зміст якої не був визначений, і вибір способу її виконання залишався за судом і залежав від фантазії ката, якого називали «палачом» або «мистром». За «Правами за якими судиться малоросійський народ» ця кара призначалася за винятково тяжкі злочини, наприклад, за вбивство або зневагу закордонних послів, вбивство возного тощо. Так, судом нерідко призначалося потрійне покарання: смертна кара, інколи поєднана з особливим, надзвичайним катуванням, позбавлення честі і майна. До особливостей смертної кари належали ганьблячі покарання після смерті та символічна смертна кара. Ганьблячі покарання після смерті відбувалися таким чином: четвертування трупа, волочіння трупа кіньми, насадження голови на кіл, а тіла – на колесо (за батьковбивство) [143, с. 25-26].

Досить поширеним до кінця XVIII століття в Україні серед зганьблюючих покарань за вбивство було символічне приковування вбивці до тіла вбитої ним жертви чи його труни. Вбивця залишався прикутим до труни іноді протягом кількох днів. Часто він супроводжував свою жертву до церкви, а потім на кладовище [143, с. 26].

В подальшому, активні спроби перенесення теоретичних прийомів, характерних для європейського загального та кримінального права, у сферу вітчизняного кримінального законодавства були здійснені також Катериною Другою. Як справедливо відзначав видатний вітчизняний учений, професор О. Ф. Кістяківський, який проводив спеціальні історичні дослідження, Наказ Катерини Другої помітно вплинув на розвиток кримінально-правової думки [52, с. 21]. Треба відмітити, що зміст запозичень із зарубіжного кримінального права залежав не тільки від специфіки економічної та політичної ситуації у державі, але й багато в чому відображав особисті пристрасті та інтереси перших осіб держави. Якщо законодавство Петра Першого активно використовувало досягнення військово-кримінального законодавства та загальні

принципи конструювання кримінальних законів, то Катерина Друга активно впроваджувала кримінально-правові ідеї та принципи. Загальновідоме захоплення імператриці працями європейських філософів, вчених в галузі права, які проповідували ідеї гуманізму, справедливості, превенції права [132, с. 115]. Аналіз тексту Наказу переконливо свідчить про те, що Катерина Друга цілком розділяла багато передових для того часу поглядів, що відносилися до місця кримінальних законів у суспільстві, принципів їх дії, гуманізації кримінальних покарань тощо.

Для підготовки нового Кримінального уложення Катериною Другою двічі створювалися комісії (в 1754 і 1766 роках). В основі роботи цих комісій були покладені положення Наказу, який вважався «одним з найбільш популярних законодавчих пам'ятників» [18, с. 7-9]. Комісіями були підготовлені проекти Кримінального уложення, які, однак, не було введені в дію.

У проектах Уложення містилися й норми, що відносилися до злочинів проти життя. Передбачалося:

1. умисне вбивство як вольове діяння, вчинене умисно та без необхідності;
2. необережне вбивство, вчинене неумисно, але коли вбивця винен у тому, що воно через необережність відбулося;
3. випадкове вбивство – досить неумисне вбивство, при якому ніякої вини не вбачається.

В цьому випадку відповідальність не повинна була наступати.

Крім кваліфікованих видів вбивства, передбачених в Уложенні 1649 року та у законодавстві Петра Першого, особлива увага приділялася захисту особистості поміщика: коли людина, яка йому служила, або селянин, або двірська людина умисно вбивала свого поміщика, або коли така людина виймала зброю, бажаючи вбити поміщика, вона підлягала смертній карі. Якщо ж поміщик, «непомірно караючи», вбивав свого кріпосного або того, хто йому служить, умислу на вбивство в діях поміщика не визнавалося [14, с. 36-37].

Покарання за вбивство диференціювалося. Умисне вбивство каралося смертною карою, яка виконувалася шляхом відсікання голови або колесування. За необережне вбивство призначалися батоги, кийки, арешт у в'язниці або грошовий штраф залежно від соціального стану винного. Пропонувалося «знатних» за необережне вбивство тримати два тижні під арештом, інших, що перебували у класах (чиновників), поміщиків і купців тримати місяць у в'язниці та піддавати церковному покаянню, а «підлих» сікти батогами, щоб і інші з більшою обережністю поступали. Неповнолітні до 15 років від смертної кари звільнялися, їх поміщали до монастирю на певний строк, а тих, хто не виправлявся – навічно [177, с. 45-46].

Дослідники історії кримінального права роблять висновок, що для розвитку кримінального законодавства періоду царювання Катерини Другої характерне запозичення в зарубіжному кримінальному праві не норм і не правил конструювання законів, а прогресивних, гуманістичних за своїм змістом кримінально-правових ідей і принципів. Запозичення мало цілком адаптований характер і стало «пам'ятником рецепції природно-правових течій» [170, с. 227].

Уже в середині XVIII століття активне наукове спілкування Російської імперії із Заходом викликало інтерес до російського права, відзначався підвищений інтерес західних учених до перших формалізованих джерел вітчизняного кримінального права. І якщо до певного моменту історичного розвитку нашої держави ставилося питання про вплив кримінального права інших держав на вітчизняне кримінальне право, то по мірі становлення наукової думки цей інформаційний потік ставав двостороннім. Так, в 1750 році правознавець, що працював у Росії, Ф. Г. Штрубе представив дослідження російського права, у тому числі кримінального, виконаного в історико-догматичному ключі. У цій праці Ф. Г. Штрубе дав характеристику деяких кримінально-правових категорій і понять. У їх числі: класифікація злочинів, кримінально-карна необережність, поняття умисного діяння, кримінально-правове значення недонесен-

ня [85, с. 158].

В 1766 році виходить праця професора К.-Г. Лангера, також присвячена історико-порівняльному аналізу російського кримінального права із кримінальним правом західних держав, а також стародавніх греків, германців, євреїв. Еволюцію кримінального законодавства професор К.-Г. Лангер простежує на прикладі положень кримінальних законів про вбивство, злочинство, перелюбство, помсту. Зустрічаючись із фактом, що у найрізноманітніших народів спостерігаються іноді тотожні форми законодавства, що можуть навести на думку про запозичення ними законів друг у друга, професор К. Г. Лангер дає цьому явищу власне пояснення. Він відзначає, що однакові умови побуту, міркування доцільності й деякі інші умови можуть зробити той же результат, що й безпосереднє запозичення [170, с. 136].

Початок ХІХ століття відзначений практичною реалізацією тенденцій, пов'язаних з реформуванням системи кримінального законодавства, виникненням передумов становлення власне кримінально-правової науки, які склалися в період царювання Катерини Другої. Так, видатним фахівцем у галузі кримінального права, професором М. С. Таганцевим відзначалося, що «спеціально в області кримінального законодавства безсумнівний вплив на подальший його розвиток виявив Наказ, даний Комісії, тому що багато з його положень послужили основою подальших перетворень епохи Катерини II і Олександра I, а деякі навіть буквально повторені у Зводі законів, саме в законах основних» [141, с. 202].

Дійсно, у період царювання Олександра Першого фактично сформована кримінально-політична програма, заснована на необхідності використання формально-догматичних прийомів у розвитку кримінального законодавства, а також загальних природно-правових вчень, реформуванні судової системи тощо. Бурхливий розвиток кримінально-правової науки забезпечив заміщення юридичних запозичень із кримінального права інших держав власними науковими розробками та правовими рішеннями [132, с. 39].

Наступність законодавства прослідковувалася в новому нормативно-правовому акті, який регулював питання кримінальної відповідальності – Звід законів Російської імперії, опублікований в 1832 році, а набрав чинності з 1 січня 1835 року [114].

В рамках Зводу законів Російської імперії 1832 року, в його XV томі, містився Звід кримінальних законів. Він складався із двох книг:

Книга перша «Про злочини та покарання взагалі»;

Книга друга «Про судочинство по злочинах» [125, с. 1-238].

Книга перша – це фактично перший вітчизняний кримінальний кодекс, у якому були систематично викладені положення Загальної й Особливої частин.

У Зводі законів Російської імперії 1832 року була здійснена ретельна диференціація відповідальності та покарання за злочини проти життя. Норми про відповідальність за ці злочини були поміщені в главі другої «Про смертовбивство» розділу шостого «Про злочини проти безпеки життя» книги 1 Зводу законів Російської імперії 1832 року (про відповідальність за умисне вбивство, необережне вбивство, вбивство у бійці, дітовбивство, самогубство або замах на нього). Вперше в вітчизняному кримінальному законодавстві давалося поняття вбивства: «Насильницька смерть, заподіяна іншій людині нанесенням ран, забиття або отруєння, вважається смертовбивством» (ст. 330) [125, с. 116].

До умисних вбивств при обтяжуючих обставинах (до «особливих смертовбивств»), наприклад, відносилися: вбивство батька або матері; «чадоубийство» (сина або доньки); дітовбивство (вбивство малолітнього); братовбивство (сестри або брата); вбивство інших родичів; вбивство начальника підлеглим і підлеглого начальником; вбивство панів слугами; вбивство при відправленні потерпілими посад (ст. 341) [125, с. 119]. Усі ці вбивства каралися каторжними роботами без строку або на строк. Засуджені на каторгу зазнали тавруванню (клеймо ставилося

на чоло й щоки злочинця). Але Звід законів Російської імперії 1832 року допускав і застосування смертної кари: за посягання на Особу Імператора або членів його родини; за вбивства, пов'язані з військовою службою або порушенням карантинних правил при епідеміях (останнє пояснювалося нерідкими епідеміями холери, що уносила життя багатьох людей) [84, с. 33].

За необережне вбивство встановлювалося покарання у вигляді тюремного ув'язнення, штрафу або тілесного покарання, поєднаних із церковним покаяттям. До необережних вбивств відносилися, наприклад вбивство в бійці (якщо не був установлений намір на вбивство) (ст. 337), заподіяння смерті внаслідок застосування неналежних ліків аптекарем або лікарем (ст. 344) [130, с. 98].

Не підлягали покаранню випадкові вбивства. До некараних відносилися й наступні вбивства: вбивство стражів при втечі з-під варти; вбивство митною вартою при правомірному виконанні своїх службових обов'язків; вбивство вартовим або патрулем при нападі на них; вбивство в стані необхідної оборони (ст. 331) [125, с. 116].

Стаття 347 Зводу законів Російської імперії 1832 року [125, с. 121] встановлювала відповідальність за самогубство багато в чому копіювала артикул 164 Артикула Військового 1715 року [116, с. 358]. Однак, у даній нормі було відсутнє положення про наругу над тілом самогубця, однак, самогубець позбавлявся християнського поховання, тільки якщо доводилося, що він позбавив себе життя не в стані божевілля або нестями. Також, у Зводі була присутня посилання на указ Сенату від 10 листопада 1766 року у зв'язку зі справою про дієвість заповіту самогубця, яка обмежувала негативні цивільно-правові наслідки для родичів самогубця [140, с. 410].

Щодо замаху на самогубство, законодавчі положення були залишені практично без змін. Також, не був підданий змінам список винятків, до яких, у тому числі, відносилися випадки «нестерпних податків, досади, сорому» і «безпам'ятство вогневих і меланхолійних хвороб», які на практиці встановити було неможливо [165, с. 39]. Надалі, у виданні 1845 року, цей перелік був виключений зі Зводу законів [17, с. 233].

Наявність у Зводі законів Російської імперії 1832 року серйозних недоліків змусило вжити конкретних заходів по розробці нового кримінального законодавства. Тому відразу після видання Зводу законів в 1832 році почалася конкретна робота по підготовці нового кримінального кодексу, багато в чому на основі досвіду роботи над Зводом законів Російської імперії 1832 року. Це видання перших наукових праць з кримінального права, професорів І. Є. Неймана [86], Л. О. Цветаєва [174], П. М. Гуляєва [30] та інших вчених.

Проект Уложення про покарання карні та виправні був складений до 1844 року. Звісно, напрямки реформування кримінального законодавства в XIX столітті обумовлювалися насамперед соціальними та економічними реаліями держави. Система норм про відповідальність за посягання на життя в новому Уложенні про покарання кримінальні та виправні вигідно відрізнялася від попереднього законодавства, вона була продумана та вибудована на основі аналізу попереднього законодавства та практики його застосування. Але при цьому також активно враховувалися законодавчий досвід і правові доктрини інших держав, насамперед Німеччини [82, с. 39].

Указом імператора від 15 серпня 1845 року Уложення про покарання кримінальні та виправні було затверджено, набуло чинності з 1 травня 1846 року та фактично діяло в складі Зводу законів Російської імперії 1832 року до початку двадцятих років XX століття в редакціях 1857, 1866 і 1885 років [168].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року характеризувалося наступністю відносно конструювання норм про відповідальність за вбивство. Разом з тим була здійснена її подальша диференціація. Ці норми були поміщені в главу першу «Про смертовбивство»

розділу десятого « Про злочини проти життя, здоров'я, волі та честі приватних осіб» і поєднували, у початковій редакції 1845 року, статті 1920-1947 [168, с. 741-753]. На першому місці були розташовані злочини проти життя, які підрозділялися на дві групи та розміщувалися у двох главах: у першій передбачалася відповідальність за вбивство, а у другій – за самогубство.

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року встановлювало досить повну градацію розглянутих злочинів за ступенем їхньої небезпеки, видам і розмірам належних за їхнє вчинення покарань [84, с. 34].

До найнебезпечніших вбивств, які каралися позбавленням усіх прав стану та засланням у каторжну роботу без строку відносилися: умисне вбивство батька або матері (ст. 1920); умисне вбивство, вчинене особою раніше судимою за умисне вбивство (ст. 1921); умисне вбивство родича «за висхідною або спадною прямою лінією, якого б то ні було ступеню», рідного брата або рідної сестри, рідного дядька або рідної тітки, начальника або пана, або членів родини пана, разом з ним проживаючих, хазяїна або майстра, у якого вбивця наймитував, працював або навчався (ст. 1922) [168, с. 741-742].

До другого ступеня небезпеки відносилися категорія вбивств, які каралися позбавленням усіх прав стану та засланням у каторжну роботу без строку або на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років, вчинених: шляхом підпалу або вибуху пороху, газу або іншим способом руйнування будівлі, шляхом прориву греблі або іншим способом «затоплення», шляхом псування мостів, залізниць, пострілів у юрбу людей («хоча й для позбавлення життя тільки однієї людини»); вбивства, вчинені « через такі дії, від яких зазнали загибелі та небезпеки кілька осіб, або ціле селище або місто»; вбивство за допомогою катування або піддання потерпілого «яким-небудь більш-менш жорстоким мученням»; вбивство, при якому «для вчинення свого злодіяння, вбивця ховався в якій-небудь засідці або заманив вбитого в таке місце, де він зручніше міг досягнути на життя його»; вбивство з метою пограбування потерпілого або для одержання спадщини, або «для заволодіння якою-небудь власністю його або іншої особи»; вбивство, яке вчинено шляхом отруєння (ст. 1924) [168, с. 743].

На третє місце за ступенем небезпеки вчиненого злочину було поставлене вбивство з обміркованим заздалегідь наміром або умислом «без тих особливих обставин, що збільшують вину», властивим виділенням у першу та другу категорії. За такі види вбивств встановлювалося покарання у вигляді позбавлення всіх прав стану та заслання в каторжні роботи на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років (виключалося застосування каторжних робіт без строку) (ч. 1 ст. 1925). Однак якщо таке вбивство відбувалося не однією особою, а декількома, за попередньою між ними угодою, то «призвідникам» за розсудом суду покарання могло бути «зважаючи одним ступенем» (тобто до них могло бути застосоване й покарання у вигляді безстрокової каторги) (ч. 2 ст. 1925) [168, с. 743-744].

Менш небезпечними визнавалися: вбивство, вчинене «хоча й не випадково, але в запальності або роздратуванні, і особливо коли роздратування було викликано насильницькими діями або тяжкою образою з боку вбитого» (каралося за розсудом суду позбавленням усіх прав стану та засланням у каторжні роботи на строк від восьми до дванадцяти років, або від чотирьох до восьми років, або ж позбавленням усіх особистих та за станом привласнених прав і переваг і засланням у Сибір на поселення) (ст. 1926); вбивство «без прямого на те умислу», поєднане з повстанням проти встановленої урядом влади або опором або зі зломом в'язниць, або зі звільненням злочинців, з насильницьким заволодінням чужою власністю (каралося позбавленням усіх прав стану та засланням у каторжні роботи на строк від восьми до дванадцяти років) (ст. 1930); вбивство в бійці, що почалася «без усякого умислу на вчинення вбивства» (каралося ув'язненням на строк від восьми місяців до одного року й чотирьох місяців з позбавленням деяких особливих прав і переваг) (ст. 1936); необережне вбивство, тобто заподія-

ня смерті шляхом вчинення дії, що порушує постанови «що захищають особисту безпеку та громадський порядок» (каралося ув'язненням на строк від двох до чотирьох місяців) (ст. 1937), зокрема, професор М. С. Таганцев приводить приклади таких вбивств із судової практики свого часу: необережна їзда по місту, слідством чого була смерть потерпілого; недостатнє прикріплення вивіски, внаслідок чого, зірвавшись, вона заподіяла смерть перехожому; безладдя поруччя на сходах, відкритих для входу, наслідком чого настала смерть людини тощо [167, с. 846]; вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (каралося ув'язненням на строк від чотирьох до восьми місяців або арештом на час від трьох до семи днів або ж «суворою доганою в присутності суду») (ст. 1938); вбивство жінкою породженого нею виродка, тобто «дитини жахливого виду або, що навіть не має людського образу» (каралося позбавленням «усіх особистих та за станом привласнених прав і переваг» і віддачею в виправні арештантські відділення) (ст. 1940) [168, с. 744-752].

Готування до вбивства каралося ув'язненням на строк від восьми місяців до одного року й чотирьох місяців, якщо «не було доведено, що підсудний був від цього утриманий лише незалежними від нього обставинами, а не власним спонуканням і каяттям» [168, с. 745]. Покарання, навпаки, збільшувалося, і винний засуджувався до позбавлення всіх особистих і за станом привласнених прав і переваг і до віддачі у виправні арештантські відділення на строк від чотирьох до п'яти років, якщо він був «викритий у тому, що лише обставини перешкодили йому приступитися до вчинення замисленого ним злочину» [168, с. 745].

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року особливо зауважувалося, що випадкове позбавлення життя «не тільки без умислу, але й без усякої необережності» не тягнуло за собою покарання (ст. 1941) [168, с. 752].

Вбивство («смертовбивство») не визнавалося злочином у наступних випадках:

- 1) коли воно було наслідком оборони, дозволеної законом, власного життя або цнотливості та честі жінки, або життя іншої особи без порушень умов такої оборони;
- 2) коли чиновник або служитель карантинної варти вб'є людину, яка намагалася бігти з-під його нагляду, прорватися за карантинну рису або бігти з карантину або карантинного судна, і буде визнано, що без цього не можна було зупинити її замах;
- 3) коли при зазначених умовах буде вбита особа, визначена в другому пункті;
- 4) коли митною, лісовою, прикордонною, «корчемною» або залізничною вартою при точному виконанні покладених на неї обов'язків і «без усякого відступу від установлених для вживання вогнепальної зброї правил буде вбита людина, яка посягала на один зі злочинів, які ця варта повинна суворо попереджати»;
- 5) «коли вартовим або дозорцем і взагалі якою-небудь вартою буде вбитий нападаючий, який посягав на них силою, або на довірені їхній охороні будівлі, гроші або речі, або ув'язнений намагався бігти з в'язниці або з-під варти, коли не було іншого засобу попередити цю втечу» (ст. 1942) [168, с. 742-743].

Так само, у розділі десятому була передбачена ціла глава, присвячена відповідальності за вчинення діянь, поєднаних з самогубством, яка так і називалася «Про самогубство» (статті 1943-1947 Уложення) [168, с. 754-755].

Вважаємо за необхідне детальніше зупинитися на цій категорії злочинів при аналізі Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року, так як саме на їхньому прикладі найбільш виразно можна відслідкувати рух законодавчої та наукової думки того часу, її вади та надбання.

Стаття 1943 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року передбачала відповідальність особи, яка позбавляла себе життя умисно та на момент вчинення самогубства була психічно здоровою – «не в безумстві, божевіллі або тимчасовому від якихось хворобли-

вих випадків безпам'ятстві» [168, с. 754].

Така особа визнавалася такою, що не мала права робити передсмертні розпорядження, а тому і духовний заповіт її, так і будь-яка висловлена нею, у будь-який спосіб, воля, у відношенні до дітей, вихованців, служителів, майна, або до чогось іншого не приводиться до виконання та вважається нікчемним [168, с. 754].

Якщо самогубець належав до одного з християнських віросповідань, то він позбавлявся поховання за християнським обрядом [168, с. 754].

Визначена у статті 1472 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року недійсність духовних заповітів самогубців повинна була бути розглянута не як покарання за самогубство, тому що, в силу статті 16 Статуту кримінального судочинства, не могло бути мови про кримінальне переслідування померлої особи, а це повинно було рахуватися цивільним наслідком самогубства. Тому питання про дійсність або недійсність залишеного самогубцем духовного заповіту підлягало обговоренню суду цивільного, а не кримінального [166, с. 518].

У судовій практиці того часу, у сумнівних випадках, переважала презумпція безпам'ятства самогубця. Вважалося, що таке протиприродне діяння, як позбавлення себе життя є підтвердженням значного ступеню розумового розладу, при тому, що ця ступінь не могла бути оцінена після смерті особи, і відповідно, будь-який сумнів трактувався на користь такої особи [72, с. 537].

Кримінальні кодекси західних країн того часу виключили самогубство з числа злочинних діянь. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року прийняло ту ж позицію, але з деякими особливостями. Так, за замах на самогубство, замість раніше застосовуваного поселення, призначалося лише церковне покаяння. У статті 1944 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року зазначалося, що особа, яка була викрита у спробі позбавити себе життя, була, так само як і у статті 1943 Уложення, психічно здоровою, і виконання її наміру було зупинено сторонніми особами всупереч її волі («незалежними від неї обставинами»), така особа піддавалася церковному покаянню за розпорядження свого духовного начальства, але тільки в тому разі зазначена особа була християнином. Як бачимо, Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року прийняло прогресивну погляд на право людини розпоряджатися собою, на відділення гріху від злочину, або ж порушення моральних чи релігійних законів від порушення суспільних. Професор О. В. Лохвицький вважав, що церковні карі – покаяння та позбавлення поховання за християнським обрядом, не можна вважати покаранням, в кримінально-правовому розумінні цього слова [72, с. 537].

Особливо цікавими для нашого дослідження представляються положення статті 1945 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року, згідно з якими, не відносяться положення статей 1943, 1944 Уложення до випадків, коли особа піддає себе очевидній небезпеці чи вірній смерті, за великодушним патріотизмом, для збереження державної таємниці або жінка позбавляє себе життя чи вчиняє замах на нього для порятунку цноти або честі від насильства, що загрожує їй, і яке неможливо невідвертити ніякими іншими засобами [168, с. 754]. Тобто, вчинення самогубства або замаху на нього з мотивів, які визнавалися суспільством і законом корисними, виключало не тільки кримінальне переслідування, але й будь-яку негативну реакцію з боку церкви. Більше того, із змісту диспозиції статті 1945 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року можна зробити висновок, що при даних обставинах така поведінка оцінювалася державою та суспільством позитивно, і навіть, певною мірою заохочувалася як акт самопожертви заради служіння державі або дотримання високих моральних принципів.

Як вже зазначалося, Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року не вбачало у самогубстві злочину, але пособник при самогубстві карався як пособник при умисному

вбивстві. До пособництва в цьому випадку відносилися підмови, ради, підбурювання, доставляння засобів для самогубства, наприклад, отрути, зброї, а також до нього відносилася всякого роду участь у підготовці або вчиненні самогубства (ст. 1946 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року) [168, с. 754-755]. Піддавалася така участь покаранню, передбаченому за пособництво в вчиненні умисного вбивства, на підставі статті 127 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року, яка містила положення про пособників у злочині [168, с. 40]. Це зовсім не суперечило основам кримінального законодавства, на думку вчених-правознавців того часу, тут було визнане право людини розпоряджатися собою, своїм життям, а особа, що брала участь у самогубстві є, власне, такою, що посягає на життя іншої особи, отже, юридично вона не пособник, а самостійний учасник іншого злочину – убивства [72, с. 538].

На нашу думку, прирівнювання пособника при самогубстві до умисного вбивці, мабуть, не є досить коректним. Вбивця позбавляє потерпілого життя всупереч його волі, тоді як пособник при самогубстві лише спонукує в самогубці рішучість до вчинення акту суїциду. Цікавою, але й, одночасно, спірною є думка професора В. О. Лохвицького про те, що у випадку, що коли той, хто посягнув на самогубство був у потьмаренні розуму, пособництво йому є дійсним вбивством [72, с. 538].

Аналізуючи, положення Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року про самогубство, ми доходимо висновку, що, можливо, стаття 1946 Уложення допускала виключення. Так, якщо хтось допомагав такому самогубству, яке відбувається « за великодушним патріотизмом, для збереження державної таємниці або жінка позбавляє собі життя для порятунку цноти або честі», то навряд чи, на нашу думку, він міг бути притягнутий до відповідальності за пособництво при самогубстві.

Представляє також інтерес, обговорюваний кримінально-правовою наукою того часу, випадок обоїльно-домовленого самогубства, коли, наприклад, «двоє закоханих, не бачачи щасливого результату страсті, домовляються загинути разом; чоловік бере пістолет, застрілює кохану, а потім приставляє зброю до своїх грудей, але в цей час його схоплюють, або він вистрілив у себе, а рана виявилася несмертельною. Або ще більше: вони разом дістали отруту, разом приготували напій, разом випили, але тільки один умер, а іншого встигнули врятувати протиотрутою» [72, с. 539]. На думку юристів того часу, у першому випадку має місце і убивство, і самогубство разом, але за таких умов, що сумнівним буде визнання вбивства; у другому випадку відокремити вбивство від самогубства та дати йому окреме значення, надзвичайно важко [72, с. 539]. З такою думкою не можна не погодитися, більше того, у сучасній кримінально-правовій науці важко знайти аналіз подібних ситуацій, не характерних для нинішнього суспільства.

Хоча законодавець визнавав самогубство як вільний акт особи, однак передбачав той випадок, коли особа позбавляла себе життя внаслідок жорстокого поводження з нею інших осіб, які мали над нею владу. «Батьки, опікуни та інші, наділені будь-якою владою особи, які через явне, поєднане з жорстокістю, зловживання владою, спонукають підлеглу їм або довірену їхньому піклуванню особу до самогубства піддаються ув'язненню в гамівний будинок до строк від одного до двох років; крім того, якщо вони християни, віддаються церковному покаянню за розсудом духовного начальства» (ст. 1947 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року) [168, с. 755]. При інших злочинах, особи, що мали владу, не каралися, хоча б їхнє жорстоке поводження довело винних до вчинення злочинного діяння. Та обставина, що особа вчинила злочин внаслідок утисків, могло служити полегшенням її вини, але ті, хто утискували не піддавалися покаранню, якщо їхній утиск саме по собі не мав характеру конкретного злочину [72, с. 538].

Після судової реформи 1864 року на фоні відновлення соціально-політичного життя Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року виглядало досить архаїчним. До нього в 1866 і 1885 роках були внесені істотні зміни, які, однак, не торкнулися сутності самого Уложення. Так, норми про самогубство, закріплені в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, були повністю збережені в Уложенні 1885 року [166, с. 515-517]. Починаючи з 1885 року, прослідковувалася тенденція офіційного закріплення норми, згідно з якою заборонялося законом, під страхом покарання, тільки таке самогубство, яке було вчинене у стані осудності.

Наприкінці XIX століття Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року багато в чому відставало від кримінальних кодексів західних держав, у ньому не знайшли відбиття ідеї природно-правової теорії, яка переважала на той час у західній науці та суспільній практиці. Природне право в Росії розумілося крізь призму православ'я. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року залишалося законодавством, якому властиві були казуїстичність, громіздкість формулювань, відсутність функцій тощо.

Спробою усунути протиріччя і повторення, що мали місце в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року та в інших нормативно-правових актів того часу стало прийняття 22 березня 1903 року нового Кримінального уложення [150].

Кримінальне уложення 1903 року, зберігаючи наступність із Уложенням про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року, дещо спростило конструкцію статей про відповідальність за злочини проти життя та в цілому пом'якшило покарання за їхнє вчинення [84, с. 36]. Ці норми були поміщені в главу двадцять другу «Про позбавлення життя» [150, с. 603-629], але не були введені в дію, як і саме Кримінальне уложення 1903 року. Усі види вбивств, передбачені Кримінальним уложенням 1903 року, можна підрозділялися на три категорії: вбивство без обтяжуючих і пом'якшувальних обставин; вбивство при обтяжуючих обставинах; вбивство при пом'якшувальних обставинах.

Вбивство без обтяжуючих і пом'якшувальних обставин каралося каторгою на строк не нижче восьми років (ст. 453 Кримінального уложення 1903 року) [150, с. 603].

Обтяжуючими вбивство обставинами визнавалися: вбивство матері або законного батька (каралося каторгою без строку) (ст. 454); вбивство родича, чоловіка або дружин, брата або сестри; священнослужителя при здійсненні ним служби або духовної треби; посадової особи при виконанні або із приводу виконання нею службових обов'язків; кого-небудь із чинів варти, що охороняє імператора, або члена імператорського дому або вартового військової варти; начальника або пана, або члена сімейства пана, разом з ним проживаючого, або хазяїна, у якого винний перебуває в служінні, або майстра, у якого він перебуває в роботі або навчанні, або ж особи, якій убивця був «позичений вихованням своїм і утриманням»; вбивство шайкою; вбивство протягом п'яти років після відбування покарання за вбивство при обтяжуючих обставинах і без обтяжуючих обставин; способом, небезпечним для життя багатьох осіб, способом, особливо болісним для вбитого; вбивство за допомогою отруєння; вбивство із засідки; з корисливою метою; з метою полегшити вчинення іншого тяжкого злочину (каралося каторгою без строку або на строк не нижче десяти років) (ст. 455); вбивство глави іноземної держави (ст. 456 Кримінального уложення 1903 року) [150, с. 607, 615].

Вбивствами при пом'якшувальних обставинах визнавалися вбивства: під впливом сильного душевного хвилювання (каралося каторгою на строк не більше восьми років). Якщо такий душевний стан був викликаний протизаконним насильством над особою або тяжкою образою з боку потерпілого, то покарання істотно знижувалося (каралося ув'язненням у виправному домі на строк від одного року й шести місяців до шести років або ув'язненням у фортеці на строк від двох тижнів до шести років) (ст. 458); при перевищенні меж необхідної

оборони, якщо вбивство відбулося не для захисту від посягання на життя або від згвалтування (каралося ув'язненням у фортеці на строк не більше одного року або ув'язненням у в'язниці на строк від двох тижнів до одного року) (ст. 459); вбивство, вчинене за настійливою вимогою вбитого та з жалю до нього (каралося ув'язненням у фортеці на строк не більше трьох років) (ст. 460); вбивство матір'ю прижитої нею поза шлюбом дитини при її народженні (каралося ув'язненням у виправному домі на строк від одного року й шести місяців до шести років) (ст. 461 Карного кодексу 1903 року) [150, с. 616-621].

Необережне заподіяння смерті каралося ув'язненням (на строк від двох тижнів до одного року). Якщо ж необережне заподіяння смерті було наслідком недотримання винним правил, встановлених законом або обов'язковою постановою для його роду діяльності з метою забезпечення особистої безпеки, то воно каралося ув'язненням у виправному домі на строк не більше трьох років або ув'язненням у фортеці на строк не більше трьох років (ст. 464 Кримінального уложення 1903 року) [150, с. 623-624].

При складанні Кримінального уложення 1903 року самогубство та замах на нього визнані були не карними та постанови про них не були внесені в кодекс.

При визначенні відповідальності за сприяння самогубству, як за самостійне злочинне діяння, в Кримінальному уложенні 1903 року різнилися: сприяння самогубству осіб дієздатних (ст. 462 Кримінального уложення 1903 року) і сприяння особам недієздатним (ст. 463 Кримінального уложення 1903 року).

Спеціальною нормою, що встановлювала відповідальність за самогубство та замах на самогубство була стаття 488 Кримінального уложення 1903 року, яка передбачала, в якості злочину, укладання угоди двох або декількох осіб поставити самогубство одного з них у залежність від жереба або іншого умовного випадку, якщо самогубство відбувалося (ч. 1 ст. 488 Кримінального уложення 1903 року). Замах на самогубство, підбурювання чи сприяння до укладання подібної угоди також були кримінально карними. Винний у такій угоді карався на строк до восьми років позбавлення волі (ч. 2 ст. 488 Кримінального уложення 1903 року) [150, с. 656-657].

Мова йде про так звану «американську дуель», тобто такий вид поєдинку, коли замість бою супротивники погоджувалися, за допомогою жеребкування або угоди щодо настання якої-небудь події, вирішити, хто повинен закінчити життя самогубством.

Наприкінці XIX століття норми про самогубство стали предметом детального вивчення та дискусії серед вчених-юристів. Суттєву роль у цьому відіграла монографія професора М. С. Таганцева «Про злочини проти життя за російським правом» (1870-1871 р.) [140]., в якій професор М. С. Таганцев зазначав: « Як би ми не дивилися на самогубство з погляду релігії й моральності, ми проте, можемо не визнавати його злочином, як це роблять юристи-теоретики починаючи з XVIII століття» [140, с. 413]. Подібні переконання простежуються у роботах професорів О. Ф. Кістяківського [53, с. 324], с. М. Трегубова [145, с. 18] й інших вчених-правознавців. Так, завдяки зусиллям громадських діячів і юристів до 1917 року у Російській імперії, в тому числі і на теренах сучасної України, самогубство та замах на самогубство вже не розглядалися законом як злочин.

Четвертий етап (1917-1991 роки) – радянський.

Після падіння Російської імперії, Україна спробувала повернути самостійність, яка була дуже короткочасною, тому перша Українська Народна Республіка (17 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) видала лише чотири політичних Універсали (останній 22 січня 1918 р.) [58, С. 52].

У III Універсали Центральної Ради, ухваленому 7 (20) листопада 1917 року зазначалось: «Однині Україна стає Української Народньою Республікою. Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими по-

могти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів. До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України» [146].

Розуміючи, що розробка нового законодавства потребує значного часу, а налагодити державне управління необхідно у найкоротший термін, Центральна Рада 25 листопада (8 грудня) 1917 року ухвалила Закон «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР» [47, с. 207]. Цей документ закріплював положення про те, що до сформування Федеративної Російської Республіки і утворення її Конституції – право видавати закони для УНР належить виключно до компетенції Центральної Ради. Всі ж закони і постанови, які мали силу на території УНР до 27 жовтня (9 листопада) 1917 року, тобто до повалення Тимчасового уряду в ході збройного повстання у Петрограді, оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами і постановами Центральної Ради, мали силу і надалі, як закони і постанови УНР [47, с. 207]. Фактично цей закон надавав право застосовувати на території України усі закони, в тому числі й кримінальні, Російської імперії, які не суперечили проголошеним Універсалами Української Центральної Ради принципам, не були скасовані або змінені діючою в Україні владою.

Під час Лютневої революції в Росії 27 лютого 1917 року було повалено самодержавство і натомість царського державного апарату 2 березня 1917 року був утворений буржуазний Тимчасовий уряд, а його суперником і виразником інтересів пролетарських мас стала утворена 27 лютого Петроградська Рада робітничих і селянських депутатів. Ці дві сили претендували на владу на теренах колишньої Російської імперії, і при їхньому протиборстві у Росії виникло так зване двовладдя, що тривало до подій 25 жовтня 1917 року. Проте, в Україні виявила себе і третя сила в особі Української Центральної Ради, утвореної 3 березня 1917 року, яка одержала підтримку певної частини українського населення і претендувала на роль керівника всеукраїнського революційного національного руху, стоячи попервах на позиціях національно-територіальної автономії у складі Росії [21, с. 7].

Майже до кінця 1917 року ці три влади співіснували і діяли, так би мовити, у стані терпимого співробітництва. Після жовтневих подій 1917 року в Петрограді апарат Тимчасового уряду було ліквідовано, а Центральна Рада стала на позиції державницької самостійності, оголосивши, як вже зазначалося, III Універсалом від 7 (20) листопада 1917 року утворення Української Народної Республіки [146], а IV Універсалом від 9 січня 1918 року проголосивши Україну самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу [175].

З іншого боку, у грудні 1917 року на Першому Всеукраїнському з'їзді Рад України було проголошено федеративною частиною Російської республіки, Ради утворили пробільшовицький уряд України – Народний Секретаріат. З цього часу в Україні склалося антагоністичне двовладдя: з одного боку – Центральна Рада зі своїм урядом, з другого – Центральний Виконавчий Комітет Рад України зі своїм урядом. Цей антагонізм переріс у 1918 році у збройне протистояння, а потім у громадянську війну, яка тривала до кінця 1920 року.

Центральна Рада тривалий час залишала чинним на території України законодавство Російської імперії та Тимчасового уряду Росії, у той час як радянський уряд Росії, а слідом за ним і більшовицький уряд України оголосили не чинними на своїй території закони повалених урядів, у тому числі й уряду Центральної Ради. Проте певний час в Україні допускалася можливість застосування законодавства Російської імперії, у тому числі й кримінального, якщо якісь питання не були врегульовані законами нової влади [21, с. 8].

Таким чином, протягом майже чотирьох років національно-визвольних змагань 1917–1920

років в Україні в умовах змін правлячих політичних режимів проголошувались соціальні реформи прямо протилежного змісту – від помірковано соціалістичних (УНР Центральної Ради та Директорії) до буржуазно-капіталістичних (Українська держава часів гетьманату).

Національні уряди України робили спроби законодавчо, у тому числі у кримінально-правовому порядку, захистити права та інтереси українців від протиправних посягань, але реально, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин, вони не були захищені належним чином. Ці уряди в основному використовували законодавство колишньої Російської імперії, у тому числі й кримінальне законодавство, хоч і видали низку законів з кримінально-правовими нормами, серед яких і ті, що спрямовані на захист життя від протиправних посягань.

Зазначене дає можливість стверджувати, що на території України в період українського державотворення 1917–1921 років широко застосовувалися норми кримінального законодавства Російської імперії. І нічого дивного в цьому немає. Адже, в такий короткий строк і в умовах воєнного часу та громадянської війни відразу створити нове кримінальне законодавство було практично неможливо.

Натомість Ради одразу ж із приходом до влади у жовтні 1917 року проголосили не чинним законодавство колишньої Російської імперії (хоча певний час і послуговувалися її кримінальним законодавством), а також національних урядів.

Декрет «Про суд» № 1 від 24 листопада 1917 року пропонував революційним трибуналам керуватися революційною правосвідомістю [88]. Розвиток кримінального права був обумовлений змістом державної влади, її цілями, перевага державних інтересів над особистісними перетворила кримінальне право в політичний важіль управління суспільством, у знаряддя правлячої партії, засіб боротьби з інакомисленням.

Руйнування системи вітчизняного кримінального права з його концептуальними основами, із глибокими теоретичними розробками на базі класичної школи права супроводжувалося декоридизацією основних інститутів кримінального права, насамперед, злочину (відмова від ознаки протиправності), теоретично обґрунтованих соціологічною школою кримінального права. Відмова від ознаки протиправності надалі відкривала шлях до необґрунтованих репресій, до масового знищення людей, що девальвувало саме цінне – життя людини [48, с. 102].

Практично одразу, починаючи з 1919 року, розпочалася рецепція кримінального законодавства РРФСР «з метою встановлення єдності кримінального законодавства Радянських Республік». Так, Циркуляром Народного Комісаріату УРСР 4 серпня 1920 року [46, с. 309] були без жодних змін рецепційовані Керівні Начала з кримінального права РРФСР від 12 грудня 1919 року [118].

Але, цей документ визначав лише загальні поняття та принципи дії кримінального законодавства в умовах «диктатури пролетаріату», зокрема, визначалося, що «при визначенні заходу покарання в кожному окремому випадку слід розрізняти а) чи вчинений злочин особою, що належать до імушого класу, з метою поновлення, збереження або придбання якої-небудь привілеї, пов'язаної із правом власності, або незаможним, у стані голоду або потреби; б) чи вчинене діяння в інтересах поновлення влади пригнічуючого класу, або в інтересах особистих того, хто вчиняє діяння; в) чи вчинене діяння у свідомості заподіяного шкоди, або за неуцтвом чи несвідомістю; г) чи вчинене діяння професійним злочинцем (рецидивістом), або первинним; д) чи вчинене діяння групою, шайкою, бандою, або однією особою; е) чи вчинене діяння за допомогою насильства над особою, або без такого; ж) чи спрямоване діяння проти особи, або проти майна; з) чи виявлені у того, хто вчиняє діяння заздалегідь обдуманий умисел, жорстокість, злість, підступництво, хитрість, або діяння вчинене в стані запальності, за легкодумством чи недбалістю» [118].

Однак, у Керівних Началах з кримінального права РРФСР від 12 грудня 1919 року були

відсутні норми, що встановлювали відповідальність за конкретні суспільно небезпечні діяння. Тому, вже на початок 1922 року комісією, утвореною при Нарком'юсті УСРР для підготовки Кримінального кодексу УСРР, були розроблені основні кримінально-правові інститути, що склали остов майбутнього кодексу. Проте самостійна творча робота українських законотворювачів була перервана на підставі політичного рішення тоталітарного режиму, згідно з яким в основу Кримінального кодексу УСРР було покладено проект Кримінального кодексу РСФРР з урахуванням місцевої специфіки суспільних відносин. Таким чином, перший Кримінальний кодекс УСРР, введений в дію 23 серпня 1922 року [160], не став повною мірою результатом самостійної правотворчості українського законодавця, а був привнесений ззовні, з сусідньої держави, що повертала на шлях імперської політики. Прийняття кодексу знаменувало завершення першого етапу формування в Україні кримінального законодавства, стало відправною віхою для подальшого руху української правотворчої думки до його розвитку і вдосконалення, а головне – новий Кримінальний кодекс став дійовим інструментом правоохоронних органів в їх діяльності по захисту від злочинних посягань нових суспільних відносин [21, с. 12].

Кримінальний кодекс УСРР 1922 року широко диференціював відповідальність за посягання на життя людини. Насамперед, злочини проти життя були розділені за об'єктом посягання. Якщо об'єктом злочину виступало лише життя людини, то цей злочин визнавався вбивством. Коли окрім життя злочин посягав і на інший об'єкт, то був віднесений до відповідних статей. Наприклад, стаття 64 КК УСРР 1922 року (віднесена до глави I Особливої частини «Державні злочини») передбачала відповідальність за «участь у виконанні з контрреволюційною метою терористичних актів, направлених проти представників радянської влади і діячів революційних робітничо-селянських організацій»; стаття 65 КК УСРР 1922 року – за диверсію: «вибухи, підпали, пов'язані з людськими жертвами»; стаття 76 КК УСРР 1922 року – за бандитизм, який охоплював і вбивство [160, с. 24, 27]. Такий підхід до відмежування вбивства від інших злочинів, що посягали одночасно з життям і на інші суспільні відносини, збережений і в чинному кримінальному законодавстві [44, с. 521].

У главі п'ятій Особливої частини Кримінального кодексу УСРР 1922 року, присвяченій злочинам проти життя, здоров'я та гідності особи, на першому місці були розміщені злочини проти життя. Ця глава нагадувала главу Кримінального уложення 1903 року, однак подібність була тільки зовнішньою: виходячи із загальної уявлення (поняття) про злочин, злочин проти життя повинен був бути суспільно небезпечним, а чи був він дійсно таким, визначав суд, формальні ознаки такого злочину відступали на другий план, що дозволяло знищувати небажаних для Радянської влади.

Отже, Кримінальний кодекс УСРР 1922 року виділяв кілька видів злочинів проти життя: умисне вбивство при наявності кваліфікуючих ознак (ст. 142 КК УСРР 1922 року); просте вбивство, тобто без кваліфікуючих і привілейованих обставин (ст. 143 КК УСРР 1922 року); у примітці до статті 143 КК УСРР 1922 року передбачалося звільнення від покарання у випадках вбивства з співчуття; умисне вбивство в стані афекту (ст. 144 КК УСРР 1922 року); вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, а також вбивство захопленого на місці злочину злочинця з перевищенням необхідних для його затримки заходів (ст. 145 КК УСРР 1922 року); вбивство по необережності (ст. 147 КК УСРР 1922 року); підмова до самогубства неповнолітнього або особи, завідомо нездатної розуміти вчинене або керувати своїми вчинками (ст. 148 КК УСРР 1922 року) [160, с. 49-51].

У своїй першій редакції Кримінальний кодекс УСРР 1922 року відносив до злочинів проти життя і проведення абортів у не відповідних умовах особою, яка не має медичної підготовки (освіти) (ст. 146 КК УСРР 1922 року). До обставин, які обтяжували умисне вбивство, зазначених у статті 142 КК УСРР 1922 року належали: а) користь, ревнощі (при відсутності сильного

душевного хвилювання) та інші пориви; б) вбивство особою, яка уже відбувала покарання за умисне вбивство або тяжкі тілесні ушкодження; в) вбивство способом, небезпечним для життя багатьох людей або способом, який викликав особливі страждання в убитого; г) вбивство з метою полегшити або приховати інший тяжкий злочин; д) вбивство особою, на якій лежала особиста опіка над убитим; е) вбивство з використанням безпорадного стану потерпілого [160, с. 49-50].

За умисне вбивство за обтяжуючих обставин передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі не менше восьми років [160, с. 49].

За умисне вбивство без обтяжуючих обставин (ст.143 КК УСРР 1922 року) передбачалося покарання у виді позбавлення волі на строк не менше трьох років суворого режиму. Ця стаття містила примітку, у якій зазначалося, що вбивство, вчинене на прохання убитого із почуття милосердя, не тягнуло за собою покарання. Проте судова практика показала, що ця обставина сприяла уникненню покарання особами, які вчиняли вбивства за обтяжуючих обставин, і тому примітка буквально через декілька місяців, після введення кодексу в дію, була відмінена [160, с. 50].

Стаття 144 КК УСРР 1922 року передбачала позбавлення волі до трьох років за умисне вбивство, вчинене під впливом сильного душевного хвилювання, яке було викликане проти-законним насиллям з боку потерпілого; стаття 145 КК УСРР 1922 року – позбавлення волі на строк до одного року за перевищення меж необхідної оборони, що призвело до смерті нападаючого, а також за вбивство злочинця з перевищенням меж необхідних для його затримання.

Кримінальний кодекс УСРР 1922 року визначав два види необережного вбивства: частина перша статті 147 КК УСРР 1922 року за необережне вбивство передбачала позбавлення волі або виправні роботи на строк до одного року; частина друга статті 147 КК УСРР 1922 року передбачала необережне вбивство, внаслідок порушення правил безпеки, яке тягнуло за собою покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років. Крім цього, суд міг заборонити засудженому назавжди чи на якийсь період діяльність, при виконанні якої він заподіяв смерть. Аналіз частин першої та другої цієї статті показує, що у частиною першою була передбачена відповідальність за необережне вбивство через недбалість, коли особа не передбачала можливості заподіяння смерті потерпілому, хоча могла і повинна була її передбачити, а у частині другій – за необережне вбивство через злочину самовпевненість, коли особа передбачала можливість настання смерті потерпілого внаслідок свого діяння чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на її попередження.

Що ж стосується кримінально-правової норми про самогубство, то у статті 148 КК УСРР 1922 року зазначалося, що: «сприяння або підмова до самогубства неповнолітнього або особи завідомо не здатної розуміти властивості або значення нею чиненого або керувати своїми вчинками, якщо самогубство або замах на нього послідували...». За даний злочин могло бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років [160, с. 51].

Численні зміни і доповнень до КК УСРР 1922 року відбулися після прийняття союзним законодавцем у 1924 році Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік [92]. З огляду на необхідність приведення КК УСРР у відповідність з Основними началами перед українським законодавцем постало завдання приступити до розробки і прийняття нового Кримінального кодексу УСРР. Український законодавець привів норми Загальної частини свого Кримінального кодексу у відповідність із Основними началами, а санкції статей Особливої частини – у відповідність із санкціями, передбаченими статтями КК РСФРР з аналогічними диспозиціями, і з 1 січня 1927 року оновлений Кримінальний кодекс УСРР було введено в дію. Важливою ознакою нового кодексу було те, що він переважно став результатом законотворчої діяльності українського законодавця [63].

Кримінальний кодекс УСРР 1927 року мав суттєві відмінності порівняно з КК УСРР 1922 року з точки зору як законодавчої техніки, так і юридичного змісту, і був кроком вперед у розвитку українського кримінального законодавства. Український законодавець декриміналізував ряд діянь, щодо ряду злочинів знизив верхню межу міри кримінальної відповідальності, але в цілому кодекс мав тенденцію посилення кримінальної репресії, у тому числі за злочини, об'єктом посягання яких було життя. Так, у цьому кодексі, як і в Кримінальному кодексі 1922 року, також був виділений окремий, шостий, розділ, що встановлював відповідальність за злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи [63, с. 49-55]. Законодавець, залишивши без суттєвих змін відповідальність за умисне вбивство, змінив санкції – збільшувалась вища межа покарання, а не нижча, як це було у Кримінальному кодексі УСРР 1922 року. За умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ст. 138 КК УСРР 1927 року) було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до десяти років; за умисне вбивство без обтяжуючих обставин (ст. 139 КК УСРР 1927 року) – до восьми років; за умисне вбивство у стані сильного душевного хвилювання (ст. 140 КК УСРР 1927 року) – до п'яти років позбавлення волі або виправно-трудова робота на строк до одного року. Було збільшено покарання до трьох років позбавлення волі за вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 141 КК УСРР 1927 року). Вбивства через необережність (як через недбалість, так і внаслідок злочинної самовпевненості) були об'єднані в одну статтю 144 КК УСРР 1927 року, яка допускала також застосування покарання від одного року виправно-трудова робота до трьох років позбавлення волі [63, с. 49-50].

Кримінальний кодекс КК УСРР 1927 року не встановлював спеціальну відповідальність за вбивство злочинця на місці злочину. Практика показала, що ці дії, залежно від конкретних обставин справи, можуть бути кваліфіковані не лише як вбивство з перевищенням меж, необхідних для затримання, а й як вбивство у стані сильного душевного хвилювання чи як вбивство без обтяжуючих обставин [44, с. 523].

У Кримінальному кодексі УСРР 1927 року був введений новий склад, де об'єктом посягання було життя особи – це «доведення особи, яка перебувала у матеріальній чи іншій залежності від іншої особи, жорстоким поведінням останньої чи іншим подібним шляхом до самогубства чи посягань на неї» [63, с. 50-51]. У частині другій статті 145 КК УСРР 1927 року за цей злочин передбачалося покарання на строк до п'яти років. Разом з цим, у частині першій статті 145 КК УСРР 1927 року зберігалося положення статті 148 КК УСРР 1922 року, яке передбачало відповідальність за сприяння чи підмову до самогубства неповнолітнього чи душевно хворої особи [160, с. 51].

У 1934 році стаття 138 КК УСРР 1927 року була доповнена частиною другою, яка передбачала відповідальність за вчинення військовослужбовцем вбивства за особливо обтяжуючих обставин. За цей злочин передбачалося застосування вищої міри покарання – розстріл [169, с. 185].

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 травня 1947 року «Про скасування смертної кари» скасував у мирний час смертну кару, установлену за злочини діючими в СРСР законами (отже, у тому числі й за умисне вбивство, передбачене ч. 2 ст. 138 КК УСРР 1927 року), замінивши це покарання ув'язненням у виправно-трудова табори строком на 25 років [89]. Інших змін у кримінальному законодавстві про відповідальність за злочини проти життя не вносилося до 1954 року.

Президія Верховної Ради СРСР 30 квітня 1954 року видала указ «Про посилення кримінальної відповідальності за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах» [90] (на ці злочини була поширена дія Указу Президії Верховної Ради СРСР від 12 січня 1950 року «Про застосування смертної кари до зрадників Батьківщини, шпигунів, підричників-диверсантів» [87]). Застосу-

вання цього указу дозволило значно посилити боротьбу з умисними вбивствами за обтяжуючих обставин, підвищити профілактичну роботу кримінального закону. Але цей указ не зміг вирішити існуючих проблем і питань, які ставила практика щодо подальшого удосконалення законодавства про вбивство. Так, виникло питання про недоліки частини першої статті 138 КК УСРР 1927 року, якою встановлювались обтяжуючі обставини умисного вбивства. Його правильне рішення було дуже важливим, оскільки віднесення тих чи інших обставин до обтяжуючих впливало на їх кваліфікацію, визначало направленість боротьби з цими злочинами. За тридцять років дії Кримінальний кодекс УСРР 1927 року набув значного досвіду боротьби з вбивствами, що давало можливість покращити кримінальний закон, забезпечити найбільш ефективну охорону життя громадян відповідно до вимог того часу [44, с. 523].

Після прийняття Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 року Закону «Про затвердження Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» [91] в усіх союзних республіках СРСР протягом 1959-1961 років були прийняті і введені в дію відповідні кримінальні кодекси. Так само, на основі зазначеного Закону 28 грудня 1960 року було прийнято Кримінальний кодекс Української РСР, який було введено в дію з 1 квітня 1961 року. Треба відмітити, що цей кодекс вже цілком був результатом законотворчої роботи українського законодавця [62].

У Кримінальному кодексі УРСР 1960 року норми про відповідальність за злочини проти життя були поміщені в главу третю «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» Особливої частини Кодексу. При цьому була збережена класифікація (традиційна для радянських кримінальних кодексів) складів вбивства (з обтяжуючими обставинами, без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, з пом'якшувальними обставинами). До перших відносилося умисне вбивство:

- а) з корисливих мотивів;
- б) з хуліганських мотивів;
- в) вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- г) двох або більше осіб;
- д) жінки, яка завідомо для винного була в стані вагітності;
- е) вчинене з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- ж) вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а так само поєднане з зґвалтуванням;

з) вчинене особливо небезпечним рецидивістом або особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 95-97 Кодексу [62, с. 43].

Найбільш істотні зміни в конструюванні цих норм полягали в наступному. Замість розпливчастого формулювання про низинні спонукання (з нею пішло з норми й визнання обтяжуючою обставиною мотиву ревнощів) на додаток до користі були виділені хуліганські спонукання. У самостійний різновид кваліфікованого вбивства виділене було вбивство у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку, вбивство двох або більш осіб; вчинене особливо небезпечним рецидивістом, а також поєднане зі зґвалтуванням. Трохи змінена була конструкція складу повторного вбивства. Замість вбивства способом, особливо болісним для потерпілого, був сформульований кримінально-правовий делікт вбивства, вчиненого особливо жорстоким способом.

Крім того, у Кримінальному кодексі УРСР 1960 року до обтяжуючих обставин не було віднесено вчинення вбивства військовослужбовцем, а також особою, на якій лежав обов'язок особливої опіки над убитим. Віднесення умисних вбивств за наявності вказаних ознак до обтяжуючих не виправдало себе. Навпаки, деякі з них, так само як і вбивство дітей, нерідко визнавалися вчиненими при пом'якшуючих обставинах [44, с. 524].

Як і у КК УСРР 1927 року, КК УРСР 1960 року до вбивства при пом'якшувальних обста-

винах відносив умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, при перевищенні меж необхідної оборони, умисне вбивство матір'ю своєї дитини під час пологів або зараз же після пологів і вбивство з необережності, при цьому із числа привілейованих був виключений склад вбивства з необережності, яке стало результатом свідомого недотримання правил обережності (ч. 2 ст. 144 КК УСРР 1927 року).

Основний (простий) склад умисного вбивства був сконструйований як склад умисного вбивства, вчиненого без обтяжуючих обставин (хоча, безумовно, законодавець мав на увазі й без пом'якшувальних обставин).

Склад доведення до самогубства формулювався законодавцем як «доведення до самогубства або до спроби вчинити самогубство особи, що перебуває в матеріальній або іншій залежності від іншої особи, шляхом жорстокого з нею поводження або систематичного приниження її людської гідності» (ч. 1 ст. 99 КК УРСР 1960 року). Каралося діяння позбавленням волі на строк до п'яти років [62, с. 44-45].

Частина друга статті 99 Кримінального кодексу УРСР 1960 року передбачала відповідальність за доведення до самогубства або до спроби вчинити самогубство внаслідок систематичного цькування чи наклепу з боку особи, від якої потерпілий не був у матеріальній або іншій залежності. Таке діяння каралося позбавленням волі на строк до трьох років [62, с. 45].

Однак, положення, що містилися у частині першій статті 145 КК УСРР 1927 року і передбачали відповідальність за сприяння чи підмову до самогубства неповнолітнього чи душевно хворої особи у Кримінальному кодексі УРСР 1960 року були відсутні. Професор С. С. Яценко зазначав, що самогубство не схвалюється суспільною мораллю й викликає суспільне засудження, однак не є злочином, так само як і замах на самогубство. Тому підбурювання до самогубства, пособництво в самогубстві та замаху на самогубство не є кримінально карними діями. У той же час підбурювання до самогубства та пособництво в самогубстві особи, не здатного розуміти значення своїх дій або керувати ними (це може бути малолітня, душевно хвора людина) повинні оцінюватися як умисне вбивство (якщо мало місце таке специфічне самогубство) або замах на умисне вбивство (якщо мала місце спроба вчинити таке специфічне самогубство). Якщо при зазначених обставинах мало місце невдале підбурювання до самогубства, дії винного являли собою готування до умисного вбивства [159, с. 413].

Новелою для кримінального законодавства стала поява норми про погрозу вчинити вбивство (ст. 100 КК УРСР 1960 року). Дана стаття передбачала відповідальність за погрозу вчинити вбивство, при наявності реальних підстав побоюватися виконання цієї погрози. Каралося діяння позбавленням волі на строк до одного року або висланням на строк до трьох років [62, с. 45].

П'ятий етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний.

Як вже зазначалося, Кримінальний кодекс УРСР, прийнятий 28 грудня 1960 року за більше ніж сорокарічний період свого існування зазнав істотних змін. До нього було включено понад сто нових статей, значну його частину було піддано різним корегуванням і доповненням [159, с. 5-6]. Особливо інтенсивно доповнювався і змінювався цей Кримінальний кодекс після 1991 року, що було зумовлено, головним чином, радикальними перетвореннями в житті суспільства, однак, це не привело кримінальне законодавство в повну відповідність із реаліями, що склалися. Виходячи з цього, Верховна Рада України прийняла в 1992 році рішення підготувати проект нового Кримінального кодексу України [137, с. 613].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України було створено робочу групу з провідних учених і практиків України [108]. До грудня 1993 року було підготовлено перший варіант проекту Кримінального кодексу України [142].

У подальшому проект Кримінального кодексу України неодноразово обговорювався на

конференціях і семінарах юристів, у пресі, на телебаченні. Постійно надходили пропозиції від наукових і навчальних юридичних установ України, правоохоронних і правозастосовних органів України, окремих юристів. Проект пройшов термінологічні експертизи Інституту української мови НАН України. У 1996 році у Києві він був обговорений на робочій нараді експертів Ради Європи, де дістав позитивну оцінку [137, с. 613].

В зв'язку з прийняттям Конституції України, а також необхідністю врахування зауважень і пропозицій, що надходили від практичних працівників, проект Кримінального кодексу України був обговорений з представниками Верховного Суду України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, СБУ, Міністерства внутрішніх справ України, а у 1997 році повторно вивчений експертами Ради Європи. На нараді, яка відбулася в Гаазі (Нідерланди), проект був обговорений з представниками Нідерландів, Італії, Швеції, Португалії та інших країн; потім, за участю тих самих експертів і представників судів і правоохоронних органів України – на науково-практичних конференціях і семінарах, що відбулися в Харкові [35]. Все це дозволило розробникам проекту надати в 1998 році до Верховної Ради України досить обґрунтований, такий, що відповідав рівневі юридичної науки і вимогам часу, проект нового Кримінального кодексу України [107].

При першому читанні проекту Кримінального кодексу, що відбулося 8 вересня 1998 року, Верховна Рада розглянула також альтернативний проект Кримінального кодексу України, представлений народним депутатом М. Н. Пилипчуком. Зі значною перевагою голосів було прийнято проект, розроблений робочою групою Кабінету Міністрів України [107]. Потім проект було прийнято у другому читанні та остаточно – 5 квітня 2001 року [2].

Першою статтею, що відкриває Розділ II Кримінального кодексу України 2001 року, присвячений охороні життя та здоров'я особи, стала стаття 115, яка встановлює відповідальність за умисне вбивство.

Серед змін, що наявні в статті 115 КК України, слід назвати появу дефініції поняття «вбивство»: «протиправне заподіяння смерті іншій людині». Статті КК УРСР 1960 року такої дефініції у своїй диспозиції не мали.

До тих обставин, що обтяжували умисне вбивство і містилися у попередньому Кримінальному кодексу України, включили низку нових кваліфікуючих ознак умисного вбивства: вбивство малолітньої дитини (п. 2 ст. 115 КК України); вбивство заручника (п. 3 ст. 115 КК України); вбивство близького родича особи у зв'язку з виконанням ним службового або громадського обов'язку (п. 8 ст. 115 КК України). вбивство, поєднане із задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ст. 115 КК України). Щодо покарання за злочин, передбачений статтею 115 КК України, зокрема тієї її частини (ч. 1 ст. 115 КК України), яка відповідає статті 94 КК УРСР 1960 року, то воно залишилося без змін – позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років. А щодо вбивств, передбачених частиною другою статті 115 КК України, відбулося посилення відповідальності. Зокрема, порівняно зі статтею 93 КК УРСР 1960 року підвищено нижню межу позбавлення волі: з восьми років (за КК УРСР 1960 р.) до десяти (за КК України 2001 р.) [61, с. 79].

Вбивствами при пом'якшувальних обставинах, як і Кримінальний кодекс УРСР 1960 року, новий Кримінальний кодекс України визнав вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання; вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини; умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця; убивство через необережність.

Визначення умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), відрізняється від відповідної статті КК УРСР 1960 року (ст. 95 КК УРСР 1960 року) тим, що в новому кодексі нарешті введено таку передумову (ознаку), як систематичне

знуцання над особою. Ця новела була результатом того, що законодавець нарешті визнав, що психічні властивості кожної особи можуть дуже відрізнятися між собою.

Порівняно з Кримінальним кодексом УРСР 1960 року значно точніше сформульовано та відредаговано статтю 117 КК України «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини». Зокрема, у текст статті введено словосполучення «новонароджена дитина», яке в КК УРСР 1960 року містилося тільки в назві статті, а в тексті з невідомих причин було відсутнє. Це давало можливість деяким правникам-теоретикам казуїстично трактувати зміст цієї розвідки: нібито на основі диспозиції згаданої статті жінка під час пологів або одразу після них може вбити будь-яку свою дитину, а не тільки новонароджену. Зрозуміло, що це абсолютно казуїстичне твердження, але його існування ще раз доводить потребу максимально чітко формулювати поняття й категорії права, особливо кримінального [83, С . 29].

Стаття 119 КК «Вбивство через необережність», на відміну від статті 98 КК УРСР 1960 року, посилила покарання: нині особу можна позбавити волі на строк від трьох до п'яти років або призначити їй виправні роботи на той самий термін. Відмінністю цієї статті від відповідної у КК УРСР 1960 року є також поява в ній другої частини, яка передбачає необережне вбивство двох або більше осіб, за яке винна особа може бути засуджена до позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років [61, с. 80].

Також законодавець відніс до злочинів проти життя такі склади як доведення до самогубства (ст. 120 КК України) та погрозу вбивством (ст. 129 КК України).

1.2. ЗАГАЛЬНА НОРМАТИВІСТСЬКА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї, ЯКИМ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Однієї з основних правових систем сучасності є романо-германська правова сім'я. Ця правова система з погляду її типологічних основ цікава для дослідження, оскільки вітчизняне кримінальне право, яке багато в чому виросло в XIX столітті з німецької кримінально-правової доктрини, тому є типовою кримінально-правовою системою в межах розглянутої сім'ї.

Вперше термін «правова сім'я» було запроваджено в юридичний вжиток французьким компаративістом, професором Рене Давидом, який багато років досліджував правові системи сучасності [31].

Правова сім'я утворюється із національних правових систем, об'єднаних на основі подібності таких ознак: структура права, юридична практика, джерела права, правова ідеологія.

Професор Рене Давид розрізняв три основні групи правової сім'ї:

1. романо-германську;
2. сім'ю загального права;
3. сім'ю соціалістичного права [31, с. 10-14].

Поряд з названими правовими системами, які професор Рене Давид називає основними, існують Індія, Далекий Схід, США, мусульманський світ. Вони, на думку автора, залишаються вірними своїм поглядам, право розуміється зовсім інакше і йому відводиться інша роль, ніж у західних країнах [31, с. 15-16].

Доктор Honoris Causa Університету, професор С. С. Алексєєв називав чотири основні сім'ї національних систем:

1. романо-германську (національні правові системи Франції, ФРН, Італії, Іспанії тощо);
2. англосаксонське загальне право (національні правові системи Англії, США і ряду інших країн);
3. релігійно-общинні юридичні системи (правові системи, притаманні багатьом державам Азії та Африки);
4. заідеологізовані правові системи при авторитарних політичних режимах [2, с. 200-205].

5. Досить своєрідною видається позиція російського професора В. М. Синюкова, який пропонує таку класифікацію:
6. сім'я загального права (історично створена в Англії в X-XIII ст.);
7. романо-германська правова сім'я (історичні корені якої сягають римського права, I ст. до н. е.-VI ст. н. е.);
8. традиційні (Японія, ряд держав Африки та ін.) і релігійні правові сім'ї (мусульманське право, індуське право);
9. слов'янська правова сім'я.

До слов'янської правової сім'ї він включає групу російського права (Україна, Білорусь, Болгарія, Нова Югославія) [128, с. 167].

Причому російську правову систему він претензійно виокремлює як провідний елемент слов'янської правової сім'ї, на основі її самобутності, обумовленої не тільки техніко-юридичними, формальними ознаками, а й глибокими соціальними, культурними, державними починаннями життя слов'янських народів [128, с. 167].

Цікавою видається позиція вітчизняного правника В. В. Сухоноса, який вважає, що національні правові системи об'єднуються в групи, які можна об'єднати в шість правових сімей: сім'ю загального права, романо-германську правову сім'ю, релігійну правову сім'ю, соціалістичну правову сім'ю, сім'ю звичаєвого права та змішані правові сім'ї [138, с. 405].

При цьому українську правову систему В. В. Сухонос відносить до так званих змішаних правових сімей, тобто, таких сукупностей національних правових систем, що мають спільні риси, які виявляються в єдності закономірностей та тенденцій розвитку на основі сприйняття елементів романо-германського, англо-американського і соціалістичного типу. До цієї правової сім'ї належать північноєвропейська (скандинавська), латиноамериканська та пострадянська група правових систем [138, с. 414].

Саме до пострадянської групи правових систем, на думку вченого, треба віднести правові системи України, Росії, Білорусії, так як їх основу утворюють як норми, що є притаманними романо-германській сім'ї, так і норми соціалістичного права [138, с. 415].

З цим важко погодитися. Сам В. В. Сухонос стверджує, що соціалістична правова сім'я – це система загальнообов'язкових правил поведінки, які виражають державну волю правлячої партії, що визначається врешті-решт економічними умовами життя суспільства, встановлюються, санкціонуються і гарантуються державою, виступають регулятором суспільних відносин з метою побудови соціалізму і комунізму [138, с. 411]. Тобто, на думку вченого, в таких країнах, як КНР, КНДР, В'єтнам, Куба домінуючою формою права є рішення правлячої партії [138, с. 415].

Ми вважаємо, що існуюче українське законодавство позбавлене вад радянського періоду, тому штучно нав'язувати правовій системі України ознаки соціалістичної або якоїсь слов'янської правової сім'ї немає сенсу.

На нашу думку, Україна з усіма своїми законодавчими особливостями є яскравим прикладом того, як усередині одного історичного типу співіснують кілька різних правових систем. Відмінною рисою романо-германської правової сім'ї є те, що вона спочиває на нормативно-правових актах, що, як правило, кодифіковані. На таких кодифікованих основах законодавства ґрунтується право Франції, Німеччини, Іспанії, Італії тощо. Тобто, право нашої країни також є складовою романо-германської правової сім'ї.

Ця сім'я включає країни, у яких юридична наука склалася на основі рецепції право Давнього Риму, і зараз вона існує на запозичених з римського права основних понять, правових інститутів.

Перший (початковий) етап розвитку романо-германського (континентального) криміналь-

ного права пов'язаний з падінням Римської імперії та варварськими завоюваннями, що ріднить його з англосаксонським правом тієї ж епохи. Законодавці нових європейських держав «дарували» підданам «правди», які як і в Англії в кримінально-правовій частині переважно містили процесуальні постанови та були націлені на регламентацію процедур з вирішення конфліктних ситуацій. Інші норми були присвячені казуїстичній регламентації розміру композиційних штрафів. Американський професор Гарольд Дж. Берман зазначав, що на той час в Європі «злочин у цілому сприймався не як проступок, спрямований проти політичного порядку як такого або проти суспільства в цілому, а як проступок, спрямований проти жертви та тих, хто з нею ототожнювався: родичів, територіальної громади, феодалного класу. ...Нормальною соціальною відповіддю на такий проступок була помста з боку самої жертви, або її родичів, або іншої групи, до якої жертва належала. ... У цілому королівська або імператорська юрисдикція над злочинами була надзвичайно обмежена» [8, с. 179-180].

Вбивця сприймався як ворог ближнього або спільноти; до ідеї висування публічного вимоги на його «життя та члени» було ще далеко. Він, щоб уникнути обурення в спільноті, видавався «з головою» потерпілому або родині останнього, які або карали його, або задовольнялися грошовою компенсацією [37, с. 36].

Другий етап у розвитку континентального кримінального права, який почався в XII столітті називають епохою університетів. Русійним фактором змін у правовій сфері стала Папська революція кінця XI - початку XII століття. На її хвилі виникла система права як самостійне утворення, а разом з нею «клас професійних адвокатів і суддів, ієрархія судів, юридичні школи, юридичні трактати та концепція права як автономного, інтегрованого зведення, що розвивається, принципів і процедур» [8, с. 122]. З появою правової науки вийшло із забуття римське право, яке стало вивчатися та викладатися в університетах. У монастирях і університетах створюються християнські кримінально-правові учення, пов'язані з доктринами гріховності, винності, спокути тощо. Іншими словами, у цей період зароджується розуміння злочину як посягання на Закон, яке вимагає помсти; закон стає самодостатньою цінністю, що вимагає покарання у випадку його порушення; згодом закон починає сприйматися як ідеальний засіб установлення порядку в суспільстві [37, с. 38].

Третій етап у розвитку континентального кримінального права може бути названий сучасним. Його джерела лежать в ідеях європейської Просвіти, а формальний початок можна пов'язати з 1764 роком, появою невеликої роботи, що мала величезний вплив на розуми сучасників і з тих пір, є наріжним каменем усієї континентальної кримінально-правової філософії – « Про злочини і покарання» Чезаре Беккарія, в якій видатний італійський юрист і публіцист піддав різкій критиці кримінальне право та судові порядки феодалних держав, виступав проти поліцейської сваволі, застосування тортур і формальної системи доказів інквізиції. Беккарія обґрунтовував необхідність додержання законності, визначення покарання відповідно до злочину [6].

Під впливом ідей Просвіти та на базисі суспільства, яке економічно стрімко розвивалося, з кінця XVIII-початку XIX століття в Європі настає епоха справжніх кодифікацій кримінального права, що піднесли ідею закону, що до того проповідувалася в університетах на небачену висоту. Безумовно, такою є кодифікація кримінального права Франції, почата імператором Наполеоном Бонапартом [11, с. 15]. Як справедливо відзначає французький професор в галузі кримінального права Жан Прадель, «увесь романо-германський світ, починаючи із цього моменту, був втягнутий у кодифікацію» [189, р. 66]. На думку вчених, Кримінальний кодекс Франції 1810 року – це символ континентального кримінального права, що зафіксував у своїх лаконічних, спрямованих у майбутнє положеннях ідею закону як знаряддя управління суспільством настільки безперечно, наскільки це можливо [37, с. 42]. І тому не дивно, що цей

кодекс прожив довге життя не тільки у Франції, але й став зразком для наслідування в багатьох країнах романо-германської сім'ї кримінального права (наприклад, бельгійський Кримінальний кодекс 1867 року або голландський Кримінальний кодекс 1881 року були складені під його сильним впливом) [153; 154].

З 1 березня 1994 року у Франції діє новий Кримінальний кодекс, прийнятий 22 липня 1992 року [162]. Він змінив «класичний» кодекс Наполеона 1810 року [43, с. 929].

Прийняття нового Кримінального кодексу ознаменувало перехід Франції на якісно новий рівень розвитку кримінального права, для якого пріоритетом стають загальнолюдські цінності, примат міжнародного права над внутрішньодержавним, суворе дотримання принципу законності, адекватність заходів боротьби з найнебезпечнішими злочинами [64, с. 17].

Кримінальний кодекс Франції 1992 року багато в чому розвиває положення свого попередника – Кримінального кодексу 1810 року [64, с. 16]. Цим нормативно-правовим актом докладно регламентуються питання чинності кримінального закону в часі та просторі, вводиться кримінальна відповідальність юридичних осіб і розробляється для цих суб'єктів кримінальної відповідальності спеціальна система покарань, уточнюється поняття неосудності та вводиться поняття зменшеної осудності, встановлюються нові обставини, що виключають кримінальну відповідальність (крайня необхідність, помилка в праві), закріплюється принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності та пропонується судді великий вибір способів такої індивідуалізації. Особлива частина відбила іншу ієрархію правоохоронюваних цінностей, у якій на першому місці перебуває особа, а також було включено ряд нових видів злочинних діянь [13, с. 172].

Кримінальний кодекс Франції 1992 року не містить поняття злочинного діяння, а лише підтверджує класифікацію діянь, що склалася у французькому праві, запровадивши новий критерій їх диференціації – тяжкість правопорушення. Кодекс не розкриває поняття вини і її форм, за винятком передумислу, хоча законодавець досить часто використовує в тексті терміни «умисне», «необережне» тощо. Кримінальний кодекс Франції 1992 року не містить і загального визначення співучасті, а лише називає види співучасників. Слід зазначити й відсутність норм про кримінальну відповідальність неповнолітніх осіб. Це пов'язане в першу чергу з тим, що з питань відповідальності неповнолітніх діє спеціальний нормативний акт. Багато кримінально-правових інститутів знайшли своє закріплення в процесуальному законодавстві [37 с. 99].

Разом з тим, законодавець Франції визнав за необхідне за допомогою Закону від 13 травня 1996 року прийняти нову редакцію статті 121-3, що містить положення про форми вини, властивих злочину та проступку. Згідно з названою статтею в її новому варіанті неумисне поставлення в небезпеку іншої людини, що становить проступок, виділене в самостійний вид неумисної поведінки винної особи. Вина встановлюється і в інших випадках – при необережності, недбалості або порушенні якому-небудь обов'язку по дотриманню обережності або безпеки, передбаченої законом або регламентом, крім випадків, коли виконавець діяв «з нормальною старанністю». В останньому випадку суд також ураховує зміст місії, функцій або компетенцію, так само як можливості та засоби, які мав виконавець [162, с. 61-62].

Суттєвими нововведеннями з точки зору нашого дослідження стали положення про соціально-судове спостереження, включені в текст Кримінального кодексу Франції 1992 року Законом № 98-468 від 17 червня 1998 року. Введення нового кримінально-правового інституту було пов'язано із прагненням законодавця попередити рецидив з боку певної категорії засуджених. У нормах Особливої частини соціально-судове спостереження передбачається як додатковий захід за вбивство, яке супроводжувалося згвалтуванням, катуваннями або актами жорстокості (ст. 221-9-1 Кримінального кодексу Франції 1992 року), за просте та кваліфіковані

види згвалтування, за сексуальні агресії, що не відносяться до останнього, експібіціонізм (ст. 222-48-1 Кримінального кодексу Франції 1992 року) [162, с. 177, 211]. Сутність даного заходу полягає в обов'язку засудженого підкорятися під контролем судді по виконанню покарань і протягом строку, визначеного судом у вирокі, «заходам нагляду та сприяння» [162, с. 63].

Зміни та доповнення вносилися не тільки в Загальну, але й в Особливу частину. Так, Законом від 1 лютого 1994 року були прийняті нові редакції ряду статей про умисні посягання на життя людини. Зміни торкнулися положень про застосування до вбивць періоду надійності. За загальним правилом такий період становить половину строку покарання або вісімнадцяти років при призначенні довічного позбавлення волі. У виняткових випадках цей строк може бути збільшений до двох третин покарання, а при довічному ув'язненні – до двадцяти двох років. Згідно Закону від 1 лютого 1994 року, у випадках вчинення умисного вбивства, або вбивства неповнолітнього у віці до п'ятнадцяти років, або вбивства, сполученого зі згвалтуванням, катуваннями або актами жорстокості, суд може спеціальним рішенням збільшити період надійності до тридцяти років, тобто аж до строку призначеного покарання. Якщо ж призначається довічне ув'язнення, то період надійності може бути встановлений аж до закінчення життя засудженого [162, с. 64-65].

Таким чином, слід сказати, що кримінальне законодавство Франції має якісно неоднорідну нормативно-правову базу. З одного боку, воно представлене нормами права законодавчого порядку, з іншого боку – регламентаційного. При цьому регламентаційна частина включає й положення, прийняті Державною Радою в рамках виконання нею делегованих повноважень Парламенту, і містить положення, прийняті в рамках власної компетенції. Однак, безсумнівим достоїнством Кримінального Кодексу Франції 1992 року є прагнення законодавця розглядати злочинні діяння через призму захисту прав людини та концепції правової держави при дотриманні принципу законності. Одним з головних завдань, яку ставить перед собою Кримінальний кодекс Франції, є захист особи, у тому числі, її життя від злочинних посягань, при цьому, очевидним є прагнення французького законодавця продовжити роботи з удосконалювання Кримінального кодексу Франції 1992 року.

Ще один кримінальний кодекс, який ліг в основу романо-германської сім'ї кримінального права – це Кримінальний кодекс Германської Імперії від 15 травня 1871 року [161]. Його основою стали ідеї кантіанської і гегельянської філософії та постулати класичної школи кримінального права. Кримінальний кодекс імперії також був прийнятий незабаром після утворення Рейха. Цей кодекс являв собою спробу адаптації Кримінального кодексу Пруссії 1851 року, який одночасно мав ряд оригінальних рис і відтворював деякою мірою Кримінальний кодекс Франції 1810 року [1]. Кримінальний кодекс Пруссії був покладений в основу Кримінального кодексу Конфедерації Північної Німеччини. Саме цей кодекс після приєднання держав Південної Німеччини до Конфедерації стане Імперським кодексом 1871 року (Закон про опублікування від 15 травня 1871 р.) [71, с. 51]. Його відрізняли повнота і ясність викладу Загальної та Особливої частин; суддівський розсуд був звужений. Кодекс дотримувався тричленної градації злочинів, прийнятої в Кодексі Наполеона 1810 року [1]. Основним недоліком кодексу стала його надмірне теоретизування: положення про вину, співучасть виявилися занадто заплутаними та доктринальними. В Особливій частині прагнення звужити суддівський розсуд привів у багатьох випадках до казуїстичності викладу [37, с. 44].

При підготовці законопроектів ураховувалося загальне право зі складним переплетенням норм, що виходять з римського та канонічного права, а також правовим звичаям.

Багато хто з них продовжують діяти у Федеративній Республіці Німеччина з урахуванням змін і доповнень, внесених у період Веймарської республіки (1919-1933 роки), включаючи правові акти 1933-1945 років, не скасовані постановами Союзної контрольної ради в 1945-1949

роках. Тому деякі закони дотепер носять найменування імперських. У загальному обсязі законодавства велика частка припадає на закони держав, спадкоємцем яких оголосила себе ФРН [3, с. 228].

Після об'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 року, дотримуючись принципу правонаступництва держав, відповідно до першого Державного договору про економічний, соціальний та валютний союз ФРН і НДР від 1 липня 1990 року на території східних земель набули чинності Основний закон ФРН (1949 р.) і чинне законодавство держави. Відповідно другому Державному договору про механізм об'єднання НДР і ФРН встановлювалися державний устрій і судовий система [161, с. 4].

Кримінальний кодекс ФРН зазнав багатьох змін, що в першу чергу, було пов'язане з появою нових видів суспільно небезпечних діянь, що підлягають криміналізації. Серед таких діянь геноцид, «відмивання» незаконно отриманих грошей, транспортні, екологічні та інші злочини. Зазначені зміни вносилися шляхом прийняття спеціальних законів – Законів про реформу кримінального права та Законів про зміну Кримінального кодексу [37, с. 105].

Особливо слід зазначити Шостий закон про реформу кримінального права 1998 року, за допомогою якого фактично була прийнята нова редакція Кримінального кодексу ФРН, що діє в цей час [161, с. 8]. Прийняття цього нормативного акту стало логічним продовженням роботи з реформування сучасного кримінального права, основа для якого була закладена першими п'ятьма Законами про реформу кримінального права, прийнятими в 1969-1974 роках. Основною метою, яку переслідував законодавець Німеччини при прийнятті даного закону, була «гармонізація меж покарання, зміна кримінально-правових норм, їх доповнення й прийняття нової редакції для поліпшення кримінально-правового захисту та полегшення застосування права, а також виключення із Кримінального кодексу ФРН незастосовуваних кримінально-правових норм, що стали непотрібними» [188, р. 643]. Перед Шостим законом стояло завдання створення нових меж покарання з урахуванням пріоритетної охорони життя людини, його тілесної недоторканності тощо. Це, проте, не означало автоматичного підвищення санкцій одних норм і зниження інших [126, с. 17].

Внесення змін у Кримінального кодексу ФРН тривало й надалі. Так, Законом від 20 грудня 2001 року були внесені зміни в параграф 180а Кримінального кодексу ФРН, що встановлює кримінальну відповідальність за експлуатацію осіб, що займаються проституцією. В 2002 році був прийнятий Закон про введення в дію норм Кримінального кодексу ФРН про міжнародні злочини, на підставі якого із КК була виключена норма про геноцид (§ 220а Кримінального кодексу ФРН), а також були внесені інші редакційні зміни. Згодом із середини 2002 року по квітень 2006 року законодавцем було прийнято більш двадцяти законів, що потягли зміни до Кримінального кодексу ФРН [37, с. 106].

У цей час висловлюються пропозиції про введення в Кримінальний кодекс ФРН норм, що мають своєю метою охорону інтересів Європейського співтовариства. Дискутується питання про необхідність створення Європейського кримінального права як самостійної галузі права [172].

Таким чином, для системи чинного Кримінального кодексу ФРН характерно, що диференціація злочинних посягань насамперед орієнтована на специфіку охоронюваних кримінальним законом правових благ, на які посягає кожне зі злочинних діянь. Якщо злочинні діяння посягають на одне й те саме правоохоронюване благо, то в ідеалі вони повинні утворювати самостійний розділ Особливої частини Кримінального кодексу ФРН. Однак діючий Кримінальний кодекс ФРН робить деякі виключення із цього правила. Слід мати також у виді, що у Кримінальному кодексі ФРН існують і завжди будуть існувати злочинні діяння, що посягають одночасно на два різні об'єкти, наприклад: розбій, вимагання тощо [38, с. 440, 445-446].

Для Особливої частини Кримінального кодексу ФРН характерно також розподіл складів злочинних діянь на основні, з обтяжуючими ознаками (кваліфіковані склади) і із пом'якшуючими ознаками (привілейовані склади), і на додаткові склади. Такий розподіл, приміром, чітко прослідковується відносно складів умисних вбивств у розділі XVI Кримінального кодексу ФРН «Злочинні діяння проти життя». На думку німецьких правознавців, впровадження таких різновидів складів дозволяє більш повно реалізувати принципи винної та особистої відповідальності, коли різні умисні злочинні діяння посягають на те саме правоохоронюване благо – життя людини, що забезпечує тим самим і точність кваліфікації вчиненого, і караність винної особи [149, с. 311].

Швейцарське кримінальне законодавство, як складової частини кримінального блоку романо-германської правової сім'ї, представлене Кримінальним кодексом 1937 року та кантональним законодавством. До цього часу різні кантони або ухвалювали власні кримінальні кодекси (грунтуючись на французькому, баварському та австрійському досвіді), або оголошували діючою німецьку Кароліну. Роботи по підготовці єдиного кримінального кодексу почалися із прийняттям конституції 1848 року, що передала деякі питання кримінального законодавства у ведення органів влади конфедерації. Проект кодексу 1937 року був розроблений ще наприкінці XIX століття на основі кримінального права, що діяло, із широким залученням порівняльно-правового матеріалу. Даний кодекс є одним із самих стабільних у континентальній кримінально-правовій сім'ї: за більш ніж шістдесятирічний період його дії положення як Загальної, так і Особливої частини мінялися незначно (зокрема, зміни Особливої частини в основному стосувалися криміналізації нових форм злочинної діяльності) [163, с. 12-14].

Враховуючи федеративний характер Швейцарії, кримінальне законодавство є також предметом ведення кантонів, які «мають повноваження визначати караність порушення кантональних розпоряджень, що регулюють застосування санкцій за адміністративні правопорушення, і кантональні процесуальні приписи» (ст. 335 Кримінального кодексу Швейцарії) [163, с. 295-296].

В Іспанії в теперішній час діє Кримінальний кодекс 1995 року [156]. Кримінальне законодавство (кримінальні кодекси 1848 року й 1870 року), що діяло до того ґрунтувалося на французькому Кримінальному кодексі 1810 року, відрізняючись від нього вбік багатослівності [37, с. 50]. Напроти, сучасний Кримінальний кодекс Іспанії являє собою винятково національний кримінальний закон, що відбиває власне іспанські підходи до ряду інститутів кримінального права (наприклад, до побудови кодексу, класифікації кримінально карних діянь) [156]. Структурно кодекс ділиться на три книги. Перша присвячена питанням Загальної частини, друга та третя становлять Особливу частину й присвячені відповідальності за злочини та проступки відповідно [156].

В історії австрійського кримінального законодавства згадування заслугує кодекс

1769 року «Кримінальний порядок судочинства Марії Терезії», що одержав по імені імператриці, що правила в 1740-1780 роках, Марії-Терезії найменування «Кримінальний кодекс Терезіана» [152, с. 11]. Кримінальний кодекс Австрії був добре пророблений і відрізнявся порівняльною помірністю покарань. Проте, на його зміст вплинули релігійні міркування. Зокрема, богохульство розглядался як найгірший злочин; карними оголошувалися статеві зв'язки між християнами і євреями. На зміну «Терезіані» прийшов кодекс 1787 року, що відрізнявся, з одного боку, ще більшою помірністю покарань (так, їм була скасована смертна кара), але з іншого боку, характеризувався надзвичайною жорстокістю збережених заходів (наприклад, позбавлення волі відбувалося у ланцюгах і супроводжувалося батогами). Кримінальний кодекс Австрії 1803 року відмовився від найбільш варварських способів застосування покарання, однак відновив смертну кару. Загальна частина Кримінального кодексу Австрії була вкрай фрагмен-

тарною та залишала широкий простір суддівському розсуду. Кодекс був переглянутий в 1852 році та залишався в чинності до 1 січня 1975 року, коли набрав чинності новий Кримінальний кодекс Австрії [152, с. 16].

Італійське кримінальне законодавство представлене Кримінальним кодексом 1930 року. До нього діяв Кримінальний кодекс Італії 1889 року, що вплинув на кримінальне законодавство країн Латинської Америки та Туреччини. Структура Кримінального Італії кодексу 1930 року традиційна для континентальної правової сім'ї. Чинний Кримінальний кодекс Італії складається із трьох книг: перша охоплює питання Загальної частини, друга та третя складають частину Особливу і присвячені відповідальності за злочини та проступки відповідно [149, с. 398].

Окрему групу у романо-германській правовій сім'ї складає кримінальне законодавство північноєвропейських країн, так званих країн «скандинавського права» [138, с. 414]. Регіонами поширення скандинавського права є Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ісландія. Географічно вони близькі до країн романо-германського типу правової системи. Проте, на відміну від нього ця група правових систем не зазнала глибокого впливу римського права. Вона випробувала його частково – так само, як і вплив торговельних порядків міст-держав німецького узбережжя Балтики в період Середньовіччя. Вплив римського права на скандинавські країни був опосередкованим – переважно через германське право. У дусі цього права визнаний нормативно-правовий акт (закон) як провідне джерело права. Одночасно з цим істотну увагу приділено судовій практиці, поширеній у країнах загального права, і визнана роль судового прецеденту (у вигляді рішень верховних судових органів) [129, с. 336]. Завдяки цьому ряд вітчизняних вчених групу скандинавського права до типу змішаних (конвергентних) правових систем, що склалися на основі місцевих джерел права та широкого запозичення елементів правових систем романо-германського та англо-американського типу [129, с. 335; 138 с. 415].

Кримінальний кодекс Данії 1930 року став одним з найбільш помітних явищ у буржуазному кримінальному законодавстві першої половини ХХ століття. У ньому була вчинена спроба поєднати концепції «неокласичної» і соціологічної шкіл кримінального права. У Кримінальному кодексі Данії 1930 року передбачені досить широкі межі суддівського розсуду. Він допускав застосування кримінального закону за аналогією, що мотивувалося прагненням уникати докладних описів складів злочину [106, с. 251].

Істотними особливостями відрізняється кримінальне право, що діє на автономній території Гренландії. Стосовно до місцевих умов в 1954 році був складений окремий Кримінальний кодекс для Гренландії. До прийняття цього Кодексу тут взагалі не було писаних кримінальних законів, а застосовувалися звичаї, засновані на усних переказах [155, с. 11].

У Швеції кримінальне законодавство формувалося під впливом кримінальних кодексів австрійського 1803 року, баварського 1813 року та пруського 1851 року і у цілому відбило ідеї класичної школи кримінального права. Чинний Кримінальний кодекс Швеції був прийнятий в 1962 році. У ньому знайшли відбиття ідеї «нового соціального захисту» буржуазно-ліберального руху в кримінальній політиці, що охопив багато західноєвропейських країн після Другої світової війни [106, с. 945].

Кримінальний кодекс Швеції є оригінальним правовим документом з нестандартним розташуванням матеріалу. Після коротких Загальних положень впливає розділ «Про злочини», де описані склади окремих посягань, потім там же – питання відповідальності за замах, готування та співучасть, обставини, що виключають кримінальну відповідальність, і, нарешті, у заключному розділі – санкції та принципи їх призначення. Кримінальний кодекс Швеції 1962 року передбачає відносно невеликі санкції за більшість злочинів; крім того, він вимагає прибігати до позбавлення волі неповнолітніх і молодих людей лише у виняткових випадках. З

моменту набрання чинності в 1965 році Кримінальний кодекс Швеції багато раз змінювався та доповнювався (нормами про умовний осуд тощо) [164, с. 6-7].

Фінське право несе на собі відбиток шведського права. Певну самостійність фінське право знайшло в період знаходження в складі Російської імперії, де вона мала особливий державно-правовий статус, що передбачають високий ступінь автономності. Зокрема, був прийнятий свій Кримінальний кодекс Фінляндії. Однак, у цей час реформа фінського права ще не була завершена, багато галузей дотепер не кодифіковані; у зв'язку з чим на практиці роль джерела права відіграють судові рішення. У Фінляндії дотепер діє Кримінальний кодекс 1889 року (зі змінами), а система судочинства має схожі риси зі шведською системою [110, с. 72].

Кримінальне законодавство в Норвегії на відміну від інших галузей права давно кодифіковане. Перший Кримінальний кодекс Норвегії був прийнятий в 1842 році. Діючий Кримінальний кодекс Норвегії 1902 року займає особливе місце в історії буржуазного кримінального законодавства. Складений за проектом видатного норвезького криміналіста Гетца Кримінальний кодекс Норвегії 1902 року був першим з кодексів, в якому знайшли відбиття ідеї соціологічної школи кримінального права, хоча в цілому він додержувався традиційній трактування більшості інститутів Загальної та Особливої частин. Усі злочинні діяння розділені в кодексі на злочини, карні більш ніж трьома місяцями позбавлення волі, і проступки [148, с. 15].

Також треба відмітити, що суттєвий вплив група «скандинавського права» справляє на кримінальне законодавство країн Прибалтики – Латвії [157], Литви [158], Естонії [151].

Все вищевказане, дає можливість стверджувати, що скандинавське право є дуже близько до романо-германської системи, особливо до її німецької частини [95, с. 44]. Основою цьому слугує широке використання юридичних конструкцій і понять, запозичених у континентального права. Верховенство закону та абстрактна норма права – яскравий приклад такого запозичення й, відповідно, змістовної подібності [120, с. 177]. Однак, існує і деяка схожість із загальним правом, зокрема, звертає на себе увагу менш помітна роль римського права, часткова кодифікація законодавства, а також висока значимість судової практики (хоча остання й не відноситься до правил прецеденту англо-американського типу).

Подібна ситуація притаманна і правовим системам держав Латинської Америки (латиноамериканська група) зумовлена спільністю історичних шляхів їх виникнення і подальшого розвитку під впливом континентального права, однаковістю в структурі системи права і норми права, спільністю основного юридичного джерела права – нормативно-правових актів і принципів регулювання суспільних відносин [129, с. 337]. Усе це дозволяє виділити латиноамериканське право в окрему групу романо-германської правової сім'ї, але з окремими елементами правової системи загального права [10, с. 208].

Справа в тому, що запровадженням романо-германської моделі права у країнах Латинської Америки (Аргентина, Парагвай, Уругвай, Чилі та інші) було обумовлено європейською колонізацією територій Центральної і Південної Америки. Так, вплив іспанського і португальського права, який не втратив свого значення і після завоювання незалежності, визначив межі розвитку національних правових систем у країнах Латинської Америки, які практично повністю сформувалися в руслі континентальної системи права. Загальна романська основа, єдність понятійного апарату і термінології зробили можливим відносно легке засвоєння латиноамериканськими державами в дев'ятнадцятому столітті, а потім і в двадцятому столітті правового досвіду і законодавства Франції, а також інших країн європейського континенту [10, с. 202]. Хоча не можна відкидати той факт, що законодавство цих країн також зазнало значного впливу американського права.

Також до романо-германської правової сім'ї можна віднести кримінальне право країн значної частини Африки, Близького Сходу, Японії, Індонезії, Південної Кореї, Таїланду тощо, яких

з країнами континентальної Європи поєднує, в тому числі, колоніальне минуле. Однак, не всі вітчизняні вчені поділяють таку точку зору. Так, професор О.Ф. Скакун законодавство таких країн відносить до традиційного типу правових систем, в якій виділяє далекосхідну (правові системи Китаю, Гонконгу, Японії, Бірми, Кореї, Монголії, країн Індокитаю, Малайзії) та африканську групу (правові системи країн Африки і Мадагаскару), вважаючи, що такі національні правові системи складаються на основі традицій як основних джерел права, котрі становлять тісне переплетення моральних, звичаєво-общинних, міфічних, релігійних, юридичних норм, визнаних державою [129, с. 339-340].

Усі країни колишнього СРСР (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна) також відносяться до країн континентальної системи права і входять до романо-германської правової сім'ї. Влада Російської імперії, а потім СРСР фактично нав'язали романо-германську правову системи усім суб'єктам права на своїх територіях. При цьому, Україна, Литва, Латвія, Естонія, а також Польща, Фінляндія вже на момент входження в склад Російської імперії мали власні правові системи романо-германського типу (на що вказувалося вище), і тому ці правові системи в період перебування у складі Російської імперії та СРСР суттєвих змін не зазнали.

Українське право мало та й має таку найважливішу властивість, як нормативність, і нормативно-правовий акт (закон) в українській правовій системі, як і в країнах континентальної правової сім'ї, є основним джерелом права на відміну від англосаксонської правової сім'ї, в якій величезну роль відіграє прецедент. Однак тут слід урахувати, що в континентальній правовій сім'ї «прецедент як джерело права (вторинний, а не первинний...) постійно визнавався і визнається.... І в цьому випадку можна і потрібно говорити про пріоритет закону перед прецедентом – продуктом суддівської правотворчості...» [81, с. 589-590].

На всіх етапах української історії право (у тому числі й кримінальне), як систему норм, формувалася законодавець, починаючи від князів, монархів і до сьогодення, коли прерогатива видання законів цілком перейшла до представницьких органів.

Найважливішою ознакою українського права, що визначають його зв'язок з романо-германською правовою сім'єю, є його кодифікованість. Кодифікація в українській правовій системі має глибоке історичне коріння і охоплює практично всі галузі та інститути права, в чому величезну роль зіграла також рецепція положень римського права.

Наявність цих рис в українській правовій системі та країнах романо-германської правової сім'ї характеризує їхню подібність у формально-юридичному аспекті. Однак, існують аспекти цивілізаційного характеру, які відрізняють континентальну систему права від української. Так, у країнах романо-германської правової сім'ї, як у країнах західної цивілізації, давно вже склався інститут приватної власності, ринкової економіки, на базі яких виникла та розвивалася відповідна політична, ідеологічна й правова надбудова, яка в Україні як пострадянській країні ще тільки формується. Існують також відмінності між українською правовою системою та континентальною правовою сім'єю в правовій культурі (у її формальному і змістовному розумінні), яка «пронизує все право, правосвідомість, правовідносини, правопорядок, а також правотворчу, правозастосовну та усю іншу юридичну діяльність» [111, с. 84].

ЛІТЕРАТУРА ДО ВСТУПУ ТА РОЗДІЛУ 1

1. Александрова А. С. Французский Уголовный кодекс 1810 года / А. С. Александрова. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2007. – 46 с.
2. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: БЕК, 1995. – 311 с.
3. Антонов И. П. Правовая система Германии в романо-германской правовой семье / И. П. Антонов // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – 2012. – № 3. – С. 219-230.
4. Бабанли Р. Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Р.Ш. Бабанли. – К., 2010. – 18 с.
5. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Байлов. – Х., 2004. – 19 с.
6. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях: пер. с итал. / Чезаре Беккариа; [авт. вступ. ст. Н. И. Панов]. – Киев: Ин Юре, 2014. – 238 с.
7. Бережний С. Д. Відповідальність за умисне вбивство з корисливих мотивів за кримінальним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.Д. Бережний. – К., 2009. – 20 с.
8. Берман Г. Д. Западная традиция права: Эпоха формирования / Г. Д. Берман; пер. с англ. Н. Р. Никоновой. – [2-е изд., науч.]. – М.: Изд-во Московского университета; Инфра-М-Норма, 1998. – 624 с.
9. Бигич О. Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. Л. Бигич. – К., 2002. – 17 с.
10. Биля-Сабадаш І. Право країн Латинської Америки серед правових систем сучасності / І. Биля-Сабадаш // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 3. – С. 199-208.
11. Боботов С. В. Наполеон Бонапарт – реформатор и законодатель / С. В. Боботов. – М.: Контракт, 1998. – 336 с.
12. Бобровский П. Н. Военные законы Петра Великого в рукописях и первопечатных изданиях: Апрель // Журнал гражданского и уголовного права: Апрель. – Издание С.-Петербургского Юридического Общества. – С.-Пб.: Тип. Правительствующего Сената, 1887. – Кн. 4. – С. 123-153.
13. Богданова Э. Ю. Уголовный кодекс Франции как гарант соблюдения принципа законности / Э. Ю. Богданова. – Социально-экономические явления и процессы. – 2014. – № 10. – С. 170-173.
14. Бородин С. В. Преступления против жизни / С. В. Бородин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 467 с.
15. Валуйська М. Ю. Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. Ю. Валуйська. – Х., 2002. – 19 с.
16. Василий Великий. Гомілії. Джерела Християнського Сходу 14 // Пер. з давньогрецьк. Л. Звонської. – Львів: Свічадо 2006. – 312 с.

17. Векленко С. В. Эволюция отечественного уголовного законодательства о виновной ответственности / С. В. Векленко // Вестник Воронежского института МВД России. – 2009. – № 1. – С. 14-20.
18. Витте В. О. Екатерина II как криминалистка: Уголовно-правовая доктрина Наказа в ее отношении к западно-европейской теории и к русской действительности / В. О. Витте. – С.-Петербург: Типография т-ва «Общественная Польза», 1909. – 126 с.
19. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 639 с.
20. Власьев Н. С. О вменении по началам теории и древнего русского права: Рассуждение Н. Власьева / Н. С. Власьев. – Москва: Унив. тип., 1860. – 238 с.
21. Волох О. В. Історія кримінально-правової боротьби з посяганнями на власність в Україні (1917-1927 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. В. Волох. – К., 2002. – 19 с.
22. Геворгян В. М. История развития определения убийства по найму в российском законодательстве / В. М. Геворгян // Современное право. – 2008. – № 5. – С. 112-118.
23. Георгиевский Э. В. К вопросу о Законе Русском и его уголовно-материальных установлениях / Э. В. Георгиевский // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 4. – С. 55-57.
24. Георгиевский Э. В. К вопросу об общей характеристике и происхождении Русской Правды / Э. В. Георгиевский // Сибирский юридический вестник. – 2009. – № 1. – С. 74-81.
25. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Б.М. Головкін. – Х., 2003. – 20 с.
26. Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Гороховська. – К., 2003. – 18 с.
27. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – Москва: АСТ, 2004. – 671 с.
28. Грозовський І. М. Право Нової Січі (1734-1775 рр.): Навч. посібник. – Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – 108 с.
29. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський; ред. П. С. Сохань [та ін.]. – [2.вид.]. – К.: Наук. думка, 1991-1998. – Т. 3.: До року 1340. – 1993. – 592 с.
30. Гуляев П. Н. Российское уголовное право, составленное из российских государственных узаконений титулярным советником Петром Гуляевым / П. Н. Гуляев. – М.: Тип. П. Кузнецова, 1826. – 209 с.
31. Давид Рене. Основные правовые системы современности / Рене Давид, Камилла Жофре-Спинози; [Пер. с фр. В. А. Туманова]. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 398 с.
32. Дідківська Н. А. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. А. Дідківська. – К., 2005. – 19 с.
33. Драгоненко А. О. Співучасть у вчиненні вбивства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. О. Драгоненко. – Х., 2011. – 19 с.
34. Дубакин Д. Н. Влияние христианства на семейный быт русского общества в период до времени появления Домостроя / Д. Н. Дубакин. – СПб.: Типография Ф. Г. Елеонского и К°, 1880. – 186 с.

35. Експертна зустріч робочих груп з підготовки проектів Кримінального кодексу України та Кримінально-процесуального кодексу України (витяг) від 3-7 лютого 1997 р. / 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. нау.-практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х. : Право, 2011. – 456 с., с. 23-25.
36. Енциклопедія Українознавства: в 10 т. / [Глобенко М., Гловінський Є., Кошелівець І. (літературний редактор) та ін.]; гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954-1989. – Т. 4. – 1962. – 1205-1600 с.
37. Есаков Г. А. Уголовное право зарубежных стран: Учебное пособие / Г. А. Есаков, Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М.: Проспект, 2009. – 336 с.
38. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 560 с.
39. Жильцов С. В. Смертная казнь в истории России / С. В. Жильцов; Отв. ред. В. С. Комиссаров. – М.: Зерцало – М, 2002. – 464 с.
40. Загоскин Н. П. История права Московского государства: в 2 т. / Н. П. Загоскин. – Казань: Унив. тип., 1877-1879. – Т. 1: Введение; Внешняя история права; О верховной власти в Московском государстве и о земских соборах. – 1877. – 345 с.
41. Зазимко О. І. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Зазимко. – К., 2010. – 16 с.
42. Законодательство Петра I / [Клеандрова В. М., Колобов Б. В., Кутыгина Г. А., Новицкая Т. Е., и др.]; Отв. ред.: Новицкая Т. Е., Преображенский А. А. – М.: Юрид. лит., 1997. – 880 с.
43. Захарова М. В. Структура французского права / М. В. Захарова. – Lex Russica. – 2011. – № 5. – С. 919-938.
44. Зубрицький М. І. Загальна характеристика появи та розвитку законодавства про злочини проти життя / М. І. Зубрицький // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 517-526.
45. Исаев И. А. История государства и права России: Полный курс лекций / И. А. Исаев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юрист, 1994. – 448 с.
46. История советского уголовного права / [Герцензон А. А., Грингауз Ш. С., Дурманов Н. Д., Исаев М. М. и др.]; под науч. ред. А. А. Герцензона. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 466 с.
47. Иванов В. М. Історія держави і права: Навч. посіб./ В. М. Иванов. – К.: МАУП, 2002. – Ч. 2. – 2003. – 224 с.
48. Кабурнеев Э. В. Развитие законодательства об ответственности за убийство / Э. В. Кабурнеев // Журнал российского права. – 2007. – № 8. – С. 99-106.
49. Карамзин Н. М. История государства Российского: В 12 т. / Н. М. Карамзин; [коммент. А. М. Кузнецова]. – Калуга: Золотая аллея, 1992-1993. – Т. 1-4. – 1993. – 560 с.
50. Квачевский А. Литовский статут как источник местного права для губерний Черниговской и Полтавской / А. Квачевский // Журнал гражданского и уголовного права. – 1876. – [Книжка четвертая. Июль-август. – Книжка пятая. Сентябрь-октябрь. – Книжка шестая. Ноябрь-декабрь]. – С. 222 – 255.
51. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології: монографія / Кельман М. С. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011. – 492 с.
52. Кистяковский А. Ф. Изложение начал уголовного права по наказу Императрицы Екатерины II. Пробная лекция, читанная в Киевском Ун-те для получения звания приват-доцента

- / А. Ф. Кистяковский // Киевские Университетские Известия. – 1864. – № 10. – С. 1-21.
53. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства / А. Ф. Кистяковский. – Киев, 1882. – 930 с.
54. Ковалевский М. М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приёмы изучения истории права / М. М. Ковалевский. – М.: Типография Ф. Б. Миллера, 1880. – 72 с.
55. Ковалевский М. М. Первобытное право / М. М. Ковалевский. – Москва: Типография А. И. Мамонтова и Ко, 1886. – Выпуск 1: Род. – 168 с.
56. Козюбра М. И. Понятие и структура методологии юридической науки / М. И. Козюбра // Методологические проблемы юридической науки: Сб. науч. тр. / АН УССР. Институт государства и права. – К.: Наук. думка, 1990. – 136 с.
57. Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 64 с.
58. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій / Коржанський М. Й. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
59. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Короленко Микола Павлович. – О., 2002. – 203 с.
60. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І Тютюгін та ін.]; За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-е вид., перероб. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
61. Кримінальний кодекс України: офіц. видання. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 336 с.
62. Кримінальний кодекс Української РСР / [Редактори-упорядники В. В. Меленевський, С. С. Яценко]. – Державне видавництво політичної літератури УРСР, Київ 1961. – 210 с.
63. Кримінальний кодекс УСРР: у редакції 1927 року: [3-є офіц. вид.]. – Х.: Юридичне Видавництво Наркомюсту УСРР, 1927. – 109 с.].
64. Крылова Н. Е. Новый уголовный кодекс Франции: Основные черты: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н. Е. Крылова. – М., 1995. – 40 с.
65. Кудін С. В. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі / Кудін С. В. // Право України. – 2000. – № 7. – С.101-105.
66. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у Х-першій половині XVII ст.: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кудін Сергій Володимирович. – К., 2001. – 226 с.
67. Кузьминець О. А. Історія держави і права України: Навч. посіб. / О. А. Кузьминець, В. С. Калиновський, П. А. Дігтяр; Ред.: Я. Ю. Кондратьєв. – К.: Україна, 2000. – 428 с.
68. Кулієв А. Ю. Віктимологічна профілактика насильницьких злочинів проти особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / А. Ю. Кулієв. – К., 2010. – 18 с.
69. Кушинська Л. А. Звичаєве право слов'янського населення Східної Європи VI – VII ст. / Л. А. Кушинська // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – Вип. VI. – С. 3-8.
70. Латкин В. Н. Учебник истории русского права периода Империи (XVIII и XIX ст.) / В. Н. Латкин. – [2-е изд., перераб. и доп.] – С.-Пб.: Тип. Монтвида, 1909. – 654 с.
71. Леже Раймон. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Раймон Леже; пер. с фр. Грядов А. В. – [3-е изд., перераб.]. – Москва: Волтерс Клувер, 2011. – 529 с.
72. Лохвицкий А. В. Курс русского уголовного права / А. В. Лохвицкий. – С.-Петербург: тип.

Правительствующего Сената, 1867. – 662 с.

73. Лупіносова О. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Лупіносова. – О., 2007. – 20 с.
74. Макаренко О. В. Види злочинів за Литовським Статутом 1588 р. / О. В. Макаренко // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПСУ. Серія: Право та державне управління. – 2011. – № 1. – С. 38-43.
75. Макаренко О. В. Злочини і покарання в праві Української Гетьманської держави 1648–1657 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. В. Макаренко. – Київ, 2011. – 20 с.
76. Маковецька Н. Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. Є. Маковецька. – Л., 2010. – 18 с.
77. Максимейко Н. А. Источники уголовных законов Литовского Статуса / Н. А. Максимейко. – Киев: Типография Императорского университета, 1894. – 185 с.
78. Малиновский И. А. Древности русского права: Курс, читанный проф. И.А. Малиновским в 1918/19 академических годах в Донском археологическом институте / И. А. Малиновский. – Ростов-на-Дону, 1919. – 460 с.
79. Мамчур В.М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Мамчур. – К., 2002. – 20 с.
80. Мартынов В. Ф. Развитие военно-дисциплинарного законодательства в период правления Петра I / В. Ф. Мартынов // Власть. – 2012. – № 12. – С. 163-166.
81. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение / М. Н. Марченко. – [2-е изд., перераб. и доп., учеб.]. – М.: Проспект, 2011. – 784 с.
82. Михайлов В. И. Свод законов 1832 г. и Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г.: общая характеристика и ситуации правомерного вреда (обстоятельства, исключающие преступность деяния) / В. И. Михайлов // История государства и права. – 2010. – № 24. – С. 16-21.
83. Наливайко В. С. Про кримінально-правову охорону життя особи / В. С. Наливайко, Т. В. Наливайко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Юридичні науки. – 2010. – № 25. – С. 27-31.
84. Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций. В 2 т. / А. В. Наумов. – М.: Юрид. лит., 2004. – Т. 2: Особенная часть. – 2004. – 832 с.
85. Наумов А. В. Российское уголовное право: курс лекций: в 3 т. / А. В. Наумов. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – Т. 1: Общая часть. – 2011. – 768 с.
86. Нейман И. Е. Начальные основания уголовного права / И. Е. Нейман. – СПб: Изд-во И. Иоаннесова, 1814. – 75 с.], Г. И. Солнцева [Солнцев Г. И. Российское уголовное право / Г. И. Солнцев; Под ред.: Г. С. Фельдштейна. – Ярославль, 1820. – 218 с.
87. О применении смертной казни к изменникам Родины, шпионам, подрывникам-диверсантам: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 12 января 1950 г. / Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик [Электронный ресурс] // Режим доступа до журн.: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4771.htm.
88. О суде: Декрет Совета Народных Комиссаров РСФСР от 24 ноября 1917 года [Электрон-

- ний ресурс] / Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик // Режим доступа до журн.: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_39.htm.
89. Об отмене смертной казни: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 мая 1947 г. / Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик [Электронный ресурс] // Режим доступа до журн.: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4642.htm.
90. Об усилении уголовной ответственности за умышленное убийство: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 30 апреля 1954 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1954. – № 11. – Ст. 221/ Викитека [Электронный ресурс] // Режим доступа до журн.: <http://ru.wikisource.org/wiki>.
91. Об утверждении Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон Союза Советских Социалистических Республик от 25 декабря 1958 г. / Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик [Электронный ресурс] // Режим доступа до журн.: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5358.htm.
92. Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: Постановление Президиума ЦИК СССР от 31 октября 1924 года [Электронный ресурс] / Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик // Режим доступа до журн.: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2237.htm.
93. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. А. Остапенко. – К., 2003. – 17 с.
94. Павленко Т.А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. А. Павленко. – Л., 2008. – 20 с.
95. Патракова Е. А. Скандинавская (нордическая) правовая семья / Е. А. Патракова // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – 2015. – № 1. – С. 43-49.
96. Пахман С. В. О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии / С. В. Пахман. – Москва: Университетская типография, 1851. – 212 с.
97. Петров И. В. Государство и право древней Руси (750 - 980 гг.) / И. В. Петров. – С.-Пб.: Изд-во Михайлова В.А., 2003. – 413 с.
98. Петров И. В. Преступления против жизни и древнерусское право X в. / И. В. Петров // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2013. – № 3. – С. 151-153.
99. Плисюк Н. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця за кримінальним правом України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. М. Плисюк. – Л., 2011. – 19 с.
100. Повесть временных лет / [подгот. текста, перевод, ст. и коммент. Д. С. Лихачева; под ред. В. П. Адриановой-Перетц]. – [3-е изд.]. – Санкт-Петербург: Наука, 2007. – 667 с.
101. Права, за якими судиться малоросійський народ / Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс] // Режим доступа до журн.: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
102. Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением: Из трех книг,

- а именно: Статуса Литовского, Зеркала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [Под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев: Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – 844 с.
103. Правда русская. Учебное пособие / [Отв. ред.: Греков Б. Д.]. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1940. – 112 с.
104. Право України / O-pravovedenii.ru – Юридичний портал [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: http://o-pravovedenii.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=667.
105. Правові системи сучасності: навч. посіб. / [Шемшученко Ю. С., Богиніч О. Л., Васецький В. Ю. та ін.]; під ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2012. – 490 с.
106. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / [Решетников Ф. М., Батлер У. З., Бойцова В. В. и др.]; отв. ред. А. Я. Сухарев. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Норма, 2003. – 968 с.
107. Про проекти Кримінального кодексу України: Постанова Верховної Ради України від 10 вересня 1998 р № 96-XIV / [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96-14>.
108. Про створення робочих груп з питань підготовки законопроектів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 березня 1992 р. № 176-р / [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176-92-%D1%80>.
109. Прутян Д. «Права за якими судиться малоросійський народ» – пам'ятник права українського народу / Д. Прутян // Науковий часопис Хмельницького інституту регіонального управління та права з питань правознавства, управління та економіки. – 2002. – Спецвипуск № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <http://univer.km.ua/visnyk/195.pdf>.
110. Рассказов Л. П. Правовые системы скандинавских стран: общее и особенное / Л. П. Рассказов // Философия права. – 2014. – № 6 (67). – С. 71-75.
111. Рассказов Л. П. Сходство и различие российской правовой системы и романо-германской правовой семьи / Л. П. Рассказов // Ленинградский юридический журнал. – 2013. – № 4 (34). – С. 76-84.
112. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / О. І. Рігельман. – К.: Либідь, 1994. – 768 с.
113. Ромашкин П. С. Основные начала уголовного и военно-уголовного законодательства Петра I / П. С. Ромашкин; под ред. А. А. Герцензона. – М., 1947. – 95 с.
114. Российская Империя [Свод законов Российской Империи, повелением Государя Императора Николая Павловича составленный]: в 18 т. / [3-е изд.]. – Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярия, 1835. – Том 15. Свод законов уголовных. – 1835. – 518 с.
115. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / [Отв. ред.: Маньков А. Г.]; Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984-1994. – Т. 1: Законодательство Древней Руси. – 1984. – 432 с.
116. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984-1994. – Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма / Отв. ред. А. Г. Маньков. – М.: Юрид. лит., 1986. – 511 с.
117. Российское законодательство X - XX веков: В 9 т. / Отв. ред.: Чистяков О. И. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т. 6: Законодательство первой половины XIX века. –

1988. – 432 с.
118. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР: Постановление Народного Комиссариата Юстиции РСФСР от 12 декабря 1919 года [Электронный ресурс] / Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик // Режим доступа до журн.: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_493.htm.
119. Рыбин И. В. Истоки уголовного права Древней Руси: влияние христианской византийской уголовно-правовой традиции / И. В. Рыбин // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2011. – Т. 14. – № 3. – С. 10-13.
120. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение: Основные правовые системы современности: Учебник / А. Х. Саидов; под ред. В. А. Туманова. – М.: Юрист, 2000. – 448 с.
121. Саїдов А. Порівняльне правознавство та закономірності розвитку права в умовах глобалізації / А. Саїдов // Право України. – 2012. – № 3/4. – С. 463-472.
122. Самоквасов Д. Я. Курс истории русского права / Д. Я. Самоквасов. – [3-е изд., испр. и доп.]. – Москва: Тип. Моск. ун-та, 1908. – 616 с.
123. Сахаров А. Н. Дипломатия древней Руси: Зарождение древнерусской дипломатии / А. Н. Сахаров. – М.: Педагогика, 1987. – 128 с.
124. Свердлов М. Б. От Закона Русского к Русской Правде / Свердлов М. Б.; отв. ред. А. Н. Сахаров. – М.: Юрид. лит., 1988. – 176 с.,
125. Свод законов уголовных. – С.-Пб., Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1832. – 560 с.
126. Серебренникова А. В. Основные черты Уголовного кодекса ФРГ / А. В. Серебренникова. – М.: Диалог-МГУ, 1999. – 261 с.
127. Сидоркин А. И. Определение наказания за преступления против жизни и здоровья в Соборном уложении 1649 года / А. И. Сидоркин. – Российский юридический журнал. – 2005. – № 3. – С. 137-143.
128. Синюков В. Н. Российская правовая система: введение в общую теорию / В. Н. Синюков. – Саратов :Полиграфист,1994. – 496 с.
129. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник / О.Ф. Скакун. – [2-ге видання]. – К.: Алерта; КНТ; ПУЛ, 2010. – 520 с.
130. Смирнова В. В. Ответственность за неосторожное лишение жизни человека по российскому законодательству (X-начало XX века) / В. В. Смирнова // Вестник Мордовского университета. – 2009. – № 4. – С. 97-100.
131. Собрание важнейших памятников по истории древнего русского права / [Сост. И. Лазаревский, Б. Утин]. – С.-Петербург: В Типографии Губернского Правления, 1859. – 428 с.
132. Спиридонов А. П. Взаимодействие российского уголовного права с системами права других государств: исторический аспект / А. П. Спиридонов // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2009. – № 3. – С. 37-43.
133. Спиридонов А. П. Особенности развития российского уголовного права в XVIII веке / А. П. Спиридонов // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2006. – № 1. – С. 112-117.
134. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Л. Старко. – К., 2007. – 20 с.
135. Статут Великого Княжества Литовского 1529 года / [под ред. К. И. Яблонскиса; Подгот. текста к печати П. Ф. Крапивина; Пер. и комментарии Ю. И. Чернецкой и др.]. – Минск: Изд-во АН БССР, 1960. – 253 с.

136. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / [За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса: «Юридична література», 2002-2004. – Т. I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – 2002. – 464 с.
137. Сташис В. В. Основні новели нового Кримінального кодексу України / В. В. Сташис // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – №2-3 (33-34). – С. 612-626.
138. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Сухонос. – Суми: Університетська книга, 2005. – 536 с.
139. Сырых В. М. Метод правовой науки (основные элементы, структура) / В. М. Сырых. – М.: Юридическая литература, 1980. – 176 с.
140. Таганцев Н. С. О преступлениях против жизни по русскому праву: в 2 т. / Таганцев Н. С. – С.-Пб.: Тип. А. М. Котомина, Тип. Н. А. Неклюдова, 1870-1871. – Т. 2. – 1871. – 424 с.
141. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Лекции: Часть общая: в 2 т. / . – [2-е изд., пересмотр. и доп.]. – С.-Петербург, 1902. – Том 1. – 1902. – 815 с.
142. Тацій В. Я. Справка о состоянии работы над проектом Уголовного кодекса Украины / В. Я. Тацій // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х. : Право, 2011. – 456 с., с. 17-18.
143. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – Львів: Ліга-Прес. 2007. – 92 с.
144. Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года: Учебное пособие для высшей школы / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М.: Изд-во МГУ, 1961. – 444 с.
145. Трегубов С. Н. Лекции по особенной части русского уголовного права: в 3т. / С. Н. Трегубов. – Санкт-Петербург: Лит. Богданова. – 1913. – Т. 1: Преступления против частных лиц. – 1913. – 451 с.
146. Третій універсал Української Центральної ради, прийнятий 7 (20) листопада 1917 року [Електронний ресурс] / Центральний державний електронний архів України // Режим доступу до журн.: http://tsdea.archives.gov.ua/ua/?page=nezal_19_#U_3.
147. Триньова Я. О. Кримінально-правова оцінка позбавлення життя людини із співчуття до неї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Я. О. Триньова. – К., 2010. – 19 с.
148. Уголовное законодательство Норвегии / [Науч. ред. и вступ. ст. Ю. В. Голика; Пер. с норвежского А. В. Жмени]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с.
149. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учебное пособие / [Голованова Н. А., Еремин В. Н., Игнатова М. А. и др.]; Под ред. И. Д. Козочкина. – М.: Издательский дом «Камерон», 2004. – 528 с.
150. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: С мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии представления Мин. Юстиции в Государственном Совете и журналов – особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. – С.-Петербург: Издание Н. С. Таганцева, 1904. – 1124 с.
151. Уголовный (Пенитенциарный) кодекс Эстонской Республики // Правовые акты Эстонии.- 2005. – № 17. – С. 1103-1220.
152. Уголовный кодекс Австрии / [Науч. ред., вступ. ст. С. В. Милюкова; предисл. Эрнста Ойгена Фабрици; пер. с нем. Л. С. Вихровой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 550 с.
153. Уголовный кодекс Бельгии / [Науч. ред., предисл. Н. И. Мацнева; пер. с фр.

- Г. И. Мачковского]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 559 с.
154. Уголовный кодекс Голландии. Перевод с английского / [Науч. ред.: Б. В. Волженкин; Пер.: И. В. Миронова]. – [2-е изд.] – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 510 с.
155. Уголовный кодекс Дании / [Науч. ред. С. С. Беляев; Пер. с дат. С. С. Беляева и А. Н. Рычевой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 228 с.
156. Уголовный кодекс Испании / [Под ред. и с предисловием Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова]. – М.: ИКД «Зерцало-М», 1998. – 218 с.
157. Уголовный кодекс Латвийской Республики. Принят 8 июля 1998 г. Введен в действие с 1 апреля 1999 г. С изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.: Перевод с латышского / [Науч. ред.: А. И. Лукашов (Пер.), Э. А. Саркисова]. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с.
158. Уголовный кодекс Литовской Республики / [Науч. ред. В. Павилониса; предисл. Н. И. Манцева; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамовичюса, А. Дракшене; пер. с лит. В. П. Казанскене]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 468 с.
159. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Андрусив Г. В. и др.]; отв. ред. Яценко С. С., Шакун В. И. – К.: Правові джерела, 1998. – 1088 с.
160. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. (с измен. и дополнениями по 1-ое июня 1924 года и с алфав. указателем): [6-е офиц. издание]. – Х.: Юридическое Издательство Наркомюста УССР, 1924. – 104 с.
161. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / [науч. ред., вступ. ст. Д. А. Шестакова; предисл. Г.-Г. Йешека; пер. с нем. Н. С. Рачковой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 522 с.
162. Уголовный кодекс Франции / [Науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крыловой; предисл., пер. с фр. Н. Е. Крыловой]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 648 с.
163. Уголовный кодекс Швейцарии / [Вступ. ст. Ю. Н. Волкова; науч. ред., предисл., пер. с нем. А. В. Серебренниковой]. – [2-е изд.] – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 348 с.
164. Уголовный кодекс Швеции. По состоянию на 1 мая 1999 года / [Науч. ред.: Н. Ф. Кузнецова; Ред. пер.: С. С. Беляев (науч. ред.)]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.
165. Уколова Ю. А. Проблемы квалификации доведения до самоубийства как преступного деяния: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Уколова Юлия Александровна. – Москва, 2008. – 219 с.
166. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / [Изд. проф. имп. училища правоведения, почетным проф. ун-та Св. Владимира Н. С. Таганцевым]. – [5-е изд., доп.]. – С.-Петербург: тип. М. М. Стасюлевича, 1886. – 714 с.
167. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. – [17-е изд., пересмотр. и доп., неофициальное.]. – С.-Петербург: Издание Н. С. Таганцева, 1913. – 1226 с.
168. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – Санктпетербургъ: Типография Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1845. – 917 с.
169. Утевский Б. С. Уголовное право / Б. С. Утевский; Отв. ред.: П. И. Кудрявцев. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Госюриздат, 1950. – 279 с.
170. Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Г. С. Фельдштейн; Под ред. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2003. – 542 с.
171. Хачатуров Р. Л. Уголовно-правовое содержание договоров Киевской Руси с Византией / Р. Л. Хачатуров // Советское государство и право. – М.: Наука, 1987. – № 8. – С. 125-128.
172. Хелльманн У. Европеизация уголовного права в Германии / У. Хелльманн // Материалы

- совместного российско-германского круглого стола 9 октября 2009 г. [отв. ред. А. И. Рарог, Г. А. Есаков]. – М.: Изд-во МГЮА, 2009. – С. 326-338.
173. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [Уклад. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький; за ред. В. Д. Гончаренка]. – [3-тє вид., перероб.] – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 800 с.
174. Цветаев Л. А. Начертание теории уголовных законов, изданное для употребления учащихся профессором Львом Цветаевым / Л. А. Цветаев. – М.: Унив. тип., 1825. – 83 с.
175. Четвертий універсал Української Центральної ради, прийнятий 9 січня 1918 року [Електронний ресурс] / Центральний державний електронний архів України // Режим доступу до журн.: http://tsdea.archives.gov.ua/ua/?page=nezal_19_#U_4.
176. Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Шаблистий. – Д., 2010. – 20 с.
177. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья / М. Д. Шаргородский. – М.: Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. – 511 с.
178. Шевкопляс Е. М. Уголовно-правовая охрана свободы совести в России: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Шевкопляс Екатерина Михайловна. – Омск, 1999. – 194 с.
179. Шевченко О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Шевченко. – Х., 2011. – 20 с.
180. Шевырев С. П. История Московского университета, написанная к столетнему его юбилею ординарным профессором русской словесности и педагогики Степаном Шевыревым: 1755-1855 / С. П. Шевырев. – Москва: Университетская тип., 1855. – 582 с.
181. Шигаль Д. А. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльного методів / Д. А. Шигаль // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 828-832 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12sdappm.pdf>.
182. Шигонін О. Б. Умисне вбивство, поєднане із звалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом: кримінологічна характеристика та запобігання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Б. Шигонін. – Х., 2011. – 22 с.
183. Шапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси X-XIII вв. / Я. Н. Шапов. – М.: Наука, 1989. – 232 с.
184. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Ю. Юрченко. – Х., 2004. – 16 с.
185. Юшков С. В. История государства и права России (IX-XIX вв.) / С. В. Юшков. – [изд. доп. и перераб.]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003 (Курск: ФГУИПП «Курск»). – 735 с.
186. Юшков С. В. История государства и права СССР. Учебник: в 2 т. / С. В. Юшков; Отв. ред.: В. С. Покровский. – [4-е изд.] – М.: Госюриздат, 1961-1962. – Т. 1. – 1961. – 679 с.
187. Яковлів А. Український Кодекс 1743 року «Права по которм судился малороссийский народ» / Андрій Яковлів. – Бльомберг-Ліппе. Мюнхен, 1949. – 211 с.
188. Kress K. Das Sechste Gesetz zur Reform des Strafrechts / K. Kress // Neue Juristische

Wochenschrift. – 1998. – № 10. – P. 633-644.

189. Pradel Jean. Droit pénal comparé / Jean Pradel. – [2-e ed.]. – Paris: Dalloz, 2002. – 803 p.

РОЗДІЛ 2.

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

2.1. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО, ВИДОВОГО ТА БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ОБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ЛЮДИН

Традиційно під об'єктом злочину розуміють сукупність охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, яким суспільно небезпечно діяння завдає реальну шкоду чи створює загрозу заподіяння такої шкоди [20; 74; 118; 155; 157].

Причиною визнання суспільних відносин як об'єкта злочину став розвиток уявлень про те, що людину слід розглядати як члена суспільства, і шкода, заподіяна злочином окремому члену суспільства, заподіює шкода всьому суспільству [22, с. 168].

Останнім часом намітився і деякий відхід від такого однозначного трактування поняття об'єкта злочину. Дослідники цієї проблеми розглядають об'єкт складу злочину, як суспільні відносини (професори В. Я. Тацій, М. Й. Коржанський, М. І. Бажанов, В. О. Навроцький), як правовідносини (професор С. Я. Лихова), як соціально-значущі блага, цінності (професори П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, А. В. Наумов), як охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (професори О. М. Костенко, П. П. Андрушко), як потерпілого від злочину в широкому розумінні (професори Г. П. Новосьолов, В. О. Туляков, І. Я. Козаченко) [39, с. 165].

На думку окремих вчених, визначення об'єкта злочину винятково як суспільних відносин «морально застаріло». Законодавець не користується зараз при визначенні у відповідних статтях Кримінального кодексу об'єктів кримінально-правової охорони або в якому-небудь іншому змісті терміном «суспільні відносини». У цьому зв'язку, дослідники, відзначають надуманість і штучність конструкції об'єкта злочину як суспільних відносин у силу того ідеологічного фактору, який був покладений у її основу. Тим більше, що положення про об'єкт злочину як суспільних відносинах будується на марксистському переконанні про суспільство як «суму соціальних зв'язків», що ідентично системі суспільних відносин, а злочин є «боротьба ізольованого індивіда проти пануючих відносин...» [96, с. 323].

У зв'язку з цим, академік С. Б. Гавриш відзначає, що суспільні відносини або інші аналогічні філософські поняття не можуть виступати в якості об'єкта злочинів. Інша справа, що вони, являючись уявною моделлю об'єктивних суспільних процесів на даний час, здатні дати більш глибоке уявлення, інформацію про зміст соціальних зв'язків і протиріч, що існують у суспільстві [31, с. 13-14].

На наш погляд, проблематика визначення об'єкта злочину полягає в тому, що в пошуках універсального поняття дослідники йдуть в умоглядні теорії, і тим самим створюють численні спори та дискусії. Так, після прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України кримінально-правова доктрина України поступово коректується. Об'єкт злочину вже частіше, навіть прихильниками концепції суспільних відносин, визначається не тільки як суспільні відносини, але і як благо, якому злочином заподіюється реальна шкода або створюється погроза заподіяння такої шкоди [79, с. 89]. Професор А. А. Музика, виходячи із суспільної функції й службової ролі кримінального закону, уточнює, що кримінальний закон не тільки охороняє

суспільні відносини, а разом з тим забезпечує можливості реалізації суспільних інтересів. А тому об'єкт злочину він визначає як забезпечене державою для суб'єктів суспільних відносин можливість певної поведінки або суспільного стану членів суспільства [108, с. 25].

Ми в цілому позитивно ставимося до такого визначення об'єкта злочину. Особливо в тій частині, у якій мова йде щодо певної поведінки та суспільного стану суб'єктів відносин, що узгоджується з певними аспектами нашої проблематики. Разом з тим, як вже зазначалося, законодавець ніколи не користувався і не користується при перерахуванні у відповідних статтях Кримінальних кодексів об'єктів кримінально-правової охорони терміном «суспільні відносини». Так, відповідно до частини першої статті 1 КК України, кримінальний закон розглядає в якості основного свого завдання правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Тому, для того щоб усунути виникле протиріччя між описом об'єкта в законі як певних соціальних цінностей та концепції про розгляд його як суспільних відносин, деякі вчені пропонують виділяти матеріальне та формальне визначення об'єкта. В «матеріальному» визначенні об'єкт завжди виступає як суспільні відносини [115, с. 149]. В «формальному» – об'єктом є те, чому злочинне посягання завдає або може завдати шкоди, або те, на що спрямований, на що посягає злочин [108, с. 25]. У зв'язку із цим було запропоновано розрізняти об'єкт правової охорони та об'єкт посягання [93, с. 138]. Так, дійсно, що всі представлені до цього концепції не є досконалими, і ми вважаємо за доцільне дотримуватися позиції професора Є. Л. Стрельцова, згідно з якою суспільні відносини, що перебували в сфері кримінального права, можуть виступати як об'єктом злочину, так і об'єктом кримінально-правової охорони [163, с. 81].

Суспільні відносини стають об'єктом кримінально-правової охорони відтоді, коли кримінальне право, яке покликано охороняти саме ці суспільні відносини, набуває чинності, тобто вони здобувають таку якість із того моменту, коли кримінальний закон взяв їх під свою охорону.

Поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину. Між об'єктом злочину і злочинним діянням існує, умовно говорячи, постійний зв'язок: поки немає злочину, злочинних дій – немає і об'єкта злочину, відбувається злочин – з'являється об'єкт цього злочину. Таким чином, об'єкт злочину – це суспільні відносини, охоронювані КК України, на які посягає злочинне діяння [163, с. 81].

У науці кримінального права найбільш поширеною є класифікація об'єктів злочину залежно від ступеня узагальнення суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, на загальний, родовий, видовий та безпосередній об'єкти [155, с. 60]. При цьому, як стверджував професор Я. М. Брайнін, саме родовий, видовий та безпосередній об'єкти повинні розглядатися як підстава систематизації злочинів і відповідних кримінально-правових норм, у тому числі і злочинів, передбачених розділом V Кримінального кодексу України [19, с. 106].

Як відомо, загальним об'єктом злочинів, згідно статтею 1 КК України виступає комплекс найбільш важливих, істотних суспільних відносин, які перебувають під охороною Кримінального кодексу: права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, навколишнє середовище, конституційний лад України [78, с. 105].

Щодо родового об'єкта злочину для злочинів проти життя, то академік В. Я. Тацій наголошує, що «під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних криміналь-

но-правових норм» [78, с. 105].

Саме цю його властивість було покладено в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу, що дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах однієї розділу Кримінального кодексу норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тожні чи однорідні суспільні відносини [78, с. 106].

Родовим об'єктом для злочинів розділу II Особливої частини Кримінального кодексу України є життя і здоров'я людини. У відповідності зі статтею 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найбільшими соціальними цінностями в Україні. Відповідно до статті 27 Основного Закону кожна людина має невід'ємне право на життя. Це означає, що ніхто не може бути довільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини [72].

Як об'єкт юридичної охорони життя закріплене в Конституції України вперше. Жодна з попередніх конституцій української держави, ні поточне законодавство в минулому, положень про право на життя не містили. Законодавство прямувало шляхом охорони окремих елементів життя, стосовно до різних сфер соціальної дійсності (наприклад, недоторканість особи, таємниця листування, лікарська таємниця тощо) [71]. У теперішній час актуальним стало питання про реалізацію суб'єктивного права людини на життя.

Дійсно, визнання державою права на життя означає, що життя людини є найвищою цінністю, тому що всі інші права та свободи залежать від цього права. Право на життя є необхідною умовою інших прав і свобод. У цьому розумінні право на життя носить абсолютний характер.

Саме тому положення про право на життя проголошене всіма найважливішими міжнародно-правовими документами із прав людини.

Так, у статті 3 Загальної декларації прав людини констатується, що «кожна людина має право на життя, на свободу та на особисту недоторканність» [50].

У статті 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено: «Право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути довільно позбавлений життя» [103].

Зв'язок права на життя та заборони довільного її позбавлення підкреслюється й у Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 року [61].

Фундаментальний характер права на життя широко визнається як міжнародними судами із прав людини, так і багатьма теоретиками в цій області [9, с. 27]. Більше того, визначення цього права як «невід'ємного» (ст. 6 Міжнародної конвенції про громадянські і політичні права) показує також, що воно є частиною міжнародного звичаєвого права [103].

Текстуальне закріплення в європейських конституціях права на життя будується практично за однаковою схемою. Або коротка констатація даного права: «Кожний має право на життя» (ст. 28 Конституції Республіки Болгарія [66]; ст. 2 Конституції ФРН [123]; ст. 21 Конституційного закону Республіки Албанія [65]), або ще фіксуються й гарантії недопущення довільної смертної кари або повної заборони на застосування даного виду покарання. Наприклад, Конституція Португалії проголошує: «1. Людське життя недоторканне. 2. Застосування смертної кари не допускається» (ст. 24) [64]. Таким же прикладом являє собою стаття 21 Конституції Республіки Хорватія: «Кожна людина має право на життя. У Республіці Хорватія немає смертної кари» [68]. Аналогічне формулювання міститься в Конституції Республіки Словенія: «Людське життя недоторканне. У Словенії немає смертної кари» (ст. 17) [67].

Конституція Словацької Республіки (ст. 15) і Хартія основних прав і свобод Чеської Республіки (ст. 6) додатково виділяють, що людське життя гідне охорони ще до народження [69; 70].

Нерідко конституційне закріплення права на життя відбувається в комплексі з іншими правами в рамках однієї статті. Прикладом може служити стаття 15 Конституції Іспанії: «Всі

мають право на життя, фізичну та моральну недоторканність, нікого в жодному разі не можна піддавати катуванням або нелюдському чи принижуючому гідність поводженню. Відмінюється смертна кара, за винятком випадків, передбачених військовими кримінальними законами під час війни» [63].

Однак, треба сказати, що саме право на життя вперше знайшло своє нормативне закріплення лише наприкінці XVIII століття в Декларації незалежності США 4 липня 1776 року, у якій у якості першої серед «самоочевидних істин» проголошувалася та, що «усі люди створені рівними й що всі вони наділені певними невідчужуваними правами, до яких належать Життя, Свобода і прагнення Щастя» [42].

Із прийняттям Декларації у світі стали затверджуватися правила про те, що представляючи собою абсолютну цінність світової цивілізації, право на життя повинно перебувати під максимальним правовим захистом. Право зобов'язано охороняти життя будь-якої людини незалежно від його статі, віку, расової або національної приналежності, незалежно від місця та ролі в суспільстві, незалежно від стану здоров'я. Життя людини повинно охоронятися як абсолютне благо, на яке ніхто не має права посягати.

Однак, точні нормативні межі права на життя дещо розмиті. Ще у середині XIX століття професорами П. І. Новгородцевим і Й. О. Покровським у якості основного компонента права на життя виділялося право на існування (малися на увазі необхідні та достатні умови для підтримки фізіологічної діяльності організму: їжа, медикаменти тощо) [119]. Професор П. І. Новгородцев зазначав, що «мова йде про те, щоб забезпечити для кожного можливість існування та звільнити від гніту таких умов життя, які вбивають фізично й морально» [119, с. 4]. Право, згідно з його науковою концепцією, повинно взяти на себе визначення тих умовних меж, що окреслюють той рівень життя, який вважається нормою. За його межами починається неприпустима крайність, яка, зокрема, може виражатися в реальній загрозі голодної смерті конкретної особи [119, с. 5].

Розвиваючи цю думку, професор Й. О. Покровський підкреслив, що «якщо держава визнає себе зобов'язаною рятувати людей від голодної смерті – виходить, кожна окрема людина має право вимагати цього від держави, і, таким чином, шукане право на існування уже є» [119, с. 6]. Така позиція знаходить своїх прихильників і сьогодні [45, с. 64, 52, с. 4].

На нашу думку, досить дискусійно проводити знак рівності між правом на життя та правом на існування. Оскільки право на існування скоріше становить зміст іншого самостійного соціального права індивіда – права на достатній рівень життя.

Деякі вчені затверджують, що право на життя кваліфікується в міжнародному праві як імперативна норма, і вираження «невід'ємне право на життя» не повинне розумітися в обмеженому значенні. Так, американський медіа-дослідник Хал Борленд, розглядаючи, як право на життя регулюється американською Конституцією, зазначав: «Право на життя, на людське життя, є щось більше, ніж право на просте існування. Усі ми маємо право на існування, але воно надається нам поряд з обов'язком прожити корисне життя – життя, присвячене якійсь меті. Без цього життя не має осмисленого значення» [116, с. 22]. Наведене висловлення припускає, що «життя повинно розглядатися правом не тільки як форма біологічного існування, але і як спосіб самореалізації конкретної особистості» [135, с. 7].

Як відмічають дослідники життя людини як об'єкта правового регулювання, структура певного права визначається структурою правоохоронюваного об'єкта. Життя людини має трьохскладову структуру:

1. життя фізичне як функціонування організму людини;
2. життя соціальне, як сукупність суспільних відносин, у якій людина вступає як представник різних соціальних об'єднань (родина, професійний колектив, держава тощо);

- життя внутрішнє, внутрішній світ людини, як результат діяльності свідомості та несвідомого в людині [52, с. 7].

У зв'язку з цим життя є не безпосереднім предметом правового регулювання, а лише предметом правових відносин, змістом яких є суб'єктивні права і юридичні обов'язки, які забезпечують його схоронність і юридично значимі якості [205, с. 4].

У зв'язку з нормативним закріпленням у статті 27 Конституції України, у права на життя з'явилася можливість його самостійного розгляду. Право на життя – це самостійне право, що має властиву тільки йому внутрішню складну структуру та зміст, адже воно не означає, що держава тим самим санкціонує, дозволяє життя власних громадян. Життя виникає поза державними веліннями, і біологічне народження дитини найменше потребує наявності державних інститутів. Як відзначав професор М. М. Алексеев, «юридична норма не має здатність створювати живі істоти» [4, с. 79]. Закріплюючи в Конституції дане суб'єктивне право, держава вкладає в нього певний зміст, що виражається саме в його юридичному значенні. Право на життя не означає саме життя, цей суб'єктивний правочин, що має формально-атрибутивне оформлення. Тому слід відрізнити такі різні категорії, як право на життя та саме життя [135, с. 10-11].

Таким чином, право на життя, як і право на свободу, особисту недоторканість є самостійним суб'єктивним правом індивіда, яке проголошено як у Конституції України, так і у статтях Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та інших міжнародно-правових актах [72; 103], і це дає можливість виділити це право як окремий самодостатній об'єкт кримінально-правової охорони. На нашу думку, необхідно говорити про виділення у Кримінальному кодексі України окремого розділу «Злочини проти життя», який би забезпечував відповідний кримінально-правий захист життя людини, як у біологічному, так і соціальному розумінні.

Враховуючи конституційні положення про найвищу соціальну цінність життя людини, в період розробки нового Кримінального Кодексу України неодноразово виголошувалися пропозиції про розміщення розділу про злочини проти особи на першому місці в Особливій частині Кримінального кодексу.

Український законодавець обрав інший шлях, передбачивши в першому розділі Особливої частини Кримінального Кодексу відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України. Вказаний підхід аргументувався, зокрема, професором С. В. Дьяковим, який зауважив, що кожному зрозуміло, що скільки разів не став на перше місце особу, її права і свободи, реальна захищеність не буде забезпечена, якщо інститути державної влади слабкі та недієздатні [46, с. 11].

Існує ще одна проблема у визначенні родового об'єкта у злочинах проти життя, яка полягає у тому, що згаданий розділ II Особливої частини КК України поєднує в собі два об'єкти кримінально-правової охорони – життя і здоров'я людини, ми задаємося питанням: наскільки логічним та доцільним є поєднання в один родовий об'єкт цих двох найважливіших складових людської життєдіяльності?

Відомо, що крім такої, вже традиційної систематизації об'єктів злочинів, по вертикалі, уже багато років виділяють і так званий видовий об'єкт злочину [196, с. 203-204]. Цей об'єкт у такій системі перебуває, умовно кажучи, між родовим і безпосереднім об'єктами. Видовий об'єкт містить у собі групу суспільних відносин, що за своїм обсягом менше, ніж група, що входить у родовий об'єкт злочинів, але більше, ніж ті суспільні відносини, на які посягають при вчиненні конкретного злочину. Поняття видового об'єкта дуже часто визначається як складова у загальній назві відповідної назви розділу Особливої частини. Це також використовується для подальшої систематизації суспільних відносин вже усередині кожного розділу Особливої частини [196, с. 204].

З цього приводу представляють інтерес класифікації злочинів проти життя та здоров'я, що наводяться у спеціальній вітчизняній літературі.

Зокрема, наступна класифікація пропонується підручником «Кримінальне право України: Особлива частина» під редакцією професора Є. Л. Стрельцова (Харків, 2009). Так, усі злочини проти життя та здоров'я поділяються на:

злочини, що посягають на життя (статті 115-120, 129 КК України);

злочини, що посягають на здоров'я (статті 121-128, 130-133, 145 КК України);

злочини, що становлять небезпеку для життя та здоров'я (статті 134-144 КК України) [80, с. 20].

Більш детальна класифікація пропонується підручником «Кримінальне право України: Особлива частина» під редакцією професорів В. В. Сташиса, В. Я. Тація (Харків, 2010). Так, усі злочини проти життя та здоров'я особи поділяються на:

злочини проти життя (статті 115-120, 129 КК України);

злочини проти здоров'я (статті 121-128, 130, 133 КК України);

злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчинюються у сфері медичного обслуговування (статті 131, 132, 138-145 КК України);

інші злочини, що становлять небезпеку для життя та здоров'я людини (статті 134-137 КК України) [81, с. 34-75].

Виходячи з наведених класифікацій видових об'єктів злочинів, передбачених розділом II Особливої частини чинного КК України, справедливо буде в якості видового об'єкту злочинів, передбачених статтями 115-120 КК України розглядати групу однорідних суспільних відносин, що забезпечують безумовну охорону життя людини та захист його від протиправних посягань.

Що до поняття «здоров'я», то на теперішній час його визначення є фундаментальною проблемою сучасних медико-біологічної та правової наук. Оскільки це поняття має багато аспектів і обумовлене багатьма чинниками, то вимагає для свого розв'язання комплексного підходу [53].

У преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я [146] говориться, що здоров'я – це не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя [146].

Відповідно до Закону України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII «Основи законодавства України про охорону здоров'я», здоров'я – це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб і фізичних вад [122]. Проте повне фізичне і душевне благополуччя може визначати лише ідеальне здоров'я, яке практично не зустрічається [107].

У літературі пропонується визначення, згідно до якого, під здоров'ям треба розуміти процес збереження і розвитку біологічних, фізіологічних, психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності при максимальній тривалості активного життя [53].

На нашу думку, найбільш прийнятною для застосування у кримінально-правовій науці є визначення здоров'я як функціонального стану організму людини, який забезпечує тривалість життя, фізичну та розумову працездатність, достатньо високий рівень самопочуття, а також відтворення здорового потомства [54].

Наведені визначення життя і здоров'я надають можливість стверджувати про достатньо умовну спорідненість цих двох понять.

Ми говоримо про абсолютний та універсальний характер життя, яке не підлягає виміру або обрахуванню. Шкода життю однозначно розуміється лише як його припинення, після чого ні здоров'я, ні інші біологічні, психологічні, соціальні складові життєдіяльності людини не мають сенсу. А це, власне, і надає життю найвищої цінності, без нього будь-які блага та соціальні

інститути перестають існувати для носія життя.

На відміну від життя, здоров'я можна розглядати як елемент людського існування, що визначає умови життя, його якість, яка трактується Всесвітньою організацією охорони здоров'я як сприйняття людьми свого положення в житті залежно від культурних особливостей і системи цінностей та в зв'язку з їхніми цілями, очікуваннями, стандартами, турботами [146].

Здоров'я підлягає оцінці, за певними параметрами: фізичними, психологічними, духовними, соціальними тощо. Відповідно, у разі заподіяння шкоди здоров'ю, розмір такої шкоди може бути достатньо об'єктивно визначений як у плані фізичному (функціональність організму, рівень самопочуття), так і у плані економічному (працездатність, залежність від лікування та ліків).

Тому вважаємо, що у Кримінальному кодексі України охорона життя потребує особливої уваги, яка формально може виражатися у виділенні злочинів проти життя в окремий розділ Особливої частини Кримінального кодексу України.

Так само поступив зарубіжний законодавець при складанні кримінальних кодексів: Аргентини (Глава I Розділу I «Злочини проти життя») [168, с. 82-87], Голландії (Розділ XIX «Злочини проти життя») [170, с. 384-386], Естонії (Розділ I Глави дев'ять «Винні діяння проти життя») [165, с. 1138-1139], Іспанії (Розділ I «Вбивство та його форми») [173, с. 49-50], Латвії (Глава XII «Спричинення смерті») [175, с. 143-147], Литви (Глава XVII «Злочини проти життя людини») [176, с. 242-245], Франції (Глава I Розділу II «Про посягання на життя людини») [188, с. 170-178], ФРН (Розділ шістнадцятий «Злочинні діяння проти життя») [187, с. 126-132], Японії (Глава двадцять шоста «Злочини, що полягають у вбивстві») [191, с. 123-124].

Непрямо подібна логіка прослідковується і в українській кримінально-правовій науці. Так, практично всі вітчизняні підручники з кримінального права містять підрозділ під назвою «Злочини проти життя» [80, с. 20-31; 81, с. 34-46; 149, с. 188-197; 164, с. 22-34], відокремлений від злочинів проти здоров'я.

Цікавим з точки зору нашого дослідження представляється аналіз систем Особливої частини кримінального права країн романо-германської правової сім'ї.

Історично ці системи формувалися залежно від пріоритетів об'єктів, охоронюваних кримінальним законом. Так, для кримінального законодавства тих європейських країн, яке було прийнято в XIX столітті, система пріоритетів (охоронюваних кримінальним законом об'єктів) виходить із переваги державних і суспільних інтересів над приватними інтересами. Наприклад, у Кримінальному кодексі ФРН, в основу якого покладено Уложення Германської імперії 1871 року, відповідальність за злочини проти життя встановлена лише в главі 16 Кримінального кодексу ФРН, тобто після п'ятнадцяти глав Особливої частини, що регулюють відповідальність за інші злочини [47, с. 356]. Кримінальний кодекс Голландії 1886 року містить норми, що встановлюють відповідальність за посягання на життя людини в розділі XIX «Злочини проти життя», починається ж Особлива частина Кримінального кодексу Голландії розділом I «Злочини проти безпеки держави» [170, с. 238-250, 384-386].

Така побудова Особливої частини кримінального законодавства цілком зрозуміла, тому що у час прийняття зазначених кодексів у світі, у тому числі й на європейському континенті, панувала саме така система цінностей, охоронюваних кримінальним законом (держава-суспільство-особа). На підтвердження цього можна привести систему Особливої частини Кримінального кодексу Японії 1907 року (діючого в редакції 1995 р.) – азійської держави, територіально віддаленої від Європи. У ньому зазначена система цінностей відбита, мабуть, найбільш ретельно (Особлива частина КК Японії розпочинається главою 1 «Постанова щодо злочинів проти імператорської сім'ї», «Злочини, що полягають у вбивстві», передбачені главою 26) [191, с. 66, 123].

Подібність системи зазначених пріоритетів у кримінальному законодавстві різних держав, розташованих навіть на різних континентах, пояснюється тим, що правова ідеологія законодавця характеризувалася тоталітарними рисами (для німецького й голландського законодавця це було ХІХ століття, і сучасна правова ідеологія цих держав давно зжила ознаки тоталітаризму), із чим і пов'язувалася перевага державних і суспільних інтересів інтересам особи [114, с. 21].

Показовою щодо цього представляється Особлива частина Кримінального кодексу Франції 1810 року (створений в період правління та при особистій участі Наполеона, кодекс проіснував більше 180 років) включала два розділи: «Злочини і проступки проти публічних інтересів» та «Злочини і проступки проти приватних осіб» [3].

Однак, Кримінальний кодекс Франції 1992 року змінив зазначену систему, що було пов'язано з переглядом законодавцем ієрархії інтересів і цінностей, охоронюваних кримінальним законом, у напрямку встановлення пріоритету інтересів особи. Його Особлива частина відкривається книгою, присвяченою злочинам і проступкам проти особи (кн. ІІ КК Франції 1992 р.) [188, с. 165-279]. Тоді як, злочини проти держави винесено в книгу ІV Кримінального кодексу Франції 1992 року «Злочини і проступки проти нації, держави та громадського спокою» [188, с. 337-468].

Така ж розстановка пріоритетів (особа-суспільство-держава), охоронюваних кримінальним законом, властива й Особливій частині кримінального законодавства європейських країн, прийнятого в середині-кінці ХХ століття, наприклад, Кримінальний кодекс Швейцарії 1937 року [189], Кримінальний кодекс Іспанії 1995 року [173].

Можна зробити висновок, що система Особливої частини сучасного кримінального законодавства розвинених країн Європи має тенденцію до її побудови на принципах визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, що, у першу чергу, виражається в кримінально-правовій охороні прав і свобод людини як основної ідеї кримінального права.

Позиція, у відповідності з якою український законодавець (нехай і формально) надає пріоритет державним інтересам, багато в чому носить відбиток стратегії попереднього історичного періоду. Плідним, на нашу думку, вбачається підхід зазначеної тріади цінностей – особа-суспільство-держава, коли охорона прав і свобод особи передбачається у першу чергу, як формально, так і функціонально.

Наша пропозиція щодо розміщення розділу про злочини проти людини на першому місці в Особливій частині Кримінального кодексу України забезпечить реалізацію низки принципів, на яких вона побудована:

по-перше, розділи в чинному Кримінальному кодексі України будуть розташовуватися в суворій відповідності з конституційним положенням про пріоритетний захист інтересів особи [72];

по-друге, розділи будуть розташовані у жорсткій, ієрархічно заданій послідовності, виходячи зі ступеню важливості охоронюваних суспільних відносин, як це зазначено в частині першої статті 1 КК України [83];

по-третє, у самих розділах буде чітко прослідковуватися ідея законодавця вибудувати вертикаль норм у суворій залежності від ступеня значущості об'єктів кримінально-правової охорони. Саме так вирішується це питання у низці кримінальних законів країн романо-германської правової сім'ї.

Наступне питання, яке заслуговує свого дослідження, пов'язане з тим, що при аналізі родового об'єкту злочинів проти життя суттєве значення має значення має з'ясування співвідношення поняття «особа» і «людина». В літературі немає єдиної думки по даному питанню. Ще за радянських часів у спеціальній літературі стверджувалося, що особою не народжуються, нею

стають, а тому поняття «особа» дещо вужче поняття «людина» [98, с. 69]. В розвиток даної позиції висловлено позицію, що особою в праві може вважатися не будь-яка людина, а лише та, що отримуючи при народженні права та свободи, здатна самотійно виконувати встановлені державою обов'язки» [76, с. 5].

З позиції доктрини кримінального права таке тлумачення понять «особа» і «людина» складно прийняти. Як зауважив професор С. В. Бородин, це означало б, що розділ, в якому передбачається відповідальність за злочини проти особи, захищає лише тих, хто вже став особою і в стані самотійно здійснювати свої права, свободи та виконувати обов'язки. При такому підході без кримінально-правового захисту залишились би підлітки, особи, що перебувають в безпорадному стані, а також особи, що страждають на психічні розлади. Сказане дає підстави окремим авторам стверджувати, поняття «людина» та «особа» у кримінальному праві слід сприймати як рівнозначні [17, с. 11].

Разом із тим, Конституція України оперує терміном «людина» (ст.ст. 3, 27 Конституції України). Коментуючи положення Конституції України, вчений-правознавець Л. А. Касинюк вказує на розбіжність термінів «людина» та «особа». Так, зазначається, що коли мова йде про «людину», то розуміється біосоціальна істота, тобто розглядаються її соціальні ознаки у зв'язку з біологічними, фізичними, психофізіологічними характеристиками, а коли використовується термін «особа», то мається на увазі людина як член суспільства [55, с. 22].

Фактично ця розбіжність підтверджується правознавцем А. М. Ришелюком, який зазначає, що поняття «людина» у нормах КК України означає фізичну особу, людину в біологічному значенні цього слова. При цьому КК України охороняє людину і як біологічну істоту, забороняючи посягання на життя, здоров'я, тілесну та статеву недоторканність, особисту свободу, і як соціальну істоту, особистість – у цьому випадку забезпечується охорона честі та гідності, політичних, соціально-економічних та інших прав і свобод людини [112, с. 10].

Так само, авторитетний вчений в галузі кримінального права, професор М. Й. Коржанський вважав, що людина являє собою явище природно-суспільне, а особа – явище соціальне, пов'язане не з фізичним буттям людини, а з його певними суспільними властивостями [73, с. 4].

Однак, при цьому академік В. В. Сташис та й інші вчені-правознавці зазначають, що закон рівною мірою охороняє життя будь-якої людини, незалежно від її життєздатності, віку, моральних якостей тощо [81, с. 34; 16, с. 69]. Тобто, для кваліфікації посягання на життя (якщо ми не ведемо мову про кваліфіковані або спеціальні види вбивств) ознаки людини як особи у соціальному значенні ніякого значення не мають. Потерпілим від вбивства може бути і немовля, і психічно хворий, і людина, яка довгий час перебуває у комі.

Більш того, законодавець сам у частині першій статті 115 КК України, при визначенні поняття умисного вбивства вказує, що ним є «умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині» [2]. Як бачимо, мова йде про заподіяння смерті людині, а не особі.

На наше переконання, відповідний розділ Кримінального Кодексу для уникнення розбіжностей слід було назвати «Злочини проти життя і здоров'я людини». Саме так називалася і Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року «Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я людини» [132].

Правової охорони вимагає існуюче життя, тобто необхідність закріплення певної системи заходів захисту життя пов'язана з його початком. Питання, що стосуються визначення моментів початку і закінчення життя, й, відповідно, періоду, протягом якого існує необхідність охорони існуючого життя та захисту прав і законних інтересів фізичної особи (людини), залишаються актуальними як для медичних працівників, так і для правознавців різних галузей, в тому числі і кримінальної.

Аналіз положень міжнародно-правових актів, таких як Декларація прав дитини ООН від 20 листопада 1959 року [43], Конвенція про права дитини ООН від 20 листопада 1989 року [62], Всесвітня декларація «Про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей» від 30 вересня 1990 року [30], Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [103], дозволив зробити наступні висновки: у текстах жодного із зазначених актів не встановлений прямий взаємозв'язок між моментом народження та правом на життя, інтереси та блага окремої людини мають пріоритет перед інтересами суспільства, дитиною є людина до вісімнадцяти років (без вказівки нижньої межі), а невід'ємні права визнаються за кожною людиною незалежно від народження (аналіз текстів на офіційних мовах дозволив відмовитися від пропонованого рядом дослідників пояснення, що термін «народження» повинен розглядатися як «походження») [8, с. 43].

Декларація Всесвітньої медичної асоціації про медичні аборти, прийнята у Осло 1 серпня 1970 року, у якості основного принципу діяльності лікаря закріпила повагу до людського життя з моменту зачаття, що свідчить про визнання у плода людини такого блага як життя [44].

Законодавством ряду держав романо-германської правової сім'ї встановлений мораторій на дослідження ембріонів людини. Закони ФРН і Іспанії взагалі забороняють дослідження на ембріонах людини [209, Р. 1117-1118]. У Франції, Данії дослідження на ембріонах людини обмежені в законодавчому порядку. Категорично заборонені дослідження на ембріонах людини з метою одержання біологічної зброї [99, с. 90].

У рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи (резольція А2 327/88 і А2 372/88 від 16.03.69 р.) і в рішенні комісії із прав людини (№ 6574/71) передбачено, що на ембріон і плід людини при всіх обставинах поширюється вимога поваги людської гідності, таким чином, уже із цього моменту права людини мають основне значення [139, с. 56]. У Декларації прав дитини, у преамбулі говориться: «Дитина через його фізичну та розумову незрілість, потребує спеціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [43]. Аналогічна вказівка міститься в преамбулі Конвенції ООН про права дитини [62].

У прийнятій 4 квітня 1997 року Радою Європи Конвенції про права людини та біомедицину закріплена заборона на створення ембріонів людини в дослідницьких цілях, а також передбачено, що якщо закон дозволяє проводити дослідження на ембріонах *in vitro*, він повинен передбачати належний захист ембріона [60].

Ще далі в цьому напрямку пішло цивільне право Франції, визнаючи існування життя ще до народження. «Стара римська максима *infans conceptus* знайшла своє відбиття в деяких статтях Цивільного кодексу Франції й базується на безперечних природничо-наукових даних: життя передує народженню» [139, с. 58]. Так, стаття 16 Цивільного кодексу Франції відбиває позицію «поваги людської істоти з початку його життя», яка одержує розвиток в інших правових джерелах (Закон Франції «Про біоетику» від 29 березня 1994 року, Закон Франції «Про переривання вагітності» від 17 січня 1975 року, які встановили, що життя людської істоти повинна опікувати з моменту перших ознак її прояву) [139, с. 64].

Про тенденцію посилення інтересу до захисту людини до його народження свідчить вимога Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології й медицини про те, що якщо «закон (конкретної держави) дозволяє проводити дослідження на ембріонах, він же повинен передбачати належний захист ембріона». У наведеному контексті також розглянута неоднозначна практика застосування положень міжнародно-правових актів [60]. Позиція Європейського суду, що використовує, у тому числі, формулювання «життя плода» і «обмеження, що накладаються на право на життя плода», свідчить про доцільність і своєчасності зміни підходів до статусу ненародженої дитини [8, с. 43].

Треба сказати, що вітчизняний законодавець займає компромісну позицію щодо визначення моменту з якого починається життя людини. Так, відповідно до статті 269 ЦК України, право на життя є невід'ємним від його носія та позбавленим економічного змісту, виникає у фізичної особи з моменту народження чи іншого моменту, прямо передбаченого законом [198]. Відсилочний характер має і стаття 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III [131], в якій зазначено, що «кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я» [131].

До цього у законодавстві України не було норми, в якій умовно визначався б початок життя людини. Однак, для спеціалістів у сфері кримінального права такі критерії були вироблені в доктрині кримінального права [95, с. 32].

Загальноприйнятим положенням у кримінально-правовій науці було й залишається те, що життя людини розпочинається з моменту початку фізіологічних (у тому числі передчасних та штучно викликаних) пологів її матері. При цьому вважається, що не має значення для визначення цього моменту те, що дитина, яка народжується, ще не почала самостійного позаутробного життя і не відокремлена від черева матері [11, с. 6; 112, с. 249]. Практично це означає, що позбавлення життя дитини під час її народження, тобто під час пологів її матері, визнається вбивством. Протиправне ж знищення плода людини до цього моменту розцінюється не як вбивство, а як незаконне проведення абортів.

Вказана позиція стала домінуючою як в науковій так і навчальній літературі. Одним з перших подібну точку зору запропонував професор О. О. Жижиленко, який першопочатковий момент людського життя визначав наступним чином: «До початку родів очевидним буде умертвіння плоду, а не вбивство, але як тільки роди почалися, особливо якщо частина новонародженого з'явилась назовні, можна говорити про народжену людину, вбивство якої має бути караним» [49, с. 7]. Отже, початковим моментом людського життя професор О. О. Жижиленко вважав початок фізіологічних родів.

На погляд вчених, які дотримуються традиційного погляду на визначення моменту початку життя людини, вироблені в науці кримінального права критерії, згідно з якими життя людини розпочинається з моменту початку фізіологічних (у тому числі передчасних та штучно викликаних) пологів її матері, не суперечать положенням, які існують у медицині [95, с. 33]. В пункті 1.2 Інструкції визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості зазначається, що живонародження – це вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів [128]. Як видно, в Інструкції акцентується увага не на критеріях визначення, із якого моменту починається життя людини, а на критеріях, які вказують на те, чи народилася людина живою.

Разом з тим, варто зазначити, що в сучасній кримінально-правовій літературі робляться спроби інакше визначити момент початку життя. Так, на думку професора В. О. Глушкова, життя плода людини після двадцяти восьми тижнів – додатковий об'єкт незаконного проведення абортів, тому його смерть у результаті незаконної операції слід кваліфікувати як вбивство [34, с. 21].

Також існує позиція, згідно з якою вбивством пропонується вважати позбавлення життя новонародженого на світ, який почав самостійну життєдіяльність [76, с. 9-13]. Дана точка зору, з тою чи іншою аргументацією, висловлювалась в науці кримінального права і раніше. Ще професор М. Д. Шаргородський початок життя людини пов'язував з початком дихання і моментом відділення пуповини [202, с. 59]. Такий підхід, на нашу думку, підміняє початок людського

життя, з питанням живонародження плоду. Вказана обставина, як відзначав професор О. О. Жижиленко, що «так як людина ще жива, її життя охороняється незалежно від того, володіє людина життєздатністю чи ні. І щойно народжена дитина, що страждає такими вадами, що її очікує неминуча смерть у майбутньому, кволий і помираючий старець охороняються однаково з людьми, що повні сил та здоров'я. При цьому не береться до уваги зовнішній вигляд людини та ступінь її розумового розвитку» [49, с. 8].

Певний інтерес викликає думка, що «період внутрішньоутробного розвитку людини є раннім періодом її біологічного життя. Перебуваючи в материнській утробі в стані ембріона, вона тілесно самостійна, тому що не є частиною організму свого носія та здатна до саморозвитку: адже життєві процеси, що відбуваються в ній, виступають у якості внутрішнього імпульсу її розвитку. Тіло матері представляється тільки ідеальним середовищем розвитку ембріона, яке забезпечує його харчуванням, охороною. З народження починається другий етап біологічного існування людини, а точніше, етап перебування його організму в соціальному середовищі. Це свідчить про помилковість існуючої думки про те, що людське життя починається з її народження. Це слід скорегувати: соціальне життя людини починається з моменту її народження» [138, с. 13-14].

В юридичній науці намітилися стійкі тенденції підтримки саме цієї точки зору. Так, деякі вчені вважають, що «юридичне відношення до статусу ембріонів повинно будуватися на основі визнання того факту, що ембріон не частина організму матері, а початок нового життя. Це й повинне визначати підходи до створення відповідного правового регулювання, відношення до абортів» [14, с. 12]. У цій частині доречно також привести думку авторитетного вченого, професора А. І. Ковлера: «Сучасне право рішуче визначає інший рубіж: життя людини починається із запліднення яйцеклітини» [57, с. 428].

Треба сказати, що умисне умертвіння дитини до пологів шляхом безпосереднього впливу на його організм, з погляду чинного законодавства, не може визнаватися як вбивство, а є перериванням вагітності. І такий підхід, на думку багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів, не можна визнати слушним [121, с. 299; 87, с. 53; 201, с. 75]. На думку професора О. М. Попова, «законодавець зробив тільки півкроку у кримінально-правовій охороні життя, не пов'язавши відповідальність за такий злочин із кримінально-правовою охороною життя дитини, що перебуває в утробі матері» [124, с. 346].

Професор А. М. Орлеан зауважує, що життя людини може розпочатись не лише внаслідок фізіологічних пологів, а й унаслідок штучного вивільнення живого життєздатного плоду з утробы матері шляхом, наприклад, кесарева розтину. Дитина, яка була народжена в такий спосіб, одночасно із вивільненням з утробы матері отримує повноцінну кримінально-правову охорону [121, с. 304].

Слушною видається позиція професора Н. М. Ярмиш, яка звертає увагу на те, що «...умертвіння дитини навіть в утробі матері за умов, що пологи розпочались, а строк вагітності складає хоча б двадцять два тижні – це вбивство» [207, с. 462]. Підтвердження наведеної тези вона бачить у диспозиції статті 117 КК України, де йдеться про «умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів...». Професор Н. М. Ярмиш підкреслює, що цим визначенням охоплюється весь період пологів, а значить, початок пологів і є початком життя людини [207, с. 463]. На розвиток розглянутої позиції існує думка, що оскільки двадцять другий тиждень вагітності не може в усіх без винятку випадках свідчити про життєздатність плоду, слід ураховувати й інші ознаки останньої (масу та розмір плоду, відсутність несумісних із життям вад розвитку плоду). Тому вчинене умисно посягання на життя двадцятидвохтижневого плоду, який перебуває в утробі матері, після початку пологового процесу у випадку його нежиттєздатності (за іншими критеріями) кваліфікуватимуться як замах

на умисне вбивство [121, с. 306].

Відповідно, внутрішньоутробне позбавлення життя плоду до початку пологового процесу залежно від сукупності наявних об'єктивних та суб'єктивних ознак може кваліфікуватись як незаконне проведення абортів (ст. 134 КК України) або тяжке тілесне ушкодження (статті 121, 123, 124, 128 КК України). Тобто, згідно до вітчизняного законодавства повноцінну кримінально-правову охорону життя людина має або з моменту початку фізіологічних пологів (незважаючи на місце перебування плоду: в утробі матері або зовні), або з моменту штучного вивільнення плоду з утробы матері внаслідок кесарева розтину. До цього моменту життя ембріона (плоду) людини може бути лише додатковим факультативним об'єктом у складах злочину, спрямованих на захист життя та здоров'я вагітної жінки [121, с. 306], або, взагалі, «випадає» із зони дії кримінального закону.

Ілюстрацією цього можуть слугувати приклади із судової практики, наведені у спеціальній літературі. Так, громадянка П., коли в неї на сьомому місяці вагітності настали передчасні пологи, народила дитину та втопила її в відрі з водою, за що була засуджена за дітовбивство («Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»).

В іншому випадку суд відкинув обвинувачення громадянки С. у дітовбивстві, яка, будучи вагітною і бажаючи позбутися майбутньої дитини, приймала сильнодіючі медичні препарати, у результаті чого народила мертву семимісячну дитину. Поведінка громадянки С. негативно оцінюється з точки зору моралі, але підстав притягнути її до кримінальної відповідальності немає [90, с. 26-27].

Представляється, що розв'язання проблеми кримінально-правового закріплення моменту початку охорони життя слід шукати з урахуванням законодавчого досвіду країн романо-германської правової сім'ї. Так, німецький законодавець включив у Розділ шістнадцятий «Злочинні діяння проти життя» КК ФРН [187] сім параграфів, які у спеціальній літературі називають «Злочини проти ненародженого життя» [47, с. 372], а саме:

1. про відповідальність за переривання вагітності на строках більше дванадцяти тижнів без висновку лікаря, а також на строках вагітності більш двадцяти двох тижнів при відсутності надзвичайних показань (§ 218, 218a КК ФРН);
2. про відповідальність лікарів і персоналу спеціальних клінік за порушення порядку проведення попередніх консультацій, видачі висновків і правил проведення абортів (§ 218b, 218c, 219 КК ФРН);
3. про відповідальність за публічну агітацію за переривання вагітності, включаючи рекламу відповідних послуг «з корисливих цілей або в грубій негожій формі», а також за збут засобів і предметів, призначених для переривання вагітності (§ 219a, 219b КК ФРН) [187, с. 127-131].

Однак, німецький законодавець в особі Федерального Конституційного суду Німеччини у своїй судовій практиці дотепер залишає відкритим питання про те, з якого періоду життя починається захист конституційних прав людини. Але ця вища судова інстанція більше схиляється до того, що «людське життя починається з моменту злиття яйцеклітини та сперматозоїда» [33, с. 127].

Стаття з пом'якшуючими обставинами для матері новонародженої дитини, подібна до статті 117 КК України, у законодавстві Німеччини відсутня: працює загальне правило, відповідно до якого життя кожного повинно захищатися однаково. Якщо ж породілля перебуває в афективному стані, не цілком віддає звіт у своїх діях, то застосовуються відповідні норми про обмежену осудність вбивці, а суд заздалегідь не орієнтується на послаблення відповідальності за формальними ознаками [187, с. 16].

Необхідно відзначити, що у кримінальному законодавстві багатьох країн романо-герман-

ської правової сім'ї у злочинах, що посягають на життя та здоров'я вагітної жінки, об'єктом кримінально-правової охорони, крім життя та здоров'я самої жінки, виступає також і життя дитини, що не змогла з'явитися на світ через аборт, незалежно від строку вагітності. Така позиція стає очевидною, коли суб'єктом злочину називається не тільки, особа, що робить аборт вагітній жінці за її волею (а іноді й всупереч), але й сама жінка, що викликає у себе переривання вагітності (викидень) різними діями (способами). При цьому відповідальність вагітної жінки настає і у тому випадку, коли вона допускає переривання своєї вагітності за допомогою інших осіб. Така відповідальність передбачена, зокрема, кримінальними кодексами: Австрії (п. 3 § 96) [166, с. 145], Аргентини (ст. 88) [168, с. 85], Бельгії (ст. 351) [169, с. 129], Іспанії (ч. 2 ст. 145) [173, с. 50], Сан-Марино (ст.ст. 153, 154) [182, с. 121-122], Швейцарії (ст. 118) [189, с. 162], Японії (ст. 212) [191, с. 128].

Також у зарубіжному кримінальному законодавстві криміналізовано здійснення абортів без згоди жінки. Приміром, така відповідальність встановлюється в Кримінальному кодексі Австрії (абз. 1 § 98 «Переривання вагітності без згоди вагітної»): «Хто перериває вагітність без згоди вагітної жінки карається позбавленням волі на строк до трьох років, якщо діяння спричинило смерть вагітної жінки, – то позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років» [166, с. 147]. У статті 85 Кримінального кодексу Аргентини вказано, що: «Той, хто зробив аборт, карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років каторжних робіт або тюремного ув'язнення, якщо діяв, не одержавши згоди жінки» [168, с. 84]. Частиною п'ятою статті 126 Кримінального кодексу Болгарії передбачено, що: «Якщо вмертвіння плода здійснене без згоди вагітної, покарання – позбавлення волі від трьох до восьми років» [178, с. 99]. Пунктом 3 статті 296 Кримінального кодексу Голландії встановлено, що: «Якщо аборт був здійснений без згоди жінки, повинні бути призначені строк тюремного ув'язнення не більш дванадцяти років або штраф п'ятої категорії» [170, с. 387].

Аналогічні положення закріплені і у кримінальних кодексах Бельгії (ст. 348) [169, с. 127], Латвії (ст. 135) [175, с. 156-157], Естонії (ст. 125) [165, с. 1140], Іспанії (ст. 144) [173, с. 49], Франції (ст. 223-10) [188, с. 217], Сан-Марино (ст. 153) [182, с. 121], Швейцарії (ч. 2 ст. 119) [189, с. 162], Японії (ст.ст. 215, 216) [191, с. 130].

У деяких державах передбачена кримінальна відповідальність і за примушування жінки до здійснення абортів. Зокрема:

статтею 136 Кримінального кодексу Латвії встановлено, що: «Примус вагітної до проведення абортів, якщо внаслідок цього аборт здійснений, карається позбавленням волі на строк до двох років або арештом, або примусовими роботами, або грошовим штрафом до сорока мінімальних місячних заробітних плат» [175 с. 157-158];

у статті 143 Кримінального кодексу Литовської республіки закріплене, що: «Той, хто, застосувавши фізичне або психічне насильство, примусив жінку до незаконного проведення абортів, карається публічними роботами або обмеженням волі, або арештом, або позбавленням волі на строк до двох років» [176, с. 251-252];

параграф перший статті 153 Кримінального кодексу Польщі передбачає: «Хто, застосовуючи насильство до вагітної жінки або іншим способом без її згоди, перериває вагітність або шляхом насильства, протизаконної погрози або шляхом обману доводить вагітну жінку до переривання вагітності, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від шести місяців до восьми років» [181, с. 126-127];

статтею 115 Кримінального кодексу Узбекистану встановлюється, що: «Примушування жінки до здійснення штучного переривання вагітності, якщо аборт був здійснений, карається штрафом до п'ятдесяти мінімальних розмірів заробітної плати або виправними роботами до двох років або арештом до шести місяців» [184, с. 138-139].

Криміналізовано також, порушення протипоказань до проведення абортів, зокрема, за кримінальним законодавством Узбекистану (ст. 114) [184, с. 138], Молдови (п. «д» ч. 1 ст. 159) [180, с. 98], Литви (ст. 142) [176, с. 250-251].

Ще одним злочином, передбаченим кримінальним законодавством різних країн романо-германської правової сім'ї, є переривання вагітності з порушенням строків, при яких припустима така операція за законом. Так, зазначене положення міститься в Кримінальному кодексі Молдови (п. «с» ч. 1 ст. 159) [180, с. 98], Естонії (ч. 2 ст. 126) [165, с. 1140], Франції (п. 1 ст. 223-11) [188, с. 217].

Кримінальна відповідальність за замах на здійснення операції штучного переривання вагітності передбачається кримінальними кодексами Франції (ст. 223-11) [188, с. 218], Японії (ст. 215) [191, с. 130] тощо.

Під впливом законодавчої практики держав континентальної Європи в багатьох країнах аборт, проведений на пізніх строках вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів, починають розглядати як вбивство, незалежно від згоди та ролі в цьому самої вагітної жінки, за відсутністю такої єдиної надзвичайної обставини як необхідність порятунку життя самої жінки. Так, в 2004 році в США був прийнятий федеральний «Акт про захист ненароджених жертв насильства», у якому плід визнається людською істотою та має такі ж права, як і немовля [153, С.67].

Справжньою новелою для кримінального законодавства країн романо-германської правової сім'ї є виділення у главі дев'ятій «Винні діяння проти особи» Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії окремого п'ятого розділу «Незаконне поводження з людським ембріоном» [165, с. 1141], який містить в собі чотири склади злочинів, які так чи інакше пов'язані із злочинним впливом на ембріон людини (злочини, пов'язані із незаконним штучним перериванням вагітності містяться у розділі четвертому цієї ж глави Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії [165, с. 1140-1141]).

Треба відмітити, що більшість статей цього розділу є неоднозначними для сприйняття і, мабуть, потребують додаткового тлумачення з боку естонського законодавця. Зокрема, стаття 129 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії «Заподіяння шкоди людському ембріону» визначає таке діяння, як заподіяння шкоди людському ембріону, що перебуває в матці, шляхом ушкодження, введення якої-небудь речовини або іншими діями, якщо це спричинило переривання вагітності або загибель людського ембріона, що карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на строк до п'яти років» [165, с. 1141]. Однак, зі змісту цієї статті виходить, що будь-яке штучне переривання вагітності, здійснене, в тому числі, і у законному порядку є діянням злочинним, хоча аборт (при дотриманні певних правил) в Естонії не заборонений, про що свідчить наявність розділу четвертого глави другої Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії.

Стаття 130 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії «Заборонені дії з ембріоном» передбачає кримінальну відповідальність за клонування людини, а так само за створення гібридної або химерної людини, що карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на строк до трьох років [165, с. 1141]. Однак, на сьогодні вченими-генетиками зроблений висновок про неможливість одержання життєздатних стовбурних кліток від химерних (гібридних) ембріонів, відповідно, зазначена кримінально-правова норма на теперішній час не має сенсу, тим більше, що міжнародної нормативної бази щодо цих створінь не існує, окрім, мабуть, положень самого загального характеру. Зокрема, у Рекомендації Ради Європи № 1046 від 24 вересня 1986 року щодо використання ембріонів та плодів людини для цілей діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі [134], у пункті «г» статті 13 рекомендується звернутися із закликом до урядів держав-учасників заборонити все,

що можна розглядати як небажане використання ембріона або плода, у тому числі:

- імплантацію людського ембріона в матку іншої тварини або навпаки;
- злиття гамет людини з гаметами іншої тварини;
- створення ембріона зі сперми різних людей;
- з'єднання ембріонів або будь-яку іншу дію, яка може привести до появи химер [134].

Цілком доцільною видається норма, передбачена статтею 131 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії «Неналежне поводження з людським ембріоном», в якій злочинним визначається екстракорпоральне створення людського ембріона, здійснене без мети перенесення ембріона в порожнину матки або поза установою, що має на те законне право, або особою, яка не має на те законного права, або екстракорпоральне зберігання людського ембріона в незамороженому виді понад встановленого законом строку, або здійснення угоди щодо людського ембріону у приватному порядку, що карається грошовим стягненням [165, с. 1141].

Законодавством України встановлені умови та порядок застосування штучного запліднення та імплантації ембріона (ембріонів) [122; 198; 140; 128], однак, ні один із вітчизняних нормативних актів, що стосуються цього питання не містять інформації про конкретну відповідальність винних осіб за порушення зазначених умов та порядку.

Останньою в розділі п'ятому глави другої Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії стала стаття 132 «Незаконне сурогатне материнство», під яким розуміється перенесення чужої яйцеклітини або створеного з неї людського ембріона жінці, щодо якої відомо, що вона має намір після пологів відмовитися від розвиненої з ембріона дитини, що карається грошовим стягненням» [165, с. 1141].

Однак, для України ця норма не є актуальною, так як, на відміну від Естонії, сурогатне (замінне) материнство в Україні дозволено, отже, законодавчо визначені умови та порядок застосування методу сурогатного материнства [140; 128].

Проведений аналіз законодавства країн романо-германської правової сім'ї дає можливість стверджувати, що вітчизняним законодавцем плід, що перебуває в утробі матері, незалежно від строку його розвитку розглядається як фізіологічна частина її організму, якою вона має право розпоряджатися за своїм розсудом. Це означає, що законодавець ставиться до ембріона як до системи кліток, тканин і органів, що становлять частину жіночого організму, тобто, насамперед, як до якогось предмета (звідси впливає, що його можна продавати, знищувати тощо [122; 128]). Якби законодавець ставився до ембріона як до суб'єкта правовідносин, визнаючи його особливою, відособленою, самостійною частиною людини, що потребує захисту, то були б заборонені будь-які маніпуляції з ембріонами.

Але, через те, що ненароджена дитина залежно від стадії розвитку являє собою або згусток людських тканин (ранній період ембріогенезу), або відособлену істоту, здатну жити поза організмом матері (починаючи з двадцять другого тижня), «зрівняти» їх у соціальному розумінні було б невірною [32]. Тому розмежувальним строком (що розмежовує убивство та незаконне проведення абортів), на нашу думку, може бути лише двадцять другий тиждень вагітності, тому що саме із цього моменту в акушерстві та гінекології аборт змінюється передчасними родами, викидень – життєздатним плодом, саме із цього моменту заборонене штучне переривання вагітності за соціальними показниками [129]. Вже починаючи із цього часу, за розвитком всіх органів і систем, плід здатний існувати поза утробою матері, і він повинен мати право на охорону його життя. На нашу думку, при вирішенні питання про початок людського життя необхідно виходити лише з медичних аргументів і висновків, які також свідчать на користь висловленої позиції.

Таким чином, можна констатувати, що життя людини в Україні не одержало належної кримінально-правової охорони. На нашу думку, кримінальне законодавство України в цій ча-

стині потребує відповідного удосконалення.

Так, на нашу думку, у Кримінальному кодексі України необхідно передбачити, що посягання на життя дитини при строках вагітності понад двадцяти двох тижнів незалежно від місця знаходження (усередині або поза тілом матері) є вбивством. До незаконного абортів слід відносити тільки випадки переривання вагітності при строку не більше двадцяти двох тижнів.

Причиною для ініціювання таких змін стали досягнення в області сучасної медицини, які роблять можливим виживання плода на цій стадії розвитку. Можна припустити, що критерій життєздатності не є стабільним. Відповідно зміни в законодавстві щодо охорони здоров'я у даному питанні будуть вирішальними при тлумаченні ознаки «життєздатності» [32].

Юридичне визначення моменту народження дозволило б возз'єднати основи кримінально-правової охорони життя людини та виникнення права на життя, що в сукупності з істотним за останнє десятиліття скороченням соціальних показань для штучного переривання вагітності можна розглядати як позитивний крок законодавця в справі розширення інституту правової охорони права людини на життя.

Для досягнення повної логіки у врегулюванні розглянутого питання не обійтися без зміни окремих норм. Так, ми вважаємо необхідним доповнити статтю 115 КК України приміткою, яка б містила роз'яснення вживаних у кримінальному законі термінів, закріпивши, що «людиною в статтях цього Кодексу визнається життєздатний плід у віці понад двадцять два тижні вагітності, новонароджена дитина, будь-яка людина, незалежно від віку та стану здоров'я». Таке закріплення в Кримінальному Кодексі України норми зазначеного змісту припинило би дискусію в доктрині кримінального права.

Потребує спеціального дослідження і проблема визначення кінця життя. Закінченням життя людини є її смерть, тобто смерть можна розглядати необхідним завершальним елементом життя людини. Філософський словник визначає смерть як «незворотне припинення життєдіяльності організму, неминучий природний кінець існування живої істоти» [195, с. 458].

Фізичне життя людини, його припинення є об'єктами дослідження, у першу чергу, біологічної і медичної науки. З біологічної точки зору, смерть – це загибель індивідуума як відокремленої живої системи, що супроводжується розкладанням білків та інших біополімерів, які є основними матеріальними субстратами життя; незворотне припинення всіх життєвих функцій організму (кровообігу, дихання, функцій центральної нервової системи) [151, с. 235].

Діагностичні критерії смерті, процедура констатації моменту смерті людини визначені у наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини» від 23 вересня 2013 року № 821 [126]. У ньому зазначено, що людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. А смерть мозку визначається як повна і незворотна втрата головним мозком людини всіх його функцій, що реєструється на фоні працюючого серця та примусової вентиляції легень [126].

До настання цих змін смерть людини називаються клінічною. Зустрічаються випадки, коли після настання клінічної смерті вдається відновити дихання та серцебиття і повернути людину до життя. Особливо в останні роки досягнення медичної науки і практики у сфері реаніматології сприяли зміні ставленню до смерті як до одномоментного явища. Її все частіше стали визначати як процес, розтягнутий в часі, що відповідає поступовому руйнуванню людського організму. При настанні смерті людини свідчить лише біологічна смерть, тобто стан незворотної загибелі організму, як цілого, коли зупинена серцева діяльність, зникла пульсація у великих артеріях, припинилося дихання, втрачені функції центральної нервової системи [112, с. 272].

В будь-якому разі, рішучим для констатації смерті є смерть мозку як поєднання факту

припинення функцій всього головного мозку з доказом незворотності цього припинення. Право на встановлення діагнозу смерті мозку дає наявність точної інформації щодо причин і механізмів цього стану [126].

Крім фактичних передумов, для визнання діяння злочином проти життя і здоров'я необхідні також юридичні передумови – протиправність і винність.

Справа в тому, що насильницька смерть може мати і правомірний характер (наприклад, виконання покарання у вигляді смертної кари (в Україні скасовано смертну кару); затримання озброєного злочинця). Крім того, насильницька смерть може бути свідченням не лише злочину проти життя, але й інших злочинів, пов'язаних з спричиненням смерті людини, а також про нещасний випадок і самогубство. В зв'язку з цим виникає проблема їх розмежування.

На відміну від правомірного позбавлення життя, нещасного випадку і самогубства, злочини проти життя переслідуються як протиправні діяння, передбачені Особливою частиною Кримінального Кодексу України. Для того щоб виключити віднесення до злочинів проти життя правомірне позбавлення життя та випадкове спричинення смерті (казус), що здійснюється за відсутності вини, необхідно при з'ясуванні поняття цих злочинів вказати на винне позбавлення життя.

Зі смертю людини припиняються й суспільні відносини, пов'язані з охороною його особистості, припиняється і кримінально-правова охорона його життя, і, отже, не можна говорити про вбивство, коли особа здійснює постріл у вже померлу людину з метою позбавлення її життя. Вбивство в цьому випадку вчинити неможливо, але дії особи все-таки становлять суспільну небезпеку, оскільки наслідки не наступають через причини, що по залежали від цієї особи. Вона повинна відповідати за замах на негідний об'єкт [16, с. 68-69].

Таким чином, підводячи підсумок аналізу існуючих позицій щодо родового об'єкту злочинів проти життя, можна зробити висновок, що життя людини слід розглядати як природне поєднання її біофізіологічного існування із соціальним функціонуванням її особистості.

В такому сенсі життя людини не є предметом правового регулювання (можливо, лише за винятком дій пов'язаних з ризиком для життя), воно може виступати лише в якості об'єкта правового захисту, в тому числі, й кримінально-правовими засобами.

Кожне окреме людське життя має свій початок (момент початку фізіологічних пологів) та кінець (смерть мозку). Однак, такої самої кримінально-правової охорони як і новонароджена дитина, потребує життєздатний плід людини у віці понад двадцять два тижні вагітності, як такий, що фактично здатний існувати поза утробою матері.

Що ж до права на життя, то воно не означає саме життя, а є певною правовою формою, суб'єктивним правочином з формально-атрибутивними ознаками, які закріплені у Конституції України та міжнародно-правових актах.

Тому, на нашу думку, більш точною, такою, що відповідає сучасній доктрині кримінального права, є позиція вважати родовим об'єктом злочинів проти життя особи – життя людини, разом з тим, це і суспільні відносини, суб'єктом яких виступає людина. А з урахуванням власної позиції щодо внесення змін до назви відповідного розділу Особливої частини Кримінального кодексу України пропонуємо родовим об'єктом зазначених злочинів вважати суспільні відносини, пов'язані з охороною життя людини.

Для правозастосовної діяльності найбільш суттєве значення має безпосередній об'єкт, під яким розуміють ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певного кримінального закону і яким завдається шкода злочином, що підпадає під ознаки даного складу. З цього визначення насамперед випливає, що безпосереднім об'єктом, так само як загальним і родовим, можуть бути визнані тільки суспільні відносини, а не які-небудь інші блага чи цінності [154, с. 66]. Юридичним вираженням цих відносин виступають суб'єктивні

права конкретних суб'єктів суспільних відносин.

Уточнюючи це поняття, М. І. Бажанов висловив думку, що безпосередній об'єкт – це суспільні відносини, яким спричиняє шкоду конкретний злочин. Інакше кажучи, це об'єкт окремого конкретного злочину [12, с. 32].

І тут слушним було б знову навести думку професора Є. Л. Стрельцова, про те, що поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину [163, с. 81]. Ця позиція про розмежування об'єкту кримінально-правової охорони та об'єкту злочину, на нашу думку, є цілком виваженою і такою, що знімає протиріччя у загальній теорії об'єкту злочину та його класифікації, які виникли в сучасній науці кримінального права. І саме вона буде використана нами при обґрунтуванні власного бачення щодо безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених статтями 115-120 КК України.

Крім того, у теорії кримінального права наявна класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «по горизонталі». Цю теорію досить ґрунтовно охарактеризував М. Й. Коржанський [74, с. 248]. По «горизонталі» безпосередні об'єкти можуть поділятися на основні та додаткові. Саме ознаки основного безпосереднього об'єкта як частини родового дозволяють визначити родовий об'єкт і вирішити питання про включення складу злочину в ту чи іншу главу Особливої частини Кримінального кодексу.

Основний об'єкт, вважає професор Є. А. Фролов, це такі суспільні відносини, той інтерес, який законодавець, створюючи норму, намагався поставити під охорону кримінального закону в даному випадку. Додаткові об'єкти – суспільні відносини, які, заслуговуючи у певному аспекті самостійної охорони, стосовно цілей і завдань створення даної норми, захищаються кримінальним законом лише додатково, побічно, тобто оскільки ці відносини обов'язково ставляться в небезпеку спричинення шкоди під час вчинення посягання на основний безпосередній об'єкт. Факультативний об'єкт – це такі суспільні відносини, які, потребуючи в інших випадках і самостійної кримінально-правової охорони, під час вчинення даного злочину можуть потрапити в небезпеку заподіяння шкоди, проте зовсім не обов'язково. Головна відмінність факультативних об'єктів від основних і додаткових об'єктів полягає у тому, що факультативні об'єкти необов'язкові, вони не є необхідною ознакою складу злочину [196, с. 213-215].

Дещо іншу класифікацію безпосередніх об'єктів обґрунтував професор М. І. Бажанов, зокрема він вказав, що, як правило, злочин має один безпосередній об'єкт. Однак бувають такі злочини, які посягають відразу на два безпосередніх об'єкти (двооб'єктні злочини). У злочинах такого роду один безпосередній об'єкт є головним, основним, а інший – додатковим. Основний об'єкт – це ті суспільні відносини, які є частиною родового об'єкта і саме йому, головним чином, злочином заподіюється шкода. Тому саме цей основний безпосередній об'єкт як частина родового визначає внесення злочину в ту або іншу главу Особливої частини Кримінального кодексу. Додатковий безпосередній об'єкт – ті суспільні відносини, яким заподіюється шкода сумісно, поряд із основним об'єктом. Цьому об'єкту заподіюється також шкода, оскільки він визначає з основним об'єктом сутність злочину [12, с. 32].

Потрібно також враховувати, що додатковий об'єкт може бути необхідним (обов'язковим), а також факультативним. Отже, обов'язковим безпосереднім об'єктом є такий додатковий об'єкт, який завжди існує, а факультативний той, який може бути, а може і не бути [12, с. 33].

Ми вважаємо, що більш правильною класифікацією безпосередніх об'єктів «по горизонталі» є класифікація, згідно з якою дані об'єкти поділяються на основний, додатковий та факультативний. Оскільки, якщо йдеться про додатковий об'єкт, то він завжди є, однак в одних випадках він порушується, в інших – не порушується і говорити про додатковий обов'язковий

і додатковий факультативний, на нашу думку, не доцільно.

Перейдемо до розгляду наявних в літературі підходів до визначення безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених статтями 115-120 КК України.

Переважає більшість вітчизняних вчених переконана, що безпосереднім об'єктом досліджуваних злочинів є життя людини [80, с. 21; 81, с. 34; 84, с. 226; 164, с. 23].

Також у літературі в якості безпосереднього об'єкта розглянутих злочинів виділяють: життя особи [112, с. 272], життя іншої людини [186, с. 411; 149, с. 188], право на життя [76, с. 5], суспільні відносини, що забезпечують безпеку життя [1, с. 5]. У спеціальній літературі щодо безпосереднього об'єкта злочину проти життя у кримінальному законодавстві ФРН зазначено, що таким об'єктом є життя іншої людини [47, с. 364].

Тобто, вчені обмежувалися з'ясуванням питання про те, чи є злочин проти життя посяганням на конкретне явище (тобто життя); або ж даною нормою охороняються відносини між певними індивідами, що виникають із приводу життя конкретної особи. Таким чином, з'ясування безпосереднього об'єкта такого злочину по суті зводилося до спору про об'єкт злочину взагалі [192, с. 65-66].

До позиції, що безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 115-120 КК України є життя конкретної людини схиляється й більшість інших вчених, які критично розглядають концепцію об'єкта злочину як суспільних відносин [194, с. 11], а також і ті, що формулюють об'єкт злочинного посягання через призму суспільних відносин, стверджуючи, що безпосереднім об'єктом злочину проти життя є життя людини як суб'єкта суспільних відносин [1, с. 5].

Існує точка зору, автор якої стверджував, що винний, вчиняючи злочин, посягає, насамперед, на право особи, а не на ті суспільні відносини, які покликано захищати право. Так, стверджується, що безпосереднім об'єктом посягання при вбивстві є «право на життя» [76, с. 2-3]. Аналогічний підхід демонструється і у формулюванні безпосередніх об'єктів посягання при дослідженні інших злочинів. На перший погляд, з безпосереднього об'єкта злочинного діяння, який виражає його сутність, суспільні відносини не виключаються. Але в дійсності сутність самого безпосереднього об'єкта стає як би «прикметником» до суб'єктивного права потерпілого від злочину. Такий підхід був зустрінений ученими-правознавцями критично [16, с. 68].

Сам же автор, А. М. Красіков дещо раніше зазначав, що термін «право» багатозначний і часто не має юридичного змісту. Тому включення терміна «право» у безпосередній об'єкт злочину нічого не додає, а лише ускладнює його правильне розуміння. Адже, захист життя і інших благ здійснюється за допомогою цілого комплексу суспільних відносин, а безпосередній об'єкт посягання виражає їхню сутність.

Деякі вчені пропонують об'єктом злочинів проти життя вважати особу як суб'єкта суспільних відносин [125., с. 685]. З цим неможливо погодитися, особа є суб'єктом будь-яких суспільних відносин, не обов'язково тих, що є об'єктом посягання на життя особи.

Враховуючи позиції провідних вчених країн романо-германської правової сім'ї, зокрема професора Є. Л. Стрельцова, А. Е. Жалинського та власну точку зору, вважаємо, що безпосереднім об'єктом зазначених злочинів є життя будь-якої конкретної людини, незалежно від її віку, життєздатності, расової чи національної належності, соціальної корисності, моральних якостей тощо.

2.2. ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ У РОЗУМІННІ ОБ'ЄКТИВНОЇ ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРІН ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ В КРАЇНАХ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї НА ПРИКЛАДІ «ПРОСТОГО»

УМИСНОГО ВБИВСТВА, НЕОБЕРЕЖНОГО ВБИВСТВА, ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА, ПОГРОЗИ ВБИВСТВА

Об'єктивна сторона являється собою обов'язковий елемент складу злочину, що характеризує зовнішню сторону злочину, а саме визначає, що відбувалося у реальній дійсності і відповідає вчиненню диспозиції тієї чи іншої норми Особливої частини КК України чи ні. Цей елемент, порівняно з іншими, має найбільшу інформативність для нормозастосувача відносно кваліфікації діяння, у зв'язку з тим, що вчинення того чи іншого діяння, що передбачене у диспозиції тієї чи іншої статті кримінального закону, є підставою виникнення кримінально-правових відносин.

Отже, у кримінально-правовій літературі об'єктивну сторону визначають як зовнішню сторону злочину, його видимий бік, що підлягає безпосередньому сприйняттю, зовнішній акт злочинної поведінки, яка відбувається в певних умовах місця, часу та обставин [158, с. 299].

При цьому в якості обов'язкової ознаки в об'єктивну сторону всіх складів злочинів входить лише діяння (дія або бездіяльність). Без діяння, інакше кажучи, без конкретного акту суспільно небезпечної поведінки людини, не може бути вчинено жоден злочин. Діяння завжди або безпосередньо вказується в диспозиції статті Особливої частини КК, або однозначно впливає з її змісту і, таким чином, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Тому встановлення ознак такого діяння (дії чи бездіяльності) є обов'язковим у кожній кримінальній справі [78, с. 111]. Інші ознаки об'єктивної сторони: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення злочину до складу в загальному плані не включаються, але входять у злочин. Вони конкретизують ступінь суспільної небезпеки об'єктивних ознак злочину. З урахуванням цього всі ознаки об'єктивної сторони складу злочину виконують різні функції та виступають у різних якостях стосовно до різних складів злочинів: виступають у якості складоутворюючих, або основних (тобто властивих основному складу), привілейованих (пом'якшуючих відповідальність обставин) [136] і кваліфікованих (обтяжуючих і особливо обтяжуючих обставин) [94].

На рівні одиничного конкретного злочину поняття «об'єктивна сторона злочину» ширше об'єктивної сторони як елемента складу, тому що воно включає не тільки ті ознаки, які є загальними для всіх злочинів даного виду, але й індивідуальні ознаки, властиві тільки даному випадку. На думку академіка В. М. Кудрявцева, на всіх наступних щаблях абстракції (виду, роду, загального поняття злочину) поняття об'єктивної сторони злочину та складу теоретично та практично збігаються. Тому в зазначених випадках цілком правомірно вживати в зовсім однакових значеннях терміни «об'єктивна сторона складу» і «об'єктивна сторона злочину», тому що ці поняття включають відповідно ті самі ознаки (видові, родові, загальні ознаки злочину) [89, с. 45-46].

Однак, усі ознаки об'єктивної сторони складу злочину виконують самостійні функції, необхідні для складу в цілому.

Ознаки діяння в складі злочину визначають юридичне значення акту поведінки (дії або бездіяльності). Ознака наслідків визначає характер і масштаби (обсяг) шкідливих змін в об'єкті кримінально-правової охорони, необхідні для кримінально-правової характеристики та оцінки суспільної небезпеки діяння. Ознака причинного зв'язку забезпечує взаємодія між зазначеними вище ознаками.

Саме ці ознаки (за умови їх взаємодії) визначають юридичну природу злочину та відмежовують його від іншої соціально значущої поведінки (наприклад, аморального вчинку, адміністративного або іншого делікту). Тому можна сказати, що вони мають основне кримінально-правове значення. Крім того, зазначені ознаки є тем матеріалом, з якого складаються різні

конструкції складів злочинів (формальний, матеріальний, усічений склад) [78, с. 94]. Таким чином, їх можна назвати ще й конструктивними ознаками, тобто ознаками, використовуваними законодавцем при конструюванні складів конкретних злочинів.

Кримінальним законом визначено, що злочином визнається суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 КК України). Таким чином, термін «діяння (дія або бездіяльність)» вживається в законодавстві та кримінально-правовій доктрині для позначення декількох взаємозалежних, але не тотожних понять – злочину, ознаки об'єктивної сторони злочину та ознаки об'єктивної сторони складу злочину.

У процесі формулювання ознак складу злочину законодавець провадить аналіз усіх обставин і типізує їх у диспозиції статті кримінального закону, визначаючи вплив на диференціацію відповідальності. Таким чином, цей процес носить характер об'єктивно-суб'єктивний: він заснований на аналізі об'єкта криміналізації і у той же час залежить від волевиявлення законодавця. Саме в другій, суб'єктивній стороні криється небезпека свавілля, суб'єктивізму у відборі необхідних обставин. І як наслідок виникає потреба в чітких критеріях, якими слід керуватися законодавцеві, що диференціює кримінальну відповідальність за відповідне діяння. Тим часом слід констатувати, що проблема основ диференціації кримінальної відповідальності не одержала достатнього висвітлення в літературі. Це особливо помітно на тлі досить значної уваги дослідників до проблем встановлення чи скасування кримінальної відповідальності (криміналізації та декриміналізації) [21; 36, с. 90].

Одним із правил законодавчої техніки є вимога погодженості змісту всіх ознак і конструкцій як основного, так і кваліфікованих составів злочинів. Іншими словами, всі частини законодавчої формули повинні суворо відповідати один одному [101, С.158]. У випадку неузгодженого викладу кваліфікуючого та основного ознак складу неминуче виникають складності в процесі їх тлумачення та застосування.

Це положення є актуальним для злочинів проти життя, де вбивство без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, передбачене частиною першою статті 115 КК України, або так зване просте вбивство є основним складом даного виду злочинів.

Кваліфікація простого вбивства є достатньо розробленою наукою кримінального права темою, про що свідчить велика кількість серйозних наукових розробок. Так, у спеціальній юридичній літературі проблеми простого вбивства, розглядалися в дослідженнях С. В. Бородіна [17], О. О. Жижиленка [48], Т. П. Страмілової [148], М. С. Таганцева [152], М. Д. Шаргородського [202] та інших авторів. Однак, з моменту виходу робіт зазначених вчених-правознавців пройшло багато часу та відбулися істотні зміни в тенденціях кримінальної обстановки. На сьогоднішній момент опрацьовування потребують не тільки питання визначення місця простого умисного вбивства в структурі сучасної злочинності проти життя, об'єктивного сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони, але, що найважливіше, питання кваліфікації простого вбивства. При цьому, важливо відзначити, що в основній своїй масі вбивства виявляються та реєструються на стадії закінченого злочину, дійсні мотиви вчинення яких не завжди можна визначити з матеріалів справи, що найчастіше впливає на остаточну кваліфікацію злочинного діяння.

На прикладі визначень простого вбивства у кримінальних законах різних країн романо-германської правової сім'ї ми можемо простежити процес еволюційного удосконалення законодавчого формулювання цього злочинного діяння.

Так, польські та молдовські законодавці обмежуються дуже лаконічним формулюванням – «вбивство людини» (пар. 1 ст. 148 Кримінального кодексу Польщі [181, с. 124], ч. 1 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови [180, с. 94]). У цей час таке визначення представляється малоінформативним. Зрозуміло, що жертвою вбивства, як злочину проти особи, може бути

тільки людина, а не тварина, а тим більше неживий предмет. У свій час професор С. Мокринський, коментуючи норму про вбивство, відзначав, «людиною закон визнає всяку живу істоту, породжену жінкою» [105, с. 6]. Неоднозначність даного визначення полягає в тому, що вчений виводить жінку за рамки поняття «людина». З позицій деяких вчених в галузі кримінального права взагалі поки немає необхідності в уточненні цього поняття. Але, у принципі, вчені не виключають, що така необхідність може виникнути, враховуючи експерименти із клонуванням живих істот, штучним створенням ембріонів за допомогою стовбурних кліток тощо [15, с. 24].

У кримінальних кодексах Австрії, Данії, Естонії, Литви, ФРН з'являється додаткова ознака, що призвела до появи такого визначення як «вбивство іншої людини» (як варіант «іншої особи») (параграф 131 Кримінального кодексу Австрії [166, с. 131], параграф 237 Кримінального кодексу Данії [172, с. 183], ст. 113 Кримінального кодексу Естонії [165, с. 1138], ч. 1 ст. 129 Кримінального кодексу Литви) [176, с. 242], параграф 212 Кримінального кодексу ФРН [187, с. 127]). Цим підкреслюється, що заповідання смерті самому собі не є злочином. З точки зору сучасних уявлень про кримінальну відповідальність така вказівка може здаватися зайвою. Однак, і в новітній час замах на самогубство деякі кодекси країн англо-американської правової сім'ї вважають злочином проти життя (наприклад, ст. 309 Кримінального кодексу Індії). У Великобританії кримінальна відповідальність за самогубство та замах на самогубство скасована лише Законом про самогубство у 1961 році [117, с. 17].

Дещо «відкриває завісу таємниці» щодо законодавчого поняття вбивства законодавець Іспанії, який під вбивством без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин розуміє «заповідання смерті іншій людині» (ст. 138 Кримінального кодексу Іспанії [173]), що хоча б у такій скороченій формі розкриває механізм вчинення даного діяння.

Законодавець Швеції обмежився згаданим нами доктринальним терміном «просте вбивство» (ст. 2 глави 3 частини другої Кримінального кодексу Швеції) [190, 36]), однак, ніяких пояснень з приводу змісту цього формулювання у шведському кримінальному законі не представлено.

Ще більш цікавим представляється формула так званого простого вбивства, запропонована норвезьким законодавцем. У побудові диспозиції відповідної статті кримінального закону структурним центром виступає суб'єкт злочину, тому норма про вбивство викладається наступним чином: «Особа, через яку відбувається смерть... підлягає покаранню за вбивство..» (ч. 1 пар. 233 Кримінального кодексу Норвегії [160, с. 205]), власне, цим характеристика цього діяння і обмежується.

Далі, практична більшість норм кримінального законодавства країн романо-германської правової сім'ї вказує на умисний характер простого вбивства. Сама проста формула диспозиції – це «умисне вбивство» в статті 108 Кримінального кодексу Грузії [171, с. 165], частині першій статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану [184, с. 320], стаття 111 Кримінального кодексу Швейцарії [189, с. 160].

На спосіб вчинення такого умисного діяння – «умисне позбавлення життя іншої людини» вказано в частині першій статті 120 Кримінального кодексу Азербайджану) [167, с. 146], частині першій статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану [183], «умисне позбавлення життя іншої особи» – у статті 115 Кримінального кодексу Болгарії [178, с. 94], і так само у статті 287 Кримінального кодексу Голландії [170, с. 384], але із застосуванням терміну «просте вбивство», що надає більше можливостей для відмежування такого вбивства від його кваліфікованих видів.

У ряді кримінальних кодексів країн континентального права представлена інше формулювання – «умисне заповідання смерті іншій людині». Так вказано в частині першій статті 105

Кримінального кодексу Російської Федерації [185], або ж «умисне заподіяння смерті іншій особі» у статті 221-1 Кримінального кодексу Франції [188, с. 179].

Виходячи з формули, що смерть людини є, власне, закінченням, припиненням її життя вважаємо терміни «заподіяння смерті» та «позбавлення життя» тотожними, тобто позбавлення життя іншої людини і є заподіянням їй смерті, так само і навпаки. В першому випадку вказується на наслідки, у другому – на об'єкт посягання. На нашу думку, не має сенсу ці два терміни протиставляти, єдиним непринциповим, формальним аргументом на користь терміну «позбавлення життя» може стати те, що ми ведемо мову про злочини проти життя, яке є об'єктом злочинного посягання, тому більш логічним видається застосування саме такої форми.

Однак, найбільш повного змістовного значення набирає формула простого вбивства із застосуванням поняття протиправності такого діяння. Ми згодні з думкою вчених та законодавців, що ознака протиправності в характеристиці вбивства є необхідною. Вона дозволяє відмежувати вбивство від правомірного позбавлення життя людини. Так, заподіяння смерті при необхідній обороні не тільки не тягне кримінальної відповідальності, але й не може бути назване вбивством. Так само не є вбивством і інші випадки правомірного позбавлення життя: при виконанні вироку до смертної кари, під час бойових дій тощо.

Тому, в кримінальних законах ряду країн романо-германської правової сім'ї, що були прийняті за останні десятиліття на протиправність вбивства прямо вказано у диспозиціях відповідних норм. Це «протиправне умисне позбавлення життя іншої людини» (ч. 1 ст. 139 Кримінального кодексу Білорусі [58, с. 542], ч. 1 ст. 104 Кримінального кодексу Вірменії) [177], ч. 1 ст. 96 Кримінального кодексу Казахстану [179]); «протиправне умисне заподіяння смерті іншій особі» (ст. 116 Кримінального кодексу Латвії [175, с. 144]).

Так само, в частині першій статті 115 КК України 2001 року вперше в історії вітчизняного кримінального права було встановлено законодавче визначення поняття вбивства: «умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині». У колишніх кримінальних кодексах радянського періоду термін вбивства не визначався. Очевидно, законодавці виходили з того, що поняття вбивства у кримінальному праві не відрізняється від загальноприйнятого.

Частіше вбивство відбувається шляхом активних дій, для позбавлення людини життя може бути застосований як фізичний (удар ножем, здавлювання шиї, отруєння тощо), так і психічний вплив (спричинення психічної травми, що заподіяла смерть, підмова до самогубства особи, яка не усвідомлює значення цього акту тощо).

Для вбивства винний може використати м'язові зусилля свого тіла, різні знаряддя (ніж, камінь та інше), а також привести в дію різноманітні механізми та речовини (пістолет, отрута тощо). Із цією ж метою можуть бути використані явища природи, джерела підвищеної небезпеки, обстановка стихійного лиха тощо [82, с. 18].

Так, підсудний В. 3 березня 2014 року о дванадцятій годині у місті Кам'янці-Подільському, під час розпивання алкогольних напоїв із потерпілим Г., в ході суперечки, з метою умисного заподіяння смерті потерпілому Г., звалив його на землю, став боротися з ним і спричинив потерпілому тілесні ушкодження у вигляді чисельних садин лівої половини обличчя, черевної стінки, на передній поверхні лівого і правого стегон, які по ступеню тяжкості відносяться до легких тілесних ушкоджень. Після цього, в процесі боротьби, лежачи на землі, підсудний В., опинившись за спиною потерпілого Г., накинув йому на шию синтетичну мотузку, яку підібрав на місці події, закинув петлю на шиї потерпілого Г., виламав гілку, просунув поміж шию і мотузку та зробив не менше п'ятнадцяти витків, таким чином стискаючи петлю на шиї потерпілого, що привело до подальшого розвитку механічної асфіксії та настання смерті потерпілого Г., заподіявши при цьому тілесне ушкодження у вигляді поперечно розташованої странгуляційної борозни в області середньої третини шиї, що являється видовою ознакою настання смерті, і по

ступеню тяжкості відноситься до тяжких тілесних ушкоджень, як небезпечне для життя [29].

У разі вбивства шляхом бездіяльності йдеться про невчинення винним дії, яка б запобігла настанню смерті, за умови, що він був зобов'язаний здійснити її та мав можливість зробити це. Таке зобов'язання діяти може випливати із закону або інших нормативних актів (наприклад, мати, яка в силу закону зобов'язана піклуватися про немовля, не годує його), службового становища або професійних обов'язків (наприклад, особа медичного персоналу для спричинення смерті хворому не здійснює необхідного лікування), попередніх дій винного (наприклад, залишення будь-кого у небезпеці для позбавлення його життя і неприйняття заходів щодо його врятування) тощо [82, с. 19].

Обов'язкова умова відповідальності за вбивство – наявність причинному зв'язку між дією (бездіяльністю) винного та смертю потерпілого. Дане питання має вирішуватися слідчими та судовими органами в кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин справи. Причинний зв'язок, що встановлюється, має бути не випадковим, а необхідним. Тому дія або бездіяльність особи може бути визнана причиною смерті іншої людини лише тоді, коли цей наслідок мав свою підставу у вчиненому діянні, ним породжувався, тобто був його необхідним результатом [82, с. 19].

Для вбивства є типовим прямий (безпосередній) причинний зв'язок [88, с. 146]. Наприклад, постріл у потерпілого спричиняє його смерть. Значно складніше буває встановити причинний зв'язок, коли він має непрямий, опосередкований характер. Причинний зв'язок при вбивстві може бути опосередкований:

1. дією автоматичних пристроїв (часовий механізм, різні сповільнювачі при вибуху);
2. очікуваними діями потерпілого, які можуть бути як правомірними (наприклад, розкриття адресатом посилки, що містить підривний пристрій, або приведення потерпілим в дію двигуна замінованої автомашини), так і неправомірними (наприклад, свідоме залишення в салоні автомобіля пляшки з отруєною горілкою розраховуючи на те, що угонщик її вип'є);
3. дією малолітнього або психічно хворого, які не усвідомлюють характеру вчиненого;
4. дією природних сил (наприклад, залишення на морозі побитого до непритомності потерпілого);
5. дією третіх осіб (наприклад, запізніле або некваліфіковане надання медичної допомоги потерпілому) [15, с. 26-27].

Визначальним для встановлення причинному зв'язку є висновок про те, що смертельний результат – наслідок дії (бездіяльності) винного в конкретних умовах місця та часу.

Поділ причинних зв'язків на прямі та опосередковані має практичний сенс, оскільки свідчить про різний рівень впливу винного на злочинний результат. Звідси випливає і запропоноване вченими-правниками поділення способів вбивства на сильнокеровані та слабкокеровані [15, с. 27]. Наприклад, перерізання горла або прицільний постріл у серце – сильнокерований спосіб вбивства. Вчинення подібної дії, як правило, свідчить про прямий умисел на позбавлення життя. Напроти, вбивство шляхом вибуху, підпалу, отруєння їжі, влаштування аварії автомобіля тощо характеризується слабкокерованим способом. При цьому більш імовірні й помилка в особі потерпілого, і байдужче відношення до настання смертельного результату та кількості жертв, що, однак, не виключає умислу на заповідання смерті.

Суспільно небезпечним наслідком вбивства є настання незворотної смерті потерпілого. З цього моменту даний злочин вважається закінченим [112, с. 275]. Процес розвитку причинного зв'язку припускає, що причина завжди в часі передує наслідку. При цьому не має значення, як швидко після вчинення злочинної дії настала смерть. Цей проміжок часу може бути значним [82, с. 19]. Головне, що винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що пройшов з

моменту нанесення ушкоджень і до смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має.

В будь-якому разі, причинний зв'язок між вказаними вище діями і наслідками має бути необхідним – смерть потерпілого є закономірним результатом умисного діяння винної особи, а не третіх осіб або будь-яких зовнішніх факторів. Якщо ж причинний зв'язок наявний, а вина особи відсутня, то має місце казус (випадок) – невинне заподіяння смерті потерпілому [78, с. 170].

Такі ознаки об'єктивної сторони простого вбивства як місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка його вчинення не впливають на кваліфікацію, однак, їх встановлення є обов'язковим, оскільки у ряді випадків вони мають значення для кваліфікації вбивства за частиною другою статті 115 КК України і для додаткової кваліфікації діяння за іншими статтями Особливої частини Кримінального кодексу України.

Смерть людині може бути заподіяна будь-якими способами: безпосереднім фізичним впливом на організм потерпілого (постріл із вогнепальної зброї або нанесення удару холодною зброєю у життєво важливі органи; задушення; утоплення; повішення), так і обумовлювати такий вплив будь-якими факторами зовнішнього середовища (отруєння; використання радіоактивних матеріалів, електричного струму, вибухових речовин, низької чи високої температур тощо). Способом заподіяння смерті людині може бути і психічний вплив (переляк), коли винний, наприклад, знаючи про невиліковну серцеву хворобу людини, вчиняє такі дії з умислом на позбавлення її життя, або ж, схилиння особи, що не усвідомлює характер і значення своїх дій, до позбавлення себе життя [186, с. 381].

Відповідно до пункту 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», умисне вбивство без кваліфікуючих ознак, передбачених частиною першою статті 115 КК України, а також без ознак, передбачених статтями 116-118 КК України, зокрема в обопільній сварці, або в бійці, або з помсти, ревнощів, за іншими мотивами, викликаними особистими відносинами винного з потерпілим, підлягає кваліфікації за частиною першою статті 115 КК України [133].

Найпоширенішим видом злочину, передбаченого частиною першою статті 115 КК України є вбивство в обопільній сварці чи бійці. До даного виду вбивств відносяться різноманітні види насильницького заподіяння смерті потерпілим: «сімейні вбивства», заподіяння смерті в результаті вирішення побутових міжособистісних конфліктів між співмешканцями, родичами, знайомими тощо. Так, 17 травня 2009 року біля години ночі в селі Ясено Сторожинецького району Чернівецької області, знаходячись біля магазину «Крамниця», під час конфлікту та обопільної бійки, яка виникла між жителями села Ясено та села Драчинці підсудний Н. з метою заподіяння смерті громадянину Г., приставив дульний зріз мисливської рушниці, яку утримував в своїх руках, в область розташування життєво важливих органів людини – живота, вистрілив, смертельно поранивши при цьому громадянина Г. і який внаслідок вогнепального поранення, від отриманих тілесних ушкоджень, що мають ознаки тяжких і небезпечних для життя, в момент їх виникнення, помер [25].

Під сваркою розуміють гостра суперечку, що супроводиться взаємними докорами, образами; стан, період взаємної ворожнечі, що виникає внаслідок такої суперечки; порушення дружніх взаємин [143, с. 65]. Бійка трактується як взаємне завдання ударів, побоїв [141, с. 179], як фізичне зіткнення людей, вчинене за обопільною мовчазною або словесно вираженою згодою для вирішення виниклого спору або конфлікту. Фізичне зіткнення охоплюється бійкою і у тому випадку, коли воно почато з ініціативи однієї зі сторін за умови, що інша прийняла виклик і вступила в бійку для зведення особистих рахунків [156, с. 44].

У випадках умисного вбивства у переваженій більшості випадків сварка переростає у бійку,

яка закінчується заповіданням смерті одній із сторін бійки. Так, 11 вересня 2011 року приблизно о півночі між потерпілим Д. та підсудним Х., які перебували у стані алкогольного сп'яніння, виникла сварка на побутовому ґрунті, яка переросла у бійку. Під час бійки, викликані непра- вомірними діями потерпілого Д., підсудний Х. схопив ніж і умисно наніс потерпілому Д. два удари в живіт та два удари в ліву частину грудей, внаслідок яких останній помер [24].

Як бачимо, від початку мета бійки – нанесення побоїв, а не заповідання смерті «кривднику», тому якщо бійка переростає у вбивство, останнє виглядає як «вбивство на ґрунті сварки та бійки». І хоча дії, що тих, хто б'ється нерідко виглядають безмотивними, насправді в якості рушійних факторів виступають певні низинні мотиви. Тому, оцінюючи матеріали судової практики, треба погодитися з позицією вчених, що і сварка, і бійка усього лише обставини вбивства, безперечно вчиненого за якимось певним мотивом. Аналіз мотивів вбивств у бійці і сварці показує, що вони виявляються різноманітними. Це можуть бути хуліганські спонука- ння, користь, ревності, помста, боягузтво, заздрість, бажання позбутися чоловіка-п'яниці тощо [16, с. 109].

Однак, при цьому слід мати на увазі, що позбавлення життя на ґрунті особистої сварки, яка переросла в бійку, може кваліфікуватися за частиною першою статті 115 КК України за умови, що відсутні обтяжуючі обставини, передбачені в частині другій статті 115 КК України. Так, зокрема, вбивство у бійці, вчинене з хуліганських мотивів, повинно кваліфікуватися за пунктом 7 частини другої статті 115 КК України. Вирішальне значення в таких випадках має наявність або відсутність хуліганського мотиву. Також, внаслідок бійки може мати місце вбив- ство через необережність, яке кваліфікується за статтею 119 КК України [82, с. 26]. Тому з'ясу- вання мотивів та обставин вчиненого у бійці вбивства є надзвичайно важливим, тому що сам по собі факт сварки та бійки не є вирішальною ознакою для кваліфікації вбивства за частиною першою статті 115 КК України. Визначальним фактором тут виступає мотивація дій вбивці, що приймає участь у сварці або бійці. Важливо встановити, що мотивами вбивства в такому випадку не служать обставини, віднесені законодавцем до числа обтяжуючих покарання, сама ж сварка розглядається винним як привід для початку насильницьких дій, що, в підсумку, призводить до заповідання смерті потерпілому.

Як просте вбивство кваліфікується вбивство вчинене з помсти. Етимологічний зміст слова «помста» припускає діяння, спрямоване на відплату кому-небудь за вчинену кривду, заповідане зло тощо; бажання відплатити за вчинене зло; готовність мстити [144, с. 136].

Підставою для виникнення мотиву помсти можуть бути слова, дії, вчинені потерпілим безпосередньо перед вбивством, а можуть бути й такі вчинки потерпілого, які були вчинені в минулому: образа словом або дією, заповідання шкоди здоров'ю, припинення подружніх від- носин, відмова вступити в інтимний зв'язок, неповернення боргу, невиконання зобов'язань за контрактом, критичні висловлення в засобах масової інформації, погроза викриття злочинної діяльності, шантаж тощо [159, с. 52].

Так, Рожищенський районний суд Волинської області засудив обвинуваченого М., який 8 липня 2014 року, близько 20 години, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись на березі ставка в селі Уляники Рожищенського району району, під час сварки, яка виникла на ґрунті особистих неприязних відносин з громадянином А., бажаючи умисно протиправно за- повідати смерть останньому, з метою мнимої помсти за свою сестру Д., у якої на той час виник конфлікт з її колишнім чоловіком А., знаходячись обличчям до потерпілого, принесеним із собою розкладним ножем, який тримав у правій руці, наніс йому один сконцентрований удар у ліву ділянку грудної клітки, внаслідок чого заповдів йому проникаюче колото-різане пора- нення грудної клітки зліва із пошкодженням легені, серця, внаслідок чого останній помер [23]. Суд прийшов до висновку, що обвинувачений М., своїми умисними діями, які виразилися в

умисному протиправному заподіянні смерті іншій людині, скоїв вбивство з помсти, вчинивши тим самим злочин, передбачений частиною першою статті 115 КК України [23].

Мотив помсти може нести на собі особистісне сприйняття винним у вчиненні злочину, тих дій і слів потерпілого, які, на його погляд, його кривдять, заподіюють йому душевні або фізичні страждання. Об'єктивно це може бути й не так, що в діях потерпілого немає образливих дій. Мотив помсти викликаний уявленням винного про чиїсь, у тому числі може і реально не існуючі, образливі для нього дії або слова [206, с. 167].

Приводом для вчинення вбивства за мотивом помсти іноді є недостойна поведінка члена родини, що зловживає алкоголем, що й створює нестерпні для спільного проживання умови. Так, підсудна Т., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та в давніх неприязних стосунках з батьком, які виникли між ними на побутовому ґрунті, під час обопільної сварки та бійки, керуючись мотивом помсти за її побиття, маючи на меті умисно протиправно заподіяти смерть, застосувавши ніж господарсько-побутового призначення, умисно нанесла сконцентрований удар лезом в життєво-важливий орган – бокову поверхню грудної клітки зліва, призвело до настання смерті останнього на місці події. В суді підсудна Т. показала, що з батьком перебувала в давніх неприязних стосунках. Батько зловживав алкоголем, ображав і бив її, матір та дочку [27].

Вбивство з помсти може бути вчинене у зв'язку з правомірними та етичними діями потерпілого (наприклад, вбивство винним свого родича за те, що останній неодноразово дорікав йому щодо аморальної поведінки) [82, с. 27].

Судова практика кваліфікує за частиною першою статті 115 КК України випадки вбивства з помсти за несплату боргу, вбивство, вчинене при охороні особистого майна, а також вбивство на ґрунті того, що потерпілий без дозволу користувався майном винного. У цих випадках мотивом позбавлення життя є помста за матеріальну шкоду, заподіяну винному. Оскільки останній в даних випадках, вчиняючи вбивство, ніякої матеріальної вигоди не одержує, його дії не можуть кваліфікуватися за пунктом 6 частини другої статті 115 КК України як вбивство з корисливих мотивів [82, с. 27].

Вбивство з помсти, незалежно від місця його вчинення, не може кваліфікуватися як вбивство з хуліганських мотивів [133].

Також, вбивство з помсти кваліфікується за частиною першою статті 115 КК України тоді, коли воно не пов'язане з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку. В іншому випадку відповідальність настає за пунктом 8 частини другої статті 115 КК України [133].

Так само, якщо у вбивстві з помсти немає мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, то дії винного потрібно кваліфікувати за частиною першою статті 115 КК України, якщо ж помста супроводжується зазначеними мотивами, то дії винного підпадають під пункт 14 частини другої статті 115 КК України.

Таким чином, судова практика та висновки вчених дають можливість стверджувати, що мотив помсти впливає з ґрунті особистих відносин між вбивцею і його жертвою, у результаті чого помста персоніфікується, здобуває яскраво виражений особистісний характер. Вважаємо, що цими ж міркуваннями необхідно керуватися, відмежовуючи вбивство з помсти від вбивства з хуліганських мотивів. Останнє відбувається на ґрунті явної неповаги до суспільства, загальноприйнятих норм моралі, коли потерпілим, як правило, виявляється випадкова людина та конфлікт із якою не носить особистісний характер. Вбивство з помсти, навпаки, припускає наявність виключно особистісних взаємовідносин між вбивцею та потерпілим.

Як просте вбивство кваліфікується також вбивство вчинене з ревнощів. Словником української мови ревнощі розуміються як сумнів у вірності, коханні, підозра в зраді подружжя

[142, с. 473].

Психологи вважають, що «ревності – це складний психологічний феномен, оскільки він стосується емоційно (почуттєвої, поведінкової, когнітивної, ціннісної сторони особистості, актуалізуючи виникнення внутрішніх конфліктів, появу невротичних і психотичних реакцій» [41, с. 87].

Вченими-правознавцями ревності трактується як «побоювання втрати кохання, дружби, прихильності або іншого блага, поєднана із прагненням зберегти за собою володіння цим благом, утримати його» [147, с. 9], або ж «особливе психічне переживання, викликане зміною довірчих відносин між особами, яким ці відносини забезпечують внутрішню стабільність і безпеку емоційного стану» [18, с. 39]. Якщо ж мова йде про вбивства, пов'язані з відносинами між чоловіком і жінкою, які відбуваються на ґрунті еротичних ревностей, то це являє собою «комплекс переживань при дійсній або підозрюваній зраді коханої людини, який характеризується складною психологічною структурою, емоційними реакціями та станами, болісними сумнівами, складними проявами в інтелектуальній і вольовій сферах, різноманітним форм поведінки» [148, с. 16].

Вітчизняний дослідник О. Л. Старко відстоює позицію, що здебільшого вбивство через ревності має місце тоді, коли винний сумніваючись чи підозрюючи кохану(-ого), вбиває справжнього чи уявного суперника або людину, яку кохає. Вбивство з ревностей може вчинятися і через відмову одружитися, продовжувати шлюб чи інтимний зв'язок. Так, наприкінці 1998 року дружина підсудного Ж. громадянка П. покинула останнього та стала співмешкати з громадянином А. З цього часу підсудний Ж. намагався різними способами повернути дружину до себе, однак дані зусилля ні до чого не призвели і тому у нього на ґрунті ревностей виник злочинний намір, направлений на умисне вбивство громадянина А. Реалізуючи свій злочинний намір, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, підсудний Ж., взявши з собою з дому мисливську двоствольну рушницю, зарядив її двома патронами споряджених кулею та прибув до будинку, де мешкали громадянка П. та громадянин А. Продовжуючи реалізовувати свій злочинний намір, підсудний Ж. постукав у вікно зазначеного будинку. На даний стук вийшов громадянин А. В цей час підсудний Ж., реалізуючи свій злочинний намір, здійснив постріл з рушниці в область тулуба громадянину А., після чого з місця події втік, від отриманого поранення громадянин А. помер [26]. Також, відома низка вбивств, вчинених підлітком на ґрунті ревностей у зв'язку з тим, що батьки та інші родичі ставилися до вбитого (брата чи сестри) «краще», ніж до того, хто вчинив цей злочин [145, с. 498].

Треба погодитися, що питання про правову та морально-етичну оцінку ревностей є одним із дискусійних в юридичній літературі. У чисельних дослідженнях, присвячених злочинній поведінці, породженій ревностями мова про ревності як почуття, які детерміновані певними зовнішніми та внутрішніми подразниками, що здійснюють на психіку особистості психотравмуючий вплив. В якості зовнішніх подразників найчастіше виступають реальні люди, поведінка яких може ініціювати виникнення ревностей. Внутрішні подразники – це думки, фантазії, які теж можуть актуалізувати прояв ревностей [41, с. 87].

Звісно, що ревності як певні психічні переживання супроводжуються і іншими почуттями, такими як озлоблення, гнів, страхи, відчай, породжують помсту, заздрість, ненависть тощо.

Ближче всього до ревностей у цій низці побічних і похідних мотивів стоїть помста. У правовій літературі суперечливо вирішується питання про розмежування таких мотивів, як ревності та помста. Так, на думку деяких вчених, незважаючи на зовнішню подібність зазначених мотивів, природа їх виникнення різна. Помста, виникаючи на ґрунті особистих неприязних відносин, пов'язана з умисним заподіянням зла, неприємностей з метою відплатити за обра-

зу або страждання і тим самим відновити якусь психологічну рівновагу месника. Ревнощі ж, навпаки, виникають у виключно особистісних, інтимних відносинах між партнерами. Зміст ревнощів полягає в прагненні винного зберегти до себе емоційну прихильність потерпілого, бажанні відновити почуття кохання та прихильність певної особи [86, с. 12].

Однак, нам близькою видається позиція вчених, які вважають, що людина, що відчуває почуття ревнощів, вчиняючи вбивство, прагне розправитися або з особою, що проявила невірність, або з особою, що стала причиною цієї невірності. Насильство в подібних випадках часто виявляється помстою за справжню або уявну зраду. Отже, вбивство на ґрунті ревнощів є вбивство з помсти [51, с. 141].

На наше переконання, ревнощі є скоріше почуттями ніж мотивом вчинення злочину, який характеризується як внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого [78, с. 173]. Тобто, відчуваючи гостре почуття ревнощів, суб'єкт вчиняє умисне вбивство, керуючись усвідомленими мотивами, насамперед, помстою за дійсну чи уявну зраду, збереженням для себе певних моральних та матеріальних благ (часто розглядаючи свого партнера як певну «власність» в фізичному і духовному розумінні), відновленням певного статусу для себе та оточуючих. В будь-якому випадку для правильної кваліфікації повинні служити не первинність або похідність виникнення того або іншого мотиву, і тим більше – не особливості особи потерпілого, а виявлені та доведені мотиви ревнощів або помсти у якості ключових (спонукальних) факторів, домінант, що визначають поведінку вбивці.

Треба відмітити, що на законодавчому рівні мотиви помсти або ревнощів при умисному вбивстві у кримінальному праві країн романо-германської правової сім'ї не виділяється (за виключенням мотиву кровної помсти, який буде проаналізовано в наступному розділі).

За частиною першою статті 115 КК України кваліфікуються випадки умисного вбивства, вчиненого на прохання потерпілого. Судова практика відносить сюди випадки умисного вбивства з почуття жалю до потерпілого, джерелами такого жалю зазвичай є: невиліковна хвороба, що викликає нестерпні страждання; смертельна рана; екстремальна ситуація, що загрожує неминучою (болісною) загибеллю потерпілому [148, с. 17]. В цьому випадку буде доцільним вести мову про еутаназію, однак, дослідження цього правового феномена проводиться нами в рамках аналізу привілейованих видів вбивств.

До простого вбивства також можна віднести умисне заповідання смерті з використанням безпорадного стану потерпілого, на ґрунті неправильного уявлення про свій суспільний або службовий обов'язок, зі страху перед очікуваним або передбачуваним нападом при відсутності стану необхідної оборони, унаслідок порушення правил караульної служби, порушення правил застосування зброї представником влади та деякі інші. В будь-якому випадку, таке умисне суспільно небезпечне діяння може бути кваліфіковано за частиною першою статті 115 КК України при відсутності обтяжуючих обставин, передбачених частиною другою статті 115 КК України або пом'якшуючих обставин, передбачених статтями 116-118 КК України. При цьому, слід відмітити, що визначені у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» види простого вбивства практично не згадуються на нормативному рівні у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї, всі вони визначаються на рівні тлумачення офіційними інстанціями та науковими експертами.

З точки зору дослідження об'єктивних ознак злочинів проти життя представляє також інтерес злочин, передбачений статтею 129 КК України «Погроза вбивством».

Справа в тому, що дотепер в теорії і практиці кримінального права країн континентальної Європи немає єдиної точки зору щодо безпосереднього об'єкта та об'єктивної сторони цього

складу злочину, а в нашій державі це значно ускладнює застосування статті 129 КК України на практиці, на чому неодноразово вказували вітчизняні правники [200, с. 79].

За межами країн колишнього СРСР саме погроза вбивством як окремо визначене діяння зустрічається досить рідко, хоча погроза як така криміналізована в багатьох кримінальних кодексах країн романо-германської правової сім'ї. Так, у статті 170 Кримінального кодексу Іспанії закріплена кримінальна відповідальність за погрозу вбивством, вчиненням акту тероризму, масовими зараженнями певної групи населення, жителів певної місцевості, певного населеного пункту, певної етнічної або національної групи [173, с. 59]. Болгарський законодавець у статті 144 Кримінального кодексу Болгарії передбачає відповідальність за погрозу вбивством, при чому ця норма розташована в розділі V «Примус» глави другої «Злочини проти особи» [178, с. 113].

Встановлена відповідальність за погрозу вбивством також і французьким кримінальним законом (ч. 2 ст. 222-17, ч. 2 ст. 222-18 Кримінального кодексу Франції), у відділі присвяченому умисним посяганням на недоторканність особи [188, с. 194-195]. При цьому такі погрози повинні бути багаторазовими, або вираженими в письмовій, образотворчій або будь-якій іншій матеріальній формі, або повинні бути поєднані з вимогою виконати певні умови. У доктринальних джерелах з кримінального права відзначається, що погроза не повинна бути занадто двозначною, про що неодноразово заявляла Палата по кримінальних справах Касаційного Суду Франції. На думку членів цієї судової інстанції, «матеріальна форма вираження» погрози може полягати в зображенні труни або револьвера, у фігурці, простромленій голкою або ножем. Погроза повинна бути адресована певній особі, чого немає в тому випадку, коли особа проста викрикує які-небудь слова і неможливо з точністю встановити, кому вони адресовані. Ознаки кримінально карної погрози відсутні, наприклад, у випадку проголошення погрози «всадити кулю в дупу будь-якої особи, яка доторкнеться до моєї машини» (рішення Виправного трибуналу Парижа від 26 лютого 1973 р.). Проте не потрібно, щоб погрози були адресовані безпосередньо тій людині, до якої вони відносяться. Вони можуть бути висловлені в присутності третіх осіб або бути адресовані особам, які можуть передати їх потерпілому [162, с. 256].

Немає єдності щодо визначення об'єктивних ознак цього діяння і у кримінальному законодавстві країн колишнього СРСР. Погроза вбивством визнається як злочин проти життя і здоров'я особи (людини) кримінальними кодексами Азербайджану (ст. 134 Кримінального кодексу Азербайджану) [167, с. 155], Молдови (ст. 155 Кримінального кодексу Молдови) [180, с. 98], Російської Федерації (ст. 119 Кримінального кодексу Російської Федерації) [185], Таджикистану (ст. 120 Кримінального кодексу Таджикистану) [183], Узбекистану (ст. 112 Кримінального кодексу Узбекистану) [184, с. 325], України (ст. 129 КК України); як злочин проти здоров'я особи – кримінальними кодексами Латвії (ст. 132 Кримінального кодексу Латвії) [175, с. 155], Естонії (ст. 120 Кримінального кодексу Естонії) [165, с. 1137]; як злочин поєднаний з небезпечкою для життя і здоров'я особи – Кримінальним кодексом Литви (ст. 145 Кримінального кодексу Литви) [176, с. 252]; як злочин проти прав і свобод людини – Кримінальним кодексом Грузії (ст. 151 Кримінального кодексу Грузії) [171, с. 194]; як злочин проти волі, честі та гідності особи – кримінальними кодексами Білорусі (ст. 186 Кримінального кодексу Білорусі) [58, с. 682], Вірменії (ст. 137 Кримінального кодексу Вірменії) [177].

На існування проблеми визначення об'єкта погрози вбивством вказував ще професор М. Й. Коржанський [75, с. 46-48], який наголошував, що об'єкт посягання погрози вбивством потребує уточнення. В одних випадках об'єктом цього посягання називають громадський порядок [85, с. 392], в інших – життя [110, с. 270], в третіх – особисту безпеку [109, с. 305; 113, с. 248], іноді об'єкт цього злочину і зовсім не визначається [111, с. 76].

Враховуючи предмет нашого дослідження, слід зауважити, що ряд вітчизняних вчених

вважають, що безпосереднім об'єктом посягання у разі погрози не є життя [10, с. 10; 137, с. 11; 200, с. 81]. Автори зазначають, що реальної безпосередньої небезпеки для життя у момент проголошення винним погрози не виникає, так як винний і не має наміру у момент погрози позбавити потерпілого життя. Дослідник погрози вбивством В. В. Шаблистий, посилається ще на положення Пленуму Верховного Суду СРСР, який у конкретній кримінальній справі вказав, що погроза є таким діянням винного, яке не спрямоване безпосередньо на позбавлення життя. Вчений вважає, якщо ж винний, виказуючи погрозу, має намір позбавити потерпілого життя зараз же і скоює дії, що становлять безпосередню загрозу для життя потерпілого, то це буде вже замах на вбивство, а не погроза вбивством. Отже, у разі погрози вбивством винний посягає і не на життя, і не на здоров'я потерпілого [200, с. 80].

Інший дослідник І. В. Самощенко, визнаючи безпосереднім об'єктом будь-якої погрози особисту безпеку потерпілого, вважає, що найвдалішим виразником сутності погрози є поняття «залякування», яке викликає стан страху. На його думку, погроза впливає на свідомість і волю фізичної особи, порушуючи (або створюючи можливість порушення) нормальний душевний спокій потерпілого, здатна тягти за собою психічну травму [137, с. 11].

Ще один дослідник погрози вбивством Р.Ш. Бабанли, підтримавши концепцію об'єкта злочину як закріпленого в законодавстві порядку відносин між людьми, та визнавши, що сутність погрози вбивством полягає у психічному насильстві, об'єкт даного злочину пропонує визначати як встановлений законодавством порядок відносин між людьми, що забезпечує психічну недоторканість особи [10, с. 15].

На нашу думку, а ні запропоновані авторами особиста безпека, а ні встановлений законодавством порядок відносин між людьми, що забезпечує психічну недоторканість особи не дають розуміння, яким чином погроза вбивством знайшла своє місце серед злочинів проти життя і здоров'я, а не в інших розділах Особливої частини Кримінального кодексу України.

Вважаємо, що беззаперечним аргументом на користь того, що погроза вбивством відноситься саме до злочинів проти життя є реальність погрози вбивством як обов'язкова ознака діяння, передбаченого статтею 129 КК України.

Професор В. К. Грищук зазначає, що погроза вбивством має бути конкретною і реальною. Реальність погрози визначається достатністю підстав побоюватися її виконання, які у кожному випадку є різними. При визначенні реальності погрози значення має з'ясування форми, характеру, місця, часу, обстановки її висловлення, характеру попередніх взаємовідносин між винним і потерпілим тощо. Особливе значення при цьому має сприйняття погрози самим потерпілим, а також і присутніми при цьому іншими особами [112, с. 312].

Академік В. В. Сташис підкреслював, що «реальність погрози встановлюється в кожному окремому випадку з урахуванням конкретних фактичних обставин. При вирішенні цього питання слід ураховувати як суб'єктивний критерій (сприйняття погрози потерпілим), так і об'єктивний (спосіб та інтенсивність її вираження, особу винного, характер стосунків між ним і потерпілим тощо). Для визнання погрози вбивством реальною необхідно встановити, що винний вчинив такі дії, які давали потерпілому підстави побоюватися її здійснення, і що поведінка винного, його стосунки з потерпілим об'єктивно свідчили про реальність погрози» [82, с. 76-77]. Також вчений вважав, що погроза може бути висловлена як безпосередньо потерпілому, так і через третіх осіб. Необхідною умовою є те, що вона звернена до конкретної особи. Погрожувати вбивством можуть як особі, якій адресовано погрозу, так і близьким їй особам [82, с. 77].

Слушну думку про те, що погроза вбивством має на меті не тільки залякування потерпілого, але й «озвучування» реального умислу на спричинення смерті жертві у майбутньому висказав дослідник М. А. Овчинніков. Він зазначив, що нерідко виражену погрозу вбивством

можна розглядати як свідчення наявності у винного умислу на позбавлення життя потерпілого. Випадки, коли за висловленими погрозами скоюються вбивства, не залишають місця для сумнівів у тому, що вже під час вираження погроз у винних був повністю сформований умисел на їх здійснення [120, с. 151-152].

Саме формулювання диспозиції частини першої статті 129 КК України: «Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози» свідчить про те, що на момент вчинення погрози вбивством об'єктивно, реально існує загроза життю людини, а не тільки його психічному здоров'ю, недоторканості, особистій безпеці тощо. Тому саме життя конкретної людини виступає в якості безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого статтею 129 КК України, так само як погроза знищення майна (ст. 195 КК України) є злочином проти власності.

Раніше з суб'єктивної сторони вбивством вважалося як умисне, так і необережне заподіяння смерті людині. Відповідно, у кримінальних кодексах існував, а в кримінальному кодексі України існує і дотепер, склад вбивства через необережність (ст. 119 КК України). Така позиція закону не завжди сприймалася позитивно. Найбільш послідовним її критиком був професор М. Д. Шаргородський, який ще в 1947 році звернув увагу на те, що «під словом «вбивця» ми в побуті зовсім не розуміємо людину, що необережно позбавила кого-небудь життя, а з погляду кримінально-політичної недоцільно застосовувати поняття найважчого злочину проти особи до випадків необережного діяння» [202, с. 38]. Пізніше, відстоюючи свою точку зору, він відзначав, що «вираз «необережний вбивця» також суперечить духу мови, як вираз «необережний підпал», вбити та підпалити можна тільки умисно. Необережно можна тільки заподіяти смерть або викликати пожежу» [91, с. 478].

Більшість дослідників і авторів підручників того часу не розділяли погляду професора М. Д. Шаргородського, посилаючись на діюче законодавство та неприпустимість ослаблення боротьби з необережними злочинами проти життя. Перше заперечення не вимагало ніяких зусиль для його підтвердження, а друге було явно надуманим [100, с. 147].

Слід зазначити, що інститут кримінальної відповідальності за заподіяння смерті через необережність знайшов своє відбиття в законодавстві практично всіх зарубіжних держав романо-германської правової сім'ї. Однак обсяг і характер легального опису даного інституту мають чітко виражену специфіку.

Так, Кримінальний кодекс ФРН у параграфі 222 передбачає один загальний припис про заборону позбавлення життя через недбалість: «Хто через недбалість викликає настання смерті людини, карається позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим штрафом» [187, с. 132]. Заподіяння результату та порушення обов'язку турботи (про правомірну поведінку), на думку німецьких юристів, не обґрунтовують самі по собі караність. Тут необхідна об'єктивна ставлення смертельного результату, що припускає наявність зв'язку між порушенням обов'язку та цілями захисту життя. Роз'яснюється в літературі це так: у смертельному результаті повинне виражатися на основі адекватного складу діяння, у рамках якого розгортається дія причини, саме таке порушення обов'язку суб'єктом, яке він повинен був би уникнути виходячи з охоронних цілей закону. Це досить складна позиція. Вона вимагає ретельного аналізу всіх обставин справи. Однак такого роду проблематика даного злочину пов'язана з питаннями Загальної частини, насамперед з розумінням необережної вини, причинності та суб'єктивного ставлення [212, S. 45].

На практиці до кримінальної відповідальності за даною нормою притягаються особи, які, на думку суду, порушують які-небудь обов'язки. Наприклад, обов'язки, покладені на винного законом, службою або, що впливають із попередніх відносин між винним і потерпілим або їх поведінки. При цьому необхідно встановити, чи покладений був на винного в цьому зв'язку

обов'язок опікувати людське життя [162, с. 320].

Подібну до німецької модель формування досліджуваного злочину можна спостерігати і у Кримінальному кодексі Австрії. У ньому закріплюється дві загальні норми про заподіяння смерті через необережність. Так, згідно з параграфом 80 «Необережне вбивство» Кримінального кодексу Австрії: «Всякий, хто заподіює смерть іншій людині через необережність, підлягає покаранню позбавленням волі на строк до одного року» [166, с. 132]. Відповідно до параграфа 81 «Необережне вбивство при особливо небезпечних обставинах» названого кодексу: «Всякий, хто заподіює смерть іншій людині через необережність: 1) при особливо небезпечних обставинах; 2) після того через необережність, за допомогою вживання алкоголю або інших одурманюючих засобів довів себе до стану сп'яніння, що не виключає осудності, хоча він передбачав або міг би передбачити, що він має бути займатися діяльністю, здійснення якої в такому стані пов'язане з небезпекою для життя, здоров'я або тілесної цілісності іншої людини або здатне збільшити таку небезпеку або 3) тим, що він, хоча й через необережність, утримує, зберігає або провозить небезпечну тварину всупереч правовому припису або офіційному дорученню, підлягає покаранню позбавленням волі на строк до трьох років» [166, с. 132-133]. Необхідно відзначити, що у Кримінальному кодексі Австрії поряд з терміном «заподіяння смерті через необережність» вживається й «необережне вбивство», обидва терміни розглядаються як ідентичні за змістом.

Французький кодекс передбачає два види неумисних посягань на життя людини:

1) простий – неумисне заподіяння смерті іншій особі в результаті «помилки, необережності, неухважності, недбалості або невиконання обов'язку щодо безпеки або обережності, покладений законом або регламентом» (ч. 1 ст. 221-6 Кримінального кодексу Франції в редакції закону № 2000-647 від 10 липня 2000 р.) [188, с. 174-175];

2) кваліфікований – неумисне заподіяння смерті іншій особі в результаті «явно умисного порушення спеціальному обов'язку щодо безпеки або обережності, покладений законом або регламентом» (ч. 2 ст. 221-6 Кримінального кодексу Франції в редакції закону № 2000-647 від 10 липня 2000 р.) [188, с. 175].

Таким чином, розмежування неумисних посягань на життя провадиться залежно від форми вини, що характеризує невиконання певному обов'язку, покладеного законом або регламентом. Обидва ці діяння через їхній неумисного характер є проступками, а не злочинами.

Згідно з новою редакцією статті 121-3 Кримінального кодексу Франції, вина має місце, «якщо закон це передбачає, у випадку необережності, недбалості або невиконання обов'язку щодо обережності або безпеки, передбаченого законом або регламентом, якщо встановлено, що виконавець не діяв з нормальною старанністю з урахуванням, якщо буде потреба, змісту його місії, функцій або компетенції, також як можливостей і засобів, які він мав» [162, с. 252].

Таким чином, французький законодавець запровадив у кримінальне право так звану «змішану» форму вини, або «евентуальний умисел». Для даного випадку цю форму вини французькі юристи визначають у такий спосіб: особа, усвідомлюючи ризик заподіяння смерті іншій людині, свідомо ігнорує цей ризик, умисно порушуючи при цьому який-небудь обов'язок щодо безпеки або обережності. Доказ «евентуального» умислу впливає із самих обставин вчинення злочинного діяння. Обов'язок дотримання правил безпеки може впливати або із закону, або з регламенту. Термін «регламент», як відзначають французькі коментатори Кримінального кодексу, розуміється тут «не в конституційному значенні, а в більш широкому». Обтяжуюча обставина має місце і у тому випадку, коли особа умисно порушує який-небудь обов'язок щодо безпеки, установлений, наприклад, внутрішнім статутом підприємства [162, с. 253].

Французький законодавець відмовився від такого спеціального виду неумисного заподіяння смерті, як необережне поводження з вогнем («неумисний підпал»), який передбачався в

Кримінальному кодексі Франції 1810 року, відтепер такі дії розглядаються в рамках єдиного злочинного діяння, передбаченого статтею 221-6 Кримінального кодексу Франції.

Відповідальність за заподіяння смерті через необережність передбачена статтею 589 Кримінального кодексу Італії. Необережним вважається вбивство, вчинене через незнання, недбалість, недосвідченість або в результаті порушення законів і правил дії, що потягло за собою смерть потерпілого [208, Р. 432]. Найпоширенішими випадками необережного вбивства в Італії визнаються необережні заподіяння смерті в результаті професійної діяльності (зокрема, лікарями), дорожньо-транспортних випадків і в результаті порушення роботодавцями правил охорони праці [208, Р. 432-435].

Італійський кримінальний кодекс передбачає відповідальність за необережне вбивство, вчинене при обтяжуючих обставинах. Так, якщо діяння вчинене в результаті порушення правил дорожнього руху або правил безпеки праці, покарання збільшується [208, Р. 435].

У випадку смерті одного або кількох людей і заподіяння тілесних пошкоджень одному або декільком особам застосовується покарання, яке повинно бути призначене за найбільш тяжкий із вчинених злочинів і збільшене в три рази, при цьому строк позбавлення волі не повинен перевищувати дванадцять років [208, Р. 435].

Законодавець Республіки Сан-Марино приписами Загальної частини Кримінального кодексу встановив можливе коло дій (бездіяльності), які можна розглядати в якості необережних («недотримання юридичних норм або встановленого порядку або правил» «мимоволі або через недбалість», «необережно або через недосвідченість»). Спеціальна ж норма про неумисне позбавлення життя (ст. 163 Кримінального кодексу Сан-Марино) закріпила більш конкретні діяння, що визнаються необережними («недотримання правил вуличного руху, техніки безпеки» або «тяжке порушення обов'язків, що випливають зі здійснюваної професії»). При цьому звертає на себе увагу та обставина, що у випадку встановлення названих діянь кримінальна відповідальність за їхнє вчинення фактично підсилюється всього лише за рахунок застосування додаткового виду покарання – «заборони на використання професійної кваліфікації, на видачу дозволів і на одержання державної ліцензії» [182, с. 126].

Відповідальність за заподіяння смерті через необережність передбачена також у всіх кримінальних кодексах країн колишнього СРСР. Насамперед, звертає на себе увагу велика подібність у цьому питанні з позицією, закріпленою в статті 119 КК України. Збігаються як обсяг криміналізації, так і їх місце в системі інших кримінально-правових норм. Подібна близькість законодавчої конструкції та оцінки названого злочину обумовлена збереженням загальних історичних традицій, впливом дореволюційної та радянської школи кримінального права, прагнення до формування єдиного правового простору на території СНД.

Основою криміналізації діянь, що виражаються в необережному заподіянні смерті людині, на міжнародному рівні виступає Модельний кримінальний кодекс – рекомендаційний законодавчий акт для Співдружності Незалежних Держав, прийнятий 17 лютого 1996 року [104]. Базова кримінально-правова норма-заборона на заподіяння смерті через необережність закріплено в статті 116 даного кодексу. Вона складається із двох частин: «1. Заподіяння смерті через необережність – злочин середньої тяжкості; 2. Заподіяння смерті через необережність двом або більш особам – злочин середньої тяжкості» [104].

Зі змісту зазначеної статті випливає, що тут мова йде винятково про прості (побутові) випадки настання відповідних наслідків, які утворюють два відносно самостійних складів злочину – основний і кваліфікований.

У Кримінальному кодексі Білорусі загальна норма про заподіяння смерті через необережність (ст. 144 Кримінального кодексу Білорусі) [58, с. 569] має ідентичне зі статтею 116 Модельного кримінального кодексу СНД найменування та зміст. Проте, не можна не відзначити

істотну відмінність за суб'єктом злочину, передбаченого статтею 144 Кримінального кодексу Білорусі. Зокрема, відповідно до Модельного кримінального кодексу і кримінальних кодексів переважної більшості країн СНД кримінальна відповідальність за простий випадок заподіяння смерті через необережність настає при досягненні особою шістнадцяти років, тоді як у Кримінальному кодексі Білорусі – вже із чотирнадцяти років (ст. 27 Кримінального кодексу Білорусі) [58, с. 125].

Аналіз різних точок зору більшості дослідників дозволяє дійти висновку, що підхід до розв'язання даного питання повинен бути диференційованим. І дійсно, не викликає сумнівів той факт, що практично будь-які спеціальні випадки необережного заподіяння смерті людині, передбачені кримінальним законом, не можуть бути результатом дій (бездіяльності) осіб, які не досягли шістнадцяти років. Це пов'язане як з віковими особливостями людини, так і з фактичною відсутністю доступу неповнолітніх осіб до тих або інших джерел підвищеної небезпеки. У той же час, що стосується простих (побутових) випадків, то тут, безумовно, можуть бути і виключення. Наприклад, особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку, відкрила у квартирі газ, що привело до вибуху та загибелі сусідів (побутові випадки). Представляється, що з таких же міркувань (виключень) виходив білоруський законодавець, встановлюючи вік кримінальної відповідальності із чотирнадцяти років за злочини, що підпадають під статтю 144 Кримінального кодексу Білорусі.

Викликають інтерес загальні норми про заподіяння смерті через необережність в Кримінальних кодексах Республіки Таджикистан (ст. 108 Кримінального кодексу Таджикистану [183]) і Киргизії (ст. 101 Кримінального кодексу Киргизії [174]). Згадані статті мають однаковий зміст і складаються із двох частин:

1) заподіяння смерті через необережність, – карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той же строк.

2) заподіяння смерті через необережність внаслідок неналежного виконання особою своїх професійних обов'язків, а так само заподіяння смерті через необережність двом або більше особам, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той же строк з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або без такого.

Виходячи з викладеного видно, що законодавці зазначених держав, поєднали в рамках однієї частини (частини другої) два різні за ступенем небезпеки склади злочину: 1) заподіяння смерті двох і більше осіб; 2) настання цих же наслідків у відношенні однієї людини, але внаслідок неналежного виконання особою своїх професійних обов'язків. Подібна позиція представляється не зовсім обґрунтованою, тому що при всіх інших рівних умовах загибель кількох людей не може бути прирівняно до загибелі однієї людини, навіть якщо його смерть настала в результаті яких-небудь серйозних професійних порушень винного.

Своя специфіка в вирішенні досліджуваного питання передбачена і у кримінальному законодавстві прибалтійських країн. Зокрема, у статті 123 Кримінального кодексу Латвії законодавець без достатніх на те підстав рівною мірою оцінив характер і ступінь суспільної небезпеки як заподіяння смерті через необережність двом або більше особам, так і настання зазначеного наслідку внаслідок поводження з вогнепальною зброєю або вибуховими речовинами, або іншим загальнонебезпечним способом, нехай навіть одній людині [175, с. 147].

Подібне, але теж досить суперечливе формулювання загальної статті про заподіяння смерті через необережність можна зустріти і у статті 132 Кримінального кодексу Литви [176, с. 243-244].

Слід зазначити, що в теорії кримінального права запропонована досить велика кількість дефініцій зазначених злочинів і відповідно класифікацій останніх залежно від обраного кри-

терію їх виділення. Зокрема, виділяються обставини, які знаходять своє відображення у конкретних законодавчих приписах: 1) заподіяння смерті через необережність, вчинене в побуті, без використання технічних засобів; 2) заподіяння смерті через необережність, поєднане з використанням техніки, не пов'язане з виконанням професійних обов'язків; 3) заподіяння смерті через необережність внаслідок неналежного виконання особою своїх професійних обов'язків, не пов'язане з використанням управлінських функцій; 4) заподіяння смерті через необережність в сфері здійснення посадових (управлінських) функцій [77, с. 466-467]. Згідно іншої точки зору, з урахуванням сфери людської діяльності пропонується розділити досліджувані діяння на три групи: 1) заподіяння смерті через необережність, вчинене в побуті; 2) заподіяння смерті через необережність, вчинене в ході виконання професійних або службових обов'язків; 3) заподіяння смерті через необережність, пов'язане з використанням техніки [150, с. 29-30]. У свій час професор М. Д. Шаргородский, виходячи з різновиду (характеру) дій винного, диференціював їх на шість груп: 1) умисна злочинна дія; 2) дія, заборонена законом, але, ще не злочинна; 3) дія, заборонена яким-небудь правилом, наприклад, перевищення швидкості на автотранспорті; 4) дія, що суперечить даним науки та професійним правилам; 5) дія, що порушує нормальні правила обережності в гуртожитку; 6) дія або заняття професією, на яке дана особа за своєю освітою не мала права [202, с. 199].

На нашу думку, наведені вище класифікації злочинів, пов'язаних із заподіянням смерті через необережність, дійсно дозволяють певним чином узагальнити та виділити загальну норму – заподіяння смерті (вбивство) через необережність з одним об'єктом (життя іншої людини); з об'єктивною стороною, яка характеризується довільною або непрофесійною дією або бездіяльністю, одним суспільно небезпечним наслідком (смерть потерпілого) і суб'єктивною стороною, яка включає одну форму вини (необережність у вигляді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості).

Сам термін «заподіяння смерті через необережність» у науковій юридичній літературі трактується по-різному. Так, одні вчені розуміють під заподіянням смерті через необережність діяння (дія або бездіяльність) особи (або двох і більше осіб), вчинене внаслідок грубої недисциплінованості, необачності, неухважності або легкодумства, у результаті якого заподіяна смерть іншій особі, якщо винний не бажав або не передбачив її настання, хоча повинен був і міг це передбачити [199, с. 9]. Інші заподіяння смерті через необережність пов'язують із вчиненням діяння, що порушує різні правила обережності (що саме по собі не є злочином), у результаті чого наступають наслідки у вигляді смерті іншої людини, які винний не бажав або не передбачив [2, с. 24]. Вітчизняний дослідник О. А. Чуваков характеризує таке суспільно небезпечне діяння як дію або бездіяльність, що порушує певні правила поведінки в побуті, у процесі виробництва та в інших сферах, де суб'єкт злочину не є службовою особою [84, с. 233].

Спеціальними нормами є всі інші злочини, які заподіюють через необережність смерть іншій людині: вони мають два об'єкти (безпека в різних сферах людської діяльності та життя людини); об'єктивна сторона характеризується різними діяннями (фізичний вплив на потерпілого, невиконання або неналежне виконання професійних або службових обов'язків, неправильне використання техніки); суспільно небезпечний наслідок – смерть потерпілого виступає в якості кваліфікуючої, особливо кваліфікуючої та (або) винятково кваліфікуючої ознаки складу злочину [197, с. 145].

Важливим моментом щодо кваліфікації діяння, передбаченого статтею 119 КК України є те, що багато вітчизняних вчених у сфері кримінального права справедливо зазначають, що вживання законодавцем у назві і тексті статті 119 КК України поняття «вбивство» є нелогічним [35, с. 3; 38, с. 122]. Якщо взяти поняття «вбивство» в тій редакції, що викладена в частині першій статті 115 КК України, то, наприклад, назва статті 119 КК України буде виглядати так:

«Умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині через необережність». Отже, виходячи з такого буквального розуміння назви і змісту диспозицій норм цієї статті Кримінального кодексу України, її застосування стало проблемним для правоохоронних органів, оскільки одночасно наявність умисної та необережної форм вини при вчиненні одного конкретного вбивства виключається. Вихід з такої ситуації бачиться вченими в двох варіантах: а) визначити в частині першій статті 115 КК України вбивство як винне протиправне заподіяння смерті іншій людині, або б) змінити назву і диспозиції норм статті 119 КК України, виключивши з них поняття «вбивство» та замінивши його на поняття «позбавлення життя» [38, с. 122]. На нашу думку, другий варіант видається більш доцільним. При його реалізації і в назві і в тексті статті 119 КК України буде словосполучення «позбавлення життя через необережність», що цілком узгоджуватиметься з поняттям вбивства, закріпленим в частині першій статті 115 КК України. Як вже зазначалося, такий підхід був запропонований ще М. Д. Шаргородським [202, с. 38]. Тому з точки зору кримінальної політики недоцільно застосовувати поняття «вбивство» як самого тяжкого злочину проти особи у випадку необережного заподіяння смерті. З другого боку, Кримінальний кодекс передбачає чисельні випадки відповідальності за діяння, що потягли з необережності смерть людини. Ці злочини також прийшлося би називати вбивствами. Не можна, визначивши вбивство як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, в подальшому використовувати цей термін для позначення необережного діяння. Для позначення кожного з цих злочинів доцільно використовувати різні терміни [35, с. 3]. Цим обґрунтовується наша позиція щодо доцільності зміни термінів у назви та диспозиції статті 119 КК України «вбивство через необережність» на «заподіяння смерті з необережності», оскільки це не відповідає поняттю вбивства, визначеному частиною першою статті 115 КК України.

В рамках розмежування умисного та необережного заподіяння смерті інтерес для дослідження представляє диспозиція стаття 120 КК України «Доведення до самогубства». Особливістю даного діяння є те, що, хоча саме самогубство є одним з різновидів неприродної смерті, але, при цьому, доведення до самогубства – єдиний злочин проти життя особи, який не охоплюється поняттям вбивства. Адже, цей злочин вчиняється суб'єктом злочину проти життя іншої особи не прямо, а опосередковано. Саме тому, на нашу думку, стаття 120 КК України потребує співставлення із відповідними нормами кримінальних кодексів країн романо-германської правової сім'ї.

На теперішній час у Європі повністю відмовилися від кримінального переслідування самогубців, і законодавство пішло по шляху встановлення кримінальної відповідальності за підбурювання до суїциду або інше сприяння самогубству.

Цікаво, що законодавство багатьох європейських країн, на відміну від України, не дуже чітко розрізняє поняття «доведення до самогубства» і «вбивство». Поняття доведення до самогубства в деяких законодавчих актах країн континентального права доповнене або замінене термінами «підбурювання», «пособництво», «сприяння» самогубству. Так, наприклад, польський кримінальний закон в статті 151 передбачає покарання особи, яка шляхом умовлянь або надання допомоги доводить людину до замаху на своє життя. У випадку смерті потерпілого або нанесення їм самому собі тяжкої шкоди здоров'ю ці діяння розглядаються з урахуванням наслідків за статтями, що передбачають кримінальну відповідальність за вбивство та умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю [181, с. 126].

А, наприклад, у параграфі 236 Кримінального кодексу Норвегії зазначено, що особа, яка сприяє тому, щоб хто-небудь позбавляв себе життя, заподіював собі значні тілесні ушкодження або збиток здоров'ю, підлягає покаранню за пособництво вбивству або за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинених відносно особи, згодної на це [160, с. 206-207].

Кримінальний кодекс Республіки Сан-Марино пішов ще далі. У випадку підбурювання до

самогубства, що призвело до смерті неповнолітнього або душевнохворої особи, відповідальність настає як при вчиненні вбивства (ч. 3 ст. 151 Кримінального кодексу Республіки Сан-Марино). Частина перша та друга зазначеної статті передбачають відповідальність за підбурювання та надання допомоги в вчиненні самогубства. При цьому вказується, що при заподіянні серйозного тілесного ушкодження застосовується менш суворе покарання, чим при смерті самогубця [182, с. 120].

Деяко інакше на зазначену проблему дивиться законодавець Іспанії. Кримінальний кодекс цієї країни розрізняє такі склади, як доведення до самогубства: «Особа, яка довела іншу людину до самогубства, позбавляється волі» (ч. 1 ст. 143 Кримінального кодексу Іспанії) і сприяння в цьому (ч. 2, 3 ст. 143 Кримінального кодексу Іспанії): «Особа, що сприяла іншій людині в вчиненні самогубства, позбавляється волі» [173, с. 86]. Однак санкція за доведення до самогубства – до восьми років позбавлення волі – не дуже відрізняється від санкції за вбивство. У зв'язку із цим можна зробити висновок, що і ця країна не виходить за рамки загальноєвропейського погляду на проблему.

Цікавим підходом до кримінально-правового регулювання проблеми самогубств представляється повна заборона на схилення до суїциду, у будь-якій формі. У ряді європейських країн ці норми застосовуються досить успішно та служать ефективною перешкодою на шляху створення всякого роду клубів самогубців і діяльності сект, що проповідують порятунок душі через суїцид. Так, стаття 580 Кримінального кодексу Італії говорить: «Хто переконає іншого вчинити самогубство, або зміцнить у ньому намір покінчити із собою, або надасть йому яким-небудь чином сприяння при виконанні самогубства, карається, якщо самогубство відбулося» [162, с. 404]. Покарання посилюється у випадку, якщо від злочину постраждав неповнолітній або душевнохвора людина [162, с. 405].

Кримінальний кодекс Австрії в параграфі 78 встановлює відповідальність за схилення до самогубства: «Усякий, хто схиляє іншого до того, щоб убити себе самого, або надає йому в цьому допомогу, підлягає покаранню» [166, с. 132]. Разом з тим, норма схожа з українською нормою, що передбачає відповідальність за доведення до самогубства, у цьому кримінальному законі відсутня.

У Кримінальному кодексі Голландії теж відсутнє поняття «доведення до самогубства», однак стаття 294 передбачає кримінальну відповідальність за підбурювання до самогубства і допомогу в його вчиненні: «Особа, яка умисно підбурює іншу особу вчинити самогубство, допомагає самогубству іншої особи або забезпечує для цієї іншої особи засоби, щоб вчинити самогубство, підлягає покаранню...» [170, с. 386].

Практично аналогічно звучить стаття 223-13 Кримінального кодексу Франції, а в статті 223-14 зазначено буквально наступне: «Пропаганда або рекламування будь-яким способом товарів, предметів або методів як засобів заподіяння собі смерті карається...» [188, с. 218-219]. Зазначений склад відносно новий і в кримінальних кодексах інших європейських країн не зустрічається. Можна припустити, що він спрямований проти масового схилення до самогубства людей через Інтернет чи засоби масової інформації. Можливо, що такий склад незабаром з'явиться в кримінальних кодексах інших європейських держав.

Деяко інший підхід до проблеми самогубств передбачений кримінальним законодавством країн колишнього СРСР. Дійсно, кримінальні кодекси України, Литви, Латвії, Естонії, Білорусії, Молдавії містять склад «доведення до самогубства». Так, стаття 133 Кримінального кодексу Литви: «Схилення людини до самогубства або доведення до нього шляхом (способом) жорстокого та підступного поводження» [176, с. 244]. Незважаючи на формулювання «схилення людини до самогубства», цей склад відрізняється від статей кримінальних кодексів Італії, Австрії, Франції, Голландії та інших європейських країн, оскільки йдеться далі тільки

про жорстоке і підступне поводження, тобто мається на увазі те ж саме доведення до самогубства. Що ж приховано за словами «підступне поводження», залишається незрозумілим. Стаття 134 Кримінального кодексу Литви встановлює відповідальність за надання допомоги в самогубстві безнадійно хворому людині, схожа на параграф 77 Кримінального кодексу Австрії [176, с. 244-245].

Частина перша статті 124 Кримінального закону Латвії визначає доведення до самогубства дещо ширше: «Доведення особи, що не знаходилася у матеріальній або іншій залежності від винного, до самогубства або до замаху на самогубство шляхом жорстокого поводження з нею або систематичного приниження її честі та гідності карається...» [175, с. 147-148]. Ці ж дії, вчинені у відношенні особи, що перебуває у матеріальній залежності від винного, що призвели до самогубства або замаху на нього, караються більш суворо.

Кримінальний кодекс Білорусі в частині другої статті 145 передбачає відповідальність за доведення до самогубства або замаху на нього, вчинене особою шляхом погроз, жорстокого поводження або систематичного приниження особистої гідності особи, що перебуває у матеріальній або іншій залежності від винного [58, с. 572]. Однак, Кримінальний кодекс Білорусі відрізняється від литовського, латвійського та українського тим, що включає і «західноєвропейську модель», передбачивши відповідальність за схилення до самогубства (ст. 146 Кримінального кодексу Білорусі), у тому числі в якості кваліфікуючих ознак схилення до самогубства двох або більше осіб або неповнолітнього [58, с. 573].

Окрему увагу необхідно приділити статті 150 Кримінального кодексу Молдови Так, до переліку способів, якими можна довести до самогубства, крім зазначених вище, належать: наклеп, цькування і образа: «Доведення до самогубства або замаху на нього, що з'явилося результатом цькування, наклепу або образи з боку винного – карається» [180, с. 96]. Якщо порівнювати з українським законодавством, то є незрозумілим, чому ці способи відокремлені, адже набагато зручніше було б об'єднати їх під терміном «приниження людської гідності», як це зробив вітчизняний законодавець. Так, в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» зазначається, що під терміном «систематичне приниження людської гідності» мається на увазі тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глуmlinня над ним, тощо) [133].

В будь-якому разі, досліджуваний злочин у всіх розглянутих нормативно-правових актах буде мати місце з моменту самогубства (позбавлення себе життя) або замаху на нього (спроби позбавити себе життя) потерпілого.

У науковій літературі існує думка, що з об'єктивної сторони цей злочин має матеріальну модель. При такому підході доведення особи до самогубства або замах на нього є наслідком жорстокого поводження з потерпілим або систематичного приниження його гідності. Виходячи із цього із суб'єктивної сторони цей злочин характеризується непрямим умислом або злочинною недбалістю. Разом з тим останнім часом у літературі було висловлене судження, що з об'єктивної сторони це посягання все-таки має формальну конструкцію злочину. Так, на думку білоруського дослідника В. В. Марчука: « при доведенні до самогубства... правомірно порушувати питання про психічне відношення винної особи тільки до діяння, що характеризується жорстоким поводженням з потерпілим або приниженням його гідності. І в цьому змісті умисел може бути тільки прямим. Суїцид або його спроба є не наслідком, а необхідною умовою кримінальної відповідальності за доведення до самогубства» [97, с. 31].

С цією позицією справедливо погоджується вітчизняний дослідник О. А. Гусак, яка зауважує, що «у статті 120 КК України мова йде про доведення до самогубства або до замаху на самогубство, але не про саме самогубство або про замах на самогубство. Насправді, при

доведенні до самогубства винного не можна обвинуватити в заподіянні смерті потерпілому з декількох причин. Так, заподіяння смерті при самогубстві, як вже вказувалося, не є злочином. Крім того, смерть потерпілому заподіює не винний у доведенні до самогубства, а сам потерпілий. Через те, що самогубство не є злочином, не можна сказати, що при доведенні до самогубства зі сторони винного має місце безпосереднє заподіяння або співучасть. Відтак, дії суб'єкта відповідальності при доведенні до самогубства не перебувають у прямому причинному зв'язку зі смертю потерпілого. При доведенні до самогубства причинний зв'язок якщо і є, то тільки між діями винного та діями, вчиненими потерпілим для заподіяння собі смерті. Відповідно при доведенні до самогубства смерть потерпілого не є безпосередньо наслідком дій винного» [40, с. 13]. На наш погляд, така позиція вчених є цілком логічною.

З цього положення виникає питання щодо суб'єктивної сторони цього суспільно небезпечного діяння. Тут єдиної позиції у вчених різних країн, в тому числі і вітчизняних, немає. Так, на думку професора Г. М. Борзенкова, «із суб'єктивної сторони доведення до самогубства може бути вчинене з будь-якою формою умислу. При прямому умислі винний передбачає можливість самогубства потерпілого, бажає цього, а при непрямому – свідомо допускає той же результат. Існує думка, що при наявності прямого умислу на доведення до самогубства потерпілого вчинене є вбивством... Така думка помилкова. Прихильники її випускають із уваги відмінності в об'єктивній стороні вбивства та доведення до самогубства. ... на відміну від вбивства, винний не робить дій, що безпосередньо приводять до смерті потерпілого. Останній сам приймає рішення попроситися з життям і сам приводить його у виконання, керований своїми свідомістю та волею» [92, с. 147].

Академік В. В. Сташис зазначав, що суб'єктивна сторона доведення до самогубства «характеризується виною, яка може бути як у формі умислу, так і у формі необережності. Особа може бажати настання наслідків у вигляді самогубства потерпілого або замаху на самогубство, не бажати, але свідомо їх припускати чи легковажно розраховувати на їх відвернення, або не передбачати можливості таких наслідків, за умови, що вона могла і повинна була це передбачити. Якщо особа не передбачала і не могла передбачити самогубства або замаху на самогубство з боку потерпілого, відповідальність за доведення до самогубства наставати не може» [82, с. 54]. Однак, професор В. К. Грищук вважає, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом до діяння, умислом або необережністю до наслідків. При цьому, вчений уточнює, якщо винний умисно схилив до фактичного самогубства або до замаху на таке самогубство особу, яка хвора на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, то вчинене, залежно від обставин справи, слід кваліфікувати тільки за відповідною частиною (і пунктом ч. 2) статті 115 КК України або за відповідною частиною статті 15 КК України і відповідною частиною (і пунктом ч. 2) статті 115 КК України [112, с. 291]. Тобто, мова йде про змішану форму вини.

Такої самої позиції дотримується дослідник Є. В. Шевченко, який відносить злочин, передбачений статтею 120 КК України до «злочинів зі складною формою вини», які, в свою чергу, є різновидом злочинів зі змішаною формою вини як явища родового [203, с. 110, 112]. Вчений зазначає, що самогубство або замах на нього варто розглядати як похідну шкоду від такого діяння, як жорстоке поводження з потерпілим, що охоплює собою, приміром, різні види тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому, які виступають як проміжним наслідком [203, с. 110].

У дисертаційних дослідженнях останніх років питання про суб'єктивну сторону доведення до самогубства теж не знайшов однозначної відповіді. Наприклад, дослідник Л. М. Шестопалова розглядав можливість вчинення зазначеного діяння як з непрямим умислом, так і за необережністю [204, с. 11]. А дослідник Ю. О. Уколова вважає, що доведення до самогубства характеризується необережною формою вини у виді злочинної недбалості [192, с. 166].

Нарешті, висловлюється точка зору, яка пов'язує суб'єктивну сторону доведення до самогубства тільки з умисною формою вини. Зазначається, що доведення до самогубства або замаху на нього може бути вчинене як із прямим, так і з непрямим умислом [59, с. 250-251; 81, с. 43]. Ця позиція вчених представляється нам найбільш правильною, адже, суб'єктивна сторона складу злочину, зазначеного в статті 120 КК України «Доведення до самогубства» характеризується умисною формою вини, хоча деякі автори та окремі судові рішення відображають позицію, відповідно до якої, такий злочин може бути вчинений не тільки з непрямим умислом, а й з необережності [28]. Як вже зазначалося, наявність прямого умислу при вчиненні відповідних діянь утворює, на їхню думку, вбивство. Але прихильники названої точки зору не враховують послідовність дій, які відтворюють особливості об'єктивної сторони аналізованого злочину, які мають, на наш погляд, принципове значення для оцінки таких діянь та відмежування його від вбивства [193, с. 19]. Однак, на думку вчених, якщо погодитися з позицією, що доведення до самогубства може бути вчинено за необережністю, то цей склад злочину втрачає свій юридичний зміст [40, с. 15].

Тим більше, якщо визнати, що доведення до самогубства можливо і з необережною формою вини, то за злочин, який вчиняється і з умислом, і з необережності буде встановлена та сама санкція. У зазначеній ситуації порушується принцип диференціації кримінальної відповідальності. «Межі санкції повинні бути прямо пропорційні конкретності й точності ознак складу, описаних у диспозиції. Чим конкретніше описана об'єктивна сторона злочину, тем вужче можуть бути максимальні та мінімальні межі санкцій» [56, с. 145].

Вважаємо, що як злочин проти життя може розглядатися лише умисна форма доведення до самогубства, коли винна особа бажає настання наслідків у вигляді самогубства потерпілого чи не бажає, але свідомо їх припускає. В такому випадку винний обирає таку специфічну форму реалізації власного умислу на спричинення смерті потерпілого, коли під впливом негативних, нестерпних для жертви діянь з боку суб'єкту злочину, потерпілий сам вирішує позбавити себе життя.

При необережній формі доведення до самогубства, коли винний при цькуванні потерпілого та жорсткому поводженні з ним легковажно розраховує на ненастання наслідків в вигляді самогубства потерпілого або його замаху на самогубство або не передбачає можливості таких наслідків, за умови, що він міг і повинен був це передбачити, взагалі, не можна розглядати як злочин проти життя, так як мета і мотив вчинення такого злочину ніяк не спрямовані на позбавлення життя потерпілого. Скоріше, в даному випадку, ми можемо вести мову про злочин проти моральності, про порушення моральних засад суспільства в частині ставлення до людської особистості через жорстоке поводження з нею, шантаж, примус до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності. Пропонуємо доповнити Кримінальний кодекс України статтю 304-1 «Доведення до самогубства з необережності» наступного змісту:

«Доведення до самогубства особи шляхом жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, якщо це не було спрямовано на позбавлення життя потерпілого, –

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років».

2.3. СУБ'ЄКТ В СИСТЕМІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ В КРАЇНАХ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Суб'єктом злочину проти життя у вітчизняному кримінальному законодавстві може бути особа, яка при вчиненні умисного вбивства (статті 115-117 КК України) досягла віку чотирнадцяти років, при вчиненні умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України), вбив-

ства через необережність (ст. 119 КК України), доведення до самогубства (ст. 120 КК України), погрози вбивства (ст. 129 КК України) – шістнадцяти років. Для притягнення до відповідальності за частиною другою статті 120 КК України необхідно, щоб суб'єктом була особа, від якої потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності [81, с. 46].

Вчення про суб'єкт злочину привертає увагу багатьох вчених-правників, психологів у зарубіжних країнах [5; 102; 211]. Необхідність повного та всебічного дослідження даного питання багато в чому визначається тим, що як в науці, так і судовій практиці є спірні питання, пов'язані з поняттям суб'єкта злочину.

Із змісту статті 18 КК України випливає, що суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками – це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до законодавства може наставати кримінальна відповідальність.

Слід зазначити, що у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї, як правило, відсутні норми про основні ознаки суб'єкта злочину. Це пояснюється тим, що такі ознаки розглядаються як необхідні умови обвинувачення особи або його осудності.

Крім того, у ряді країн континентальної Європи суб'єктом злочину може бути як фізична, так і юридична особа (корпорація). На сьогодні така відповідальність існує в Данії, Голландії, Португалії, Франції, Фінляндії та інших державах. Визнання суб'єктом юридичної особи у кримінальному законодавстві для більшості зарубіжних країн питання залишається досить дискусійним. Однак, все це ніяким чином не порушує основний постулат вітчизняної кримінально-правової доктрини про суб'єкта злочину як виключно фізичну особу.

По-різному встановлений і вік кримінальної відповідальності у кримінальному законодавстві країн континентальної Європи. Однозначна думка існує тільки при визначенні віку кримінального повноліття. Більшість країн встановлює його на рівні вісімнадцяти років. Нижня межа віку кримінальної відповідальності коливається між десятьма та шістнадцятьма роками, а у деяких країнах низький вік кримінальної відповідальності компенсується заборонаю застосування до неповнолітніх осіб «звичайного» кримінального покарання (Італія, Швейцарія тощо) [162, с. 401; 189, с. 136-139].

Суб'єктом злочину за чинним Кримінальним кодексом Франції визнається особа, що досягла тринадцятирічного віку. Хоча якщо йому не виконувалося шістнадцять років, суд має право застосувати до нього скорочене наполовину покарання [188, с. 170-82].

За німецьким кримінальним правом суб'єктом злочинного діяння є фізична осудна особа, що досягла чотирнадцятилітнього віку. Дане положення кримінальної відповідальності міститься не в Кримінальному кодексі ФРН, а в Законі «Про відправлення правосуддя по справах про неповнолітніх» від 4 серпня 1953 року (у редакції 1974 року) і встановлюються на рівні чотирнадцяти років [210]. При цьому в законодавстві Німеччини закріплюється так звана вікова осудність – особа, що не досяглася чотирнадцяти років, є, відповідно до змісту параграфу 19 Кримінального кодексу ФРН, неосудною. У систему загальних судів включені як самостійні підрозділи судів по справах неповнолітніх, які розглядають справи про злочини, вчинені особами у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [47, с. 336].

У Кримінальному кодексі Іспанії встановлений досить високий загальний вік кримінальної відповідальності – вісімнадцять років. Разом з тим неповнолітні, які вчинили злочин, можуть притягатися до кримінальної відповідальності за спеціальним законом про кримінальну відповідальність неповнолітніх (ст. 20 Кримінального кодексу Іспанії) [173, с. 16].

При аналізі вікових меж кримінальної відповідальності необхідно розглядати ще одну категорію – осіб похилого віку. Проблема верхньої вікової межі кримінальної відповідальності в юридичній літературі розглядається лише в останні роки. На нашу думку, це можна пояснити тим, що необхідність наукового обґрунтування верхньої межі кримінальної відповідальності

менше, ніж для нижньої вікової межі, тобто потреба суспільства в такому регулюванні менш актуальна в порівнянні з визначенням відповідної вікової межі для неповнолітніх.

Водночас, аналіз демографічної ситуації останніх років демонструє загальну тенденцію зростання тривалості життя населення як у світі, так і в Україні; відбувається збільшення частки літніх людей, тобто зміна прогресивного типу вікової структури населення на регресивний тип [6, с. 6]. Це пов'язано з двома основними факторами: розвитком медицини і суттєвим зниженням народжуваності як загальносвітової тенденції в розвинених країнах. В літературі зазначається, що зміна вікової структури населення позначається як на кількісних характеристиках злочинності, так і на інтенсивності злочинності осіб окремих вікових груп [37, с. 11]. На цьому тлі відзначається постійне, нехай і не настільки значне, зростання злочинності літніх осіб, пов'язане з політико-економічними перетвореннями останніх п'ятнадцяти років, які привели до падіння рівня життя старшого покоління на тлі розшарування суспільства на класи, відсутності достатньої соціальної підтримки держави.

Як вважають вітчизняні вчені-кримінологи, вік сам по собі не є визначальним фактором злочинності; водночас, одні й ті ж соціальні умови неоднаково впливають на поведінку осіб різних вікових груп. Інтенсивність розвитку злочинів серед тієї чи іншої вікової групи залежить не від віку, як біологічної особливості, а насамперед від тих умов соціального середовища, в якому живе людина [6, с. 14; 37, с. 12].

Зазначені обставини дають можливість говорити про продовження в найближчому майбутньому зростання злочинності літніх осіб, в тому числі і проти життя; отже, вбачається можливим розгляд комплексу можливих кроків і заходів щодо вдосконалення кримінальної політики, диференціації кримінальної відповідальності, оптимізації застосування заходів кримінально-правового характеру до названої вікової категорії.

В літературі можна зустріти різні класифікації періодів похилого віку. Так, за даними Організації Об'єднаних Націй та Всесвітньої організації охорони здоров'я, особи у віці шістдесяті років і старші, розглядаються як люди похилого віку. Однак, у демографічній статистиці України традиційно виділяють три вікові групи, які відповідають основним періодам життя:

- а) допрацездатний (від народження до чотирнадцяти років для обох статей);
- б) працездатний (п'ятнадцять-п'ятдесят дев'ять років для чоловіків і п'ятнадцять-п'ятдесят чотири роки для жінок);
- в) післяпрацездатний (шістдесят років і старше – для чоловіків; п'ятдесят п'ять і старше – для жінок) [37, с. 8].

Після аналізу всіх цих даних дослідник О. М. Гришко, спираючись на положення Закону України від 16 грудня 1993 року «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» прийшла до висновку, що до осіб похилого віку слід відносити чоловіків у віці від шістдесяти років та жінок у віці від п'ятдесяти п'яти років [130].

На думку зарубіжних вчених, можливі такі варіанти групування розглянутої категорії: у відповідності до календарного віку, особи у віці від шістдесяти до сімдесяти п'яти років відносяться до похилого, від сімдесяти п'яти до вісімдесяти дев'яти років – до старечого віку, а дев'яностолітні та старші – до довгожителів [106, с. 63].

На нашу думку, виділення декількох геронтологічних вікових періодів в рамках кримінального права не має сенсу і необхідності у всякому разі з позицій кримінального права. В даному випадку, слід погодитися з відомим кримінологом, професором Ю. М. Антоняном, який стверджує, що градація віку літніх осіб не повинна бути єдиною для всіх наукових дисциплін, необхідно враховувати різноманітність їх дослідних завдань [7, с. 67].

Необхідно відзначити, що чинний Кримінальний кодекс України передбачає ряд заходів в цьому напрямку, які потрібно врахувати при призначенні покарання. Так, відповідно до части-

ни третьої статті 56, частини другої статті 57 і частини третьої статті 61 КК України, покарання передбачене цими нормами не призначається особам, які досягли пенсійного віку. Однак, згідно з частиною другою статті 64 КК України, довічне позбавлення волі не призначаються жінкам незалежно від віку і чоловікам, які досягли до моменту винесення судом вироку шістьдесятип'ятирічного віку.

Конкретизувати єдиний для всіх осіб вік, в якому обов'язково матиме місце постаріння, неможливо в силу індивідуальності розвитку кожної людини. Похилий вік обумовлює специфічні біологічні перетворення в фізіологічній та психологічній сферах, не пов'язані з психічними розладами, наприклад, так зване старече одряхління [6, с. 9].

При цьому, вважаємо невірною точку зору деяких вчених, що наявність у особи, яка вчинила злочин такої хвороби як старече слабоумство, може бути покладена в основу звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності у випадку, коли це призводить до нерозуміння особою суспільно небезпечного характеру своїх дій, або визначає неможливість керувати ними, так як зміни, викликані такою хворобою, найчастіше незворотні і мають чітко виражений віковий характер. До таких осіб не має сенсу застосовувати кримінальні покарання або примусових заходів медичного характеру через їх нездатність до виправлення і неможливості вилікування [13, с. 128].

Очевидно, що у випадку, коли особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок і такої хвороби як старече слабоумство, то мова йде про визнання такої особи неосудною, і її похилий вік вже не бути мати ніякого юридичного значення, тим більше не йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності. Що ж стосується ефективності чи неефективності примусових заходів медичного характеру стосовно таких осіб, це питання необхідно розглядати виключно в медичній площині, з точки зору не тільки можливості вилікування таких осіб, а хоча б можливості їхньої соціальної адаптації.

Підводячи підсумок обговоренню питання про необхідність законодавчої регламентації похилого віку суб'єкта злочину, слід зазначити, що оптимальним і достатнім бачиться виділення єдиної вікової межі, після досягнення якої особа вважається такою, що має похилий вік з відповідними кримінально-правовими наслідками. Досягнення такого віку виступатиме підставою для диференціації кримінальної відповідальності досліджуваної категорії осіб. Як вже вказувалося, законодавець використовує шістьдесятип'ятирічний вік як максимальну межу застосування окремих видів покарання. На нашу думку, даний вік є оптимальним для закріплення в Кримінальному кодексі України в якості похилого віку суб'єкта злочину як обставини, що пом'якшує кримінальну відповідальність, додавши відповідний пункт до статті 66 КК України. На нашу думку, це буде повною мірою відповідати принципу гуманізму і позбавить суд можливості ігнорувати похилий вік суб'єкта злочину, як це часто трапляється на практиці.

Важливою передумовою кримінальної відповідальності, яка вимагає обов'язкового встановлення, у кримінальному праві є кримінальна дієздатність особи – осудність. Тому значна увага приділяється в законодавстві країн романо-германської правової сім'ї визначенню тих умов, які можуть виключити або зменшити осудність особи.

Кримінальний кодекс ФРН містить також норми про неосудність внаслідок психічних розладів та про зменшену осудність. Так, параграф 20 Кримінального кодексу ФРН містить медичні критерії неосудності: хворобливий психічний розлад, глибокий розлад свідомості, слабоумство або інше тяжке психічне відхилення. Ця ж норма встановлює, що особа діє безвинно, якщо вона при вчиненні діяння внаслідок зазначених психічних розладів не здатна була усвідомлювати протиправність діяння або діяти зі свідомістю їх протиправності. Глибокий розлад свідомості може бути, наприклад, у стані гіпнозу, афекту, наркотичного сп'яніння

та на практиці практикується відносно довільно [161, с. 389]. Таким чином, у параграфі 20 Кримінального кодексу ФРН розкрита одна з основних характеристик неосудності за німецьким кримінальним законодавством: неосудна особа, вчиняючи діяння, виконує склад закону, але в силу зазначених причин вона діє безвинно.

Поняття неосудності за французьким кримінальним законодавством визначається двома критеріями: медичний критерій – наявність психічного або нервово-психічного розладу; психологічний критерій – відсутність здатності усвідомлювати або контролювати свої дії (ст. 122-1 Кримінального кодексу Франції) [188, с. 79]. У кримінальному законодавстві Франції відома формула обмеженої осудності. Відповідно до цього особа визнається обмежено осудною, «якщо в момент вчинення діяння вона перебувала в стані психічного або нервово-психічного розладу, який погіршив його здатність усвідомлювати або контролювати свої дії» [188, с. 80]. Визнання особи обмежено осудною не звільняє його від кримінальної відповідальності, але є підставою для пом'якшення покарання або застосування заходів медичного характеру.

Законодавцем Іспанії неосудність віднесена до обставин, які дає підстави для звільнення від кримінальної відповідальності.

У відповідності статті 21 КК Іспанії не підлягає кримінальній відповідальності:

1. «той, хто під час вчинення кримінально-карного діяння через яке-небудь психічне відхилення або порушення не міг усвідомлювати протиправності чиненого ним діяння або керувати своїми діями;
2. той, хто під час вчинення злочину перебував у стані сильного алкогольного отруєння, під дією токсичних або одурманюючих наркотичних речовин, психотропних речовин і інших, і не мав умислу вчинити злочин або не передбачив чи не повинен був передбачити можливості його вчинення, а також перебував під впливом синдрому абстиненції через вплив таких речовин, що перешкоджало розумінню ним протиправності діяння або управлінню своїми діями;
3. той, хто страждав психічними порушеннями, які супроводжуються нездатністю усвідомлювати дійсність, з народження або з дитинства». Не може бути основою звільнення від кримінальної відповідальності тимчасовий психічний розлад «якщо він був спровокований самим суб'єктом з умислом вчинити злочин або у випадках, коли вона передбачала або повинна було передбачити можливість його вчинення» [173, с. 17-18]. У випадках, передбачених частиною першою, другою, третьою даної статті при необхідності призначаються заходи безпеки, передбачені даним Кодексом.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 2

1. Авакян Р. З. Доведение до самоубийства и его предупреждение: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 715 – «Уголовное право и уголовный процесс»; специальность 718 – «Криминология» / Р. З. Авакян. – М., 1972. – 21 с.
2. Агильдин В. В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика причинения смерти по неосторожности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Агильдин Владимир Валерьевич. – Иркутск, 2003. – 208 с.
3. Александрова А. С. Французский Уголовный кодекс 1810 года / А. С. Александрова. – С.-Пб.: Изд-во С.-Петербургского гос. ун-та, 2007. – 46 с.
4. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб.: Юридический ин-т, 1998. – 256 с.
5. Алексеева Л. В. Психологическая характеристика субъекта и субъекта преступления / Л. В. Алексеева // Вестник Тюменского государственного университета. – 2003. – № 4. – С. 221-233.
6. Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Андрушко. – К., 2010. – 20 с.
7. Антонян Ю. М. Преступность пожилых людей / Ю. М. Антонян // Советское государство и право. – М.: Наука, 1991. – № 11. – С. 67-73.
8. Бабаджанов И. Х. Государственная политика в области охраны права внутриутробного ребенка на жизнь: законодательство России, Республики Таджикистан и других стран / И. Х. Бабаджанов // Мир политики и социологии. – 2012. – № 1. – С. 40-53.
9. Бабаджанов И. Х. Жизнь человека как социальная ценность и право на жизнь / И. Х. Бабаджанов // Мир политики и социологии. – 2012. – № 2. – С. 25-34.
10. Бабанли Р. Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Р. Ш. Бабанли. – К., 2010. – 18 с.
11. Бажанов М. И. Личность – под охраной уголовного закона / М. И. Бажанов, В. В. Сташис. – Симферополь: Таврия, 1996. – 236 с.
12. Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Общая часть / М. И. Бажанов. – Днепрпетровск: Пороги, 1992. – 167 с.
13. Байбарин А. А. О необходимости законодательной регламентации пожилого возраста субъекта преступления / А. А. Байбарин // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. – 2008. – № 2. – С. 126-128.
14. Беседкина Н. И. Конституционно-правовая защита прав неродившегося ребенка в Российской Федерации. автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Н. И. Беседкина. – М., 2005. – 23 с.
15. Борзенков Г. Н. Квалификация преступлений против жизни и здоровья: Учебно-практическое пособие / Г. Н. Борзенков. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2006. – 144 с.
16. Бородин С. В. Преступления против жизни / С. В. Бородин. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 467с.
17. Бородин С. В. Преступления против жизни: Практическое пособие / С. В. Бородин. – М.: Юрист, 1999. – 356 с.
18. Бояров С. Квалификация убийства из ревности / С. Бояров // Российская юстиция. –

2002. – № 8. – С. 39.
19. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин. – М.: Юрид. лит., 1963. – 275 с.
 20. Брайнін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину / Я. М. Брайнін. – К.: Видавництво Київського університету, 1964. – 191 с.
 21. Вечерова Є. М. Криміналізація та кримінально-правова кваліфікація злочинів з позицій забезпечення окремих функцій та принципів кримінального закону [Електронний ресурс] / Є. М. Вечерова // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_4_6.pdf.
 22. Винокуров В. Н. Причины формирования концепции «объект преступления-общественные отношения» в теории отечественного уголовного права / В. Н. Винокуров. – Российский юридический журнал. – 2009. – № 5. – С. 165-174.
 23. Вирок по справі № 167/1206/14-к від 16 жовтня 2014 року Рожищенського районного суду Волинської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40928871>.
 24. Вирок по справі № 1-1169/11 від 12 липня 2012 року Дарницького районного суду м. Києва / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25468478>.
 25. Вирок по справі № 1-205/12 від 13 березня 2014 року Сторожинецького районного суду Чернівецької області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37611131>.
 26. Вирок по справі № 1-389/11 від 29 квітня 2011 року Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17994925>.
 27. Вирок по справі № 1-882/11 від 09 грудня 2011 року Луцького міськрайонного суду Волинської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19631799>.
 28. Вирок по справі № 2608/5669/12 від 28 серпня 2012 року Святошинського районного суду м. Києва / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26396750>.
 29. Вирок по справі № 676/4193/14-к від 14 липня 2014 року Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39901439>.
 30. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей: Декларація Організації Об'єднаних Націй від 30 вересня 1990 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_075.
 31. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – №11. – С. 4 – 15.
 32. Гергердт К. И. К вопросу о начале уголовно-правовой охраны человеческой жизни [Електронний ресурс] / К. И. Гергердт // Научная библиотека Сибирского федерального университета. – Режим доступу до сайта: <http://library.krasu.ru/ft/ft/b72/0227142/pdf/10/50a.pdf>.
 33. Гиряева В. Н. 2004.02.038. Хеун В. Исследования эмбрионов и конституция: право эмбриона на жизнь и человеческое достоинство. Heun W. Embryonenforschung und verfassung: lebensrecht und menschenwuerde des embryos // Juristen zeitung. – Tuebingen, 2002. – № 11. – S. 517-524 / В. Н. Гиряева // Социальные и гуманитарные науки. Оте-

- чественная и зарубежная литература. – Серия 4: Государство и право. Реферативный журнал. – 2004. – № 2. – С. 126-129.
34. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения / В. А. Глушков. – К.: Вища школа, 1987. – 200 с.
35. Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Гороховська. – К., 2003. – 18 с.
36. Грек Б. Декриміналізація діянь як один із видів гуманізації кримінальної відповідальності: сутність та підстави / Б. Грек // Юридична Україна. – 2012. – № 8. – С. 90-95.
37. Гришко О. М. Запобігання корисливим злочинам щодо осіб похилого віку: віктимологічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Гришко. – К., 2010. – 16 с.
38. Грищук В. К. Вбивство через необережність за Кримінальним кодексом України 2001 року / В. К. Грищук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 1. – С. 118-128.
39. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина / В. К. Грищук. – К.: Ін Юре, 2006. – 568 с.
40. Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. А. Гусак. – Одеса, 2014. – 20 с.
41. Данилова Т. Особистість, схильна до ревнощів: деякі аспекти проблеми / Т. Данилова // Соціальна психологія. – 2007. – № 2. – С. 87-92.
42. Декларація незалежності: Права Людини в Україні: Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.khrg.org/index.php?id=946555693>.
43. Декларація прав дитини: Резолюція Організації Об'єднаних націй від 20 листопада 1959 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
44. Декларація, прийнята в Осло, стосовно медичного аборту: Декларація Всесвітньої медичної асоціації від 01 серпня 1970 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_009.
45. Денисов А. И. Общая система социалистической демократии / А. И. Денисов – М.: Юрид. лит., 1975. – 248 с.
46. Дьяков С.В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: уголовно-правовое и криминологическое исследование / С.В. Дьяков. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2012. – 267 с.
47. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 560 с.
48. Жижиленко А. А. Преступление против личности / А. А. Жижиленко. – Москва: ГИЗ, 1927. – 140 с.
49. Жижиленко А. А. Преступления против личности / А. А. Жижиленко. – М., Юрлитиздат. 1927. – 236 с.
50. Загальна декларація прав людини: Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – ст. 3103.
51. Загородников Н. И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву /

- Н. И. Загородников. – М.: Госюриздат, 1961. – 250 с.
52. Зайцева А. М. Жизнь человека как объект конституционно-правового регулирования: дисс. ... канд. юрид наук: 12.00.02 / Зайцева Алла Михайловна. – М., 2009. – 237 с.
53. Здоров'я / Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
54. Здоров'я. Зміцнення здоров'я людей / Міжнародна асоціація «Здоров'я суспільства» [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://healthy-society.com.ua/Itemid=57>.
55. Касинюк Л. А. Основи конституційного права України / Л. А. Касинюк. – Х.: ТОВ «Одісей», 1997. – 160 с.
56. Ковалев М. И. О технике уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Правоведение. – 1962. – № 3. – С. 142-146.
57. Ковлер А. И. Антропология права: Учеб. для вузов / А. И. Ковлер. – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 2002. – 480 с.
58. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / [Н. Ф. Ахраменка, Н. А. Бабий, А. В. Барков и др.]; Под общ. ред. А. В. Баркова. – Мн.: Тесей, 2003. – 1200 с.
59. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Особенная часть / [Ахметшин Х. М., Дубовик О. Л., Дьяков С. В., Жалинский А. Э., и др.]; Под общ. ред.: В. М. Лебедева, Ю. И. Скуратова. – М.: Норма, Инфра-М, 1996. – 592 с.
60. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину: Конвенція Ради Європи від 04 квітня 1997 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
61. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04 листопада 1950 р.; Дата ратифікації Україною: 17 липня 1997 р.; Дата набрання чинності для України: 11 вересня 1997 р. / Законодавство України [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
62. Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних націй від 20 листопада 1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – ст. 205.
63. Конституція Іспанського Королівства / Конституції государств (стран) мира: Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://worldconstitutions.ru/archives/149>.
64. Конституція Португальської Республіки / Конституції государств (стран) мира: Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://worldconstitutions.ru/archives/141>.
65. Конституція Республіки Албанія / Конституції государств (стран) мира: Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://worldconstitutions.ru/archives/104>.
66. Конституція Республіки Болгарії / Конституції государств (стран) мира: Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://worldconstitutions.ru/archives/120>.
67. Конституція Республіки Словенії / Конституції государств (стран) мира: Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://worldconstitutions.ru/archives/109>.
68. Конституція Республіки Хорватія / Конституції государств (стран) мира: Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://worldconstitutions.ru/archives/107>.

69. Конституція Словацької Республіки / Конституції держав (країн) світу: Інтернет-бібліотека конституцій Романа Пашкова [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://worldconstitutions.ru/archives/110>.
70. Конституція Чеської Республіки / Конституції держав (країн) світу: Інтернет-бібліотека конституцій Романа Пашкова [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://worldconstitutions.ru/archives/106/2>.
71. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Закон УРСР від 20 квітня 1978 р. № 888-ІХ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1978. – № 18. – ст. 268.
72. Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 64 с.
73. Коржанський Н. І. Кваліфікація слідователем преступлений проти особи та власності: Учебне посібник / Н. І. Коржанський. – Волгоград: Изд-во Волгогр. ВШ МВД СРСР, 1984. – 60 с.
74. Коржанський Н. І. Об'єкт і предмет кримінально-правової охорони / Н. І. Коржанський. – М.: Акад. МВД СРСР, 1980. – 248 с.
75. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива: Курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К.: Атіка, 2001. – 542 с.
76. Красиков А. Н. Кримінально-правової охорони прав і свобод людини в Росії / А. Н. Красиков. – Саратов: Полиграфист, 1996. – 211 с.
77. Кримінологія / [Ю. М. Антонян, Г. В. Дашков, В. В. Лунев і др.]; Під ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Амінова. – [3-є вид., перероб. і доп., учеб.] – М.: Юрист, 2004. – 734 с.
78. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-є вид., перероб. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
79. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін.]; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. – 416 с.
80. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [А. П. Бабий, І. С. Доброход, Ю. А. Кармазін, В. О. Корнієнко, Г. В. Загіка, О. С. Козерацька та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є. Л. Стрельцова. – Х.: Одісей, 2009. – 496 с.
81. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
82. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / [Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-те вид., допов.]. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина. – 2013. – 1040 с.
83. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – ст. 131.
84. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [О. М. Алієва, А. П. Бабий, Л. К. Гаврильченко, Т. О. Гончар, І. С. Доброход та ін.]; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – [7-є вид., перероб. і допов.]. – Х.: Одісей, 2011. – 824 с.
85. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн

- «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с.
86. Круглова Т. В. Ревность как мотив совершения преступления и ее уголовно-правовое и криминологическое значение: дисс. ... канд. юриди. наук: 12.00.08 / Круглова Татьяна Владимировна. – Москва, 2003. – 169 с.
 87. Крылова Н. Е. Ответственность за незаконное производство аборта и необходимость уголовно-правовой защиты «будущей» жизни / Н. Е. Крылова // Вестник Московского университета. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – 2002. – № 6. – С. 38-53.
 88. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юрист, 1999. – 304 с.
 89. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
 90. Куринов Б. А. Борьба с преступными посягательствами на личность в СССР / Б. А. Куринов; [Отв. ред. Р. Ф. Васильев]. – М.: Правда, 1971. – 112 с.
 91. Курс советского уголовного права / Отв. ред. профессора: Н. А. Беляев и М. Д. Шаргородский. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968- 1981. – Т. 3: Часть особенная / [Н. А. Беляев, Г. З. Анашкин, В. С. Прохоров и др.]. – 1973. – 836 с.
 92. Курс уголовного права: В 5-ти т. / [Борзенков Г. Н., Зубкова В. И., Кузнецова Н. Ф. и др.]; Под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. – М.: Зерцало, 1999-2002. – Т. 3: Особенная часть. – 2002. – 468 с.
 93. Курс уголовного права: Общая часть: Учебник: в 2 т. / [Борзенков Г. Н., Комиссаров В. С., Крылова Н. Е., Кузнецова Н. Ф. и др.]; под ред.: Кузнецовой Н. Ф., Тяжкова И. М. – М.: Зерцало, 1999. – Т. 1: Учение о преступлении. – 1999. – 592 с.
 94. Лемішко Ю. Ю. Обставини, які обтяжують покарання, за кримінальним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Ю. Ю. Лемішко. – Х., 2013. – 20 с.
 95. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Мамчур Віталій Миколайович. – Київ, 2002. – 207 с.
 96. Маркс К. Сочинения: в 39 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е изд.]. – М.: Политиздат, 1954-1966. – Т. 3: 1845-1847. – [Том подготовлен к печати И. И. Прейсом и А. А. Уйбо, при участии Г. А. Багатурия]. – 629 с.
 97. Марчук В. В. Уголовно-правовая оценка деяний, инспирирующих суицид / В. В. Марчук // Судовы Веснік. – 2003. – № 2. – С. 29-32.
 98. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – 292 с.
 99. Медицина и права человека: Нормы и правила международного права, этики, католической, протестантской, иудейской, мусульманской и буддийской религиозной морали / [Пер. с фр. Г. В. Гаровникова; Ред. В. Д. Карпович]. – М.: Прогресс-Интер, 1992. – 214 с.
 100. Микаелян Н. Г. Актуальные аспекты причинения смерти по неосторожности / Н. Г. Микаелян // Вестник Дагестанского государственного университета. – 2013. – № 2. – С. 147-150.
 101. Миренский Б. А. Методологические основы и методы совершенствования законодательства / Б. А. Миренский; отв. ред. А. С. Пиголкин. – Нукус: Каракалпакстан, 1990. – 190 с.
 102. Мирошниченко Н. М. Неповнолітній суб'єкт злочину: порівняльний аналіз законодавства ФРН та України / Н. М. Мирошниченко // Актуальні проблеми кримінально-

- го права, процесу та криміналістики: матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 8 жовтня 2010 року, Одеса. – Том 1: Кримінальне, кримінально-виконавче право та кримінологія / Упорядники: Ю. О. Гурджі, А. М. Притула. – Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2010. – С. 202-204.
103. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
104. Модельный уголовный кодекс: Рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых государств. Принят на VII пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ 17 февраля 1996 г. / Межпарламентская Ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.iacis.ru/html/?id=22&pag=30&nid=1>.
105. Мокринский С. Преступления против личности: Комментарий к VI главе / С. Мокринский и В. Натансон. – Харьков: Юрид. изд-во Накркомюста УССР, 1928. – 169 с.
106. Моргун В. Ф. Проблема периодизации развития личности в психологи: Учеб. пособие / В. Ф. Моргун, Н. Ю. Ткачева. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 81 с.
107. Москаленко В. Ф. Актуальні проблеми здоров'я та охорони здоров'я у III тисячолітті / [Електронний ресурс] / В. Ф. Москаленко // Національна академія медичних наук України: офіційний сайт. – Режим доступу до сайта: <http://www.amnu.gov.ua/articles/1/68/ktualn-problemi-zdorov-ya-ta-ohoroni-zdorov-ya-u-iii-tisyachol-tt>.
108. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А. А. Музика. – К.: Логос, 1998. – 324 с.
109. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишевта та ін.]. – [2-ге вид., переробл. та доповн.]. – К.: Дакор, 2008. – 1427 с.
110. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін.]; відп. ред. С. С. Яценко. – [4-те вид., перероб. та доп.]. – К.: А.С.К., 2005. – 848 с.
111. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / [П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Г. Атаманюк та ін.]; заг. ред. М. О. Потєбенько, В. Г. Гончаренко. – К.: Форум, 2001. – 942 с.
112. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Грищук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [7-ме вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2010. – 1288 с.
113. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук та ін.]; ред. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К.: Каннон, 2001. – 1102 с.
114. Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций: В 2 т. / А. В. Наумов. – М.: Юрид. лит., 2004. – Т. 2: Особенная часть. – 2004. – 832 с.
115. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций / А. В. Наумов. – М.: Изд. БЕК, 1996. – 560 с.
116. «Неотъемлемые права» Декларации независимости // 230 лет США. Вашингтон, 2010. – 24 с.
117. Никифоров А. С. Ответственность за убийство в современном уголовном праве: Комментарий / А. С. Никифоров. – М.: ЮрИнфо, 2000. – 60 с.
118. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М.: Госюриздат, 1960. – 229 с.

119. Новгородцев П. И. О праве на существование: Социально-философские этюды / П. И. Новгородцев, И. А. Покровский. – Москва; С.-Петербург: Издание т-ва М. О. Вольф, 1911. – 48 с.
120. Овчинников М. А. Угроза убийством или причинением тяжкого вреда здоровью: уголовно-правовой и криминологический анализ: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Овчинников Михаил Анатольевич. – Нижний Новгород, 2007. – 218 с.
121. Орлеан А. М. Початок кримінально-правової охорони життя людини / А. М. Орлеан // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр. / [редкол.: В. Я. Тацій та ін.]. – Х.: Право, 2012. – №4 (71). – С. 299 – 307.
122. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – ст. 19.
123. Основной закон Федеративной Республики Германия / Конституции государств (стран) мира: Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова [Электронный ресурс] // Режим доступа до журн.: <http://worldconstitutions.ru/archives/155>.
124. Попов А. Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах / А. Н. Попов. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 898 с.
125. Правознавство: Підручник / [Опришко В. Ф., Шульженко Ф. П., Шимон С. І. та ін.]; За заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. – К.: КНЕУ, 2003. – 767 с.
126. Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 821 від 23 вересня 2013 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – ст. 3065.
127. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 179 від 29 березня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 15. – ст. 1150.
128. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 09 вересня 2013 № 787 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – ст. 3064.
129. 129. Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 24 травня 2013 № 423 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 57. – ст. 2065.
130. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3721-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 4. – Ст. 18.
131. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
132. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я людини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 1 / Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних і цивільних справах // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1995 р. – № 1.
133. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03).
134. Рекомендація 1046 (1986) щодо використання ембріонів та плодів людини для цілей діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та тор-

- гівлі: Рекомендації Ради Європи від 24 вересня 1986 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_070.
135. Романовский Г. Б. Гносеология права на жизнь / Г. Б. Романовский. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 370 с.
136. Самойленко Є. Ю. Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують, за кримінальним правом України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є. Ю. Самойленко. – Х., 2013. – 20 с.
137. Самощенко І. В. Відповідальність за погрозу в кримінальному праві України (поняття, види, спірні проблеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. В. Самощенко. – Х., 1997. – 23 с.
138. Селихова О. Г. Конституционно-правовые проблемы осуществления права индивидов на свободу и личную неприкосновенность: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / О. Г. Селихова. – Екатеринбург, 2002. – 23 с.
139. Сент-Роз Ж. Право и жизнь / Ж. Сент-Роз // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 11: Право. – 2003. – № 6. – С. 56-69.
140. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – ст. 135.
141. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т.1: А-В. – 1970. – 799 с.
142. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 8: Р. – 1977. – 927 с.
143. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І.К. [та ін.]. – Т. 9: С. – К.: Наукова думка, 1978. – 916 с.
144. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І.К. [та ін.]. – Т. 7: ПОЇХАТИ - ПРИРОБЛЯТИ. – К.: Наукова думка, 1976. – 723 с.
145. Старко О. Л. Деякі питання кваліфікації вбивств, учинених на ґрунті ревнощів / О. Л. Старко // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 47. – С. 498-503.
146. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я: Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22 липня 1946 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_599.
147. Степанова И. Б. Ревность: Уголовно-правовой и криминологический аспекты: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право» / И. Б. Степанова. – СПб., 1998. – 21 с.
148. Страмилова Т. П. Уголовная ответственность за простое убийство: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право» / Т. П. Страмилова. – Москва, 2002. – 22 с.
149. Стратонов В. М. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник / В. М. Стратонов, О. С. Сотула; [заг. ред. В. М. Стратонова]. – К.: Істина, 2007. – 400 с.
150. Строгий А. В. Причинение смерти по неосторожности и предупреждение таких преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Строгий Андрей Викторович. – М., 2004. – 174 с.

151. Судова медицина (у схемах, таблицях і рисунках): навч. посібн. / [Голубович П. Л., Лісовий А. С., Мішалов В. Д. та ін.]; під заг. ред. А. С. Лісового, П. Л. Голубовича. – К.: Атіка, 2007. – 412 с.
152. Таганцев Н. С. О преступлениях против жизни по русскому праву: в 2 т. / Таганцев Н. С. – С.-Пб.: Тип. А. М. Котомина, Тип. Н. А. Неклюдова, 1870-1871. – Т. 2. – 1871. – 424 с.
153. Тасаков С. В. Искусственное прерывание беременности (аборт). Уголовно-правовые аспекты / С. В. Тасаков, Шумилов А. Ю. // Уголовное право. – М.: Интел-Синтез, 2004. – № 2. – С. 67-69. Стволовые клетки химерных эмбрионов не будут использовать в лечении людей [Электронный ресурс] // Московский городской Фонд ДНК-исследований. – Режим доступа: <http://dnk-gf.ru/newslines/big.php?num=3>.
154. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Тацій. – Х.: Вища школа. –1988. – 198 с.
155. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посібник / В. Я. Тацій. – Харків: УкрЮА, 1994. – 75 с.
156. Ткаченко В. И. Квалификация преступлений против жизни и здоровья по советскому уголовному праву. Учебное пособие / В. И. Ткаченко; под ред.: Б. В. Здравомыслова. – М.: РИО ВЮЗИ, 1977. – 100 с.
157. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1957. – 363 с.
158. Тюнін В. О. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 256 Кримінального кодексу України / В. О. Тюнін // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 299-302.
159. Убийство: уголовно-правовая и криминологическая характеристика / М. В. Архипова, Е. А. Редькина, Д. В. Синьков, Ю. Е. Трикоз. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2008. – 171 с.
160. Уголовное законодательство Норвегии / [Науч. ред. и вступ. ст. Ю. В. Голика; Пер. с норвежского А. В. Жмени]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с.
161. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: Учебное пособие / [Голованова Н. А., Еремин В. Н., Игнатова М. А. и др.]; под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. – М.: Омега-Л, ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2003. – 576 с.
162. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учебное пособие / [Голованова Н. А., Еремин В. Н., Игнатова М. А. и др.]; Под ред. И. Д. Козочкина. – М.: Издательский дом «Камерон», 2004. – 528 с.
163. Уголовное право Украины. Общая часть: Учебник / [Е. Н. Алиева, Л. К. Гаврильченко, Т. А. Гончар, Л. Д. Закруа, Е. Н. Миколенко, с. Н. Кучанский и др.]; отв. ред Е. Л. Стрельцов. – Х.: Одиссей, 2009. – 344 с.
164. Уголовное право Украины. Особенная часть: учебник / [А. П. Бабий, И. С. Доброход, Ю. А. Кармазин, А. В. Загика, Е. С. Козерацкая, Д. И. Крупко и др.]; отв. ред Е. Л. Стрельцов. – 5-е изд., доп. и перераб. – Х.: Одиссей, 2009. – 544 с.
165. Уголовный (Пенитенциарный) кодекс Эстонской Республики // Правовые акты Эстонии.- 2005. – № 17. – С. 1103-1220.
166. Уголовный кодекс Австрии / [Науч. ред., вступ. ст. С. В. Милюкова; предисл. Эрнста Ойгена Фабрици; пер. с нем. Л. С. Вихровой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 550 с.
167. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом Азербайджанской республики от 30 декабря 1999 г. Вступил в силу с 1 сентября 2001 г.: Пе-

- ревод с азербайджанского / [науч. ред.: И. М. Рагимов (Предисл.); Пер.: Б. Э. Аббасов]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с.
168. Уголовный кодекс Аргентины / [Науч. ред., вступ. ст. Ю. В. Голика; пер. с исп. Л. Д. Ройзенгурта]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 238 с.
169. Уголовный кодекс Бельгии / [Науч. ред., предисл. Н. И. Мацнева; пер. с фр. Г. И. Мачковского]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 559 с.
170. Уголовный кодекс Голландии. Перевод с английского / [Науч. ред.: Б. В. Волженкин; Пер.: И. В. Миронова]. – [2-е изд.] – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 510 с.
171. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З. К. Бигвава; вступ. ст. В. И. Михайлова; обзорн. ст. О. Гамкрелидзе; пер. с груз. И. Мериджанашвили]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 407 с.
172. Уголовный кодекс Дании / [Науч. ред. С. С. Беляев; Пер. с дат. С. С. Беляева и А. Н. Рычевой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 228 с.
173. Уголовный кодекс Испании / [Под ред. и с предисловием Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова]. – М.: ИКД «Зерцало-М», 1998. – 218 с.
174. Уголовный кодекс Кыргызской Республики / [предисл. А. П. Стуканова, П. Ю. Константинова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 350 с.
175. Уголовный кодекс Латвийской Республики. Принят 8 июля 1998 г. Введен в действие с 1 апреля 1999 г. С изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.: Перевод с латышского / [Науч. ред.: А. И. Лукашов (Пер.), Э. А. Саркисова]. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с.
176. Уголовный кодекс Литовской Республики / [Науч. ред. В. Павилониса; предисл. Н. И. Манцева; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамовичюса, А. Дракшене; пер. с лит. В. П. Казанскене]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 468 с.
177. Уголовный кодекс Республики Армения. Принят Законом Республики Армения от 18 апреля 2003 года. Введен в действие 1 августа 2003 года: Перевод с армянского / [науч. ред.: Е. Р. Азарян, Н. И. Мацнев; Пер.: Р. З. Авакян]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 450 с.
178. Уголовный кодекс Республики Болгария / [Науч. ред. А. И. Лукашова; Пер. с болг. Д. В. Милушева и др.; Вступ. ст. Й. И. Айдарова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 296 с.
179. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г. / [предисл.: И. И. Рогов]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с.
180. Уголовный кодекс Республики Молдова. Принят Парламентом Республики Молдова 18 апреля 2002 года, введен в действие 21 июня 2002 года. С изменениями и дополнениями на 19 декабря 2002 года / [Вступ. ст.: А. И. Лукашов]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.
181. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова; вступ. статья Э. А. Саркисовой; пер. с польского Д. А. Барилевич]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 234 с.
182. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / [Науч. ред., вступ. ст. С. В. Максимова; пер. с ит. В. Г. Максимова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 251 с.
183. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / [предисл. А. В. Федорова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 408 с.
184. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. С изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г. / [Вступ. ст.: З. Х. Гулямов, М. Х. Рустамбаев, А. С. Якубов]. – С.-Пб.:

- Юрид. центр Пресс, 2001. – 338 с.
185. Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой Российской Федерации 24 мая 1996 г. //Собрание законов Российской Федерации. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.
186. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Андрусив Г. В. и др.]; отв. ред. Яценко С. С., Шакун В. И. – К.: Правові джерела, 1998. – 1088 с.
187. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / [науч. ред., вступ. ст. Д. А. Шестакова; предисл. Г.-Г. Йешека; пер. с нем. Н. С. Рачковой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 522 с.
188. Уголовный кодекс Франции / [Науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крыловой; предисл., пер. с фр. Н. Е. Крыловой]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 648 с.
189. Уголовный кодекс Швейцарии / [Вступ. ст. Ю. Н. Волкова; науч. ред., предисл., пер. с нем. А. В. Серебренниковой]. – [2-е изд.]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 348 с.
190. Уголовный кодекс Швеции. По состоянию на 1 мая 1999 года / [Науч. ред.: Н. Ф. Кузнецова; Ред. пер.: С. С. Беляев (науч. ред.)]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.
191. Уголовный кодекс Японии. С изменениями и дополнениями на 1 января 2002 г.: Перевод с японского / [Науч. ред.: А. И. Коробеев; Пер.: В. Н. Еремин]. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 226 с.
192. Уколова Ю. А. Проблемы квалификации доведения до самоубийства как преступного деяния: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Уколова Юлия Александровна. – Москва, 2008. – 219 с.
193. Уколова Ю. А. Форма вины при доведении до самоубийства / Ю. А. Уколова // Российский следователь. – 2007. – № 12. – С. 18-21.
194. Фесенко Є. В. Концептуальні питання застосування нового кримінального законодавства України // С. Б. Гавриш, Є. В. Фесенко / Новий кримінальний кодекс України: поняття застосування і вивчення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Питання застосування нового кримінального кодексу України» (25-26 жовтня 2001 року, м. Харків). – Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2002. – С. 11-14.
195. Философский словарь / [Ред. И. Т. Фролова]. – [5-е изд.]. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
196. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е. А. Фролов // Сборник научных трудов. – Выпуск 10. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1969. – С. 184-225.
197. Ханахок С. М. Институт уголовной ответственности за причинение смерти по неосторожности: понятие и структура / С. М. Ханахок // Общество и право. – 2010. – № 3. – С. 144-148.
198. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
199. Чурляева И. В. Ответственность за причинение смерти по неосторожности: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук.: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. В. Чурляева. – Ростов-на-Дону, 2004. – 23 с.
200. Шаблистий В. В. Проблемні питання щодо визначення об'єкта погрози вбивством / В. В. Шаблистий // Право і суспільство. – 2008. – № 5. – С. 78-82.

201. Шарапов Р. Д. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа / Р. Д. Шарапов // Уголовное право. – М.: АНО «Юридические программы». – 2005. – № 1. – С. 75-77.
202. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья / М. Д. Шаргородский. – М.: Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. – 511 с.
203. Шевченко Є. В. До питання змісту і співвідношення понять «змішана», «подвійна» і «складна форма вини» в кримінальному праві / Є. В. Шевченко // Проблеми законності. – 2011. – Вип. 115. – С. 104-113.
204. Шестопалова Л. М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л.М. Шестопалова. – К., 2001. – 20 с.
205. Шкурная Е. В. Жизнь как объект права: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шкурная Екатерина Валерьевна. – М., 2010. – 150 с.
206. Якушин В. А. Убийство: понятие, виды, квалификация / В. А. Якушин // Татищевские чтения: актуальные проблемы науки и практики: Материалы XII Международной научно-практической конференции (г. Тольятти, 16-17 апреля 2015 г.): в 2-х частях / Тольятти: Волжский университет им. В. Н. Татищева, 2015. – Том. 2: Актуальные проблемы юридической науки. – 2015. – 262 с.
207. Ярмыш Н. М. Содержание ст. 117 УК Украины как источник информации о начале жизни человека / Н. М. Ярмыш // Аеро-2011. Повітряне і космічне право: [Матеріали II Міжнар. наук. конф. «Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний і практичний аспект», Київ, Нац. авіац. ун-т, 24 лютого 2012 р.]. – Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 2012. – С. 462-463.
208. Delpino L. Diritto penale: Parte speciale e principali reati previsti dalle leggi speciali / Luigi Delpino. – Napoli: Simone, 1989. – 763 p.
209. Dickson D. Europe Split on Embryo Research / D. Dickson // Science. – 1998. – V.242. – # 48-82. – P.1117-1118.
210. Jugendgerichtsgesetz: [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://www.juris.de>.
211. Vichnievsky L. Bilan sommaire de la mise en oeuvre de la répression à l'encontre des personnes morales / Laurence Vichnievsky // Revue de science criminelle et de droit pénal comparé. – P., 1996. – № 2 (avril-juin). – P. 289-292.
212. Wessels J. Strafrecht. Besonderer Teil: [in 2 Bd.] / J. Wessels, M. Hettinger. – [22 Aufl.]. – Heidelberg: C. F. Muller, 1999. – B. 1. Straftaten gegen Persönlichkeits und Gemeinschaftswerte. – 1999. – 317 S.

РОЗДІЛ 3. КВАЛІФІКОВАНІ ВИДИ ВБИВСТВ (ВБИВСТВА ПРИ ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИНАХ): ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

3.1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАВИН, ЯКІ КВАЛІФІКУЮТЬ (ОБТЯЖУЮТЬ) ВБИВСТВО В ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН РОМАНО-ГЕР- МАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Кваліфікованим вбивством прийнято називати вбивство, вчинене при наявності хоча б одної з обтяжуючих обставин (кваліфікуючих ознак), перерахованих у частині другої статті 115 КК України. Вченими-правознавцями кваліфікований злочин (кваліфікований вид злочину) визначається як злочин, який має декілька прямо передбачених відповідною статтею Особливої частини КК ознак (обтяжуючих обставин), які вказують на підвищену громадську небезпеку цього злочину порівняно з некваліфікованим (простим) видом того ж злочину [57, с. 62].

Незважаючи на стабільність законодавчих формулювань у статті 115 КК України, які за останнє десятиліття майже не перетерпіли змін, питання кримінальної відповідальності за умисне вбивство при наявності кваліфікуючих (обтяжуючих) обставин досить широко обговорюються на сторінках юридичної літератури [9; 43; 57; 70; 72; 74; 88].

Усього в частині другій статті 115 КК України міститься 14 пунктів, але в деяких з них назване більше однієї ознаки (п. 2, 9, 14 ч. 2 ст. 115 КК України) або перелічуються конкретні різновиди даної ознаки (п. 11, 12 ч. 2 ст. 115 КК України). У цілому система кваліфікуючих ознак вбивства в Кримінальному кодексі України носить вичерпний характер. Для розмежування окремих видів вбивств найважливіше значення має Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [95].

Багато з ознак частини другої статті 115 КК України були присутні і у колишньому законодавстві (в останній редакції КК УРСР 1960 року обставин, що обтяжують відповідальність за умисне вбивство було десять) [150, с. 380]. У діючій редакції деяких кваліфікуючих ознак уточнена, та введена нова обставина (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України). Вперше кваліфікуючі ознаки вбивства розташовуються за строгою системою, залежно від їхнього зв'язку з певними елементами складу злочину: ознаки, що відносяться до об'єктивних ознак злочину (п.п. 1-5 ч. 2 ст. 115 КК України); до суб'єктивних ознак злочину (п.п. 6-14 ч. 2 ст. 115 КК України). Ця класифікація окремими авторами вважається певною мірою умовною, тому що будь-яка об'єктивна ознака знаходить висвітлення і у суб'єктивній стороні злочину [13, с. 36]. Однак, більшість вчених-правознавців класифікували обтяжуючі обставини саме стосовно до елементів складу злочину [57, с. 64; 16, с. 56], і треба сказати, що зазначене розташування кваліфікуючих

ознак має практичний сенс, оскільки полегшує процес кваліфікації конкретного вбивства.

Зрозуміло, усі інші ознаки основного складу вбивства теж повинні бути в наявності. Якщо в діях винного є два або кілька кваліфікуючих ознак, то всі вони повинні бути зазначені в пред'явленому обвинуваченні та вироку. Однак, вони не утворюють сукупності злочинів і покарання за кожним пунктом цієї статті окремо не призначається. Проте при його призначенні враховується наявність у діях винного декількох кваліфікуючих ознак умисного вбивства як обставин, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину [95].

Розглядаючи той або інший аспект вітчизняного кримінального права (у нашому випадку, це обставини, що обтяжують умисне вбивство), виникає необхідність звернутися до аналогічного зарубіжного досвіду, з'ясувати шляхи розв'язання проблем регламентації подібних злочинів в інших правових системах, зокрема, в романо-германській правовій сім'ї.

Обставини, що обтяжують умисне вбивство в країнах континентальної Європи доволі різноманітні як за кількістю, так і за змістом.

Почнемо із загальної характеристики цих обставин, відштовхуючись від вітчизняного розуміння цього субінституту, передбаченого частиною другою статті 115 КК України, якою, як вже зазначалося, визначено чотирнадцять видів кваліфікованих умисних вбивств та звертаючи особливу увагу на ті обставини, які відсутні у українському кримінальному законодавстві.

Так, кваліфікуючі обставини Кримінального кодексу Франції 1992 року [152, с. 170-174], на відміну від наполеонівського Кримінального кодексу 1810 року, значно різноманітніші (їх загальна кількість у Кримінальному кодексі Франції 1992 року становить десять) та відносяться до морального елемента злочинного діяння (в нашому розумінні до ознак суб'єктивної сторони), до особи потерпілого та інших факторів. Серед невідомих українському кримінальному законодавству присутнє умисне вбивство, вчинене із задалегідь обдуманим умислом, утворює вид кваліфікованого вбивства (ст. 221-3 Кримінального кодексу Франції) [152, с. 170-171].

Мається на увазі, що умисел формується на протязі більш або менш тривалого часу. Заздалегідь обдуманий умисел у загальному плані – це умисел, який формується до вчинення діянь, спрямованих на певний злочин або проступок (ст. 132-72 КК Франції) [152, с. 156]. Ознакою, яка дозволяє розмежувати «просто умисне» вбивство від вбивства із задалегідь обдуманим умислом, слугує те, що умисел виникає «до дій, спрямованих на здійснення умислу». Тобто, вбивством із задалегідь обдуманим умислом слід визнавати будь-яке умисне вбивство, що не вчинено в результаті виконання умислу, що раптово виник [126, с. 247].

Менш значною є класифікація обставин, що обтяжують вбивство у Кримінальному кодексі ФРН, де в частині другій параграфу 211 дається визначення кваліфікованого вбивства – тяжкого вбивства. Розподіл складів на вбивство (Totschlag) і тяжке вбивство (Mord) є традиційним для німецького кримінального права; воно існувало ще у Кримінальному кодексі 1871 року. Спочатку ці склади відрізнялися тільки специфічним формулюванням «умисел вчиненого вбивства», яке було критерієм для їхнього розмежування. Дане формулювання було орієнтовано не на юридичні, а суцього психологічні ознаки, які часом було важко встановити. Ця невизначеність була частково усунута Законом від 4 вересня 1941 року [126, с. 316-317].

Німецький професор Альбін Езер підкреслює, що заподіяння смерті стає вбивством, якщо воно несе певні ознаки вбивства, що містяться у параграфі 211 Кримінального кодексу ФРН [151, с. 127]. Ці ознаки характеризують особливу соціально-етичну докорність. Їхній перелік є вичерпаним. У ньому за пануючою у німецькій кримінально-правовій науці думкою виділяють три групи ознак:

а) стосовно до діяння, а саме до вмертвіння людини з використанням безпомічного або хворобливого стану потерпілого, болісним способом, загальнонебезпечними засобами (тобто три альтернативи);

б) стосовні до суб'єкта діяння, що характеризують мотиви вчинення злочину, такі як: одержання задоволення від умертвіння, задоволення сексуальних бажань, прагнення до одержання майнової вигоди за всяку ціну, інших низинних спонукань (тобто чотири альтернативи);

в) пов'язані з метою злочину, коли вбивство відбувається для того, щоб сховати інший злочин або забезпечити його вчинення (тобто дві альтернативи) [45, с. 366-367].

Разом з тим, параграф 211 Кримінального кодексу ФРН не передбачає в якості спеціальних ознак вбивства такі як: вбивство двох або більше осіб, вчинення вбивства групою осіб; зв'язок зі здійсненням потерпілим тієї або іншої діяльності; хуліганські спонукання та інші, передбачені частиною другої статті 115 КК України [151, с. 127].

Треба сказати, що зазначені в параграфі 211 Кримінального кодексу ФРН ознаки дуже докладно аналізуються в спеціальній німецькій літературі, оскільки, за загальною думою, кожна з них і всі вони разом породжують певні труднощі у судовій практиці. При цьому, стосовно до кожного з перерахованих вище ознак розглядаються об'єктивний і суб'єктивний склади (відповідність складу) вбивства. Звичайно, при аналізі суб'єктивного складу виникає багато спірних проблем, пов'язаних, зокрема, з предметом і змістом умислу, його інтенсивністю та психологічними передумовами [158, S. 173].

У частині другій параграфа 212 Кримінального кодексу ФРН встановлена кримінальна відповідальність за особливо тяжкий випадок вбивства (*besonders schwerer Fall des Totschlags*). Він не є різновидом тяжкого вбивства (*Mord*). При вчиненні особливо тяжкого випадку вбивства (*besonders schwerer Fall des Totschlags*) відсутні ознаки тяжкого вбивства (§ 211 Кримінального кодексу ФРН). Дана норма визначає розмір покарання (*Strafzumessungsregel*), у цьому випадку – більш тяжкого, чим передбачене за вчинення простого вбивства. У зв'язку із цим, оцінюючи тяжкість вини особи, суд встановлює, що вона тяжче, чим при вчиненні простого вбивства. Мова йде насамперед про такі випадки, коли діяння тільки за формальними ознаками типізації вбивств не підпадає під параграф 211 Кримінального кодексу ФРН. Приміром, у ряді випадків за частиною другою параграфа 212 Кримінального кодексу ФРН може бути кваліфіковано вбивство з ревнощів [126, с. 316]. Ступінь небезпеки таких злочинів відбивається в покаранні, яке передбачається за них, – згідно із частиною другою параграфа 212 Кримінального кодексу ФРН особливо тяжке вбивство карається безальтернативним покаранням у виді довічного позбавлення волі [151, с. 127].

Кримінальний кодекс Данії не робить різниці між простим та кваліфікованим вбивством: «будь-яка особа, яка вбиває іншу особу, визнається винним у вбивстві і підлягає тюремному ув'язненню», однак, при цьому строк такого ув'язнення визначається як будь-який, що коливається від п'яти років до довічного тюремного ув'язнення (параграф 237 Кримінального кодексу Данії) [136, с. 183].

Шведський законодавець визначає будь-яке вбивство як тяжке (крім привілейованих складів, визначених у статтях 2, 3 глави 3 частини другої Кримінального кодексу Швеції), що дає йому можливість встановлювати покарання за це діяння у виді тюремного ув'язнення на строк від десяти років до довічного (ст. 1 глави 3 частини другої Кримінального кодексу Швеції) [154, 36].

Дещо далі пішов голландський законодавець, який встановив, що тяжким вбивством є таке, яке вчиняється «умисно та із заздалегідь обміркованим наміром позбавити життя». Це надало можливості встановити покарання за цей злочин у виді «довічного тюремного ув'язнення або тюремного ув'язнення на строк не більше двадцяти років або штрафу п'ятої категорії» (ст. 289 Кримінального кодексу Голландії) [134, с. 384-385].

Стаття 112 «Тяжке вбивство» Кримінального кодексу Швейцарії встановлює: «Якщо особа діє особливо безсовісно, а саме його мотиви вчинення злочинного діяння, ціль злочинного

діяння або вид виконання є особливо докорливими, то покаранням є довічне каторжне ув'язнення або каторжне ув'язнення на строк не менше десяти років» [153, с. 160]. Як бачимо, у диспозиції цієї норми багато оціночних понять морально-етичного, а не суто юридичного характеру, на зразок «особливо безсовісно», «особливо докорливими», що не дає можливості дати правову оцінку змісту таких обставин, що обтяжують вбивство. Взагалі, швейцарському законодавцю притаманно широке застосування подібних морально-етичних дефініцій без роз'яснення їхнього юридичного змісту.

У статті 200 Кримінального кодексу Японії вказується тільки на одну кваліфікуючу ознаку – особа, що вчинила вбивство людини, що перебуває у спорідненні за прямою висхідною лінією з нею або її подружжям, карається смертною карою або безстроковим позбавленням волі із примусовою фізичною працею [155, с. 123].

Проте, кримінальне законодавство Японії передбачає відповідальність і за заподіяння смерті потерпілому в результаті вчинення розпусних дій у відношенні неповнолітніх чоловічої та жіночої статі, які не досягли тринадцяти років (ст. 176 Кримінального кодексу Японії); згвалтування (ст. 177 Кримінального кодексу Японії); злочинних діянь, прирівняних до розпусних дій із застосуванням насильства та до згвалтування; з використанням несвідомого стану або нездатністю цієї особи опиратися або шляхом приведення його в несвідомий стан або стан нездатності опиратися (ст. 178 Кримінального кодексу Японії) [155, с. 111-112].

У параграфі 75 Кримінального кодексу Австрії законодавець вказує тільки на умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, визначаючи, що всякий, хто вбиває іншу людину, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти років або довічним позбавленням волі [132, с. 131].

У той же час диспозиція параграфа 75 Кримінального кодексу Австрії, що встановлює відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, не містить переліку таких обставин. На відміну від параграфа 84 Кримінального кодексу Австрії, що передбачає відповідальність за тяжке тілесне ушкодження, де визначено в якості обтяжуючих обставин діяння, якщо воно вчинене:

з використанням такого засобу та таким способом, із чим, як правило, пов'язана небезпека для життя;

при участі як мінімум трьох людей за змовою;

із заподіянням особливих мучень або відносно чиновника, свідка або експерта під час або у зв'язку з виконанням ними своїх завдань або обов'язків [132, с. 135].

У Кримінальному кодексі Італії кваліфіковані види вбивства передбачені статтями 576, 577, які озаглавлені «Обтяжуючі обставини» [48, с. 17]. Наявність у Кримінальному кодексі Італії двох статей, що передбачають відповідальність за вбивство при обтяжуючих обставинах, пояснюється різними санкціями: за злочини, передбачені статтею 576 Кримінального кодексу Італії, призначалася смертна кара, а за злочини, передбачені статтею 577 – довічне позбавлення волі. Після скасування смертної кари за злочини, передбачені обома статтями, призначається покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Стаття 577 Кримінального кодексу Італії передбачає таку обставину як умисність, тобто, сама умисність є обтяжуючою обставиною, незалежно від інших обставин діяння. Хоча із змісту диспозиції статей 576-577 Кримінального кодексу Італії зрозуміло, що всі інші види кваліфікованих вбивств також носять умисний характер, тому, мабуть, було б доцільним вказати на умисність як на загальну ознаку цих діянь.

В обох цих статтях, серед інших, містяться і такі обставини, які невідомі українському законодавству. Так, Кримінальному кодексі Італії передбачає знайому нам з історії вітчизняного права норму про вбивство родича за висхідною або спадною лінією (ст. 577 Кримінального

кодексу Італії), при цьому у статті 576 Кримінального кодексу Італії ця норма «обростає» додатковими обставинами: якщо таке діяння «вчинене з низинних або неповажних мотивів або супроводжувалося мученнями або жорстокістю, або якщо застосовувалася отруйна речовина або інший підступний засіб, або якщо вбивство вчинене умисно» [126, с. 402].

Згідно із частиною другою статті 577 Кримінального кодексу Італії, у випадках вчинення вбивства у відношенні чоловіка, брата, сестри, прийомного батька або прийомної матері або прийомної дитини призначається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двадцяти чотирьох до тридцяти років. Таке пом'якшення відповідальності залежно від ступеня спорідненості з потерпілим, на думку вчених, є некоректним [126, с. 403].

Крім того, до обтяжуючих обставин італійський законодавець відносить використання при вбивстві отруйної речовини або іншого підступного засобу (тут вже незалежно від категорії потерпілого), вбивство особою, що переходить від правосуддя, щоб уникнути арешту, затримання або ув'язнення, або з метою здобування засобів до існування на період ухилення від явки до суду [126, с. 403].

Нині діючий Кримінальний кодекс Туреччини взяв за основу італійський кодекс «Дзанарделлі» 1889 року [40, с. 145].

У статтях 449-450 Кримінального кодексу Туреччини наводиться достатньо великий перелік (тринадцять пунктів) обтяжуючих вбивство обставин, що карається довічним тяжким ув'язненням.

Так само, як і в італійському кримінальному законі, у Кримінального кодексу Туреччини вбивством при обтяжуючих обставинах вважається вбивство близьких родичів, отруєння. Також умисність вбивства передбачена окремим пунктом (п. 4) статті 450 Кримінального кодексу Туреччини. Відмінністю від кримінального закону України є також наявність у Кримінальному кодексі Туреччини такої обставини як з помсти (п. 10 ст. 450 Кримінального кодексу Туреччини).

Крім того, до злочинів проти життя віднесені спеціальні види вбивств стосовно державних діячів або службовців. Так, статтею 450 Кримінального кодексу Туреччини передбачена відповідальність за вбивство відносно члена або колишнього члена Великих Національних Зборів Туреччини у зв'язку з виконанням ним обов'язків члена парламенту (п. 2), відносно державного чиновника при виконанні ним посадових обов'язків або колишнього державного чиновника у зв'язку із займаною ним посадою (п. 11 ст. 450 Кримінального кодексу Туреччини) [149].

Просторість і відсутність класифікаційного критерію для виділення тої або іншої обставини очевидні (виділені обставини характеризують спосіб вчинення, особливості потерпілого, особливості суб'єктивної сторони злочину тощо). При цьому ряд обставин поглинають один одного (п. 2 і п. 11 ст. 450 Кримінального кодексу Туреччини). Змістовний вміст пункту 1 статті 449 і пункту 1 статті 450 Кримінального кодексу Туреччини свідчить про те, що цілком припустимо було б їх об'єднати в одному пункті; аналогічний висновок напрошується й стосовно до пунктів 7, 8, 9 статті 450 Кримінального кодексу Туреччини. І це явно не відповідає принципу законодавчої економії, виходячи з якого кількість обставин була б доцільно скоротити, об'єднавши або поглинувши спеціальні обставини більш загальними [40, с. 145].

Подібні характеристики притаманні і Кримінальному кодексу Болгарії, особливістю якого є наявність у статті 116 великого переліку обставин, що обтяжують вбивство (він становить 12 пунктів). Як і у Кримінальному кодексі Туреччини, відмінністю від кримінального закону України є віднесення до цієї категорії злочинів таких діянь, як вбивство вчинене із заздалегідь обдуманим умислом (п. 9 ч. 1 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії), вбивство батька чи матері або рідного сина чи рідної дочки (п. 3 ч. 1 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії), вбив-

ство посадової особи, представника громадськості, а також військовослужбовця, у тому числі військовослужбовця союзної або дружньої держави або армії при виконанні або у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків або функцій, або особи, що користується міжнародним захистом (п. 1 ч. 1 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії) [142, с. 94-95].

Більш того, частина друга статті 116 Кримінального кодексу Болгарії передбачає відповідальність за особливо кваліфікований, спеціальний вид вбивства – «вбивство судді, прокурора, слідчого або особи зі складу Міністерства внутрішніх справ при виконанні або у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або функцій» [142, с. 95].

Стаття 116 Кримінального кодексу Болгарії за кваліфіковане вбивство передбачає покарання у виді позбавлення волі від п'ятнадцяти до двадцяти років, довічного ув'язнення або довічного ув'язнення без заміни (у випадках вчинення вбивства з хуліганських мотивів або такого, що представляє небезпечний рецидив або вчиненого особою, яка раніше вчинила інше умисне вбивство, суд може ухвалити й обов'язкове поселення), за особливо кваліфіковане – позбавлення волі на строк від двадцяти до тридцяти років, довічне ув'язнення або довічне ув'язнення без заміни [142, с. 95].

Треба відмітити, що в кримінальному законодавстві країн континентальної Європи питання віднесення так званих спеціальних вбивств (специфічного різновиду кваліфікованих вбивств) [121] до злочинів проти життя або до інших розділів Особливої частини кримінальних законів вирішується неоднозначно. Аналіз відповідних норм свідчить про те, що у законодавців різних країн немає єдиної позиції з цього приводу. Так, у проаналізованих вище кодексах Туреччини, Болгарії та деяких інших країн такі спеціальні види вбивств, як, наприклад, вбивство представника влади, вважаються злочинами проти життя, тоді як практично всі кримінальні закони країн колишнього СРСР відносять такі діяння до інших розділів, таких як і забезпечують кримінально-правову охорону діяльності органів державної влади тощо. Однозначної відповіді на це питання не має і кримінально-правова наука.

Кримінальний кодекс Польщі у параграфі 2 статті 148 містить лише чотири види обставин, що обтяжують вбивство, і вони знайомі українському законодавцю. Питання викликає лише пункт третій, який встановлює відповідальність за вбивство «у результаті мотивації, що заслуговує особливого засудження» [145, с. 125]. При цьому не розкривається правовий зміст такої мотивації, швидше за все, мається на увазі низенна мотивація винного (користь, помста, хуліганство тощо), однак, польський законодавець з цього приводу до пояснень не вдається.

Особливу цінність для нашого дослідження обставин, що обтяжують вбивство представляють відповідні норми кримінального законодавства країн колишнього СРСР.

В цілому, враховуючи наявні в цих нормативно-правових актах радянські доктринальні традиції побудови кримінального законодавства, норми про кваліфіковане вбивство значно не відрізняються, за виключенням певних особливостей, що відображають або національні властивості законодавства тієї чи іншої держави, або прагнення законодавця триматися у руслі законодавчих євроінтеграційних тенденцій.

Так, перший пострадянський Кримінальний кодекс Узбекистану 1994 року містить у частині другій статті 97 сімнадцять пунктів, що визначають обставини, які обтяжують вбивство [147, с. 321].

Ця норма вміщує майже всі ті обставини, що передбачені у частині другій статті 115 КК України. Однак, декілька пунктів Кримінального кодексу Узбекистану не знайшли відображення в українському кримінальному законі. Так, з радянських часів у узбецькому кримінальному законі залишено було інститут рецидивіста та особливо небезпечного рецидивіста, і вчинення умисного вбивства такими суб'єктами відбулося у пунктах «р» і «с» частини другої статті 97 [147, с. 321].

Національні особливості відображено узбецьким законодавцем у пункті «м», що встановлює відповідальність за умисне вбивство, вчинене з релігійних передсудів [147, с. 321].

Крім того, у Кримінальний кодекс Узбекистану були внесені нові для пострадянського законодавства обтяжуючі обставини: умисне вбивство у процесі масових заворушень (п. «е»), з метою одержання трансплантата або використання частин трупа (п. «н» ч. 2 ст. 97 Кримінального кодексу Узбекистану) [147, с. 321].

Надалі, після прийняття Модельного кримінального кодексу, рекомендованого для держав-учасників Співдружності Незалежних Держав, де в статті 111 був представлений перелік обставин, які обтяжують вбивство, який складався з п'ятнадцяти пунктів [77], багато держав колишнього СРСР взяли цю норму за основу при формуванні свого нового кримінального законодавства.

Так, наприклад, пункт «н» частини другої статті 111 Модельного кримінального кодексу держав-учасників СНД про відповідальність за вбивство з метою використання органів або тканин потерпілого [77] був сприйнятий кримінальним законодавством Азербайджану (п. 5 ч. 2 ст. 120 Кримінального кодексу Азербайджану) [133, с. 146-147], Білорусі (п. 9 ч. 2 ст. 139 Кримінального кодексу Білорусі) [52, с. 542], Вірменії (п. 14 ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Вірменії) [141], Грузії (п. «н» ч. 2 ст. 109 Кримінального кодексу Грузії) [135, с. 167], Литви (п. 12 ч. 2 ст. 129 Кримінального кодексу Литви) [140, с. 243], Молдови (п. «л» ч. 2 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови) [144, с. 94], Російської Федерації (п. «м» ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу Російської Федерації) [148], Таджикистану (п. «о» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану) [146].

До особливостей національного законодавства пострадянських країн треба додати наявність таких кваліфікованих вбивств як вбивство за мотивом кровної помсти (п. «л» ч. 2 ст. 96 Кримінального кодексу Казахстану [143], п. «е.1» ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148]), поєднане з розбоєм (п. 11 ст. 117 Кримінального кодексу Латвії [139, с. 144]), поєднане з вимаганням, розбоєм або бандитизмом (п. 11 ч. 2 ст. 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146-147], Білорусі (п. 12 ч. 2 ст. 139 Кримінального кодексу Білорусі) [52, с. 542], Вірменії (п. 8 ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Вірменії) [141], Казахстану (п. «з» ч. 2 ст. 96 Кримінального кодексу Казахстану) [143], п. «е.1» ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148], п. «к» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146]), вчинене із застосуванням вогнепальної зброї, бойової техніки або вибухових речовин (п. «з» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146]), вчинене з садистських спонукань (п. «h» ч. 2 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови) [144, с. 94], поєднане з наругою над трупом (п. 5 ч. 2 ст. 117 Кримінального кодексу Латвії [139, с. 144]).

Крім того, Кримінальний кодекс Латвії передбачає в якості обставини, що обтяжує вбивство так званий пенітенціарний рецидив. Так, у пункті 11 статті 117 Кримінального кодексу Латвії визначена відповідальність за вбивство, вчинене особою, поміщеною у місце утримання затриманих, попереднього затримання або позбавлення волі, що карається довічним ув'язненням або позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти років та контролем поліції на строк до трьох років з конфіскацією майна [139, с. 144], а пункт 4 статті 118 Кримінального кодексу Латвії «Вбивство при особливо обтяжуючих обставинах» встановлює відповідальність за вбивство вчинене особою, яка відбуває довічне ув'язнення, що карається смертною карою [139, с. 145].

Особливо цікавим представляється для нашого дослідження пункт «п» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану, який встановлює особливу відповідальність працівників правоохоронних органів або військовослужбовців за вчинення вбивства і розглядає це як обставину, що обтяжує вбивство [146]. При цьому, законодавець не роз'яснює за яких умов таке діяння, вчинене зазначеними суб'єктами набуває ознак кваліфікованого вбивства.

3.2. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ВБИВСТВА ПРИ КВАЛІФІКУЮЧИХ (ОБТЯЖУЮЧИХ) ОБСТАВИНАХ, ЯКІ ВІДНОСЯТЬСЯ ДО ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ЗЛОЧИНУ

Як вже зазначалося, за своїми ознаками кваліфіковані вбивства розташовані у Кримінальному кодексі України в залежності від зв'язку з об'єктивними та суб'єктивними елементами складу злочину.

Тут треба ще зауважити, що професор М. І. Загородніков свого часу запропонував іншу, ніж більшість авторів, класифікацію обтяжуючих обставин умисного вбивства, підрозділивши їх на обставини, що характеризують: 1) мотиви та цілі, що кваліфікують вбивство; 2) індивідуальні риси особи злочинця як кваліфікуючі ознаки особливо небезпечного умисного вбивства; 3) спосіб дії та наслідки як ознаки кваліфікованого вбивства [46, с. 41]. Професор М. І. Загородніков відступив від прийнятої більшістю авторів класифікації обставин, що обтяжують умисне вбивство, виключивши із числа ознак об'єкт злочину. З цим погоджуються й інші авторитетні вчені, оскільки жодна з обставин, що обтяжують умисне вбивство, не може бути віднесена до об'єкта злочину [17, с. 120]. Слід погодитися, що такі обтяжуючі обставини, як вбивство малолітньої дитини або жінки, завідомо для винного перебувала у стані вагітності, або двох або більш осіб, або заручника відносяться до характеристики потерпілого, але зовсім не до характеристики об'єкта вбивства. Об'єкт злочину при вчиненні будь-якого вбивства залишається без зміни та сам по собі не може обтяжувати (як і пом'якшувати) даний злочин [17, с. 120]. Перераховані обтяжуючі обставини вбивства відносяться до об'єктивних ознак злочину, сюди ж слід віднести такі обставини як вчинення вбивства з особливою жорстокістю та способом, небезпечним для життя багатьох осіб. Таким чином, обставини, передбачені пунктами 1-5 частини другої статті 115 КК України відносяться до об'єктивних ознак злочину і їх необхідно розглядати в рамках одного підрозділу.

Умисне вбивство двох або більше людей.

Судово-слідча практика показує, що значні труднощі виникають при кваліфікації дій винного, якщо в їхнім результатом є смерть умисно заповдіяна двом або більше людям. Відповідальність за даний вид вбивства передбачена пунктом 1 частини другої статті 115 КК України [2]. На перший погляд, підставою для суттєвого підвищення відповідальності в такому випадку виступає наявність двох потерпілих, кожному з яких смерть заповдіяна з умисною формою вини. Однак такий підхід дуже спрощував би конструкцію складу вбивства двох або більше людей. На думку вчених, кількісні характеристики потерпілого при вчиненні даного злочину неодмінно повинні бути детерміновані особливим предметним змістом умислу винного [123, с. 145-146].

Почнемо з того, що фактично існують два різновиди вбивства двох або більше людей. Перша являє собою «класичне» вбивство двох або більше людей, при якому дії винного охоплюються єдиним умислом і відбуваються, як правило, одночасно.

Так, наприклад, згідно вироку суду [27], громадянин Д., 17 березня 2012 року близько 16 години прийшов до колишньої фактичної дружини громадянки А., з метою провідати малолітню дочку. В коридорі будинку між ним та громадянкою А. виникла сварка, у зв'язку з чим прийшла сестра громадянки А. – громадянка Р., яка проживала поряд.

В ході сварки з мотивів неприязних стосунків, які виникали між ними і раніше, у громадянина Д. виник злочинний умисел на позбавлення життя своєї колишньої дружини громадянки А. та її сестри громадянки Р. Реалізуючи свій умисел на протиправне позбавлення життя двох осіб, громадянин Д., знаходячись в коридорі будинку, дістав з кишені куртки два ножі, які заздалегідь приніс із собою, та взявши їх в обидві руки, наніс потерпілій громадянці Р. ножами не менше 14 ударів в життєво важливі органи – грудну клітину та живіт. В цей час громадянка А.,

намагаючись захистити громадянку Р., активними діями стала перешкоджати громадянину Д. у вчиненні умисного вбивства її сестри.

Громадянин Д. з метою позбавлення життя громадянку А., наніс їй не менше двадцяти ударів ножами в життєво важливі органи – грудну клітину, шию, живіт. Коли громадянка А. впала, до ванної кімнати зайшла потерпіла громадянка Р. та спробувала відтягти громадянина Д. від сестри, однак останній штовхнув її, від чого вона впала на підлогу. Коли громадянка Р. спробувала підвестись, громадянин Д., доводячи до кінця свій умисел на позбавлення життя, наніс їй ще один удар ножем в область грудної клітки.

Потерпілі особи А. та Р. від отриманих тілесних ушкоджень померли на місці події [27].

У цьому випадку вбивство двох або більше людей являє собою єдиний злочин, сутність якого становить не вчинення двох або більше вбивств, а умисне заподіяння смерті двом або більше особам.

Другий різновид вбивства двох або більше людей характеризується тим, що винний вчиняє кілька вбивств із самостійними умислами, при цьому ні за одне із вчинених вбивств він раніше засуджений не був.

Однак, пункт 5 Постанови Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» визначає, що умисне позбавлення життя двох або більше осіб кваліфікується за пунктом 1 частини другої статті 115 КК України за умови, що їх вбивство охоплювалось єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих. Якщо ці мотиви передбачені як кваліфікуючі ознаки, дії винного додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами частини другої статті 115 КК України [95].

Більш того, цією Постановою Верховного Суду України наголошується, що «наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації злочину за пунктом 1 частини другої статті 115 КК України не має» [95].

Таким чином, визначальна ознака аналізованого виду вбивства – єдиний умисел винного на заподіяння смерті двом або більше потерпілим. Однак, що саме розуміти під таким умислом Пленум Верховного Суду України не вказав. У доктрині кримінального права проблема єдності умислу традиційно розглядається через призму мотивів поведінки винного. Іншими словами, ключове значення надається розв'язанню питання, чи повинні усі жертви позбавлятися життя за однаковими мотивами або мотиви заподіяння смерті різним особам можуть не збігатися. Можна констатувати, що на сьогоднішній день з цього питання склалося три точки зору.

По-перше, згадувана вище Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 зазначає, що «не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих» [95].

По-друге, на думку дослідника Л. А. Андрєєвої, для кваліфікації умисного вбивства двох і більше осіб необхідно, щоб усі жертви були позбавлені життя за одним тим самим мотивом [2, с. 4].

По-третє, з погляду професора Т. В. Кондрашової, мотиви можуть бути різними навіть при різночасовому позбавленні життя декількох потерпілих [54, с. 53-54], що також непрямом підтверджується частиною другою пункту 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року [95]

Ми вважаємо, що при розв'язанні питання про наявність у діях винного єдиного умислу слід відштовхуватися від тієї мети, яку переслідував суб'єкт, заподіюючи смерть декільком людям. При цьому ми ґрунтуємося на розумінні вбивства як своєрідного способу вирішення

якоїсь конфліктної для винного ситуації (в широкому розумінні). Усякий поведінковий акт людини, здійснений під контролем його волі та свідомості, у тому числі і такий, що становить кримінально карне діяння, мотивований і цілеспрямований, незалежно від відображення таких мотивів і цілей у тексті кримінального закону.

Зазначене вище повною мірою відноситься і до характеристики процесу формування умислу на вчинення досліджуваного злочину. Злочинний результат може бути як безпосередньою метою дій винного (прямий умисел), так і мати супутній характер (непрямий умисел) [120, с. 83].

Слід зазначити, що мотив – категорія, залежна від мети, оскільки там, де немає мети, не може бути ніяких дій, спрямованих на її досягнення, а отже, не може бути й мотивів [120, с. 88-89]. У зв'язку із цим категорію єдиного умислу методологічно більш вірно розглядати з погляду не мотивів, а цілей поведінки винного. Слід зазначити, що такий підхід уже був відомий практиці. Так, розкриваючи поняття продовжуваного злочину, який, власне, відомий і вітчизняному законодавцеві (ч. 2 ст. 32 КК України), Пленум Верховного Суду СРСР в 1929 році вказав, що під продовжуваними злочинами слід розуміти «злочини, що складаються з ряду тотожних злочинних дій, спрямованих до спільної мети і таких, що складають у своїй сукупності єдиний злочин» [84]. Очевидно, що в цьому випадку також дається характеристика змісту єдиного умислу винного при вчиненні продовжуваного злочину, характер якого може носити і вбивство двох або більше осіб.

Ми вважаємося, що про єдиний умисел при вчиненні вбивства двох або більше людей (незалежно від того чи носило воно характер продовжуваного діяння або все жертви були позбавлені життя одночасно) свідчить єдина (спільна) ціль дій винного, наслідком яких стало заподіяння злочинного результату. При цьому ми розрізняємо кінцеву та проміжну цілі. Оскільки пункт 1 частини другої статті 115 КК України передбачає відповідальність за вчинення єдиного злочину, то повинна бути одна єдина кінцева мета або кілька кінцевих цілей.

Це підтверджується судовою практикою [24]. Так, громадяни С., В., Д. 24 серпня 2011 року, близько 19 годині знаходились на території колишніх хімічних складів, які розташовані на відстані 1 км від села Веселе Бериславського району Херсонської області, де разом з громадянами Ф., М. і К. вживали спиртні напої. В процесі цього між громадянином С. та його вітчимою, громадянином Ф. виникла сварка на ґрунті особистих неприязних відносин, яка переросла в бійку і в процесі якої громадянин С., громадянин В. та громадянин Д. спільно, за попередньою змовою між собою, яка виникла в процесі сварки між громадянином С. та Ф. і виразилась у формі конклюдентних дій, з метою вбивства громадянина Ф., а також його знайомих громадян М. та К. почали їх побиття. Так, громадянин С. наказав зайти громадянам Ф., М. та К. до одноповерхового приміщення, в якому громадянин С. разом з громадянином Д., почали наносити дерев'яними палицями численні удари в область тулуба та голови потерпілих громадян Ф., М. і К. При цьому, громадянин М. під час побиття, намагаючись втекти, вибіг з вказаного приміщення на вулицю та побіг у напрямку залізобетонного колодязя, а громадянин В., який стояв біля входу до цього ж приміщення, побіг за ним, наздогнав та штовхнув його, в результаті чого громадянин М. впав до вказаного колодязя заповненого водою. В цей час громадянин С. та громадянин Д. продовжували побиття потерпілих громадян Ф. і К. Після того як потерпілий К. від отриманих ударів знепритомнів громадянин Д. вибіг з приміщення та направився до залізобетонного колодязя, де громадянин В., а в подальшому і громадянин Д. реалізуючи спільний умисел на позбавлення життя громадянина М. почали кидати по тулубу та голові останнього каміння і фрагменти цегли, до тих пір поки потерпілий перестав подавати ознаки життя. В цей час громадянин С. знаходячись в приміщенні продовжував побиття громадянина Ф., а після того як останній знепритомнів, підійшов до громадянина К. та перерізав ножом

йому горло. Після чого громадянин В. з громадянином Д., знаходячись надворі, побачили як з вказаного вище приміщення вибіг громадянин Ф., за яким вслід вибіг громадянин С. і наказав громадянам В. та Д. оточити громадянина Ф., останні з громадянином С. оточили потерпілого Ф. за даною одноповерховою спорудою, де громадянин С. штовхнув громадянина Ф. до фундаментної ями, у яку потім спустився та наніс громадянину Ф. чисельні удари по голові та тулубу уламком азбестової труби та ножом. Далі громадяни С., В. та Д. витягли громадянина Ф. з фундаментної ями та занесли останнього до вищевказаного приміщення, у якому поклали його на підлогу з правої сторони від входу біля громадянина К., який лежав та не подавав ознак життя. Після чого громадянин С., реалізуючи загальний умисел направлений на протиправне позбавлення життя свого вітчима Ф. та громадянина К., наніс близько п'ять ударів ножом в область тулуба кожному. Від отриманих тілесних ушкоджень потерпілі громадяни Ф., М. та К. померли на місці [24].

В інших випадках мають місце кілька злочинів, об'єднаних спільним суб'єктом, можливо, місцем і часом. Принципово важливо, що в подібних випадках умисел на позбавлення життя кожного з потерпілих формується самостійно (часто зі значним розривом у часі), заподіянням смерті кожному з них досягається своя кінцева мета. Саме ця обставина виключає можливість оцінювати вчинене за пунктом 1 частини другої статті 115 КК України.

Часто позбавлення життя всіх потерпілих безпосередньо спрямоване на досягнення кінцевої мети. У такому випадку всі епізоди єдиного злочину відбуваються за однаковими мотивами, що являє собою найбільш типовий приклад вбивства двох і більше людей, як у випадках наведених вище.

Однак, застосування пункту 1 частини другої статті 115 КК України не виключене й тоді, коли кінцева мета досягається позбавленням життя тільки одного з потерпілих. У таких ситуаціях шляхом заподіяння смерті іншим особам досягається лише проміжна мета, що полягає в усуненні перешкод у реалізації злочинного задуму. Іншими словами, позбавлення життя однієї з жертв полегшує тут вчинення наступного або одночасного вбивства. Заподіяння смерті такій жертві не має для винного самостійного значення, оскільки не переслідує самостійну кінцеву мету. Умисел на вбивство такої особи в цьому випадку формується тільки у зв'язку із заподіянням смерті іншому потерпілому заради досягнення єдиної кінцевої мети.

Так, наприклад, згідно до вироку суду [21], 18 листопада 2011 року близько 15 годин 30 хвилин громадянин Н., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, з метою вбивства громадянина Т., на ґрунті виниклих особистих неприязних відносин, обумовлених ревнощами, прибув у домоволодіння родини громадянки Б. Увійшовши в будинок, громадянин Н. постукав у двері, що вели в одну з кімнат, яку відкрив громадянин О. Продовжуючи свої злочинні дії, громадянин Н. дістав з кишені куртки ніж і наніс їм один удар у живіт громадянина О., від якого останній опустився на підлогу і закричав, призиваючи на допомогу. На крик про допомогу в коридор вибігли громадянка Б. і громадянин Т., побачивши яких громадянин Н. вирішив вчинити вбивство останніх.

Реалізуючи свій злочинний умисел, громадянин Н. наніс громадянці Б. удар ножом в область лівої частини грудної клітини, заподіявши в такий спосіб тілесні ушкодження у вигляді колото-різаної поверхневої рани на спині. Громадянка Б., усвідомлюючи, що її життю та здоров'ю загрожує небезпека, забігла в одну з кімнат домоволодіння.

Громадянин Н., продовжуючи свої злочинні дії, спрямовані на вбивство громадянина Т., взяв вила, які перебували у домоволодінні та кинув їх робочою частиною в область грудної клітини громадянина Т., заподіявши тим самим потерпілому Т. смерть [21].

Як бачимо, громадянину Н., який намагався реалізувати злочинний умисел на вбивство громадянина Т., на заваді стали громадяни О. та Б. Тоді у громадянина Н. виник умисел на їх

вбивство як спосіб усунення перешкод на шляху до вбивства громадянина Т.

В представленій ситуації, коли одне з вбивств відбувається з метою полегшити наступне позбавлення життя іншої людини, винний заподіює смерть потерпілим за різними мотивами. Але такі мотиви завжди взаємопов'язані спільною (єдиною) кінцевою метою. Разом з тим дії винного в наведеному прикладі вимагають кваліфікації за пунктом 1 частини другої статті 115 КК України, оскільки описані нами проміжні цілі були враховані законодавцем при конструюванні складу вбивства.

Таким чином, ознака єдності умислу накладає відбиток на предметний зміст вини при вчиненні розглянутого злочину. У цьому випадку винний усвідомлює, що його дії спрямовані на досягнення певної кінцевої мети, створюють небезпеку для життя декількох людей, передбачає неминучість або реальну можливість настання їх смерті та бажає або свідомо допускає настання таких наслідків.

Із цього стає зрозумілим, що ознака єдності умислу характеризує його інтелектуальний момент, оскільки сама по собі ціль дій винного перебуває за рамками пункту 1 частини другої статті 115 КК України. У той же час, одне тільки усвідомлення небезпеки для життя декількох осіб і передбачення їх загибелі ще не свідчить про наявність у діях винного складу вбивства двох або більше людей.

Порівняльно-правовий аналіз законодавства країн романо-германської правової сім'ї показав, що така обтяжуюча обставина як вбивство двох і більше людей притаманна лише кримінальному законодавству пострадянських країн, в інших країнах, в тому числі і колишніх соціалістичних, така кваліфікуюча ознака вбивства практично відсутня. Але й у тих кримінальних кодексах, які містять таку обтяжуючу обставину її формулювання є ідентичним: «вбивство двох і більше осіб». Це знайшло своє вираження у пункті 7 частини другої статті 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146], пункті 1 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], пункті 1 частини другої статті 104 Кримінального кодексу Вірменії [141], пункті «а» статті 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], пункті 3 статті 114 Кримінального кодексу Естонії [131, с. 1138], пункті 5 частини другої статті 129 Кримінального кодексу Литви [140, с. 242], пункті «а» частини другої статті 96 Кримінального кодексу Казахстану [143], пункті «а» частини третьої статті 145 Кримінального кодексу Молдови [144, с. 94], пункті «а» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148], пункті «а» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146], пункті «а» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану [147, с. 321].

У судовій практиці країн, які мають подвійне вбивство як обтяжуючу обставину виникло питання про те, як кваліфікувати одночасне вчинення вбивства однієї людини та замах на вбивство іншої. При його розв'язанні визначилися дві позиції.

Одна з них була у свій час відбита в рішенні судової колегії по кримінальних справах Верховного Суду Російської Федерації, яка вказувала, що при встановленні у винного умислу на позбавлення життя двох або більше людей вбивство одного та замах на життя іншої слід кваліфікувати як закінчений злочин [17, с. 128].

Інша точка зору полягає в тому, що позбавлення життя однієї людини і замах на вбивство іншої не утворюють цієї кваліфікуючої ознаки і потребують кваліфікації за сукупністю злочинів – за частиною першою або відповідним пунктом частини другої статті 115 та статтею 15 і пунктом 1 частини другої статті 115 КК України [78, с. 252]. При цьому, перший склад злочину відображає факт позбавлення життя одного з потерпілих, а другий – замах на умисне вбивство декількох людей [150, с. 128].

На думку вчених, обидві позиції небездоганні [17, с. 392]. Однак, менш відповідною видається друга позиція, оскільки в цьому випадку замах на життя однієї людини перетворюєть-

ся в замах на життя двох і більше людей, а закінчене вбивство не одержує належної юридичної оцінки за пунктом 1 частини другої статті 115 КК України, хоча саме ця позиція і підтримується більшістю вітчизняних авторів [57, с. 65; 78, с. 252; 150, с. 128] і була відображена у пункті 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 1 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» [94].

Умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності.

Пунктом 2 частини другої статті 115 КК України передбачається підвищена відповідальність за умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності. Слід відразу ж зазначити, що у пункті 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року роз'яснення щодо застосування даного пункту частини другої статті 115 КК України є занадто лаконічним [95]. Таке положення важко зрозуміти, тому що при кваліфікації вчиненого за пунктом 2 частини другої статті 115 КК України є кілька складних моментів, що вимагають однакового практичного вирішення.

Однак, перш ніж ми приступимо до розгляду даної проблеми, звернемося до досвіду країн романо-германської правової сім'ї щодо відповідальності за вбивство малолітньої дитини та вагітної жінки для того, щоб усвідомити можливості вдосконалювання кваліфікації даного злочину в системі злочинів проти життя.

Порівняльно-правове дослідження показало, що в кримінальному законодавстві зарубіжних держав відповідальність за умисне вбивство малолітньої дитини та (або) жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (вагітної жінки) регламентується по-різному.

Почнемо з того, що норма, передбачена пунктом 2 частини другої статті 115 КК України фактично містить в собі не одну, а дві обставини, що обтяжують умисне вбивство. Це, по-перше, вбивство малолітньої дитини, по-друге, вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності. Кожна з цих обставин має свої, притаманні тільки їй, ознаки, які треба розглядати як окремо, так і в рамках тієї норми, що викладена у Кримінальному кодексі України.

Повертаючись до зарубіжного законодавства, треба зауважити, що у деяких країнах досліджуваного нами регіону кримінальне законодавство прямо передбачає обидві зазначені обставини як такі, що обтяжують вбивство. Це – пункти 2 і 3 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], пункт 4 статті 116 Кримінального кодексу Болгарії [142, с. 94], пункти «б» і «г» статті 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], пункти «г» і «о» частини другої статті 96 Кримінального кодексу Казахстану [143], пункти 2 і 3 статті 97 Кримінального кодексу Киргизії [138], пункти 1 і 2 статті 117 Кримінального кодексу Латвії [139, с. 143], пункти 1 і 4 частини другої статті 129 Кримінального кодексу Литви [140, с. 242], пункти «с» і «d» частини третьої статті 145 Кримінального кодексу Молдови [144, с. 94], пункти «в» і «г» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148], пункти «в» і «д» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146], пункти «б» і «в» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану [147, с. 321], пункти 1 і 3 статті 221-4 Кримінального кодексу Франції [152, с. 171-172].

В Кримінальному кодексі Франції передбачено, що особі, яка вчиняє вбивство вагітної жінки, вагітність потерпілої повинна бути «очевидна або відома», а малолітство може бути невідомо (в Кримінальному кодексі Франції термін «малолітня особа» відсутній, вживається термін «неповнолітній, який не досяг 15-річного віку»). Тобто, передбачена необхідність усвідомлення суб'єктом злочину стану або віку потерпілої особи.

У випадку вбивства такого неповнолітнього, якщо вбивству передували або супроводжували згвалтування, катування або акти жорстокості, суд асизів може шляхом винесення

спеціального рішення збільшити період надійності до тридцяти років. Він також має право, якщо мова йде про умисне вбивство, ухвалити рішення про призначення покарання, іменованого у французькому кримінальному праві «нестисливим», відмовивши засудженому в праві скористатися яким-небудь заходом, зазначеним у статті 132-23 Кримінального кодексу Франції (призупинення виконання покарання, виконання покарання частинами, поміщення засудженого поза виправною установою тощо) [126, с. 403]. У юридичній літературі Франції відзначається, що включення цієї обтяжуючої обставини в дану статтю було «зворотною стороною» скасування спеціального виду вбивства – дітовбивства, що передбачав «умисне або просте вбивство новонародженої дитини» (ст. 300 КК Франції 1810 року), тобто вчинюване в момент його народження або протягом трьох днів, передбачених для того, щоб зробити заяву про громадянський стан. Була скасована так само і пробачлива обставина, передбачена на користь матері, яка являлася головним виконавцем або співучасником злочину (абзац другий ст. 302 КК Франції 1810 року). Відтепер мати піддається, як і будь-яка інша винна особа, покаранню, встановленому за тяжке вбивство [160, Р. 27].

В диспозиції статті 109 Кримінального кодексу Грузії, яка регламентує відповідальність за умисне вбивство за обтяжуючих обставин, законодавець передбачає вчинення умисного вбивства «жінки, яка завідомо для винного знаходилася в стані вагітності» та умисного вбивства «завідомо для винного малолітнього або особи, яка знаходилася в безпорадному стані». Вчинення злочину, передбаченого статтею 109 Кримінального кодексу Грузії, карається позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти років або безстроковим позбавленням волі [135, с. 167], тобто передбачено більш суворе покарання ніж в Кримінальному кодексі України.

У кримінальних кодексах таких країн, як Білорусь, Грузія, Таджикистан та Латвія передбачено, що кримінальна відповідальність настає при умові, коли особі, яка вчиняє вбивство при даних обтяжуючих обставинах, відомо про малолітство та вагітність потерпілої [52, с. 542; 135, с. 167; 139, с. 143; 146].

В той же час в Кримінальному кодексі Болгарії не передбачено, що особі, яка вчиняє вбивство при даних обтяжуючих обставинах, повинно бути відомо про малолітство потерпілого або вагітність потерпілої жінки [142, с. 94].

В кримінальних кодексах таких пострадянських країн, як Білорусь, Грузія, Латвія, Російська Федерація та Таджикистан така обтяжуюча обставина вбивства, як вбивство малолітньої дитини в межах одного пункту поєднана з іншою обтяжуючою обставиною умисного вбивства – вбивство особи, яка знаходилась в безпорадному стані [52, с. 542; 135, с. 167; 139, с. 143; 146; 148]. Таким чином, законодавець ряду країн вважають, що вбивство малолітньої дитини в деяких випадках може розглядатися як своєрідний прояв вбивства особи, яка знаходилась в безпорадному стані. Певним чином, така позиція відображена і у Кримінальному кодексі України в пункті 6 частини першої статті 67, де вказано, що обтяжуючою обставиною злочину є його вчинення щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані. Як видно, законодавець об'єднав отаких потерпілих в одну норму керуючись тим, що специфічні властивості зазначених потерпілих в значній мірі полегшують вчинення злочину, а їх використання винним свідчить про підвищену небезпеку як самого злочину, так і особи злочинця [150, с. 380]. На підтримку цієї позиції професор В. К. Грищук, аналізуючи поняття безпорадного стану, зазначає, що такий стан обумовлений об'єктивними і суб'єктивними факторами стан особи, в якому вона не може чинити опір злочинцеві або уникнути злочинного посягання. В основу розуміння даного поняття може бути покладено вироблене судовою практикою поняття безпорадного стану при згвалтуванні – фізичний чи психологічний стан потерпілої (малолітній вік, фізичні вади, розлад душевної діяльності, хворобливий або непридатний їй стан тощо), за якого вона не могла розуміти характеру і значення вчинюваних з нею

дій або не могла вчинити опір насильнику [79, с. 153]. А дослідник умисного вбивства при обтяжуючих обставинах М. П. Короленко прямо вказав, що «визнання вбивства малолітньої дитини кваліфікуючою ознакою викликано тим, що малолітня дитина фактично знаходиться у безпорадному стані перед вбивцею і не може себе захистити і завдати відповідний, належний опір особі, що посягає на її життя» [57, с. 66].

Кримінальний кодекс Білорусі у пункті 2 частини другої статті 139, у майже такому самому вигляді як у пункті 6 частини першої статті 67 КК України, виклав зміст обставини, що обтяжує умисне вбивство: «завідомо малолітнього, престарілого або особи, що перебуває в безпорадному стані» [52, с. 542].

В кримінальних кодексах Киргизії, Казахстану, Молдови відповідальність за «вбивство малолітньої дитини» прямо не передбачається, але міститься норма, яка передбачає відповідальність за окремий вид умисного вбивства – вбивство неповнолітнього [143; 138; 144, с. 94]. Дана норма охоплює досліджувану обставину.

Крім того, у диспозиції відповідних статей кримінальних кодексів Білорусі, Грузії, Молдови вказано на важливу складову цієї обтяжуючої обставини – на «завідомість» малолітства або неповноліття потерпілого [52, с. 542; 135, с. 167; 144, с. 94].

Законодавець цих країн вимагає, щоб потерпілий завідомо для винного був малолітнім або неповнолітнім у момент посягання на його життя. Однак, на сьогоднішній день відсутнє законодавче тлумачення поняття «завідомо для винного». Чи достатньо встановлення того факту, що винний вважав потерпілого малолітнім або неповнолітнім у силу яких-небудь причин (наприклад, оцінюючи вік потерпілого візуально) або необхідно встановити та довести, що винний достовірно знав про вік потерпілого, тобто його знання відповідали дійсності? У цьому питанні кримінально-правова наука має різні підходи.

Більшість дослідників виходять із того, що поняття «завідомість» означає достовірне знання винного про наявність у потерпілого певних ознак (малолітство, неповноліття, вагітність) [57, с. 67; 78, с. 276; 129, с. 27]. Цю позицію підтримує і Пленум Верховного Суду України, який у пункті 6 своєї Постанови № 2 від 7 лютого 2003 року наголошує, що «ця кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати» [95].

Однак є й інший погляд на дану проблему. Так, професор С. В. Бородін з подібним підходом не згоден. Він стверджує, що при завідомості безсумнівність знання суб'єкта про обтяжуючу обставину слід відносити не до того, чи є вона в дійсності, а до того, що він знає про неї. При цьому безсумнівність знання про обтяжуючу обставину не змінюється від того, що в суб'єкта немає повної впевненості в її фактичній наявності. У таких випадках відношення винного до обтяжуючої обставини характеризується непрямим умислом (байдужне відношення до її наявності) і, отже, кваліфікація вбивства як вчиненого з обтяжуючими обставинами не виключається» [17, с. 135].

Як ми бачимо, суть розбіжностей серед науковців стосується ступеня достовірності знання винного про малолітство або неповноліття потерпілого. Одні вважають, що винний повинен точно знати про дану обставину. На думку інших, для кримінальної відповідальності за кваліфіковане вбивство досить допущення малолітства або неповноліття потерпілої особи [89, с. 336].

На наш погляд, кваліфікація дій винної особи за пунктом 2 частини другої статті 115 КК України можлива в тих випадках, коли винний знає, що потерпілий є малолітнім або неповнолітнім. Можливе знання про малолітство або неповноліття не дає підстав для подібної кваліфікації. У кримінальному законі ряду країн не випадково вживається поняття «завідомо для винного». Слово «завідоме» означає заздалегідь, наперед відоме, явне, неприховане [110, с.

50] для винного, а не з погляду на дійсність.

Однак, як вже вказувалося, вища судова інстанція України вважає, що ознака малолітства наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, тобто замість використуваного у багатьох кримінальних кодексах терміну «завідомо» судді використовують термін «достовірно».

Проілюструємо сказане прикладами із судової практики. Так, 20 вересня 2010 року, у вечірній час, неповнолітній П., знаходячись у дворі за місцем свого проживання, побачив малолітню М., яка йшла по вулиці сама. Неповнолітній П. на ґрунті раніше виниклих особистих неприязних стосунків, вирішив налякати М.

З цією метою неповнолітній П. пішов слідом за М. і близько о 18 годині 15 хвилин несподівано ззаду напав на останню. Знаходячись за спиною потерпілої, неповнолітній П. однією рукою обхватив шию М. і почав здавлювати її в області горла. М., чинячи активний опір, роздряпала нігтями пальців рук обличчя неповнолітньому П., в ході чого разом з ним впала на землю. У цей момент М. обернулася і бачила неповнолітнього П., впізнавши його.

Неповнолітній П., усвідомлюючи, що М. впізнавши його може розповісти кому-небудь про його неправомірні дії, бажаючи уникнути даного наслідку, прийняв рішення позбавити життя останню.

Реалізуючи свій злочинний намір направлений на умисне вбивство потерпілої, неповнолітній П., достовірно знаючи, що М. є малолітньою, схопив останню двома руками за шию в області горла, почав її душити. Потім, неповнолітній П., бажаючи гарантованого настання смерті потерпілої, підняв камінь і завдав ним декілька ударів в область голови потерпілої.

Після чого, неповнолітній П. взяв за ноги М., яку він вважав вже за мертву, і з метою приховати тіло потерпілої, став відтягати її з дороги до кущів. В цей час він помітив у потерпілої ознаки життя. Тоді, бажаючи довести свій злочинний намір до кінця, неповнолітній П. знову взяв камінь і завдав ним декілька ударів потерпілій в область голови. Далі, з метою остаточного настання смерті потерпілої, неповнолітній П. став ногою на шию М. і натиснув її на горло. Неповнолітній П., вважаючи свою мету досягнутою, відтягнув М. вглиб кущів, де залишив лежати її на землі.

Знаходячись на місці події, неповнолітній П. побачив, що М. ще подає ознаки життя. Бажаючи настання смерті потерпілої, неповнолітній П. ще раз взяв камінь і кинув його на голову М. [26].

Сучасний словник української мови тлумачить слово «достовірний» як такий, що не викликає сумніву, точний, цілком вірний [109, с. 388].

Тут треба сказати, що з огляду на інститут суб'єктивного ставлення, який декларується доктриною українського кримінального права, не можна плутати поняття «завідомо» та «достовірно», оскільки в останньому понятті підкреслюється відповідність знань об'єктивній реальності, а в першому – суб'єктивна переконаність винного в наявності якого-небудь факту. Вживане у кримінальних кодексах поняття «завідомо для винного» означає лише, що винний повинен бути переконаний у тому, що потерпілий малолітній або неповнолітній. А якщо ні, то, незважаючи на наявність малолітства або неповноліття потерпілого, кваліфікація вчиненого за пунктом 2 частини другої статті 115 КК України може бути поставлена під сумнів. Тому пропонуємо ознаку малолітства у пункті 2 частини другої статті 115 КК України доповнити завідомістю для винного факту малолітства потерпілого.

Найчастіше винний, як і в представленому вище прикладі, достовірно знає про малолітство або неповноліття потерпілого. Однак, у деяких випадках, винний може помилятися щодо віку потерпілого. Суб'єктивно, у силу певних обставин, він може бути переконаний в тому, що потерпілий старше чотирнадцяти років, а об'єктивно потерпілий виявився малолітнім. Або,

навпаки, винний вважав жертву малолітньою, а вона не виявилася такою. У подібних випадках виникає питання: як кваліфікувати вчинене винним при його помилці щодо віку потерпілого?

Питання про фактичну помилку винного щодо віку та інших ознак потерпілого активно обговорюється серед вчених-правників. Так, існує позиція, що в основу кваліфікації діяння винної особи покладається спрямованість її дій. Винний припускається фактичної помилки, думаючи, що особа потерпілого має або не має тих якостей, які тягнуть для нього підвищену відповідальність за вбивство [89, с. 340].

На думку вченого Л. А. Андреевої, помилка особи щодо ознак потерпілого слід тлумачити на користь винного [2, с. 15]. На наш погляд, при подібному підході ігнорується спрямованість умислу винного на вчинення більш суспільно небезпечного злочину – кваліфікованого вбивства. Спрямованість умислу винного повинна обов'язково знайти своє відбиття в кримінально-правовій оцінці вчиненого ним.

Оцінюючи можливі варіанти кваліфікації діяння винного при фактичній помилці щодо віку потерпілого при вчиненні злочину, передбаченого пунктом 2 частини другої статті 115 КК України, вважаємо, що при вбивстві дитини, яку винний помилково вважав малолітньою, його діяння підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених частиною другою статті 15 і пунктом 2 частини другої статті 115 КК України та, залежно від обставин справи, за відповідною частиною статті 115 КК України. Така позиція підтримується більшістю вітчизняних авторів [78, с. 276].

Якщо ж винний помилково вважав, що потерпілий не є малолітнім, а фактично загиблий виявився таким, то в цьому випадку, на наш погляд, вчинене повинне кваліфікуватися за відсутністю інших обтяжуючих обставин як просте вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України). Не можна ставити у вину суб'єктові злочину обтяжуючу обставину, яка не охоплювалася його умислом.

Викладені положення так само стосуються відповідальності винного за умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, передбачене тим самим пунктом 2 частини другої статті 115 КК України.

Дослідник М. П. Короленко зазначає, що «вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, віднесене до числа кваліфікуючих обставин, у зв'язку з тим, що винний, позбавляючи життя вагітної жінки, посягає по суті на два життя – на життя потерпілої і плоду дитини. З огляду на дану обставину, закон ставить під посилену охорону життя вагітної жінки» [57, с. 66]. Так саме, професор Е. Ф. Побегайло відзначає, що підвищена суспільна небезпека такого злочину, обумовлена тим, що втрачає життя не тільки жінка, але й плід людини – зародок майбутнього людського життя [129, с. 27].

Однак, звертає на себе увагу певна нелогічність подібного законодавчого рішення, оскільки, як правильно підкреслюють деякі дослідники, при кваліфікації посягання на життя вагітної жінки не має значення, чи загинув плід, що перебуває в утробі потерпілої [102, с. 25].

У деяких винятково рідких випадках у результаті злочинного посягання на життя вагітної жінки гине тільки ненароджена дитина, а життя жінки вдається врятувати. Крім того, практиці відомі випадки, коли вдавалося врятувати життя дитини, а мати, що перебувала на пізніх строках вагітності, гинула в результаті злочинного посягання на її життя [89, с. 346]. На жаль, конструкція пункту 2 частини другої статті 115 КК України така, що практично подібні наслідки ніяк не вплинуть на кваліфікацію дій винної особи. Незалежно від того, загинула дитина або вижила, її життя в цьому випадку кримінально-правовій охороні не підлягає. Вчинене винним, незалежно від того, що відбулося з дитиною, буде кваліфікуватися за тими наслідками, які настали у відношенні її матері.

Виявляється, що з одного боку, в основі виділення даного кваліфікованого виду вбивства лежить посягання на життя не тільки жінки, але й плода, а з іншого боку, життя плода

кримінальним законом ніяк не охороняється, про що вже йшла мова в другому розділі цього дослідження. Зокрема, нами стверджувалася позиція, що дитину, яка перебуває в утробі матері, не можна вважати тільки частиною її організму, а існування цієї дитини має всі ознаки самостійного життя, хоча й залежного від материнського організму в процесі внутрішньоутробного розвитку. Також, нами робився висновок, що людиною слід визнавати життєздатний плід у віці понад двадцять два тижні вагітності. Виходячи з цього, вважаємо, що винний, посягаючи на життя вагітної жінки на строках понад двадцять два тижні вагітності, посягає не на одне, а на два життя.

На нашу думку, необхідно посягання на життя вагітної жінки на пізніх строках вагітності дорівняти до посяганням на життя двох або більше осіб, одночасно роз'яснивши в постанові Пленуму Верховного Суду України, що посягання на життя вагітної жінки зі строком вагітності понад двадцять два тижні слід розглядати як посягання на життя двох осіб. Тільки в цьому випадку можна буде констатувати, що в основі виділення вбивства вагітної жінки як кваліфікованого виду вбивства лежить те, що винний фактично посягає на два життя – матері та її дитини.

Крім того, різні наслідки повинні впливати на кваліфікацію дій винного з урахуванням спрямованості його умислу, яка теж може бути різною. Так, він може посягати тільки на життя дитини, допускаючи смерть матері, або ж винний може посягати тільки на життя матері, байдуже ставлячись до можливої загибелі дитини, також, можливий варіант, коли винний може бажати заподіяння смерті як матері, так і дитині.

Умисне вбивство заручника або викраденої людини.

Кваліфікованим вбивством з підвищеною відповідальністю український законодавець у пункті 3 частини другої статті 115 КК України встановив умисне вбивство заручника або викраденої людини.

Безумовно, для з'ясування сутності цього суспільно-небезпечного діяння необхідно проаналізувати особливості кримінально-правової природи особи заручника та викраденої людини як потерпілих від досліджуваного злочину. Спільним для обох цих фігурантів є те, що і у випадку захоплення заручника, і у випадку викрадення людини винний протизаконно розпоряджається особистою свободою потерпілого, тобто його можливістю самостійно пересуватися та визначати своє місцезнаходження [89, с. 297]. Вчиняючи такий злочин, винна особа, заподіюючи смерть потерпілому, фактично використовує той факт, що заручник або викрадена людина знаходиться у шоківому стані в результаті його викрадення, захоплення тощо. Подавлена психічно жертва не може чинити опір або сподівається до останньої хвилини на своє звільнення, не хоче собі нашкодити надто активними діями, але винні особи під будь-яким приводом лишаючи потерпілого вільного вибору пересування з одного місця в інше, використовують цей стан і після отримання викупу або відмови в такому вбивають заручника або викрадену людину, позбавляючись таким чином свідка [57, с. 69].

В результаті дослідник умисного вбивства при обтяжуючих обставинах М. П. Короленко доходить висновку, що діяння, передбачене пунктом 3 частини другої статті 115 КК України характеризується тим, що потерпілий захоплюється або утримується всупереч його волі, в результаті чого знаходиться в тяжкому психічному стані, не може чинити опір, не має реальної можливості звільнитися без негативних наслідків і знаходиться в стані апатії [57, с. 69-70].

Даний склад злочину передбачає відповідальність і за посягання на інші об'єкти, охоронювані кримінальним законом. Викрадення людини як іншого об'єкта припускає посягання на фізичну свободу, а захоплення заручника – посягання як на фізичну свободу, так і на громадську безпеку [61, с. 52, 54]. Крім того, необхідно мати на увазі, що зазначений склад, передбачений пунктом 3 частини другої статті 115 КК України в певних випадках необхідно розмежову-

вати та кваліфікувати за сукупністю зі злочином, передбаченим статтею 147 КК України, так як Пленум Верховного Суду України визначив, що у разі вчинення винним захоплення заручника і його умисного вбивства, вчинене належить кваліфікувати за сукупністю злочинів – частини другої статті 147 і пункту 3 частини другої статті 115 КК України [95].

Норма про умисне вбивство заручника або викраденої людини як обтяжуюча обставина в законодавстві країн континентальної Європи представлена досить обмежено.

Так, у пункті 2 параграфу другої статті 148 Кримінального кодексу Польщі міститься досить суперечлива «зв'язка», що поєднує в одну норму відповідальність за вбивство «у зв'язку з захопленням заручника, згвалтуванням або розбоєм» [145, с. 125]. Що може слугувати критерієм об'єднання цих обставин в одну норму уявити складно, адже мотиви та цілі при вчиненні таких діянь докорінно відрізняються.

У всіх інших випадках, статті про вбивство заручника або викраденої людини зустрічаються лише у кодексах країн колишнього СРСР. При цьому, варіанти формулювання є досить різноманітними і не повторюють викладення, представлене у пункті 2 частини другої статті 115 КК України.

Найбільш поширеним є формулювання, де мова йде про умисне вбивство «сполучене з викраденням людини або захопленням заручника», що передбачено пунктом 4 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], пунктом 3 частини другої статті 104 Кримінального кодексу Вірменії [141], пунктом 11 частини другої статті 97 Кримінального кодексу Киргизії [138], пунктом «f» частини другої статті 145 Кримінального кодексу Молдови [144, с. 94], пунктом «г» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146].

В кримінальних кодексах інших держав, які містять досліджувану обтяжуючу обставину, вона формулюється тільки в поєднанні з іншими обтяжуючими обставинами, так мова йде про вбивство особи, яка «завідомо для винного, перебуває в безпорадному стані, а так само сполучене з викраденням людини або захопленням заручника» (п. 9 ч. 2 ст. 120 Кримінального кодексу Азербайджану, п. «в» ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу Російської Федерації) [133, с. 146; 148]. Кримінальний кодекс Казахстану, маючи аналогічну норму, обмежився вказівкою лише на сполученість вбивства з викраденням людини (п. «в» ч. 2 ст. 96 Кримінального кодексу Казахстану) [143].

Грузинський законодавець обмежився формулюванням про умисне вбивство «у зв'язку із захопленням в якості заручника» (п «д» ст. 109 Кримінального кодексу Грузії) [135, с. 166]. У кримінальному законі Грузії замість терміна «сполучене» вжитий термін «у зв'язку» з конкретним злочинним посяганням. На думку вчених, для даного випадку це вірне формулювання розглянутої ознаки, що вказує, зокрема, на обумовленість вбивства вчиненням даного злочину [41, с. 97].

З аналізу норм кримінальних кодексів країн, які мають склад вбивства, пов'язаного із вчиненням інших злочинів випливає, що дане діяння набуває значення кваліфікованого складу злочину лише у випадках, коли вбивство «супроводжують» злочини, що традиційно визнаються найнебезпечнішими для суспільства, які посягають на особу, на відносини власності та громадську безпеку. Згідно із цією позицією посилення кримінальної відповідальності відбувається, в основному, за урахування цінності для суспільства та держави об'єктів кримінально-правової охорони. Необхідно відзначити, що встановлення того, яка сукупність суспільних відносин є більш цінною, і які критерії їх співвідношень, є прерогативою законодавця, який повинен ухвалювати оптимальні рішення.

На сьогоднішній день відсутнє чітке розуміння того, у яких випадках вбивство, пов'язане з тем або іншим злочинним посяганням, слід розглядати як єдине діяння із кваліфікуючим складом, а в яких їхня сполученість не має такого значення. Дане питання викликає досить гостру

полеміку в доктрині кримінального права та впливає на зміст окремих положень кримінального законодавства відносно правової регламентації відповідальності за вбивства, пов'язані із вчиненням інших злочинів [41, с. 99].

Так, більшість учених вважає, що в подібних випадках необхідна кваліфікація за сукупністю злочинів, які передбачають відповідальність за відповідне кваліфіковане вбивство та захоплення заручника [102, с. 25; 89, с. 323]. Таким шляхові йде і судова практика, у тому числі й українська [33].

Так, 19 жовтня 2011 року близько двадцять першої години, знаходячись у селі Дружбівка Іванівського району Херсонської області, переслідуючи корисливий умисел, направлений на незаконне збагачення, з метою спонукання родичів потерпілого до сплати грошової винагороди у сумі 100000 доларів США, як умови звільнення неповнолітнього К. громадянин Д. вчинив захоплення останнього як заручника. У ході захоплення неповнолітнього К. як заручника, підсудний з метою запобігання опору потерпілого і можливості покликати на допомогу, переслідуючи прямий умисел, направлений на протиправне позбавлення життя, тобто усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно-небезпечні наслідки і не бажаючи, але свідомо допускаючи їх настання, громадянин Д. підійшов ззаду до потерпілого та наніс йому удар ногою під коліно і збив останнього з ніг, після чого накинув неповнолітньому К. на шию мотузку, якою почав здавлювати органи ший, чим спричинив смерть потерпілого, яка настала, згідно висновку судово-медичної експертизи, в результаті механічної асфіксії [33].

Однак є й протилежна точка зору на досліджувану проблему. Прихильники її вважають, що вбивство, сполучене з викраденням людини або захопленням заручника – це одиничний злочин [47, с. 25], врахована реальна сукупність злочинів [34, с. 7], яку слід кваліфікувати тільки як умисне вбивство з обтяжуючими обставинами.

Здається, право на існування мають і перша, і друга точки зору. Однак, необхідно врахувати ту обставину, що вища судова інстанція вже дала свою оцінку щодо співвідношення даних діянь при їхній спільній кваліфікації. Так, дії кваліфікуються як умисне вбивство заручника незалежно від того, чи була винна особа причетною до вчинення злочину, передбаченого статтею 147 КК України. Разом з тим мотив такого вбивства повинен мати зв'язок із даним злочином (це можуть бути бажання спонукати зазначених у статті 147 КК України осіб, установу, підприємство, організацію до вчинення чи утримання від вчинення певних дій, помста за невиконання висунутих вимог, прагнення приховати захоплення чи тримання заручника або інший злочин, вчинений під час їх здійснення тощо).

Дії особи, яка вчинила злочин, передбачений статтею 147 КК України і умисно вбила заручника, мають кваліфікуватися за частиною другою цієї статті за ознакою спричинення тяжких наслідків і за пунктом 3 частини другої статті 115 КК України [95].

Складність кваліфікації за пунктом 3 частини другої статті 115 КК України, як і кримінальних кодексах інших країн, полягає ще в тому, що у кримінальному законі немає визначення викрадення людини. Так само, немає визначення незаконного позбавлення волі, адже в диспозиції статті 147 КК України є тільки вказівка на роздільну кваліфікацію незаконного позбавлення волі та викрадення людини. А складність у співвідношенні даних діянь із захопленням заручника полягає в тому, що захоплення заручника фактично здійснюється або шляхом викрадення людини, або шляхом незаконного позбавлення волі. Усе це й викликає проблеми при кваліфікації. Так, неможливо кваліфікувати вчинене за пунктом 3 частини другої статті 115 КК України, якщо в дійсності з боку винного було не викрадення людини, а, наприклад, незаконне позбавлення волі, також передбачене статтею 147 КК України.

Професор М. І. Хавронюк зазначає, що заручником є особа, яку захоплює або утримує інша особа, погрожуючи при цьому їй вбити, спричинити тілесні ушкодження, вчинити інші

насильніцькі дії або продовжувати утримувати далі [78, с. 352]. Під захопленням особи відомий правник розуміє напад, пов'язаний з її затриманням із наступним істотним обмеженням вільного руху, пересування чи поведінки особи. Зазначається, що злочин може полягати в захопленні особи з наступним її триманням або тільки у триманні особи [78, с. 352].

Професор В. І. Борисов розуміє захоплення заручника як його викрадення, яке може бути таємним або відкритим, вчиненим шляхом обману, з насильством, в тому числі із застосуванням зброї або без такого насильства. Більш того, вчений зазначає, що «тримання заручника – це, як правило, логічний наслідок його захоплення, хоча тримання і може здійснюватися особою, яка не бере участі у захопленні» [62, с. 81]. «Тримання – це позбавлення заручника волі, коли йому забороняють залишати певне місце або унеможливають це зробити», – наголошує професор В. І. Борисов [62, с. 81].

Таким чином, об'єктивна сторона захоплення заручника та викрадення людини певною мірою корелюються в частини заволодіння особою і незаконного переміщення її з одного певного місця, де вона вільно перебувала згідно з власною волею, до іншого, і може виразитися у формі:

а) відкритого заволодіння нею (коли остання або інші, треті особи, у присутності яких здійснюється викрадення, завідомо для винного розуміють значення вчинюваних ним злочинних дій);

б) таємного заволодіння (вчиненого за відсутності інших осіб щодо людини, яка не розуміє значення вчинюваних з нею дій у зв'язку з малоліттям, знаходженням у безпорадному стані тощо);

в) заволодіння людиною, вчиненого шляхом обману чи зловживання довірою (скажімо, винна особа забирає людину із притулку для старих на підставі підроблених документів);

г) заволодіння людиною в результаті вимушено-добровільної передачі її винному під погрозою насильства над її батьком, усиновителем, опікуном, піклувальником, вихователем тощо, або під погрозою насильства над особами, близькими для останніх, або розголошення відомостей, що ганьблять їх, пошкодження чи знищення їхнього майна [78, с. 349].

Відмінність викрадення людини та захоплення заручника полягає в суб'єктивній стороні злочину. Перший злочин вчиняється з прямим умислом і може характеризуватися будь-якими мотивами, наприклад, користь, помста тощо. Тоді як захоплення і тримання заручника відрізняються від злочину, передбаченого статтею 146 КК України, особливою метою, яку переслідує суб'єкт злочину. Діючи з прямим умислом, винний має на меті спонукання родичів заручника, державної або іншої установи, підприємства або організації, фізичної, юридичної або службової особи до здійснення, або, навпаки, утримання від здійснення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Інакше кажучи, злочинець пов'язує звільнення заручника із задоволенням його вимог, які він висуває вказаним вище особам і органам держави (це, наприклад, вимога викупу, звільнення особи (осіб), яка відбуває покарання, надання транспортних засобів, іноземної валюти, зброї тощо) [62, с. 81].

Вказане дає можливість стверджувати, що захоплення заручника є спеціальним випадком по відношенню до викрадення людини, який відрізняється від загальної норми спеціальною метою. Таким чином, доповнення первісної редакції пункту 3 частини другої статті 115 КК про умисне вбивство заручника словами «або викраденої людини» [92] є доцільним як відображення позиції законодавця вважати обтяжуючою обставиною не тільки спеціальний випадок викрадення (захоплення) людини – захоплення заручника, але й в цілому позначити будь-яке викрадення людини як таке, що потребує посиленої кримінально-правової репресії до винного, через неможливість потерпілого належним чином відреагувати на протиправні дії винного.

Однак, невизначеним залишається питання про неможливість кваліфікації вчиненого

діяння за пунктом 3 частини другої статті 115 КК України, якщо в дійсності з боку винного було не викрадення людини, а, незаконне позбавлення волі, також передбачене статтею 147 КК України.

Справа в тому, що законодавчо не визначено в чому полягає різниця між незаконним позбавленням волі та викраденням людини.

В спеціальній літературі зазначено, позбавлення волі може полягати у триманні особи в місці, де вона взагалі не бажає або більше не бажає перебувати, або в приміщенні її в місці, яке вона не має змоги вільно залишити, хоча бажає цього. Відтак, обов'язковою ознакою складу злочину у його першій формі є місце [78, с. 348-349].

Сутність незаконного позбавлення волі полягає в тому, що потерпілого позбавляють фізичної свободи пересування за його розсудом. При незаконному позбавленні волі відбувається тільки утримання потерпілого в певному місці проти його волі, тобто переміщення потерпілого з одного місця в інше не відбувається. На відміну від викрадення людини, при якому відбувається переміщення потерпілого проти його волі, тобто винний здійснює вилучення потерпілого з місць його звичайного місцеперебування [89, с. 329].

Існує також позиція, згідно з якою викрадення людини є найнебезпечнішою формою незаконного позбавлення волі [62, с. 80].

Це вказує на спорідненість цих двох складів, на співвідношення їх як норм загальної та спеціальної. Така ситуація вимагає уточнення змісту пункту 3 частини другої статті 115 КК України, де замість вказівки на такого потерпілого як викрадена людина необхідно застосувати більш широке формулювання – «інша людина, незаконно позбавлена волі».

Умисне вбивство вчинене з особливою жорстокістю.

Позбавлення життя людини є само по собі жорстоким протиправним діянням, однак законодавець, виділяючи особливу жорстокість як кваліфікуючу ознаку (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України), тим самим акцентує увагу на вчиненні вбивства конкретним способом, із властивими тільки йому встановленими критеріями, що, у свою чергу, є підставою для посилення кримінальної відповідальності.

Позбавлення життя з особливою жорстокістю завжди відбувається із заподіянням потерпілому надзвичайно тяжких страждань і мучень, про що може свідчити, зокрема, тривалість процесу вчинення діяння та застосування таких засобів та знарядь, які об'єктивно не можуть привести до негайної смерті жертви (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю тощо) [95].

Вивчення кримінальних справ [22; 23; 29] дозволило зробити висновок, що в судовій практиці наявність особливої жорстокості нерідко пов'язують із заподіянням потерпілому великої кількості поранень, що не завжди слід вважати критерієм особливо жорстокого способу вчинення злочину, тому що нанесення жертві великої кількості ран може бути викликане обставинами, що виключають наявність особливої жорстокості. Проблема множинності поранень завжди була предметом полеміки на доктринальному рівні, оскільки в кримінально-правовій літературі не існує єдиної думки відносно даного питання [66, с. 44-45].

Існує точка зору, що вбивство шляхом нанесення великої кількості ран, незалежно від того, чи наносилися вони протягом тривалого часу або декількох хвилин, зі значними проміжками часу або безпосередньо одна за одною, чи було кожне з поранень смертельним чи несмертельним, настала смерть миттєво або через якийсь час, повинно кваліфікуватися як вчинене з особливою жорстокістю. Стверджується, що множинність ударів у кожному разі свідчить про наявність у діях винного особливої жорстокості. Велика кількість поранень, заподіяних потерпілому, є достатньою підставою для визнання вбивства вчиненим з особливою жорстокістю

навіть у тому випадку, якщо потерпілий знепритомнів від перших ударів і в силу цього не перетерплював особливих мучень і страждань [3, с. 58-59].

Ми не поділяємо цю позицію, тому що вважаємо, при визначенні наявності особливої жорстокості у вчиненому діянні заподіяння численних поранень потерпілому необхідно пов'язувати, в першу чергу, з умислом винної особи. Встановлення факту заподіяння великої кількості поранень ще не є остаточною підставою для кваліфікації вчиненого з особливою жорстокістю. Судовій інстанції необхідно довести, що винний діяв з умислом, спрямованим на вчинення злочину з цією кваліфікуючою ознакою. Так, якщо злочинець у процесі вчиненого наносить численні рани жертві, усвідомлюючи, що тим самим заподіює їй зайві мучення, то в подібних випадках слід говорити про особливо жорстокий спосіб вчинення злочину, навіть якщо потерпілий знепритомнів при нанесенні перших ударів.

Нам представляється вірним думка авторів, які вважають, що при вирішенні питання щодо наявності в діях злочинця особливої жорстокості при численних пораненнях, необхідно враховувати наступні істотні моменти: свідомий вибір зброя, застосування якого не могло не привести до множинності поранень; тривалість побиття потерпілого, час між нанесенням першого та останнього ударів; розташування ран і інших ушкоджень на тілі жертви; характер і локалізація заподіяних поранень; співвідношення сил винного та потерпілого; обстановку місця події [122, с. 49-50].

Поділяючи запропоновану точку зору, ми вважаємо, що сукупність перерахованих обставин може служити встановленню умислу винного на вчинення вбивства. У якості характерного прояву особливої жорстокості при вбивстві шляхом нанесення великої кількості поранень можна навести наступний приклад із судової практики. Так, громадянка В. знаходилася за місцем проживання свого знайомого громадянина Т. та вживала з останнім спиртні напої. Між ними виникла сварка з тієї причини, що громадянин Т. намагався вступити з громадянкою В. у статеві відносини, а остання відмовилася від цього. В ході сварки громадянка В., з метою умисного вбивства громадянина Т., із помсти за сексуальні домагання, спочатку штовхнула обвинуваченого на диван, потім скинула останнього з дивана на підлогу, схопила кухонний ніж зі столу та нанесла вказаним ножом два удари йому в живіт. Усвідомлюючи, що смерть громадянина Т. не настала, вона продовжила свої злочинні дії, і діючи умисно, з метою позбавлення його життя з особливою жорстокістю, бажаючи, щоб смерть носила особливо болісний характер та спричиняла громадянину Т. особливі фізичні страждання, нанесла йому п'ять різаних поранень грудної клітини та живота, а потім, перевернувши громадянина Т. на живіт, продовжуючи свої дії, направлені на завдання йому особливої фізичної болі, нанесла удар ножом у спину. Після чого громадянка В. розбила керамічну тарілку, уламки від якої помістила в ротovu порожнину громадянина Т. та вдавила їх туди ногою.

В результаті протиправних дій обвинуваченої громадянину Т. були спричинені проникаюче колото-різане поранення живота з пошкодженням печінки, яке відноситься до тяжких тілесних ушкоджень за ознаками небезпеки для життя; проникаюча рана в лівій надлопаточній області, яка відноситься до легких тілесних ушкоджень, та садна грудної клітини та живота, які відносяться до легких тілесних ушкоджень. Смерть громадянина Т. настала від гострого загального малокров'я на ґрунті проникаючого колото-різаного поранення живота з пошкодженням печінки.

Суд визнав громадянку В. винною за пунктом 4 частини другої статті 115 КК України, оскільки своїми умисними діями вчинила умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, вчинене з особливою жорстокістю [29].

У дійсності, кількість поранень не завжди дозволяє кваліфікувати вбивство як вчинене з особливою жорстокістю. Деякі вчені стверджують, що не можна говорити про особливу

жорстокість в тому випадку, якщо вбивство відбулося у результаті спровокованої потерпілим сварки та при відсутності умислу винного на вбивство з особливою жорстокістю. Ця обставина пов'язуємо цими науковцями з тим, що відсутність умислу на вчинення злочину з особливою жорстокістю може бути обумовлене наявністю збудженого стану злочинця, викликаного провокуючою поведінкою жертви. При відсутності підстав для визнання вчиненого в стані афекту, у подібних випадках позбавлення життя слід кваліфікувати як просте вбивство [90, с. 30].

А наявність пом'якшуючих обставин при вчиненні умисного вбивства, навіть якщо воно й мало ознаки особливої жорстокості, кваліфікується тільки за привілейованими статтями про вбивство Кримінального кодексу України [95].

Однак, у випадку описаному вище, дії винної громадянки В., хоча і вчиняються під емоційним впливом провокуючої поведінки жертви, все ж таки не зводяться до спричинення смерті потерпілому, вони характеризуються надмірністю уражень, які б повинні були наноситися лише для заподіяння смерті. Більш того, ці дії мають характер глумління над потерпілим, особливо це відзначається у епізоді з заштовхуванням винною керамічних уламків у ротову порожнину жертви.

З цього випливає, що вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю не тільки у випадку нанесення великої кількості поранень потерпілому, але й при наявності інших ознак, що відносяться до об'єктивної сторони, для яких характерна особлива жорстокість.

Про особливо жорстоке вбивство також слід говорити у випадках, якщо винний позбавляє потерпілого життя, заподіюючи жертві тривалі фізичні страждання шляхом давання потерпілому надзвичайно хворобливої, повільно діючої отрути. Даний спосіб слід уважати особливо жорстоким при встановленні умислу винного на заподіяння подібних страждань потерпілому.

Треба сказати, що Кримінальний кодекс Франції у статті 221-5 встановлює посилену кримінальну відповідальність за умисне вбивство шляхом отруєння, тим самим визначаючи такий спосіб позбавлення життя жертви жорстоким, тобто обставиною, що обтяжує вбивство [152, с. 174].

Зауважимо, що при отруєнні жертви заподіяні їй фізичні страждання можуть бути як багаторазовими, так і однократними, оскільки в останньому випадку вони не стають менш болісними.

Згідно до положень Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року, умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю і тому разі, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих психічних чи моральних страждань (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) [95].

На наш погляд, прояв особливої жорстокості може виражатися шляхом застосування психічного впливу не тільки до жертви, але й відносно близьких потерпілому осіб, що присутні на місці події, які, безсумнівно, будуть перетерплювати при цьому найсильніші душевні мучення. Таким чином, обстановка вчинення злочинів подібного роду може також свідчити про виявлену винним особливої жорстокості.

До інших обставин, що свідчать про прояв винним особливої жорстокості, на нашу думку, слід відносити і заподіяння жертві особливих психічних страждань не тільки в процесі позбавлення життя жертви, але й до вчинення вбивства.

Дослідник Я. Г. Смілянський підкреслює, що заподіянням подібного найсильнішого психічного стресу потерпілому може послужити й обстановка вчинення злочину, коли умислом винної особи охоплюється позбавлення життя, з'валтування, вчинення насильницьких

дій сексуального характеру або заподіяння різної тяжкості шкоди здоров'ю одній жертві на очах у іншої, заподіюючи тим самим останній особливі душевні страждання [112, с. 284].

На думку професора С. В. Бородіна, одним з ознак особливої жорстокості можна вважати вбивство декількох осіб – одного за одним [17, с. 146]. Цю позицію в даному питанні розділяють інші вчені-правознавці, вважаючи, що до вбивств із особливою жорстокістю слід віднести і убивства в присутності наступної жертви, за умови, якщо винний усвідомлював, що другий потерпілий розумів характер його наступних дій і їх спрямованість [106, с. 52].

Вважаємо, що злочин не підлягає кваліфікації за пунктом 4 частини другої статті 115 КК України, якщо умислом винного не охоплювалося заподіяння особливих психічних страждань своїм жертвам, наприклад, у випадку почергового вбивства двох потерпілих у процесі взаємної бійки.

Нерідко при кваліфікації протиправного діяння доводиться відмежовувати вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, від вбивства особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані.

Так, професор Ю. М. Антонян, вважає «слухним визнання вбивства як вчиненого з особливою жорстокістю в тих випадках, коли винний при реалізації свого умислу використовує безпомічний стан потерпілого, який усвідомлює, що його позбавляють життя, але через вік, хворобу або з інших причин не здатний опиратися. Тут жорстокість проявляється в безжалісності та у завідомих для винного особливих стражданнях потерпілого. Не може бути визнане вчиненим з особливою жорстокістю вбивство сплячої людини, хоча вона теж перебувала у безпорадному стані, але не могла усвідомлювати небезпеку, що їй загрожує. Отже, необхідно усвідомлення жертвою небезпеки, але якщо цього немає в силу її віку, хвороби та інших факторів, то немає й особою жорстокості.

Останнє затвердження повністю відноситься до малолітніх і старих. Багато хто з них через вік та психічні, пов'язаних зі старістю хвороби не в змозі усвідомити можливу загибель або каліцтво. Взагалі, не може вважатися вчиненим з особливою жорстокістю злочин проти малолітнього або старого тільки тому, що це малолітній або старий» [4, с. 53].

В цілому підтримуючи таку позицію, ми переконані, що для вирішення цієї ситуації необхідно застосувати відомий вітчизняному кримінальному праву інститут «виняткового цинізму».

Вища судова інстанція визначає винятковий цинізм як дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, в тому числі, це пов'язане з із знуцанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані [96].

Дійсно, особливі страждання для перерахованих потерпілих в такому випадку виражаються не стільки у жорсткому фізичному впливі на них з боку винного, а саме в тому, що усвідомлюючи факт знуцання над собою та реальну і невідворотню небезпеку позбавлення життя, вони не можуть опиратися вбивці і є, таким чином, «приреченими» на смерть, що, зрозуміло, виступає причиною особливих моральних страждань для потерпілого перед смертю. З іншого боку, це свідчить про виняткову, патологічну аморальність вбивці, що не може не бути підставою для визнання таких дій обставиною, що обтяжує умисне вбивство.

Так само це стосується кваліфікації дій злочинця, що вчинив знуцання над трупом після вбивства.

Пленум Верховного Суду України у пункті 8 своєї Постанови від 7 лютого 2003 року зазначає, що знуцання над трупом, вчинене після вбивства слід відносити до вбивства з особливою жорстокістю, напевно вважаючи, що це свідчить про умисний прояв особливої жорстокості [95].

Дана точка зору представляється нам непереконливою, через те, що якими б жорстокими

не були дії злочинця, як би не глулумився винний над трупом, у будь-якому разі, мертва людина не може зазнавати ніяких мучень чи страждань. Крім того, після вчинення вбивства, настання смерті потерпілого забезпечення кримінально-правової охорони його життя припиняється. Кажучи про знущання над трупом, ми ведемо мову про інші суспільні відносини, а саме, передбачені статтею 297 КК України, в якій йдеться вже про охорону норм суспільної моральності, а не життя і здоров'я.

Однак, якщо розглядати глуmlinня вбивці над трупом як прояв виняткового цинізму, як демонстративну зневагу до загальноприйнятих норм моралі, то визначення такого діяння кваліфікованим вбивством, на нашу думку, не буде суперечливим.

До речі, Кримінальний кодекс Латвії містить окрему норму, яка встановлює відповідальність за вбивство при обтяжуючих обставинах – «сполучене з наругою над трупом» (п. 5 ст. 117 Кримінального кодексу Латвії) [139, с. 143].

Резюмуючи сказане, пропонуємо пункт 4 частини другої статті 115 КК України доповнити словами «або винятковим цинізмом».

Звертаючись до кримінального законодавства країн романо-германської правової сім'ї, треба відзначити, що вбивство з особливою жорстокістю або жорстоким способом як кваліфіковане вбивство представлене достатньо широко.

Так, Кримінальний кодекс ФРН у частині другій параграфу 211 містить навіть дві обтяжуючі обставини, пов'язані із проявами особливої жорстокості при вчиненні вбивства. Це вчинення вбивства «із садистських спонукань» та «підступним, жорстоким способом» [151, с. 127]. Аналогічну норму містить і Кримінальний кодекс Молдови (п. «h» ч. 3 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови) [144, с. 94].

Французький законодавець визначає кваліфікованим вбивство, якщо воно супроводжувалося тортурами або актами жорстокості (ч. 2 ст. 221-3 Кримінального кодексу Франції) [152, с. 171-171].

Кримінальні кодекси Болгарії та Естонії в якості вбивства при обтяжуючих обставинах, містять норми про позбавлення життя «особливо болісним для вбитого способом або з особливою жорстокістю» (п. 6 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії, п. 1 ст. 114 Кримінального кодексу Естонії) [142, с. 1138]. Близьким за змістом є пункт 6 частини другої статті 129 Кримінального кодексу Литви, який встановлює посилену кримінальну відповідальність за вчинення умисного вбивства, яке «сполучене з катуванням або особливою жорстокістю» [140, с. 242].

Практично всі інші кримінальні кодекси досліджуваної групи містять однакове формулювання даної обтяжуючої обставини: «з особливою жорстокістю». Це – пункт 4 частини другої статті 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146-147], пункт 6 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], пункт 5 частини другої статті 104 Кримінального кодексу Вірменії [141], пункт «е» статті 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], пункт 3 статті 139 Кримінального кодексу Іспанії [137], пункт «д» частини другої статті 96 Кримінального кодексу Казахстану [143], пункт 6 статті 97 Кримінального кодексу Киргизії [138], пункт 4 статті 117 Кримінального кодексу Латвії [139, с. 143], пункт 1 параграфу 2 статті 148 Кримінального кодексу Польщі [145, с. 125], пункт «д» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148], пункт «е» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146], пункт «ж» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану [147, с. 321].

Як бачимо, при певній різноманітності формулювань, всі вони, так само як і у вітчизняному кримінальному кодексі, є занадто лаконічними та такими, що не розкривають правового змісту цієї обтяжуючої обставини.

Умисне вбивство вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей.

Підвищений ступінь суспільної небезпеки діяння, передбаченого пунктом 5 частини другої статті 115 КК України обумовлена тим, що вбивство відбувається способом, небезпечним для життя багатьох людей, який свідомо для винного становить реальну небезпеку для життя не тільки потерпілого, але й інших людей.

Поняття способу небезпечного для життя багатьох осіб припускає як наявність певної категорії засобів, так і відповідної обстановки їхнього застосування, що створює погрозу множинності злочинних наслідків. Для кваліфікації вбивства, вчиненого таким способом необхідно встановити, що винний свідомо застосував даний спосіб заподіяння смерті, який становив реальну небезпеку для життя не тільки наміченої жертви, але й інших людей, позбавлення життя яких не є метою цього діяння.

В принципі, таке бачення змісту зазначеної норми викладено у пункті 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року, де зазначено, що «умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, має місце тоді, коли винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосовує спосіб вбивства, небезпечний для життя не тільки однієї людини, а й інших людей. При цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною» [95].

Якщо додержуватися роз'яснень даного Пленуму Верховного Суду України, то для кваліфікації діяння як вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб, достатня наявність загрози загибелі хоча б однієї людини (крім потерпілого). При цьому погроза повинна бути реальною, а не уявною або передбачуваною. Для такої кваліфікації діяння також необхідно, щоб винний до реалізації об'єктивної сторони злочину (тобто завідомо) усвідомлював спосіб, який небезпечний не тільки для життя потерпілого, але й для життя інших людей. Цю ознаку передбачає Кримінальний кодекс Грузії, який у нормі, що встановлює відповідальність за умисне вбивство, вчинене способом, що створює небезпеку життю і здоров'ю інших осіб прямо вказує на його завідомість для винного [135, с. 167].

Слід зазначити, що якими конкретно можуть бути способи вчинення злочину, передбаченого пунктом 5 частини другої статті 115 КК України, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 долі не роз'яснено.

Використання як знаряддя вбивства предметів, що містять у собі велику руйнівну силу, підвищує небезпеку злочину через те, що значно зростає обсяг (маса) заподіяваної шкоди та підсилюється ймовірність досягнення злочинного результату – смерті жертви [127, с. 34].

Аналізуючи відповідне законодавство країн романо-германської правової сім'ї, треба зазначити, що законодавці використали, по великому рахунку, три варіанти формулювання способу вчинення цього кваліфікованого вбивства.

Перша група застосувала термін «способом, небезпечним для життя багатьох осіб» (п. 6 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії [142, с. 94], п. 6 ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Вірменії [141], п. «е» ч. 2 ст. 96 Кримінального кодексу Казахстану [143], п. 5 ч. 2 ст. 97 Кримінального кодексу Киргизії [138], п. 3 ст. 117 Кримінального кодексу Латвії [139, с. 144], п. «к» ч. 3 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови) [144, с. 94], п. 5 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України, п. «ж» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146]), як варіант застосовується термін «інших осіб» (п. «ж» ч. 2 ст. 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], п. 7 ч. 2 ст. 129 Кримінального кодексу Литви [140, с. 243], п. «д» ч. 2 ст. 97 Кримінального кодексу Узбекистану [147, с. 321]).

Друга група використовує у відповідних нормах термін «загальнонебезпечним способом» (п. 4 ч. 2 ст. 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146-147], п. 5 ч. 2 ст. 139

Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], п. 2 ст. 114 Кримінального кодексу Естонії [131, с. 1138], п. «е» ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу Російської Федерації) [148], п. 2 ч. 2 пар. 211 Кримінального кодексу ФРН [151, с. 127]).

Третю групу складають норми, в яких законодавець прямо вказує на засоби, за допомогою яких винний вчиняє таке кваліфіковане вбивство. Так, у пункті 4 параграфу 2 статті 148 Кримінального кодексу Польщі встановлюється відповідальність за умисне вбивство, вчинене із застосуванням вогнепальної зброї або вибухових речовин [145, с. 125]. У пункті «з» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану йдеться про вбивство, вчинене із застосуванням вогнепальної зброї, бойової техніки або вибухових речовин [146].

Отже, основна дискусія щодо кваліфікуючих ознак цього вбивства точиться між представниками першої та другої умовних груп.

На підтримку представників першої групи, до якої входить і українська кримінально-правова наука і практика, треба сказати, що відповідальність за вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей, існує більше сторіччя, і можна припустити, що й доктрина, і практика кримінального права мають устояне визначення та ознаки даного поняття.

У літературі по даному питанню існувало і існує цілий спектр різноманітних думок. Так, деяку визначеність у даному питанні внесла Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 3 липня 1963 року, у якій відзначалося, що це повинен бути такий спосіб заподіяння смерті, який завідомо для винного був небезпечний для життя не тільки однієї людини [83, с. 282].

Вчені-правознавці, коментуючи цю норму відзначили наступне: «Для кваліфікації діяння по даному пункту закону необхідно, щоб винний усвідомлював, що він, вбиваючи одну особу, створює небезпеку ще для багатьох людей. Створення небезпеки, крім потерпілого, ще одній особі не можна дорівнювати до створення небезпеки для життя багатьох людей. Спосіб, небезпечний для життя другої людини, імовірно, слід відрізнити від способу, небезпечного для життя багатьох людей. У законі мова йде про створення небезпеки, крім потерпілого, для життя багатьох людей, тобто великої кількості осіб, а не одного або двох [7, с. 86].

Інакше кажучи, визнання способу небезпечним для життя багатьох людей можливо тільки в тих випадках, коли виникає небезпека їх масової загибелі, оскільки настання смерті трьох осіб (потерпілого й двох інших) деякими вченими вважалося недостатнім [7, с. 86].

На наш погляд, погодитися з даним підходом не можна, оскільки в основі виділення розглянутого кваліфікованого виду вбивства лежить спосіб дій винної особи, а не кількість жертв вчиненого злочину.

Більшість авторів поступово схилилася до думки, що для визнання способу небезпечним для життя багатьох людей досить того, щоб існувала небезпека не тільки для однієї людини. Однак, на цьому спільність підходу закінчується, і починаються різні інтерпретації того, що розуміється під способом, небезпечним не тільки для однієї людини.

Професор С. І. Тишкевич зробив висновок про те, що відповідальності за вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей, підлягає не тільки особа, що поставила при вбивстві в небезпеку «багатьох людей», але й особа, яка для досягнення злочинної мети використовувала спосіб, небезпечний хоча б для одної «іншої особи» [122, с. 53].

Академіки М. І. Бажанов і В. В. Сташис зробили аналогічний висновок. Так, вони відзначили, що вказівка закону про небезпеку для життя багатьох людей слід розуміти як небезпеку заподіяння смерті не тільки потерпілому, а ще хоча б одній людині. На їхню думку, розглянутий пункт статті, що передбачає відповідальність за вбивство способом, небезпечним для життя багатьох людей, застосовується і тоді, коли з урахуванням використаних знарядь вбивства небезпека загрожувала життю одної особи, але міг постраждати кожний з тих, що перебував в цьому місці [118, с. 39-40].

Академік В. І. Борисов висловив точку зору про те, що вказівка закону на небезпеку для життя багатьох людей слід розуміти як небезпеку заповідання смерті не тільки потерпілому, але ще хоча б одній людині. Тому, на їхню думку, вбивство кваліфікується як вчинене способом, небезпечним для багатьох осіб і тоді, коли з урахуванням використовуваних знарядь вбивства небезпека загрожувала життю одної особи, але жертвою міг стати будь-хто, що перебував у цьому місці [15, с. 19].

Таким чином, ціла група авторів вважає, що спосіб вбивства повинен визнаватися небезпечним для життя багатьох людей у тих випадках, коли могла настати смерть будь-якої людини із числа тих, хто піддавався небезпеці.

Прихильники формулювання відповідної норми з використанням терміну «загальнонебезпечним способом» вважають, що такий спосіб вбивства можна кваліфікувати лише тоді, коли в результаті дій винної особи одночасно було піддано небезпеці життя не менше як двох людей. В навчальній літературі, зокрема вважається, що сутність загальнонебезпечного способу вчинення вбивства полягає в тому, що в результаті його використання створюється небезпека для життя двох і більше осіб, а не тільки однієї людини, – винний застосовує вибухові пристрої, отрутні та радіоактивні речовини, організує підпал приміщень або використовує вогнепальну зброю в багатолюдних місцях, а також вдається до інших джерел підвищеної небезпеки [130, с. 55].

Дослідник М. Г. Іванов під загальнонебезпечним способом розуміє можливість заповідання смерті в результаті посягання, крім жертви, іншим особам, смерть яких не є метою того, хто посягає [102, с. 28].

Вчений-правознавець А. М. Красіков відзначав, що на відміну від формулювання вбивства «способом, небезпечним для життя багатьох людей», у новому для російського кримінального права терміні «вбивство загальнонебезпечним способом» використовується більш широке формулювання розглянутої кваліфікуючої ознаки, а саме, вказується лише загальнонебезпечний спосіб вбивства. Спираючись на тлумачення значення слова «загальнонебезпечний», вчений робить висновок, що загальнонебезпечний спосіб вбивства передбачає об'єктивну небезпеку для інших людей, крім потерпілого, не конкретизуючи ступінь цієї небезпеки. Разом з тим, трохи далі в роботі, він звертає увагу на те, що погроза застосування шкоди життю, здоров'ю інших осіб, крім потерпілого, у результаті застосованого загальнонебезпечного способу вбивства повинна бути реальною [58, с. 71].

Дослідник Л. А. Андреева висловила думку, що загальнонебезпечний спосіб вбивства треба розуміти більш широко: «Так, при застосуванні способів вбивства потенційно небезпечних для багатьох людей (вибух, підпал, отруєння води, їжі тощо) досить доведеності загальної небезпеки самого способу та усвідомлення цієї обставини вбивцею, тобто не обов'язково, щоб реальної небезпеки в цей момент зазнала і будь-яка інша, крім вбитого, людина» [2, с. 21].

Наведені точки зору свідчать, що обидва формулювання досліджуваного складу, як «вбивство загальнонебезпечним способом», так і «вбивство вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб» не поміняли його суті. Представляється, що для законодавства країн другої умовної групи відбулося лише редакційне уточнення формулювання закону, що передбачає відповідальність за вбивство способом, небезпечним для життя багатьох людей.

Підтвердженням цього може слугувати й те, що у Кримінальному кодексі України поряд з терміном «способом, небезпечним для життя багатьох осіб», викладеним у пункті 5 частини другої статті 115, законодавець у пункті 12 частини першої статті 67 при визначенні обставин, які обтяжують покарання використовує формулювання «вчинення злочину загальнонебезпечним способом».

На наш погляд, суть вбивства вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох лю-

дей, так само як і вбивства вчиненого загальнонебезпечним способом, полягає в тому, що при вчиненні злочину дії винного становлять небезпеку для життя як мінімум ще однієї людини, крім потерпілого.

3.3. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ВБИВСТВА ПРИ КВАЛІФІКУЮЧИХ (ОБТЯЖУЮЧИХ) ОБСТАВИНАХ, ЯКІ ВІДНОСЯТЬСЯ ДО СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ЗЛОЧИНУ

Пункти 6-9, 14 частини другої статті 115 КК України містить прямі вказівки на обтяжуючі обставини, що відносяться до суб'єктивної сторони злочину, тобто на внутрішню, суб'єктивну складову злочинної поведінки. Дослідники вказують, що Пункти 6-9, 14 частини другої статті 115 КК України містить прямі вказівки на обтяжуючі обставини, що відносяться до суб'єктивної сторони злочину, тобто на внутрішню, суб'єктивну складову злочинної поведінки. Дослідники вказують, що наявність цих обставин спричиняє більш суворі заходи покарання відповідно до намірів (внутрішніх спонукань) винного, які в певних ситуаціях носять більш суспільно небезпечний характер, ніж той або інший різновид умислу, тому що свідчать про ступінь вмотивованості винного в ході вчинення суспільно небезпечного діяння, про особливості стану його психіки на момент виконання об'єктивної сторони посягання [19, с. 3].

На сучасному етапі розвитку наука кримінального права досить насичена спеціальною літературою в області мотивації злочинної поведінки. Незважаючи на масу переконливих доказів загальної значущості мотиву та мети для розуміння суб'єктивної сторони складу злочину, «у суспільній свідомості юристів вони так і не вийшли за прагматичні межі факультативних ознак суб'єктивної сторони» [69, с. 61].

Традиційно, у кримінально-правовій науці існує позиція, що мотив злочину – це спонукання до вчинення злочину, а ціль – уявлення про його суспільно небезпечні наслідки, про ту шкоду, яку усвідомлює винний, яка настане для охоронюваних кримінальним законом відносин і яка, однак, є для нього бажаною [60, с. 173].

Одним з останніх комплексних досліджень мотиву у вітчизняному кримінальному праві є робота професора А. В. Савченко «Мотив і мотивація злочину», у якій вчений на підставі аналізу різних наукових підходів доходить висновку, що під мотивом слід розуміти «інтегральне психічне утворення, яке спонукує особу до вчинення суспільно небезпечної дії і є його підставою» [105, с. 14]. Позиція А. В. Савченко, по суті, дублює викладене вище, згідно з яким мотив визнається внутрішнім спонуканням до будь-якої діяльності [86, с. 127]. Таким чином, можна сказати, що традиційне визначення мотиву злочину залишається актуальним.

Для правильної кримінально-правової оцінки велике значення має класифікація мотивів і цілей злочину. Деякими вченими такі мотиви та цілі діляться по їхнім змісту (наприклад, ревнощі, помста тощо) [101, с. 167]. Однак, ця класифікація, важлива з погляду встановлення фактичного змісту злочину, найчастіше не має кримінально-правового значення. Точно так само, помітно не впливає на кримінальну відповідальність і класифікація, заснована на ознаці стабільності (ситуативні й особистісні) [116, с. 132].

Найбільше практично корисною представляється класифікація, яка базується на моральній і правовій оцінці мотивів і цілей злочину. Із цієї позиції всі мотиви та цілі злочинів можна розділити на дві групи: 1) низинні та 2) позбавлені низинного змісту [56, с. 247].

До низинних слід віднести ті мотиви та цілі, з якими закон пов'язує посилення кримінальної відповідальності (розглядаючи їх у конкретних складах злочинів як кваліфікуючі ознаки, а також як необхідну умову кримінальної відповідальності за статтями про спеціальні види злочинів з посиленням покарання, у порівнянні з більш загальними складами злочинів).

При вчиненні умисного вбивства низинними слід визнавати такі мотиви, як, наприклад, корисливі (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України), хуліганські (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України), расової, на-

ціональної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України), у зв'язку з виконанням особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України тощо [85, с. 113].

До низинних цілей відносяться, зокрема, такі, як ціль укрити інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України), ціль використання органів або тканин постраждалого (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України) тощо [85, с. 113].

Мотиви та цілі, з якими закон не пов'язує суб'єктивну підставу кримінальної відповідальності за спеціальні склади злочинів з більш суворими санкціями або її посилення в рамках Загальної (ст. 67 КК України) або Особливої частини КК України, відносяться до таких, які не мають низинного змісту (помста, особиста ворожнеча тощо).

Крім цих двох груп мотивів і цілей деякими вченими виділяється ще й група мотивів і цілей суспільно корисного характеру [59, с. 247]. Нам представляється, що ні мотив, ні ціль, які послужили психологічною основою кримінально-протиправної дії, не можуть розглядатися як суспільно корисні. Тому класифікація, виходячи з наявності двох різновидів мотивів і цілей, є достатньою.

Пунктами 10-13 частини другої статті 115 КК України встановлюються суб'єктивні обставини, що визначаються особою винного, його певними ознаками та особистісними характеристиками.

Умисне вбивство з корисливих мотивів.

Вбивство може бути кваліфіковано за пунктом 6 частини другої статті 115 КК України як вчинене з корисливих мотивів, якщо буде встановлено та доведено, що саме корисливі мотиви слугували приводом для вбивства потерпілого.

Згідно позиції вищої судової інстанції України, корисливі мотиви мають місце в тому випадку, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди [95].

Більшість вітчизняних вчених солідарно із тлумаченням корисливих мотивів, висловленим Пленумом Верховного Суду України [57, с. 83; 63, с. 38; 78, с. 277].

Подібну позицію мають і зарубіжні автори, зокрема, професор С. В. Бородін тлумачить корисливий мотив при вбивстві в самому широкому розумінні: «Користь при вбивстві – це не тільки придбання матеріальної вигоди, заволодіння тим, чого не мав винний до вбивства, але й прагнення позбутися яких-небудь матеріальних витрат зараз або в майбутньому, зберегти матеріальні блага, з якими доведеться попрощатися на законній підставі» [17, с. 169].

Професор А. В. Наумов, навпаки, висловив думку, що не можна розуміти користь занадто широко, як виявлення матеріальної зацікавленості у всіх значеннях: «Користь – спонукання низинне, прояв приватновласницької психології – пов'язується тільки з негативними в моральному відношенні вчинками: надмірною жадібністю, розкраданням, спекуляцією, убивством тощо. Гроші, майно та інші матеріальні вигоди вбивця ставить вище людського життя. У цьому й укладається особлива суспільна небезпека вбивства з корисливих мотивів» [81, с. 27-28].

Однак, наведене дає можливість стверджувати, що особливих відмінностей у тлумаченні користі у авторів різних країн немає, тому вихідним для дослідження можна вважати визначення корисливих мотивів, викладене в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року [95].

Академік В. В. Сташис наголошував, що корисливим також є вбивство, вчинене за винагороду або з метою обійняти більш високооплачувану посаду [63, с. 38].

Однак, деякі вчені вважають, що вбивство з метою заняття більш високооплачуваної посади не може бути кваліфіковано як вчинене з корисливих мотивів. Свою позицію вчені аргументують таким чином: «Перебуваючи на такій посаді, винний буде одержувати не просто більшу суму грошей, а більш високу заробітну плату, відповідно до кількості і якості своєї праці. Користь же є не чим іншим, як незаконним збагаченням, одержанням грошей без надання відповідного еквівалента. Із цієї причини мотивом такого вбивства виступає не користь, а кар'єризм, який хоча й відноситься до низинних мотивів, але не передбачається як обставина, що обтяжує вбивство». [12, с. 19-20].

Прагнення «піднятися по службових сходах» часто спрямоване як на одержання більшої заробітної плати, так і на одержання додаткових матеріальних переваг і благ, пов'язаних із посадою. Це означає, що в переважній більшості випадків є всі необхідні підстави для кваліфікації вбивства з метою заняття більш високооплачуваної посади як вчиненого з корисливих мотивів.

Слід погодитися з точкою зору вченого-правознавця О. М. Попова, який вважає, що винний вчиняє вбивство, керуючись меркантильними міркуваннями, ставлячи свою матеріальну вигоду або матеріальну вигоду інших осіб вище людського життя. А якщо в основі вчиненого вбивства були покладені меркантильні міркування, матеріальна вигода, вчинене необхідно кваліфікувати як скоєне з корисливих мотивів, незалежно від того, на законній або незаконній підставі винний збирався набувати або відчувувати матеріальні блага для себе або інших осіб. У цьому випадку законом засуджується посягання винного на людське життя для задоволення своїх матеріальних домагань, протиставлення своїх особистих, матеріальних, егоїстичних інтересів самому цінному благу, наявному у іншій людині – її життю [89, с. 712].

Ще одним досить спірним моментом у кваліфікації умисного вбивства з корисливих мотивів є положення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року про те, що слід кваліфікувати як вчинене з корисливих мотивів й умисне вбивство з метою подальшого використання органів чи тканин людини в певних корисливих цілях (для трансплантації, незаконної торгівлі тощо) [95].

Справа в тому, що більшість кримінальних законів країн колишнього СРСР містять окрему норму про умисне вбивство з метою використання органів або тканин потерпілого (для трансплантації, продажу або використання іншим способом органів, частин органів або тканин тіла жертви). Це – пункт 5 частини другої статті 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146-147], пункт 9 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], пункт 14 частини другої статті 104 Кримінального кодексу Вірменії [141], пункт «н» статті 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], пункт «м» частини другої статті 96 Кримінального кодексу Казахстану [143], пункт 12 частини другої статті 97 Кримінального кодексу Киргизії [138], пункт 12 частини другої статті 129 Кримінального кодексу Литви [140, с. 242], пункт «л» частини третьої статті 145 Кримінального кодексу Молдови [144, с. 94], пункт «м» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148], пункт «о» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146], пункт «н» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану [147, с. 321].

Треба сказати, що вбивство з метою використання органів і тканин потерпілого є новелою для кримінального права. Необхідність його включення була викликана тими якісними змінами в медицині, які відбулися за останні роки, а саме розширенням можливостей успішного здійснення пересадження ряду життєво важливих органів і тканин людського організму. У зв'язку із цим з'явилася потреба у відповідному донорському матеріалі, що, у свою чергу, може спровокувати вчинення вбивств із метою використання органів і тканин потерпілого безпосередньо для пересадження іншій особі або з метою їх наступного продажу зацікавленим ор-

ганізаціям або особам.

Підвищення відповідальності цього діяння пов'язане з особливою суспільною небезпекою як самого злочину, так і особи, що його вчинила. Винний, у цьому випадку, відноситься до життя інших людей з неприхованою зневагою, розглядаючи їх лише в якості «ходячого набору запчастин» [111, с. 76].

Очевидно, що треба говорити про можливість запровадження такої норми в Кримінальний кодекс України та, в рамках вищевказаних положень Пленуму Верховного суду України, про можливість комбінації такого пункту частини другої статті 115 КК України з іншими пунктами цієї ж статті. Цілком ймовірно, що вбивство з метою використання органів і тканин потерпілого може легко сполучатися з пунктом 6 частини другої статті 115 КК України.

На думку багатьох дослідників у подібній ситуації треба дотримуватися так званої «теорії конкуренції мотивів», запропонованої професором Б. С. Волковим. Згідно із цією теорією, особа, вчиняючи злочин, завжди підпорядковує свою поведінку якому-небудь одному мотиву або меті, які й визначають зміст вчинюваних дій [36, с. 18]. Тобто можна говорити про те, що не можуть поєднуватися в сукупності ті ознаки вбивства при обтяжуючих обставинах, які характеризують різні мотиви та цілі вбивства. І дійсно, важко представити, що можна вчинити вбивство з метою використання органів і тканин з хуліганських мотивів або з метою сховати інший злочин. Однак ряд авторів вважає, що з низки суб'єктивних ознак одна, безумовно, може сполучатися з новелою норми про навмисне вбивство – це пункт про вбивство з корисливих мотивів [156, с. 67], але при цьому, на жаль, вчені не дають обґрунтування даному положенню.

За основу для аналізу візьмемо ситуацію, коли винний вирішує заробити грошей шляхом вбивства та наступного вилучення органів і тканин потерпілого для продажу та реалізує цей план. Існує три точки зору відносно кваліфікації такого діяння.

Перша полягає в тому, що вчинене необхідно кваліфікувати як умисне вбивство, вчинене з корисливих мотивів. При цьому вказується, що так необхідно кваліфікувати не тільки, якщо органи «призначені» для продажу, але навіть якщо їх «просто хочуть застосувати як їжу» [53, с. 269].

Автори, що дотримуються другої точки зору, пропонують кваліфікувати даний злочин тільки як умисне вбивство з метою використання органів або тканин потерпілого. Вони обґрунтовують це тим, що таке вбивство є окремим випадком у порівнянні з вбивством з корисливих мотивів, що визначає запропоновану кваліфікацію [111, с. 77].

І, нарешті, третя точка зору полягає в тому, що при кваліфікації необхідно вказувати обидві ці ознаки. На наш погляд, це логічна позиція. Дійсно, при формуванні рішення вчинити який-небудь злочин у людини спочатку виникає певна потреба, яка згодом актуалізується. Результатом цього стає постановка мети. Так, основною метою вчиненого вбивства буде вилучення органів, тому що саме для цього особа вчиняє даний злочин. Його корисливий мотив не задовольняється тільки вчиненням вбивства – йому ще треба продати ці органи. Академік В. М. Кудрявцев зазначає, що «іноді злочин являє собою не кінцевий результат, а засіб (спосіб) досягнення основної мети. Якщо ціль не досягнута, то вчинення такого злочину, звісно не погашає первинних мотиваційних спонукань» [65, с. 104]. У нашому випадку мотивом вбивства була користь, і в момент вчинення вбивства даний мотив явно не був ще задоволений, хоча склад злочину закінчений, і для настання відповідальності цього досить.

В будь-якому випадку, умисне вбивство з метою використання органів або тканин потерпілого не завжди є злочином, що вчиняється з корисливих мотивів, тому, підтверджуючи тезу про можливість сукупної кваліфікації убивства вбивства як з метою використання органів або тканин потерпілого, так і корисливих мотивів, ми, однак, пропонуємо виділити окрему норму,

яка встановлює нову обтяжуючу обставину – це вчинення вбивства з метою використання органів або тканин потерпілого. Тим більше, що статті 143, 144, 149 КК України, які встановлюють кримінально-правову заборону дій, пов'язаних з незаконним вилученням та трансплантацією людських органів і тканин, фактично не передбачають відповідальності за таке умисне вбивство, обмежуючись вказівкою на тяжкі наслідки в частині третій статті 149 КК України.

Умисне вбивство з хуліганських мотивів.

Умисним вбивством з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України) є діяння, вчинене винним, коли він позбавляє іншу особу життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу [95]. Така поведінка винного є відкритим викликом громадському порядку та обумовлена бажанням протиставити себе оточуючим, продемонструвати зневажливе до них відношення [82, с. 338].

Взагалі, як вважають деякі вчені, «внутрішня сила, що спонукає винного до вчинення конкретного хуліганського прояву, може зводитися не до одного, а до множини мотивів, що називаються у кримінальному праві хуліганськими мотивами та виступають у кожному випадку або роздільно, або у певній комбінації, або у сукупності з іншими, не хуліганськими мотивами - користю, гнівом, заздрістю, ревностями тощо» [51, с. 30].

У кримінально-правовій доктрині країн колишнього СРСР, де присутні склади злочинів, обумовлених хуліганськими мотивами питання визначення сутності цих мотивів як і раніше належать до спірних. Причина розбіжностей видається в тому, що хуліганський мотив багатосторонній і саме ця обставина надає йому особливу складність, утрудняє його визначення та відмежування від інших мотивів [35, с. 51]. Крім того, у статті 296 КК України «Хуліганство» відповідні мотиви не визначаються, а лише вказується їхній зовнішній прояв у виді грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства. На нашу думку, останнє з виділених обставин є істотним недоліком законодавця, який безпосередньо відображається на правильності кваліфікації і, як наслідок, однаковому правозастосуванню норм, пов'язаних зі злочинами, вчиненими з хуліганських мотивів.

У спеціальній юридичній літературі часто висловлюється думка, що під хуліганськими мотивами слід розуміти мотиви, в основі яких лежить прагнення грубого порушення громадського порядку, вираження своєї неповаги до суспільства [81, с. 51]. Деякі автори розширюють це визначення, роблячи акцент на формі вираження зневажливого відношення. Зокрема, професор Ю. М. Антонян визначає хуліганські мотиви як прагнення в зухвалій формі проявити себе, виразити зневагу до суспільства, інших людей, законів і правил людського співжиття [6, с. 269].

Деякі автори зводили зміст хуліганських мотивів лише до бешкетництва [8, с. 134], хоча аналіз судової практики показує, що крім бешкетництва, хуліганські мотиви можуть бути виражені в бажанні звернути на себе увагу, показати свою перевагу над навколишніми, свою безкарність тощо.

Так, 30 червня 2003 року о четвертій годині підсудний А. в ресторані «Міленіум», який розташований по вул. Винниченка в м. Вінниці, безпричинно, грубо порушуючи громадський порядок, виражаючи явну неповагу до суспільства, ігноруючи існуючі в суспільстві елементарні правила поведінки, прагнучи протиставити себе суспільству шляхом приниження інших громадян, ініціював конфлікт зі громадянами М., Т. та Б., після чого на вулиці перед входом у вищевказаний ресторан, безпричинно спровокував бійку зі громадянином М., наніс йому удар рукою в обличчя, від якого останній впав, а потім з пістолету, який носив при собі, здійснив один постріл в його сторону, в результаті чого спричинив смерть громадянину М. [25].

Деякі дослідники роблять висновок, що вирішальне значення у визначенні змісту хуліган-

ських мотивів мають особливості особи винного. Однак проявляються ці мотиви під впливом певної життєвої ситуації, обставин, що супроводжують вчинення злочину [36, с. 53].

У юридичній літературі існує також точка зору, що ніяких хуліганських мотивів або хуліганських спонукань взагалі не існує, а є істероїдне прагнення захистити, забезпечити своє буття, ствердити себе в якості соціальної та біологічної істоти, тобто мотив самоствердження [5, с. 270].

На наш погляд, з такою позицією погодитися навряд чи можливо. Вчиняючи вбивство з хуліганських мотивів, винний не прагне себе захистити, а одержує задоволення від самого факту умисного позбавлення життя іншої людини.

Раніше, у науковій літературі відзначалося, що хуліганство є безмотивним злочином і може розглядатися як «особливого роду настрій», що відображає негативні якості особистості, що виникають на ґрунті нерозвиненості та неповаги до особи і суспільства. Таку позицію відстоювали професори А. Н. Трайнін, В. Я. Гуревич і інші дослідники на Зборах російської групи Міжнародного союзу криміналістів [11, с. 262].

Із цього приводу професор М. П. Чубинський, виходячи з різноманітності ознак, вкладених у кримінально-правове поняття хуліганства, встановив його зв'язок як видового поняття з родовим поняттям «небезпечного стану злочинності». Професор М. П. Чубинський виходив з того, що небезпека хуліганства характеризується, у першу чергу, не об'єктивними ознаками, а внутрішніми психічними процесами, що відбуваються у свідомості хулігана. Отже, таке діяння можуть вчиняти тільки особи із чітко вираженою антигромадською хуліганською спрямованістю [11, с. 262].

«Безмотивність» хуліганства нерідко пов'язувалася з відсутністю явних зовнішніх приводів на його вчинення [38, с. 25-26]. Передбачалося, що привід, будучи зовнішньою причиною злочину, завжди тісно пов'язаний із внутрішніми спонуканнями винної особи. На перший погляд, внаслідок відсутності явного приводу або його малозначності до вчинення дій, пов'язаних із застосуванням насильства над особою, вражає очевидна безглуздість хуліганських дій. Важливо відзначити, що особливість хуліганського мотиву із властивою йому різко антисоціальною спрямованістю, грубою неповагою до суспільства та норм моралі полягає в тому, що цей мотив не вимагає якогось певного приводу для того, щоб він виявився в злочинній поведінці винного. Особисті прагнення та інтереси особи, яка вчиняє хуліганські дії, здобувають форму розгнужданого егоїзму, крайнього індивідуалізму та повної зневаги до інших. Фактичні мотиви особи на вчинення хуліганства виражаються в прагненні задовольнити свої низинні, досить часто незначні потреби, при цьому ігноруючи правила пристойності та грубо порушуючи громадський порядок [87, с. 384].

Професор Б. С. Волков зазначає, що, насправді, хуліганські мотиви мають свою, особливу, характерну для них соціальну детермінацію, яка полягає у внутрішніх умовах, обумовлених соціально-психологічними особливостями особи та обставинами її морального формування» [36, с. 49].

Професор І. Я. Козаченко відзначає, якщо хуліганські дії винний вчиняє за незначним приводом, «у цьому випадку не можна говорити про безмотивну поведінку, тому що до моменту виникнення подібного приводу або задовго до нього у винного сформувалися хуліганські мотиви, що визначають характер його дій» [51, с. 28].

Твердження щодо можливості віднесення хуліганства до безмотивних злочинів визнаються безперечними ще й за тими підставами, що всі умисні злочини мотивовані. Такої думки дотримується більшість авторів [10, с. 117].

Здається, що особливість хуліганських мотивів і вчинених на їхній основі діянь полягає в тому, що хуліганські мотиви формуються під впливом безпосередньої ситуації, що можна по-

яснити домінуванням у психологічній структурі особи певних закладених природою якостей і властивостей. І справа не в тому, що хуліганські мотиви формуються під впливом конкретної ситуації, а в тому, що людина найчастіше використовує ту або іншу ситуацію для прояву своїх внутрішніх, підсвідомих особливостей, а іноді й створює її [87, с. 384].

Причому, саме незначний характер хуліганських мотивів робить їх особливо низинними й егоїстичними, а вчинене вбивство особливе тяжким. Незначний характер хуліганських мотивів вбивства наочніше всього розкривається через привід, з яким винний пов'язує свою поведінку. У вбивстві з хуліганських мотивів зовні видимою підставою до вчинення злочину виступає яка-небудь малозначна обставина, яка знаходиться у повній невідповідності зі вчиненою дією та наслідками, що настали.

Це підтверджується й випадком з судової практики. Так, 14 лютого 2013 року приблизно о 23 годині 30 хвилин громадянин К., будучи озброєним пістолетом калібру 9 мм Р.А./Р.А.К., ймовірно марки «Форд-12Р», разом із своїм знайомим громадянином Ж. прибули до кафе «ДіДжей», що у місті Івано-Франківську, на площі Міцкевича 8, з метою подальшого відпочинку у вказаному нічному закладі. Приблизно о 23 годині 40 хвилин, громадянин К. зайшовши разом з громадянином Ж. у приміщені коридору кафе «ДіДжей», підійшов до громадянки Д., Н. та В., які знаходились в холі даного закладу, та безпричинно, з хуліганських мотивів почав чіпатися до громадянки В., запевняючи її про те, що знає її, при цьому висловлюючись нецензурною лайкою. Відповідь громадянки В. про те, що вони не знайомі, обурила громадянина К. та він продовжив ображати її. Потерпіла громадянка Д. вступилась за свою подругу і попросила громадянина К. залишити їх, на що громадянин К. почав обзивати і громадянку Д. нецензурною лайкою. При цьому, громадянин К. раптово вихопив із кишені своєї куртки, в яку був одягнений, пістолет травматичної дії та з метою позбавлення життя потерпілої громадянки Д. приставив його до скроневої частини голови громадянки Д. Реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на позбавлення життя громадянки Д., громадянин К., усвідомлюючи перебування в громадському місці, на ґрунті явної неповаги до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю, без будь якого приводу, умисно впритул здійснив один цілеспрямований постріл в голову громадянки Д., від чого потерпіла померла на місці [30].

Оцінюючи дане судове рішення, необхідно зауважити, що при кваліфікації злочину неприпустимо робити висновок про хуліганські мотиви його вчинення тільки на підставі відсутності яких-небудь інших мотивів або мотивів взагалі. Дана кваліфікація є підтвердженням поверхневої роботи органів розслідування, тому що будь-яке діяння є мотивованим, якщо тільки воно не вчинене неосудною людиною, хоча, на нашу думку, і неосудний також керується якимись внутрішніми мотивами, які не завжди піддаються аналізу з точки зору здорової людини.

Далі, Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові від 7 лютого 2003 року зазначає, що «не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи з інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок» [95]. Так, дійсно, при відмежуванні умисного вбивства з хуліганських мотивів від аналогічних злочинів проти життя на ґрунті особистих неприязних відносин іноді допускаються помилки при оцінці приводу до злочину.

І, так само, відповідно до положень зазначеної постанови вищої судової інстанції України, існує й інша небезпека можливих помилок у кваліфікації вбивства з хуліганських мотивів, їх соціально-психологічного змісту, що приводить іноді до безпідставного розширювального їхнього тлумачення, а отже, і неправильної кваліфікації вбивства. Так, у літературі висловлювалася думка, що за певних умов вбивство, вчинене на ґрунті ревнощів, можна кваліфікувати як

вбивство з хуліганських мотивів [107, с. 306]. Вирішальне значення для правильної кваліфікації та відмежування розглянутого вбивства від убивства з ревнощів має ретельний аналіз усіх конкретних матеріалів справи, з якими винний пов'язує свою протиправну поведінку і які визначають зміст мотиву. В основі хуліганського мотиву лежить розгнущаний егоїзм, прагнення проявити явну неповагу до суспільства. Ревнощі ж, навпаки, обумовлена близькими, часом інтимними відносинами між чоловіком і жінкою.

Також, на нашу думку, неприпустимим є ототожнення незначності приводу з хуліганськими мотивами в тих випадках, коли винний і потерпілий тривалий час перебувають у неприязних відносинах, іноді досить і «невеликої іскри», щоб викликати вибух гніву [51, с. 28]. Іноді до помилки приводить перебільшене значення, яке надається місцю вчинення злочину. Для хуліганських мотивів характерне прагнення до демонстративності, публічності своїх дій, щоб показати явне презирство до норм поведінки в суспільстві. Однак, хуліганські мотиви можуть проявлятися не тільки в громадських місцях або під час відсутності сторонніх. Корінь подібних помилок у тому, що фактори, що характеризують обставини та місце вчинення злочину, оцінюються поза зв'язком з мотивами [14, с. 27].

Хуліганські мотиви іноді можуть переплітатися з іншими мотивами при умисному вбивстві. Так, практика зіткнулася із ситуаціями, коли хуліганські мотиви сполучаються з мотивами націоналістичного або ксенофобського характеру [98, с. 77]. Виявити домінуючий мотив буває часом важко. Норми законодавства дозволяють урахувувати при кваліфікації комбінацію цих мотивів, оскільки вони передбачені в окремих частинах (пунктах) відповідної статті.

Як вже зазначалося, кваліфіковане умисне вбивство з хуліганських мотивів притаманно лише кримінальному законодавству країн колишнього СРСР, та ще має місце у Кримінальному кодексі Болгарії (п. 10 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії) [142, с. 95].

Однак, практично всі відповідні норми, крім Кримінального кодексу України (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України), містять формулювання «з хуліганських спонукань». Це – пункт 2 частини другої статті 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146-147], пункт 13 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], пункт 10 частини другої статті 104 Кримінального кодексу Вірменії [141], пункт «к» статті 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], пункт «и» частини другої статті 96 Кримінального кодексу Казахстану [143], пункт 10 частини другої статті 97 Кримінального кодексу Киргизії [138], пункт 8 частини другої статті 129 Кримінального кодексу Литви [140, с. 242], пункт «с» частини другої статті 145 Кримінального кодексу Молдови [144, с. 94], пункт «и» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148], пункт «л» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146], пункт «л» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану [147, с. 321].

Більшість авторів вважають не принциповою відмінність термінів «мотив» та «спонукання» у нормах про відповідне кваліфіковане умисне вбивство, однак, існують вчені, які справедливо заперечують проти підміни поняття «мотив» терміном «спонукання». Так, проти такої підміни виступає професор А. П. Тузов. Він вважає, що таке формулювання не дає можливості розмежування мотивів і спонукань. Він зазначає, що «ототожнення спонукань і мотивів, веде також до прагнення згрупувати різні елементи мотивації злочинної поведінки, які не завжди виступають мотивами злочину» [124, с. 67]. У зв'язку із цим він визначає мотиви злочинів як «пов'язані із задоволенням антисоціальним способом певних потреб активні стани людської психіки, стани спонукання особи, які визначають її суспільно небезпечну поведінку» [124, с. 69]. На нашу думку, в цілому з такою позицією можна погодитися.

Умисне вбивство людини чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією людиною службового або громадського обов'язку.

У конструкції норми, передбаченої пунктом 8 частини другої статті 115 КК України законодавець, вказуючи на зв'язок посягання з діяльністю потерпілого, тим самим припускає наявність спеціальної мети – не допустити чи припинити його правомірну діяльність у зв'язку з виконанням ним свого службового або громадського обов'язку, змінити характер такої діяльності або наявність мотиву помсти за таку діяльність.

При цьому, вітчизняний дослідник цього злочину В. М. Мамчур стверджує, що не лише мета припинити виконання потерпілою особою або її близьким родичем службового або громадського обов'язку або помста за таку діяльність є змістом суб'єктивної сторони розгляданого виду вбивства – такими ознаками можуть бути й інші мотиви або цілі, якщо вони детермінуються саме виконанням потерпілою особою чи її близьким родичем службового або громадського обов'язку [73, с. 5].

Вчений обґрунтовує позицію, що умисне вбивство особи або її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку може вчинюватися одночасно з різних мотивів та цілей. У зв'язку з цим стверджується, що не виключається можливість кваліфікації такого вбивства одночасно за пунктом 8 та пунктами 6, 7 або 9 частини другої статті 115 КК України [73, с. 5].

Погоджуючись з цією позицією, треба зауважити, що в будь-якому випадку мотив та мета перешкоджання або припинення виконання потерпілим службового або громадського обов'язку, або помсти за такі його дії стають обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу цього злочину.

Треба відмітити, що у формуванні подібної норми у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї виявляються три умовні тенденції.

Першою тенденцією є те, що частина країн колишнього СРСР пішла шляхом виділення досліджуваної обтяжуючої обставини як кваліфікуючої в рамках умисного вбивства як злочину проти життя. Безпосередньо формулювання самої норми відбулося на підставі: попереднього, без змін, радянського законодавства (п. 10 ч. 2. ст. 129 Кримінального кодексу Литви [140, с. 242], п. «д» ч. 2 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови [144, с. 94]); або додавання до цього окремих елементів складу злочину, зокрема, віднесення до потерпілих його близьких родичів (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України), віднесення до правомірної діяльності потерпілого виконання ним, крім службового або громадського обов'язку, також громадянського (п. «б» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146]) або професійного обов'язку (п. «б» ч. 2 ст. 96 Кримінального кодексу Казахстану [143]); або повне копіювання відповідної норми за пунктом 2 частини другої статті 111 «Вбивство» Модельного Кримінального кодексу від 17 лютого 1996 року, прийнятого на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників Співдружності Незалежних Держав: «особи або його близьких у зв'язку зі здійсненні нею службової діяльності або виконанням громадського обов'язку» [77], ідентично побудований пункт 3 частини другої статті 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146-147], пункт 10 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], пункт 2 частини другої статті 104 Кримінального кодексу Вірменії [141], пункт «б» статті 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], пункт 4 частини другої статті 97 Кримінального кодексу Киргизії [138], пункт «б» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148], пункт «в» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану [147, с. 321].

На думку вітчизняного вченого-правника В. М. Мамчура, практичний інтерес для кримінального законодавства України представляє пункт «б» частини другої статті 96

Кримінального кодексу Казахстану, де крім вказаних, у пункті 8 частини другої статті 115 КК України, умов кваліфікації досліджуваного діяння вказує на те, що обставиною, яка обтяжує вбивство є виконання потерпілим не тільки службового або громадського обов'язку, але й обов'язку професійного [143]. Вчений пропонує відповідну українську норму також доповнити вказівкою на професійну діяльність потерпілого. У своєму дослідженні він зазначає, що у трудовому, адміністративному праві та в усіх статтях, крім пункту 8 частини другої статті 115 КК України, поняття «виконання службового обов'язку» та поняття «виконання професійного або трудового обов'язку» не ототожнюються. Що ж стосується поняття «виконання службового обов'язку», як ознаки розглядуваного виду вбивства, то в доктрині кримінального права і в судовій практиці воно тлумачиться як діяльність особи, що входить у коло її повноважень, а фактично – як виконання особою будь-яких трудових обов'язків на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності [73, с. 9].

Дослідник В. М. Мамчур обґрунтовує думку, що таке визначення цього поняття не може вважатися правильним. Під виконанням службового обов'язку слід розуміти або виконання відповідних обов'язків лише особами, які згідно з приміткою до статті 364 КК України є службовими особами, або виконання відповідних обов'язків як цими службовими особами, так і особами, які відносяться до функціонального складу чи адміністративно-допоміжного персоналу відповідної організації. Щодо діяльності інших найманих працівників, то її слід позначати як «виконання трудових обов'язків» або як «виконання професійних обов'язків» [73, с. 9].

Другою тенденцією є поєднання в межах однієї статті як загальної норми щодо відповідальності за умисне вбивство у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, так і спеціальної норми, яка встановлює відповідальність за умисне вбивство конкретних категорій працівників правоохоронних органів. Так, у статті 145 Кримінального кодексу Молдови поряд з нормою про вбивство, вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку (п. «d» ч. 2 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови), розміщена норма, яка встановлює відповідальність за умисне вбивство представника органів публічної влади або військовослужбовця під час або у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків (п. «e» ч. 3 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови) [144, с. 94].

Так само у статті 116 Кримінального кодексу Болгарії Розділу про злочини проти життя поєднані більш загальна норма про вбивство посадової особи, представника громадськості, а також військовослужбовця, у тому числі військовослужбовця союзної або дружньої держави або армії при виконанні або у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків або функцій, або особи, що користується міжнародним захистом (п. 1 ч. 1 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії) зі спеціальною нормою про вбивство судді, прокурора, слідчого або особи зі складу Міністерства внутрішніх справ при виконанні або у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або функцій (ч. 2 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії) [142, с. 94-95].

Третьою тенденцією є відсутність у розділі, присвяченому злочинам проти життя відповідної загальної норми про умисне вбивство у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, а наявність в цьому розділі тільки спеціальних норм, що стосуються лише певних категорій потерпілих. Зокрема, у розділі II «Про посягання на людську особу» Кримінального кодексу Франції, пунктами 4 та 5 статті 221-4 передбачена відповідальність за умисне вбивство відносно магістрату, присяжного засідателя, адвоката, публічного службовця, представника закону, уповноваженого міністром юстиції, військовослужбовця жандармерії, службовця національної поліції, митниці, пенітенціарної адміністрації або будь-якої іншої особи, що володіє публічною владою, або особи, на яку покладений який-небудь обов'язок по публічній службі, при виконанні або у зв'язку з виконанням цих функцій або цих обов'язків, якщо статус потерпілого очевидний або відомий виконавцеві (п. 4 ст. 221-4 Кримінального ко-

дексу Франції) та відносно свідка, потерпілого або цивільного позивача з метою перешкодити повідомленню фактів, подачі скарги або дачі показань у суді, або у зв'язку з повідомленими ним фактами, поданою скаргою або показаннями, даними в суді (п. 5 ст. 221-4 Кримінального кодексу Франції) [152, с. 172-173].

З огляду на наведену умовну класифікацію та зміст формулювання диспозиції пункту 8 частини другої статті 115 КК України, стає очевидним, що юридична природа обтяжуючої обставини, передбаченою цією нормою має подвійний характер. З одного боку, її ознаки є ознаками юридичного складу вбивства. Про це свідчить те, що встановлення хоча б однієї з цих обставин зумовлює кваліфікацію за відповідним пунктом частини другої статті 115 КК України [73, с. 9]. З іншого боку, цією нормою захищається не тільки, а, можливо, і не стільки, життя людини, скільки відносини, що стосуються, зокрема, громадської безпеки, громадського порядку тощо. Така двооб'єктність даного злочину складає специфіку умисного вбивства особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку, залишаючи при цьому його різновидом вбивства, що вчинюється при обставинах, які свідчать про підвищений ступінь суспільної небезпечності цього діяння.

Крім того, слід погодитися з авторами, які вважають законодавчу модель вбивства «у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку», передбачена в пункті 8 частини другої статті 115 КК України створює складності при тлумаченні даного діяння, тому необхідно уточнення його змісту.

На нашу думку, видається цілком логічним, що пункт 8 частини другої статті 115 КК України передбачає відповідальність не за будь-яке вбивство потерпілого у зв'язку з виконанням ним службового або громадського обов'язку, а лише за умисне вбивство, пов'язане з правомірним виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, яке мало метою припинити або змінити таку діяльність потерпілого, або ж було вчинено за мотивами помсти за правомірно, законно виконаний службовий або громадський обов'язок. Для цього, пропонуємо у диспозиції пункту 8 частини другої статті 115 КК України фразу «у зв'язку з виконанням цією людиною службового або громадського обов'язку» доповнити словом «правомірним».

Аналіз формулювання пункту 8 частини другої статті 115 КК України дає нам підстави вважати, що не зовсім доречною є пропозиція згадуваного вище вченого В. М. Мамчура використати формулювання «здійснення службової, професійної або іншої правомірної суспільно корисної діяльності» [73, с. 12]. Вчений проголошує, що у цій моделі для максимальної нейтралізації негативних якостей, притаманних оціночним поняттям, пропонується дати приблизний перелік видів суспільно корисної діяльності і загальну дефініцію, яка містить критерій віднесення явищ до переліку. При цьому приблизний перелік містить ті види суспільно корисної діяльності, у зв'язку з вчиненням яких найбільш часто позбавляються життя потерпілі [73, с. 12]. Вважаємо, що термін «інша суспільно-корисна діяльність» є дуже невизначеним, неконкретним і застосування його у нормі, передбаченій пунктом 8 частини другої статті 115 КК України приведе до надмірного розширення підстав для кваліфікації діянь за даною нормою кримінального закону.

Поряд з самим виконавцем службового або громадського обов'язку, в якості потерпілих від злочину, передбаченого пунктом 8 частини другої статті 115 КК України вказано близьких родичів такої особи у зв'язку з виконанням нею службового або громадського обов'язку. У новому Кримінальному процесуальному кодексі України, який був прийнятий Верховною Радою України 19 листопада 2012 року [64], у пункті 1 частини першої статті 3 визначено, що близькими родичами та членами сім'ї є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка переб-

уває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [64, с. 3].

Ця позиція законодавця найбільш відповідає суті того поняття «близький родич», що застосовується у кримінальному праві. Однак, законодавець поряд з терміном «близькі родичі» вживає термін «члени сім'ї» (тобто, особи не пов'язані з потерпілим кровними родинними зв'язками). Безумовно, інтереси цих осіб, також, є цінними для потерпілого. Уніфікація основних термінів, що вживаються у Кримінальному процесуальному кодексі, Кримінальному кодексі України та інших кодексах України, буде сприяти їх однаковому розумінню та правильному застосуванню, виключає необхідність розкривати їх зміст у статтях закону, де вони вживаються. Тому пропонуємо у пункті 8 частини другої статті 115 КК України після слів «чи його близького родича» доповнити словами «або члена сім'ї» і викласти цей пункт в наступній редакції: «людини чи її близького родича або члена сім'ї у зв'язку з правомірним виконанням цією людиною службового, професійного або громадського обов'язку».

Умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення.

У пункті 9 частини другої статті 115 КК України об'єднано дві кваліфікуючі ознаки вбивства – з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення.

Підвищена небезпека умисного вбивства з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення обумовлена поставленою метою. Про вкрай негативні особистісні характеристики суб'єкта такого вбивства свідчить те, що винний заради вчинення злочину готовий використовувати будь-які засоби, включаючи умисне позбавлення життя іншої людини. Зазначені ціль і засоби заслуговують негативної оцінки, яка ще більш підсилюється у випадку їх комбінації, що й одержало відповідне відображення у чинному кримінальному законодавстві.

Професор В. К. Грищук зазначає, що для наявності складу умисного вбивства з метою приховати інший злочин не має значення, намагався приховати винний закінчений злочин, готування до злочину чи замах на злочин [79, с. 278]. Крім того, пунктом 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року визначено, що для кваліфікації умисного вбивства як такого, що вчинене з метою приховати інший злочин, не має значення, чи був винний причетним до злочину, який приховується. Якщо він вчинив умисне вбивство з метою приховати раніше вчинений ним злочин, його дії кваліфікуються за тією статтею Кримінального кодексу України, якою передбачено відповідальність за приховуваний злочин, та за пунктом 9 частини другої статті 115 КК України [95].

При кваліфікації цих вбивств необхідно враховувати, що кожне з них може бути вчинене тільки із прямим умислом (в даній нормі прямо вказується на спеціальну мету злочину). У зв'язку із цим, не можна визнати обґрунтованим думку про те, що вбивство з метою приховати інший злочин можливий і з непрямым умислом. У цьому випадку мета приховання або полегшення вчинення іншого злочину визначає і характер умислу самого вбивства [16, с. 191].

Вивчення судової практики показує, що найчастіше за пунктом 9 частини другої статті 115 КК України кваліфікується вбивство, коли воно спрямоване на приховання або полегшення нового злочину. Так, наприклад, згідно вироку суду [31], 13 серпня 2011 року, приблизно об 11 годині, в березовому гаю, розташованому в районі колишнього котловану відстійника шахти «Гірська» міста Гірське Луганської області, обвинувачені У. та К. разом з потерпілим П. вживали спиртні напої. Під час вживання спиртних напоїв, приблизно о 15 годині, потерпілий став висловлювати образи на адресу обвинуваченої К., яка на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків, ногою нанесла один удар по голові з правого боку потерпілому, який впав на землю. Після цього, обвинувачений У., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, підійшов до лежачого потерпілого П. і завдав йому не менше двох ударів кулаком руки і ногою в область голо-

ви та тулуба. Потім обвинувачені, діючи узгоджено, маючи спільний умисел на заподіяння невизначеної шкоди здоров'ю потерпілого П., завдали останньому невстановлену кількість, але не менше ніж по одному удару ногою в область тулуба та голови, спричинивши потерпілому тяжкі тілесні ушкодження в області голови, небезпечні для життя в момент заподіяння, після чого зіштовхнули його на дно котловану, а самі повернулися на місце та продовжили вживати спиртні напої.

Після вживання спиртних напоїв, обвинувачена К. запропонувала обвинуваченому У., з метою приховати злочин у виді спричинених тяжких тілесних ушкоджень потерпілому П., вбити останнього.

З метою реалізації загального злочинного умислу, спрямованого на вбивство, громадяни У. та К. прийшли на дно котловану, де лежав потерпілий П., накинули на його шию матерчатий шнур, який удвох стали затягувати на шиї потерпілого, в результаті чого він порвався. Тоді, продовжуючи діяти узгоджено, обвинувачені накинули на шию громадянина П. знайдений ними на місці гумовий ущільнювач, який також затягли на його шиї, і таким чином вчинили вбивство потерпілого [31].

За даною справою дії обвинувачених У. та К. кваліфіковані за частиною другою статті 121 КК України та за пунктами 9, 12 частини другої статті 115 КК України, так як в суді встановлено, що вони дійсно умисно, групою осіб заподіяли потерпілому тяжкі тілесні ушкодження та з метою приховати цей злочин, через невеликий проміжок часу, за попередньою змовою між собою, здійснили його вбивство [31]. На нашу думку, кваліфікація діяння здійснена вірно, при цьому слід зазначити, що на кваліфікацію вчиненого не впливає роль, яку виконував винний при вчиненні іншого злочину, – є він його організатором, підбурювачем чи пособником [79, с. 279].

Як вже зазначалося, пункт 9 частини другої статті 115 КК України містить дві альтернативні обтяжуючі ознаки умисного вбивства – приховування іншого злочину або полегшення його вчинення. У зв'язку з цим треба відмітити, що у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї зазначені обставини представлені широко, при цьому комбінації їхнього спільного з іншими обставинами або окремого використання є досить різноманітними, так само як варіанти тлумачення таких можливих комбінацій.

Норма про відповідальність за умисне вбивство з метою приховати або полегшити вчинення іншого злочину, крім пункту 9 частини другої статті 115 КК України, знайшла своє відображення і у кримінальних кодексах багатьох країн колишнього СРСР (п. 8 ч. 2 ст. 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], п. 11 ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Вірменії [141], п. «л» ч. 2 ст. 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], п. 6 ст. 114 Кримінального кодексу Естонії [131, с. 1138], п. 13 ч. 2 ст. 97 Кримінального кодексу Киргизстану [138], п. 8 ст. 117 КК Латвії, п. «о» ч. 2 ст. 97 Кримінального кодексу Узбекистану [147, с. 321]).

Литовський законодавець у відповідній нормі обмежується лише вказівкою на мету приховання іншого злочину (п. 11 ч. 2 ст. 129 Кримінального кодексу Литви), практично ігноруючи у статті 114 «Вбивство при обтяжуючих обставинах» таку мету як полегшення вчинення іншого злочину [140, с. 243].

Для країн-учасниць Співдружності Незалежних Держав у Модельному кримінальному кодексі від 17 лютого 1996 року була сформульована наступна конструкція: умисне вбивство «з метою сховати інший злочин або полегшити його вчинення, а так само поєднане зі згвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті в інших формах» (п. «л» ч. 2 ст. 111 Модельного Кримінального кодексу) [77]. Ця норма стала основою для формування відповідного пункту в кримінальних кодексах деяких країн-колишніх союзних республік (п. 6 ч. 2 ст. 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 147], п. «к» ч. 2 ст. 96 Кримінального

кодексу Казахстану [143], п. «к» ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148], п. «м» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146]).

Молдавський законодавець, також взявши за основу відповідний пункт Модельного Кримінального кодексу СНД, з якоїсь причини виключив з формулювання «насильницьке задоволення статевої пристрасті в інших формах», залишивши кваліфікованим лише умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням (п. «і» ч. 3 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови [144, с. 94]). На нашу думку, таку позицію молдавського законодавця можна вважати недоглядом, який вимагає відповідного корегування.

На думку дослідників тих країн, які в кримінальному законі мають формулювання аналогічне до відповідної норми Модельного Кримінального кодексу СНД, всі три обтяжуючі обставини, які містяться в нормі однорідні за своєю спрямованістю і пов'язані зі вчиненням поряд з вбивством іншого злочину [17, с. 191], або ж вони значною мірою взаємно перетинаються [13, с. 77]. Підвищена небезпека цих видів вбивства в тому і полягає, що винний вчиняє два злочини. У перших двох обтяжуючих обставинах мова йде про інші злочини незалежно від ступеню їхньої тяжкості, у третьому випадку мається на увазі вчинення зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру – злочину тяжкого або особливої тяжкості [17, с. 191]. Тобто, не має значення який характер має цей інший злочин, до якої категорії він відноситься. Якщо винний йде на заповідання смерті людині, щоб сховати злочин невеликої тяжкості, небезпека такого вбивства не знижується. Сказане відноситься й до рідких випадків вбивства з метою приховання уявного злочину, коли винний помилково вважає, що йому загрожує кримінальна відповідальність за дії, які в дійсності злочином не є [13, с. 77]. В цілому, з цією точкою зору можна погодитися.

Кримінальне законодавство країн «далекого зарубіжжя» також розглядає мету вбивства – приховати інший злочин або полегшити його вчинення як обставину, яка обтяжує відповідальність. Така норма міститься, наприклад, у Кримінальному кодексі Болгарії (п. 8 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії [142, с. 94]), Кримінальному кодексі Італії (ст. 576 Кримінального кодексу Італії [126, с. 402]), Кримінальному кодексі Норвегії (пар. 233 Кримінального кодексу Норвегії [125, с. 205]), Кримінальному кодексі Туреччини (п. 7, 9 ст. 450 Кримінального кодексу Туреччини [149]), Кримінальному кодексі Франції (ч. 2 ст. 221-2 Кримінального кодексу Франції [152, с. 170]), Кримінальному кодексі ФРН (ч. 2 § 211 Кримінального кодексу ФРН [151, с. 127]).

Зокрема, вбивство для того, щоб сховати інше злочинне діяння або полегшити його вчинення трактується німецької судовою практикою традиційно та не має якої-небудь специфіки [126, с. 319]. Так, наприклад, при вбивстві, спрямованому на приховання іншого злочину потрібен прямий умисел (*Verdeckungsabsicht*). При цьому за практикою Верховного Суду ФРН вбивство повинне бути саме засобом приховання, а не засобом його вчинення. Тим самим позбавлення життя особи, яка нічого не знала про попереднє діяння (*Vortat*), не підпадає під дію даної ознаки [45, с. 367]. Якщо в вчиненому умисному вбивстві відсутні перераховані вище ознаки, то винний несе відповідальність за параграфом 212 Кримінального кодексу ФРН [126, с. 319].

Становить інтерес позиція німецького законодавця щодо призначення покарання за вчинення декількох злочинів. Відповідно до параграфа 52 Кримінального кодексу ФРН: «(1) Якщо те саме діяння порушує кілька кримінальних законів ..., то виноситься одне покарання. (2) Якщо порушується кілька кримінальних законів, то покарання визначається тем законом, який передбачає найбільш тяжке покарання. Воно не повинне бути м'якшим, чим це допускають інші застосовувані закони» [151, с. 27].

Близьке за традицією німецькому австрійське кримінальне законодавство, проте, суттєво

відрізняється від нього в частині регламентації відповідальності за вбивство, вчинене з метою сховати інший злочин або полегшити його вчинення. Справа в тому, що Кримінальний кодекс Австрії не містить складів кваліфікованих вбивств. Однак, у деяких складах злочинів, наприклад, «Крадіжка, обтяжена насильством» (пар. 131 Кримінального кодексу Австрії) смерть потерпілого виступає в якості одного із кваліфікованих наслідків діяння [132, с. 181-182].

Частина друга статті 221-2 Кримінального кодексу Франції передбачає таке обтяжуючу обставину, що пов'язана із цілями вбивства: готування чи полегшення вчинення проступку або сприяння втечі чи забезпечення безкарності виконавця чи співучасника проступку [152, с. 170]. У цьому випадку зв'язок між вбивством і проступком повинен бути безпосереднім: сукупне вчинення вбивства і будь-якого проступку повинно входити в єдиний план злочинця. Разом з тим французькі юристи відзначають, що такий прямий зв'язок між двома злочинними діяннями не слід розуміти в точному значенні слова: убивство та проступок можуть бути вчинені в різний час і в різних місцях, але саме цією особою. Послідовність вчинення вбивства та проступку не має значення. Наприклад, спочатку може бути вчинене вбивство охоронця для вчинення крадіжки, а потім сама крадіжка, або спочатку крадіжка, а після цього вбивство охоронця з метою втечі з місця вчинення злочинного діяння [126, с. 248].

Розглянута обтяжуюча обставина припускає лише вчинення проступку в зазначених вище цілях, поряд з вбивством, і не поширюється в принципі на злочин. Однак, судова практика Франції визнає наявність цього обтяжуючого обставини не тільки у випадку вчинення проступку, але й при вчиненні злочину із зазначеними цілями – для готування або полегшення вчинення злочину або для сприяння втечі або забезпечення безкарності виконавця або співучасника злочину. Ця обставина ставилася у вину особі й тоді, коли мав місце лише замах на проступок, заради якого відбувалося вбивство, або коли проступок не міг спричинити кримінального переслідування в силу якого-небудь імунітету (приміром, крадіжка не може бути вчинена на шкоду чоловікові або прямому родичеві по висхідній або спадній лініям) [159, Р. 27].

Взагалі, за французькою кримінально-правовою доктриною сполученість вбивства з іншим злочином означає вчинення поряд з вбивством будь-якого іншого злочину в будь-якій послідовності. Злочин, що супроводжує вбивство, може бути як закінченим, так і замахом. Не має значення, чи був убивця виконавцем або тільки співучасником іншого злочину. Французький кримінальний кодекс не вимагає того, щоб між вбивством та іншим злочином був тісний зв'язок. Разом з тим у спеціальній юридичній літературі Франції відзначається, що якщо інший вчинений злочин не пов'язаний з убивством, відрізняється від нього і місцем, і часом вчинення, то суду слід відхилити дану обтяжуючу обставину вбивства та використовувати загальне правило кримінального права про реальну сукупність злочинів, вчинених у різний час і в різних місцях [159, Р. 26].

Стаття 576 Кримінального кодексу Італії передбачає в одній нормі досить докладний перелік однорідних обтяжуючих обставин при вбивстві, таких як вчинення або приховання іншого кримінального діяння, або для того, щоб добитися або забезпечити собі або іншим особам одержання прибутку або цінностей, або з метою уникнути відповідальності за інше кримінальне діяння [126, с. 402].

При регламентації вбивства Кримінальний кодекс Туреччини схожим чином закріплює диференціацію відповідальності залежно від наявності обтяжуючих обставин, передбачених статтею 450 Кримінального кодексу Туреччини [149. До них, зокрема, відноситься умисне вбивство: з метою підготувати або полегшити вчинення або вчинити інший злочин, якщо навіть він не було доведений до кінця (п. 7 ст. 450 Кримінального кодексу Туреччини); з метою сховати інший злочин, знищити докази та ознаки вчинення злочину або забезпечити для себе

або іншої особи ухилення від покарання (п. 9 ст. 450 Кримінального кодексу Туреччини) [149].

У Кримінальному кодексі Голландії спеціальних випадків сполученості інших злочинів з вбивством не передбачає, але встановлює загальне правило кваліфікації подібних діянь. Так, у статті 55 Кримінального кодексу Голландії: «Якщо дія карна більш ніж по одній нормі, що має кримінальну санкцію, повинно застосовуватися тільки одне таке положення. Якщо норми різні, повинно застосовуватися положення, що містить саме суворе основне покарання» [134, с. 182]. Даний припис підкріплюється статтею 56 Кримінального кодексу Голландії: «Якщо кілька дій пов'язані таким чином, що їх можна вважати однієї діяльністю, що триває, незалежно від того, чи є кожне само по собі злочином або проступком, повинна застосовуватися тільки одна норма. Якщо вони різняться за суворістю, повинна застосовуватися норма, що містить саме суворе основне покарання» [134, с. 182].

Умисне вбивство поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом.

Серед видів убивств при обтяжуючих обставинах, вбивство поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, передбачене пунктом 10 частини другої статті 115 КК України являє собою найбільш жорстоке, яке не вписується навіть у рамки злочинної моралі, робить ізгоями злочинного середовища тих, хто переступив рису.

Однак, треба зауважити, що формулювання зазначеної норми, запропоноване вітчизняним законодавцем, викликає цілу низку питань, яку ми проаналізуємо з використанням, в тому числі, і досвіду країн романо-германської правової сім'ї.

Так, виникає питання щодо структури безпосереднього об'єкта цього злочину. На основі аналізу конструкції вбивства, поєданого із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, а також положень частини першої статті 33 КК України можна зробити висновок про складний характер такого роду вбивства, і як наслідок – про наявність у складі досліджуваного вбивства крім основного безпосереднього об'єкта (життя людини), об'єкта додаткового (статевої свободи, статевої недоторканності тощо). Із усіх припустимих у судовій практиці випадків вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, ознаки складного злочину має тільки вбивство, вчинене в процесі зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Тільки стосовно до них можна говорити про наявність додаткового об'єкта. Так, наприклад, 14 жовтня 2012 року приблизно о 13 годині громадянин П. прийшов до раніше знайомої йому громадянки Л., де реалізуючи умисел, який виник раптово та був спрямований на зґвалтування та вбивство громадянки Л., винний П. повалив її на підлогу та почав її душити, завдавши їй у такий спосіб тілесні ушкодження: садни в області проекції лівої вилицюватої дуги, садно лівої скроневої області, садно в області підборіддя справа, які відносяться до легких тілесних ушкоджень; садни передньої поверхні шиї ліворуч і праворуч від щитовидного хряща, крововилив у м'які тканини шиї і лівої скроневої області, які відносяться до тяжких тілесних ушкоджень, як такі, що є небезпечними в момент спричинення. Внаслідок дій винного П., громадянка Л. втратила свідомість, після чого винний П., діючи умисно, користуючись безпорадним станом потерпілої, смерть якої на той момент ще не настала, зґвалтував громадянку Л., завдавши їй тілесні ушкодження – рану і крововиливи слизової оболонки переддвір'я піхви. Смерть громадянки Л. настала через 5-8 хвилин після того, як їй були завдані тілесні ушкодження в області шиї. Після цього винний П. з місця скоєння злочину втік [20].

Або ж, на підтвердження проголошеної тези, можна навести ще такий випадок із судової практики. 23 червня 2013 року близько 18 години громадянин А., перебуваючи в стані ал-

когольного сп'яніння, під час конфлікту, який виник на ґрунті неприязних відносин, схопив пальцями правої руки громадянина М. за передню частину шиї, чим завдав йому тілесних ушкоджень, після чого переніс його на узбіччя проїжджої частини дороги. Потім повернувся до свого подвір'я, де взяв дерев'яну частину лопати у вигляді руків'я, та проник ним у анальний отвір громадянина М., імітувавши таким чином статевий акт. Згідно з висновком судово-медичної експертизи № 66 від 24 червня 2013 року смерть громадянин М. настала внаслідок механічної асфіксії від здавлення шиї руками, що підтверджується наявністю крововиливу на передньо-боковій поверхні шиї зліва, крововиливів в м'яких тканинах шиї, перелому лівого ріжка під'язикової кістки в поєднанні з гострою емфіземою (роздуттям) легень та ознаками швидкої смерті [32].

Можна зробити висновок, що обидва злочини (і вбивство, і зґвалтування або насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом) об'єднані одним мотивом – сексуальним.

Але, цього не можна стверджувати, якщо мова йде про вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, яке вчиняється з метою приховати такий статевий злочин. В такому випадку мотив вбивства ніяк не можна розглядати як сексуальний, або такий, що пов'язаний із сексуальними переживаннями або сексуальними пристрастями винного.

З погляду на це, певною мірою логічним видається рішення законодавців Азербайджану (п. 6 ч. 2 ст. 120 Кримінального кодексу Азербайджану) [133, с. 146-147], Казахстану (п. «к» ч. 2 ст. 96 Кримінального кодексу Казахстану) [143], Молдови (п. «і» ч. 3 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови) [144, с. 94], Російської Федерації (п. «к» ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу Російської Федерації) [148] та Таджикистану (п. «м» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану) [146] про об'єднання в одну норму таких обтяжуючих вбивство обставин, як «з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а так само поєднане зі зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру».

На наше переконання, якщо винний безпосередньо після вчинення зґвалтування, чи насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, чи замаху на таке або через певний час після вчинення такого діяння вбиває жертву з метою приховати вчинений ним злочин, то його дії не слід кваліфікувати за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України, так як вони вже позбавлені будь-якої сексуальної мотивації, а мають метою приховати злочинне діяння, що цілком логічно повинно кваліфікуватися за пунктом 9 частини другої статті 115 КК України.

Враховуючи таку пропозицію щодо кваліфікації вбивства, передбаченого пунктом 10 частини другої статті 115 КК України, ми вважаємо, що необхідно змінити формулювання цієї норми, і враховуючи тепер виключно сексуальну мотивацію злочинця, викласти пункт 10 частини другої статті 115 КК України в наступній редакції «10) з сексуальних мотивів». А вже під такого роду вбивством вчені-правознавці розуміють «умисне заподіяння смерті потерпілій особі з метою одержання сексуального задоволення та (або) з метою розв'язання психологічних або психосексуальних проблем, пов'язаних з розладом статевого потягу» [119, с. 7].

Саме такої позиції дотримується також законодавець Німеччини, який як обставину, що обтяжує вбивство визначає заподіяння смерті потерпілому саме «для задоволення статевого потягу» (п. 1 ч. 2 § 211 Кримінального кодексу ФРН) [151, с. 127].

Як вже зазначалося, Кримінальний кодекс Австрії не містить складів кваліфікованих вбивств. Однак, у деяких складах злочинів, наприклад, «зґвалтування» (ч. 3 пар. 201 Кримінального кодексу Австрії) смерть потерпілого виступає в якості одного із кваліфікованих наслідків діяння [132, с. 247].

Разом з тим аналіз показує, що навіть у країнах однієї романо-германської сім'ї не спостерігається єдності в законодавчих підходах до регламентації відповідальності за цей вид злочину.

Так, згідно з Кримінальним кодексом Франції обтяжуючою вбивство обставиною є така, коли «умисному вбивству передувало або його супроводжувало згвалтування» (ч. 2 ст. 221-3 Кримінального кодексу Франції [152, с. 171]). Подібної позиції дотримуються законодавці Білорусі (п. 7 ч. 2 ст. 139 Кримінального кодексу Білорусі) [52, с. 542], Вірменії (п. 12 ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Вірменії) [141], Киргизії (п. 7 статті 97 Кримінального кодексу Киргизії) [138], Узбекистану (п. «з» ч. 2 ст. 97 Кримінального кодексу Узбекистану) [147, с. 321].

Як вже зазначалося раніше, у пункті 2 параграфу другого статті 148 Кримінального кодексу Польщі міститься норма, яка об'єднує в собі відповідальність за вбивство «у зв'язку з захопленням заручника, згвалтуванням або розбоєм» [145, с. 125]. Критерій об'єднання цих обставин в одну норму визначити складно.

Повертаючись до вітчизняного кримінального законодавства, треба зауважити, що не зовсім обґрунтованою видається позиція вищої судової інстанції України, викладена у пункті 14 Постанови Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року, де вказано, що «умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом також тягне відповідальність за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України» [95].

З вказаного в Постанові Верховного суду України не зовсім зрозуміло про який труп йде мова, ймовірніше, про труп людини, яку перед цим вбив винний з метою подальшого статевого зв'язку з цим трупом. Тому, на нашу думку, доцільніше було б використати формулювання «умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом вбитого».

З цього приводу треба зауважити, що у Кримінальному кодексі Латвії в якості окремої обставини, що обтяжує вбивство використано формулювання «поєднане з наругою над трупом» (п. 5 ч. 2 ст. 117 Кримінального кодексу Латвії) [139, с. 144]. З огляду на мотиваційно орієнтовану детермінацію обтяжуючих обставин вбивства дана латвійська кримінально-правова норма видається не зовсім вдалою. Не зрозуміло, якими мотивами в такому випадку керується винний, які цілі переслідує? Думається, це положення Кримінального кодексу Латвії потребує уточнення.

Умисне вбивство вчинене на замовлення.

Постановою Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року визначається, що умисне вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України) – «це умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх» [95].

Деякі вчені пропонують розглядати вбивство на замовлення як виконання угоди про позбавлення потерпілого життя. Сторонами такої угоди є, як мінімум, дві особи – замовник і виконавець. Проте, їх може бути і більше – декілька замовників, декілька виконавців; до цих злочинів також можуть бути причетними посередники між замовником і виконавцем [57, с. 108].

Треба відмітити, що вбивство на замовлення – це нове кримінально-правове явище як у нашої держави, і в законодавстві інших країн. Раніше вбивство на замовлення розглядалося в якості різновиду вбивства з корисливих мотивів. Вбивство на замовлення вперше було закріплено в Модельному кримінальному кодексі держав-учасників СНД 1996 року як вбивство за наймом [77]. Пункт «и» частини другої статті 111 Модельного кримінального кодексу держав-учасників СНД встановлює кримінальну відповідальність за вбивство з корисливих мотивів, а так само за наймом [77]. Деякі законодавці країн СНД пішли по цьому ж шляхові, виді-

ливши в кримінальних кодексах окремим пунктом «вбивство з корисливих мотивів, а так само за наймом». Зокрема, це Кримінальний кодекс Грузії (п. «и» ст. 109) [135, с. 167] і Кримінальний кодекс Туркменістану (п. «и» ч. 2 ст. 101) [36, с. 89].

У Кримінальному кодексі Узбекистану, прийнятому до появи Модельного кримінального кодексу держав-учасників СНД, не міститься самостійного визначення вбивства на замовлення або за наймом: встановлюється кримінальна відповідальність тільки за вбивство з корисливих мотивів. Узбецький законодавець у цьому питанні додержувався традицій радянського закону. Із цього приводу дослідник А. В. Єжков зазначає: «Кримінальне законодавство Естонії, Латвії, Узбекистану взагалі не знає понять вчинення злочинів за наймом або на замовлення. Кваліфікуючими ознаками багатьох злочинів, у тому числі й вбивств, є їхнє вчинення «з корисливих мотивів», «з користі». Таким чином, можна зробити висновок, що дана група країн у певній мірі дотепер «вірна» традиціям кримінального законодавства колишнього Радянського Союзу» [44, с. 29]. Вважаємо, що не можна повною мірою погодитися із зазначеними твердженнями. Зокрема, що стосується Узбекистану, то в цьому випадку дійсно мала місце вірність радянським принципам і поспішність створення Кримінального кодексу. Але прибалтійським державам навряд чи можна дорікати у дотриманні радянським законодавчим традиціям.

Крім того, необхідно підкреслити своєрідну позицію естонського законодавця, яка відбилася в Кримінальному (Пенітенціарному) кодексі Естонії 2001 року [131]. Якщо Кримінальний кодекс Литви 1999 року (п. 9 ч. 2 ст. 126) [140, с. 243] і Кримінальний кодекс Латвії 1998 року (п. 9 ст. 117) [139, с. 144] дійсно містять кваліфікуючу ознаку вбивства з корисливих мотивів і не містять кваліфікуючої ознаки вбивства на замовлення або за наймом, то Кримінальний (Пенітенціарний) кодекс Естонії містить кваліфікуючу ознаку вбивства з мотивів особистої вигоди. Пункт 5 параграфу 114 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії визначає відповідальність за вбивство, поєднане з розбоєм або вчинене з особистої вигоди [131, с. 1138]. Як справедливо підкреслює правознавець О. В. Ріккас, «поняття особистої вигоди більш емке, ніж поняття користі. Перше поняття охоплює як вбивство, вчинене з метою отримання матеріальної вигоди безпосередньо від його вчинення, за рахунок майна потерпілого, так і за рахунок одержання винагороди від третіх осіб – вбивство за наймом» [99, с. 149].

Що стосується російського законодавця, то у зрівнянні з відповідною нормою Модельного кримінального кодексу держав-учасників СНД, він ще більше «роздрібнив» аналогічний пункт кваліфікованого виду вбивства, додавши «вбивство, поєднане з розбоєм, вимаганням або бандитизмом». Повністю пункт «з» частини другої статті 105 КК Російської Федерації «Вбивство» сформульовано у такий спосіб: «Вбивство з корисливих мотивів або за наймом, а так само поєднане з розбоєм, вимаганням або бандитизмом» [148]. На думку вчених, таке формулювання є достатньо дискусійним [39, с. 89-90], хоча прикладу Росії пішли творці кримінальних кодексів Білорусі (п. 12 ч. 2 ст. 139 Кримінального кодексу Білорусі) [52, с. 542], Казахстану (п. «з» ч. 2 ст. 96 Кримінального кодексу Казахстану) [143], Киргизії (п. 8 ч. 2 ст. 97 Кримінального кодексу Киргизстану) [138] та Таджикистану (п. «к» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану) [146].

У пункті 5 частини другої статті 120 Кримінального кодексу Азербайджану передбачена відповідальність за вбивство, вчинене з корисливих мотивів або за наймом, а так само з метою використання органів або тканин потерпілого [133, с. 146]. Треба відзначити, що азербайджанський кримінальний закон містить і окремий пункт, який визначає відповідальність за вбивство, поєднане з розбоєм, вимаганням або бандитизмом (п. 11 ч. 2 ст. 120 Кримінального кодексу Азербайджану) [133, с. 147]. На думку дослідників кримінального права, що цей підхід є більш раціональний, оскільки вбивство з метою використання органів або тканин потер-

пілого стоїть ближче до вбивства з корисливих мотивів, ніж вбивство, поєднане з розбоєм, вимаганням або бандитизмом [39, с. 90].

Крім того, кримінальні кодекси країн СНД різняться визначенням, яке вони дають самому поняттю «вбивство на замовлення». В одних кодексах, як вже зазначалося, вживається термін «вбивство за наймом» (у кримінальних кодексах Росії, Білорусії, Азербайджану, Казахстану, Киргизії, Грузії, Туркменістану, Таджикистану), в інших – «на замовлення», як у кримінальних кодексах України (п. 11 ч. 2 ст. 120 Кримінального кодексу України) та Молдови (п. «т» ч. 3 ст. 145 Кримінального кодексу Молдови) [144, с. 94] або, як у Кримінальному кодексі Вірменії – «замовлене» (п. 8 ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Вірменії) [141], що, по суті, є поняттями дуже близькими за змістом.

Однак, існує різниця в юридичній техніці – у Кримінальному кодексі України вбивство на замовлення не тільки виділене як окремий вид умисного вбивства, але й розмежоване із суміжними видами вбивства, наприклад, з вбивством з корисливих мотивів. Таким чином, існує певна різниця щодо врегулювання вбивства на замовлення або за наймом в українському та інших кримінальних кодексах. На це звернув увагу І. В. Гайков, який у своєму дослідженні, проводячи порівняльний аналіз ознак цього вбивства в Кримінальному кодексі Російської Федерації та Кримінального кодексу України, вказав на те, що в статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації розглянуте вбивство, по-перше, назване вбивством «за наймом», по-друге, воно поміщене в одному пункті з вбивством з корисливих мотивів (п. «з» ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу Російської Федерації), «що підкреслює їхній споріднений характер у тому розумінні, що вбивство за наймом завжди припускає яку-небудь вигоду вбивці-виконавця, зацікавленість у його вчиненні. Причому інтерес цей може носити і немайновий характер» [37, с. 45]. На думку І. В. Гайкова, законодавцеві Росії вдалося розкрити дійсну небезпеку вбивства на замовлення, назвавши його вбивством за наймом: «Вона криється в тому, що виконавець цього вбивства – не просто вбивця, а вбивця найнятий, тобто такий, який одержав або одержує винагороду, який знає собі ціну як фахівця із позбавлення життя. Звідси, ефективність його злочинної поведінки незмірно вище, чим звичайного вбивці, тому що вона стимульована замовником» [37, с. 46].

На нашу думку, тут досить складно говорити про правильність або неправильність у вживанні термінів. Російський законодавець визначає вбивство за наймом як різновид вбивства з корисливих мотивів, і при вбивстві за наймом обов'язкові два співучасники та корисливим мотивом повинен керуватися тільки виконавець, а мотив замовника не має значення. Український законодавець поставив перед собою інше завдання. Так, визначаючи в Кримінальному кодексі України вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України) і вбивство на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України), він підкреслює сам факт замовлення, тобто акцент робиться на існуванні замовлення як публічної оферти в цивільному праві, а не на факті, що він діє за наймом. Звідси випливає, що при вбивстві на замовлення корисливий мотив у виконавця теж не обов'язковий.

В підсумку представляється, що якщо вживається термін «вбивство за наймом», то ми дивимося на явище під кутом зору наймача, а якщо вживається термін «на замовлення» – то під кутом зору найманця. Але від цього сама суть їх домовленості не змінюється.

В цьому сенсі представляє інтерес пункт 2 статті 139 Кримінального кодексу Іспанії 1995 року, в якому в якості обставини, що обтяжує вбивство визначено заподіяння смерті іншій людині за плату, винагороду або за обіцянку [137], що також вказує на наявність певної домовленості між замовником та виконавцем, але не обов'язково ці відносини носять комерційний характер.

Така позиція щодо «комерційності» або «некомерційності» умисного вбивства на замов-

лення цілком корелюється з положеннями Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року, де зазначено, що «у випадках, коли умисне вбивство на замовлення вчинюється з метою одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигод матеріального характеру (тобто з корисливих мотивів), дії виконавця кваліфікуються за пунктами 6 і 11 частини другої статті 115 КК України. До дій матеріального характеру, зокрема, належать сплата виконавцеві винагороди за вчинення вбивства, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо. Під діями нематеріального характеру розуміються будь-які дії, вчинення чи невчинення яких безпосередньо не пов'язане з матеріальними інтересами виконавця вбивства» [95].

Ці положення можуть бути проілюстровані судовою практикою [28]. Так, громадянка Р., завагітнівши на початку 2011 року, однак не бажаючи народжувати дитину, вирішила незаконно позбутись своєї вагітності шляхом проведення передчасних пологів та подальшого заподіяння смерті народженій дитині.

З цієї метою вона в серпні 2011 року запропонувала своїй знайомій громадянці Ц. за матеріальну винагороду здійснити переривання вагітності та позбавити життя новонароджену дитину. На дану пропозицію остання погодилась та надала консультації громадянці Р. щодо придбання відповідних медичних препаратів, необхідних для проведення передчасних пологів.

На виконання раніше досягнутої домовленості, громадянка Ц., з метою переривання вагітності громадянки Р., усвідомлюючи незаконність такої операції, діючи умисно, не маючи вищої медичної освіти та спеціальної підготовки, не будучи уповноваженою на проведення операцій штучного переривання вагітності, не перевіривши стан здоров'я громадянки Р., діючи поза межами спеціально акредитованого закладу охорони здоров'я, зробила останній декілька ін'єкцій заборонених для використання вагітними препаратів «Сеністрол» та «Оксітацин», які остання придбала заздалегідь в аптеці в місті Бершадь.

Під дією вказаних препаратів біля 15 години у громадянки Р. почались передчасні пологи. Відвівши її у приміщення ванної кімнати, громадянка Ц. прийняла, згідно висновку судово-медичної експертизи № 114 від 18 листопада 2011 року живу, доношену, життєздатну дитину жіночої статі. Після цього, громадянка Ц., попередньо отримавши від останньої матеріальну винагороду у вигляді продуктів харчування, виконуючи взяті на себе у зв'язку з цим зобов'язання, діючи з корисливих мотивів та за дорученням громадянки Р., вирішила позбавити життя новонароджену дитину. З цієї метою громадянка Ц., діючи умисно, усвідомлюючи суспільну небезпеку своїх дій та неминучість настання наслідків у вигляді смерті новонародженої дитини, поклала її у відро з водою.

Внаслідок закриття дихальних шляхів новонародженої дитини водою у неї настала механічна асфіксія, яка, згідно висновку судово-медичної експертизи № 114 від 18 листопада 2011 року спричинила смерть. Переконавшись у смерті новонародженої дитини, громадянка Ц. з метою приховання злочину загорнула труп у поліетиленовий пакет та передала його громадянці Р., яка у подальшому викинула його у вигрібну яму туалету нежилого господарства [28].

Дії підсудної Р. кваліфіковані судом за пунктом 4 статті 27, пунктами 2, 11 частини другої статті 115 КК України, як підбурювання до вчинення умисного вбивства малолітньої дитини, вчиненого на замовлення. Тоді як дії підсудної Ц. кваліфіковані за частиною першою статті 134 КК України, як незаконне проведення абортів, тобто проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти, та за пунктами 2, 6, 11 частини другої статті 115 КК України, як умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, де кваліфікуючими ознаками є умисне вбивство малолітньої дитини, з корисливих мотивів, вчинене на замовлення, тобто судом було ураховано, що між підсудними Р. та Ц. було укладено усну угоду,

відповідно до якої виконавець Ц. зобов'язувалася позбавити потерпілого життя, а замовник Р. – вчинити в інтересах виконавця Ц. певні дії саме матеріального характеру. Таке рішення цілком відповідає положенням Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року.

Умисне вбивство вчинене за попередньою змовою групою осіб.

Умисне вбивство визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України), якщо у позбавленні життя потерпілого брали участь за попередньою домовленістю як співвиконавці дві і більше особи, які заздалегідь (до початку цього злочину) домовилися про його спільне вчинення [78, с. 280].

Звертаючись до аналізу зазначеної кваліфікуючої обставини, відзначимо, що пункт 12 частини другої статті 115 КК України виділяє дві рівнозначні з позицій призначення покарання обставини спільного вчинення вбивства: наявність групи осіб та групи осіб, яка діє за попередньою змовою.

Законодавче формулювання цих обставин відповідає пункту 2 частини 1 статті 67 КК України, а також частинам другій та третій статті 28 КК України, однак не містить вказівки на злочинну організацію, яка міститься в частині четвертій статті 28 КК України.

Перший вид групового вбивства має місце тоді, коли дві або більше особи, діючи спільно, з умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, беруть участь у процесі заповідання йому смерті, застосовуючи різні види насильства.

З урахуванням конкретних обставин справи та змісту спільного умислу осіб, що вчинюють вбивство за попередньою змовою, до таких дій можуть бути віднесені:

а) застосування на початку нападу насильства щодо потерпілого з метою приведення його у безпорадний стан з тим, щоб інший співучасник, скориставшись таким станом, заповдіяв потерпілому смерть;

б) подолання опору потерпілого з метою полегшити заповідання йому смерті іншим співучасником (застосування до потерпілого фізичного чи психічного насильства, зв'язування його чи утримання, в той час як інший співучасник завдає йому ударів з метою заповідання смерті тощо);

в) усунення певних перешкод, що в конкретній ситуації заважають іншій особі заповідати потерпілому смерть або істотно ускладнюють це (тримання чи ізоляція особи, яка намагається або може допомогти жертві, відвернення уваги такої особи тощо), а також сприяння доступу іншій особі до жертви;

г) надання особі, яка згідно з домовленістю заповдіює смерть потерпілому, конкретної допомоги під час вчинення вбивства шляхом передачі зброї, давання порад тощо;

д) ведення спостереження за потерпілим, іншими особами чи обстановкою безпосередньо перед убивством або під час його вчинення з метою забезпечити реалізацію спільного умислу на вбивство [78, с. 280].

Як бачимо, усі ці дії в сукупності або одне з них призводять до загибелі жертви, хоча дії кожного з учасників групи можуть виявитися (і дійсно в ряді випадків виявляються) далеко не рівноцінними в досягненні кінцевого летального результату.

Сприяння виконавцеві вбивства в реалізації його умислу іншим способом, зокрема шляхом надання порад, надання зброї або інших предметів для заповідання смерті, заздалегідь даної обіцянки сховати злочинця, засоби або знаряддя вчинення злочину або його сліди, предмети, добути злочинним шляхом, або обіцянка придбати або збути такі предмети, утворює пособництво вбивству, а не співвиконавство. Таке сприяння позбавленню життя ознаки групового вбивства не містить.

Дослідник обтяжуючих обставин умисного вбивства М. П. Короленко вважає, що злочин-

на група таким чином є тоді, коли хоча б дві діючі спільно особи безпосередньо виконують об'єктивну сторону злочину. Їх дії у одних випадках можуть бути майже однаковими, а в інших суттєво відрізнятися, співпадаючи лише по своїй спрямованості. Останнє характерно для випадків розподілу ролей при вчиненні групового вбивства. Для правової оцінки вчиненого це не має значення, оскільки закон (стаття 27 КК України) всіх таких осіб визнає виконавцями і встановлює рівну відповідальність. Тобто, ні організатор вбивства, ні підмовник, ні посібник за пунктом 12 частини другої статті 115 КК України відповідальність нести не можуть. Відповідно і дії виконавця, навіть якщо він перебував зі згаданими особами в змові на вбивство, не можуть кваліфікуватися за цим пунктом частини другої статті 115 КК України [57, с. 62].

Подібний підхід є поширеним у теорії кримінального права. Його підтримують професори П. С. Матишевський, Д. П. Альошин та інші [75, с. 129; 1, с. 9.]. Подібну точку зору в більшості випадків підтримує й правозастосовча практика. Однак, варто також відзначити, що окремі вчені-правознавці занадто широко тлумачать поняття «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб», охоплюючи ним і дії тих осіб, які допомагали співвиконавцям, усуваючи перешкоди при вчиненні злочину, або заздалегідь обіцяли збути майно, здобуте злочинним шляхом, але безпосередньої участі у вчиненні злочину не брали [67]. Як вже зазначалося, дії, що за своєю природою становлять пособництво у вчиненні злочину, прирівнюються до співвиконавства, що, очевидно, не можна визнати коректним.

В окремих випадках злочини проти життя можуть вчинятися групами осіб, що складаються з особи, яка є суб'єктом злочину, а також з особи (осіб), що не досягла віку кримінальної відповідальності або є неосудною. У зв'язку з цим постає питання про те, чи охоплюються такі прояви групової злочинності ознакою «вчинення злочину групою осіб».

Тривалий час теорія кримінального права не давала чіткої відповіді на дане питання. Переважна більшість учених виходить із того, що кваліфікація вчиненого із ставленням у винуватця кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину групою осіб» можлива тільки в тому випадку, коли є як мінімум два суб'єкти – співвиконавці злочину. Якщо ж із усіх осіб, що безпосередньо приймали участь у вчиненні злочину (виконували об'єктивну сторону вбивства), тільки один є його суб'єктом, то вчинене не може бути кваліфіковано як вчинене групою осіб. Підтвердженням такого висновку може служити пункт 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2 «Про застосування судами України законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність», в якому зазначено, що «при вирішенні питання про кваліфікацію злочину, вчиненого дорослою особою із залученням неповнолітніх осіб, які внаслідок віку (ст. 22 КК України) чи неосудності (ст. 19 КК України) не є його суб'єктами, треба мати на увазі, що таке спільне вчинення злочину не утворює співучасті» [93].

Даний підхід надзвичайно розповсюджений у сучасній правовій літературі. Так, академік М. І. Панов підкреслює, що для притягнення до відповідальності за співучасть у вчиненні злочину необхідно встановити не тільки наявність двох і більше осіб, але й осудність, і досягнення віку кримінальної відповідальності для кожного зі співучасників, незалежно від того, яку роль він виконував у співучасті [60, с. 208].

Аналогічної позиції дотримується професор Ю. О. Красиков, що стверджує, що наявність двох або більше осіб передбачає, що всі співучасники досягли встановленого законом віку, що дозволяє притягнути особу до кримінальної відповідальності, і що всі співучасники були осудні під час вчинення злочину [128, с. 228].

Однак, у науці кримінального права існували та існують і інші аспекти щодо вирішення розглянутої проблеми. Так, професор А. А. Піонтковський відзначав: «Не можна говорити про співучасть у тих випадках, коли виконавцем виступає душевнохворий або неповноліт-

ній, який у силу свого віку не може бути суб'єктом злочину, або особа, що помиляється щодо характеру вчинених нею діянь. Підбурювач або пособник душевнохворого або малолітнього, що вчинив суспільно небезпечне діяння, а також особи, що діяла в омані, відповідає не за підбурювання або пособництво в злочині, а за сам злочин внаслідок того, що виконавець є лише знаряддям вчинення цього діяння в руках інших» [68, с. 456]. Як ми бачимо, професор А. А. Піонтковський підкреслював, що не може бути співучасті в злочині, якщо його єдиним безпосереднім виконавцем виступає особа, яка не може бути суб'єктом кримінального права. Втім, у відношенні інших можливих ситуацій при вчиненні злочину, наприклад при співвиконавстві, учений нічого подібного не стверджував, очевидно, підтримуючи позицію вищої судової інстанції того часу.

Однак, багато вчених вважають, що для кваліфікації вчиненого як злочину, вчиненого групою осіб, не обов'язково, щоб усі учасники були суб'єктами злочину. Досить встановити спільність дій декількох осіб при вчиненні конкретного злочину, незалежно від тієї обставини, що до кримінальної відповідальності може бути притягнутий тільки один з них [97, с. 52]. Так, вченими стверджується, що оскільки при визначенні співучасті не зазначені такі ознаки співучасників, як осудність і досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, текст закону, фактично, допускає можливість під згаданими в ньому особами розуміти, зокрема, і фактичних учасників, не здатних нести кримінальну відповідальність. Тому вчинення будь-якого умисного злочину особою, здатною нести кримінальну відповідальність, разом з одним або декількома особами, що не мають ознак суб'єкта злочину, слід кваліфікувати як злочин, вчинений групою осіб, якщо ця обставина передбачена у відповідній частині кримінального закону як кваліфікуюча ознака. Необхідною умовою такої кваліфікації повинне бути встановлена судом особиста участь як мінімум двох осіб (включаючи особу, здатну нести кримінальну відповідальність) у повному або хоча б частковому виконанні об'єктивної сторони злочину. Якщо ж годний суб'єкт не був виконавцем злочину (тобто, коли вся об'єктивна сторона злочину виконана особами, що не підлягають кримінальній відповідальності), то його дії утворюють посереднє виконавство, а злочин не є груповим [97, с. 52].

Тобто, оскільки кримінальний закон не вказує на те, що особи, що спільно брати участь у вчиненні злочину, повинні мати всі ознаки суб'єкта злочину, то й у випадку, коли інші особи не є суб'єктами кримінального права та не підлягають кримінальній відповідальності, суб'єкт злочину повинен визнаватися діючим у складі групи осіб [89, с. 568].

Дослідник Т. В. Кондрашова, відзначаючи необхідність притягнення винного до відповідальності за злочин, вчинений групою осіб, у випадках, коли інші особи не підлягають кримінальній відповідальності в силу яких-небудь причин, справедливо відзначає: «Як нам представляється, суспільна небезпека вбивства в цьому випадку зростає не від того, що хтось із учасників має ознаки суб'єкта, у когось вони відсутні, а в результаті об'єднання зусиль цих осіб у досягненні злочинної мети. Крім того, у судовій практиці є значна кількість випадків, коли перед судом з'являється лише один суб'єкт, обвинувачуваний у груповому вчиненні злочину, оскільки інші співучасники не встановлені або невідоме їхнє місцезнаходження. Через те, що їхні особистості найчастіше невідомі (у вироку вони іменуються «невстановленими особами»), то неможливо розв'язати питання про те, чи володіють вони всіма ознаками суб'єкта злочину. Але ні в практиків, ні в теоретиків не виникали (у всякому разі, не зафіксовані на сторінках юридичної преси) сумніви щодо питання про можливість притягнення встановленої особи до кримінальної відповідальності саме за груповий злочин» [55, с. 95]. Тому, учений вважає, що відповідний пункт статті про умисне вбивство з обтяжуючими обставинами повинен бути поставлений у вину особі, що вчинила злочин у групі осіб або в групі осіб за попередньою змовою, навіть якщо інші учасники групи в силу обставин, зазначених у законі, не підлягають

кримінальній відповідальності. При цьому не має значення, чи був цей винний обізнаний про те, що інші члени групи не підлягають відповідальності, або не був обізнаний про це [55, с. 95].

На нашу думку, слід погодитися, що суб'єкт, який вчиняє вбивство разом з особами, що не підлягають кримінальній відповідальності, тим не менш значно збільшує свої можливості для досягнення злочинного результату. Такі особи полегшують суб'єктові кримінального права вчинення злочину, як би діяла група, щоб складалася тільки з одних суб'єктів, а може ще й успішніше. Маніпулювати, наприклад, групою малолітніх значно простіше, чим групою дорослих чоловіків, а фізично вони можуть виявитися навіть більш розвиненими, ніж інші дорослі. [89, с. 575].

У будь-якому разі, суб'єктивний зв'язок між діючими особами є, в іншому випадку учасники злочину не могли б об'єднати свої зусилля при позбавленні потерпілого життя. Суб'єкт злочину не міг не усвідомлювати, що він об'єднує свої зусилля для досягнення злочинного результату із зусиллями інших осіб

Крім того, на думку правознавців, важливо звернути увагу й на те, що потерпілому байдуже, які особи заподіюють йому смерть, чи є вони суб'єктами кримінального права. Збільшення кількості осіб, що посягають значно зменшує можливості потерпілого на опір [89, с. 576].

Якщо визнати такі аргументи логічними та вірними по суті, то формально ніяких перешкод для її застосування у кримінально-правовій теорії та практиці немає. В пункті 12 частини другої статті 115 КК України мова йде про вчинення злочину групою осіб, не обов'язково це повинна бути група суб'єктів злочину. Не суперечить кримінальному закону ситуація, коли злочин може вчинити в групі і особа, яка є належним суб'єктом, і особи, які з якихось причин не є суб'єктами злочину, але від цього цей злочин не перестає бути груповим. Відповідальність за пункті 12 частини другої статті 115 КК України, відповідно, несе тільки належний суб'єкт, інші відповідальності не підлягають. Якщо ж суспільно-небезпечне діяння в групі вчиняють тільки особи, які не є суб'єктами злочину (наприклад, через малолітство), то кримінальній відповідальності не підлягає ніхто з них.

Другий вид групового вбивства, передбачений пунктом 12 частини другої статті 115 КК України, це вбивство, вчинене групою осіб за попередньою змовою. Об'єктивний прояв цього кваліфікуючого обставини повністю збігається з тільки що названою ознакою групи (хоча б два учасники), яка насильно позбавляє життя потерпілого. Суб'єктивною ознакою вчиненого є наявність попереднього, тобто до початку виконавських дій, змови (угоди) про вбивство між двома або більше виконавцями. На думку професора М. І. Мельника, «домовитись про спільне вчинення злочину заздалегідь – означає дійти згоди щодо його вчинення до моменту виконання його об'єктивної сторони. Таким чином, ця домовленість можлива на стадії до готування злочину, а також у процесі замаху на злочин. Як впливає із частини другої статті 28 КК України, домовленість повинна стосуватися спільності вчинення злочину (узгодження об'єкта злочину, його характеру, місця, часу, способу вчинення, змісту виконуваних функцій тощо) [78, с. 100].

Закон не пов'язує укладання змови на вбивство з якою-небудь формою угоди. Змова можлива в будь-якій формі: словесній, письмовій, у формі конклюдентних дій, поглядом тощо. Єдина умова – повинно бути встановлено та доведено, що змова на вбивство у винних була до того моменту, як вони приступили до процесу позбавлення потерпілого життя.

Системне тлумачення положень Кримінального кодексу України дозволяє зробити, зокрема, висновок про те, що законодавець спеціально використав при визначенні поняття «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» слово «осіб», на відміну від визначення поняття «вчинення злочину групою осіб», для того, щоб підкреслити те, що даною ознакою можуть охоплюватись як випадки вчинення злочину у співвиконавстві за попереднім поро-

зумінням, так і випадки вчинення злочину у співучасті з розподілом ролей. На дану проблему звертали увагу ряд вчених, які схилилися до більш традиційного вузького тлумачення ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» [67]. Вагомим орієнтиром при вирішенні даної проблеми є, очевидно, абзац другий 2 пункту 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року, в якому надається роз'яснення кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» [95]. При тлумаченні змісту даної ознаки вживається поняття «співвиконавці», отже, вища судова інстанція також схилиється до того, що під ознаку «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» підпадають лише випадки вчинення злочину у співвиконавстві за попереднім порозумінням.

Також необхідно звернути увагу, що поняттям «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» можуть охоплюватись як традиційний характер взаємодії між співвиконавцями, коли вони спільно виконують злочинне діяння (його частину), так і випадки, коли між співвиконавцями існує розподіл функцій («технічний розподіл ролей») [49, с. 288]. Так, з урахуванням конкретних обставин справи та змісту спільного умислу осіб, що вчинюють вбивство за попередньою змовою, до таких дій можуть бути віднесені: передача іншому співучаснику зброї, подолання опору потерпілого або приведення його у безпорадний стан з метою полегшити заповідання йому смерті іншим виконавцем тощо [78, с. 101].

Треба зазначити, що у романо-германській правовій сім'ї тільки у кримінальних законах країн колишнього СРСР присутня обтяжуюча обставина, яка у різних комбінаціях встановлює відповідальність за вчинення умисного вбивства групою та за попередньою змовою цією групою.

За формулюванням найпростішою виявилася норма, передбачена пунктом «f» частини третьої статті 145 Кримінального кодексу Молдови, в якій встановлюється відповідальність за вчинення умисного вбивства двома або більше особами [144, с. 94]. Така диспозиція навіть не вимагає від законодавця окремо формулювати поняття групи, що є позитивним досвідом простого та зрозумілого викладення нормативного матеріалу у кримінальному законі.

Певну групу складають норми кримінальних законів, які передбачають відповідальність за вчинення умисного вбивства групою осіб. Це пункт 15 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 543], пункт «з» статті 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], пункт 10 статті 117 Кримінального кодексу Латвії [139, с. 143].

Кримінальний кодекс Вірменії у пункті 7 частини другої статті 104, крім простої групи, передбачає відповідальність за вчинення умисного вбивства організованою групою [141].

Ще більш складним формулюванням зазначеної обтяжуючої обставини відрізняється пункт «п» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану, в якому встановлюється відповідальність за вчинення умисного вбивства групою осіб або членом організованої групи в її інтересах [147, с. 321]. Нам здається, що на практиці кваліфікація діяння винного за такою нормою може видаватися досить складною через необхідність встановлення та доведення цілої низки кваліфікуючих ознак: наявність організованої групи, членство винного у цій групі, вчинення ним умисного вбивства саме в інтересах саме цієї організованої групи, членом якої він є.

Всі інші країни, що містять у своїх кримінальних законах досліджувану обставину, пішли по шляху, запропонованому Модельним кримінальним кодексом держав-учасників СНД 1996 року, який у пункті «з» частини другої статті 111 встановлював відповідальність за умисне вбивство, вчинене групою осіб або групою осіб за попередньою змовою [77]. Крім того, у тій самій статті 111 Модельного кримінального кодексу держав-учасників СНД частиною третьою передбачалася відповідальність за вбивство, вчинене організованою групою [77].

Так, пунктом «ж» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації

передбачається відповідальність за вбивство, вчинене групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою [148].

Далі «пішли» законодавці Азербайджану та Таджикистану, які до ознак передбачених Кримінальним кодексом Російської Федерації додали також ознаку «організоване об'єднання» (п. 1 ч. 2 ст. 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146-147], п. «и» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану [146]).

Киргизький законодавець розділив зазначені обставини на три пункти, передбачивши окремо відповідальність за умисне вбивство, вчинене «групою осіб» (п. 14 статті 97 Кримінального кодексу Киргизії), «групою осіб за попередньою змовою» (п. 15 статті 97 Кримінального кодексу Киргизії), «організованою групою або злочинним об'єднанням» (п. 17 статті 97 Кримінального кодексу Киргизії) [138]. Доцільність такого дроблення видається досить сумнівною.

Представлений аналіз дає можливість стверджувати, що ознакою, яка об'єднує всі вищевказані норми є наявність групового суб'єкта. І ця ознака, в першу чергу, створює підстави для визначення її як обставини, що обтяжує вбивство. Вважаємо цілком справедливим і доречним зауваження професора С. В. Бородіна, що «особлива суспільна небезпека вбивства, вчиненого групою осіб, полягає не стільки в попередній змові, скільки в тому, що таке вбивство ставить потерпілого в невідгдане положення за співвідношенням сил, скорочує, а іноді паралізує його можливість чинити опір. Крім того, вчинення вбивства групою осіб розширює можливість для приховування слідів злочину та досягнення інших цілей, якщо вони переслідувалися при його вчиненні» [17, с. 162]. Ми також вважаємо, що вчинення умисного вбивства групою осіб (як при співвиконавстві, так і технічному розподілі ролей) само по собі стає обтяжуючою обставиною, незалежно від того чи була попередня змова, чи умисел на вбивство виник у групі під час вчинення суспільно-небезпечного діяння.

Крім того, груповий суб'єкт вбивства має місце і при його вчиненні організованою групою чи іншими видами злочинних об'єднань. Тому згадування у відповідних нормах будь-яких інших, крім групи, злочинних групових суб'єктів, нахшталт тих, що вказувалися вище нічого не додають для кваліфікації діяння. Наявність групи сама по собі вже є обтяжуючою обставиною, а ознаки згуртованості та організованості такого групового суб'єкта можуть послужити лише підставою для посилення покарання за вчинене умисне вбивство.

Тому пропонуємо викласти пункт 12 частини другої статті 115 КК України в наступній редакції» «вчинене двома або більше особами».

Умисне вбивство вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116-118 Кримінального кодексу України.

Вищою судовою інстанцією вбивство, передбачене пунктом 13 частини другої статті 115 КК України визначено як повторне, відповідальність за яке настає незалежно від того, чи була винна особа раніше засуджена за перший злочин, вчинила вона закінчене вбивство чи готування до нього або замах на нього, була вона виконавцем чи іншим співучасником злочину [95].

Теорія і практика вітчизняного кримінального права дотримуються позиції, що умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116-118 КК України, не підлягає кваліфікації за пунктом 13 частини другої статті 115 КК України, якщо судимість особи за раніше вчинене умисне вбивство знята чи погашена в установленому порядку та на момент вчинення наступного умисного вбивства не спливли строки давності притягнення її до кримінальної відповідальності за раніше вчинене умисне вбивство, а у випадку, передбаченому частиною четвертою статті 49 КК України, коли особа була звільнена судом від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків

давності [78, с. 281].

Однак, вченими неодноразово вносилися пропозиції, що з метою подальшого посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами, у тому числі і з вбивствами, доцільно внести доповнення до частини другої статей 106 і 108 КК України, передбачивши відповідно, що зняття або погашення судимості, закінчення строків давності, кримінальне переслідування за раніше вчинений особливо небезпечний злочин, при вчиненні нового аналогічного злочину, не виключає визнання цього злочину повторним [57, с. 130]. На нашу думку, така пропозиція хоча і несе в собі певний профілактичний потенціал, однак, порушує основоположні принципи дії кримінального права в питаннях припинення кримінально-правових відносин в частині зняття, погашення судимості тощо.

Проблемним є також питання, чи є повторним вбивство, вчинене особою, що раніше посягала на вбивство? Підтримуючи позицію деяких вітчизняних вчених [57, с. 132], вважаємо, що необхідно виходити зі статей 13, 16 КК України, що встановлюють єдині підстави відповідальності за закінчений і не закінчений злочин. Тому і готування, і замах на вбивство (ст. 14, 15 КК України) при з'ясуванні фактів про повторність повинні признаватися рівнозначними закінченому злочину.

В романо-германській правовій сім'ї норми про повторне вбивство представлені лише країнами «близького зарубіжжя». Однак, і серед них можна виділити три умовні групи, які відрізняються розумінням множинності вбивств у відповідних статтях кримінального законодавства.

Перша група, до якої входить і Україна, розуміють повторність як вчинення вбивства особою, яка раніше вчинила умисне вбивство або замах на нього. Це пункт 16 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542] та пункт «г» частини третьої статті 145 Кримінального кодексу Молдови [144, с. 94].

Серед іншого, ознаками такого вбивства, зокрема, білоруськими вченими, визначено те, що:

- злочини були вчинені особою не одночасно;
- вчинене не охоплювалося єдиним умислом;
- кожний зі вчинених особою двох або більше злочинів був закінченим умисним вбивством, замахом на умисне вбивство або визнавався співучастю в умисному вбивстві;
- перший із вчинених злочинів охоплюється поняттям «раніше вчинене умисне вбивство» і відповідно кваліфікований;
- на момент вчинення другого або наступних злочинів не закінчилися строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за перший злочин або за цей злочин особа має не погашену або не зняту судимість;
- другий злочин, який охоплюється поняттям «наступне умисне вбивство», сам по собі – без урахування його повторності – містить склад злочину, передбаченого статтею 139 Кримінального кодексу Республіки Білорусь [52, с. 561-562].

Другу групу складають норми кримінальних законів країн, що залишилися в рамках традицій радянського законодавства, яким передбачалася така обтяжуюча вбивство обставина, як вчинення умисного вбивства «при особливо небезпечному рецидиві або особою, що раніше вчинила вбивство» (п. «р» ч. 2 ст. 104 Кримінального кодексу Таджикистану) [146]. В рамках цієї формули, але дещо по-іншому викладена диспозиція у пункт «р» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану, де мова йде про вчинення умисного вбивства «повторно або небезпечним рецидивістом» [147, с. 321].

Кримінальний кодекс Болгарії, ймовірно, теж за радянською традицією побудови кримінального законодавства, визначає як обтяжуючу обставину вчинення такого вбивства

«що представляє небезпечний рецидив або вчинене особою, що раніше вчинила інше умисне вбивство, за яке не було винесено вирок» (п. 11 ч. 1 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії) [142, с. 95].

Від першої групи ці норми відрізняє наявність втраченого українським кримінальним законом окремого, законодавчо визначеного інституту особливо небезпечного рецидиву. Що ж до повторного вбивства, його ознаки принципово не відрізняються від норм першої групи.

Третю велику групу складають кримінально-правові норми країн, які використовують іншу форму визначення множинності злочинів при вчиненні двох чи більше вбивств – неодноразовість. Це – пункт 10 частини другої статті 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146], пункт «о» статті 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], пункт 4 статті 114 Кримінального кодексу Естонії [131, с. 1138], пункт «н» частини другої статті 96 Кримінального кодексу Казахстану [143], пункт 16 статті 97 Кримінального кодексу Киргизії [138].

Слід зазначити, що багато дослідників вважають, що віднесення неодноразовості до однієї з форм множинності злочинів, особливо відносно умисних вбивств є некоректним. Так, професор Т. М. Черненко переконана, що неодноразовість у рамках Загальної частини Кримінального кодексу розглядається як форма множинності, а в рамках Особливої частини — як властивість одиничного злочину. Вона запропонувала виключити її з форм множинності, однак у конкретному випадку чомусь вважає потрібним неодноразовість кваліфікувати поряд із сукупністю злочинів [157, с. 41].

Професор Ф. С. Бражник зазначає, що віднесення неодноразовості до самостійного виду множинності злочинів теоретично не обґрунтовано і пропонує виключити неодноразовість із множинності злочинів та визнати її складовою частиною сукупності злочинів [18, с. 8].

Вважаємо, що неодноразовість, всупереч розповсюдженому в науці кримінального права переконанню, взагалі не є видом множинності, а являє собою різновид складного злочину, при якому раніше вчинені дії втрачають свою юридичну значимість, а оцінюється все вчинене в цілому.

Учені-правознавці країн, де неодноразовість передбачена як обставина, що обтяжує відповідальність, пропонують відмовитися від цього терміна, але передбачити в законі підвищену відповідальність за вбивство, вчинене особою, яка раніше відбувала покарання за даний злочин, тобто визнати рецидив обставиною, що обтяжує відповідальність.

Дійсно, як зазначають правники, визнання рецидиву як обтяжуючої обставини для вбивства юридично логічною та справедливою кваліфікацією та призначення покарання за злочини проти життя. Питання про відповідальність за вдруге вчинене вбивство буде вирішуватися в такий спосіб. Якщо винний відбував покарання за вчинене ним раніше вбивство — він зазнає підвищеної відповідальності за рецидив злочину. Якщо він не відбував покарання, але зберігаються строки давності кримінального переслідування за раніше вчинене вбивство — буде відповідати за сукупністю вбивств. Якщо ж винний вчинив вбивство вдруге після набуття вироком законної сили, але до відбування покарання за нього — відповідальність буде за сукупністю вироків [89, с. 134].

Іноді в літературі висловлюється думка про те, що поряд з неодноразовістю, необхідно відмовитися й від судимості як обставини, що обтяжує відповідальність, оскільки вважається, що цілком достатньо урахування судимості в рамках відповідної санкції статті [34, с. 5]. На нашу думку, подібний підхід, враховуючи найвищу цінність людського життя, не може поширюватися на вбивства. Збільшення суворості покарання у зв'язку з повторним вчиненням вбивства, якщо зберігається судимість за раніше вчинений злочин, цілком виправдано. Рецидив свідчить про те, що винний не розкався, відбувши покарання за вчинене вбивство, тому він не може й не повинен розраховувати на поблажливність із боку держави. Якщо ж відмови-

тися й від рецидиву як обставини, що обтяжує відповідальність, то в цьому випадку винний буде притягуватися до відповідальності за кожне наступне вбивство як вчинене вперше, без урахування наявної судимості.

Взагалі, представляється, що така обтяжуюча обставина вбивства як «раніше вчинене» юридично більш обумовлена, ніж «вчинене неодноразово», оскільки діяння, що становлять неодноразовість, втрачають свою юридичну значимість, а є лише складовими нібито більш небезпечного злочину. Кожне з них окремо не кваліфікується та покарання за кожне з них окремо не призначається.

Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Законом України від 5 листопада 2009 року № 1707-VI «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» в Кримінальний кодекс України були внесені відповідні зміни та доповнення, що стосуються відповідальності за злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [91].

Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості у Кримінальному кодексі закріплюється у двох формах:

у вигляді кваліфікуючої ознаки статей Особливої частини Кримінального кодексу (злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ст. 115, 121, 122, 126, 127 КК України), порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161 КК України), ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України);

у вигляді обставини, що обтяжує кримінальну відповідальність (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України).

У першому випадку розглянутий мотив має значення для кваліфікації діяння, а в другому випадку мотив шляхом посилення кримінальної відповідальності впливає на розмір та вид покарання.

За своїм змістом цей мотив є об'ємним і містить декілька альтернативних ознак. У Кримінальному кодексі України, це, мабуть, один з небагатьох мотивів, який містить таку кількість ознак, що визначають його зміст.

Для кваліфікації за мотивами расової, національної чи релігійної нетерпимості досить встановити одну з перерахованих ознак, що визначають характер нетерпимості. Тобто, досить вказати, що діяння вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, тоді не потрібно встановлювати наявність усіх ознак, що визначають характер нетерпимості.

Зміст термінів расової, національної і релігійної нетерпимості стосовно до мотивів злочинів у розглянутій правовій нормі в цілому представляється більш менш зрозумілим, тому що словосполучення «міжетнічна, расова та релігійна ворожнеча» вживається в статті 37 Конституції України.

Зміст розглянутого мотиву визначає, як уже вказувалося, альтернативно перераховані ознаки, що характеризують нетерпимість або ворожнечу. Нетерпимість або ворожнеча можуть мати характер «расової», «національної» або «релігійної» нетерпимості або ворожнечі, можуть проявлятися у відношенні певної соціальної групи.

Мотив расової, національної та релігійної нетерпимості розуміється як зумовлені певними потребами, внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного продемонструвати свою перевагу і показати неповноцінність потерпілого через його належність до конкретної (іншої) нації або через його расову належність чи наслідок сповідання їм певної релігії і внаслідок цього своє ненависне до нього ставлення, щоб принизити його гідність [103, с. 87].

На думку професора В. К. Грищука, в основі расової, національної ворожнечі або лежать

антинаукові погляди про неповноцінність людей певної раси, національності, а релігійної ворожнечі – хибні уявлення про переваги одного віросповідання над іншим чи однієї конфесії над іншою всередині одного віросповідання [78, с. 168-169].

Вітчизняні вчені переконані, що расова, національна і релігійна нетерпимість може виражатися у істотному посиленні серед певних груп населення настроїв неприязні, у почутті сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниженні позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими [78, с. 428].

З огляду на це професор А. В. Савченко вважає, що, умисне вбивство, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України) кваліфікують тоді, коли винний прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого, через належність останнього до конкретної раси, нації (національності) чи етнічної групи або релігійної конфесії (віровчення) та внаслідок цього виявляє своє упереджене, ненависницьке ставлення до нього. Підвищена суспільна небезпека цього виду умисного вбивства зумовлена посяганням не тільки на життя особи, а й на гарантовану статтею 24 Конституції України рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від їх раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження, за мовними або іншими ознаками тощо [104, с. 175]. На думку вченого, для застосування пункту 14 частини другої статті 115 КК України необхідно встановити конкретний спеціальний мотив з тих, що перелічені у кримінальному законі, або їх сукупність. Такий мотив може поєднуватися з іншими спонуканнями (помста, корисливість, хуліганські мотиви), у той же час він має серед них домінувати. Домінуючим спонуканням в цьому випадку виступає прагнення винної особи вчинити фізичну розправу з потерпілим у зв'язку з його расовою чи національною приналежністю або релігійними переконаннями тим самим принизити честь і гідність певної раси, нації або конфесії. Сюди також відноситься бажання спровокувати або розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу та ненависть, продемонструвати шовіністичний світогляд або ксенофобію щодо всіх інших чи конкретних груп людей (наприклад, викликати шляхом умисного вбивства загострення міжнаціональних чи міжконфесійних стосунків, масові заворушення тощо). Це може бути також помста потерпілому за його незгоду підтримати націоналістичну або релігійну дискримінацію. Умисне вбивство з мотивів релігійної нетерпимості, як правило, передбачає міжособистісні неприязні стосунки, зумовлені непримиримістю до представників іншої конфесії (цей вид умисного вбивства може поєднувати в собі елементи національної та расової ворожнечі). Релігійна ненависть може стати мотивом до вчинення умисного вбивства особи, що не сповідає жодної релігії, а також атеїста [104, с. 176].

В принципі, таку точку зору поділяють і вчені інших країн колишнього СРСР, які містять норму, яка передбачає відповідальність за вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної, релігійної ненависті або ворожнечі. Це – пункт 12 частини другої статті 120 Кримінального кодексу Азербайджану [133, с. 146], пункт 14 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі [52, с. 542], пункт 13 частини другої статті 104 Кримінального кодексу Вірменії [141], пункт «м» статті 109 Кримінального кодексу Грузії [135, с. 167], пункт «л» частини другої статті 96 Кримінального кодексу Казахстану [143], пункт 9 частини другої статті 97 Кримінального кодексу Киргизії [138], пункт «ж» частини третьої статті 145 Кримінального кодексу Молдови [144, с. 94], пункт «л» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації [148], пункт «н» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану [148], пункти «к», «м» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану [147, с. 321].

Дуже близькими за змістом до української норми є відповідні статті кримінальних кодексів Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Киргизії, Таджикистану, де мова йде про моти-

ви расової, національної, релігійної ненависті або ворожнечі. Крім цього, у пункті «м» статті 109 Кримінального кодексу Грузії згадується як ознака обтяжуючої обставини етнічна ненависть та ворожнеча [135, с. 167], у пункті «н» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану йдеться про місницьку ненависть та ворожнечу або кровну помсту [146]. На нашу думку, це відображає місцеві особливості формування мотиву активного неприйняття певних сторін соціального статусу потерпілого.

У пункті 13 частини другої статті 104 Кримінального кодексу Вірменії законодавець застосовує термін «релігійний фанатизм» [141]. Як нам здається, це є не дуже вдалим варіантом формування диспозиції відповідної статті, тому що необхідно буде доводити, що винний не тільки діяв з мотивів релігійної ненависті або ворожнечі, але й був релігійним фанатиком. Останнє, враховуючи традиційний формально-логічний підхід у кваліфікації злочинного діяння, видається нам практично неможливим.

Так само, не дуже вдалим видається нам зміст пункту «м» частини другої статті 97 Кримінального кодексу Узбекистану, в якому встановлюється відповідальність за умисне вбивство, вчинене з релігійних забобонів [147, с. 321]. Визначити, що саме є релігійним забобом, для юристів (як практиків, так і науковців) видається нам доволі складним завданням.

Кримінальні кодекси Молдови та Казахстану серед інших ознак у відповідних нормах про умисне вбивство застосовують термін «соціальна ненависть або ворожнеча» [143; 144, с. 94]. Дехто з вітчизняних вчених вважає за доцільне доповнити вказаною ознакою пункт 14 частини другої статті 115 КК України, аргументуючи тим, що у сучасному українському суспільстві расову, національну та релігійну нетерпимість породжує ненависть соціальна, що ґрунтується на почуттях заздрості й злості до представників інших національностей або просто приїжджих, які готові працювати за меншу плату [114, с. 21]. На думку дослідника мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості у кримінальному праві І. М. Савківа, теоретично мотив соціальної ненависті або ворожнечі можна визначити як зумовлені певними потребами внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного показати своє ненависне ставлення до людини через її соціальне становище в суспільстві. Узагалі поняття «соціальна нетерпимість» охоплює будь-який вид неприязні між людьми [103, с. 87]. Тим самим, вчений визнає, що, в разі прийняття законодавцем такого доповнення у Кримінальний кодекс України, фактично як обтяжуючу умисне вбивство обставину можна буде визнати будь-яку нетерпимість або неприязнь між винним та потерпілим. Звісно, що це є неприпустимим.

Безумовним «лідером» щодо кількості кваліфікуючих ознак ненависті або ворожнечі як обтяжуючої вбивство обставини є російський законодавець. Пунктом «л» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації передбачається відповідальність за умисне вбивство «з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі або за мотивами ненависті або ворожнечі у відношенні якої-небудь соціальної групи» [148].

На переконання російських вчених, вбивство за ідеологічним мотивом обумовлене нетерпимим або ненависним відношенням винного до потерпілого внаслідок незгоди з його поглядами, переконаннями, принципами. Вбивство за політичними мотивами стає наслідком нетерпимості або ненависті винного до потерпілого як представника певних політичних поглядів, що відображають суспільний лад, економічну структуру країни, а також діяльність громадських організацій, партій, рухів. [76, с. 82-83].

При вчиненні вбивства, передбаченого пунктом «л» частини другої статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації для суб'єкта має вирішальне значення приналежність потерпілого до певної соціальної групи, заснованої на якійсь спільності людей – політичній, ідеологічній, расовій, національній, релігійній тощо. І при цьому для винного головним є ба-

жання показати нетерпиме, ненависне відношення до потерпілого в силу приналежності його до якої-небудь соціальної групи [76, с. 83].

У контексті розглянутого мотиву політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі, або мотиву ненависті або ворожнечі у відношенні якої-небудь соціальної групи російські правознавці звертають увагу на співвідношення зазначених мотивів з «екстремістським мотивом» [115, с. 1144]. При тому, що поняття «екстремістського мотиву» у Кримінальному кодексі Російської Федерації відсутнє.

У цьому випадку пропонується зміст екстремістського мотиву розкривати через роз'яснення поняття злочину екстремістської спрямованості [115, с. 1144].

Існують різні рівні прояву дій екстремістської спрямованості, які відрізняються за характеру та ступеня суспільної небезпеки. Використаний законодавцем латинський термін «екстремізм» означає прихильність до надзвичайних заходів. Держава зацікавлена в припиненні цих дій на будь-якому рівні, коли мова йде про охоронювані законом інтереси [76, с. 83].

Так, у примітці до статті 282.1 Кримінального кодексу Російської Федерації вказується, що діяння стає екстремістським, якщо при його вчиненні буде встановлений мотив політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі, або мотив ненависті або ворожнечі у відношенні якої-небудь соціальної групи [148].

Така позиція російського законодавця породжує проблему тотожності екстремістського мотиву та мотиву політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі або мотив ненависті або ворожнечі у відношенні якої-небудь соціальної групи.

Професор В. В. Лунеев припускає віднесення екстремістського мотиву злочину до політичної кримінальної мотивації, яка утворює самостійний вид [100, с. 549]. Професор П. С. Дагель до «низинних» мотивів злочинної поведінки відносить, крім усіх інших, політичні та релігійні мотиви, тобто мотиви, до яких повинні відноситися й екстремістські мотиви [42, с. 197-198]. Дослідник екстремізму Є. П. Сергун визначає екстремістський мотив злочину як кримінальний намір, заснований на прихильності до екстремістської ідеології, а так само як злочинний мотив на ґрунті екстремізму, сутність якого докорінно відрізняється від різного роду «низинних» мотивів (егоїзм, користь, помста, заздрість тощо) [108, с. 214]. Тобто, поняття «екстремістський мотив злочину» можна ототожнювати з поняттям «політичний мотив злочину» тільки в тому випадку, якщо останній ґрунтується винятково на ґрунті антидемократичної ідеології.

Таким чином, можна дійти до висновку, що мотив політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі, або мотив ненависті або ворожнечі у відношенні якої-небудь соціальної групи та екстремістський мотив тотожні тільки в тому випадку, якщо діяння посягає на конституційний лад і громадську безпеку та мають антидемократичну спрямованість. Однак, у цих мотивів різне змістовне наповнення, тому ототожнення їх не завжди можливе.

На наше переконання, застосування термінів «екстремістський», «політичний», «ідеологічний» відносно мотиву злочину видається не зовсім прийнятним для вітчизняного кримінального законодавства, та й законодавства інших країн, через надмірну «заполітизованість» цих термінів, можливість їхнього протиправного використання проти політичних та ідеологічних опонентів через значну юридичну невизначеність цих дефініцій у кримінально-правовій теорії та практиці. Прикладом такої невизначеності може слугувати багаторічна дискусія, що точиться навколо поняття «політична злочинність» [50; 71; 113; 117].

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 3

1. Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. П. Альошин. – Х., 2003. – 21 с.
2. Андреева Л. А. Квалификация убийств, совершенных при отягчающих обстоятельствах: Учебное пособие / Л. А. Андреева. – СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной прокуратуры РФ, 1998. – 56 с.
3. Анианц М. К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик / М. К. Анианц. – М.: Юрид. литература, 1964. – 211 с.
4. Антонян Ю. М. Понятие особой жестокости и преступления с особой жестокостью / Ю. М. Антонян // Социалистическая законность. – М.: Известия, 1990. – № 6. – С. 53-55.
5. Антонян Ю. М. Психология убийства / Ю. М. Антонян. – М.: Юрист, 1997. – 304 с.
6. Антонян Ю. М. Убийства ради убийства / Ю. М. Антонян. – М.: Щит-М, 1998. – 233 с.
7. Ашитов З. О. Социалистическая законность и квалификация преступлений / З. О. Ашитов. – Алма-Ата: Казахстан, 1983. – 158 с.
8. Бажанов М. И. Квалификация хулиганства по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов // Советское государство и право. – 1958. – № 6. – С. 133-138.
9. Байков В. А. Квалифицированные виды убийств: Уголовно-правовые и криминологические проблемы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Байков Вячеслав Андреевич. – М., 2003. – 163 с.
10. Бандурка А. М. Вандализм / А. М. Бандурка, А. Ф. Зелинский. – Университет внутренних дел. – Х., 1996. – 200 с.
11. Батюкова В. Ретроспективный анализ законодательства о хулиганстве и иных преступлениях, совершаемых из хулиганских побуждений / В. Батюкова // Право и жизнь. – 2012. – № 165 (3). – С. 250-267.
12. Беляев В. Г. Вопросы квалификации убийств: Учебное пособие / В. Г. Беляев, Н. М. Свилов. – Волгоград: Высшая следственная школа, 1984. – 60 с.
13. Борзенков Г. Н. Квалификация преступлений против жизни и здоровья: Учебно-практическое пособие / Г. Н. Борзенков. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2006. – 144 с.
14. Борзенков Г. Н. Проблемы квалификации преступлений против жизни и здоровья, совершенных из хулиганских побуждений / Г. Н. Борзенков // Законность. – 2008. – № 5. – С. 25-30.
15. Борисов В. И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Харьков: Консум, 1995. – 104 с.
16. Бородин С. В. Ответственность за убийство: Квалификация и наказание по российскому праву / С. В. Бородин. – М.: Юрист, 1994. – 216 с.
17. Бородин С. В. Преступления против жизни / С. В. Бородин. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 467с.
18. Бражник Ф. С. Множественность преступлений – отражение их совокупной общественной опасности / Ф. С. Бражник // Уголовное право. – 2000. – № 3. – С. 6-10.
19. Бражников В. В. Отягчающие обстоятельства, относящиеся к субъективной стороне преступления: вопросы квалификации и уголовной ответственности: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / В. В. Бражников. – Томск, 2010. – 20 с.
20. Вирок по справі № 1222/1321/12 від 19 березня 2013 року Попаснянського районного суду Луганської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ре-

- сурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30011295>.
21. Вирок по справі № 2010/1428/2012 від 25 липня 2012 року Колегії суддів Дергачівського районного суду Харківської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25723867>.
 22. Вирок по справі № 1/0614/282/11 від 02 квітня 2012 року Малинського районного суду Житомирської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22340949>.
 23. Вирок по справі № 1/1219/90/2012 від 17 вересня 2012 року Новопокровського районного суду Луганської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26999635>.
 24. Вирок по справі № 11/791/320/2013 від 26 березня 2013 року Колегії суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Херсонської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30180237>.
 25. Вирок по справі № 1-200/11 від 30 грудня 2011 року Замостянського районного суду м. Вінниці / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20786477>.
 26. Вирок по справі № 1-48/11 від 08 червня 2011 року Братського районного суду Миколаївської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16996080>.
 27. Вирок по справі № 1610/1742/2012 від 17 грудня 2013 року Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Полтавської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36726941>.
 28. Вирок по справі № 225/602/12 від 07 вересня 2012 року Колегії суддів Тростянецького районного суду Вінницької області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26284872>.
 29. Вирок по справі № 247/2800/13-к від 27 листопада 2013 року Торезький міський суд Донецької області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35597520>.
 30. Вирок по справі № 344/8372/13-к від 30 вересня 2013 року Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33788242>.
 31. Вирок по справі № 421/181/14-к від 20 березня 2014 року Первомайського міського суду Луганської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37738520>.
 32. Вирок по справі № 734/3380/13-к від 05 грудня 2013 року Козелецького районного суду Чернігівської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35821881>.
 33. Вирок по справі №11//791/957/2013 від 18 липня 2013 року Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Херсонської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32521283>.
 34. Волженкин Б. В. Принцип справедливости и проблемы множественности преступле-

- ний по УК РФ / Б. В. Волженкин // Законность. – 1998. – № 12. – С. 2-7.
35. Волков Б. С. Мотив и квалификация преступлений / Б. С. Волков; Под ред. Ф. Н. Фаткуллина. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1968. – 164 с.
36. Волков Б. С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / Б. С. Волков; Науч. ред.: М. Д. Лысов. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.
37. Гайков И. В. Проблемы квалификации и регламентации ответственности за убийство по найму: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Гайков Игорь Викторович. – Ростов-на-Дону, 2004. – 191 с.
38. Гальченко Ф. Квалификация хулиганства / Гальченко Ф., Матышевский П., Яценко С. // Советская юстиция. – 1972. – № 13. – С. 8-9., с. 8; Прокопович Е. Уголовная ответственность за хулиганство / Е. Прокопович // Советская юстиция. – 1974. – № 19. – С. 25-26.
39. Геворгян В. М. Уголовная ответственность за убийство по найму (заказу) в законодательстве стран СНГ и Балтии / В. М. Геворгян // Современное право. – 2007. – № 11. – С. 88-92.
40. Грызыхин С. А. Отягчающие обстоятельства убийства по зарубежному уголовному законодательству / С. А. Грызыхин // Вестник Омского университета: Серия «Право». – 2008. – № 2 (15). – С. 145-150.
41. Гукасян А. А. Законодательство зарубежных государств об уголовной ответственности за убийство, связанное с совершением других преступлений, предусмотренных в законе в качестве отягчающих его обстоятельств (сравнительно-правовой анализ) / А. А. Гукасян. – Ученые труды Российской Академии адвокатуры и нотариата. – 2012. – № 1 (24). – С. 95-100.
42. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов; Науч. ред.: Г.Ф. Горский. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 243 с.
43. Дзюба В. Т. Деякі питання кримінальної відповідальності за вбивство за кримінальним законодавством України / В. Т. Дзюба // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 22-23 квітня 2004 р.). – К.-Х.: Юрінком Інтер, 2004. – 260 с. – С. 72-78.
44. Ежков А. В. Ответственность за убийство по найму в уголовном законодательстве Российской Федерации: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / А. В. Ежков. – Н. Новгород, 2006. – 31 с.
45. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 560 с.
46. Загородников Н. И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву / Н. И. Загородников. – М.: Госюриздат, 1961. – 250 с.
47. Иванов Н. Г. Постановление Пленума Верховного Суда РФ «О судебной практике по делам об убийстве (ст. 105 УК РФ)». Критический взгляд / Н. Г. Иванов // Уголовное право. – 2000. – № 2. – С. 21-25.
48. Игнатова М. А. Уголовное право Италии: Основные институты: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / М. А. Игнатова. – Москва, 2002. – 24 с.
49. Ільїна О. В. Особливості тлумачення кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» корисливих злочинів проти власності / О. В. Ільїна // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 287-291.
50. Кабанов П. А. Политическая преступность в условиях реформирования политической

- системы общества России: криминологическое описание и объяснение закономерностей развития / П. А. Кабанов // Юридический мир. – 2006. – № 8. – С. 66-73.
51. Козаченко И. Я. Квалификация хулиганства и отграничение его от смежных составов преступлений. Учебное пособие / И. Я. Козаченко. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1984. – 84 с.
52. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / [Н. Ф. Ахраменка, Н. А. Бабий, А. В. Барков и др.]; Под общ. ред. А. В. Баркова. – Мн.: Тесей, 2003. – 1200 с.
53. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [Ахметшин Х. М., Беляев А. Е., Борзенков Г. Н., Волженкин Б. В. и др.]; Отв. ред.: Радченко В. И.; Науч. ред.: Михлин А. С., Шмаров И. В. – М.: Вердикт, 1996. – 648 с.
54. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности / Т. В. Кондрашова. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2000. – 348 с.
55. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности / Т. В. Кондрашова. – Екатеринбург, 2000. – 108 с.
56. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
57. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Короленко Микола Павлович. – Одеса, 2002. – 203 с.
58. Красиков А. Н. Ответственность за убийство по российскому уголовному праву / А. Н. Красиков. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1999. – 123 с.
59. Криминология: Учебник для вузов / [А. И. Алексеев, Ю. Н. Аргунова, С. В. Ванюшкин и др.]; Под общ. ред. А. И. Долговой. – М.: Норма – Инфра-М, 2001. – 784 с.
60. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-е вид., перероб. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
61. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [А. П. Бабий, І. С. Доброход, Ю. А. Кармазин, В. О. Корнієнко, Г. В. Загіка, О. С. Козерацька та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є. Л. Стрельцова. – Х.: Одісей, 2009. – 496 с.
62. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.]; За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
63. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
64. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. – Х.: Право, 2012. – 392 с.
65. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления: Опыт криминологического моделирования: Учебное пособие для вузов / В. Н. Кудрявцев. – М.: Форум-Инфра-М, 1998. – 216 с.
66. Кузнецова Н. Ф. Вопросы квалификации умышленного убийства / Н. Ф. Кузнецова // Вестник МГУ. – Серия: Право. – 1961. – № 2. – С. 37-45.
67. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений / Б. А. Куринов. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 181 с.
68. Курс советского уголовного права: в 6 т. / [Ред. кол.: А. А. Пионтковский и др.]. – М.:

- Наука, 1970-1971. – Том 2: Часть общая: Преступление. – 1970. – 516 с.
69. Лунеев В. В. Субъективное вменение / В. В. Лунеев. – М.: Спарк, 2000. – 70 с.
70. Маковецька Н. Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Маковецька Неля Євгенівна. – Л., 2010. – 207 с.
71. Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. В. Маляр. – К., 2010. – 20 с.
72. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Мамчур Віталій Миколайович. – К., 2002. – 207 с.
73. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Мамчур. – К., 2002. – 20 с.
74. Маслова Е. Н. Оценочные категории в квалифицированных видах убийства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Маслова Елена Николаевна. – М., 2006. – 249 с.
75. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления / П. С. Матышевский. – К.: Юрінком, 1996. – 240 с.
76. Микаелян Н. Г. Актуальные аспекты убийства по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы / Н. Г. Микаелян // Юридический вестник ДГУ. – 2012. – № 4. – С. 81-85.
77. Модельный Уголовный кодекс: Рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых Государств: Принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств: Постановление от 17 февраля 1996 г. № 7-5 / Федеральный образовательный портал «Юридическая Россия» [Электронный ресурс] // Режим доступа к журн.: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241285>.
78. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [7-ме вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2010. – 1288 с.
79. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К.: Атіка, 2005. – 1064 с.
80. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К.: Атіка, 2005. – 1064 с.
81. Наумов А. В. Мотивы убийств: Учебное пособие / А. В. Наумов. – Волгоград: Высшая следственная школа МВД СССР, 1969. – 135 с.
82. Немтинов Д. В. Проблемы квалификации преступлений против жизни и здоровья, совершенных из хулиганских побуждений / Д. В. Немтинов // Вестник Тамбовского университета. – Серия: Гуманитарные науки. – 2011. – № 10. – С. 332-339.
83. О некоторых вопросах, возникших в судебной практике по делам об умышленном убийстве: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 03 июля 1963 г. № 9 // Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924- 1963 г. / Сост.: В. И. Теремилев (гл. ред.) и др. – М.: Известия Советов Депутатов Трудящихся СССР, 1964. –

- 479 с. – С. 282.
84. Об условиях применения давности и амнистии к дящимся и продолжаемым преступлениям: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 4 марта 1929 г. [Электронный ресурс] // Информационно-правовой портал «Гарант». – Режим доступа: <http://base.garant.ru/1305198>.
85. Одайник Б. М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одайник Борис Миколайович. – К., 2010. – 220 с.
86. Орлов Ю. В. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину: сутність та питання доцільності законодавчого закріплення / Ю. В. Орлов // Право і Безпека. – 2011. – № 4 (41). – С. 126-129.
87. Павлов О. П. Мотив в преступлениях, совершаемых из хулиганских побуждений / О. П. Павлов // Бизнес в законе. – 2009. – № 1. – С. 383-385.
88. Панов Н. И. Проблемы квалификации умышленных убийств, совершенных в соучастии / Н. И. Панов // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 22-23 квітня 2004 р.). – К.-Х.: Юрінком Інтер, 2004. – 260 с. – С. 24-29.
89. Попов А. Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах / А. Н. Попов. – М.: Юридический центр Пресс, 2003. – 898 с.
90. Попова Н. П. Проблемы квалификации убийства, совершенного с особой жестокостью / Н. П. Попова // Проблемы социально-экономического развития Сибири. – 2011. – № 6. – С. 26-38.
91. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1707-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 5. – Ст. 43.
92. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15 квітня 2008 р. № 270-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 24. – ст. 236.
93. Про застосування судами України законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>.
94. Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 1 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступа: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-94>.
95. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
96. Про судову практику у справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>.
97. Рарог А. Понимание Верховным Судом РФ «группы лиц» соответствует принципу справедливости / А. Рарог, Г. Есаков // Российская юстиция. – 2002. – № 1. – С. 51-53.
98. Расторопов С. В. Квалифицированные и особо квалифицированные виды составов преступлений против здоровья человека / С. В. Расторопов // Законодательство. – 2003.

- № 10. – С. 77-82.
99. Риккас Е. В. Убийство приотягчаючих обсто́ятельствах по уголовному законодательству Эстонской Республики: сравнительно-правовой анализ: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Риккас Елена Велловна. – М., 2004. – 236 с.
100. Российская юридическая энциклопедия / [Абова Т. Е., Авакьян С. А., Алексеев Г. Д. и др.]; Гл. ред. А. Я. Сухарев. – М.: Инфра-М, 1999. – 1100 с.
101. Российское уголовное право. Общая часть: Учебник / [С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова и др.]; Под ред. В.Н. Кудрявцева, А. В. Наумова; Институт государства и права РАН. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Спарк, 2000. – 478 с.
102. Российское уголовное право: В двух томах / [Н. Г. Иванов, В. С. Комиссаров, Н. А. Лопашенко и др.]; под ред. А. И. Рарога. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Профобразование, 2003. – Том 2: Особенная часть. – 2003. – 904 с.
103. Савків І. М. Поняття расової, національної та релігійної нетерпимості у кримінальному праві України / І. М. Савків // Юридична психологія та педагогіка. – 2011. – № 2. – С. 84-92.
104. Савченко А. В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів / А. В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – К.: Видавничий центр Академії адвокатури України, 2010. – число 1(17). – С. 174-177.
105. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія / А. В. Савченко. – К.: Атіка, 2002. – 144 с.
106. Садреев К. О квалификации умышленных убийств, совершенных с особой жесткостью / К. Садреев, И. Мухамедзянов // Социалистическая законность. – М.: Известия, 1981. – № 10. – С. 52-53.
107. Семерикова А. Личность преступника, совершившего убийство из хулиганских побуждений (п. «и» ч. 2 ст. 105 УК РФ) / А. Семерикова // Актуальные проблемы российского права. – 2008. – № 4. – С. 302-306.
108. Сергун Е. П. Экстремизм в российском уголовном праве (теоретико-дедуктивный подход) / Е. П. Сергун. – М., Саратов: РПА Минюста России, 2009. – 224 с.
109. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 2: Г-Ж. – 1971. – 550 с.
110. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 3: З. – 1972. – 744 с.
111. Смирнов В. А. Убийство в целях использования органов и тканей потерпевшего (п. «м» ч. 2 ст. 105 УК РФ) / В. А. Смирнов. – 2003. – № 3. – С. 76-78.
112. Смілянський Я. Г. Особливості складу злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України / Я. Г. Смілянський // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: Матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса 8 жовт. 2010 р.): У 2-х т. / Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», Міжнар. гуманіт. ун-т, Одес. нац. ун-т ім. І. Мечнікова, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Прикарпат. юрид. ін-т Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – Одеса: Б. в., 2010. – Т. 1: Кримінальне, кримінально-виконавче право та кримінологія. – 2010. – С. 281-284.
113. Сморгунова А. Л. Политическая преступность: критическая криминология и междисциплинарный подход / А. Л. Сморгунова // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. – 2006. – Т. 2. – № 1. – С. 51-61.
114. Солдатова Г. Ми шукаємо винуватця своїх проблем і боїмося конкуренції / Г. Солдатова // Psychologies. – 2006. – № 6. – С. 21-23.
115. Соловьева С. В. Проблемы определения мотива политической, идеологической,

- расовой, национальной, религиозной ненависти или вражды либо ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы в статьях Особенной части УК РФ / С. В. Соловьева // Научный журнал КубГАУ. – 2012. – № 82 (08). – С. 1136-1147.
116. Сотула А. С. Развитие учения о факультативных признаках субъективной стороны состава преступления / А. С. Сотула // Вестник Самарской гуманитарной академии. – Серия: Право. – 2013. – № 1. – С. 130-134.
117. Сотула О. С. Поняття політичної злочинності: огляд існуючих дефініцій / О. С. Сотула // Кримінальне право. – 2006. - № 5.- С. 3-10.
118. Сташис В. В. Личность под охраной уголовного закона (Глава III Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием): научное издание / В. В. Сташис, М. И. Бажанов. – Симферополь: Таврида, 1996. – 235 с.
119. Стетюха М. П. Убийства, сопряженные с изнасилованием и (или) насильственными действиями сексуального характера : уголовно-правовые и криминологические аспекты: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / М. П. Стетюха. – Ростов-на-Дону, 2008. – 23 с.
120. Стратонов В. М. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник / В. М. Стратонов, О. С. Сотула; [заг. ред. В. М. Стратонова]. – К.: Істина, 2007. – 400 с.
121. Тарарухін С. А. Кваліфіковані злочини / С. А. Тарарухін // Юридична енциклопедія / leksika.com.ua [Електронний ресурс] // Режим доступа к журн.: http://leksika.com.ua/19750306/legal/kvalifikovani_zlochini.
122. Тишкевич С. И. Квалификация преступлений против жизни. Учебное пособие / С. И. Тишкевич. – Минск: Изд-во МВШМ МВД СССР, 1991. – 78 с.
123. Ткачѳв И. О. Особенности субъективной стороны состава убийства двух или более лиц (п. «а» ч. 2 ст. 105 УК РФ) / И. О. Ткачѳв // Российский юридический журнал. – 2006. – № 4. – С. 145-148.
124. Тузов А. П. Мотивация противоправного поведения несовершеннолетних / А. П. Тузов. – Вища школа, 1982. – 181 с.
125. Уголовное законодательство Норвегии / [Науч. ред. и вступ. ст. Ю. В. Голика; Пер. с норвежского А. В. Жмени]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с.
126. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учебное пособие / [Голованова Н. А., Еремин В. Н., Игнатова М. А. и др.]; Под ред. И. Д. Козочкина. – М.: Издательский дом «Камерон», 2004. – 528 с.
127. Уголовное право России. Часть особенная: Учебник для вузов / [Волженкин Б. В., Галиакбаров Р. Р., Горелик А. С. и др.]; Отв. ред. Л. Л. Кругликов. – М.: Бек, 1999. – 832 с.
128. Уголовное право России: Учебник для вузов: в 2 т. / [Жалинский А. Э., Игнатов А. Н., Костарева Т. А. и др.]; Отв. ред. и рук. авт. колл. А. Н. Игнатов, Ю. А. Красигов. – М.: Норма: 1998-2000. – Т. 1: Общая часть. – 1998. – 639 с.
129. Уголовное право России: Учебник для вузов: В двух томах / [Ахметшин Х. М., Волженкин Б. В., Галиакбаров Р. А. и др.]; Отв. ред. и рук. авт. колл. А. Н. Игнатов, Ю. А. Красигов. – М.: Норма: Инфра-М, 1998. – Том 2: Особенная часть. – 1998. – 808 с.
130. Уголовное право. Особенная часть: Учебник / [Афанасьев Н. Н., Ветров Н. И., Габдрахманов Р. Л. и др.]; Отв. редакторы: Н. И. Ветров, Ю. И. Ляпунов. – М.: Новый Юрист, 1998. – 766 с.
131. Уголовный (Пенитенциарный) кодекс Эстонской Республики // Правовые акты

- Эстонии.- 2005. – № 17. – С. 1103-1220.
132. Уголовный кодекс Австрии / [Науч. ред., вступ. ст. С. В. Милюкова; предисл. Эрнста Ойгена Фабрици; пер. с нем. Л. С. Вихровой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 550 с.
133. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом Азербайджанской республики от 30 декабря 1999 г. Вступил в силу с 1 сентября 2001 г.: Перевод с азербайджанского / [науч. ред.: И. М. Рагимов (Предисл.); Пер.: Б. Э. Аббасов]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с.
134. Уголовный кодекс Голландии. Перевод с английского / [Науч. ред.: Б. В. Волженкин; Пер.: И. В. Миронова]. – [2-е изд.] – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 510 с.
135. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З. К. Бигвава; вступ. ст. В. И. Михайлова; обзорн. ст. О. Гамквелидзе; пер. с груз. И. Мериджанашвили]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 407 с.
136. Уголовный кодекс Дании / [Науч. ред. С. С. Беляев; Пер. с дат. С. С. Беляева и А. Н. Рычевой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 228 с.
137. Уголовный кодекс Испании / [Под ред. и с предисловием Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова]. – М.: ИКД «Зерцало-М», 1998. – 218 с.
138. Уголовный кодекс Кыргызской Республики: Принят законодательным собранием Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 18 сентября 1997 г. [Электронный ресурс] // Федеральный образовательный портал «Юридическая Россия». – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243545>.
139. Уголовный кодекс Латвийской Республики. Принят 8 июля 1998 г. Введен в действие с 1 апреля 1999 г. С изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.: Перевод с латышского / [Науч. ред.: А. И. Лукашов (Пер.), Э. А. Саркисова]. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с.
140. Уголовный кодекс Литовской Республики / [Науч. ред. В. Павилониса; предисл. Н. И. Манцева; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамовичюса, А. Дракшене; пер. с лит. В. П. Казанскене]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 468 с.
141. Уголовный кодекс Республики Армения. Принят Законом Республики Армения от 18 апреля 2003 года. Введен в действие 1 августа 2003 года: Перевод с армянского / [науч. ред.: Е. Р. Азарян, Н. И. Мацнев; Пер.: Р. З. Авакян]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 450 с.
142. Уголовный кодекс Республики Болгария / [Науч. ред. А. И. Лукашова; Пер. с болг. Д. В. Милушева и др.; Вступ. ст. Й. И. Айдарова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 296 с.
143. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г. / [предисл.: И. И. Рогов]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с.
144. Уголовный кодекс Республики Молдова. Принят Парламентом Республики Молдова 18 апреля 2002 года, введен в действие 21 июня 2002 года. С изменениями и дополнениями на 19 декабря 2002 года / [Вступ. ст.: А. И. Лукашов]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.
145. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. А.Н. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова; вступ. статья Э. А. Саркисовой; пер. с польского Д. А. Барилевич]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 234 с.
146. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / [предисл. А. В. Федорова]. – СПб.:

- Юридический центр Пресс, 2001. – 408 с.
147. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. С изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г. / Вступ. ст.: Гулямов З.Х., Рустамбаев М.Х., Якубов А.С. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 338 с.
148. Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой Российской Федерации 24 мая 1996 г. //Собрание законов Российской Федерации. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.
149. Уголовный кодекс Турции: Принят Великим Национальным Собранием Турции 1 марта 1926 г. с изм. и доп. на 3 августа 2002 г. / [Науч. ред. и предисл. Н. Сафарова, Х. Аджара; Пер. с турецкого Н. Сафарова, Х. Бабаева]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 374 с.
150. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Андрусив Г. В. и др.]; отв. ред. Яценко С. С., Шакун В. И. – К.: Правові джерела, 1998. – 1088 с.
151. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / [науч. ред., вступ. ст. Д. А. Шестакова; предисл. Г.-Г. Йешека; пер. с нем. Н. С. Рачковой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 522 с.
152. Уголовный кодекс Франции / [Науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крыловой; предисл., пер. с фр. Н. Е. Крыловой]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 648 с.
153. Уголовный кодекс Швейцарии / [Вступ. ст. Ю. Н. Волкова; науч. ред., предисл., пер. с нем. А. В. Серебренниковой]. – [2-е изд.]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 348 с.
154. Уголовный кодекс Швеции. По состоянию на 1 мая 1999 года / [Науч. ред.: Н. Ф. Кузнецова; Ред. пер.: С. С. Беляев (науч. ред.)]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.
155. Уголовный кодекс Японии. С изменениями и дополнениями на 1 января 2002 г.: Перевод с японского / [Науч. ред.: А. И. Коробеев; Пер.: В. Н. Еремин]. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 226 с.
156. Феоктистов М. Квалификация убийств: некоторые вопросы теории и практики / М. Феоктистов, Е. Бочаров // Уголовное право. – 2000. – № 2. – С. 65-67.
157. Черненко Т. Г. Формы множественности преступлений и их отражение в квалификации преступлений / Т. Г. Черненко // Уголовное право. – 2000. – №4. – С. 40-43.
158. Küper Wilfried. Strafrecht. Besonderer Teil. Definitionen mit Erläuterungen / Wilfried Küper. – [3 Aufl.]. – Heidelberg: C. F. Müller, 1999. – 526 s.
159. Veron M. Droit penal special / Michel Veron. – 8-e edition. – Paris: Armand Colin, 2001. – 357 p.
160. Véron Michel. Droit penal special / Michel Véron. – [8-e ed.]. – Paris: Dalloz, 2001. – 320 p.

РОЗДІЛ 4.

ПРИВІЛЕЙОВАНІ ВИДИ ВБИВСТВ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Поряд із відповідальністю за умисне вбивство без обтяжуючих і пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК України) та при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 КК України), вбивство через необережність (ст. 119 КК України), чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність за умисні вбивства при пом'якшуючих обставинах: умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України), які у кримінально-правовій науці отримали назву – привілейовані види вбивств [41, с. 92].

Привілейований склад включає ознаки, що пом'якшують відповідальність у порівнянні з основним складом. Взявши за основу розподіл пом'якшуючих обставин, які можуть увійти в якості ознак до складу злочину, можна показати відмінності в процесах законодавчого відображення цих обставин у відповідних діяннях [10, с. 101-102].

Так, при виборі оптимальної моделі привілейованого складу, основу якого становить пом'якшувача ознака, необхідно враховувати фактори як об'єктивного характеру, так і суб'єктивного характеру, що супроводжують таке діяння. Їхнє урахування і буде в підсумку визначати індивідуальний характер суспільної небезпеки діяння, особливість якого обумовлюється специфічним лише для даного складу конструктивною пом'якшувальною обставиною.

Інших привілейованих видів вбивства, крім перерахованих вище, Кримінальний кодекс України не містить. Подальше збільшення їхнього числа, можливо, не завжди недоцільно, оскільки неминуче призвело б до протиріччя з однією з основних концепцій вітчизняного кримінального законодавства, що визнає життя людини найвищою соціальною цінністю. У зарубіжному кримінальному законодавстві також обмежене число привілейованих складів убивства. Наприклад, у відповідності з Модельним Кримінальним кодексом, затвердженим 17 лютого 1996 року на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників Співдружності Незалежних Держав [54], чотири їхніх види встановлюються кримінальними кодексами деяких колишніх республік СРСР (Російської Федерації, Білорусі, Казахстану, Латвії, Узбекистану та ін.). Кримінальне законодавство країн дальнього зарубіжжя звичайно обмежується одним-двома привілейованими складами вбивства. Серед них зустрічаються дітовбивство, убивство в стані афекту та вбивство на прохання потерпілого [80, с. 319-321, 403-404, 460].

4.1. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

Діяння, передбачене статтею 116 КК України, виражається в умисному вбивстві людини, вчиненому в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло. Як зазначено у диспозиції статті 116 КК України, стан раптово виниклого сильного душевного хвилювання

є наслідком протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого.

Стан сильного душевного хвилювання визначається пунктом 23 Постанови Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» як емоційний стан винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними [65].

У психологічній науці цей стан іменується фізіологічним афектом і розглядається як надзвичайно сильний, особливо виражений, бурхливо протікаючий короточасний емоційний стан, пов'язане з кардинальною зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин, супроводжуваний різко вираженими психофізіологічними проявами та змінами, що дає непідлеглу свідомому вольовому контролю розрядку в дії [70, с. 489].

У юриспруденції деструктивний за своїм характером афект є предметом вивчення науки кримінального права. Ґрунтуючись на психологічній характеристиці даного поняття, законодавець, як вже зазначалося, виділив причини виникнення афекту, що мають правове значення:

1. протизаконне насильство: фізичне (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо) або психічне (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди) [65]. Протизаконність дій потерпілого у даному випадку виступає причиною виникнення у винного специфічного емоційно-психологічного стану, який, у свою чергу, викликає відповідну його реакцію у вигляді заподіяння смерті потерпілому [56, с. 283];
2. систематичне знущання (особливо цинічне глузування, тривале кепкування над особою, образа дією чи словом, що мають багаторазовий характер. Воно може, зокрема, проявлятися у безжалісному, грубому поводженні з потерпілим, що завдає йому фізичних та психічних страждань, принизливого ставленні до потерпілого, як то постійні образи, цькування, цілеспрямоване висміювання, глум над ним тощо) [56, с. 283];
3. тяжка образа з боку потерпілого, що виражається у явно непристойній поведінці потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб [65]. Образа може бути заподіяна у будь-якій формі – словом (публічні цинічні зневажливі вислови, нецензурна лайка чи висловлення принизливих характеристик на адресу потерпілого або близьких йому осіб), шляхом зображення (виконання карикатури чи компонованої фотографії, які зображують вказаних осіб у принизливому вигляді), дією (може полягати у цинічно-глузливому торканні до тіла потерпілого, демонструванні непристойних жестів, плювання в обличчя, зривання одягу з оголенням інтимних частин тіла тощо) [56, с. 283].

Як бачимо, законодавче визначення афекту багато в чому зводяться до перерахування його основних ознак.

Незважаючи на відсутність однозначності в розумінні афекту даний термін у правовій психології використовується досить широко, що свідчить про необхідність знаходження єдиного та точного визначення даного поняття.

Термін «афект» у сучасному (вузькому) його розумінні був введений академіком О. М. Леонтєвим, який визначав його як «сильне емоційне явище, що раптово виникає» [50, с. 462]. У юриспруденції цей термін заміняється на визначення «сильне душевне хвилювання», яке з'явилося в законодавстві у 1903 році і співвідносилось з «афектом» як загальне й часткове, а зараз ототожнюється з ним, що може привести до «розмитості» категоріального апарата трьох наук: юриспруденції, юридичної психології та психології [42, с. 42; 56, с. 282].

Виходячи з того, що визначення наявності або відсутності стану афекту є винятковою компетенцією експерта [44, с. 135, 257], а сильного душевного хвилювання – компетенцією

суду, необхідно законодавчо розмежувати ці два поняття. В іншому випадку, експерт буде вирішувати питання, що раніше перебували у веденні суду. Щоб цього уникнути, на наш погляд, необхідно ретельно розробити в законі поняття «афект» і «сильне душевне хвилювання»: окреслити їхні межі та визначити їхнє співвідношення.

Так, дослідник О. В. Авраменко вважає, що на відміну від раніше існуючих суто правових дефініцій стану сильного душевного хвилювання, у яких він ототожнювався лише з афектом чи фізіологічним афектом, під цим поняттям у кримінальному праві України слід розуміти емоційний стан особи у вигляді афекту, стресу чи фрустрації, котрий значною мірою обмежує її здатність усвідомлювати свої дії або бездіяльність та (або) керувати ними під час вчинення нею передбаченого КК суспільно небезпечного діяння [1, с. 5].

Інший вітчизняний дослідник А. В. Байлов, навпаки, вважає, що «сильне душевне хвилювання» окрім фізіологічного афекту охоплює інші схожі з ним емоційні стани (транс, фрустрація, емоційне збудження або напруга тощо), які не відносяться до останнього. Однак, суттєве зниження кримінальної відповідальності за умисне вбивство, передбачене статтею 116 КК України має місце лише за умови перебування винного під час вчинення цього діяння у стані фізіологічного афекту [5, с. 6].

Але, на нашу думку, не можна ставити знаку рівності між фізіологічним афектом та стресом, фрустрацією, емоційним збудженням. Так, дійсно, при всіх цих емоційних станах вегетативні реакції систем організму схожі (зміна пульсу, дихання, тиску крові), однак, фізіологічний афект є наслідком стресу чи фрустрації, і всі ці стани супроводжуються емоційним збудженням.

Головне в тому, що при фізіологічному афекті увага людини сконцентровується на емоційних переживаннях, сприйняття дійсності є неадекватним, у результаті чого відбувається звуження свідомості людини. Людиною усвідомлюються тільки ті цілі, що знаходяться у безпосередньому зв'язку зі спонуканнями. Дії характеризуються автоматизмом.

Звуженість свідомості людини, яка діє у стані афекту, веде до того, що вона суттєво втрачає здатність усвідомлювати характер вчинюваних дій та контролювати їх. Однак, при фізіологічному афекті особа не втрачає можливості повністю усвідомлювати характер даних дій та керувати ними, на відміну від патологічного афекту, де є повна втрата цього. Отже, наслідки фізіологічного афекту мають ознаки юридичного критерію обмеженої осудності, тобто особа не може повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними [51, с. 235].

Афективні дії відрізняються недостатньою осмисленістю та продуманістю, відсутністю попереднього плану, хаотичністю рухів. У стані афекту людині важко стримати себе від насилля, однак вона може керувати афективними реакціями та їх зовнішніми проявами. Дії людини у стані афекту свідчать про зменшення її вимогливості до себе та своїх вчинків. Стан фізіологічного афекту зберігає здатність усвідомлення оцінки власної поведінки та можливості керування власними діями [39, с. 57].

Відповідно, виникає питання про позитивну або негативну оцінку афекту. Одні вважають афект нормальною реакцією, а інші аномалією, вказуючи на явну невідповідність реакції суб'єкта провокуючому впливу, викривлення в оцінці правових ситуацій [67, с. 160]. Слідуючи логікою законодавця, можна стверджувати, що афект є нормальною реакцією здорового організму, яка, хоча й відноситься до станів зниженої правоздатності, але не виключає осудності та може потягти відповідальність у встановлених законом випадках, а не застосування примусових заходів медичного характеру. На наш погляд, враховуючи, що для емоційних станів, до яких відноситься й афект, характерна афективна амбівалентність (співіснування протилежних почуттів до людини, явища, наприклад, одночасна любов і ненависть), є недоцільним давати компонентам правової психології позитивну або негативну оцінку.

За специфікою протікання стадій афекту та характером їхнього впливу на поведінку суб'єктів права розрізняють наступні групи афектів:

стенічні (наприклад, гнів, радість) і астенічні (туга, страх);

патологічні, фізіологічні та аномальні (афекти психічно неповноцінних осіб, афект у стані фізіологічного алкогольного сп'яніння);

класичні та кумулятивні (накопичувальні) [116, с. 19].

Із усього різноманіття афектів правове значення мають далеко не всі, зокрема, у юридичній практиці найчастіше зустрічаються афекти гніву та страху. Афект гніву (ненависті) відноситься до захисного рефлексу та носить агресивний характер. Його специфіка полягає в тому, що людина відчуває потребу в емоційній розрядці шляхом агресії, це спосіб знаходження оптимального стану. Більшість злочинів, передбачених статтею 116 КК України, відбувається під впливом афекту гніву.

Так, за матеріалами кримінальної справи [12], громадянин М., перебуваючи в кухні будинку громадянина К., сидячи за столом, у процесі розмови із приводу боргів, в особливо непристойній формі став висловлювати на адресу громадянина К., його дружини і дитини погрози та образи в нецензурній формі, і при цьому схопив лівою рукою громадянина К. за кофту попереду, а правою рукою, стиснутою в кулак, замахнувся для нанесення удару по обличчю останнього. У цей момент у громадянина К. внаслідок протизаконного насильства, погроз і тяжких образ з боку громадянина М. раптово виник винятковий емоційний стан фізіологічного афекту, як психологічна основа стану сильного душевного хвилювання, у силу якого його здатність розуміти значення своїх дій, управляти ними та передбачити їхні наслідки була суттєво знижена, а також виник злочинний умисел, спрямований на умисне вбивство потерпілого М.

Коли громадянин М., перебував у положенні стоячи, громадянин К., утримуючи лівою рукою його за праву руку, завдав удару кулаком правої руки по обличчю громадянина М. Від зазначеного удару останній упав на диван, який перебував поруч зі столом, ударившись при цьому головою об опалювальну металеву трубу, що проходить по стіні над диваном.

Продовжуючи свої злочинні умисні дії, спрямовані на протиправне заподіяння смерті громадянину М., громадянин К., перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, діючи умисно, підняв біля столу з підлоги дерев'яний табурет, яким наніс кілька ударів по голові потерпілого М.

Більш ніж через два-три години після заподіяної відкритої черепно-мозкової травми з переломом костей черепа, крововиливами під оболонки та субстанцію головного мозку, що ускладнився набряком головного мозку та легенів громадянин К. помер на місці вчинення злочину. Його смерть знаходилася у прямому причинному зв'язку з настанням смерті.

При цьому громадянин М. у період вчинення злочину перебував у винятковому емоційному стані (вираженої емоційної напруги), еквівалента юридичного поняття «сильне душевне хвилювання» [12].

Афект страху виникає від реальної або уявної небезпеки для найбільш важливих благ людини та пов'язаний з безумовним оборонним рефлексом. Правове значення він здобуває при перевищенні меж необхідної оборони, відповідальність за яке наступає тільки при умисній формі вини, тобто при очевидності невідповідності посягання та захисту, що нехарактерно для афекту. Таким чином, якщо насильство викликане афектом страху, то оборонні дії особи повинні вважатися правомірними.

Як вже зазначалося, сьогодні серед юристів поширене уявлення про те, що сильне душевне хвилювання, про яке йде мова в законодавстві, тотожне фізіологічному афекту, якому протиставляється афект патологічний [42, с. 42; 56, с. 282].

Патологічний афект – це хворобливий розлад свідомості, що виключає осудність (ст. 19 КК України) та є предметом вивчення психіатрії, а не правової психології. При патологічних афектах спонукання безпосереднє дає стрімку, неусвідомлену розрядку у злочинній дії, остання втрачає характер вольової поведінки та виступає як акт поведінки душевнохворої людини, як це має місце при гоміцидоманії (імпульсивному вбивстві) [72, с. 36].

Критерій розмежування фізіологічного та патологічного афектів залежить не від того, у кого він виник, а від того, наскільки виражені ознаки афекту: чи спостерігається повна втрата здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними, глибоке затьмарення свідомості, виснаження, виключення стримуючих механізмів поведінки з наступною прострацією та інші симптоми, які проявляються у ступені, не властивому фізіологічному афекту. Щоб уникнути змішування цих понять, у юридичній психології до терміна «афект» додають уточнюючі слова «фізіологічний» [38, с. 159] або «непатологічний» [61, с. 13].

Одним з обставин, що сприяють вчиненню афективних правопорушень, є наявність у суб'єктів відхилень психіки, що не утворюють неосудності, і перебувають між акцентуаціями особистості та психічними захворюваннями [3, с. 7-8].

До таких розладів психіки відносяться і такі, що пов'язані з такими деструктивними явищами як алкоголізм, наркоманія та токсикоманія. У несприятливих, екстремальних умовах ці психічні аномалії знижують опір до впливу конфліктних ситуацій, створюють перешкоди для розвитку соціально корисних властивостей особистості і її адаптації до зовнішнього середовища, послабляють механізми внутрішнього контролю, полегшують реалізацію імпульсивних, випадкових, непродуманих, у тому числі протиправних вчинків [26, с. 277-278].

У зв'язку із цим у якості окремого виду афекту вченими пропонується ввести поняття «аномальний афект» [113, с. 43]. Слід погодитися з тим, що афективно-вольові аномалії та своєрідність розумової діяльності, наявні у психічно неповноцінних особистостей, можуть звужувати їхню опірність до стресу, послабляти контрольні механізми поведінки, обмежувати альтернативні можливості вибору ними дії в тих або інших ситуаціях [28, с. 212]. Однак, погоджуючись із самим існуванням аномального афекту, ми вважаємо, що він є підвидом фізіологічного, тому що не виходить за межі ознак останнього та не має чітких критеріїв об'єктивізації.

Досягненням сучасної юриспруденції є введення в правове поле так званого «накопичувального» або кумулятивного афекту. Дискусії із приводу тривалості першої стадії афекту в теорії права велися протягом тривалого часу. Одним з перших прихильників існування кумулятивного афекту був професор Е. П. Побегайло [62, с. 32]. Він, як і наступні вітчизняні дослідники допускали, що «розрив у часі між неправомірними діями потерпілого й реалізацією умислу на вбивство або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень може мати місце і в тих випадках, коли цей розрив зумовлено накопиченням негативних емоцій з боку винного, який знаходиться у стані фізіологічного афекту» [5, с. 6].

На їхню думку, відмінність кумулятивного афекту від всіх попередніх («класичних») видів афекту полягає у тому, що з усіх причин, що породжують афект, на перше місце виходить тривала психотравмуюча ситуація, що складається, як правило, у сфері сімейних або суворо регламентованих відносин (наприклад, в умовах військової служби). Крім того, стадію афективного вибуху може спровокувати незначний вплив, який буде відігравати роль «останньої краплі» (тому кумулятивний афект по-іншому називається «краплинний») [116, с. 21]

Прикладом може слугувати ситуація з судової практики [13]. Так, громадянка Л. у період з липня 2011 року по січень 2012 року підтримувала дружні, а згодом, і близькі взаємовідносини з громадянином Д. Під час цих відносин, на побутовому підґрунті, між ними виникли особисті неприязні відносини, які були викликані тими фактами, що громадянин Д., який останнім

часом став зловживати спиртними напоями, почав проявляти по відношенню до громадянки Л. випадки агресії, які супроводжувалися чисельними нецензурними висловами та погрозами.

6 листопада 2012 року, приблизно о 17 годині 30 хвилин, громадянка Л. мала розмову по мобільному телефону з громадянином Д., під час якої, у черговий раз, громадянин Д. став ображати громадянку Л., висловлюючи на її адресу нецензурні вислови, які за своїм змістом понижують її честь та гідність, а також, у грубій категоричній формі став висловлювати погрози фізичної розправи по відношенню до громадянки Л. і її малолітньої доньки. При цьому, громадянин Д., у ході розмови в наказовому порядку зажадав від громадянки Л., щоб вона прийшла до нього за місцем його проживання для розмови та з'ясування відносин, погрожуючи при цьому, у іншому разі, прийти до громадянки Л. до місця її проживання і в грубій формі, із застосуванням насильства з'ясувати з нею взаємовідносини.

Розуміючи безвихідність ситуації, яка склалася, а також ті обставини, що громадянин Д. може дійсно виконати свої погрози щодо застосування насильства відносно неї та її малолітньої доньки, громадянка Л. вирішила сама піти до нього. У зв'язку з цим, побоюючись агресивної поведінки з боку громадянина Д. по відношенню до неї, а також до її доньки, громадянка Л. взяла у кухонній кімнаті своєї квартири кухонний ніж побутового призначення.

У вказаний вище день, громадянка Л., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, постукала у вхідні двері до житла громадянина Д. Через нетривалий час громадянин Д. відкрив вхідні двері квартири і, залишаючись у дверному отворі, став лаятися з громадянкою Л., висловлюючи на її адресу нецензурні вислови та погрози застосування відносно неї фізичного насильства. Після чого, із застосуванням значної фізичної сили, громадянин Д. завдав удар кулаком правої руки у область передньої поверхні грудної клітини (в місті сонячного сплетіння) тіла громадянки Л., чим завдав останній гострий фізичний біль. Внаслідок цього, у громадянки Л. від протиправного психологічного та фізичного впливу з боку громадянина Д., раптово виник специфічний емоційно-психологічний стан, тобто стан сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту).

На підґрунті особистих неприязних відносин до громадянина Д., перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту), який раптово виник внаслідок протизаконного психологічного і фізичного впливу з боку громадянина Д., діючи умисно, з метою умисного вбивства, громадянка Л. дістала з правої кишені своїх джинсових брюк вказаний вище кухонний ніж, і утримуючи його у своїй правій руці за рукоятку, навмисно завдала по тілу громадянина Д. один удар клинком у область живота. В результаті чого, у цей же день, у хірургічному відділенні Сніжнянської центральної міської лікарні настала смерть потерпілого громадянина Д. [13].

Як бачимо, з матеріалів цієї кримінальної справи, виникненню сильного душевного хвилювання передувало достатньо довгий період крайнього емоційного напруження для винної, який супроводжувався відчуттям страху, безвихідності, безпорадності, що в кінці кінців і призвело до «афективного вибуху» та вбивства.

Що ж стосується присутності привілейованого складу умисного вбивства у стані сильного душевного хвилювання (афекту) у кримінальному законодавстві інших країн романо-германської правової сім'ї, то, треба сказати, що представлений цей злочин тут не так широко як можна було б на це сподіватися.

Власно кажучи, така норма притаманна лише кримінальним кодексам країн так званого «німецького права» (Германії, Австрії, Швейцарії та іншим) та країн колишнього СРСР, які отримали її в «спадок» від радянського кримінального права, в рамках того ж «німецького права» (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Латвія, Литва, Молдова, Росія, Таджикистан, Узбекистан, Естонія та інші).

Досить лаконічною є стаття 113 Кримінального кодексу Швейцарії «Вбивство в стані афекту». Нормою передбачено, якщо особа вчиняє вбивство при наявності вибачаючих обставин, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання або під впливом серйозної психотравмуючої ситуації, то покаранням є утримання у каторжній в'язниці на строк до десяти років або тюремне ув'язнення на строк від одного року до п'яти років [109, с. 161]. Швейцарський законодавець не роз'яснює, що мається на увазі під вибачаючими обставинами, так само, нічого не зазначено про провокуючу роль самого потерпілого, є лише вказівка на особливий емоційний стан винного: сильне душевне хвилювання або вплив серйозної психотравмуючої ситуації.

Аналогічно, не зовсім конкретно та логічно видається є норма, передбачена параграфом 76 Кримінального кодексу Австрії. По-перше, викликає питання сама назва цієї статті – «Вбивство простого виду». Можливо, це вказівка на привілейований характер цієї норми, тим більше, що Кримінальний кодекс Австрії не містить традиційного складу «простого» вбивства (без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин), а зразу вказує на «Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах» (§ 75 Кримінального кодексу Австрії) [85, с. 131]. По-друге, із змісту диспозиції не зрозуміло, що у даному складі стало причиною сильного душевного хвилювання і кого саме вбиває винний: «Всякий, хто дає захопити себе усім зрозумілому сильному душевному переживанню настільки, що вбиває іншу людину, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років» [85, с. 131].

Більш послідовним та логічним став німецький законодавець, який у параграфі 213 Кримінального кодексу ФРН «Менш тяжкий випадок убивства» визначив, «якщо той, хто вчинив вбивство, при відсутності вини з його боку був приведений у лють жорстоким поведінням з ним або з його родичем або тяжкою образою з боку вбитої людини та вчинив діяння на місці, де він був спровокований, або іншим способом, то має місце менш тяжкий випадок, покаранням є позбавлення волі на строк від одного року до десяти років» [107, с. 127].

Вже ця норма є близькою за змістом до діяння, передбаченого статтею 116 КК України, оскільки в ньому встановлюється відповідальність за заподіяння смерті в стані афекту, у результаті провокації, що й припускає зменшене покарання, яке, втім, у ході шостої кримінально-правової реформи було підвищено [27, с. 369].

В даній статті передбачаються дві групи підстав, що дозволяють суду зменшувати покарання:

власне такі, що провокували та призвели до афекту, до них відносяться жорстоке поведіння із винним чи його родичем або тяжка образа, що були здійснені вбитим, безвинно з боку винного та спровокували вчинення діяння на місці провокації;

менш тяжкі випадки, які подібні з перерахованими в частині першої параграфу 213 Кримінального кодексу ФРН.

На нашу думку, безвинність суб'єкта цього злочину, на яку вказано у диспозиції параграфу 213 Кримінального кодексу ФРН, розуміється не як відсутність вини у суб'єктивній стороні цього складу (тоді не йшла мова про злочин), а як відсутність протиправних причин у діях винного для провокуючої поведінки потерпілого.

Однак, треба зазначити, що приписи параграфу 213 Кримінального кодексу ФРН, застосовуються інакше, ніж у статті 116 КК України, оскільки вони за німецькою кримінально-правовою доктриною утворюють не склад діяння, а правило пом'якшення покарання, що діє при наявності зазначених у цій нормі умов [27, с. 369].

На думку, що викладена в підручнику Й. Вессельса та М. Хеттингера, параграф 213 Кримінального кодексу ФРН конструює не склад діяння, але формулює правило визначення покарання і відповідно не є привілейованим складом [126, S. 19].

Німецькі автори О. Хоманн та Г. Зандер зазначають, що дане в параграфі 213 Криміналь-

ного кодексу ФРН відхилення від рамок покарання за частиною першою параграфу 212 «Вбивство» догматично є небезперечним. Однак так чи інакше, оскільки у параграфі 213 міститься проста норма призначення покарання, вона повинна застосовуватися особливо з урахуванням вини кожного учасника діяння [123, S. 6].

Багато в чому вказану норму Кримінального кодексу ФРН повторює стаття 118 Кримінального кодексу Болгарії, де зазначено, що «за вбивство, вчинене у стані сильного хвилювання, викликаного насильством з боку потерпілого, тяжкою образою або наклепом або іншою протизаконною дією, у результаті якого настали або могли настати тяжкі наслідки для винного або його близьких, покарання: у випадках, передбачених статтею 115, – позбавлення волі від одного року до восьми років, а у випадках, передбачених пунктами 1-6 статті 116, – позбавлення волі від трьох до десяти років» [97, с. 96]. Відмінність цієї норми від статті 116 КК України полягає в тому, що, так само як і у параграфі 76 Кримінального кодексу ФРН, присутня вказівка на те, що провокуюча поведінка потерпілого може стосуватися не тільки винного, але і його близьких. Більш того, вказано, що результатом такої поведінки потерпілого є тяжкі наслідки, які настали або могли настати для винного або його близьких. На нашу думку, подібне роз'яснення щодо наслідків провокаційної поведінки потерпілого, ще й з відсилкою до статей 115 (передбачає відповідальність за умисне вбивство) та 116 (передбачає відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах) Кримінального кодексу Болгарії, не є раціональним і веде до конкуренції цих норм.

Аналогічного змісту є стаття 146 Кримінального кодексу Молдови «Вбивство, вчинене в стані афекту», яка також містить вказівку на дії потерпілого, «якщо ці дії спричинили або могли спричинити тяжкі наслідки для винного або його родичів». Карається злочин позбавленням волі на строк до п'яти років [99, с. 162].

Так само, про тяжку образу винного чи його близьких йдеться у статті 130 Кримінального кодексу Литви «Вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», де зазначено, що «Той, хто вчинив вбивство, перебуваючи в стані раптового сильного душевного хвилювання, викликаного незаконним вчинком з боку потерпілого, або особливо тяжкою образою щодо його самого або близької йому людини, карається позбавленням волі на строк до шести років [95, с. 243].

Однак, поряд у Латвії, вказівка на протиправні дії потерпілого відносно близьких винного, у статті 120 «Вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» Кримінального кодексу Латвії, вже відсутня: «Вбивство, вчинене в стані раптово виниклого сильного душевного хвилювання, викликаного насильством або тяжкою образою честі з боку потерпілого, – карається позбавленням волі на строк до п'яти років» [94, с. 146].

Подібного змісту норму містить і стаття 115 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії: «Вбивство, вчинене в стані раптово виниклого сильного душевного хвилювання, викликаного насильством або образою з боку потерпілого відносно вбивці або його близьких, – карається тюремним ув'язненням на строк від одного року до п'яти років» [84, с. 1138].

Однак, видатною є назва статті 115 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії – «Спровоковане вбивство». Така назва прямо не вказує на емоційний стан винного, але відображає ще одну обов'язкову ознаку такого злочину – провокуючу поведінку потерпілого, чого немає в назві подібних статей інших кримінальних кодексів країн романо-германської правової сім'ї.

Говорячи про кримінальне законодавство країн СНД, треба відмітити, що вже 17 лютого 1996 року на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників Співдружності Незалежних Держав був затверджений Модельний Кримінальний кодекс як основа для створення нового кримінального законодавства [54]. Модельним Кримінальним

кодексом було прийнято багато новацій у кримінально-правовій науці, що існували на той час, і творці даного рекомендаційного законодавчого акту при створенні статті щодо вбивства у стані афекту намагалися урахувати всі можливі обставини, що супроводжують вчинення цього злочину. В результаті стаття 112 Модельного Кримінального кодексу «Вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» вийшла достатньо обширною [54].

Першою державою, яка прийняла новий кримінальний кодекс відразу після затвердження Модельного Кримінального кодексу, була Російська Федерація. Кримінальний кодекс Російської Федерації був прийнятий 13 червня 1996 року, набрав чинності з 1 січня 1997 року і, фактично, став одним з перших нових кримінальних кодексів серед країн колишнього СРСР (Російську Федерацію випередив тільки Узбекистан, прийнявши новий Кримінальний кодекс 22 вересня 1994 року [103, с. 321-322]).

Стаття 107 Кримінального кодексу Російської Федерації 1996 року «Вбивство, вчинене в стані афекту» своєю першою частиною фактично повторила зміст відповідної статті Модельного Кримінального кодексу, однак, стаття 107 Кримінального кодексу Російської Федерації складається із двох частин, у яких відповідно сформульовані основний та кваліфікований склади злочину. Діяння, передбачене цією статтею належить до категорії злочинів середньої тяжкості.

У частині першій цієї статті зазначено, що «Вбивство, вчинене в стані раптово виниклого сильного душевного хвилювання (афекту), викликаного насильством, знуцанням або тяжкою образою з боку потерпілого або іншими протиправними або аморальними діями (бездіяльністю) потерпілого, а так само тривалою психотравмуючою ситуацією, що виникла у зв'язку із систематичною протиправною або аморальною поведінкою потерпілого, – карається виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або примусовими роботами на строк до трьох років, або позбавленням волі на той же строк» [104].

Українським законодавцем застосовується термін «систематичне знуцання», і з урахуванням наявної термінології у статті 116 КК України, виникає питання про зміст терміну «знуцання» та відмінність знуцання від тяжкої образи.

Російська кримінально-правова наука трактує знуцання, яке може викликати стан афекту як зле глузування, глум над винним. На відміну від тяжкої образи, яка завжди виражається в непристойній формі, знуцання може здійснюватися в пристойному виді, хоча за своїм змістом є настільки ж цинічним і образливим, та таким, що глибоко вражає психіку людини. Такими є, наприклад, глузування над фізичними вадами людини або іншою його ущербністю. Знуцання може бути розтягнутим у часі [114, с. 321-322].

Також потребує тлумачення формулювання про інші протиправні або аморальні дії (бездіяльність) потерпілого. Професор Е. П. Побегайло вважає, що під іншими протиправними діями (бездіяльністю) потерпілого слід розуміти такі поведінські акти, які хоча й не є насильством, знуцанням і образою, але разом з тим характеризуються грубим порушенням прав і законних інтересів винного або інших осіб. Це може бути зухвала самоправність, заподіяння смерті або шкоди здоров'ю не в результаті насильства, шантаж, наклеп, пошкодження або знищення майна, зловживання посадовими повноваженнями, перевищення посадових повноважень, наруга над могилою, неповернення великої суми боргу тощо. На відміну від попереднього КК РРФСР (ст. 104) у статті 107 КК Російської Федерації немає вказівки на те, що ці дії «спричинили або могли спричинити тяжкі наслідки для винного або його близьких». Тим самим рамки застосування статті 107 КК РФ розширені [114, с. 322].

Під аморальними діями (бездіяльністю) потерпілого розуміються суперечні нормам моралі вчинки, які можуть виявитися приводом для виникнення афекту, наприклад, очевидний факт подружньої зради, зрада близьких, «підсиджування» на роботі [114, с. 322].

Частина друга статті 107 Кримінального кодексу Російської Федерації 1996 року передбачає відповідальність за вбивство двох або більш осіб, вчинене в стані афекту, що карається примусовими роботами на строк до п'яти років або позбавленням волі на той же строк [104]. Мова йде про декілька вбивств, вчинених одночасно або протягом короткого проміжку часу, і які охоплюються єдиним умислом винного [14, с. 323].

В подальшому, інші країни колишнього СРСР цілком (буквально) сприйняли диспозицію статті 107 Кримінального кодексу Російської Федерації. Це стаття 98 «Вбивство, вчинене в стані афекту» Кримінального кодексу Республіки Казахстан від 16 липня 1997 року [98], стаття 98 «Убивство в стані сильного душевного хвилювання» Кримінального кодексу Киргизької Республіки від 1 жовтня 1997 року [93], стаття 106 «Вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» Кримінального кодексу Республіки Таджикистан від 21 травня 1998 року [102], стаття 141 «Вбивство, вчинене в стані афекту» Кримінального кодексу Республіки Білорусь від 9 липня 1999 року [37, с. 562], стаття 105 «Вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» Кримінального кодексу Республіки Вірменія від 18 квітня 2003 року [96].

Крім того, Кримінальний кодекс Грузії, прийнятий 22 липня 1999 року, у статті 111 «Умисне вбивство, вчинене в стані раптово виниклого сильного душевного хвилювання» до диспозиції статті 107 Кримінального кодексу Російської Федерації додав згадувану вище вказівку на протиправні дії потерпілого відносно близьких винного [90].

Також, позитивною рисою Кримінального кодексу Грузії 1999 року (ст. 111) та Кримінального кодексу Азербайджану, прийнятого 30 грудня 1999 року (ст. 122) є вказівка на умисний характер вбивства, вчиненого в стані раптово виниклого сильного душевного хвилювання [90; 86].

Найбільш близькою за змістом до статті 116 КК України 2001 року виявилася стаття 98 «Умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання» Кримінального кодексу Республіки Узбекистан 1994 року, як вже зазначалося, першого пострадянського кримінального кодексу [103, с. 321-322]. В цій статті зазначено, що «Умисне вбивство, вчинене в стані раптово виниклого сильного душевного хвилювання, викликаного протиправним насильством або тяжкою образою з боку потерпілого, а так само іншими протиправними діями потерпілого, – карається позбавленням волі до п'яти років» [103, с. 321-322].

Треба вказати, що вітчизняні автори неодноразово зауважували, що в юридичному значенні поняття «насильство» слід розглядати тільки як протизаконне. У зв'язку з цим є надмірною вказівка в диспозиціях статей 116, 123 КК України на «протизаконність» насильства, бо само поняття «насильство» вже містить у собі цю ознаку [5, с. 11].

Крім того, вченими-правознавцями зазначається, що норми, які передбачають відповідальність за посягання на життя і здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, потребують розширення обставин, які мають місце з боку потерпілого. На думку авторів, доцільно у статтях 116, 123 КК України передбачити таку обставину, як «інші протиправні дії з боку потерпілого». Під останніми потрібно розуміти діяння, як ті, що передбачені статтями КК, але не підпадають під ознаки насильства, знуцання й образи, так і не передбачені ними, але пов'язані з порушенням вимог норм інших галузей права. Підстави виникнення стану сильного душевного хвилювання (насильство, образа, систематичне знуцання, аморальні або інші протиправні дії з боку потерпілого) можуть бути спрямовані не тільки на винного або його близьких, а й на будь-яких інших осіб [5, с. 12-13].

В цілому погоджуючись з цими пропозиціями, вважаємо, що наведене формулювання «аморальні або інші протиправні дії з боку потерпілого» треба замінити на «неприйнятні для винного дії з боку потерпілого». Так, фактично особу можна довести до стану сильного душевного хвилювання діями потерпілого, які не є протиправними (вони можуть бути, наприклад,

небажаною, але правомірною поведінкою, або зловживанням правом, яке не є правопорушенням). А ступінь аморальності тої чи іншої дії потерпілого визначається самим винним, в залежності від його світосприйняття, моральних принципів та установлень (наприклад, відношення до подружньої зради може дуже відрізнятися у людей різних національностей, релігій, культур).

Наведене дає можливість запропонувати нову редакцію статті про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, а саме: «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (афекту), що раптово виникло внаслідок насильства, систематичного знуцання, тяжкої образи або інших неприйнятних для винного дій з боку потерпілого, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк».

4.2. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА МАТЕР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ

Діяння, передбачене статтею 117 КК України, виражається в умисному вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів. Як зазначено у санкції статті 117 КК України, карається зазначене діяння обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Віднесення цього злочину до привілейованих пов'язано з тим, що під час пологів та деякий час після них жінка знаходиться у особливому фізичному та психічному стані, який послаблює її здатність повністю усвідомлювати свої дії або керувати ними [105, с. 405].

Іншою специфічною ознакою умисного вбивства, передбаченого статтею 117 КК України є його потерпілий. У відповідності з диспозицією цієї статті, потерпілим від цього злочину, який вчиняється матір'ю, може бути тільки її новонароджена дитина.

Через це, суб'єктом цього вбивства може бути лише жінка, що виносила та народила дитину [73, с. 7], і яка є осудною та до вчинення даного злочину досягла чотирнадцятирічного віку [56, с. 285].

Вітчизняний дослідник О. Л. Старко та деякі інші вчені наголошують, що особливий психофізичний стан притаманний кожній вагітності й пологам та має місце у всіх випадках дітовбивств. При цьому, обумовлений пологами стан не можна розглядати як причину дітовбивства, він є обставиною, яка послаблює здатність жінки до правильного вибору варіанту поведінки [73, с. 10-11]. І треба сказати, що ця позиція в кримінально-правовій науці в цілому підтримується. Так, професор В. К. Грищук вважає, що тимчасовий психічний розлад послаблює здатність матері усвідомлювати свої дії та керувати ними, у зв'язку з чим вона є обмежено осудною. Такий стан жінки-породіллі презюмується в кожному випадку вчинення даного злочину. Однак він не є обов'язковою конструктивною ознакою його складу, а тому кримінальній відповідальності за статтею 117 КК України підлягає і жінка, яка не перебувала фактично в такому стані під час вбивства своєї новонародженої дитини [56, с. 285]. Так само, професор Л. Л. Кругліков вважає, що при вбивстві під час або відразу ж після пологів певні відхилення в психологічному стані породіллі, що впливають на можливість усвідомлення нею своєї поведінки та на ухвалення рішення, презюмуються законодавцем, і ця презумпція оголошується незаперечною. Тому, якщо в конкретному випадку виявиться, що пологи пройшли гладко та не викликали скільки-небудь помітних психічних розладів, проте, матір з яких-небудь міркувань вбила дитину під час пологів або відразу ж після пологів, вчинене повинно кваліфікуватися не на загальних підставах, а за привілейованою статтею про вбивство матір'ю новонародженої дитини [45, с. 29].

Однак, деякі автори не погоджуються з тим, що особливий психофізіологічний стан обов'язково властивий вагітності й пологам і наявний у всіх випадках дітовбивства [119, с. 22;

121, с. 6]. Зокрема, дослідник О. В. Шевченко звертає увагу на те, що вагітність і пологи можуть мати різний вплив на психіку жінки – від незначних до тяжких змін фізіологічного, психічного чи психологічного рівня. Зміни фізіологічного полягають у тому, що материнський організм під час вагітності перебудовується і пристосовується до нових умов, відбуваються відчутні зміни в нервовій, ендокринній та імунній системах, у гормональному фоні та в обміні речовин. Зі змінами фізіологічного рівня тісно пов'язані зміни психічного рівня вагітної жінки. Найбільшого впливу та змін її психіка зазнає саме під час пологів, що є специфічним стресом, який переживає породілля. Фізіологічний складник останнього є природнім: зміна кров'яного тиску, серцево-судинної діяльності, м'язова напруга тощо. Психологічний складник виявляється в тривожності, безпорадності, напруженості, роздратованості, втомі, відчутті неспокою, зниженні самоконтролю тощо. А протікання пологового стресу нерідко супроводжується певними елементами дезорганізації поведінки, наявністю реакції розгубленості. Разом із тим жінки-дітовбивці виконують цілеспрямовані дії, наслідком яких є заповідання смерті дитині і приховування вчиненого злочину. Під час пологів жінка може й усвідомлювати зовнішню сторону ситуації, але розгубленість, страх, больові відчуття, стан високої нервово-психічної напруженості, тимчасові розлади мислення й деякі особистісні риси і можуть викликати фрагментарне усвідомлення власних дій. Однак під час вагітності й пологів психічне здоров'я не кожної жінки зазнає відхилень у вигляді подібних розладів та психозів непсихотичного характеру [121, с. 11-12].

Більш того, професор В. К. Грищук вказує на зв'язок такого психофізіологічного стану породіллі з умислом на вбивство немовляти: «Якщо умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини вчинено із заздалегідь обдуманим умислом, у тому числі за взаємною згодою подружжя, вчинене слід кваліфікувати за пунктом 2 частини другої статті 115 КК України, а за наявності підстав – і за іншим пунктом частини другої цієї статті. Коли ж таке вбивство вчинене за взаємною згодою подружжя – за пунктами 2, 12 частини другої статті 115 КК України та, за наявності підстав, і за іншим пунктом частини другої цієї статті» [56, с. 285].

Вважаємо, що законодавцеві варто було б відкоригувати диспозицію норми, пов'язавши вчинення даного злочину не тільки з моментом заповідання смерті немовляті, але й з особливим психічним станом його матері у цей момент та моментом виникнення умислу на вбивство такої дитини. Відсутність такого стану або наявність заздалегідь обдуманого умислу повинно виключати відповідальність щодо статті 117 КК України.

Слід зазначити, що більш визначено відповідальність матері за вбивство дитини під час пологів сформульовано в статті 116 «Дітовбивство» Кримінального кодексу Швейцарії: «Якщо мати вбиває свою дитину під час пологів або в період часу, коли вона перебуває під впливом процесу пологів, то вона карається тюремним ув'язненням на строк не більш трьох років в'язниці» [109, с. 161]. Ця норма фактично за своїм правовим змістом відповідає кримінальному закону України, але сформульована вона простіше та не допускає двозначного тлумачення. У змісті цього закону на перший план виноситься такий критерій, як хворобливий стан жінки в момент вбивства дитини, пов'язаний саме із процесом пологів, а не з будь-якими психотравмуючими ситуаціями, що представляється цілком логічним.

Треба відзначити, що на теперішній час у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї немає єдиного підходу в регламентації відповідальності за вбивство матір'ю новонародженої дитини. Кожен європейський законодавець при конструюванні цієї норми загострює увагу або на об'єктивних, або на суб'єктивних ознаках, які, на його думку, носять визначальний характер при кваліфікації названого діяння.

Однак, у ряді європейських країн вбивство матір'ю новонародженої дитини не є привілейованим складом злочину та не виділяється із числа інших видів вбивств. Так, у ФРН Шостим

законом про кримінально-правову реформу від 26 січня 1998 року особлива відповідальність за дітовбивство була скасована [107, с. 7]. Був виключений параграф 217 Кримінального кодексу ФРН про пом'якшення відповідальності матері позашлюбної дитини при її вбивстві під час пологів або відразу після них, тому що відпала підстава в результаті зміни громадського статусу матері позашлюбної дитини [27, с. 359].

Кримінальний кодекс Іспанії 1995 року, що став підсумком тривалого розвитку іспанського законодавства не передбачає пом'якшувальні обставини, і відносить даний склад до простого вбивства [92, с. 48].

У кримінальному законодавстві Франції норма про відповідальність матері за вбивство своєї новонародженої дитини стоїть в одному ряді з іншими видами кваліфікованих вбивств відносно окремих груп потерпілих. Французький законодавець не тільки відмовився від пом'якшення покарання (виключивши кримінальну відповідальність за дітовбивство з нового Кримінального кодексу Франції 1992 року) [80, с. 246], але й підсилив відповідальність за нього. Так, довічним ув'язненням карається умисне вбивство неповнолітнього до п'ятнадцяти років (п. 1 ст. 221-4 Кримінального кодексу Франції 1992 року) або особи, особлива уразливість якої в силу її віку, хвороби, каліцтва, фізичної або психічної вади або стану вагітності очевидна або відома виконавцеві (п. 3 ст. 221-4 Кримінального кодексу Франції 1992 року) [108, с. 171-172].

Дослідник кримінального права Франції Н. Є. Крилова вказує на те, що відмова від визнання пом'якшення відповідальності за позбавлення життя немовляти та введення нових обтяжуючих обставин привели до фізичного посилення відповідальності за злочин у порівнянні з колишнім Кримінальним кодексом Франції 1810 року [80, с. 249].

Але в ряді країн романо-германської правової сім'ї законодавець відносить таке діяння до злочинів з пом'якшувальними обставинами, розглядаючи в якості останніх вплив пологів на психічний і фізіологічний стан матері, обмежуючи час вчинення злочину жорсткими рамками – під час пологів або безпосередньо після них [21, с. 16].

Так, Кримінальний кодекс Австрії у параграфі 79 «Вбивство дитини при народженні» встановлює, що «мати, яка вбиває дитину в процесі пологів або коли вона перебуває ще під впливом пологів, повинна каратися позбавленням волі на строк від одного року до п'яти років» [85, с. 132].

Так само, Кримінальний кодекс Польщі включає норму, яка містить наступне положення: «Матір, яка вчиняє вбивство своєї дитини під час пологів під впливом процесу пологів, підлягає покаранню від трьох місяців до п'яти років» [100, с. 125]. Потрібно відзначити, що в обох випадках законодавець не вживає поняття «новонароджена дитина». На думку дослідника М. О. Трясоумова, даний виклад має свої переваги, тому що в «популярній формі» вказується на той факт, що вбивство було вчинено при пологах і звужується коло діянь, що попадають під дію цієї норми [77, с. 59]. Пологи самі по собі є психотравмуючою ситуацією, тривалість якої обмежена процесом пологів. Даний злочин віднесений до категорії менш тяжких [100, с. 48].

Перше ніж прийти до подібного трактування, у початковій редакції Кримінального кодексу Польщі 1997 року законодавець докладно перераховував усі умови, які характеризують даний склад злочину як привілейований. До таких були віднесені – сильне переживання, пов'язане із перебігом пологів, значні фізичні недоліки дитини або загальна важка особиста ситуація. Законом від 8 липня 1999 року польський законодавець переглянув диспозицію даної норми. Представляється, що дане рішення було прийнято під впливом судової практики, яка вимагала точності законодавчого опису злочинної поведінки [11, с. 203].

У згадуваній раніше статті 116 Кримінального кодексу Швейцарії диспозиція дещо ширша. Психофізичний стан жінки, пов'язаний з пологами виділений в якості пом'якшувальної

обставини [109, с. 161]. Законодавець не вказав конкретний часовий проміжок, на протязі якого триває специфічний стан породіллі. Представляється, що його визначення повинно залежати від певних медичних критеріїв, а також від конкретних обставин.

У статті 3 глави третьої книги другої Кримінального кодексу Швеції 1962 року дещо інакше формулює даний склад злочину: «Жінка, яка вбиває свою дитину в момент народження або під час пологів, коли порушений її душевний стан або якщо вона сильно бідує, повинна бути засуджена за дітовбивство до тюремного ув'язнення на строк не більш шести років» [110, с. 36-37]. Варто відзначити, що покаранню підлягає жінка, яка позбавила життя або свою вже народженого дитину, або свою дитину під час пологів. Зі змісту даної норми стає зрозумілим, що законодавець не розмежує поняття «дітовбивство» та «убивство матір'ю новонародженої дитини».

У порівнянні з подібним викладом за Кримінальним кодексом Швеції потрібно розглянути трактування аналогічної норми в Кримінальному кодексі Албанії, що встановлює відповідальність за дітовбивство. Стаття 81 «Дітовбивство» Кримінального кодексу Албанії має наступний зміст: «Дітовбивство, добровільно вчинене матір'ю прямо після народження, вважають злочинним протиріччям і повинне бути покаране штрафом або ув'язнення до двох років» [87]. Законодавець Албанії не трактує поняття «дітовбивство» розширювально, обмежуючись тільки новонародженістю. Часовий проміжок зазначений досить конкретно – відразу після народження.

Аналогічна детальна диференціація відповідальності за дане діяння міститься також у Кримінальному кодексі Голландії. Одна норма (ст. 290 Кримінального кодексу Голландії) встановлює кримінальну відповідальність за просте вбивство новонародженої дитини, інша (ст. 291 Кримінального кодексу Голландії) підсилює покарання в тому випадку, якщо вбивство вчинене умисно, тобто «реалізуючи рішення, прийняте перед пологами» [89, с. 385]. Вказівка в диспозиції статті на суб'єктивну сторону, а також досить суворе покарання – дев'ять років тюремного ув'язнення, на відміну від простого вбивства новонародженої дитини (шість років), свідчить про більший ступінь суспільної небезпеки діяння.

Ще однією підставою віднесення досліджуваного злочину до привілейованих є такий елемент суб'єктивної сторони як мотив.

Так, у параграфі 238 Кримінального кодексу Данії зазначено: «якщо матір вбиває своєї дитину протягом або відразу ж після пологів і якщо вона діяла, перебуваючи в біді, зі страху про ганьбу або зазнаючи страждання внаслідок слабкості, сум'яття або паніки, викликані пологами, то вона підлягає тюремному ув'язненню на будь-який строк, що не перевищує чотирьох років» [91, с. 183]. Як бачимо, у якості обов'язкового мотиву виступає острах ганьби, також мова йде про вплив слабкості, сум'яття, паніки або безпорадності, викликаних пологами [91, с. 183].

Особливий інтерес представляє регламентація відповідальності за вбивство матір'ю новонародженої дитини за кримінальним законодавством Болгарії. У статті 120 Кримінального кодексу Республіки Болгарія передбачена відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або безпосередньо після пологів. Поряд із цією нормою закріплена стаття 121 Кримінального кодексу Республіки Болгарія, яка передбачає відповідальність за вбивство «новонародженої потворної дитини» [97, с. 96]. Пом'якшуючою обставиною є не тільки стан матері, але й факт особливого фізичного аномального розвитку дитини.

Стаття 125 Кримінального кодексу Республіки Болгарія містить підставу звільнення від покарання матері, якщо буде встановлено, що вона заподіяла смерть своїй дитині в процесі пологів або відразу ж після його народження через необережність [97, с. 99].

Не можна не відзначити законодавче закріплення відповідальності за аналогічне діяння у

кримінальному законодавстві Норвегії. У ньому закріплено три норми, що містять склад даного злочинного діяння (ст. 234, 241, 244 Кримінального кодексу Норвегії). Відмінним є й те, що суб'єктом даного злочину може бути не тільки мати, але й батько новонародженої дитини. Так, у статті 241 Кримінального кодексу Норвегії зазначено, що «чоловік, який знає про те, що жінка, яка завагітніла від нього, замишляє який-небудь злочин, спрямований проти життя дитини, або який ставить під загрозу його життя, і не вживає ніяких дій, щоб запобігти злочину, підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення строком до трьох років. Якщо злочин привів до смерті дитини, може призначатися покарання у вигляді тюремного ув'язнення строком до чотирьох років» [79, с. 209].

Відповідальність матері дитини регламентується таким чином, що коли «мати, яка на протязі доби після народження вчиняє злочин, описаний в статті 242 або в статті 243 проти своєї дитини, у будь-якому разі підлягає покаранню не суворіше, чим визначено в статті 234» [79, с. 210]. У статті 234 Кримінального кодексу Норвегії закріплені положення про те, що якщо вбивство вчинене матір'ю у відношенні її власної дитини при народженні або на протязі доби після пологів, то їй призначається покарання у вигляді тюремного ув'язнення. Якщо в результаті не настала смерть, або не нанесені значні тілесні ушкодження чи збиток здоров'ю дитини, даний злочин може бути некараний.

Стаття 113 глави «Злочини проти життя та здоров'я» Модельного Кримінального кодексу країн СНД передбачає відповідальність за вбивство матір'ю новонародженої дитини під час пологів або безпосередньо після них, із включенням у диспозицію статті такої привілейованої обставини, як «психотравмуюча ситуація, викликана пологами» [54].

Дослівно дана конструкція відтворена в статті 140 Кримінального кодексу Республіки Білорусь [37, с. 560] та статті 106 Кримінального кодексу Республіки Вірменія [96].

На нашу думку, слушною є позиція білоруських вчених-правознавців, які вважають, що з суб'єктивної сторони вбивство матір'ю новонародженої дитини може відбуватися як із прямим, так і з непрямым умислом. Момент виникнення умислу впливає на кваліфікацію вчиненого. Для правильної кваліфікації діяння необхідно, щоб умисел на вбивство матір'ю своєї дитини виник під час пологів або безпосередньо після них. Вбивство матір'ю своєї дитини із заздалегідь обдуманим умислом, що виразився у вчиненні готування до вбивства майбутньої дитини, виключає її відповідальність за привілейованою статтею, а все вчинене в такій ситуації слід кваліфікувати як умисне вбивство малолітнього при обтяжуючих обставинах [37, с. 560].

Однак, треба відзначити, що незважаючи на модельний зразок і деяку подібність, кримінальні кодекси колишніх союзних республік мають певну своєрідність у регламентації розглянутої норми.

Так, у статті 99 «Умисне вбивство матір'ю новонародженої дитини» Кримінального кодексу Республіки Узбекистан міститься склад умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, вчиненого під час пологів або безпосередньо після них. При цьому не вказується, які обставини дозволяють знижувати покарання для матері при вчиненні злочину в цей часовий проміжок [103, с. 322].

Аналогічна конструкція складу міститься в статті 121 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки [86, с. 148]. Треба сказати, що таким чином побудована і стаття 117 КК України, різниця полягає лише у санкціях: статті 99 Кримінального кодексу Республіки Узбекистан та 121 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки передбачають за цей злочин безальтернативне покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, тоді як стаття 117 КК України містить вказівку на покарання обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк

[2].

Практично повністю відтворюється диспозиція статті 117 КК України і статтею 116 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії [84, с. 1138], але назва статті «Вбивство дитини» не містить ні однієї з ознак цього діяння, крім віку потерпілої особи.

По-різному законодавцями трактується стан, в якому може перебувати породілля під час пологів або після них. Так, у статті 119 «Вбивство новонародженої дитини» Кримінального кодексу Латвії зазначено, що таке діяння відбувається під впливом викликаного пологами «психічного та фізіологічного стану» [94, с. 145].

Законодавець Литви у статті 131 «Вбивство новонародженої дитини» Кримінального кодексу Литви лише констатує наявність певного стану у породіллі, вказуючи, що діяння вчиняється «під впливом викликаного пологами стану» [95, с. 243].

Більш розгорнута характеристика стану породіллі дає у статті 147 Кримінальний кодекс Республіки Молдова, де в якості обставини, що пом'якшує покарання передбачається «затямрення свідомості»: «вбивство матір'ю новонародженої дитини під час пологів або безпосередньо після них у стані викликаного родами фізичного або психічного розладу із затямренням свідомості» [99, с. 95]. Незважаючи на такий зміст, законодавець назвав дану норму «Дітовбивство» [99, с. 95]. Представляється, що таке поняття ширше за своїм змістом та допускає розширювальне тлумачення відносно суб'єктивної сторони та потерпілого.

Так само, детально описані пом'якшувачі обставини і у статті 106 «Вбивство матір'ю новонародженої дитини» Кримінального кодексу Російської Федерації, де зазначено, що «Вбивство матір'ю новонародженої дитини під час або відразу ж після пологів, а та само вбивство матір'ю новонародженої дитини в умовах психотравмуючої ситуації або в стані психічного розладу, який не виключає осудності, карається обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років, або примусовими роботами на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк» [104].

Дослівно диспозиція статті 106 Кримінального кодексу Російської Федерації повторена у статтях 97 Кримінального кодексу Республіки Казахстан [98, с. 129] та 105 Кримінального кодексу Республіки Таджикистан [102].

Специфічною особливістю аналізованого складу злочину є, на нашу думку, неможливість співучасті в його вчиненні. Привілейована обставина відноситься безпосередньо й тільки до особи жінки – матері новонародженої дитини, а тому вона не може бути поширена на інших можливих учасників вчинення злочину.

Вітчизняна кримінально-правова наука, в цілому, підтримує позицію, що висловлена професором В. К. Грищуком, в відповідно до якої «умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини може бути вчинене у співучасті. Співвиконавець цього вбивства підлягає кримінальній відповідальності залежно від обставин справи за відповідною частиною (і пунктом частини 2) статті 115 КК України. Дії підбурювача і пособника цього злочину кваліфікуються, відповідно, за частинами третьою або четвертою статті 27 і статті 117 КК України» [56, с. 285].

У спеціальній кримінально-правовій літературі щодо кваліфікації співучасті у вбивстві матір'ю новонародженої дитини висловлюються різні думки. Так, фахівці у галузі кримінального права Білорусі вважають, що дії осіб, які прийняли спільну умисну участь у вчиненні вбивства матір'ю новонародженої дитини (підбурювання, організація, пособництво), кваліфікуються як співучасть в вбивстві малолітньої особи за пунктом 2 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі (Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах) і відповідної частини статті 16 Кримінального кодексу Білорусі (Співучасть у злочині). Співвиконавство разом з матір'ю, яка народила дитину, кваліфікується як вбивство малолітньої особи, вчинене групою осіб, однак дії самої матері і у цьому випадку повинні кваліфікуватися тільки

за статтею 140 Кримінального кодексу Білорусі, яка передбачає відповідальність за вбивство матір'ю новонародженої дитини [4, с. 65].

У ситуації, коли особа виступила в ролі виконавця злочину, вчені вважають, що вона підлягає відповідальності тільки за пунктом 2 частини другої статті 139 Кримінального кодексу Білорусі. Мати, яка виступила в якості підбурювача, буде підлягати відповідальності за статтею 140 Кримінального кодексу Білорусі, якщо вона під час пологів або безпосередньо після них при відповідних обставинах схилила кого-небудь умертвити дитину, а в інших випадках її відповідальність буде наступати за співучасть в вбивстві малолітнього [4, с. 65].

Інші спеціалісти з країн колишнього СРСР вважаються, що якщо інша особа є підбурювачем або пособником, то вона повинна відповідати за статтями, які передбачають відповідальність за співучасть та вбивство матір'ю немовляти новонародженої дитини [112, с. 346]. Деякі вчені стверджують, що дії підбурювача або пособника кваліфікуються також як співучасть та вбивство матір'ю новонародженої дитини, однак, вбивство немовляти, вчинене іншою особою, кваліфікується за відповідною статтею про умисне вбивство при обтяжуючих обставинах [81, с. 96]. Дехто з вчених переконаний, що співучасть іншої особи в цьому злочині повинна кваліфікуватися як умисне вбивство при обтяжуючих обставинах незалежно від ролі співучасника у злочині [82, с. 41]. Крім того, існує позиція, що виконання злочину щодо підбурювання матері повинно кваліфікуватися не як вбивство із кваліфікованим складом, а як «просте» вбивство [64, с. 240].

Треба відмітити, що немає єдиного підходу і щодо кваліфікації дій самої матері-вбивці. На думку вітчизняної дослідниці А. О. Драгоненко, мати новонародженої дитини відповідає за привілейоване вбивство, крім одного випадку, коли вона виступає в якості підбурювача до вбивства її новонародженої дитини або в якості пособника такому вбивству (ч. 4 або 5 ст. 27 і п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України) [25, с. 12]. Дослідник С. Е. Петрова вважає, що якщо мати є виконавцем злочину, а інша особа, наприклад, батько – пособником, то відповідальність матері наступає за статтею про вбивство матір'ю новонародженої дитини, а батька – за цією ж статтею, але з посиланням на статтю про співучасть, але якщо мати надає допомогу в вчиненні вбивства, а батько є виконавцем, то батько відповідає за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, мати – за цією ж статтею, але з посиланням на статтю про співучасть, а якщо мати та батько були співвиконавцями, то дії батька повинні бути кваліфіковані як умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, а матері – за статтею про вбивство матір'ю новонародженої дитини [60, с. 316]. На думку дослідника Д. М. Молчанова, кваліфікація злочину повинна бути наступною: якщо матір не була безпосереднім виконавцем злочину, вона повинна відповідати як за співучасть в умисному вбивстві при обтяжуючих обставинах, а якщо вона виконувала об'єктивну сторону вбивства новонародженої дитини, а інші були пособниками, підбурювачами або організаторами, то вони також повинні відповідати за вбивство матір'ю новонародженої дитини з посиланням на відповідну частину статті за співучасть [55, с. 279].

Треба погодитися з тими дослідниками, які вважають, що коли мова йде про спільне вчинення злочину, то мається на увазі його спільна фактична складова, тобто суспільно небезпечне діяння та заподіювані ним суспільно небезпечні наслідки. Що ж стосується правової складової спільного злочину, то кваліфікація дій співучасників може бути різною залежно від наявності або відсутності на їхній стороні конкретних обставин, що мають юридичне значення. Отже, єдиний для всіх співучасників злочин відносно до різних співучасників може бути кваліфікований за різними статтями Кримінального кодексу [4, с. 68].

На нашу думку, той факт, що співучасники знають про особливий стан матері, не скасовує та не змінює зміст їх вини: вони умисно беруть участь в вбивстві саме безпомічної новонародженої дитини. І не тільки із суб'єктивної, але й з об'єктивної сторони підбурювач, організатор

і пособник при співучасті в вбивстві матір'ю новонародженої дитини беруть участь у вбивстві малолітнього дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України). За співучасть саме в цьому вбивстві співучасники ї повинні відповідати, оскільки на жодного з таких співучасників не тільки не поширюється, але навіть теоретично не може поширюватися положення про матір-породілля, яка не може повною мірою віддавати звіт своїм діям або керувати ними, оскільки перебуває в стані зменшеної осудності, обумовленої пологами. При цьому викладена оцінка дій співучасників повинна бути такою незалежно від їхньої конкретної ролі у вбивстві, чи то підбурювання, організація, пособництво або співвиконавство.

Складніша ситуація з кваліфікацією дій самої матері, яка при наявності всіх передбачених законом обставин виступає співучасницею у вбивстві її новонародженої дитини у ролі, наприклад, підбурювача до такого вбивства. Дії виконавця злочину будуть оцінені як вбивство із кваліфікованим складом, дії матері-підбурювачки, за логікою чинного Кримінального кодексу України, слід кваліфікувати як підбурювання до вбивства із привілейованим складом за статтею 117 КК України.

Однак, відповідно до частини другої статті 29 КК України відповідальність організатора, підбурювача й пособника наступає за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини Кодексу, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем. Оскільки виконавець притягається до відповідальності за вбивство із кваліфікованим складом, так і матір-підбурювачка повинна б була притягатися до відповідальності за цією статтею.

Деяко інакше сформульована відповідальність співучасників за Кримінальним кодексом Російської Федерації. Згідно із частиною третьою статті 34 Кримінального кодексу Російської Федерації відповідальність організатора, підбурювача та пособника наступає за статтею, яка передбачає покарання за вчинений злочин, з посиланням на статтю 33 Кримінального кодексу Російської Федерації, за винятком випадків, коли вони одночасно були співвиконавцями злочину [104]. Як бачимо, у даній нормі немає прямої вказівки кваліфікувати дії співучасників за тією ж статтею, що й виконавця, є лише вказівка на вчинений злочин, що може означати і вчинений самим співучасником злочин.

В будь-якому разі при кваліфікації дій матері-підбурювачки за статтею 117 КК України з посиланням на норми Загальної частини Кримінального кодексу ми одержуємо ситуацію, коли виконавцем злочину може бути тільки матір новонародженої дитини, але сама матір в описаній ситуації не виконує вбивство. Отже, у цьому випадку має місце підбурювання до вчинення злочину виконавця, який несе відповідальність за злочин, передбачений іншої статтею, ніж стаття 117 КК України.

Таким чином, матір новонародженої дитини, у відповідності до частини другої статті 29 КК України, при підбурюванні до вбивства цієї дитини буде нести відповідальність за частиною четвертою статті 27 та пунктом 2 частини другої статті 115 КК України.

В цілому, проведений компаративістський аналіз дозволив виявити низку особливостей кримінально-правової регламентації відповідальності за вбивство матір'ю новонародженої дитини в країнах романо-германської правової сім'ї, які мають свою деяко відмінну систему кримінального права, а в цьому зв'язку й свою специфіку викладення даної норми.

Зокрема, у ряді європейських країн даний склад є привілейованим. До пом'якшуючих обставин віднесено особливий психофізіологічний стан матері, а також часові рамки вчинення даного злочину – під час пологів або безпосередньо після них. Більш того, для деяких країн характерна наявність декількох норм, які передбачають відповідальність за аналізований злочин. Однак, німецькі та французькі законодавці не тільки не розглядають дані обставини як пом'якшуючі, але й відносять дане вбивство до категорії кваліфікованих.

Специфічною особливістю болгарського варіанта цього діяння є вказівка на певні фізичні

недоліки потерпілого (його потворність), наявність яких є пом'якшуючою обставиною.

Також особливим є суб'єктний склад даного злочину. Досить рідким є факт визнання батька суб'єктом даного злочину поряд з матір'ю. Взагалі, на нашу думку, специфічною особливістю аналізованого складу злочину є неможливість співучасті в його вчиненні. Привілейована обставина відноситься безпосередньо та тільки до особи жінки – матері новонародженої дитини, а тому вона не може бути поширена на інших можливих учасників вчинення злочину. Той факт, що співучасники знають про особливий стан матері, не скасовує та не змінює зміст їхньої вини: вони умисно беруть участь в вбивстві саме безпомічної новонародженої дитини. І не тільки із суб'єктивної, але й з об'єктивної сторони підбурювач, організатор і пособник при співучасті в вбивстві матір'ю новонародженої дитини беруть участь у вбивстві малолітнього дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України).

Так само, у Кримінальному кодексі Голландії міститься вказівка на те, що всі інші особи, які брали участь при вчиненні злочину, підлягають кримінальній відповідальності за вчинення простого або іншого вбивства.

У випадку, коли сама матір, яка при наявності всіх передбачених законом обставин, виступає співучасницею у вбивстві її новонародженої дитини у ролі, наприклад, підбурювача до такого вбивства, вона, у відповідності до частини другої статті 29 КК України, буде нести відповідальність за частиною четвертою статті 27 та пунктом 2 частини другої статті 115 КК України.

Важливим конструктивним моментом є визначення віку, з якого особа підлягає кримінальній відповідальності за вчинення даного злочину. На думку психологів та законодавців, особа повною мірою усвідомлює суспільну небезпечність і караність злочинів, а також здатна до свідомо-вольового контролю своїх дій по досягненню чотирнадцятирічного віку [43, с. 232]. Але в законодавстві країн континентальної Європи найпоширенішим є положення про настання кримінальної відповідальності із сімнадцяти-вісімнадцяти років [97; 100].

На наш погляд, інтерес для дослідників має вказівка у деяких кримінальних кодексах на неможливість вчинення даного злочину із заздалегідь обдуманим умислом, що представляється нам достатньо успішною законодавчою конструкцією.

Так само, вважаємо, що законодавцеві варто було б відкоригувати диспозицію вітчизняної норми про вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, пов'язавши вчинення даного злочину не тільки з моментом заподіяння смерті немовляті, але й з особливим психічним станом його матері у цей момент та моментом виникнення умислу на вбивство такої дитини, а саме викласти відповідну статтю в такій редакції: «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів, вчинене у стані особливого психічного розладу, викликаного пологовим процесом і який не виключає осудності». Відсутність такого стану або наявність заздалегідь обдуманого умислу повинно виключати відповідальність щодо статті 117 КК України.

4.3. УМИСНЕ ВБИВСТВО ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ АБО У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ

Стаття 118 КК України містить склад привілейованого умисного вбивства – вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, відповідальність за яке настає лише за умови, що здійснений винним захист явно не відповідав небезпечності посягання чи обстановці, яка склалася.

Професор М. І. Мельник вважає, що умисне вбивство підлягає кваліфікації за цією статтею у трьох випадках, а саме, у разі його вчинення при перевищенні:

меж необхідної оборони. У цьому випадку діяння характеризується вбивством того, хто

посягає, при захисті від суспільно небезпечного посягання, але з перевищенням меж необхідної оборони, тобто за явної невідповідності зазначеної шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту;

меж захисту в обстановці уявної оборони. Вбивство здійснюється за обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання з боку потерпілого не було і винна особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання. Тобто, коли обстановка, що склалася, давала особі підстави вважати, що мало місце реальне посягання і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення. Питання про те, чи дійсно в особи були підстави для помилкового висновку про наявність суспільно небезпечного посягання, вирішується з урахуванням конкретних обставин справи;

заходів, необхідних для затримання злочинця. Діяння полягає у вбивстві особи, яка вчинила злочин, при її затриманні, але з перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, тобто за явної невідповідності зазначеної шкоди небезпечності досягання або обстановці затримання злочинця [56, с. 286].

Обов'язковою умовою кваліфікації вбивства за статтею 118 КК України є перебування винного при вчиненні цього діяння у стані необхідної оборони, уявної оборони або в умовах необхідності затримання злочинця [56, с. 286].

Такий привілейований склад умисного вбивства в кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї представлений досить обмежено, незважаючи на те, що субінститути необхідної оборони та заходів, необхідних для затримання злочинця відомі всім кримінальним законам зазначених країн. Однак, регламентація цих обставин, що виключають злочинність діяння, принципово різна. Відрізняються не тільки їхні назви та місце в системі кримінальних кодексів, але й їхній перелік, умови та підстави правомірності.

Так, звертає на себе увагу відмінність, навіть, у самій назві інституту необхідної оборони. Власне «необхідною обороною» він іменується в Україні, Росії та інших країнах [43; 104], а також в Австрії [85, с. 45-46], Албанії [87]. Майже у всіх інших країнах романо-германської правової сім'ї прийнятий термін «правомірна оборона» («legitime defense»). Його використовують, зокрема, у кримінальних кодексах Бельгії, Італії та інших країн [88].

Норми необхідної оборони, як правило, розташовані в Загальній частині кримінальних кодексів. Однак є виключення – у кримінальних кодексах країн, заснованих на моделі Кримінального кодексу Франції 1810 року (зокрема, у Бельгії й деяких країнах – колишніх французьких колоніях) [88], відповідні норми цілком або частково сформульовані в Особливій частині у вигляді застережень до таких складів, як вбивство, нанесення тілесних ушкоджень [46, с. 124].

Незважаючи на уявну простоту, норми про необхідну оборону на практиці виявляються одними з найбільш складних, що пояснюється, насамперед, різноманіттям ситуацій, що виникають у зв'язку із застосуванням цієї обставини. Тому в багатьох країнах переважна більшість норм про необхідну оборону залежно від типу правової системи встановлюються судовою практикою [32, с. 40].

Законодавці більшості країн континентальної Європи досить розширювально визначають допустимий об'єкт захисту від посягання при необхідній обороні. Найбільше абстрактно він сформульований у кримінальних кодексах держав-учасниць СНД, згідно з якими необхідна оборона допускається при захисті життя, здоров'я та прав особи, що захищається чи інших осіб, інтересів держави або суспільства від суспільно небезпечного посягання (Азербайджан [86], Білорусь [37, с. 142], Казахстан [98], Росія [104], України [2] тощо, крім Грузії та Молдови). Такого ж підходу (у частині захисту публічних інтересів) дотримується законодавець ряду постсоціалістичних країн (Болгарія [97, с. 32], Латвія [94, с. 68-69], Литва [95, с. 143-144] та інші).

У кримінальних кодексах більшості країн романо-германської правової сім'ї прямо не вре-

гульоване питання щодо меж правомірності захисту прав і інтересів держави та суспільства. Як правило, законодавець говорить про захист життя, здоров'я, особистої недоторканності, власності та інших прав особи, що захищається або інших осіб. Такого роду формулювання містять кримінальні кодекси Австрії [85, с. 45], Албанії [87] та інших країн. Втім, можна цілком допустити, що під «іншими особами» у законодавстві зазначених країн мається на увазі і держава.

У більшості кримінальних законів досліджуваних країн характер посягання визначається як «наявне протиправне посягання (напад)». На протиправний характер посягання вказують, зокрема, кримінальні кодекси Австрії, Болгарії, ФРН, Грузії, Іспанії, Польщі [85, с. 45; 97, с. 32; 107, с. 19; 90, с. 102; 92; 100, с. 55]. Але є й інші (і нерідко більш вдалі) визначення. У Кримінальному кодексі Албанії, говориться про «несправедливий» (*injusta*) напад [87]; у кримінальних кодексах Вірменії, Білорусі, Казахстану, України – про «суспільно небезпечне» посягання [37, с. 142; 43; 96; 98]; у Кримінальному кодексі Литви – про «небезпечне» посягання [95, с. 143].

Треба відмітити, що неоднозначність тлумачення у вітчизняних науково-практичних коментарях та наукових публікаціях змісту поняття «суспільно небезпечне посягання» викликає труднощі у правозастосовчій діяльності. На думку дослідника Л. А. Остапенко, суспільно-небезпечне посягання – це активні умисні дії особи (осіб), які проявляються у застосуванні насильства до потерпілого чи інших осіб, протиправному заволодінні їх майном, заподіянні шкоди суспільним інтересам та інтересам держави, а так само це замах на вчинення таких дій [59, с. 10].

В будь-якому разі, визначення розглянутого посягання як суспільно небезпечного є більш точним, оскільки на практиці можлива необхідна оборона проти дій неосудної особи, яка, власно кажучи, не діє протиправно. Треба відмітити, що в кримінально-правовій літературі неоднозначно вирішується питання з приводу припустимості оборони щодо посягань неосудних осіб, осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, або осіб, які діяли невинувато чи через необережність. На думку вітчизняних вчених, підвищені вимоги до особи, яка захищається від суспільно небезпечних посягань таких осіб, є надмірними: в умовах захисту її єдине завдання – здійснити цей захист максимально ефективно, але без перевищення меж необхідної оборони. Будь-які інші критерії оцінки її дій можуть зменшити ефективність захисту та призведуть до порушення права особи на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання. У випадку, коли особа сприймала необережні дії інших осіб як суспільно небезпечне посягання, питання про її відповідальність слід вирішувати за правилами уявної оборони [59, с. 10]. Взагалі, особа, що захищається не завжди може визначити протизаконний характер посягання в момент його вчинення.

Досить цікаве правило щодо наявності ознаки посягання містить Кримінальний кодекс Грузії (ч. 3 ст. 28 КК Грузії): «заподіяння шкоди тому, хто посягає з метою повернення віднятих у результаті протиправного посягання майна або інших правових благ є правомірним і у випадку, якщо це відбулося безпосередньо при переході цих благ у руки того, хто посягав і їхнє негайне повернення ще було можливе» [90, с. 103].

До умов правомірності необхідної оборони можна віднести відсутність провокації з боку того, хто захищається. Така умова закріплена в кримінальних кодексах Іспанії, Таджикистану, Узбекистану [92; 102; 103].

В цілому, у кримінальних кодексах більшості держав романо-германської правової сім'ї сформульований лише загальний принцип пропорційності (розумної необхідності) дій того, хто захищається. До таких країн відносяться: Данія, Іспанія, Швейцарія [91, с. 23; 92; 109, с. 85].

В інших випадках законодавець більш конкретно розкриває співвідношення між характером протиправного діяння та припустимими заходами оборони. При цьому основна увага

законодавця спрямована на те, щоб чітко визначити, у яких випадках той, хто захищається має право (або, навпаки, не має права) заподіяти нападаючому смерть або тяжку тілесну шкоду [32, с. 42].

Так, у статті 122-5 Кримінального кодексу Франції прямо забороняється вчиняти умисне вбивство для припинення вчинення злочину або проступку проти власності [108, с. 171-81].

Треба додати, що норму про умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони в Особливій частині кримінального закону містять тільки країни колишнього СРСР і Болгарія. Склад цього злочину викладено або як окрему норму (ст. 119 КК Болгарії [97, с. 96], ст. 143 КК Білорусі [37, с. 142], ст. 108 КК Вірменії [96], ст. 121 Латвії [94, с. 146], ст. 100 КК Узбекистану [103]), або як складову норми про кримінальну відповідальність за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ч. 2 ст. 123 КК Азербайджану [86], ч. 2 ст. 108 КК Російської Федерації [104], ст. 118 КК України [43], ч. 2 ст. 107 КК Таджикистану [102]).

Санкція, у всіх зазначених кодексах, має альтернативний характер, коливається в межах двох-трьох років обмеження або позбавлення волі (крім Кримінального кодексу Болгарії, де покарання носить безальтернативний характер у виді п'яти років позбавлення волі [97, с. 96]), у деяких кодексах передбачене також покарання у вигляді виправних робіт на строк до двох років (Україна, Латвія [43; 94, с. 146]).

Так чи інакше, виходячи із принципу пропорційності, законодавство країн романо-германської правової сім'ї передбачає відповідальність за перевищення меж необхідної оборони, в тому числі, і за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони. За загальним правилом, ця відповідальність носить пом'якшувальний характер, іноді законодавець, враховуючи деякі обставини на боці особи, яка захищається, допускає і повну відмову від призначення покарання. Такими обставинами визнаються сильне душевне хвилювання, пробачне хвилювання, сильне емоційне збудження, збентеження, страх або переляк, викликані посяганням. Тим самим у кримінальному законі визначається, що при наявності зазначених обставин, особа, яка захищається не вчиняє злочину та, відповідно, не підлягає кримінальній відповідальності та покаранню (ч. 4 ст. 12 КК Болгарії [97, с. 33], ч. 2 ст. 41 КК Голландії [89, с. 174], ч. 2 параграфу 13 КК Данії [91, с. 23], ст. 66 КК Казахстану [98], ч. 3 ст. 28 КК Литви [95, с. 144], параграф 2 ст. 25 КК Польщі [100, с. 55], параграф 33 КК ФРН [107, с. 19], ч. 2 ст. 33 КК Швейцарії [109, с. 85]).

Дійсно, у переважній більшості випадків несподіваний агресивний напад породжує у особи, що захищається стан емоційної нестабільності, виводить її із психічної рівноваги, вона, як правило, гостро переживає те, що відбувається.

Так, за матеріалами кримінальної справи, 22 лютого 2012 року громадянка М. перебувала за місцем проживання, де о 19 годині 15 хвилин між нею та громадянином С., який перебував в стані алкогольного сп'яніння, на кухні, на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних відносин, відбувся словесний конфлікт, у ході якого громадянин С. і громадянка М. стали ображати один одного нецензурною лайкою. Після чого, громадянин С., застосовуючи фізичну чинність, утримуючи однією рукою громадянку М. за волосся, а іншою рукою зжатою в кулаки, став заподіювати їй удари в область голови та грудної клітки, при цьому наніс громадянці М. не менше восьми ударів. Громадянка М. у свою чергу, закривалася від ударів своїми обома руками. Таким чином, громадянці М., у результаті нанесених їй ударів, були заподіяні тілесні ушкодження, які за своїм характером відносяться до легких тілесних ушкоджень, що мають незначні наслідки [14].

Після чого, громадянин С. схопив громадянку М. за волосся, повалив її на підлогу, обличчям вниз, утримуючи останню своїм правим коліном, яке він розташував у останньої на

спині, і вдавлюючи її при цьому в підлогу, взявши з кухонного стола ніж, яким став загрожувати громадянці М. фізичною розправою, а також виражатися на її адресу нецензурною лайкою. У цей час, громадянка М. розуміючи обстановку, що склалася та реально усвідомлюючи посягання на своє життя й здоров'я, різким ривком вибила ліктем своєї лівої руки ніж з руки громадянина С., і в той момент у неї раптово виник злочинний умисел, спрямований на умисне вбивство громадянина С. Перебуваючи в стані необхідної оборони, перевищуючи її межі, громадянка М., визначивши зазначений ніж як знаряддя злочину, взяла його у свою праву руку, лежачи на підлозі в кухні, бажаючи настання смерті громадянина С., утримуючи ніж у правій руці, вивернувшись з-під утримуючого її громадянина С., діючи умисно, усвідомлюючи, що в результаті її злочинних дій настануть наслідки у вигляді незворотної смерті потерпілого, і бажаючи настання таких наслідків, громадянка М., нанесла потерпілому громадянину С. один удар у життєво важливий орган в області грудей ліворуч. Від отриманих тілесних ушкоджень потерпілий громадянин С. помер приблизно в 20 годині 45 хвилин на місці вчинення злочину [14].

Зрозуміло, що в даному випадку, цинічні образи та грубе насильство з боку громадянина С., поєднане з обґрунтованим побоюванням за власне життя та здоров'я, викликали сильне душевне хвилювання у громадянки М., що, в кінці кінців, і призвело до формування у неї умислу на вбивство кривдника.

Отже, можна затверджувати, що в будь-якому стані необхідної оборони присутні медико-психологічні ознаки афекту, а будь-який стан афекту інстинктивно спрямований на відсіч агресора. Зокрема, емоції гніву властиві й тому, і іншому явищу. Але морально-етична картина розглянутих станів різна: при афекті домінуючим мотивом є помста та загострене прагнення до відновлення справедливості (такої, як її собі уявляє суб'єкт злочину), що є неприйнятним для необхідної оборони. Стан раптово виниклого сильного душевного хвилювання, властивий обом досліджуваним інститутам, однак, в афектованих злочинах він відіграє домінуючу роль, що визначає поведінку суб'єкта злочину, тоді як при необхідній обороні або її перевищенні цей стан відіграє роль фону.

На думку деяких вчених, при кваліфікації та притягненні до кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони суду необхідно враховувати психічний стан особи, яка захищалася та її здатність до сприйняття обставин події, що відбувалася, і з метою диференціації відповідальності пропонується доповнити розділ кримінального закону, що передбачає умови звільнення від кримінальної відповідальності новелою, згідно з якою «особа, що вчинила вбивство або заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю при перевищенні меж необхідної оборони, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо у неї буде встановлений стан афекту, викликаний суспільно небезпечним посяганням» [16, с. 10].

Така пропозиція, на нашу думку, не є доцільною. Перевищення меж необхідної оборони виступає в якості пом'якшувальної обставини саме тому, що в екстремальних умовах відвернення суспільно небезпечного посягання той, хто захищається діє, як правило, у стані сильного душевного хвилювання (афекту). Відповідно, в такій ситуації можуть існувати психофізіологічні проблеми щодо усвідомлення характеру своїх дій та керування ними в повному обсязі особою, яка захищається.

Єдиний можливий варіант урахування при необхідній обороні стану сильного душевного хвилювання передбачений частиною четвертою статті 36 КК України: «Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту».

Що ж до конкуренції статей 116 та 118 КК України при перевищенні меж необхідної оборо-

ни у стані сильного душевного хвилювання, то судова практика виходить з того, що дії особи, яка вчинила умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, перебуваючи при цьому у стані сильного душевного хвилювання слід кваліфікувати за статтею 118 КК України, а не за статтею 116 КК України. Така кваліфікація обумовлюється тим, що в обох випадках йдеться про умисне вбивство при пом'якшуючих обставинах, але санкція статті 118 КК України є менш суворою (виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років), ніж санкція статті 116 КК України (обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк) [56, с. 286].

Недостатньо аргументованою та доцільною нам видається також пропозиція щодо виключення даного привілейованого складу злочину із класифікації вбивств та найменування його «заподіянням смерті при перевищенні меж необхідної оборони» [31, с. 9]. Автор пропозиції, дослідник Е. В. Кабурнеєв вважає, що «називати вбивцею людину, яка захищала свої охоронювані інтереси або інтереси інших осіб, але при цьому перевищила межі оборони, щонайменше, аморально. При цьому не йдеться про випадки розправи над тим, хто посягає і вже припинив напад. Вагомим аргументом, що підтверджує дану позицію, є віднесення даного діяння до злочинів невеликої тяжкості, тоді як усі інші вбивства, у тому числі й привілейовані, відносяться до злочинів іншої тяжкості» [31, с. 9]. На нашу думку, коли мова йде про умисне позбавлення життя іншої людини, це може трактуватися лише як вбивство, що ж до санкцій, то, на відміну від інших привілейованих вбивств, мотивація дій винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути головним чином обумовлена захистом від суспільного посягання охоронюваних законом прав і інтересів, чим і обумовлена найменша санкція цієї норми серед всіх видів вбивств.

Все що сказано про вбивство при перевищенні меж необхідної оборони певною мірою стосується і вбивства при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця.

Відповідно, до статті 118 КК України, смерть заподіюється особі, яка вчинила злочин безпосередньо після вчинення посягання цією особою, з метою доставлення її відповідним органам влади. Саме ця мета і дозволяє відмежувати даний злочин від вбивства, передбаченого статтею 115 КК України.

Деякі дослідники дотримуються дещо іншої позиції і вважають, що стаття, яка визначає сутність обставини затримання особи, що вчинила злочин, розкриваючи поняття заподіяння шкоди при затримці такої особи, вказує на соціально корисну мету затримання: доставлення особи, що вчинила злочин, відповідним органам влади. Однак, якщо в Загальній частині кримінального закону мова йде про доставляння живого злочинця органам влади, то вбивство злочинця виключається цією мету взагалі, у принципі (інакше не буде досягнута мета затримання), і ні про який привілейований склад вбивства такої особи не може бути й мови [69, с. 45]. Звідси виходить, що, вбивство особи, що вчинила злочин, при її затриманні повинно оцінюватися (кваліфікуватися) на загальних підставах, інакше законодавцеві необхідно або уточнити, удосконалити законодавчу регламентацію інституту заподіяння шкоди при затриманні особи, що вчинила злочин, або (що небажано) виключити привілейований склад вбивства з кримінального кодексу [69, с. 45].

При усій дискусійності цього твердження, це все ж дає можливість стверджувати, що, незважаючи на значну наукову та практичну значущість появи в 2001 році в Кримінальному кодексі України норми про затримання особи, що вчинила злочин, ця норма ще вимагає певного вдосконалення.

У даному випадку, використовуючи компаративістський метод, необхідно звернеться до законодавчого досвіду країн романо-германської правової сім'ї щодо регламентації перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

В загальному плані, Кримінальний кодекс Австрії містить лише норми про необхідну оборону та крайню необхідність, що, загалом, правомірно для стабільної держави, але навряд чи може бути корисним у вітчизняних умовах при аналізі вказаних діянь [85, с. 45-46, 49].

Кримінальний кодекс ФРН говорить лише про вимушену оборону та вимушене положення (гл. 4 Кримінального кодексу ФРН) [107, с. 19-20].

Кримінальному кодексі Швейцарії відомі лише дозвіл закону, службовий або професійний обов'язок, а також необхідна оборона та крайня необхідність [109, с. 84-86].

Кримінальний кодекс Бельгії містить лише загальну, неконкретизовану норму, присвячену досліджуваним обставинам. У статті 71 Кримінального кодексу Бельгії зазначено, що «не вважається правопорушенням, якщо обвинувачуваний або підозрюваний перебували в момент вчинення протиправної дії в стані неосудності або вони були примушені до цього силою, якій вони не могли опиратися» [88, с. 71-72].

У Кримінальному кодексі Франції обставини, що виключають злочинність діяння містяться в главі II «Підстави ненастання кримінальної відповідальності або її пом'якшення», хоча прямо про затримання особи, що вчинила злочин, і підставах для застосування до неї відповідних заходів у законі не ведеться [108, с. 79-82].

Примітним є Кримінальний кодекс Республіки Сан-Марино, який містить главу IV «Виправдувальні обставини». Її специфіка полягає в тому, що коло обставин, що виключають злочинність діяння, значно розширено у порівнянні з вітчизняним, включаючи такі, як згода особи, що володіє на те правом (ст. 39 Кримінального кодексу Республіки Сан-Марино), вчинення діяння в ході спортивного заходу (ст. 44 Кримінального кодексу Республіки Сан-Марино). Разом з тим він передбачає кримінальну відповідальність за неумисне перевищення меж, закріплюючи обов'язок застосування покарань, передбачених для неумисних злочинів (ст. 45 Кримінального кодексу Республіки Сан-Марино) [101, с. 51-52, 54-55]. Стаття 43 Кримінального кодексу Республіки Сан-Марино встановлює підстави законного застосування сили. При цьому застосування зброї допускається лише у випадках, прямо передбачених законом [101, с. 54].

Кримінальне законодавство Норвегії розглядає зазначені обставини у двох параграфах (параграфи 47, 48), та знає крайню необхідність, необхідну оборону та затримання злочинця [79, с. 73-74].

Кримінальне законодавство, що діє на території колишнього СРСР, містить детально розроблені норми, що регламентують підстави та умови затримання особи, яка вчинила злочин. Як вже зазначалося, цьому сприяло прийняття Модельного кримінального кодексу для країн СНД [54]. Зазначений нормативний акт законодавчо регламентував підстави та межі заподіяння шкоди при затриманні особи в статті 40 «Заподіяння шкоди при затриманні особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння», тобто, поширив сферу її дії не тільки на злочинця, але й на осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності в силу, наприклад, віку або неосудності [15, с. 72].

Однак, у наступний період, при прийнятті кримінальних законів більшість країн колишнього СРСР відтворили тією чи іншою мірою не текст даної статті, а відповідну норму Кримінального кодексу Російської Федерації, з її, як представляється, значно більшими недоліками [53, с. 312].

Про затримання особи, що вчинила саме злочин, а не суспільно небезпечне діяння, говорить в кримінальних кодексах Азербайджану (ст. 37) [86], Білорусі (ст. 35) [37, с. 158], Вірменії (ст. 43) [96], Грузії (ст. 29) [90, с. 103], Киргизії (ст. 38) [93, с. 63], Молдови (ст. 27) [99, с. 162], Таджикистану (ст. 41) [102], а також і України (ст. 38) [2].

Деяким іншим шляхом пішов узбецький законодавець, який у статті 39 Кримінального ко-

дексу Республіки Узбекистан «Заподіяння шкоди при затриманні особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння» вказав на урахування особи затримуваного, сили та можливості затримуючого, його душевний стан та інші обставини, пов'язані з фактом затримання при вирішенні питання про відповідність засобів і методів затримання [103, с. 78].

Глава VIII Кримінального кодексу Киргизької Республіки «Обставини, що виключають злочинність діяння» фактично копіює відповідні статті російського Кримінального кодексу в їхній первісній редакції [93, с. 61-65]. Однак у ньому відсутня вказівка на таку умову, як неможливість затримання особи іншим, ненасильницьким способом. Втім, такої умови немає і у кримінальних кодексах Вірменії, Грузії, Молдови, а також і України.

Кримінальний кодекс Республіки Казахстан досить своєрідно поступив з відповідною нормою. Стаття 33 названа «Заподіяння шкоди при затриманні особи, що вчинила посягання» [98, с. 54-55]. Однак, як відмічає професор С. Ф. Мілюков, «у частині першій даної статті говориться про заподіяння шкоди особі, що вчинила саме злочин, а не суспільно небезпечне посягання. Останнім терміном законодавець користується в частині третій, а у частині другій ми бачимо одночасно їх обох. Зрозуміло, що така термінологічна плутанина здатна породити серйозні проблеми при застосуванні розглянутих норм у слідчій, прокурорській і судовій практиці» [52, с. 142].

Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан вказує на «явну невідповідність засобів затримання безпеці діяння та особи, що його вчинила», як перевищення заходів, необхідних для затримання. Цією вказівкою суттєво обмежуються можливості застосування зброї та спеціальних засобів при затриманні. Хоча в ньому враховані сили та можливості затримуючого, його душевний стан та інші обставини [102, с. 55]. Аналогічні недоліки властиві Кримінальному кодексу Азербайджанської Республіки [86, с. 63-64].

Кримінальне законодавство Молдови закріпило в окремій статті (стаття 35 Кримінального кодексу Республіки Молдова) перелік «обставин, що усувають кримінальний характер діяння». Право на затримання в зазначеному кримінальному законі взагалі не обмежується якими-небудь умовами: «Не є злочином діяння, передбачене кримінальним законом, вчинене з метою затримання особи, що вчинила злочин і передачі його правоохоронним органам» [99, с. 132-135]. Вчені вважають, що така лапідарність не виправдана, оскільки вона відкриває дорогу для свавілля з боку затримуючих (насамперед, представників влади) [52, с. 141].

Стаття 35 Кримінального кодексу Республіки Білорусь дозволяє затримувати особу із заподіянням їй шкоди, коли вона намагається або може ухилитися від слідства та суду. Перевищення заходів, необхідних для затримання, тягне кримінальну відповідальність у випадках умисного позбавлення життя або заподіяння тяжкого або менш тяжкого тілесного ушкодження. Законодавчо закріплено право на затримання особи, що вчинила злочинне діяння, потерпілими та іншими громадянами, поряд зі спеціально уповноваженими особами (ч. 3 ст. 35 Кримінального кодексу Республіки Білорусь) [37, с. 158-159].

Принципово важливою відмінністю Кримінального кодексу Білорусі є наявність статті 37 «Помилка в наявності обставин, що виключають злочинність діяння», яка говорить: «Якщо внаслідок омани особа вважала, що перебуває в стані необхідної оборони або крайньої необхідності, або здійснювала затримання особи, що вчинила злочин, але зважаючи на обставини справи не повинна була та не могла усвідомлювати відсутність обставин, що виключають злочинність діяння, її дії оцінюються за правилами статей 34, 35, 36 Кодексу (тобто як вчинені при зазначених обставинах) [37, с. 168].

Якщо в обстановці, що склалася особа повинна була та могла передбачити відсутність обставин, що виключають злочинність діяння, вона підлягає відповідальності за заподіяння шкоди через необережність» [37, с. 169]. Наявність зазначеної норми в кримінальному законі

Білорусі дозволяє говорити про його кращу опрацьованість у порівнянні із кримінальними кодексами інших країн СНД.

Статтею 29 Кримінального кодексу Литви «Затримання особи, що вчинила злочинне діяння» запроваджена спроба детального регламентування меж правомірності заподіяння шкоди при затриманні. Так, наприклад, у частині першій цієї статті зазначено: «особа не підлягає відповідальності згідно зі цим Кодексом за діяння, якщо при переслідуванні, затриманні, припиненні втечі або інших діях завдала майнової шкоди невеликої тяжкості, а так само тяжку шкоду здоров'ю через необережність особі, що вчинила злочинне діяння та активно намагається уникнути затримання, а також при затриманні на місці злочину особи, що вчинила умисне вбивство або замах на вбивство – за тяжку шкоду здоров'ю, якщо іншими засобами затримати особу, що вчинила злочинне діяння, не представлялося можливим». Там же здійснена ще одна спроба, але вже законодавчого розмежування затримання та необхідної оборони: «відносно особи, що здійснила опір при затриманні особи, що вчинила злочинне діяння, застосовуються правила необхідної оборони, передбачені статтею 28 цього Кодексу» [95, с. 144-145]. Таким чином, законодавчо закріплено, що опір при затриманні повинен оцінюватися саме за правилами необхідної оборони, як менш суворий (у тому числі, за литовським законодавством) для правомірно діючих осіб.

На наш погляд, детальне регламентування зазначеної норми, хоча й не здатне охопити особливості всіх життєвих ситуацій, проте, у явних випадках, таких як вбивство, дозволяє заподіювати затримуваному шкоду аж до умисної тяжкої шкоди здоров'ю. Це дозволяє особі, що здійснює затримання, не витратити час на вибір відповідних до вчиненого злочину заходів.

Слід зазначити, що литовський законодавець обґрунтовано передбачив можливість заподіяння матеріальної шкоди затримуваному в процесі затримання. Причому ступінь (розмір матеріального збитку) цієї шкоди не деталізована, що дозволяє зробити висновок про його незлочинність у будь-якому розмірі.

Для нашого дослідження представляє інтерес і стаття 31 Кримінального кодексу Латвійської Республіки «Затримання із заподіянням особі шкоди» [94, с. 70-71]. На думку вчених, у ній змішані поняття заподіяння шкоди при затриманні та необхідній обороні [52, с. 143]. У частині першій зазначеної статті вказано: «затриманням із заподіянням особі шкоди визнається дія, спрямована проти особи, що вчиняє або вчинила злочинне діяння. Кримінальна відповідальність за цю дію не наступає, якщо не допущена явна невідповідність заподіяної особі шкоди характеру діяння, непокори або опору» [94, с. 70-71].

Вчені-правознавці вважають, що «латвійський законодавець перестарався, прагнучи передбачити умови правомірності заподіяння шкоди при затриманні. Поняття «явної невідповідності» носить оціночний характер і може служити підставою для свавілля того, хто застосовує це право. Включення ж у текст норми вказівки на опір зводить нанівець спробу виділення зазначеного обставини з необхідної оборони» [6, с. 96].

У світлі викладеного, не позбавлена недоліків і диспозиція статті 38 КК України, де, зокрема, зазначено, що «не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин».

Таким чином, виходить, що заподіювати шкоду при затриманні особи, що вчинила злочин навіть у недалекому минулому вже не можна. Однак, А. М. Ришелюк дещо розширює межі її дії: «затримання здійснюється безпосередньо після вчинення злочину. Вжитий у законі термін «безпосередньо» не слід розуміти у тому сенсі, що особа, яка вчинила злочин, може бути затримана лише на місці вчинення злочину відразу ж після його вчинення. Положення статті 38 КК України поширюється також на випадки, коли така особа залишила місце злочину, а потерпілий або інші особи змушені були здійснювати її переслідування і затримали її через деякий

час поза місцем вчинення злочину» [56, с. 118]. На думку академіка Ю. В. Бауліна, затримання може бути вчинене лише в момент або безпосередньо після вчинення злочинного посягання. Тому затримання, здійснене через якийсь час, тобто не безпосередньо після вчинення злочинного посягання, є неправомірним [41, с. 281].

Якщо особа, яка здійснює затримання, внаслідок опору особи, яка вчинила злочин, не могла за обставинами справи усвідомлювати невідповідність вжитих нею заходів обстановці затримання, відповідальність за перевищення заходів, необхідних для затримання, не настає [56, с. 119].

Крім того, стосовно до факту затримання особи, що вчинила злочин, прийнято говорити про затримання дійсного злочинця. Вчені вважають, якщо ж потерпілий сумлінно помиляється щодо злочинності вчиненого або особи злочинця, то питання про відповідальність за необґрунтоване заподіяння шкоди має вирішуватися за правилами затримання так званого уявного злочинця, що аналогічні правилам про уявну оборону [41, с. 281].

Однак, на нашу думку, правова оцінка затримання уявного злочинця повинна здійснюватися на підставі відповідних доповнень до положень статті 38 КК України.

4.4. ІНШІ ВИДИ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ ПРИ ОБСТАВИНАХ, ЯКІ ПОМ'ЯКШУЮТЬ ПОКАРАННЯ

Кримінальне законодавство багатьох країн романо-германської правової сім'ї серед інших містить і такий привілейований склад як вбивство на прохання потерпілого.

Питання про доцільність виділення вбивства на прохання потерпілого як привілейованого одне із самих суперечливих у кримінальному праві, воно постійно перебуває в центрі гострих міжнародних етичних і медичних дискусій, не говорячи вже про власне кримінально-правові. Існує ряд наукових пропозицій на користь декриміналізації цього діяння та передачі права потерпілому самому вирішувати, чи приймати смерть від сторонньої руки [27, с. 370].

У вітчизняному кримінальному праві відповідна норма вперше з'явилася в Кримінальному уложенні 1903 року. Стаття 460 Уложення передбачала пом'якшення кримінальної відповідальності за вбивство, вчинене на наполегливу вимогу вбитого та з жалю до нього [83, с. 619].

Це положення не було сприйнято пізнішим законодавством, за виключенням спроби в Кримінальному кодексі УСРР 1922 року взагалі виключити кримінальну відповідальність за таке вбивство. Так, у примітці до статті 143 Кримінального кодексу УСРР 1922 року була вказівка на некараність вбивства, вчиненого на прохання потерпілого [106, с. 50].

Однак, ця норма була чинною лише до 3 січня 1923 року, коли була скасована [19, с. 388]. На думку професора І. І. Карпеця, цим самим у законодавстві була допущена інша крайність – така дія вважалася простим убивством, хоча у випадку надання отрути лікарем з жалю безнадійно хворому на прохання останнього повинна була йти мова про пом'якшувальні обставини [33, С 130].

Через майже сторіччя, сучасні медичні технології дозволяють продовжити не тільки життя хворого, але і його агонію. Тому, у ході реформи кримінального права довелося знову повернутися до цієї проблеми. Серед учених-юристів з'явилися прихильники введення в Кримінальний кодекс відповідного привілейованого складу вбивства, тим більше, що кримінальні кодекси країн «далекого» та «близького» зарубіжжя» мають подібні норми [85, с. 132; 90, с. 167; 91, с. 183-184; 99, с. 96; 107, с. 127; 111, с. 124]. Мова йде про ситуації, коли прохання або згода на позбавлення життя виходять безпосередньо від безнадійно хворого або іншим чином приреченої на смерть людини, яка перебуває в безпомічному стані, ще й зазнає нестерпних страждань. Саме цілям припинення цих страждань і слугує «легка смерть» (еутаназія). Передбачається, що винний у заподіянні смерті діє за мотивом співчуття.

У літературі таке умисне прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань називають різними термінами: «евтаназія», «ейтаназія», «еутаназія». Термін «еутаназія» вжито в частині третій статті 52 закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року [58]. Отже, його вживання у наукових дослідженнях набуло легального статусу [19, с. 387].

Термін «еутаназія» використаний Конгрегацією Віровчення в «Декларації про еутаназію» від 5 травня 1980 року. Текст Декларації передбачає будь-яке суб'єктивне визначення і остаточно роз'яснює зміст еутаназії: «Під словом еутаназія розуміється будь-яка дія чи, навпаки, бездіяльність, яке по своєму змісту чи наміру призведе до смерті, яка має за ціль усунути біль та страждання» [22]. Тобто в її прямому значенні, еутаназія – умисне вбивство за допомогою методу, який провокує найменші біль та страждання, виконане «з жалю» для того, щоб покласти кінець неможливим стражданням, чи для того, щоб уникнути тяжкості життя, яке вважається «нелюдським», «не достойним самої людини» [8, с. 34].

Натомість, на думку вчених-правознавців, еутаназія – це свідомо та умисно вчинювані діяння (дія чи бездіяльність) медичного працівника, які спрямовані на припинення нестерпних фізичних чи психічних страждань пацієнта та здійснюються за неодноразовим та однозначним проханням пацієнта чи його законного представника, які є повністю, об'єктивно та своєчасно інформовані про наслідки такого втручання, з метою припинення цих страждань, що має результатом смерть пацієнта [120, с. 9].

Інші вчені виділяють дещо відмінні ознаки еутаназії: «це умисні дії або бездіяльність медичного працівника, здійснювані відповідно до явно та недвозначно вираженого прохання інформованого хворого або його законного представника з метою припинення фізичних і психічних страждань хворого, який перебуває в загрозовому для життя стані, у результаті яких наступає його смерть. Поняття «інформований хворий», вживане в міжнародно-правових документах в галузі охорони здоров'я, означає пацієнта, який обізнаний про стан свого здоров'я, діагноз, прогноз розвитку захворювання та наслідках того або іншого лікування або відмови від нього» [47, с. 75].

У науковій літературі еутаназію класифікують на певні різновиди.

Поширеною є класифікація, згідно з якою, виділяють активну еутаназію – умисне заподіяння смерті хворому («метод наповненого шприца») та пасивну еутаназію – припинення будь-яких дій для підтримування життя важкохворого пацієнта («метод відкладеного шприца») [2, с. 27]. Різновидом активної еутаназії є інструментна еутаназія, тобто з допомогою спеціальних пристроїв. В контексті поняття пасивної еутаназії згадують про ортотаназію (припинення надзвичайних заходів по відношенні до хворого, визнаного уже невиліковним, хоча і надмірно не страждаючим) та дистаназію (продовження життя хворого у будь-який спосіб) [30, с. 149].

Поділ еутаназії на активний та пасивний види дає підстави окремим науковцям вважати, що лише активна еутаназія може бути розцінена як повноцінна, тоді коли пасивна еутаназія взагалі не може розглядатись як різновид еутаназії, оскільки за своєю спрямованістю такі дії медичного працівника не мають прямого умислу умертвити невиліковно хвору особу, а лише по збавити її від страждань [74].

Ще одна класифікація еутаназії здійснюється залежно від можливості пацієнта висловити свою згоду на її проведення. Виділяють: добровільну, недобровільну і примусову еутаназію [29, с. 152].

Добровільна еутаназія здійснюється свідомій людині на її прохання, а недобровільна, коли хворий через свій важкий стан не може висловити прохання про еутаназію, тому таке прохання висловлюється законним представником хворого, або збігається з думкою медицини (підґрунтям цього прохання є нібито вищі інтереси хворого). Примусова еутаназія передбачає

умертвіння наперекір волі хворого, всупереч його бажанню. Цей вид еутаназії кваліфікують як злочин проти людства, і до медицини він може мати тільки формальне відношення [35].

В рамках добровільної еутаназії виділяють і автоеутаназію, під якою розуміють добровільне припинення пацієнтом свого життя, яке здійснено за допомогою спеціальних засобів, з метою припинення своїх страждань [34, с. 182]. Окремо виділяють «Самогубство, асистоване лікарем» – має місце тоді, коли лікар тільки допомагає невиліковно хворій людині покінчити з життям [2, с. 28].

Німецький професор Г. Вольфсласт виділяє також непряму еутаназію, тобто неумисне, але усвідомлене як можливість скорочення життя в результаті якої-небудь медичної дії [17, с. 390].

Прихильники еутаназії нерідко обґрунтовують свою позицію посиленнями на «природні», «невідчужувані», «конституційні», суб'єктивні права, «основні права та свободи людини» тощо. Так, професор Г. Йонас вважає, що за хворим може бути визнане право на смерть як доповнення найважливішого права – права на життя, тому що життя завершується смертю [124].

Деякі дослідники еутаназії доходять висновку, що «конституційне встановлення права на життя логічно означає юридичне закріплення права людини на смерть. Якщо право на життя належить до особистих прав людини, його реалізація здійснюється нею індивідуально та самостійно, незалежно від волі інших», «питання життя та смерті юридично повинно вирішуватися людиною індивідуально, без участі інших осіб» [23, с. 52]. Право на життя припускає можливість людини самостійно розпорядитися своїм життям, у тому числі добровільно ухвалити рішення щодо строків і способах його припинення, право на життя юридично закріплює і його межі, тобто право на самогубство [23, с. 53].

Однак конституційне закріплення права на життя не означає автоматичне закріплення права на свою «протилежність» – смерть. Стаття 27 Конституції України про невід'ємне право на життя переслідує конкретну мету: заборонити довільне позбавлення життя будь-якої людини, до якої б нації, раси, етнічної групи вона не належала, незалежно від будь-яких ознак, якостей, властивостей, вчинків людини [1]. Ми згодні з позицією, що закріплення в законі права на життя в жодному разі не переслідує мету законодавчого закріплення й права на смерть [47, с. 76]. Представляється неправильним обґрунтовувати еутаназію лише з позицій формальної логіки.

У кримінально-правовій літературі можна зустріти й інші точки зору. Так, професор Г. М. Борзенков хоча й визнавав юридично незаперечним таке право людини, однак вважав, що посиленням на нього еутаназію виправдовувати не можна. Дане право, на думку професора, не може бути делеговано ні лікареві, ні близьким родичам, ні іншим особам. Вчений вважав, що «ніхто не має права здійснювати смертний вирок, винесений людиною самому собі. Еутаназія – теж убивство. Пом'якшуючі ж обставини такого вбивства, включаючи мотиви, якщо вони дійсно мали місце, можуть бути враховані при призначенні покарання» [48, с. 144].

Ще на початку минулого століття, професор М. С. Таганцев, аналізуючи прогалини законодавства, відзначав, що «у тих випадках, коли з яких-небудь міркувань вчинення злочинного діяння, наприклад, убивства за згодою, визнається за законом караним, ця згода тим не менш повинна впливати на зменшення відповідальності» [75, с. 120]. Професор С. В. Познишев основну увагу приділяв суб'єктивній оцінці такої згоди та вважав, що відповідальність може бути пом'якшена тільки за вбивство, вчинене з одного тільки жалю [63, с. 159].

На думку професора С. В. Познишева, кримінально релевантним (адекватним) являлося волевиявлення жертви:

1. дане серйозно, що виражало обмірковане рішення суб'єкта;
2. дане добровільно, а не в силу якого-небудь примусу;
3. не вирване обманом, а дане з розумінням наслідків діяння, на яке дається згода;

4. дане особою осудною;
5. згода повинна бути дане не по вчиненню, а до вчинення діяння» [63, с. 159].

Цей перелік вважався вичерпним, і відсутність хоча б однієї з умов переводило діяння в розряд злочинів.

Інакше оцінював ознаки згоди професор Л. С. Белогриц-Котляревський. Головним в оцінці волевиявлення потерпілого він вважав спрямованість дій того, хто спричиняв шкоду. Цей висновок дав підставу для виділення наступних умов допустимості згоди:

«1) правоздатність того, хто виражає згоду в момент її давання, що передбачає не тільки загальну юридичну дієздатність особи, але й спеціальне право розпорядження даним благом;

2) добровільність згоди;

3) згода повинна носити серйозний характер. Виражене в жарт або нерішуче під впливом хворобливого або гнітючого в дану хвилину стану, згода постраждалого повинна залишатися поза всяким впливом на відповідальність винного;

4) різноманіття форм вираження згоди;

5) діяння не повинно містити в собі посягання на інтереси суспільні або державні; воно повинно торкатися лише приватних інтересів» [7, с. 249-250].

До форми вираження згоди і наука, і практика підходили лояльно: юридично значущою визнавалося не тільки письмова, але також словесна та конклюдентна згода. Якщо суб'єкт чинив діяння, помилково покладаючись на волю потерпілого, питання про кримінальну відповідальність пропонувалося розглядати за загальними правилами про значення помилки в кримінальному праві.

І слід зазначити, що у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї саме прохання потерпілого найчастіше виділяється як важлива ознака досліджуваного привілейованого складу вбивства. Так, у параграфі 77 Кримінального кодексу Австрії «Вбивство на вимогу жертви» зазначено, що «всякий, хто вбиває іншу людину за її серйозною і наполегливою вимогою, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років» [85, с. 132].

Параграф 239 Кримінального кодексу Данії визначає, що «будь-яка особа, яка вбиває іншу особу за висловленим проханням останньої, підлягає тюремному ув'язненню на будь-який строк, що не перевищує трьох років, або простому ув'язненню на строк, не менш чим шістдесят днів» [91, с. 183-184].

У статті 143 Кримінального кодексу Іспанії говориться, що карається «той, хто заподіює або активно сприяє заподіяння смерті іншій людині, за її настійним, серйозним і ясним проханням, якщо жертва страждала від важкої хвороби, яка б безперечно призвела би до смерті або такої, що заподіювала їй постійні тяжкі страждання» [92].

Неоднозначною представляється стаття 202 Кримінального кодексу Японії «Участь у самогубстві та вбивстві за згодою» [111, с. 124]. В одну норму об'єднано три склади, зокрема, у статті зазначено, що «той, хто підготував людину до вбивства, або надав їй допомогу в самогубстві, або вбив людину на її настійну вимогу або з її згоди, карається позбавленням волі із примусовою фізичною працею або тюремним ув'язненням на строк від шести місяців до семи років» [111, с. 124].

Не має однозначного перекладу в спеціальній літературі параграф 216 Кримінального кодексу ФРН. Так, у Кримінальному кодексі Федеративної Республіки Німеччини, випущеному в 2003 році за редакцією професора Д. А. Шестакова, мова йде про вбивство на прохання потерпілого, яке підлягає покаранню позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років для того, «хто вбиває іншу особу в результаті категоричного та наполегливого прохання потерпілого позбавити його життя» [107, с. 127].

У широко відомій монографії професора А. Е. Жалинського «Сучасне німецьке кримінальне право» параграф 216 Кримінального кодексу ФРН озаглавлений як «Умертвіння на прохання» і мова йде про відповідальність того, «хто умертвляє іншу особу (zur Totung bestimmt worden) під впливом чітко вираженого та серйозного прохання потерпілого позбавити його життя» [27, с. 370]. Професор А. Е. Жалинський зазначає, що «прохання або вимога особи, яка вирішила померти означає більше, ніж згода зі смертю, і повинна бути звернена до певної особи або громадськості, тобто невизначеної групи осіб. Виразність означає, що вимога є однозначною та безсумнівно містить у собі бажання бути умертвленим. Серйозність вимоги полягає в тому, що вона визначена вільною волею та свідомо цілеспрямована на досягнення смерті» [27, с. 371].

Верховний Суд ФРН із цього приводу так сформулював свою позицію: «Ознака серйозності (Ernst lich ke it) припускає тільки таку вимогу, яка ґрунтується на вільному від помилок волевиявленню. Потребуюча своєї смерті людина повинна мати здатність ухвалювати рішення (Urteilkraft), щоб значення та наслідки свого рішення розглянути та зрозумілим чином зважити» [27, с. 371].

Однак, врешті решт, за ініціативою німецьких законодавців Бундестаг 6 листопада 2015 року, проголосував за ухвалення закону, який дозволяє за низки умов допомагати людям, які бажають добровільно піти з життя. Так, відповідно до закону, громадяни, в тому числі родичі невеличково хворого, мають право сприяти проведенню еутаназії «на індивідуальній основі, виходячи з альтруїстичних мотивів». Водночас закон забороняє сприяти еутаназії на комерційній основі. Порушнику цього розділу закону загрожуватиме до трьох років позбавлення волі [78].

Іноді до прохання як ознаки складу злочину додається і вказівка на мотив співчуття або жалості до потерпілого. Так, у статті 114 Кримінального кодексу Швейцарії «Убивство на прохання потерпілого» зазначено, що карається тюремним ув'язненням той, «хто за вартими уваги мотивами, а саме з співчуття вбиває людину за її серйозною і наполегливою вимогою» [109, с. 161].

Кримінальний кодекс Польщі, у статті 150 встановив, що той, «хто вчиняє убивство людини на її прохання та під впливом співчуття до неї, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років» [100, с. 126].

Кримінальний кодекс Польщі зберіг привілейований склад вбивства людини на її прохання та під впливом співчуття до нього (параграф 1 ст. 150), що був у такій же редакції в статті 150 Кримінального кодексу Республіки Польща 1969 року. Крім того, у статтю 150 чинного Кримінального кодексу Польщі був введений параграф 2, відповідно до якого суд у виняткових випадках вчинення такого вбивства може застосувати надзвичайне пом'якшення покарання та навіть відмовитися від його призначення. По суті, у 1997 році введенням зазначеної норми Польща зробила крок до легалізації еутаназії [100, с. 33]. Однак, доктрина польського кримінального права відмовляє людині в праві на смерть, визнаючи, що людське життя є благом, значення якого не можна розглядати лише в категоріях індивідуальних. Воно має соціальну цінність, і ніхто не повинен розпоряджатися своїм життям довільним способом [68, с. 398-399]. Так, професор Я. Варилевський зауважує, що гасіо legis кримінально-правової заборони еутаназії слід виводити з необхідності охорони людському життя, яке має першорядне значення в ієрархії правових цінностей [125, S. 77].

Незважаючи на традиції ігнорування в радянському законодавстві норми про вбивство на прохання потерпілого, деякі країни колишнього СРСР активно включилися в процес формування законодавства, присвяченого еутаназії.

Термін «еутаназія» включено в статтю 148 Кримінального кодексу Молдови «Позбавлення

життя за бажанням особи (еутаназія)», де зазначено, що: «Позбавлення життя особи у зв'язку з невиліковною хворобою або нестерпністю фізичних страждань за бажанням особи, або у відношенні неповнолітнього, його родичів, карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років» [99, с. 96].

Серед новел, що мають відношення до даної категорії злочинних діянь, слід виділити статтю 110 Кримінального кодексу Грузії, яка встановлює відповідальність за вбивство на прохання жертви. Вказавши, що умисне позбавлення життя за наполегливим проханням жертви й у зв'язку з її дійсною волею, вчинене з метою звільнення вмираючого від сильних фізичних болів, є вбивством і тягне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років (як і при доведенні до самогубства) [90, с. 167], грузинський законодавець тим самим висловив своє неприйняття ідеї про законодавче закріплення права людини самому розпоряджатися своїм життям (еутаназією) [90, с. 42].

Зазначена позиція знаходить підтримку серед сучасних дослідників, у тому числі, російських. Так, професор С. В. Бородин пропонував включити в Особливу частину Кримінального кодексу Російської Федерації норму, що передбачає більш м'яке покарання за умисне позбавлення життя безнадійно хворої людини з метою пом'якшення її страждань. Причому ще більш м'яке покарання пропонувалося за позбавлення життя, виконане за проханням померлого [9, с. 34].

І хоча тепер у Кримінальному кодексі Російської Федерації немає відповідної норми, у статті 106 проекту Кримінального кодексу Російської Федерації, прийнятого Державною Думою в першому читанні, ознаки відповідного складу злочину були сформульовані у такий спосіб: «Позбавлення життя зі співчуття до потерпілого (еутаназія) у зв'язку з його важкою невиліковною хворобою та (або) нестерпними фізичними стражданнями за умови його добровільного на те волевиявлення» [49, с. 58].

Однак, існує також і низка держав, у яких питання еутаназії віднаходять своє легальне позитивне вирішення. Першість у питанні легалізації еутаназії сьогодні займає Голландія, в якій 2 квітня 2002 року був прийнятий «Закон про припинення життя за бажанням чи допомогу в самогубстві», яким було легалізовано можливість здійснення асистованого суїциду та еутаназії [122]. Треба відмітити, що цей закон накладає суворі обмеження на проведення еутаназії. Пацієнт повинен страждати від невилікового захворювання і кілька разів звертатися з проханням еутаназії до лікарів, які, у свою чергу, зобов'язані провести консилиум і, в разі позитивного рішення, вдатися до заведеної форми умертвіння пацієнта. Крім того, пацієнти можуть залишити письмове прохання лікареві на той випадок, якщо вони будуть занадто хворі фізично чи психічно, щоб прийняти таке рішення. При цьому з закону вилучили дозвіл звертатися по еутаназію дітям від дванадцяти років. До досягнення шістнадцятирічного віку такі пацієнти можуть піти з життя лише з дозволу батьків [122].

У Бельгії закон визнає еутаназію як «правочинну дію» за певних обставин. Парламент цієї держави 23 вересня 2002 року прийняв закон, згідно з яким лікареві дозволяється умертвляти невиліковно хворого пацієнта за умови, що пацієнт письмово, багаторазово, добровільно, вдома й без жодного тиску засвідчить своє бажання померти. Такий документ може скласти сам хворий або ж за посередництвом третьої особи, яку він обере і яка обов'язково мусить бути матеріально незацікавленою у його смерті [122].

У колі романо-германської правової сім'ї є ще кілька держав, які не визнають характеру злочинного діяння за пасивною еутаназією. Так, у згадуваних Швейцарії, Німеччині, Швеції й Фінляндії пасивна еутаназія перебуває за межами правового переслідування. Японія має спеціальну процедуру здійснення пасивної еутаназії [122]. Варто також відзначити й той факт, що перший крок щодо легалізації пасивної еутаназії зробили також і парламентарії Франції.

Так, у грудні 2004 року вони переважною більшістю голосів схвалили законопроект, яким пропонують легалізувати пасивну еутаназію. Істотною особливістю цього закону є наявність у ньому права невеликовно хворого пацієнта вимагати припинити лікування, а також можливість застосування лікарями сильних знеболюючих засобів, навіть якщо ті прискорюють смерть пацієнта [115].

В Україні, попри незаперечне право будь-якої людини на гідну смерть, підтвердженого, до речі, Декларацією прав людини, суспільство ще не скоро буде готовим до його закріплення на законодавчому рівні. Адже рівень розвитку системи охорони здоров'я у державі ще далекий від стандартів високо розвинутих постіндустріальних країн світу. Тож небезпека помилкового діагнозу і, як наслідок цього, неправомірне застосування еутаназії, є особливо вірогідними [8, с. 37].

Однак, українські дослідники права не залишилися осторонь проблеми еутаназії [2; 8; 18; 19; 20; 24; 36; 40; 76; 117; 120].

Справа в тому, що український законодавець однозначно виявив своє негативне ставлення до можливості легалізації еутаназії. Так, при підготовці однієї із перших редакцій проекту Цивільного кодексу України лунали пропозиції щодо легалізації пасивної форми еутаназії. Однак у кінцевому варіанті така пропозиція не віднайшла свого місця. При цьому, частина четверта статті 281 ЦК України містить положення, згідно з якими «забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя» [118]. Регламентація щодо заборони здійснення еутаназії міститься також у статті 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», в якій передбачено, що медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії [58]. Проте, ми погоджуємося з думкою вітчизняних правників, що така регламентована заборона еутаназії не буде мати ефекту без чіткої криміналізації такого суспільно-небезпечного діяння нормами Кримінального кодексу України, його конкретизації та деталізації [19; 120]

Вченими-правознавцями наголошується на необхідності відмежування права на еутаназію від права пацієнта відмовитись від лікування чи будь-якого іншого медичного втручання, що регламентується частиною четвертою статті 284 ЦК України [118], статтею 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [58]. Проблема полягає в тому, що така близькість вказаних юридичних можливостей спонукає окремих науковців вважати, що легітимована можливість відмовитись від лікування на будь-якій стадії є першою основною дією здійснення пасивної еутаназії [71, с. 9].

Однак, ці поняття є близькими але не тотожними, справа в тому, що відмова пацієнта від лікування за своїм змістом не спрямована на припинення власного життя. Акцент в цьому випадку ставиться здебільшого на небажання людини медичного втручання взагалі, що зумовлюється іншими чинниками. Насправді, не можна погодитися із думкою, що відмовляючись від лікування, людина здійснює своє повноваження розпоряджатись власним життям, оскільки цим повноваженням, так само як і правом на смерть, людина законодавчо не наділена [120].

Згадуване вище положення статті 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», про заборону здійснення еутаназії медичним працівникам, на думку професора В. К. Грищука, викликає два застереження. Перше стосується кола суб'єктів заборони. Вченому видається неправильним підхід, коли пряма заборона здійснення еутаназії стосується лише медичних працівників, а про фармацевтичних працівників та інших осіб нічого не сказано [19, с. 388]. Очевидно, що така формальна заборона має стосуватися всіх без винятку суб'єктів. Друге застереження стосується відсутності в згаданій частині третьої статті 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» вказівки на відповідальність за порушення заборони еутаназії [19, с. 388].

Треба погодитися з думкою професора В. К. Грищука, що у сучасній теорії кримінального права України та у правозастосувальній практиці визнано, що згода іншої людини на позбавлення її життя або наявність її прохання про позбавлення життя не усуває протиправності діяння, спрямованого на позбавлення життя такої людини, і не звільняє суб'єкта, який це вчинить, від кримінальної відповідальності. Однак виникає питання про кваліфікацію еутаназії за відповідною статтею Особливої частини КК України [19, с. 389].

Дослідник кримінально-правової природи позбавлення життя людини на її прохання Я. О. Триньова пропонує новий підхід до кримінально-правової оцінки позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї [76, с. 305]. Цей підхід ґрунтується, по-перше, на тому, що не будь-яке умисне спричинення смерті є вбивством, а лише насильницьке; по-друге, на тому, що обов'язковою ознакою насильства є застосування щодо особи фізичної або психічної сили проти її волі.

Дослідник вважає, що визнання позбавлення життя людини із співчуття до неї вбивством не враховує однієї важливої обставини: вбивство – це виключно насильницьке діяння. Щодо позбавлення життя людини на її прохання із співчуття до неї цього не сказано, адже вона сама просить про це. Тому вона пропонує визнати позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї самостійним злочином проти життя і віднести його до окремої групи цих злочинів – умисне ненасильницьке спричинення смерті [76, с. 305].

На нашу думку, зазначена пропозиція є недостатньо вдалою. Далеко не завжди вбивство, в тому сенсі як його прийнято розуміти у кримінальному праві, супроводжується насильством. Приклади очевидні – вбивство шляхом бездіяльності (в рамках нашого дослідження, це може бути невведення життєво необхідної ін'єкції тяжкохворому пацієнту, що призвело до його смерті), смертельне отруєння потерпілого (як ілюстрація, потерпілий може бути введений в оману щодо властивостей того медичного препарату, який йому пропонує винний як такий, що приведе до поліпшення стану здоров'я потерпілого, а, насправді, такий препарат є отрутою і веде до смерті останнього) тощо. Отож, на нашу думку, позбавлення життя людини на її прохання, однозначно, є вбивством.

Однак, не можна не погодитися з точкою зору Я. О. Триньової, що суспільна небезпечність цього діяння, беручи до уваги якісний стан об'єкта на який воно посягає (невиліковна хвороба), бажаність настання смерті для людини (потерпілого), яка терпить страждання, що обумовлює ненасильницький характер злочину, а також відсутність його суспільно-шкідливої мотивації (метою виконавця цього злочину є позбавлення хворого від страждань шляхом заподіяння йому смерті, яка у своїй основі вона не є соціально небезпечною, однак, суб'єкт вдається до забороненого способу досягнення мети), є значно меншою в порівнянні з вбивством [76, с. 307].

Це ще одне підтвердження того, що позбавлення життя потерпілого на його прохання слід кваліфікувати як вбивство, але як вбивство привілейоване.

Не можна також погодитися з позицією, що була висловлена в юридичній літературі стосовно можливості кваліфікації бездіяльності винного у так званій пасивній еутаназії як ненадання допомоги хворому (статті 136 і 139 КК України) [105, с. 455; 57, с. 301; 43, с. 255].

Слушною видається твердження вченого-правознавця В. І. Касинюка, який вважає, що у частині другій статті 139 КК України, де встановлено відповідальність за ненадання допомоги хворому, що спричинило смерть або інші тяжкі наслідки, між ненаданням допомоги і цими наслідками має бути встановлено причинний зв'язок. Однак, якщо надання допомоги все одно не могло запобігти настанню вказаних наслідків, медичний працівник відповідає за частиною першою статті 139 КК України, за сам факт ненадання такої допомоги. Наслідки, що настали, не можуть бути поставлені йому в вину, оскільки тут між ненаданням допомоги і цими наслід-

ками немає причинного зв'язку [42, с. 64].

Ми переконані, що прагнення до смерті самого невиліковно хворого потерпілого через фізичні та психічні страждання та його прохання до інших осіб щодо спричинення йому смерті та відповідні дії винного, який через співчуття та жаль до потерпілого погоджується та вчиняє його вбивство, однозначно вказує на прямий умисел при вчиненні такого злочину (як по відношенню до діяння, так і до наслідків, що настали). Це стосується як активної, так і пасивної форми еутаназії, і не може кваліфікуватися ні за статтею 136 або 139 КК України.

Одним з альтернативних проектів Кримінального кодексу України було передбачено ще декілька привілейованих видів вбивств [66, с. 7].

Зокрема, пропонувалося ввести відповідальність як за привілейований склад за умисне вбивство «із помсти, викликаного захворюванням з вини потерпілого на наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, синдром імунодефіциту людини, венеричну хворобу» [66, с. 7].

Така пропозиція була відкинута, і на нашу думку, цілком справедливо. Віднесення самочинної розправи з потерпілим до пом'якшуючих обставин відкриває шлях до протиправного вирішення будь-яких випадків заподіяння шкоди особі. Якщо привілейованим буде вбивство через помсту за зараження тяжкою хворобою, то цілком логічно, що наступним кроком повинно було б бути віднесення до категорії привілейованих, наприклад, умисного вбивства із помсти за вбивство близького родича тощо. Введення такої норми до кримінального закону видається нам цілком неприйнятним.

Так само, це стосується пропозиції віднесення до привілейованих умисного вбивства «із ревнощів, за наявності достатніх для неї підстав» [66, с. 7]. Абсолютно зрозуміло, що самі по собі ревнощі (навіть «за наявності достатніх для неї підстав»), без сильного душевного хвилювання, такого як передбачено у статтею 116 КК України не можуть бути підставою для пом'якшення відповідальності за умисне вбивство.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 4

1. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Авраменко. – Львів, 2008. – 19 с.
2. Анікіна Г. В. Перспективи легалізації еутаназії в Україні / Г. В. Анікіна // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 25-34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09agvevu.pdf>.
3. Антонян Ю. М. Преступное поведение и психические аномалии / Ю. М. Антонян, с. В. Бородин; Под ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Спарк, 1998. – 214 с.
4. Бабий Н. А. Квалификация соучастия в убийстве матерью новорожденного ребенка / Н. А. Бабий // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции. – 2011. – № 4. – С. 64-71.
5. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Байлов. – Харків, 2005. – 20 с.
6. Байрамов Р. Р. Модернизация уголовного законодательства о причинении вреда при задержании лица, совершившего общественно опасное деяние (опыт стран ближнего зарубежья) / Р. Р. Байрамов, А. В. Никуленко // Юридическая наука: история и современность. – 2012. – № 7. – С. 92-97.
7. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права: Общая и особенная части / Л.С. Белогриц-Котляревский. – Киев: Южно-рус. кн-во Ф.А. Иогансона, 1903. – 626 с.
8. Борисевич Н. М. Проблема легалізації еутаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть / Н. М. Борисевич // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми перспективи вдосконалення): Матеріали II Всеукраїнської науково практичної конференції (м. Львів, 17-18 квітня 2008 року) / [упоряд. І. Я. Сенюта, Х. Я. Терешко]. – Львів: Львівський Обласний Благодійний Фонд, 2008. – 352 с. – С. 34-37.
9. Бородин С. Уголовно-правовые проблемы эвтаназии / С. Бородин, В. Глушков // Советская юстиция. – 1992. – № 9-10. – С. 34.
10. Буланов А. Ю. Роль смягчающих обстоятельств при квалификации преступлений и назначении наказания / А. Ю. Буланов. – М.: Камерон, 2005. – 272 с.
11. Вакалюк Е. С. Ответственность за убийство матерью новорожденного ребенка по уголовному законодательству стран дальнего зарубежья / Е. С. Вакалюк // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2012. – № 9. – С. 203-207.
12. Вирок по справі № 0517/1719/2012 від 10 серпня 2012 року Єнакіївського міського суду Донецької області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32322071>.
13. Вирок по справі № 244/22/13-к від 15 березня 2013 року Сніжнянського міського суду Донецької області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29940470>.
14. Вирок по справі № 419/3240/12 від 10 травня 2012 року Червоногвардійського районного суду м. Дніпропетровська / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24541277>.
15. Волженкин Б. В. Модельный Уголовный кодекс для государств-участников Содруже-

- ства Независимых Государств / Б. В. Волженкин // Государство и право. – 1996. – № 5. – С. 67-75.
16. Вольдимарова Н. Г. Уголовная ответственность за убийство при превышении пределов необходимой обороны: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право» / Н. Г. Вольдимарова. – М., 2003. – 27 с.
17. Вольфслас Г. Эвтаназия с позиций науки и судебной практики ФРГ. Сравнение с другими европейскими странами / Г. Вольфслас // Современное медицинское право в России и за рубежом: Сб. науч. тр. / Отв. ред.: О. Л. Дубовик, Ю.С. Пивоваров. – М.: ИНИОН, 2003. – 472 с. – С. 390-395.
18. Ворона В. А. Право на евтаназію як складова права людини на життя / В. А. Ворона // Право України. – 2010. – № 5. – С. 199-205.
19. Грищук В. К. Еутаназія: кримінально-правові проблеми / В. К. Грищук // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 13-14 лютого 2003 року) / гол. ред. коллег. П. М. Рабінович. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 563 с. – С. 387-390.
20. Грищук В. К. Еутаназія: суспільна та кримінально-правова оцінка / В. К. Грищук // Право України. – 2010. – № 9. – С. 110-119.; Довбуш О. Право на гідну смерть / О. Довбуш // Право України. – 2002. – № 10. – С.122-125.
21. Грубова Е. И. Проблемы ответственности за убийство матерью новорожденного ребенка в российском и зарубежном уголовном законодательстве: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / Е. И. Грубова. – Москва, 2009. – 27 с.
22. Декларація про евтаназію, прийнята Святою конгрегацією з Доктрини віри 5 травня 1980 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newadvent.org/library/docs_df80eu.htm.
23. Дмитриев Ю. А. Право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии / Ю. А. Дмитриев, Е. В. Шленева // Государство и право. – 2000. – № 11. – С. 52-59.
24. Домбровська О. Щодо правових аспектів легалізації евтаназії / О. Домбровська // Право України. – 2008. – № 10. – С. 19-24.
25. Драгоненко А. О. Співучасть у вчиненні вбивства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / А. О. Драгоненко. – Харків, 2011. – 19 с.
26. Дубинин Н. П. Генетика, поведение, ответственность: О природе антиобщественных поступков и путях их предупреждения / Н. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Политиздат, 1989. – 351 с.
27. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 560 с.
28. Зейгарник Б. В. Патопсихология / Б. В. Зейгарник. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Москва: Юрайт, 2012. – 367 с.
29. Зильбер А. П. Этюды медицинского права и этики / А. П. Зильбер. – М., 2008. – 848 с.
30. Иванюшкин А. Я. Профессиональная этика в медицине: (Философские очерки) / А. Я. Иванюшкин. – М.: Медицина, 1990. – 220 с.
31. Кабурнеев Э. В. Ответственность за убийство при превышении пределов необходимой обороны: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Кабурнеев Эдуард Валерьевич. – М., 2002. – 157 с.

32. Капинус О. С. Необходимая оборона и крайняя необходимость по уголовному законодательству зарубежных стран / О. С. Капинус // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2008. – № 3-5. – С. 40-44.
33. Карпец И. И. Уголовное право и этика / И. И. Карпец. – М.: Юрид. лит., 1985. – 256 с.
34. Кассихина Н. М. Проблемы эвтаназии / Н. М. Кассихина // Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности: Материалы 2-й Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 26 марта 2004 года) / под общ. ред. С. Г. Стеценко. – М.: Юрист, 2004. – 376 с. – С. 182-183.
35. Кемп Кеннет В. Эйтаназия / Кеннет В. Кемп [Перевод Ю. Кузнецовой] // Медицина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.creationism.org/crimea/text/44.htm>.
36. Кліванська А. Право на еутаназію крізь призму практики Європейського суду з прав людини / Кліванська А. // Юридичний вісник України. – 2013. – №28 (13-19 липня). – С. 14-15.
37. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / [Н. Ф. Ахраменка, Н. А. Бабий, А. В. Барков и др.]; Под общ. ред. А. В. Баркова. – Мн.: Тесей, 2003. – 1200 с.
38. Коновалова В. О. Юридична психологія: Підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – Х.: Право, 2008. – 240 с.
39. Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза / М. В. Костицкий. – Львов: Вища шк., 1987. – 141 с.
40. Котюк І. І. Правові та морально-етичні аспекти евтаназії та її альтернатив / І. І. Котюк, А. В. Мусієнко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – № 2. – С. 121-124.
41. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-е вид., перероб. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
42. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
43. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [О. М. Алієва, А. П. Бабий, Л. К. Гаврильченко, Т. О. Гончар, І. С. Доброход та ін.]; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – [7-е вид., перероб. і допов.]. – Х.: Одиссей, 2011. – 824 с.
44. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. – Х.: Право, 2012. – 392 с.
45. Кругликов Л. Л. Преступления против личности / Л. Л. Кругликов. – Ярославль: ЯрГУ, 1998. – 76 с.
46. Крылова Н. Е. Уголовное право современных зарубежных стран: Англии, США, Франции, Германии: Учебное пособие / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М.: Зерцало, 1997. – 188 с.
47. Крылова Н. Е. Уголовно-правовая оценка эвтаназии / Н. Е. Крылова // Современное право. – 2007. – № 1. – С. 75-80.
48. Курс уголовного права: В 5-ти т. / [Борзенков Г. Н., Зубкова В. И., Кузнецова Н. Ф. и др.]; Под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. – М.: Зерцало, 1999-2002. – Т. 3: Особенная часть. – 2002. – 468 с.
49. Курс уголовного права: В 5-ти т. / [Борзенков Г. Н., Комиссаров В. С., Крылова Н. Е. и др.]; Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 2002. – Т. 1: Общая часть. Учение о преступлении. – 2002. – 611 с.

50. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии: Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Психология» / А. Н. Леонтьев. – Москва: Смысл, 2000. – 509 с.
51. Марчак В. Я. Емоційні стани і процеси як підстава обмеженої осудності / В. Я. Марчак // Борьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): Науково-практичний журнал. – 2009. – № 21. – С. 231–240.
52. Милуков С. Ф. Модернизация института задержания преступника: возможности использования зарубежного опыта / С. Ф. Милуков // Правовые реформы в современной России: значение, результаты, перспективы: Материалы научно-практической конференции, посвященной 50-летию юбилею юридического факультета Воронежского государственного университета (Воронеж, 20-21 ноября 2008 года). – Вып. 5. – ч. 5: Уголовное право, уголовный процесс и криминалистика / [отв. ред.: Ю. Н. Стариков]. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2009. – С. 136-144.
53. Милуков С. Ф. Новейшие подходы к изучению проблем правовой регламентации обстоятельств, исключающих преступность деяния / С. Ф. Милуков, А. В. Никуленко // Российский криминологический взгляд. – 2008. – № 3. – С. 310-319.
54. Модельный Уголовный кодекс: Рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых Государств: Принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств: Постановление от 17 февраля 1996 г. № 7-5 / Федеральный образовательный портал «Юридическая Россия» [Электронный ресурс] // Режим доступа к журн.: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241285>.
55. Молчанов Д. М. Соучастие в преступлении со смягчающими обстоятельствами: вопросы квалификации / Д. М. Молчанов // Системность в уголовном праве: материалы II Рос. Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая-1 июня 2007 г. / редкол.: В.С. Комиссаров (отв. ред.) [и др.]. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2007. – С. 277-279.
56. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [7-ме вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юрична думка, 2010. – 1288 с.
57. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К.: Атіка, 2005. – 1064 с.
58. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – ст. 19.
59. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. А. Остапенко. – Київ, 2003. – 17 с.
60. Петрова С. Е. Некоторые вопросы квалификации убийства матерью новорожденного ребенка (ст. 106 УК РФ) в аспекте системности уголовного права / С. Е. Петрова // Системность в уголовном праве: материалы II Рос. Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая-1 июня 2007 г. / редкол.: В.С. Комиссаров (отв. ред.) [и др.]. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2007. – С. 313-317.
61. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий: Учеб. пособие / К. К. Платонов. – М.: Высш. школа, 1981. – 175 с.
62. Побегайло Э. Ф. Борьба с тяжкими насильственными преступлениями и роль органов внутренних дел в ее осуществлении: криминологический и уголовно-правовой

- аспекты: Дисс. ... доктора юрид. наук в форме научного доклада, выполняющего также функции автореферата: 12.00.08 / Побегайло Эдуард Филиппович. – М., 1988. – 40 с.
63. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права / С. В. Познышев. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Изд. А. А. Карцева, 1912. – 653 с.
64. Полный курс уголовного права: В 5 томах / [под ред. А. И. Коробеева]. – М.: Юридический центр Пресс, 2008. – Том 2: Преступления против личности / [Горелик А. С., Иванов Н. Г., Князев С. Д. и др.]; под ред. А. И. Коробеева. – 2008. – 680 с.
65. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
66. Проект Кримінального кодексу України (підготовлений авторським колективом, на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В. М. Смітєнком, за завданням Комісії (тепер Комітету) Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О. Б. Матковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні) // «Іменем закону». – 16 травня 1997 року. – № 20. – С. 1-16.
67. Психология для юристов: Учебник / [И. И. Аминов, И. Ф. Колонтаевская, И. Б. Лебедев и др.]. – М.: Омега-Л, 2005. – 552 с., с. 147; Романов В. В. Юридическая психология / В. В. Романов. – М.: Юрист, 1999. – 488 с.
68. Рёрихт А. А. Эвтаназия в медицинском и уголовном праве Польши (Реферативный обзор) / А. А. Рёрихт // Современное медицинское право в России и за рубежом: Сб. науч. тр. / Отв. ред.: О. Л. Дубовик, Ю.С. Пивоваров. – М.: ИНИОН, 2003. – 472 с. – С. 396-402.
69. Рожнов А. Применение норм о преступлениях против жизни и здоровья / А. Рожнов, М. Князьков // Российская юстиция. – 1998. – № 11. – С. 45.
70. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб: Издательство «Питер», 2012. – 705 с.
71. Соловйов А. В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.В. Соловйов. – Л., 2004. – 17 с.
72. Сонник Г. Т. Психіатрія: Підручник / Г. Т. Сонник, О. К. Напреєнко, А. М. Скрипніков. – К.: Здоров'я, 2003. – 443 с.
73. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Л. Старко. – К., 2007. – 20 с.
74. Судо Ж. Эвтаназия / Ж. Судо // Крымский клуб биоэтики и экологии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bioeticsclub.narod.ru/russian/bioetics/read/js_euphtanasia.htm.
75. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции: в 2-х т. / Таганцев Н. С.; [сост. и отв. ред.: Н. И. Загородников]. – М.: Наука, 1994. – Т. 1: Часть общая. – 1994. – 380 с.
76. Триньова Я. О. Кримінально-правова природа та ознаки позбавлення життя людини на її прохання / Я. О. Триньова // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 року). – Том 1: Кримінальне, кримінально-виконавче право та кримінологія / [упоряд. Ю. О. Гурджі, А. М. Притула]. – Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2010. – 392 с. – С. 305-307.

77. Трясоумов М. А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с убийствами матерью новорожденного ребенка (ст. 106 УК РФ). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Трясоумов Михаил Александрович. – Екатеринбург, 2000. – 218 с.
78. У Німеччині дозволили евтаназію [Електронний ресурс] / LB.ua // Режим доступу до журн.: http://ukr.lb.ua/news/2015/11/06/320348_nimechchini_dozvolili_evtanaziyu.html.
79. Уголовное законодательство Норвегии / [Науч. ред. и вступ. ст. Ю. В. Голика; Пер. с норвежского А. В. Жмени]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с.
80. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учебное пособие / [Голованова Н. А., Еремин В. Н., Игнатова М. А. и др.]; Под ред. И. Д. Козочкина. – М.: Издательский дом «Камерон», 2004. – 528 с.
81. Уголовное право России: Особенная часть в двух полутомах / [Борзенков Г. Н., Кузнецова Н. Ф., Крылова Н. Е. и др.]; под ред. Г. Н. Борзенкова и В. С. Комиссарова. – М.: Зерцало-М, 2005. – Первый полутом. – 2005. – 456 с.
82. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / [Волкова Т. Н., Грачева Ю. В., Ермакова Л. Д. и др.]; под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, А. И. Рарога, А. И. Чучаева. – [Изд. доп.] – М.: Инфра-М: Контракт, 2005. – 735 с.
83. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: С мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии представления Мин. Юстиции в Государственном Совете и журналов – особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. – С.-Петербург: Издание Н. С. Таганцева, 1904. – 1124 с.
84. Уголовный (Пенитенциарный) кодекс Эстонской Республики // Правовые акты Эстонии.- 2005. – № 17. – С. 1103-1220.
85. Уголовный кодекс Австрии / [Науч. ред., вступ. ст. С. В. Милюкова; предисл. Эрнста Ойгена Фабрици; пер. с нем. Л. С. Вихровой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 550 с.
86. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом Азербайджанской республики от 30 декабря 1999 г. Вступил в силу с 1 сентября 2001 г.: Перевод с азербайджанского / [науч. ред.: И. М. Рагимов (Предисл.); Пер.: Б. Э. Аббасов]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с.
87. Уголовный кодекс Албании, принят 29 апреля 1991 года [Електронний ресурс] / Уголовные кодексы мира // Режим доступу до журн.: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-albanii/22/>.
88. Уголовный кодекс Бельгии / [Науч. ред., предисл. Н. И. Мацнева; пер. с фр. Г. И. Мачковского]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 559 с.
89. Уголовный кодекс Голландии. Перевод с английского / [Науч. ред.: Б. В. Волженкин; Пер.: И. В. Миронова]. – [2-е изд.] – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 510 с.
90. Уголовный кодекс Грузии / [науч. редактирование З. К. Бигвава. Вступительная статья к. ю. н. доц. В. Ю. Михайлова. Обзорная статья д. ю. н. проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.
91. Уголовный кодекс Дании / [Науч. ред. С. С. Беляев; Пер. с дат. С. С. Беляева и А. Н. Рычевой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 228 с.
92. Уголовный кодекс Испании / [Под ред. и с предисловием Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова]. – М.: ИКД «Зерцало-М», 1998. – 218 с.
93. Уголовный кодекс Кыргызской Республики: Принят законодательным собранием Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 18 сентября 1997 г. / [авт. предисл. А. П. Стуканова, П. Ю. Константинова]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 350 с.

94. Уголовный кодекс Латвийской Республики. Принят 8 июля 1998 г. Введен в действие с 1 апреля 1999 г. С изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.: Перевод с латышского / [Науч. ред.: А. И. Лукашов (Пер.), Э. А. Саркисова]. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с.
95. Уголовный кодекс Литовской Республики / [Науч. ред. В. Павилониса; предисл. Н. И. Манцева; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамавичюса, А. Дракшене; пер. с лит. В. П. Казанскене]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 468 с.
96. Уголовный кодекс Республики Армения. Принят Законом Республики Армения от 18 апреля 2003 года. Введен в действие 1 августа 2003 года: Перевод с армянского / [науч. ред.: Е. Р. Азарян, Н. И. Мацнев; Пер.: Р. З. Авакян]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 450 с.
97. Уголовный кодекс Республики Болгария / [Науч. ред. А. И. Лукашова; Пер. с болг. Д. В. Милушева и др.; Вступ. ст. Й. И. Айдарова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 296 с.
98. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г. / [предисл.: И. И. Рогов]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с.
99. Уголовный кодекс Республики Молдова. Принят Парламентом Республики Молдова 18 апреля 2002 года, введен в действие 21 июня 2002 года. С изменениями и дополнениями на 19 декабря 2002 года / [Вступ. ст.: А. И. Лукашов]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.
100. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. А.Н. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова; вступ. статья Э. А. Саркисовой; пер. с польского Д. А. Барилевич]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 234 с.
101. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / [науч. ред., вступ. ст. С. В. Максимова; пер. с итал. В. Г. Максимова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 251 с.
102. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / [предисл. А. В. Федорова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 408 с.
103. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. С изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г. / Вступ. ст.: Гулямов З.Х., Рустамбаев М.Х., Якубов А.С. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 338 с.
104. Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой Российской Федерации 24 мая 1996 г. //Собрание законов Российской Федерации. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.
105. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Андрусив Г. В. и др.]; отв. ред. Яценко С. С., Шакун В. И. – К.: Правові джерела, 1998. – 1088 с.
106. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. (с измен. и дополнениями по 1-ое июня 1924 года и с алфав. указателем): [6-е офиц. издание]. – Х.: Юридическое Издательство Наркомюста УССР, 1924. – 104 с.
107. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / [науч. ред., вступ. ст. Д. А. Шестакова; предисл. Г.-Г. Йешека; пер. с нем. Н. С. Рачковой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 522 с.
108. Уголовный кодекс Франции / [Науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крыловой; предисл., пер. с фр. Н. Е. Крыловой]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 648 с.
109. Уголовный кодекс Швейцарии / [Вступ. ст. Ю. Н. Волкова; науч. ред., предисл., пер. с нем. А. В. Серебренниковой]. – [2-е изд.]. – СПб.: Юридический центр Пресс,

2002. – 348 с.
110. Уголовный кодекс Швеции. По состоянию на 1 мая 1999 года / [Науч. ред.: Н. Ф. Кузнецова; Ред. пер.: С. С. Беляев (науч. ред.)]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.
111. Уголовный кодекс Японии. С изменениями и дополнениями на 1 января 2002 г.: Перевод с японского / [Науч. ред.: А. И. Коробеев; Пер.: В. Н. Еремин]. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 226 с.
112. Улицкий С. Я. Убийство матерью новорожденного ребенка / С. Я. Улицкий // Актуальные проблемы государства и права на рубеже веков. Часть I: Материалы межвуз. науч. конф., посвящ. 40-летию юрид. факультета ДВГУ. – Владивосток, 1998. – С. 344-346.
113. Усова И. Психические отклонения, имеющие уголовно-правовое значение / И. Усова // Законность. – 1992. – № 3. – С. 41-43.
114. Учебный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [Дубовик О. Л., Жалинская-Рёрихт А. А., Жалинский А. Э. и др.]; Отв. ред. А. Э. Жалинский. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 1088 с.
115. Французы изменили клятве Гиппократу // Газета.Ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/2004/12/01/oa_141215.shtml.
116. Хапчаев С. Т. Понятие аффекта в правовой науке / С. Т. Хапчаев // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – № 8. – С. 17-23.
117. Харчук В. Право на еутаназію як особисте право людини / В. Харчук // Юридичний журнал «Юстиніан». – Режим доступу до журн.: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3477>.
118. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – ст. 356.
119. Чемеринский К. В. Объективная сторона убийства матерью новорожденного ребенка / К. В. Чемеринский // Современные научные исследования. – 2011. – № 2 (2). – С. 20-32.
120. Чорнобровий М. П. Еутаназія: pro et contra (філософсько-правовий підхід) / Чорнобровий М. П., Стефанчук Р. О., Лозінська С. В. // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 7-18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.km.ua/visnyk/693.pdf>.
121. Шевченко О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство матер'ю своєї новонародженої дитини автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Шевченко. – Х., 2011. – 20 с.
122. Эвтаназия и закон: где и почему ее разрешают // Тема дня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.temadnya.ru/spravka/30apr2002/1290.html>.
123. Hohmann O. Strafrecht. Besonderer Teil II / O. Hohmann, G. M. Sander. – [2 Aufl.]. – Munchen: C. H. Beck, 2011. – 341 s.
124. Szawarski Z. Samobojstwo: W poszukiwaniu definicji / Z. Szawarski // Etyka. – № 23. – W-wa; Poznan, 1988. – S.27-62.
125. Warylewski J. W sprawie prawnokarnego postrzegania eutanazji / J. Warylewski // Ibid. – 1999. – №. 3. – S.75-78.
126. Wessels J. Strafrecht. Besonderer Teil: [in 2 Bd.] / J. Wessels, M. Hettinger. – [22 Aufl.]. – Heidelberg: C. F. Muller, 1999. – B. 1. Straftaten gegen Personlichkeits und Gemeinschaftswerte. – 1999. – 317 s.

РОЗДІЛ 5. ВІДМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ВІД ІНШИХ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

5.1. «СПЕЦІАЛЬНІ» ВБИВСТВА ТА ІНШІ ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ

У сучасному кримінальному законі законодавець приділив багато уваги питанню охорони життя від злочинних посягань. Як вже зазначалося, у частині першій статті 115 КК України міститься загальна норма, що встановлює кримінальну відповідальність за основний склад умисного вбивства – воно визначено як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Однак, законодавець передбачив багато спеціальних норм (тобто таких, що містять всі ознаки загальної норми, але, крім того, мають й свої специфічні риси), в яких злочинним наслідком є заподіяння смерті іншій людині. Принаймні, у шістдесяти семи складах злочинів з різних розділів Особливої частини Кримінального кодексу України прямо чи опосередковано вказано на настання смерті потерпілого як наслідок злочинного діяння [10].

У кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї такі складі теж представлені досить широко. Так, у Кримінальному кодексу ФРН нараховується тридцять чотири складі злочинів, де прямо вказується на злочинний наслідок у виді смерті потерпілого [29]. У Кримінальному кодексі Франції таких складів злочинів – двадцять сім [30]. У Кримінальному кодексі Голландії дуже широко представлені складі злочинів, в яких жертва помирає в результаті конкретного насильницького або небезпечного злочину, наприклад, частина третя статті 282 Кримінального кодексу Голландії (незаконне позбавлення волі, що призвело до смерті), частина друга статті 282 а Кримінального кодексу Голландії (взяття заручника, що призвело до смерті), частина третя статті 300 Кримінального кодексу Голландії (фізичне насильство, що призвело до смерті), частина друга статті 302 Кримінального кодексу Голландії (фізичне насильство при обтяжуючих обставинах, що призвело до смерті), стаття 312 Кримінального кодексу Голландії (inter alia збройний розбій, що призвів до смерті). Розділ VII Книги Другої Кримінального кодексу Голландії (стаття 507 et seq.) містить багато злочинів цього типу [22].

Питання відмежування вбивства від інших видів так званих «спеціальних» вбивств, відмежування таких спеціальних вбивств між собою доволі часто були об'єктом дослідження для вчених, які вивчали різні аспекти злочинних посягань на життя людини [1, с. 6-49; 2, с. 372-399; 4; 5, с. 106-121; 14, с. 46-47; 18, с. 7; 32].

Певну систему розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті людини відтворила у своїй монографії «Теорія розмежування складів злочинів» дослідник Л. П. Брич [3, с. 554-590]. Так, вчена переконана, що найважливішим критерієм, за яким класифікують злочини проти життя (вбивства), передбачені в розділі II Особливої частини, є форма вини. Роль форми вини в розмежуванні складів злочинів, у яких

єдиним, основним чи додатковим безпосереднім об'єктом є життя людини, неоднакова стосовно різних складів злочинів. Для складів злочинів з однаковою формою вини вона є спільною ознакою. Водночас форма вини є розмежувальною ознакою між умисними і необережними злочинами, що заподіюють смерть людини [4, с. 182].

Злочини, передбачені статтями інших розділів Особливої частини, суб'єктивна сторона яких характеризується умисним відношенням винного до наслідків у вигляді смерті, які виступають ознакою основного чи кваліфікованого складу злочину перелічені у частині п'ятій пункту 17 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», як такі, що охоплюються поняттям «раніше вчинене умисне вбивство», в тому числі вбивства, відповідальність за які передбачена іншими статтями КК України (статті 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК України 2001 р.) [19]. Ці норми про умисні склади злочинів, де життя особи є основним або єдиним додатковим безпосереднім об'єктом, співвідносяться із загальною нормою про умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України), як спеціальні. В цьому випадку конкуренція є повною. Це норми про склади злочинів, що передбачені статтями: 112, ч. 2 ст. 115, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, 443 КК України та група норм про злочини, які прийнято називати умисними вбивствами з пом'якшуючими ознаками, що передбачені статтями: 116, 117, 118 КК України [4, с. 183].

Дослідник Л. П. Брич наголошує, що суб'єктивна сторона злочинів, передбачених усіма іншими статтями, як розділу II, так і інших розділів Особливої частини, до наслідків у вигляді смерті, що виступають ознакою основного чи кваліфікованого складу злочину, характеризується лише необережною формою вини. Також вчена вважає, що окремо потрібно розглянути особливості співвідношення названих складів злочинів, де життя особи є єдиним додатковим безпосереднім об'єктом, із кваліфікованим складом умисного вбивства (ч. 2 ст. 115 КК України). Конкуренція норм про ці склади злочинів, як загальної і спеціальної є частковою. З боку складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК України, вона може мати місце лише в частині окремих кваліфікуючих ознак [4, с. 183-184].

В цілому погоджуючись з позицією Л. П. Брич, вважаємо, що в кримінальних кодексах країн колишнього СРСР, так само як і у Кримінальному кодексі України умовну систему посягань на життя можна представити наступним чином – відносно основного складу так званого простого вбивства спеціальними виступають, по-перше, кваліфіковані та привілейовані види вбивств, тобто вчинені при обтяжуючих чи пом'якшуючих обставинах, по-друге, необережне вбивство та інші суспільно небезпечні діяння, наслідком яких, серед іншого, є необережне заподіяння смерті потерпілому (як правило, це пов'язано з порушенням певних правил або приписів), по-третє, це умисні посягання на життя спеціального суб'єкта, діяльність якого визначається чіткими рамками державних, службових та інших повноважень (державна, громадська діяльність, службові обов'язки, обов'язки з військової служби, діяльність щодо охорони громадського порядку, здійснення правосуддя, пов'язана з нааданням правової допомоги тощо), такі посягання у науковому середовищі часто називають спеціальними вбивствами [6]. Окрему групу, на нашу думку, складають злочини так званої міжнародної юрисдикції, передбачені розділом XX Особливої частини Кримінального кодексу України і більшістю кримінальних законів країн романо-германської правової сім'ї. Це ведення агресивної війни, порушення законів і звичаїв війни, поєднане з умисним вбивством, застосування зброї масового знищення, що спричинило загибель людей, геноцид.

Щодо першої групи, то вона була детально описана у попередніх розділах, і в питаннях їхньої кваліфікації у законодавстві країн романо-германської правової сім'ї спостерігається певна однаковість, викликана, насамперед, наявністю у кваліфікованих та привілейованих видів вбивств одного єдиного об'єкта злочину – життя людини.

У другій групі спеціальними відносно загальної норми про вбивство через необережність (ст. 119 КК України) є норми, де у складах закріплених у них злочинів життя особи виступає додатковим об'єктом, єдиним або в альтернативі з іншими особистими благами людини (здоров'ям...). Для цих складів злочинів властивою є однакова (необережна) форма вини, що характеризує суб'єктивне ставлення до всіх альтернативних наслідків. Це має місце, як у тих випадках, коли смерть як обов'язкова ознака складу злочину у диспозиції відповідної статті (частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу України названа прямо, наприклад, «загибель людей», «загибель кількох осіб», так і тоді, коли вона охоплюється поняттями «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» [4, с. 186]. Така сама ситуація спостерігається і у більшості кримінальних кодексів країн континентальної Європи.

Стосовно третьої групи, де потерпілим виступає особа, наділений державними, службовими та інших повноваженнями, то загальною відносно цих спеціальних норм є норма про кваліфікований склад умисного вбивства лише в частині ознаки, закріпленої у пункті 8 частини другої статті 115 КК України, що в більш загальних рисах вказує на правовий та соціальний статус потерпілого: «особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку». У названих спеціальних нормах зміст такої ознаки як потерпілий більш конкретизований порівняно зі змістом відповідної ознаки складу злочину, закріпленого у загальній нормі [4, с. 184]. В таких випадках при кваліфікації кримінальна відповідальність настає згідно зі спеціальною нормою.

Така позиція вітчизняного законодавця не завжди поділяється законодавцем зарубіжним. Так, у статті 221-4 Кримінального кодексу Франції Глави I «Про посягання на життя людини», в диспозиції якої викладені обставини, що обтяжують умисне вбивство, серед інших потерпілих із загальними ознаками, на штатт неповнолітнього або вагітної, перераховані особи, які наділені конкретними спеціальними повноваженнями. За пунктом 4 умисне вбивство (*meurtre*) карається довічним кримінальним ув'язненням, якщо воно вчинене відносно магістрату (поняття «магістрат» об'єднує як суддів, так і прокурорів), присяжного засідателя (що є членом журі в суді ассізів), адвоката, публічного службовця, представника закону, уповноваженого національної поліції, митниці, пенітенціарної адміністрації або будь-якої іншої особи, що володіє публічною владою, або особи, на яку покладений який-небудь обов'язок щодо публічної служби, при виконанні або у зв'язку з виконанням цих функцій або цих обов'язків, якщо статус потерпілого очевидний або відомий виконавцеві. За пунктом 5 відповідальність передбачена за те саме діяння відносно свідка, потерпілого або цивільного позивача з метою перешкодити повідомленню фактів, подаянню скарги або дачі показань у суді, або у зв'язку з повідомленими ним фактами, поданою скаргою або показаннями, даними в суді [30, с. 172-173].

Так само, Кримінальний кодекс Болгарії у статті 116 поряд з загальною нормою кваліфікованого вбивства «посадової особи, представника громадськості» (ч. 1 ст. 116 Кримінального кодексу Болгарії), в частині третій цієї статті передбачає відповідальність за «вбивство судді, прокурора, слідчого або особи зі складу Міністерства внутрішніх справ при виконанні або у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або функцій» [27, с. 94-95].

Тобто, французький та болгарський законодавці, на відміну від українського, не роблять різниці між кваліфікованим вбивством та так званім спеціальним вбивством з потерпілим, що має особливий статус.

Враховуючи те, що в Кримінальному кодексі України поряд з пунктом 8 частини другої статті 115 існують і норми, що встановлюють відповідальність за посягання на життя, передбачені статтями 112, 348, 379, 400, 443 КК України, а санкції всіх цих норм є тотожними, така різниця в підходах законодавців різних країн не є принциповою.

На нашу думку, наявність в українському кримінальному законі таких спеціальних норм

(статті 112, 348, 379, 400, 443 КК України), дає можливість через об'єкт посягання точніше встановити мотиви та мету злочинного посягання на життя, коли вбивство використовується як спосіб впливу на певні державно-владні відносини та інститути. Крім того, ці норми мають очевидно виражений превентивний характер. Тому їхня присутність у вітчизняному кримінальному кодексі є рисою більш обґрунтованою, у порівнянні з законодавством країн континентальної Європи.

Як вже зазначалося, з міжнародно-правової точки зору вбивство може відноситися до різних видів злочинної діяльності, таких як геноцид, злочин під час війни, злочин проти осіб, які користуються міжнародним захистом. Крім того, міжнародні договори використовують різні формулювання щодо даного діяння: «віроломне вбивство», «зрадницьке вбивство», «вбивство в будь-якій формі» [13, с. 338].

У рамках міжнародно-правового поняття злочинів проти людства можна виділити два склади, що передбачають встановлення відповідальності за вбивство: вбивство як спосіб вчинення геноциду (ст. 442 КК України, ст. 103 Кримінального кодексу Азербайджану, ст. 127 Кримінального кодексу Білорусі, ст. 416 Кримінального кодексу Болгарії, ст. 393 Кримінального кодексу Вірменії, ст. 611 Кримінального кодексу Естонії, ст. 160 Кримінального кодексу Казахстану, ст. 99 Кримінального кодексу Литви, ст. 135 Кримінального кодексу Молдови, ч. 2 ст. 357 Кримінального кодексу Російської Федерації, ст. 398 Кримінального кодексу Таджикистану, ст. 153 Кримінального кодексу Узбекистану, ст. 211-1 Кримінального кодексу Франції, § 220a Кримінального кодексу ФРН, ст. 264 Кримінального кодексу Швейцарії) та вбивство при порушенні законів і звичаїв війни (ч. 2 ст. 438 КК України, ст. 135 Кримінального кодексу Білорусі, ст.ст. 410-412 Кримінального кодексу Болгарії, ч. 1 ст. 159 Кримінального кодексу Казахстану, ч. 1 ст. 143 Кримінального кодексу Молдови, ст. 152 Кримінального кодексу Узбекистану).

Відмежування між загальною нормою вбивства та його варіантом у розумінні злочину проти людства розглянемо на прикладі геноциду. Геноцид визначається статтею 442 КК України як «діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу». Така дефініція майже дослівно відтворює міжнародне визначення геноциду [9], однак у Конвенції йдеться про серйозні тілесні ушкодження, а у Кримінальному кодексі України – лише про тяжкі, що дещо звужує сферу застосування норми. Також у національному кримінальному законодавстві дається більш конкретне та вузьке визначення підбурювання до геноциду, а саме: публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів із закликанням до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Законодавці деяких країн романо-германської правової сім'ї, які встановили в національному законодавстві відповідальність за геноцид, обрали шлях розширеного, порівняно з Конвенцією, його тлумачення. Так, згідно зі статтею 71 Кримінального кодексу Латвії, геноцид утворюють умисні дії, спрямовані на повне чи часткове знищення не лише перерахованих у статті II Конвенції груп, а і соціальних груп і груп людей певних спільних переконань [25, с. 113-114].

Кримінальний кодекс Польщі не містить терміна «геноцид», але у статті 118 передбачено кримінальну відповідальність за дії, які спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової, політичної, релігійної групи або групи з певним світоглядом, вчинення вбивства або спричинення тяжкої шкоди здоров'ю особи, яка належить до такої групи, та дії, внаслідок яких створюється для осіб, які належать до такої національної групи, умов життя, які загрожують їй біологічним знищенням, застосування засобів, які можуть обмежувати народ-

жуваність в межах групи, або примусове відбирання дітей у осіб, які належать до неї, а також за готування до зазначених раніше дій [28, с. 109].

На думку вчених, віднесення до безпосереднього об'єкта геноциду груп людей певних спільних переконань або груп з певним світоглядом, як зробив польський законодавець, не виправдано. Адже переконання людини та її світогляд – поняття дуже абстрактні, і на момент вчинення злочину їх досить важко встановити [20, с. 137].

У статті 211-1 Кримінального кодексу Франції проголошується, що геноцидом є дії, які здійснюються з метою виконання узгодженого плану, направлено на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи, або групи, визначеної на основі будь-якого іншого критерію, по вчиненню або примушуванню до вчинення щодо даної групи одного з наступних діянь: умисне посягання на життя, тяжке посягання на фізичну або психічну недоторканність, створення таких умов існування, які спричиняють повне або часткове знищення групи, міри, направлені на зменшення народжуваності, насильницьке переміщення дітей [30, с. 165].

У статті 127 «Геноцид» Кримінального кодексу Білорусі, злочин утворюють «дії, які вчиняються з метою планомирного знищення повністю або частково» не лише вказаних у статті II Конвенції груп, але і груп, визначених на основі будь-якого іншого критерію [8, с. 460].

Тут треба відмітити, що стаття 2 Загальної декларації прав людини проголошує, що кожній людині надаються всі права і свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного, соціального чи станового походження, майнового або іншого стану [7]. Але виходить, що Конвенція визнає рівними лише тих потерпілих від геноциду, які наділені національними, етнічними, расовими чи релігійними ознаками. Тому, слушною є позиція вчених про необхідність доповнити об'єкт геноциду політичними та соціальними групами [20, с. 139].

Наведене дає підстави стверджувати, що склади геноциду та вбивства при кваліфікуючих обставинах за вітчизняним кримінальним законом досить близькі. Дійсно, за певних умов вчинення вбивства двох або більш осіб може послужити початком і згодом перерости в акт геноциду [17, С 52].

Професор А. В. Наумов вважає, що у випадку з геноцидом безпосереднім об'єктом злочину є життя та здоров'я національної групи [16, с. 51]. Однак без урахування суб'єктивної сторони злочину такий підхід не вирішує проблему кваліфікації. Багато чого залежить від розуміння обсягу терміна «геноцид». Так, формально склад геноциду не пов'язаний із числом жертв злочину. Тому можна допустити, що навіть заподіяння смерті одній особі може бути достатнім для наявності в діях злочинця цього складу. Але довести в такому випадку факт вчинення геноциду практично неможливо. Необхідно виходити із численних, можливо масових актів заподіяння смерті, адже злочин геноциду може бути вчинений тільки із прямим умислом і умисел повинен бути спрямований на знищення певної групи людей. Тобто, перша умова кваліфікації – вбивство двох або більш осіб розглядається як спосіб вчинення геноциду, тільки якщо в наявності дискримінаційна складова, інакше це не геноцид.

Відмежування між геноцидом та вбивством з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості відбувається за спрямованістю умислу. Прийнята судовою практикою Міжнародного трибуналу по Руанді концепція заснована на тому, що «геноцид відрізняється від інших злочинів наявністю *dolus specialis* – спеціального умислу. Останній розуміється як конкретний умисел, наявність якого є невід'ємним елементом складу злочину та припускає, що злочинець свідомо намагався добитися такого результату... У випадку з геноцидом умисел конкретизований «у намірі знищити, повністю або частково, національну, релігійну, расову або етнічну групу як таку» [34].

Таким чином, проведення відмежування між геноцидом і вбивством припускає, по-перше, визначення прямого умислу та встановлення дискримінаційної складової. По-друге, з метою відмежування геноциду від вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості встановлюється наявність спеціального умислу на знищення певної групи цілком або частково. Практично це самий складний момент, здатний перенести статтю «геноцид» у розряд фактично непридатних. Таким чином, розділити вбивство та геноцид можна тільки за умислом, проявом якого є масовість вчинення дій, тобто наявність певного стійкого контексту, у рамках якого відбуваються вбивства.

У зв'язку з розглянутими обставинами актуальною в міжнародному праві є концепція введення нового самостійного складу міжнародного злочину, іменованого «демоцид» (*demoside*), вбивство «будь-якої особи або народу, вчинюване урядом». Демоцид – загальне поняття, що позначає вбивство будь-якої людини (людей) урядом, включаючи геноцид, політицид (вбивство з політичних причин) і масові вбивства [33, Р. 24]. Був розроблений відповідний проект правової норми, у диспозиції якої зберігалася ознака спеціального суб'єкта – умовно, «уряди», а також послідовно перераховані способи вчинення злочину, у тому числі використання непосильних робіт, депортації, медичні експерименти та ще близько десяти пунктів, що визначають різні способи заподіяння смерті. Очевидно, що така конструкція, типова для міжнародного права, неприйнятна для вітчизняного кримінального законодавства, де кожному зі способів вчинення єдиного за міжнародним правом злочину найчастіше відповідає самостійний склад.

5.2. САНКЦІЇ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ: ОБУМОВЛЕНІСТЬ, СТРУКТУРА, ВИДИ

Звісно, що серед усіх існуючих злочинів злочини проти життя, безумовно, є найбільш тяжкими та суспільно небезпечними, і зрозуміло, що законодавці всіх країн романо-германської правової сім'ї встановили за вчинення цих діянь максимально суворі санкції серед тих, які передбачені кримінальним законодавством, що і дає можливість відмежувати злочини проти життя від інших кримінально-карних діянь. Однак, слід зазначити, що у діючому Кримінальному кодексі України серед санкцій за вчинення умисного вбивства та вбивства через необережність є певні протиріччя, які викликають різнобій судової практики та створюють можливість різних зловживань із боку правозастосовних органів, що вимагає певного компаративістичного аналізу санкцій за діяння, пов'язані з заподіянням смерті людини в законодавстві країн континентальної Європи.

Традиційно вченими у кримінальному законодавстві виділялися чотири види санкції: абсолютно визначені, відносно визначені, альтернативні та відсилочні [11, с. 80].

Абсолютно визначені санкції встановлювали єдину міру покарання, вказуючи при цьому її вид і точний розмір покарання. У чинному вітчизняному кримінальному законодавстві абсолютно визначених санкцій немає. Однак, в одному з сучасних академічних підручників з кримінального права вказується, що: «абсолютно визначеними є смертна кара, довічне позбавлення волі та позбавлення спеціального, військового або військового звання, класного чину та державних нагород. Перераховані покарання не допускають дозування при їхньому призначенні судом» [12, с. 59].

Нечисленними прикладами абсолютно визначених санкцій за вчинення злочину проти життя можуть виступати санкції статей 211 Кримінального кодексу ФРН [29, с. 127], 221-2 Кримінального кодексу Франції [30, с. 170], в яких передбачено одне, безальтернативне, чітко визначене покарання – довічне позбавлення волі. Як вже вказувалося, український кримінальний закон не містить абсолютно визначених санкцій, що, нашу думку, є правильним, тому що такі санкції не дають можливості суду враховувати особливості злочину, особу злочинця та інші обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання.

Інший різновид санкцій – відносно визначені, можуть встановлюватися з нижчою (мінімумом) і вищою (максимумом) межами покарання (на строк «від» і «до»). У цьому разі в законі передбачено нижчу та вищу межі певного покарання, а суду надається право вибирати конкретну міру покарання в цих межах з урахуванням особливостей кожного злочину та особи злочинця. Такі санкції представлені практично у всіх кримінальних кодексах країн романо-германської правової сім'ї. Це і частина перша статті 115 КК України: «позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років», параграф 76 Кримінального кодексу Австрії: «позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років» [21, с. 131], стаття 115 Кримінального кодексу Болгарії: «позбавлення волі на строк від десяти до двадцяти років» [27, с. 94], стаття 108 Кримінального кодексу Грузії: «позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років» [23, с. 165], частина перша статті 129 Кримінального кодексу Литви: «позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років» [26, с. 242] та інші.

Аналіз відносно визначених санкцій за вчинення умисних вбивств вказує на негативну, з нашої точки зору, тенденцію у визначенні розриву між нижчою і вищою межами покарання, що припускає суддівський розсуд при визначенні міри такого покарання. Іноді цей розрив складає десятиріччя [21, с. 131; 27, с. 94; 26, с. 242]! Своєрідним рекордсменом є польський законодавець, який за вчинення простого вбивства встановив покарання у виді позбавленням волі з розривом у сімнадцять років – «на строк від восьми до двадцяти п'яти років» (пар. 1 ст. 148 Кримінального кодексу Польщі) [28, с. 124-125].

Певна невідповідність присутня і у вітчизняному кримінальному законодавстві. Згідно з чинними санкціями за вбивство, передбачене частиною першою статті 115 КК України можна отримати менше покарання («від семи років») ніж, наприклад, за замах на вбивство журналіста (ст. 3481 КК України), або захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України) («від восьми років»). На нашу думку, враховуючи найвищу цінність людського життя, нижня межа умисного вбивства, передбаченого частиною першою статті 115 КК України повинна бути встановлена на рівні восьми років, тоді як відповідальність за посягання на життя осіб, передбачених статтями 112, 348, 3481, 379, 400, 443 КК України повинна починатися з семи років.

Треба сказати, що всередині самих так званих спеціальних вбивств немає єдності щодо визначення нижньої межі покарання за посягання на життя осіб з особливими повноваженнями. Так, у статті 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча» санкція полягає у позбавленні волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічному позбавленні волі з конфіскацією майна або без такої, що повністю відповідає санкції вбивства при обтяжуючих обставинах, зокрема, пункту 8 частини другої статті 115 КК України (умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку). Тобто, для законодавця замах на вбивство державного чи громадського діяча та закінчене умисне вбивство за обставин, що обтяжують відповідальність мають однаковий рівень суспільної небезпеки. Зрозуміло, що така позиція законодавця протирічить не тільки принципам та змісту кримінально-правових відносин, але й здоровому глузду.

Схожа ситуація складається із статтями 348 КК України «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця» – «карається позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі», 3481 КК України «Посягання на життя журналіста», 379 КК України «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя», 400 КК України «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», 443 КК України «Посягання на життя представника іноземної

держави» – «караються позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі».

Для виправлення ситуації, як вже вказувалося, пропонуємо нижню межу покарання за переліченими статтями встановити на рівні семи років позбавлення волі.

Існує інший вид щодо відносно визначених санкцій – із вказівкою тільки максимуму покарання «до». У подібних випадках нижча межа покарання визначається мінімально можливим розміром (межею) цього покарання, передбаченим Загальною частиною кримінального закону. У кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї такі санкції цього виду мають, як правило, норми, що передбачають відповідальність за привілейовані та необережні вбивства. Це параграф 80 Кримінального кодексу Австрії: «позбавлення волі на строк до одного року» [21, с. 131], параграф 238 Кримінального кодексу Данії: «позбавлення волі на строк не більше п'яти років» [24, с. 183], статті 119, 120 Кримінального кодексу Латвії: «позбавлення волі на строк до п'яти років» [25, с. 145-146], частина друга статті 221-6 Кримінального кодексу Франції: «тюремне ув'язнення на строк до п'яти років» [30, с. 175], стаття 3 глави 3 частини другої Кримінального кодексу Швеції: «позбавлення волі на строк не більше шести років» [31, с. 36-37] та інші.

Статті 116, 117 КК України передбачають покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, а стаття 119 КК України в частині першій визначає, що винна особа карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Це, в цілому, відповідає практиці європейських країн. В інших злочинах Розділу II Особливої частини Кримінального кодексу України, наслідком яких є необережне заподіяння смерті потерпілому, покарання у своїй верхній межі досягає трьох (ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 139 КК України) або п'яти (ч. 2 ст. 134, ч. 2 ст. 136 КК України) років позбавлення волі, що, в цілому, співвідноситься з санкцією частини першої статті 119 КК України.

Санкції у вигляді позбавлення волі за злочини, ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у виді смерті людини, що настали в результаті порушення певних правил чи приписів найрізноманітніші. Якщо взяти максимальну межу покарання у виді позбавлення волі, то вона коливається в межах восьми (ч. 2 ст. 270, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 286 КК України), десяти (ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 269 КК України) та дванадцяти років (ч. 2 ст. 267 КК України). При цьому, в санкціях, як правило, не виділяється підвищена відповідальність за заподіяння смерті через необережність двом або більш особам, обмежуючись невизначеним терміном «загибель людей». Професор В. О. Навроцький запропонував вітчизняному законодавцю відмовитися від вказівки на наслідки, які полягають у заподіянні смерті одній чи кільком особам в диспозиціях статей Кримінального кодексу України, які передбачені іншими розділами Особливої частини Кримінального кодексу України (крім розділу «Злочини проти життя і здоров'я»), «тоді заподіяння смерті завжди буде кваліфікуватись за сукупністю з відповідними статтями розділу II Особливої частини КК» [15, с. 47].

Крім того, законодавець не пояснює, як слід розуміти термін «інші тяжкі наслідки», яким позначається відповідна ознака складу злочину, що не має своєю альтернативою загибель людей, то така диспозиція статті Особливої частини не дає підстав вважати, що тяжкими наслідками охоплюється шкода у вигляді смерті людини. В окремих випадках певною підставою для висновку про те, що поняття «смерть людини» входить у обсяг поняття «тяжкі наслідки» є метод порівняння санкцій. Так, санкції частини четвертої статті 152 КК України та частини третьої статті 153 КК України, у яких особливо тяжкі наслідки, як прийнято вважати, охоплюють смерть потерпілої особи, заподіяну через необережність, є явно суворішими за санкцію частини першої статті 119 КК України – норми про основний склад вбивства через необережність. Те саме можна сказати й щодо санкції частини другої статті 147 КК України і змісту такої кваліфікуючої

ознаки цього складу злочину, як «тяжкі наслідки» [4, с. 181].

У всіх інших випадках кримінальні покарання розташовані в альтернативних санкціях. Так, частина друга статті 115 КК України передбачає покарання у виді карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої статті 115 КК України.

А, наприклад, у частині другій статті 105 Кримінального кодексу Російської Федерації вказано, що передбачене цією нормою суспільно небезпечне діяння карається «позбавленням волі на строк від восьми до двадцяти років з обмеженням волі на строк від одного до двох років, або довічним позбавленням волі, або смертною карою» [12, с. 60].

Або ж Кримінальний кодекс Голландії, де винній особі за вчинення тяжкого вбивства встановлюється покарання у виді «довічного тюремного ув'язнення або тюремного ув'язнення на строк не більше двадцяти років або штрафу п'ятої категорії» (ст. 289 Кримінального кодексу Голландії) [22, с. 384-385].

Останній приклад з голландського кримінального закону наводить на думку про можливість впливу на вбивцю за рахунок законодавчого закріплення норм про відшкодування збитку, заподіяного вбивством. Дійсно, вітчизняна та зарубіжна кримінально-правова теорія і практика дозволяють не вважати чимось абсолютно новим інститут відшкодування шкоди, заподіяного вбивством, або призначення штрафу за цей злочин поряд з іншим покаранням.

Вчені вважають, що при внесенні змін у законодавство можливі два підходи до розглянутої проблеми: вирішити її безпосередньо в Кримінальному кодексі, або ж віднести її до кола питань, врегульованих цивільним законодавством [2, с. 416]. У першому випадку слід в санкціях статей кримінального закону про вбивство при обтяжуючих обставинах і без обтяжуючих обставин поряд з позбавленням волі, смертною карою або іншими покараннями передбачити одночасне відшкодування матеріального збитку та компенсацію моральної шкоди родичам потерпілого, а при їхній відсутності – застосування до винної в вбивстві особи великого штрафу, що має бути стягнутий на користь держави. Відповідно, у Загальній частині кримінального закону необхідно було б передбачити можливість призначення за найбільш тяжкі злочини, у тому числі і за вбивство, двох покарань, наприклад позбавлення волі і штрафу або позбавлення волі і обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду. У випадку прийняття за основу підходу, пов'язаного з цивільним правом варто було б встановити обов'язок винного відшкодувати матеріальний збиток і компенсувати моральну шкоду родичам вбитого. Судовий порядок цих стягнень можна було б зробити альтернативним: як разом із кримінальною справою в порядку кримінального судочинства, так і за допомогою заявлення самостійного позову за правилами цивільного судочинства [2, с. 417]. Звісно, що внесення відповідних змін до кримінального законодавства представляється перспективнішим, оскільки покарання за вбивство тут концентрується в одній санкції кримінального закону та підкреслює його суворість і безкомпромісність при охороні людського життя.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 5

1. Борисов В. И. Преступления против жизни и здоровья : вопросы квалификации / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Х.: Консум, 1995. – 104 с.
2. Бородин С. В. Преступления против жизни / С. В. Бородин. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 467с.
3. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія / Л. П. Брич. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.
4. Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті людини / Л. Брич // Вісник Львівського університету. Серія юридична: зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 46. – С. 178-192.
5. Гороховська О. В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності / О. В. Гороховська. – К.: Вид. Паливода А.В., 2007. – 180 с.
6. Диваева И. Р. Спорные вопросы толкования некоторых квалифицированных видов убийства в теории уголовного права и судебной практике / И. Р. Диваева, Т. Н. Нуркаева // Пробелы в российском законодательстве. – М.: Медиа-ВАК, 2014. – № 2. – С. 127-129.
7. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10 грудня 1948 р. / Законодавство України [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
8. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / [Н. Ф. Ахраменка, Н. А. Бабий, А. В. Барков и др.]; Под общ. ред. А. В. Баркова. – Мн.: Тесей, 2003. – 1200 с.
9. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Конвенція ООН від 09 грудня 1948 р. / Законодавство України [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – ст. 131.
11. Курс советского уголовного права: В 5-ти т. / [Н. А. Беляев, Н. С. Лейкина, Н. П. Грабовская и др.]; Отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968 – 1981. – Т. 1: Часть Общая. – 1968. – 646 с.
12. Курс уголовного права: В 5-ти т. / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юрид. фак.; Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М.: Зерцало-М, 2002. – Т. 1: Общая часть. Учение о преступлении / [Борзенков Г. Н., Комиссаров В. С., Крылова Н. Е. и др.]. – 2002. – 611 с.
13. Маляева Е. О. Международное законодательство об ответственности за преступления против права человека на жизнь / Е. О. Маляева // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Право. – 2003. – № 2. – С. 338-348.
14. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм / О. К. Марін. – К.: Атіка. – 2003. – 224 с.
15. Навроцький В. О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації / В. О. Навроцький // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи» (м. Харків, 22-23 квітня 2004 року). – К.-Х.: Юрінком Інтер, 2004. – 260 с. – С. 44-47.
16. Наумов А. В. Преступления против мира и безопасности человечества и преступления международного характера / А. В. Наумов // Государство и право. – 1995. – № 6. – С. 48-56.,
17. Никифоров А. Ответственность за убийство в современном уголовном праве: Квалификационное убийство / А. Никифоров // Уголовное право. – 1999. – № 3. – С. 50-56.
18. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. А. Остапенко. – Київ, 2003. – 17 с.
19. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
 20. Строкова І. І. Геноцид: поняття та ознаки злочину в міжнародному та національному праві (порівняльний аналіз) / І. І. Строкова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – Вип. 38. – С. 134-140.
 21. Уголовный кодекс Австрии / [Науч. ред., вступ. ст. С. В. Милюкова; предисл. Эрнста Ойгена Фабрици; пер. с нем. Л. С. Вихровой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 550 с.
 22. Уголовный кодекс Голландии. Перевод с английского / [Науч. ред.: Б. В. Волженкин; Пер.: И. В. Миронова]. – [2-е изд.] – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 510 с.
 23. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З. К. Бигвава; вступ. ст. В. И. Михайлова; обзорн. ст. О. Гамкредидзе; пер. с груз. И. Мериджанашвили]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 407 с.
 24. Уголовный кодекс Дании / [Науч. ред. С. С. Беляев; Пер. с дат. С. С. Беляева и А. Н. Рычевой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 228 с.
 25. Уголовный кодекс Латвийской Республики. Принят 8 июля 1998 г. Введен в действие с 1 апреля 1999 г. С изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.: Перевод с латышского / [Науч. ред.: А. И. Лукашов (Пер.), Э. А. Саркисова]. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с.
 26. Уголовный кодекс Литовской Республики / [Науч. ред. В. Павилониса; предисл. Н. И. Манцева; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамавичюса, А. Дракшене; пер. с лит. В. П. Казанскене]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 468 с.
 27. Уголовный кодекс Республики Болгария / [Науч. ред. А. И. Лукашова; Пер. с болг. Д. В. Милушева и др.; Вступ. ст. Й. И. Айдарова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 296 с.
 28. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. А.Н. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова; вступ. статья Э. А. Саркисовой; пер. с польского Д. А. Барилевич]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 234 с.
 29. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / [науч. ред., вступ. ст. Д. А. Шестакова; предисл. Г.-Г. Йешека; пер. с нем. Н. С. Рачковой]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 522 с.
 30. Уголовный кодекс Франции / [Науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крыловой; предисл., пер. с фр. Н. Е. Крыловой]. – С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 648 с.
 31. Уголовный кодекс Швеции. По состоянию на 1 мая 1999 года / [Науч. ред.: Н. Ф. Кузнецова; Ред. пер.: С. С. Беляев (науч. ред.)]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.
 32. Ярмиш Н. М. Проблеми відмежування вбивства від деяких суміжних злочинів / Н. М. Ярмиш // Вісн. Націон. ун-ту внутр. справ. – Харків. – 2005. – Вип. 29. – С. 114-118.
 33. Rummel R. J. Death By Government / R. J. Rummel. – New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1994. – 496 p.
 34. The Prosecutor v. Jean - Paul Akayesu. Case # ICTR-96-4-T/ September? 2? 1998/- para 122 / United Nations [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: <http://www.un.org/icty/judgements/akayesu.html>.

ВИСНОВКИ

Комплексне порівняльне теоретико-правове дослідження кримінально-правової охорони життя людини у країнах романо-германської правової системи дозволило сформулювати низку важливих висновків, викладення яких стало б відповідним внеском у кримінально-правову доктрину та практику застосування національного кримінального законодавства:

1. Об'єктами порівняння за допомогою порівняльно-правового методу виступають правова система континентального права та її елементи. Очевидним є те, що специфіка предмета дослідження має своїм основним завданням не тільки порівняння кримінально-правового нормативного масиву окремих держав, оскільки досліджується не тільки кримінальний закон як такий, а його еволюція та функціонування (на певному етапі та у певних країнах).

Компаративний підхід, що ґрунтується на компаративному методі, безпосередньо сам не обмежується тільки порівняльним методом, а охоплює й інші методи, предметні знання, взаємопов'язані з ним. Це стосується різновидів порівняльного методу, зокрема, порівняльно-правового та порівняльно-історичного методів, які на відміну від першого є спеціально-науковими засобами пізнання і використовуються переважно правовою та історичною науками, тому застосовується як синхронне порівняння у межах одного й того ж періоду, так і діахронне (тобто у загальному розвитку).

В ході дослідження, на основі архівних, фондкових, і літературних джерел вітчизняних і закордонних вчених, каталогів, довідників, в історичному аспекті нами умовно було виділено п'ять етапів розвитку та взаємодії з зарубіжними правовими системами законодавства про охорону життя на теренах України:

I етап (до X століття) – давньослав'янський дохристиянський;

II етап (XI-XVII століття) – київоруський візантійсько-християнський;

III етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський;

IV етап (1917-1991 роки) – радянський;

V етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний, часів незалежності України. Вони різняться змістовністю, осяжністю, оригінальністю і специфікою висвітлення.

Перший етап (до X ст.) – давньослав'янський дохристиянський. Він характеризується тим, що кримінально-правова охорона життя визначалася нормами звичаєвого права прадавніх слов'ян, які стали, по суті, одним з основних джерел кримінально-матеріального права Давньої Русі, як державного утворення, що відбилось у встановленнях, що містилися в Законі Руському та, відповідно, у греко-руських договорах 911 і 944 років. Зокрема, одним з основних звичаїв була заборона на вбивство всередині роду і обов'язок родичів помститися за вбивство. Законодавство, зазначеного нами періоду, серед посягань на життя не виділяє різні їхні категорії. Усі злочинні діяння, що завершувалися смертю потерпілого, іменувалися вбивством (у тексті греко-руського договору 911 року в одній з перших статей чітко зафіксована назва даного злочину – «вбивство»). Це вбивство в самому загальному розумінні. Закон, щоправда, особливо звертає увагу на один окремих випадок – на позбавлення життя осіб, що перебувають на потерпілім катастрофу човні. Однак санкція за зазначений злочин не конкретизується, а є відсильна норма на попередні статті. Отже, законодавець дорівнює цей злочин до вбивства, вчиненого, наприклад, у сварці.

Другий етап (XI-XVII століття) – київоруський візантійсько-християнський. Консолідація всіх слов'янських князів навколо Києва спричинила появу нової держави – Київської Русі. Політична назва «Київська Русь» з'явилася значно пізніше. Сучасники ж називали свою державу «Руською землею» або «Руссю», а в XII столітті – «Вкраїною».

Християнізація Русі, що здійснювалася на початковому етапі здебільше примусово, привнесла кардинальні зміни буквально в усі сфери життя Київської Русі. У цей час система кримінально-правових норм Київоруської держави зазнала на собі істотний вплив з боку візантійського кримінального права, для якого, як відомо, була характерна відсутність яких-небудь чітких кордонів між світською та духовною (церковною) юрисдикцією.

Руська Правда Ярослава Мудрого (її найдавніший список датований 1016 р.) дає більш повну картину відповідальності за вбивство. Вона виокремлює лише два види злочинів: проти особи і майнові. Вона не розрізняла відповідальності залежно від суб'єктивної сторони злочину. В ній не було різниці між умислом і необережністю та розмежування умислу на прямий і непрямий.

Після втрати Київською Руссю політичної незалежності українські землі увійшли до складу Литовського князівства, основним законодавчим актом якого, був Литовський Статут у редакціях 1529, 1566, 1588 років.

Протягом кількох століть Литовський Статут був основним збірником права в Україні, навіть у тій частині, яка була приєднана до Польщі. Був головним джерелом українського права на Гетьманській Україні і становив основне джерело кодексу «Права, по которым судится Малороссийский народ».

Найнебезпечнішим у Литовському Статуті вважалися злочини проти особи. До них, насамперед, відносили позбавлення особи життя (вбивство). Литовським Статутом вбивство визначалось як «забойство», «мужобойство», «змордованье», «мордерство» тощо.

У Литовському Статуті вбивства поділялись на умисні й неумисні. До умисних належали ті, які скоєні за попереднім планом, тобто «по задуму», «зъ умислу». Вбивство через необережність передбачено статутами 10, 11, 15, 23 XI розділу Литовського Статуту 1588 року. До вбивств з обтяжуючими обставинами Литовський Статут відносив вбивства, вчинені з особливою жорстокістю (за наявності обтяжуючих винуватин). Науково доведено, що «Уложеніє» царя Олексія Михайловича 1649 року було складено під впливом цього статуту.

В умовах становлення Української гетьманської держави розвивається специфічне кримінальне право, коли, поряд з нормами звичаєвого права та поточними законами Війська Запорозького, залишалися чинними кодекси часів литовсько-польського панування: Литовські Статути, «Саксонське зеркало», сеймові постанови, князівські і королівські привілеї та грамоти.

Аналіз документів свідчить, що козацьке право було становим, корпоративним правом. захищаючи військово-політичну організацію запорозького козацтва, воно встановлювало різний правовий статус окремих груп населення Запорозьких Вольностей. Відповідно, у Запорозькій Січі вбивство військового товариша розглядалося як найтяжчий злочин і каралося смертю, вбивство людини, що не належала до запорозької громади, вважалося менш тяжким злочином. Поряд з цим, особливо тяжкими видами вбивства вважалися вбивство батьків, немовлят, за наймом.

Перехід Війська Запорозького під протекцію московських царів зумовив проникнення, а потім і поширення на українських землях російських правових норм. Головним чином, їх визначали царські грамоти й «іменні» укази, постанови Сенату та інших вищих органів центральної влади. Певний вплив в Україні мав перший в історії Московії систематизований кодекс законів «Соборное уложение» 1649 року, який визначав коло питань, що стосувалися, зокрема, кримінального права та судочинства.

Соборне уложення 1649 року склалося під суттєвим впливом правових ідей, запозичених з Литовських статутів та установлень церковно-слов'янського (візантійського) права. У Соборному уложенні 1649 року значна увага приділена злочинам, спрямованим проти життя та здоров'я. На противагу попереднім судобникам, за якими всяке вбивство («душогубство») тягло

за собою смертну кару, якщо воно було вчинено «лихою людиною», Уложення 1649 року досить чітко підрозділяло злочини проти життя на умисні, необережні та випадкові. Цей розподіл запозичений з візантійського права, звичайно ж, з необхідними модифікаціями, обумовленими різними історичними епохами, що відповідали Соборному Уложенню і його першоджерелам. Третій етап (XVII століття – 1917 рік) – імперський. Починаючи з 1687 року для Лівобережної України розпочався новий історичний період, який інколи називають московським періодом її існування.

Одним з найбільш значних пам'ятників права початку цього етапу – петровської епохи є Артикул військовий з коротким тлумаченням від 26 квітня 1715 року, що містив ряд кримінально-правових норм, щр встановлювали відповідальність за злочини проти життя.

Відзначаючи відсутність наукової доктрини при створенні Артикула військового 1715 року, дослідники підкреслюють істотний вплив на його зміст закордонних джерел військово-кримінального права.

До найбільш тяжких видів вбивств законодавець відносив батьковбивство, дітовбивство, а також вбивство за наймом, вбивство священика, вбивство за допомогою отрути, вбивство, вчинене особливо болісним способом, вбивство офіцера солдатом, вбивство на дуелі, вбивство мирних жителів під час воєнних дій.

Систематичну роботу над кодифікацією українського права започаткував у 1722 році Петро Перший, а Петро Другий її продовжив, зобов'язавши об'єднати в єдине ціле правові норми різного походження, що діяли на Лівобережній Україні після її приєднання до Росії і нерідко суперечили одна одній: це були Литовські Статути, «Хелмінське право», «Саксонське зерцало» тощо, а також українське звичаєве право й судова практика, російське законодавство.

За царським указом від 28 серпня (9 вересня) 1728 рокуз представників козацької старшини була утворена спеціальна кодифікаційна комісія, яка закінчила роботу у 1743 році виробленням проекту збірника законів, що одержав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ». За високою юридичною технікою «Права, за якими судиться малоросійський народ» є однією з найцінніших пам'яток української правової культури XVIII століття. Хоч Кодекс і не набув офіційної чинності, п'ятнадцятирічна праця українських правників мала позитивний вплив на подальший розвиток українського правознавства. «Правам за якими судиться малоросійський народ» були відомі три категорії вбивства – умисне, через необережність (арт. 15) та випадкове (арт. 45), у свою чергу, умисні розподілялися на звичайні (арт. 3, 4, 10) та кваліфіковані (арт. 5-9, 11-12, 21). Зміст цих норм має в своїй основі прямі запозичення з Литовських статутів, Зерцала Саксонського, Хелмінського Права, Артикулів права Магдебурзького та кодексу Карла V.

Наступність законодавства прослідковувалася в новому нормативно-правовому акті, який регулював питання кримінальної відповідальності – Звід законів Російської імперії, опублікований в 1832 році, а набрав чинності з 1 січня 1835 року. У Зводі законів Російської імперії 1832 року була здійснена ретельна диференціація відповідальності та покарання за злочини проти життя. Встановлювалася відповідальність за умисне вбивство, необережне вбивство, вбивство у бійці, дітовбивство, самогубство або замах на нього. Вперше в вітчизняному кримінальному законодавстві давалося поняття вбивства: «Насильницька смерть, заподіяна іншій людині нанесенням ран, забиття або отруєння, вважається смертовбивством» (ст. 330). Указом імператора від 15 серпня 1845 року Уложення про покарання кримінальні та виправні було затверджено, набуло чинності з 1 травня 1846 року та фактично діяло в складі Зводу законів Російської імперії 1832 року до початку двадцятих років XX століття в редакціях 1857, 1866 і 1885 років.

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року характеризувалося традиційністю відносно конструювання норм про відповідальність за вбивство. Разом з тим була здій-

снена її подальша диференціація. На першій місці були розташовані злочини проти життя, які підрозділялися на дві групи та розміщувалися у двох главах: у першій передбачалася відповідальність за вбивство, а у другій – за самогубство.

Кримінальні кодекси західних країн того часу виключили самогубство з числа злочинних діянь. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року прийняло ту ж позицію, але з деякими особливостями. Так, за замах на самогубство, замість раніше застосовуваного поселення, призначалося лише церковне покаєння.

Спробою усунути протиріччя і повторення, що мали місце в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року та в інших нормативно-правових актів того часу стало прийняття 22 березня 1903 року нового Кримінального уложення. Кримінальне уложення 1903 року, зберігаючи наступність із Уложенням про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року, дещо спростило конструкцію статей про відповідальність за злочини проти життя та в цілому пом'якшило покарання за їхнє вчинення. Усі види вбивств, передбачені Кримінальним уложенням 1903 року, можна підрозділяти на три категорії: вбивство без обтяжуючих і пом'якшувальних обставин; вбивство при обтяжуючих обставинах; вбивство при пом'якшувальних обставинах. Ці норми не були введені в дію, як і саме Кримінальне уложення 1903 року.

Четвертий етап (1917-1991 роки) – радянський. Після падіння Російської імперії, Україна спробувала повернути самостійність, яка була дуже короткочасною, тому перша Українська Народна Республіка (17 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) видала лише чотири політичних Універсали (останній 22 січня 1918 р.). На території України в період українського державотворення 1917–1921 років широко застосовувалися норми кримінального законодавства Російської імперії.

Практично одразу, починаючи з 1919 року, розпочалася рецепція кримінального законодавства РРФСР «з метою встановлення єдності кримінального законодавства Радянських Республік». Так, Циркуляром Народного Комісаріату УРСР 4 серпня 1920 були без жодних змін рецесійовані Керівні Начала з кримінального права РРФСР від 12 грудня 1919 року.

Таким чином, перший Кримінальний кодекс УСРР, введений в дію 23 серпня 1922 року, не став повною мірою результатом самостійної правотворчості українського законодавця, а був привнесений іззовні, з сусідньої держави, що повертала на шлях імперської політики.

Кримінальний кодекс УСРР 1922 року широко диференціював відповідальність за посягання на життя людини. Насамперед, злочини проти життя були розділені за об'єктом посягання. Якщо об'єктом злочину виступало лише життя людини, то цей злочин визнавався вбивством. Коли окрім життя злочин посягав і на інший об'єкт, то був віднесений до відповідних статей. Такий підхід до відмежування вбивства від інших злочинів, що посягали одночасно з життям і на інші суспільні відносини, збережений і в чинному кримінальному законодавстві.

Кримінальний кодекс УСРР 1927 року мав суттєві відмінності порівняно з КК УСРР 1922 року з точки зору як законодавчої техніки, так і юридичного змісту, і був кроком вперед у розвитку українського кримінального законодавства. Так, у цьому кодексі, як і в Кримінальному кодексі 1922 року, також був виділений окремий, шостий, розділ, що встановлював відповідальність за злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи. Законодавець, залишивши без суттєвих змін відповідальність за умисне вбивство, змінив санкції – збільшувалась вища межа покарання, а не нижча, як це було у Кримінальному кодексі УСРР 1922 року.

28 грудня 1960 року було прийнято Кримінальний кодекс Української РСР, який було введено в дію з 1 квітня 1961 року. Треба відмітити, що цей кодекс вже цілком був результатом законотворчої роботи українського законодавця. У Кримінальному кодексі УРСР 1960 року норми про відповідальність за злочини проти життя були поміщені в главу третю «Злочини проти

життя, здоров'я, волі і гідності особи» Особливої частини Кодексу. При цьому була збережена класифікація (традиційна для радянських кримінальних кодексів) складів вбивства (з обтяжуючими обставинами, без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, з пом'якшувальними обставинами).

Новелою для кримінального законодавства стала поява норми про погрозу вчинити вбивство (ст. 100 КК УРСР 1960 року).

П'ятий етап (1991 рік – до теперішнього часу) – сучасний. Радикальні зміни в державно-політичному та соціально-економічному житті українського суспільства, що набули стрімкого розвитку з обранням Україною незалежності, обумовили терміновий перегляд більшості кримінально-правових заборон, сформованих за часів соціалізму. Норми КК УРСР 1960 року, незважаючи на значні уточнення та доповнення, які були внесені до них після 1991 року, не відповідали у своїй нормативно-правовій сукупності реаліям нового життя, що поряд з іншими, не менш вагомими чинниками, обумовило підготовку та прийняття у 2001 році нового Кримінального кодексу України.

У статті 3 Конституції України, яка була прийнята 28 червня 1996 року, проголошено, що життя людини є найвищою соціальною цінністю, а в статті 27 Основного Закону наголошується, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може свавільно позбавити людину життя. Тому законодавець у Кримінальному кодексі України 2001 року визначив злочини проти життя як такі, що становлять величезну суспільну небезпеку. До них у Кримінальному кодексі України віднесено різні види умисних вбивств (статті 115-118 КК України), вбивство через необережність (ст. 119 КК України), а також доведення до самогубства (ст. 120 КК України) та погроза вбивством (ст. 129 КК України), які і стали предметом нашого дослідження.

Вітчизняна правова система відноситься до романо-германської правової сім'ї як взаємопов'язаної сукупності правових систем, що виникли в континентальній Європі на основі римських, канонічних і місцевих правових традицій.

Традиційно науковцями в рамках романо-германської правової сім'ї виділяють групу романського, германського, скандинавського права, з певними застереженнями йде також мова про латиноамериканську та далекосхідну групи країн в межах цієї правової сім'ї, яких з країнами континентальної Європи поєднує, в тому числі, колоніальне минуле.

Що ж до України, то серед вітчизняних вчених популярною є теорія пострадянської групи правових систем, так як їх основу утворюють як норми, що є притаманними романо-германській сім'ї, так і норми соціалістичного права. Справа в тому, що влада Російської імперії, а потім СРСР фактично нав'язали романо-германську правову системи усім суб'єктам права на своїх територіях. При цьому, Україна, Литва, Латвія, Естонія, а також Польща, Финляндія вже на момент входження в склад Російської імперії мали власні правові системи романо-германського типу (на що вказувалося вище), і тому ці правові системи в період перебування у складі Російської імперії та СРСР суттєвих змін не зазнали.

Серед російської наукової спільноти існує точка зору, що Україну слід включити у групу російського права, яка є складовою слов'янської правової сім'ї. Причому російська правова система претензійно виокремлюється як провідний елемент слов'янської правової сім'ї, на основі її самобутності, обумовленої не тільки техніко-юридичними, формальними ознаками, а й глибокими соціальними, культурними, державними починаннями життя слов'янських народів.

Ми вважаємо, що існуюче українське законодавство позбавлене вад імперського та радянського періоду, тому штучно нав'язувати правовій системі України ознаки соціалістичної або якоїсь славянської правової сім'ї немає сенсу. На нашу думку, Україна з усіма своїми законодавчими особливостями є яскравим прикладом того, як усередині одного історичного типу співіснують кілька різних правових систем. Відмінною рисою романо-германської правової

сім'ї є те, що вона спочиває на нормативно-правових актах, що, як правило, кодифіковані. На таких кодифікованих основах законодавства ґрунтується право Франції, Німеччини, Іспанії, Італії тощо. Тобто, право нашої країни також є складовою романо-германської правової сім'ї. Найважливішою ознакою українського права, що визначають його зв'язок з романо-германською правовою сім'єю, є його кодифікованість. Кодифікація в українській правовій системі має глибоке історичне коріння і охоплює практично всі галузі та інститути права, в чому величезну роль зіграла також рецепція положень римського права.

Наявність цих рис в українській правовій системі та країнах романо-германської правової сім'ї характеризує їхню подібність у формально-юридичному аспекті. Однак, існують аспекти цивілізаційного характеру, які відрізняють континентальну систему права від української. Так, у країнах романо-германської правової сім'ї, як у країнах західної цивілізації, давно вже склався інститут приватної власності, ринкової економіки, на базі яких виникла та розвивалася відповідна політична, ідеологічна й правова надбудова, яка в Україні як пострадянській країні ще тільки формується. Існують також відмінності між українською правовою системою та континентальною правовою сім'єю в правовій культурі (у її формальному і змістовному розумінні).

Так чи інакше, але європейське законодавство має величезний вплив на вітчизняне законодавство. Міжнародне співробітництво та тенденції глобалізації поступово розмивають чіткі межі правових систем, що дозволяє їм зближатися через запозичення та уніфікацію. З іншого боку, це приводить до потреби переоцінити роль і значення національного права, а із цим і ступінь суверенітету національної держави.

2. Аналіз існуючих позицій щодо родового, видового та безпосереднього об'єктів злочинів проти життя людини, дав можливість стверджувати, що життя людини слід розглядати як природне поєднання її біофізіологічного існування із соціальним функціонуванням її особистості. В такому сенсі життя людини є предметом правового регулювання в дуже вузькому діапазоні, воно може виступати лише в якості об'єкта правового захисту, в тому числі, й кримінально-правовими засобами. Що ж до права на життя, то воно не означає саме життя, а є певною правовою формою, суб'єктивним правочиним з формально-атрибутивними ознаками, які закріплені у Конституції України, міжнародно-правових та вітчизняних актах.

При аналізі об'єкту злочинів проти життя суттєве значення має значення з'ясування співвідношення поняття «особа» і «людина». Вчені-правознавці зазначають, що закон рівною мірою охороняє життя будь-якої людини, незалежно від її життєздатності, віку, моральних якостей тощо. Тобто, для кваліфікації посягання на життя (якщо ми не ведемо мову про кваліфіковані або спеціальні види вбивств) ознаки людини як особи у соціальному значенні ніякого значення не мають. Більш того, законодавець сам у частині першій статті 115 КК України, при визначенні поняття умисного вбивства вказує, що ним є «умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині». Таким чином, мова йде про заподіяння смерті людині, а не особі.

Тому, на наше переконання, у відповідному розділі Кримінального Кодексу для уникнення розбіжностей слід було б вживати поняття «злочини проти життя людини». Дослідження надало можливість зробити висновок, що система Особливої частини сучасного кримінального законодавства розвинених країн Європи має тенденцію до її побудови на принципах визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, що, у першу чергу, виражається в кримінально-правовій охороні прав і свобод людини як основної ідеї кримінального права, наприклад, злочини проти особи розташовані на першому місці в Особливій частині кримінальних кодексів Франції 1992 року, Іспанії 1995 року, Російської Федерації 1996 року. Враховуючи конституційні положення про найвищу соціальну цінність життя людини та враховуючи підхід зазначеної тріади цінностей – особа-суспільство-держави, коли охорона прав і свобод особи передба-

чається у першу чергу, як формально, так і функціонально в цьому розділі ми обґрунтуємо пропозицію щодо розміщення розділу про злочини проти людини на першому місці в Особливій частині Кримінального кодексу України забезпечить реалізацію низки принципів, на яких вона побудована:

по-перше, розділи в чинному Кримінальному кодексі України будуть розташовуватися в суворій відповідності з конституційним положенням про пріоритетний захист інтересів особи; по-друге, розділи будуть розташовані у жорсткій, ієрархічно заданій послідовності, виходячи зі ступеню важливості охоронюваних суспільних відносин, як це зазначено в частині першої статті 1 КК України;

по-третє, у самих розділах буде чітко прослідковуватися ідея законодавця вибудувати вертикаль норм у суворій залежності від ступеня значущості об'єктів кримінально-правової охорони. Саме так вирішується це питання у низці кримінальних законів країн романо-германської правової сім'ї.

Таким чином, більш точною, такою, що відповідає сучасній доктрині кримінального права, є позиція вважати родовим об'єктом злочинів проти життя особи – життя людини, разом з тим, це і суспільні відносини, суб'єктом яких виступає людина. А з урахуванням власної позиції щодо внесення змін до назви відповідного розділу Особливої частини Кримінального кодексу України пропонуємо родовим об'єктом зазначених злочинів вважати суспільні відносини, пов'язані з охороною життя людини.

Розділ II Особливої частини КК України поєднує в собі два об'єкти кримінально-правової охорони – життя і здоров'я людини, що дає можливість вести мову про виділення і так званого видового об'єкта злочину для суспільно небезпечних діянь, які посягають на життя людини і розглядати його як групу однорідних суспільних відносин, що забезпечують безумовну охорону життя людини та захист його від протиправних посягань.

Однак, ми говоримо про абсолютний та універсальний характер життя, яке не підлягає виміру або обрахуванню. Шкода життю однозначно розуміється лише як його припинення, а це, власне, і надає життю найвищої цінності, без нього будь-які блага та соціальні інститути перестають існувати для носія життя.

На відміну від життя, здоров'я можна розглядати лише як елемент людського існування, що визначає умови життя, його якість. Здоров'я підлягає оцінці і, відповідно, у разі заподіяння шкоди здоров'ю, розмір такої шкоди може бути достатньо об'єктивно визначений як у плані фізичному (функціональність організму, рівень самопочуття), так і у плані економічному (працездатність, залежність від лікування та ліків). Тому вважаємо, що у Кримінальному кодексі України охорона життя потребує особливої уваги, яка формально може виражатися у виділенні злочинів проти життя в окремий розділ Особливої частини Кримінального кодексу України – «Злочини проти життя людини».

Безпосереднім об'єктом досліджуваних злочинів переважна більшість вітчизняних вчених вважає життя людини. До подібної позиції схиляється й більшість інших вчених, які критично розглядають концепцію об'єкта злочину як суспільних відносин, а також і ті, що формулюють об'єкт злочинного посягання через призму суспільних відносин, стверджуючи, що безпосереднім об'єктом злочину проти життя є життя людини як суб'єкта суспільних відносин. Враховуючи позиції провідних вчених країн романо-германської правової сім'ї, зокрема професорів Є. Л. Стрельцова, А. Є. Жалінського та власну точку зору, вважаємо, що безпосереднім об'єктом зазначених злочинів є життя будь-якої конкретної людини, незалежно від її віку, життєздатності, расової чи національної належності, соціальної корисності, моральних якостей тощо.

Загальноприйнятим положенням у кримінально-правовій науці було й залишається те, що життя людини розпочинається з моменту початку фізіологічних (у тому числі передчасних

та штучно викликаних) пологів її матері. Треба сказати, що вітчизняний законодавець займає компромісну позицію щодо визначення моменту з якого починається життя людини. Відповідно до законодавства, право на життя виникає в особи з моменту народження чи іншого моменту, що прямо передбаченого законом.

Необхідно відзначити, що у кримінальному законодавстві багатьох країн романо-германської правової сім'ї у злочинах, що посягають на життя та здоров'я вагітної жінки, об'єктом кримінально-правової охорони, крім життя та здоров'я самої жінки, виступає також і життя дитини, що не змогла з'явитися на світ через аборт, незалежно від строку вагітності. Така позиція будується на основі визнання того факту, що ненароджена дитина це не частина організму матері, а початок нового життя. Формально це відбилося у включенні зарубіжним законодавцем у кримінальні закони розділів та статей, які у спеціальній літературі отримали назву «Злочини проти ненародженого життя».

Наведене дає можливість констатувати, що життя людини в Україні потребує подальшого розвитку його кримінально-правової охорони. У Кримінальному кодексі України необхідно передбачити, що посягання на життя дитини при строках вагітності понад двадцяти двох тижнів незалежно від його місця знаходження (усередині або поза тілом матері) є вбивством. До незаконного аборту слід відносити тільки випадки переривання вагітності при строку не більше двадцяти двох тижнів. Для досягнення повної логіки у врегулюванні розглянутого питання пропонуємо доповнити статтю 115 КК України приміткою, яка б містила роз'яснення вживаних у кримінальному законі термінів, закріпивши, що «людиною в статтях цього Кодексу визнається життєздатний плід у віці понад двадцять два тижні вагітності, новонароджена дитина, будь-яка людина, незалежно від віку та стану здоров'я».

Одним із правил законодавчої техніки є вимога погодженості змісту всіх ознак і конструкцій як основного, так і кваліфікованих составів злочинів. Це положення є актуальним для злочинів проти життя, де вбивство без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, передбачене частиною першою статті 115 КК України, або так зване просте вбивство є основним складом даного виду злочинів, в якому, власне, сформульоване поняття вбивства. Виходячи з формули, що смерть людини є, власне, закінченням, припиненням її життя вважаємо терміни «заподіяння смерті» та «позбавлення життя», що використовуються у кримінальному законодавстві країн континентальної Європи, тотожними, тобто позбавлення життя іншої людини і є заподіянням їй смерті, так само і навпаки. В першому випадку вказується на наслідки, у другому – на об'єкт посягання. На нашу думку, не має сенсу ці два терміни протиставляти, єдиним неприциповим, формальним аргументом на користь терміну «позбавлення життя» може стати те, що ми ведемо мову про злочини проти життя, яке є об'єктом злочинного посягання, тому більш логічним видається застосування саме такої форми.

Відповідно до пункту 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», умисне вбивство без кваліфікуючих ознак, передбачених частиною першою статті 115 КК України, а також без ознак, передбачених статтями 116-118 КК України, зокрема в обопільній сварці, або в бійці, або з помсти, ревнощів, на прохання потерпілого, за іншими мотивами, викликаними особистими відносинами винного з потерпілим, підлягає кваліфікації за частиною першою статті 115 КК України. Також до простого вбивства можна віднести умисне заподіяння смерті з використанням безпорадного стану потерпілого, на ґрунті неправильного уявлення про свій суспільний або службовий обов'язок, зі страху перед очікуваним або передбачуваним нападом при відсутності стану необхідної оборони, унаслідок порушення правил караульної служби, порушення правил застосування зброї представником влади та деякі інші. В будь-якому випадку, таке умисне суспільно небезпечне діяння може бути кваліфіковано за частиною

першою статті 115 КК України при відсутності обтяжуючих обставин, передбачених частиною другою статті 115 КК України або пом'якшуючих обставин, передбачених статтями 116-118 КК України. При цьому, слід відмітити, що вище вказані види простого вбивства практично не згадуються на нормативному рівні у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї, всі вони визначаються на рівні тлумачення офіційними інстанціями та науковими експертами.

З точки зору дослідження об'єктивних ознак злочинів проти життя представляє також інтерес злочин, передбачений статтею 129 КК України «Погроза вбивством». Важливим моментом щодо кваліфікації діяння, передбаченого статтею 119 КК України є те, що багато вітчизняних вчених у сфері кримінального права справедливо зазначають, що вживання законодавцем у назві і тексті статті 119 КК України поняття «вбивство» є нелогічним. Не можна, визначивши вбивство як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, в подальшому використовувати цей термін для позначення необережного діяння. Цим обґрунтовується наша позиція щодо доцільності зміни термінів у назві та диспозиції статті 119 КК України «вбивство через необережність» на «заподіяння смерті з необережності», оскільки це не відповідає поняттю вбивства, визначеному частиною першою статті 115 КК України.

В рамках позмежування умисного та необережного заподіяння смерті інтерес для дослідження представляє диспозиція стаття 120 КК України «Доведення до самогубства». Особливістю даного діяння є те, що, хоча саме самогубство є одним з різновидів неприродної смерті, але, при цьому, доведення до самогубства – єдиний злочин проти життя особи, який не охоплюється поняттям вбивства, який досить широко представлений у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї. Вважаємо, що як злочин проти життя може розглядатися лише умисна форма доведення до самогубства. В такому випадку винний обирає таку специфічну форму реалізації власного умислу на причинення смерті потерпілого, коли під впливом негативних, нестерпних для жертви діянь з боку суб'єкта злочину, потерпілий сам вирішує позбавити себе життя. При необережній формі доведення до самогубства, ми можемо вести мову про злочин проти моральності, про порушення моральних засад суспільства в частині ставлення до людської особистості через жорстоке поводження з нею, шантаж, примус до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності.

У кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї, як правило, відсутні норми про основні ознаки суб'єкта злочину. Це пояснюється тим, що такі ознаки розглядаються як необхідні умови обвинувачення особи або його осудності. При аналізі вікових меж кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти життя необхідно розглядати ще одну категорію – осіб похилого віку. Слід зазначити, що оптимальним і достатнім бачиться виділення єдиної вікової межі, після досягнення якої особа вважається такою, що має похилий вік з відповідними кримінально-правовими наслідками. Законодавець використовує шістьдесятип'ятирічний вік як максимальну межу застосування окремих видів покарання, в тому числі і при вчиненні злочинів проти життя. На нашу думку, даний вік є оптимальним для закріплення в Кримінальному кодексі України в якості похилого віку суб'єкта злочину як обставини, що пом'якшує кримінальну відповідальність, додавши відповідний пункт до статті 66 КК України. На нашу думку, це буде повною мірою відповідати принципу гуманізму і позбавить суд можливості ігнорувати похилий вік суб'єкта злочину, як це часто трапляється на практиці.

3. Кваліфікованим вбивством називається вбивство, вчинене при наявності хоча б одної з обтяжуючих обставин (кваліфікуючих ознак), перерахованих у частині другої статті 115 КК України, які вказують на підвищену громадську небезпеку цього злочину порівняно з некваліфікованим (простим) видом того ж злочину.

Вперше в діючому законодавстві кваліфікуючі ознаки вбивства розташовуються за строгою системою, залежно від їхнього зв'язку з певними елементами складу злочину: ознаки, що відносяться до об'єктивних ознак злочину (п.п. 1-5 ч. 2 ст. 115 КК України); до суб'єктивних ознак злочину (п.п. 6-14 ч. 2 ст. 115 КК України). Ця класифікація певною мірою умовна, однак, зазначене розташування кваліфікуючих ознак має практичний сенс, оскільки полегшує процес кваліфікації конкретного вбивства.

Обставини, що обтяжують умисне вбивство в кримінальному законодавстві країнах континентальної Європи представлені доволі широко, іє різноманітними як за кількістю, так і за змістом. Так, кваліфікуючі обставини Кримінального кодексу Франції 1992 року, на відміну від наполеонівського Кримінального кодексу 1810 року, значно різноманітніші (їх загальна кількість у Кримінальному кодексі Франції 1992 року становить десять) та відносяться до морального елемента злочинного діяння, до особи потерпілого та інших факторів. Менш значною є класифікація обставин, що обтяжують вбивство у Кримінальному кодексі ФРН, де в частині другій параграфу 211 дається визначення кваліфікованого вбивства – тяжкого вбивства. Розподіл складів на вбивство і тяжке вбивство є традиційним для німецького кримінального права; воно існувало ще у Кримінальному кодексі 1871 року. Спочатку ці склади відрізнялися тільки специфічним формулюванням «умисел вчиненого вбивства», яке було критерієм для їхнього розмежування. Дане формулювання було орієнтовано не на юридичні, а суцього психологічні ознаки, які часом було важко встановити. Законодавець ряду країн, австрійський, голландський, обмежується констатацією того, що тяжким вбивством є таке, яке вчиняється «умисно та із заздалегідь обміркованим наміром позбавити життя». Однак, це надало можливості встановити покарання за цей злочин у виді довічного тюремного ув'язнення або тюремного ув'язнення на строк до двадцяти років. Крім того, у диспозиції відповідних норм деяких країн, зокрема, Швейцарії, багато оціночних понять морально-етичного, а не суто юридичного характеру, на зразок «особливо безсовісно», «особливо докорливими», що не дає можливості дати правову оцінку змісту таких обставин, що обтяжують вбивство. Взагалі, європейському законодавцю притаманно широке застосування подібних морально-етичних дефініцій без роз'яснення їхнього юридичного змісту. В кримінальних законах окремих країн (Італія, Туреччина, Болгарія) очевидні просторість і відсутність класифікаційного критерію для виділення тої або іншої обставини, зокрема, такі, що характеризують спосіб вчинення, особливості потерпілого, особливості суб'єктивної сторони злочину тощо.

Особливу цінність для нашого дослідження обставин, що обтяжують вбивство представляють відповідні норми кримінального законодавства країн колишнього СРСР, де наявні в нормативно-правових актах країн колишнього СРСР радянські доктринальні традиції побудови кримінального законодавства, норми про кваліфіковане вбивство значно не відрізняються, за виключенням певних особливостей, що відображають або національні властивості законодавства тієї чи іншої держави, або прагнення законодавця триматися у руслі законодавчих євроінтеграційних тенденцій.

Порівняльно-правовий аналіз законодавства країн романо-германської правової сім'ї показав, що така обтяжуюча обставина як вбивство двох і більше людей притаманна лише кримінальному законодавству пострадянських країн, в інших країнах, в тому числі і колишніх соціалістичних, така кваліфікуюча ознака вбивства практично відсутня. Але й у тих кримінальних кодексах, які містять таку обтяжуючу обставину її формулювання є ідентичним: «вбивство двох і більше осіб», так само як у пункті 1 частини другої статті 115 КК України. Ця норма передбачає, що позбавлення життя цих людей охоплювалось єдиним умислом винного.

Пунктом 2 частини другої статті 115 КК України передбачається підвищена відповідальність за умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в

стані вагітності.

Порівняльно-правове дослідження показало, що в кримінальному законодавстві зарубіжних держав відповідальність за умисне вбивство малолітньої дитини та (або) жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (вагітної жінки) регламентується по-різному.

Почнемо з того, що норма, передбачена пунктом 2 частини другої статті 115 КК України фактично містить в собі не одну, а дві обставини, що обтяжують умисне вбивство. Це, по-перше, вбивство малолітньої дитини, по-друге, вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності. Повертаючись до зарубіжного законодавства, треба зауважити, що у деяких країнах досліджуваного нами регіону кримінальне законодавство прямо передбачає обидві зазначені обставини як такі, що обтяжують вбивство. У кримінальних кодексах більшості країн континентальної Європи передбачено, що кримінальна відповідальність настає при умові, коли особі, яка вчиняє вбивство при даних обтяжуючих обставинах, відомо про малолітство та вагітність потерпілої.

Крім того, у диспозиції відповідних статей кримінальних кодексів деяких країн вказано на важливу складову цієї обтяжуючої обставини – на «завідомість» малолітства або неповноліття потерпілого. Вживане у кримінальних кодексах поняття «завідомо для винного» означає лише, що винний повинен бути переконаний у тому, що потерпілий малолітній або неповнолітній. А якщо ні, то, незважаючи на наявність малолітства або неповноліття потерпілого, кваліфікація вчиненого за пунктом 2 частини другої статті 115 КК України може бути поставлена під сумнів. Тому пропонуємо ознаку малолітства у пункті 2 частини другої статті 115 КК України доповнити завідомістю для винного факту малолітства потерпілого. Викладені положення так само стосуються відповідальності винного за умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, передбачене тим самим пунктом 2 частини другої статті 115 КК України.

На нашу думку, необхідно посягання на життя вагітної жінки на пізніх строках вагітності дорівняти до посяганням на життя двох або більше осіб, одночасно роз'яснивши в постанові Пленуму Верховного Суду України, що посягання на життя вагітної жінки зі строком вагітності понад двадцять два тижні слід розглядати як посягання на життя двох осіб. Тільки в цьому випадку можна буде констатувати, що в основі виділення вбивства вагітної жінки як кваліфікованого виду вбивства лежить те, що винний фактично посягає на два життя – матері та її дитини.

Кваліфікованим вбивством з підвищеною відповідальністю український законодавець у пункті 3 частини другої статті 115 КК України встановив умисне вбивство заручника або викраденої людини. Спільним для обох цих фігурантів є те, що і у випадку захоплення заручника, і у випадку викрадення людини винний протизаконно розпоряджається особистою свободою потерпілого, тобто його можливістю самостійно пересуватися та визначати своє місцезнаходження.

Статті про вбивство заручника або викраденої людини зустрічаються лише у кодексах країн колишнього СРСР. При цьому, варіанти формулювання є досить різноманітними і не повторюють викладення, представлене у пункті 3 частини другої статті 115 КК України. Ми стверджуємо, що захоплення заручника є спеціальним випадком по відношенню до викрадення людини, який відрізняється від загальної норми спеціальною метою. Таким чином, доповнення первісної редакції пункту 3 частини другої статті 115 КК про умисне вбивство заручника словами «або викраденої людини» є доцільним. Однак, невизначеним залишається питання про неможливість кваліфікації вчиненого діяння за пунктом 3 частини другої статті 115 КК України, якщо в дійсності з боку винного було не викрадення людини, а незаконне позбавлення волі, також передбачене статтею 147 КК України. Така ситуація вимагає уточнення змісту пункту 3

частини другої статті 115 КК України, де замість вказівки на такого потерпілого як викрадена людина необхідно застосувати більш широке формулювання – «інша людина, незаконно позбавлена волі». В такому випадку, редакція пункту 3 частини другої статті 115 КК України отримує наступний зміст: «2. Умисне вбивство...3) заручника або іншої людини, яка незаконно позбавлена волі».

Законодавець, виділяючи особливу жорстокість як кваліфікуючу ознаку (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України), тим самим акцентує увагу на вчиненні вбивства конкретним способом, із властивими тільки йому встановленими критеріями, що, у свою чергу, є підставою для посилення кримінальної відповідальності. Нерідко при кваліфікації протиправного діяння доводиться відмежовувати вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, від вбивства особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані, коли особливі страждання для перерахованих потерпілих в такому випадку виражаються не стільки у жорстокому фізичному впливі на них з боку винного, а саме в тому, що усвідомлюючи факт знущання над собою та реальну і невідвротну небезпеку позбавлення життя, потерпілі не можуть опиратися вбивці і є, таким чином, «приреченими» на смерть, що, зрозуміло, виступає причиною особливих моральних страждань для потерпілого перед смертю. З іншого боку, це свідчить про виняткову, патологічну аморальність вбивці, що не може не бути підставою для визнання таких дій обставиною, що обтяжує умисне вбивство. Ми переконані, що для вирішення цієї ситуації необхідно застосувати відомий вітчизняному кримінальному праву інститут «виняткового цинізму».

Так само це стосується кваліфікації дій злочинця, що вчинив знущання над трупом після вбивства. Якщо розглядати глумління вбивці над трупом як прояв виняткового цинізму, як демонстративну зневагу до загальноприйнятих норм моралі, то визначення такого діяння кваліфікованим вбивством, на нашу думку, не буде суперечливим. Аналогічно, на нашу думку, може бути вирішено питання з кваліфікацією вбивства, поєданого з актом канібалізму. Вважаємо, що така кваліфікація прийнятна і для так званого «ритуального» вбивства, коли метою такого діяння виступає жертвоприношення людини з подальшим використанням її трупа або його частин для здійснення певних ритуалів чи маніпуляцій, і більш логічним, на нашу думку, буде визнання цього вбивства вчиненним з винятковим цинізмом, так як життя людини сприймається у даному випадку винними лише як «магічний інструмент» для здійснення ритуалу. Резюмуючи сказане, пропонуємо пункт 4 частини другої статті 115 КК України доповнити словами «або винятковим цинізмом». Звертаючись до кримінального законодавства країн романо-германської правової сім'ї, треба відзначити, що вбивство з особливою жорстокістю або жорстоким способом як кваліфіковане вбивство представлено достатньо широко. Однак, при певній різноманітності формулювань, всі вони, так само як і у вітчизняному кримінальному кодексі, є занадто лаконічними та такими, що не розкривають правового змісту цієї обтяжуючої обставини.

Підвищений ступінь суспільної небезпеки діяння, передбаченого пунктом 5 частини другої статті 115 КК України обумовлена тим, що вбивство відбувається способом, небезпечним для життя багатьох людей, який свідомо для винного становить реальну небезпеку для життя не тільки потерпілого, але й інших осіб.

Аналізуючи відповідне законодавство країн романо-германської правової сім'ї, треба зазначити, що законодавці використали, по великому рахунку, три варіанти формулювання способу вчинення цього кваліфікованого вбивства. Перша група застосувала термін «способом, небезпечним для життя багатьох осіб», друга використовує у відповідних нормах термін «загальнонебезпечним способом», третю складають норми, в яких законодавець прямо вказує на засоби, за допомогою яких винний вчиняє таке кваліфіковане вбивство. треба відмітити, що основна дискусія щодо кваліфікуючих ознак цього вбивства точиться між представниками

першої та другої умовних груп. На підтримку представників першої групи, до якої входить і українська кримінально-правова наука і практика, треба сказати, що відповідальність за вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей, існує більше сторіччя, і можна припустити, що й доктрина, і практика кримінального права мають устояне визначення та ознаки даного поняття, коли вказівку закону про небезпеку для життя багатьох людей слід розуміти як небезпеку заповідання смерті не тільки потерпілому, а ще хоча б одній людині.

Вбивство може бути кваліфіковано за пунктом 6 частини другої статті 115 КК України як вчинене з корисливих мотивів, якщо буде встановлено та доведено, що саме корисливі мотиви слугували приводом для вбивства потерпілого. Однак, досить спірним моментом у кваліфікації умисного вбивства з корисливих мотивів є положення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року про те, що слід кваліфікувати як вчинене з корисливих мотивів й умисне вбивство з метою подальшого використання органів чи тканин людини в певних корисливих цілях (для трансплантації, незаконної торгівлі тощо). Треба сказати, що вбивство з метою використання органів і тканин потерпілого є новелою для кримінального права. Однак, більшість кримінальних законів країн колишнього СРСР містять окрему норму про умисне вбивство з метою використання органів або тканин потерпілого (для трансплантації, продажу або використання іншим способом органів, частин органів або тканин тіла жертви). Очевидно, що треба говорити про можливість запровадження такої норми в Кримінальний кодекс України та, в рамках вищевказаних положень Пленуму Верховного суду України, про можливість комбінації такого пункту частини другої статті 115 КК України з іншими пунктами цієї ж статті. Цілком ймовірно, що вбивство з метою використання органів і тканин потерпілого може легко сполучатися з пунктом 6 частини другої статті 115 КК України. В будь-якому випадку, умисне вбивство з метою використання органів або тканин потерпілого не завжди є злочином, що вчиняється з корисливих мотивів, тому, підтверджуючи тезу про можливість сукупної кваліфікації убивства вбивства як з метою використання органів або тканин потерпілого, так і корисливих мотивів, ми, однак, пропонуємо виділити окрему норму, яка встановлює нову обтяжуючу обставину – це вчинення вбивства з метою використання органів або тканин потерпілого.

Умисним вбивством з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України) є діяння, вчинене винним, коли він позбавляє іншу людину життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу. Кваліфіковане умисне вбивство з хуліганських мотивів притаманно лише кримінальному законодавству країн колишнього СРСР, однак, практично всі відповідні норми, крім Кримінального кодексу України (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України), містять формулювання «з хуліганських спонукань». Більшість авторів вважають не принциповою відмінність термінів «мотив» та «спонукання» у нормах про відповідне кваліфіковане умисне вбивство, однак, існують вчені, які справедливо заперечують проти підміни поняття «мотив» терміном «спонукання». Вони переконані, що це не дає можливості розмежування мотивів і спонукань, ототожнення спонукань і мотивів, що веде також до прагнення згрупувати різні елементи мотивації злочинної поведінки, які не завжди виступають мотивами злочину. На нашу думку, в цілому з такою позицією можна погодитися.

У пункті 8 частини другої статті 115 КК України законодавець, вказуючи на зв'язок посягання з діяльністю потерпілого, тим самим припускає наявність спеціальної мети – не допустити чи припинити його правомірну діяльність у зв'язку з виконанням ним свого службового або громадського обов'язку, змінити характер такої діяльності або наявність мотиву помсти за таку діяльність, тобто такі мотив та мета є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу цього злочину.

Треба відмітити, що у формуванні подібної норми у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї виявляються три умовні тенденції. Першою тенденцією є те, що частина країн колишнього СРСР пішла шляхом виділення досліджуваної обтяжуючої обставини як кваліфікуючої в рамках умисного вбивства як злочину проти життя. Другою тенденцією є поєднання в межах однієї статті як загальної норми щодо відповідальності за умисне вбивство у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, так і спеціальної норми, яка встановлює відповідальність за умисне вбивство конкретних категорій працівників правоохоронних органів. Третьою тенденцією є відсутність у розділі, присвяченому злочинам проти життя відповідної загальної норми про умисне вбивство у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, а наявність в цьому розділі тільки спеціальних норм, що стосуються лише певних категорій потерпілих. З огляду на наведену умовну класифікацію та зміст формулювання диспозиції пункту 8 частини другої статті 115 КК України, стає очевидним, що юридична природа обтяжуючої обставини, передбаченою цією нормою має подвійний характер. З одного боку, її ознаки є ознаками юридичного складу вбивства, з іншого боку, цією нормою захищається не тільки, а, можливо, і не стільки, життя людини, скільки відносини, що стосуються, зокрема, громадської безпеки, громадського порядку тощо. Така двооб'єктність даного злочину складає специфіку умисного вбивства особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку, залишаючи при цьому його різновидом вбивства, що вчинюється при обставинах, які свідчать про підвищений ступінь суспільної небезпечності цього діяння.

На думку вчених, практичний інтерес для кримінального законодавства України представляє позиція, що обставиною, яка обтяжує вбивство є виконання потерпілим не тільки службового або громадського обов'язку, але й обов'язку професійного. Пропонується відповідну українську норму доповнити вказівкою на професійну діяльність потерпілого

На нашу думку, видається цілком логічним, що пункт 8 частини другої статті 115 КК України передбачає відповідальність не за будь-яке вбивство потерпілого у зв'язку з виконанням ним службового або громадського обов'язку, а лише за умисне вбивство, пов'язане з правомірним виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, яке мало метою припинити або змінити таку діяльність потерпілого, або ж було вчинено за мотивами помсти за правомірно, законно виконаний службовий або громадський обов'язок. Для цього, пропонуємо у диспозиції пункту 8 частини другої статті 115 КК України фразу «у зв'язку з виконанням цією людиною службового або громадського обов'язку» доповнити словом «правомірним». Крім того, пропонуємо, відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, у пункті 8 частини другої статті 115 КК України після слів «чи її близького родича» доповнити словами «або члена сім'ї».

У пункті 9 частини другої статті 115 КК України об'єднано дві кваліфікуючі ознаки вбивства – з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення. Треба відмітити, що у кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї зазначені обставини представлені широко, при цьому комбінації їхнього спільного з іншими обставинами або окремого використання є досить різноманітними, так само як варіанти тлумачення таких можливих комбінацій.

Взагалі, проведений аналіз відповідних норм країн романо-германської правової сім'ї дозволяє сформулювати висновок про те, що проблема відповідальності за вбивство, вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, вирішується кримінальним законодавством зарубіжних країн як в Особливій частині за допомогою конструювання кваліфікуючих ознак, так і в Загальній частині при регламентації інституту множинності злочинів. Крім того, практично всі досліджувані кримінальні закони вважають тяжким випадком вбивство,

вчинене з метою сховати інший злочин або полегшити його вчинення, що свідчить про об'єктивно підвищений ступінь суспільної небезпеки такого діяння, яка не залежить від національних і інших особливостей держав.

Серед видів убивств при обтяжуючих обставинах, вбивство поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, передбачене пунктом 10 частини другої статті 115 КК України являє собою найбільш жорстоке, яке не вписується навіть у рамки злочинної моралі. Можна зробити висновок, що обидва злочини (і вбивство, і зґвалтування або насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом) об'єднані одним мотивом – сексуальним. Крім того, якщо винний безпосередньо після вчинення зґвалтування, чи насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, чи замаху на таке або через певний час після вчинення такого діяння вбиває жертву з метою приховати вчинений ним злочин, то його дії не слід кваліфікувати за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України, так як вони вже позбавлені будь-якої сексуальної мотивації, а мають метою приховати злочинне діяння, що цілком логічно повинно кваліфікуватися за пунктом 9 частини другої статті 115 КК України.

Враховуючи таку пропозицію щодо кваліфікації вбивства, передбаченого пунктом 10 частини другої статті 115 КК України, ми вважаємо, що необхідно змінити формулювання цієї норми, і враховуючи тепер виключно сексуальну мотивацію злочинця, викласти пункт 10 частини другої статті 115 КК України в наступній редакції «10) з сексуальних мотивів». А вже під такого роду вбивством вчені-правознавці розуміють «умисне заподіяння смерті потерпілій особі з метою одержання сексуального задоволення та (або) з метою розв'язання психологічних або психосексуальних проблем, пов'язаних з розладом статевого потягу». Подібної позиції дотримується також законодавець Німеччини, який як обставину, що обтяжує вбивство визначає заподіяння смерті потерпілому саме «для задоволення статевого потягу».

Вищою судовою інстанцією України умисне вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України) визначається як умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Взагалі, вбивство на замовлення – це нове кримінально-правове явище як у нашої держави, і в законодавстві інших країн. Раніше вбивство на замовлення розглядалося в якості різновиду вбивства з корисливих мотивів. Вбивство на замовлення вперше було закріплено в Модельному кримінальному кодексі держав-учасників СНД 1996 року як вбивство за наймом. Треба відмітити, що кримінальні кодекси країн СНД різняться визначенням, яке вони дають самому поняттю «вбивство на замовлення». В одних кодексах, як вже зазначалося, вживається термін «вбивство за наймом» (у кримінальних кодексах Росії, Білорусії, Азербайджану, Казахстану, Киргизії, Грузії, Туркменістану, Таджикистану), в інших – «на замовлення», як у кримінальних кодексах України та Молдови або, як у Кримінальному кодексі Вірменії – «замовлене», що, по суті, є поняттями дуже близькими за змістом.

Вітчизняний законодавець, визначаючи в Кримінальному кодексі України вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України) і вбивство на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України), він підкреслює сам факт замовлення, тобто акцент робиться на існуванні замовлення як публічної оферти в цивільному праві, а не на факті, що він діє за наймом. Звідси випливає, що при вбивстві на замовлення корисливий мотив у виконавця теж не обов'язковий. В підсумку представляється, що якщо вживається термін «вбивство за наймом», то ми дивимося на явище під кутом зору наймача, а якщо вживається термін «на замовлення» – то під кутом зору найманця. Але від цього сама суть їх домовленості не змінюється.

Пункт 12 частини другої статті 115 КК України виділяє дві рівнозначні з позицій призначення покарання обставини спільного вчинення вбивства: наявність групи осіб та групи осіб, яка

діє за попередньою змовою. Треба зазначити, що у романо-германській правовій сім'ї тільки у кримінальних законах країн колишнього СРСР присутня обтяжуюча обставина, яка у різних комбінаціях встановлює відповідальність за вчинення умисного вбивства групою та за попередньою змовою цією групою. Аналіз відповідних норм кримінального законодавства країн «близького зарубіжжя» дає можливість стверджувати, що ознакою, яка об'єднує всі вищевказані норми є наявність групового суб'єкта. І ця ознака, в першу чергу, створює підстави для визначення її як обставини, що обтяжує вбивство. Адже наявність групи сама по собі вже є обтяжуючою обставиною, а ознаки сгуртованості та організованості такого групового суб'єкта можуть послужити лише підставою для посилення покарання за вчинене умисне вбивство. Тому пропонуємо викласти пункт 12 частини другої статті 115 КК України в наступній редакції» «вчинене двома або більше особами».

Вищою судовою інстанцією вбивство, передбачене пунктом 13 частини другої статті 115 КК України визначено як повторне, відповідальність за яке настає незалежно від того, чи була винна особа раніше засуджена за перший злочин, вчинила вона закінчене вбивство чи готування до нього або замах на нього, була вона виконавцем чи іншим співучасником злочину.

В романо-германській правовій сім'ї норми про повторне вбивство так само представлені лише країнами «близького зарубіжжя». Однак, і серед них можна виділити три умовні групи, які відрізняються розумінням множинності вбивств у відповідних статтях кримінального законодавства. Перша група, до якої входить і Україна, розуміють повторність як вчинення вбивства особою, яка раніше вчинила умисне вбивство або замах на нього. Другу групу складають норми кримінальних законів країн, що залишилися в рамках традицій радянського законодавства, яким передбачалася така обтяжуюча вбивство обставина, як вчинення умисного вбивства «при особливо небезпечному рецидиві або особою, що раніше вчинила вбивство». Тобто, від першої групи ці норми відрізняє наявність втраченого українським кримінальним законом окремого, законодавчо визначеного інституту особливо небезпечного рецидиву. Що ж до повторного вбивства, його ознаки принципово не відрізняються від норм першої групи. Третю велику групу складають кримінально-правові норми країн, які використовують іншу форму визначення множинності злочинів при вчиненні двох чи більше вбивств – неодноразовість.

Взагалі, представляється, що така обтяжуюча обставина вбивства як «раніше вчинене» юридично більш обумовлена, ніж «вчинене неодноразово», оскільки діяння, що становлять неодноразовість, втрачають свою юридичну значимість, а є лише складовими нібито більш небезпечного злочину. Кожне з них окремо не кваліфікується та покарання за кожне з них окремо не призначається.

Мотив расової, національної та релігійної нетерпимості розуміється як зумовлені певними потребами, внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного продемонструвати свою перевагу і показати неповноцінність потерпілого через його належність до конкретної (іншої) нації або через його расову належність чи наслідок сповідання їм певної релігії і внаслідок цього своє ненависне до нього ставлення, щоб принизити його гідність або помститися за небажання потерпілого приєднатися до тієї соціальної групи, до якої належить винний.

Дуже близькими за змістом до пункту 14 частини другої статті 115 КК України є відповідні статті кримінальних кодексів Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Киргизії, Таджикистану, де мова йде про мотиви расової, національної, релігійної ненависті або ворожнечі. Крім цього, у пункті «м» статті 109 Кримінального кодексу Грузії згадується як ознака обтяжуючої обставини етнічна ненависть та ворожнеча, у пункті «н» частини другої статті 104 Кримінального кодексу Таджикистану йдеться про місницьку ненависть та ворожнечу або кровну помсту. На нашу думку, це відображає місцеві особливості формування мотиву активного неприйняття

певних сторін соціального статусу потерпілого. Кримінальні кодекси Молдови та Казахстану серед інших ознак у відповідних нормах про умисне вбивство застосовують термін «соціальна ненависть або ворожнеча». Дехто з вітчизняних вчених вважає за доцільне доповнити вказаною ознакою пункт 14 частини другої статті 115 КК України, однак, вважаємо, що, в разі прийняття законодавцем такого доповнення у Кримінальний кодекс України, фактично як обтяжуючу умисне вбивство обставину можна буде визнати будь-яку нетерпимість або неприязнь між винним та потерпілим, що є неприпустимим.

4. Поряд із відповідальністю за умисне вбивство без обтяжуючих і пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК України) та при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 КК України), вбивство через необережність (ст. 119 КК України), чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність за умисні вбивства при обставинах, які пом'якшують покарання: це умисні вбивства, передбачені статтями 116-118 КК України, які у кримінально-правовій науці отримали назву – привілейовані види вбивств. Інших привілейованих видів вбивства Кримінальний кодекс України не містить.

Діяння, передбачене статтею 116 КК України, виражається в умисному вбивстві людини, вчиненому в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого. Норма про вчинення умисного вбивства у стані сильного душевного хвилювання притаманна лише кримінальним кодексам країн так званого «німецького права» (Германії, Австрії, Швейцарії та іншим) та країн колишнього СРСР, які отримали її в «спадок» від радянського кримінального права, в рамках того ж «німецького права» (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Латвія, Литва, Молдова, Росія, Таджикистан, Узбекистан, Естонія та інші).

Досвід регулювання відповідальності за вчинення вбивства у стані афекту країнами континентальної Європи дає можливість вченим-правознавцям стверджувати, що норми, які передбачають відповідальність за посягання на життя і здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, потребують розширення обставин, які мають місце з боку потерпілого. На думку цих авторів, доцільно у статтях 116, 123 КК України передбачити таку обставину, як «інші протиправні дії з боку потерпілого». В цілому погоджувачись з цими пропозиціями, вважаємо, що наведене формулювання «аморальні або інші протиправні дії з боку потерпілого» треба замінити на «неприйнятні для винного дії з боку потерпілого». Так, фактично особу можна довести до стану сильного душевного хвилювання діями потерпілого, які не є протиправними (вони можуть бути, наприклад, небажаною, але правомірною поведінкою, або зловживанням правом, яке не є правопорушенням). А ступінь аморальності тої чи іншої дії потерпілого визначається самим винним, в залежності від його світосприйняття, моральних принципів та установлень.

Діяння, передбачене статтею 117 КК України, виражається в умисному вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів. Проведений компаративістський аналіз дозволив виявити низку особливостей кримінально-правової регламентації відповідальності за вбивство матір'ю новонародженої дитини в країнах романо-германської правової сім'ї, які мають свою дещо відмінну систему кримінального права, а в цьому зв'язку й свою специфіку викладення даної норми.

Зокрема, у ряді європейських країн даний склад є привілейованим. До пом'якшуючих обставин віднесено особливий психофізіологічний стан матері, а також часові рамки вчинення даного злочину – під час пологів або безпосередньо після них. Більш того, для деяких країн характерна наявність декількох норм, які передбачають відповідальність за аналізований злочин. Однак, німецькі та французькі законодавці не тільки не розглядають дані обставини як

пом'якшуючі, але й відносять дане вбивство до категорії кваліфікованих. Специфічною особливістю болгарського варіанта цього діяння є вказівка на певні фізичні недоліки потерпілого (його потворність), наявність яких є пом'якшуючою обставиною.

Також особливим є суб'єктний склад даного злочину. Досить рідким є факт визнання батька суб'єктом даного злочину поряд з матір'ю. Взагалі, на нашу думку, специфічною особливістю аналізованого складу злочину є неможливість співучасті в його вчиненні. Привілейована обставина відноситься безпосередньо та тільки до особи жінки – матері новонародженої дитини, а тому вона не може бути поширена на інших можливих учасників вчинення злочину, наприклад, у Кримінальному кодексі Голландії міститься вказівка на те, що всі інші особи, які брали участь при вчиненні злочину, підлягають кримінальній відповідальності за вчинення простого або іншого вбивства.

У випадку, коли сама матір, яка при наявності всіх передбачених законом обставин, виступає співучасницею у вбивстві її новонародженої дитини у ролі, наприклад, підбурювача до такого вбивства, вона, у відповідності до частини другої статті 29 КК України, буде нести відповідальність за частиною четвертою статті 27 та пунктом 2 частини другої статті 115 КК України.

На наш погляд, інтерес для дослідників має вказівка у деяких кримінальних кодексах на неможливість вчинення даного злочину із заздалегідь обдуманим умислом, що представляється нам достатньо успішною законодавчою конструкцією. Так само, вважаємо, що законодавцві варто було б відкоригувати диспозицію вітчизняної норми про вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, пов'язавши вчинення даного злочину не тільки з моментом заподіяння смерті немовляті, але й з особливим психічним станом його матері у цей момент та моментом виникнення умислу на вбивство такої дитини. Відсутність такого стану або наявність заздалегідь обдуманого умислу повинно виключати відповідальність щодо статті 117 КК України.

Стаття 118 УК України містить склад привілейованого умисного вбивства – вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, відповідальність за яке настає лише за умови, що здійснений винним захист явно не відповідав небезпечності посягання чи обставинці, яка склалася. Такий привілейований склад умисного вбивства в кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї представлений досить обмежено, незважаючи на те, що субінститути необхідної оборони та заходів, необхідних для затримання злочинця відомі всім кримінальним законам зазначених країн. Однак, регламентація цих обставин, що виключають злочинність діяння, принципово різна. Відрізняються не тільки їхні назви та місце в системі кримінальних кодексів, але й їхній перелік, умови та підстави правомірності.

На нашу думку, правова оцінка затримання злочинця повинна здійснюватися на підставі відповідних доповнень до положень статті 38 КК України «Затримання особи, що вчинила злочин», а проведений порівняльний аналіз кримінально-правових норм країн романо-германської правової сім'ї дає можливість стверджувати про необхідність внесення змін до цієї статті. По-перше, на момент затримання невідомо, чи вчинив затриманий саме злочин, чи буде він визнаний винним у вчиненні злочину, можливо затриманий є таким, що не досяг віку кримінальної відповідальності або буде визнаний судом неосудним, або, взагалі, є непричетним до вчиненого суспільно небезпечного діяння і випадково опинився на місці події. Для виключення подібних колізій пропонуємо замінити у статті 38 КК України слово «злочин» на «суспільно небезпечне діяння», «злочинець» на «особу, що вчинила суспільно небезпечне діяння». По-друге, на нашу думку, необхідність затримання як умова його правомірності обумовлена не тільки метою доставлення затриманої особи відповідним органам влади, але й метою недопущення вчинення нею нових суспільно небезпечних діянь, в тому числі і тих, які можуть бути вчинені цією особою для того, щоб уникнути відповідальності за вже вчинене

посягання. В разі прийняття відповідних змін до статті 38 КК України, стаття 118 КК України, на нашу думку, змін не потребує.

Серед інших, відсутніх в українському кримінальному законодавстві видів умисних вбивств, вчинених при пом'якшуючих обставинах в законодавстві багатьох країн романо-германської правової сім'ї містить і такий привілейований склад як вбивство на прохання потерпілого (еутаназія). Компаративістський аналіз законодавства країн романо-германської правової сім'ї, яке регламентує відповідальність за умисне вбивство на прохання потерпілого (еутаназію) показав, що багато країн, особливо колишнього СРСР, не визнають права на смерть та вважають еутаназію злочином, в тому числі й вчиненим при пом'якшуючих обставинах. Однак, у цілому ряді країн континентальної Європи законодавцем визнано право на смерть та законність еутаназії (як у активній, так і пасивній формі). При цьому, законодавець накладає дуже суворі обмеження на проведення еутаназії, жорстко регламентуються умови та процедура її здійснення. Нажаль, рівень розвитку системи охорони здоров'я в українській державі ще далекий від стандартів високо розвинутих країн Європи та світу. Тож небезпека помилкового діагнозу і, як наслідок цього, неправомірне застосування еутаназії, є особливо вірогідними для вітчизняних пацієнтів, що практично виключає можливість офіційної легалізації еутаназії в Україні в будь-якій формі.

Висновки, отримані в результаті аналізу зарубіжних нормативно-правових актів, дозволили нам змодельувати норму, яка б встановлювала відповідальність у Кримінальному кодексі України за умисне вбивство невиліковно хворого зі співчуття з метою позбавлення його нестерпних фізичних страждань за його неодноразовим, явно вираженим проханням. Прагнення до смерті самого невиліковно хворого потерпілого через фізичні та психічні страждання та його прохання до інших осіб щодо спричинення йому смерті та відповідні дії винного, який через співчуття та жаль до потерпілого погоджується та вчиняє його вбивство, однозначно вказує на прямий умисел при вчиненні такого злочину (як по відношенню до діяння, так і до наслідків, що настали). Це стосується як активної, так і пасивної форми еутаназії, і не може кваліфікуватися за статтею 136 або 139 КК України, а потребує прийняття нової норми, яку ми і пропонуємо.

5. Український законодавець передбачив багато спеціальних норм (тобто таких, що містять всі ознаки загальної норми, але, крім того, мають й свої специфічні риси), в яких злочинним наслідком є заподіяння смерті іншій людині. Принаймні, у шістдесяти семи складах злочинів з різних розділів Особливої частини Кримінального кодексу України прямо чи опосередковано вказано на настання смерті потерпілого як наслідок злочинного діяння. У кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї такі склади теж представлені досить широко.

В цілому в кримінальних кодексах країн романо-германської правової сім'ї, так само як і у Кримінальному кодексі України умовну систему посягань на життя можна представити наступним чином – відносно основного складу так званого простого вбивства спеціальними виступають, по-перше, кваліфіковані та привілейовані види вбивств, тобто вчинені при обтяжуючих чи пом'якшуючих обставинах, по-друге, необережне вбивство та інші суспільно небезпечні діяння, наслідком яких, серед іншого, є необережне заподіяння смерті потерпілому (як правило, це пов'язано з порушенням певних правил або приписів), по-третє, це умисні посягання на життя спеціального суб'єкта, діяльність якого визначається чіткими рамками державних, службових та інших повноважень (державна, громадська діяльність, службові обов'язки, обов'язки з військової служби, діяльність щодо охорони громадського порядку, здійснення правосуддя, пов'язана з наданням правової допомоги тощо), такі посягання у науковому середовищі часто називають спеціальними вбивствами. У таких спеціальних нор-

мах зміст такої ознаки як потерпілий більш конкретизований порівняно зі змістом відповідної ознаки складу злочину, закріпленого у загальній нормі. В таких випадках при кваліфікації кримінальна відповідальність настає згідно зі спеціальною нормою. Однак, законодавці деяких європейських країн, на відміну від українського, не роблять різниці між кваліфікованим вбивством та так званим спеціальним вбивством з потерпілим, що має особливий статус.

На нашу думку, наявність в українському кримінальному законі таких спеціальних норм (статті 112, 348, 379, 400, 443 КК України), дає можливість через об'єкт посягання точніше встановити мотиви та мету злочинного посягання на життя, коли вбивство використовується як спосіб впливу на певні державно-владні відносини та інститути. Крім того, ці норми мають очевидно виражений превентивний характер. Тому їхня присутність у вітчизняному кримінальному кодексі є рисою скоріше позитивною, у порівнянні з законодавством країн континентальної Європи.

Окрему групу, на нашу думку, складають злочини так званої міжнародної юрисдикції, передбачені розділом XX Особливої частини Кримінального кодексу України і більшістю кримінальних законів країн романо-германської правової сім'ї. Це ведення агресивної війни, порушення законів і звичаїв війни, поєднане з умисним вбивством, застосування зброї масового знищення, що спричинило загибель людей, геноцид.

Відмежування між загальною нормою вбивства та його варіантом у розумінні злочину проти людства розглянемо на прикладі геноциду як найбільш широко представленого в кримінальному законодавстві країн континентальної Європи. Так, проведення відмежування між геноцидом і вбивством припускає, по-перше, визначення прямого умислу та встановлення дискримінаційної складової. По-друге, з метою відмежування геноциду від вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості встановлюється наявність спеціального умислу на знищення певної групи цілком або частково. Практично це самий складний момент, здатний перенести статтю «геноцид» у розряд фактично непридатних. Таким чином, розділити вбивство та геноцид можна тільки за умислом, проявом якого є масовість вчинення дій, тобто наявність певного стійкого контексту, у рамках якого відбуваються вбивства.

Зрозуміло, що законодавці всіх країн романо-германської правової сім'ї встановили за вчинення злочинів проти життя максимально суворі санкції серед тих, які передбачені кримінальним законодавством, що і дає можливість відмежувати злочини проти життя від інших кримінально-карних діянь.

Традиційно вченими у кримінальному законодавстві виділялися чотири види санкції: абсолютно визначені, відносно визначені, альтернативні та відсилочні.

Абсолютно визначені санкції встановлювали єдину міру покарання, вказуючи при цьому її вид і точний розмір покарання. Нечисленними прикладами абсолютно визначених санкцій можуть виступати санкції статтей 211 Кримінального кодексу ФРН, 221-2 Кримінального кодексу Франції, в яких передбачено одне, безальтернативне, чітко визначене покарання – довічне позбавлення волі. Український кримінальний закон не містить абсолютно визначених санкцій, що, на нашу думку, є правильним, тому що такі санкції не дають можливості суду враховувати особливості злочину, особу злочинця та інші обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання.

Аналіз відносно визначених санкцій за вчинення умисних вбивств вказує на негативну, з нашої точки зору, тенденцію у визначенні часового розриву між нижчою і вищою межами покарання, що припускає суддівський розсуд при визначенні міри такого покарання, і що має місце і у вітчизняному кримінальному законодавстві. На нашу думку, враховуючи найвищу цінність людського життя, нижня межа умисного вбивства, передбаченого частиною першою статті 115 КК України повинна бути встановлена на рівні восьми років, тоді як відповідальність за пося-

гання на життя осіб, передбачених статтями 112, 348, 3481, 379, 400, 443 КК України повинна починатися з семи років.

Треба сказати, що всередині самих так званих спеціальних вбивств немає єдності щодо визначення нижньої межі покарання за посягання на життя осіб з особливими повноваженнями. Так, аналіз відповідних санкцій дає можливість стверджувати, що для законодавця замах на вбивство державного чи громадського діяча та закінчене умисне вбивство за обставин, що обтяжують відповідальність (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України) мають однаковий рівень суспільної небезпеки. Зрозуміло, що така позиція законодавця протирічить принципам та змісту кримінально-правових відносин. Схожа ситуація складається із статтями 348, 3481, 379, 400, 443 КК України. Для виправлення ситуації, як вже вказувалося, пропонуємо нижню межу покарання за переліченими статтями встановити на рівні семи років позбавлення волі.

Ще один вид відносно визначених санкцій – із вказівкою тільки максимуму покарання «до». У подібних випадках нижча межа покарання визначається мінімально можливим розміром (межею) цього покарання, передбаченим Загальною частиною кримінального закону. У кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї такі санкції цього виду мають, як правило, норми, що передбачають відповідальність за привілейовані та необережні вбивства. Статті 116, 117, 119 КК України в цілому відповідають практиці європейських країн. Але, у відповідних санкціях, як правило, не виділяється підвищена відповідальність за заподіяння смерті через необережність двом або більш особам, законодавець обмежується невизначеним терміном «загибель людей». Крім того, законодавець не пояснює, як слід розуміти термін «інші тяжкі наслідки», яким позначається відповідна ознака складу злочину, що не має своєю альтернативою загибель людей.

У всіх інших випадках кримінальні покарання розташовані в альтернативних санкціях. Досвід використання альтернативних покарань країнами романо-германської правової сім'ї наводить на думку про можливість впливу на вбивцю за рахунок законодавчого закріплення норм про відшкодування збитку, заподіяного вбивством. Дійсно, вітчизняна та зарубіжна кримінально-правова теорія і практика дозволяють не вважати чимось абсолютно новим інститут відшкодування шкоди, заподіяного вбивством, або призначення штрафу за цей злочин поряд з іншим покаранням. Тому представляється перспективним внесення відповідних змін до кримінального законодавства, оскільки покарання за вбивство таким чином концентрується в одній санкції кримінального закону та підкреслює його суворість і безкомпромісність при охороні людського життя.

У процесі дослідження виявлено недоліки та суперечливості в окремих статтях Загальної та Особливої частин кримінального законодавства, з метою усунення яких запропоновано низку змін до Кримінального кодексу України. Крім того, проведений аналіз показав шляхи та методи, якими результати дисертаційного дослідження повинні впроваджуватися у правозастосовчу практику, а також використовуватися в ході підготовки спеціалістів у галузі правозастосування та підвищення фахового рівня практичних працівників.

Отже, з урахуванням зарубіжного законодавчого досвіду, пропозицій вітчизняних та зарубіжних вчених, власних доробок та з метою поліпшення кримінально-правової охорони життя людини в Україні пропонуються наступні зміни і доповнення до кримінального законодавства:

1. Включити до Кримінального кодексу України розділ такого змісту:

«РОЗДІЛ І. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Стаття... Умисне вбивство

1. **Вбивство, тобто умисне протиправне позбавлення життя іншої людини, – карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.**
2. **Умисне вбивство:**

- 1) двох або більше людей;
- 2) завідомо для винного малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 3) заручника або іншої людини, яка незаконно позбавлена волі;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю або винятковим цинізмом;
- 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей;
- 6) з корисливих мотивів;
- 7) з метою використання органів або тканин потерпілого;
- 8) з хуліганських мотивів;
- 9) людини чи її близького родича або члена сім'ї у зв'язку з правомірним виконанням цієї людиною службового, професійного або громадського обов'язку;
- 10) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- 11) з сексуальних мотивів;
- 12) вчинене на замовлення;
- 13) вчинене двома або більше особами;
- 14) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями цього Кодексу;
- 15) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6, 7 частини другої цієї статті.

Примітка. Людиною в статтях цього Кодексу визнається життєздатний плід у віці понад двадцять два тижні вагітності, новонароджена дитина та будь-яка людина, незалежно від віку та стану здоров'я.

Стаття... Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (афекту), що раптово виникло внаслідок насильства, систематичного знущання, тяжкої образи або інших неприйнятних для винного дій з боку потерпілого, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття... Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів, вчинене у стані особливого психічного розладу, викликаного пологовим процесом і який не виключає осудності, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття... Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця

Умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, –

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років.

Стаття... Умисне вбивство невиліковно хворого за його проханням

Умисне вбивство невиліковно хворого зі співчуття з метою позбавлення його нестерпних фізичних страждань за його неодноразовим, явно вираженим проханням, –

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття... Заподіяння смерті людині з необережності

1. Заподіяння смерті людині з необережності, –

карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той

самий строк.

2. Заподіяння смерті з необережності двум або більше людям, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Стаття... Умисне доведення до самогубства

1. Умисне доведення людини до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, –

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене щодо людини, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або щодо двох або більше людей, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття... Погроза вбивством

1. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, – карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене членом організованої групи або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».

2. Статтю 38 КК України викласти в наступній редакції:

«Стаття 38. Затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння

1. Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, і доставлення її відповідним органам влади та недопущення вчинення нею нових суспільно небезпечних діянь, якщо іншими засобами затримати цю особу було неможливо і якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

2. Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, визнається умисне заподіяння такій особі тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння. Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу.

3. Якщо обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що вона вчиняє затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, але за обставина справи не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, її дії оцінюються відповідно до правил частини першої цієї статті.

4. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила заходи, необхідні для затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, доставлення її відповідним органам влади та недопущення вчинення нею нових суспільно небезпечних діянь, вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння.

5. Якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність обстановки затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність».

3. Доповнити Кримінальний кодекс України статтею 304-1 «Доведення до самогубства з необережності»:

«Доведення до самогубства особи шляхом жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, якщо це не було спрямовано на позбавлення життя потерпілого, –

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років».

3. Покарання за статтями 112, 348, 3481, 379, 400, 443 передбачити у виді **позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі.**

ВСТУПНА ПРОМОВА

Криміналістична методика сьогодні є найменш розробленим розділом криміналістики. Це виявляється передусім в недостатньо високому науково-методичному і практичному рівні багатьох наукових рекомендацій, що носять занадто загальний характер і не можуть через це бути реальним робочим інструментом розслідування злочинів.

Традиційно, при першому, дуже загальному наближенні, криміналістична методика розглядається як засіб практичної реалізації положень (змісту) криміналістичної техніки і криміналістичної тактика, які використовуються в реальних умовах розслідування стосовно до особливостей того чи іншого виду злочинів.

Однак методичні рекомендації це не просте сполучення (з'єднання) положень криміналістичної техніки і тактики. Вони є якісно новим засобом вирішення практичних завдань розслідування, що виникають під час осмислення та пристосування рекомендацій криміналістичної методики до конкретних особливостей виявлення, збирання, оцінки та використання доказової інформації відносно різних видів злочинів.

Крім того, чинний кримінальний процесуальний кодекс спонукає науковців-криміналістів шукати шляхи переосмислення й певного пристосування усталених криміналістичних рекомендацій до нових правових реалій та практики сьогодення.

Зокрема, відсутність у законі стадії порушення кримінальної справи, змушує внести відповідні корективи до структури окремих методик. Так, початок кримінального провадження (досудового розслідування), відповідно до чинного законодавства, у криміналістичному аспекті, доречно пов'язувати з особливостями дії уповноважених оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, органів служби безпеки та інших правоохоронних органів, прокурора, слідчого, а також дій на під час відкриття кримінального провадження (ст. 214 КПК України). Також слід ураховувати, що відповідно до чинного закону звичний криміналістичний поділ розслідування на початковий та наступний етапи втратив своє методичне значення. Крім того, традиційно, в структурі окремих методик посідають обставини, що підлягають встановленню (з'ясуванню) у кримінальному провадженні. Вважаємо більш точно їх іменувати – обставинами, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України).

У теорії криміналістичної методики продовжуються розроблятися відповідні положення спрямовані на вдосконалення методичних рекомендацій. Серед яких значне місце займає криміналістична характеристика злочинів, яка розглядається як певна (типізована) сукупність даних, що відображують суто криміналістичні аспекти окремого виду або групи злочинів. Істотне значення для подальшого вдосконалення рекомендацій криміналістичної методики, спрямованих на підвищення ефективності розслідування злочинів, належить підсиленню певних організаційно-пізнавальних аспектів слідчої діяльності. У першу чергу за рахунок запровадження ситуаційного підходу в зміст окремих методик розслідування зло-

чинів – розробку типових алгоритмів дій учасників кримінального провадження на всіх його стадіях, обумовлених відповідними слідчими ситуаціями, що визначають прийняття доцільних тактичних рішень для реалізації яких мають бути розроблені типові комплекси тактичних операцій – сукупності оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшуковий), негласних слідчих (розшукових) дій.

Тому питання алгоритмізації як елемента організації розслідування злочинів, який сприяє швидкості і безперервності отримання і використання інформації у пізнавально-розшукових цілях, особливо на початку кримінального провадження під час розкриття злочинів за “гарячими слідами”, займає належне місце в структурі криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів.

Крім того, подальша розробка загальнотеоретичних проблем методики розслідування злочинів настійно вимагає створення криміналістичної класифікації злочинів. Науковці-криміналісти вже давно зазначають, що кримінально-правова класифікація, що покладена в основу традиційних методик розслідування, не дозволяє побачити в них криміналістичну основу, а це, в свою чергу, ускладнює їх практичне застосування. Отже закономірно виникла потреба в пошуку інших основ класифікації злочинів і розробці принципів їх побудови.

У монографія автор вірно визначив основні напрями вивчення стану теоретичної й методичної розробки криміналістичних аспектів проблеми розслідування умисних убивств як системного соціального об'єкта і предмету криміналістичного дослідження.

У цьому плані було досліджено та систематизовано теоретичні засади криміналістичної класифікації умисних убивств, визначено криміналістичні підстави та здійснено їхню класифікацію.

Сформульовано теоретичні засади та уточнено організаційно-тактичні завдання розслідування умисних убивств, розроблено їхню видову методику, запропоновано її структуру та зміст.

Визначено криміналістичне значення понять «розкриття» та «розслідування» злочинів. Визначено структуру та зміст їхньої видової криміналістичної характеристики, досліджено кореляційні взаємозв'язки її окремих елементів і визначено можливості їхнього використання для висування версій.

Узагальнено практику застосування спеціальних знань під час розслідування умисних убивств, виокремлено типові недоліки, визначено проблемні питання та сформулювати відповідні рекомендації.

На основі узагальнення слідчої практики визначено особливості криміналістичної характеристики, типових слідчих ситуацій, системи загальних і окремих версій, упорядковано організаційно-тактичні алгоритми початку розслідування окремих видів умисних убивств: пов'язаних із розчленуванням трупа; учинених на сексуальному ґрунті; матір'ю своєї новонародженої дитини; на замовлення; вчинених із застосуванням вибухових пристроїв; вчинених за ознаками серійності.

Усе зазначене дозволяє зробити висновок, що автор, на основі розглянутої монографії а також інших фундаментальних праць у цьому напрямку, зробив значний внесок у розуміння кримінально-правової та криміналістичної складових розслідування різних видів убивств.

*Завідувач кафедру кримінального процесу
та криміналістики Інституту права ім. В. Сташиса
Класичного приватного університету,
доктор юридичних наук, професор Заслужений юрист України
В.Г. Лукашевич*

ВСТУП

Протягом останніх років на території України відбувається інтенсивна ескалація кримінального насильства. Розвиток ринкових відносин в економіці супроводжується зростанням тяжких кримінальних злочинів, а також істотними змінами в структурі й динаміці злочинності.

Одним із проявів цієї негативної тенденції є значне зростання злочинності в цілому і збільшення особливо тяжких злочинів проти особи, таких як умисні вбивства, зокрема. Так, кількість зареєстрованих вбивств за останні 15 років в Україні збільшилося майже на 7–12%. Найбільше їх вчиняється в Київській, Харківській, Донецькій, Луганській і Одеській областях. Незважаючи на зусилля правоохоронних органів у боротьбі з ними, істотного зниження цих злочинів поки не спостерігається. Особливу тривогу викликає зростаючий професіоналізм і організованість злочинних проявів, використання злочинцями корупційних зв'язків під час підготовки, вчинення та приховування вбивств. Домінуючою тенденцією стає їхня корислива спрямованість. Зростає кількість вбивств, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і речовин. У 1995–2010 рр. була виявлена тенденція до зростання умисних вбивств, учинених на сексуальному ґрунті та поєднаних із розчленуванням трупа. За вказаний час їхня кількість у різні роки зросла в 2,7 рази. У два й більше разів збільшилася кількість умисних вбивств новонароджених і малолітніх дітей. Аналіз статистичних даних і матеріалів кримінальних проваджень на півдні України (Одеської, Миколаївської та Херсонської областей) показує, що в зазначених регіонах за вказаний період зареєстровано більше ніж 11 тис. злочинів, пов'язаних із позбавленням людини життя. З них вбивства на замовлення зросли майже вдвічі, у 4 рази зросли вбивства, вчинені з особливою жорстокістю, і в 3 рази збільшилися умисні вбивства, пов'язані зі зґвалтуванням.

За офіційним даними (статистичні дані МВС <https://www.unian.ua/society/2189319-v-ukrajini-vpershe-za-10-rokiv-znizilasya-kilkist-umisnih-vbivstv-infografika.html>), найбільш кривавим в плані зареєстрованої кількості вбивств за останні п'ять років був 2014-й: тоді правоохоронні органи зафіксували 12639 випадків позбавлення життя. З них 11466 — саме навмисні вбивства. У 2013 році зареєстрована кількість випадків убивств становила 7188 (5861 умисних), у 2015-му 9215 (умисними визнані 8224). У 2016 році якщо вірити офіційним даним, в Україні вбили 7062 людини, 5992 з них — навмисно. Цього року дані за січень-травень такі: 5393 випадків позбавлення життя, з яких 4789 навмисні.

Що ж до резонансних вбивств, запит на покарання винуватців яких у суспільстві сьогодні найбільший, то це вбивства журналістів В'ячеслава Веремія і Павла Шеремета, мера Кременчуга Олега Бабаєва, мера Старобільська Володимира Живага, полковника СБУ Олександра Харабєрюша, полковника розвідки Максима Шаповала, Катерини Гандзюк.

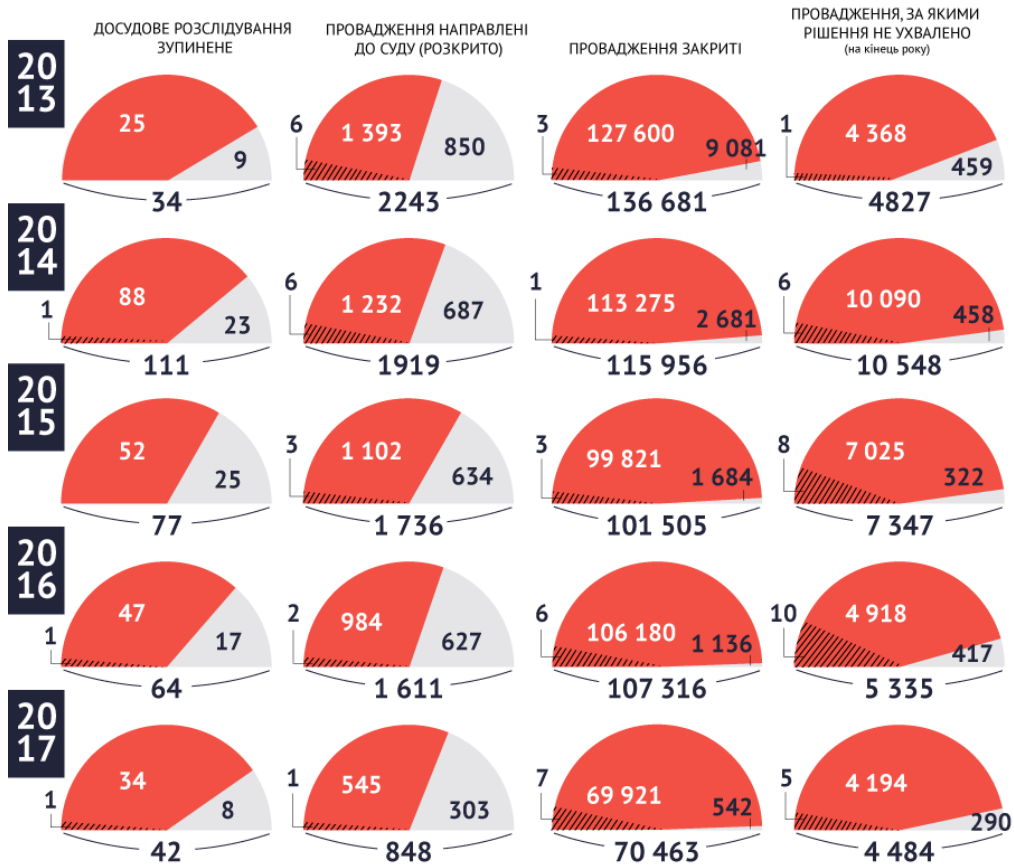
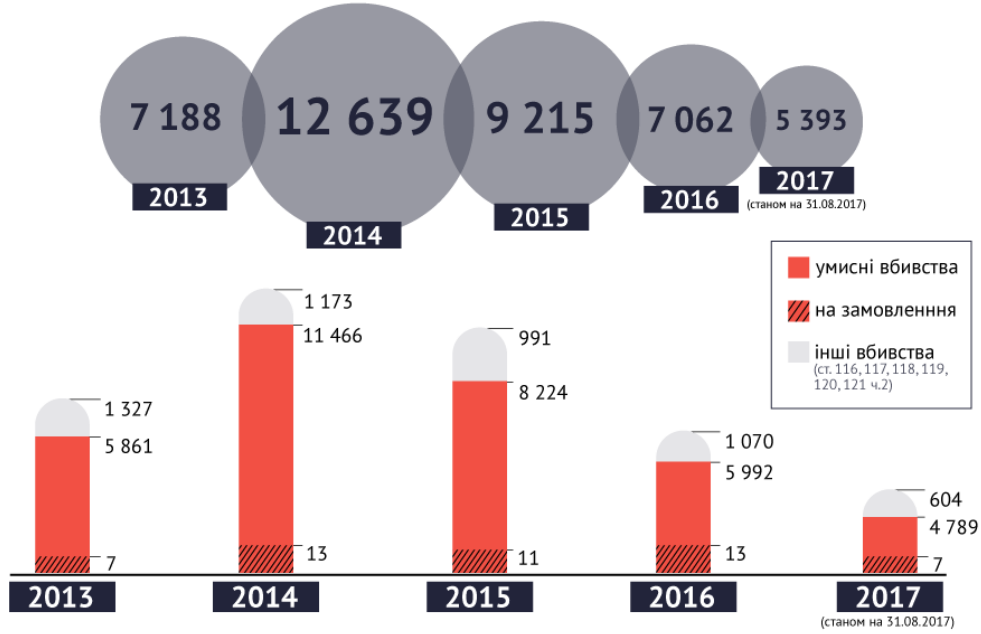
Крім цього зазначається що за дев'ять місяців сталося 1185 умисних вбивств та замахів.

В Україні за дев'ять місяців минулого року сталося 1185 умисних вбивств та замахів, але цей показник є найнижчим за останні 10 років, оскільки рівень розкриття таких злочинів по країні становить 88%. Про це повідомили у Департаменті комунікації Міністерства внутрішніх справ України.

Відповідно до інфографіки, оприлюдненої на сайті МВС, кількість умисних вбивств у поточному році скоротилась на 18%, кількість тяжких тілесних ушкоджень — на 15%. Водночас питома вага розкритих умисних убивств виросла до 88% у порівнянні з 75% у минулому році, тяжких тілесних ушкоджень — до 90% (минулого року — 78%).

СТАТИСТИКА ВБИВСТВ В УКРАЇНІ У 2013-2017 РР. ТА РЕЗУЛЬТАТИ РОЗСЛІДУВАННЯ

ОБЛІКОВАНО ВБИВСТВ (ВСЬОГО ЗА РІК)

Інфографіку створено за даними ГПУ та інших відкритих джерел інформації

СЛОВО І ДІЛО

РЕЗОНАНСНІ ВБИВСТВА В УКРАЇНІ У 2014-2017 РР.

 <p>В.Веремій 18.02.2014 Журналіст Умисне вбивство</p>	 <p>О.Бабаєв 26.07.2014 Мер м. Кременчук Вбивство через професійну діяльність</p>	 <p>О.Калашніков 15.04.2015 Екс-нардеп Вбивство з політичних мотивів</p>
<p>05.03.2016 Ю.Грбовський Адвокат Спеціально спланована операція</p> 	<p>22.02.2016 В.Живага Мер м. Старобільськ Вбивство з політичних мотивів</p> 	<p>16.04.2015 О.Бузина Журналіст, письменник Вбивство через професійну діяльність</p>
 <p>П.Шеремет 20.07.2016 Журналіст Вбивство через професійну діяльність</p>	 <p>Д.Вороненков 23.03.2017 Екс-депутат Держдуми РФ Вбивство через помсту</p>	 <p>О.Хараберюш 31.03.2017 Полковник СБУ Терористичний акт</p>
<p>вид діяльності основна версія слідства</p>	<p>Т.Махаурі 08.08.2017 Екс-учасник АТО у складі «Чеченського батальйону ім. шейха Мансура» Терористичний акт</p> 	<p>27.06.2017 М.Шаповал Полковник ГУ розвідки МО України Терористичний акт</p>

СЛОВО І ДІЛО Інфографіку створено за даними ГПУ та інших відкритих джерел інформації

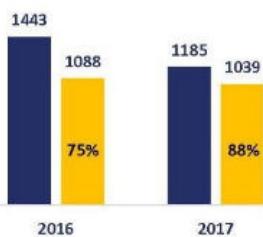

Питома вага розкриття умисних убивств за 9 міс. та їх кількість на 10 тис. населення у 2017 році

Залишок нерозкритих убивств минулих років – 8970
Розслідувано убивств минулих років у 2017 році – 438

Динаміка реєстрації та розкриття

■ Зареєстровано ■ Розкрито

Водночас, розкриття й розслідування умисних вбивств становить для оперативних підрозділів й розслідування серйозні труднощі. Зокрема, аналіз статистичних даних за 1995–2018 рік показує, що кожного року в Україні залишаються нерозкритими 9–10% умисних вбивств. Великою мірою це пов'язано з особливим характером зазначеної категорії злочинів: продуманістю, а не спонтанністю їхнього скоєння, ретельністю підготовки, участю в реалізації задуму ряду осіб тощо. Так, для виконання задуманого вбивства дедалі частіше складається план його підготовки, скоєння й приховання, залучаються люди зі злочинним досвідом або особи, які пройшли спеціальну підготовку, що робить його розкриття та розслідування ще більш складним. До цього слід додати недостатню кількість, а щодо деяких видів злочину, ще й відсутність, наукових розробок і практичних рекомендацій, що враховують специфіку розкриття та розслідування окремих категорій умисних вбивств.

У криміналістиці традиційно, починаючи з відомих робіт Ганса Гроса, С. О. Голунського, М. П. Макаренка, приділялася певна увага розслідуванню вбивств. Так, за радянських часів у працях криміналістів і судових медиків (В. С. Бурданової, Л. Г. Відонова, Г. А. Густова, А. К. Звірбуля, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, Г. І. Кочарова, О. М. Ларіна, Г. М. Мудьюгіна, М. В. Попова, М. О. Селіванова, В. І. Теремілова, К. І. Тетієва, В. Ф. Червакова, В. І. Шиканова, Я. М. Яковлева та інших) були сформульовані вихідні положення методики розслідування вбивств, які покладені в основу підручників і навчальних посібників з криміналістики того часу. За своїм змістом ці дослідження являють собою практичні рекомендації відносно провадження окремих (невідкладних) слідчих дій. Але кардинальні соціальні, економічні та політичні зміни, що відбуваються в сучасній Україні, певним чином впливають на механізми вчинення названого виду злочинів. Змінилося також правове регулювання діяльності правоохоронних органів, зокрема, їхньої оперативно-розшукової діяльності й використання її результатів у доказуванні.

Окремі проблеми розкриття та розслідування умисних вбивств у сучасних умовах привертали увагу відомих вітчизняних науковців. За темами розслідування окремих видів вбивств виконані кандидатські дисертаційні роботи О. Ю. Булукува (м. Харків, 1997 р.), А. В. Старушкевича (м. Київ, 1998 р.), І. В. Борисенка (м. Харків, 1999 р.), В. І. Боярова (м. Київ, 2000 р.), С. Ф. Здоровка (м.

Харків, 2002 р.), М. В. Костенка (м. Харків, 2003 р.), В. В. Семеновога (м. Харків, 2004 р.), В. Л. Синчука (м. Харків, 2004 р.), О. О. Андреева (м. Харків, 2007 р.), І. В. Кубарева (м. Харків, 2007 р.), Ю. Б. Комаринської (м. Київ, 2010 р.), А. М. Чорного (м. Київ, 2010 р.). Але слід констатувати, що багато питань як теоретичного, так і практичного плану залишилися поза увагою дослідників.

На початку розслідування далеко не завжди можна визначити вид вбивства, дати однозначну правову й криміналістичну оцінку події, що сталася. А отже, і правильно визначити напрям та обрати відповідну тактичну схему його розслідування. У методиках розслідування окремих різновидів вбивств існує низка проблемних питань комплексного характеру, що вимагають свого дослідження з урахуванням сучасних факторів, які детермінують як вчинення злочинів, так і їхнє розслідування.

Потреби слідчої й судової практики вимагають комплексного підходу в оновленні криміналістичних методик. Зокрема, потребують свого подальшого дослідження теоретичні основи розкриття й розслідування умисних вбивств: визначення криміналістичної класифікації й характеристики злочинів зазначеного виду, побудова на сучасному методологічному підґрунті окремої видової методики розслідування умисних вбивств. Також потребують подальшого опрацювання рекомендації щодо організаційно-тактичних особливостей конкретних методик розкриття окремих видів умисних вбивств:

- таких, що вчиняються на сексуальному ґрунті;
- дітовбивств;
- вбивств при інсценуванні іншого злочину;
- вбивств за допомогою зброї та вибухових пристроїв;
- поєднаних із розчленуванням трупа;
- вбивств, скоєних на замовлення;
- скоєних серійно — на основі узагальнення типових слідчих ситуацій, типових версій, організаційно-тактичних алгоритмів діяльності на початковому етапі розслідування зазначених видів вбивств.

Таким чином, підвищена соціальна небезпека та наявна тенденція до зростання умисних вбивств, їхнє низьке розкриття, існуючі недоліки в організації та тактичному забезпеченні розслідування, що пов'язані з недостатньою теоретичною розробкою та методичним забезпеченням цих злочинів й обумовили актуальність і значущість обраної теми та визначення завдань проведеного дослідження.

Багатоплановість і комплексність реалізації зазначеної мети зумовили необхідність вирішення таких завдань:

1. Вивчити стан теоретичної й методичної розробки криміналістичних аспектів проблеми розслідування умисних вбивств як системного соціального об'єкта і предмета криміналістичного дослідження й на цій основі:

1.1. Дослідити та систематизувати теоретичні засади криміналістичної класифікації умисних вбивств.

1.2. Визначити криміналістичні підстави та здійснити класифікацію умисних вбивств.

1.3. Уточнити криміналістичне значення понять «розкриття» та «розслідування» злочинів.

1.4. З'ясувати загальні принципи та уточнити організаційно-тактичні завдання розслідування умисних вбивств.

1.5. Сформулювати теоретичні засади розробки видової методики розслідування умисних вбивств і на цій основі запропонувати її структуру та зміст.

1.6. Визначити структуру та зміст видової криміналістичної характеристики умисних вбивств, дослідити взаємозв'язки її окремих елементів і можливості їхнього використання для висунення версій.

1.7. Узагальнити практику застосування спеціальних знань під час розслідування умисних вбивств, виявити типові недоліки, окреслити проблемні питання та сформулювати відповідні рекомендації.

2. Виділити криміналістичні аспекти слідчої діяльності та розробити науково-методичні основи розслідування окремих видів умисних вбивств. На базі узагальнення слідчої практики визначити особливості криміналістичної характеристики, типових слідчих ситуацій, системи загальних і окремих версій, упорядкувати організаційно-тактичні програми (алгоритми) початкового етапу розслідування окремих видів умисних вбивств:

- 2.1. Вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа.
- 2.2. Вбивств, учинених на сексуальному ґрунті.
- 2.3. Вбивств матір'ю своєї новонародженої дитини.
- 2.4. Вбивств на замовлення.
- 2.5. Вбивств, скоєних із застосуванням вибухових пристроїв.
- 2.6. Вбивств, скоєних за ознаками серійності (перспективні та тактичні моделі).

Емпіричну базу дослідження становлять: узагальнені матеріали слідчої й судової практики: проаналізовано понад 500 кримінальних проваджень і матеріалів з умисних вбивств за 1995–2017 рр., проведено опитування 250 слідчих, керівників поліції та прокуратури, використано статистичні дані та аналітичні матеріали Генеральної прокуратури й МВС України з питань досудового розслідування за останні двадцять років.

У дослідженні використаний також особистий багаторічний власний досвід роботи в оперативно-розшукових підрозділах карного розшуку та спеціальному підрозділі боротьби з організованою злочинністю МВС України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані у:

- науково-дослідній діяльності — для подальших досліджень, присвячених вдосконаленню методик розслідування окремих видів вбивств;
- практичній діяльності — з метою сприяння підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування з розкриття та розслідування умисних вбивств;
- навчальному процесі — під час викладання відповідних розділів криміналістики, а також для підготовки відповідних навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

Виконане дослідження здійснено самостійно. Положення й висновки, що викладені в монографії розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дослідженні не використовувалися. У зміст роботи включалися напрацювання автора, отримані під час підготовки дисертаційного дослідження на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора юридичних наук: першопочаткові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи щодо розкриття умисних злочинів.

Основні положення монографічного дослідження раніше були викладені у 11 монографіях, трьох розділах навчального посібника, більше 250 наукових статтях і тезах доповідей та повідомлень на наукових і науково-практичних конференціях.

ЧАСТИНА 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

ГЛАВА 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

1.1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ УМИСНИХ ВБИВСТВ.

Історія розвитку криміналістики свідчить, що в перших роботах із криміналістичної методики було прийнято побудову класифікації злочинів зі змішаними основами: система окремих криміналістичних методик будувалася на основі кримінально-правової класифікації: за родом і видом злочину, але при цьому використовувалася й інша основа для класифікації (криміналістична) — спосіб скоєння злочину.

Відзначимо, що в науці криміналістиці існує методологічний підхід, що дозволяє також виділяти загальні закономірності, як у вчиненні, так і в розслідуванні одиничних і серійних (багатоепізодних) злочинів. В основу такого методологічного напрямку покладено принцип системно-діяльнісного підходу до дослідження розглянутого об'єкта. Діяльнісний підхід у вивченні пізнаваних об'єктів характеризується у філософії і психології як найважливіший методологічний принцип, а проблеми діяльності дедалі більше виявляють міждисциплінарний, комплексний характер, причому діяльність розглядається і як об'єкт дослідження і як пояснювальний принцип [343, с. 608]. Із цих позицій у криміналістиці професором В. П. Колмаковим пропонувалося виділити і досліджувати такі її основні об'єкти: 1) діяльність з учинення окремих і множинних злочинів; 2) діяльність із розслідування злочинів [189, с. 193–196].

Зазначений підхід дозволяє:

а) розглядати злочин і розслідування як різнопланові, протиборчі, антагоністичні форми і види людської діяльності, що мають різні цілі (у злочинця — досягти злочинного результату і залишитися невикритим, уникнути відповідальності; у слідчого — виявити злочин, пізнати обставини розслідуваної події, установити осіб, які вчинили цей злочин, і довести їхню винуватість), але спільні закономірності, що позначаються на її процесі і результаті, спільні структурні елементи;

б) продуктивно використовувати системно-структурний і системно-функціональний аналіз із метою виявлення закономірностей взаємозв'язку між її елементами, ступеня її складності і спрямованості [429, с. 34–38].

Із цих позицій, наприклад, В. В. Тіщенко, розглядає діяльнісний підхід у криміналістиці і практиці розслідування, з погляду з'ясування змісту поняття діяльності у філософії і психології [367, с. 103–109]. В основу висловлюваної ним точки зору із зазначених позицій покладено філософські категорії, що визначають діяльність як форму «активного відношення до навколишнього світу, зміст якої складає його доцільна зміна і перетворення в інтересах людей», як «активність суб'єкта, спрямована на об'єкти або на інших суб'єктів...» [367, с. 103–109], як «спосіб активного впливу людини на навколишній світ і на саму себе для забезпечення задоволення своїх потреб» [366, с. 360].

Психологи розглядають діяльність як сукупність дій, що об'єднані спільною метою і виконують певну функцію [293, с. 64], внутрішню (психічну) і зовнішню (фізичну) активність людини,

регульовану усвідомлюваною метою [294, с. 34–37], активну взаємодію людини із середовищем, у якому вона досягає поставленої мети, що виникла в неї в результаті появи певної потреби.

З огляду на ці позиції не можна не погодитися, що в основі діяльності людини лежать її особисті або суспільні потреби, що є внутрішньою спонукальною причиною її активності. Прагнучи задовольнити ті чи ті потреби — біологічні, соціальні, духовні — суб'єкт ставить перед собою відповідні цілі й обирає доступні йому способи і засоби їх досягнення. Процес обмірковування характеристик мети, необхідності висування і вирішення проміжних завдань, прогнозування ступеня задоволення конкретної потреби, вибору способів і засобів її досягнення утворюють розумову (психічну, внутрішню) діяльність людини. Процес реалізації і досягнення поставленої мети, використання відповідних методів, прийомів і засобів у вирішенні конкретних завдань характеризує практичну (фізичну, зовнішню) діяльність особи або групи осіб [378, с. 260].

Слід зазначити, що в останні десятиліття минулого століття вивчення питань злочинної діяльності стали привертати дедалі більшу увагу вітчизняних криміналістів. Це обумовлено тими фактами, що в кримінальному кодексі (далі — КК) нової редакції, в інших нормативних актах з'явилися нові норми права, котрі ще недостатньо досліджені в усіх правових аспектах. Стосується це, безсумнівно, і питань, пов'язаних із розкриттям і розслідуванням окремих видів умисних вбивств. Уявляється, що це свідчитиме про новий етап пізнання названого об'єкта криміналістики і дасть, імовірно, можливість одержати необхідні результати в царині розроблення ефективних тактичних і методичних науково обґрунтованих рекомендацій [379, с. 960].

З приводу скоєння особливо тяжких злочинів у криміналістиці визначається, що зазначена діяльність характерна для осіб, свідомість яких визначена мотивами, а поставлені цілі ніби позбавлені безумовного кінцевого результату. Так насильницькі мотиви, задоволення сексуальної агресії, мета матеріального збагачення постійно підштовхують злочинця до вчинення нових злочинів, який при цьому не тільки не допускає думки про зниження свого рівня життя, але й знаходить нові стимули до продовження, інтенсифікації злочинної діяльності. У цьому сенсі упорядкування об'єктів за системою їх дослідження криміналістами прийнято розглядати крізь призму особливостей класифікаційних характеристик тих чи тих злочинів. Зокрема криміналістична класифікація дає можливість більш повно вивчити об'єкти дослідження, установити й оцінити їхні властивості, зв'язки і відносини, більш чітко формулює досліджувані аспекти і дає можливість для розроблення загальної теорії в тій чи іншій галузі.

Класифікацією злочинів займаються всі науки, об'єктом яких є злочинні діяння: кримінальне право, кримінологія, юридична психологія і криміналістика [204, с. 129]. При цьому кожна з названих наук класифікує злочини так, як це відповідає цілям і завданням цих наук.

Вибір підстави класифікації злочинів залежить від цілей, що ставляться перед такою класифікацією, а вони, у свою чергу, підпорядковуються цілям і завданням відповідної науки та її розділів. Відзначимо, що криміналістичні класифікації в методиці розкриття злочинів дозволяють розробляти диференційовані рекомендації, що враховують особливості того чи іншого класу, групи об'єктів. При цьому методика розкриття злочинів прямо залежить від розробленості класифікаційної характеристики того чи того виду злочинів. При цьому пізнання досліджуваного об'єкта полягає в дослідженні його як у цілому, так і по окремих його елементах, їх взаємозв'язках як у цілому, так і в окремих їхніх елементах.

Дослідження даного питання дозволяє дійти висновку, що криміналістична класифікація злочинів спрямована на вдосконалення і розвиток методик розслідування окремих категорій злочинів, а також сприяє деталізації, з'ясуванню особливостей їх криміналістичної характеристики. Але це лише концептуальні проблеми побудови криміналістичної класифікації. Проблеми, що існують з цього приводу і криміналістичні критерії класифікації умисних вбивств, ми розглянемо у наступному розділі.

1.2. КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПІДСТАВИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ.

Наукові критерії криміналістичної класифікації злочинів досить різні. У різний час різними вченими-криміналістами висловлювалися різні погляди щодо критеріїв криміналістичної класифікації злочинів, С. О. Голунський припускав побудову криміналістичної класифікації виходячи з кримінально-правових критеріїв, в основі яких лежали безпосередні і родові об'єкти злочинного посягання [218, с. 372]. Усупереч даній думці О. М. Васильєв і відмовився від кримінально-правових критеріїв і запропонували використовувати тільки криміналістичні критерії [90, с. 200]. Більш конкретно до зазначеної проблеми поставився В. Я. Колдін, в основу криміналістичної класифікації злочинів і розроблення конкретних методик розслідування поклавши таке поняття криміналістичної характеристики, як спосіб вчинення злочинів [182, с. 63–69].

З вищенаведеним у цілому варто погодитися. Однак досить спірним є висновок про те, що криміналістично значущі ознаки можуть використовуватися для класифікації злочинів тільки виходячи з особливостей криміналістично значущих елементів криміналістичної характеристики, таких як спосіб, особистість злочинця і потерпілого та ін. Уявляється, що це був би спрощений підхід, який не відповідає сучасним вимогам науки і практики. Питання в тому, що в слідчій діяльності вихідні дані далеко не завжди містять чіткі і достовірні ознаки, що вказують на вид злочину і характер злочину, тим більше спосіб вчинення злочину не завжди характерний для того чи того злочинного діяння.

Наприклад, виявлення трупа з ознаками насильницької смерті ще не свідчить про те, що людину вбито з користі, помсти, хуліганських спонукань тощо. Лише після провадження ряду слідчих дій можна одержати доказову інформацію по суті такої події і дати їй відповідну кримінально-правову оцінку. Однак це не означає, що в цей період розслідування слідчий повинен діяти «наосліп», інтуїтивно або застосовувати «найбільш підходящу», на його думку, видову методіку. Безумовно, тут необхідно застосувати рекомендації міжвидової методіки, заснованої на єдності інформаційно-відбивних процесів, властивих певним «групам криміналістично подібних видів злочинів». Рекомендації таких методик дозволяють правильно оцінити слідчу ситуацію й обрати потрібний напрямок розслідування, у ході якого і з'ясовуються видові та групові ознаки розслідуваного злочину.

Перш ніж зупинитися на криміналістичній класифікації умисних вбивств, необхідно розглянути її зміст із погляду включення в неї тих чи інших елементів криміналістичної характеристики злочинів. Класифікація по окремих елементах криміналістичної характеристики необхідна, насамперед, у зв'язку з тим, що кожна структура, що складає елемент діяльності, повинна одержати свою оцінку і націлити слідчого на коло обставин, які підлягають доказуванню. Крім того, класифікація злочинів, що входять в умовний блок умисних, дозволяє виявити їхню роль і значення в структурі цієї злочинної діяльності.

Розпочавши спробу класифікувати з погляду криміналістики умисні вбивства, вважаємо за необхідне в основу зазначеного процесу покласти проблемні аспекти, що дозволяють розділити всі умисні вбивства на дві великі класифікаційні групи (див. схеми № 1, 2):

- 1) очевидні вбивства;
- 2) вбивства, вчинені в умовах неочевидності.

Перша класифікаційна група акумулює в собі вбивства, факт яких очевидний до початку розслідування і де в результаті проведених початкових пошукових заходів уже відома особа, яка це вчинила. Проведені дослідження дали нам можливість умовно очевидні вбивства вважати такими, котрі відбуваються:

- на ґрунті особистих неприязних взаємин у побутовому середовищі;

- у результаті сімейних конфліктів;
- коли вбивця затриманий на місці злочину;
- початковими заходами встановлено свідків, очевидців та особистість злочинця;
- вбивця визнав провину у вчиненому злочині.

Подібні вбивства характеризуються відсутністю попередньої підготовки з пошуку знарядь, способу підготовки, вчинення та приховання слідів злочину.

Суб'єктами і об'єктами очевидних вбивств можуть виступати родичі, сусіди, подружжя, їхні діти, батьки, товариші по службі, знайомі й ін. Знаряддями вбивства найчастіше можуть виступати предмети, такі як камінь, палиця, молоток, лом, лопата, сокира й інші предмети, що випадково виявилися під рукою в момент вбивства. Крім цього знаряддями вбивства можуть виступати такі предмети кухонного посуду, як ніж, виделка, сокирка, качалка, сковорода й ін.

У динаміці й структурі очевидні злочини наочно представляються в передбачуваній схемі № 1 (очевидні ознаки злочинів): ряд 1: особисті неприязні взаємини 23%; ряд 2: сімейні конфлікти 17%; ряд 3: затримання на місці вбивства 13%; ряд 4: наявність інформації від свідків і очевидців 12%; ряд 5: визнання провини 19%; ряд 6: відсутність попередньої підготовки з пошуку способу й знарядь вчинення і приховання слідів вбивства 10%; ряд 7: наявність знаряддя вбивства 6%.

Нами виділяються умисні вбивства, вчинені в умовах неочевидності, що найбільш проблематичні в розкритті (див.схема № 2), до числа яких ми зарахували вбивства, вчинені за допомогою зброї, вибухових пристроїв і вибухових речовин (305–61%), вбивства, вчинені на сексуальному ґрунті (50–10%), вбивства з розчленовуванням трупа (70–14%), дітовбивства (35–7%), вбивства на замовлення і вбивства (35–7%), приховані інсценуваннями (1–5%). Такі вбивства, як відзначає В. О. Образцов, відбуваються із заздалегідь обміркованим наміром, за ретельно розробленим планом, переслідують чітку мету і супроводжуються системою дій, спрямованих на приховання самого факту вбивства або участь у ньому конкретної особи [290, с. 176].

У ході розкриття вбивств, скоєних в умовах неочевидності, слідчий та оперативні працівники відчувають активну протидію слідству у встановленні злочинця, а система дій злочинця по досягненню мети супроводжується в певних випадках винятково по підготовці, учиненню і прихованню вбивства.

За досліджуваний період в динаміці і структурі умисних вбивств (10 років) по Півдні України нами встановлено, що в різні роки очевидні вбивства значною мірою переважали над неочевидними, у силу того, що перші в більшості випадків були розкриті через їхню непередготовленість (10%), затримання на місці вбивства (13%), на ґрунті особистих неприязних взаємин, коли особистість злочинця була встановлена безпосередньо після вчинення вбивства (23%) або коли вбивця визнав провину (19%), (див.схему № 3 співвідношення очевидних та неочевидних вбивств по роках).

До вбивств, скоєних в умовах неочевидності, можливо віднести й ті, що ми перерахували вище, однак істотним розходженням буде той факт, коли слідчий не має (або має частково) суттєвої інформації з ряду істотних обставин вбивства, якими, можливо, є:

- зникнення людини, за наявності відомостей, що свідчать про її вбивство;
- відсутність ідентифікаційних слідів злочину;
- виявлення останків або частин розчленованого трупа;
- особистість трупа не встановлено;
- відсутність свідків і очевидців злочину;
- маскуванню вбивства під некримінальну подію.

На такі факти ми можемо натрапити як на початковому, так і на наступному етапі розкриття вбивства. Наприклад, коли зникнення людини пов'язане з пошуковими заходами і факт вбивства поки не відомий, або під сумнівом, слідчі дії по кримінальних провадженнях можуть мати

фрагментарний характер, і будуть спрямовані поки на встановлення місцезнаходження трупа, а лише потім — на встановлення особистості злочинця.

У випадках, коли відсутні ідентифікаційні сліди злочину (відбитки пальців, маркування зброї, сліди виділення організму тощо), коли особистість трупа не встановлена, або виявлені фрагменти чи частини розчленованого трупа, можливо також вважати як неочевидні вбивства. Відсутність свідків і очевидців є, на нашу думку, фактором, що має суб'єктивний характер і пов'язаний із тим, що члени слідчо-оперативної групи недостатньо вживали заходів до установавання бази свідків злочину.

Інша проблема — маскуванню вбивства під іншу, некримінальну подію. Після вчинення даних злочинів проходить, як правило, тривалий період часу, кримінальне провадження могла не порушуватися (наприклад, інсценування самогубства, нещасного випадку тощо) і слідчі дії не проводяться. Складність розкриття даних вбивств обумовлена низкою обставин, що значною мірою ускладнюють вихід на злочинця, або його викриття (у випадку принесення каяття), до числа яких можливо віднести необхідність ексгумації трупа, кропітка робота з установавання свідків і очевидців вбивства, постановкою і вирішенням питань судово-медичного характеру, що по закінченні часу, можливо, матимуть обтічний і неконкретний характер.

Суб'єктами неочевидних вбивств можуть виступати особи, яких ми охарактеризували при розгляді очевидних вбивств. Однак, якщо при класифікації очевидних вбивств ми відзначали, що суб'єкти й об'єкти вбивства перебувають, як правило, у близьких, дружніх або родинних відносинах, то при неочевидних вбивствах такий зв'язок може бути не встановлений або відсутній взагалі. Наприклад, вбивство заручника, з користі, з хуліганських мотивів, на замовлення, сполучене зі згвалтуванням тощо.

Зміст способів, знарядь вчинення неочевидних вбивств, а також питання про особистість злочинця і потерпілого ми розглянемо в наступному розділі.

ГЛАВА 2. ПОБУДОВА ВИДОВОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

2.1. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ “РОЗКРИТТЯ” ТА “РОЗСЛІДУВАННЯ” ЗЛОЧИНІВ.

Розбудова правової держави в Україні висуває на перший план завдання створення ефективного механізму протидії злочинності. Лише ефективне та повне розкриття й розслідування злочинів, ужиття заходів по усуненню причин та умов, що сприяють їхньому вчиненню, забезпечить реалізацію принципів законності та невідворотності кримінальної відповідальності й, одночасно, неухильне дотримання прав та законних інтересів особи.

В умовах криміналізації суспільства і якісних змін у характеристиці злочинності, актуальною стає проблема — наукового забезпечення діяльності правоохоронних органів, обґрунтування прийомів та засобів боротьби зі злочинністю, що використовуються на практиці.

Разом із тим, незважаючи на регулярні відомчі та міжвідомчі обговорення, наявність у правоохоронних органах певної інструктивно-методичної літератури та відповідних нормативних документів із цього питання, проблема початкового етапу розкриття та розслідування злочинів залишається актуальною.

В юридичній теорії також неодноразово ставилось питання стосовно необхідності серйозного вивчення методологічної (гносеологічної) сутності діяльності з розкриття та розслідування злочинів для її раціоналізації й підвищення ефективності, розширення та поглиблення пізнавальної можливості.

Тому з метою подальшої оптимізації цього процесу ми спробували алгоритмізувати викладення матеріалу з тим, аби наблизити його до сприйняття практичних працівників.

Характеризуючи в цілому проблему розкриття та розслідування злочинів, слід зазначити, що навіть її термінологічні визначення носять дискусійний характер. Зокрема, на сьогоднішній день юридична наука не прийшла до єдиного загальноновизнаного та прийняттого висновку щодо юридичної природи, процесуальної сутності такого кримінально-процесуального інституту, як розкриття злочину, не визначила єдиних підходів у розумінні пізнавальних засобів розкриття злочину, правил допустимості їхнього використання в кримінальному процесі. Зважаючи на провідне місце поняття «розкриття злочину» в системі категорій не тільки теорії кримінального процесу, але й цілого ряду суміжних наук, таку неоднозначність у його тлумаченні навряд чи можна визнати виправданою.

Такий стан проваджень породжує цілий ряд негативних факторів у діяльності по боротьбі зі злочинністю: відсутність єдиного законодавчого критерію діяльності органів досудового розслідування й дізнання, невизначеність у вирішенні окремих процесуальних та організаційно-тактичних питань, необ'єктивність в оцінці діяльності правоохоронних органів, наявність додаткових перепон у підвищенні ефективності взаємодії учасників розслідування.

На підставі зазначеного можна зробити попередній висновок про те, що поняття «розкриття» і «розслідування», відносно проблеми боротьби зі злочинністю, є центральними в юридичній науці та практиці, не зважаючи на неоднозначне їхнє тлумачення.

Що значить розкрити злочин, тобто коли, за яких обставин слід уважати подію встановленою, а виявлену особу викритою?

Одні вчені вважають злочин розкритим, коли оперативно-розшуковими засобами встановлена особа й зібрані докази, достатні для початку кримінального провадження. Таке поняття розкриття називають оперативним.

Інші розкриття пов'язують з етапами розслідування. Так, на думку одних авторів, злочин вважається розкритим, якщо досліджені всі обставини, що входять у предмет доказування, достатні для пред'явлення обвинувачення (О. М. Васильєв, А. К. Гаврилов, І. Ф. Герасимов, С. П. Мітричев, О. І. Михайлов, Л. О. Сергєєв, В. Е. Сидоров). Другі — коли доказаність вчинення злочину певними особами відображена в обвинувальному акті та рішенні прокурора щодо направлення провадження до суду (Г. О. Олександров, О. М. Донцов, С. П. Остроумов, С. І. Панченко, В. Г. Танасевич). Деякі вчені момент розкриття переносять на закінчення судового розгляду, вважаючи розкритим злочин тільки після виголошення судом вироку й вступу його в законну силу (І. Ф. Головченко, П. П. Михайленко). Загалом остання позиція нам вважається більш правильною, оскільки тільки суд остаточно вирішує, чи винна людина, що залучена як обвинувачений на досудовому слідстві. Окреслені три погляди на поняття розкриття називають кримінально-процесуальним. Загальне, що їх об'єднує — це факт установлення особи злочинця й події злочину. Відмінність — у рівні доказаності цих обставин.

Але сам підхід не продуктивний, тому що ставить задачу дати універсальне (єдине) поняття розкриття злочину.

Узагальнюючи, можна сказати, що на досудовому слідстві, у процесі розкриття злочину, приймають участь дві категорії осіб: оперативний працівник і слідчий та процесуальний керівник. Вони відрізняються правовим статусом і функціональними обов'язками, пізнавальними можливостями, обсягом та кількістю інформації, якою оперують, особливостями оцінки отриманих результатів тощо. Тобто вони забезпечують два відносно самостійних вида діяльності: оперативно-розшукову та слідчу.

Виходячи вже із цього цілком зрозуміло, що мають бути принаймі два рівня розгляду поняття розкриття злочину, не торкаючись третього — судового рівня розгляду.

Тому існує й криміналістичне поняття розкриття злочину. Воно не пов'язане зі стадіями кримінального процесу.

Розкриття, з одного боку, розуміють як діяльність оперативних підрозділів, слідчих, процесуального керівника прокуратури по збиранню й дослідженню доказової інформації стосовно обставин події злочину і його суб'єктів. З іншого боку, — як результат діяльності, тобто сукупність інформації, зібраної на певний момент розслідування.

Між тим, у юридичній літературі й практиці існує й застосовується ще одне поняття — «розслідування» злочину, тому постає питання співвідношення понять «розкриття» і «розслідування», їхнього змістовного розуміння та субординації.

Професор І. М. Лузгін свого часу так пропонував «розводити» ці поняття. Розкриття злочину — характеризує відношення до факту злочину: відомий цей факт — розкрито його, не відомий — не розкрито.

Розслідування злочину, на його думку — характеризує юридичну діяльність, що забезпечує розкриття злочину й доказування у встановленому порядку його обставин для прийняття відповідного рішення. Розкриття злочину в такому розумінні являє собою слідчу ситуацію, що виникає, наприклад, під час затримання злочинця на місці пригоди (з речовими доказами), у разі з'явлення злочинця з каяттям, коли особа затримана, але не всі обставини провадження ще досліджені.

Тому в криміналістичному значенні розкриття злочину може бути здійснене на різних етапах розслідування, оскільки воно досягається на досудовому слідстві, є попереднім рішенням задачі розкриття злочину й викриття винного органом досудового розслідування (І. Ф. Герасимов, В. Г. Танасевич).

Таким чином, криміналістичне поняття розкриття (розслідування) злочину як певного виду (різновиду) юридичної діяльності визначається як комплекс слідчих дій, оперативних і органі-

заційних заходів, здійснюваних із метою повного розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення умов правильного застосування закону відповідно до ст. 2 КПК України (далі КПК).

Зміст діяльності з розкриття злочинів включає наступні відмінні елементи:

- невідкладне провадження слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;
- широке використання в цій діяльності інформації, що отримується на місці пригоди від людей і речей;
- концентрування і координування сил і засобів для швидкого розкриття злочинів за «гарячими слідами»;
- широке використання сил і засобів підрозділів карного розшуку, патрульної служби поліції;
- централізація управління силами і засобами в одних руках;
- широке використання допомоги державних установ, організацій і громадськості.

Розкриття злочинів за «гарячими слідами» слід розглядати як діяльність оперативних підрозділів досудового розслідування, відмінну від звичайної слідчої діяльності, тобто розслідування з використанням таких джерел інформації, застосуванням таких прийомів її здобуття, які призводять до швидкого й повного розкриття злочинів і викриття винуватця.

Тому поняття «розкриття злочину за «гарячими слідами» можна охарактеризувати:

по-перше, як організацію діяльності по забезпеченню встановлення за короткий час події злочину та винних у його скоєнні осіб на основі безперервного здійснення розшукових заходів, комплексного використання відповідних сил і засобів;

по-друге, як досягнення мети (результату), або створення необхідних передумов для цього, що визначається функціональними обов'язками відповідної служби.

Розкриття за «гарячими слідами» — це умовне поняття в слідчій і оперативно-розшуковій діяльності, пов'язане з обов'язковим використанням так званих «гарячих слідів». В іншому випадку, коли не використовуються такі сліди, розслідування й розкриття злочину будуть звичайними.

«Гарячі сліди» — це часова (минуща) характеристика, вона означає якийсь відрізок часу, протягом якого можна використати сліди, і отримувати ефективні результати. Саме в цей період сліди мають найбільшу інформативність, а отже, і значущість для розкриття злочинів. Після закінчення такого часу сліди «остигають (холонуть)», кількість інформації, що ними відображується, зменшується або втрачаються її якісні властивості, а іноді вона зникає взагалі. Хоч такі сліди в подальшому й використовуються для отримання доказової інформації, але процес розслідування в цьому випадку вже не носить назви розкриття за «гарячими слідами».

В історичному аспекті поняття «гарячі сліди» виникло в середні віки в період становлення й розвитку розшукового процесу, коли основною формою розкриття злочину використовувався розшук, «гоніння по сліду», тобто негайний збір поголосу щодо «лихих людей (лиходіїв)», (за сучасною термінологією — збір інформації стосовно підозрюваних за місцем їхнього проживання).

Пізніше всякі дії, що розпочаті негайно після виявлення злочину й спрямовані на його розкриття шляхом використання матеріальних слідів, що збереглися та ідеальних слідів у пам'яті свідків-очевидців, стали називати розкриттям злочину за «гарячими слідами».

Поняття «гарячі сліди» характеризує принаймні дві обставини:

- час, що пройшов із моменту утворення слідів до моменту їхнього виявлення з метою розкриття злочину;
- відрізок часу, протягом якого можна найбільш ефективно використати «гарячі сліди» в розслідуванні.

За змістом поняття «гарячі сліди» включає матеріальні й ідеальні відображення, що містяться в матеріальних джерелах (речах) і у свідомості (пам'яті) людьми.

У першому випадку це сліди-відображення, сліди-предмети й сліди-речовини (засоби вчинення злочину, сліди рук, ніг, знарядь зламу, мікросліди, сліди запаху).

У другому — уявні образи, збережені в пам'яті обвинуваченого, потерпілого й свідка-очевидця.

Оскільки термін «гарячі сліди» умовний, були зроблені спроби замінити його, наприклад, замість «гарячі сліди» ввести поняття «свіжі сліди». Однак і це поняття однозначно не визнає, який слід уважати «свіжим», а який «несвіжим». Ця проблема багатогранна й пов'язана з установленням терміну зберігання слідів і відображеної в них інформації, а названі обставини залежать від багатьох чинників: виду відображення, фізичних властивостей матеріальних об'єктів, що беруть участь у відображенні, подальших умов, пов'язаних зі зберіганням, виявленням і фіксацією. Так, наприклад, слід пальця на доброму папері може бути «старим» (за часом утворення), але не втратити своєї інформаційної значущості. Його й після десяти років можна виявити розчином нінгідрина або радіографічним методом. Навпаки, такий же слід пальця на погано проклеєному папері вже через чотири години стає непридатним, втрачає свою інформативність, за часом утворення, треба вважати «свіжим». У криміналістиці проблема збереження інформаційної цінності слідів досить складна, вона пов'язана з установленням відносно кожного виду об'єкта його індивідуального періоду, тобто часу, протягом якого предмет залишається тим, чим він є, що дозволяє проводити його ототожнення. Отже, поняття, що пропонується, не задовольняє всім вимогам. Тому доцільніше зберегти стару назву «гарячі сліди», однак, оскільки цей термін умовний, то його завжди потрібно вміщувати в лапки, як це було в перших роботах і підручниках криміналістики.

Розкриття злочину за «гарячими слідами» — це діяльність оперативних підрозділів та/або досудового розслідування на початковій стадії розслідування, відразу після виявлення ознак події злочину. Вона протікає в особливих кримінально-процесуальних умовах, для неї характерне широке використання оперативно-розшукових засобів виявлення, закріплення й збереження джерел доказової інформації. Ця діяльність носить яскраво виражений пошуково-розшуковий напрям. Перш ніж установити ознаки злочину, їх необхідно розшукати.

Розкриття злочину за «гарячими слідами» характеризує особливий рівень організації роботи на початковому етапі розслідування, тому його припустимо розглядати як самостійну організаційну форму діяльності, яка характеризується наступним.

Фактором часу, який означає швидкість реагування, починаючи від моменту отримання повідомлення щодо злочину. Швидкість реагування, оперативність (невідкладність) означає:

- виявлення такої інформації, негайне використання якої дозволить активно вести роботу з виявлення осіб, що скоїли злочин;
- своєчасно вибрати та використати відповідні засоби і методи.
- Належною організацією роботи різних служб органів поліції (чергової частини, кримінального розшуку, громадської безпеки, слідчих).

Високим рівнем професійної грамотності (майстерності) працівників цих служб, сумлінним виконанням ними своїх службових обов'язків.

Безперервність роботи по збору та використанню інформації.

Наступальністю — ініціативністю та інтенсивністю провадження слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Комплексністю — використанням усіх наявних можливостей.

Маневреністю — використанням сил і засобів ефективних у конкретній ситуації та негайна їхня заміна іншими в разі змін умов.

Отже, криміналістична сутність розкриття злочинів за «гарячими слідами» полягає в найскорішому збиранні інформації і її негайному використанні з метою встановлення події злочину й осіб, що його скоїли.

Діяльність, у межах якої відбувається розкриття злочинів за «гарячими слідами», являє собою узгоджену систему слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів, здійснюваних протягом певного часу для виявлення ознак злочину та осіб, що його здійснили (ст. 214, 223 КПК), а також інших обставин, що мають значення для розслідування, щодо можливості внесення відомостей про злочин в ЄРДР та проведення слідчих (розшукових) дій.

Визначення поняття розкриття злочину за «гарячими слідами» пов'язується з конкретизацією часу, межі якого дозволяють охарактеризувати роботу як таку, що виконана за «гарячими слідами».

Залишається неясним, протягом якого часу злочин слід уважати розкритим за «гарячими слідами». Іноді цей термін визначають в 3–4 дні з моменту початку провадження по провадженнях. Якщо злочин у цей час не буде розкрито, то подальша робота по ньому не вважатиметься розкриттям за «гарячими слідами».

Відповідно до іншої точки зору, усі розкриті протягом 7–8 днів злочини слід уважати такими, що розкриті за «гарячими слідами», причому нерідко такі терміни зумовлені не науковими міркуваннями, а вимогами обліку й характером показників статистичної звітності, що не може бути визнано обґрунтованим.

Період діяльності органу досудового розслідування, що називається нами розкриттям за «гарячими слідами», відносно визначений ст. 214 КПК. У ній зазначається, що слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування.

Саме в цей період слідчий зобов'язаний виявити ознаки злочину й осіб, що його скоїли, тобто розкрити злочин за «гарячими слідами».

Коли кримінальне правопорушення розпочинає слідчий, то початкові невідкладні слідчі дії також носять активний пошуковий характер і спрямовані на розкриття злочину за «гарячими слідами». Свою діяльність він координує з оперативними підрозділами, дає їм письмові доручення й вказівки щодо провадження розшукових і слідчих дій (ст. 41 КПК). Таким чином, можна зробити загальний висновок, що для вирішення питання щодо визначення часу дії показника розкриття злочину за «гарячими слідами», треба чітко розрізняти підстави й мету його використання.

У контексті зазначеного вище, нам вважається доцільним застосовувати показник «розкриття злочину за «гарячими слідами» у двох напрямках:

- для відомчої статистики (звітності) — він має бути нетривалим і конкретним, наприклад до трьох діб;
- для оцінки діяльності окремих осіб і підрозділів його треба диференціювати, наприклад, для патрульної поліції, чергової частини, оперативних підрозділів та слідчого — доба (24 години), або навіть не встановлювати абсолютний час. Для практики розслідування й у науковому аспекті він не має суттєвого значення, оскільки діяльність слідчого й оперативних підрозділів в цей період носить невідкладний характер, отже, оперативно-розшукові заходи й слідчі дії повинні проводитись негайно (зараз же) після виявлення ознак злочину, тому законодавець і позначив їх як невідкладні (ч. 1 ст. 214 КПК). Тому злочини, розкриті під час провадження невідкладних слідчих дій, допустимо вважати розкритими за «гарячими слідами».

Розкриття злочинів за «гарячими слідами» входить до початкової стадії розслідування будь-якого злочину, коли відбувається встановлення ознак злочину й осіб, що його вчинили. Діяльність слідчого в цій стадії носить яскраво виражений розшуковий характер. Проведення

невідкладних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів підпорядковане:

- збору інформації відносно події, що сталася;
- виявленню, фіксації й збереженню джерел доказової інформації;
- розшуку і затриманню осіб, що скоїли злочин.

У методичному плані діяльність слідчого з розслідування (розкриття) злочинів за «гарячими слідами» можна розділити на три етапи:

- 1) заходи, що проводяться до провадження невідкладних слідчих дій;
- 2) дії під час провадження невідкладних слідчих дій, головним чином, під час огляду місця події;
- 3) заходи, що проводяться після огляду місця події під час провадження інших невідкладних слідчих дій.

Перший етап розслідування злочину за «гарячими слідами» починається відразу після того, як тільки стає відомо про його здійснення.

Відповідні заходи приймаються негайно, до провадження невідкладних слідчих дій, і носять непроцесуальний оперативно-розшуковий характер.

Вони, звичайно, включають:

- припинення дій злочинця, якщо вони продовжуються;
- фізичне затримання злочинця на місці злочину (із речовими доказами);
- вживання заходів по ліквідації тяжких наслідків, пов'язаних з спричиненням шкоди життю людини або знищенням майна;
- збереження джерел інформації про подію злочину.

Суб'єктами цієї діяльності є, звичайно, особи, що знаходяться на місці пригоди або поблизу неї за службовим обов'язком або випадково, наприклад, оперативні працівники, інспектори підрозділів громадської безпеки, особи зі складу патрульної служби, контрольно-пропускних пунктів, представники підприємств, установ, члени громадських організацій, а також громадяни, які відповідно ст. 65 Конституції України зобов'язані «всіляко сприяти охороні громадського порядку».

Особливе місце в розслідуванні злочинів за «гарячими слідами» на цьому етапі належить черговій частині органу поліції. Отримавши повідомлення про пригоду, черговий організує роботу з її розкриття, для чого:

- інструктує заявника щодо його подальших дій;
- направляє наряд патрульно-постової служби на місце пригоди;
- повідомляє про злочин інспектора підрозділів громадської безпеки;
- висилає на місце пригоди слідчо-оперативну групу, наряд поліції;
- повідомляє про випадок начальника міськрайвідділу;
- за узгодженням із начальником міськрайвідділу інформує місцеві органи влади;
- забезпечує постійний зв'язок з місцем пригоди та слідчо-оперативною групою.

Другий етап розслідування злочину за «гарячими слідами» настає після прибуття на місце пригоди слідчо-оперативної групи. Він характеризується узгодженою (координованою) організаційною, слідчою й оперативно-розшуковою діяльністю. Збір орієнтуючої інформації про подію злочину досягається передусім оглядом місця пригоди й провадженням інших невідкладних заходів: опитуванню, огляду, затриманню особи, що підозрюється тощо. У цей час виготовляють фотознімки, замальовки, схеми, складають орієнтовки для розшуку речей, суб'єктивні портрети для розшуку людей; здійснюють виявлення, фіксацію й попереднє дослідження матеріальних (речових) джерел інформації; здійснюють фіксацію ідеальної інформації за допомогою звукозапису, відеозапису, кінозйомки, забезпечуючи, тим самим успіх розкриття злочину.

Провадження невідкладних слідчих дій вирішує головні задачі розслідування — швидке

й повне розкриття злочину, розшук і затримання осіб, що його скоїли. Незважаючи на те, що кожна слідча дія в широкому плані є пошуковою, тобто спрямованою на встановлення злочинця і його викриття, головним на даному етапі є розшук, який являє собою тактичну операцію, що вживається для вирішення слідчої ситуації, що склалася.

Реалізація тактичної операції з розшуку починається з огляду місця події, яка може проводитись до внесення відомостей про правопорушення до ЄРДР (ст. 214 КПК).

Оперативно-розшукові заходи на цьому етапі включають:

- переслідування і затримання злочинця за допомогою службово-розшукової собаки по слідах запаху, або по предметах, загублених злочинцем, розсипаному зерну, краплям крові, тютюну, яким злочинець посипав сліди тощо;
- організація загороджувальних заходів і блокування шляхів відходу злочинця;
- організація пошукового патрулювання з участю потерпілого або свідків-очевидців;
- організація засідок в місцях вірогідної появи злочинця (горища, підвали, покинуті (за-недбані) будови);
- спостереження за місцями великого стовпища людей (ринки, вокзали, кафе, дискотеки тощо);
- прочісування території, прилеглої до місця пригоди;
- організація обходу подвір'я (помешкання) і опитування осіб, що мешкають поблизу місця пригоди.

Види розшуку за «гарячими слідами» та методика його здійснення зумовлені обставинами конкретного злочину й тією «слідовою картиною» (типовими слідами), яка створює слідчу ситуацію. Тому розшук може здійснюватися за матеріальними або ідеальними відображеннями.

У кожному випадку структура тактичної операції буде різна.

Наприклад, для розшуку особи за ідеальними відображеннями (за прикметами зовнішності) вона включає:

- опитування свідків-очевидців, потерпілих;
- матеріалізацію ідеальних відображень (протоколювання; складання орієнтовок — словесних портретів);
- здійснення оперативного упізнання (розпізнання) шляхом огляду потерпілим або свідком-очевидцем фотознімків з оперативних обліків, а іноді спостереження потерпілим злочинця під час оперативно-пошукових заходів;
- перевірку зібраної інформації по автоматичному банку даних (АБД) області, республіки, картотеці непізнаних трупів тощо;
- провадження портретно-криміналістичної дослідження;
- виготовлення скульптурного портрета і використання його для упізнання.

Використовуючи матеріальні відображення, розшук доцільно почати від дослідження речей, і вести його в п'яти напрямках:

- 1) від речей, що викрадані злочинцями;
- 2) від речей, що залишені (забуті, кинуті, загублені) на місці пригоди;
- 3) від слідів засобів скоєння злочину (знаряддя зламу, транспортні засоби, зброя);
- 4) від слідів-відображень, наприклад, слідів рук, ніг, зубів;
- 5) спосіб вчинення злочину.

Структура розшуку особи за слідами пальців рук, виявлених на місці події, буде включати:

- огляд сліду за участю фахівця;
- перевірку по картотеці слідів пальців рук із місць нерозкритих злочинів;
- перевірку по оперативній дактилоскопічній картотеці осіб, що становлять оперативний інтерес;

- провадження дактилоскопічної експертизи;
- допит обвинуваченого (підозрюваного) з пред'явленням йому висновку дактилоскопічної експертизи.

Значну допомогу в зборі інформації під час огляду місця події слідчо-оперативній групі може надати чергова частина. Підтримуючи постійний зв'язок із нею, черговий за запитом слідчого може негайно надати орієнтуючу інформацію, наприклад, за ознаками словесного портрета вибрати всіх осіб із подібними прикметами, які перебувають на обліку, і повідомити їхні адреси. У випадку виявлення зброї можна отримати інформацію щодо осіб, яким вона належало тощо.

Третій етап розслідування злочину за «гарячими слідами» починається після огляду місця події й завершення певних оперативних заходів, що проводяться паралельно. До цього часу вже буває зібрано досить інформації, здійснено виявлення й закріплення всіх джерел доказів, що були на місці пригоди, у деяких випадках затримано особу, що підозрюється.

Цей етап — час посиленої аналітичної діяльності слідчого та процесуального керівника. Нарівні з оперативно-розшуковими заходами, що продовжуються, і невідкладними слідчими діями, слідчий продовжує роботу з матеріальними джерелами доказів у своєму кабінеті:

- він оглядає і проводить їх попереднє дослідження шляхом застосування технічних заходів;
- вирішує питання щодо їх відносності та придатності;
- проводить макро — і мікрофіксацію раніше не відмічених ознак;
- у деяких випадках для досудового дослідження залучає фахівця;
- перевіряє свідчення свідків-очевидців, потерпілих;
- проводить порівняння (узгодження) їх із механізмом здійснення злочину, що відображено в протоколі огляду події.

На основі аналізу всієї зібраної інформації слідчий будує слідчі й розшукові версії.

Оскільки цей період вимагає діяльності в різних напрямках, наприклад, для паралельної перевірки версій, слідчий та процесуальний керівник координують всю роботу з розкриття й розслідування злочину за «гарячими слідами».

Вони створюють оперативні і слідчу групи, здійснює загальне планування їхньої діяльності. Тут особливо важлива взаємодія з органами дізнання. Можна назвати шість основних організаційно-тактичних форм взаємодії слідчого, процесуального керівника й оперативних підрозділів:

- 1) участь слідчого в оцінці оперативних матеріалів під час вирішення питання щодо внесення відомостей про злочин до ЄРДР;
- 2) взаємне інформування про здобуті у провадженнях факти, що відносяться до предмета розслідування;
- 3) спільне планування у кримінальному провадженні, насамперед в тому випадку, коли винні в скоєнні правопорушення не встановлені;
- 4) спільне провадження слідчих дій і розшукових заходів;
- 5) дача слідчим в порядку ст. 41 КПК окремих доручень оперативним працівникам на провадження ними самостійно окремих слідчих дій і розшукових заходів;
- 6) надання слідчому організаційно-технічної допомоги.

Таким чином, методика розкриття злочинів за «гарячими слідами» на останньому етапі включає:

- а) активне продовження оперативно-розшукової роботи (розгортання розшуку в будь-який час доби, своєчасне інформування чергових частин і слідчих, масоване використання сил та засобів, централізація управління розшуком);
- б) широке використання спеціальних знань, криміналістичних обліків й інформаційно-довідкових систем для збору інформації;

- в) аналітичну діяльність з оцінки, перевірки й зіставлення зібраної інформації з елементами типової криміналістичної характеристики конкретного виду злочину;
- г) централізацію управління діяльністю з розкриття злочинів (з особливо небезпечних (резонансних) злочинів нерідко все управління бере на себе начальник поліції, або начальник слідчого підрозділу);
- д) побудову версій і планування дій з їхнього відпрацювання;
- е) концентрацію сил і засобів для одночасного відпрацювання слідчих та розшукових версій;
- ж) безперервну оцінку інформації, що надходить, її оцінку й використання для коректування слідчих версій і плану розслідування взагалі.

Дотримання основних викладених рекомендацій (алгоритму дій), на нашу думку, може допомогти практичним працівникам у розкритті злочинів за «гарячими слідами».

2.2. ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ.

У методиці розкриття злочинів украй важливим є визначення її вихідних положень. Поряд з іншими, питання принципів методики розслідування в криміналістичній літературі завжди стояли серед перших. Цьому аспекту в науці криміналістиці завжди приділялося чимало уваги [105, с. 214; 224, с. 592; 236, с. 528].

Виходячи із загальнофілософського розуміння принципу в теоретичному аспекті під останнім слід мати на увазі основне вихідне положення, підставу системи, якоїсь теорії, вчення, що має вирішальний вплив на успішне вирішення різних проблем, у т.ч. гносеологічних.

Під принципом звичайно розуміється якесь вихідне положення теорії, вчення, науки, або внутрішнє переконання людини, її погляд на речі. Р. С. Белкін указує, що під принципами криміналістичної науки необхідно розуміти ті основні умови, що визначають гносеологічну спрямованість криміналістичних наукових досліджень, розглядаючи при цьому останні як один із різновидів єдиного процесу наукового пізнання [230, с. 990].

А. В. Дулов відзначає, що принципи передбачають систематизацію й узагальнення попередніх наукових знань, конкретизують, формують пізнання, є вихідними положеннями до здійснення досліджень, організують їх, концентрують у собі сукупність методологічних і теоретичних засад, необхідних для проведення майбутніх досліджень [147, с. 128].

Уявляється цілком обґрунтованим підходом розробку принципів криміналістики як науки в цілому, так і окремих її структурних утворень, розділів — криміналістичної тактики і криміналістичної методики розслідування [119, с. 79; 193, с. 146]. Як принципи розглядаються не всякі теоретичні положення і практичні рекомендації. Принципи не є формальним проголошенням певних вимог, а спрямовані на оптимізацію діяльності цієї галузі. Саме в цьому й полягає їх активізуюча й організуюча роль, як відзначають В. О. Коновалова і В. Ю. Шепітько [199, с. 256].

Слід звернути увагу на те, що основні принципи методики розслідування злочинів були названі ще Б. М. Шавером. Такими принципами він вважав: 1) розроблення методик розслідування « від методу вчинення злочину до методу його розкриття»; 2) узагальнення досвіду розслідування аналізованої категорії проваджень; 3) розроблення рекомендацій із застосування методів і прийомів установалення способів вчинення злочинів; 4) використання наукових знань, що можуть бути корисні в розслідуванні певної категорії злочинів; 5) указування на специфіку тактичних і технічних прийомів при розслідуванні даних злочинів [395, с. 46–47]. Уявляється, що багато в чому відзначені ним принципи розроблення конкретних методик не втратили свого значення й сьогодні.

Однак у літературі немає чіткого визначення і розмежування принципів наукових засад

створення, розроблення конкретних методик розслідування та принципів побудови методики розслідування по конкретному злочину, на що у свій час звертав увагу О. Н. Колесниченко [187, с. 27], який виділив п'ять таких принципів: 1) індивідуальність розслідування; 2) планомірність розслідування; 3) сполучення слідчих дій з оперативно-розшуковими заходами; 4) поєднання дій слідчого і громадськості; 5) поєднання дій слідчого і знаючих осіб.

М. О. Селиванов виділив удвічі більше принципів методики розслідування: 1) планомірність розслідування; 2) обумовленість методики предметом доказування; 3) необхідність обліку типової криміналістичної характеристики злочинів; 4) облік при побудові методики розслідування по конкретній провадженнях слідчої ситуації; 5) оптимальний набір слідчих дій, що забезпечують повноту, точність і економічність розслідування; 6) розподіл слідчих дій на початкові і наступні; 7) оптимальна послідовність намічуваних і проведених слідчих дій; 8) передбачення поряд з окремими слідчими діями комплексів слідчих дій, підпорядкованих якимось конкретним завданням; 9) установа черговості таких комплексів слідчих дій; 10) динамічність методики [331, с. 61]. З цими і попередніми принципами не можна не погодитися.

Говорячи про науково-теоретичні принципи методики розслідування, потрібно виходити з логічних і гносеологічних принципів, принципів юридичних наук і криміналістики як науки в цілому. До них, зокрема, належать принципи відповідності наукових рекомендацій вимогам закону, інтересам і запитам практики, використання новітніх досягнень науки і техніки, емпіричних досліджень і т. інш.

Уявляється, що для розроблення методик розслідування окремих категорій злочинів необхідно розглянути ряд вихідних положень.

1. Розгляд об'єктів методики розслідування — злочину і розслідування з позицій системно-діяльнісного підходу.

2. Використання даних і новітніх досягнень інших наук, як гуманітарних, так і природно-технічних, для дослідження відповідних категорій злочинів, розроблення адекватних рекомендацій з їх розслідування.

3. Використання досвіду слідчої практики шляхом його аналізу й узагальнення і наступної екстраполяції в теорію розкриття злочинів.

4. Розроблення методичних рекомендацій на основі криміналістичного аналізу злочинів і створення їх типової інформаційно-пізнавальної моделі — криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинів.

5. Розроблення методичних рекомендацій на основі криміналістичної класифікації злочинів, що дозволяє виявити і досліджувати особливості відповідної класифікаційної групи і створювати методику певного рівня: міжвидову, видову, групову або так звані наскрізні, або позавидові методики [97, с. 22].

6. Розроблення конкретних методик розслідування на основі визначення і характеристики обставин даного виду злочину, що підлягають установленню.

7. Розроблення напрямків і завдань розслідування з урахуванням специфіки етапів розслідування. Залежно від особливостей розслідування того чи того виду або групи злочинів можуть бути виділені вихідний (перевірочний), початковий, наступний і заключний етапи.

8. Розроблення методичних рекомендацій на основі інформаційно-ситуаційної оцінки стану розслідування.

9. Виділення специфічних тактичних і технічних прийомів при проведенні слідчих дій і тактичних операцій.

Виходячи з криміналістичної концепції розподілу періодів розслідування на кілька етапів, слід погодитися з В. В. Тищенком, який виділив програмно-цільові принципи, які можна покласти в основу розслідування всіх злочинів. На його думку, загальна програма початково-

го етапу розслідування має такий зміст: 1) на підставі вихідної інформації усвідомити і дати оцінку слідчій ситуації, що склалася, підвести її під типову ситуацію; 2) з урахуванням ознак, що характеризують слідчу ситуацію, поставити тактичні завдання відправного значення (яка причина смерті потерпілого, яка доля зниклої особи, чим заподіяно тілесні ушкодження й ін.), попередньо зіставивши їх із типовими завданнями; 3) висунути версії відповідно до поставлених завдань за розслідуваним фактом і по окремих його обставинах; 4) з урахуванням особливостей поставлених завдань вибрати форми, прийоми і методи взаємодії з органами і службами, що ведуть оперативно-розшукову роботу, дати їм конкретні завдання; 5) виявити вихідні джерела інформації, визначити способи її вилучення і шляхи введення в кримінальне судочинство; 6) використовуючи типові програми початкового етапу розслідування умисних вбивств, визначити засоби вирішення поставлених завдань і перевірки висунутих версій, включаючи тактичні операції, окремі слідчі й оперативно-розшукові дії, організаційні заходи, різні форми застосування спеціальних знань, у потрібному обсязі і послідовності; 7) побудувати вірогідні інформаційні моделі події, що розслідується, в цілому, її окремих епізодів, етапів, обставин, виділяючи їхню інформаційну погрішність — неповноту, невірогідність, невизначеність, — та намітити шляхи її поповнення, перевірки, конкретизації з метою подальшої побудови достовірної моделі; 8) проаналізувати інформацію, що надійшла, ступінь вирішення поставлених завдань, сукупність доказів, що підтверджують або спростовують ту чи ту версію, оцінити знову сформовану слідчу ситуацію; 9) на підставі зробленої оцінки розробити розгорнутий план подальшого розслідування, деталізуючи його за допомогою рекомендованих криміналістикою програм розслідування, уточнюючи його щодо конкретних обставин провадження.

На етапі подальшого розслідування, на його думку можливо рекомендувати таку загальну програму розслідування: 1) установити всі епізоди злочинної діяльності, дати їм кримінально-правову оцінку, визначити просторово-часові, причинно-наслідкові й інші зв'язки між ними; 2) визначити тактичні операції й окремі слідчі дії з установлення всіх обставин по кожному епізоду злочинної діяльності; 3) визначити комплекс дій і заходів щодо встановлення всіх учасників злочинної діяльності і притягнення їх до кримінальної відповідальності; 4) вивчити особистість кожного обвинуваченого для повного з'ясування його ролі в злочинній діяльності, обрання ефективних тактичних прийомів впливу на нього під час проведення слідчих дій, а також для визначення обставин, що обтяжують і пом'якшують його відповідальність; 5) при розслідуванні групових злочинів дати правову оцінку формі і ступеню організації злочинної групи; 6) передбачити заходи для розшуку викраденого майна і відшкодування матеріального збитку [366, с. 360].

Отже, уявляється, що комплексне врахування названих аспектів слідчо-криміналістичної діяльності, принципів розроблення і побудови конкретних методик розслідування, а також творче використання програм розслідування щодо особливостей обставин конкретної кримінальної провадження повинні сприяти більш ефективному розкриттю і розслідуванню умисних вбивств.

Висвітлюючи проблематику принципів положень загальної і конкретної методик розкриття і розслідування умисних вбивств, необхідно загалом зупинитися на загальних і перспективних завданнях у даній галузі дослідження. Загальні завдання методики розслідування визначаються виходячи з цілей кримінального судочинства: охорони прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних, притягнення їх до відповідальності, недопущення того, щоб були покарані невинні (ст. 2 КПК), оперативно-розшукової діяльності (ст. 1 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»), сприяння досягненню цілей боротьби з організованою злочинністю (ст. 2, 3 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»).

Виходячи з цілей кримінального судочинства, основних вимог, що висувуються криміналь-

ним і кримінально-процесуальним законами, уявляється можливим виділити загальні завдання досудового розслідування по кожному кримінальному провадженні, незалежно від роду або виду розслідуваних злочинів.

1. Установлення наявності або відсутності події злочину по кожному розслідуваному епізоду.
2. Установлення наявності або відсутності в розслідуваній події ознак конкретного складу злочину.
3. Точна кваліфікація кожного вчиненого злочину.
4. Повне розкриття розслідуваних злочинів, що включає:
 - установлення всіх необхідних для повного і всебічного розслідування обставин події злочину;
 - установлення всіх причетних до нього осіб, винності кожного з них і ролі в підготовці, вчиненні і прихованні злочину (кожного епізоду злочинної діяльності);
 - установлення всіх епізодів злочинної діяльності притягнених до відповідальності осіб.
5. Забезпечення відшкодування матеріального збитку і можливої конфіскації майна.
6. Установлення обставин, що сприяли вчиненню розслідуваного злочину (злочинної діяльності) і вжиття заходів до їх усунення.
7. Підготовка матеріалів кримінальне провадження для її розгляду в суді.

Названий комплекс загальних завдань розслідування охоплює основні кримінально-правові і кримінально-процесуальні завдання розслідування по кримінальній провадженнях. Однак це не означає, що вони перебувають поза криміналістичним полем діяльності. Функції криміналістики як науки полягають у тому, щоб розробити систему науково-технічного, тактичного і методичного забезпечення ефективного процесу вирішення названих завдань і досягнення позитивних результатів.

При розслідуванні конкретного виду умисних вбивств, крім загальних, постають і спеціальні завдання різного рівня і характеру. Абстрагуючись певною мірою від завдань розслідування кримінально-процесуального характеру, спробуємо виділити в слідчій діяльності такі спеціальні завдання, властиві розслідуванню кримінальних проваджень про умисні вбивства. Для цього, ґрунтуючись на загальній теорії розкриття окремих видів злочинів, зазначені нижче завдання ми визначимо виходячи із загальної структури етапів розслідування окремих видів злочинів.

На необхідність розгляду даних завдань по конкретно розслідуваних родових злочинах, неодноразово у своїх роботах указували такі видатні учені в галузі теорії криміналістики, як В. П. Бахін, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, В. Ю. Шепітько та інші. Більш докладно, з урахуванням специфіки завдань, указані проблеми розглядав В. В. Тіщенко, сутність яких у розробленні конкретних завдань розкриття та розслідування умисних вбивств нами взяті за основу.

Задачі початкового етапу розкриття умисних вбивств.

1. З'ясування й оцінка сформованої слідчої ситуації до і після початку розслідування кримінального провадження.
2. Виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин.
3. Визначення напрямку розслідування і розроблення плану розслідування.
4. Обрання форм і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу.
5. Пошук і одержання інформації про механізм і обстановку вчиненого вбивства.
6. Збирання і вивчення відомостей про особу.
7. Пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, які вчинили умисне вбивство, їх розшук і затримання.

Вирішення даного завдання проходить, як правило, декілька етапів:

– збір відомостей про риси зовнішності й інші ознаки виконавців злочину;
– одержання даних про них шляхом огляду місця вчинення нападу, а також з інших джерел інформації;

– розшук, установлення місця перебування підозрюваних та їх затримання.

8. Аналіз даних про викрадене майно, його пошук і виявлення.

Чим повніше і точніше буде первинна інформація про кількість, вид, найменування й ознаки викраденого в результаті вбивства майна — речей, товарів, валюти, цінностей, — тим швидше і результативніше йде їх розшук, виявлення місць приховання, установлення продавців, перекупників, а, отже, і осіб, причетних до вчинення вбивства.

На етапі подальшого розкриття умисних вбивств можна виділити такі задачі.

1. З'ясування й оцінка слідчої ситуації після провадження початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

2. Установлення всіх епізодів злочинної діяльності особи або групи осіб, притягнених до кримінальної відповідальності.

3. Встановлення і притягнення до відповідальності всіх причетних до розслідуваного злочину або до злочинної діяльності осіб. Таке завдання передбачає встановлення організаторів, підбурювачів, виконавців, пособників на всіх стадіях злочинної діяльності — підготовки, вчинення і приховання кожного її епізоду і діяльності в цілому. Вивчення слідчої практики показує, що це завдання ставиться і вирішується не завжди або не повною мірою, що дозволяє уникнути відповідальності деяким особам, які продовжують вчиняти тяжкі злочини. Наприклад, організатора і посередника вбивств на замовлення.

4. Вивчення особи кожного обвинувачуваного.

5. Розшук викраденого майна і вжиття заходів до відшкодування заподіяного збитку.

Названі методичні завдання етапно-видового характеру можуть бути вирішені шляхом їх деталізації, поділу на менш складні і масштабні, проміжні, котрі виділяються залежно від тієї чи тієї слідчої ситуації.

На підставі викладеного систему завдань розслідування умисних вбивств можна класифікувати на загальні і спеціальні.

1. Загальні завдання розслідування, що впливають із вимог кримінального і кримінально-процесуального законів та інших нормативно-правових актів.

2. Спеціальні (криміналістичні) завдання розслідування, що впливають з інформаційно-пізнавальної структури.

Останні доцільно підрозділити на наступні завдання: а) етапні, зумовлені цілями слідчої діяльності на певному етапі розслідування; б) видові, зумовлені особливостями предмета доказування і криміналістичною характеристикою розглянутої категорії злочинів; в) етапно-видові, зумовлені предметом доказування і криміналістичною характеристикою злочинів розслідуваної категорії стосовно етапів розслідування; г) тактичні, що впливають з особливостей сформованих слідчих ситуацій на певний момент розслідування по розглянутій категорії злочинів; д) стратегічні, що забезпечують стратегію поведінки слідчого і членів слідчо-оперативної групи щодо вироблення лінії поведінки при проведенні певних заходів.

У зазначених загальних і спеціальних тактичних завданнях розкриття і розслідування умисних вбивств відображається основна специфіка методики розслідування конкретної категорії злочинів. Оцінка слідчої ситуації і постановка відповідних тактичних завдань дозволяють здійснити правильний вибір процесуальних і криміналістичних засобів їх вирішення.

Вважаємо, що зазначений перелік цілей і завдань розкриття та розслідування вбивств є далеко не повним. Ми здійснили лише спробу постановки завдання про швидке і повне розкриття умисних вбивств з огляду на загальну перспективу діяльності правоохоронних структур, задіяних у даному процесі.

2.3. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ВИДОВОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ.

У вітчизняній науці криміналістиці провідними вченими в галузі теорії методики розслідування злочинів, професорами Р. С. Белкіним, В. П. Бахіним, В. А. Журавлем, В. О. Коноваловою, Г. А. Матусовським, В. О. Образцовим, В. Ю. Шепітьком і іншими вченими, висловлюється думка, що при розслідуванні по провадженнях різних категорій поряд зі специфічними завданнями, характерними для даної категорії і не характерними для інших категорій проваджень, вирішуються завдання, що можуть виникнути по всіх без винятку провадженнях. Оскільки цей процес має закономірний характер, склалася об'єктивна необхідність у розробленні методик вирішення завдань, типових для всіх випадків розслідування.

Типову методику розслідування слід відрізнити від методики розслідування по конкретному кримінальному провадженні. Як різновид наукової продукції, перша з числа зазначених методик являє собою якийсь еталон того, як слід діяти слідчому за тих чи тих умов. Оскільки йдеться про типовий варіант даної діяльності, вона має допоміжне та орієнтуюче для слідчого значення. До змісту типових методик входять лише положення, що відображають усе те, що з необхідністю в усіх розглянутих випадках повторюється, є типовим і для досліджуваних діянь, і для діяльності по їх дослідженню. Тому в ній не враховується маса деталей, з якими слідчий зіштовхується при розслідуванні конкретної кримінальне провадження, але які не повторюються у всіх аналогічних ситуаціях, є по-своєму унікальними, не характерними для явищ усього класу.

Отже, методика розслідування конкретного злочину являє собою не систему методичних рекомендацій, що вказують на те, як доцільно діяти, а систему реального втілення в життя узагальнених методичних ідей, схем і процедур в умовах роботи по конкретному кримінальному провадженню.

Аналіз і узагальнення наукових поглядів із даної проблеми дозволяють виділити низку теоретичних передумов, які й утворюють інформаційно-пізнавальну структуру розслідування окремих категорій злочинів, таких, наприклад, як умисні вбивства.

Безсумнівно, що за своєю сутністю розслідування є системною діяльністю, здійснюваною належним суб'єктом та спрямованою на розкриття вчиненого злочину і встановлення істини по кримінальній провадженнях. Зазначена теза, проголошена професорами В. П. Бахіним, В. С. Кузьмичовим, В. Д. Зеленським та іншими, в основному, є доктриною загального характеру і по своїй суті дає лише загальний напрямок організаційної діяльності по розкриттю злочинів [54, с. 403; 245, с. 245; 160, с. 152].

При цьому ми відзначимо, що з позиції деяких авторів слідча діяльність характеризується багатофункціональністю і досить широким колом осіб, які беруть у ній певну участь, а також різноманіттям цілей і завдань, що стоять перед нею [254, с. 200; 414, с. 48–51]. Навіть одна, окремо взята, забезпечувана криміналістичними методами і засобами, функція по дослідженню обставин провадження з метою встановлення об'єктивної істини, передбачає надзвичайно складну організаційно-тактичну, методико-евристичну і процесуальну діяльність.

Чинені злочини різноманітні, як відзначає Р. С. Белкін, не тільки окремі види злочинів не схожі один на одного, але й навіть серед злочинів одного виду немає таких, розслідування яких не відрізнялися б у кожному випадку низкою індивідуальних особливостей. Безсумнівно, розслідування злочинів, у загальному значенні, повинне підкорятися певним законам. Відповідно до цього, можуть бути сформульовані, як відзначає А. А. Ексархопуло, два фундаментальні

криміналістичні закони:

- 1) неможливо вчинити злочин, не залишивши при цьому слідів;
- 2) не існує принципово злочинів, що не розкриваються [421, с. 120].

Однак і перший і другий закони не є самі по собі структурами поза статикою і динамікою, що відбуваються як у них самих, так і поза їхніми процесами. Зазначені процеси виникають досить бурхливо, як правило, в одному або декількох сценарних форматах і обумовлені тим, що як дії, так і бездіяльність певних осіб, перебувають у системі певних інформаційних потоків.

Звідси виникають постійні складності з одержанням потрібної інформації, а при одержанні потрібна їй правильна інтерпретація і перевірка. «Протириччя зацікавлених осіб, — як правильно зауважує В. С. Кузьмічов, — багато в чому визначає особливості пошуку, збору доказів при розслідуванні злочинів» [245, с. 245].

Не можна не погодитися з тим, що в розслідуванні пізнання істини відбувається не шляхом абстрактного споглядання або міркування, а шляхом тактики інтелектуальної боротьби, у ході якої «виявляються тонкі інсценування, розкриваються масковані дії і штучно створені результати, відбувається спілкування з особами, які докладають зусиль для того, щоб істина залишилася невстановленою, а процесуальне спілкування не дало результатів, необхідних для розслідування [197, с. 268].

Отже, як указує В. В. Тіщенко у своєму дослідженні, розслідування доцільно розглядати як різновид предметної діяльності, що представляє за формою і змістом складну динамічну обмежено відкриту систему, яка взаємодіє з конфронтуючою системою діяльності по вчиненню злочинів [365, с. 35–39].

За своєю природою і сутністю розслідування злочинів є різновидом пізнавальної діяльності. У цьому розумінні думка В. В. Тіщенка узгоджується з думкою такого видатного вченого, як професор В. О. Образцов, який зауважує, що уявне відтворення на підставі зібраних фактичних даних цілісної картини вчиненого і його наслідків у всіх суттєвих криміналістично і юридично значимих ознаках утворює загальне пізнавальне завдання кримінального судочинства.

Що ж стосується принципової можливості розкриття кожного, окремо взятого злочину, то зазначена теза, або один із загальних законів, як указує О. О. Ексархопуло, базується на положенні діалектичного матеріалізму про пізнаванність світу [421, с. 120], подій і явищ як сьогодення, так і минулого, пізнання об'єкта шляхом діяльності і через діяльність — практичну і теоретичну [32, с. 263]. У філософській літературі вказується на те, що пізнання як діяльність реалізується за допомогою системи пізнавальних засобів: 1) спостереження; 2) повсякденної практики; 3) експерименту; 4) моделі; 5) математичного апарату; 6) методологічної основи [313, с. 288].

Отже, у діяльності по розслідуванню злочинів застосовуються як пізнавальні методи безпосереднього (почуттєвого) сприйняття: спостереження, виміру, опису, фіксації, порівняння, експерименту, та опосередкованого (раціонального) пізнання: індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія, гіпотеза, моделювання, програмування й інші методи (кібернетичні, евристичні).

Одними з найбільш ефективних методів пізнання в розслідуванні злочинів є методи висування криміналістичної версії і моделювання. Криміналістична версія як система логічно обґрунтованих припущень про подію злочину й особистість злочинця дозволяє передбачити всі причинно-наслідкові зв'язки і варіанти подій і дій, здійснюючи їх перевірку процесуальними засобами.

Розглядаючи версію як уявну ретроспективну, логічну модель досліджуваної події, її обставин, особистості злочинця, багато видатних криміналістів у зазначеному розумінні не доходять єдиної точки зору. Їхні поняття «версія» і «модель» не збігаються, оскільки версія — один із найважливіших, але не єдиний елемент уявної моделі, що визначає її зміст [254, с. 200]. Модель злочину або його обставин створюється не тільки за рахунок гіпотез, але й за рахунок інших

форм мислення, уявних образів, до того ж вона може представляти подію в цілому або його фрагменти в динаміці.

Вірогідна модель події в цілому або її окремих обставин виконує роль накопичувача і систематизатора інформації, служить пошуку відсутньої інформації, відбору суттєвої і відсіванню зайвої інформації. На основі одержуваної інформації висуваються і перевіряються нові версії, доповнюючи і змінюючи уявлення про досліджувану подію, її уявну модель.

Відомо, що процесуальна діяльність, безсумнівно, немислима без наявності тієї чи тієї інформації, що визначає динаміку розслідування провадження, відзначимо, що сьогодні неодмінним атрибутом життя стало стрімке зростання інформаційних потоків. Важко знайти таку сферу людської діяльності, де б не використовувалася інформація. До виникнення теорії інформації в 20–30-х роках ХХ ст. термін «інформація» уживався в значенні «повідомлення», «знання» та ін. Наприкінці 40-х років минулого століття Клод Шеннон, американський математик, створив математичну теорію інформації, яка відіграє важливу роль у технічних засобах зв'язку. У теорії Шеннона під інформацією розуміється не будь-які повідомлення, якими люди обмінюються та які передаються по технічних каналах зв'язку, а лише зменшують невизначеність в одержувача інформації. В останній час в ужиток широко ввійшли словосполучення «інформаційне поле», «інформаційний вибух», «інформаційна криза», «інформаційний вал» тощо. Якщо в 1963 р. енциклопедичний словник під «інформацією» визначав «повідомлення про щось», то в 1985 р. на сторінках «Литературной газети» одним з учених висловлено думку, що під інформацією необхідно розуміти більш широкі процеси, що це такий же національний стратегічний ресурс, як мінеральна сировина, електроенергія, транспорт. Вважаємо за необхідне приділити кілька слів такому поняттю, як «інформація».

Людство в даний час перебуває на такому етапі свого розвитку, коли подальший прогрес не тільки визначається рівнем матеріального виробництва, наявністю матеріальних і енергетичних ресурсів, але в не меншому ступені залежить від наукової інформації, від здатності й уміння людини ефективно використовувати добуту інформацію.

У юридичній літературі аналізу різних тлумачень терміна «інформація» приділено значне місце [266, с. 185; 123, с. 794]. Але найбільш прийнятним уявляється трактування академіка В. Г. Афанасьєва, що фактично узагальнило існуючі точки зору, виділивши головне, найбільш істотне. На його думку, інформація являє собою частину знання, що використовується для орієнтування, для активної дії, для керування [47, с. 432]. Дану точку зору ми також розділяємо.

Цікава думка професора Корміч Б. А., яку він висловив у своїй дисертації доктора юридичних наук про те що, інформація — не просто відомості, повідомлення, дані, а лише ті, котрі являють собою проведений суспільно-історичною практикою і засвідченою логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини, тобто знання, а також інформація виявляється фактором, що забезпечує існування систем і керування в них. Тому інформаційні процеси [47, с. 432] і дослідження, що ведуться навколо них, ідуть через пізнання управлінських систем, у яких вони циркулюють.

Що стосується структури інформації, то більшість учених дійшла висновку про те, що інформаційні процеси властиві неживій, живій (біологічна інформація) природі і людському суспільству (соціальна інформація). У даному випадку нас цікавить, насамперед, соціальна інформація і такий її різновид, як правова інформація. Під соціальною інформацією ми будемо розуміти знання, повідомлення, відомості про соціальну систему, а також системи природи тою мірою, якою вони використовуються суспільством, залучені в орбіту суспільного життя [242, с. 416].

У криміналістиці, поряд із загальнонауковим поняттям інформації, використовується поняття криміналістичної [112, с. 50; 171, с. 16] або криміналістично значимої інформації [231, с. 718]. Як відзначає В. О. Образцов, інформаційні процеси в діяльності з розслідування злочинів

відрізняються великою складністю і специфічністю. Криміналістично значима інформація найчастіше не лежить на поверхні, не надходить «самопливом» по заздалегідь відомих каналах у розпорядження правоохоронних органів. Оволодіння корисною інформацією сполучено з подоланням численних труднощів, перешкод і завад. Образно кажучи, розслідування злочинів уявляється «битвою за інформацію» [288, с. 90–98].

На думку В. В. Тіщенко, специфічна складність інформаційних процесів у розслідуванні злочинів зумовлюється низкою обставин:

- неочевидність джерел інформації, які є в досліджуваному навколишньому середовищі, у т. ч. обставинці місця події, та об'єктивні труднощі у визначенні їх причетності до пізнаваної події;
- фрагментарність і «розчинність» інформації, причетної до досліджуваної події, що ускладнюють її пошук, виявлення й оцінку;
- навмисні дії осіб, які маскують джерела інформації та перешкоджають її виявленню й адекватному сприйняттю;
- перекручування або знищення цікавлячої слідчого інформації про обставини розслідуваної події, що виникає в силу об'єктивних умов (дощ, пожежа), а також внаслідок наміру або омани певних осіб;
- небажання у певних випадках передавати слідчому цікавлячу його інформацію (утаювання інформації);
- труднощі у вилученні (декодуванні) з названих причин одержуваної інформації;
- певні складності, пов'язані з належним правовим оформленням процесу виявлення інформації і її джерел, посвідчення, фіксації інформації, одержання в ході оперативно-розшукової діяльності та введення її в кримінальне судочинство;
- складність у встановленні провадженьжніх зв'язків і відносин між обставинами досліджуваної події внаслідок уривчастості, недостатності, суперечливості, невідомому ступені вірогідності отриманої інформації, особливо на початковому етапі розслідування [366, с. 360].

На підставі цього зазначений автор дійшов висновку, що інформаційні процеси, що лежать в основі доведення як пізнавальної специфічної діяльності, спрямованої на розкриття злочинів, доцільно розділити на наступні стадії.

1. Пошук і виявлення криміналістично значущої інформації.
2. Сприйняття і фіксація криміналістично релевантної інформації.
3. Обробка інформації.
4. Використання інформації.

Якщо проблеми пошуку і виявлення криміналістично значимої інформації в науці криміналістиці досліджені досить повно, то в сприйнятті, фіксації, обробці і використанні зазначеної інформації наукових розробок по даній тематиці ще досить мало. У цьому розумінні, робота В. В. Тіщенко по цій проблематиці становить певний інтерес, і ми думаємо, що на окремих моментах її змісту необхідно зупинитися більш докладно.

Виходячи з комплексу сприйняття і фіксації, на його думку, виявлена інформація повинна бути сприйнята суб'єктом пошуку, а саме: а) з'ясована її потенційна або фактична причетність до пізнавальної події; б) з'ясовані її природа і джерело одержання (люди як носії ідеальних і матеріальних слідів, предмети, документи, сліди); в) визначена її форма представлення (вербальна, буквено-знакова, цифровий, графічний, магнітний запис, відеозапис і ін.); г) декодована в необхідних випадках, тобто з'ясовані її зміст і зміст, переклад з однієї знакової системи в іншу, з використанням спеціальних знань і технічних засобів.

Ми розділяємо зазначену точку зору автора і хочемо додати, що здобуту інформацію необхідно зафіксувати для подальшого збереження, аналізу і використання. У слідчій діяльності фіксація інформації провадиться за допомогою процесуальних засобів в обов'язковому порядку

і за допомогою технічних засобів на розсуд слідчого. Отже, фіксація інформації містить дії відповідного суб'єкта розслідування, спрямовані на процесуальне, техніко-криміналістичне або оперативне закріплення і посвідчення здобутої інформації (у ряді випадків разом з її носієм) у встановленому законом і підзаконними актами порядку, з метою подальшого дослідження, збереження і використання.

Правовий аналіз дозволяє оцінити інформацію з погляду допустимості використання її джерел і отриманих у ній відомостей у кримінальному судочинстві, визначити, чи є вона доказовою або тільки орієнтуючою, чи здобуто її процесуальним або оперативно-розшуковим шляхом [348, с. 288]. Оцінка здобутої інформації з правової сторони дозволяє слідчому приймати обґрунтовані процесуальні і тактичні рішення.

Важливо також оцінити здобуту інформацію з погляду повноти та новизни змісту і, отже, наявних знань про розслідувану подію (семантичний аспект), а також із погляду її цінності, здатності реально сприяти у вирішенні поставленої пізнавальної мети або завдання (прагматичний аспект).

Оцінка здобутої інформації містить у собі усунення невизначеності, суперечливості відомостей, що містяться в ній. Названі негативні ознаки інформації можуть виникати внаслідок різних причин. Так одними з них є включення в коло доказової інформації неперевіраних відомостей, неякісність і неповнота виявленої і необхідної для обґрунтованих висновків по обставинах розслідуваної події (у тому числі гіпотетичного характеру) інформації, неналежна перевірка її джерел через недостатньо кваліфіковані дії слідчого, фахівця, експерта.

Неповнота і суперечливість отриманої інформації може пояснюватися також діями злочинця й інших зацікавлених осіб по прихованню слідів злочину, своєї участі в ньому, знищенню доказів або створенню помилкових доказів. Р. С. Белкін і А. І. Вінберг відзначають, що в інформаційному аспекті процес знищення доказів являє собою процес розсіювання доказової інформації або таке її перекодування, що при даному рівні розвитку засобів пізнання інформації недоступна для значеннєвої інтерпретації [65, с. 167]. У той же час факт знищення, приховання або видозміни матеріальних слідів приховати цілком не можна, оскільки такі дії позначаються на матеріальній обстановці й у свідомості очевидців у вигляді відповідних слідів-відображень — так званих негативних обставин [84, с. 272; 195, с. 52–58]. Це робить здобуту інформацію у певному розумінні цінною.

Визначення цінності здобутої інформації може бути лише передбачуваним, цінність її виявляється після реалізації конкретної інформації й отриманих результатів. Звичайно, при цьому мається на увазі якісне використання інформації, тому що в недотепних руках навіть найцінніша інформація не принесе позитивних результатів.

Потрібно зауважити, що знайти, оцінити і використати всю потенційну інформацію про розслідувану подію практично неможливо, та й непотрібно. Це призвело б до невиправданих витрат сил, засобів, часу для одержання і переробки надлишкової інформації, а в остаточному підсумку — до зворотного ефекту: серйозних утруднень у встановленні істини в провадженнях. Тому у вирішенні проблеми оптимізації діяльності по розслідуванню злочину варто знаходити засоби і методи, які забезпечують одержання різнобічної і максимально значимої інформації, що буде необхідною і достатньою для побудови системи судових доказів, що забезпечують економію процесуальних засобів і встановлення істини в провадженнях.

У даному випадку використовується орієнтуюча інформація, отримана з непроцесуальних джерел і непроцесуальних засобів (як правило, це оперативно-розшукова інформація, або отримана безпосередньо слідчим провадженням негласних слідчих (розшукових) дій). Така інформація сприяє пошуку джерел доказів і самих доказів, висуванню і перевірці версій, прийняттю тактичних рішень, правильному вибору і застосуванню тактичних прийомів, підготовці

і провадження слідчих дій або їх комплексів (тактичних операцій) [214, с. 416; 246, с. 23; 112, с. 50]. Орієнтуюча інформація при дотриманні певних процесуальних правил (ухвала суду) може бути введена в кримінальне судочинство.

У криміналістичній літературі вказується на необхідність класифікації криміналістичної інформації з ряду основ. За джерелом походження виділяються такі види пізнавально значущої інформації: а) відбивна інформація, тобто інформація, що пов'язана з відображенням пізнаваної події й утримується в її носіях — об'єктах живої і неживої природи; б) не пов'язана з відображенням досліджуваної події: правова, архівна, індивідуально-досвідна і колективно-досвідна; в) реєстраційна, що зберігається в інформаційно-реєстраційних системах [224, с. 592].

Щодо елементів злочинної діяльності пізнавальну інформацію поділяють на три групи: 1) суб'єктну, стосовну до властивостей особистості злочинця (анатомічні, біологічні, психологічні, інтелектуальні); 2) об'єктну, що відображає характеристики різних взаємодіючих у злочинній події предметів, явищ, матеріальної обстановки; 3) модальну, що характеризує механізм вчиненого злочину і поведінки його учасників [216, с. 464].

Виходячи з зазначеної концепції професор В. С. Кузьмічов дійшов висновку про те, що необхідно враховувати п'ять основних груп інформації: 1) дані про злочинну діяльність; 2) дані про фактичні обставини конкретного розслідуваного злочину (обставини події); 3) дані про особистість підозрюваних (обвинувачуваних); 4) дані про правовий режим застосування криміналістичних прийомів і засобів; 5) дані, що впливають на прийняття тактичних рішень [245, с. 245].

В. В. Тіщенко, погоджуючись із виділенням названих груп криміналістично значимої інформації в цілому, у той же час вважає доцільним доповнити цю класифікацію ще одною групою інформації — відомостями, що характеризують особистість потерпілого (фізичні, психічні, моральні властивості, поведінки й ін.) [366, с. 360]. Облік наведених класифікацій криміналістичної інформації дозволяє визначити в кожному конкретному випадку оптимальні шляхи її використання з метою розкриття злочину. Тому з думкою В. С. Кузьмічова і В. В. Тіщенка в цій частині не можна не погодитися.

Здійснюючи розслідування по кримінальних провадженнях, слідчий прагне певним чином упорядкувати свою діяльність, перевести її в розумне, раціональне, методично доцільне русло. Виходячи з організаційно-тактичних позицій, зазначена діяльність повинна бути правильно організаційно вибудованою. Для того, щоб дати уявлення про характер проведених організаційних заходів слідчим для успішного розкриття злочинів, думаємо кілька слів сказати про загальну теорію управління, що значною мірою виходить за рамки нашого дослідження.

Терміном «управління» в українській мові прийнято позначати досить багато явищ і об'єктів навколишнього світу. До них, насамперед, належать процеси, що не можуть виникати стихійно, мимовільно. За лексичним значенням слово «управляти» тісно пов'язане зі словами «правити» і «направляти». Близькими за змістом (синонімами) є також слова «керувати», «регулювати», «корегувати» і ін.

Визначення поняття управління, що зустрічаються в юридичній і спеціальній літературі, досить різні. Так, одні автори стверджують, що під управлінням узагалі варто розуміти цілеспрямований вплив на яку-небудь систему і переведення її з одного стану в інший; інші характеризують управління як структуру причинно-наслідкових зв'язків, що існують у системі управління; треті вказують на характер перетворень, що відбуваються в процесі управління [266, с. 185; 321, с. 32–39] тощо.

У той же час розслідування сполучене зі значними труднощами, тому що являє собою систему діяльності слідчого і багатьох взаємодіючих із ним осіб і установ, здійснювану в умовах дефіциту, суперечливості і невизначеності інформації, постійно виникаючих проблемних

ситуацій, протидії з боку злочинців і інших зацікавлених осіб, обмеження в часі, лімітованому розпорядженнями правових норм.

Професор Ю. П. Аленін зауважує, що особливо зростає роль організації розслідування сьогодні, коли наявність окремих різновидів корисливих і корисливо-насильницьких осередків злочинів є наслідком існування професійної й організованої злочинності [34, с. 276]. Отже, процес розслідування має потребу в організації і управлінні, у противному випадку вирішити зазначене завдання буде неможливо. Під організацією розслідування розуміється «раціональний вибір, розміщення і докладання сил, знарядь і засобів, які має слідчий, створення і використання оптимальних умов для досягнення цілей кримінального судочинства» [254, с. 200].

На думку професора В. Ю. Шепітька, основним завданням організації розслідування є упорядкування механізму слідчої діяльності, створення і забезпечення умов для цілеспрямованої роботи з розкриття злочинів. На його думку, організація розслідування містить у собі: а) розроблення погодженого плану заходів правоохоронних органів; б) належна взаємодія процесуального керівника, слідчого, оперативних працівників, фахівців, посадових осіб, служб і підрозділів правоохоронних органів; в) забезпечення кваліфікованого керівництва слідчо-оперативною групою або бригадою; г) регулярний обмін інформацією; д) координацію й узгодження дій учасників розслідування по епізодах злочинної діяльності й у відношенні кожного обвинувачуваного; е) своєчасну розробку планів розслідування, внесення в них відповідних корективів на кожному етапі розслідування і контролювання його виконання [234, с. 728].

Організаційні завдання властиві всім етапам розслідування умисних вбивств: вихідному (виникає у зв'язку з надходженням слідчої й оперативної значимої інформації і пов'язаний з порушенням кримінальне провадження), початковому (виникає після порушення кримінальне провадження і пов'язаний з одержанням і обробленням першої інформації, що надходить), наступному (пов'язаний з оцінкою, перевіркою і використанням інформації з усіх обставин досліджуваної події і причетних до неї осіб). Організація розслідування може виявлятися на різних рівнях: вищому — як система заходів, за допомогою яких забезпечується належне функціонування всієї системи розслідування та її окремих компонентів; управлінському — як система заходів, що забезпечують цілеспрямовану і координовану діяльність на основі переробки інформації з каналів прямого і зворотного зв'язку та прийняття відповідних управлінських рішень; методичному — як система заходів для забезпечення застосування ефективних методів розкриття окремих злочинів або конкретної злочинної діяльності і всіх її епізодів; тактичному — як система заходів, що забезпечують ефективне використання тактичних прийомів і правил підготовки, проведення і фіксації окремих слідчих дій і тактичних операцій [232, с. 464]. Зміст організаційних завдань і заходів, що впливають із них, здебільшого визначається характером вчиненого злочину і виниклою слідчою ситуацією на той чи той момент розслідування.

Уявляється, що ці поняття пересікаються, оскільки ефективна організація розслідування неможлива без планування, а планування повинне передбачати основні організаційні заходи в розслідуванні по конкретних провадженнях. Однак, якщо в основі планування закладені завдання розумового (формально-логічного й евристичного) характеру з визначенням напрямків і засобів їх вирішення, то в основі організації лежить процес практичної діяльності, раціонального здійснення запланованого.

Тому варто погодитися з тими авторами, які стверджують, що планування — це не метод розслідування [91, с. 199] і не метод організації розслідування [62, с. 295; 209, с. 696], а «програмування майбутньої діяльності», «програма розслідування злочину, уявна або сформульована у певній формі» [232, с. 464; 359, с. 20–21].

У цій частині уявляється цікавою думка В. О. Коновалової, В. Ю. Шепітька і В. В. Тіщенко, які доходять висновків, що планування це:

а) напрямок, зміст і способи діяльності слідчого з вирішення стратегічних і тактичних завдань розслідування — установлення тих чи тих обставин злочину, причетних до нього осіб, перевірку висунутих версій, унаслідок чого виконує функцію цілепокладання і тактико-методичного забезпечення;

б) продуманий порядок спільних погоджених дій слідчого й інших осіб і правоохоронних органів, які беруть участь у розслідуванні, об'єднання їхніх зусиль і можливостей; визначення послідовності запланованих заходів і процесуальних дій, тобто виконує функцію організаційного забезпечення;

в) умови, сприятливу обстановку для якнайшвидшого досягнення поставленої мети, повного й об'єктивного вирішення процесуальних і тактичних завдань, у тому числі визначення місця, часу, учасників слідчих дій, техніко-криміналістичних засобів, заходів психологічного характеру, тобто функцію організаційно-технічного і психологічного забезпечення.

Крім усього професор В. О. Коновалова виділяє п'ять функцій планування: 1) визначення правильних шляхів розкриття злочину; 2) забезпечення об'єктивності, повноти й усебічності розслідування; 3) своєчасного застосування науково-технічних і тактичних прийомів; 4) забезпечення ефективного сполучення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій; 5) сприяння економії сил і засобів слідчого апарату і швидкість розслідування [193, с. 146]. Думки зазначених учених ми також цілком поділяємо.

У розслідуванні умисних вбивств система управління і її структура набувають специфічних рис. Так, головним, основним суб'єктом управління в діяльності по розслідуванню вбивств є слідчий. Але у певних випадках поряд із ним суб'єктом управління можуть стати і начальник слідчого підрозділу, керівник слідчої бригади або слідчо-оперативної групи, її члени (колективний суб'єкт). Тому тут суб'єкт управління виступає у вигляді складної керуючої системи. Об'єкт управління можна розглядати у двох аспектах: структурному — як сукупність людей, та у функціональному — як діяльність індивідів, груп людей. Так у структурному аспекті слідча бригада або слідчо-оперативна група стосовно їхнього керівника є об'єктом управління.

Метою управління розслідуванням можна визначити створення оптимальних умов для швидкого, повного й об'єктивного дослідження події і розкриття злочину (злочинної діяльності). На думку професора О. М. Бандурки дана мета може бути досягнута завдяки вирішенню низки завдань управління:

1) цілеспрямованого пошуку і своєчасного одержання криміналістично значимої інформації, успішної її обробки і використання для ефективного впливу на слідчу ситуацію й учасників розслідування і підслідних;

2) корегування управління і вибору правильних рішень за допомогою каналів прямого і зворотного зв'язку в мінливих умовах розслідування на різних його етапах;

3) своєчасного передбачення змін стану розслідування, прогнозування поведінки осіб, які беруть участь у ньому, з метою коригуючого впливу на відповідні явища, стани, дії, перебіг і результати слідчих дій і тактичних операцій;

4) належної організації і планування розслідування в цілому, його етапів, окремих слідчих дій і тактичних операцій [51, с. 398].

Аналогічний підхід до визначення змісту управлінської діяльності ми знаходимо в професорів В. П. Бахіна і В. Г. Лукашевича та інших, на думку яких управлінська діяльність являє собою систему методів, прийомів і засобів правового, організаційного, тактичного і методичного характеру, що впливає на процес розслідування з метою його оптимізації.

На їхню думку, до змісту управління розслідуванням належать:

- постановка стратегічних завдань певного етапу розслідування, виділення першорядних тактичних завдань, що вимагають невідкладного, першочергового вирішення;

- аналіз вихідної інформації й оцінка її вірогідності, визначеності, достатності, повноти охоплення події або її окремих сторін, зрозумілості і суперечливості, прогалин;
- планування діяльності по розкриттю злочину на підставі інформації, що цілеспрямовано і динамічно веде слідчого до поставлених цілей, дозволяє реально звіряти і корегувати отримані результати з висунутими версіями, і направляти подальшу діяльність слідчого;
- оцінка проблемності слідчої ситуації, що створилася, і прийняття управлінських процесуальних і тактичних рішень, що виражаються у виборі правильного напрямку розслідування, обсягу, характеру, послідовності слідчих дій і тактичних операцій, способів і послідовності їх підготовки й проведення;
- вжиття організаційних заходів, спрямованих на створення оптимальних умов для здійснення поставлених завдань (підбір виконавців, матеріально-технічне забезпечення, вибір форм взаємодії й ін.);
- вибір найбільш раціональних методів впливу на об'єкт (систему) управління;
- розроблення програм діяльності слідчого з вирішення поставлених завдань і контрол її виконання;
- оцінка результатів [263, с. 17–18]. Думки зазначених учених ми також поділяємо.

Отже, управлінська діяльність за своїм змістом входить у структуру діяльності по розслідуванню умисних вбивств, забезпечуючи ефективність останньої як своєрідну технологію здійснення управлінського впливу, тобто сукупності правил, прийомів і способів його реалізації, а також оперування інформацією, відбитою або закріпленою у певних матеріальних носіях.

Дійсно, обставини кожного злочину індивідуальні і неповторні, а їх пізнання потребує від слідчого крім криміналістичних і логічних знань творчого підходу, розвитку уяви, використання рефлексії, власного досвіду, інтуїції. Здебільшого це стосується розслідування умисних вбивств.

Разом із тим вбивства, як і інші злочини, здійснюються в умовах об'єктивної реальності, і обставини їх вчинення детермінуються однотипними умовами зовнішнього середовища, характерною обстановкою, типовими цілями і мотивами. Між вибором злочинцем певного предмета посягання, жертви, способу дії, місця, часу, з одного боку, і залишеними слідами злочину, можливістю їх виявлення, одержання і використання доказової інформації про розслідувану подію — з іншого, існують певні залежності, знання яких дозволяє значною мірою алгоритмізувати вирішення тактичного завдання, програмувати слідчу діяльність, формалізувати її окремі елементи.

У цьому розумінні важливими є принципи, загальні і спеціальні завдання розслідування умисних вбивств, що ми розглянемо нижче.

2.4. СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ВИДОВОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ.

Крім принципів, загальних та спеціальних завдань, характерних при формуванні приватних криміналістичних методик розкриття умисних вбивств, до системи наукових положень криміналістичної методики як розділу науки входить деяка система наукових положень і підстав, своєрідна структура приватних методик, обумовлених результатами практичної діяльності.

Розробляючи окремі криміналістичні методики розслідування злочинів, дослідники в основному самостійно визначають їхню форму і зміст. Результатом подібного творчого процесу наукового пізнання в криміналістиці стало чимало методик розслідування злочинів, що відрізняються між собою як структурною побудовою, так і сутністю викладених у них положень. У визначенні поняття окремої криміналістичної методики розкриття злочинів видні вчені-криміналісти практично мають подібні позиції у визначенні її структури і змісту.

Так, Р.С. Белкін визначає зазначену методику як типізовану систему методичних, науково-практичних рекомендацій з організації та здійснення розслідування й запобіганню окремого

виду злочинів [206, с. 544]. Подібної думки й І. А. Возгрін, що підкреслює, що конструктивна побудова окремих криміналістичних методик визначається, головним чином, призначенням або тією роллю, що вони повинні виконувати в забезпеченні організації попередження, розкриття й розслідування злочинів [104, с. 457], С. Н. Чурілов, імовірно, такої ж думки, як і попередні автори, однак більш теоретично, на наш погляд, визначає окрему криміналістичну методичку як результат відбиття принципів обумовленості комплексів криміналістичних рекомендацій практикою [394, с. 370].

Думки видних учених з даної проблеми визначає дещо спільне — окремі методики розслідування злочинів, призначені слідчим, дознавачам та іншим посадовим особам, що здійснюють їхнє попередження, розкриття й розслідування. У цій частині вітчизняні й закордонні криміналісти, такі як В. П. Бахін, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтевский, Л. Г. Відонов, Р. Л. Відонов [53, с. 268; 197, с. 268; 233, с. 588; 98, с. 94–97] та інші в цілому визначають структуру окремої криміналістичної методики, що складається із чотирьох системотвірних елементів:

- 1) криміналістичної характеристики аналізованих злочинів;
- 2) типових слідчих ситуацій та оптимальних програм розслідування;
- 3) особливостей планування і тактики здійснення першопочаткових і наступних слідчих дій та оперативно-пошукових заходів;
- 4) тактики проведення окремих слідчих дій і супутніх оперативно-розшукових заходів при роботі з розглянутих кримінальних проваджень.

Такі основні положення характеризують структуру криміналістичних методик розслідування злочинів, але не розкривають їхній зміст, що вимагає додаткового дослідження.

Думається зазначену структуру окремих криміналістичних методик можна покласти в основу розкриття всіх злочинів, але у більш укрупненому вигляді. Однак для успішного розкриття умисних вбивств зазначених елементів буде явно недостатньо. Структура побудови окремих криміналістичних методик розкриття навмисних вбивств потребує істотних доповнень аналізу таких елементів, як, наприклад, особливості порушення кримінальне провадження по всіх досліджених категоріях навмисних вбивств, особливості планування й висування версій, характеристика особливостей проведення тактичних операцій, проблеми взаємодії слідчого й оперативно-розшукових підрозділів і використання допомоги громадськості в розкритті злочину.

Тому, з урахуванням висловлених думок, структуру окремих криміналістичних методик розкриття умисних вбивств можна представити в наступному вигляді:

1. криміналістична характеристика певного виду умисних вбивств;
2. особливості порушення кримінальне провадження в умовах типових слідчих ситуацій і визначення оптимальних програм розслідування;
3. особливості планування й висування версій;
4. тактика здійснення першопочаткових і наступних слідчих дій та оперативно-пошукових заходів;
5. характеристика особливостей проведення тактичних комбінацій;
6. організаційно-тактичні проблеми взаємодії слідчого й оперативно-розшукових підрозділів;
7. використання допомоги громадськості в розкритті злочину.

Для з'ясування змісту окремих методик розслідування злочинів і умисних вбивств, зокрема, необхідно встановити сутність і значення деяких із цих елементів, включаючи їхній взаємозв'язок та тенденції розвитку.

Представляється, що немає необхідності розгляду такого елементу окремої криміналістичної методики, як криміналістична характеристика. Відзначимо лише, що криміналістична характеристика умисних вбивств служить для слідчих і оперативних працівників джерелом відправних (вихідних) відомостей для організації роботи із кримінальних проваджень. Отже,

криміналістична характеристика умисних вбивств повинна обов'язково посідати перше місце в структурі приватних методик розслідування, тобто бути початковим елементом їхнього змісту.

Більш проблемним питанням побудови криміналістичних методик розкриття умисних вбивств залишаються проблеми слідчих ситуацій, де з урахуванням отриманих результатів дослідження даного напрямку можна зробити короткий висновок, що слідча ситуація — це сукупність обставин, умов, факторів, що характеризують процес розслідування злочину на певний момент досудового розслідування по кримінальній провадженнях.

Елементи слідчої ситуації по своїх характеристиках досить різноманітні. Ними можуть бути: а) умови, у яких скоєне вбивство; б) наявність і характер наявних даних про подію вбивства; в) можливості й способи одержання додаткових відомостей про характер вбивства та осіб, причетних до його здійснення; г) проведені організаційні заходи слідчим й оперативно-розшуковими підрозділами по розкриттю вбивства; д) наявність факторів протидії або позитивних обставин, що сприяють або ускладнюють встановлення істини у провадженнях; е) виправлення помилок, допущених при проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів на ранніх етапах розкриття вбивства, і т.д.

На думку В. П. Бахіна, практично неможливо навіть стосовно до окремо взятої слідчої ситуації виділити й урахувати всі фактори, що впливають на її виникнення й дозвіл. Розглядаючи поняття й значення слідчих ситуацій, зазначений автор прийшов до думки, що по своїй природі й значенню для формування слідчих ситуацій відзначені умови можуть бути розмежовані на певні характеристики:

1) інформаційні (дані про обставини зробленого злочину, джерела одержання доказів, поінформованість зацікавлених осіб про хід розслідування й т.п.);

2) процесуальні й тактичні (можливості одержання й використання доказів, тактичні особливості вирішення виникаючих у процесі розслідування завдань);

3) психологічні (взаємини слідчого й особи, що мають відношення до розслідуваної події, особливості психології цих осіб);

4) організаційного й матеріально-технічного характеру (наявність необхідних засобів, можливості їхнього використання) [53, с. 268]. Із зазначеною думкою ми, безумовно, згодні.

При цьому, можливо відзначити, що слідчі ситуації можуть розвиватися в конфліктній і безконфліктній та сприятливій і несприятливій умовах. Динаміка розвитку слідчих ситуацій при зазначених умовах є одним з основних факторів, що впливають на висування версій та організацію слідчим розслідування злочинів. У зв'язку із цим при розробці криміналістичних методик розкриття різного роду умисних вбивств, типові слідчі ситуації служать вихідними даними для визначення програм (алгоритмів) розслідування та методичних рекомендацій із проведення окремих слідчих дій, пошукових й інших заходів.

Термін «програма», застосовуваний у криміналістичних методиках розслідування злочинів, означає план роботи слідчого на певному етапі розслідування злочинів. В останні роки поряд зі словом «програма» у цих же цілях все частіше використовується термін «алгоритм», що вимагає деякого пояснення. Найбільше дана термінологія використовується в точних науках. Наприклад, у математичній логіці поняття алгоритм або алгорифм означає однозначний покроковий опис (приписання, інструкція, правило, рецепт) чисто механічно (на відміну від змістовного контролю) виконуваний крок за кроком однакового, а також такого, що спирається на кінцеве вирішення будь-якого конкретного завдання з якого-небудь класу завдань даного певного типу.

З урахуванням цієї тенденції термін «алгоритм», починаючи з кінця 70-х років ХХ в., почав активно використовуватися й у заключному розділі криміналістики для визначення послідовності слідчих та інших дій у приватних методиках розслідування окремих видів злочинів. У контексті розв'язуваних нами завдань даний термін уживається в широкому змісті як найбільш доцільна

програма розкриття навмисних вбивств зі збереженням своєї загальноконструктивної сутності, тобто визначеності, масовості й результативності.

На думку І. О. Возгріна, програми (алгоритми) розслідування окремих видів злочинів повинні будуватися поетапно. Найбільше докладно — для досудового й першопочаткового етапів розслідування окремих видів злочинів, починаючи з моменту одержання первинної інформації про скоєння злочину й включаючи комплекси першопочаткових невідкладних слідчих дій, пошукових і профілактичних заходів, з урахуванням змісту типових слідчих ситуацій, а також висунутих по кожній з них загальних і окремих слідчих версій [106, с. 60–67].

За своїм змістом програми (алгоритми) розслідування злочинів є науково обґрунтованими й практично перевіреними логічно взаємозалежними системами слідчих дій, пошукових, профілактичних, інформаційних, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на швидке, повне й об'єктивне встановлення істини по відповідних видах кримінальних проваджень. Програми (алгоритми) поетапного розслідування окремих видів злочинів, визначаючи раціональну послідовність дій слідчих, не розкривають тактику їхньої підготовки й проведення. Це завдання вирішується в наступному, третьому елементі криміналістичних методик розкриття окремих видів злочинів.

Оскільки алгоритми розкриття окремих видів умисних вбивств, як правило, повторюють у різній послідовності й взаємозв'язку ті самі слідчі дії, пошукові й інші заходи, що рекомендують для проведення слідчими по відповідних кримінальних провадженнях криміналістичних окремих методиках, насамперед, повинне дотримуватися опису тактики їхнього проведення.

Наприклад, у більшості алгоритмів розслідування умисних вбивств утримується така слідча дія, як огляд місця події, і при описі тактики його проведення в приватні методики включаються тактичні рекомендації з визначення найбільш імовірних способів заподіяння смерті; огляду й установленню особистості трупа; виявленню специфічних речовинних доказів, які можуть сприяти встановленню особистості злочинця і його викриттю у вчиненому, і т. д. Це вже не повторення загально тактичних рекомендацій із проведення огляду місця події, а їх конкретизація й розвиток стосовно до умов розслідування даного виду злочину.

Поряд з повторюваними діями й заходами в алгоритмах розслідування окремих видів злочинів зустрічаються й специфічні, що проводяться тільки при одній слідчій ситуації. Особливості тактики їхньої підготовки й проведення також повинні визначатися в приватних криміналістичних методиках. Наприклад, у окремих методиках розкриття умисних вбивств слід дотримуватися тактичних рекомендацій із призначення й проведення різного роду криміналістичних та інших судових експертиз.

Однак при побудові структури окремої методики ми стикаємося з проблемою побудови й систематизації тактичних комбінацій у рамках окремих етапів розслідування та слідчих дій. В існуючих окремих криміналістичних методиках переважно говориться про процесуальну процедуру й загальні положення тактики виробництва слідчих дій без урахування їхніх особливостей, пов'язаних з розслідуванням конкретної категорії злочинів. Зміна цього положення є невідкладним завданням наукової розробки окремих методик, що стосується, безумовно, питань проведення тактичних комбінацій.

Питання розробки тактичних комбінацій у окремих криміналістичних методиках учені провадженнямедливо зв'язують із підвищенням ефективності розслідування злочинів. Однак робота в цьому напрямку ще далека від завершення. Під тактичною комбінацією (іноді використовується термінологія — тактична операція) нами розуміється комплекс слідчих дій й оперативно-пошукових заходів, здійснюваних слідчим та оперативними підрозділами з метою вирішення конкретного завдання розслідування в певний проміжок часу.

При цьому нами виділяються наступні основні ознаки тактичної комбінації:

1) організаційно-тактичні заходи виконання конкретних слідчих дій у сполученні із проведенням окремих (або комплексних) заходів, об'єднаних однією метою в певний проміжок розкриття злочину;

2) вибір моменту проведення тактичної комбінації з обліком конкретної слідчої ситуації при участі всіх засобів та методів, задіяних у розкритті злочину.

На цій підставі структура тактичної комбінації при розкритті умисних вбивств може виглядати в такий спосіб:

1) установлення необхідності та цілей проведення заходів;

2) складання детального плану проведеної тактичної операції;

3) визначення часу й місця проведення операції;

4) постановка завдань членам оперативної групи;

5) розподіл функціональних обов'язків між членами слідчої групи. Необхідність у проведенні певної тактичної комбінації виникає тоді, коли

окремими слідчими діями або оперативно-розшуковими заходами вирішити конкретне слідчо-оперативне завдання в конкретній слідчій ситуації не видається можливим. При цьому слідчий і оперативний працівник визначаються, у який період проводити комбінацію: а) у період розслідування для встановлення або розшуку злочинця, що зник; б) після призупинення виробництва в провадженнях у зв'язку з не встановленням злочинця або його місцезнаходження. Для цього ними визначаються наступні засоби: а) процесуальні; б) за допомогою тільки оперативно-розшукових заходів; в) у сполученні слідчих, оперативно-розшукових та інших заходів.

Час і місце проведення тактичної операції визначаються виходячи з конкретної слідчої ситуації. Для цього необхідно враховувати, якими відомостями про плани розслідування володіє особа, у відношенні якої планується проведення певних дій, чи має вона навички протидії проведенню слідчих та оперативно-розшукових заходів.

Зазначені вище положення не містять єдиних критеріїв розробки й побудови систем тактичних комбінацій у окремих методиках розслідування. При визначенні змісту тактичної комбінації важливо виходити з розуміння її як комплексу слідчих, пошукових, організаційних або інших заходів, проведених слідчим за допомогою працівників органів дізнання, інших державних органів або представників громадськості за єдиним планом для рішення однієї або декількох важливих завдань у ході розслідування по кримінальній провадженнях. У цих цілях необхідно встановити кілька варіантів тактичної комбінації на випадок можливих змін обстановки й дій злочинців, що дозволяє звести до мінімуму ризик її зриву.

У реалізації плану проведеної тактичної комбінації одним з важливих заходів, що мають важливість і тактичну особливість, представляє затримання підозрюваного. Представляється, що для ефективності проведення операції по захопленню злочинця доцільно скласти окремий план, тому що в чинність особливої ваги скоєного ним злочину, імовірної наявності в нього різного роду зброї, злочинець може й готовий вчинити максимальний опір, аж до бойового зіткнення з учасниками оперативної групи.

Тому, здається, що подібні плани повинні нести в собі наступні організаційно-тактичні заходи:

1) підготовка до затримки, що включає: а) визначення завдань; б) складання плану комбінації; в) ознайомлення учасників комбінації із планом її здійснення й місцем проведення; г) проведення підготовчих організаційно-технічних заходів;

2) реалізація комбінації: а) спостереження за злочинцями з метою вибору моменту для затримки; б) фіксація ходу та результатів його затримки (реалізація тактичної комбінації).

Всі зазначені вище елементи відносяться до структури процесу розробки типових тактичних комбінацій, у якій кожний з них, перебуваючи по вертикалі в причинно-наслідковому зв'язку, виконує свою, властиву тільки йому функціональну роль. При цьому варто мати на увазі, що

зазначені структурні елементи не можуть бути нескінченно різноманітними, їхня кількість повинна задовольняти вимозі істотної відмінності однієї від одної тактичних комбінацій, як за складом, так і за змістом здійснюваних дій. У протилежному випадку довелось б мати провадження з безсистемною їх сукупністю, позбавленою практичного змісту.

Однак у даному зв'язку, можливо, виникне питання про необхідність розробки тактичних комбінацій по розслідуваній провадженнях в цілому, або на окремих його етапах. Здається, що відповідь у цьому випадку буде негативною. Якщо розробити комбінацію по провадженнях в цілому, то в цьому випадку стають розмитими межі її проведення, будуть незрозумілими черговість проведення окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Якщо припустити можливість наявності в арсеналі слідчого й оперативного працівника типової комбінації, то порушиться принцип ситуативності та індивідуальності самого процесу здійснення злочину і його розкриття. При цьому ми неодноразово затверджували, що самі тактичні комбінації та процес їхнього проведення носять рекомендаційний для слідчого й оперативних працівників характер, процес їхньої розробки й реалізації здійснюється, виходячи з типових слідчих ситуацій і необхідності проведення масованого комплексного застосування всіх методів та засобів для успішного розслідування злочину.

В силу об'ємності дослідження нами не розглянуті проблеми таких елементів окремої криміналістичної методики розкриття умисних вбивств, як особливості порушення кримінального провадження по окремих видах вбивств, проблеми планування заходів і висування версій, тактика здійснення першопочаткових і наступних слідчих дій й оперативно-пошукових заходів, визначені організаційно-тактичні проблеми взаємодії слідчого та оперативно-пошукових підрозділів, а також визначені позиції про роль і місце громадськості в розкритті навмисних вбивств. Тому даний напрямок має потребу в окремому глибокому й ретельному дослідженні.

Виходячи із зазначених цілей і завдань, ми спробували визначити основні напрямки побудови структури окремих криміналістичних методик по розкриттю деяких видів умисних вбивств, але проблеми щодо прийняття комплексу слідчих дій та оперативно-пошукових заходів їх розкриття ми розглянемо в наступному розділі.

ГЛАВА 3. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНИХ ВБИВСТВ

3.1. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ УМИСНИХ ВБИВСТВ.

Проблемам обстановки вчинення злочину, способу вчинення і приховування злочину, особистості злочинця і потерпілого, які у теперішній час є основними елементами криміналістичної характеристики злочинів, у методиці розслідування окремих видів злочинів приділялася увага в різні періоди різними авторами. [112, с. 50; 117, с. 183].

Питання про криміналістичну характеристику злочину як найбільш суттєве положення, що є загальним для всіх конкретних методик, уперше було розглянуто в роботах таких учених-криміналістів, як О. Н. Колесниченко та Л. О. Сергеев [187, с. 27; 336, с. 116;].

Надалі дослідженням питань щодо криміналістичної характеристики злочинів займалися такі вчені-криміналісти, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. І. Гончаренко, О. Н. Колесниченко, В. О. Образцов, М. О. Селиванов, В. Г. Танасевич, М. П. Яблоков. Різні точки зору зазначених учених у принципі зводилися до необхідності розробки й удосконалення зазначеної проблеми [210, с. 672; 88, с. 25; 120, с. 3–8; 332, с. 152; 223 с. 760; 358, с. 94–105; 428, с. 127–131;].

Разом із тим, розробку проблемних питань криміналістичної характеристики злочинів не можна визнати всебічною. У розглянутій проблемі помітний істотний розрив між прикладними і теоретичними дослідженнями. Найбільш активно розробляються криміналістичні характеристики окремих видів і груп злочинів, як структурні компоненти конкретних методик. Невирішені проблеми в теорії криміналістичної характеристики злочинів негативно позначаються на цій роботі, тому що криміналістичні характеристики мають важливе значення для вирішення великого кола питань теорії і практики розкриття та розслідування злочинів, у тому числі й для деталізації обставин, що підлягають установленню по кримінальних провадженнях, а також ефективних засобів вирішення цього завдання.

У дослідженнях останніх років практично всі тлумачення ґрунтуються на тому, що криміналістична характеристика являє собою систему даних про певну категорію злочинів, знання яких сприяє розкриттю і розслідуванню цих злочинів. При цьому, наприклад, І. Ф. Герасимов визначає розглянуте поняття як сукупність відомостей, знань про певний вид або групу злочинів, отриманих у результаті спеціальних досліджень, що є важливим структурним елементом методики розслідування, що зумовлює методичні рекомендації й у кінцевому рахунку сприяє розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів [118, с. 61–62]. В. І. Шиканов визначає це поняття як наукову абстракцію, що відображається в основному на статистичному рівні, дані про прийоми підготовки і способи вчинення окремих видів злочинів; ситуаційно обумовлені, причинно або іншим чином пов'язані з подією злочину результати відповідних змін у зовнішньому середовищі, що мають доказове значення; спроби правопорушника приховати сліди злочину, а також інформацію про типові слідчі ситуації й інші обставини, що можуть стати корисними для повного всебічного, об'єктивного розслідування кримінальних проваджень [404, с. 45; 405, с. 155–159].

На думку М. П. Яблокова, криміналістична характеристика злочину являє собою систему опису криміналістично значимих ознак виду, групи й окремого злочину, які виявляються в особливостях способу, механізму та обстановки їх вчинення, що дає уявлення про злочин, особистість його суб'єкта й інші обставини, про певну злочинну діяльність та призначена для забезпечення успішного вирішення завдань розкриття, розслідування і попередження злочину

[427, с. 110–112; 428, с. 127–131].

Деякі вчені-криміналісти включають у дефініцію криміналістичної характеристики злочинів указування, наприклад, на те, що система відомостей про криміналістично значимі ознаки злочину відображає закономірні зв'язки між ними [189, с. 193–196] або ці ознаки відображаються в об'єктивній дійсності та у свідомості людей у вигляді матеріальних і ідеальних слідів [34, с. 267], або розглядають криміналістичну характеристику як інформаційну модель події, що виконує пізнавальну, організаційно-методичну й оцінну функції.

Разом із тим, як справедливо відзначається на сторінках юридичних видань [114, с. 82], практично всі автори зосереджують свою увагу на з'ясуванні кола елементів, що входять до змісту криміналістичної характеристики, дають їх більш-менш обґрунтований перелік, не намагаючись дати наукове тлумачення поняття. В окремих роботах таке визначення є, проте наголос робиться на перерахуванні елементів криміналістичної характеристики [242, с. 416; 101, с. 101–104; 266, с. 367; 415, с. 639].

По-іншому до визначення поняття криміналістичної характеристики злочинів підходять ті вчені-криміналісти, які вважають, що криміналістична характеристика злочину зводиться до встановлення механізмів типових подій, що підлягають розслідуванню, закономірностей і локалізації інформаційного відображення в навколишньому середовищі на різних рівнях спільності, що дозволяє виробити науково обґрунтовані рекомендації і прийоми виявлення, вилучення і використання відбитої інформації в пізнавальному процесі по ретроспективному відтворенню адекватної картини того, що відбулося [114, с. 82].

Незважаючи на те, що за змістом останнє визначення практично нічим не відрізняється від попередніх, разом із тим воно має певний науковий вигляд. І якщо більшість авторів дає визначення поняття криміналістичної характеристики злочинів, перераховуючи, наприклад, особливості способу, механізму й обстановки вчинення злочину, що дають уявлення про злочин, особистість злочинця та інші обставини, а також про певну злочинну діяльність — описують ознаки, що належать до елементів криміналістичної характеристики злочинів, то в останньому визначенні, на нашу думку, автори мають на увазі ті ж ознаки, але визначені іншими словами: установлення механізмів типових подій, що підлягають розслідуванню, закономірностей і локалізації інформаційного відображення в навколишньому середовищі на різних рівнях спільності.

Аналіз наведених визначень поняття криміналістичної характеристики злочинів свідчить про те, що окремі автори у своїх дослідженнях виділяють три види криміналістичної характеристики:

- 1) загальна криміналістична характеристика злочинів;
- 2) криміналістична характеристика виду або групи злочинів;
- 3) криміналістична характеристика конкретного злочину [229, с. 708; 215, с. 478; 223, с. 760].

Загальна криміналістична характеристика злочинів — це опис спільних рис, властивих усім злочинним діянням, що мають значення для розкриття і розслідування всіх злочинів. Її призначення — служити теоретичною базою:

- а) для розроблення загальних положень і методів розкриття і розслідування злочинів, обумовлених об'єктивними властивостями самого злочину;
- б) для складання інших видів криміналістичних характеристик і типових моделей злочинів.

Цю характеристику повинна дати криміналістична теорія. Криміналістична характеристика виду злочину — це опис рис, що властиві даному виду (групі) злочинів та мають криміналістичне значення для розкриття і розслідування злочинів даного виду. Її, як і загальну характеристику, повинна дати криміналістична теорія.

Призначення криміналістичної характеристики виду злочину — служити теоретичною базою:

а) для розроблення конкретних методик розслідування, зокрема для побудови типових моделей даного виду злочинів, складання типових програм розслідування; б) для розроблення спеціальних для даного виду злочинів тактичних прийомів і технічних засобів розслідування; в) для організації розслідування конкретного провадження (систематизації й оцінки матеріалів, вибору напрямків розслідування, визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню, вибору необхідних слідчих дій і заходів, організації взаємодії з органами дізнання, використання фахівців, експертів, громадськості тощо); г) для складання криміналістичної характеристики злочину по конкретній провадженнях.

Щоб здійснити ці функції, криміналістична характеристика виду злочину повинна містити опис тих же компонентів, які перераховані щодо загальної характеристики злочинів.

Криміналістична характеристика конкретного злочину — це опис (усний або письмовий) розслідуваного злочину. Його складає сам слідчий, використовуючи типові характеристики, типові моделі злочинів і типові програми розслідування. Ця характеристика служить слідчому інформаційною базою: а) для побудови моделей конкретного злочину і поведінки винного; б) для прийняття рішень про напрямки розслідування, шляхи і методи виявлення, викриття злочинця, установлення форми провини, мотиву й інших обставин провадження, конкретизації доручень органам дізнання, постановки завдань перед фахівцями, експертами тощо; в) для вжиття заходів щодо встановлення обставин, які сприяють злочину; г) для прийняття деяких кримінально-процесуальних і кримінально-правових рішень.

Джерелами інформації для даної криміналістичної характеристики є криміналістичні знання слідчого, його життєвий і професійний досвід, матеріали кримінальне провадження, інформація органів дізнання, консультації фахівців [127, с. 144; 219, с. 480].

Найбільш значущими з погляду наукових досліджень прикладної спрямованості і слідчої практики є криміналістичні характеристики певних видів злочинів. Кожна з таких характеристик являє собою систематизований опис і пояснення слідчо і криміналістично значимого комплексу ознак даного об'єкта декількох подібних видів, окремого виду різновиду злочинів, його зв'язків і відносин, суттєвих для наукового і практичного вирішення проблеми виявлення і розкриття злочинів відповідної категорії.

На нашу думку, вивчення закономірних зв'язків між подібними даними про елементи криміналістичної характеристики певного виду злочинів або їхніх груп є одним із перспективних досліджень у криміналістиці [87, с. 174]. Узагальнюючи типові особливості підготовки, вчинення і приховання конкретної групи (виду) злочинів, криміналістична характеристика допомагає тим самим знаходити найбільш ефективні тактичні прийоми і технічні засоби їх розкриття [215, с. 478].

Елементи криміналістичної характеристики злочинів досить різноманітні. Дати вичерпний перелік їх неможливо, тому що він такий же мінливий, як мінлива сама кримінальна практика. Тому ми обмежимося описом окремих, на наш погляд, основних елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Оскільки злочин — складне явище, вивчення й опис його доцільно робити за допомогою апарату теорії систем. З позицій названої теорії передбачається установити і розкрити систему пов'язаних між собою елементів: 1) об'єкта посягання; 2) суб'єкта посягання; 3) фізичних дій (бездіяльності) суб'єкта; 4) психічної діяльності суб'єкта; 5) фактів-наслідків; 6) місця вчинення злочину; 7) часу вчинення злочину; 8) суспільної небезпеки вчиненого.

Усі названі елементи мають суттєве значення для розкриття і розслідування злочину, і є спільними для всіх злочинних проявів. Тому загальна криміналістична характеристика злочинів повинна включати опис фактичних даних (на загальному рівні) про всі перераховані вище елементи, а також існуючі між ними зв'язки і відносини. Знання цих внутрішніх зв'язків

дозволяє, пізнаючи один елемент системи злочину, одержати знання про деякі інші елементи і, у кінцевому рахунку, розкрити злочин.

Уявляється, що систематизацію елементів криміналістичних характеристик злочину доцільно здійснювати, застосовуючи її до елементів загальної структури самого поняття людської діяльності, тобто об'єкта, суб'єкта, мети діяльності, на яку спрямовані дії суб'єкта зі здійснення своїх злочинних намірів, та інших елементів людської діяльності [289, с. 448].

Зі змісту проаналізованих вище визначень поняття криміналістичної характеристики злочинів випливає, що стосовно до умисних вбивств, основними елементами, які необхідно розробляти теоретично в рамках цієї характеристики і враховувати на практиці, є:

- 1) обстановка (час, місце й інші обставини) вчинення вбивства;
- 2) спосіб підготовки, вчинення і спосіб приховання вбивства;
- 3) характеристика особистості злочинця і потерпілого.

Саме за допомогою фактичних даних про ці елементи, слідство і дізнання при розкритті і розслідуванні умисних вбивств, установлюють усі їх сторони. Залежно від конкретного виду розглянутого нижче вбивства всі елементи його криміналістичної характеристики будуть установлюватися і характеризуватися різними даними, здобутими в результаті проведення певних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а також із використанням спеціальних знань. Усі названі елементи криміналістичної характеристики є по своїй суті головними, другорядних бути не може. На відміну від інших видів злочинів, таких як крадіжки з квартир, кишенькові крадіжки, де особистість потерпілого, спосіб приховання злочину є ніби факультативними, при розкритті вбивств усі елементи криміналістичної характеристики повинні розглядатися системно, з огляду на те, що встановлення окремих елементів (наприклад, особистість трупа, способу вбивства) є завданням першорядним.

Висловимося щодо того, чи розглядати криміналістичну характеристику вбивств із позицій наявності певної слідчої ситуації. Незважаючи на те, що переважна більшість учених-криміналістів визнає перераховані вище елементи криміналістичної характеристики злочинів (обстановка вчинення злочину; спосіб вчинення і спосіб приховання злочину; особистість злочинця) як основні, окремі дослідники висловлюють думку про необхідність включення до складу елементів розглянутої характеристики ще й слідчу ситуацію [122, с. 290; 91, с. 199; 415, с. 639; 430, с. 312]. Так деякі автори підкреслюють, що «слідча ситуація — це криміналістична характеристика злочину» [397, с. 108], або «поняття криміналістичної характеристики конкретного, одиничного злочину у певній частині збігається з поняттям слідчої ситуації. Однак вони не тотожні...» [415, с. 639]. Інші дослідники вважають, що «стосовно криміналістичної характеристики вона (слідча ситуація — Автор) представляє вичленовані з неї елементи...». Трапляються і такі суперечливі висловлення окремих дослідників, коли вони включають слідчу ситуацію до складу елементів криміналістичної характеристики, але разом із тим підкреслюють, що слідча ситуація внутрішньо властива процесу розслідування й певною мірою похідна від нього.

З цими думками погодитися не можна. Слідча ситуація не може бути елементом криміналістичної характеристики злочинів з тієї причини, що слідча ситуація властива процесу розслідування злочину, а не процесу його вчинення. Нам уявляється, що до криміналістичної характеристики входить не слідча ситуація, а лише та ситуація, що відображає обстановку, спосіб, механізм вчиненого злочину, особистість злочинця тощо.

Роблячи висновок, по суті, необхідно відзначити, що під криміналістичною характеристикою умисних вбивств слід розуміти дії з установлення механізмів типових подій, що підлягають розслідуванню, закономірностей і локалізації інформаційного відображення в навколишньому середовищі на різних рівнях узагальнення, що дозволяє виробити науково обґрунтовані рекомендації і прийоми пошуку, виявлення, фіксації, вилучення і використання відбитої інформації

в пізнавальному процесі з ретроспективного відтворення адекватної картини вбивства.

Разом із тим слід зазначити, що відомості, які містяться в криміналістичній характеристиці, служать лише загальним орієнтиром при розслідуванні злочинів [57, с. 21]. Обставини вчинення вбивства, що з'являються з криміналістичною характеристикою, повинні бути вірогідно встановлені й об'єктивно оцінені.

Розроблення й ефективне застосування криміналістичної характеристики умисних вбивств залежить від правильної оцінки деяких їхніх елементів, таких як спосіб учинення вбивства, на розкритті змісту якого ми зупинимося нижче.

3.2. СПОСІБ ВЧИНЕННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ.

Вивчення способів вчинення злочинів має методологічне значення для науки криміналістики. Слід вважати обґрунтованим розгляд цієї проблеми серед загальнотеоретичних положень криміналістики [220, с. 605].

На відміну від кримінального права в криміналістиці має значення спосіб дій злочинця не тільки в момент вчинення злочину, але й при його підготовці і прихованні. Тому, визначаючи криміналістичний зміст поняття способу вчинення злочину, одні вчені-криміналісти вказують на необхідність розглядати спосіб вчинення злочину як окремі комплекси дій зі здійснення і приховання злочинів [81, с. 53–75], інші — розглядають його як єдиний комплекс дій з підготовки, вчинення і приховання злочину.

Криміналістичне значення способу вчинення злочину полягає головним чином у тому, що на основі його вивчення створюються і використовуються засоби, прийоми і методи виявлення, фіксації і дослідження доказової інформації з метою розкриття, розслідування і попередження злочинів.

Способу вчинення злочину в криміналістиці приділяється належна увага, тому що саме спосіб вчинення злочину містить якісну характеристику злочинної дії, бездіяльності, оскільки вказує, які саме дії вчинені, у якій послідовності і щодо яких матеріальних предметів. Разом із тим спосіб вчинення злочину є зовнішнім вираженням факторів злочину: особистості злочинця, форми провини, мотиву і мети вчинення злочину. Проте у вітчизняній юридичній літературі немає єдності поглядів на саме поняття способу вчинення злочину.

Так, наприклад, одні автори вважають, що спосіб вчинення злочину — це взаємозалежний комплекс (система) об'єктивно і суб'єктивно детермінованих дій «щодо підготовки, вчинення, приховання злочину, поєднаних із використанням умов, місця, часу, знарядь і засобів, що відповідають загальному злочинному задуму і досягненню мети» [85, с. 344].

Інші автори вважають, що спосіб вчинення злочину являє собою систему взаємозумовлених дій, спрямованих на підготовку, вчинення і приховання злочину, пов'язаних із використанням відповідних знарядь і засобів, а також часу, місця й інших сприятливих обставин об'єктивної обстановки вчинення злочину [160, с. 152].

На думку третіх авторів, спосіб вчинення злочину — це система взаємозалежних, цілеспрямованих актів поведінки: дій, операцій, прийомів по підготовці, вчиненню і прихованню злочину, вибір яких зумовлено особливостями соціального і природного середовища, особистості індивіда, характером об'єкта і предмета злочинного посягання, технічною оснащеностю, наявністю спільників і співучасників, відносинами між винними і предметом злочинного посягання, особливостями місця, часу і обстановки злочину [148, с. 28; 149, с. 87].

На думку четвертої групи авторів, спосіб вчинення злочину являє собою детерміновану умовами зовнішнього середовища і психофізіологічних властивостей особистості функціональну систему дій злочинців, що складається зі спеціальних підсистем по підготовці, вчиненню і прихованню злочинного діяння, використовуваних залежно від ситуації цілком або частково, одночасно або в різній послідовності [135, с. 147]. Іноді під способом вчинення злочину ро-

зуміють додаткову дію допоміжного службового характеру стосовно основного та визначають його як передбачене законом і істотно впливаюче на характер суспільної небезпеки основного діяння навмисне використання винним додаткових сил, факторів, що полегшують йому вчинення злочинного діяння.

Зі змісту наведених визначень поняття способу вчинення злочину видно, що автори по-різному вирішують питання про включення в розглянуте поняття таких обставин, як засоби і знаряддя, час, місце й обстановку вчинення злочину. По-різному також вирішується питання про включення в розглянуте поняття дій, спрямованих на підготовку, вчинення і приховання злочину.

На нашу думку, не можна цілком погодитися з висловленням тих авторів, які вважають, що місце, час і обстановка вчинення злочину повинні включатися в зміст способу вчинення злочину. Ці обставини не включаються в спосіб вчинення злочину, а, як провадженняедливо зауважують окремі автори, вони тільки детермінують спосіб вчинення злочину, якщо ж вони будуть включені до змісту способу вчинення злочину, то останній буде ототожнений із таким елементом криміналістичної характеристики злочинів, як обстановка вчинення злочину. Тому обстановка вчинення злочину (місце і час) тільки детермінують відповідний спосіб вчинення злочину. Не можна також погодитися з тим, що спосіб вчинення злочину є додатковим діянням допоміжного характеру стосовно основного. Нерідко спосіб вчинення злочину не становить додаткової дії стосовно основної, а внутрішньо властивий самій дії, характеризує останню і є при цьому її найбільш суттєвою ознакою [301, с. 161].

Є в юридичній літературі і такі визначення способу вчинення злочину, автори яких вважають, що спосіб вчинення злочину — це певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, застосовуваних особою в процесі вчинення суспільно небезпечного посягання на охоронювані законом суспільні відносини, з виборчим використанням засобів вчинення злочину [301, с. 161].

Інша група авторів включає знаряддя і технічні засоби в самий зміст способу вчинення злочину. Третя група дослідників указує на детермінуючу роль знарядь і засобів та, визначаючи зміст способу вчинення злочину, включає в нього використання і застосування відповідних знарядь і засобів [160, с. 152].

Остання точка зору, на нашу думку, є найкращою. Насамперед, не можна визнати правильним висновок із питання про співвідношення способу вчинення злочину і знарядь (засобів) його вчинення, тому що від вирішення цього питання цілком залежить з'ясування змісту способу вчинення злочину.

Приймаючи до уваги те положення, що злочинне діяння з зовнішньої сторони являє собою лише вплив людини на об'єкти, що її оточують, тому включення в спосіб цієї дії самих матеріальних об'єктів, що є знаряддям і засобами вчинення злочину, неприпустиме, разом із тим спосіб дій, спосіб вчинення злочину, безсумнівно, містить у собі підготовчу діяльність людини, пов'язану із застосуванням знарядь і засобів.

Тому варто погодитися з тими дослідниками, які вважають, що спосіб вчинення злочину містить у собі не самі знаряддя і засоби, а підшукування, пристосування, вживання і використання знарядь, інших речових і матеріальних засобів, за допомогою і завдяки яким настає злочинний результат. Про пристосування, вживання і використання різних знарядь і засобів у способі вчинення певного злочину, а також про обрання злочинцем місця і часу вчинення злочину говорив також і В. П. Колмаков [189, с. 193–196].

Дії з підготовки, вчинення і приховання злочину поєднуються задумом злочинця. Це знаходить своє вираження, зокрема, у тому, що характер дій, які становлять об'єктивну сторону складу злочину, в основному, визначає характер дій із підготовки і приховання злочину [162, с. 138].

Отже, спосіб вчинення злочину — це система взаємозалежних, цілеспрямованих актів

поведінки: дій, операцій, прийомів із підготовки, вчинення і приховання злочину, вибір яких зумовлено особливостями соціального і природного середовища, особистості індивіда, характером об'єкта і предмета злочинного посягання, наявністю спільників і співучасників, попередніми відносинами між винними і предметом злочинного посягання з використанням, ужиттям, пристосуванням відповідних технічних засобів, знарядь і обстановки вчинення злочину (місця і часу).

Способи вчинення злочинів у юридичній літературі класифікуються за різними підставами.

Разом із тим, певний науковий і практичний інтерес представляє класифікація способів приховання злочину за змістом, під яким слід розуміти сукупність взаємозалежних цілеспрямованих прийомів приховання.

За змістовною стороною способи приховання злочину можна розділити на такі групи:

- 1) приховання злочину шляхом утаювання інформації та/або її носіїв;
- 2) приховання злочину шляхом фальсифікації інформації та/або її носіїв;
- 3) приховання злочину шляхом маскуванню інформації та/або її носіїв;
- 4) приховання злочину шляхом знищення інформації та/або її носіїв;
- 5) змішані способи. Виходячи з особливостей вчинення умисних вбивств, аналіз способів

підготовки, вчинення і приховання даного злочину, є основним (див.схему № 4 способи підготовки, вчинення та приховування умисних вбивств).

Аналіз способів підготовки умисних вбивств привів нас до думки про те, що в основі визначення способу вбивства лежать такі психологічні фактори, як вивчення способу життя потерпілого і розроблення неправдивого алібі.

Вивчення способу життя майбутньої жертви особою, яка готує вчинення вбивства, полягає в проведенні таких заходів: 1) прийняття вольового рішення про вчинення вбивства; 2) установлення її місця проживання і режиму дня; 3) установлення маршрутів її пересування, наявність транспортних засобів і особистої охорони; 4) установлення місця роботи і займаної посади.

Після того, як особистість майбутньої жертви вивчено достатньою мірою, майбутній вбивця приступає до розробки неправдивого алібі, суть якого полягає в наступному: 1) визначення місця, на яке можливо послатися про перебування в ньому у певний час; 2) підшукування осіб, які б підтвердили перебування перевірюваного у певному місці в час вчинення вбивства; 3) докладний інструктаж осіб, які забезпечують алібі, про відповіді на запитання, що ставляться їм щодо висунутих положень по алібі.

Вибір місця і часу вчинення вбивства є визначальним для майбутнього вбивці, тому що, підібравши місце і час вбивства, він визначає шляхи підходу і відходу з передбачуваного місця злочину для того, щоб процес вчинення вбивства відбувався за найбільш сприятливих для злочинця умов.

Для досягнення бажаного результату в максимально короткий час злочинець підшукує або здобуває необхідне для цих цілей знаряддя вбивства. Такими знаряддями з числа холодної зброї можуть виступати кастети, обушки, свинчатки, біти, дрюки, а також ножі, кинджали, шаблі, бритви, заточки тощо. Найчастіше застосовуваною вогнепальною зброєю для вчинення умисних вбивств є пістолети, автомати, обрізи, перероблені стартові, будівельно-монтажні і газові пістолети, а також гранати, міни та вибухові пакети. Крім вибуху злочинці також скоюють вбивства з використання високих або низьких температур (закопування в сніг, нагрівання, спалення), використання природно-технічних засобів (скидання з висоти, закопування в землю), тощо.

У випадку, коли намір вбивства виник раптово або за короткий період часу, з метою вбивства можуть застосовуватися й випадкові предмети (див. схема № 12 характеристика знарядь вчинення умисних вбивств).

Останнім елементом способу вчинення злочину є спосіб приховання вбивства. Ними мо-

жуть бути утаювання, фальсифікація, маскуванню того, що відбулося під некримінальну подію, приховання, розчленовування, або знищення трупа і знарядь вбивства, переїзд на інше місце проживання та ін.

Утаювання — це неповідомлення злочинцем про себе окремих даних, умовчування про певні факти; приховання речових доказів, у тому числі трупа, викраденого майна, документів, грошей, цінностей, майна, що підлягає конфіскації; негайний збут викраденого, особистих речей; перехід на нелегальний спосіб життя, нелегальна реєстрація, використання тайнопису або шифрованого листування; неповідомлення; відмовлення від давання показань; ухилення від явки за викликом або перешкоджання явці свідка, потерпілого, обвинуваченого до органу розслідування; вчинення іншого злочину; зміна місця проживання, роботи або місця постійного перебування злочинця.

Фальсифікація — це створення неправдивої інформації або джерел цієї інформації та може містити: придбання чужих або виготовлення підроблених документів, що посвідчують особистість; показування цих документів майбутній жертві злочину, іншим особам; зміна зовнішнього вигляду об'єкта або його внутрішнього змісту (наприклад, фальсифікація алкогольних напоїв); створення фальшивих слідів та інших речових доказів; свідомо помилкове повідомлення, заява, донос; давання свідомо неправдивих показань; вчинення менш значного злочину або провини, що спричиняє меншу відповідальність; вчинення інших дій, що направляють слідство хибним шляхом; повна або часткова підробка коштовностей, документів, цінних паперів, творів мистецтва; підміна об'єктів у посилках та інших відправленнях.

Маскування — це зміна уявлення про спосіб вчинення злочину, особистості злочинця, призначення об'єкта — носіїв інформації і їх кола. Воно підрозділяється на декілька груп, серед яких виділяється маскуванню: 1) зовнішнього вигляду злочинця; 2) окремих ділянок місцевості; 3) приміщення або його частини; 4) викраденого майна, слідів злочину та інших речових доказів; 5) грошей, цінностей і іншого майна, що підлягає конфіскації; 6) трупа; 7) дій.

Маскування може містити: зміну зовнішнього вигляду злочинця (перевдягання, використання перук, накладних борід і вусів, масок тощо) з метою утруднення його розшуку й упізнання; вчинення злочинів у рукавичках; викрадення частини предметів; викрадення грошей і речей, індивідуалізація яких утруднена; перекладання викраденого в заздалегідь підготовлену тару; негайна видача викраденого спільникам; вчинення злочину з найменшим порушенням звичайного порядку або відновленням початкової обстановки місця злочину; одержання речей за підробленими або чужими документами; негайна втеча з місця вчинення злочину; використання різних видів транспорту і різка зміна маршруту руху; зміна почерку і стилю письма та ін.

Знищення — це знищення особистих і інших документів; слідів злочину і злочинця; трупа; викраденого майна й інших речових доказів; а також грошей, цінностей і майна, що підлягає конфіскації, особистих речей; номерних знаків (наприклад, на транспортних засобах або на інших об'єктах, що мають такі номери для обліку); транспортних засобів; будівель. Знищення може бути повним або частковим. Часткове знищення межує з фальсифікацією, іноді перетинається з нею.

Приховання трупа шляхом його знищення або розчленовування, а також знищення знарядь вбивства і його частин також є поширеним способом приховання злочину і використовується практично у випадках, коли злочинець був знайомий із потерпілим, або перебував із ним у близьких зв'язках. На цих аспектах ми зупинимось більш докладно нижче, розглядаючи методику розкриття вбивств із розчленовуванням трупа.

Змішані способи приховання злочину — це різні інсценування, спрямовані на приховання події злочину, його слідів, особистості злочинця, окремих обставин шляхом створення штучної картини події. До її змісту входить: знищення слідів або залишення нових, створення фальшивої

обстановки або видимості одного стану замість іншого, неправильних уявлень про його деталі [293, с. 64].

В інсценованій злочинцем обстановці місця певної події залишаються обставини, що суперечать припущенню слідчого про перебіг події, — це так звані негативні обставини, виявлення яких може свідчити про наявність інсценування.

Методи викриття способу приховання злочину — це такі методи практичної діяльності, коли пошук невідомих (приховуваних) об'єктів (дій), носіїв доказової інформації може бути здійснений шляхом застосування процесуальних і непроцесуальних засобів. Зі сказаного випливає, що під викриттям способу приховання злочину необхідно розуміти процес застосування таких методів і засобів криміналістики, використання яких надає можливість установаження приховуваних обставин, що підлягають доказуванню по розслідуваній провадженнях.

Криміналістичні методи і засоби викриття (виявлення і подолання) способу приховання злочину підрозділяються на технічні, тактичні і методичні. Їх сукупності, належним чином систематизовані, відповідно входять до змісту криміналістичної техніки, слідчої тактики і методики розслідування окремих видів злочинів як розділів криміналістичної науки [242, с. 416].

До технічних методів і засобів належать наявні на озброєнні правоохоронних органів різні техніко-криміналістичні засоби, що використовуються для пошуку, виявлення і фіксації доказової інформації з метою викриття фактів приховання злочину. Найбільш поширеними з них є: спеціальні прилади (наприклад, трупощукачі), фото-, кіно- і відеоапаратура, засоби виявлення слідів пальців рук людини тощо.

Тактичні методи і засоби викриття способу приховання злочину — це слідчі дії, спрямовані на доказування приховуваних обставин злочину. Найчастіше застосовуваними слідчими діями, спрямованими на доказування приховуваних обставин злочину, відповідно до системи КПК, є допит, пред'явлення для упізнання, обшук, виїмка, огляд, відтворення обстановки й обставин події, провадження експертизи. Досить ефективним методом викриття способу приховання злочину слід вважати перевірку й уточнення показань на місці злочину [99, с. 34], що може бути проведено слідчим у межах такої слідчої дії, як відтворення обстановки й обставин події.

Методичні — це методичні рекомендації, розроблені на підставі вивчення судово-слідчої практики щодо способів приховання злочинів і їх викриття.

Поряд із переліком процесуальних методів викриття способів приховання злочинів, існують і непроцесуальні, до яких, наприклад, належать оперативно-розшукові заходи, що мають допоміжний, забезпечувальний характер щодо процесу розслідування при викритті дій по прихованню злочинів. Завдання оперативно-розшукових заходів, відповідно до ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», покладених на оперативні апарати відділів карного розшуку поліції, у даному випадку зводяться в основному до виявлення джерел доказової інформації щодо способу вчинення злочину та способу приховання злочину або безпосередньо приховуваних фактів, які важко виявити слідчим шляхом [11, с. 303]. Однак зазначені обставини більше стосуються обстановки вчинення злочину.

3.3. ІНСЦЕНУВАННЯ ЯК СПОСІБ ПРИХОВУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ.

Умисні вбивства можуть відбуватися при раптово виниклому намірі і з задалегідь обміркованим наміром. І в тому, і в іншому випадку, але частіше в останньому, винна особа може починати дії з приховання злочину.

Способи приховання злочинів переслідують різні цілі, а саме:

- приховати саму подію злочину;
- приховати її злочинний характер;
- приховати участь і зацікавленість у ньому злочинця.

Так вбивця, який ретельно сховав труп потерпілого і пояснює його зникнення від'їздом, прагне приховати сам факт смерті потерпілого. Вбивця, який застосовує під час вчинення злочину рукавички, засипає місце події тютюном тощо, намагається приховати лише свою участь в вбивстві. Особа, яка інсценує вбивство з неправдивих мотивів, намагається приховати свою зацікавленість, свої проваджені мотиви і цілі вчинення даного злочину. Злочинець, вчинивши вбивство шляхом заподіяння ударів тупим предметом потерпілому, скидає труп з висоти на землю і, інсценуючи самогубство, намагається приховати злочинний характер події. Зі змістовного боку можна виділити приховання злочину шляхом утаювання, маскуванню, знищення, фальсифікації інформації та її носіїв, а також змішаного способу різних інсценувань [60, с. 304].

Отже, інсценування є одним зі способів приховання злочину.

При виявленні трупа вбитого найчастіше немає ніяких сумнівів у тому, що смерть викликана саме вбивством: характер, локалізація, а іноді й кількість ушкоджень, місце розташування трупа, навколишнє оточення — усе це разом узятє звичайно дає уявлення про те, що сталося.

У той же час трапляється чимало випадків, коли встановити, чим викликана смерть загиблого — вбивством, самогубством або нещасним випадком, є складним завданням. Зокрема, слідчому доводиться зіштовхуватися з незрозумілими випадками смерті при виявленні трупа у водоймах, при встановленні смерті від падіння з висоти, від дії високої температури, від вогнестрільного поранення [176, с. 167; 268, с. 204–210; 296, с. 367]. У всіх цих ситуаціях смерть могла стати наслідком власної необережності загиблого, самогубства, а також і вбивства.

Слідчій практиці відомо чимало вбивств, при вчиненні яких злочинці, прагнучи уникнути відповідальності, вважають за можливе і достатнє приховати не факт смерті певної особи, а лише конкретну причину смерті. Із цією метою вони створюють помилкову видимість загибелі потерпілого від самогубства, нещасного випадку, від хвороби або в результаті вбивства, вчиненого іншими особами.

Згідно з цими цілями вбивця до прибуття слідчого на місце події знищує або маскує одні сліди, у той же час створюючи інші, видаляє ті чи ті предмети, переміщає труп, часом на значну відстань, або змінює його позу, посмертно заподіює додаткові тілесні ушкодження тощо. Таким шляхом злочинець досягає того, що створена ним на місці злочину обстановка приходить у відповідність із картиною події, яка ніби-то відбулася та яку він описує у своїх показаннях.

У літературі є декілька визначень інсценування злочину. Так, його визначають як «сукупність дій, спрямованих на приховання винності певної особи у вчиненні даного злочину шляхом створення помилкової видимості іншої події». О. Я. Баєв і О. С. Одиноких під інсценуванням розуміють навмисне створення злочинцем доказів, які у своїй сукупності утворюють обстановку, характерну для певного бажаного злочинцем уявлення про подію [49, с. 193]. Р. С. Белкін пише, що інсценуванням злочину є створення обстановки, яка не відповідає тому, що практично сталося на цьому місці події, що може доповнюватися поведінкою і помилковими повідомленнями як виконавця інсценування, так і пов'язаних із ним осіб [206, с. 544].

В. О. Образцов відзначає, що інсценування — один із різновидів протидії правоохоронним органам і являє собою створення видимості події шляхом цілеспрямованого внесення в обстановку реальної події змін, спрямованих на дезорієнтацію слідчого. Останнє визначення, на нашу думку, є найбільш точним і повним.

Інсценування, будучи, як правило, найбільш інформативними, на думку В. О. Коновалової, містять систему дій злочинця по попередженню виникнення слідів, знищенню, фальсифікації, утаюванню, маскуванню виниклих у результаті вбивства змін, створенню нових слідів, що підтверджують версію суб'єктів приховання [195, с. 52–58]. Дане визначення є найбільш емним, з ним, на нашу думку, потрібно погодитися в основному.

Мета інсценування — підтвердити фальшиву версію злочинця, яка нейтрально для нього

пояснює причину, характер і обставини розслідуваної події. Спосіб вбивства злочинець обирає вже з таким розрахунком, щоб застосування його створювало видимість смерті від іншої причини:

- а) самогубства,
- б) нещасного випадку,
- в) вбивства, вчиненого іншою особою (особами),
- г) ненасильницької смерті;
- д) при безперечній його причетності до вбивства — вчинення його в стані необхідної оборони або з необережності.

Інсценування як спосіб приховання вбивства використовується злочинцем у тому випадку, коли він знає або припускає, що йому доведеться пояснювати, чому і як загинула вбита ним людина. Давати ж такі пояснення доводиться тільки вбивцям, більш-менш близько пов'язаним із потерпілим. Це, як правило, члени однієї сім'ї, сусіди по квартирі, квартирна господарка, мешканці, коханці тощо. Однак далеко не завжди злочинець, який вбив близьку йому людину, підтверджує своє пояснення її смерті інсценуванням. У більшості випадків він приховує сам факт смерті потерпілого, знищує або ретельно ховає сам труп.

До факторів, що зумовлюють вибір злочинцем такого способу приховання, як інсценування, слід віднести вчинення вбивства на спільній квартирі злочинця і потерпілого, тому що це дає можливість використовувати досить часу, щоб інсценувати нейтральну причину смерті. Велике значення має і спосіб вчинення злочину, що обумовлює характер заподіяних потерпілому ушкоджень або їх відсутність. Так, якщо потерпілий загинув у результаті скидання з висоти, то характер ушкоджень цілком збігається з одержуваними при аналогічному падінні в результаті необережності або самогубства. При утопленні і відсутності зовнішніх ушкоджень злочинець висуває версію про самогубство або нещасний випадок.

Важливе значення мають і обставини, що не дають злочинцеві можливості вдатися до інших способів приховання, наприклад, до таких, котрі пов'язані з видаленням трупа з приміщення, де було вчинено вбивство, та з необхідністю потім пояснювати причину зникнення потерпілого (убитий був хворий і не міг пересуватися).

Даючи свої пояснення про обставини смерті потерпілого, злочинець стоїть перед вибором: або він повинен стверджувати, що був відсутній у момент настання смерті, або відповідати, чому він не запобіг настанню смерті, якщо в цей час знаходився разом із потерпілим. Вибір злочинцем того чи того різновиду виправдувальної версії не випадковий і визначається, по-перше, місцем вчинення вбивства, по-друге, характером зв'язку вбивці з потерпілим, і, нарешті, родом і видом інсценованої смерті.

При вчиненні вбивства за місцем проживання потерпілого, або в іншому місці, що не збігається з місцем проживання злочинця, винні майже завжди заперечують, що потерпілий помер при них, і посилаються на алібі. У тих же випадках, коли вбивство відбувається там, де спільно проживають і злочинець і потерпілий, то винні висувають або версію своєї відсутності, або те, що він знаходився в іншій кімнаті, спав, не міг передбачати «нещастя» з незалежних від нього причин.

При інсценуванні вбивства «іншими особами» злочинець здебільшого стверджує, що напад відбувся за його відсутності, і, повернувшись додому, він знайшов потерпілого вже мертвим, або «вбивці» напали одночасно на нього і потерпілого, але йому (злочинцеві) «чудом» удалося врятуватися. При таких же інсценуваннях, як «смерть через хворобу», злочинець, як правило, не заперечує своєї присутності при смерті потерпілого, а при версії про вбивство «необережне» або викликане «необхідною обороною», природно, завжди стверджує, що вбивство відбулося при ньому.

Винний, який висунув версію про смерть потерпілого за його присутності, звичайно

стверджує, що крім них двох при цьому нікого не було. Пояснення злочинця мають інший характер лише у випадках, коли йому вдається підмовити інших членів сім'ї, сусідів або інших осіб підтвердити висунуту ним версію, давши відповідні фальшиві показання.

Ініціатива виявитися наодинці з потерпілим майже завжди належить злочинцеві, тому він або відсилає куди-небудь інших осіб під вигаданим приводом, або приходить туди, де потерпілий, свідомо для нього, знаходиться один, або веде потерпілого в яке-небудь відокремлене місце тощо. Викладаючи ж свою версію про те, що трапилося, вбивця представляє провадження так, начебто наодинці з потерпілим він виявився випадково.

Вирішивши інсценувати той чи той рід смерті потерпілого, злочинець після вбивства вживає всіх необхідних заходів, щоб створити обстановку, яка підтверджує намічену ним версію, та знищити сліди вбивства. У цьому зв'язку він не відразу заявляє про «подію», тому що витрачає необхідний для нього час для інсценування, а іноді й для того, щоб умовити своїх близьких підтвердити його показання.

Винний, який висунув версію про смерть потерпілого за його відсутності, найчастіше не заперечує, що востаннє бачився з потерпілим у день його смерті, знаходячись з ним наодинці. І хоча таке визнання для злочинця небезпечно, однак він розуміє, що заперечувати дану обставину, як правило, безглуздо, оскільки слідство легко може викрити його в неправді. У той же час злочинець обов'язково стверджує, що він кудись ішов, залишивши потерпілого одного. Дане твердження необхідне вбивці з двох причин: по-перше, щоб пояснити, чому смерть потерпілого не могла бути ним відвернена, по-друге, щоб створити собі алібі, оскільки відповідно до його версії саме в цей час і сталася смерть потерпілого.

Здебільшого відразу ж після вчинення вбивства і виконання задуманого інсценування злочинець дійсно куди-небудь іде, намагаючись при цьому, щоб або його бачили знайомі, або його перебування у певному місці було зафіксовано. В окремих же випадках злочинець фактично взагалі нікуди не йде після вбивства, обмежуючись неправдивими твердженнями про свою відсутність аж до виявлення трупа потерпілого.

Для даного роду версій характерне також те, що злочинець, ідучи з житла після вчиненого вбивства і задалегідь знаючи, що, повернувшись додому, знайде труп потерпілого, часто вживає заходів до того, щоб це відбулося при третіх особах. Зокрема, вбивця з цією метою робить вигляд, що не може потрапити додому, тому що двері замкнені, на стукіт ніхто не відчиняє, а ключів він не має.

Звертаючись за допомогою сусідів, двірника або інших сторонніх осіб, злочинець використовує їх присутність для того, щоб продемонструвати перед ними свій подив, розпач, жалість та ін. Відразу ж після виявлення трупа злочинець або сам повідомляє про те, що трапилося, у міліцію, або просить це зробити кого-небудь із присутніх, підкреслюючи цим, що в нього не було ніяких підстав приховувати від правоохоронних органів смерть потерпілого або чого-небудь побоюватися у зв'язку з цією подією. Злочинці, які проживають окремо від потерпілого, як правило, не «виявляють» труп убитого, не повідомляють про його смерть слідчим органам, а при допиті завжди посилаються на алібі.

Знання слідчим того, які фактори зумовлюють висунування злочинцем тієї чи тієї виправдувальної версії, пов'язаної з інсценуванням, на що розраховують злочинці, вибираючи той чи той вид інсценування, і від чого залежить цей вибір, як узагалі поводить себе злочинець після вбивства в різних ситуаціях, — усе це украй важливо для аналізу поведінки обвинуваченого (підозрюваного) і перевірки питання про його винність.

Які ж ознаки інсценування, і яка існує криміналістична методика її виявлення?

У тих випадках, коли в стадії порушення кримінальне провадження немає повної чіткості, — дійсно вчинено вбивство або смерть загиблого викликано іншою причиною, наприклад, само-

губством, слідчий зіштовхується з необхідністю перевірити, чи відбулося в даному випадку:

- самогубство, схоже (за обстановкою) на вбивство;
- вбивство, що випадково нагадує деякими своїми ознаками картину самогубства;
- вбивство, замасковане інсценуванням.

Отже, слідчий, насамперед, має вирішити найважливіше для даної категорії проваджень питання: від чого і за яких обставин настала смерть потерпілого, що сталося?

Питання це для проваджень аналізованої категорії набуває першорядного, а найчастіше і вирішального значення. Від його вирішення залежить весь подальший перебіг розслідування. У першу чергу необхідно установити причину смерті і визначити, чи є вона насильницькою. Відповідь на ці питання слідчий одержує нерідко вже при проведенні початкових слідчих дій: огляду трупа і місця його виявлення, судово-медичної експертизи трупа і допиту виявлених на місці події свідків. Однак у більшості випадків на початковому етапі розслідування ще не з'ясовано питання про рід, а іноді і про причину смерті загиблого.

Якщо не брати до уваги проваджень з інсценуванням вбивства, вчиненого нібито третіми особами, та з версіями про необережний характер вбивства або про вчинення його в стані необхідної оборони (коли факт вбивства очевидний і ніким не заперечується), у всіх інших випадках факт вбивства лише передбачається. Саме це припущення і викликає необхідність у порушенні кримінальне провадження.

Звідси, природно, випливає, що по всіх провадженнях аналізованої категорії з початку розслідування треба висувати версію про вбивство незалежно від того, чи є дані про вбивство, замасковане інсценуванням якою-небудь нейтральною причиною смерті, або ознаки інсценування відсутні і в наявності просто сумнівний випадок смерті, можливо викликаний вбивством [91, с. 199; 46, с. 104]. Поряд із версією про вбивство, слідчий, виходячи з даних судово-медичного дослідження трупа й інших обставин, обов'язково повинен включити в план для ретельної перевірки й інші версії про рід смерті загиблого. Обов'язковій перевірці підлягають також версії, висунуті ким-небудь із членів сім'ї, близьких і знайомих загиблого.

Версії про вбивство і версія підозрюваного, підтверджувана інсценуванням, повинні перевірятися вже в процесі проведення початкових слідчих дій. При огляді місця події і трупа, при допиті свідків слідчий обов'язково повинен прагнути одержати відповіді на запитання, що впливають із версії про вбивство. Відповідні запитання слідчий ставить і судово-медичному експерту.

Однак, якщо по положенню трупа і навколишньому оточенню можна припустити самогубство чи нещасний випадок, або близькі загиблого прямо заявляють, що його смерть настала від однієї з цих причин, то цілком очевидно, що, і проводячи огляд місця події, і призначаючи експертизи, і допитуючи свідків, слідчий виходитиме із цієї версії.

Нарешті, у випадках, коли факт вбивства очевидний і ні в кого з близьких людей або оточуючих потерпілого не викликає сумнівів, однак вчинення злочину або приписується ними стороннім особам, або пояснюється необережністю або станом необхідної оборони, слідчий поряд із відповідною версією, перевіряє версію про вчинення навмисного, не спровокованого вбивства ким-небудь із близьких потерпілого.

Отже, одним із головних тактичних завдань у ситуації, коли немає чіткості щодо розслідуваної події, є «установлення наявності або відсутності інсценування, його змісту і спрямованості» [33, с. 112].

Незалежно від того, чи вдається вбивця до інсценування смерті потерпілого з якоїсь нейтральної причини або обмежується висуванням відповідної версії, він в обох випадках переслідує одну мету — ввести в оману слідчого, перешкодити йому встановити істинну і викрити винного.

Передбачаючи, що слідчий у першу чергу оглядатиме труп і навколишнє оточення, злочи-

нець оцінює їхній стан із позиції своєї версії. Якщо він вважає, що місце розташування і поза трупа, наявні на ньому ушкодження, так само як і вся обстановка місця події, нічим не суперечить наміченому ним у своє виправданні поясненню, вбивця не вдається до зміни обстановки. Якщо ж обстановка на місці події не відповідає версії злочинця, то він нерідко створює нові — штучні — сліди й ознаки, спеціально залишає на місці події ті чи ті предмети, тобто інсценує обстановку нейтральних для нього причин і роду смерті. Однак уважний слідчий, який вміє зіставити факти, завжди може розпізнати інсценування. Пояснюється це тим, що абсолютно точно відтворити обстановку інсценованої події вбивця не може.

Насамперед, людина, яка вперше вчинила вбивство, не має досвіду в інсценуваннях. Після вчинення вбивства злочинець майже завжди перебуває в збудженому стані, що не дозволяє йому помітити всі деталі навколишнього оточення, осмислити значення кожної з них. Далеко не всі сліди вбивства, викриваючий характер яких зрозумілий злочинцеві, можуть бути ним цілком знищені або замасковані. З цього випливає, що розпізнати інсценування слідчий може за такими ознаками:

- випадково не знищені злочинцем і тому уцілілі сліди і предмети, що стали ознаками-наслідками вчиненого ним вбивства;
- нарочито перебільшений, неприродний характер слідів і предметів, що підтверджують версію про нейтральні причини смерті загиблого;
- сліди, предмети, ознаки і обставин, що суперечать обстановці при смерті з нейтральної причини, що зазначена у версії близьких загиблих або впливає із загальної картини місця події;
- неможливість здійснення дій, приписуваних загиблому;
- протиріччя в поясненнях зацікавлених осіб поведінки потерпілого і дійсних причин його смерті.
- Серед таких негативних обставин найчастіше вказують на інсценування:
 - зміни в обстановці місця злочину;
 - ознаки боротьби, зокрема сліди самооборони на тілі потерпілого;
 - ознаки переміщення трупа з місця, де настала смерть;
 - невідповідність положення трупних плям позі трупа;
 - характер ушкоджень на трупі, що не впливає зі способу й обставин позбавлення життя, описаних у версії близьких загиблого;
 - невідповідність зазначеного в цій версії часу смерті загиблого стану трупних явищ, виявлених при огляді.

Основна властивість негативних обставин полягає в тому, що вони заперечують дане пояснення, дану версію, тобто той самий факт виявляється негативною обставиною однієї версії, разом із тим може підтверджувати іншу [319, с. 400; 261, с. 400].

Криміналістичне значення негативних обставин особливо велике в тих ситуаціях, коли слідчому хтось пропонує готову версію про сутність або причину події, або така версія сама напрошується з обстановки на місці події. Слідчому звичайно ніби підноситься готове пояснення того, чому і за яких обставин помер потерпілий. Це пояснення або міститься в показаннях близьких загиблого, або саме впливає з ряду фактів і обставин.

Розслідуючи провадження про вбивства, замасковані інсценуванням, слідчий уже в процесі проведення початкових слідчих дій застосовує спеціальні методи, найбільш ефективні для встановлення, чи мало місце вбивство або смерть загиблого спричинила якась інша причина.

Сутність цих методів виражається в наступному.

1. Зіставлення картини смерті загиблого, даних у поясненнях близьких з об'єктивними обставинами, установленими початковими слідчими діями, зокрема, оглядом трупа на місці

його виявлення і судово-медичною експертизою.

2. Зіставлення кожної з виявлених об'єктивних обставин зі звичайною обстановкою при смерті з причини, яка зазначена в поясненнях близьких потерпілого або впливає з обстановки на місці події.

3. Виявлення обставин, зокрема, негативних, що вказують або на те, що в обстановку внесено навмисні зміни, тобто зроблено інсценування, або просто спростовують версію, висунуту близькими загиблого, і вказують на її свідомо неправдивий характер.

4. Виявлення обставин, які прямо або побічно вказують на те, що смерть загиблого спричинена вбивством, зокрема, навмисно вчиненим ким-небудь з осіб, які висунули версію про нейтральну причину смерті [282, с. 722].

Перераховані прийоми застосовуються при проведенні початкових слідчих дій взаємозалежно й одночасно. Це забезпечує цілеспрямованість усієї діяльності слідчого, починаючи вже з початкових дій, спрямованих на встановлення істинної причини й обставин смерті загиблого.

І в тому випадку, коли злочинець намагається інсценуванням підтвердити свою версію про причину, обставини і винуватця смерті потерпілого, як і в тому, коли він обмежується одними поясненнями з цих питань, мета його завжди одна — ухилитися від відповідальності за вбивство.

Усі ці дії злочинця, спрямовані на маскування вчиненого, будучи встановленими слідством, перетворюються на докази поведінки, що побічно його викривають. У більшості випадків доказове значення спростування неправдивої версії і тим більше викриття інсценування швидко стає зрозумілим і для злочинця. Як правило, відразу ж після того, як слідчому вдається наочно спростувати фальшиву версію про причини смерті загиблого або встановити факт інсценування, злочинець дає правдиві показання.

Злочинці найчастіше настільки мистецьки відтворюють відповідну обстановку, що розпізнати істинний рід смерті без застосування науково-технічних методів розслідування, зокрема, різного роду експертиз, просто неможливо, і лише всебічне й глибоке розслідування може в подібних випадках установити, у результаті чого помер загиблий і чи був у цьому хто-небудь винен.

Лише в тих випадках, коли вже із самої обстановки на місці події і показань незацікавлених осіб, очевидців смерті загиблого, безперечно впливає, що вона викликана або його власною необережністю, або діями стихійних сил природи, можна обмежитися перевірочними діями, передбаченими ст. 214 КПК, і розтином трупа.

На жаль, практика показує, що при надходженні повідомлень до чергової частини поліції про виявлення трупів громадян без явних насильницьких ознак, оперативна група в повному складі на місці події не виїжджає. Слідчий, не з'ясовує всіх обставин смерті загиблого, не відпрацьовує в повному обсязі версію про можливе вбивство, замасковане інсценуванням, а, відібравши два-три короткі пояснення від родичів або знайомих загиблого, прилучивши до них акт судово-медичного висновку контрольного розтину трупа, а часом, не маючи такого, закриває провадження на підставі ст. 284 КПК. Така порочна практика не дає гарантії, що в якому-небудь із подібних відмовних матеріалів буде приховано замасковане вбивство.

У цьому зв'язку необхідно підготувати спільну інструкцію прокуратури і МВС, що зобов'язує поліцію і органи прокуратури на місцях робити огляд місця події і початкових слідчих дій за участю всіх необхідних фахівців, на чолі зі слідчим прокуратури. Одночасно заборонити по провадженнях даної категорії оформляти перевірочні матеріали інспекторами громадської безпеки поліції поліції. Порушення кримінальне провадження і проведення всебічного розслідування в деяких випадках необхідно проводити і при виявленні трупа в обстановці, що вказує на можливість самогубства.

Як і по всіх провадженнях про вбивство, порушуваних у зв'язку з виявленням трупа, як початкові слідчі дії по провадженнях аналізованої категорії проводяться: огляд місця події і тру-

па, судово-медична експертиза, допит свідків, обшуки в осіб, на яких падає підозра в вбивстві.

Основними завданнями огляду є:

1) перевірити, чи дійсно все відбулося так, як про це розповідають близькі загиблого, оточуючі його особи або підказує початкове враження про обстановку на місці події;

2) з'ясувати, чи є ознаки, що вказують на умисне вбивство, замасковане тим чи тим інсценуванням.

Особливість тактики проведення огляду місця події прямо впливає із завдань цієї слідчої дії: для перевірки обох названих вище версій необхідним робочим прийомом виявляється зіставлення кожної виявленої оглядом деталі (наприклад, відстань від знаряддя, що заподіяло смерть, до трупа тощо) з відповідними подробицями версії близьких загиблого, а також із тим значенням, яке даний факт може мати місце для версії про вбивство.

Як уже відзначалося, та сама обставина може одночасно суперечити одній версії і підтверджувати іншу, тобто виявляється негативною обставиною щодо першої і доказом другої. Наприклад, виявлення ланцюжка плям крові на шляху, що веде до залізниці, де виявлено труп людини, спростовує версію про транспортний наїзд на загиблого й у той же час підтверджує припущення про те, що на полотно було принесено вже труп.

Тому при огляді слідчий, з одного боку, оцінює кожну дрібницю, кожну рису обстановки з позицій того, чи може вона бути пояснена тим перебігом подій, про який розповідають близькі загиблого (або який впливає з обстановки на місці події), а з іншого — ставить перед собою питання: чи не могла та ж деталь з'явитися внаслідок вбивства або дій, спрямованих на його маскуванню [198, с. 320; 303, с. 46].

Щоб забезпечити судово-медичному експерту можливість більш точно визначити давність смерті, слідчому при огляді трупа разом із судовим медиком слід найдетальнішим чином зафіксувати в протоколі огляду всі трупні явища. Зокрема, визначається ступінь охолодження різних частин трупа на дотик і обов'язково вимірюється його температура в пахвових западинах і в прямій кишці. Необхідно також вимірювати і фіксувати в протоколі огляду температуру навколишнього середовища.

При дотриманні всіх перерахованих умов судово-медичний експерт може з максимальною точністю визначити час, що минув із моменту смерті до огляду. На час смерті можуть вказувати й інші дані: стан плям крові як на самому трупі, так і на навколишньому оточенні, показаннями свідків при їх допиті тощо. При інсценуванні злочинець звичайно переміщає труп із місця вбивства на інше або хоча б змінює його положення і позу. Про переміщення або зміну положення трупа можна судити: по слідах волочіння на самому трупі, надягнутому на нього одягу, на навколишньому оточенні; по плямах крові, що стікала з трупа при переміщенні, її бризках, що вказують місце вбивства, або відсутності навколо трупа значних плям крові, незважаючи на поранення, що повинне було викликати значну кровотечу. Про зміну положення трупа свідчить і невідповідність розташування трупних плям позі трупа, напрямку патьоків крові.

Слід ще раз підкреслити значення ретельного огляду одягу трупа (ст.ст.214, 230, 237–239 КПК). Крім плям крові і сліду волочіння, на ній можуть бути виявлені дрібні частки сипучих або клейких речовин, фарби, ґрунту, частини рослин, а також мікрочастинки-відшарування з одягу злочинця. Усі кишені одягу повинні бути детально оглянуті, а все виявлене в них — вилучено і залучено до провадження. Іноді в кишенях можуть виявитися речі або документи, що пояснюють причину й обставини смерті загиблого. Крім того, необхідно, звичайно, уживати заходів до виявлення різних речей, пов'язаних зі вчиненням злочинів і, можливо, захованих на собі підозрюваним.

По провадженнях аналізованої категорії серед початкових слідчих дій дуже велике значення відведено судово-медичній експертизі.

Висновок експерта абсолютно необхідний для вирішення слідчим основного питання початкової стадії розслідування: чому і за яких обставин настала смерть загиблого. При організації експертизи слідчий зобов'язаний цілком використати всі її можливості. Доцільно доручати дослідження трупа експерту, який брав участь в огляді трупа на місці події. У складних умовах слід призначати комісійну експертизу [345, с. 119].

Залежно від способу заподіяння насильницької смерті і її можливого роду на вирішення експерта ставляться наступні запитання.

1. Яка причина смерті і спосіб її заподіяння? Ставлячи це запитання перед експертом, слідчому необхідно довідатися, який був зовнішній вплив, що спричинив смерть. При наявності на трупі ушкоджень необхідно з'ясувати питання про причинний зв'язок ушкоджень зі смертю. Якщо судово-медичне дослідження виявить у загиблого серйозне захворювання, то необхідно з'ясувати, чи не було воно причиною смерті. Якщо висновок недостатньо зрозумілий або обґрунтований, експерта слід додатково допитати.

2. Прижиттєве або посмертне походження ушкоджень, виявлених на трупі? Дане запитання допомагає розпізнати інсценування, якщо, наприклад, ушкодження були заподіяні загиблomu посмертно. В інших же випадках наявність на трупі тільки посмертних ушкоджень може поставити під сумнів версію про вбивство.

3. Яка давність настання смерті? Нерідко це запитання ставиться слідчим для з'ясування обставин смерті і перевірки причетності до вбивства певного кола підозрюваних. При цьому необхідно мати на увазі, що крім трупних явищ, час смерті може бути додатково уточнено і часом, що минув із моменту останнього прийому їжі загиблим.

4. Чи є в крові загиблого алкоголь і ступінь його концентрації?

5. Якої групи кров загиблого? Дане запитання дозволяє виключити як не причетні до факту його смерті плями крові іншої групи.

Крім цих обов'язкових запитань для проваджень аналізованої категорії специфічні і запитання, які слідчий ставить перед експертами у зв'язку з перевіркою версії близьких загиблого про нейтральну причину смерті, зокрема, про спосіб зовнішнього впливу, механізм цього способу, причину смерті, час і місце її настання, про позу загиблого у момент заподіяння йому ушкоджень, а також про положення, у якому після смерті знаходився труп.

Однією з основних слідчих дій по аналізованій категорії проваджень є виявлення і допит свідків, які можуть дати показання по обставинах розслідуваної події. Це, насамперед: очевидці смерті потерпілого; особи, які першими знайшли труп; особи, які знаходилися поблизу від місця події, і, нарешті, особи, які добре знали загиблого [192, с. 735].

Завдання допиту виявлених на початку розслідування свідків в основному зводяться до висвітлення трьох груп питань.

По-перше, це обставини настання смерті загиблого і її причини, а також можливі винні. По-друге, це обставини виявлення трупа і зміни обстановки на місці події. По-третє, взаємини між загиблим і пов'язаними з ним особами, зокрема, з його близькими, а також поведінки останніх безпосередньо перед смертю загиблого і відразу після неї [66, с. 176; 58, с. 208].

Особи, які не пов'язані із загиблим, але знають щось про те, за яких обставин настала смерть, можуть іноді виявитися особливо цінними свідками як за змістом своїх показань, так і за їх об'єктивністю. Вони, наприклад, можуть намалювати докладну картину того, у якому саме місці й у якій позі знаходився труп при його виявленні і чи не помітили вони яких-небудь змін після початкового виявлення трупа до прибуття оперативно-слідчої групи. Сторонні свідки можуть дати важливі показання і про те, як поводитися близькі загиблого, чи не було чого-небудь незвичайного в їхній поведінці в день смерті.

У випадку смерті одного з подружжя та можливості підозри в причетності до цього одного

з них, цінні відомості про їхні взаємини може дати негайний допит найближчих родичів померлого (батьків, братів, сестер, дітей від першого шлюбу, якщо такі є), у т.ч. і живучих в інших населених пунктах.

Певну специфіку являє собою допит тих свідків, на яких, судячи з їхніх взаємин із загиблим, можуть уникнути від підозри в причетності до вбивства. Головне завдання допиту таких осіб — з'ясування їхньої позиції, висунутої ними версії про причину й обставини смерті загиблого. У випадку протиріччя фактів, наведених у показаннях допитуваного, обставинам, твердо встановленим у провадженнях, його версія була узята під сумнів, а слідчому необхідно висунути і перевірити версію про винність автора помилкової версії в вбивстві загиблих.

Цілком очевидно, що обов'язкова умова допиту даної категорії свідків — крайня обережність у постановці запитань і навіть у тоні, яким вони ставляться. Допитуваному не слід давати зрозуміти, що є якісь припущення про його причетність до вбивства. Будь-який прояв підозри або навіть недовіра до показань такої особи можуть його задалегідь насторожити, якщо він провадженський вбивця, або незаслужено скривдити, якщо він не причетний до вбивства. Аналогічної тактики допиту слід дотримуватися і при допиті вже запідозрених осіб.

Аналіз проведеного дослідження з питань теорії інсценування вчинення умисних вбивств дав нам можливість сформулювати власне визначення інсценування, що містить у собі дії злочинця і зацікавлених у факті приховання вбивства осіб, спрямованих на приховання слідів вбивства, знищення і маскування виниклих у результаті вбивства змін, створення нових інформаційних носіїв, що підтверджують версію некримінальної події [194, с. 157; 196, с. 140].

Виходячи з особливостей планування злочинних заходів щодо інсценування тієї чи тієї події як засобу приховання умисного вбивства, можна дійти висновку про те, що на перше місце необхідно висувати такі особливі фактори, як зв'язок потерпілого з вбивцею, розходження категорій місце вбивства і місце виявлення трупа, а також зосередити увагу на огляді місця події й опитуваннях близьких і зацікавлених осіб.

3.4. ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ І ТИПОВІ СЛІДИ ЗЛОЧИНУ.

Обстановка вчинення злочину — це один з основних елементів криміналістичної характеристики злочинів. Подія злочину у всіх його фазах, безпосередня попередня підготовка та подальше негайне приховання слідів і інших об'єктів вчиненого діяння відбуваються у конкретних умовах місця з його речовою обстановкою, часу, освітленості, прояву певних природно-кліматичних факторів, виробничої діяльності, побуту тощо. Ці умови в різному ступені впливають на обстановку вчинення злочину.

Поняття обстановки вчинення злочину має важливе криміналістичне значення, тому що воно якнайтісніше пов'язане з питанням оптимізації як практичної, так і дослідницької діяльності криміналістичної спрямованості. Зокрема аналіз розглянутого поняття дозволяє визначити коло його складових елементів, а виходить, і обставин, що підлягають з'ясуванню по конкретній провадженнях (час доби, день тижня, місяця, місце злочину, погодні умови, прилягаючі до вказаного місця комунікації, наявність поблизу житлових будинків, виробничих об'єктів тощо) [119, с. 98–119; 429, с. 75].

Розглянутий термін «обстановка вчинення злочину» ввійшов у криміналістичний побут порівняно давно. Він зустрічається, щоправда, в дещо звуженому розумінні як «обстановка місця події» [57, с. 139–140].

Ще в 30-х роках минулого століття в роботах учених із криміналістики підкреслювалося, що питання про те, як і за яких обставин вчинено злочин, які засоби, способи і знаряддя використовував злочинець, і які у зв'язку з цим сталися зміни в об'єктивній зовнішній обстановці, у речових предметах даного приміщення або місцевості, де вчинено злочин, є кардинальними,

найбільш суттєвими питаннями [119, с. 114].

У кримінальному праві поняття обстановки вчинення злочину використовується для аналізу і характеристики об'єктивної сторони злочинів. Так, наприклад, російський учений І. Ф. Крилов підкреслює, що «місце, час і обстановка вчинення злочину являють собою сукупність конкретних умов, за яких відбувається злочинна дія (бездіяльність), розвивається об'єктивна сторона і настає злочинний результат» [204, с. 204].

Однак для криміналістичної оцінки розслідуваних і науково досліджуваних злочинів поняття «обстановка вчинення злочину» використовувалося не повною мірою. Тільки в середині 60-х років минулого століття було зроблено спробу повніше розкрити криміналістичну сутність розглянутого поняття і відмежувати його від близьких понять, наприклад від обстановки місця події.

«Обстановку місця події слід відрізнити від обстановки самої події або злочину, — писав Р. С. Белкін. — Обстановка події або злочину — це конкретна життєва ситуація. Вона включає крім матеріальної обстановки місця події також і інші елементи: поведінку учасників події, різні обставини, що сприяють або перешкоджають діям цих учасників, хронологічну характеристику події, психологічні взаємини, що виникли між учасниками події, тощо. Отже, обстановка події — поняття більш широке, ніж обстановка місця події» [63, с. 139–140]. Тактично це була перша спроба розмежувати поняття місця злочину і місця події, що входять в обстановку вчинення злочину, намітити структуру і визначити її елементи з криміналістичної точки зору.

У криміналістичній літературі є визначення обстановки вчинення злочину, що розтлумачують розглянуте поняття надмірно широко або, навпаки, занадто вузько. Так, наприклад, В. О. Образцов писав: «Поняття обстановки вчинення злочину (кримінальна ситуація) має, на наш погляд, широкий зміст. Вона включає територіальну, кліматичну, демографічну й іншу специфіку регіону, у якому вчинено злочин, а також обставини, що характеризують безпосереднє місце, час, умови й інші особливості зазначеної життєвої ситуації. Зібрані «по гарячих слідах» дані, що характеризують обстановку на місці події, виступають якщо не як прямий, то як непрямий показник мотиву, способу, механізму, інших важливих для провадження обставин, а також особи, яка вчинила злочин» [290, с. 11].

На думку С. І. Винокурова, «обстановка (ситуація) вчинення злочину в криміналістичному аспекті розуміється як певна система певним чином взаємодіючих між собою в конкретних умовах місця і часу різноманітних елементів, факторів об'єктивної реальності (людей і їхніх вчинків; предметів; явищ; процесів тощо), що обумовила і визначила виникнення, спрямованість і перебіг поведінки людей у події злочину, а також детермінувала при цьому характер, механізм і умови матеріального відображення минулих процесів і явищ у вигляді характерної, відносно стійкої (для однотипних злочинів) сукупності слідів, дослідження яких дозволяє судити про сутність того, що відбулося» [102, с. 46]. Іноді ж суть обстановки вчинення злочину окремі слідчі вбачають лише в змісті матеріальної речової обстановки місця вчинення злочину [382, с. 153–156; 393, с. 102].

Уявляється, що із зазначеним положенням можна погодитися частково. На практиці таке розуміння обстановки вчинення злочину може призвести до втрати важливої інформації з розслідуваної провадження. Наприклад, у випадку розширювального тлумачення розглянутого поняття обстановки вчинення злочину, увага слідчого при виявленні значимих її елементів може розсіятися, не сконцентруватися на головному, котре в подальшому важко буде заповнити або воно може бути втрачене взагалі. У результаті можуть постраждати глибина і якість ситуаційного аналізу злочину. Вивчення тільки речової обстановки місця події звичайно не дає уявлення про обстановку вчинення злочину в повному обсязі, що також є неприйнятним.

На думку окремих вчених-криміналістів, обстановку вчинення злочину слід розглядати

у вузькому і широкому розумінні. У вузькому розумінні — це обстановка вчинення злочину на місці здійснення акту, у широкому аспекті — уся оточуюча злочинця дійсність, що впливає на злочинну поведінку і слідоутворення [63, с. 44–47].

Боротьба зі злочинністю в цілому й інтереси швидкого розкриття злочинів вимагають, щоб криміналістичне розуміння обстановки вчинення злочину були досить чітким і охоплювали всі суттєві сторони розглянутої обстановки. Саме недостатньо виважений аналіз обстановки вчинення злочину, як свідчать матеріали судово-слідчої практики, нерідко призводить до проблем у розслідуванні.

Подібні недоліки в практиці нерідко пов'язані і з відсутністю в криміналістичній літературі належної єдності в розумінні обстановки вчинення злочину. Тому правильне і чітке визначення змісту і структури розглянутої обстановки має не тільки теоретичне, але й більше практичне значення. Це поняття повинне формуватися і визначатися з урахуванням загальнонаукового визначення обстановки в будь-якій сфері людської діяльності як сукупності людей, предметів, явищ, а також різного роду факторів, що створюють середовище для існування і вчинення чого-небудь. Зокрема для її структури також характерна сукупність різного роду матеріальних об'єктів, явищ, процесів, станів і відносин, що складають відповідні умови для вчинення злочину. Разом із тим її формують і інші умови об'єктивної реальності, що склалися в момент злочину, — це особливості поведінки учасників злочину й інших факторів об'єктивно існуючої реальності.

Зазначений аналіз дає можливість дійти висновку, що обстановка вчинення вбивства може характеризуватися безліччю елементів, до числа яких належать: об'єкти, явища, процеси, умови, обставини, факти, положення, стани, відносини. Усе це різноманіття всіляких елементів обстановки може бути позначено лише збірним поняттям «середовище, яке оточує злочинця» [245, с. 74–81].

При будь-якому вбивстві елементи криміналістичної структури злочину зазнають впливу навколишнього оточення, яке у свою чергу саме зазнає впливу цих елементів. Обстановка вчинення вбивства здатна провадженьляти суттєвий вплив на формування, розвиток, а іноді й трансформацію окремих криміналістичних властивостей злочинів, оскільки вона якнайтісніше пов'язана з такими їх елементами, як спосіб і механізм злочинного діяння, предмет посягання, особистість злочинця й інших елементів криміналістичної характеристики злочинів. Обстановка вчинення злочину може свідчити про наявність певних якостей в особи, яка вчинила злочин, а, отже, — приблизно вказати на групу людей, серед яких слід шукати винного. У матеріальній же своїй частині обстановка вчинення злочину є базою формування криміналістичної інформації про подію злочину у вигляді його слідів.

Звідси можна дійти висновку, що обстановку вчинення умисного вбивства слід розуміти як систему, обмежену просторово-часовими рамками конкретної події злочину, що включає в себе матеріальні (природні і техногенні) та соціально-психологічні елементи об'єктивного середовища, яке оточує злочинця, спеціально обране ним, у якому відбувається вбивство та яке впливає на формування всіх його структурних елементів, що детермінують характер поведінки співучасників злочину, а також обумовлює методику розслідування [244, с. 15].

Обстановка вчинення злочину найчастіше встановлюється в процесі огляду місця події, пов'язаної зі злочинном. Вона відображає дії злочинця, спрямовані на досягнення певної мети. Знаходячись на місці злочину, злочинець взаємодіє з матеріальною обстановкою, яка в результаті цього зазнає певних змін. Останні несуть у собі інформацію про минулу подію та її учасників. Тому в процесі огляду місця події важливо установити не тільки причинно-наслідкові, але й просторово-часові зв'язки між діями учасників злочинної події і тих змін, що відбулися в матеріальній дійсності в той чи інший час.

Установлення обстановки вчинення злочину в результаті огляду місця події являє собою

вивчення і фіксацію: 1) рельєфу місцевості, природних і штучних кордонів місця події; 2) характер і розташування приміщення, прилягаючих будівель, шляхів, що ведуть до нього і від нього, а також наявних перешкод; 3) просторового розташування місцевих предметів, їх взаємне положення і відстаней між ними; 4) розташування предметів з погляду їх цільового призначення і положення при звичайному вжитку; 5) слідів злочину і злочинця; 6) відсутності необхідних у даній обстановці предметів і слідів; 7) наявності предметів, чужорідних у даній обстановці, сам факт виявлення яких у даній обстановці є незвичайним [329, с. 113].

Разом із тим, у криміналістичній літературі в зміст обстановки вчинення злочину в даний час включаються різні елементи, а на думку окремих авторів дані про місце і час вчинення злочину та відомості про обстановку вчинення злочину являють собою два окремі елементи криміналістичної характеристики злочинів [219, с. 68–74].

До структури обстановки вчинення злочину включають соціальні, економічні, організаційні і технічні фактори [153, с. 23], що діють у сфері виробництва, та ін. Іноді зміст розглянутої обстановки не деталізується і зводиться до сукупності обставин [157, с. 54–57].

Переважна більшість структурних елементів обстановки вчинення вбивства характеризує зовнішнє середовище, у якому діють учасники злочину. Менша їх частина характеризує особливості поведінки непрямих учасників злочину, особливості психологічних зв'язків між усіма учасниками розслідуваної події й інші фактори об'єктивної реальності. Для вичерпного ситуаційного аналізу однаково важливі і ті й інші елементи. Отже, сказане вище свідчить, що зміст обстановки вчинення злочину значно ширше змісту обстановки місця події.

Усі елементи, що характеризують зовнішнє середовище розслідуваного вбивства, можна певним чином систематизувати і розділити на такі групи: 1) речові (усі об'єкти матеріального світу та їхні сліди, що причетні до зовнішнього середовища події злочину); 2) просторово-конструктивні (параметри довжини ділянок місцевості, у приміщеннях, конструктивна своєрідність об'єктів та ін.); 3) природно-кліматичні (вид і своєрідність місцевості, характер кліматичного поясу в місці вчинення злочину та ін.); 4) фізико-хімічні (погодні атмосферні явища, характер і сила джерел штучного освітлення, температура нагрівальних приладів, ступінь забруднення повітря та ін.); 5) часові (пора року, день місяця, тижня, час доби, часова циклічність, ритм життя в районі події, час настання різних явищ природи і сезонних робіт, заходів та ін.); 6) виробничо-побутові (вид і особливості тієї сфери людської діяльності, у якій відбувається досліджувана подія); 7) поведінково-психологічні особливості поведінки осіб, які включаються в структуру зазначеної обстановки в момент події і своєрідність психологічної сфери, у якій відбувається злочин, і ін. [216, с. 320–333]

Запропоновану вище класифікацію елементів обстановки вчинення умисного вбивства можна згрупувати в три основні елементи:

1) місце вчинення вбивств (просторово-конструктивні, кліматичні, хімічні і виробничо-побутові);

2) час вчинення вбивства;

3) речові фактори, у які можна включити і поведінково-психологічні умов.

На змісті цих елементів варто зупинитися докладніше.

Місцем злочину може бути конкретна територія, населений пункт, ділянка відкритої місцевості, житлові будинки, різні адміністративні споруди. Якщо розглядати ці поняття з погляду соціально-економічної системи суспільства, то місцем злочину може виявитися певна галузь народного господарства або ланка галузі (міністерство, трест, управління, шахта, завод, склад, магазин тощо), підприємства, підрозділи підприємства (цех, відділ, будівельний майданчик і ін.).

Визначення місця злочину може бути пов'язане з технологічним або виробничим процесом. Отже, місце злочину — це реально існуючий і територіально виділений об'єкт, на якому

відбувалися дії з підготовки, виконання і приховання злочину [358, с. 114]. Встановлення місця злочину необхідне для розкриття і розслідування злочину, правильної кваліфікації, своєчасного вжиття заходів щодо припинення злочинних проявів. При визначенні місця злочину слідчий вивчає матеріальні сліди (наприклад, сліди ніг і рук людини, транспортних засобів, результатів пострілу, волочіння трупа або пересування потерпілого, переміщення предметів тощо); шляхи проникнення злочинців до місця події, а також напрямом, у якому вони сховалися; місця перебування знарядь (зброї) злочину, викрадених речей, предметів.

Вбивство відбувається не тільки у певному місці, але й у певний час. Установлення часу необхідне для чіткого розмежування відповідальності між обвинуваченими; установлення небезпеки того чи того протиправного діяння (наприклад, розкрадань, чинених протягом тривалого часу); правильної кваліфікації вчиненого, визначення приналежності тих чи тих установлених даних до провадження. Без установлення часу вчинення вбивства не може бути повної впевненості, що особа притягнута до відповідальності за вчинення даного, а не якого-небудь іншого злочину [90, с. 25]. Як свідчать матеріали судово-слідчої практики, на початковому етапі розслідування слідчі не завжди приділяють належну увагу максимально точному встановленню часу вчинення злочину.

У процесі розслідування вбивства слідчий повинен одержати такі відомості: а) час, що минув із моменту вчинення злочину або настання певних подій, пов'язаних із розслідуваним вбивством; б) тривалість вчинення певних дій: час перебування злочинців на місці злочину, проміжок часу, що минув із моменту смерті потерпілого, можливість людини долати певні відстані за конкретний відрізок часу; час, потрібний злочинцеві для руйнування, наприклад, перешкоди або злому замикаючого пристрою; в) час доби та пора року, що відповідає моменту вчинення вбивства; г) час виконання певної дії — виготовлення, наприклад, фіктивного документа або знаряддя вчинення злочину (вогнепальної зброї, кастетів, ножів тощо), складання підробленої квитанції, накладної тощо; д) час утворення слідів, їх виявлення, вилучення [358, с. 69].

Найважливішими джерелами відомостей про час вчинення вбивства є огляд місця події. Основними носіями інформації про час виступають: фізичні сліди, залишені злочинцем, потерпілим (сліди ніг, рук та ін.); різні предмети, що належали злочинцеві або потерпілому (одяг, взуття тощо); різноманітні виділення людського організму (сліди крові, слини, сперми та ін.) [337, с. 49–59; 394, с. 57]. У процесі огляду місця події, слідчий може сам припустити час вчинення злочину, але доцільніше використовувати допомогу знаючих осіб, фахівців і експертів.

Установлення часу вчинення злочину є передумовою правильного вибору техніко-криміналістичних засобів, методів і прийомів пошуку, виявлення, фіксації і вилучення слідів злочину [88, с. 60–62]. Фіксація часу може мати абсолютний характер. Абсолютний час виражається в датах, годинах, хвилинах, а відносний — це лише судження про послідовність настання якихось подій.

При огляді місця події фахівець допомагає слідчому встановити початок і закінчення злочинної події, приблизно судити про час, що минув із моменту вчинення злочину до його виявлення, одержати деякі орієнтовані відомості про часові моменти вчиненого злочинного діяння. Так, наприклад, при огляді місця події і трупа фахівець у галузі судової медицини разом зі слідчим може встановити тривалість перебування потерпілого в даному місці після одержання тілесних ушкоджень. Час настання смерті може бути встановлений шляхом визначення комах і їхніх останків, знайдених на скелетованому трупі та ін. При огляді трупа на місці його виявлення судовий медик за характером змін трупа у вигляді трупних явищ може визначити давність настання смерті потерпілого. Незважаючи на те, що ці відомості не є абсолютними, вони становлять для слідчого певну цінність; остаточні висновки про час настання смерті будуть зафіксовані у висновку судово-медичного експерта [172, с. 50–53].

У результаті дослідження на місці події різних слідів (ніг, рук людини, ушкоджень, предметів

на трупі) фахівець-криміналіст може одержати інформацію про давність вчинення вбивства. Інформацію про час вчинення злочину слідчий може одержати також і в результаті призначення, наприклад, криміналістичних експертиз: трасологічної, балістичної, судово-технічної експертизи документів, а також судово-ботанічної, судово-зоологічної, судової пожежно-технічної експертизи [285, с. 132].

Отже, час вчинення вбивства, як елемент обстановки вчинення злочину, має важливе значення: у теоретичному розумінні для криміналістичної характеристики злочинів і в практичному для методики розслідування різних видів умисних вбивств. Його встановлення в процесі розслідування злочинів уявляється можливим як самим слідчим, так і за допомогою використання спеціальних пізнань. Визначення часу вчинення злочину нерідко є основним джерелом, ключем до успішного розкриття і розслідування злочинів.

Злочин із криміналістичної точки зору характеризується також певними змінами матеріальної обстановки, у якій він готується, відбувається, а нерідко й приховується. На місці вчинення злочину (місці події) нерідко залишаються різного роду сліди, знаряддя злочину й інші предмети — німі свідки всього того, що відбувалося при підготовці, вчиненні і прихованні злочину. Це майбутні речові докази по розслідуваній провадженнях. Сліди злочину в ряді випадків несуть на собі різні документи — речові докази (підроблені рахунки, квитанції, наряди тощо) та інші письмові акти (фінансові, бухгалтерські, облікові, технологічні й інші документи), що свідчать, наприклад, про розрахунки за вчинення замовленого вбивства.

Сліди злочину мають важливе доказове значення, тому що вони є нерідко носіями інформації як про час і місце вчинення, так і про спосіб вчинення і приховання вбивства, про осіб, які так чи так причетні до вчиненого злочину. У криміналістиці використовуються класифікації слідів по різних підставах залежно від конкретних цілей [238, с. 116; 318, с. 24; 411, с. 67]. Незважаючи на різноманіття класифікацій слідів, вони можуть бути класифіковані залежно від слідоутворюючого об'єкта на: сліди людини; сліди тварини; сліди транспортних засобів; сліди знарядь вчинення злочину та ін.

Поряд зі слідами до речових факторів — елементів обстановки вчинення злочину належать різні об'єкти матеріального походження, які є носіями доказової інформації. Цими об'єктами можуть бути різні предмети, виявлені при огляді місця події і визнані учасниками речовими доказами. Визнання тих чи тих об'єктів носіями доказової інформації здебільшого залежить як від виду вчиненого злочину, так і від умов, за яких було вчинене те чи те протиправне діяння.

Місце злочину формують не тільки елементи навколишнього середовища, але й інші умови об'єктивної реальності, які склалися до й у момент злочину (незалежно або з волі його учасників), до них, наприклад, належать особливості поведінки деяких (непрямих) учасників злочину та інші фактори. При цьому до учасників досліджуваної події, особливості поведінки яких враховуються при з'ясуванні місця злочину (обстановки вчинення злочину), звичайно відносять пособників, які безпосередньо не посягають на відповідний об'єкт, а також особливості поведінки деяких свідків-очевидців у момент злочинного діяння.

Аналіз і узагальнення зазначених та інших даних про обстановку вчинення вбивства дозволяє визначити приблизний район, а іноді й конкретне місце проживання чи роботи злочинця або одержати уявлення про місце і час нового нападу. У цьому зв'язку вдається виділити місце можливої засідки, проведення активної оперативно-розшукової роботи тощо.

Елементи обстановки вчинення умисного вбивства залишають зовні різного роду власні сліди, що можуть бути встановлені при криміналістичному аналізі злочину й у процесі його розслідування. Виявлення і дослідження подібної інформації, особливо на початковому етапі розслідування, звичайно дозволяє зібрати суттєві відомості про події, що виникли до й у момент кримінальної ситуації. Найчастіше у подібного роду слідах містяться такі відомості: а) які з числа

виявлених умов і факторів безпосередньо передували вбивству, який був їх зміст і характер, подальші зміни; б) що в обстановці вчинення вбивства було спеціально підготовлено злочинцем, а що не залежало від нього; в) як положення, що в цілому сформувався до й у момент вчинення вбивства, було використано в злочинних цілях, зокрема при виборі способу вчинення злочину; г) що в даній обстановці сприяло і перешкоджало підготовці, вчиненню і прихованню слідів вбивства; д) що призвело до тих чи тих невідповідностей у способі і механізмі вчинення злочину; е) які фактори незвичайної властивості виявилися в сформованій ситуації і який вплив вони проваджували на подію злочину; ж) хто міг створити або скористатися ситуацією, що об'єктивно склалася, для вчинення вбивства [430, с. 35–39].

Тому інформація про обстановку вчинення вбивства є стрижневою в криміналістичній характеристиці, тому що вона містить відомості про інші її елементи і виступає як своєрідне систематизуюче начало у межах криміналістичної характеристики злочину. Нагадаємо, що найбільше поширеними основними елементами розглянутої обстановки вбивств є: місце вчинення злочину, час вчинення злочину та речові фактори (сліди злочину й інші об'єкти — носії доказової інформації про подію вчиненого злочину).

Ці елементи обстановки вчинення злочину є основними, тому що вони дають слідству значну кількість інформації про вбивство, що не завжди можна одержати з інших джерел. Тому при проведенні розслідування вбивств особливу увагу необхідно приділяти дослідженню обстановки вчинення злочину. Тільки в такому випадку і при використанні інших (техніко-криміналістичних, тактичних, методичних і оперативно-розшукових) заходів може бути забезпечено успіх у розслідуванні вбивств, затриманні і викритті злочинців.

3.5. ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ТА ПОТЕРПІЛОГО

Особистість злочинця як складна комплексна проблема вивчається кримінологією, кримінальним правом, судовою психологією, криміналістикою та іншими юридичними науками. Кожна наука виділяє окремі сторони і властивості особистості злочинця з позицій специфічних методів вивчення. Тому спостерігається або занадто узагальнений підхід до вирішення проблеми особистості, або в певних випадках досліджуються лише окремі властивості. Наприклад, кримінологічне вивчення особистості злочинця обмежується тими особистісними особливостями, які необхідні для використання з метою кримінальної профілактики, попередження злочинів.

Ряд особистісних рис злочинців залишається за межами кримінологічної характеристики. Це здебільшого «професійні» навички злочинців, наприклад, навички кишенькових злодіїв, шахраїв та інші. Ці навички виявляються у певних способах і прийомах вчинення злочину, залишають на місці злочину почерк злочинця. На місці вчинення злочину виявляються також і такі речові докази, що проливають світло й на інші особистісні якості злочинця: жорстокість, неуцтво й інші. Сукупність відомостей про ці типові особистісні особливості злочинця мають велике значення як для розшуку, так і для проведення окремих слідчих дій і повинна бути віднесена до криміналістичної характеристики злочинів [216, с. 423–476].

Своєрідність дослідження і підходу до вивчення цієї проблеми в криміналістиці полягає в тому, що, по-перше, дослідження мають комплексний характер з урахуванням досягнень у вивченні особистості злочинця інших наук, по-друге, повна криміналістична характеристика особистості злочинця покладена в основу тактики проведення окремих слідчих дій і розроблення головних положень методики розслідування окремих видів злочинів, сприяє своєчасному розкриттю, розслідуванню і попередженню злочинів.

Особа злочинця, будучи одним з основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, перебуває в закономірному зв'язку з іншими її елементами. Криміналістичний аспект у вивченні особистості злочинця охоплює широкий діапазон властивостей особистості. Це визначається як призначенням науки криміналістики в цілому, так і значенням даних про

особистість злочинця для вирішення її конкретних завдань і проблем. Наука криміналістика покликана всіляко сприяти пошуку, виявленню, фіксації, вилученню, дослідженню і використанню доказів із метою успішного розслідування, розкриття та попередження злочинів, що неможливо без збирання й аналізу різних тактів, слідів у широкому розумінні, що несуть ту чи ту інформацію про особистість злочинця. Виходячи з цих завдань, що вирішуються в криміналістиці з використанням відомостей про особа злочинця, чітко простежуються два напрямки в криміналістичному вивченні її.

Перший напрямок вирішує завдання розкриття злочину і містить сукупність дій слідчого та оперативних підрозділів по збиранню різних даних, що вказують на того, хто вчинив злочин. Завдання цього напрямку, першого етапу розслідування, буде виконано тоді, коли буде отримано відповідь на запитання: ким є той, хто вчинив злочин? Із цією метою ретельно відшукуються і досліджуються різні, найнезначніші ознаки, починаючи зі слідів пальців рук, ніг, зубів, крові, слини тощо і закінчуючи показаннями свідків про ознаки зовнішності, що дозволяють одержати інформацію про ті чи ті властивості особи злочинця, а потім за допомогою їх установити його тотожність.

Другий напрямок криміналістичного аспекту вивчення особи злочинця містить у собі вивчення особистості уже відомої, встановленої особи. Це вивчення повинне відповідати на запитання: який він, суб'єкт, якому пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину? [86, с. 64; 328, с. 30].

У юридичній літературі питанням вивчення особи злочинця приділяли увагу багато вчених, які присвятили цій проблемі спеціальні роботи [131, с. 132; 170, с. 107; 85, с. 64; 86, с. 64; 205, с. 53; 247, с. 76; 270, с. 78–96], а також опубліковані спеціальні збірники наукових праць із проблем особистості злочинця [256, с. 156; 257, с. 38; 258, с. 60; 259, с. 21; 260, с. 56].

Разом із тим переважну більшість цих досліджень присвячено вивченню особи злочинця в кримінально-правовому, психологічному або кримінологічному аспекті. Питанням криміналістичного вивчення особи злочинця приділено мало уваги.

У дослідженнях, присвячених вивченню криміналістичного аспекту особи злочинця, автори, наприклад, вважають, що найбільше місце в цьому аспекті вивчення особи злочинця посідає використання відомостей про особу як для розроблення і застосування найбільш дієвих тактичних прийомів проведення окремих слідчих дій, так і для розроблення методичних рекомендацій із розслідування окремих видів злочинів [86, с. 64; 205, с. 53].

З криміналістичної точки зору про особу невстановленого злочинця в ході розслідування мають бути вивчені такі дані: 1) фізичні властивості, що відбилися в матеріальній обстановці у вигляді слідів та у свідомості людей (стать, зріст, група крові, особливі прикмети, особливості побудови шкірних візерунків тощо); 2) дані про професійні навички й уміння, що лежать в основі способу вчинення і приховання злочину.

З приводу встановлення особи, що вчинила умисне вбивство, треба зазначити про те, що фізичні властивості людини поділяються на два види:

а) зовнішні, або анатомічні, що характеризують будову тіла взагалі і його частин зокрема — голови, обличчя, тулуба, кінцівок, зубів, губ, волосся, шкірних покривів долонних поверхонь, підшов ніг;

б) фізіологічні, характеристики побудови тканин, органів, різних виділень людського організму в процесі його фізіологічної діяльності. На основі внутрішньої структури встановлюють групову приналежність крові, відокремлених часток тканини, різних виділень (сперма, сеча, піт, жир).

Отже, зовнішня і внутрішня організація будови тіла людини як відображуваного (слідоутворюючого) об'єкта в процесі ототожнення є джерелом інформації про ознаки зовнішньої будови

і внутрішніх її властивостей. При механічній взаємодії тіла людини з матеріальними предметами відбувається елементарне відображення, тобто копіювання зовнішніх ознак людини як слідоутворюючого об'єкта або його частин на іншому — слідоприймаючому. Так утворюються сліди рук, ніг, зубів, губ і інших частин тіла людини [338, с. 32–33].

У процесі вчинення злочину в навколишній обстановці й у свідомості людей відображаються властивості людини, яка вчинила конкретне протиправне діяння, і, як свідчить судово-слідча практика, характер злочину перебуває у зв'язку з особливостями особи злочинця (стать, вік, психічні властивості, спеціальність, освіта, навички й уміння, досвід вчинення злочинів).

Найчастіше початкові відомості про особу злочинця можна одержати в результаті огляду місця події. Ці відомості, джерелом одержання яких є огляд місця події, ми умовно розділили на п'ять груп: 1) відомості про фізичні сліди, залишені злочинцем (пальців рук, ніг, сліди зубів тощо); 2) відомості про фізіологічні сліди (фізіологічні виділення організму людини: сліди крові, слини, сперми тощо); 3) відомості про одяг та інші залишені злочинцем предмети; 4) відомості про дії злочинця на місці злочину; 5) відомості про психологічні якості особистості (за даними огляду можна судити про те, у якому стані злочинець вчинив ті чи ті дії: спокійно або в стані нервозності, поспішності, злостивості тощо) [271, с. 204–210].

По слідах, виявлених на місці події (доріжці слідів ніг людини, слідах ніг людини, слідах рук тощо), можна встановити стать, вік, ріст, окремі анатомічні і патологічні ознаки, а також професійні ознаки невідомого злочинця [400, с. 34]. За допомогою судово-медичної експертизи можна одержати наступні діагностичні дані про особистість злочинця: а) можливі відомості про стать; б) наявність професійних навичок і умінь (наприклад, уміле розчленовування трупа); в) вік обвинуваченого у випадку, коли ця обставина має суттєве значення, але документи, що підтверджують вік, відсутні; г) кількість злочинців, які брали участь у вчиненні злочину; д) дані про фізичну силу злочинця (здатність вчинити певні дії, підняти важку річ, перенести її на певну відстань та ін.) [368, с. 120–166].

Відомості про особу злочинця можуть бути отримані і за допомогою дослідження мікрочастинок: вчення властивостей мікрооб'єктів сприяє встановленню зовнішніх рис статі (мікрочастинки волосся, нігтів, мікросліди виділень, шматочки плівок манікюрного лаку, мікросліди губної помади, пудри, волокна тканин тощо). Мікрочастинки можуть інформувати слідчого про навички і професійні ознаки осіб, втягнених у сферу злочину (частки тютюну, гашишу, коноплі, попелу тощо). На професійну діяльність, рід занять осіб можуть указати різні металеві і дерев'яні частки (обпилювання, стружка тощо), мікрозабруднення (фарба, мастильні матеріали тощо), частки олії та жиру, ґрунту.

Експертне дослідження навіть одиничної частки дає можливість установити особистість людини (наприклад, визначення походження мікрочастинок нігтя від конкретної особи) [79, с. 153]. У такий спосіб зазначені вище відомості про особистість злочинця можна одержати на початковому етапі розслідування конкретної кримінальне провадження — у результаті дослідження обстановки вчинення злочину.

У цьому зв'язку доцільно розглядати структуру особи як сукупність соціальних, психологічних і фізичних властивостей. Різним властивостям особистості належить неоднакова роль у злочинній поведінці. Так, наприклад, навички й уміння можуть суттєво впливати на вибір того чи того об'єкта (предмета) злочинного посягання, того чи того способу вчинення і приховання злочину. Аналіз розкритих кримінальних проваджень про умисні вбивства дав нам можливість схематично згрупувати особу вбивці по різних категоріях (див. схема № 5 характеристика осіб, що вчиняють умисні вбивства).

Насамперед це особи обох статей, дорослі і неповнолітні, різних вікових категорій від 14 до і понад 70 років. У зв'язку з тим, що по всіх кримінальних провадженнях про вбивства про-

водилися судово-психіатричні експертизи, нам удалося встановити, що фактично всі особи, затримані за вчинення умисного вбивства, в тій чи тій формі мали відхилення в психіці, тільки одна частина мала приховані психічні аномалії (84%), а інша частина їх мала в різних яскраво виражених формах психічного розладу (16%). Причому обидві ці категорії як перебували на обліку в психіатричних клініках (21%), так і раніше на обліках у зазначених установах не були (79%).

Характерним для зазначених груп було те, що в переважній своїй більшості ці особи мали кримінальне минуле (71%), загальні і спеціальні рецидиви (54%). Причому умисні вбивства поодиночі (16%) вчиняли особи, які мають явні психічні відхилення, а для осіб протилежної категорії стійко характерними були заходи по підготовці, вчиненню і прихованню вбивства (84%) і майже завжди такі вбивства відбувалися в складі групи (76%). Відзначимо, що значної диспропорції між особами, які живуть у містах і сільській місцевості, не спостерігалось. Інша провадження — непрацюючі (52%), не навчаються (26%), мають низький рівень освіти (7%) — таких при дослідженні виявилася переважна більшість. Виняток склали лише засуджені за вчинення вбивств на замовлення, де зазначені показники були відмінними від наведених вище.

На другому етапі криміналістичного вивчення особи злочинця (після його встановлення) можна одержати більш достовірну і повну інформацію про неї. З криміналістичної точки зору, як нам уявляється, найбільший інтерес про особистість злочинця на цьому етапі будуть становити такі питання:

- встановлення «професійної» кваліфікації злочинців;
- встановлення індивідуальних (конкретних) ознак особи (окремі з них можуть свідчити про стійку злочинну установку, наприклад, наявність на тілі у певних місцях певного виду і змісту татуювань).

Після встановлення особи злочинця її вивчення буде спрямовано на визначення соціально-демографічних ознак (стать, вік, освіта, місце проживання, місце роботи тощо). Цим ознакам у юридичній літературі приділено досить уваги, тому на їх розгляді ми не будемо зупинятися. Слід тільки зауважити, що в теперішній час, наприклад, у кримінології накопичено достатньо потрібних для криміналістики даних про особистість злочинців, які вчиняють різні види злочинів. Багато з них у рамках криміналістичних вчень про формування злочинних навичок, способи вчинення злочину можуть бути включені в криміналістичну характеристику злочинів [253, с. 61–63].

Найбільш цікавими ознаками особи злочинця є їх «професійна» кваліфікація. Як провадженнядливо відзначають ті автори, які займалися дослідженням «професійної» кваліфікації злочинців, для пізнання особливостей професійної злочинної діяльності недостатньо лише зовнішніх показників, що характеризують кількість злочинів, місце, час, спосіб і знаряддя їх вчинення. Необхідна своєрідна характеристика злочинної поведінки, що відображає ступінь підготовки суб'єкта до виконання певних дій, емоційний і психічний його стан, специфікацію прийомів вчинення злочинів, співвідношення активності злочинної діяльності і кваліфікації суб'єкта й інші.

Усі ці дані слідчий може одержати як у процесі початкових слідчих дій (найчастіше в процесі огляду місця події), так і в процесі допиту, а нерідко й у результаті проведення оперативно-розшукових заходів.

Виходячи із завдань нашого дослідження нами було зроблену спробу класифікації і криміналістичного аналізу особи потерпілого по провадженнях про умисні вбивства, проте намагання провести чіткі межі, що визначають форму дослідження особистості потерпілого, до позитивних результатів не призвели. Уявляється, що відповідно до множинності видів умисних вбивств, виходячи з кримінально-правової і криміналістичної характеристик, скласти портрет потер-

пілого, що читається виразно, було б провадженням вкрай складною з кількох причин:

1) потерпілі по провадженнях про умисні вбивства не завжди, виходячи зі своїх поведінкових характеристик і способу життя, можуть бути об'єктом злочинного посягання (вбивство на замовлення, вбивство вагітної жінки, двох і більше осіб тощо);

2) злочинець при вчиненні злочину переслідує іншу мету, що виключає вбивство, жертва не є об'єктом цільового напрямку на позбавлення життя і за своєю поведінкою та соціальним статусом не виділяється із загальної маси собі подібних (маніакальні вбивства, вчинені на сексуальному ґрунті, невмісне вбивство, вбивство при вчиненні інших злочинів тощо);

3) портретні характеристики особи потерпілого і злочинця найчастіше збігаються, виходячи з їхніх поведінкових особливостей у житті і соціальній установці (маргінальні групи громадян, повії, особи, які ведуть бродячий спосіб життя, вбивства, вчинені на побутовому ґрунті).

Зазначені обставини не дали нам можливості виділення абсолютних категорій, по яких ми досліджували б, а найголовніше виділили ті вихідні дані, які сприяли швидкому і повному розкриттю злочину та встановленню злочинця. Однак спроби уявлення структури жертв вбивства схематично ми спробували здійснити в такий спосіб (див.схема № 6 характеристика жертв умисних вбивств).

Незважаючи на примітивність даної схеми, можна побачити, що жертвами вбивств ставали особи обох статей, чоловіки (72%), жінки (24%), неповнолітні (3%), діти (1%), люди працездатного (96%) і пенсійного віку (4%), непрацюючі (28%), працюючі, у т.ч. займають певне посадове становище (72%). Взаємозв'язок між жертвою і злочинцем простежувався лише по певних видах злочинів, таких як вбивства, приховані інсценуванням, дітовбивства, вбивства з розчленуванням трупа. По інших досліджуваних злочинах взаємозв'язок жертви і злочинця встановити не було можливості або було вкрай складно.

Тому в подальшому ми спробуємо дати характеристику особи потерпілих, виходячи з особливостей розкриття та розслідування досліджуваних видів умисних вбивств.

ГЛАВА 4. ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

4.1. ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ.

Проблемам використання спеціальних знань при розкритті і розслідуванні злочинів у криміналістиці приділялася велика увага. Можна вважати, що це питання вивчено достатньою мірою. Багато вчених, наприклад В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько та інші у цій частині схильні до думки, що в кримінально-процесуальній діяльності спеціальні знання застосовуються у двох формах: використання спеціальних знань у ході окремих слідчих дій і в рамках проведення експертизи. При цьому до спеціальних знань вони зараховують будь-які знання й уміння об'єктивного характеру, отримані в результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи [206, с. 162].

В. О. Образцов набагато ширше трактує поняття спеціальних знань, визначаючи їх як допомогу знаючих осіб при вирішенні питань, що перебувають у їхній компетенції [293, с. 354]. З даною думкою, здається, необхідно погодитися, конкретизувавши, що як осіб, які володіють спеціальними знаннями, можуть залучатися суб'єкти, що володіють спеціальними знаннями не тільки в галузі юриспруденції, але й у галузі інших напрямків життєдіяльності людини. Такі знання можуть мати педагоги (допит неповнолітнього), перекладачі іноземних мов та мов міміки і жестів та ін.

Однак необхідно відзначити, що між особами, які володіють спеціальними знаннями, і експертами існує, іноді, різниця в процесуальному характері використання їхніх знань. Експерт — особа, яка у силу своїх специфічних знань і процесуального положення зобов'язана дати висновок по призначуваній експертизі. При цьому експерт завжди попереджується про кримінальну відповідальність за неправомірну експертизу і його висновки по дослідженнях служать джерелами доказів.

У випадках, коли необхідно вдатися до допомоги знаючих осіб, які мають спеціальні знання, наприклад, у мистецтві, сфері обслуговування і виробництва, культури, оборони тощо, їхні висновки і рекомендації можуть мати орієнтуєчий характер (наприклад, у рамках опертивно-розшукової діяльності — (далі ОРД) при проведенні пошукових заходів), звичайно якщо зазначені особи не залучені як фахівці по кримінальній провадженнях. Причому в обох випадках можливий допит фахівця й експерта, для більш повної і розгорнутої характеристики досліджуваної обставини.

Другою формою використання спеціальних знань знаючих осіб є судова експертиза. Згідно зі ст. 242–245 КПК експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні розслідування в провадженнях необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання. На відміну від участі фахівця проведення експертизи характеризується тим, що особа, яка володіє певними знаннями, з дотриманням особливого процесуального порядку здійснює дослідження і дає висновок, що служить самостійним джерелом доказів. Результатом експертизи є висновок експерта про факти, що не є очевидними, у той час як допомога фахівця призводить до виявлення в процесі слідчої дії фактів, доступних загальному безпосередньому сприйняттю.

Кримінально-процесуальний закон передбачає обов'язкове проведення експертизи (ст. 242 КПК):

- 1) для встановлення причин смерті;
- 2) для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;
- 3) для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності в провадженнях даних, що викликають сумнів щодо його осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК.

Поняття судової експертизи обумовлюється її значенням змістом, метою і завданнями, що вона вирішує.

Поняття судової експертизи розкриває ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до якої судова експертиза — це дослідження експертом на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини провадження, яка є у провадженні органів дізнання, досудового розслідування або суду.

З наведеного законодавцем визначення ми бачимо, що суб'єктом проведення експертного дослідження є експерт — особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, якій по постанові слідчих органів, судді або за визначенням суду доручено провести експертизу і дати по її результатах висновок.

Експертом може бути призначена особа, яка має необхідні знання для подання висновку по досліджених питаннях, незалежно від того, чи працює вона в спеціальній експертній установі і є професійним експертом або не працює в такій установі і проведення експертиз не входить у коло її службових обов'язків. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про судову експертизу» Міністерство юстиції України веде Реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур і громадян.

У науці ще існують різні точки зору на визначення поняття судової експертизи. Р. С. Белкін дає таке визначення судової експертизи: «Експертиза — процесуальна дія, що полягає у провадженні з доручення слідчого (оперативних підрозділів) або суду досліджень різних об'єктів відповідними фахівцями в галузі науки, техніки, ремесла, і подання на підставі цих досліджень висновків по спеціальних питаннях у встановленій законом формі» [217, с. 322].

І. Ф. Крилов визначає експертизу не просто як процесуальну дію, процес дослідження різних об'єктів фахівцями, які володіють спеціальними пізнаннями в галузі науки, техніки або ремесла, але як форму застосування спеціальних знань. Раніше ми відзначали, що спеціальні знання в кримінальному процесі можуть бути використані й у такій формі, як залучення фахівця до участі в слідчій дії [240, с. 395].

Розходження між цими двома формами полягає, насамперед у характері встановлених за їх допомогою фактів. При провадженні слідчих дій (огляду, обшуку тощо) такими фактами є безпосередні результати застосування фахівцем науково-технічних методів і засобів. При експертизі результати дослідження, як правило, не є очевидними і вимагають наукового пояснення, оцінки особою, яка робить експертизу. Тому характерною рисою застосування спеціальних знань у формі експертизи є одержання фактичних даних на основі наукового тлумачення результатів досліджень.

Крім того, ці дві форми застосування спеціальних знань розрізняються:

- 1) по обов'язках суб'єктів: висновки фахівця використовується лише в оперативних цілях, доказового значення не мають, а обов'язок експерта — подання висновку;
- 2) за формою процесуальної фіксації: висновки фахівця фіксуються в протоколі слідчої дії, а висновки експерта в самостійному процесуальному документі — висновку експерта, яке є

самостійним джерелом доказів;

3) за порядком появи в кримінальному процесі: фахівець запрошується слідчим в усній формі, а експерт — після винесення спеціальної постанови про призначення експертизи.

У той же час слід зауважити, що окремі сучасні автори визначають більш широке коло форм застосування спеціальних пізнань при розслідуванні злочинів. Відповідно до їхніх позицій, спеціальні пізнання можуть застосовуватися: а) безпосередньо слідчим і судом, що здійснюють розслідування і розгляд кримінальне провадження; б) шляхом одержання довідок і консультацій у знайомих осіб; в) шляхом залучення фахівців для участі в слідчих діях; г) шляхом ревізії; д) шляхом експертизи [241, с. 376].

Деякі автори визначають провадження експертизи як процесуальну дію, що полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого (суду) речових доказів і інших матеріалів із метою встановлення фактичних даних і обставин, що мають значення для правильного вирішення провадження [411, с. 7].

На відміну від визначення поняття експертизи, даного Р. С. Белкіним, тут не згадується про застосування спеціальних пізнань, однак у даному визначенні фігурує слово «експерт», що саме по собі передбачає особу, яка володіє спеціальними пізнаннями в якій-небудь галузі науки, техніки, виробництва або ремесла.

Також автори даного навчального посібника визначають поняття предмета й обсягу експертизи, а саме:

1) предмет експертизи визначається питаннями, поставленими слідчим або судом. Це означає, що предметом кожного виду судової експертизи є факти, які можна установити за допомогою спеціальних знань у конкретній галузі науки, техніки;

2) об'єкти експертизи — матеріальні носії доказової інформації, зібрані і надані експертові слідчим або судом та одержання доказів, що є джерелом, (висновок експерта) у результаті використання спеціальних знань.

Тему предмета й об'єкта експертизи, хоча і конкретного виду (криміналістичної експертизи), докладно аналізує Р. С. Белкін, який указує, що «поняття предмета й об'єкта експертизи взагалі і криміналістичної експертизи зокрема становлять інтерес як із погляду характеристики компетенції і можливостей даного виду або різновиду судової експертизи, так і з точки зору ефективності і правильності використання спеціальних пізнань у судово-слідчій практиці...» [63, с. 63].

Р. С. Белкін підтримує запропоноване О. Р. Шляховим визначення предмета експертизи, зокрема те, що предмет науки і предмет заснованої на ній експертизи — поняття різних рівнів. Тобто предмет науки — певна група об'єктивних закономірностей дійсності, предмет же експертизи — це ті обставини, які можна установити за допомогою результатів пізнання наукою свого предмета.

Також Р. С. Белкін вважає, що об'єктами судової експертизи можуть бути матеріальні об'єкти і процеси. До першого він зараховує предмети (речові докази, зразки і їх комплекси), документи, людей, тварин, трупи, транспортні засоби. Крім того, вказаний автор виділяє родовий і конкретний об'єкт судової експертизи.

Зазначені обставини і думки авторитетних учених, які розглядають питання про поняття судової експертизи, її предмет та об'єкт, дозволили нам сформулювати певне розуміння сутності даного питання, у результаті чого ми дійшли висновку, що судова експертиза — це процесуальна дія експерта, що полягає в дослідженні за дорученням слідчого (оперативних підрозділів) або суду різних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінальне провадження із застосуванням спеціальних знань у певній галузі науки, техніки, іншій сфері людської діяльності і подання на основі цих досліджень висновків по спеціальних питаннях у встановленій законом формі.

4.2. ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ.

Говорячи про видову класифікацію судових експертиз, хотілося б відзначити, що крім процесуального й організаційного розподілу експертиз на первинні, повторні, основні, додаткові, комісійні і комплексні, вони можуть бути розділені по видах, що, у свою чергу, залежно від об'єкта і завдання дослідження мають свої підвиди.

Що ж стосується судових експертиз, призначуваних по провадженнях про умисні вбивства, то можна виділити наступні основні види таких експертиз і їхні підвиди:

1. Судово-медична експертиза, відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я:

- а) експертиза трупа проводиться з метою встановлення причини смерті й обставин, що її супроводжували, локалізації і механізму утворення ушкоджень, послідовності заподіяння тілесних ушкоджень, часу настання смерті тощо;
- б) експертиза речових доказів — виділень (крові, слини, сперми), а також залишків тканин, умісту шлунка тощо — з метою встановлення їх походження, визначення групових факторів; експертиза волосся, нігтів, зубів тощо [8].

2. Судово-психіатрична експертиза, відповідно до зазначеного закону, а також до Закону України «Про психіатричну допомогу», проводиться з метою дослідження психічного стану людини в момент вчинення злочину й у період розслідування або розгляду провадження в суді для вирішення основного питання про осудність або неосудність злочинця, крім випадків проведення судово-психіатричної експертизи посмертно [15].

3. Криміналістична експертиза відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерством юстиції України [18]:

а) трасологічна — установлює: тотожність людини по залишених нею відбитках пальців, слідах її зубів та інших частин тіла; тотожність взуття слідам на ґрунті, підлозі; тотожність знарядь і інструментів по залишених ними слідах (удару, розрізу, розпилу тощо). Трасологічне дослідження дозволяє встановлювати також і напрямок впливу.

б) судово-балістична експертиза — встановлює:

- чи з даної зброї вистріляна дана куля, викинута гільза;
- чи є даний предмет вогнепальною зброєю, з якої відстані і з якої точки вчинено даний постріл тощо;

в) криміналістична експертиза з метою встановлення особистості по зовнішніх ознаках — дозволяє по ознаках зовнішності людини (будова тіла, фігура, зріст і її окремі частини, голова, обличчя, шия, плечі тощо), ознаках, що характеризують стать, вік, функціональні ознаки (мовлення, голос, хода тощо) ідентифікувати людину;

г) експертиза матеріалів і речовин.

Як показує практика, перераховані вище експертизи найчастіше зустрічаються при розслідуванні кримінальних проваджень про вбивства.

Раніше ми відзначали, що експертизу як самостійну форму застосування спеціальних пізнань характеризує сукупність ознак:

- а) особлива процесуальна форма дослідження;
- б) істотність встановлюваної обставини для провадження;
- в) провадження досліджень компетентними фахівцями;
- г) подання ними висновків і формулювання висновку.

Проведення експертизи передбачає низку дій і рішень слідчого і суду.

До них належать: ухвалення рішення про провадження експертизи, вибір експертної установи й експерта, підбір об'єктів дослідження і порівняльних матеріалів, контакт експерта і слідчого

в процесі провадження експертизи, оцінка наукової вірогідності і доказового значення виконаної експертизи [236, с. 377].

Дійшовши висновку про необхідність провадження експертизи, слідчий повинен правильно визначити момент її призначення. При цьому треба мати на увазі, що: а) з постановою про призначення експертизи і з висновком експерта повинен бути ознайомлений обвинувачений, якщо він є в кримінальній провадженні; б) одержання необхідних для експертизи об'єктів, документів і матеріалів може потребувати самостійних слідчих дій; в) перевірка й оцінка висновку експерта також можуть бути пов'язані з виконанням додаткових слідчих дій.

Важливе значення в процесі підготовки має вибір експертної установи або експерта, якому доручається дослідження. Про компетентність майбутнього експерта можна судити за даними про загальну і спеціальну освіту, стаж науково-дослідної роботи і роботи зі спеціальності, наявності наукових праць, відзивами і характеристиками його експертної діяльності та іншими даними [219, с. 324].

Вибір експертної установи здійснюється з урахуванням характеру питань, що підлягають вирішенню, і об'єктів дослідження.

Суттєве значення також має визначення об'єктів, завдань і обсягу дослідження. Визначаючи об'єкти і завдання дослідження та формулюючи питання перед експертизою, слідчий і суд повинні керуватися наступними вимогами:

1. З'ясування сутності обставини, що підлягає встановленню в провадженні.
2. Ознайомленням з науковими можливостями і методами встановлення обставини, що підлягає встановленню.
3. Чітким визначенням компетенції експертів і зв'язки їхніх висновків з іншими засобами встановлення суттєвої в провадженні обставини.
4. Необхідністю правильного в спеціально-науковому, логічному, граматичному відношенні формулюванні питань перед експертизою, оскільки науково обґрунтована постановка питань — найважливіша умова успішного проведення експертизи [219, с. 324].

Експерт має право (ст. 69 КПК) знайомитися з матеріалами провадження, що стосуються предмета експертизи. Крім досліджуваних об'єктів і порівняльних матеріалів експертам подаються відомості, необхідні для оцінки виявлених при спеціальному дослідженні ознак, на підставі яких вони дають свій висновок.

Для провадження порівняльних ідентифікаційних досліджень крім речових доказів — слідів шуканих осіб або предметів, вилучених із місця злочину, необхідні зразки — відображення властивостей об'єктів, що перевіряються.

Незалежно від форми відображення ідентифікаційних властивостей у зразках (відбитки, частини або частки об'єкта, що перевіряється) останні повинні відповідати таким вимогам: 1) безсумнівності походження; 2) репрезентативності; 3) порівнянності.

Безсумнівність походження означає точне встановлення в процесі розслідування того, від якої особи або предмета отримані відбитки, зразки крові, волосся тощо. Походження зразка від конкретного, точно встановленого слідством об'єкта має бути завірено слідчим або судом.

Під репрезентативністю (показністю) зразків розуміється достатне по кількості і якості відображення специфічних загальних і конкретних властивостей ідентифікованого об'єкта.

Зміст вимоги порівнянності полягає в усуненні розходжень порівнюваних відображень (слідів і зразків), не обумовлених дійсним розходженням властивостей ідентифікованих об'єктів.

Особливої уваги заслуговує підготовча робота з встановлення фактів, що повинні використовуватися експертом як вихідні дані. Вона характерна для випадків, коли за допомогою експертизи досліджуються не речові докази, а обставини провадження. Слідчий шляхом слідчих дій повинен довести факти, що мають значення для експертизи і для провадження, встановлення

яких не вимагає застосування спеціальних пізнань.

Велике значення має правильне складання постанови про призначення експертизи. Вона складається з трьох частин: вступної, описової і резолютивної. У даній постанові, крім даних, зазначених у ст. 244 КПК, указуються підстави для проведення експертизи, прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається провести експертизу, питання, по яких експерт повинен дати висновок, об'єкти, що мають бути досліджені, а також перераховуються матеріали, що представляються експерту для ознайомлення.

4.3. ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ВИСНОВКІВ ЕКСПЕРТА ТА ПРИЗНАЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.

Вказівки на проведення комплексних експертиз ми можемо знайти у підзаконних актах, наприклад Міністерства юстиції. Так науково-методичні рекомендації з питань підготовки та проведення судових експертиз у розділі до психологічних експертиз вказують, що такі експертизи проводяться як частина комплексних експертних досліджень [365, с. 8].

Інші автори, також не даючи чіткого визначення поняття комплексної експертизи, визначають її як різновид комісійної експертизи, указуючи, що остання може бути однопредметною (у її проведенні беруть участь експерти однієї спеціальності) і багатопредметною, комплексною (дослідження проводять експерти різних спеціальностей) [417, с. 8]. При цьому ці автори відзначають, що поняття комплексної експертизи як процесуальних засобів одержання доказів і комплексного дослідження не рівнозначне: комплексна експертиза завжди буде комплексним дослідженням, але комплексне дослідження може бути комплексною експертизою тільки при виконанні його декількома фахівцями різних спеціальностей. Якщо ж експерт має знання в декількох галузях, то проведене ним комплексне дослідження не стає комплексною експертизою через непотрібність спеціального процесуального врегулювання його діяльності – цілком достатніми є встановлені для звичайної експертизи гарантії вірогідності висновків експерта.

В.І. Шиканов у роботі “Комплексна експертиза при розслідуванні вбивств” [410, с. 87] стверджує, що комплексна експертиза – насамперед поняття процесуальне. Це самостійний вид судової експертизи, процесуальна форма складного за своєю структурою дослідження, при якому окремі, відносно самостійні дослідження, здійснювані представниками різних галузей знань, перебувають між собою в органічному зв'язку. Оскільки провадження комплексної експертизи в кожному випадку обумовлене питаннями, що вимагають застосування різних знань, які є надбанням двох або більше наук, відповідні фахівці проводять необхідні дослідження спільно. Говорячи про регламентацію провадження комплексної експертизи, слід зауважити, що чинний КПК, як уже указувалося вище, про комплексну експертизу взагалі не згадує, по суті, слідчий (суд), призначаючи комплексну експертизу, або керівник експертної установи, приймаючи таке рішення, керується лише згадуванням про неї в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР № 1 від 16 березня 1971 р. “Про судову експертизу по кримінальних провадженнях”, у якій говориться, що можливі випадки, “коли встановлення тієї чи тієї обставини неможливе шляхом проведення окремих експертиз, або це виходить за межі компетенції одного експерта або комісії експертів”. У цих випадках допускається проведення досліджень декількома фахівцями на основі рівних спеціальних пізнань.

Розширення можливостей судової експертизи прямо пов'язано з підвищенням ефективності комплексного дослідження об'єктів експертизи. Насущні потреби експертної практики настійно вимагають законодавчого вирішення таких питань:

- 1) обсяг компетенції в суміжних галузях знання експертів, які беруть участь у провадженні комплексної експертизи;
- 2) порядок формування висновків учасників комплексної експертизи;
- 3) порядок провадження міжвідомчих комплексних експертиз, визначення в цьому ви-

падку провідної судово-експертної установи (підрозділу);

4) правовий статус провідного експерта як організатора і керівника діяльністю комісії експертів, визначення його функцій, прав і обов'язків.

Крім зазначених, є й інші питання, що постають у практиці провадження комплексних експертиз, котрі вимагають свого процесуального вирішення [67, с.116-117]. Проведення комплексної експертизи при розслідуванні вбивств у ряді випадків належить до числа початкових слідчих дій. Оцінка висновку комплексної експертизи, вчасно призначеної і проведеної, дозволяє вже в початковій стадії розслідування вбивства одержати досить цінну інформацію про обставини вчиненого злочину. Цінність цієї інформації обумовлена низкою причин. По-перше, на початку розслідування вбивства слідчий найчастіше не має певних даних, необхідних для перевірки версій. Висновок комплексної експертизи певною мірою заповнює цю прогалину. По-друге, деякі з обставин, установлених комплексною експертизою, не можуть бути з'ясовані іншими шляхами. По-третє, проведення комплексної експертизи, у порівнянні з роздільними і послідовними експертизами, за інших рівних умов дозволяє скоротити час дослідження, що сприяє більш оперативному розслідуванню злочинів.

При розслідуванні вбивств найчастіше проводяться комплексні методико-криміналістичні експертизи, що включають у себе медико-балістичні і медико-трасологічні. Теоретичні і практичні питання призначення і провадження комплексної експертизи, зокрема, уперше медико-трасологічні експертизи слідів колючо-ріжучих знарядь на тілі людини, розроблені М.М. Шульгою [418, с.17]. Також можливі хіміко-біологічні, хіміко-фізичні, медико-хімічні і деякі інші сполучення видів експертиз для вирішення багатьох питань, що постають при розслідуванні вбивств.

Найважливішою умовою успішного провадження комплексної експертизи є якісна і своєчасна підготовка об'єктів дослідження. Ці об'єкти повинні бути зібрані в ході огляду місця події і при провадженні інших початкових слідчих дій. При цьому варто забезпечити надання об'єктів, придатних саме для комплексного, а не роздільного дослідження. Наприклад, як відзначає І.М. Зельдес, у випадку вбивства з вогнепальної зброї не слід робити зіскрібків із країв ушкодження, не можна шукати ран із прилягаючими шматочками тканини і вирізувати ушкодження з мішені. Одяг з усіма наявними на ньому дефектами і слідами вогнестрільних ушкоджень подається експертам і досліджується комплексною медико-балістичною експертизою одночасно з вивченням поранень на трупі.

Тільки так можна обґрунтовано диференціювати вхідний і вихідний отвір і достатньо точно установити дистанцію пострілу. А саме це має першорядне значення для встановлення обставин розслідуваного вбивства [165, с. 90].

Вищеперераховані рекомендації повною мірою стосуються й випадків розслідування вбивств, скоєних механічними засобами (колючо-ріжучими, рублячими, тупими та ін.). Збереження можливості вивчення різних властивостей об'єкта, що можуть незабаром зникнути, видозмінитися й у такий спосіб утруднити або взагалі виключити провадження експертизи є важливою умовою підготовки об'єктів для комплексної експертизи.

Коли є підстави думати, що вбивство вчинене з використанням паливно-мастильних матеріалів або ж на місці вбивства виявляються харчові продукти, тютюнові вироби, різні біологічні об'єкти і т.п., комплексна експертиза призначається негайно на підставі огляду. Завдання комплексної експертизи визначаються питаннями, сформульованими в постанові. Від правильної постановки питань залежить характер і обсяг експертизи, своєчасне використання того чи того сполучення спеціальних пізнань.

Найчастіше при розслідуванні вбивств перед комплексною експертизою ставляться завдання:

- 1) визначити механізм утворення ушкоджень;
 - 2) установити характеристики або ідентифікувати знаряддя, що заподіяло ушкодження, реконструювати взаємоположення нападника і потерпілого;
 - 3) визначити дистанцію і напрямок пострілу;
 - 4) ототожнити ділянку місцевості слідами ґрунту тощо
- Комплексні експертизи при розслідуванні вбивств, як правило, проводяться в спеціалізованих експертних установах.

Тому, виносячи постанову про призначення експертизи, слід визначити і правильно іменувати ту установу, якій доручається проведення експертизи. У випадку, коли провадження комплексної експертизи доручають відповідно двом або більше установам, керівники яких виділяють у комісію своїх представників, то до кожної з цих установ необхідно направити по примірнику постанови про призначення експертизи, а досліджувані об'єкти і матеріали вислати за однією з названих адрес, зробивши відповідну оцінку в постанові.

Оцінка висновку комплексної експертизи при розслідуванні вбивств більш складна, ніж оцінка висновку іншої експертизи. Зумовлено це тим, що комплексна експертиза, по-перше, ґрунтується на ряді досліджень, у зв'язку з чим доводиться аналізувати значно більшу кількість даних. По-друге, комплексна експертиза провадиться декількома фахівцями, тому оцінюється діяльність кожного з них окремо і всієї комісії в цілому.

Серйозну увагу при оцінці комплексної експертизи слід звертати на дотримання кожним експертом принципу індивідуальної відповідальності за поданий висновок. У зв'язку з цим необхідно чітко визначити конкретну і загальну компетенцію членів комплексної комісії експертів, переконатися, що проведені дослідження ґрунтуються на їхніх спеціальних пізнаннях, а комплекс застосовуваних методів необхідний і достатній для вирішення поставлених питань.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

На основі узагальнення сучасного стану наукових розробок проблеми розслідування умисних вбивств, сформульована авторська концепція вирішення основних теоретичних і практичних проблем побудови видової й окремих методик розслідування різних видів умисних вбивств. Принципово важливими результатами дослідження теоретичних основ розслідування умисних вбивств є:

- визначення криміналістичного змісту професійної діяльності з розслідування умисних вбивств із видокремленням у його структурі оперативно-розшукового та кримінально-процесуального аспектів, а також пропозиція — з метою оптимізації досудового розслідування, наділити слідчого повноваженнями в межах конкретної кримінальне провадження проводити й керувати оперативно-пошуковою діяльністю;
- виділення основних ознак, що використовуються як підстави для класифікації умисних вбивств, які можливо умовно розділити на дві групи — скоєних за умов очевидності та за умов неочевидності;
- уточнення загальних принципів та організаційно-тактичних задач розслідування умисних вбивств;
- формування концептуальних положень розробки видової методики розслідування умисних вбивств, визначення її структури та змісту;
- подальший розвиток концепції криміналістичної характеристики умисних вбивств як системи відомостей про елементи злочинної діяльності, що здобуває свою специфіку в залежності від виділених автором класифікаційних груп злочинів, і дозволяє створити їхню інформаційну модель.

У цьому контексті виділені пропозиції про вдосконалення положення щодо:

- місця та значення обставин, які підлягають установленню під час розслідування умисних вбивств, обґрунтована їхня методико-криміналістична роль, проведено розмежування цього поняття із криміналістичною характеристикою злочинів, визначено коло таких обставин у провадженнях про умисні вбивства;
- визначення структури та змісту видової криміналістичної характеристики умисних вбивств, показ можливостей її використання під час висування версій;
- подальшого розвитку криміналістичної характеристики окремих категорій умисних вбивств (пов'язаних із розчленуванням трупа; матір'ю своєї новонародженої дитини; скоєних на замовлення; із застосуванням вибухових пристроїв), із акцентуванням уваги на такі її елементи — механізм учинення, жертва злочину, суб'єкт злочину, обставини місця й часу, як важливі фактори, що враховуються під час розслідування;
- визначення специфіки розслідування, а також розробка організаційно-тактичних програм (алгоритмів) дій, спрямованих на оптимізацію початкового етапу розслідування окремих категорій умисних вбивств (пов'язаних із розчленуванням трупа; матір'ю своєї новонародженої дитини; скоєних на замовлення; із застосуванням вибухових пристроїв) з урахуванням найбільш імовірних версій і слідчих ситуацій, обґрунтування методичних рекомендацій дій на наступному етапі розслідування, визначення обсягів і форм взаємодії слідчого оперативних підрозділів та прокуратури під час розслідування умисних вбивств;
- подальшого розвитку аналітичних методів установлення особи злочинця в провадженнях про вбивства, скоєних за умов неочевидності, до числа яких віднесені:
 - а) аналіз первинної інформації про вбивство, і можливостей її використання як доказів;
 - б) віктимологічний аналіз;

- в) об'єктно-предметний аналіз;
- г) аналіз матеріальних об'єктів-носіїв інформації;
- є) інтегративний метод;
 - запропоновано систему засобів вирішення типових завдань подальшого етапу розслідування після встановлення підозрюваної особи;
 - подальшого розвитку положення щодо типових слідчих ситуацій під час розслідування певних різновидів умисних вбивств, визначення кількісно-якісних характеристик первинної криміналістично значимої інформації й особливостей її джерел;
 - визначення, відповідно до типових ситуацій, основних тактичних завдань (напрямків) розслідування умисних вбивств і тактичних операцій як засобів їхнього вирішення, зумовлення необхідності проведення, визначення й розкриття змісту таких тактичних операцій під час розслідування умисних вбивств як «особа убитого», «свідки», «особа вбивці», «затримання вбивці», «співучасники», «зброя» тощо;
 - подальшого розвитку пропозиції щодо більш ефективного застосування спеціальних знань під час розслідування умисних вбивств;
 - визначено найбільш ефективні форми використанні допомоги фахівців (криміналістів, судових медиків, психологів, психіатрів) під час вирішення завдань розслідування в кримінальних провадженнях про вбивства;
 - розкриття особливостей призначення та проведення комплексних експертиз (медико-криміналістичних, психолого-психіатричних, будівельно-криміналістичних тощо), сформульовані пропозиції щодо їхньої законодавчої регламентації.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ УМИСНИХ ВБИВСТВ

У цьому розділі передбачається розгляд проблемних аспектів, пов'язаних із найбільш складним процесом розкриття і розслідування умисних вбивств, скоєних в умовах неочевидності, до числа яких ми зараховуємо, як було зазначено раніше, вбивства, пов'язані з розчленуванням трупа, вчинені на сексуальному ґрунті, матір'ю своєї новонародженої дитини, на замовлення, та вбивства, вчинені з використанням вибухових пристроїв.

Докладну характеристику і методику розслідування кожного з них ми спробуємо висвітлити в дослідженнях, що нижче викладаються.

ГЛАВА 1. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ПОВ'ЯЗАННЯХ ІЗ РОЗЧЛЕНУВАННЯМ ТРУПА

Після вчинення вбивства, думка про розчленування трупа може прийти злочинцеві цілком спонтанно, наприклад, при необережному вбивстві, але може бути й актом заздалегідь спланованого заходу, де факт розчленування трупа і його частин буде лише останньою стадією умисного вбивства. Тому розчленування трупа доцільно розглядати як сукупність і елемент способу підготовки, вчинення і приховання злочину. Він відіграє важливу роль, без його вивчення майже неможливо встановити спосіб вбивства. Усі перераховані елементи криміналістичної характеристики складають єдине структурне ціле, однак кожен із них має специфіку, властиву названій категорії злочинів.

У криміналістичній літературі питання, що стосуються проблем методики розслідування вбивств із розчленуванням трупа, вивчені досить ґрунтовно. Починаючи з 40-х років минулого століття, видатні радянські вчені в галузі криміналістики і судової медицини, приділяли проблемам розкриття вбивств із розчленуванням трупа особливу увагу. Основу комплексного дослідження в цій галузі заклали професори медицини і права В. І. Попов, В. Ф. Черваков, К. І. Татієв та ін. Безсумнівний внесок у розробку сучасної теорії розкриття вбивств із розчленуванням трупа зробили українські вчені-криміналісти І. В. Борисенко, В. П. Колмаков, А. В. Старушкевич, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько і без сумніву роботи професора В. О. Коновалової, на чий праці в галузі теорії розкриття вбивств у цілому ми в даному розділі будемо неодноразово посилалися.

У судовій медицині і криміналістиці розчленування розрізняють як випадкові, так і злочинні. Випадкові розчленування не є рідкістю, вони виникають у результаті транспортної травми, при вибухах, обвалах, падінні з висоти. У воді розчленування може бути заподіяно крилами, гвинтами, іншими частинами судна. Іноді знаходять випадково або навмисне винесені з медичних установ анатомічні препарати, частини плодів мертвонароджених, ампутовані кінцівки, що служать підставою до висування версії про вбивство з розчленуванням трупа.

Про злочинне розчленовування трупа вперше було згадано В. Ф. Черваковим. На його думку, злочинне розчленовування являє собою відділення яких-небудь частин (частини) трупа убитої людини з метою перешкоджання упізнанню особистості, а також із метою полегшення транспортування і приховання частин трупа [398 с. 59].

Виходячи з характеристик навмисного розчленовування, його розділяють на два види: дефензивне (захисне) і офензивне (наступальне). При дефензивному розчленовуванні злочинець має на меті приховання місця вчинення вбивства, полегшення транспортування і приховання трупа, перешкоджання ідентифікації особистості убитого (знівечення, відрізання окремих частин обличчя). Офензивне розчленовування спрямоване на задоволення своїх бажань (сексуальних, садистських, некрофільних, релігійних).

Слід зазначити, що вчинення вбивства, що передує розчленуванню трупа, не завжди буває навмисним (наприклад, імпульсивні вбивства), разом із тим розчленовування завжди є навмисним, спрямованим на приховання злочину.

У цьому розумінні цікавою уявляється робота І. В. Борисенка, який розпочав спробу розроблення класифікації вбивств із розчленовуванням тіла жертви [77, с. 65].

У ній він виділяє: 1) побутові вбивства; 2) сексуальні вбивства, як пов'язані зі зґвалтуванням, так і сексуально-садистські; 3) вбивства з метою трансплантації людських органів, тканин; 4) ритуальні вбивства.

Побутові вбивства, як правило, не становлять особливих ускладнень у розкритті, поняття і структуру вбивств, скоєних на сексуальному ґрунті ми розглянемо трохи нижче.

Не піддаючи сумнівам висновки автора, відзначимо, що в ході нашого дослідження фактів умисних вбивств із метою трансплантації органів людини і її тканин нами не виявлено. В Україні були одиничні випадки, коли особи з числа медичного персоналу видавали документи на дітей, які всиновлюються іноземцями, і в розслідування була обґрунтована підозра про те, що органи дітей вивозилися за кордон, служили трансплантаційними матеріалами, як, наприклад, знамените провадження лікарів-педіатрів Львівської області у 2000 році. Однак, здалося, трансплантацію органів дітей у ході розслідування довести неможливо. До того ж кваліфікація ст. 143 КК передбачає кримінальну відповідальність лише за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, а спеціальної норми права за зазначене умисне вбивство в Розділі 2 КК немає.

На наявність розгалуженої мережі сект сатанинської спрямованості в Європі і в Україні, які при відправленні свого культу нібито вдаються до умисного вбивства з наступним розчленовуванням, неодноразово на сторінках свого монографічного дослідження вказує професор В. О. Коновалова [204, с. 92]. Однак у ході нашого дослідження зазначені факти не знайшли свого підтвердження. Подібного роду факти зареєстровані в Росії в 2003 р., коли, відправляючи культ сатани в Курській області, було убито близько 10 осіб, а частини тіла розчленовані і з'їдені учасниками секти. Безсумнівно, зазначені секти, що обрали культ сатани у Європі і в Україні існують. Процес 1995 року в м. Києві над керівниками секти «Біле братство» тому яскравий приклад, однак фактів, коли б у ході відправлення культу з метою приношення людини в жертву, у ході розслідування кримінальних проваджень про вбивства, встановлено не було. Тому висновки автора, на нашу думку, можливо, розглядати як прогностичні і превентивні, що потребують правового регулювання у відповідних нормах кримінального кодексу.

Виходячи зі змісту криміналістичної характеристики злочинів, у дослідженні умисних вбивств із наступним розчленовуванням, особливу увагу необхідно приділяти як способу вбивства, так і способу розчленовування трупа. Уперше це явище систематизував і досить повно досліджував професор В. П. Колмаков. Незважаючи на те, що даному дослідженню вже понад 60 років, воно є актуальним і найбільш емним з наукового погляду.

Ми виділяємо названі В. П. Колмаковим цілі, які, на його думку, переслідує вбивця при розчленуванні трупа:

- 1) перешкоджання встановленню особистості трупа;
- 2) задоволення садистських і сексуальних бажань без прагнення приховати сліди злочину.

Способи розчленування з метою утруднення упізнання особистості виконуються злочинцем у різному обсязі: від декапітації і видалення окремих частин тіла з особливими прикметами до здрібнювання тіла на безліч безструктурних фрагментів.

Знаряддями розчленування найчастіше виступають: а) ножі; б) сокири; в) пилки (у т.ч. електричні); г) колеса рейкового транспорту; д) ножиці (частіше для дитячих трупів). Іноді розчленування сполучається зі спаленням окремих частин трупа, виварюванням, розчиненням у концентрованих кислотах, згодовуванням худобі тощо [194, с. 65].

Суб'єктами злочинного розчленування можуть виступати особи, які мають навички розчленування. Ними можуть бути м'ясники, працівники бойні або медичних установ. Такій особі буде потрібно не більш 20 хвилин, щоб одиничними, глибокими розрізами, по відповідних суглобах відчленити частини трупа. В осіб, які не мають зазначених навичок, цей процес може затягуватися на години, і навіть добу. У нашій практиці траплялися випадки вкрай кваліфікованого підходу вбивць до процесу розчленування трупа.

Так у 1984 році, розкриваючи вбивство Н. у Суворовському районі м. Одеси, ми зіштовхнулися з фактом, коли його дружина Н., після вбивства чоловіка протягом години розчленувала його на окремі фрагменти, м'які тканини зрізала, подрібнювала і позбулася їх, викидаючи частини трупа порціями в туалет, а перерубані кістки і голову викинула на смітник заводу «Центролит», де їх було порозтягано і з'їдено собаками. У ході допиту нами було з'ясовано, що раніше злочинниця працювала більш 10 років на Одеському м'ясокомбінаті забійницею худоби.

Інший підхід у способі вбивств і розчленування використовував серійний вбивця Кузнецов, який вбив і розчленував у період з 1978 по 1989 року в м. Одесі 13 осіб різної статі. Виходячи з того, що Кузнецов фактично ніколи не залишав після вбивства слідів вбивства і розчленування, цей момент для нас був найбільш цікавим. Усе приходить із досвідом, розповідав нам він. Перші кілька разів вбивши людину, він поспішав позбутися трупа і приступав до розчленування, від чого кров з неостиглого тіла рясно попадала на різні ділянки його одягу, який доводилося потім цілком знищувати. Зрозумівши, що цього можливо уникнути, якщо дати трупу кілька годин охолонути, К. у вечірній час вбивав жертву, яку потім залишав остигати під своїм ліжком. Ранком, підготувавши промаслений папір, він спочатку розпорював у трупа живіт, методично, малими порціями позбавлявся крові, а потім гостро відточеним ножем відчленував частини тіла по хребцях і суглобах, готуючи для кожного свій згорток і визначаючи місця викиду окремих частин. Наприклад, голову і тулуб чергової жертви він уночі помістив у жіночий туалет кінотеатру «Зірка» у свято 23 лютого.

На думку судових медиків, оффензивне розчленування може бути як прижиттєвим, так і посмертним. У першому випадку сам факт розчленування, якщо при цьому йому піддалися життєво важливі органи, спричиняє смерть жертви. Якщо ж смерті передує тривале катування, пов'язане з відділенням частин тіла (пальців рук, ніг, вуха, ніса й ін.), то розчленування також належить до типу оффензивних.

Повертаючись до досліджень В. О. Коновалової, достатнім буде сказати, що нею поряд з криміналістичною характеристикою цих злочинів, подано своєрідний екскурс в історію застосування методів і форм страти злочинців, здійснюваної державою в різних країнах і в різних епохах. Примітно, що ще в Римській імперії страта проводилася різними способами: колесуванням, скиданням у прірву й особливо часто — обезглавленням мечем. На Русі страта за Соборним

уложенням 1649 року розділялася на звичайну (просту) і кваліфіковану. Простою вважалися повішення, обезглавлення й утоплення, а кваліфікованою — спалення, четвертування, колесування, саджання на кіл, закопування живцем у землю.

Відповідно до досліджень В. О. Коновалової, у Європі страта злочинців відбувалася шляхом обезглавлення і була одним із найпоширеніших видів позбавлення життя. Подібним чином були вбиті такі монархи, як англійські королі Ричард II і Карл I, шотландська королева Марія Стюарт, французький король Людовик XVI і його дружина Марія-Антуанетта. В Англії були обезголовлені граф Томас Кромвель, письменник-гуманіст Томас Мор, герцог Норфолк, у Франції — граф де Ла Моль, маршал Луї де Марильяк та ін.

Четвертування полягало в почерговому відсіканні рук і ніг, а потім голови, що представляло для страченого страшне катування. У Росії таким чином було страчено отамана Степана Разіна. Страта розриванням тіла проводилася двома способами:

1) чоловіка прив'язували за ноги до верхніх гілок нахилених дерев, розрізаючи потім мотузку, що зв'язує верхівки крон;

2) чоловіка прив'язували за ноги до двох коней, яких пускали навскач у протилежні боки.

Засуджених до страти колесуванням прив'язували до ешафота (горизонтально лежачого андріївського хреста) і розтягували на ньому злочинця. Кат, озброєний чотиригранним ломом, ударяв жертву по найбільш хворобливих місцях. Жорстоким стратам піддавав своїх супротивників Іван Грозний, наказуючи бити їх, вирізуючи з живої шкіри реміні, а з деяких узагалі зняти шкіру [183, с. 88].

Не можна не відзначити, що обезглавлення як різновид страти зберігався донедавна в деяких державах (Ємен, Об'єднані Арабські Емірати), у тому числі і європейських (гільйотина у Франції існувала до 1981 року, тобто до скасування страти).

Усі страти, що зберігалися в історії кримінальної політики, мають ознаки офензивного прижиттєвого розчленовування і розраховані на посилення страждань засудженого і залякування інших.

Крім сказаного хотілося б додати, що в Давній Русі існували спеціальні посади катів, які вбивали і розчленовували людей. Деякі назви цих посад міцно ввійшли в наш словниковий побут і використовуються як засоби для нецензурних висловлювань та лайки. Так, наприклад, біля ката у випадку застосування до злочинця четвертування, був помічник, завданням якого було показати народу відрубані частини і зволокти їх потім з ешафота. Посада цього помічника ката так і називалася — «сволота». Або, у зимовий час, кат, вбиваючи, жертву біля берега, розчленувавши її потім на частини, багром збирав частини розчленованого тіла і скидав їх в ополонку, під лід. Такий кат або його помічник у народі називався «подлецом».

Виходячи з класифікації форм розчленовування, ми будемо дотримуватися думки по зазначеній проблемі, запропонованої В. П. Колмаковим і більш докладно висвітлених у своїх дослідженнях В. О. Коноваловою. На їхню думку, умисні вбивства з наступним розчленовуванням трупа поділяються на три великі групи:

1) декапітація — відділення тільки голови трупа. Мета — запобігти можливості встановлення особистості жертви;

2) часткове (неповне) розчленовування полягає у відділенні частин трупа по суглобах, голова відокремлюється в ділянці шийних хребців, руки — у плечових суглобах, ноги — у тазостегнових, крім цього, до такої ж групи належать розрубання трупа в ділянці живота, відділення голови і ніг, із залишенням у тулуба рук;

3) повне розчленовування трупа на дрібні частини.

Відповідно розрізняються і форми розчленовування. Ось деякі з них.

1. Проста форма розчленовування. Проводиться злочинцем із метою полегшення транс-

портування і подальшого приховання трупа. До цієї форми належить і розчленовування трупа без понівечення, оскільки для вбивці байдуже встановлення особи убитого.

2. Понівечення. Основна мета розчленовування у формі понівечення полягає в створенні перешкоди для встановлення особистості убитого.

3. Комбінація простої форми і понівечення. При цьому відмітною рисою цієї форми є дві мети — перешкоджання ідентифікації особистості вроздріб трупа і полегшення транспортування і приховання трупа [192, с. 16–19].

4. Розчленовування з використанням транспортних засобів.

5. Розчленовування із застосуванням вибухових пристроїв і речовин.

Виходячи з вищевказаної класифікації, ми можемо дійти висновку про те, що розчленовування трупа як самостійний елемент входить у спосіб вчинення умисного вбивства і характеризує його не тільки як спосіб вчинення, але й спосіб приховання злочину.

Використовуючи накопичений досвід розкриття і розслідування умисних вбивств із розчленовуванням трупа, з огляду на думки з даної проблеми вчених-криміналістів, нами розпочато спробу класифікації певного масиву дій злочинців, насамперед пов'язаних із наступними діями:

1) прихованням факту вбивства і позбавленням від розчленованих частин тіла:

а) надання трупу й окремим його частинам неідентифікаційних ознак (знищення фаланг кистей рук, татувань, шрамів, родимок і інших особливих прикмет);

б) знищення трупа в цілому шляхом спалювання, розчинення за допомогою кислот тощо;

в) знищення частин трупа, без яких ідентифікувати труп буде неможливо, або вкрай важко (наприклад, відчленування голови і кистей рук);

г) способи упакування трупа і його частин;

д) транспортування трупа і його частин до місця поховання;

е) приховання окремих частин трупа, у різних місцях поміщаючи їх у бочки з цементом, скидання їх у різні водойми, туалетні ями, сміттєві контейнери, смітники та ін.;

2) приховання знарядь вбивства і розчленовування трупа: а) знищення як знарядь вбивства, так і знарядь розчленовування; б) приховання знарядь вбивства і розчленовування; в) надання знаряддям вбивства і розчленовування іншої інформаційної характеристики; г) повне знищення всіх джерел інформації про походження знарядь вчинення злочину;

3) приховання фактів будь-яких контактів між вбивцею і жертвою злочину: а) підготовка відповідної легенди на випадок затримання і створення неправдивого алібі про його перебування в момент вбивства в іншому місці; б) поширення явно неправдивих слухів про безвісне зникнення особи напередодні прийняття ним рішення, про якусь велику комерційну провадження, купівлю-продаж тощо; в) підготовка певних матеріальних свідчень про від'їзд особи для проживання в інше місце проживання; г) підбір і інструктування лжесвідків, які підтверджують факт добровільного вибуття особи до іншого регіону; д) повне знищення майна потерпілого шляхом розбійного нападу з метою вилучення компрометуючих вбивцю документів, спаленням його майна і житла тощо.

Без сумніву, зазначена класифікація вимагає більш поглибленої доробки й осмислення. У цьому розумінні, нам уявляється, що особливу увагу при розкритті вбивств із розчленовуванням трупів, необхідно приділяти особистості потерпілого, сутності якого ми присвяtimo наступну частину нашого дослідження.

Особа потерпілого

У структурі криміналістичної характеристики вбивств із розчленовуванням трупа жертва злочину є одним із найважливіших елементів, що сприяють встановленню особистості винного, з'ясуванню мотивів вчиненого злочину.

До числа особливостей потерпілих (жертв), що мають криміналістичне значення, належать

їхній вік і пов'язані з ним особливості психіки, рід занять, сімейний стан, фізичний і інтелектуальний розвиток, а також наявність фізичних і психічних недоліків. Крім того, серед особливостей поведінки потерпілих слід назвати і такі, як спосіб життя, характер зв'язків, поведінки в побуті, статева культура, зловживання алкоголем, наркотиками й ін., що характеризує їх у край негативно. При аналізі причин і умов, що сприяють злочинам розглянутої категорії, значне місце належить взаєминам злочинця і жертви, зокрема поведінці жертви, що у багатьох випадках стає причиною злочинного результату. Акцент на поведінкових характеристиках призводить багатьох дослідників цієї проблеми до віктимологічного підходу у визначенні причин злочинів взагалі і зокрема злочинів проти життя людини. При цьому, віктимна поведінка розглядається як ключова в ланцюзі особливостей особистості потерпілого.

Диференціація вбивств із розчленовуванням трупа проводиться по двох групах потерпілих:

1) жертви «побутових» вбивств;

2) жертви сексуальних, у тому числі сексуально-садистських вбивств [194, с. 109]. Поведінка жертви також є підставою для виділення випадкових вбивств і вбивств, провокованих потерпілими.

Якщо звернутися до характеристики жертв «побутових» вбивств, то можна стверджувати, що ними стають особи, які перебували в досить тісному зв'язку (родинному, дружньому) з особами, які вчиняють цього роду злочини, або службових стосунках (товариші по службі, підлеглі). При «побутових» вбивствах із розчленовуванням трупа характер тісного зв'язку між елементами «злочинець — жертва» і «поведінка потерпілого», як правило, виключає ознаку випадковості. Однак практика розслідування дозволяє виділити групу випадкових жертв — це можуть бути малолітні діти, літні люди, які стали жертвами психічно неповноцінних людей або осіб із психопатичними нахилами, які неадекватно реагують на людину, що стає для них постійним подразником, будучи при цьому слабким і беззахисним.

Поряд із випадковими жертвами злочинів, досить численну категорію становлять жертви, які провокують вчинення вбивств. На думку В. О. Тулякова до них належать особи, які володіють власною віктимізацією — відкритою провокацією злочину [383, с. 36]. До таких осіб можуть бути прилічені потерпілі (жертви), поведінка яких явно провокує злочинця. Ці люди з великою імовірністю можуть бути жертвами злочинів внаслідок особливостей своєї поведінки, що свідчить про сексуальну приступність, особливий сексуальний провокуючий цинізм, розв'язність, манери, що збуджують сексуальні емоції. Їх називають своєрідними групами «ризик»: як правило, це наркомани, повії, жінки-алкоголіки, жінки-бродяги, а також жінки і чоловіки (гомосексуалісти), які відрізняються своєрідною підвищеною сексуальною характеристикою.

Майбутні жертви в таких випадках не ставали раптово об'єктом замаху, вони певний період часу контактували зі злочинцями, причому цей контакт мав явно провокаційний характер, що стимулює інтимну близькість або викликає сексуальні спонукання: за даних обставин вони ставали ідеальною «мішенню» для вчинення злочину.

Провокуючі дії таких потерпілих нерідко іменуються вченими, які проводили дослідження в даній галузі, «віктимною деформацією» особистості, під якою розуміють сукупність соціально-психологічних особливостей особистості, пов'язаних зі специфікою їх соціалізації. Саме подібні риси деформації і призводять названих осіб до поведінки жертви, складаючи згодом ще одну категорію потерпілих. Як правило, це жінки, які ведуть аморальний спосіб життя. Їхня поведінка викликає не тільки осуд, але в деяких категорій осіб — як чоловіків, так і жінок — прагнення очистити суспільство від такого «антисоціального бруду», що загрожує його моральним підвалинам. Подібні злочинці, роблячи вбивства, нерідко як мотив називають свої очисні функції, ховаючи сексуальні мотиви [202, с. 112].

В. П. Дубягин описує факти, коли злочинці, вбиваючи і розчленовуючи труп, називали себе

«санітарами природи», зокрема Т., повідомляючи на допитах, що вони відчувають особливу ненависть до вад нашого суспільства і тому очищають його, вбиваючи тільки жінок, які ведуть аморальний спосіб життя [149, с. 157–159]. Примітно й те, що такого роду «санітари», вбиваючи потерпілих сокирою, знімали з них шкіру і виймали внутрішні органи, що свідчило про їхні садистські нахили [202, с. 112].

Найбільш важливим елементом криміналістичної характеристики вбивств із розчленуванням трупа є особа злочинця. Особа злочинця вивчається в декількох аспектах і відповідно різними галузями наук: кримінологією, кримінальним правом, кримінальним процесом, криміналістикою. Кожна з названих наук досліджує особистість злочинця відповідно до тих характеристик, що становлять найбільший інтерес для її предмета. У цьому плані, поряд із кримінологічними дослідженнями, що передбачають профілактику злочинів; кримінально-правовими, що передбачають вивчення особистості з боку мотивів злочину; кримінально-процесуальними, що розглядають особистість злочинця в процесі доказування вчиненого, криміналістичні дослідження мають на меті вивчення особистості вбивці як комплексу психофізичних характеристик, що дозволяють за способом його дій знайти і розслідувати вчинений злочин. У цьому плані становлять інтерес визначення важливості криміналістичного дослідження взаємодії злочинця і навколишнього середовища, у результаті якого залишаються шукані сліди [368, с. 84].

Розглядаючи характеристики осіб злочинців, які вчиняють побутові вбивства з розчленуванням трупа, В. О. Коновалова [202, с. 118] і Г. О. Панфілов дійшли висновку, що класифікація побутових злочинців повинна бути представлена виходячи з глибини, стійкості і виразності антисоціальних ознак [309, с. 62–64].

До першої групи належать особи, які ведуть антигромадський спосіб життя, раніше судимі за навмисні злочини та не стали на шлях виправлення. Такі особи надзвичайно конфліктні, вчинення вбивства для них є вираженням твердої антисоціальної установки. Для злочинців цієї категорії характерне вчинення вбивства в особливо жорстокий спосіб, із заподіянням численних ран жертві, з численними ознаками оффензивного розчленування, що свідчить у таких випадках про психопатичні особливості, властиві даній особистості.

До другої групи входять особи, які вирости в так званих неблагополучних сім'ях. У них відсутні ознаки жорстокості при вчиненні вбивств, їм також не властива серійність у вчиненні злочинів. Такі злочинці вдаються до розчленування трупа тільки з одною метою — приховання злочину. Тому це розчленування — дефензивне (захисне).

У третій групі знаходяться злочинці, які вчинили вбивство на свого роду емоційному ґрунті внаслідок особливих складних обставин особистого життя, трагічних сімейно-побутових конфліктів. Такі вбивства нерідко відбуваються в стані сильного душевного хвилювання як свого роду реакція на певний сильний подразник. Серед мотивів найбільш частими є ревності, корисливість, тривалі неприязні взаємини. Примітно й те, що після вчинення злочину особи цієї категорії каються у вчиненому. У цих випадках характерні принесення каяття, правдиві показання про обставини злочину, указування на місце приховання частин трупа, допомога правоохоронним органам у розслідуванні. Розчленування трупа має яскраво виражений дефензивний характер, вбивця робить ці дії єдино з метою приховання злочину, тому не робить ніяких додаткових дій, спрямованих на заподіяння ушкоджень, або інших дій, що свідчать про садистські наміри.

Виходячи з дослідження зазначених авторів у цій галузі останніх років, відмінності в різних країнах і регіонах окремо узятій держави свідчать про зростання відсотка вбивств із розчленуванням трупа, чинених жінками. Співвідношення це складає: жінки-вбивці — 35%, чоловіки-вбивці — 65%. Дана статистика говорить про зрослу жорстокість жінок у соціально-психологічній характеристиці стану злочинності в суспільстві, а також про значну частку їх участі у вчиненні

злочинів, у тому числі і злочинів проти життя.

Четверту групу злочинців, що вчиняють вбивства з розчленуванням трупа, представляють психічно неповноцінні особи, які страждають відхиленнями внаслідок алкоголізму, шизофренії, психопатії, дебільності, черепно-мозкових травм та ін. Важливо відзначити, що статистика вбивств свідчить про те, що вони в значному числі випадків вчиняються особами, які раніше були на обліку в психоневрологічних диспансерах.

При розслідуванні злочинів цієї категорії звертають на себе увагу способи розчленування трупа, характер яких свідчить про порушення психіки. Зокрема, це стосується безлічі відчленованих частин трупа, їх здрібнювання, логічно невинуватих дій, коли основна частина трупа залишається недоторканою, а окремі частини — рука або нога подрібнюється на декілька десятків частин. Більше того, розчленування, як правило, відбувається на місці вбивства, і при цьому злочинець не вживає ніяких заходів до приховання трупа. Тіло убитого залишається поряд з відчленованими частинами там же, де й стався злочин.

Нерідко спосіб вчинення вбивства, як і наступного розчленування, зводиться до заподіяння численних ран у те саме місце, що може свідчити про патологічні переживання злочинця і характеризується якимось автоматизмом і безглуздістю дій. У дослідженнях окремих авторів у цьому зв'язку відзначалася закономірність у діях злочинця при побутових вбивствах і його психічному стані в період, що передує вчиненню злочину. Указувалося також на те, що злочинні дії робилися хворими особами переважно в стані галюцинацій або фантастичних уявлень [156, с. 53–54].

Наведені дані орієнтують слідчі органи на своєрідність особистості злочинця і дозволяють починати дії по його встановленню серед осіб, які страждають відхиленнями психіки.

Інші характеристики має особистість злочинця, який вчиняє сексуально-садистські вбивства з розчленуванням трупа. Такі особи переслідують головну мету — задоволення сексуальних потреб у процесі розчленування трупа. Характер розчленування при цьому — оффензивний (наступальний), воно не є способом приховання злочину. Більше того, злочинець у більшості випадків не починає дій, спрямованих на приховання трупа або його частин.

Нам уявляється, що спосіб вчинення злочину, його механізм, а також спосіб приховання частин розчленування, при якому злочинець зосереджується на окремих місцях, що до-ставляють йому особливе задоволення або є своєрідним фетишем, є підставою для складання психологічного портрета злочинця. Його використання дозволяє дійти висновку про те, що всі злочини даного різновиду вчинені одною особою із сексуально-садистських мотивів і тим самим визначити шляхи пошуку і встановлення злочинця.

Типові слідчі ситуації та напрямки розслідування

На початковому етапі розслідування, у разі виявлення частин розчленованого трупа, до числа типових можна віднести такі слідчі ситуації:

1. Особа потерпілого та підозрюваного не встановлена.
2. Особа трупа встановлено, але відсутні дані щодо підозрюваного.
3. Особа трупа не встановлено, але маються дані про злочинця.
4. Особа розчленованого трупа встановлена, маються дані про злочинця. На основі оцінки

і аналізу конкретної слідчої ситуації можливо висунути

слідчі версії, визначенню кола питань, відповідно з якими буде задіяний комплекс слідчих та оперативно-пошукових дій. Для більш детельнішого аналізу цих слідчих ситуацій треба розглянути кожну із них окремо.

У випадках коли особа потерпілого та підозрюваного не встановлена, слідчим може бути висунуті такі типові слідчі версії: а) вбивство з розчленуванням трупа скоєно на побутовому підґрунті; б) вбивство з розчленуванням трупа скоєно на підґрунті сексуально-садистського задо-

волення; в) ритуальне вбивство; г) вбивство і метою трансплантації людських органів (тканин); д) вбивство з метою канібалізму [209, с. 90–91].

Певні дані, при розробці цих версій, можна почерпнути на етапі першопочаткових невідкладних дій виходячи з обстановки та огляду місця події. Тому наступні слідчі дії та оперативно-пошукові заходи треба запланувати в двох напрямках:

- 1) розробка комплексу заходів щодо встановлення особи загиблого;
- 2) пошукові заходи з метою одержання інформації про злочинця.

При розробці напряму з встановлення особи загиблого ми відмітимо — це магістральний напрямок дій у цій слідчій ситуації. Слідчі та оперативні працівники кажуть: встановимо особу трупа — встановимо особу злочинця.

Але позитивний процес встановлення особи потерпілого може скластися лише при наявності:

- а) ідентифікаційних характеристик загиблого;
- б) якщо на його тілі мають певні ознаки ідентифікаційних джерел;
- в) якщо загиблий перебував на криміналістичних обліках;
- г) якщо потерпілий був раніше засудженим;
- д) якщо потерпілий перебував на обліку осіб що зникли без вістки.

По-перше, цей шлях встановлення особи потерпілого можливо віднести у цілому до перевірки певних криміналістичних обліків.

По-друге, доцільно, коли перевірка криміналістичних обліків не принесла позитивних результатів, розширити коло пошуку і провести відробку місцевості, де був виявлене труп, або його частини, урахувавши те, що потерпілий був мешканцем цього району.

У разі негативного результату пошуків-ідентифікаційних дій по встановленню особи потерпілого, можливо зробити висновок:

- а) потерпілий не є мешканцем цього району або місцевості;
- б) потерпілий мешканець іншої місцевості і нікому раніш відомий не був.

По-третє, необхідне запобігання лише пошукових дій у вигляді надання інформації з телерадіо джерел, після туалету трупа публікування фотокартки обличчя по місцевому та державному телебаченню у рубриці «Допоможіть встановити особу людини».

По-четверте, розміщення даних про невстановлену особу у бюлетенях оперативної інформації.

В обох випадках, у разі виявлення частин розчленованого трупа, треба встановити ціле з часток і відповісти на питання — одному чи кільком особам належать частини виявленого трупу і які частини трупа відсутні.

Слідчі версії щодо встановлення особи злочинця можуть бути зконструйовані у наступних напрямках:

- 1) якщо встановлена особа потерпілого;
- 2) встановлен механізм скоєння вбивства та розчленування трупа:
 - а) перевірка криміналістичних обліків по способу скоєння злочину;
 - б) встановлення раніш засуджених за скоєння аналогічного злочину;
 - в) перевірка оперативно-розшукових масивів для визначення інформації про осіб, які мають емоційні та психічні відхилення для скоєння вбивства та розчленування трупа;

3) встановлення та перевірка психічно хворих які мають здатність до садистичних дій або знаходились на лікуванні у психіатричних лікарнях з приводу психічних розстройств, або розстройств на сексуально-психічному підґрунті;

4) використання матеріалів слідчо-оперативної діяльності при встановленню особи вбивці при аналогічних ситуаціях розкриття вбивств в Україні.

Складність висування слідчих версій та їх відробки полягає у тому, що на першопочатко-

вому етапі розкриття вбивств слідчі та оперативні працівники мають інформацію лише про виявлення частин трупа, можливо про матеріали в які були загорнуті частини трупа, сліди або їх фрагменти транспортування частин трупа. Ціх даних для конструювання слідчих заходів занадто мало. Ці обставини обумовлюють висування версій у кожному окремому випадку з урахуванням способу приховування частин трупа, а також міст де ми їх виявили.

Але тут треба говорити про можливість висування версій, які би носили більш цільоспрямований характер. Наприклад, у разі виявлення частин трупа, частини якого були відрізані у місцях тіла, де меншзавсе потребує часу на розчленування, в основу версії про встановлення особи злочинця може бути покладено його професійні навички (анатомія, медицина, забій скота і т.п.), у разі використання транспортних засобів при транспортуванні частин трупа, можливо висунення версії про склад злочинців з двох, або більше осіб, у разі використання злочинцем хімічних препаратів для витравлення ідентифікаційних особливостей загиблого, однією із версій може бути версія про причетність к вбивству людини, яка має відношення к хімічним засобам або реактивам.

Важлива роль при встановленні механізму вбивства приділяється також встановленню міста скоєння транспортування та приховування вбивства, тому доцільно відпрацьовувати наступні слідчі та пошукові заходи:

- 1) встановлення механізму транспортування частин трупа;
- 2) встановлення маршруту, який імовірно використовував злочинець;
- 3) встановлення усіх осіб, які могли знаходитись на імовірному маршруті транспортування частин трупа;
- 4) по імовірному маршруту транспортування частин трупа встановлювати мешканців, які ведуть аморальний та протизаконний образ життя;
- 5) перевірка цих осіб та їх житла з метою встановлення слідів вбивства або розчленування трупа;
- 6) встановлення та огляд транспортних засобів які використовувалися злочинцем для транспортування частин трупа;
- 7) з урахуванням встановлення механізму приховування частин трупа необхідно моделювати майбутнього злочинця виходячи з його фізичних особливостей: а) зріст, б) вага, в) фізичні аномалії; психофізичних особливостей: а) то як діяв злочинець на місці приховування частин трупа; б) як він перетинався на місці події; в) який міг бути у нього психічний стан у цей момент (неурівноваженність, хаотичність дій).

У разі коли частини трупа були виявлені у воді (море, став, озеро, ріка), версії про причетність конкретних осіб, щодо скоєння вбивства та розчленування трупа, можуть висуватися у таких напрямках:

- 1) злочинець може бути мешканцем житла, розташованого біля водойму (з урахуванням течії, віддаленості від берегу, глибини водойму);
- 2) злочинець має у своєму розпорядженні річковий засіб перетинання по воді;
- 3) злочинець може бути працівником водного транспорту і проживати біля ріки. Можуть висуватися окремі версії щодо окремих фактів, які конкретизують спосіб приховування, що також зумовлено місцем знаходження частин трупа. Так, наприклад, якщо частини трупа виявлені у воді, то висувається версія про доставку їх річковим транспортом або вони прибули водною течією.

У випадку коли частини трупа виявлені у поїзді, багажі, ділянках обслуговування поїзда версіями про імовірного злочинця можуть бути:

- 1) працівники поїздів (провідники вагонів, супровідники поїздів, працівники вагонів-ресторанів тощо);

2) працівники з кола обслуги поїздів та міст де вони розташовані (працівники депо, скіпшики, оглядачі вагонів тощо);

3) супроводачі вагонів дальніх рейсів, які супроводжуючи груз деякій час знаходились поблизу місця виявлення частин трупа;

4) особи, які мешкають поблизу даної місцевості, де знайшли частини розчленованого тіла.

При слідчій ситуації, коли встановлена особа потерпілого, але не встановлена особа злочинця, домінантом слідчих версій мають бути версії про вбивство потерпілого з кола його близьких зв'язків, по схемі «жертва-злочинць». Такими версіями можуть бути наступні:

1) вбивство скоєно на побутовому підґрунті особою, яка знаходилась з потерпілим у гостроконфліктних відношеннях (чоловік-жінка, чоловік-жінка-діти, чоловік-жінка-діти-інші члени родини та навпоки);

2) вбивство скоєно особою яка знаходилась з потерпілим у інтимних відносинах (коханець-коханку і навпаки);

3) вбивство скоєно на побутовому підґрунті гостроконфліктних відносин між сусідами (потерпілий імовірно може бути одинокою людиною);

4) вбивство скоєно у середовищі співробітників, з якими працював потерпілий, при якихось конфліктних ситуаціях.

Виходячи з означених версій, першопочатковими заходами при розкритті навмисних вбивств з розчленуванням трупа на побутовому підґрунті, якщо особа потерпілого встановлена, мають виступати наступні дії слідчого та оперативних працівників:

1) встановлення осіб, з якими потерпілий знаходився у неприязненних відношеннях;

2) встановлення часу, місця і осіб, які бачили або знаходились з потерпілим, коли він перебував ще живим;

3) пошук осіб з якими потерпілий міг бути у інших, ніж сімейних стосунках;

4) встановлення режиму праці потерпілого, маршруту прибуття та убиття з робочого міста;

5) характеристика потерпілого за місцем роботи та встановлення конфліктів, які існували в нього з конкретними особами (встановленню особливо належать зловживання потерпілим спиртних напоїв та наркотичних засобів);

6) допит усіх осіб для встановлення суперечностей між їх показаннями;

7) обшук на робочому місці потерпілого, а у необхідних випадках у місці його проживання;

8) перевірка алібі у допитаних;

9) встановлення поштово-телеграфної переписи, Інтернет обміну з окремими особами потерпілого;

10) наявність придбання потерпілим спадщини, чи реалізація їм дорогої нерухомості.

У тих випадках, коли злочинець встановлен, але особа потерпіло ні, неймовірними версіями та першопочатковими заходами зі схемою «злочинець-потерпілий» можуть бути наступні:

1) злочинець знайомий з потерпілим, але повних даних про нього не має;

2) злочинець познайомився з потерпілим у день скоєння вбивства і має про нього епізодичні данні;

3) злочинець раніше не був знайомий з потерпілим і даних про нього у цілому не має.

З метою встановлення особи потерпілого, слідчі та оперативні працівники, проводять комплекс заходів у наступних напрямках:

1) криміналістичні: а) перевірка потерпілого по дактилоскопічним учетам області, України та близького зарубіжжя у цілому; б) перевірка пошукових проваджень про осіб певної категорії без вісті зниклих;

2) пошукові:

а) встановлення осіб які перебували у відпустках, на навчанні або у відрядженнях у даній час та у конкретному місті;

б) перевірка будинків відпочинку, санаторіїв, готелів, багажних відділень вокзалів з метою встановлення осіб, які не возвернулися за своїми речами;

в) застосування допомоги кінолога та службово-пошувої собаки;

г) зіставлення фотознімків невідомого трупа з фотографіями осіб які знаходяться на обліках;

д) підготовка інформації та її направлення з метою орієнтування на встановлення невідомого трупа в районні, міські й обласні відділи МВС України;

е) орієнтування водіїв громадського транспорту, працівників житлово-комунальних контор;

ж) пред'явлення фотографій вбитого двірникам, мешканцям будинків при відпрацюванні певної місцевості;

3) слідчі дії:

а) огляд частин трупа;

б) огляд одягу трупа і пакувального матеріалу;

в) «туалет» трупа (у необхідних випадках реконструкція голови та інших ідентифікаційних частин тіла потерпілого);

г) пред'явлення частин трупа для впізнання свідкам та їх ретельний допит;

д) призначення необхідних криміналістичних та судово-медичних експертиз;

е) вилучення та перевірка не забраної кореспонденції на пошті та телеграфі;

ж) встановлення та перевірка переговорів по Інтернет системі, мобільних та інших телефонів, з яких коли і куди дзвонив потерпілий.

Уразі повної відсутності даних про особу розчленованого трупа, особливо важливо встановити частини тіла, які не достають, для чого організувати пошук відсутніх частин трупа, для чого охоплюється якнайбільша територія, де були знайдені частини тіла розчленованого трупа. У випадках, коли встановлено місце знаходження недостаючих частин розчленованого трупа, необхідно наполягати на встановлення свідків, які бачили конкретних осіб з баулами, валізами тощо. У разі розходження даних, які маютьсся з приводу результатів проведення цих заходів з матеріалами допиту підозрілого, мона зробити висновок про причетність до вбивства ще невстановленої людини.

При розгляді останньої ситуації слід першзавсе відмітити, що ця ситуація для слідчих та оперативно-розшукових підрозділів є найбільш простою. Моделі цих ситуацій можуть бути такими:

1) злочинця затримано після скоєння вбивства або розчленування трупа;

2) злочинець з'явився з каяттям і зізнався про скоєнне вбивство;

3) злочинець встановлений, але він переховується від розслідування і місце знаходження його не встановлено.

Алгоритм слідчих дій у даних ситуаціях не дуже складний. Але слідчий повинен пам'ятати про необхідність виконання усіх невідкладних слідчих дій, які необхідні для підтвердження винності конкретної особи, яка скоїла вбивство. Особливо це стосується ситуації, коли злочинець з'явився з каяттям або має місто самообмова, тощо). Тому необхідно невідкладно запровадити наступні слідчі дії:

1) огляд місця події;

2) у випадках, коли необхідно окремо провести огляд місця скоєння вбивства і встановлення частин трупа;

- 3) допит підозрюваного, встановлення часу та знарядь вбивства;
- 4) слідчий експеримент;
- 5) призначення криміналістичних та судово-медичних експертиз;
- 6) встановлення свідків події вбивства та розчленування трупа;
- 7) впізнання особи трупа та злочинця;
- 8) обшук оселі де мешкає злочинець.

Наголошуємо, що в останній слідчій ситуації зусилля слідчого треба

направити на збирання доказів про причетність конкретної особи до вчиненого вбивства і розчленування трупа. У разі нестачі доказів по провадженнях, слідчому необхідно направити свої зусилля на пошук нових доказів, для чого проводяться повторні огляди і обшуки, розширюється коло і пошук обізнаних осіб, проводяться їх встановлення та допити, призначаються додаткові експертизи, тощо.

У тих випадках, коли особу злочинця встановлено, але він переховується від розслідування, після того як слідчий у повному обсязі виконав усі необхідні слідчі дії, він має дати завдання розшуковим підрозділам розпочати активний пошук та затримання злочинця. При розробці пошукових засобів щодо встановлення і затримання злочинця оперативно-розшукові підрозділи користуються Законом «Про оперативно-розшукову діяльність», та відомчими інструкціями про розшук злочинців, які переховуються від розслідування та суду.

У разі затримання злочинця на місці злочину, або його встановлення і затримання коли він втік з місця вбивства необхідно також виконати невідкладні слідчі дії:

- 1) особистий обшук;
- 2) медичний огляд;
- 3) огляд його речей;
- 4) обшук за місцем його проживання та переховування;
- 5) допит затриманого;
- 6) опізнання затриманого;
- 7) слідчий експеримент;
- 8) огляд вилучених предметів та призначення необхідних експертиз.

Особливу увагу при медичному огляді та обшуку у затриманого слід приділяти на сліди крові на його тілі та речах, вилучення у нього холодної та вогнепальної зброї на якій, можливо, залишилися сліди як злочинця так і потерпілого.

У наступних розділах нашого дослідження певну увагу ми звернемо на особливості огляду місця події, трупа або його частин, та криміналістичним проблемам встановлення особи розчленованого трупа.

Особливості огляду місця події

Слідова картина умисних вбивств із подальшим розчленуванням трупа може вважатися виходячи з наступних обставин вчинення самого факту злочину:

- 1) виявлення різних слідів відображень на місці вчинення вбивства;
- 2) виявлення слідів застосування певного виду знарядь вбивства і розчленування;
- 3) сліди залишаються злочинцем у місці приховання розчленованого трупа або його частин;
- 4) сліди транспортування частин розчленованого тіла;
- 5) різного роду слідові характеристики по розробці злочинцем заходів на випадок його можливого затримання за підозрою у вчиненні вбивства.

Незважаючи на всю фрагментарність отриманої в ході огляду місця події інформації, необхідно враховувати ту обставину, що при вміло проведеному аналізі і синтезі отриманої інформації

можлива відносно повна диференціація картини події вбивства і способу розчленовування трупа. Багато в чому це визначається особливостями огляду місця події і трупа.

Місця виявлення частин умисно розчленованого трупа досить різноманітні. Ними можуть бути: відкрита місцевість, ліс, болото, приховані місця ландшафту місцевості — канави, ями, купи хмизу, листя, ґрунт, водойми, рідко відвідувані і закинуті приміщення, смітники, вигрібні ями, колодязі, шахти, камери схову вокзалів, печі, топки, частини каналізаційної системи, ємності з рідинами тощо.

У ході огляду місця події особливо ретельно необхідно ставитися до опису місць виявлення трупа і його частин. При цьому щодо кожного місця виявлення наводяться характеризуючі його дані (кліматичні, температурні, глибина поховання в ґрунт), відстань між частинами тіла, на чому вони виявлені. Відзначається, чи всі частини тіла виявлені, якщо ні — указуються відсутні. Проводиться пошук, виявлення й огляд слідів людини і транспортних засобів навколо виявлених частин трупа.

Найбільш уважно слід ставитися до огляду й опису пакувального матеріалу. За наявності упакування (шухляда, валіза, згорток) воно має бути оглянуте, описане і до розгортання сфотографоване. Окремо вивчаються і фотографуються вузли на пакувальній мотузці, шпагаті, дроті; при розкритті упакування вони не розв'язуються, а акуратно розрізаються осторонь від вузла, а після розгортання упакування, знову зшиваються в місці розрізу. Пакувальним матеріалом найчастіше служать мішковина, папір, предмети одягу, постільна білизна і як предмети носії інформації служать важливими елементами речових доказів.

Після відповідного опису пакувального матеріалу варто більш докладно зупинитися на описі одягу, що залишився на трупі з обов'язковим указуванням кольору, розміру, характеру обробки, малюнка, міток, ушкоджень та інших особливостей. При відсутності одягу на шкірі трупа іноді виявляють вдавлення від частин туалету, що дають можливість висловитися про наявність на трупі до розчленовування плавок, бюстгальтера тощо.

При огляді частин розчленованого трупа кожна з них повинна бути маркірована, сфотографована, оглянута і описана з обов'язковим указуванням:

- 1) анатомічного характеру, розмірів і форм відчленованої частини тіла з характеристикою всіх поверхонь, товщини підшкірної жирової клітковини, ступеня розвитку м'язів;
- 2) трупних змін, у тому числі гнильних;
- 3) характеристика забруднень і накладень (землі, волокон, паперу тощо), фауни і флори;
- 4) детальної характеристики наявних ушкоджень, особливо на шиї і тулубі, де можуть бути виявлені вогнестрільні, колото-різані рани, странгуляційні борозни тощо.

Особливо ретельно слід оглядати лінії розчленовування, характер шкіри по краях різаних, рубаних, пиляних ран, розрубів, розпилів кісток, крововиливів. На кістках і хрящах за допомогою лупи вивчаються поверхні розчленовування з метою встановлення трас, залишених знаряддям розчленовування. У випадку виявлення кистей рук необхідно вжити заходів до дактилоскопірування відповідно до наявної методики, а якщо на кистях рук шкірні характеристики ушкоджені в результаті гнильних змін, мацерації і т.п., слід вдаватися до допомоги фахівця. Отримані зразки дактилокарт необхідно негайно перевіряти по відповідних криміналістичних обліках.

Комплекси слідів, що відображають подію злочину, у криміналістичній літературі представлені як типові, тобто мають ознаки, характерні для певного виду злочинів. У цьому відношенні вони можуть розглядатися як своєрідні еталони, або матриці, у яких відбито необхідний комплекс слідів, набір слідів, що найчастіше зустрічаються, як правило, обов'язкових, причетних до дій, пов'язаних зі вчиненням злочину. Такі комплекси властиві всім злочинам незалежно від того, чи у галузі економіки вони вчиняються, або за своїм характером є корисливо-насильницькими або насильницькими злочинами проти особистості.

Кожен зі злочинів має специфічні ознаки, що знаходять своє відображення в слідовій картині. Найбільш характерною для таких слідів, або ознак, злочинної діяльності стає їхня типовість, тобто специфічний стандарт, що нерідко дає досить чітке уявлення про подію, її механізм, особистість злочинця. При цьому не слід приймати подібний стандарт як щось таке, що існує в незмінному вигляді, він може бути порушений, звужений або доповнений залежно як від об'єктивних умов, за яких відбувається подія, так і від суб'єктивних якостей і дій злочинця.

В усіх випадках, незважаючи на свою фрагментарність, типова картина допомагає загалом відтворити подію злочину і тому завжди використовується для збору доказової інформації, установлення мотивів злочину, даних про особистість злочинця і жертви, тобто визначає головні параметри напрямку розслідування. При цьому в сукупності слідів добре простежуються ті кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики, що дозволяють від аналізу слідів у широкому розумінні слова дійти висновку про спосіб вчинення злочину, а від нього — до встановлення особистості злочинця.

Слідова картина при розкритті злочинів — вбивств із розчленуванням трупа, як уже відзначалося, відрізняється крайньою фрагментарністю. Як правило, можуть бути виявлені окремі частини трупа, дослідження яких дає дуже небагату інформацію, а іноді немає і їх, є тільки оперативні дані про конфліктні взаємини між особами, пов'язаними з потерпілим, і заявами про погрозу вбивства. Більш того, при виявленні частини (частин трупа) у більшості випадків неможливо встановити особистість жертви, що значно утрудняє розслідування, оскільки відомо, що саме дані про особистість жертви допомагають слідчим органам знайти правильні орієнтири в з'ясуванні особистості злочинця.

Ускладнює розслідування даної категорії вбивств і часовий фактор: протягом тривалого періоду йдуть пошуки всіх, або, принаймні, багатьох частин трупа, з метою встановлення особистості жертви, багато часу приділяється на провадження судово-медичних та інших видів експертиз, проведення обшуків, допитів, що, на жаль, не завжди подають інформацію, яка сприяє розкриттю злочину.

Однак при всій складності і фрагментарності слідової картини, можна виділити типові об'єкти, на яких можуть бути залишені сліди, властиві цьому видові злочинів, а саме:

- 1) виявлені частини трупа;
- 2) місце їх виявлення і прилягаюча територія (типовим є те, що розкид частин трупа не буває занадто широким);
- 3) злочинець, у випадку його встановлення;
- 4) місце вбивства (розчленування);
- 5) знаряддя вбивства;
- 6) пакувальні матеріали;
- 7) зміни в обстановці, де відбулася подія злочину.

Деякі автори до слідів у широкому розумінні слова, що відображає подію злочину, зараховують: зміни в обстановці місця вчинення злочину; сліди-відображення; предмети — речові докази; документи — письмові докази; пакувальні матеріали, а також можливих свідків. Зміни в обстановці місця події з'являються як наслідок дій злочинця по прихованню злочину. Вони полягають у ремонті квартири (фарбуванню підлог, переклеюванні шпалер), чищенні або невинуватій заміні килимів. Приміром, на присадибній ділянці такими змінами можна вважати бетонування, асфальтування доріжок, певних ділянок, розбивка клумб, перенесення вигрібних ям. Іншими словами, зміни в обстановці зводяться до приховання тих слідів злочину, що можуть свідчити про його вчинення.

Певну, а іноді і досить значну, інформацію несуть сліди-відображення. Найбільш типові з них у провадженнях названої категорії вбивств — сліди транспорту, причому різного — двоколісних

тачок, велосипедів, мотоциклів, машин. Залежно від можливостей і умов для вивезення частин трупа можуть бути використані різні транспортні засоби. Тому особливо важливим є пошук їхніх слідів у районі виявлення частин трупа, тому що ці сліди можуть сприяти ідентифікації транспорту або окремих його частин.

До типових слідів вбивств із розчленовуванням трупа належать і протилежні за характером слідам транспорту сліди застосування знарядь вбивства, головним чином, розчленовування. Це сліди розрізування, розрубання, розриву, іноді розпилювання, рідко — дії вогню. У цих випадках особливе значення мають висновки судово-медичної експертизи, що можуть орієнтувати слідчі органи у визначенні виду й індивідуальних ознак знаряддя розчленовування, а в певних випадках і надавати матеріали, що дозволяють ідентифікувати знаряддя розчленовування. До таких типових слідів належать сліди на кістках, хрящовій основі й ін. Певний інтерес мають сліди дії вогню, що трапляються досить рідко. Вони, як правило, мають дефензивний характер, спрямовані на приховання злочину шляхом спотворювання трупа.

Незвичайну, однак, типову для категорії вбивств із розчленовуванням трупа картину ми знаходимо при розслідуванні сексуально-садистських злочинів. Сукупність таких слідів майже в усіх випадках виявлення частин трупа, як правило, дає підставу для висунування версій про характер такого вбивства і розчленовування, психологічний портрет вбивці. Картина сексуально-садистських вбивств, пов'язаних із розчленовуванням трупа, уражає своєю зовнішньою неприродністю, «психічною ненормальністю», безглуздістю, явною відсутністю причинно-наслідкових зв'язків, що можуть бути виявлені тільки завдяки розумінню символіки, властивій сексуальним збоченням [50, с. 25]. До таких «символік» можуть бути віднесені: відчленування грудних залоз у жінок, вирізання статевих органів у чоловіків і жінок, відрізання частин вуха «на згадку», відрізання частини волосся, вирізання частин одягу, особливо привабливих для вбивці. Особливе значення для розшифровки такої символіки мають сліди, що вказують на ті чи ті форми сексуально-садистських відхилень у злочинця.

Свого роду слідами, що мають за формою ідеальний характер відображення, стають показання свідків. Свідками події можуть бути рідні, знайомі як злочинця, так і потерпілого. Найбільш важливими їх показаннями є відомості про відсутність злочинця вдома у певний період часу; про пояснення злочинця, що він може дати про місце свого перебування у певний період; про спроби сфабрикувати докази своєї непричетності шляхом знищення слідів злочину; про його зовнішній і психічний стан і реакції, характерні для людини, яка почувається винною.

При розгляді вбивств із розчленовуванням трупа звертає на себе увагу поведінка особи, яка за припущенням слідчого могла бути причетною до вчинення вбивства. Ознаки поведінки, що можуть мати значення доказів:

- а) нервозність, хвилювання, небажання спілкуватися з людьми, напруженість під час обговорення вбивства, підвищений інтерес до результатів розслідування;
- б) заходи, що вживаються щодо приховання слідів вбивства, — знищення знарядь вбивства, пакувальних матеріалів і т.п.;
- в) раптовий від'їзд, невинуватна зміна місця проживання;
- г) поширення слухів про від'їзд убитого, його бажання виїхати; при цьому на адресу підозрюваного і родичів надсилаються листи і телеграми, нібито від зниклих.

Наведені елементи слідової картини, відзначає В. О. Коновалова, треба розглядати в сукупності з іншими елементами криміналістичної характеристики, маючи на увазі їхню кореляційну залежність, що нерідко проливає світло на подію злочину або на висунуті версії про характер злочину й особистості вбивці. У цьому відношенні досить показові обмовки особи, яка вчинила злочин. У вибудованій ним моделі своєї поведінки після вчинення злочину вбивця не завжди обмірковує ті деталі видаваної ним інформації, що могли б утворити логічну схему події як

бездоганну. Тому в окремих випадках, особливо при постановці деталізуючих запитань, він може відійти від обраної моделі, не встигнувши обміркувати відповіді на несподівані для нього запитання. Брак вигаданої інформації змушує його звертатися до правдивої. У цих випадках і має місце обмовка, що, як правило, свідчить про винну поінформованість, тобто про те, що особа має відомості в силу своєї причетності до вчинення злочину [202, с. 108].

Крім цього, провадження, які трапляються у слідчій практиці, про вбивства з розчленуванням трупів являють собою найбільш складний вид вбивств, що вимагає від слідчого високих знань криміналістичних прийомів і методів виявлення, збирання, фіксації і дослідження доказів.

Особливі обставини і режим роботи слідчо-оперативних груп по розкриттю проваджень зазначеної категорії обумовлені наступними моментами:

- 1) на місці події виявляється не цілий труп, а частина чи рештки його;
- 2) місце виявлення цих частин не є місцем вбивства, яке необхідно встановити;
- 3) особистість трупа невідома, тому украй важко визначити фронт роботи і напрямок розслідування;

4) слідчим доводиться мати провадження з численними і різноманітними доказами, які необхідно досліджувати і робити безліч різноманітних криміналістичних і судово-медичних експертиз.

Зазначені обставини значною мірою ускладнюють і гальмують перебіг розслідування, тому що на реалізацію і проведення зазначених заходів, особливо четвертого, потрібен певний час, що можливо дасть злочинцеві пристойну фору в часі і розробити ряд контрзаходів протидії ходу розслідування.

У криміналістиці існує думка багатьох учених, схильних до того, що невстановлення особистості трупа, у кінцевому рахунку, не призведе до позитивних результатів розкриття злочину. Саме тому професор В. Ф. Черваков стверджує, що ідентифікація особистості вбитого по провадженнях про вбивства з розчленуванням трупів є першим, головним, основним і провідним питанням. Такої ж думки дотримується і професор В. П. Колмаков, дану точку зору зазначених учених ми також поділяємо [194, с. 26].

Виходячи з вивченого масиву нерозкритих проваджень про умисні вбивства з розчленуванням трупа, випадків, коли б злочин було розкрито без встановлення особистості трупа, нами не встановлено. Зазначені обставини й обумовлюють гостру необхідність удосконалення процесу встановлення особистості трупа. Нами вивчено понад 70 кримінальних проваджень про вбивства з розчленуванням трупів за період з початку 90-х років минулого століття дотепер (14%), відповідно до яких ми дійшли таких висновків: у переважній більшості проваджень вбивцями є особи найбільш близькі до вбитого, пов'язані з ним близькими або родинними відносинами, для яких ідентифікація особистості убитого є дорівнює викриттю у вчиненні вбивства.

Тому наступні дії вбивці зумовлені почуттям власної безпеки, примушуючи його діяти особливо потай, за заздалегідь обміркованим планом, з особливою старанністю приховуючи сліди злочину. При цьому головним завданням перспективи стратегії свого майбутнього захисту злочинець бачить, насамперед, у відшуканні тих мотивів, що повною мірою виправдали б зникнення людини. Для пояснення цього зникнення злочинець вигадує усілякі версії, періодично підкріплюючи їх чутками, що їх він посилено поширює.

З огляду на те, що неможливо, хоча б приблизно, описати ті докази, на підставі яких відбувається встановлення особистості, ми вважаємо за необхідне, викласти основні методи, за допомогою яких можна встановити особу вбитого.

Нам уявляється, що такими умовно названими методами можуть бути:

- а) суб'єктивно-описовий;
- б) програмно-комбінаційний;

- в) дактилоскопічний;
- г) наочно-об'єктний.

При цьому слід зауважити, що ці методи повинні застосовуватися

одночасно або паралельно. Неможливо обмежитися, наприклад, використанням тільки дактилоскопічного методу, не застосовуючи інших методів. На думку В. П. Колмакова, найбільш повною й ідеальною ідентифікацією особистості розчленованого трупа буде комбіноване упізнання особистості убитого завдяки використанню всіх цих методів. Часто до ідентифікації особистості веде один із зазначених методів.

Сутність передбачуваних методів ідентифікації особистості розчленованого трупа зводиться до такого.

Суб'єктивно-описовий метод. Для встановлення особистості за суб'єктивно-описовим методом слідчий використовує виявлені характерні риси в будові тіла убитої людини. Усі ці особливості описуються у протоколі огляду, акті судово-медичного дослідження і використовуються слідчим для упізнання особистості убитого. Прикмети, особливо помітні й особливі, як-то: шрами, бородавки, татуювання, особливості зубів, штучне протезування зубів і кінцівок, патологічні і фізіологічні особливості, професійні зміни та ін., підлягають особливому обліку й опису.

Тому при призначенні судово-медичної експертизи по провадженнях про вбивства з розчленуванням трупів, поряд з іншими питаннями, звичайними по провадженнях про вбивства, слід поставити і запитання, відповіді на які допоможуть слідчому ідентифікувати особистість убитого, а саме: а) стать вбитого; б) вік вбитого; в) зріст вбитого; г) встановлення індивідуальних особливостей (патологічні особливості, сліди хворобливих явищ, сліди переломів кісток, опіки тощо).

Висновки судово-медичних експертів слід порівняти з прикметами особи, яка передбачається убитою. Поряд із цими даними за суб'єктивно-описовим методом ідентифікація особистості у цьому напрямку необхідно враховувати й інші дані: огляд об'єктів упакування, знайдених при частинах трупа, перев'язочний і фіксуєчий матеріал упакування частин трупа, який необхідно обережно і дбайливо зберегти для подальшої експертизи.

Основні відомості щодо статі, віку і зросту сукупно з особливими прикметами порівнюються із зазначеними в заявах про зникнення, у протоколах допиту заявників і свідків. На підставі збігу всіх цих прикмет можна робити висновок про ідентичність особистості вбитого. При виявленні частин трупів, на яких є пізнавальні ознаки, їх необхідно пред'являти місцевим жителям для упізнання, при цьому провадиться своєрідне «оживлення» чи «туалет» трупа.

До упізнання особистості розчленованого трупа потрібно ставитись дуже обережно. У тих випадках, коли пред'являється одна голова чи тулуб, враження у пізнаючого нерідко буває засноване на упередженні чи неправильному сприйнятті. Не можна забувати, що трапляються випадки навмисного і ненавмисного помилкового упізнання. Навмисне упізнання можливе у випадках, коли вбивця чи зацікавлена людина пізнає в вбитому потрібну їй особу. Випадки ненавмисного помилкового упізнання бувають через збіг ряду обставин, як, наприклад, збігу кольору волосся за відсутності шкірних покривів обличчя, збіг на визначених місцях тулуба рідних плям при відсутності голови, рук, ніг.

Для використання суб'єктивно-описового методу упізнання слідчі й оперативні працівники повинні звертатися за допомогою до криміналістичного обліку, а саме до реєстраційної картотеки ГУНП осіб, безвісти зниклих, у якій накопичуються відомості про всіх зниклих осіб з описом їхніх прикмет. Зрозуміло, що всі прикмети повинні бути ретельно описані в картотечі. У тих випадках, коли не вдається встановити особу розчленованого трупа протягом тривалого часу, складається картка на розчленований труп, яка міститься в картотеку невпізнаних трупів

з описом прикмет, що складають для неупізнаних осіб. Між цими двома картотеками — картотекою безвістно зниклих і картотекою невпізнаних трупів повинне провадитися систематичне зіставлення з метою встановлення особистості розчленованого трупа. Правильне використання основних ознак словесного портрета для упізнання особистості розчленованого трупа — основна вимога суб'єктивно-описового методу.

Програмно-комбінаційний (або реставраційний) метод. Описаний вище суб'єктивно-описовий метод впізнання особистості розчленованого трупа може застосовуватися в обмеженому часі, тому що неможливо протягом тривалого часу тримати виставленими частини трупа — вони можуть швидко зазнати змін. Крім того, пред'явлення частин трупа для впізнання можливе тільки в одній місцевості і невеликому колу людей, тоді як убитий може бути з іншої місцевості.

Ці недоліки суб'єктивно-описового методу можуть бути усунуті програмно-комбінаційним (або реставраційним) методом. Як би слідчий точно не описував прикмети вбитого, особливості упакування й інші об'єкти, він їх не зможе обрисувати досить наочно. Фотографування і відеозапис частин трупа, одягу і пакувального матеріалу є одним із методів упізнання особистості убитого. У деяких випадках досить пред'явити фотознімок голови розчленованого трупа без досудового її оживлення чи реставрації, щоб можна було впізнати особу вбитого. Це можливо в тих випадках, коли не знищені прикмети особи. Зрозуміло, що фотографування і відеозапис особливих прикмет на частинах трупів, як і частин трупів окремо кожної й у зібраному вигляді слід настійно рекомендувати.

Для ідентифікації особистості за зазначеним методом недостатньо знімка голови без «туалету» трупа, хоча, як уже вказувалося, слід визнати за безумовно обов'язкову вимогу фотографувати голову попередньо у тому вигляді, у якому вона була виявлена в профіль і фас, після цього слід фотографувати «оживлену» голову за правилами сигналетичної зйомки. Вигляд голови трупа і його частин, як правило, викликає неприємне тяжке відчуття і може спричинити певну психічну травму. Тому ми вважаємо, що «туалет» чи «оживлення» голови необхідно робити у всіх випадках, тому що це додає прижиттєвого вигляду особі убитого і полегшує її упізнання [69, с. 477].

Техніка «оживлення» коротко зводиться до наступного: після того, як зафіксовані всі особливості будови голови при судово-медичному дослідженні, і голову сфотографовано у фас і профіль, судово-медичний експерт повинен приступити до «оживлення» чи реставрації голови. Спочатку потрібно обмити обличчя теплою водою з милом, намагаючись не мочити волосся, витерти обличчя рушником і протерти ваткою зі спиртом чи ефіром. Потім упорядкувати волосся на голові, зачесати його. Зачіску потрібно зробити відповідно до стрижки голови і наявному проділу, якщо ж проділу немає, можна припускати, що убитий волосся зачісував назад. Обличчя припудрюється пудрою з використанням різних косметичних наборів, губи потрібно злегка покрити червоною помадою, очі розплющити, для чого потрібно підвести під віко калійні квасці, що добре тримають віка унаслідок властивості в'язкості. У деяких випадках уживають тампони вати, однак вони випинають віка і не тримають їх добре. Для природного блиску очей потрібно змазати їх гліцерином чи олією, якщо очне яблуко зморщилося в результаті висихання, потрібно впрорснути в нього розчин гліцерину з 50% води, для цього вживається шприц з голкою середнього розміру. Розчин вводять у передню камеру ока на межі рогової і білкової оболонки до війноного тіла, голка повинна бути тонкою і гострою, тому що через великий отвір в оболонці рідина витече. У деяких випадках замість помутнілих очей, що втратили свою форму, можна вставити схожі за забарвленням штучні очі. Якщо волосся на голові немає (зняте разом зі шкірою, обпалене, вирване), можливо надягти шапку, кашкет чи хустку.

Відсутні ніс, губи, віка й очі реставруються, способами, зазначеними у роботах М. І. Герасимова (скульптурна реконструкція обличчя за черепом людини) [119, с. 361]. «Оживлену»

голову потрібно сфотографувати так, щоб не було видно, що вона відрізана, для цього до неї прикладається одяг. Виготовлені знімки голови повинні бути використані для упізнання особистості убитого у такий спосіб:

- 1) шляхом пред'явлення знімків для упізнання заявниками, свідками та іншими громадянами;
- 2) шляхом розсилання в міста і райони, звідки за припущенням міг приїхати убитий;
- 3) шляхом опублікування знімків у газетах, журналах, на відповідних стендах розшукуваних злочинців, а можливо і показ фрагментів знімків голови по відповідних інформаційних каналах телебачення.

Ми вважаємо за необхідне відзначити недостатнє використання фотографічних знімків багатьма працівниками слідчих органів для упізнання особистості розчленованих трупів. Це виявляється, насамперед, у тому, що виготовляється незначна кількість фотокарток, і вони пред'являються тільки в тому населеному пункті, де виявлено розчленований труп. Саме пред'явлення знімків обмежується вузьким колом осіб, і нерідко особистість трупа не встановлюється. Ми вважаємо за необхідне, застосовувати практику публікації знімків з голови розчленованого трупа в ЗМІ і на телебаченні.

Однак із цього питання існує безліч заперечень, суть яких зводиться до того, що публікація знімків, по-перше, може перешкодити ходу розслідування, тому що злочинець, довідавшись, що встановлюється особистість вбитої ним людини, сховається; по-друге, публікація знімків негативно впливатиме на читачів і глядачів.

Ці заперечення не можуть бути визнані ґрунтовними. Публікувати знімок у газеті або використовувати інший інформаційний простір необхідно тільки тоді, коли використані всі інші способи встановлення особистості. А це означає, що до публікації проводиться серйозна робота зі встановлення особистості убитого, пред'являються частини трупа, фотознімки голови, злочинець же в таких випадках уже знає, що розслідування провадиться. Публікація знімка може не перешкодити ходу розслідування, а навпаки, допомогти слідчим, тому що активні і свідомі громадяни нашої країни, які знають убитого, негайно повідомлять у правоохоронні органи відомі їм відомості про особистість убитого.

У цій частині, за пропозицією МВС і Прокуратури України, у телевізійній передачі на правову тематику «Магнолія ТВ» з'явилася рубрика «Розшук людей», у якій здійснювалися публікації знімків зниклих безвісти громадян, дітей, в тому числі і невпізнаних трупів. І, незважаючи на думку деяких журналістів про низьку свідомість громадян України, тільки за період першого кварталу 2003 р. з більш ніж 60 публікацій з фотознімками про розшукуваних і встановлюваних осіб, за допомогою інформацій, що надходять у правоохоронні органи, вдалося затримати 7 злочинців, а також установити особи 12 невпізнаних трупів і хворих громадян.

Для того, щоб дійсно не насичувати інформаційний простір негативною інформацією про вбивства і розчленовані трупи, подібну інформацію слід подавати в різній формі, наприклад, можна помістити знімок у профіль і фас і зробити напис: «Хто знає зображену особу на фотознімку — зателефонуйте». Більшість читачів не помітить, що йдеться про труп, тому не слід боятися, що це може психологічно негативно вплинути на них.

Крім усього іншого необхідно розробляти і впроваджувати у практику роботи експертно-криміналістичних підрозділів програмно-композиційні розробки для моделювання структури тіла людини і будови її окремих анатомічних особливостей, наприклад голови, з використанням комп'ютерної техніки. Зазначені композиційні програми дозволять відтворювати можливу анатомічну будову тіла і голови, не вдаючись до техніки «оживлення» і «туалету» трупа.

Для розкриття вбивства необхідно використовувати всі наявні наукові і технічні засоби, невикористання їх завжди вкрай негативно відбивається на результатах розслідування.

Дактилоскопичний метод. Сутність дактилоскопичного методу встановлення особистості розчленованого трупа полягає в тому, що з виявлених відтятих рук знімаються дактилоскопичні відбитки і по них ідентифікується особистість шляхом перевірки дактилокарт по інформаційному бюро чи по відбитках пальців при житті, залишених убитим на різних предметах домашньої обстановки. В усіх випадках виявлення частин розчленованого трупа потрібно вжити заходів до виявлення рук, якщо папілярні візерунки на пальцях знайдених рук не ушкоджені, дактилоскопіювання відбувається за розробленою криміналістикою методикою, проведення якої буде у наступному порядку.

Із цупкого і гладкого паперу нарізаються 10 квадратиків розміром 4x4 см, збоку на них пишеться назва кожного з 10 пальців. Потім пальці виявлених рук чи руки змазуються фарбою (друкарською) за допомогою гумового валика і паперові квадратики особливою дерев'яною лопаточкою притискаються до пальців, після цього квадратики наклеюються на спеціальний бланк чи на чистий аркуш паперу, зверху повинні знаходитися відбитки пальців правої руки, знизу лівої. По папілярних візерунках виводиться дактилоформула і розшукується в картотеці відповідна дактилокарта.

Однак у нашій практиці були випадки, коли на смітнику були виявлені відтяті кисті рук людини з ознаками трупних змін. Усі спроби застосування звичайних криміналістичних способів дактилоскопіювання позитивних результатів не приносили, на вирізаних відрізках паперу папілярні візерунки відображалися не якісно, а, отже, ідентифікація була утруднена або взагалі неможлива. Інші методи реставрації шкірних покривів у вигляді накачування в підшкірний шар гліцерину або інших хімічних субстанцій, також позитивних результатів не давали. І все ж таки у провадженнях реставрації шкірних покривів нами була розпочата одна зі старих і частково забутих анатомічних методик, сутність якої полягає у наступному.

У спеціальну ємність наливається розчин кістково-жирових відкладень людини, у який містяться кисті рук і кип'ятяться близько 3–4 годин. Після цього будова папілярних візерунків практично відновлюється цілком, що дає можливість одержання якісних відображень на дактилокартах. Ця методика і дозволила нам встановити особистість розчленованого трупа, як виявилося, раніше неодноразово засудженого, і розкрити вбивство.

Ці й інші приклади досить переконливо підтверджують необхідність обов'язкового дактилоскопіювання всіх розчленованих трупів, що виявляються.

Деякі працівники слідчих органів скептично ставляться до цього методу встановлення особистості убитого, посилаючись на той факт, що упізнання може бути успішним тільки у випадку, якщо убитий був зареєстрований раніше і перебуває на відповідному криміналістичному обліку.

Звичайно, не всі вбиті були за життя зареєстровані. У нас немає єдиної дактилоскопичної системи реєстрації, однак від цього дактилоскопичний метод не втрачає свого значення. Крім того, можливе упізнання особистості убитого й у тому випадку, якщо він навіть і не був до цього зареєстрований. У випадках, коли перевірка за криміналістичним обліком виявилася безуспішною, необхідно дактиловідбитки вбитого зберігати, тому що можна ідентифікувати особистість убитого шляхом порівняння цих відбитків із пальцевими відбитками за можливим місцем проживання або роботи потерпілого.

Наочно-об'єктний метод. Зазначений метод встановлення особистості розчленованого трупа полягає в тому, що шляхом вивчення виявлених із частинами розчленованого трупа різних об'єктів (упакування, предмети, записки та ін.) слідчий встановлює особистість убитого. Крім цього, нами в ході огляду трупа можуть бути знайдені волосся на різних частинах одягу: капелюхах, гребінцях та ін. Їх пізніше можна застосовувати для ідентифікації з частинами волосся, знайденими в передбачуваному житлі трупа. Об'єктний метод нерідко дає можливість спочатку ідентифікувати особистість вбивці, а потім і особистість убитого. Упізнання особистості вбитого

за наочно-об'єктного методу досягається шляхом:

а) пред'явлення виявлених об'єктів при частинах трупа для упізнання заявникам, свідкам та іншим громадянам;

б) дослідження об'єктів на предмет виявлення в них особливостей, які можуть послужити для упізнання особистості;

в) перевірки за наявними записками, адресами та іншими письмовими документами осіб, які могли виявитися убитими чи вбивцями;

г) публікація фотознімків деяких характерних об'єктів у пресі, на телебаченні і пред'явлення знімків із них для упізнання. Успішність встановлення особистості за цим методом можлива тільки при ретельному й усебічному вивченні і дослідженні виявлених об'єктів.

Виявлені об'єкти при частинах трупа можуть бути упізнані також шляхом публікації їх фотознімків у ЗМІ. Дуже важливе значення має відшукання різних документів, адрес, написів, по яких можливе упізнання особистості вбитого.

Отже, при розслідуванні вбивств із розчленовуванням трупів встановлення особистості вбитого є домінуючим питанням, від вирішення якого залежить успішність розслідування провадження. Весь процес розслідування по таких провадженнях в основному зводиться до ідентифікації особистості убитого і потім до встановлення особистості злочинця. Для успішного вирішення цього питання слідчі працівники повинні використовувати зібрані ними докази для встановлення особистості розчленованого трупа, застосовуючи для цього описані вище суб'єктивно-описовий, програмно-комбінаційний, дактилоскопічний і наочно-об'єктний методи ідентифікації особи загиблих.

ГЛАВА 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, СКОЄНИХ НА СЕКСУАЛЬНОМУ ГРУНТІ

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА СЕКСУАЛЬНИХ ВБИВСТВ

Згідно з нашими дослідженнями, за період з 1995–2018 рр. у м.Одесі, Одеській, Миколаївській і Херсонській областях простежується тенденція зростання сексуальних вбивств. За зазначений період у вказаних регіонах вчинено 60 вбивств на сексуальному ґрунті (10% від загального масиву вивчених кримінальних проваджень). Нерідко вони мають багатоепізодний характер, складні в розкритті, у силу цих причин набувають підвищену соціальну небезпеку і надають атмосфері в суспільстві великий резонанс. У силу специфіки об'єкта пізнання доцільно, щоб робота з вивчення даної категорії вбивств здійснювалася комплексно, з позиції криміналістики, судової психіатрії, сексопатології й інших суміжних наук.

Для того щоб визначити саме поняття вбивства, вчиненого на сексуальному ґрунті, а також для виявлення осіб, схильних до вчинення таких вбивств, та з метою одержання достовірних даних нами проводилося вивчення різних соціально-вікових груп. Зазначене завдання є першочерговим, тому що без цього не можна чітко визначити предмет дослідження і його межі. На підставі вивчених статистичних даних і матеріалів кримінальних проваджень до вікової категорії входили особи від 15 до 30 років, які займають різний соціальний стан у суспільстві. До програми дослідження входили учні середньоосвітніх шкіл, шкіл-інтернатів, училищ, технікумів, вузів, вихованці дитячих будинків, особи, які займаються певною професійною діяльністю, а також неповнолітні, які ведуть бродяжницький спосіб життя, і повнолітні без певного місця проживання.

Проведенні нами дослідження дали такі результати: 70% вивчених вбивств скоєні з метою приховування факту зґвалтування, 4% для задоволення сексуальної агресії, 20% у результаті фізичного тиску на жертву при скоєнні зґвалтування, 6% вбивств скоєно на ґрунті гострого психічного захворювання.

Уже перші спроби розібратися зі змістом поняття сексуального вбивства показують усю непевність уявлень про нього. Усі точки зору з даного питання умовно можна розділити на дві групи. Перша являє собою розширене тлумачення названих злочинів. Донедавна вона була найбільш поширеною. Так слідча і судова практика під ними розуміє вбивства, сполучені з учиненням або замахом на вчинення найрізноманітніших статевих злочинів.

Аналіз подібних злочинних діянь показує, що вони вчиняються з різних мотивів і з різними цілями. Звичайно для приховування зґвалтування або іншого статевого злочину або при замаху на них, тобто з мотивів, пов'язаних зі страхом перед можливою відповідальністю. З метою помститися жертві за вчинений нею опір або випадково, коли винний не порівнює ступінь фізичного насильства в процесі подолання опору жертви. Останнім часом до цієї ж групи дедалі частіше попадають і вбивства, вчинені з метою досягнення статевого задоволення в ході, після або замість статевого акту (як його еквівалент), оскільки копуляція сама по собі не дає бажаного результату. До них також належать факти позбавлення людини життя для вчинення статевого акту з трупом, маніпуляції з ним, його частинами, предметами або одягом жертви.

Друга позиція з питання поняття зазначених вбивств — більш вузька. Її прихильники, незалежно від уживаних термінів, пропонують вважати під ними тільки такі, котрі відбувалися

із сексуальних мотивів, для досягнення статевого задоволення в збоченій формі. Ця точка зору найбільше широко подана в зарубіжній криміналістичній і медичній літературі.

Остання позиція уявляється більш точною, оскільки вона ґрунтується на тому розумінні, що до змісту будь-якого поняття входять не всі ознаки, а тільки ті, котрі є суттєвими для об'єкта і дозволяють із певним ступенем точності відрізнити його від інших об'єктів. Її правильність підтверджується вивченням кримінальних проваджень по 27 сексуальних вбивствах, серед яких були провадження відомих серійних вбивць, таких як Скрипка, Сливко, Кулик, Чикатило, Онопрієнко, Ткач та інші.

Аналіз кримінальних проваджень свідчить, що найбільш суттєвими ознаками при розмежуванні таких злочинів є сексуальний мотив і відповідна мета — одержання статевого задоволення збоченим шляхом. Головним відмітним і постійним елементом даних вбивств є садизм. Його можуть супроводжувати й інші статеві збочення, зокрема, фетишизм, некрофілія, вампіризм та ін. Вивчення злочинної поведінки винних із погляду інших елементів криміналістичної характеристики дотепер не дозволяє виявити які-небудь інші істотні ознаки цих вбивств.

Однак і друга точка зору вимагає уточнення, оскільки, вона ґрунтується на тому, що в основі дії винного лежать суґубо сексуальні мотиви, і не враховує агресивних й інших характерних для поведінки злочинця спонукань. Досить простої відмови від розуміння садизму у вузькому розумінні і трактування його в розширювальному плані, як стає зрозуміло, що при вчиненні даних вбивств суб'єктом можуть рухати не тільки зазначені мотиви, але й прагнення до влади, повного підпорядкування собі іншої особи (необов'язково статевого партнера), безроздільного контролю над нею і її життям.

Проведені в 80–90 роках минулого століття в США дослідження злочинної поведінки осіб, які вчинили вбивства на сексуальному ґрунті, підтверджують дане положення. Вивчення ними 36 спеціально відібраних винних дозволило найбільше повно виділити основні ознаки сексуальних вбивств. До них належать еротизованість названих злочинів, прагнення суб'єкта панувати, домінувати, панувати над іншою людиною з насиченими насильством, сексуальністю, смертю фантазіями.

В основному для виділення вбивств, пов'язаних із сексуальною мотивацією, використовуються три групи термінів: перша група термінів — це об'єднання терміна «вбивство» з терміном «еротика» (еротичне вбивство, вбивство на еротичному ґрунті); друга група термінів — це об'єднання терміна «вбивство» з юридичним терміном «зґвалтування» (вбивство, сполучене зі зґвалтуванням) або медичним терміном «статевий фетишизм» (вбивство на ґрунті статевого фетишизму), «садизм» (сексуально-садистське вбивство), «сексуальні збочення» (вбивство на ґрунті сексуальних збочень); третя група термінів пов'язує термін «вбивство» з терміном «секс», при цьому «секс» пов'язується з майже подібними за значенням термінами: «мотивація», «ґрунт» (вбивство, вчинене на сексуальному ґрунті, вбивство із сексуальних мотивів, вбивство із сексуальною мотивацією).

Аналізуючи першу групу зазначених термінів, слід зауважити, що терміном «еротика» позначаються внутрішні переживання, пов'язані із сексуальністю (статевою любов'ю), або «перекладання» сексуальних потреб на суспільні відносини, що супроводжується сексуальним контактам і надає їм відповідний зміст і напрямок (у спілкуванні, моді, мистецтві). Тому він не підходить для позначеної групи вбивств, пов'язаних із сексуальними мотивами.

Друга група термінів обмежує вбивства, пов'язані із сексуальними мотивами, статевим злочином (зґвалтування) або статевими збоченнями (садизм, сексуальні збочення). Тому вбивства, пов'язані зі статевими злочинами або статевими збоченнями, можуть створювати в групі сексуальні вбивства відповідні підгрупи: вбивства, пов'язані з мужолозтвом, або вбивства, вчинені сексуальними садистами; вбивства, вчинені сексуальними фетишистами.

Третя група термінів найбільш прийнятна. Тому термін «сексуальне вбивство» у повному обсязі відображає групу вбивств, пов'язаних із сексуальною мотивацією. Різноманітні поняття вкладають у термін «сексуальне вбивство» дослідники даного питання.

Так, Ю. М. Антонян і А. А. Ткаченко під сексуальними вбивствами розуміють усі випадки протиправного позбавлення життя, що пов'язані із сексуальними переживаннями або мотивами, сексуальним життям людини і її сексуальних відносин [41, с. 38; 43, с. 40].

В. І. Іванов сексуальними вважає вбивства у випадку, коли смерть настала в результаті сексуально-садистських дій злочинця [173, с. 142–147]. Такої ж думки американський психіатр Ален, який вважає вбивство сексуальним, коли воно відбувається з метою задоволення злочинцем своїх садистських і сексуальних вампірських потреб, і при цьому злочинець заподіює удари ножом в ділянку молочних залоз та інші садистські дії, від яких злочинець відчуває насолоду.

В. В. Новик вважає, що сексуальні вбивства — неоднорідна сукупність поведінкових актів із різною мотивацією і змістом сексуальної спрямованості. Такі злочини відбуваються на ґрунті сексуального збочення і тільки із сексуального мотиву [288, с. 78].

Б. Л. Гульман зараховує до сексуальних вбивств: садистські вбивства; вбивства з метою запобігання опору жертви і її вигуків про допомогу; вбивства, що вчиняються з метою приховання статевих злочинів; сексуальні вбивства, вчинені в стані алкогольного сп'яніння [132, с. 209].

Отже, можна виділити три погляди на поняття сексуального вбивства. Відповідно до першого погляду, сексуальні вбивства — це вбивства на ґрунті відносин між статями, до яких належать побутові вбивства, вбивства з ревнощів, вбивство за образу. Це найбільш широке поняття сексуального вбивства. Відповідно до другого погляду, сексуальним вбивством визнаються тільки ті вбивства, що безпосередньо пов'язані із задоволенням сексуального потягу. Відповідно до третьої точки зору, сексуальними визнаються вбивства, пов'язані тільки із сексуально-садистськими діями.

Усе вищесказане можна об'єднати в одне загальне поняття сексуального вбивства. Сексуальні вбивства — група вбивств, які безпосередньо пов'язані із задоволенням сексуального потягу та мають схожі криміналістично значимі ознаки.

З кримінально-правової і криміналістичної точки зору, це сукупність злочинів на міжвидовому рівні, тому що в дану сукупність входять вбивства, пов'язані зі зґвалтуванням, розбещенням малолітніх, задоволенням статевих потреб у збоченій формі. Виходячи з цього, у криміналістичне поняття сексуального вбивства вкладається одне з положень кримінально-правового визначення вбивства.

Аналіз вивчення сексуальних вбивств підтверджує, що вбивства, пов'язані із задоволенням сексуального потягу, мають схожі криміналістичні ознаки, що вказують на спосіб готування, спосіб вчинення, спосіб приховання злочину, місце, час, обстановку, знаряддя, предмет замаху, особистість злочинця, сліди злочину. Сексуальна мотивація злочинних дій може не знаходити якогось яскравого втілення ні в особистих ознаках, ні в повсякденному, побутовому поведженні, крім як у кримінальних діях.

З огляду на думку ряду авторів, для виділення в криміналістиці сексуального вбивства необхідно об'єднати вищевказане з кримінально-правовими ознаками. Унаслідок цього під поняттям сексуальне вбивство безпосередньо в криміналістиці необхідно передбачати групу вбивств, що мають схожі криміналістичні ознаки і безпосередньо об'єднані із задоволенням сексуального потягу.

Жорстокість при вчиненні сексуальних вбивств бере свій початок у страху смерті. Тому жорстокість виступає як засіб ствердження і самоствердження, а також шаленого протесту проти того, що якісь вчинки іншої особи можуть показати сексуальну, еротичну неспроможність винного і тим самим знизити його самооцінку. Суб'єкт захищається від оточуючого його

ворожого світу, нападаючи в першу чергу на ті об'єкти, що їх він розцінює як джерело своїх нещасть. У сфері міжстатевих відносин таким джерелом здебільшого виступає жінка.

Деякі сексуальні вбивства з особливою жорстокістю мають досить чіткий, навіть іноді цілком усвідомлюваний особистісний зміст. Тут має місце не просте фізичне знищення іншої людини, але спроба знищити жертву і на психологічному рівні. У цьому випадку в потерпілої (а при гомосексуальних контактах — потерпілого) викликаються такі емоції, як страх, приниження, утрата власної гідності, спроби в будь-який принизливий спосіб врятувати своє життя тощо. Образно кажучи, тут відбувається немов подвійне знищення — спочатку особистості, а потім людини як фізичного об'єкта. Мотивація таких дій відрізняється глобальним самоствердженням над іншими.

Страх смерті здатний залишатися в межах норми, але в розглянутих нами вбивць такий страх породжує криваве насильство, оскільки суб'єкт, знищуючи інших, тим самим придушує в собі свій страх смерті.

У безпосередньому зв'язку з таким глибинним мотивом, як страх смерті, перебуває й інший тип вбивці, що можливо назвати як некрофільний. Питанню некрофільії (і ряду інших питань, пов'язаних із сексуальними переживаннями людини) як явищу ще на початку минулого століття приділив російський психопатолог Крафт-Ебінг. Некрофільію він визначає як жагучий потяг до всього мертвого, гниючого, нездорового. Ця пристрасть робить живе неживим, руйнує в ім'я одного лише руйнування. До цього типу ми відносимо людей, які вчинили вбивства з особливою жорстокістю, основним мотивом яких стало саме розчленовування живого тіла жертви, заподіяння їй тим самим особливих страждань або вчинення різного роду маніпуляцій з людськими органами. Проявом некрофільного характеру є переконання, що всі проблеми або конфлікти можна вирішити тільки із застосуванням сили і насильства [212, с. 60–80]. У спілкуванні некрофілу властива безжиттєвість, про вкрай цікаві речі він може говорити в обтяжуючій, монотонній, холодній і відчуженій формі. Завжди живе минулим, воліє мати, а не бути. У колірних тонах віддає перевагу темним. Має особливу схильність до поганих запахів, в основі своїй висхідній до запаху плоті, що розкладається.

Багатоепізодні, або, як їх ще називають, серійні вбивства із сексуальних мотивів, — явище ненове. Їх передісторія тягнеться з глибин століть, вражаючи практично кожне століття новими іменами сексуальних вбивць і кількістю жертв. Ці злочини відбуваються в різних країнах, що мають різні державні системи, економічні уклади, географічне розташування, національну психологію. Такий «загальний» характер цих вбивств показує, що їхня природа і причини не обумовлені соціальними умовами, політичними, економічними й іншими відмітними рисами країн, де вони спостерігаються, тому що спалахи настільки дикої жорстокості мають місце у різних регіонах планети. Тим часом у певні несприятливі періоди (загальносоціальна нестабільність, наростання загальної кризи в суспільстві, зниження моральності, війни, поширення безкарності тощо) число подібних злочинів може зростати. Наприклад, така тенденція спостерігається в нашій країні.

Якщо розглядати хронологію найбільш відомих із цих злочинів за рубежем, то відлік, очевидно, потрібно почати з легенди про Синю Бороду, оскільки відповідно до визнання, він мив бороду і руки теплою кров'ю своїх жертв. Так, 13 вересня 1440 року у віці 36-ти років був арештований і став перед судом інквізиції за обвинуваченням у ересі, богохульстві, заняттях алхімією, поклонінню дияволу, педерастії й вбивствах барон Жиль де Ре, радник короля і маршал Франції. Історія барона згодом розцінювалася як ілюстрація поведінки душевнохворої людини.

З бандою своїх спільників, що складалася з 18-ти осіб, він влаштував в околиць полях і лісах облави на жінок і дітей. У своєму замку Тиффоз, у склепі каплиці св. Вінсента, Жиль де Ре спорудив спеціальний кам'яний вівтар, де опівночі займався чорною магією, по-звірячому

мучив пійманих і потім вбивав найбільш жорстокими методами, приносячи жертву дияволі. На суді барон зачитав визнання у своїх злодіяннях, сповнене жахливими деталями. Він докладно описував, як розпорював дітям животи, сидів верхи на умираючих і реготав, дивлячись на їхні конвульсії, як гвалтував їх під час катування. При цьому він відчував «нез'ясовану насолоду». Трупи спалювалися. Усього на совісті Жилия де Ре, за свідченням одного з істориків, смерть близько 800 дітей.

Прагнення до порушення соціальних заборон і кримінально-правових норм є першорядним для досягнення задоволення. Ця поведінка починає нагадувати своєрідну гру, балансування на лезі бритви. Типовий приклад цього — поведінка Джека-Потрошителя, що дала прізвисько не одному своєму послідовнику. Восени 1888 року англійські газети писали про дивні вбивства, вчинені стереотипним, хоча і нестандартним почерком. Усі жертви злочинця були жінки, дещо за сорок років, відомі у своїх колах повії. Опис кімнат його жертв нагадував акт інвентаризації анатомічного театру. Звичайно він, насамперед, перерізував їм горло, потім розкривав живіт і рився в нутрощах. У багатьох випадках вирізував зовнішні і внутрішні статеві органи і брав їх із собою, або розрізував на дрібні шматочки.

Поліція одержувала сотні анонімних листів, тридцять чотири — з підписом «Джек-Потрошитель». В одному з конвертів була половина нирки, з приміткою, що вона пішла на дегустацію в смаженому вигляді. Про Джека-Потрошителя написано чимало книг і створено кілька екранізацій, хоча всі вони не відповідають дійсності, оскільки йдеться про небезпечну людину зі збоченим сексуальним потягом.

Далі, відповідно до книги рекордів Гіннеса, найбільш страшним вбивцею ХХ століття в Європі і третьому світі вважається німецький сексуальний маніяк Бруно Людке. Від його рук загинули між 1928 і 1943 роками 85 жінок.

У період між 1973 і 1980 роками на території Еквадору, Колумбії і Перу було вбито 300 дівчаток у віці до десяти років. Вбивцею виявився колумбієць Педро Алонсо Лопес.

У 1991 році в США було арештовано Джеффри Даммера. Він був обвинувачений у вчиненні 17-ти вбивств із сексуальних мотивів.

До числа «серійних» сексуальних вбивств може бути віднесено позбавлення двох і більш людей, супроводжуване їх згвалтуванням або іншими сексуальними посяганнями. Жертвами звичайно стають жінки або діти і підлітки обох статей.

Найвідоміші кримінальні провадження на території СНД — це і є провадження про серії вбивств, які вчинені на сексуальному ґрунті і одержали свої назви від місцевості, де орудували сексуальні маніяки: «Смоленська провадження» за обвинуваченням Стороженка (20 нападів на жінок з метою їх згвалтування і пограбування, 12 з яких позбавлені життя), «Вітебська провадження» за обвинуваченням Михасевича (за 14 років вбив 33 жінки), «Ростовська провадження» за обвинуваченням Чикатило (убито 52 особи). В Україні знають кримінальну провадження за обвинуваченням Скрипки, який вчинив серію вбивств на сексуальному ґрунті в Запорізькій області, а також «Павлоградську провадження», коли жертвами вбивці і гвалтівника Світличного стали 23 особи.

На прикладі Чикатила, використовуючи всі накопичені відомості про нього, шляхом психоаналізу, спрямованого на виявлення несвідомих мотивів глибинних особистісних змістів поведінки, зв'язків між дитинством і нинішніми вчинками, осмисленням свого життя вбивці і його окремих злочинних дій, можна одержати певну загальну модель особистості злочинця, який вчиняє «серійні» сексуальні вбивства.

Про Чикатила написано багато — навіть надто багато — книг, статей, коротких повідомлень, знято фільм, але переважна більшість публікацій — не більш ніж обивательське читиво. Що ж напровадженняді являє собою монстр, чому він з'явився, що приховується за його вчинками,

що не можуть не викликати гніву і відрази будь-якої людини.

Андрій Чикатило народився в Сумській області, дитинство проходило в тяжких умовах війни і голоду, боявся бути з'їденим як його старший брат. Був замкнутим, нетовариським, мовчазним, « відчуженим », « у ньому було щось відразливе », — вважали навколишні, часто його обсмійовали і знущалися. Взаємини з жінками не ладилися, скоріше він цурався їх через статеvu слабкість і перші невдалі контакти. Був одружений, мав двох дітей. Займаючись педагогічною діяльністю, поступово відчув потребу в сексуальних контактах із дітьми; хотілося їх торкати, щипати, шльопати по сідницях. Це викликало збудження і часте сім'явивергання без ерекції.

Перше вбивство, у 1978 році, маленької дівчинки вчинив, задалегідь не підготовляючись до нього. Після цього випадку зупинитися вже не міг. Потрапляючи до відокремленого місця, хотів знову пережити подібні відчуття, тяга до них підсилювалася.

Надалі, вибір об'єкта — хлопчик, дівчинка, жінка — обумовлювався лише тим, хто в даний момент був поруч, відчуття від обох статей були однакові. З жертвами знайомився на авто-, залізничному вокзалах, в електричках, придивлявся до них, перш ніж підійти і заговорити, оцінював свої сили. Найлегше було обдурити підлітків або нетверезих жінок, бродяжок. Особливу лютість викликали в нього вимоги негайного здійснення статевого акту, а він не міг відразу цього зробити, тому що для збудження йому треба було побачити кров і заподіяти жертві ушкодження. Він кусав жертві губи, язика, завдавав удари ножем в очниці, у жінок відкушував і проковтував соски. У ряді випадків відрізував у потерпілих ніс і заштовхував його в рот жертви. Ножем у жінок вирізував матку, а в хлопчиків мошонку і яєчка, кусав їх зубами, а потім розкидав, що доставляло йому « звірине » задоволення і насолоду. Розпорював жертвам животи і витягав кишки. Побачивши розпороте тіло, найчастіше відбувалося сім'явивергання, коли була ерекція, робив з жертвами статеві акти в збоченій формі, частіше, коли ерекції не було (через імпотенцію), доторкався статевим членом до тіла закривавленої жертви, і відбувалося сім'явивергання. Коли він рвав, трощив і катував, наставала розрядка і проходила злість, наставало полегшення, позбавлявся всіх думок, життєвих турбот і переживань, відчував найсильнішу фізичну утому і лише через час приходив до пам'яті, « усвідомлюючи » весь жах того, що накоїв.

Після затримання в листопаді 1990 року він був підданий психіатричній і сексопатологічній експертизі в НДІ загальної і судової психіатрії ім. В. П. Сербського. Чикатило — суперечлива особистість. З одного боку він твердий, агресивний і злий. З іншого боку — гарний сім'янин, але невдаха в житті, боїться відкрито дати відсіч тим, хто його кривдить, оскільки боягузливий, імпотент, що викликало в ньому почуття неповноцінності і постійного переживання. Під час же вчинення вбивств, він жив повним життям, панував над іншими, перебував у стані екстазу. Інакше кажучи, відбувався абсолютний перехід на інший рівень буття, переживання насолоди, що була постійно нереальною в його житті. Можна припустити, що він навіть подобався собі в цій якості; самозакохана натура Чикатила якщо не могла пишатися собою як самцем, то хоча б виступала безжалісним чоловіком, який своїми руками створив собі іншу реальність і довгі роки жив у ній.

Злочини Чикатило мають характер помсти навколишньому світу і мотивуються прагненням до самоствердження. Щоправда, постає питання, чому реалізація такого мотиву в його випадку набуває настільки кривавих, дивовижних форм. Очевидно, відповідь варто шукати в некрофільній натурі цього вбивці, у його страху смерті і тяжіння до неї, у його садистських нахилах, що обумовлюють сексуальне задоволення від споглядання безмірних страждань, передсмертних конвульсій і агонії жертви [102, с. 56].

Наприкінці 1995 року й у 1996 році на Україні колегами по кримінальних провадженнях обласних судів розглянуто ряд кримінальних проваджень з винесенням обвинувальних вироків у відношенні:

- сексуального садиста Поліщука, який у місті Херсоні в 1993–1994 роках вчинив 28 нападів, що закінчилися смертю 11-ти осіб (кримінальне провадження за обвинуваченням Поліщука по статтях 93, 17, 117 і ін. КК України. Архів Херсонського суду за 1996 рік);
- «Полтавська справа», Щербакова, на рахунку якого серія сексуальних злочинів, у тому числі й вбивства хлопчиків;
- у місті Одесі закінчено розслідування кримінальне провадження за обвинуваченням Войтова, винного в сімох вбивствах і двох замаху на них (із сексуальних мотивів);
- улітку 1996 року припинено небезпечну злочинну діяльність Онопрієнка (газетні публікації). Він обвинувачувався в п'ятдесяти двох навмисних вбивствах із корисливих та інших спонукань, що ним вчинялися із застосуванням фізичного і психологічного насильства;
- крім цього, у 1989 році в Одесі нами було затримано Кузнецова, діяння якого в період з 1978 по 1989 рр. потрясли Одесу. Розчленовані трупи він викидав недалеко від місця свого проживання на вул. Чичеріна, в околишніх дворах і двірських туалетах (кримінальне провадження за обвинуваченням В. О. Кузнецова по статті 93 і статті 117 КК УСРС. (Архів Одеського обласного суду за 1989 рік).
- у 2003 році припинена діяльність Сергія Ткача, який з 1986 вбив з його показів 118 осіб.
- Отже, психічні патології, фізичні захворювання, а також стійкі негативні соціальні фактори є основною причиною того, що такими людьми вчиняються цілі серії статевих злочинів, оскільки нормальна реалізація статевого потягу не приносить їм задоволення або вони з якихось причин нездатні задовольнити свої статеві потреби в природних формах. У цій частині уявляється цікавим вивчення обстановки і способу вчинення сексуальних вбивств.

Обстановка і способи вчинення сексуальних вбивств

У ході аналізу кримінальних проваджень про сексуальні вбивства були виділені фактори, що детермінують способи вчинення сексуальних вбивств. У цілому їх можна розділити на дві групи:

- 1) об'єктивні фактори (місце, час і умови вчинення; фізичні і психічні особливості потерпілого, його соціальний статус; наявність співучасників; вплив мікросередовища; інформованість правоохоронних органів щодо особистості злочинця або фактори вчинення попередніх вбивств);
- 2) суб'єктивні фактори (фізичні і психічні особливості злочинця, професійний і злочинний досвід; загальноосвітній рівень; звички і нахили; фізичні і психічні аномалії; схильність до вживання алкоголю).

При дослідженні криміналістичної характеристики сексуальних вбивств можна виділити групу прийомів із підготовки вчинення сексуальних вбивств, що спрямовані на вибір, входження в довіру, подолання психологічного і фізичного опору жертви, вибір найбільш зручного часу і місця вчинення злочину, підбір способів і знарядь вчинення злочинів, знищення або приховання слідів злочину.

Способи вчинення сексуальних вбивств:

- 1) ушкодження від механічних факторів (заподіяння ушкоджень колюче-ріжучими предметами, заподіяння ушкоджень руками, ногами, різними тупими предметами, заподіяння ушкоджень вогнепальною зброєю);
- 2) асфіксія при удушенні (повішення, удушення петлею, руками, удушення за допомогою предметів);
- 3) отруєння.

Дії, що використовувалися сексуальними вбивцями, можна виділити такі: — маніпуляції власним статевим членом щодо тіла жертви;

- маніпуляції предметами, що мають форму статевого члена, або ампутованими части-

нами тіла жертви;

- відрізання, відсікання, розривання частин тіла жертви;
- примушування майбутніх жертв до здійснення статевого акту відносно один одного;
- викрадення з місця події частин тіла жертв із метою використання їх як сексуального фетишу;
- маніпуляції статевими органами жертв;
- дії канібального або вампірного характеру.

У ході дослідження даного аспекту ми дійшли висновку про неможливість розгляду способів вчинення вбивств на сексуальному ґрунті без висвітлення способів вбивства у взаємозв'язку з певними типами сексуальних вбивць.

Як уже говорилися раніше, сексуальні вбивства можна розділити на три криміналістичні групи:

- 1) вбивства, вчинені з метою досягнення або переживання сексуального оргазму;
- 2) вбивства, вчинені з метою запобігання опору або вигуків потерпілого про допомогу;
- 3) вбивства, вчинені з метою приховання вчиненого статевого злочину.

Перша група сексуальних вбивств — вбивства, вчинені з метою досягнення або переживання сексуального оргазму. В основному це некросадистські вбивства й вбивства із застосуванням насильства з метою досягнення максимального почуття оргазму. З урахуванням того, що вбивства даної групи вчиняються, як правило, особами, які страждають психічними захворюваннями (психопатія, шизофренія, олігофренія, ушкодження головного мозку, епілепсія), у межах даної групи виділяються два типи вбивць: «психопат», «шизофренік-олігофрен» [360, с. 31–32].

Для «психопатів» характерними є: звичайний вибір майбутньої жертви, установлення психологічного контакту, входження в довіру, використання традиційних способів заманювання жертви в безлюдне місце (обіцянка погостити солодощами, прохання допомогти по господарству), подолання психологічного і фізичного опору при вчиненні вбивства, автоматизація дій, стереотипність, використання того самого знаряддя злочину при вчиненні серії вбивств; несподіваний перехід до агресії при відмові потерпілого вступити в статевий контакт або спробі опору. Знаряддя вбивства, як правило, підбирається заздалегідь. Способами вбивства, як правило, є заподіяння ударів колючо-ріжучими предметами (ніж, викрутка), удушення жертви за допомогою рук, петлі, інших предметів.

Дії, пов'язані із задоволенням сексуального потягу: обрізання статевих органів жертви, перевдягання злочинця в одяг жертви протилежної статі, вчинення над трупом дій, що мають характер певного ритуалу, розкидання частин тіла і речей жертви на місці події. З місця події забирається сексуальний фетиш — частини тіла, предмети і речі жертви. «Шизофреніки-олігофрени» вчиняють сексуальні вбивства без психологічного контакту з жертвою.

Місцями нападу найчастіше бувають дитячі сади, школи, під'їзди, квартири потерпілих, вулиці міста. При цьому сексуальні вбивства відбуваються іноді в не відповідних для сексуальних дій місцях і умовах: на снігу, у мороз, дощ, за присутності навколишніх [40, с. 289].

Характерними способами вбивства для зазначеної групи злочинців є відсікання голови сокирою, перерізання горла ножом, удушення за допомогою рук. Дії, що супроводжують статевий акт, мають такий характер: уведення статевого члена в спеціально зроблені надрізи на тілі, надання трупу непристойної пози, з'їдання ампутованих частин тіла, пиття крові, намазування себе кров'ю потерпілих, написи кров'ю. Дії по прихованню трупа відсутні або незначні, іноді мають безглуздий характер. З місця події забираються речі, що не мають ніякої цінності (гудзика, їжа, брелоки).

Другою групою сексуальних вбивств є вбивства, вчинені з метою запобігання опору або вигукам потерпілого про допомогу. У межах даної групи виділяють дві групи сексуальних вбивць:

«мисливець» і «імпульсивний».

«Мисливці» нападають на жертву зненацька, сексуальні дії вчиняють щодо незнайомих осіб. Загальний характер злочинних дій «мисливця» характеризують завчасно сплановані дії, ретельно прихований злочин, відсутність очевидців. Дії злочинця складаються з одного прийому, насильство просте й однобоке. Характерні прийоми заподіяння ушкоджень: заподіяння мінімальної кількості ушкоджень, але таких, котрі миттєво позбавляють жертву свідомості. Способи задоволення статевого потягу особливостей не мають, в основному це статевий акт у звичайній або збоченій формах. «Мисливець» використовує, хоча і не спеціально виготовлені знаряддя, але спеціально підібрані і зручні для вчинення вбивства. З місця події забираються гроші, коштовні предмети і прикраси.

Іншу категорію сексуальних вбивць складає тип «імпульсивний». Агресивні дії такого типу вбивць спрямовані як на жінок, так і на чоловіків, співмешканця, знайомого жертви. Вбивство жінки в даному випадку пов'язано з жорстоким побиттям, заподіянням безлічі тяжких тілесних ушкоджень.

Об'єкт сексуальної агресії, як правило, — знайомий злочинця. Для вбивці даного типу характерне перебування в стані сильного алкогольного сп'яніння. Ці вбивці рідко прагнуть до приховання злочину, свої дії пояснити не можуть, для них вони були несподіваними.

Загальний характер нападу «імпульсивного» типу сексуального вбивці характеризується імпульсивністю, відбувається під впливом першого збудження. Недалеко від багатолюдних вулиць, без особливої турботи про власну безпеку, незалежно від оточення. Фізичний напад супроводжують грубі прийоми, спрямовані на позбавлення цілісності тіла людини, дуже інтенсивний напад, насичений використанням цілої групи насильницьких дій: удари ножем, побиття руками і ногами. Ушкодження наносяться з метою заподіяння потерпілим особливих страждань. Відмітними ознаками ушкоджень є їх кількість, хаотичність, розміщення майже по всьому тілу. Трупи, як правило, залишають на місці події, без використання яких-небудь способів приховання. Знаряддями вбивства є підручні засоби. Одяг і речі жертви з місця події не забираються.

Третя група сексуальних вбивств — вбивства, вчинені з метою приховання вчиненого статевого злочину.

У межах даної групи вбивств нами виділяються три типи сексуальних вбивць: «судимі», «неповнолітні», «нетипові».

Для вбивць типу «судимий» характерна судимість за статеві злочини або інші злочини проти особистості.

Загальний характер дій — нахабний, брутальний, нетерплячий і жорстокий; характер нападу має видиме відпрацьовування прийомів. Якщо жертва заманюється, то це робиться з надзвичайною обережністю. Напади вчиняються в різних місцях району, звичайно віддалених один від іншого, підбираються малолюдні і важкодоступні місця.

Використовуються такі способи маскуваня: маскуваня одягом нижньої частини обличчя, перуки, накладні вуса, напад на жертву ззаду, щоб не бути пізнаним. Дії злочинця складаються з одного прийому, фізичне насильство має однобокий характер, застосовуються додаткові дії з метою подолання опору: зв'язування рук, ніг, із застосуванням кляпа.

Прийоми підготовки іноді характеризуються попереднім вибором майбутньої жертви, входженням у довіру до потерпілого, вибирається найбільш підходящий час вчинення злочину, звичайно заздалегідь підшукується знаряддя злочину, попередньо обмірковується алібі.

Способом вчинення злочину часто є: удушення петлею або руками, при цьому іноді почувається наявність навичок в удушенні, заподіяння ушкоджень колюче-ріжучими предметами, ушкодження заподіюються точно в життєво важливі органи. Спеціально заготовлені знаряддя вбивства: петля-зашморг, ніж з відкидним лезом.

Характерне пограбування жертви жорстокими способами: виривання в потерпілих золотих коронок разом із зубами, виривання сережок із вух, зривання із шиї коштовних ланцюжків, відрізання пальців із перснями. З місця події завжди забираються коштовні предмети.

Дії «неповнолітніх» мають відкритий характер. Вбивства вчиняються в місцях, де концентрується молодь: клуби, парки, підвали, горища, пустирі, спортивні майданчики [420, с. 19]. Слідча картина відрізняється наявністю на місці злочину слідів рук, характерних для неповнолітніх, і слідів взуття, характерного для підлітків — кросівки, кеди, сандалії, сліди молодіжних транспортних засобів: мопедів, мотоциклів, велосипедів; наявність сімені в різних місцях: на тілі, одязі жертви, поруч з жертвою. А також виявлення сімені в прямій кишці, ротовій порожнині, статевих органах, що говорить про «статевий голод». Іноді на трупі залишають написи символічного (сатаністського) або непристойного характеру.

Як знаряддя вбивства злочинцями даного типу використовуються випадкові предмети — дрючки, камені, залізні прутки, кухонні ножі. Характерними ушкодженнями трупа є ушкодження, заподіяні колюче-ріжучими предметами, ударами ніг, рук, тупими предметами.

Інший тип сексуальних вбивць зазначеної групи — нетипові. Зазначений тип злочинців вчиняє вбивства, як правило, підручними предметами. Майже у всіх випадках використовується прийом приховання трупа (розчленовування трупа, приховання трупа в землі, спалення, утоплення трупа, розкидання частин тіла на різних територіях). З метою приховання злочину використовуються такі прийоми, як давання свідомо помилкових показань, маскування сексуального мотиву вбивства, створення фальшивого алібі. У більшості випадків злочини відбуваються там, де проживає злочинець або його жертва. Це може бути квартира (будинок) потерпілого або злочинця.

Ознайомимося з особистостями злочинців і потерпілих по вбивствах зазначеної категорії ми м аємо більш докладно у наступних підрозділах

Характеристика особистості злочинця і потерпілого по провадженнях про вбивства, які вчинені на сексуальному ґрунті.

Особистість злочинця

Аналіз кримінальних проваджень про сексуальні вбивства дав нам можливість виділити три основні напрямки дослідження особистості злочинця, що мають важливе значення для криміналістичної характеристики сексуальних вбивств:

1. Дослідження соціобіопсихологічних особливостей, дані яких можуть використовуватися з метою розшуку злочинця.
2. Дослідження соціобіопсихологічних особливостей, що виявляються в матеріальних слідах злочинця.
3. Дослідження соціобіопсихологічних особливостей, що виявляються в способі вчинення злочину.

Отже, можна виділити групи факторів, що впливають на формування особистості сексуального вбивці і можуть використовуватися з метою напрямку слідчо-оперативного розшуку на встановлення осіб, які вчинили сексуальні вбивства.

Перша група негативних факторів: спадковість, спосіб життя, перенесені і наявні захворювання.

До даної групи, на нашу думку, можна віднести: 1) негативну генетичну і психопатологічну спадковість, патологічні пологи (генетичні аномалії, психопатологія в батьків); 2) негативні фактори внутрішньоутробного розвитку (уживання майбутньою матір'ю алкоголю, наркотиків, паління); 3) негативний спосіб життя злочинця (перенапруження, стреси, зловживання алкоголем); 4) перенесені злочинцем захворювання (інфекції, травми, хірургічне втручання); 5) наявність захворювань (епілепсія, шизофренія, психопатія, олігофренія, алкогольний психоз).

Друга група негативних факторів: сімейне виховання, психічне і сексуальне формування особистості.

У зазначену групу можливо віднести осіб, чиє життя характеризувалося такими моментами: 1) відсутність належного виховання або неправильне виховання в сім'ї; 2) наслідки невдалого шлюбу батьків; 3) втрата одного або двох батьків у віці до 6 років; 4) домінування в сім'ї матері або авторитаризм і деспотизм батька; 5) низька самооцінка, психічна закомплексованість; 6) зниження соціального статусу, мікросоціальні конфлікти, соціальна дезадаптація; 7) репресивна сексуальна мораль у сім'ї; 8) психосексуальна травма; 9) сексуальні фобії (страх перед початком статевого життя, страх сексуальної невдачі); 10) ізолювання середовищем однолітків у дитинстві, знуцання з боку старших підлітків; 11) дратівливість, збудливість, конфліктність, жорстоке поведіння у певних ситуаціях; 12) ранні дитячі образи; 13) небажання встановлювати контакти, зниження потреби в спілкуванні; 14) підвищена вразливість; постійне переживання почуття приниження й обмеженості, ворожості з боку навколишніх; «фіксування образи» з безпосередньою реакцією помсти за заподіяння образи; нагромадження негативних афективних переживань [44, с. 283; 131, с. 60–62; 351, с. 25; 375, с. 64].

Третя група негативних соціальних факторів.

До зазначеної групи належать особи, які обумовлюють свою поведінку наступними аспектами: 1) низьким рівнем морально-статевого виховання; 2) популяризацією в суспільстві помилкових сексуальних знань (наприклад, поширення цинічних поглядів про «абсолютну статеву волю» як атрибут сучасної молоді); 3) інформаційним культом насильства (культ сексуального насильства й агресії на відео); 4) тривалим перебуванням в одностатевому колективі; 5) віктимною поведінкою жертв сексуальних злочинів; 6) низьким рівнем реагування правоохоронних органів на вчинені сексуально-агресивні делікти [132, с. 233–235; 314, с. 79–80; 39, с. 277].

Відповідно до поставлених злочинцями цілей, сексуальні вбивства можна розділити на три групи:

- 1) вбивства, що вчиняються з метою досягнення або переживання сексуального оргазму;
- 2) вбивства, що вчиняються з метою подолання опору або вигуків жертви при вчиненні статевого злочину;
- 3) вбивства, вчинені з метою приховання злочину.

Перша група сексуальних вбивств — вбивства, що вчиняються з метою досягнення або переживання сексуального оргазму. Ця група вбивств найбільш небезпечна. В основному це некро-садистські вбивства, за яких статевий акт не обов'язково супроводжує дії вбивці.

Для осіб, вбивства яких входять до даної групи, характерні такі психічні захворювання: психопатія, шизофренія, олігофренія, органічні ушкодження головного мозку, епілепсія, алкоголізм.

У психопатів із порушеннями сексуального потягу садистські особливості й інші порушення сексуального потягу виявляються з дитинства, для них характерне типове становлення патологічної особистості за такими напрямками.

1. У дитинстві майбутній вбивця — сором'язливий, закомплексований хлопчик, дуже ранимий, уразливий, нетовариський. Виховувався суворими, а іноді жорстокими батьками, без батьківської ласки; карався батьками за найменшу провину. Сексуальні фантазії вважаються «брудними думками», у результаті чого виникає психологічна патологія.

2. У підлітковому віці в хлопчика виникає знижена самооцінка, він починає боятися дівчаток, нездатний до флірту, є об'єктом знуцань і глузувань із боку однокласників. У цей період виникають еротичні сновидіння і фантазії, що мають садистський характер. Щорічно емоції з приводу проблем сексуального життя придушуються і заганяються в підсвідомість, а згодом трансформуються в агресивні вчинки. Сексуально-садистські фантазії в цей період можуть

виявлятися в знущаннях над тваринами.

3. Перші статеві контакти закінчуються невдачею. У свідомості зароджується злість, спочатку на конкретну знайому дівчину, а згодом на жінок узагалі. Поштовхом до виникнення психічної патології, як правило, є психосексуальна травма. У пам'яті закріплюється який-небудь несподіваний епізод, пов'язаний із сексуальним насильством, побаченим у фільмі або наяву. З цього моменту набирає сили «генератор патологічного посиленого порушення».

4. У свідомості виростає кількість сцен сексуальної агресії, вони стають щоденними. Утрачається почуття реальності, і особистість заглиблюється в ірреальний світ. Через якийсь час збочені сексуальні мрії зміцнюються у свідомості і вимагають виходу назовні. Далі починається полювання, що закінчується вбивством. Вбивство стає вражаючим, тому що звільняються емоції, що накопичувалися тривалий час. Через психологічну залежність від вчиненого вбивства вбивці залишають собі сексуальний фетиш (матеріальні збудники) — частини одягу, частини тіла, взуття та інше. Патологічні «порушення і задоволення» від першого вбивства настільки гострі, що іноді штовхають злочинця на нові вбивства. При вчиненні вбивства для сексуального вбивці найбільш важливим є психологічне відчуття повної влади над жертвою

[341, с. 65].

У межах даної групи вбивств можна виділити криміналістичний тип сексуальних вбивць — «психопати».

Шлях «психопатів» до сексуального вбивства йде через серію аморально-сексуальних учинків, що є стандартом їхньої поведінки і свідчать про ненормальний, гіперболізований інтерес до сексуального життя. У цей же час «психопати» замкнуті, і хоча вони мають певні психічні і сексуальні аномалії, що оточуючими визнаються необразливими, добродушними, а тому жертви поводяться з ними безпечно, не очікуючи якої-небудь агресії. «Психопат», як правило, відразу на жертву не нападає. Для нього важливе встановлення психологічного контакту із жертвою [180, с. 34].

Використовують традиційні способи заманювання жертви в безлюдне місце (обіцянка почастувати солодощами, показати тварину тощо). Місце контакту і нападу вчасно вибирається. Контакт із жертвою встановлюється в громадському транспорті, школах, вокзалах. Характерними місцями нападу є цвинтарі, лісові масиви, парки, території агропромислових підприємств, а також приміщення, що належать злочинцям: квартири, гаражі, дачі і підвальні приміщення.

Найчастіше жертвами стають діти і підлітки обох статей, жінки середнього і похилого віку. Типовим прикладом «психопата» може бути сексуальний вбивця Чикатило, який вчинив вбивство 52 осіб на території Російської Федерації, Узбекистану й України. У дитинстві був боягузливий, сором'язливий і нетовариський. Феномен зазначених вбивств описаний вище.

Олігофрени з об'єктивних причин не можуть задовольнити свою статеву потребу соціально прийнятними способами. Психічні дефекти, інтелектуальна недостатність, що заважає освоїти соціальні норми, часто супроводжується неохайним зовнішнім виглядом таких осіб, що саме по собі стає перешкодою встановлення контакту із жінками, а тим більше вступу з ними в статевий зв'язок. Олігофрени, як правило, викликають негативні реакції з боку жінок при спробах познайомитися або зблизитися з ними у вигляді глузливого, байдужого ставлення, відрази або жалості. До того ж вони бажають домогтися свого відразу, найбільш примітивним і доступним для них способом, що знижує можливість їхньої сексуальної адаптації [45, с. 229].

Про вчинення злочину психопатом свідчить не тільки незвичайна жорстокість у діях злочинця, але й нелогічність його поведінки на місці злочину. Дефекти психіки позначаються й на тому, що психопати тривалий час залишаються на місці злочину після вчинення вбивства.

У хворих на шизофренію сексуальні перверсії виявляються на тлі глибокого емоційно-вольового дефекту психіки з відгородженістю, апатією. Серед хворих шизофренією нерідко

зустрічаються такі форми перверсії, як зоофілія, геронтофілія, некрофілія, гомосексуалізм і педофілія із садистськими діями. Для них характерний імпульсивний характер виникнення статевого потягу і його реалізація з використанням насильства й агресії, заподіянням страждань жертвам і їх вбивство з метою задоволення збоченим способом. Статеве задоволення в них виникає при спогляданні крові, передсмертних конвульсій, розчленуванні трупа, розгляданні внутрішніх органів.

Другий тип осіб, які вчиняють вбивства даної групи — це «шизофренік-олігофрен». Особи, які належать до цього типу, вчиняють сексуальні вбивства, як правило, без психологічного контакту із жертвою. При цьому їхня поведінка характеризується порушенням, вульгарністю, примітивізмом. Місцем нападу можуть бути дитячі садки, школи, під'їзди. При цьому сексуальні вбивства вчиняються також у несприятливих для сексуальних дій місцях і умовах: у дощ, мороз, на снігу, за присутності навколишніх. Характерні напади на малолітніх, жінок середнього і похилого віку. При цьому характерні подвійні вбивства: матері і дочки, двох сестер, двох подруг [42, с. 125–127].

Друга група сексуальних вбивств — це вбивства, що вчиняються з метою запобігання опору або вигуків жертви про допомогу при вчиненні статевого злочину. У рамках даної групи вбивств можна виділити тип сексуальних вбивць, що його умовно можна назвати «мисливець».

«Мисливці» вчиняють раптові напади на свою жертву, як правило, у під'їзді, парку, сексуальні дії вчиняються щодо незнайомих людей. Ці особистості чекають жертву, їхню поведінку можна образно порівняти з діями мисливця, який вистежує і чекає свою жертву. Агресивні дії таких осіб включають активні спроби фізичним шляхом перебороти опір жертви. Більшість таких злочинців мають сім'ю: дружину, дітей. Своїх дітей і дружину вони люблять або, у гіршому випадку, ставляться до них байдуже. У той же час щодо жінок вони відчують негативні емоції, відгукується про них зневажливо, вважають їх аморальними, здатними на будь-яку підлість [327, с. 45–49].

Іншу категорію злочинців складає тип «імпульсивний». Агресивні дії такого типу злочинця спрямовані як на жінок, так і на чоловіків; жертвою може стати співмешканець або знайомий злочинця. Вбивство жінки в даному випадку пов'язано з жорстоким побиттям, заподіянням безлічі тяжких тілесних ушкоджень. У даному випадку сексуальне поводження може бути обумовлено і несексуальними мотивами.

Третя група сексуальних вбивств — це вбивства, учинені з метою приховання вчиненого статевого злочину. У межах даного типу вбивць можна виділити три типи сексуальних вбивць: а) раніше судимі, б) неповнолітні, в) нетипові.

Перший тип «судимі» характеризується тим, що ці особи раніше відбували покарання за статеві злочини. Особливістю цього типу злочинців є те, що вони добре знайомі з усіма тонкостями кримінально-процесуального доказування і ретельно приховують сліди злочину, активно протидіють слідству.

«Судимі» відрізняються сексуальною нестриманістю і розбещеністю, іноді відкрито і цинічно пристають до жінок з вимогами вступити з ними в інтимні стосунки; серед свого оточення з особливим задоволенням розповідають подробиці інтимного характеру, будь-які теми розмов зводять до сексуальної проблематики. Через відбуття покарання в місцях позбавлення волі, злочинець не мав можливості задовольнити свої сексуальні потреби в нормальній формі; заміною нормальних статевоїх відносин часто бувають мастурбація або гомосексуальні акти з іншими засудженими. Сформовані аморальні звички призводять до реалізації статевого задоволення агресивним і неприродним способом. Дана категорія осіб відрізняється брутальністю, цинізмом, відсутністю моральних підвалин, жорстокістю до навколишніх.

Із цих причин вони не завжди мають успіху жінок; не маючи можливості задовольнити свої

сексуальні потреби, вони часто зганяють сексуальну агресію на дітей, які не зможуть вчинити їм опір через свій вік. Сексуальні дії характеризують неодноразові статеві акти у звичайній і збоченій формах, іноді ушкодження статевих органів можуть свідчити про наявність на статевому члені злочинця сторонніх тіл.

Характерне викрадення або пограбування жертви жорстокими способами: виривання сережок з вух жертви, зривання із шиї дорогоцінних ланцюжків, відривання пальців із золотими кільцями. Завжди забираються коштовні предмети: годинник, золоті прикраси. Характерне викрадення громіздких і об'ємних предметів: валіз, рюкзаків із речами жертви, радіоапаратури.

Сексуальні вбивства, чинені неповнолітніми, теж мають свої особливості, що дало можливість виділити тип сексуальних вбивць «неповнолітні». Дії цього типу вбивць мають відкритий характер. З метою приховання злочинних дій іноді використовуються методи маскування: матер'яні маски, капронові панчохи. З метою запобігання опору жертви використовуються стартові пістолети, що імітують провадження.

Зв'язок «жертва — злочинець» характерний двома ситуаціями: напад відбувається на незнайому дівчину (жінку) з метою зґвалтування і пограбування, після чого жертві заподіюються смертельні ушкодження; або вчинено зґвалтування знайомої їй у зв'язку з її погрозами оголосити факт зґвалтування її вбивають. Іноді напади відбуваються на двох і більш дівчат-підлітків із метою зґвалтування.

Сексуальні дії «неповнолітніх» — статевий акт у нормальній і збоченій формах. Іноді сексуальні дії пов'язані з елементами вандалізму, бажанням познущатися над жертвою. Нерідко неповнолітні вчиняють сексуальні групові злочини. Сексуальні групові вбивства неповнолітні вчиняють недалеко від місця проживання, що повинне враховуватися при проведенні оперативно-розшукових і слідчих дій.

Третя група сексуальних вбивць — «нетипові». Ці особи з відносно позитивними характеристиками. До них належать вітчимами, що вчинили сексуальні дії з дітьми. Майже всі вбивства цієї групи відбуваються в стані алкогольного сп'яніння. Особи, які вчиняють вбивства тільки з метою приховання зґвалтування, раніше, як правило, не судимі, за місцем проживання і роботи характеризуються позитивно.

Сексуальними вбивцями цього типу нерідко є особи від 50 років і більше. Іноді причиною сексуальної агресії в цьому віці стає результат прогресуючого атеросклерозу, унаслідок чого настають хворобливі зміни в мозку. Злочинці цього віку мають тенденцію до збереження спокійного способу життя, що пов'язано з їхнім сімейним станом і постійною роботою. У силу цього вони менш мобільні в порівнянні з іншими типами сексуальних вбивць. Це в основному сімейні люди. На ґрунті систематичного, прихованого від оточуючих зловживання алкоголем, вони деградує як особистості, гвалтують своїх дітей. А з метою попередження розголошення факту сексуальної агресії вбивають дітей і використовують способи приховання трупа. Надійно вчинивши це, вони удають із себе страждаючих батьків, щоб відвести від себе підозру. Потерпілими, як правило, стають пасербиці, діти співмешканки, племінниці злочинців або особи, які належать до близького кола знайомих сім'ї.

Розглядаючи особистість злочинця, необхідно у висновку відзначити певні атипові парафілії злочинної поведінки (можливо психологічного відхилення), що лежать в основі поведінкової характеристики особистості. На думку психопатологів, атиповість парафілій можна умовно позначити як вуаеризм, фротеризм, зоофілія, фетишизм, мазохізм, некрофілія, ексгібіціонізм, педофілія та ефебофілія.

Вуаеризм (візіонізм) — періодична або постійна схильність із метою одержання сексуального порушення спостерігати за особами, які здійснюють статевий акт, підглядати за статевим актом, роздяганням, відвідуванням туалету тощо. Звичайно ці дії завершуються мастурбацією,

а у випадку раптового припинення можливості вести спостереження, настає сексуальна агресія.

Фротеризм — досягнення статевого збудження і задоволення досягається тертям статевого члена об тіло жінки в натовпі, у наповненому транспорті. Сексуальна агресія настає тоді, коли жінка не намагається відповісти на нав'язливі форми приставання.

Некрофілія — одна з найбільш огидних сексуальних парафілій, що загалом можна визначити як будь-який статевий контакт із трупом. Зазначені особи мають зовсім зруйновану психіку, часто не усвідомлюючи, яка природа їхнього потягу. Некрофіл — це людина смерті, вона паталогічно живе на грані між життям і смертю. Парадоксально, що навіть статевий акт, який може служити початком нового життя, він здійснює в смерті, заздалегідь розуміючи, що ніякого нового життя в цьому випадку не буде.

Зоофілія — сексуальне порушення і задоволення статевої пристрасті з тваринами: козами, вівцями та ін. На думку психопатологів такого роду сексуальна депривація властива особам молодого віку, які живуть у сільській місцевості, де статеві контакти із жінками досить обмежені. Також зустрічається в місцях позбавлення волі. Іноді до статевих зносин із тваринами вдаються недоумкуваті.

Фетишизм — використання яких-небудь неживих предметів як стимулів для одержання сексуального збудження і задоволення. Ними можуть бути: жіноча білизна, косметика, предмети, що слугують нагадуванням про статеве задоволення. Зазначені предмети гостро залишаються у свідомості людини і якщо він буде розпізнаний на будь-якому іншому, — може настати неконтрольована сексуальна агресія.

Мазохізм є протилежністю садизму, полягає в одержанні задоволення від бажання зазнавати біль, приниження, підпорядкування з боку статевого партнера. Зазначений термін походить від імені австрійського письменника Захер-Мазоха, який описував зазначені явища у своїх романах. Дані особи живуть у двох світах, не завжди розрізняючи межі фантазії і реального життя, маючи, як правило, приховану агресію і схильність до садистських учинків.

Ексігібіціонізм — найбільш розповсюджений вид сексуальних перверсій, що призводять до кримінальної активності. Сутність ексгібіціоніста полягає в показуванні, оголенні своїх геніталій перед особами протилежної статі. Психологи з упевненістю стверджують, що в більшості випадків ідеться про сором'язливі, малоактивні, боязкі, полохливі, скромні особистості. Зазначені особи можуть виступати як об'єкти сексуальної агресії і можуть бути жертвами злочинів.

Зазначені психопатології атипичних парафілій є далеко не повними. Їх можливо було б додати низкою сексопатологічних понять, що лежать в основі цих явищ. Однак зазначений аспект перебуває за межами нашого дослідження. Зазначені злочинці вчиняють вбивства, як правило, підручними засобами (камінь, кухонний ніж).

Дані, що характеризують особу потерпілого.

На відміну від кримінально-правового поняття предмета злочину предметом безпосереднього посягання в криміналістичному аспекті може бути людина, тобто її тілесна організація, що розглядається як фізико-біологічна система, вступаючи в різні взаємодії, відображає себе в матеріальному середовищі.

У злочинах, спрямованих проти особистості, жертва як особистість виступає завжди у вигляді об'єкта, а як матеріальний субстрат (тіло і психіка) у вигляді предмета посягання. Тому при сексуальних вбивствах жертва виявляє себе в криміналістичній характеристиці як елемент, що відображає ознаки об'єкта злочину. При сексуальних вбивствах як активний елемент кримінальної ситуації стає невід'ємним елементом механізму злочину й обстановки його вчинення.

Наслідки замаху відображаються і виявляються на тілі й у психіці жертви. Як матеріальний субстрат жертва відображає зовнішній вплив навколишнього середовища, у тому числі і дій злочинця. Тому, характер слідів замаху, що залишаються на тілі й у психіці потерпілого (при

замаху на сексуальне вбивство), може вказувати не тільки на ознаки знаряддя злочинного діяння, але й на суб'єктивні якості, риси характеру винного (жорстокість, садизм, величезна фізична сила, наявність навичок у певній галузі).

У криміналістичній характеристиці вбивств дані про особистість потерпілого мають величезне значення. Володіючи інформацією про фізичні, психічні і соціальні ознаки потерпілого, слідчий у ході розслідування може створити приблизну модель його особистості, що супроводжує висунування версії про обставини, мотив вбивства, про особистість злочинця.

О. Н. Колесниченко і В. О. Коновалова вважають, що система ознак, які стосуються особистості потерпілого, має складну систему. Вона містить загальну демографічну інформацію (стать, вік, місце проживання, освіта тощо), дані про спосіб життя, риси характеру, звички і схильності, зв'язки (особисті, родинні, службові, побутові) і взаємини (ворожі, неприязні, дружні). А також ознаки віктимності (наприклад, аморальна поведінка жінки) [186, с. 17]. Про це ми говорили вже раніше.

При сексуальних вбивствах необхідно ретельно збирати таку інформацію про особистість потерпілого: вік, стать, фізичні особливості, сімейний стан, соціальна адаптація, інтелект, взаємини, успіхи в навчальних закладах (за місцем роботи), стиль життя і недавні зміни в стилі життя, темперамент, манери поведінки, місце проживання (попередні й останнє), репутація вдома і на роботі, історія хвороби (фізичні і психічні особливості), звички (вживання алкоголю, наркотиків), захоплення, друзі і вороги.

Серйозність даних про потерпілого в криміналістичній характеристиці вбивств пояснюється двома обставинами: певною вибірковістю в діях злочинця особистості, що свідчить про взаємозв'язок між особливостями злочинця і потерпілого; наявність зв'язку між злочинцем і потерпілим впливає на мету, мотив, місце, час, спосіб вчинення і приховання злочину.

Жертва сексуального вбивства пов'язана з усіма компонентами криміналістичної характеристики даної категорії злочинів. Але найбільший інтерес викликає її зв'язок зі злочинцем, оскільки він допомагає розробити рекомендації, що забезпечують безпосередньо «вихід» на злочинця. Взаємозв'язки жертви і злочинця різноманітні і простежуються по лінії загальних морально-психологічних, поведінкових, мотиваційних, просторово-часових та інших характеристик і відносин.

Статеві і вікові особливості жертви можуть виступати як індикатори, що вказують на групу осіб, у якій можливе перебування злочинця й очевидців. Залежно від зазначених ознак особистість виявляє себе у сферах службовій, інтимній, побутовій. Аналіз кримінальних проваджень про сексуальні вбивства допомагає виділити три рівні спілкування жертви і вбивці. На перше місце слід поставити побутове оточення жертви. Зв'язки жертви і злочинця є постійними та досить тісними. На другому місці знаходиться периферія побутового й іншого оточення. Цей рівень відрізняється від досудового ситуативністю й епізодичністю. І, нарешті, можна вести розмову про подальше оточення жертви, зв'язки з яким визначаються не міжособистісними взаєминами, а проторово-часовими межами. Для цих зв'язків характерна випадковість їх перетворення на відносини. Розшук сексуального вбивці повинен здійснюватися по лінії переходу дослідження рівнів оточення. До цього потрібно підходити як до чогось даного на момент вчинення злочину, тому що рівні оточення динамічні, залежать від змін вікового параметра. Наприклад, у школярів найближчим оточенням є однокласники. При вступі до вузу — однокурсники, а однокласники переходять у розряд периферійного оточення [404, с. 57].

Так часто жертвами гомосексуалістів стають особи із числа близького злочинцеві кола знайомих. Вони або навчалися в одній школі або класі, проживали по сусідству. При розслідуванні сексуальних вбивств також необхідно мати на увазі те, що акти мужолозтва не є одиничними; як правило, злочинці вчиняють кількаразові спроби задоволення сексуального потягу в не-

природній формі. При сексуальних вбивствах слід допускати те, що злочинець раніше робив акти сексуальної агресії, і вони відомі оточуючим його особам. У більшості випадків удається відшукати свідків сексуальної агресії злочинця і через них вийти на нього.

При вивченні кримінальних проваджень про серійні і сексуальні вбивства часто простежуються закономірності у виборі злочинцем жертв за статевими ознаками, одні вибирають тільки хлопчиків або дівчаток, інші — тільки жінок середнього віку, треті — тільки літніх жінок, четверті вчиняють вбивства неповнолітніх і старих обох статей.

Простежується закономірність у виборі жертви і за іншими ознаками — вибір жертви тільки з найближчого оточення: а) близькі знайомі, жертва і злочинець перебувають у родинних відносинах; б) вибір жертви з більш легкими можливостями зближення: малолітні, школярки молодших класів;

в) за кольором і стилем одягу: коротка спідниця, чорні панчохи, високі каблуки;

г) за сексуальною привабливістю зовнішніх рис жертви: бюст, фігура, довжина

ніг; д) іноді вибір має випадковий характер, і злочинець має на меті напасти

на випадкову жертву.

З теоретичної і практичної точки зору одним із найважливіших класифікаційних способів формування криміналістичної типології сексуальних вбивств є зміст взаємозв'язку «жертва — злочинець». Отже, жертви сексуальних злочинів можна розділити на чотири групи.

До першої групи входять особи, які перебували в інтимних, родинних стосунках та інших досить близьких взаєминах із сексуальним злочинцем — 64% (кум, вітчим, племінник).

До другої групи входять жертви, різноманітні відносини яких із сексуальним вбивцею розвиваються на ґрунті особистого знайомства в межах здійснення службової, громадської й іншої діяльності — 26%.

Третю групу утворюють жертви, відносини яких із вбивцею формуються на ґрунті випадкового знайомства. Переважна більшість осіб цієї категорії будувала свої взаємини зі злочинцем на ґрунті спільного розпивання спиртних напоїв і вступу в інтимні стосунки — 6%.

Четверту групу складають потерпілі, взаємини яких зі злочинцем не були матеріалізованими двосторонніми відносинами до моменту замаху, а контакти зі злочинцем виникли в момент вчинення злочину — 4%.

Найважливішим у криміналістичному аспекті є поділ взаємин жертви і сексуального вбивці залежно від їхнього характеру. Аналіз кримінальних проваджень, що стосуються сексуальних вбивств, дозволяє розмежувати дружні, нейтральні і неприязні взаємини, а також їх відсутність до злочинного результату.

Криміналістична значимість неприязних взаємин виявляється в можливості використання інформації про них для встановлення особистості злочинця, мотивів його поведінки, джерел інформації тощо. У зв'язку із цим конфліктність, ворожість у взаєминах досить часто приховується злочинцем від оточуючих. Таке приховання нерідко передбачає перспективу звільнення від зв'язку з майбутньою жертвою, що став небезпечним з огляду на вчинення щодо її статевого злочину, про який вона погрожує звернутися до поліції. Відсутність інформації про реальний характер взаємин жертви з різними особами серйозно ускладнює розкриття злочинів.

Для формування криміналістичної типології важливими є класифікації взаємин жертви і сексуального вбивці залежно від часу їх виникнення (на відносини, що виникли до, у момент і після вчинення посягання); залежно від способів їх вчинення, залежно від тривалості перетворення існуючих відносин на кримінальні тощо.

Криміналістична значимість перерахованих відносин різна. До речі, правильне встановлення часу виникнення зв'язку служить орієнтиром, що безпосередньо вказує на особистість злочинця; контактних способів їх вчинення, виступає основою для пошуку слідів жертви на злочинці;

імпульсивність їх розвитку вказує на криміналістичний тип сексуального злочинця тощо.

Взаємозв'язок жертви і злочинця здійснюється не тільки в особистісних рамках, але й морально-психологічних їхніх характеристик. Важливим компонентом інтегрованого морально-психологічного образу якої-небудь особистості є її соціальна установка, що має комплекс різних ознак. Серед них першочергові криміналістичні значення мають дані про ставлення до сім'ї і роботи, про негативні і позитивні інтереси, судимість тощо. Негативні потреби жертви і злочинців обох статей і різного віку зводяться в основному до зловживання спиртних напоїв, а іноді до збочення сексуальних контактів (гомосексуалізм, груповий секс тощо).

У становлення ряду взаємозв'язків у межах системи «злочинець — жертва» по провадженнях сексуальних злочинів вимагає низки досліджень, теорію і практику зацікавили б зв'язки: а) освітній рівень злочинця і жертви; б) криміналістичний тип злочинця і жертви; в) способи вчинення злочину, що використовуються вбивцею; г) знаряддя, що використовує вбивця; д) способи вчинення вбивств, що використовує злочинець, і вид взаємин між злочинцем і жертвою; е) вид відносин «злочинець — жертва» і слідча картина сексуальних вбивств.

Криміналістичне значення досліджень зв'язків у межах системи «злочинець — жертва» полягає в тому, що вони певною мірою впливають на встановлення оточення жертви і характер взаємозв'язків із ним, виявлення в жертви специфічних інтересів, потреб, кола знайомств і типових місць спілкування з найближчого оточення. Тому зазначені зв'язки можуть використовуватися при розробленні проблем висування версій, планування, моделювання особистості злочинця, встановлення напрямків розшуку і можливих місць перебування злочинця й очевидців, встановлення способів вчинення злочину, вибір тактики слідчих дій.

Особливості проведення слідчих дій в умовах типових ситуацій при розкритті умисних вбивств, скоєних на сексуальному ґрунті

Раніше ми відзначали, що сексуальні вбивства вчиняються з прямим наміром — як правило з метою одержати сексуальне задоволення й усунути можливість скарги і викриваючих показань із боку потерпілої, а також із непрямим наміром — при грубому насильстві, спрямованому на подолання або запобігання опору з боку потерпілої. Це ж стосується вбивств, сполучених із насильницькими гомосексуальними актами щодо хлопчиків, а іноді й дорослих чоловіків. Слідчій практиці відомі також вбивства заради злягання з агонізуючою або померлою жертвою, обумовлені небезпечною формою статевого збочення (некрофілія).

Як правило, вирішення питання про порушення кримінального провадження при виявленні трупа (або його частин) не викликає особливих труднощів. Якщо при огляді трупа на місці події не завжди можна стверджувати, чи мало місце вбивство або нещасний випадок, то звичайно відразу ж стає очевидно необхідність порушити кримінальну провадження, щоб вирішити назване питання в процесі розслідування.

Вибір напрямку і програми розслідування багато в чому залежить від слідчої ситуації, що складається до моменту порушення кримінальне провадження. Здебільшого напрямок діяльності по розслідуванню сексуальних вбивств вибудовується виходячи із сукупності наступних ознак:

- 1) оцінка слідчої ситуації;
- 2) висування версій по основних обставинах розслідуваної події;
- 3) постановка тактичних завдань;
- 4) планування і провадження окремих слідчих дій і тактичних операцій по перевірці версій і вирішенню поставлених завдань.

У найбільш загальному вигляді по провадженнях про сексуальні вбивства можна виділити дві типові ситуації:

- 1) розслідування в умовах наявності трупа потерпілої;
- 2) розслідування, почате у зв'язку зі зникненням конкретної особи і підозрою в її вбивстві.

По кожній із названих ситуацій можуть бути виділені більш конкретні ситуації. Так при порушенні кримінальне провадження за фактом виявлення трупа з ознаками насильства можна виділити такі ситуації:

1. Заява свідка про відомий йому факт сексуального вбивства, вчиненого невідомою особою. Дана заява може надійти від свідка-очевидця або від свідка, якому стало відомо про вбивство зі слів свідка-очевидця. Така ситуація трапляється вкрай рідко і можлива при випадковому збігу обставин, коли свідок-очевидець залишається непоміченим злочинцем.

У даному випадку перед слідчим можуть стояти наступні тактичні завдання: а) установлення факту згвалтування; б) установлення місцезнаходження трупа за показаннями свідка-заявника і перевірка його повідомлення; в) виявлення слідів, предметів і інших ознак, що вказують на особистість злочинця.

Засобами досягнення поставлених завдань можуть бути наступні слідчі дії: а) допит свідка про джерело повідомленої інформації і допит свідка-очевидця про особу, яка вчинила вбивство, про обставини злочину і можливе місцезнаходження підозрюваного; б) огляд місця події і трупа; в) призначення судово-медичної експертизи трупа і предметів, на яких виявлено кров, сперму й інші виділення людського організму; г) призначення відповідної комплексної експертизи виявлених мікрочастинок, криміналістичних і інших експертиз.

2. Труп виявлено у місці проживання потерпілої, її особистість установлено, відомостей про злочинця немає. Вбивство таємне, але ознак маскування немає. У даному випадку можлива побудова версії виходячи із сексуального мотиву вбивства по відомостях про коло осіб, які могли його вчинити методом установлення найбільш близьких зв'язків потерпілої, або осіб, з якими вона підтримувала близькі або дружні взаємини [36, с. 26].

При даній слідчій ситуації перед слідчим можуть стояти такі тактичні завдання: а) установлення факту згвалтування; б) установлення обставин вчинення сексуального вбивства, шляхів проникнення в квартиру або будинок потерпілої, спосіб, знаряддя і час вчинення вбивства; в) виявлення можливих свідків; г) виявлення слідів виділень, предметів, що вказують на особистість злочинця; д) вивчення особистості потерпілої, її зв'язків і відносин.

З метою вирішення зазначених завдань передбачається проведення наступних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів:

- 1) оглянути місце події і труп;
- 2) призначити судово-медичну експертизу;
- 3) призначити криміналістичні й інші судові експертизи слідів і речових доказів;
- 4) допитати родичів, близьких, сусідів та інших свідків;
- 5) одержати оперативно-розшуковим шляхом дані про особистість потерпілої, її зв'язки, а також про коло підозрюваних осіб.

3. Труп виявлено поза місцем проживання потерпілої, її особистість установлена, відомості про злочинця відсутні.

Вбивство без слідів маскування. Установити особистість потерпілої при виявленні трупа можливо в тих випадках, коли при ньому є документи, що засвідчують особистість, або труп виявлено у тому місці, де знали потерпілу (на території підприємства, де вона працювала, у дворі будинку, де вона проживала і т.п.).

Виходячи із сексуального мотиву вбивства, у даному випадку можуть бути висунуті версії про коло підозрюваних осіб, про причини перебування потерпілої в даному місці, про осіб, які проживають у місцевості, що прилягає до місця вбивства. Засобами вирішення зазначених завдань може служити проведення наступних невідкладних заходів: а) оглянути місце події, включаючи підходи до нього, прилягаючі будівлі тощо, а також труп; б) призначити судово-медичну експертизу; в) призначити криміналістичні й інші судові експертизи слідів і речових

доказів; г) доручити працівникам поліції шляхом обходу прилеглих будинків, квартир, установ і опитування громадян, сторожів, двірників виявити свідків злочину; д) допитати особу, яка першою виявила труп, родичів і близьких потерпілої, а також установлених свідків; е) за допомогою оперативно-розшукових дій працівників поліції одержати дані, що характеризують особистість потерпілої, її зв'язки, а також відомості про підозрюваних осіб.

У ситуації 2 і 3 можливі випадки, коли свідки називають ознаки зовнішності, особливі прикмети, номер або інші ознаки автомашини (мотоцикла) підозрюваного, на якій він залишив місце події. У таких випадках орган дізнання може здійснювати переслідування підозрюваного, оточити і прочісувати ділянку місцевості для пошуку злочинця по гарячих слідах. Однак комплекс проведених заходів може бути ускладнений наявністю або відсутністю необхідних даних, описаних нами в наступних ситуаціях.

4. Виявлено труп невідомої особи. Виходячи із сексуального мотиву вбивства, можуть висуватися версії щодо місця проживання потерпілої (місцева або приїжджа), роду її занять, причин перебування в місці виявлення.

У зазначеній ситуації тактичні завдання більш ускладнюються, ними можуть бути: а) установлення факту зґвалтування; б) встановлення особистості потерпілої; в) виявлення можливих свідків; г) з'ясування основних обставин події (спосіб, місце, час, знаряддя злочину); д) виявлення даних, що вказують на особистість злочинця.

Засобами досягнення поставлених завдань у першу чергу можуть виступати такі слідчо-пошукові заходи:

- 1) огляд місця події і трупа;
- 2) пред'явлення трупа для упізнання на місці події й у морзі;
- 3) призначення судово-медичної експертизи трупа з постановкою питань щодо встановлення анатомічних, фізіологічних і інших ознак, способів ідентифікації особистості потерпілої;
- 4) використання системи обліку осіб, які пропали безвісти (зіставлення даних про зниклого безвісти з даними про труп невідомої особи);
- 5) використання можливості дактилоскопічного обліку;
- 6) доручити провадження оперативно-розшукових заходів для одержання даних про особистість невідомої жертви (хто, де, з ким і у зв'язку з якими обставинами бачив потерпілу раніше у цій місцевості); про зниклих осіб, які не приїхали за призначенням, які убули незадовго до виявлення трупа і за ознаками зовнішності схожі з потерпілою; про осіб, які раніше вчиняли аналогічні злочини; про нерозкриті злочини, вчинені аналогічним способом; про виявлених свідків;
- 7) фотографування трупа за правилами пізнавальної фотозйомки і складання його словесного портрета з описом одягу і місця виявлення трупа для інформації територіальних і лінійних органів внутрішніх справ, направлених на його упізнання;
- 8) звернення у засобах масової інформації з проханням до громадян, які щось знають про потерпілу, сповістити про це в міліцію або орган розслідування;
- 9) ужиття заходів до збереженню черепа і кісткових останків для наступного комплексного медико-криміналістичного ідентифікаційного дослідження;
- 10) допит осіб, які знайшли труп, а також інших свідків;
- 11) при виявленні слідів рук, взуття, крові, сперми, інших виділень, частин одягу, упакування трупа — призначення відповідних експертиз. Завдання встановлення злочинця ще більш ускладнюються, якщо слідчий і оперативні працівники зіштовхуються з наступною ситуацією.

5. Виявлено труп (частини трупа), захований де-небудь злочинцем.

Вбивство, як правило, давнє, труп перебуває в стані гнильного розкладання, муміфікований або скелетований, особистість потерпілої не встановлено. У випадку розчленовування можуть

бути виявлені лише окремі частини трупа. Версії щодо сексуального мотиву вбивства можуть будуватися залежно від стану одягу на трупі, ушкодження його, характерні для зґвалтування. Потрібно пам'ятати, що приховання трупа провадиться вбивцею, який, імовірно, перебував із жертвою в близьких стосунках. На сексуальний мотив злочину при вбивстві з наступним розчленовуванням може указувати відсутність у частинах трупа молочних залоз, статевих органів, матки, язика.

У даному випадку перед органами розслідування стоять більш широкі завдання, що зводяться до наступного:

- 1) установлення факту зґвалтування;
- 2) визначення (якщо можливо), чи є місце приховання трупа місцем вбивства, якщо ні, то де його вчинено;
- 3) встановлення особистості потерпілої;
- 4) установлення причини смерті;
- 5) збір відомостей про осіб, яким була вигідна смерть потерпілої або в яких була зацікавленість сховати труп, для приховання самого злочину;
- 6) з'ясування часу настання смерті і вчинення злочинних дій;
- 7) установлення способу і знарядь вчинення злочину, у тому числі розчленовування трупа;
- 8) пошук і виявлення відсутніх частин розчленованого тіла і встановлення їхньої ідентичності одній особі.

Засобами вирішення зазначених завдань може служити проведення таких негласних (розшукових) слідчих дій: а) огляд місця події, трупа, його одягу, предметів і документів, що знаходяться при потерпілій, предметів упакування трупа, якщо воно провадилося; б) призначення судово-медичної експертизи трупа (його останків або частин); в) зіставлення даних про потерпілу з даними про зниклих безвісти; г) дактилоскопіювання трупа з метою можливого встановлення особистості потерпілої за криміналістичним обліком і залишеними прижиттєвими слідами рук; д) доручення працівникам поліції провести пошукові заходи, спрямовані на знайдення невиявлених частин трупа, одержання інформації про зниклих у певний період часу осіб, а також про коло осіб, причетних до вбивства; е) звернутися через телебачення до громадськості для встановлення особистості загиблої; ж) призначити судові експертизи по одягу, мотузках, упакуванню й інших предметах, знайдених при трупі і на місці його виявлення; з) допитати осіб, які знайшли труп або його частини, а також проживають і працюють у районі виявлення трупа.

Описувані вище слідчі ситуації багато в чому визначають алгоритм слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, однак, за всієї розмаїтості їх проведення є проблеми, що мають більш загальний характер для розслідуваної категорії злочинів. До зазначених проблем належать проблеми постановки питань перед судово-медичною експертизою трупа, характеристику і послідовність яких ми розкриємо більш докладно.

Основні питання, що вирішуються судово-медичною експертизою при вбивстві на сексуальному ґрунті:

- 1) яка причина смерті;
- 2) чи є на трупі сліди насильства і які з них є смертельними;
- 3) чи жила покійна раніше статевим життям або була незайманою;
- 4) якщо труп дівчини, то чи є свіжі сліди ушкоджень незайманості;
- 5) чи було вчинено статевий акт;
- 6) чи всі ушкодження є прижиттєвими, чи є докази, що вказують на злягання з трупом;
- 7) чи є наявні ушкодження, сліди боротьби й оборони на одязі, самому трупі, характерні для зґвалтування;
- 8) чим могли бути заподіяні садна і синці;

- 9) виявлені сліди укусів, заподіяні зубами людини або тварини, чи не ідентичні вони з зубами підозрюваної в злочині особи;
- 10) чи не було в потерпілої венеричних захворювань;
- 11) чи немає на трупі ознак садизму й інших слідів задоволення статевої пристрасті в збоченій формі;
- 12) чи перебувала потерпіла в стані сп'яніння або під впливом наркотичних засобів;
- 13) яка група крові загиблої;
- 14) чи міститься сперма в плямах і згустках, виявлених на поверхні тіла й одягу, а також у статевих органах, у задньому проході, у роті трупа;
- 15) чи пересувався або переміщався труп після статевого акту;
- 16) який вік чоловіка — передбачуваного злочинця.

Питання до судово-медичного експерта можуть варіюватися залежно від конкретної слідчої ситуації. Судово-медична, слідча і судова практика знає чимало випадків, коли результати дослідження слідів виділень людського організму — сперми, слини, сечі, поту тощо — на речових доказах допомагали обрати правильний шлях розслідування, знайти істинного злочинця й уникнути серйозної судової помилки — осуду невинного. На вирішення судово-медичної експертизи можуть бути поставлені специфічні питання щодо зняття і тілесних ушкоджень на трупі (наприклад, яким видом зняття вони заподіяні, з якою силою, яка форма ножа, довжина і ширина клинка й ін.). Вирішення ряду перерахованих питань вимагає не тільки судово-медичних, але й інших слідчих знань, зокрема, в галузі судової балістики, трасології, біології, токсикології й ін.

Це, наприклад, питання про механізм утворення різних слідів та ідентифікування слідоутворюючого об'єкта, визначення виду і конкретного екземпляра зняття слідами ушкоджень на тілі, одязі, кістках і ін.; походження волосся і їх приналежності, про отруйні речовини, положення жертви і її позу в момент заподіяння удару й ін. За необхідності з'ясування таких складних питань слідчий, одержавши консультацію судово-медичного експерта і прокурора-криміналіста, повинен визначити потрібних фахівців і призначити комплексну експертизу (наприклад, медико-трасологічну, медико-біологічну, медико-токсикологічну, медико-автотехнічну й ін.).

При призначенні і провадженні комплексних експертиз слідчий і експерти повинні керуватися нормами законодавства, зокрема, ст.ст.240–245. КПК. При розслідуванні сексуальних вбивств призначаються й інші види експертиз (наприклад, судово-балістична — вогнепальна і холодна зброя; портретно-криміналістична — ідентифікація особи по фотознімках або черепу; дактилоскопічна — сліди капілярних візерунків; експертиза мікрочастинок — упровадження тканини з одягу підозрюваного в тканину одягу жертви при опорі її й ін.).

Висновок судово-медичної, комплексної та ін. видів експертизи повинен перевірятися і критично оцінюватися слідчим, якщо при перевірці й оцінці висновку виявляється неповнота дослідження, протиріччя в самому висновку, слідчий, керуючись ст. 244 КПК, призначає додаткову або повторну експертизу. При виникненні утруднень при перевірці й оцінці висновку, слідчий може допитати експерта або одержати консультацію фахівця.

Розглядаючи другу, найбільш загальну слідчу ситуацію, пов'язану з відсутністю потерпілої, необхідно відзначити, що при порушенні кримінальне провадження за фактом зникнення передбачуваної потерпілої можна виділити кілька окремих ситуацій.

Розглядаючи заяву про зникнення певної особи, ми найчастіше зіштовхуємося з фактами, коли не вказується причина зникнення або говориться про підозру сексуального вбивства в загальній формі. У даному випадку напрямок розслідування будується у вигляді загальних припущень:

- а) зникла особа жива;
- б) зникла особа мертва.

Далі вони можуть конкретизуватися в такий спосіб. У першому випадку, виходячи зі способу й умов життя зниклої, висувуються пошукові версії про причини від'їзду, неповернення і про можливе її перебування. Від'їзд або неповернення може бути пояснений не тільки можливим вбивством або сексуальним вбивством, але й небажанням продовжувати сімейні відносини, сплатити борг, сваркою з рідними, причинами особистого характеру. При цьому особа може знаходитися в цей час у друзів, знайомих, у місцях, де раніше навчалася, працювала, була у відраджень.

Відсутність зниклої може і не залежати від її бажання, а може пояснюватися раптовим поміщенням до лікарні; вона може заблукати, її можуть викрасти з метою викупу, взяти в заручники; вона може бути арештована або затримана поза місцем проживання тощо.

По припущенню «зникла особа мертва» версії можуть будуватися про насильницький сексуальний, несексуальний або ненасильницький характер смерті. При цьому доцільно проведення таких заходів:

- 1) розшук зниклої і встановлення її місцезнаходження;
- 2) пошук трупа;
- 3) установлення даних, що вказують на сексуальний мотив вбивства, час, місце, спосіб його вчинення і приховання, а також на підозрювану особу;
- 4) допит заявника про обставини зникнення особи, спосіб життя останньої, психічних і фізичних особливостей, про можливі причини зникнення;
- 5) виявлення і допит свідків, які бачили зниклу до її зникнення;
- 6) збір інформації (слідчим і оперативно-розшуковим шляхом), що характеризувала б її особистість;
- 7) одержання з метою розшуку її фотографії, зразків почерку, відбитків пальців з особистих речей і в житті;
- 8) перевірка зниклої особи по обліку невпізнаних трупів і поставлення на облік зниклих безвісти;
- 9) огляд останнього місця проживання (робочого місця) зниклої і приналежні їй документи, листи, записки.

При тривалому невиявленні трупа можна говорити про його приховання. За наявності даних про можливе місце приховання трупа на певній ділянці лісу, поля або у водоймі, провадиться огляд місця події, а за наявності відомостей про приховання або знищення трупа в будинку підозрюваного, на його присадибній ділянці, на території установи, підприємства, організації — обшук.

Робота слідчого по конкретній кримінальній провадженнях передбачає, по-перше, її чітку організацію в цілому і, по-друге, детальне планування всіх слідчих і інших дій. За відсутності необхідної інформації або якщо наявна інформація не дозволяє на перших етапах роботи обрати якісь оптимальні дії щодо розкриття і розслідування сексуальних вбивств, як правило, виникають складні слідчі ситуації. Вони вимагають напруженої розумової роботи слідчого і вирішення ним найбільш загальних, типових завдань, що дозволяють намітити надалі конкретні заходи щодо встановлення даних про злочин і злочинця.

ГЛАВА 3. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУ- ВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ МАТІР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У широкому розумінні слова дітовбивством може бути визнане навмисне або необережне позбавлення життя дитини різного віку і будь-якою особою. Однак у кримінальному праві цей термін прийнято розуміти в більш вузькому значенні, а саме: умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або незабаром після них (ст. 117 КК). Таке розуміння терміна «дітовбивство» у кримінальному праві і судовій медицині є загальноновизнаним, і саме в цьому значенні він вживається в даній роботі.

Саме поняття «вбивство» нерозривно пов'язано з життям і смертю людини, тому без з'ясування змісту поняття життя і смерті не можна говорити і про визначення вбивства. Досить важливим уявляється можливість достовірного визначення початку і кінця життя, тому що від цього в цілому ряді випадків залежить правильність розмежування різних видів злочинів (наприклад, дітовбивство і кримінальний аборт), а також злочинного і незлочинного. Наприклад, констатація смерті й узяття органів у донора.

Установлення початку і кінця життя людини входить у компетенцію медичної науки. Питання це досить складне, тому що і народження, і смерть являють собою не одномоментні акти, а певні процеси. Значення встановлення точного моменту народження і смерті має не тільки медичний характер, але й правовий, через те що із зазначеними моментами пов'язані багато правових наслідків, у тому числі і кримінально-правові.

Беручи до уваги, що кримінально-правовий захист життя і здоров'я громадян починається з моменту народження, постає цілком закономірне питання: з якого моменту слід обчислювати початок життя? Питання це дотепер залишається дискусійним. Переважна більшість учених, які займалися зазначеною проблемою, початковим моментом життя визнає початок фізіологічних пологів [159, с. 35; 52, с. 6; 38, с. 212].

У цьому відношенні примітні авторитетні думки українських, російських і деяких зарубіжних учених у галузі права і судової медицини. Так, І. І. Загородников вважає, що «умовним початком життя людини слід визнати початок фізіологічних пологів» [160, с. 35]. Цю думку поділяють А. А. Піонтковський, В. Л. Губарев, С. А. Тарарухин, В. Я. Тацій і ряд інших вчених [362, с. 467].

У судовій медицині смерть дитини розглядається з різних причин, насильницьких і ненасильницьких, до пологів і після пологів. Для розслідування завжди дуже важливо встановити як причину, так і час смерті. Причини смерті дитини до пологового і під час пологового періоду є предметом дослідження, загалом, медицини, акушерства тощо. З погляду криміналістичної характеристики даного виду умисних вбивств і предмета нашого дослідження, можна відзначити, що нас більше цікавить смерть дитини в післяпологовий період, а саме способи дітовбивства.

По застосовуваних способах дітовбивство можна розділити на дві групи та умовно класифікувати на пасивне і активне [323, с. 467].

м

У даному випадку мати нічого не робить для того, щоб убити дитину, але й не надає їй ніякої допомоги. Такими випадками можуть бути: охолодження, кровотеча, голодування. Якщо дитина народилася цілком здоровою і життєздатною, то без допомоги вона вмирає протягом перших же годин. У цих випадках причиною смерті завжди буває охолодження. Немовлята дуже чуттєві

до зниження зовнішньої температури, відрізняються значною тепловіддачею унаслідок великої поверхні тільця в порівнянні з обсягом, тонкістю і вологістю епідермісу, при цьому смерть може настати при температурі 8–10 градусів вище нуля (7%).

Кровотеча з неперецьязаної пуповини буває причиною смерті дитини рідко, якщо з якихось причин у пуповині залишено занадто довгий відрізок і не були в перші дні життя дитини вжиті відповідні заходи до припинення кровотечі.

Голодування не може бути причиною смерті в перші дні, тому що провадження харчування починається з другої доби, і немовля може переносити відсутність їжі протягом декількох днів. Мати часто посилається на те, що вона при пологах упала, знепритомніла і тому не могла надати допомогу дитині, прийнявши її за мертву, тому що вона не кричала. В акушерській практиці мало відомо фактів втрати свідомості навіть у первородящих, але провадження не стільки в не-свідомому, скільки у безпорадному стані матері. Якщо жінка народжує у пологовому будинку, то перший час догляд за дитиною несуть інші люди. Якщо жінка народжує таємно, то від неї важко вимагати надання допомоги немовляті, тому що вона сама може мати потребу в неменшій допомозі. Обставини й обстановка пологів повинні бути ретельно розслідувані.

Проведене дослідження дає можливість встановити слідуєчи способи активного дітовбивства, які можна умовно класифікувати на:

- удавлення петлею (1%);
- удавлення рукою (12%);
- закриття дихальних шляхів сторонніми предметами (38%);
- утоплення (4%);
- травмування немовляти різними тупими і гострими предметами (31%).

Рідше зустрічаються такі способи, як отруєння, спалювання, навмисне викидання на хол, викидання на з'їдання твариною, коління голками в джерельця, серце й інші частини тіла, а також закопування зимою в сніг.

Виходячи з 35 матеріалів кримінальних проваджень (7% від загальної кількості вивчених умисних вбивств) нами не встановлено фактів, коли б майбутня мати вживала заходів до підготовки вчинення вбивства під час пологів або післяпологовий період. Інша провадження — дії матері й інших зацікавлених у смерті дитини осіб, спрямовані на приховання факту вбивства та позбавлення від трупа немовляти.

За матеріалами вивчених кримінальних проваджень такими діями по прихованню дітовбивства були наступні:

1) позбавлення від трупа немовляти шляхом: а) викидання його у сміттєві контейнери (74%); б) викидання його у ями для сміття (найчастіше приватні будинки) (11%); в) розчленування трупа і надання тілу безформної маси; г) закопування трупа в землю; д) спалювання трупа немовляти; е) утоплення.

2) позбавлення від знарядь вбивства й інших речових доказів шляхом: а) спалювання (86%); б) викидання (8%); в) прання предметів туалету (простирadlo, рушник, марля тощо — 6%).

3) створення видимих умов несприятливих пологів і мертвонародження дитини шляхом: а) розроблення фальшивого алібі; б) вступ у змову з близькими особами (як правило, чоловік, співмешканець, брат, сестра, близькі подруги), які підтверджують народження дитини мертвою, або її смерть через незначний період після пологів; в) пологи в домашніх або інших, немедичних умовах, відсутність медичної допомоги і неможливості надання її умираючій дитині. Ці й інші способи вчинення і приховання дітовбивств є часто повторюваними, характер їх вчинення за останні десятиліття фактично не змінився. Почерпнути певні дані для розкриття даного злочину і визначення інших значимих елементів криміналістичної характеристики (час, місце, обстановка й ін.) ми можемо шляхом проведення огляду місця події, на особливостях якого ми

зупинимося далі.

Типові слідчі ситуації й алгоритм дій по провадженнях про дітовбивства

Вивчені нами 35 кримінальних проваджень про дітовбивства за період з 1995 року дотепер дали можливість припустити, що вихідна слідчо-оперативна ситуація по розглянутій категорії проваджень на початковий момент перевірки інформації може виглядати так.

Ситуація перша: є повідомлення або заява про зникнення в жінки вагітності або новонародженої дитини.

Повідомлення і заяви про зникнення в жінки вагітності або немовляти, як правило, мають потребу в попередній перевірці. Зникнення вагітності може пояснюватися тим, що жінці зроблено аборт у лікарні, або немовля, яке зникло, передане матір'ю на виховання в будинок дитини тощо. Якщо надійшли відомості про зникнення в жінки вагітності, то необхідно з'ясувати, чи дійсно жінка була вагітна і на якому місяці, які причини зникнення в неї вагітності (аборт, пологи).

У тому випадку, коли в заяві або повідомленні є відомості про зникнення дитини, слід установити: а) чи дійсно зникла новонароджена дитина, за яких обставин і яка її доля; б) наскільки обґрунтовані припущення про ймовірну насильницьку смерть дитини.

Перевірку слід починати зі з'ясування й уточнення обставин, викладених у заяві. При цьому необхідно одержати відповіді на такі запитання:

- 1) про яку жінку повідомляє заявник;
- 2) що відомо заявникові про строки вагітності цієї жінки;
- 3) що він знає про обставини пологів і місцезнаходження дитини;
- 4) хто, крім заявника, знає про викладені ним факти.

Як показало вивчення кримінальних проваджень про дітовбивства, значне число заявників буває анонімним, а їхні повідомлення — дуже короткими, тобто вказується лише жінка, яка у зв'язку зі зникненням вагітності або дитини підозрюється в дітовбивстві. Анонімний заявник може бути встановлений органами поліції оперативним шляхом.

По заявах і повідомленнях про вчинений злочин прокурором, слідчим відповідно до ст. 214 КПК повинна бути зроблена перевірка та огляд місця пригоди. Зокрема, необхідно перевірити, чи відомо що-небудь про вагітність даної жінки або долю її дитини відповідно в жіночій і дитячій консультаціях, чи зареєстрована дитина органами ДРАЦС та ін. Залежно від отриманих даних слідчий може викликати жінку для опитування. При запереченні нею факту вагітності і пологів вона може бути направлена на медичний огляд.

Як правило, повідомлення і заяви надходять до слідчого або оперативних підрозділів незабаром після зникнення в жінки вагітності або народження і зникнення дитини. Однак іноді такі повідомлення можуть надходити і через значний час. У таких випадках одержати відомості про вагітність і пологи цієї жінки шляхом її медичного обстеження вдається не завжди. Тому для перевірки цих фактів можуть бути використані інші джерела: пояснення жінки, сусідів і інших осіб.

У повідомленні медичної установи може вказуватися, що до пологового відділення доставлено жінку, у якої встановлено ознаки пологів, однак вона відмовляється пояснити медичним працівникам, куди в неї зникла дитина. При перевірці такого повідомлення слід негайно одержати від цієї жінки пояснення про обставини і строки вагітності, час і місце пологів і, головним чином, про місцезнаходження новонародженої дитини або її трупа, незалежно від того, чи є вона, по її поясненнях, плодом, мертвнонародженою або живою дитиною.

Як показує вивчення проваджень про дітовбивства, жінки в таких випадках звичайно не заперечують вагітності і при першій же бесіді з ними досить часто вказують місцезнаходження трупа немовляти, однак заявляють, що мав місце аборт, відбулися передчасні пологи, дитина народилася мертвою тощо. У тих випадках, коли жінка не відмовляється вказати місцезнаход-

ження немовляти, рішення питання про порушення кримінальне провадження залежить від результатів огляду трупа і його медичного дослідження.

Якщо в заяві, що надійшла до слідчого, є відомості про зникнення в жінки новонародженої дитини, місцезнаходження і долю якої вона відмовляється повідомити або заперечує факт вагітності і пологів, не погоджуючись добровільно пройти медичний огляд, необхідно з'ясувати, чим викликана така її поведінка, і перевірити отримані пояснення. Методика, основні напрямки і початкові слідчі дії по провадженнях про дітовбивства значною мірою визначаються характером матеріалів, що послужили підставою до порушення кримінальне провадження.

Ситуація друга: є слідчо-оперативна інформація про зникнення вагітності останніх місяців або новонародженої дитини в конкретної жінки.

Розкриття дітовбивства, встановлення особи, яка його вчинила, багато в чому залежить від обсягу вихідних даних, зібраних слідчим у результаті проведення початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. На підставі цих даних слідчий може висунути версію про причетність до дітовбивства певної жінки. У тих випадках, коли в слідчого не виявляється даних, достатніх для висування обґрунтованої версії щодо конкретної жінки, він визначає коло осіб, серед яких варто розшукувати мати дитини або співучасників дітовбивства. Для розкриття злочину в першу чергу вживаються заходи до встановлення особистості матері зниклої дитини.

Підставою для висування версії про особистість дітовбивці можуть бути різні фактичні дані, отримані слідчим із будь-яких джерел, як процесуальних, так і непроцесуальних.

У перевірці інформації, що надходить, велику допомогу слідчому можуть надати працівники поліції за допомогою оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення особи, якій дитину було віддано на виховання. Через органи поліції і дитячі будинки перевіряється, чи не було виявлено у місці, зазначеному підозрюваною, підкинутої дитини.

Якщо підозрювана заперечує, що була вагітна або що в неї у певний час відбулися пологи, це можна перевірити шляхом направлення її на судово-медичну експертизу.

На вирішення експерта звичайно ставляться такі запитання:

- 1) чи були раніше у жінки пологи;
- 2) якщо були пологи, то який строк минув після пологів (установити день пологів можна більш-менш точно тільки протягом перших двох тижнів після них; після закінчення цього строку давність пологів встановлюється експертом приблизно);
- 3) чи не перебуває оглянута в післяпологовому періоді (слід мати на увазі, що про перебування жінки в післяпологовому періоді експерт може відповісти звичайно протягом 6–8 тижнів після пологів).

Коли після пологів минув більший час, експерту складно відповісти на запитання про строк їхньої давності [389, с. 165–166]. У таких випадках експерти звичайно обмежуються установленням факту пологів і відповідають на запитання, чи народила дана жінка, безвідносно давності пологів. Такий висновок експерта не дає можливості перевірити показання підозрюваної, якщо труп убитої дитини виявлено через 2–3 місяці після смерті. У зв'язку з цим необхідно використовувати інші докази про час вагітності і пологів. Ними можна вважати медичні документи, складені у зв'язку зі звертанням жінки в період вагітності до жіночої консультації, показання свідків та ін.

Можливості судово-медичної експертизи у визначенні давності пологів можуть бути розширені шляхом використання результатів вивчення зміни секреторної діяльності молочних залоз.

Установлено, що секреція молочної залози жінок, які народили, триває 3–10 місяців, а іноді і більш тривалий час. За динамікою угасання функцій молочної залози удається визначити термін і більш давніх пологів. Для цієї мети необхідно, щоб протягом місяця було зроблено не менш 2-х — 3-х мазків виділень молочної залози підозрюваної в дітовбивстві жінки, що направляються

на дослідження для визначення морфологічного складу цих виділень.

Як уже говорилося, більш точно термін пологів експерт може установити, якщо після пологів минув незначний час. Тому за наявності даних про особистість підозрюваної в дітовбивстві жінки необхідно терміново направляти її на судово-медичну експертизу.

Залежно від результатів розслідування і показань підозрюваної перед експертом можуть бути поставлені й інші питання:

- 1) як протікала вагітність і який був її строк;
- 2) чи потребувала жінка після пологів надання їй медичної допомоги;
- 3) чи були та які відхилення під час пологів і в чому вони виражалися (маються на увазі фізіологічні і психічні порушення, викликані пологами, за яких жінка визнається осудною або неосудною);

4) чи могла мати надати дитині допомогу під час пологів або безпосередньо після них;

5) який був характер післяпологового фізичного і психічного стану жінки на момент вчинення злочину (відповіді на 3 і 5 запитання можуть бути отримані шляхом проведення одночасно судово-медичної і судово-психіатричної експертизи, якщо виникає сумнів у психічній повноцінності породіллі);

6) група і тип її крові (зіставлення груп і типу крові жінки і виявленого трупа допомагає установленню факту народження цієї дитини від даної жінки або конкретно виключити її з числа підозрюваних).

Якщо підозрювана відмовляється назвати місцезнаходження трупа немовляти, слідчому необхідно вчинити обшук за місцем її проживання й оглянути передбачувані місця пологів і приховання трупа. Якщо пологи відбулися недавно, при обшуку можна знайти сліди у вигляді рясних плям крові й навколоплідної рідини.

Може бути також виявлено і труп приховуваного немовляти. При обшуку труп немовляти варто шукати в квартирі, підвалі, на горищі, у сараї, прикомірку, вбиральні й унітазі, на присадибній ділянці й в інших місцях. Труп може знаходитися в цєбрах, тазах, бути загорнутий у ганчірки, папір, заритий у землю, знаходитися в печі тощо. Під час обшуку на присадибній ділянці і городі, горищі і підвалі звертається особлива увага на те, чи немає свіжовиритих ділянок землі. При пошуку трупа в землі (на горищі, у підвалі, на городі) слід застосовувати трупощукач.

Якщо підозрювана стверджує, що труп її дитини знайти неможливо, оскільки він знищений (наприклад, спалений) або викинутий у таке місце, де його точне місцезнаходження вказати не можна (наприклад, у каналізаційну мережу, річку тощо), слідчому й у цих випадках необхідно провести огляд зазначених нею місць, а також обшук за місцем її проживання і передбачуваного місця пологів, оскільки така версія підозрюваної іноді може виявитися важливою.

У тих випадках, коли слідчому не вдається знайти труп дитини, тому що він дійсно знищений, про правдивість показань підозрюваної може свідчити збіг відомостей, що повідомляються нею, про обставини знищення трупа з даними, що є в інших матеріалах провадження: у показаннях очевидців, висновку судово-медичної експертизи тощо

Ситуація третя: у правоохоронні органи звернулася мати новонародженої дитини із заявою про смерть дитини, або мати з'явилася з каяттям про дітовбивство.

Для встановлення провини велике значення мають початкові слідчі дії і, зокрема, допит підозрюваної. Установлення провини дітовбивці, яка визнала себе винною, звичайно не викликає труднощів. Складніше буває установити провину, коли жінка її не визнає, висуваючи, наприклад, версії про народження дитини мертвою або про її смерть, що сталася не в результаті її дій (бездіяльності), а з інших причин.

Підозрювана нерідко висуває версію про те, що дитина народилася мертвою або вмерла сама незабаром після пологів; що вона не могла надати дитині допомогу, оскільки втратила свідомість

тощо. Походження ж тілесних ушкоджень на тілі немовляти мати іноді пояснює тим, що пологи застали її зненацька і дитина упала (так звані «стрімки» пологи) або що вона заподіяла їй тілесні ушкодження унаслідок самопомоги при пологах.

Версію про мертвонародженість дитини, що найчастіше висуває підозрювана, звичайно легко вдається перевірити за допомогою судово-медичної експертизи трупа.

Особливу складність представляє перевірка версії підозрюваної, коли жінка стверджує, що під час пологів вона втратила свідомість і перебувала у важкому стані, унаслідок чого не могла надати дитині своєчасну допомогу, і вона померла сама або від охолодження тіла, або від того, що задихнулася, уткнувшись обличчям у щось відразу ж після пологів, тощо. Перевірити цю версію підозрюваної не завжди вдається за допомогою проведення судово-медичної експертизи. У судовій медицині не заперечують можливості настання в жінки несвідомого стану при пологах поза лікарнею, що відбуваються без сторонньої допомоги, коли мають місце важкі пологи і велика втрата крові, хворобливий стан організму вагітної жінки і т.п. Тому одним зі способів перевірки зазначеної версії є проведення судово-медичної експертизи підозрюваної, а також вивчення і зіставлення слідчим усіх обставин, пов'язаних безпосередньо як із пологами і наступним після них періодом, так і стосовно періоду вагітності.

Щоб довести винний характер дії або бездіяльності матері, необхідно з'ясувати й оцінити приблизно наступне коло обставин:

- 1) чи готувалася мати до народження дитини, чи купувала вона «придане» для неї;
- 2) чи говорила вона кому-небудь про своє бажання або небажання мати дитину;
- 3) чи приховувала вона і від кого свою вагітність та чи висловлювала бажання, щоб дитина народилася мертвою;
- 4) чи ставала на облік вагітних у жіночій консультації і чи користувалася декретною відпусткою;
- 5) чи зверталася для проведення абортів до медичної установи або намагалася зробити його поза лікарнею;
- 6) чи відмовлялася від надання їй медичної допомоги під час пологів і чому пологи відбулися поза лікарнею;
- 7) хто був присутній при пологах і чи немає протиріч між показаннями підозрюваної і цих осіб про обставини пологів, причини смерті дитини тощо;
- 8) чи ховала мати труп немовляти та чим це було викликано;
- 9) чи є протиріччя між показаннями підозрюваної і висновком судово-медичної експертизи про народження живої дитини і причини її смерті; якщо мати висуває версію про народження мертвої дитини, необхідно установити й оцінити її ставлення до цього факту (наприклад, чи була вона цим засмучена тощо);
- 10) хто є батьком дитини і як він ставився до її народження;
- 11) чи знали про вагітність і пологи батьки, родичі жінки й інші особи. З'ясування цих обставин у сукупності дає можливість установити, чи мали дії або бездіяльність матері дитини винний характер і чи мала вона намір позбавити її життя.

Зібравши докази про всі обставини, пов'язані з діями (бездіяльністю) матері і наслідками, що настали — смертю дитини, слідчому необхідно їх ретельно проаналізувати й оцінити, щоб уникнути необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності. Слідчий повинен застерегти себе від переоцінки об'єктивної сторони на шкоду суб'єктивним ознакам. Це може призвести до так званого об'єктивного зобов'язання (наприклад, по наслідках — настання смерті дитини, у якій мати дитини не була винна).

Ситуація четверта: виявлено труп немовляти, особистість трупа, причина смерті не встановлені.

У випадках, коли підставою для порушення кримінальне провадження послужило виявлення трупа немовляти, до початкових слідчих дій належать:

1) огляд трупа немовляти і місця його виявлення;

2) судово-медична експертиза трупа. У цьому випадку особу увагу слід приділяти огляду місця події та трупа немовля. При огляді місця події і трупа немовляти по цих провадженнях перед слідчим стоять наступні основні завдання:

а) вивчити обстановку й обставини, за яких могло статися дітовбивство, щоб одержати дані для висування й перевірки версій про подію злочину, про особистість дітовбивці, спосіб вчинення дітовбивства, про місце і час його вчинення та ін.;

б) виявити сліди і речові докази, що можуть мати значення для розкриття злочину і розслідування провадження;

в) зафіксувати обстановку і результати огляду трупа немовляти та місця його виявлення в протоколі огляду місця події з додаванням до нього плану, фотознімків, зліпків слідів, вилучених речових доказів та ін.

При огляді трупа по провадженнях цієї категорії необхідно зібрати відомості для з'ясування таких обставин:

а) чи є виявлений труп трупом новонародженої і доношеної дитини або плодом;

б) чи є на тілі дитини очевидні сліди насильницької смерті (удавлення, утоплення, отруєння, тілесні ушкодження тощо);

в) як давно народилася дитина;

г) скільки часу жила після пологів;

д) коли настала смерть дитини.

Крім того, при огляді трупа немовляти і місця його виявлення необхідно

одержати дані, що вказують на місце пологів або на те, яким шляхом труп немовляти доставлено до місця його виявлення.

Очевидно, що не всі ці обставини, що підлягають установленню, можуть бути з'ясовані при огляді. Наприклад, як уже говорилося, при огляді не завжди можна розпізнати насильницьку смерть. Тому деякі завдання огляду можуть бути остаточно вирішені в результаті проведення інших слідчих дій: судово-медичної експертизи, допитів тощо. У той же час уже в ході огляду місця події можна одержати необхідні дані, що дозволяють скласти попередню думку з цих питань, висунути обґрунтовані версії і розпочати їх перевірку.

До початку огляду слідчий або з його доручення працівники органів поліції забезпечують охорону місця події й опитуванням присутніх встановлюють обставини виявлення трупа (ким виявлено, коли). Слідчому необхідно зафіксувати прізвища й адреси осіб, які знайшли труп дитини, щоб у подальшому запротоколювати їхні показання.

Перед оглядом треба з'ясувати, чи не сталося яких-небудь змін на місці події після виявлення трупа, а також рекомендується зробити попередній огляд місця розташування трупа відносно навколишньої території і визначити кордони огляду. Визначення кордонів огляду залежить від місця, де виявлено труп, від наявності або відсутності біля трупа слідів пологів (крові, дитячого місця, навколоплідної рідини і т.п.), слідів, що вказують на напрямок, звідки було доставлено труп, та інших предметів, що можуть мати значення для провадження.

Як правило, огляд на місці події доцільно починати з трупа, якщо в результаті огляду місця події не будуть виявлені які-небудь обставини, що вимагають зміни цього звичайного порядку огляду. У протоколі огляду слід зафіксувати місце розташування трупа немовляти відносно навколишніх предметів і об'єктів, у що він одягнений або загорнутий, чим прикритий або куди

покладений.

Усі речі і предмети, виявлені на трупі або біля нього, описуються з указуванням у протоколі їх розміру, кольору, виду й інших індивідуальних ознак (мітка на сорочечці, латка на ковдрі); особливо відзначають наявність яких-небудь штампів, міток, дат, помарок і т.п. Якщо труп загорнуто в газету, фіксуються її назва, дата, наявні на ній які-небудь записи, кількість аркушів, забруднення й ін. Якщо дитина була народжена в пологовому будинку, на її руці іноді можна знайти браслет (нитка з биркою), на якому записано прізвище матері; дитина може бути загорнута в пелюшки зі штампом пологового будинку. При виявленні трупа немовляти в коробці або шухляді слід ретельно оглянути ці предмети. Не можна обмежуватися лише поверхневим оглядом одягу або упакування, у якому виявлено труп немовляти, оскільки одяг і речі часто є важливими джерелами для побудови версії про особистість матері дитини або осіб, яким-небудь чином причетних до злочину. Повинні бути вжиті заходи для збереження виявлених із трупом речей і предметів.

При огляді трупа немовляти слід звернути увагу на наявність ознак, що характеризують доношеність і життєздатність дитини. Для цього потрібно виміряти зріст, окружність голови. Довжину трупа вимірюють м'яким сантиметром від найбільш виступаючої частини тім'яної ділянки до п'ят (стопи). При вимірі окружності голови м'який сантиметр накладають на рівень надбрівних дуг і ділянку потиличного бугра. Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України № 179 від 29.03.2006 р. життєздатною визнається дитина, яка має вагу понад 500 г та росту не менше 25 см.[130, с. 204]. Необхідно знати, що доношена дитина може виявитися нежиттєздатною унаслідок пороків внутрішньоутробного розвитку і хворобливих процесів.

Слідчий повинен знати, як при огляді трупа немовляти по довжині його тіла встановлюються строки вагітності. Це дозволить йому відрізнити плід від трупа доношеної дитини. Визначення строку вагітності здійснюється за таким правилом: якщо довжина плоду не перевищує 25 см, то з цього числа обчислюється квадратний корінь і отриманий результат дорівнює числу місяців вагітності. Якщо довжина плоду перевищує 25 см, то це число ділиться на 5 і частка вказує на строк вагітності в місяцях. Наприклад, якщо довжина тіла трупа дорівнює 35 см, строк вагітності 35:5 дорівнює 7 місяцям, тобто це може бути вже життєздатна, однак недоношена дитина.

При огляді звертається увага на те, чи є на тілі дитини різні уроджені дефекти, що могли вплинути на її життєздатність.

Огляд трупа немовляти

У протоколі огляду повинні бути зафіксовані також обставини, що характеризують ознаки новонародженості і тривалість життя дитини після пологів. Для цього необхідно звернути увагу:

- 1) на колір шкіри (червонувата, бліда, синюшна);
- 2) чи покрита шкіра сироподібним (первородним) змащенням, його кількість і розташування. Сироподібне змащення може покривати всю або частину поверхні тіла дитини, іноді через малу кількість її можна знайти тільки в природних складках шкіри (на шиї, у паху, у пахвових западинах). Без змивання змащення утримується на тілі більш трьох днів. Якщо труп виявлено у воді або на ньому є гнильні зміни, змащення можна знайти в складках шкіри;
- 3) чи покрита шкіра дитини кров'ю або є лише невеликі помарки кров'ю. Якщо шкіра дитини не забруднена кров'ю, то це може пояснюватися тим, що вона перебувала у воді або іншій рідині;
- 4) чи є в ділянці заднього проходу забруднення шкіри первородним калом (меконієм). Меконій темно-зеленого кольору, виділяється в перші 2–4 доби після народження дитини. Якщо дитина жила більше цього часу, то виділяються фекальні маси (харчовий кал), що мають жовто-бурий колір.

Важливою ознакою новонародженого, що вказує також на строк життя після пологів, є

стан пупка і пуповини дитини. Тому огляду й опису їх повинна приділятися особлива увага. Відразу після пологів пуповина в дитини буває свіжою, вологою, драглистою і має білий колір. На наступний день після пологів вона стає млявою і засихає в напрямку від вільного кінця до місця прикріплення на животі. На третій день пуповина зморщується, змінює свій колір на жовтий або коричневий. На четвертий день вона сплющується і стає чорно-коричневою, на п'ятий і шостий — буває з'єднана з пупком лише тонкими залишками, після чого відпадає [182, с. 385]. Однак слідчий повинен враховувати, що виявлена при огляді засохла пуповина ще не є незаперечним доказом того, що дитина після пологів жила, оскільки пуповина може засихати і на трупі. Наявність же демаркаційного кільця свідчить про те, що дитина була народжена живою [32, с. 618–619].

У ході огляду трупа немовляти також необхідно звернути увагу на вільний кінець пуповини. Якщо пуповина перерізана гострим предметом, то її кінець будуть гладким і судини перервані в одній площині. У таких випадках на місці виявлення трупа іноді можна знайти предмет, яким вона була перерізана. Якщо пуповина обірвана, то краї її мають неправильну форму. У протоколі огляду фіксується стан місця розриву пуповини. Як правило, розрив пуповини поблизу пупка або дитячого місця свідчить про «стрімки» роди. Під «стрімками» пологами в медицині розуміються такі пологи, при яких вигнання плода з родових шляхів відбувається настільки швидко й раптово для матері, що застає її в стоячому положенні або навпочіпки. При цьому дитина буквально «вискакує» й одержує тілесні ушкодження при падінні. Якщо ж пуповину рве матір, місце розриву в більшості випадків припадає на середню частину пуповини.

При огляді зовнішнього вигляду і шкіри трупа немовляти звертається увага на наступне:

а) чи є ознаки мацерації шкіри, тобто вимочування, появи на ній ніздрюватості й обілення (мацерація може вказувати як на мертвонародженість, так і на тривалість перебування дитини після пологів у рідині);

б) чи є ознаки трупного задубіння, і в яких частинах тіла (звичайно трупне задубіння в немовляти швидко зникає).

При огляді трупа потрібно звернути увагу на наявність ознак кваліфікованого догляду за немовлям, тобто чи перев'язана пуповина стерильною тасьмою або шовком на відстані 1–2 см від пупочного кільця, чи оброблене місце перерізання пуповини йодом тощо, що звичайно свідчить про народження дитини в лікарняних умовах і може бути використане при розшуку матері.

При огляді окремих частин тіла з'ясовується наявність або відсутність ознак, що вказують на спосіб і знаряддя вбивства. Для встановлення способу вбивства звертають увагу на таке: чи немає яких-небудь предметів (нитки, шматки паперу тощо у роті, у носі, вухах дитини). Виявлені предмети вилучаються і прилучаються до провадження як речові докази.

Оглядаючи труп дитини, необхідно відзначити наявність або відсутність тілесних ушкоджень, їх розташування, розмір, колір і форму, зокрема, чи є на обличчі трупа біля рота і носа, а також на шиї подряпини, синці й інші сліди від рук і нігтів.

Якщо на шиї трупа виявлено сліди странгуляційної борозни, їх докладно описують, указуючи розмір, колір, форму і місце розташування. Якщо на шию надіта петля, її варто описати, указавши, з якого матеріалу вона складається, її розмір (довжина і ширина), тип вузла та інші прикмети. Потім петля розрізається з протилежного від вузла боку і прилучається до провадження як речовий доказ, про що робиться оцінка в протоколі огляду.

При огляді голови дитини слід звернути увагу на родову пухлину, якщо вона є. Родова пухлина голови може бути різної величини і зникає до кінця другої доби життя дитини. При «стрімких» родах така пухлина звичайно відсутня. Родову пухлину не слід плутати з тілесними ушкодженнями. Безладні переломи кісток черепа, порушення цілості шкірних покривів звичайно виникають у результаті стороннього втручання [32, с. 635–636].

При зовнішньому огляді трупа немовляти не завжди уявляється можливим визначити, чому настала смерть. Необхідно мати на увазі, що насильницька смерть дитини може настати й у результаті пологів. Вона може бути викликана ушкодженнями, отриманими дитиною при проходженні родових шляхів і при самодопомозі матері під час пологів.

Як показало вивчення кримінальних проваджень цієї категорії, найчастіше дітовбивці вдаються до удушення дитини. По деяких провадженнях смерть немовляти настала від утоплення у воді, у фекальних масах, коли після народження дитини мати-вбивця заподіяла йому тілесні ушкодження тупим або гострим предметом. По деяких кримінальних провадженнях смерть наставала в результаті залишення дитини в умовах, що ведуть до смерті: дитина була залишена роздягнутою на відкритому повітрі, не була перерізана і перев'язана пуповина тощо. У таких випадках смерть найчастіше наставала від охолодження (смерть немовляти від охолодження може настати навіть при температурі +10 °С). Нарешті, мали місце дітовбивства іншими способами (отруєння, спалювання тощо).

При огляді місця події слідчому необхідно вжити заходів до виявлення і фіксування слідів ніг, рук, транспортних засобів. Варто звернути увагу на пошук предметів, що можуть мати значення речових доказів. Коло слідів і предметів може бути надзвичайно широким. Це предмети туалету — гребінці, пудрениці, носові хустки, частини одягу, шматки тканини, пояси, підв'язки і т.п., що могли бути залишені, загублені або випадково забуті особою, яка вчинила дітовбивство або доставила труп немовляти до місця його виявлення.

Деякі сліди по провадженнях даної категорії мають специфічний характер — це сліди пологів.

Сліди крові, навколоплідної рідини, посліду (дитячого місця) свідчать про те, що пологи могли відбутися на цьому місці. Іноді ці сліди можливо знайти неподалік від місця виявлення трупа. Якщо слідчий дійде висновку, що пологи відбувалися не на місці виявлення трупа, він повинен шукати сліди, що вказують на напрямок, звідки труп немовляти було доставлено. Залежно від даних, отриманих на місці виявлення трупа, необхідно оглянути прилягаючу територію. Якщо на місці виявлення трупа є сліди пологів, але відсутні послід або навколоплідні води, слідчий повинен ужити заходів до їх виявлення.

Викладені обставини, на нашу думку повною мірою характеризує обставини механізму вчинення дітовбивства й особливостей огляду місця події і трупа. Тому ми вважаємо висвітлення даного аспекту достатнім, необхідно перейти до розгляду питань, пов'язаних із розробленням своєрідного алгоритму дій, спрямованих на розкриття дітовбивств, що ми розглянемо нижче.

Типові тактичні операції

Огляд трупа дитини іноді корисно поєднати з оглядом і обшуком найближчих житлових та інших приміщень для виявлення слідів пологів, якщо є підстави припускати, що труп дитини було винесено з якої-небудь квартири, де відбувалися пологи і було вчинене дітовбивство. Огляд місця події повинен провадитися в сполученні з оперативно-розшуковими заходами.

На підставі даних, отриманих на місці події, слідчий і працівники поліції вживають таких невідкладних оперативно-розшукових заходів:

- а) обстежують район події поза межами огляду з метою виявлення різних предметів і слідів;
- б) виявляють і опитують свідків;
- в) встановлюють осіб, які можуть пізнати предмети і речі, виявлені при огляді;
- г) визначають коло осіб, серед яких потрібно шукати матір дитини, труп якої виявлено, та осіб, причетних до злочину.

У виявленні осіб, причетних до злочину, велику допомогу може надати використання службово-пошукового собаки під час пошуку слідів, залишених на місці події.

При огляді трупа немовляти і місця його виявлення, а також проведенні оперативно-розшукових заходів може постати необхідність проведення обшуку і пред'явлення для упізнання

речей і предметів, виявлених при трупі, допитати свідків, виявлених у процесі огляду, тощо. Основний напрямок названих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів — розшук матері вбитої дитини і можливих співучасників злочину, виявлення пов'язаних із цим злочином слідів тощо.

На місці події слідчому необхідно вжити заходів до виявлення свідків, які знайшли труп новонародженої дитини, жінок, у яких була вагітність, але відсутня дитина, та інших осіб, які мають відомості, чиї показання можуть мати значення для встановлення особистості матері убитої дитини, і осіб, які можуть пізнати виявлені на місці події предмети.

Звичайно при виявленні трупа новонародженої дитини на місці події збираються громадяни, які проживають у сусідніх будинках та можуть що-небудь знати про матір дитини й обставини злочину. Тому слідчий, як сказано вище, на місці події за допомогою оперативних працівників поліції повинен виявити зазначених осіб серед присутніх і записати дані про них, щоб потім допитати цих осіб.

Від судово-медичної експертизи трупа новонародженої дитини, багато в чому залежить успіх повного й об'єктивного розслідування всієї провадження. При призначенні судово-медичної експертизи слідчим виноситься постанова з указуванням питань, що підлягають з'ясуванню. Бажано, щоб експертизу проводив той судово-медичний експерт, який брав участь в огляді трупа на місці його виявлення. У всякому разі, експерт може знайомитися з усіма матеріалами провадження і повинен бути проінформований про всі обставини виявлення й огляду трупа, відомі слідчому.

Присутній при розкритті і дослідженні трупа немовляти, слідчий має можливість з'ясувати низку питань, що можуть у нього при цьому постати. Характер запитань, що слідчий ставить перед експертом, залежить від обставин провадження. Однак по провадженнях про дітовбивства є ціла низка загальних питань, на які необхідно одержати висновок.

Найважливішим завданням судово-медичної експертизи є з'ясування питання, чи народилася дитина живою і життєздатною. Якщо дитина народилася живою і життєздатною, експерт повинен дати висновок про причини її смерті. На проблемах постановки необхідних питань перед експертизою ми фрагментарно зупинялися вище, у даному розділі зазначені питання необхідно окреслити по можливості ширше, при цьому відзначити, що перед судово-медичною експертизою по провадженнях про дітовбивства на вирішення ставлять наступні питання:

- 1) чи була дитина, труп якої досліджується, немовлям;
- 2) чи була дитина доношеною і на якому місяці вагітності вона народилася;
- 3) чи народилася дитина живою або мертвою (дихала дитина або не дихала, чи працювало серце);
- 4) якщо дитина народилася живою, то які причини її смерті;
- 5) чи народилася дитина життєздатною, якщо ні, то у зв'язку з якими причинами;
- 6) скільки часу після пологів жила дитина;
- 6) яка давність настання смерті дитини;
- 7) чи є ознаки, що вказують на пологи в лікарняних умовах або на те, що після пологів дитині було зроблено певний догляд;
- 8) чи приймала дитина після пологів материнське молоко;
- 9) чи немає на трупі ознак, по яких можна судити про характер зовнішнього впливу (родова травма, задушена петлею, задушена руками, закриті дихальні шляхи, заподіяна травма тупим або гострим предметом тощо);
- 10) яка група і тип крові немовляти (висновок із цього питання потрібен, щоб вирішити питання, чи не виключається походження дитини від певної матері).

Залежно від конкретних обставин провадження можуть бути поставлені й інші запитання,

а саме:

- 1) чи не могли механічні ушкодження, що є на тілі дитини, виникнути при проходженні її через родові шляхи або при наданні матір'ю допомоги собі під час пологів;
- 2) чи є на трупі ознаки, що вказують на можливість удушення дитини петлею або удавлення руками;
- 3) чи є на трупі ознаки странгуляційної борозни і чи не могли вони виникнути в результаті того, що шия була оповита пуповиною;
- 4) чи не настала смерть у результаті внутрішньоутробної асфіксії, тобто чи не оповилася пуповина навколо шиї дитини мимовільно в утробному періоді або в процесі пологів;
- 5) чи не є причиною смерті утоплення у воді або якій-небудь іншій рідині;
- 6) чи є на трупі ознаки, що вказують на можливість стрімких пологів. Наведений перелік питань є приблизним і може бути розширений і деталізований залежно від конкретних обставин провадження.

Незважаючи на те, що судово-медичний експерт обґрунтовує свій висновок на спеціальних пізнаннях у галузі судової медицини, слідчий повинен, вивчаючи і зіставляючи отриманий висновок з іншими даними провадження, оцінити висновки експерта.

Оцінка висновків експерта про новонародженість і доношеність дитини звичайно утруднене не викликає. Найбільш важкою є оцінка слідчим обґрунтованості висновку про народження дитини живою. Легеневі і шлунково-кишкова повітряні проби дають експерту можливість судити про наявність або відсутність позаутробного дихання. Останнім часом застосовується рентгенологічне виявлення повітря в легенях і шлунково-кишковому тракці. Однак названі проби при трупних змінах і настанні процесу гниття або муміфікації (висихання трупа) можуть виявитися непридатними. У зв'язку з цим слідчий повинен ужити заходів до того, щоб були проведені інші дослідження, наприклад гістологічне дослідження легенів і родової пухлини голови, вивчені процеси відпадання пуповини. Гістологічні дослідження дають можливість судити не тільки про народження (мертвонародженість) дитини, але й про те, скільки часу вона жила після народження.

Основним завданням розслідування цієї групи проваджень є установлення факту пологів, їх давності, долі і місцезнаходження немовляти. Іноді це можна з'ясувати вже в ході перевірки повідомлень і заяв про зникнення вагітності або немовляти.

По провадженнях даної групи до початкових слідчих дій належать:

- 1) допит жінки, підозрюваної в вбивстві немовляти;
- 2) судово-медичний огляд підозрюваної;
- 3) обшук за місцем проживання підозрюваної й огляд передбачуваного місця пологів і місця приховання трупа;
- 4) допит заявника й осіб, які знали про пологи й обставини зникнення немовляти.

Черговість проведення зазначених початкових слідчих дій залежить від наявних у розпорядженні слідчого вихідних даних. Якщо маються певні дані про підозрювану жінку її слід ретельно допитати. Перед допитом жінки, підозрюваної в вбивстві немовляти, необхідно проаналізувати всі наявні матеріали, що як викривають, так і виправдовують її, обміркувати черговість запитань, порядок пред'явлення наявних у слідчого доказів. При допиті підозрюваної необхідно з'ясувати обставини вагітності і пологів, а також питання про долю народженої дитини.

Звичайно жінка, у відношенні якої є дані про можливе вчинення нею дітовбивства у зв'язку зі зникненням ознак вагітності і відсутністю дитини:

- 1) не визнає себе винною і дає одне з таких пояснень:
 - а) заперечує факт вагітності і пологів;
 - б) визнає вагітність, але заперечує пологи, висуваючи версію про аборт;

в) визнає народження дитини, але висуває одну з версій, відповідно до якої:

- дитина жива, але передана кому-небудь на виховання, підкинута тощо;
- дитина народилася мертвою або померла в результаті «стрімких» пологів або невдало зробленої самодопомоги при пологах;
- дитина, хоча і народилася живою, але померла від ненадання їй своєчасної і необхідної допомоги через утрату нею свідомості під час пологів або унаслідок своєї нежиттєздатності і т.п.

2) визнає себе винною в вбивстві і, як правило, повідомляє про місцезнаходження трупа.

Відомі випадки, коли підозрювана з метою ввести слідчого в оману указує йому не те місце, де нею дійсно заховано труп. Тому доцільно відразу після згоди жінки показати місцезнаходження трупа дитини (якщо воно знаходиться де-небудь поза місцем проживання), докладно допитати її про те, у якому конкретно місці та за яких обставин нею заховано труп, що вона запам'ятала з прикмет навколо місця приховання трупа, хто крім неї знає про місцезнаходження трупа та ін. Якщо жінка стверджує, що знищила труп дитини, нібито народженої нею мертвою, то й у такому випадку необхідно оглянути це місце.

Коли підозрювана, не приховуючи факту народження дитини живою, заявляє, що віддала її на виховання невідомій особі або підкинула, слідчому потрібно докладно зафіксувати обставини, за яких дитина була підкинута або віддана на виховання (дата, місце тощо), відомості про людину, яка взяла дитину на виховання (вік, зовнішність, одяг і т.п.), про одяг дитини (колір сорочечки, ковдри, пелюшок; чи була ковдра байковою, ватною, який був чепчик тощо).

Слідчий повинен критично ставитися до зібраних доказів, ретельно їх оцінювати, враховувати судову перспективу й орієнтувати себе на те, що зібрані ним у провадженнях докази будуть потім оцінені судом.

Крім з'ясування обставин, пов'язаних із процесом пологів, у провадженнях необхідно досліджувати, чи не є вчинене дітовбивство результатом збігу важких особистих або сімейних обставин. Однак до заяви матері про несприятливі умови її життя треба ставитися обережно, оскільки вона може бути викликана лише бажанням пом'якшити свою відповідальність. Тому при з'ясуванні даної обставини слід мати на увазі ту допомогу, що надається державою самотній матері: розміщення дітей у будинок дитини, цілодобовий інтернат, пільги щодо утримання дитини в дитячих установах тощо.

У провадженнях необхідно також з'ясувати, чи не було щодо обвинувачуваної погрози або спонуки вчинити злочин з боку, наприклад, її співмешканця, батьків або осіб, від яких вона перебувала в тій чи тій залежності, тощо.

Потрібно також з'ясувати:

- а) спосіб життя обвинуваченої,
- б) її моральний вигляд;
- в) чи не була вона раніше засуджена, чи не застосовувалися до неї заходи адміністративного і громадського впливу;
- г) чи не вчиняла вона раніше дітовбивства;
- д) її сімейний стан;
- е) наявність у неї на утриманні неповнолітніх дітей, старих батьків і непрацездатних осіб, її освіта і культурний рівень;
- ж) наявність або відсутність мінімуму медичних знань про вагітність, аборт, роди;
- з) знання нею права жінки на проведення абортів, розміщення дитини до дитячої установи тощо.

Ретельне вивчення всіх даних, що характеризують особистість обвинуваченої, є обов'язковою умовою якісного розслідування в провадженнях про дітовбивство і має важливе значення при

вирішенні питання про призначення провадження едливого і розмірного покарання. Не можна забувати й про те, що в обтяжуючих і пом'якшуючих обставинах часто слід шукати ключ до причин вчинення конкретного злочину.

Незважаючи на те, що дітовбивство нерідко вчиняється матір'ю немовляти без співучасників, по провадженнях цієї категорії завжди повинне з'ясуватися питання про те, чи були співучасники дітовбивства і яка була їхня роль у його вчиненні і прихованні. При з'ясуванні цього питання варто мати на увазі, що із суб'єктивної сторони співучасть завжди характеризується наміром, спрямованим на позбавлення життя немовляти.

Як показує вивчення злочинів цієї категорії, можливими співучасниками дітовбивства можуть бути особи, тою чи тою мірою зацікавлені в тому, щоб позбутися дитини. До їх числа належать: а) батько дитини, звичайно не одружений з матір'ю дитини; б) особи, які робили матері дитини пізній кримінальний аборт, що закінчився народженням живої дитини; в) батьки або родичі матері немовляти; г) подруги або близькі знайомі матері дитини, а також інші особи.

Виявлення співучасників злочину і їхніх ролей передбачає необхідність усебічно вивчити спосіб життя і побутове оточення матері убитого немовляти, характер її взаємин із батьком дитини, батьками, родичами, подругами. При цьому важливо з'ясувати, що знали зазначені особи про вагітність і пологи, як вони ставилися до народження дитини (найчастіше позашлюбної).

При з'ясуванні ролі батьків і родичів матері дитини необхідно установити, чи знали вони про вагітність і пологи, чи засуджували її за позашлюбну вагітність, чи пропонували зробити аборт або вчинити вбивство дитини, чи брали самі участь в вбивстві і прихованні трупа. У тих випадках, коли батьки знають про позашлюбну вагітність дочки, вони нерідко підбурюють її «будь-якими шляхами» позбутися від позашлюбної дитини, іноді самі є виконавцями вбивства немовляти і приховання трупа.

ГЛАВА 4. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Визначаючи питання криміналістичної характеристики вбивств, скоєних на замовлення, відзначимо, що вона суттєво не відрізняється за своїми структурними елементами від загальних, концептуальних основ криміналістичної характеристики, описаної нами вище. Із загального масиву вивчених кримінальних проваджень на частку зазначеної категорії умисних вбивств припадає лише 35 злочинів (7%). Однак наведений нижче аналіз елементів криміналістичної характеристики показав, що дана категорія досліджуваних умисних вбивств є найбільш інформаційно насиченою. В елементах структури криміналістичної характеристики даного виду злочинів з'явилися раніше не досліджені в науці масиви способів підготовки і вчинення вбивства, особистості злочинця (наприклад, замовник, посередник, пособник тощо). У зв'язку з гострим дефіцитом методики розкриття зазначених вбивств, уявляється при дослідженні зупинитися більш докладно на загальних і організаційних моментах їх розкриття і розслідування.

Раніше ми досліджували питання криміналістичної характеристики і дійшли висновку, що найбільш повно й усебічно відповідає проблемам осмислення процесу розкриття та розслідування вбивств, скоєних на замовлення, визначення криміналістичної характеристики, дане І. М. Лузгіним складовими елементами якої він вважає:

- 1) типові способи підготовки, вчинення і приховання злочинів, використовувані знаряддя злочину; характер бездіяльності;
- 2) етапність діяння;
- 3) типові умови кримінальної ситуації (місце, час, погодні й інші умови);
- 4) типові фактори, що детермінують вибір способів і умов підготовки, вчинення і приховання злочину; мотив і мета діяння;
- 5) стійкі особливості об'єкта (предмета) посягання, що впливають на підготовку, вчинення і приховання діяння;
- 6) типові сліди і документи як матеріальні джерела інформації; особливості їх утворення, знищення, приховання; взаємні зв'язки слідів;
- 7) найбільш імовірні свідки;
- 8) особливості особистості злочинця, потерпілого, свідків, фактори, що впливають на формування їхніх показань і поведінки на слідстві;
- 9) характер і розміри збитку.

Виходячи із завдань нашого дослідження, криміналістичну характеристику вбивств, скоєних на замовлення, можна визначити як систему відомостей про способи підготовки, вчинення і приховання вбивств на замовлення, особливості особистості організатора, посередника, виконавця і жертви, умови кримінальної ситуації, що відображає закономірні зв'язки між ними та служить побудові й перевірці версій для вирішення конкретних завдань розслідування.

Отже, на наш погляд, криміналістична характеристика вбивств, скоєних на замовлення, повинна містити криміналістичний опис елементів, властивих даному виду умисних вбивств, а саме:

- 1) способів підготовки, вчинення і приховання злочину (етапності діяння);

- 2) використовуваних знарядь;
- 3) характеристики ушкоджень;
- 4) особливостей особистості організатора, посередника, виконавця;
- 5) особливостей особистості жертви (об'єкта злочинного посягання);
- 6) обстановки місця злочину;
- 7) особливості слідів і їхніх взаємозв'язків;
- 8) інформації, пов'язаної з видом, розміром винагороди і способами її передачі виконавцям.

Суттєва відмінність цих елементів від аналогічних елементів інших характеристик умисних вбивств полягає в тому, що нами починається спроба більш розгорнутого тлумачення особистості злочинця, знарядь і способів вбивства, а також винагорода як обов'язковий предмет, що характеризує даний вид умисного вбивства, як вбивства, вчиненого на замовлення. Розглянемо деякі з них.

Спосіб підготовки і вчинення злочину

При вчиненні вбивств на замовлення, вибір способу вчинення злочину визначається набором особистісних якостей злочинця, його психологічної готовності до вчинення злочину, фізичними і матеріальними можливостями, ситуативними факторами й ін. Спосіб вчинення вбивства на замовлення, можливо, посідає основне місце в механізмі даного злочину. Зазначена обставина має місце в тих випадках, коли організатор бажає, щоб вбивство було вчинено конкретним способом, і його бажання узгоджується з можливістю вбивці реалізувати загальний план дій.

Уявляється, що й вбивця й організатор, утім, як і всі члени групи при розробленні загального плану дій мають певний час для вчинення вбивства, а спосіб вбивства на замовлення постає перед нами як чітко розроблена і реалізована структура дій певних осіб. Проведене дослідження російським вченим-криміналістом А. І. Бородуліним з приводу розслідування вбивств на замовлення (згідно КК РФ — вбивство по найму) в деякій мірі сходні з отриманими нами результатами. Це й зрозуміло. Етапи злочинної діяльності осіб цього складового злочинного ланцюга у певній мірі співпадають і в Україні і в Росії, тому що замовники і виконавці вбивства на замовлення мають можливості спілкування через мережі Інтернет, мобільний зв'язок, тощо. Ми згодні з думкою А. І. Бородуліна, що зазначена діяльність по підготовці умовно можливо розділити на певні етапи [79, с. 316].

Перший етап містить виникнення наміру в організатора і пошук ним посередника або безпосередньо виконавця його злочинного задуму. На цьому етапі організатор уживає заходів до пошуку посередника, готового знайти виконавця. У деяких випадках організатор сам особисто підшукує виконавця. На практиці були випадки коли організатор звертався до конкретної особи з пропозицією підшукати виконавця або вчинити вбивство. Але ці випадки траплялися рідко. На початку у вузькому колі висловлюється невдоволення конкретною особою, з'ясовується, чи немає в кого-небудь серед знайомих особи, яка могла б за винагороду вчинити вбивство. Залежно від обраної структури злочинного ланцюга (організатор — виконавець; організатор — посередник — виконавець) має місце обмін інформацією, оговорюються умови згідно з «контрактом» та винагородою за вбивство. Іноді особи, яким зроблено пропозицію учинити злочин, відмовляються з причин складності (наявність посиленої охорони), розбіжностей про величину винагороди, з інших особистих мотивів. У слідчій практиці мали місце випадки, коли особа, яка одержала пропозицію вчинити злочин, сама вчинити його відмовлялася, однак пропонувала кандидатуру іншого виконавця. А в певних випадках сама підшукувала таку особу, стаючи посередником злочину.

Цей етап для вбивства на замовлення є обов'язковим, за часом може тривати досить довго й обчислюватися тижнями, місяцями і навіть роками. У ході дослідження отримано такі дані: мінімальний строк, що був витрачений на пошуки виконавця, який погодився виконати «за-

мовлення», складав один тиждень і максимальний — півтора року.

Після того як виконавця знайдено і отримано його згоду на вчинення злочину за винагороду, настає другий етап підготовчої діяльності.

Другий етап за часом також може бути досить тривалим, тому що саме на цьому етапі відбувається розроблення сценарію злочину. Злочинці вивчають спосіб життя майбутньої жертви, її розпорядок дня, звички, захоплення, з'ясовують умови і форми охорони, якщо така є. З цією метою вони виїжджають на місце можливого вбивства, з'ясовують можливості застосування того чи того виду зброї, підшуковують шляхи відходу. З приводу цієї інформації злочинці обирають найбільш сприятливе місце і час для вчинення злочину, а також спосіб вчинення. Можливо особа буде вбита у помешканні або іншому певному місці. По вивчених провадженнях виконавці в 98% випадків раніше особисто виїздили до місця вбивства, знайомилися з обстановкою, шляхами прибуття та зникнення з місця пригоди, можливості приховання трупа та знарядь злочину. На цьому ж етапі злочинці викрадали автотранспорт.

Третій етап підготовки полягає у вчиненні активних дій, спрямованих на виманювання жертви з квартири або заманювання в конкретне місце, а також доведення її до безпорадного стану (алкогольне або наркотичне сп'яніння), організація засідки або переслідування. Подібні дії залежно від плану вчинення злочину і розподілу ролей можуть здійснюватися організатором, посередником і виконавцем. Виманюючи або заманюючи жертву, організовуючи засідку, доводячи її до безпорадного стану, злочинці створюють собі сприятливі умови для вчинення злочину. Слід зазначити, що цей етап не є обов'язковим і може бути відсутній узагалі.

По вивчених провадженнях виманювання жертви мало місце в 3% усіх випадків. Для виманювання жертви злочинці вдавалися до різного роду хитрощів. У 2% випадків злочинці дзвонили жертві по телефону, вводили її в оману щодо своєї особистості і запрошували з'явитися в конкретне місце до призначеного часу. Відключали електроенергію у квартирі жертви і тим самим змушували її вийти на майданчик. Мали місце випадки, коли виконавці, діючи під виглядом працівників поліції, відвозили жертву й вбивали. Були й такі факти, коли виконавці дійсно були працівниками поліції, вони відвозили жертву нібито у відділення поліції, а напровадженні вивозили в безлюдне місце й вбивали.

У 12% випадків злочинці насильно доставляли жертву до місця передбачуваного вбивства. У деяких випадках злочинцями виявлялися працівники органів внутрішніх справ, які, користуючись своїм службовим становищем, приїжджали додому до жертви, і вимагали проїхати з ними. Доставивши жертву в намічене для вбивства місце, вони вчиняли злочин.

У 13% випадків жертву заманювали в конкретне, як правило, малолюдне, місце під приводом спільного розпивання спиртних напоїв, проведення спільного відпочинку, дозвілля або нібито для вирішення якихось питань або вчинення якихось дій. Ці дії у 24% випадків здійснювалися виконавцем; у 16% — посередником; у 2% — організатором. У 9% випадків жертву перед вбивством доводили до безпорадного стану (алкогольне, наркотичне сп'яніння). Подібні дії здійснювалися в 26% випадків виконавцем, у 42% — організатором і в 6% — посередником і в 21% — спільно виконавцем і посередником або організатором і виконавцем.

До третього етапу також входять дії з організації засідки або переслідування. По вивчених провадженнях засідка організовувалася злочинцями в 92% випадків. Засідки організовувалися за місцем проживання і роботи жертви, у місцях проведення дозвілля. У деяких випадках злочинцям доводиться тривалий час чекати жертву і знаходитися в засідці по декілька днів. Оскільки засідка або переслідування передують вчиненню вбивства, то ці дії виконуються самими виконавцями, за тими рідкісними винятками, коли організатор або посередник беруть особисту участь в вбивстві.

Аналіз проваджень по досліджуваній проблемі показав, що для вчинення вбивств на за-

мовлення злочинцями застосовуються різні способи.

Першу групу склали вбивства, вчинені шляхом заподіяння ушкоджень із використанням вогнепальної зброї. Вогнепальна зброя використовувалася в 55% випадків. І це не випадково, тому що вогнепальна зброя є найбільш ефективним засобом позбавлення життя, дозволяє діяти вибірково і не вимагає безпосереднього контакту із жертвою, а отже дозволяє залишати мінімальну кількість слідів, що вказують на зв'язок виконавця з обстановкою місця злочину і жертвою.

Другу групу склали вбивства, вчинені з використанням вибухових пристроїв. Усього вони від загальної кількості склали 4%. Застосовувалося мінування автомашин, двері квартир жертви. Відзначено випадки, коли в житло жертви закидали гранати.

Третя група — це вбивства, вчинені шляхом заподіяння жертві колото-різаних ран із використанням холодної зброї: ножів і інших предметів, що мають господарсько-побутове призначення. Злочини, вчинені названими способом, склали 36%. Це зброя звичайно використовувалася у випадках вчинення злочину за місцем проживання жертви особами, для яких придбання зброї недоступне з фінансових міркувань. Відзначено випадки застосування комбінованого способу вчинення вбивства (з використанням вогнепальної і холодної зброї). В окремих випадках жертва оглушалася яким-небудь важким предметом, а потім заподіювалися удари ножами й іншими предметами господарсько-побутового призначення.

Четверта група — це вбивства, вчинені шляхом заподіяння жертві ударів ногами і руками або якими-небудь предметами по життєво важливих органах, а також асфіксії дихальних шляхів (18%). Причому зазначені дії, як правило, сполучалися одна з одною або з іншими способами. Наприклад, спочатку заподіювалися удари ногами і руками, а потім жертву добивали ножем, якими-небудь предметами або душили.

У ході дослідження відзначено закономірність, що вбивства на замовлення осіб, які перебувають з організаторами в родинних або інших близьких відносинах відбувалися з використанням предметів господарсько-побутового призначення, що мають колючо-ріжучі або роздрібнюючі властивості. Вбивства лідерів злочинного середовища, великих керівників провадилася з використанням вогнепальної (як правило, автоматичної зброї) або вибухових пристроїв. Цьому є пояснення: організатори вбивств своїх родичів (в основному це були жінки) не мали зв'язків зі злочинним світом і виконавців підбирали серед своїх знайомих, товаришів по службі, учнів. В усуненні лідерів і членів злочинного світу і керівників були зацікавлені особи, які, як правило, очолювали злочинні угруповання або мали зв'язки зі злочинним світом. Виконавці здебільшого перебували в злочинних угрупованнях і мали вогнепальну зброю або могли її придбати.

Спосіб приховування злочинів

Способи приховування вбивств, скоєних на замовлення, немає потреби досліджувати більш докладно. На нашу думку, приховування факту вбивства на замовлення не є обов'язковою ознакою даного виду вбивств, тому що злочинець демонструє факт вбивства, залишає на місці події множинні сліди, зброю тощо. Однак існують певні прийоми, що їх використовують члени злочинної групи, які можливо віднести до заходів для приховування злочинів.

Серед прийомів, що перешкоджають одержанню відомостей потерпілими і свідками, слід назвати дії, спрямовані на їх усунення. Так, якщо в момент нападу поруч із жертвою знаходилися родичі, сусіди, то злочинці не щадили нікого, навіть малолітніх дітей. Такі заходи ними вживалися для того, щоб не залишати в живих очевидців, які могли б повідомити про прикмети злочинців або згодом їх пізнати й у такий спосіб протидіяти майбутньому розслідуванню.

До числа способів приховування, що перешкоджають діяльності правоохоронних структур, слід назвати такі як: 1) короточасний виїзд або виїзд на постійне місце проживання виконавця в інші регіони; 2) залучення для здійснення виконавців з інших районів, областей і навіть країн

(СНД). Виїзд злочинців за межі регіону вчинення злочину по вивчених провадженнях мав місце в 13% випадків. Причому сприяння їм у цьому в 11% випадків надавали посередники й організатори. Залучення виконавців для вчинення злочинів з інших регіонів мало місце в 35% випадків.

Говорячи про способи приховання злочину не можна не зупинитися на суб'єктах, що здійснюють зазначену діяльність. Суб'єктами приховання можуть бути практично всі учасниками злочинного задуму (організатор, посередник, виконавець), а в окремих випадках і інші особи, які стали свідками злочину або довідалися про його вчинення в силу конкретних обставин. Роль кожної з названих осіб у прихованні злочину залежить від конкретних обставин ситуації і може реалізовуватися у різних діях, спрямованих на приховання трупа, його частин, слідів злочину, а також фактичної інформації. Причому дії по прихованню злочину можуть здійснюватися як у період підготовки, виконання злочину, так і після нього. Ці дії можуть входити в структуру способу вчинення злочину, а також здійснюватися поза нею. Останні, як правило, мають місце в тих випадках, коли в кого-небудь з учасників злочину з'являється страх викриття, викликаний активними діями правоохоронних органів по проведенню заходів, спрямованих на розкриття злочину.

Ці дії можуть бути спрямовані на вжиття додаткових заходів по прихованню трупа (його знищенню, переховуванню), зброї або інших знарядь злочину (розбирання, переховування, передача іншим особам, знищення, приховання у важкодоступних місцях), слідів злочину, предметів і речей, що можуть стати речовими доказами (одяг, взуття й інші особисті предмети жертви й учасника злочину, документи, що вказують на причетність особи до вчиненого злочину), фізичне усунення учасників злочину (виконавця, посередника, очевидця злочину або іншого свідка). У ряді випадків ці дії можуть бути проведені учасниками злочину за власною ініціативою або на прохання кого-небудь із них (наприклад, у випадку затримання виконавця він може спробувати зв'язатися з наймачем і попросити знищити речові докази або попросити кого-небудь підтвердити його алібі).

В окремих випадках родичі осіб, затриманих за підозрою у вчиненні вбивства на замовлення, самі можуть почати дії по прихованню або знищенню яких-небудь предметів, документів, що, на їхній погляд, причетні до події злочину.

У ряді випадків мав місце такий спосіб приховання, як насильне вивезення жертви в малолюдні, важкодоступні місця або заманювання жертви в такі місця під пригожим приводом (поїздка на риболовлю, полювання, похід, подорож, ділова поїздка). Такі дії здійснювалися, як безпосередніми виконавцями, так і посередниками, організаторами в різних комбінаціях.

Слід зазначити, що є способи приховання, передбачені самим способом вчинення злочину. Наприклад, використання вибухового пристрою, підпал приміщення, утоплення у відкритих водоймах, скидання з гори в ущелину, застосування отруйних речовин, отрут, що викликають симптоми подібні з приступами певних захворювань, від яких може настати смерть. Інсценування, спрямовані на створення видимості некримінальної події до створення обстановки, що вказує на факт нібито нещасного випадку, самогубства, а також інсценування природної смерті, пов'язаної з хворобою або віком.

Виходячи з викладеного, висновки по розгляду способів приховання вбивств на замовлення можливо коротко сформулювати як:

- приховання, пов'язане з трупом потерпілого, для вбивств на замовлення є явищем малохарактерним і за результатами нашого дослідження склало 4%;
- дії по прихованню трупа й інсценування нещасного випадку можуть здійснюватися з ініціативи організатора.

Однією з ознак відсутності заходів до приховання слідів вбивства на замовлення є невжиття злочинцями заходів до приховання слідів злочину після його вчинення. У більшості випадків

(87%) злочинці залишали труп на місці вчинення злочину, там же кидали зброю і знаряддя злочину (59%). Подібні дії зі зброєю пояснюються тим, що злочинці таким чином намагалися звести до мінімуму можливість затримання на місці злочину і встановлення причетності до вбивства. А необхідності приховання трупа у виконавців у більшості випадків не було, тому що встановлення їхньої особистості через зв'язки жертви через відсутність особистого знайомства не було можливим. Крім цього труп на місці злочину — це своєрідний звіт про виконану «роботу». А для незговірливих фінансистів і комерсантів — форма залякування і нагадування про те, що з кожним таке може трапитися. Усе вищесказане стосується й випадків, коли жертву й організатора не пов'язували родинні або інші близькі відносини (співжиття, любовний зв'язок).

Отже, виходячи з результатів дослідження, на відміну від дослідження А. І. Бородуліна, можна дійти висновку про те, що приховування трупа по «замовлених» вбивствах фактично не застосовується. Фактів приховання трупів таких категорій жертв, як керівники великих підприємств, комерційних структур, банків, лідерів злочинного світу за результатами дослідження зафіксовано не було. Навіть навпаки, окремі злочини мали явно демонстративний характер і відбувалися в громадських місцях на очах у присутніх. До подібних дій, на думку працівників правоохоронних органів, злочинці вдаються на прохання організаторів, щоб провадження психологічний вплив на оточення жертви, продемонструвати силу і спонукати до прийняття умов, від яких вони раніше відмовлялися (наприклад, продаж контрольного пакету акцій підприємства, видача кредиту, виплата винагороди злочинним угрупованням).

Співучасники вбивств, скоєних на замовлення (підбурювач, організатор, посередник, посібник, виконавець) як найбільш небезпечна типологія суб'єктів злочину.

Організатор — особа, яка виступає важливим елементом криміналістичної характеристики вбивств на замовлення якими є як чоловіки так і жінки, вік та службове становище також різняться. За результатами дослідження, проведеного в 1990-х роках встановлено, що 28% організаторів вбивств склали жінки, вік яких коливається у межах 18–55 років. Це в певній мірі заможні жінки, які здатні оплатити вбивство. Усі вони мали певні конфлікти у минулому на підґрунті розподілу спільно зароблених коштів, розірвання шлюбу, підозра у зрадництві тощо. Переважно це мешканки великих міст, освіта у яких була як середня, так і вища. Випадків, коли замовником була б жінка, яка мешкає у сільській місцевості або невеликому місті, протягом нашого дослідження не встановлено.

Але з 1995–2018 рр. особа злочинця в якості організатора вбивства на замовлення зазнала значних змін. Понад 87% організаторів складають чоловіки. Але змінилася не тільки стать. Перераховані параметри особи організатора, які раніше були притаманні жінкам, стали переважними у чоловіків.

З приводу дослідження, проведеного А. І. Бородуліним, нами отримані фактично аналогічні результати, як щодо організатора, підбурювача виконавця і жертви. Тому, спираючись, певною мірою, на проведене дослідження російського автора, ми погоджуємося з його точкою зору щодо деяких елементів криміналістичної характеристики та особливостей проведення першопочаткових заходів розкриття вбивств на замовлення [79, с. 71–171].

За результатами дослідження стало можливим усіх наймачів об'єднати по групах. В основу такого розподілу покладено рід їхніх занять і рівні взаємин: 1) лідери злочинних угруповань; 2) керівники комерційних структур; 3) представники дрібного бізнесу; 4) члени сім'ї, колишні чоловік і жінка, співмешканці; 5) лідери злочинних угруповань замовляли злочини щодо лідерів і членів конкуруючих злочинних угруповань, керівників державних і в основному комерційних структур, які не побажали платити їм винагороду або відмовлялися від їхніх послуг по охороні (так званий «дах»). Представники цієї групи в 100% випадків були представниками чоловічої статі. Керівники комерційних структур усували своїх бізнесових партнерів (67%), своїх конку-

рентів (31%) і лідерів, членів злочинних угруповань, які вимагали в них гроші (26%). Організаторами в 86% випадків були чоловіки.

Представники дрібного бізнесу усували своїх партнерів. Це були особи, з якими вони починали свою комерційну діяльність (співзасновники, співвласники), а також інші партнери, з якими вони ділили прибуток від своєї діяльності. У 100% випадків організаторами в цій підгрупі були особи чоловічої статі, віком від 25 до 45 років.

Досить велику групу організаторів склали особи, які перебували із жертвою в родинних відносинах або їх зв'язували любовні стосунки, співжиття.

Серед організаторів цієї групи 95% склали жінки і відповідно 5% — чоловіки. Жінки усували своїх чоловіків (5%), колишніх чоловіків (10%), співмешканців (10%) і інших родичів (5%). Чоловіки вбивалися з основних мотивів: позбутися чоловіка (співмешканця), який вів паразитичний спосіб життя, пиячив і бив «замовницю» аби заволодіти спільно нажитим чи приналежним одноосібно чоловіку (співмешканцеві) майном. Думка заволодіти майном у жінок виникала напередодні розлучення зі своїм чоловіком. Мали місце випадки, коли жінки одружувалися з чоловіками, значно старших їх за віком, а потім уживали заходів, щоб позбутися їх і заволодіти їхньою квартирою й іншим майном. Серед інших родичів, від яких рятувалися жінки, були батьки і зяті. Названі особи усувалися через ведення ними паразитичного способу життя, систематичного зловживання алкогольних напоїв, побиття родичів.

Випадків, коли чоловік позбувався дружини через ведення нею паразитичного способу життя і пияцтва нами в ході дослідження виявлено не було, але малися випадки вбивства дружини напередодні розлучення. Мотив злочинів був практично завжди корисливий: заволодіння спільно нажитим майном. Із корисливих мотивів (заволодіння майна потерпілого) чоловіки-організатори позбувалися батьків, бабусь і дідусів. Основна мета — заволодіння квартирою, що належить названим родичам.

Виконавці вбивств на замовлення

Можливості встановлення злочинця й обставин його діяння з використанням відомостей про жертву були здавна відомі особам, які здійснюють кримінальне переслідування. Про це свідчить, зокрема, приказка англійських криміналістів: «Якщо хочеш довідатися, хто вбивця — довідайся, хто потерпілий».

Щодо злочинів по досліджуваній проблемі це висловлення може виглядати так: якщо хочеш довідатися про організатора — довідайся, хто потерпілий. Установлення виконавця є досить складним завданням і воно, як правило, вирішується після встановлення організатора і посередника. Якщо раніше серед виконавців вбивств на замовлення здебільшого були колишні або професійні злочинці, особи без певного місця проживання і занять, робітники невисокої і середньої кваліфікації, то в останні роки з'явилися професійні вбивці, для яких вбивства стали постійним джерелом доходів.

Нагадаємо, що таких вбивць називають кілерами. Де, коли й за яких умов готуються професійні вбивці, і з якого середовища вони вербуються, нами в криміналістичній характеристиці особистості злочинця не розглядається.

У ролі виконавців вбивств на замовлення, практично в 100% виступали чоловіки, яких можливо розбити по наступних вікових ознаках:

- 1) від 18 до 25 року — 21%;
- 2) від 25 до 30 років — 12%;
- 3) від 30 до 40 років — 52%;
- 4) від 40 до 50 років — 8%;

5) інші — 7%. Ми бачимо найбільшу кількість осіб у третій і четвертій групі. Таке співвідношення знаходить своє пояснення в тому, що з 20 до 40 років стан фізичного здоров'я найбільш

високий. А щоб вчинити вбивство потрібен високий рівень фізичної підготовки і психічної стійкості.

Загальноосвітній рівень виконавців характеризується такими показниками: 1) вищу освіту мали 1% виконавців; 2) незакінчену вищу — 4% виконавців; 3) середню освіту — 58% виконавців; 4) інші мали незакінчену середню освіту. Виходячи з наведеної характеристики, слід зазначити, що рівень освіти виконавців досить високий.

52% виконавців раніше були судимі. 12% — мали дві і більш судимості, більшість з яких перебували в злочинних угрупованнях. Організатори з метою конспіративності в ряді випадків намагалися залучити для вчинення злочинів осіб, які проживали в інших місцевостях. Так більше 11% виконавців проживали за межами того населеного пункту, де вони вчинили вбивство.

Важливою характеристикою є ступінь споріднення знайомства жертви і виконавця. Так, по 96% кримінальних проваджень виконавці особисто з жертвою знайомі не були. Відповідно, ніяких мотивів, крім корисливого, для вчинення вбивства в них не було. У 12% випадків виконавець діяв один. 68% злочинів були вчинені групою з 2 осіб, в інших злочинці діяли групами від 3 і більше осіб.

Вчинити вбивство одному досить складно, тому злочинці планують вбивство невеликою групою (оптимальний варіант — 2 особи). Невелика група менш помітна, і по-друге, два збройні чоловіки, використовуючи фактор раптовості, практично без проблем провадженьляються з жертвою.

Жахливим фактом є те, що виконавцями вбивств на замовлення виступали працівники органів поліції (4%). З них 1,3% склали особи, які проходили на момент вчинення злочину службу в ОВС, і 2,7% особи, звільнені з органів внутрішніх справ, як правило, за негативними мотивами. Як виконавців вбивств на замовлення виступали досить часто охоронці приватних охоронних структур. Ця категорія виконавців від загального числа складала 25%.

Найбільш складним завданням для організатора при підготовці вбивства на замовлення є пошук особи, готової виконати «замовлення». Організатори звертаються до своїх знайомих із питанням, чи немає в них на прикметі якоїсь людини, яка бажає «підробити». Цікаво, що особи, у яких не було контактів зі злочинним світом, намагалися яким-небудь шляхом (через знайомих, товаришів по службі, родичів) установити контакт із раніше судимими, вважаючи, що це найбільш підходяща категорія для виконання їхнього злочинного задуму. Як в Росії так і в Україні спосіб установлення контакту між організатором і виконавцем через засоби масової інформації.

Виконавець дає оголошення в газеті про те, що згоден виконати будь-яку послугу, навіть пов'язану з ризиком. На його оголошення відгукуються замовник або посередник, пропонуючи за винагороду убити людину. Залишається в умовах таємності дійти згоди.

Отже, закінчуючи розгляд елементу злочину (відомості про особистість виконавців) можна дійти таких висновків: 1) для вчинення вбивств керівників установ і фірм лідерів злочинних угруповань запрошувалися особи, які раніше судимі, як правило, перебувають у злочинних угрупованнях. Причому відзначено тенденцію запрошення осіб, які проживають за межами району, міста, області, де намічається вчинити вбивство на замовлення; 2) для вбивства осіб, які перебувають з організатором злочину в родинних або інших близьких відносинах, виконавці підбиралися з числа товаришів по службі, знайомих, учнів. Причому при підборі кандидатур віддавали перевагу особам, раніше судимим; 3) при висуванні версій про можливих виконавців необхідно відпрацьовувати версії про можливу причетність до вчинення досліджуваних злочинів осіб, раніше судимих (і особливо за тяжкі злочини), також осіб, які перебувають у розшуку, звільнених з ОВС за негативними мотивами співробітників, охоронців приватних охоронних служб. Для цих цілей доцільно більш ефективно використовувати можливості оперативних

і криміналістичних обліків ОВС, а також можливості оперативних підрозділів.

Для вбивств на замовлення характерною є участь у вчиненні злочину так званого посередника. Наявність такого суб'єкта передбачено способом приховання злочину. Однак у ряді випадків цей елемент злочинного ланцюга відсутній. Це має місце у випадках, коли організатор сам особисто звертається до конкретної особи з пропозицією вчинити вбивство за винагороду. По розкритих злочинах фігура посередника була присутня в 63% випадків. Як правило, це були люди з оточення організатора: підлеглі по службі, члени злочинних угруповань. У ряді випадків (8%) посередниками виступали керівники комерційних фірм, які або самі перебували в злочинних угрупованнях або мали з ними зв'язки. Мотиви вчинення злочину посередниками бувають як корисливі, так і інші (наприклад, завоювати авторитет у колі свого спілкування, надати послугу начальнику або просто доброму знайомому). У 100% вивчених випадків посередниками виступали чоловіки, випадків же коли таку роль виконувала представниця жіночої статі не встановлено.

Роль посередника у вчиненні «замовлених» вбивств значна: він не тільки займається пошуком конкретного виконавця і є сполучною ланкою між організатором і виконавцем, але в ряді випадків бере активну участь у підготовці і прихованні злочину (можна назвати такі дії, як надання злочинцям притулку, їжі, транспорту, а також вжиття заходів щодо приховання знарядь злочину, вивезення виконавців за межі регіону, де було вчинено злочин, забезпечення ним фальшивого алібі та ін.).

Вік посередників коливається в середньому від 30 до 60 років.

У процесі розслідування вийти на фігуру посередника досить складно. Інформація про нього може бути отримана від виконавця у випадку затримання останнього або від організатора. Як показує слідча практика, у ході розслідування виникають серйозні протиріччя між організатором і посередником. Перший, намагаючись уникнути відповідальності, намагається звалити провину на посередника. Ці протиріччя необхідно використовувати в процесі доказування й одержання достовірних відомостей про роль кожного з вуст протилежної особи. У порівнянні з виконавцями число осіб раніше судимих серед посередників значно менше і становить 26%.

Розгляд характеристики вбивств, скоєних на замовлення, поряд з дослідженням їх ролі і місця в структурі кримінально-правової і криміналістичної характеристики розглянутого виду злочинів таких важливих фігур, як організатор, посередник і виконавець, було б неповним без висвітлення ролі таких суб'єктів, як підбурювачі і пособники.

У зв'язку з тим, що підбурювачі і пособники, як самостійні фігури в кримінально-правовій і криміналістичній структурі замовлених вбивств, зустрічаються досить рідко, ми об'єднали ці фігури в одному розгляді і піддали єдиній системі дослідження.

З усього масиву вивчених кримінальних проваджень ідеального зв'язку підбурювач — організатор — пособник — посередник — виконавець, де б ці функції виконував самостійно кожний зі співучасників замовленого вбивства, нами встановлено не було. Однак, незважаючи на те, що в нашій практиці таких випадків не траплялося, усе-таки уявити таку структуру можливо. Нами проводилися спроби структурних аналізів інших, не менш небезпечних складів злочинів, таких, наприклад, як бандитизм, тероризм тощо, але в жодній із вивчених нами структур, так яскраво і повно не вимальовувався весь склад співучасників злочину відповідно до ст. 27 КК, як при вбивствах, скоєних на замовлення.

Слід зазначити лише той факт, що раніше розглянута така фігура, як посередник, у диспозиції зазначеної статті кримінального кодексу не передбачається, але на практиці реально існує і займає своє чітко визначене і самостійне місце.

Викладене дозволяє нам дійти висновку про те, що вбивства, вчинені на замовлення, є специфічно унікальним у своєму роді видом злочину, де всі вищерозглянуті співучасники можуть

бути представлені самостійно й у сукупності, а також і дублюванні декількох суб'єктів, навіть таких, котрих не передбачив законодавець. Думаємо, що ст. 27 КК України повинна бути додана змістом на указування у видах співучасті такого суб'єкта, як посередник.

У ході нашого дослідження встановлено, що потерпіла особа (жертва вбивства на замовлення), як, утім, і жертва інших вбивств, тісно пов'язана з усіма компонентами криміналістичної характеристики злочинів. Однак у контексті даного дослідження найбільший інтерес представляє її зв'язок з організатором, оскільки він дозволяє розробляти рекомендації, що забезпечують безпосередній «вихід» на його особистість. Взаємозв'язки жертви й організатора різноманітні та простежуються по лінії спільності їх персонографічних, морально-психологічних, поведінкових, цільових, мотиваційних, просторово-часових та інших характеристик і відносин.

Отже, для розкриття «замовленого» вбивства, необхідне ретельне вивчення особистості жертви, сфери її діяльності, кола спілкування, інтересів, захоплень, матеріального становища, взаємин у сім'ї, за місцем роботи, служби. З'ясування зазначених характеристик особистості жертви допоможе встановити можливий мотив злочину, а отже визначити коло осіб, зацікавлених у смерті жертви.

Як правило, жертвами вбивств на замовлення є чоловіки, вони склали 92% від загального їх числа. Жінок відповідно виявилось 8%. Висока віктимність чоловіків, як жертви вбивств на замовлення пояснюється тим, що жінки все більше мають можливості займати певні посади в політиці, бізнесі, на виробництві тощо. Крім цього злочинною діяльністю в основному також займаються чоловіки. Так, наприклад, нам не відомо жодного випадку, ні в Україні, ні в Росії та інших країнах СНД, щоб «злочини у законі» були б жінки. Вік жертв «замовлених» вбивств коливається у досить широкому діапазоні. Нижня межа — 22 роки, а верхня досягає 75 років. Нами цілеспрямовано досліджувалися особи потерпілих, які були вбиті через те, що в момент нападу виявилися поруч із обраною жертвою. Статевикова характеристика нижче нами буде розглядатися стосовно кожної групи жертв, залежно від їх віктимологічного положення. Відзначимо, що зазначений аспект у юридичній літературі по криміналістиці в даний час досліджений на достатньому рівні [77, 79, 80].

Проведене дослідження українськими та російськими вченими-криміналістами А. І. Бородуліним та В. І. Бояровим з приводу криміналістичної характеристики особи потерпілого по цій категорії умисних вбивств, дало їм змогу поділити їх на певні групи, яких виявилось шість [79, с. 141; 80, с. 29].

Ми погоджуємося з думкою цих авторів та спробуємо їх класифікувати згідно обраного роду занять: 1. Особи, які займають керівні посади в державних і комерційних структурах. 2. Лідери злочинних угруповань та співтовариств і їх члени. 3. Представники вищих органів державної влади і управління. 4. Працівники правоохоронних органів. 5. Працівники засобів масової інформації. 6. Представники дрібного бізнесу. 7. Особи, розподіл яких за родом занять уявляється досить складним і недоцільним.

Особи, які знаходилися з жертвою у відносинах підлеглості, усували останніх з метою зайняти їхнє місце в управлінні, не допустити їх до цієї діяльності (у тих випадках, коли підлеглі претендували на посаду, займану організатором), а також помститися за якісь рішення, що призвели до погіршення положення організатора (наприклад, зняття з керівної посади, відсторонення від роботи, звільнення, припинення яких-небудь махінацій, порушень). Це перша група потерпілих по провадженнях вбивств на замовлення.

Представники другої групи (лідери і члени злочинних груп) усувалися при розділі сфер злочинного впливу конкуруючими угрупованнями, конфліктних ситуаціях усередині угруповань, пов'язаних із розділом влади і прибутку, добутого злочинним шляхом, а також на замовлення керівників комерційних структур, які не побажали платити данину злочинним угрупованням.

Зазначена група є найбільшою і складає 40% від загальної кількості вивчених кримінальних проваджень.

Слід зазначити, що в останні роки спостерігається тенденція, пов'язана з тим, що на посаду «зłodіїв у законі» «коронуються» особи, які не мають судимості. Крім цього лідерство в злочинних угрупованнях починають займати особи, які також раніше не притягалися до кримінальної відповідальності. Особлива боротьба розгортається між угрупованнями спортсменів і угрупованнями злочинного світу. Причому перші намагаються витиснути, і в багатьох випадках це їм удається, злочинні угруповання зі своїх територій і ставлять під контроль діяльність комерційних фірм і торговельних точок, обкладаючи їх винагородою, а простіше говорячи, займаються рекетом. Одержуючи величезні прибутки, лідери злочинних угруповань вкладають кошти в легальний бізнес: відкривають торговельні точки, скуповують акції підприємств. Причому зареєстровано багато випадків, коли жертвами ставали керівники підприємств через відмову продати контрольний пакет акцій підприємства злочинним угрупованням.

Число жертв третьої групи склало 3% від загальної кількості вивчених проваджень. Розкритих злочинів, на жаль, украй мало. За даними МВС України злочини мали «замовлений» характер. Представники четвертої групи (5%) усувалися у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків. До таких належать вбивство начальника ГУБОЗ АР Крим, керівників оперативних служб районів Одеської, Миколаївської, Донецької, Львівської областей.

Представники п'ятої групи (працівники засобів масової інформації) усувалися у зв'язку зі своєю діяльністю, у ході якої вони викривали конкретних осіб у зловживаннях, порушеннях, злочинах, піддавали певних осіб критиці, показували негативні сторони їхнього способу життя, поведінки. Ця група складає 4% від загальної кількості вивчених кримінальних проваджень. Шоста група представлена особами, які займалися дрібним бізнесом. Жертви цієї групи склали 10%. Вони, як правило, усувалися з ініціативи своїх партнерів по бізнесу, які побажали одноосібно розпоряджатися отриманим прибутком або керувати своїм малим підприємством, торговельною точкою.

Сьома група (інші особи). До даної підгрупи ввійшли особи, чиє усунення було пов'язано з антигромадською поведінкою. Вони, як правило, зловживали спиртними напоями, тривалий час не працювали, тероризували своїх родичів, принижуючи їх фізично і морально. Велика частина з них була раніше судима. Причому їхня судимість була пов'язана з хуліганськими діями, заподіянням тілесних ушкоджень і інших злочинів, спрямованих проти честі і гідності громадян.

У ряді випадків мотивом вчинення злочинів щодо осіб названої групи було не тільки рятування від катувань і принижень, що вони доставляли, але й збереження спільно нажитого майна, яке жертвою розтринькувалося, пропивалося.

Рівень освіти в жертв вбивства досить різний. Певна частина жертв має низький рівень освіти, інша, навпаки, дуже високий. Жертви першої групи залежно від рівня освіти можна поділити на наступні підгрупи: у першій групі — мали вищу освіту — 87%, незакінчену вищу — 10%, а 13% мали середню і середню спеціальну освіту. Такий високої рівень не є випадковим, його мали практично всі керівники.

Обставини вчинення вбивств на замовлення: місце, час, сліди й інші речові докази.

Місце і час вчинення вбивств на замовлення у криміналістиці є елементом способу підготовки, вчинення, приховування злочинів і має важливе криміналістичне значення. Вони перебувають в щільному взаємозв'язку з іншими елементами, як вид зброї, особистість виконавця тощо. Спосіб вчинення злочину вибирається з урахуванням можливої обстановки, у якій злочин буде відбуватися, і конкретизується з урахуванням ситуації, що реально складається. Фактор часу, як правило, має підпорядкований характер. Він залежить від способу вчинення вбивства й особистості жертви. Вибір місця вчинення злочину обумовлюється не випадковими

факторами, а розуміннями безпеки, конспіративності і сценарних задумів виконавця злочину.

Основними об'єктами огляду по провадженнях про вбивства є труп і місце його виявлення, що у більшості випадків є і місцем вбивства. З місцем події пов'язано не тільки факт вбивства, але й сліди злочину і злочинця. Без вивчення цього місця не можна змодельовати картину вбивства, дій жертви і злочинця, а виходить, і розкрити сам злочин. Тому в структурі способу вчинення і приховання злочину — елемент «місце вчинення злочину» займає одне з головних місць.

Це дає змогу скласти характеристику місць вчинення злочинів і підрозділити їх на декілька груп. Подібний розподіл був початий з метою давання в подальшому практичних рекомендацій з огляду місць подій по провадженнях вищезгаданої категорії і розроблення профілактичних заходів щодо запобігання їм.

Перша група — це місця, пов'язані із житлом жертви та прилеглою до нього територією. Це квартири, сходові майданчики, кабінети ліфтів, під'їзди і території, що прилягають до них; індивідуальні і дачні будинки з прилеглими до них присадибними ділянками та господарськими будівлями, що знаходяться на них.

До другої групи віднесено місця, пов'язані зі сферою трудової, службової, політичної і громадської діяльності жертви. Це службові кабінети і робочі місця, будинки і приміщення підприємств, установ, організацій, фірм і території, що прилягають до них, конференц-зали, інші місця для проведення нарад, зустрічей і публічних виступів.

У третю групу були включені місця, пов'язані з проведенням відпочинку, лікування, дозвілля, заняттям спортом. Це санаторії, курорти, лікарні, будинки відпочинку, спортивні комплекси, стадіони, басейни, корти, лазні, сауни, масажні кабінети, береги рік, узбережжя морів, лісові і гірські масиви, концертні зали, театри, ресторани, бари, кафе, казино, дискотеки й інші розважальні й ігрові заклади.

Четверту групу склали місця, пов'язані зі зберіганням і стоянкою автотранспорту. Це гаражі і стоянки службового транспорту, платні стоянки автотранспорту, індивідуальні гаражі, місця паркування транспорту у дворах будинків, на вулицях.

У п'яту групу були віднесені вулиці та інші відкриті ділянки в межах населених пунктів, автодороги, а також громадський транспорт. Це вулиці міст і населених пунктів, автомагістралі, шосе, зупинки громадського транспорту, переходи, мости, споруди метрополітену, автобуси, таксі, тролейбуси, трамваї, вагони потягів і метро.

В останню (шосту) групу були об'єднані місця, що характеризуються безлюдністю і віддаленістю. Це ділянки відкритої місцевості поза дорогами і стежками між населеними пунктами (ліс, поле, береги водойм), а також великі пустирі, закинуті сади, будинки, будівництва.

Аналіз показав, що найбільша кількість вбивств, скоєних на замовлення, здійснюється за місцем проживання (76%), і (21%) за місцем роботи жертви. Більшість злочинів 1-ї групи були вчинені на сходових майданчиках (39%), кабінах ліфтів (11%), під'їздах і територіях, що прилягають до них (12%), квартирах (3%), в індивідуальних і дачних будинках і територіях, що прилягають до них (2%).

За місцем проживання жертви злочини вчинялися переважно в ранкові (з 7 до 10 години) і вечірні (з 19 до 23 години). Причому понад 84% злочинів були вчинені в ранкові години. Цьому часу доби злочинці віддавали перевагу не випадково. Оскільки початок трудового дня, в основному, у більшості працюючих осіб регламентовано, і жертви виходили з будинку на роботу приблизно в той самий час. Час же повернення додому названих осіб мав більш широкий часовий діапазон, що для злочинців було менш зручним із погляду конспіративності і безпеки. Тривале перебування злочинців на місці передбачуваного вбивства загрожувало їм небезпечною виявленням, виникненням непередбачених ситуацій, а також можливістю бути поміченими багатьма особами.

Кількість вбивств, скоєних безпосередньо в житлі жертви, є невеликим. Це пов'язано, насамперед, зі складністю проникнення сторонніх осіб до житла жертви. Відзначено таку закономірність, що безпосередньо в житлі були убиті особи, які з організатором перебували в родинних, інтимних або інших близьких відносинах.

Для вчинення злочину за місцем проживання злочинці використовували в основному вогнепальну зброю (84%). У квартирах, будинках, на сходових майданчиках, кабінах ліфтів злочинці застосовували пістолети і револьвери різних марок. Біля під'їздів і на територіях, що прилягають до них, злочинці застосовували автомати.

Холодна зброя і предмети, що мають господарсько-побутове призначення, для вчинення замовлених вбивств, застосовувалися рідко і склали 17%. Простежується певна залежність між особистістю виконавця і використаною зброєю. Так холодна зброя і предмети, що мають господарсько-побутове призначення, застосовувалися, як правило, особами, які раніше не судимі та мають вік до 25 років. Причому організатори перебували з жертвою в родинних відносинах і створювали виконавцеві умови, для проникнення в житло. Випадки використання вибухових пристроїв за місцем проживання жертви склали 2%. Провалою мінування дверей помешкання, автомашин та офісів.

За місцем роботи, в основному, були убиті керівники організацій, установ, підприємств, фірм. За часом ці злочини відбувалися протягом дня і якої-небудь закономірності не виявлено. Вбивства вчинялися як у службових кабінетах, так і на територіях підприємств. Для вчинення злочинів у 63% випадків використовувалася короткоствольна вогнепальна зброя, у 12% випадків — автомати, у 11% випадків — ножі й інші предмети.

Кількість злочинів, скоєних у місцях, об'єднаних нами в третю групу, є незначною і складає лише 9%. Злочини в зазначених місцях вчинялися у вечірній і нічний час. Це пов'язано з режимом роботи установ. Такий невеликий показник кількості вбивств, скоєних у зазначених місцях, на наш погляд, пояснюється тим, що злочинці з метою дотримання конспіративності і власної безпеки побоюються з'являтися в місцях скупчення народу.

У місцях, віднесених нами в четверту групу, кількість вбивств складала 17% від загальної кількості скоєних злочинів. З них 71% було вчинено у вечірні години (з 17.00 до 22.00 години), 16% — протягом дня і 11% — у ранкові години (з 6 до 10 години).

У місцях п'ятої групи було вчинено 12% вбивств на замовлення, злочини вчинялися протягом дня, причому велика частина в шляху проходження. Злочинці доганяли автомобіль жертви і на ходу вели вогонь з автоматичної зброї. В основному у 49% випадків використовувалися автомати. Злочини вчинялися з 9.00 до 10.00 години та з 20.00 до 23.00 години.

Кількість злочинів, скоєних у місцях шостої групи, складала 4% від загальної кількості злочинів. Якої-небудь закономірності від часу доби не виявлено.

Аналізуючи наведені результати дослідження, можна дійти висновку, що злочинці віддають перевагу місцям першої групи. І це не випадково. Саме за місцем проживання найбільше зручно відстежувати розпорядок дня, велика ймовірність появи наміченої жертви у певний час. Крім цього в багатоповерхових будинках мешканці будинків здебільшого не знають один одного, рідко хто звертає увагу на сторонніх, а найголовніше — можна непомітно прибути до місця вчинення злочину і також непомітно його залишити.

Сліди злочину

Виходячи з результатів вивчення кримінальних проваджень по фактах вчинення вбивств на замовлення, слід зазначити, що кількість виявлених слідів, придатних для ідентифікації, не дуже велика. Серед них можна назвати наступні групи слідів: сліди пальців рук; сліди ніг; сліди транспортних засобів; сліди біологічного походження (сліди крові, сліди слини, сліди інших виділень людського організму); мікросліди, сліди накладень і мікрочастинки.

Сліди пальців рук виявлялися по 16% вивчених кримінальних проваджень. Однак 29% виявилися непридатними для ідентифікації. Місцем виявлення слідів рук виявлялася в основному поверхня знарядь злочинів. Незначна кількість слідів рук, що виявляються, пов'язано, по-перше, з тим, що злочинці після заряджання зброї протирають її поверхню, а потім працюють у рукавичках, а по-друге, незважаючи на тяжкість скоєних злочинів, слідчі не завжди достатньою мірою вживають усіх необхідних заходів, спрямованих на виявлення зазначеної категорії слідів.

У всіх випадках огляд трупа не був ретельним, тому не було зафіксовано випадків виявлення слідів рук на тілі трупа, хоча такі методики є. Але утворення їх цілком реальна річ. Так злочинці мали певний контакт з потерпілим, транспортували або переховували труп з місця вчинення вбивства до місця його приховування, робили фото- та відеозапис тощо.

Особливістю вбивств на замовлення є те, що злочинці залишають зброю на місці злочину, яку вони певний час мали при собі під одягом, в автомобілі, валізах та інше. Сліди зброї мають певну стійку хімічну та біологічну характеристику, тому в цьому сенсі ідентифікаційне поле в випадках значно розширене.

Сліди взуття для розкриття названих злочинів, на жаль, також не одержали належного застосування. В основному їх використання обмежувалося тим, що по них пускали службово-пошукового собаку. Однак у міських умовах собаки втрачали слід у межах півкілометра і навіть менше. На те є об'єктивні причини: по-перше, це велика кількість слідів, у яких собаки заплутувалися, по-друге, дуже часто злочинці для прибуття і вибуття з місця злочину використовували автотранспорт.

Використання слідів транспортних засобів не одержало якого-небудь практичного застосування, тому що злочинці в більшості випадків, від'їхавши на незначну відстань, автотранспорт кидали. У 20% випадків кинутий злочинцями автотранспорт злочинцями підпалювався.

Такі сліди, як сліди зубів, знарядь злому стосовно до розглянутої категорії злочинів поширення не одержали з тієї причини, що в жодному з вивчених випадків вони виявлені не були.

Винагорода за вчинення вбивства на замовлення є теж специфічним об'єктом слідової картини злочину, особливістю якого є вчинення вбивства за винагороду. Тому включення інформації про форму і величину винагороди, способи її передачі в криміналістичну характеристику досліджуваних злочинів вважаємо не тільки обґрунтованим, але й обов'язковим.

Винагорода за вбивство залежить від декількох факторів. Це і віктимологічне положення жертви (чим вище службове становище або положення в злочинному світі, тим вище і розмір винагороди), а також можливість виконання «заказу» в стислі строки, яке займає матеріальне становище замовника і рядя інших обставин.

Вчені-криміналісти, які цілеспрямовано розслідували ці обставини (І. В. Борисенко, А. І. Бородулін) дійшли висновку, що в кінці 80-х — середині 90-х років минулого століття, сума винагороди за вчинення вбивства на замовлення коливалася в межах від 100 гривень до 50 тисяч. Мали місце випадки, коли організатор платив задаток і брав боргову розписку або оформляв договір позики через нотаріальну контору. При великих сумах (50 тис. гривень) виплата провадилася вроздріб протягом тривалого періоду часу після вчинення вбивства. У певних випадках предметами розрахунку були дорогі, дефіцитні речі, рідше — обіцянка надати яку-небудь послугу, наприклад, допомогу при вступі на навчання, просуванні по службі, оформленні яких-небудь документів, ремонті автомашини. Посередники одержували винагороду від декількох сотень до десятка тисяч доларів США.

За вчинення вбивства злочинці одержували винагороду грошима в 95% із числа вивчених випадків. Причому в 45% випадків оплата провадилася в іноземній валюті — доларах США. В окремих випадках наймач як винагороду купував виконавцеві квартиру, машину, дарував інше коштовне майно.

Знання відомостей про величину, вид винагороди має важливе криміналістичне значення і може бути використане при висуванні версій і слідчих дій, особливо на початковому етапі розслідування. Предмет винагороди може носити на собі сліди пальців рук організатора, посередника, виконавця. Факт його передачі нерідко фіксується у вигляді оформлення відповідних юридичних угод, як купівля-продаж, дарування, передача в користування (наприклад, оформлення доручення на право керування і розпорядження автотранспорту). Виплачена винагорода в натуральному вигляді є речовим доказом (наприклад, автомашина, гараж, будинок, квартири). При цьому, тільки 20% виконавців на момент затримання одержали в повному обсязі обіцяну винагороду.

Цей елемент криміналістичної характеристики перебуває в тісному зв'язку з таким елементом способу вчинення злочину, як його приховання. Для виконавця, посередника одержання винагороди — кінцева мета їхньої злочинної діяльності, засоби спонукання до вчинення злочину. Тому в процесі досягнення домовленості про вчинення злочину в обов'язковому порядку обумовлюються не тільки розмір винагороди, але й форми її передачі, прийоми маскування їх під офіційні юридичні угоди.

Висвітливши в такий спосіб докладно практично всі елементи криміналістичної характеристики вбивств на замовлення, доцільно перейти до проблем розкриття даного виду умисних вбивств.

Організаційні проблеми розкриття вбивств, скоєних на замовлення

Розкриття вбивств, скоєних на замовлення, має певну специфіку щодо сформованих принципів і форм організації розкриття умисних вбивств. Насамперед, це стосується, у цілому, такого організаційного аспекту, як оцінка оперативної готовності органів поліції до їх розкриття. Для того, щоб оцінити сучасне становище щодо вказаної проблеми, необхідно розглянути поняття оперативної готовності органів і підрозділів до розкриття даної категорії злочинів, яке було розроблено нами ще на початку 90-х років минулого століття і знайшло своє відображення у дисертаційних роботах автора на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора юридичних наук.

У спеціальній літературі під оперативною (або оперативно-тактичною) готовністю органу внутрішніх справ звичайно мають на увазі такий стан його служб і підрозділів, при якому забезпечується швидке й організоване введення в дію всього комплексу постійно взаємодіючих між собою сил із метою здійснення активних наступальних дій по розкриттю злочину, розшуку і затриманню злочинців. Дане визначення оперативної готовності підкреслює два істотні компоненти цього стану: часовий аспект реагування й аспект взаємодії. Цим, однак, оперативна готовність не вичерпується. Головне полягає у визначенні змісту самого стану, тобто конкретних, утворюючих його параметрів і їхніх значень.

В основі оперативної готовності органів і підрозділів внутрішніх справ до розкриття вбивств на замовлення лежить, як і при роботі з інших злочинів, оперативна поінформованість про події й осіб, які прямо або непрямо причетні до розслідуваної події. Вона, у свою чергу, ґрунтується на наявності, розміщенні і функціонуванні джерел оперативної значимої інформації, каналів її передачі, банків збереження, нагромадження й аналізу, а також подальшого використання в оперативно-розшуковій і слідчій діяльності. По провадженнях про вбивства на замовлення система оперативної поінформованості уявляється нам найбільш важливим компонентом забезпечення оперативної готовності. Сказане означає, що до моменту початку розроблення версії про замовлений характер вбивства слідчий повинен володіти інформацією, що може мати оперативне значення при організації роботи з розкриття даного виду злочинів.

Вирішення питання про створення системи виявлення осіб і фактів, що можуть бути причетні до підготовки і вчинення вбивств на замовлення, ґрунтується на визначенні тих сфер

життя людей, у рамках яких найбільше ймовірно очікувати зародження криміногенні ситуації. У попередньому викладі було показано, що до числа таких у першу чергу треба віднести сфери побутових і соціально-економічних відносин, а також організованого злочинного формування. Саме вони виступають як першочергові об'єкти оперативного контролю. З цього випливає, що надходження оперативної значимої інформації повинне забезпечуватися відповідними галузевими службами, у сферу компетенції яких входить оперативне обслуговування зазначених об'єктів.

Наприклад, сім'я є об'єктом уваги для поліції громадської безпеки. Результати проведеного дослідження показали, що практично в усіх випадках підставами для висунування версії про причетність до вбивства найближчих зв'язків потерпілих служили: стійкі конфліктні взаємини між потерпілим і його найближчим сімейним оточенням із приводу розділу або спадкування майна, домагань на житлову площу жертви, некоректної, зухвалої поведінки жертви в сім'ї, причому, іноді ці взаємини вирішувалися або готувалися до вирішення в цивільно-правовому і/або адміністративно-правовому порядку. Інспектори підрозділів громадської безпеки поліції зобов'язані виявляти на території, що обслуговується, неблагополучні (у тому числі і в кримінальному відношенні) сім'ї, особисто спостерігати за їх життєдіяльністю. При надходженні значимої інформації вони повинні вжити заходів до надання профілактичного впливу, а при одержанні даних про намір залучити до вирішення конфлікту третіх осіб — сповістити про це в кримінальну міліцію. Керівник останньої, оцінивши значимість інформації, повинен розглянути питання про доцільність застосування мір оперативної профілактики, а також передачі отриманої оперативної інформації в інформаційно-аналітичний підрозділ. Це є необхідним складовим компонентом забезпечення оперативної готовності кримінальної поліції до запобігання і розкриття замовлених вбивств.

Разом із тим, виявлення і документування фактів, що становлять оперативний інтерес, відповідно до Закону України «Про поліцію», є обов'язком усіх її органів і підрозділів, а тому не складає предмета якої-небудь специфічної компетенції. Система виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес по вбивствах на замовлення, є міжгалузевою.

У зв'язку з цим, основним питанням у визначенні змісту стану оперативної готовності органів поліції до розкриття замовлених вбивств є питання не про організаційне його оформлення, а про зміст інформації, що відображає процеси формування і розвитку криміногенних ситуацій у напрямку можливого вчинення вбивства на замовлення.

Найбільш суттєвим у даному контексті є питання про те, що собою може представляти така інформація. Від цього залежить орієнтування підрозділів на її виявлення і фіксацію, підбір і розміщення джерел її одержання, їх спеціальне навчання й інструктування. Дослідження проведені російськими (А. Н. Колесніков — заступник генерального прокурора Росії, А. І. Гуров — ГУБОЗ МВС) та українськими (І. В. Борисенко, В. І. Бояров, В. О. Коновалова та ін.) вченими — криміналістами, а також особистий досвід дисертанта (з 1993–1999 років працівник ГУБОЗу з лінії розкриття вбивств на замовлення) свідчать про те, що підготовлювані або вже вчинені вбивства на замовлення можуть мати різні форми і ґрунтуватися на різних подіях і фактах.

Як суттєву ми виділили б інформацію, яка на думку цих авторів прямо або непрямо причетна до:

1) зброї, її виготовлення, придбання і продажу, пошуку, носіння, використання в будь-яких цілях, підвищеному інтересі окремих осіб до конструктивних особливостей і тактико-технічних даних, а також осіб, поведінка яких свідчить про яку-небудь їх причетність до обігу зброї;

2) погроз, актів вимагання, шантажу, висловлених безособово або на адресу конкретних осіб і/або їхніх близьких, родичів та ін.;

3) конфліктних ситуацій, що мають, як видно, не вирішуваний або важко вирішуваний характер, особливо якщо в нього включені особи, які перебувають у відносинах ділового спів-

робітництва, володіють або керують значними матеріальними коштами;

4) дій і висловлень, що стосуються пошуку осіб для надання невизначених послуг, однак із указівкою на певні критерії, яким вони повинні задовольняти (наприклад, бути надійними, немісцевими, непитущими або, навпаки, любителями випити й ін.);

5) зміни (підвищення) рівня матеріального статку певних осіб, появи в їхньому користуванні престижних, дорогих предметів, використання коштів за рубежом у ході закордонних поїздок, навчання дітей, придбання нерухомості й ін.;

6) появи нових осіб, що викликають які-небудь підозри, у сферах діяльності сформованих колективів і їхніх керівників;

7) змін, що кидається в очі, у поведінці окремих осіб (підвищення тривожності, напруженості, дратівливості, песимістичних настроїв, висловлень і ін.);

8) про наміри і дії окремих організованих злочинних груп (ОЗГ);

9) наявності угруповань раніше судимих по професійних ознаках (зłodії «у законі», наркомани, рекетири, кішенники, квартирні зłodії й ін.);

10) про осіб, які є лідерами в кримінальному середовищі, у тому числі корумпованих із представниками органів влади і управління, правоохоронними, контролюючими органами;

11) про кубла і місця концентрації кримінально активних елементів;

12) про створення загально групових грошових коштів, матеріальних і технічних засобів;

13) про зв'язок приватних і змішаних форм, ТОВ, АТ, що залучають кримінальний капітал для легалізації злочинних доходів;

14) про здійснення нелегальних або фальсифікованих господарських, кредитно-грошових і зовнішньоекономічних угод із метою присвоєння чужої власності, укриття доходів від сплати податків;

15) про характер і учасників кримінальних розбирань, переділ сфер впливу на території адміністративного району, міста;

16) про спроби встановлення неділових зв'язків зі співробітниками правоохоронних органів або заходи для їх дискредитації;

17) про контингент осіб, які надають сприяння в боротьбі зі злочинністю на території, що обслуговується;

18) про контингент потенційних свідків, які оточують організаторів і лідерів злочинних угруповань (члени сім'ї, родичі, близьке побутове і службове оточення, що надають постійні або тимчасові особисті, побутові послуги й ін.);

19) про осіб і факти, що свідчать про наявність злочинних міжрегіональних формувань, що складаються з територіальних організованих злочинних групувань (ОЗГ);

20) про гастролуючі ОЗГ, їхній склад, способи дій; в економіці і комерції;

21) про факти розподілу сфер територіального і галузевого впливу;

22) про посередництво традиційного кримінального середовища у взаєминах із гілками підпільного бізнесу;

23) про контроль із боку кримінального середовища господарюючих суб'єктів, які вчиняють посадові і господарські злочини;

24) про наявність комерційних структур, що інвестують або легалізують кримінальний бізнес;

25) про маршрути і канали злочинних міжрегіональних зв'язків, транспортування заборонених предметів, виробів і речовин; кримінальні структури;

26) про матеріальну підтримку кримінальних «авторитетів» і засуджених учасників ОЗГ;

27) про факти проведення негласних сходок лідерів організованих злочинних груп і формувань (ОЗГ і ОЗФ);

28) про склад і характер розроблюваних ОЗГ і ОЗФ, і їхніх членів, притягнутих до криміналь-

ної відповідальності;

29) про територіальний розподіл місць концентрації кримінального середовища, кубел наркоманів, збувальників краденого й ін.;

30) про контингент держслужбовців, які підтримують протиправні зв'язки з ділками тіньової економіки й ОЗФ;

31) про створення фіктивних фірм для легалізації злочинних капіталів або викраденого майна, легального інвестування ОЗФ і підтримання зв'язків зі злочинними співтовариствами;

32) про функціонування об'єктів тіньового бізнесу, шахрайські операції у різних галузях виробництва, на споживчому ринку, у кредитно-грошовій сфері, зовнішньоекономічній діяльності;

33) про зловживання природно або штучно створеним монополізмом для навмисної підтримки високих цін на товари, вироби, послуги; 34) про наявність, канали і способи зв'язку ОЗГ, банд формувань із міжрегіональними і міжнародними кримінальними структурами.

Як видно, наведений перелік стосується практично всіх аспектів протиправної діяльності і, отже, складає предмет оперативного інтересу всіх органів і підрозділів внутрішніх справ. Разом із тим, розглянута під кутом зору забезпечення оперативної готовності до адекватного реагування на задумані і вчинені замовлені вбивства інформація, що стосується зазначених подій і фактів, повинна накопичуватися в спеціальних банках оперативної інформації, що ведуться оперативними підрозділами кримінальної поліції, систематично узагальнюватися й аналізуватися. Звичайно, найбільш важливою в розглянутому відношенні є інформація, що прямо містить указівку на підготовку замовленого вбивства, на його ініціатора, посередників, виконавців. Забезпечення оперативної готовності органів і підрозділів до розкриття вбивств на замовлення за рахунок нагромадження й аналізу інформації, що надходить, може бути реалізоване у вигляді вирішення інформаційно-аналітичними підрозділами кримінальної поліції таких завдань: а) визначення районів, об'єктів і напрямків, що вимагають оперативного обслуговування; б) комплексного використання спеціального апарату; в) здійснення оперативних комбінацій при розробці організованих злочинних груп; г) своєчасного документування, попередження або припинення на ранніх стадіях протиправних дій окремих осіб або організованих злочинних формувань; д) здійснення цільових і комплексних тактичних операцій по затриманню на місці злочину, вилученню зброї, технічних, матеріальних засобів і ін.; е) виявлення характеру і способів здійснення злочинних зв'язків із місцевими й іншими злочинними угрупованнями лідерами кримінального середовища, що знаходяться в слідчих ізоляторах і виправно-трудовах установах.

Отже, створенням зазначених підрозділів і зосередженням у них виконання названих функцій може бути вирішене завдання забезпечення оперативної готовності до розкриття вбивств на замовлення у частині забезпечення оперативної поінформованості відповідних підрозділів і органів. Суттєво, що збір і узагальнення оперативної інформації повинні проводитися даним підрозділом в ініціативному порядку та вести до зосередження даних, що надходять від джерел різної галузевої приналежності.

Взаємодіючи з підрозділами і службами кримінальної поліції, поліції громадської безпеки, ОЦ ОВС, (НДІЕКЦ), підрозділами апаратів МВС, а також з СБУ, податковою поліцією, митницею, науковими і навчальними закладами МВС та інших правоохоронних органів України, Інтерполом, міністерствами і відомствами, інформаційно-аналітичні підрозділи повинні виконувати функцію своєрідного штабу кримінальної поліції по забезпеченню оперативної готовності підрозділів до розкриття вбивств на замовлення. Основним рівнем організації системи оперативної готовності органів поліції до розкриття цієї категорії злочинів є регіональний рівень — ГУНП обласних, міських рівнів.

Другим істотним аспектом системи забезпечення оперативної готовності до розкриття вбивств, скоєних на замовлення, є підсистема перевірки первинної інформації. Відомо, що така

проводиться з метою встановлення вірогідності, повноти інформації і можливості її подальшого використання. Перевірка інформації з розглянутої категорії проваджень може вилитися в досить розгорнуту діяльність різних підрозділів, підставами для якої будуть ініціативні повідомлення інформаційно-аналітичних підрозділів. Оперативні працівники в ході проведення оперативно-розшукових заходів, у свою чергу, направляють одержувані ними відомості в інформаційно-аналітичні підрозділи для подальшої обробки. Отже, виходить своєрідний «конвеєр» нагромадження й обробки інформації про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес.

Отже, оперативна готовність кримінальної поліції до розкриття вбивств, скоєних на замовлення, ґрунтується на системі оперативної поінформованості її підрозділів про факти й осіб, прямо або побічно причетних до підготовки або вчинення злочинів. Така система може найбільше успішно створюватися і функціонувати у формі спеціалізованого інформаційно-аналітичного підрозділу в складі кримінальної поліції і нормативно закріпленим порядком надходження в неї, збереження, нагромадження, аналізу і видачі оперативно-розшукової інформації зацікавленим користувачам.

Типові слідчі ситуації.

Своєчасне і послідовне проведення необхідних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів при розкритті злочинів багато в чому залежить від правильності оцінки слідчої ситуації, що складається на певний момент розслідування.

Говорячи про слідчу ситуацію як один із важливих факторів у розкритті і розслідуванні злочинів, не можна не відзначити її динамічний характер, залежність від ряду суб'єктивних і об'єктивних факторів, які вже у свою чергу обумовлюють індивідуальність слідчої ситуації.

До числа об'єктивних факторів, що впливають на формування конкретної слідчої ситуації, належать: наявність і характер наявної в розпорядженні слідчого орієнтуючої і доказової інформації; наявності у певний момент у розпорядженні слідчого і оперативних підрозділів необхідних сил і засобів, можливість їх використання в найкоротший термін тощо.

До числа суб'єктивних факторів можна віднести психологічний стан слідчого та кроцесуального керівника: рівень його знань; практичний досвід; здатність слідчого швидко приймати і реалізовувати рішення в несприятливих для нього умовах тощо. Кожна слідча ситуація, що складається на різних стадіях розслідування злочинів, має комплекс тільки їй властивих специфічних особливостей, що робить її відмінною від усіх інших.

Перш ніж приступити до розгляду конкретних слідчих ситуацій, що виникають до моменту порушення кримінальне провадження по провадженнях досліджуваної категорії, необхідно перелічити критерії, по яких злочини належать до розряду «замовлених». Це нам уявляється досить важливим, тому що до початку розслідування в більшості випадків розмежувати «замовлене» вбивство від інших видів вбивств буває досить складно, а в певних випадках це не вдається зробити і на більш пізніх етапах розслідування.

Для віднесення вбивств до розряду «замовлених» можна використовувати наступні критерії:

- 1) очевидність кримінальної події (вбивства);
- 2) зухвалість вчиненого вбивства;
- 3) застосування автоматичної стрілецької зброї, вибухових пристроїв і інших предметів, спеціально призначених для позбавлення життя;
- 4) навмисний характер злочину;
- 5) відсутність ознак пограбування, зґвалтування;
- 6) залишення знарядь вбивства на місці злочину;
- 7) велика кількість ушкоджень у життєво важливі органи (у ряді випадків контрольний постріл у голову або заподіяння удару колючо-ріжучими предметами у серце, незважаючи на те, що попередні ушкодження вже мали смертельний характер);

8) застосування комбінованих способів вбивства, кожен з яких самостійно міг би заподіяти смерть;

9) застосування витончених способів приховання злочину;

10) мінімальна кількість слідів: незважаючи на наявність ряду предметів залишених злочинцями: зброя, стріляні гільзи, кулі, боєприпаси;

11) ознаки вистежування жертви і вибір часу і місця вчинення злочину, що сприяють прихованню злочину (відсутність взагалі або мінімальна кількість очевидців);

12) ужиття заходів, спрямованих на знищення свідків, які опинилися поруч із жертвою (члени сім'ї, охоронці, водії, товариші по службі);

13) високий статус жертви (популярність, службове становище, положення в кримінальній ієрархії);

14) наявність на місці злочину характерних об'єктів, що вказують на відсутність особистого знайомства жертви і злочинців (виконавців): фотознімки жертви, записки з указуванням його прізвища, імені й адреси, ознак зовнішності й одягу, маршрутів руху, розпорядку дня, відомостей про родичів, хобі, марки і номери автомашини, схем і планів будинку, що вказують розташування квартири, прохідних дворів та ін. відомостей про особистість жертви.

Виходячи з наведеного переліку, уже при одержанні повідомлення або відразу після прибуття на місце злочину однією з найбільш імовірних може бути версія про «замовлений» характер злочину. Своєчасне висунування такої версії визначить необхідний комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, допоможе правильно організувати огляд місця події, звернути увагу на пошук слідів, що можуть підтвердити правильність висунутої версії.

Типові слідчі ситуації, що складаються до початку огляду місця події і моменту ухвалення рішення про порушення кримінальне провадження можуть бути наступні:

1) до органу поліції надійшло повідомлення про напад на конкретну особу (як правило, особистість установлена) або виявлення трупа з ознаками насильницької смерті. Особи, які вчинили вбивство, з місця злочину зникли, знаряддя злочину кинуті поруч із трупом або поблизу. Очевидці злочину відсутні, є свідки злочину (як правило, особи, які почули перші постріли або виявили труп);

2) надійшло повідомлення про вчинення нападу, виявлення трупа, є очевидці злочину;

3) надійшло повідомлення про вчинення замаху на вбивство, потерпілого поранено;

4) надійшло повідомлення до поліції про те, що було вчинено замах на конкретну особу. Нападника (нападників) затримано;

5) надійшло повідомлення про виявлення трупа у важкодоступних місцях. З часу вбивства минув значний час;

6) надійшло повідомлення про виявлення розчленованого трупа, його частин або залишків трупа, знищеного іншими способами (наприклад, спаленням);

7) надійшла заява від громадянина про пропозицію, що надійшла йому, вчинити «замовлене» вбивство;

8) надійшло повідомлення від конкретної особи про факти та обставини, що стали відомі йому, «замовленого» вбивства;

9) надійшло повідомлення від конкретних осіб про зникнення родича, знайомого, товариша по службі.

Установлення об'єктивної істини в ході досудового розслідування, забезпечення, щоб усі встановлені обставини злочину відповідали об'єктивній дійсності, що існує в момент вчинення злочину,— це складний процес, діалектично суперечливий шлях від незнання до знання, від знання дрібних, окремих факторів розслідуваного злочину до пізнання всіх його сторін, до

встановлення особи, яка його вчинила.

У криміналістиці версіями називаються припущення, що впливають із наявних фактичних даних та досвіду розслідування, аналогічних проваджень про характер і обставини досліджуваної події, наявності або відсутності в ньому складу злочину, винності або невинності певної особи.

В умовах значного зростання в останні роки вбивств, скоєних на замовлення, і низького їх розкривання уявляється доцільним почати спробу назвати найбільш імовірні версії по провадженнях названої категорії. Особливої актуальності набуває зазначена проблема й у зв'язку з тим, що кожен другий слідчий прокуратури має стаж роботи менше року.

На підставі аналізу ряду вивчених кримінальних проваджень, думок видатних учених-криміналістів та з урахуванням наведених нами віктимологічних груп (жертв замовлених вбивств) можна навести найбільш імовірні версії про осіб, які можуть бути організаторами.

Аналізуючи юридичну літературу з приводу розкриття вбивств на замовлення ми дійшли висновку, що російські вчені-криміналісти (О. Я. Баєва, А. І. Бородулін, С. М. Пелецька, М. О. Селиванов, Л. Є. Соя-Серко та ін.) більш ретельно проаналізували це явище. На теренах Росії маються певні слідчі ситуації та випадки з якими українські правоохоронці ще не стикалися і не досліджували, але які, можливо, виникнуть у певний час та при певних обставинах. Тому доцільно, з урахуванням російського опиту, розширити коло можливих слідчих ситуацій, та запропонувати певний алгоритм дій для того, щоб надати певний інструментарій слідчим та оперативним працівникам.

У тих випадках, коли вбито керівника великого державного або комерційного підприємства, фірми, банку, організаторами можуть бути: а) лідери злочинних угруповань, що намагалися поставити під свій контроль діяльність названої установи, підприємства, фірми, банку та отримали відмову або яку-небудь протидію; б) керівники підприємств, установ, які займаються аналогічним родом діяльності і бачили в жертві конкурента при розміщенні вигідних замовлень, одержанні пільгових кредитів, позичок або пов'язані взаємними обов'язками кредиторсько-дебіторської заборгованості; в) партнери по спільній діяльності, співзасновники, з метою усунення жертви і заволодінням спільного майна, контрольного пакета акцій, одноосібного володіння і керування установою, підприємством; г) інші особи, пов'язані із жертвою відносинами службової взаємозалежності з метою зайняття місця останнього або навпаки недопущення на своє місце можливого претендента, а також особи, яких керівник відсторонив або понизив у посаді, припинив їхню незаконну фінансову або господарську діяльність.

Лідери злочинних угруповань можуть усуватися на замовлення наступних осіб: а) лідерів протиборчих угруповань при розділі сфер злочинного впливу, зайняття конкретного місця в злочинній ієрархії; б) активних членів свого угруповання, які побажали змістити свого лідера і призначити на його місце іншого; в) активних членів протиборчих угруповань, що вирішили помститися за вбивство свого лідера, членів угруповання; г) керівників підприємств, установ, фірм, банків, які не побажали користуватися послугами конкретних злочинних угруповань і відмовилися виплачувати їм данину.

Представники державної влади і управління можуть усуватися на замовлення: а) претендентів на посади зазначених осіб; б) лідерів злочинних угруповань, які намагалися через зазначених осіб вирішити якісь глобальні, великомасштабні проблеми.

Лідери громадських партій і рухів можуть усуватися на замовлення: а) лідерів протиборчих партій і рухів; б) лідерів злочинних груп, які ідтримують керівника протиборчої партії, руху, об'єднання.

Працівники правоохоронних органів можуть усуватися на замовлення: а) осіб, чия злочинна діяльність припиняється або розслідується жертвою даної групи; б) інших осіб, інформація про протиправну діяльність яких потрапила до сфери уваги працівника правоохоронних органів

та може бути ним реалізована.

Працівники засобів масової інформації (журналісти, кореспонденти, диктори) можуть усуватися на замовлення: а) осіб, чия протиправна діяльність, корумповані зв'язки, непорядні вчинки викривалися; б) осіб, які намагалися ввійти в контакт із працівником засобів масової інформації та з їх допомогою дискредитувати конкретних осіб, діяльність якоїсь установи, партії, руху.

Підприємці, представники дрібного бізнесу можуть стати жертвами злочинного задуму таких осіб: а) своїх партнерів, співзасновників, які побажали одноосібно заволодіти отриманим прибутком, цілком заволодіти спільним майном і залишитися на чолі їхнього підприємства, торговельної точки, магазину; б) конкурентів, які мають аналогічний бізнес, займаються виробництвом, реалізацією однорідної продукції, товарів або надають однакові послуги (ремонт автомобілів, квартир, офісів, надання медичних, косметичних, оздоровчих послуг, пошив і ремонт одягу, взуття, організація рекламної, охоронної діяльності, інших послуг); в) осіб, яким було видано під реалізацію товар (або навпаки отримано від них), позичені і не повернуті гроші; г) лідерів злочинних угруповань, від послуг яких жертва відмовилася або не захотіла виплачувати винагороду.

Особи, які ведуть паразитичний спосіб життя, зловживають спиртними напоями, створюють нестерпні умови життя членам своєї сім'ї, можуть бути усунуті з ініціативи: а) близьких родичів; б) колишнього чоловіка (жінки); в) співмешканців.

Особи, які не є керівниками, підприємцями, не входять до злочинних угруповань (мають приватизоване житло, коштовне майно), можуть бути усунуті за замовленням: а) одного з подружжя напередодні розлучення, співмешканця (співмешканки) напередодні розриву стосунків; б) колишнього чоловіка (жінки), колишнього співмешканця (співмешканки); в) інших близьких родичів (дочки, сини, онуки, брати, сестри), які побажали заволодіти перерахованим цінним майном; г) коханців дружини, коханок чоловіка (часто за спільною ініціативою названих осіб), що мають наміри узаконити свої відносини зі своїм партнером, партнеркою або з мотивів ревності.

Літні особи або особи, які страждають на психічні захворювання, алкоголіки (як правило, не мають близьких родичів, спадкоємців) усуваються з ініціативи: а) псевдопокупців або інших осіб, які побажали шахрайським шляхом заволодіти житлом та іншим майном жертви; б) псевдофірм, створених для надання послуг названій категорії осіб (укладають договори про довічне утримання клієнта в обмін на його квартиру, майно після смерті).

Загальні версії про можливість вчинення злочину на замовлення можуть висуватися відразу ж при одержанні повідомлення про вбивство, виходячи з того переліку критеріїв віднесеності, що був наведений вище. Конкретні версії про можливість організації вбивства на замовлення можуть бути висловлені при вивченні способу життя жертви, її зв'язків, роду діяльності, матеріального становища, взаємин у сім'ї, за місцем роботи, інших сферах спілкування, конфліктах, погрозах, наявності боргів, зобов'язань, що мали місце.

Наведені нами ймовірні версії, звичайно, не можуть претендувати на роль типових, оскільки проблеми, пов'язані з розкриттям і розслідуванням вбивств, скоєних на замовлення, тільки починають вивчатися відповідними науково-дослідними закладами правоохоронних органів, а матеріалів, які б дозволили зайнятися розробленням типових версій, поки ще недостатньо.

Однак зазначені версії можуть бути використані як робочі при вбивстві вищенаведених категорій осіб і ймовірність їх підтвердження досить висока, що підтверджується низкою прикладів по фактах розкритих замовлених вбивств.

Типові тактичні операції.

При розробці тактичних операцій при розкритті вбивств, скоєних на замовлення першза все виникають організаційно-структурні проблеми взаємодії слідчі й оперативно-розшукових

підрозділів. У кримінально-процесуальному змісті взаємодія слідчого і працівників оперативних підрозділів при розслідуванні злочину визначається як заснована на законі, погоджена діяльність адміністративно незалежних один від одного органів розслідування і дізнання, спрямована на розкриття і розслідування, припинення і попередження конкретного злочину шляхом доцільного сполучення методів і засобів, властивих цим органам.

Загальними умовами взаємодії є:

- 1) дотримання законності;
- 2) плановість;
- 3) швидкість, активність і широке застосування науково-технічних засобів у ході розслідування;
- 4) обов'язкове залучення громадськості;
- 5) правильне ставлення до оцінки доказів;
- 6) знання кожним учасником взаємодії повноважень і форм діяльності органів розслідування і дізнання;
- 7) точне розмежування компетенції учасників взаємодії;
- 8) провідну роль слідчого в процесі взаємодії;
- 9) нерозголошення даних досудового розслідування, а також засобів і методів, застосовуваних в оперативно-розшуковій діяльності, відносно самостійність оперативних підрозділів у виборі засобів і методів, використовуваних для здійснення оперативно-розшукових заходів.

Взаємодія слідчих і працівників оперативних підрозділів реалізується у певних формах. Під формами взаємодії слідчого і оперативних підрозділів маємо на увазі організаційні прийоми і методи, способи і порядок зв'язків між ними, засновані на кримінально-процесуальному законі і відомчих нормативних актах правоохоронних органів, а також передового досвіду слідчої практики, спрямовані на забезпечення узгодженої їх діяльності і правильне сполучення властивих кожному з цих органів методів і засобів роботи.

Організація постійної взаємодії слідчого і працівників поліції в провадженнях на практиці найчастіше буває необхідною по неочевидних вбивствах для виконання, як правило, великого комплексу слідчих і оперативно-розшукових дій, здобуття відомостей із різних джерел та ін. Вона найчастіше організується на початковому етапі розслідування (рідше на наступному) і триває до закінчення досудового розслідування в провадженнях.

За відомчою приналежністю суб'єктів взаємодії можна виділити такі форми взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів:

- 1) міжвідомчі форми взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів (слідчі і працівників поліції, слідчих органів поліції працівників податкової поліції та ін.);
- 2) відомчі форми взаємодії слідчих і працівників органів дізнання. Особливо стоять міжнародні форми взаємодії між слідчими, криміналістами, оперативними працівниками у розкритті вбивств на замовлення — але це інша, дуже серйозна тема дослідження. Порядок міжвідомчої та відомчої взаємодії слідчих і працівників однаковий по процесуальних підставах, але істотно різняться по адміністративно-управлінських особливостях.

Найбільшу складність представляє організація і здійснення міжвідомчої взаємодії між слідчим і працівниками органів дізнання. По провадженнях про умисні вбивства організується і здійснюється, як правило, міжвідомча взаємодія слідчих, до підслідності яких належать такі провадження, і працівників оперативних підрозділів.

Під підставою організації взаємодії слідчого і працівників оперативних підрозділів слід мати на увазі вказівки кримінально-процесуального закону (ст. 41 КПК), відомчих і міжвідомчих нормативних актів, а також фактичні дані про вчинений злочин, що свідчать про доцільність організації взаємодії між ними, про вибір найбільш оптимальних його процесуальних і органі-

заційних форм, тактичних прийомів його здійснення з метою швидкого і повного розкриття вбивства, викриття винного, виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню цього злочину.

Високий рівень організації і результативна взаємодія в чималому ступені забезпечується добре організованою взаємною інформацією слідчого і працівників поліції про наявні у них дані.

Практика показує, що найбільш ефективною формою обміну інформації є безпосереднє ознайомлення слідчого з оперативними даними співробітників поліції і навпаки — оперативних підрозділів з даними досудового розслідування. Слідчі органів поліції у силу відомчої приналежності мають можливість у тій чи тій формі знайомитися безпосередньо з матеріалами оперативно-розшукової роботи. Такої можливості не мають слідчі прокуратури. У більшості випадків вони одержують від оперативних підрозділів лише короткі довідки про здобуті відомості. Уявляються непереконливими думки тих практичних працівників і вчених, які вважають, що ознайомлення слідчого з матеріалами оперативної роботи може негативно позначитися на об'єктивності розслідування. Така думка суперечить закону про оперативно-розшукову діяльність, у якому передбачається, що оперативні дані, здобуті негласними методами, засобами, повідомляються слідчому без указування джерел їх одержання. Навпаки, нами запропоновано надати слідчому певні права при оперативно-розшукових заходах.

На початковому етапі розслідування виявляється низка характерних рис. Початковий етап розслідування злочинів був ретельно розроблений нами при написанні дисертації кандидата юридичних наук (1995 р.). Були запропоновані як слідчі так і деякі оперативно-пошукові заходи з приводу швидкого та повного розкриття вбивств на замовлення, до яких належать у разі мінімуму вихідної доказової інформації, дефіциту часу, необхідність одночасної перевірки всіх висунутих версій; необхідність у стислий строк виконання комплексу слідчих і оперативно-розшукових дій; визначений склад представників органів, які беруть участь у розслідуванні; необхідність більш повного забезпечення органів розслідування і знайомих осіб науково-технічними засобами. Ці особливості самі по собі вимагають організації взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів та неодмінно повинні враховуватися при його організації. Взаємодія на початковому етапі розслідування полягає в здійсненні спільних дій при провадженні таких невідкладних слідчих дій, як огляд місця події, затримання і допит підозрюваного, його огляд, допит очевидців.

Виходячи з особливостей вбивств, скоєних на замовлення, у ході огляду місця події може виникнути необхідність у встановленні місця, звідки велася стрільба по жертві. Це можуть бути горища будинків, підвальні й інші приміщення, кинуті транспортні засоби. Виявлення таких місць необхідно доручити працівникам оперативних підрозділів.

Загальновідомо, що при вчиненні вбивств досить часто вводяться різні типові системи пошуку, спрямовані на затримання транспортних засобів і злочинців. Як показують результати нашого дослідження подібні заходи виявляються малоефективними. Це пов'язано з виявленими нами закономірностями, про те, що злочинці залишаючи місце злочину, позбуваються від транспортних засобів, кидаючи їх у сусідніх дворах, на сусідніх вулицях і інших місцях, розташованих недалеко від місця злочину. У транспортних засобах злочинці іноді залишають знаряддя злочину, особисті речі (маски, рукавички) інші речові докази.

При огляді трупа часто виявляються різні документи (водійські документи, паспорти, посвідчення особи працівників поліції, збройних сил і інших відомств). Часто ці документи виявляються підробленими, викраденими, виданими з порушенням існуючих вимог. Слідчий може доручити оперативному працівнику з'ясувати, ким видавалися ці документи, у кого були викрадені, кому належать. Останній для виконання цього доручення може скористатися обліками поліції і оперативними можливостями (наприклад, виявити осіб, які займаються підробленням

або виготовленням фальшивих документів).

У ряді випадків на початковому етапі постає необхідність у прочісуванні місцевості з метою виявлення кинутих знарядь злочину, трупа або його частин, місць його приховання. Організація і проведення цієї роботи також може бути доручена працівникам оперативних підрозділів (інспекторами громадської безпеки поліції, працівникам карного розшуку).

При замовлених вбивствах проміжок часу між моментом вчинення вбивства і виїздом групи для проведення огляду місця події є мінімальним, тому що їх висока суспільна небезпека вимагає негайного реагування правоохоронних органів. До моменту прибуття групи до місця вчинення злочину та початку провадження невідкладних слідчих і оперативно-розшукових заходів, як правило, виконавець ще не має можливості зв'язатися з організатором або посередником і одержати винагороду. Це відбувається значно пізніше. Отже, у випадках висування найбільш імовірних версій орган дізнання має можливість здійснити весь комплекс необхідних оперативно-розшукових заходів і особливо найбільш ефективних, про які ми згадували вище.

Однак дотепер гостро стоїть питання про відомчу роз'єднаність органів, що здійснюють розкриття і розслідування вбивств на замовлення, що в цілому негативно позначається на організації взаємодії. У ряді випадків були виявлені факти, коли по тій же провадженнях здійснювали оперативно-розшукову діяльність оперативні підрозділи МВС і СБУ, причому не інформуючи один одного про плановані операції.

Існуюча нині в МВС порочна, на наш погляд, практика зміцнення то одного напрямку діяльності правоохоронних органів, то іншого за рахунок уже першого не виправдує себе. Так, наприклад, зараз у зв'язку зі зростанням вбивств, скоєних із використанням вибухових пристроїв наказом міністра МВС України зміцнюється цей напрямок за рахунок перерозподілу чисельності інших підрозділів і покращання форм матеріального стимулювання діяльності співробітників цих підрозділів. Подібні заходи є тимчасовим «затиканням дір» і сприяють відвертому переманюванню співробітників з одних підрозділів до інших, де на даний момент покращилося матеріальне стимулювання.

Створення то одних структур, то інших також негативно позначається на взаємодії. Цікавий той факт, що на ділі частої змінюваності керівників МВС і прокуратури стало традицією з приходом нового керівника створювати нові підрозділи. Як уже відзначалося, потрібне кардинальне вирішення проблем, а не тимчасове зміцнення одних підрозділів за рахунок інших. Причому слід зазначити, що створення в системі МВС численних структур не тільки не поліпшило відомчу взаємодію, але й створило свого роду конкуренцію (підрозділи УКР і стратегічних розслідувань), підвищення престижності роботи в одних підрозділах і зниження в інших, хоча названі служби покликані вирішувати одне завдання — боротьба зі злочинністю.

Прикладом, що свідчить про можливості організації належної взаємодії і подолання відомчих бар'єрів, може служити факт реорганізації слідчих і оперативних підрозділів у Республіці Казахстан, де наприкінці 1995 року Указом Президента було створено слідчий комітет. До його структури ввійшли слідчі підрозділи МВС, прокуратури й оперативні підрозділи МВС, що стали тепер підрозділами органів юстиції. Підслідність прокуратури скасовано і на неї покладено контроль за дотриманням законності в діяльності правоохоронних органів.

І ще один аспект, пов'язаний з міжвідомчою взаємодією, на якому необхідно зупинитися особливо. Відповідно до Типової інструкції про створення постійно діючих слідчо-оперативних груп із розкриття умисних вбивств на керівників районних і міських прокуратур та органів поліції покладено обов'язок особисто виїжджати на місце виявлення трупа. При одержанні повідомлення про замовлене вбивство на місце події виїжджає велика кількість посадових осіб, які дають членам групи вказівки, втручаються в перебіг огляду. Крім цього зазначається, що ГУБОЗ з його обліками, як структура МВС ліквідована.

Такий стан проваджень вважаємо неправильним. Перебування на місці злочину великої кількості осіб, які безпосередньо не причетні до огляду місця події є вкрай небажаним, це ускладнює роботу слідчого і фахівців, порушує обстановку місця події, іноді веде до знищення слідів і втрати речових доказів. Уявляється, що потрібний спільний наказ Генерального прокурора і Міністра внутрішніх справ, що забороняє приїзд на місце події посадових осіб, не пов'язаних безпосередньо з оглядом місця події, і тим більше втручання цих осіб у діяльність слідчих. Беручи до уваги ту обставину, що жертвами замовлених вбивств стають досить відомі люди, то крім великої кількості посадових осіб на місце події приїжджають численні знімальні групи, журналісти і просто особи, які були знайомі з жертвою, а то й просто «зівачи». Достатньо навести приклад вбивства головного редактора газети «Вечерняя Одесса» Б. Дерев'янка у 1998 році, резонансних вбивств 2014–18 років, коли на місці вбивства знаходилося близько сотні та навіть тисячі людей. При такому стані проваджень говорити про використання службово-пошукового собаки або провадження одорологічної вибірки стає просто безглуздом.

По ряду замовлених вбивств створюються оперативні штаби по координації діяльності, що в окремих випадках навіть очолюють Генеральний прокурор і Міністр внутрішніх справ. Подібна практика також, на наш погляд, є порочною. Якщо в процес розкриття включаються керівники такого рівня, то це, насамперед, говорить про нездатність відповідних підрозділів здійснювати свої обов'язки по розкриттю злочину. Участь чиновників міністерського рангу в розкритті конкретного злочину не тільки не сприяє якісному розслідуванню, але й навпаки вносить елемент певної плутанини і напруженості. Ці керівники спілкуються з представниками засобів масової інформації, роблять різного роду заяви, роздають обіцянки, що злочин буде розкрито.

Такі факти мали місце у провадженнях про вбивства журналіста В. Гонгадзе, банкіра В. Гетьмана, президента концерну «Біпа-Мода» А. Табачника, офіцера Головного управління розвідки Міноборони України Максим Шаповал, полковника СБУ Олександра Хараберюш, російського політика Дениса Вороненкова, начальника відділу Рівненського слідчого ізолятора Івана Мамчур, журналіста Павла Шеремета, публіциста Олеса Бузина та інших.

Крім цього оперативні штаби вимагають постійних доповідей про перебіг розкриття, що також відволікає слідчих і оперативних працівників від основної роботи, а також призводить до витоку інформації. Природно, розкриття кожного замовленого вбивства не можуть очолити Генеральний прокурор і Міністр внутрішніх справ, і звідси напрошується висновок про те, що необхідне зміцнення підрозділів, які займаються розкриттям вбивств, скоєних на замовлення, а якщо вникати більш глибоко в сутність проблеми, то необхідне створення нових структур, спеціально призначених для розкриття, розслідування і профілактики подібних вбивств.

Організаційно-тактичні особливості розробки та проведення тактичних операцій на початковому етапі розкриття вбивств, скоєних на замовлення.

Початковий етап розслідування будь-якого злочину являє собою комплекс оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, спрямованих на встановлення очевидців злочину, виявлення, фіксацію і вилучення слідів злочину і речових доказів і їх дослідження, заходів щодо оцінки фактичної інформації і висування версій.

При надходженні повідомлення про вбивство, або на його замах, до чергової частини органу внутрішніх справ до місця вчинення злочину негайно направляється слідчо-оперативна група. Як правило (дані нами вже наводилися), на місці злочину злочинці залишають знаряддя вбивства. До його огляду висуваються особливі вимоги, тому що максимум інформації про особистість виконавця може містити саме вона. Це, по-перше, сліди пальців рук, мазки потожирової речовини, можливо, сліди крові нападників.

Особливість підготовки вбивства на замовлення полягає в тому, що перш ніж учинити злочин злочинці вивчають місце майбутнього нападу, перевіряють можливість застосування

того чи того виду зброї в конкретній ситуації, роблять пристрілювання, нерідко організують засідки, що можуть тривати не один день. Тобто мають місце тривалі контакти виконавця і зброї. Багато видів зброї носяться в наплічних кобурах, під одягом, що призводить до потрапляння молекул повітря, що містять запахову інформацію про власника зброї, у її численні порожнини. На жаль, нами не зафіксовано фактів, коли в процесі огляду місця події робилися які-небудь дії, спрямовані на забір зразків повітря з приміщень, у яких знаходився вбивця або одержання запахових слідів із тих предметів, з якими злочинець контактував, або предметів, речей, що належали останньому.

На початковому етапі при роботі на місці можуть бути встановлені особи, запідозрені в причетності до вчинення злочину. Із зазначеними особами необхідне проведення ряду слідчих дій. Таких як огляд, особистий обшук, одержання зразків компонентів життєдіяльності людини (кров, слина, сеча, кал). Необхідність у проведенні тих чи тих дій на місці події, пов'язаних із виявленням трупа, залежить від конкретної ситуації.

Важливим напрямком при огляді місць злочинів повинні стати дії, спрямовані на пошук різного роду записок, схем, планів, фотознімків. На перший погляд, вони можуть виглядати як непричетні до події злочину. Але ці припущення можуть бути помилковими і тому учасникам огляду необхідно роз'яснити, що у випадку виявлення ними таких об'єктів без дозволу слідчого доторкатися до них не можна, тому що вони можуть нести важливу доказову інформацію, яка при необережному поводженні може бути знищена. Оскільки в більшості випадків виконавець із жертвою не знайомий, то може йтися про записи із зазначенням адреси жертви, її прізвища, номера автомашини, планом (схемою) розташування будинку, під'їзних шляхів, прохідних дворів (для відходу з місця злочину). На фотографії також може бути зображена жертва для того, щоб злочинці помилково не вбили іншу особу.

У випадках виявлення пристроїв, що не вибухнули з якихось причин, викликаються фахівці вибухотехніки, які їх розряджають або підривають. До початку проведення таких дій слідчий повинен узгодити питання про можливість пошуку ним слідів, а також інструктувати фахівців про можливість не торкатися тих частин, на яких повинні були залишитися сліди. У випадках, коли розрядити пристрій з якихось причин не вдається, фахівець приймає рішення про вивезення його за межі населеного пункту і проведення вибуху. Перш ніж ці дії розпочнуться, слідчий зобов'язаний з'ясувати питання про те, як і де розташувати названий пристрій для того, щоб осколки розліталися на мінімальну відстань та внаслідок була можливість зібрати їх і направити на дослідження.

Тактичні прийоми проведення деяких слідчих дій при розкритті вбивств на замовлення. Обшук та виїмка.

Дослідження будь-якого злочину пов'язане з проведенням різноманітних слідчих дій, необхідність у проведенні кожної з них залежить від конкретної слідчої ситуації. Досить розповсюдженими слідчими діями є обшук і виїмка. У кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі питання організації і проведення названих дій висвітлені досить повно. При розслідуванні вбивств основною метою обшуку є відшукання і вилучення слідів злочину і речових доказів, трупів, знарядь злочинів. Особливо велике значення обшуку і виїмки при розслідуванні вбивств на замовлення. Названі дії в даному випадку спрямовані не тільки на виявлення об'єктів, що вказують на причетність особи, яка відшукується, до вчинення злочину, але й установлення факту існування взаємин між учасниками злочинного задуму.

Допит потерпілих.

По розглянутій категорії злочинів допит потерпілих можливий у випадках, коли мав місце замах на вбивство, а також по провадженнях про закінчене вбивство, коли смерть потерпілого настає через певний час після вчинення насильницьких дій, або коли один із потерпілих зали-

шився живий. З огляду на ту обставину, що стан потерпілих, як правило, буває важким, і вони нерідко вмирають, не приходячи до пам'яті, слідчий повинен бути готовим до проведення негайного допиту до моменту приходу потерпілого до пам'яті. Природно, що слідчий сам особисто не в змозі знаходитися поруч із потерпілим в очікуванні такого моменту, тому необхідно організувати чергування оперативних працівників поліції, доручивши їм провадження допиту і чітко визначивши коло питань, що підлягають з'ясуванню. Доцільно тримати біля ліжка потерпілого магнітофон для фіксації його показань, що їх він дає як при пам'яті, так для фіксації можливих реплік у період перебування в несвідомому, коматозному стані.

З огляду на те, що потерпілий може опритомнювати на нетривалі проміжки часу слідчий повинен визначити коло першочергових питань, що підлягають з'ясуванню. Сюди необхідно включити такі питання:

- 1) чи бачив він нападників і скільки їх було;
- 2) чи знає він їх, можливо, зустрічав раніше; якщо зустрічав, то коли, де і за яких обставин;
- 3) чи може він описати нападників і пізнати;
- 4) чи мали місце погрози замаху раніше; від кого й у зв'язку з чим вони виходили;
- 5) чи мали місце конфліктні ситуації, з ким і на якому ґрунті;
- 6) на чому й у якому напрямку зникли нападники;
- 7) хто знаходився в момент нападу поблизу (особи, не причетні до нападу, та їхні дії, куди вони пішли);
- 8) кому була б вигідна або бажана смерть потерпілого;
- 9) хто першим знайшов потерпілого і його дії;
- 10) чи робив він (потерпілий) опір нападникам, якщо так, то який;
- 11) які сліди могли залишитися на одязі, тілі нападників у результаті дій потерпілого;
- 12) чи не заволоділи злочинці якимись предметами, речами, що були в потерпілого (документи, цінності й ін.);
- 13) хто знав про погрози, замаху (якщо такі були);
- 14) який мотив злочинців (з точки зору потерпілого), якщо помста — за що? усунення конкурента — у якій сфері? З якими подіями у своєму житті він пов'язує напад;
- 15) чи не загубили нападники яких-небудь предметів.

В описуваних випадках слідчий повинен передбачити не тільки можливість проведення допиту потерпілого, а й забезпечити йому належну безпеку й охорону. До останнього необхідно поставитися з великою відповідальністю, тому що не виключена можливість, що злочинці можуть почати повторні спроби доведення до кінця свого злочинного задуму.

Допит очевидців.

Допит очевидців при розслідуванні замовлених вбивств є з погляду значимості одним із найбільш важливих. Саме очевидці можуть указати кількість злочинців, їхні прикмети, марку транспортного засобу, на якому вони сховалися й іншу важливу інформацію.

Під час допитів очевидців підлягають з'ясуванню такі питання: 1) коли і за яких обставин він потрапив на місце події; 2) чи був він знайомий із потерпілим; 3) що передувало вбивству; 4) кількість нападників; 5) чим були озброєні вбивці; 6) які дії кожного зі злочинців; 7) поведінка жертви безпосередньо перед нападом; 8) чи робив потерпілий опір; 9) чи не заволоділи злочинці якими-небудь речами, предметами, що належали жертві; 10) чи залишилися на місці злочину які-небудь предмети, кинуті або загублені вбивцями (знаряддя злочину, автотранспорт, особисті речі, маски, рукавички, перуки); 11) у якому напрямку і на якому транспортному засобі сховалися злочинці; 12) хто ще крім очевидця знаходився безпосередньо перед вбивством або після нього на місці злочину; 13) чи вносилися в обстановку місця події які-небудь зміни і хто це зробив; 14) чи висловлював потерпілий перед смертю які-небудь прохання, обіцянки.

Допит близьких (родичів) потерпілого та його зв'язки.

На початковому етапі розслідування відразу ж після огляду місця події необхідно допитати родичів і близьких потерпілого. У них з'ясується докладна характеристика потерпілого, його спосіб життя, сфера діяльності, рід занять, розпорядок дня, коло знайомих і характер взаємин із ними, його поведінка в період, що передував вбивству, обставини останніх днів життя. Особливу увагу необхідно приділити з'ясуванню обставин, що могли б пролити світло на можливі мотиви вбивства. З цією метою уточнюється, чи не було в потерпілого конфліктів, якщо такі малися, то з ким, на якому ґрунті. Якщо були погрози, то з'ясується їх характер, від кого й у якій формі вони надходили. Також з'ясується, чи не було невдалих замахів або інших підозрілих випадків. Можливо, потерпілий передбачав напад і у зв'язку з цим давав родичам які-небудь розпорядження, доручення, накази. Якщо такі мали місце, то докладно з'ясується їх характер і чи вживалися які-небудь дії щодо їх виконання, реалізації. При допиті осіб названої категорії слідчий повинен урахувати їхній емоційний стан. Перебуваючи під враженням вбивства, вони можуть висловити припущення про осіб, яким смерть потерпілого була б вигідна. Необхідно також з'ясувати в родичів, знайомих, чи не пропали в жертви які-небудь коштовні речі, документи.

Допит виконавців.

Особливе місце в ланцюжку винних осіб займають виконавці, тому перед допитом зазначених осіб повинна проводитися ретельна підготовка, спрямована на вивчення їхньої особистості, способу життя, сфери діяльності, злочинного досвіду, матеріального становища, ступеня знайомства з наймачем і посередником. Тактика проведення допиту виконавця залежить від обставин, за яких він був установлений.

Запитання на першому допиті доцільно ставити загального характеру, не ставити за ціль негайне його викриття шляхом пред'явлення наявних доказів. Запитання, що ставляться, повинні стосуватися не тільки розслідуваного злочину, але й інших негативних сторін життя підозрюваного, що мали місце раніше. Оперування слідчим фактами з його злочинної діяльності в житті, що розкривають усілякі сторони, повинні бути спрямовані на створення в допитуваного думки про широку поінформованість органів розслідування про його життя в минулому. Тому і потрібно ретельне планування допиту виконавця вбивства.

У випадках, коли виконавець визнає вбивство, але заперечує його «замовлений» характер, необхідно докладно з'ясувати: коли і за яких обставин він познайомився із жертвою, тривалість знайомства, мотив вчинення злочину. З огляду на те, що для більшості вбивств на замовлення характерна відсутність особистого знайомства жертви і виконавця, то необхідно в ході допиту конкретизувати і деталізувати показання. Так за допомогою конкретизації і деталізації показань вдається спростувати факт особистого знайомства із жертвою, відсутність мотивів вбивства саме цієї конкретної особи, спростувати твердження про неправомірну поведінку жертви, про раптовість виниклого наміру на вчинення злочину, про відсутність ознак іншого злочину (вбивство в бійці, навмисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, необережне вбивство, вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, вбивство в стані необхідної оборони).

Одержати від підозрюваного достовірні показання нерідко вдається лише шляхом умілого отримання слідчим інформації та використання отриманих доказів. У зв'язку з цим важливого значення набувають тактичні прийоми допиту і комбінації, що спонукують допитуваного до логічних міркувань, залучення його до участі в дослідженні доказів роз'яснення значення встановлених розслідуванням фактів.

У випадках, коли затримано декілька осіб (організатор, посередник, виконавець), необхідно оцінити їх показання, установити протиріччя і використовувати їх при проведенні додаткових допитів, очних ставок та інших слідчих дій.

Побічними доказами, що вказують на факт вчинення підозрюваним замовленого вбивства, можуть служити наступні обставини: а) несподіваний від'їзд підозрюваного з місця постійного проживання до інших населених пунктів (місто, область, країна); б) поява в підозрюваного великої суми грошей, коштовностей, цінного майна; в) придбання квартири, автомашини, дачі тощо; г) оперування великими сумами коштів, валюти.

Допит передбачуваного організатора.

Але маються певні риси допитів співучасників вбивства. Наприклад, допит організатора, як правило, виявляється складним. Це пов'язано з тим, що він особисто не виконував активних дій, спрямованих на позбавлення життя жертви, і кількість доказів, що його викривають, на цій стадії розслідування є мінімальною.

Для цього допита потрібна ретельна підготовка, у ході якої необхідно провести оперативно-розшукові заходи, спрямовані на встановлення факту конфліктних ситуацій між ним і потерпілим та їх причину. Також необхідно з'ясувати факти вчинення підозрюваним певних юридичних угод: відчуження майна (продаж або дарування кому-небудь будинку, автомашини, квартири), одержання в банку (ощадній касі) великої суми грошей, позика грошей та інші фінансові операції.

До того ж у підозрюваного організатора вбивства необхідно з'ясувати такі питання: 1) які відносини пов'язували його з жертвою; 2) ступінь і давність знайомства; 3) наявність конфліктних ситуацій, що передували вбивству і їх причини; 4) як і в якій сфері перетиналися його інтереси і інтереси потерпілого; 5) причини відчуження майна або передання кому-небудь великої суми грошей; 6) із чим були пов'язані великі витрати; 7) на які потреби витрачені гроші, отримані в банку (ощадній касі), позичені; 8) які відносини пов'язують із передбачуваними посередниками і виконавцями (якщо такі встановлені).

Специфіка розслідування вбивств на замовлення, особливий контингент осіб, що їх здійснюють потребують від слідчого при підготовці і проведенні практично всіх слідчих дій їх оперативного супроводження. Високе значення слідчих і оперативно-розшукових заходів і при вивченні особистості жертви, її зв'язків, відносин із кримінальними структурами, а також при зборі доказової інформації.

Тактичні операції які проводяться у разі невстановлення особи яка вчинила вбивство на замовлення.

Для наступного етапу роботи з розкриття вбивства, вчиненого на замовлення, найчастіше, характерні дві основні тактичні ситуації: 1) коли злочинців установити не було можливості; 2) коли є підозрювані або обвинувачені. У першому випадку робота організується в плановому порядку, що передбачає розроблення версій, напрямків, виконавців і терміни виконання заходів. Основою є слідчі, а також оперативно-розшукові версії, що висунуті та відпрацьовуються в рамках оперативно-розшукової провадження.

У цілому організація розкриття злочину на цьому етапі роботи має характер досить розгорнутої і складної діяльності, що називається в юридичній і спеціальній літературі слідчо-криміналістичним і оперативно-тактичним плануванням. Її необхідність обумовлюється складністю і багатоплановістю завдань, що стоять перед органами кримінального переслідування. Процес планування містить три основні елементи:

- 1) висування версій про об'єкти пошуку, їхні ознаки, місцезнаходження й ін.;
- 2) визначення слідчих і оперативно-тактичних завдань, що підлягають вирішенню;
- 3) визначення найбільш ефективних шляхів їх вирішення.

Основою такого планування є якомога точніша оцінка тактичної ситуації і прогноз тенденцій її розвитку. У свою чергу, оцінка ситуації ґрунтується на наявній інформації і рівні її аналітичного пророблення.

Вихідними даними для побудови версій найчастіше є: результати аналізу відомостей, отриманих при огляді місця події і прилягаючої до нього місцевості; відомості, отримані від можливих свідків; дані результатів вивчення зв'язків потерпілого, їх перевірки за оперативно-розшуковими й іншими обліками; відомості, отримані від осіб, які перебувають на короткочасному оперативному контакті, аналітичні й оглядові матеріали.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень, порушених по розглянутій категорії злочинів, показують, що найчастіше висуваються і відпрацьовуються наступні типові версії:

1) вбивство вчинено особами, з якими потерпілий, можливо, суперничав через розподіл (перерозподіл) сфери впливу;

2) вбивство вчинено ким-небудь із числа зв'язків потерпілого на ґрунті комерційних відносин;

3) вбивство вчинено особами із числа боржників або за їх завданням;

4) вбивство вчинено особами із числа підприємців, з якими потерпілий конкурував або конфліктував, або за їх замовленням;

5) вбивство вчинено особами, які висували претензії фінансового й іншого характеру до членів сім'ї жертви, також зайнятими комерційною або підприємницькою діяльністю;

6) вбивство вчинене помилково в об'єкті злочинного посягання;

7) вбивство вчинене з політичних мотивів (супротивниками поглядів і переконань потерпілого, з почуття помсти);

8) вбивство вчинено на ґрунті побутових відносин (наприклад, дружина замовляє вбивство свого чоловіка через неприязне ставлення або з інших, у тому числі корисливих, мотивів);

9) злочин вчинено особою з психічними відхиленнями.

Висування цих версій і їх планомірне відпрацьовування переслідують, у першу чергу, цілі встановлення злочинців і з'ясування ролі кожного учасника у вчиненні вбивства, його істинних мотивів. Серед загальних слідчих, оперативно-розшукових та інших заходів, що здійснюються з метою перевірки названих вище версій, звичайно проводяться:

- неофіційна або офіційна перевірка фінансово-господарської діяльності, майнового стану комерційних і інших підприємств, коштами яких передбачувані підозрювані могли скористатися. Таку перевірку слід організувати лише за наявності достатніх даних про їхній злочинний зв'язок із названими вище юридичними особами;
- додаткові опитування і допити громадян, які першими виявили труп, або яким можуть бути відомі прикмети вбивць та інші відомості, що сприяють установленню злочинців;
- залучення громадян до надання сприяння слідчим і оперативним підрозділам поліції на гласній і конфіденційній основі;
- додаткове орієнтування сусідніх територіальних органів поліції. В інформації доцільно вказати відомості про потерпілого, місце, час, спосіб та інші обставини вчинення замовленого вбивства, про прикмети злочинців (коли вони відомі), про сліди на їхньому одязі і тілі.

Зрозуміло, послідовність і «набір» проведених заходів залежать від обставин вчинення злочину і характеру версії, що відпрацьовується. Тому в інтересах розкриття злочину можуть бути проведені й інші заходи, не названі в наведеному вище переліку, слідчі й оперативно-розшукові заходи, здійснювані щодо конкретних осіб, які становлять інтерес, із перевірки їх причетності до вчиненого вбивства, що проводяться, у першу чергу, з метою:

1) виявлення та ретельної оперативної перевірки раніше судимих за аналогічний або за інший тяжкий злочин;

2) встановлення осіб, які могли знати, з ким потерпілий до його смерті вступав у конфлікт, вирішуючи сімейні, підприємницькі або комерційні питання;

3) виявлення і перевірки осіб, близько пов'язаних із потерпілим;

4) виявлення і перевірки осіб, які тимчасово прибули в дану місцевість і раптово залишили її відразу ж після вбивства;

5) установлення кримінально активних осіб, які проживають у місті (районі), де вчинено вбивство (у тому числі психічно хворих і наркоманів), та їх перевірки.

Практика показує, що зазначені заходи проводяться практично по всіх розслідуваних провадженнях пов'язаних із відпрацьовуванням версії про замовлений характер вбивства. У ході їх проведення слідчі й оперативні працівники одержують відомості про причетність до вчинення злочину конкретних осіб із числа зв'язків потерпілого. Їх перевірка здійснюється шляхом:

1) проведення власними силами або з використанням можливостей оперативно-пошукових підрозділів перевірок даних осіб із метою збору біографічних даних, відомостей про їхній спосіб життя, поведінку, джерела одержання коштів, зв'язки і рід занять;

2) комплексу слідчих і оперативно-розшукових заходів, що мають виразно режимний характер (спостереження, оперативне впровадження, зняття інформації з телефонних та інших переговорів та ін.), спрямованих на встановлення;

3) з'ясування місць перебування осіб, які перевіряються, в день вчинення вбивства;

4) з'ясування місць збереження ними знарядь, що застосовувалися злочинцями при вчиненні злочину; осіб, від яких вбивця міг одержати «замовлення»;

5) з'ясування приналежності виявленої і вилученої з місця події вогнепальної зброї.

Перевірка версії про зв'язок вбивства з професійною діяльністю потерпілого проводиться, як правило, із залученням кваліфікованих співробітників ДСБЕЗ, податкової поліції й інспекції, що вивчають фінансово-господарську діяльність комерційної й іншої структури, у якій потерпілий займав посадове становище (вивчається рух матеріальних коштів по бухгалтерських рахунках, кредиторська і дебіторська заборгованість, характер і зміст проведених операцій за певний період часу, дотримання цивільного і податкового законодавства). До цієї перевірки звичайно входить:

- вивчення джерел формування прибутку підприємства, статей її витрат, фактів допущених порушень статутної діяльності господарюючих суб'єктів, що вступали у виробничі й інші відносини з даним підприємством, майнове і фінансове становище наявних спонсорів;
- установлення можливих партнерів по бізнесу, перевірка їхньої фінансово-економічної діяльності і майнового становища;
- виявлення всіх можливих конкурентів, збір і підготовка аналітичної інформації про їхню діяльність, проведення її перевірки, з'ясування характеру взаємин із потерпілим;
- перевірка осіб, виявлених у процесі здійснення комплексу слідчих і оперативно-розшукових заходів, на причетність до вбивства. Доцільно перевіряти їх по всіх обліках МВС, використовувати можливості оперативно-розшукових і оперативно-технічних підрозділів, у міру необхідності — аналогічні обліки СБУ.

Успішне розкриття вбивств, скоєних на замовлення, може бути забезпечене тільки при постійному контакті слідчих, апаратів карного розшуку з іншими оперативними і допоміжними підрозділами Міністерства внутрішніх справ. Вивчені нами матеріали кримінальних проваджень показують, що такі контакти здійснюються практично по кожному з них, особливо у випадках, коли робота з розкриття злочину береться на контроль вищими інстанціями.

Досить високий потенціал інформації для розкриття вбивств, скоєних на замовлення, мають оперативно-розшукові підрозділи, особливо підрозділи карного розшуку та стратегічних розслідувань (підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю). Вони мають відомості про лідерів злочинних формувань і їхніх учасників, карти-схеми їхніх контактів і близьких зв'язків, що були колись об'єктами спостереження, відеотеки визнаних авторитетів, що дозволяє цілеспрямовано вести їх відпрацьовування і перевірку на причетність до вчиненого вбивства

на замовлення.

Підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, як правило, забезпечується збір і видача інформації про перебування (проживання) у місті лідерів кримінального середовища і пов'язаних із ними осіб, рецидивістів, судимих за різні тяжкі злочини, інших особливо небезпечних злочинців, у тому числі «гастролерів». З їх числа необхідно особливо виділяти будь-якого роду інформацію про кілерів — виконавців замовлених вбивств. Для розкриття розглянутих злочинів досить корисними є відомості, що збираються цими підрозділами, зокрема: 1) про наявність і рух матеріальних коштів у так званих «общаках» злочинних груп, їх використання для організації злочинних актів, джерела поповнення цих коштів; 2) про сходки членів злочинних співтовариств, вирішувані на них питання; корумпованих відповідальних посадових осіб та їхні зв'язки зі злочинними співтовариствами, контррозвідувальну діяльність членів цих співтовариств, організацію особистої охорони ділків, підприємців і їхніх підприємств; 3) про розправи зі співучасниками, запідозреними в порушенні злочинних звичаїв і традицій; 4) про вчинення злочинів за замовленнями з метою розправи з конкурентами, неугодами співучасниками або з інших мотивів; 5) про наявність стійких зв'язків підприємців, а також ділків тіньової економіки з традиційно кримінальним середовищем, характер їхніх взаємин; 6) про одержання від лідерів кримінального середовища коштів на заснування або розширення «провадження», інші фактичні дані, що стосуються підпільного бізнесу.

По провадженнях про вбивства, вчинені на замовлення, серйозний, хоча, імовірно, і не першочерговий, інтерес становлять можливості біологічної і судово-медичної експертизи речових доказів. Досліджуються біологічні виділення (кров, слина, потожирові сліди, тканини тощо) для визначення їх видової, групової, статевої приналежності і регіонального походження, волосся досліджуються з метою визначення їх видової й індивідуальної приналежності, регіонального походження. В останні роки здійснюються експертизи методом генотипоскопії (генна дактилоскопія). Це принципово нова для України технологія аналізу генетичного матеріалу (ДНК), що міститься в слідах і об'єктах біологічного походження, що дозволяє зробити високоімовірний висновок про їх походження від конкретної особи, а також при встановленні особистості розчленованих, деформованих, обгорілих трупів та в інших ситуаціях.

У теперішній час створено передумови для формування інформаційної системи, що концентрує відомості про генетичні характеристики злочинців по провадженнях про нерозкриті вбивства, що дозволить мати унікальну доказову інформацію про осіб, причетних до злочинів. Після встановлення генетичних даних провадиться їх типізація і поміщення отриманих відомостей в ЕОМ, що дозволяє в подальшому здійснювати перевірку за банком даних осіб, підозрюваних у вчиненні конкретних злочинів, виявляти злочини, вчинені тою самою особою.

У цих цілях Генеральній прокуратурі і Головному судово-медичному експерту МОЗ України доцільно запропонувати прокурорам по всіх кримінальних провадженнях про нерозкриті вбивства і зґвалтування, у ході розслідування яких вилучати тампони з виділеннями й інші біологічні об'єкти, що приблизно походять від злочинців, на місцях проводити тільки експертизи по встановленню їхніх групових властивостей. Матеріал, що залишився, підлягає негайному направленню для виділення ДНК до лабораторії генетичної ідентифікації Бюро Головної судово-медичної експертизи. У випадках, коли є підстави вважати, що первинні дослідження негативно вплинуть на достатність матеріалу для наступної генетичної експертизи, усі дослідження в повному обсязі повинні проводитися безпосередньо в Бюро головної СМЕ.

Так само уявляється необхідним у НДІЕКЦ МВС, ГУНП областей створити біологічні лабораторії зі штатом експертів-біологів. Їхня роль у роботі зі проваджень про вбивства й інші злочини проти особистості полягала б в участі в оглядах місць подій по зазначених провадженнях; терміновому проведенні досліджень і експертиз по біологічних об'єктах (кров, слина,

потожирові та інші виділення); участі в слідчих діях і оперативно-розшукових заходах (повторні огляди місць подій, слідчі експерименти, вилучення порівняльних зразків і ін.).

Виняткове значення в організації роботи з розкриття вбивств, скоєних на замовлення, на наступному етапі має оперативно-розшукове забезпечення процесу розслідування, особливо коли в провадженнях є підозрювані або обвинувачені. Поняття оперативно-розшукового забезпечення процесу розслідування включає у свій зміст здійснення оперативними службами органів поліції комплексу заходів щодо встановлення обставин злочинів і осіб, які їх вчинили, а також інших відомостей, необхідних для розкриття і розслідування злочинів. Результативність оперативно-розшукового забезпечення розслідування залежить від тактики виявлення і збирання фактичних даних, що вказують на подію злочину і осіб, які його вчинили, а також забезпечення можливості використання цих даних у кримінальному процесі і для одержання судових доказів. Іншими словами, це розгорнуті види діяльності з документування до реалізації оперативно-розшукової інформації, проведені в рамках порушеної кримінальне провадження.

Як показує практика розслідування вбивств, скоєних на замовлення, по даній категорії проваджень оперативно-розшуковий супровід не повинен закінчуватися із завершенням досудового розслідування, тому що нерідко в період від передачі обвинувального висновку на підпис прокурору до закінчення його судового розгляду зв'язки обвинувачених можуть починати досить активні спроби надання протидії викриттю винних, застосовуючи підкуп, шантаж потерпілих і свідків, знищення виявлених як вилучених, так і невилучених речових та інших доказів, застосування погроз і насильства до суддів і народних засідателів. Своєчасне документування таких дій зацікавлених у результаті провадження осіб може бути використане для їх викриття в суді.

Отже, робота оперативних апаратів кримінальної поліції на наступному етапі розкриття вбивств, скоєних на замовлення, концентрується, головним чином, на встановленні осіб, причетних до їх здійснення й оперативному супроводі розслідування кримінальне провадження. Її результативність цілком визначається якістю проведених заходів, що виражається в спрямованості на одержання доказової інформації, що закріплюється в подальшому слідчим шляхом і витримує перевірку в ході судового розгляду провадження.

ГЛАВА 5. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, ВЧИ-НЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ (ВП)

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ.

Сформована в даний час політична й економічна ситуація надала доступ до вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і боеприпасів, умовно обмежений. Низький рівень охорони й обліку боеприпасів військових частин сприяє доступу злочинців до вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і вибухових речовин.

Аналіз вивчених матеріалів кримінальних проваджень показав, що з 1995 по 2018 рік, відсоток умисних вбивств від усіх скоєних злочинів по Миколаївській області склав 13,86%, по Одеській області — 17,09%, Херсонської області — 12,2%. Способом вчинення злочинів — умисних вбивств — у 63% було обрано вогнепальну і холодну зброю, у 9,44% були застосовані ВП.

Використання вогнепальної зброї і вибуху при вчиненні злочинів не є новацією останнього часу. Однак, як показує статистика, у наші дні розмах застосування злочинцями зброї та ВП досяг тривожних масштабів — 72,44% із загальної кількості умисних вбивств по Україні. Кількість розслідуваних кримінальних проваджень, скоєних із застосуванням зброї і ВП, щорічно збільшується. Дані злочини належать до числа найбільш тяжких, чим створюють високу соціальну напруженість.

Із загального масиву вивчених проваджень по умисні вбивства раніше зазначених категорій, на частку вбивств, скоєних із застосуванням різного роду зброї і ВП припадає найбільша їх кількість — 305 вбивств, що склало 61%. Причому велика частина вбивств відбувалася з застосуванням холодної зброї — 185, 93 — вогнепальної, 21 — ВП. У 38 випадках при вчиненні вбивства застосовувалася вогнепальна зброя і вибухові пристрої саморобного виробництва, у 12 випадках — перероблена із цивільної зброї, при 102 вбивствах застосовувалася холодна зброя, вироблена кустарним і заводським способом. В інших випадках застосовувалася зброя вітчизняного й іноземного виробництва (револьвери, пістолети, автомати, карабіни, гвинтівки, гладкоствольна зброя).

Вивчення закономірних зв'язків між подібними даними про елементи криміналістичної характеристики певного виду злочинів або їхніх груп є одним із перспективних досліджень у криміналістиці. Криміналістична характеристика вбивств, скоєних за допомогою вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і вибухових речовин [139, с. 43–46; 100, с. 97], має значення не тільки для методики розслідування даного виду злочинів, але й для криміналістичної техніки і слідчої тактики.

Розвиток криміналістичної техніки, тактики розкриття злочинів (вбивств, скоєних із застосуванням зброї) і тактичних прийомів виконання слідчих дій відбувається з урахуванням криміналістичної характеристики вбивств, із використанням даних про сучасні особливості злочинної діяльності вбивць, змін методів і засобів, які злочинці прагнуть пристосувати до обстановки, що змінюється, і зробити їх більш потайливими, надійними і хитрими. Це напрямок у криміналістиці ми вважаємо розробленим на достатньому рівні. Але нами вважається проблематичним напрямком роботи при розкритті вбивств у рпазі використанні злочинцями

вибухових пристроїв (ВП).

Структура криміналістичної характеристики вбивств, у тому числі скоєних із застосуванням ВП, повинна відповідати структурі самого злочину. Оскільки злочин — складне явище, вивчення його доцільно робити за допомогою апарату теорії систем. З позиції І. Ф. Герасимова названа теорія повинна розглядатися як система пов'язаних між собою: 1) об'єкта посягання; 2) суб'єкта посягання; 3) характеру діяння (дія, бездіяльність); 4) психічна діяльність суб'єкта; 5) фактів наслідків; 6) місця вчинення злочину; 7) часу вчинення злочину; 8) суспільної небезпеки вчиненого.

З думкою зазначеного автора необхідно погодитися, тим більше, що всі названі елементи мають суттєве значення для розкриття і розслідування будь-якого виду злочину, будучи спільним для всіх злочинних проявів [223, с. 61–62].

Елементи злочину, а також відображення цих елементів у криміналістичній характеристиці пов'язані закономірними зв'язками, що становлять собою або залежності (тобто відносини), або взаємодії, або сполучення взаємодії і відносин. Установивши один елемент, слідчий одержує інформацію про інший елемент або декілька елементів, про їхні ознаки і відповідні ознакам властивості. Дійсно, взаємозв'язки між ланками ланцюга настільки значимі, що навіть при описанні елементів криміналістичної характеристики вбивства, вчиненого за допомогою ВП і ВР, дуже важко описувати кожен елемент окремо, у відриві від інших.

Елементами криміналістичної характеристики вбивств, скоєних за допомогою ВП, є: 1) спосіб готування, вчинення і спосіб приховання слідів злочину; 2) особистість потерпілого; 3) «слідова картина злочину»; 4) місце, час, мотиви вчинення даного роду вбивств; 5) особистість вбивці (може бути як замовник, так і виконавець). За змістом ці елементи є підсистемами відомостей про суттєві обставини даного виду вбивств.

Важливо відзначити, що елементи, які утворюють криміналістичну характеристику, закономірно пов'язані і взаємно обумовлені діями злочинця по підготовці, вчиненню злочинів, що, у свою чергу, певною мірою і характеризує особистість злочинця, мотиви, цілі вчиненого ним злочинного діяння [280, с. 9].

Спосіб готування, вчинення і спосіб приховання слідів злочину.

На вибір злочинцем конкретного способу вчинення вбивства впливають такі фактори, як стать, вік, фізичний розвиток винного і потерпілого, місце і час вчинення злочину, його мотиви і цілі, а також ряд інших обставин [231, с. 557].

В окремих випадках спосіб вчинення вбивства обирається винним із таким розрахунком, щоб між вчиненими діями і смертю потерпілого минув певний проміжок часу, використовуваний ним для створення помилкових доказів невинності. Подібне можна спостерігати при розслідуванні вбивств, учинених із застосуванням ВП.

При підготовці до вчинення вбивства із застосуванням ВП вживаються активні заходи до облаштування місць засідок та їх маскування, створення схованок для збереження ВП (іноді поблизу від місця вбивства) [224, с. 400, 402]. Готування до злочину з використанням ВП, насамперед, полягає в підшуканні, придбанні, виготовленні засобів вчинення злочину — ВП або вибухових речовин (ВР). У практиці найчастіше використовуються такі способи доставки ВП на місце наміченого вибуху і місця їх закладки:

- 1) установка під дверима або воротами;
- 2) закидання у вікно або вентиляційну трубу;
- 3) закидання у двір будинку;
- 4) установка на підвіконні або балконі;
- 5) установка в стіні або фундаменті;
- 6) установка в автомобілі;

- 7) кидок у людину;
- 8) постріл із гранатомета;
- 9) установка на дереві або стовпі;
- 10) розміщення в ґрунті;
- 11) надсилання поштою;
- 12) закидання на дах.

У ряді випадків злочинцем, залежно від обстановки і параметрів пристрою, заздалегідь визначається спосіб маскуванню ВП із метою утруднення можливості його завчасного виявлення і знешкодження. Спосіб маскуванню ВП зумовлюється місцем його застосування. У випадках, коли місцем обрано конкретне приміщення (кімната, кабінет та ін.), ВП може бути поміщене в кошик для непотрібних паперів, шухляду робочого столу певної особи, у книгу із заздалегідь зробленими вирізаними в її аркушах для поміщення ВП, у портфель або пакет (згорток), нібито забутий кимось у приміщенні тощо. Можливе також маскуванню вибухівки під мішки із сипучим вантажем, наприклад, цукром.

При вибуху будинків ВП може бути поміщене в нежилых частинах будинку (підвали, бойлерні, сходові клітки, сміттєзбиральники й ін.), а також в орендованих приміщеннях (офіси, квартири, склади й ін.). Коли місцем кримінального вибуху визначено автомобіль, ВП міститься під капотом, усередині салону (нерідко під переднім сидінням) або зовні на днище автомобіля й ін.

Разом із тим, до готування до злочину, зокрема до вбивства, належать і дії по попередньому обстеженню (рекогносцировці) передбачуваного місця вчинення злочину і місцевості, що його оточує, вивчення звичного маршруту проходження майбутньої жертви та визначення найбільш зручного місця для здійснення злочинного задуму, конкретної дати і найбільш підходящого для цього часу, а також при вбивствах на замовлення — дії з пошуку виконавця вбивства, дії, пов'язані із забезпеченням транспортним засобом для доставки виконавця злочину на місце вбивства і швидкого повернення з нього та ін. Не можна не відзначити той факт, що багато із зазначених підготовчих до злочину дій часто здійснюються самим виконавцем [280, с. 9–10].

Безпосереднє вчинення вбивства в основному залежить від використовуваних типів і видів ВП та інших засобів вбивства, а також обраного місця злочину. При використанні ВП для вчинення вбивства звичайно місцем обираються автомобілі потерпілих, офіси, квартири. Нерідко підривають заздалегідь викрадені автомобілі, начинені потужними зарядами ВР і припарковані в найбільш зручному місці для реалізації злочинного наміру. Щоб компенсувати недостатню вибірковість (не зовсім точну спрямованість) вибуху іноді злочинець або злочинці збільшують заряд, що призводить до значного розширення ударного впливу ВП, до загибелі не тільки наміченої жертви, але й великої кількості сторонніх людей [224, с. 404].

На вибір злочинцем способу приховання злочину впливає характер зв'язку винного з потерпілим і місцем вчинення злочину. Характер і послідовність чинених при цьому дій визначається особистісними даними злочинця й обстановкою вчинення злочину [231, с. 558]. Велике значення має розподіл вбивств залежно від способу приховання слідів злочину. У випадках, коли дії по прихованню були заздалегідь передбачені планом суб'єкта, реалізувалися з урахуванням та у взаємному зв'язку з підготовчими операціями і прийомами по позбавленню життя, їх слід розглядати як елемент способу вчинення вбивства.

Заходи для приховання вбивства, не охоплювані способом, вживаються, насамперед, для приховання необережних вбивств, а також скоєних у стані афекту. До числа заходів для приховання вбивства слід віднести операції і прийоми по попередженню виникнення матеріальних слідів вбивства на місці вчинення злочину, трупі, одязі, тілі вбивці [224, с. 378].

Для створення резерву часу, що забезпечує злочинцеві можливість безперешкодно залишити місце вчинення злочину, він у ряді випадків здійснює тимчасове приховання трупа. Так, труп,

що знаходиться в житлі, переноситься до підсобних приміщень, ванної кімнати, завалюється одягом, білизною; у ряді випадків приміщення, у якому знаходиться труп, з метою приховання слідів вбивства підпалюється. На відкритій місцевості труп маскується гілками, сухим листям, будівельним сміттям або переміщається в місце, де він буде менш помітний — у канаву, підвал, каналізаційний люк, каркас споруджуваного або ремонтного будинку та ін. Одночасно злочинцем вживаються заходи до знищення слідів злочинів на собі самому: провадиться чищення, прання, ремонт одягу, його заміна, замивання слідів крові тощо.

Предмети вбивства, що використовувалися як знаряддя, наприклад, мобільні телефони, вмикачі ВП, нерідко викидаються на місці вбивства або по шляху проходження від нього. Одночасно зі знищенням слідів злочину винним у ряді випадків здійснюються спроби створення фальшивого алібі. Як правило, подібні спроби зводяться до схиляння родичів і знайомих до давання неправдивих показань про час його повернення додому в день вбивства, про їхнє спільне дозвілля [231, с. 559].

Особа потерпілого.

Дані про потерпілого займають важливе місце в криміналістичній характеристиці вбивств, скоєних із застосуванням ВП. Важливість цього елемента пояснюється двома обставинами:

а) певною вибірковістю в діях злочинця, що показує взаємозв'язок між особливостями особистості його і потерпілого;

б) наявністю й характером зв'язків та відносин між злочинцем і потерпілим.

За досліджуваний нами період жертвами вбивств із використанням тільки ВП стали:

а) раніше судимі і лідери злочинних угруповань — 29%;

б) представники органів влади і державного управління — 6%;

в) бізнесмени і комерсанти — 14%;

г) судді, прокурори, адвокати, співробітники правоохоронних органів — 5% осіб. У даний список зовсім не ввійшли різні соціальні категорії громадян, які загинули від холодної і вогнепальної зброї.

Маючи відомості про фізичні, психічні соціальні ознаки потерпілого, слідчий у ході розслідування може створити приблизну модель його особистості, що сприяє висуванню версій про обставини, мотиви вбивства, про особистість винного [219, с. 23–27].

Слідова картина злочину.

«Слідову картину злочину» складають сліди події злочину. Їх виявлення, установлення причинних зв'язків дозволяють побудувати картину події, сформулювати ймовірні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речовинних доказів може вказати на особистість злочинця, особистість потерпілого й обставини події, виявити сліди приховання злочину [400, с. 238].

Предмети, що були знаряддям вчинення злочину та зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, є речовим доказом. М. О. Селіванов визначає речові докази як «предмети, що у силу свого зв'язку з подією злочину і з'ясовуваними обставинами, що виключають винність, сприяють попередньому розслідуванню і правильному вирішенню провадження в суді і залучені до провадження в якості таких спеціальним документом» [343, с. 11].

Речові докази представляються матеріальними предметами зі слідами й ознаками, що збереглися до моменту провадження в провадженнях [68, с. 634]. Вони повинні бути уважно оглянуті, по можливості сфотографовані, докладно описані в протоколі огляду і залучені до провадження постановою особи, яка проводить досудове слідство, прокурора-процесуального керівника, слідчого або визначенням суду (Глава 4 Докази і доказування КПК України).

Слідами застосування ВП є: а) трасологічні сліди на тілі й одязі трупа від застосування предметів видуху; б) частини предметів від застосування ВП (дріб, картеч, обрізки металу);

в) сліди частин пристроїв, що приводять їх у дію (пульти з кнопками вмикання, акумулятори, електронні мікроплати); г) мікросліди від вибуху, а також зміни на перешкодах, що сталися в результаті вибуху. Слідова картина при використанні і застосуванні ВП в більшому ступені різноманітна і інформаційно насичена. Явище вибуху супроводжується значними руйнуваннями, звуковими і світловими проявами.

Місце вибуху можна розглядати як сукупність слідів вибухового впливу, позначених у конкретному навколишнім оточенні. Ознаки впливу на об'єкти обстановки місця події містять у собі сліди, характерні для бризантної, фугасної, термічної, а також осколкової дії окремих елементів вибухового пристрою. Аналіз цих слідів на місці події дозволяє визначити центр і природу вибуху, а також зробити припущення про вид і масу ВП.

Бризантна (подрібнююча) дія вибуху позначається на об'єктах, що знаходяться в безпосередньому контакті із зарядом конденсованого ВП в момент вибуху. Основними його ознаками на місці події є локальні деформації, руйнування у вигляді вм'ятин, воронок, відколів високоміцних елементів із металу, залізобетону, цегли тощо, а також локальні ділянки повних руйнувань на маломіцних об'єктах із дерева, скла, полімерних або подібних матеріалів.

Бризантна дія на тілі людини виявляється у вигляді тяжких тілесних ушкоджень. Наприклад, вибух електродетонатора промислового виготовлення типу ЗД-8, що містить близько 2 г бризантної ВР призводить до травматичної ампутації 1–2 фаланг пальців руки, що контактують із ВП, а при вибуху тротилової маси 75 г відбувається травматична ампутація кисті руки, що тримає заряд.

Розміри ділянок з ознаками бризантної дії порівнянні з розмірами ВП (заряду ВР). Така дія, як правило, є відмітною рисою вибуху детонуючих речовин (типу тротилу, гексогену, тетрилу, амоніта й ін.). Слід зазначити, що навіть при невеликому віддаленні ВП від предметів матеріальної обстановки (0,1–3 м) слідів бризантної дії на них не буде.

Фугасна дія виявляється в набагато більшому просторі від центра вибуху й обумовлюється здатністю ударної хвилі і стиснутих газів, що розширюються, робити необоротні в порівнянні з вихідним станом зміни навколишнього оточення, окремих його об'єктів. До ознак фугасної дії вибуху належать: воронка в ґрунті й інших матеріалах, ураження людей, переміщення предметів навколишнього оточення, руйнування, ушкодження і зміна форми окремих елементів і предметів у сфері дії вибуху.

Розміри ділянки фугасної дії залежать від маси заряду, що вибухнув [196, с. 18]. Термічна дія на навколишні об'єкти здійснюється сильно нагрітими продуктами, що швидко розширюються (при $T=2500$ °С), хімічного перетворення вибухової речовини. Її відмітною ознакою на місці події є наявність слідів кіптяви й опалення, що у певних випадках можуть бути знищені виниклою після вибуху пожежею. Виникнення пожежі в переважній більшості випадків характерне для вибуху газових, паро- і порохоповітряних реагуючих сумішей, що відрізняються неоднорідністю за своїм хімічним складом.

До ознак осколкової дії, що дозволяє визначати напрямок польоту окремих осколкових елементів і їхню швидкість, слід віднести дальність розльоту осколків. Кратери і траси на високоміцних об'єктах, пробоїни від глибокого проникнення міцних осколків у менш міцні матеріали.

Осколки й окремі елементи пристрою, що вибухнув, несуть значну інформацію про особливості вибухового пристрою, спосіб виготовлення, вид спорядження тощо. Можна виділити ознаки вибухового порушення на осколках, ними є: зовнішня ознака, характерна інформація їхніх поверхонь, внутрішня ознака, зміни структури і фізичних властивостей матеріалу. Інформація поверхонь осколків корпусу, їхня форма і розміри залежать від виду ВР, розмірів заряду ВР, матеріалу оболонки, умов протікання в ньому хімічної реакції.

Неправильну форму осколків із краями у вигляді виступів і западин, сліди руйнування

і деформацій на металах, пластмасі і т.п., слід віднести до загальних зовнішніх ознак вибухового впливу. Слід зауважити, що в окремих випадках внутрішні поверхні осколків, що контактують із ВР, мають тріщини, кількість і розміри яких залежать від фізичних властивостей матеріалу і ВР.

Крім цього, залишки ВП містять ознаки, характерні для конструкцій виробів промислового виготовлення і їхніх елементів певних видів, що спеціально призначені для проведення вибуху, до них належать: гранати, снаряди, шашки і т.п., і не призначені для цих широко застосовуються в господарстві — це балони високого тиску, корпуси електрозапобіжників типу ПР-2 і т.п. Тут, насамперед, слід вказати на фарбування поверхонь, вид матеріалу залишків ВП, маркірування барвником або механічним способом, частини елементів конструкції ВП, а також наявність слідів технологічних операцій на окремих частинах ВП, а саме: зварювання, пайки, токарської обробки (у вигляді кільцевих канавок — сліди різця, сліди тисків від затиску в токарському патроні), свердління, обробки тиском і т.п. У сукупності зазначені вище ознаки дозволяють визначити спосіб виготовлення ВП (саморобний або промисловий).

Унаслідок певних фізико-хімічних закономірностей, при вибуху заряду ВП, частина речовини в його периферійній поверхні не устигає вступити у вибухове перетворення, у результаті чого відбувається розліт окремих часток ВП із поверхні заряду. Основними ознаками цього фізичного явища при вибуху є: наявність мікрочасток на осколках ВП і предметах навколишнього оточення, сліди механічного проникнення часток ВП у навколишні об'єкти, що виявляються у вигляді мікроподряпин і мікрократерів.

Поряд з описаними слідами вибухового пристрою на предметах обстановки на місці вбивства, варто виділити сліди вчинення вбивства на тілі й одязі потерпілого, що можуть бути виявлені в ході огляду і судово-медичного розтину трупа.

Комплекс слідів по провадженнях про вбивства, вчинені за допомогою використання вибухового пристрою, несе важливу доказову інформацію про: а) вид і спосіб виготовлення ВП, використані при виготовленні його матеріалів і ВР; б) спосіб приведення в дію вибухового пристрою; в) потужність вибуху. По провадженнях про вбивства, вчинені з використанням ВП, підлягають з'ясуванню багато питань, наведених вище, що постають також і при розслідуванні інших видів вбивств. Найбільше характерне для розслідування вбивств зазначеної категорії з'ясування наступних питань:

- 1) чи мав місце вибух;
- 2) що вибухнуло: вибухова речовина або щось інше;
- 3) який механізм вибуху;
- 4) особа трупа, виявленого у зоні вибуху;
- 5) чи є смерть даної особи наслідком вибуху;
- 6) чи не було метою злочину вбивство іншої особи, яка випадково залишилася неушкодженою;
- 7) яка вибухова речовина застосована для вибуху;
- 8) де в момент вибуху було виявлено заряд;
- 9) яка конструкція вибухового пристрою і його складових частин;
- 10) кустарним або заводським способом виготовлено вибуховий пристрій і його складові частини;
- 11) які матеріали вжито при виготовленні вибухового пристрою;
- 12) де використовуються такого роду пристрої, їхні складові частини і матеріали відповідно до їх призначення;
- 13) у якому радіусі вибухова хвиля зберігала вражаючу силу;
- 14) чи необхідні для виготовлення й установки даного вибухового пристрою професійні знання і навички в галузі вибухової провадження або в іншій галузі техніки;

15) хто з осіб, які вороже ставилися до потерпілого, володів зазначеними професійними знаннями і навичками;

16) чи є на знайдених частинах вибухового пристрою придатні для ідентифікації сліди інструментів;

17) чи залишені сліди на деталях вибухового пристрою інструментом, вилученим у запідозреної особи;

18) чи є частинами одного цілого матеріал, ужитий на виготовлення деталей вибухового пристрою, і подібний матеріал, вилучений у підозрюваного при обшуку;

19) чи придбані вибухові речовини самим потерпілим;

20) чи став вибух результатом необережного поводження з вибуховою речовиною;

21) чи мало місце в даному випадку самогубство;

22) які порушення правил виготовлення, збереження, транспортування і використання вибухових речовин уможливили незаконне придбання цих речовин у даному випадку;

23) які недогляди посадових осіб, які здійснюють дозвільну систему в МВС, стали умовами, що сприяли незаконному придбанню вибухових речовин [255, с. 34].

Місце, час, мотиви вбивств, скоєних із застосуванням ВП.

Місце вчинення вбивств зазначеної категорії характеризується різними, у тому числі й деталізованими ознаками. Відповідно до рекомендацій криміналістики обов'язковому вивченню підлягають не тільки саме місце вчинення злочину, але й місцевість, що його оточує, оскільки й тут, як свідчить практика, нерідко виявляються ті чи ті об'єкти — речові докази, що сприяють успіху розслідування провадження і викриттю винного.

У криміналістичній характеристиці вбивств, скоєних із застосуванням ВП, особлива увага приділяється такому елементу, як час вчинення злочину. Час вчинення злочину має кримінально-правове, процесуальне, криміналістичне і кримінологічне значення, оскільки вчинення багатьох видів вбивств, скоєних із застосуванням ВП, здійснюється у певний час. Наприклад, у той час, коли потерпілий виявляється без охоронців (охорони), або в той час, коли потерпілий навіть не припускає нападу на нього і т.п.

Без точного встановлення часу вчинення вбивства не може бути повної впевненості, що особа притягнута до відповідальності за вчинення даного, а не якого-небудь іншого злочину [101, с. 12–13]. Поняття «час» багатозначне. Найважливішим джерелом відомостей про час вчинення вбивства із застосуванням зброї, ВП є місце події. Раніше ми відзначали, що носіями інформації про час вчинення злочину є: а) фізичні сліди, залишені злочинцем, потерпілими; б) сліди вибуху; в) сліди застосування вогнепальної зброї (гільзи, кулі, пижі); г) сама зброя; д) предмети, що належать злочинцеві і потерпілому тощо. Дані про місце події, метеорологічні особливості, трупні явища, годинник на трупі жертви — усе це дані, необхідні для встановлення часу вчинення злочину.

Місце злочину формують не тільки елементи навколишнього середовища, але й інші умови об'єктивної реальності, що склалися до й у момент вчинення вбивства. До елементів криміналістичної характеристики вчинення злочину. У вирішенні цього питання вирішальне значення має дослідження взаємозв'язків між вбивцею і жертвою злочину. Чи були це чужі, незнайомі один з одним люди або знайомі, родичі, приятелі. Чи не було між ними сварок, з'ясування відносин тощо.

Визначити мету, мотив вбивства, вчиненого із застосуванням ВП, допомагають відповіді на запитання: кому була вигідна смерть потерпілого, чому, які близькі і віддалені події могли б настати при житті жертви і які наслідки можуть настати після смерті. Усе це певною мірою позначається на різних об'єктах на місці вчинення злочину [51, с. 52–53; 224, с. 380].

Особистість злочинця.

Свої особливості має характеристика особи або осіб, які вчинили вбивство із застосуванням ВП. У злочинах, скоєних із застосуванням ВП, тією чи тією мірою бере участь група осіб. Серед співучасників нерідко виявляються особи, які виготовили ВП з урахуванням умов його використання надалі.

Нами досліджено, що до кола осіб, серед яких можуть бути виготовлювачі ВП (вони ж можуть бути безпосередніми виконавцями злочину), входять наступні категорії:

1) особи, для яких провадження вчиненого вибуху є одиничним епізодом (по мотивах особистої ворожості і т.п.) — 36%;

2) особи (неповнолітні і дорослі), що виявляють потяг до виготовлення ВР або ВП та провадження вибухів — 14%;

3) військовослужбовці (діючі і колишні) міністерства оборони (інженерно-саперних і будівельних частин, морської піхоти та ін.), МНС, підрозділів спецназу — 31%;

4) працівники-вибуховики гірничодобувної промисловості, дорожнього будівництва і геологічних робіт — 7%;

5) психічно хворі, які страждають на піроманію або інші психічні відхилення аналогічної спрямованості — 11% [280, с. 13].

Однак найбільш цікавим нам вбачається висвітлення питання про зброю, ВР і ВП, застосовувані як засоби вчинення вбивств, короткий опис і характеристику яких ми дамо в наступному підрозділі.

ВП, як засоби вчинення умисних вбивств.

Використання вибуху для вчинення вбивства не є новацією. Повідомлення про такі злочини досить часто звучать у засобах масової інформації. Як слушно вважає М. А. Михайлов, застосування вибуху для вчинення злочину забезпечує низький рівень ризику для осіб, які вчиняють злочин, унаслідок відсутності прямого контакту злочинця із жертвою через приведення в дію вибухового пристрою дистанційно в часі і просторі, а також значного ушкодження або знищення в результаті вибуху слідів злочинця [281, с. 16].

Цілеспрямоване використання енергії вибуху реалізується за допомогою виготовлення ВП. ВП — це спеціально виготовлений пристрій, що має сукупність ознак, які вказують на його призначення і придатність для проведення вибуху. Як ознаки тут маються на увазі наявність окремих вузлів, конструктивних елементів, речовин або їхньої сукупності, характерних для даного роду об'єктів. Спрацьовування таких пристроїв обов'язково передбачає вибух з їх наступним руйнуванням, що супроводжується різним ступенем прояву осколкової, фугасної й ударної дії.

На думку цього ж автора, ВП як технічний пристрій одноразового застосування, що володіє здатністю вибухати, спеціально призначений (виготовлений) для ураження людей або знищення, ушкодження різного роду об'єктів і складається з заряду ВР, об'єднаного із засобами його приведення в дію [281, с. 26].

Одною з головних ознак ВП є наявність у ньому речовини (або суміші речовин), у результаті зміни стану яких відбувається вибух. У більшості випадків як така речовина використовується ВР, що є необхідним елементом вибухового пристрою на її основі.

У випадку повної втрати спорядженням вибухових властивостей, пристрій не буде вважатися вибуховим. Однак у випадку тимчасової, легко відновлюваної втрати спорядженням вибухових властивостей (наприклад, коли відбувається висушування відвологолого димного пороху) речовину умовно можна розглядати як вибухову, а пристрій на її основі — як вибуховий з указуванням конкретних можливостей відновлення його вибухових властивостей.

Ознаками вибухового пристрою є такі, котрі визначають здатність пристрою до вчинення навмисного вибуху в конкретних умовах. Це забезпечується наявністю оболонки (корпуса ВП), що служить для нагромадження енергії ВР, або засоби вибуху, для створення необхідного

ініціюючого початкового імпульсу. Оболонка (корпус) споряджена вибуховою речовиною без наявності засобів вибуху теж є достатньою ознакою віднесення такого предмета до ВП. У цьому випадку ініціюючий імпульс ВП може бути забезпечений за рахунок теплового впливу, удару та ін. Незважаючи на це, до ВП не належать вибухонебезпечні речовини, розміщені в якому-небудь упакуванні (банках, коробках, згортках і т.п.) при відсутності конструктивних ознак, що вказують на підготовку даних об'єктів до вибуху.

У випадку, коли вибухова речовина розміщена в корпусі з конструктивними ознаками підготовки до вибуху і розрахована на вибух від певних засобів вибуху, а останні відсутні, пристрій такого типу може розглядатися як вибуховий в недостатньо спорядженому вигляді (за аналогією з боєприпасами в недостатньо спорядженому вигляді).

Спрацьовування вибухових пристроїв, споряджених високочутливими вибуховими речовинами, але без засобів вибуху, забезпечується властивостями речовини заряду. У цьому випадку за наявності ознак підготовки до вибуху, наприклад, шляхом маскуванню конструктивним оформленням і фарбуванням під попільницю, саме ВР є необхідною і достатньою ознакою ВП. На практиці найбільш розповсюджені ВП складаються із заряду вибухових речовин, конструктивно об'єднаного із засобами вибуху, корпусом і допоміжних речовин, що забезпечують його функціонування. Основними елементами ВП є: заряд ВР, засоби підривання і корпус.

Вибухові пристрої і їхні елементи можуть бути виготовлені як промислово, так і саморобним способом. ВП промислового виробництва виготовляються відповідно до нормативно-технічної документації. Під саморобним вибуховим пристроєм (СВП) розуміються такі ВП, у яких хоча б один елемент виготовлено саморобним способом або встановлено його непромислово зборуку.

Питання визначення способу виготовлення вирішується на основі аналізу диференціюючих ознак, що визначають ступінь невідповідності конструкції і технології виробництва ВП нормам і вимогам, встановленим у промисловості на виготовлення аналогічних виробів. Відмітними ознаками способу виготовлення вибухового пристрою є: а) фарбування; б) зовнішній вигляд; в) наявність маркірованих позначень; г) конструкція і розміри; д) спосіб з'єднання елементів конструкції; е) наявність слідів розкриття промислової нероз'ємної конструкції; ж) наявність елементів маскуванню; з) технологічні ознаки виготовлення окремих елементів; і) застосовувані матеріали (у тому числі ВР).

Основними видами ВП військового призначення є боєприпаси, зокрема, бомби і ракети, артилерійські боєприпаси (ракетні снаряди, артилерійські і мінометні постріли), інженерні боєприпаси (заряди розмінування і підривні заряди з засобами підривання), засоби ближнього бою (ручні і рушничні гранати і т.п.), імітаційні засоби, а також деякі елементи боєприпасів, споряджені ВР (снаряди, міни, детонатори і т.п.)

Проведене дослідження показало, що ВП, використовувані при вчиненні вбивств, можна умовно розділити на три групи:

1) цілком саморобні ВП, що використовувалися — в 63%;

2) виконані з використанням окремих елементів вибухових пристроїв промислового виготовлення, що застосовувалися — в 34%;

3) зібрані цілком з елементів промислового виготовлення, призначених для вибуху. До них належать ВП, зібрані самими підривниками на місці проведення підривних робіт, виконані з використанням окремих деталей і вузлів промислового виготовлення, що не належать до конструкцій промислових ВП, таких виявлено приблизно в 3%.

ВП може мати одну або кілька оболонок, кожна з яких здатна виконувати одну або кілька функцій. Функція забезпечення вибухового перетворення, спорядження (піротехнічних складів і порохів) є головною у вибухових пакетах, хлопавках та інших імітаційно-піротехнічних і сигнальних засобах. Як матеріал оболонок таких пристроїв частіше використовуються різні

м'які, німічні матеріали, що мають мінімальну осколкову дію, наприклад, тканини, поліетилен, ізоляційна стрічка і т.п. Тим часом, такі імітаційні і сигнальні засоби, як шашки, імітації розриву артилерійських снарядів, залізничні петарди, імітаційні запаси, мають корпус із жерсті, сигнальна частина патрона П-2, сигналу небезпеки має бакелітовий корпус, що дробиться при вибуху на безліч осколків.

Значне осколкове ураження забезпечується готовими вражаючими елементами, наявність яких, поряд із заданим дробленням, є одною із головних ознак, що свідчать про призначення ВП для ураження. Готові вражаючі елементи розміщуються в масі ВР, на її поверхні (або частини поверхні), у складі оболонки або окремо. У конструкціях СВП, вони, як правило, являють собою дріб, кульки або ролики підшипників, болти, гайки, цвяхи, дріт та ін. Корпус може мати елементи для зручності транспортування, наприклад, ручку, приварену до сталевго корпуса СВП, і установки на місце вибуху.

Наступною однією з основних функцій оболонок ВП типу мін-пасток (або сюрпризів) і деяких ВП з уповільненням є їх маскуваннн. Як оболонки використовуються корпуси різних предметів (годинників, ліхтариків, авторучок, радіоприймачів), поштових посилок, всіляких упакувань для різних предметів тощо. Використовуються такі предмети у вигляді банок, коробок і т.п. з вимикачами, виведеною через отвір ниткою і т.п., розрахованими на певний вплив при поводженні з ними.

При цьому оболонки, що виконують функції забезпечення вибухового горіння ВР і осколкової дії, іноді розташовується усередині маскуючого предмета, який у вигляді сумок, посилок виконує функції маскуваннн і зручності транспортування. Як саморобні корпуси використовувалися: корпуси зі сталевих відрізків, чавунних труб і їхніх сполучних частин; корпуси, виточені на токарському верстаті; тонкі металеві оболонки (паяні з жерсті, консервні банки, балони аерозольних упакувань і т.п.); крижкі оболонки з глини, цементу, пластмаси; газові балони, ковпаки балонів високого тиску; електрозапобіжники типу ПР-2.

Незалежно від типу ВП для проведення вибуху необхідно вплинути на заряд із ВР, щоб спричинити горіннн або вибух, такий вплив називається початковим імпульсом. Він може бути:

1) вибуховим — створюється під впливом продуктів вибуху або ударної хвилі від вибуху іншого заряду;

2) тепловим — створюється розігрівом, зовнішнім джерелом тепла, хімічною реакцією, підпалюванням або іскровим розрядом;

3) механічним — створюється в результаті удару, розжарення, тертя. Часто зустрічається електричний спосіб підривання, він використовується переважно в конструкціях СВП. Спрацьовування пристрою забезпечується замиканням електричного ланцюга детонатора, основними елементами якої є електрозапалювач (електродетонатор), джерело електричного живлення і замикач, також можуть бути присутні інші елементи, наприклад, елементи, що забезпечують керування спрацьовуванням замикача. Як саморобні засоби підривання звичайно застосовуються електрозапалювачі у вигляді двох електропроводів, з'єднаних на кінцях ниткою накалювання. Джерелами електричної енергії у СВП часто є побутові сухі елементи («Крона», «Елемент 373» та ін.), акумулятори і т.п.

Потрібно зауважити, що в практиці відомі випадки застосування пристроїв на основі світлочутливих діодів і саморобних радіодетонаторів. Для виготовлення радіодетонаторів звичайно використовуються передавач і приймач радіокерованих предметів (наприклад, іграшок і т.п.).

Такими нам бачаться загальні характеристики зброї, ВР і ВП, застосовувані для вчинення умисних вбивств.

На особливостях слідчих ситуацій та напрямках розслідування по розкриттю злочинів зазначеної категорії ми зупинимосн далі.

Типові слідчі ситуації та напрямки розслідування.

Типовими слідчими ситуаціями у разі вчинення вбивства із використанням ВП можуть бути такі:

- 1) вбита людина встановлена, встановлен спосіб вчинення вбивства, маються сліди ВП і перні данні про особу злочинця;
- 2) вбита людина не встановлена, маються певні данні про механізм вбивства та особу злочинця;
- 3) вбита людина не встановлена, дія ВП зруйнувала повністю або частково певні об'єкти місця події, даних про особу злочинця не має.
- 4) застосування ВП привели к масовим жертвам (вибух у трамваї, автобусі, пасажирських потягах, пароплавах і т.п.), встановити особу у відношенні якої направлен злочин, а також особу злочинця не має можливості.

Основними напрямками розкриття цих злочинів мають бути наступні:

- 1) яке конкретно діяння вчинено і що стало предметом злочинного посягання;
- 2) яким способом і за допомогою чого вчинено вбивство;
- 3) якщо злочини вчинені неодноразово, встановлення часу вчинення кожного із епізодів;
- 4) хто саме вчинил вбивство, з якою ціллю та метою, були в нього співучастники, роль та місце кожного з них, або вчинення вбивства членом організованої злочинної групи;
- 5) к яким злочинним наслідкам привели дії злочинця при вчиненні вбивства із застосуванням ВП;
- 6) які умови сприяли вчиненню вбивства, характер заподіювання злочинного ушкодження.

Розробка напрямів розслідування при наявності першої та другої ситуацій для слідчих особливих труднощів не виникає. При цій ситуації слідчий проводить комплекс слідчих дій, які направлені на:

- а) встановлення особи та характеристик як потерпілого, так і злочинця;
- б) проведення перних слідчих дій зі злочинцем для встановлення місця підготовки злочину (придбання елементів ВП, їх збірка, транспортування та ін);
- в) призначення криміналістичних та інших ідентифікаційних експертиз;
- г) встановлення мотивів та ушкодження від злочину.

Розглядаючи третю ситуацію слід відмітити, що вона найбільш типова у цих злочинах, але в юридичній та спеціальній літературі ще не досить мається матеріалів, які дозволяють покласти ретельну розробку окремої методики розкриття вбивств із використанням ВП. Тому ми маємо намір дати основні напрями розслідування, згідно з якими нижче ми зробимо спробу розробки тактичних операцій. Отже основними напрямками розслідування вбивств зазначеної категорії мають бути наступні:

- 1) із якого джерела, яким засобом отримані та виготовлені ВП (заводській чи кустарний засіб їх виготовлення);
- 2) вчинялись лі раніше вбивства аналогічним способом, де і коли, які маються сліди злочину та дані про підозрюванну особу;
- 3) який тип або модель ВП використался при вчиненні вбивства, якого воно походження та які компоненти необхідні для його виготовлення;
- 4) яким способом ВП приводиться у дію і які повинні бути (чи маються) додаткові пристрої;
- 5) якій спосіб вбивства використал злочинець;
- 6) яка була обстановка у наслідку огляду місця події;
- 7) які маються результати допиту свідків;
- 8) які заходи проводилися і необхідно провести з метою встановлення особи потерпілого;
- 9) які експертизи необхідно провести;

10) які версії треба висунути, та які першопочаткові заходи необхідно провести.

Четверта ситуація має характерні ознаки вчинення вбивства для дій терористичної направленості, думаємо що у цій ситуації мається своя, окрема криміналістична характеристика і алгоритм слідчих дій та оперативно-пошукових заходів. Уявляючи те, що вказаний напрямок розслідування виходять за рамки предмету нашого дослідження, розглядати його ми не будемо.

Типові тактичні операції.

Початкові слідчі дії при розслідуванні вбивств, скоєних із застосуванням ВП — це звичайно огляд місця події (злочину), допит очевидців і свідків злочину, судово-медична експертиза. Їх можуть супроводжувати такі оперативно-розшукові заходи, як по квартирний обхід, що починається оперативними працівниками з метою виявити свідків, переслідувати злочинця, прочесати місцевість для виявлення значимих об'єктів, використовувати джерела оперативних даних і г. ін.

Тактика огляду місця події і трупа, що має ознаки застосування вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і вибухових речовин.

Огляд місця події є початковою слідчою дією з метою виявлення слідів злочину й інших речових доказів, з'ясування обстановки й обставин події, а також інших обставин, що мають значення для провадження (ст. 214 КПК).

Під місцем події, у даному випадку місця вбивства, вчиненого із застосуванням, ВР і ВП, слід мати на увазі територію, або приміщення, або автомобіль, де відбулося зазначене діяння або настав його результат [89, с. 63].

Огляд провадиться в присутності не менш двох понять і, як правило, удень. Слідчий може залучити для участі в огляді фахівців, не зацікавлених у результаті провадження. В огляді місця вбивства, вчиненого з використанням ВП, обов'язково повинні брати участь судово-медичний експерт, а у випадку неможливості його виклику — лікар, фахівець-баліст, вибухотехнік, фахівець-криміналіст.

Усе, що виявлено в ході огляду, відображається в протоколі точно в тому вигляді, у якому воно знаходилося в момент огляду. Відновлювати обстановку місця події при його огляді не можна, навіть у тому випадку, якщо зроблені зміни, відомі зі слів очевидців, потерпілих. Слідчий повинен зафіксувати обстановку в тому вигляді, у якому його знайшов до початку огляду. Усі зміни на місці події будуть внаслідок відбиті в протоколах допитів осіб, які самі зробили ці зміни або знають, що хтось їх зробив. До протоколів допитів слід прилучити виготовлені самими допитуваними особами або слідчим з їхніх слів плани або схеми місця події з указуванням початкової обстановки і зроблених змін.

У кожному випадку огляд місця події повинен починатися в найкоротший час, що минув із моменту одержання повідомлення про подію, що сталася. З цією метою в підрозділах МВС України на місцях створені цілодобово чергуючі оперативні групи в складі слідчого, працівників карного розшуку, фахівців: судового медика, криміналіста, кінолога зі службово-пошуковим собакою, фахівця-вибухотехніка (якщо йдеться про застосування ВП і ВР).

На місці події можуть бути такі сліди і предмети, що неможливо виявити (знайти), зафіксувати і вилучити без застосування науково-технічних засобів. Такі сліди рук, ніг, крові, запахові сліди, частки пилу, паливно-мастильних речовин, лакофарбових покриттів тощо. Тому у всіх випадках оглядів використовуються технічні засоби, що містяться в слідчій валізі, а також пошукова, фотографічна й інша техніка [401, с. 3–5].

У результаті вбивств, скоєних із застосуванням ВП, тіла потерпілих можуть зазнати істотних деформацій, або ампутації частин тіла, які в результаті дії різних видів боєприпасів до вогнепальної зброї і вибухової хвилі при застосуванні ВП можуть знаходитися в різних місцях, але в межах обсягу приміщення, або салону автомобіля, ділянки місцевості. У таких випадках

у протоколі огляду місця події необхідно зафіксувати в одному місці (підрозділі) усі частини тіла трупа з докладною характеристикою кожної з них і описом характеру ушкодження і наявних на них слідів дії ВП або ВР.

У плані безпеки слід мати на увазі наявність на місці події ВП, які ще не спрацювали, а також ВП, спеціально залишені для слідчо-оперативної групи. При огляді особливу увагу приділяють виявленню, фіксації і вилученню предметів, що можуть стати об'єктами дослідження криміналістичної балістичної і вибухотехнічної експертизи. Певну складність при цьому породжує те, що слідчий до даного моменту не має відомості про вид ВП.

По провадженнях про вбивства, пов'язані із застосуванням зброї, огляд місця події є однією із найважливіших і обов'язкових слідчих дій, у ході якої слідчий повинен не тільки з'ясувати питання, що вирішуються при огляді будь-якого місця події. Необхідно знайти і зібрати матеріали про те: а) чи вчинено вбивство в тому місці, де виявлено труп, або в іншому місці; б) чи дійсно як знаряддя вчинення злочину застосовувався вогнепальна зброя; в) яку кількість пострілів було вчинено на місці вчинення злочину; г) з якого виду або системи зброї були зроблені постріли; д) у якому напрямку і з якої відстані було зроблено постріли; е) яка була поза потерпілого в момент проведення пострілу тощо.

Усі ці й інші питання з успіхом можуть бути вирішені вже при проведенні огляду місця події за допомогою фахівців у галузі судової балістики і судової медицини [208, с. 136–137].

При огляді виявленої зброї вказується її система, усі номери і написи на її частинах зовні. Слід установити, у якому положенні перебуває курок, чи поставлено зброю на запобіжник, чи є магазин (відзначається його номер і кількість патронів у ньому), чи відчувається запах згорілого пороху зі ствола зброї, чи є на зброї які-небудь сторонні часточки, наприклад, плями крові, шматочки мозкової тканини тощо. Холодна зброя описується виходячи з її розмірів, форми, виготовлення, конфігурації і заточення леза, розташування на зброї або її окремих ділянках слідів крові, волосся тощо.

Зброю може бути знайдено і на відстані від місця вбивства. Утікаючи поспішно з місця злочину, злочинець може втратити різні предмети, у тому числі і зброю або об'єкту до пістолета. Виявлення зброї в таких випадках може мати важливе значення, тому що іноді за номером зброї вдається установити, кому вона належить.

При розслідуванні вогнестрільних ушкоджень або ВП виняткового значення набуває одяг як потерпілого, так і затриманого. Без дослідження одягу в багатьох випадках не може бути вирішено низку питань, що мають вирішальне значення при розслідуванні.

Залежно від конструктивних особливостей ВП на місці події можуть бути виявлені сліди вибухової речовини (на одязі трупа, на об'єктах навколишнього оточення, на ґрунті), частини ВП, його оболонки, залишки джерел живлення (батареї), проводів годинникового механізму або іншого механічного пристрою, покликаного зробити вибух. Залишками детонатора можуть бути частини дистанційного ланцюга (проводи, елементи), виконавчих механізмів (ударники з жалом, електроконтакти, поршні і т.п.), капсулів, детонаторів, запобіжних пристроїв (пружин, мембран, ковпачків, кульок і т.п.).

Якщо вибух стався на відкритій місцевості, то беруть зразки ґрунту в епіцентрі вибуху — 1–1,5 кг ґрунту в целофановий пакет (для виявлення мікрочастинок ВР). Об'єкти, що виявляються, фотографують, фіксують у протоколі і на схемі (плані), при цьому відзначають точне місцезнаходження кожного об'єкта, його зовнішній вигляд, стан, матеріал (хоча б приблизно), з якого він виготовлений, наявність слідів — накладень.

Щодо ушкоджень відзначають їх місце розташування, вид ушкоджень, розмір, форму, вивернутість крайових ділянок і т.п. Якщо виявлено вибуховий пристрій, то вживають заходів до його знешкодження (цю роботу виконує фахівець) та транспортування в експертний підрозділ,

не створюючи небезпеки для навколишніх.

Допит очевидців і свідків, установлених на місці події по провадженнях зазначеної категорії злочинів.

Незалежно від ситуації, що склалася на початку обставин вбивства, вчиненого із застосуванням зброї, вибухового пристрою або вибухової речовини, початкові слідчі дії й оперативно-розшукові заходи повинні бути сплановані так, щоб вони сприяли виявленню очевидців і інших можливих свідків на місці події. На початковому етапі розслідування часто складаються досить складні ситуації, обумовлені, наприклад, відсутністю достатніх відомостей про постраждалого, невідомістю осіб, які вчинили вбивство, і т.п. У таких ситуаціях важливо на підставі даних, отриманих при огляді місця вчинення злочину, судово-медичного дослідження трупа, а також оперативно-розшукових заходів, намітити різні слідчі версії про обставини вбивства, а також про особистість потерпілого, передбачувани місця його перебування до події, рід занять, коло знайомих і т.п.

О. В. Синеокий відзначає, що інтереси розкриття вбивства вимагають, щоб у першу чергу були встановлені і допитані такі категорії свідків:

- 1) очевидці злочину;
- 2) особи, які у певний час бачили поблизу місця події інших осіб, які, на думку свідка, мали підозрілий вигляд або поведінку;
- 3) особи, які бачили потерпілого незадовго до вбивства і можуть пояснити, куди він ішов, із ким зустрічався;
- 4) особи, які першими знайшли умираючого потерпілого або труп.

За відсутності відомостей про осіб, які володіють необхідною інформацією про злочин, пошук свідків необхідно проводити серед великої кількості людей, у більшості випадків непроінформованих. Допитувати кожного з них недоцільно — це було б занадто довго і найчастіше дарма. Тому спочатку проводяться опитування, що мають характер пошукових дій і являють собою короткі неформальні бесіди. Якщо з'ясується, що в особи є відомості, причетні до розслідуваної провадження, допит такої особи слідчий проводить особисто [350, с. 22–23].

При опитуванні очевидців (громадян) і інших свідків вбивств зазначених категорій, необхідно з'ясувати наступні питання:

- 1) що відомо опитуваному про злочин, кого він підозрює;
- 2) чи відомо опитуваному про якісь випадки правопорушень, що сталися в день вчинення злочину (напередодні або після його вчинення), про осіб, поведінка або зовнішній вигляд яких звернули на себе увагу;
- 3) чи не знайома опитуваному особа по прикметах (зачитати ознаки зовнішності або пред'явити фотографії потерпілого або підозрюваного);
- 4) якщо опитуваний знає потерпілого, то уточнити, які конкретно відомості має про спосіб життя і його зв'язки, коли і за яких обставин зустрічався з ним востаннє;
- 5) чи відомо щось про осіб, які причетні до вчиненого злочину або знають про якісь обставини його вчинення;
- 6) хто з відомих і знайомих йому осіб виявляє схильність до виготовлення ВП, незаконно зберігає вогнепальну зброю, ВП;
- 7) чи знає він осіб, які можуть загрожувати потерпілому вбивством;
- 8) необхідно установити можливі канали і джерела придбання вогнепальної зброї, вибухівки;
- 9) скільки було злочинців, яким шляхом вони прийшли і як залишили місце події;
- 10) де знаходилися сусіди опитуваного під час вчинення злочину, о котрій годині повернулися додому в день злочину, чи виходили знову з будинку;

11) характеристика способу життя, поведінки як особистості, зв'язки потерпілого.

Наведений перелік питань не може бути вичерпним, тому що відомості, отримані в ході невідкладних слідчих і оперативно-розшукових заходів, вносять постійні корективи в його розробку.

Особливості встановлення особи потерпілого.

При вчиненні вбивств із застосуванням зброї, вибухових пристроїв і вибухових речовин особистість убитого, як правило, встановлюється або в ході провадження огляду місця події, або незабаром після його закінчення, але трапляються, хоча і рідко, випадки, коли для встановлення особистості убитого необхідно вжити низку заходів не тільки слідчим, але й оперативними працівниками, взаємодіючи з метою успішного розслідування і розкриття злочину.

Як свідчить практика, на початковому етапі розслідування проваджень про вбивства, вчинені із застосуванням вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і вибухових речовин, нерідко утворюються складні ситуації, обумовлені, наприклад, відсутністю достатніх відомостей про постраждалого, невідомістю осіб, які вчинили вбивство й ін. У таких ситуаціях важливо на підставі даних, отриманих при огляді місця вбивства, судово-медичного дослідження трупа і результатів інших слідчих дій, а також оперативно-розшукових заходів, намітити різні слідчі версії про обставини вбивства, про особистість потерпілого, передбачуваних місця його перебування до події, рід занять, коло знайомих і ін. Поки особистість убитого не встановлена, активне і цілеспрямоване слідство вкрай утруднене.

Перевірка цих версій може бути організована у вигляді тактичної операції «встановлення особистості убитого». При розробленні плану цієї тактичної операції, треба намітити, які повинні бути проведені слідчі дії й оперативно-розшукові заходи.

Якщо в ході огляду місця події і трупа не вдається установити особистість убитого, то труп пред'являється для упізнання особам, які постійно спілкуються з населенням: дворникам прилеглих будинків, комендантам, працівникам житлових управлінь, інспекторами громадської безпеки поліції поліції, які обслуговують дільницю, де вчинено злочин, і території, що прилягають до неї, мешканцям прилеглих будинків. Усі речі, що були при убитому, особистість якого невідома, докладно описуються і вилучаються, також описуються всі предмети одягу убитого. Після повторного опису їх судово-медичним експертом, якому доручена судово-медична експертиза трупа, ці предмети, як і протези, якщо вони були, вилучаються і використовуються для встановлення особистості убитого. Якщо убитий не впізнаний, то в постанові про призначення судово-медичної експертизи дається завдання докладно зафіксувати у висновку всі ознаки, що допоможуть установити особистість убитого (ознаки перенесених хвороб і операцій, стан зубного апарата, тип і групу крові і т.п.).

Серед інших дій, спрямованих на встановлення особистості вбитого, проводяться такі:

1) фотографується труп за правилами пізнавальної зйомки анфас, у правий профіль, лівий профіль, у напівоберту обличчя;

2) дактилоскопіюється труп і перевіряється дактилоскопічна карта по дактилоскопічному обліку ГУНП, МВС;

3) не виключена можливість використання даних інших криміналістичних обліків (наприклад, безвісти зниклих). Усе це сприяє встановленню особистості убитого. Більш докладно на зазначених аспектах ми зупинялися вище.

Планування заходів розкриття вбивств, скоєних за допомогою ВП Планування — складний розумовий процес, сутність якого полягає у визначенні спрямованості і завдань розслідування, способів і засобів їх вирішення в рамках закону. Планування ще не означає здійснення самої цієї діяльності, це лише передумова, умова — іноді необхідна — досягнення поставленої мети. І в той же час планування — метод, але не розслідування, а організації розслідування. І в цьому

розумінні слід говорити про нього, як про організаційну основу планування [61, с. 475]. Іншими словами планування — це організуюче і направляюче начало розслідування. Воно забезпечує повне, об'єктивне, всебічне і швидке розслідування злочинів.

Для того, щоб бути оптимальною, уся діяльність по плануванню розкриття даного роду вбивств, повинна відповідати принципам, специфічним для цього процесу. До числа таких принципів належать:

- 1) індивідуальність планування, що означає обов'язковість урахування особливостей даної кримінальної провадження;
- 2) динамічність планування, що відображає обов'язковість урахування постійного розвитку слідчих ситуацій;
- 3) конкретність планування, що забезпечує складання детальних і чітких планів, ефективність їх інструментальної функції;
- 4) принцип реальності, що означає тісний зв'язок побудови версій, можливість їх ефективної перевірки шляхом виведення логічних наслідків і їх зіставлення з доказами;
- 5) системність планування означає координацію всіх намічених дій і заходів, у тому числі і резервних варіантів тактичної поведінки, їхню загальну спрямованість на досягнення мети і проміжних завдань розслідування, погодженість усіх розділів і етапів плану, інших його параметрів [224, с. 238–239].

Вбивства, вчинені із застосуванням ВР і ВП, є видом злочину, методика розслідування яких у вітчизняній спеціальній літературі висвітлена не досить широко, проте при правильній організації роботи з розслідування та розкриття злочину і зокрема, коли до складання плану розслідування залучені ті оперативні працівники, яким доручено оперативно-розшукову роботу зі провадження, забезпечується тісна взаємодія між слідчими, які ведуть розслідування, і оперативними працівниками. Вона є важливою умовою розкриття злочину.

Планування вбивств, скоєних за допомогою вибухових пристроїв, обумовлено загальним завданням цього етапу — процесом розгорнутого доказування. На даному етапі дії слідчого спрямовані не тільки на збирання доказів, але й на ретельну їх оцінку і систематизацію. Одержувана інформація дозволяє оцінити висунуті версії, замінити їх новими або внести в них необхідні корективи.

План даного етапу розслідування передбачає і дії слідчого по розшуку підозрюваного або обвинуваченого, який переховується (винесення відповідних постанов, оголошення в розшук і ін.).

Такий принцип планування, як динамічність, особливо наочно виявляється саме на цьому етапі. Звичайним є постійне корегування плану, пов'язане з надходженням нової інформації, висування нових або зміною колишніх версій, різними непередбаченими обставинами (неможливість із різних причин проведення запланованих дій, неякісне провадження експертиз та ін.) [61, с. 478–479].

Варто розглянути також особливості планування при бригадному (груповому) методі розслідування, що часто застосовується при розслідуванні вбивств, скоєних із застосуванням вогнепальної зброї, ВР і ВП. Тут на перший план виступає завдання організації роботи бригади слідчо-оперативної групи (СОГ). Складаються два види планів: загальний — роботи всієї бригади СОГ у цілому й індивідуальні плани учасників бригади.

У загальному плані, що складається керівником бригади (групи), частіше колективно, указуються завдання окремих виконавців — по версіях або епізодах події, або по особах, які проходять у провадженнях. В індивідуальних планах відповідно до розподілу роботи зі провадження містяться конкретні плановані дії, спрямовані на вирішення поставленого перед виконавцем завдання [66, с. 479].

У плані розслідування визначаються терміни проведення слідчих дій. Установлюючи їх, слідчий повинен виходити з доцільної послідовності проведення слідчих дій з погляду тактики розслідування, з реальної можливості проведення їх у намічений планом термін, з огляду при цьому на те, що речові докази із часом можуть змінитися, а злочинець у випадку, якщо не будуть вжиті заходи до негайного його затримання, може схватитися. Про проведення кожної передбаченої планом дії повинна бути зроблена оцінка.

Нові обставини, встановлені в ході розслідування й оперативно-розшукових заходів, що послужили підставою для проведення додаткових слідчих дій, також повинні відображатися в плані.

Одночасно треба доручити оперативним працівникам добути за допомогою проведення оперативно-розшукових заходів якнайбільше інформації, що характеризує особливість особистості, яка підлягає допиту, про спосіб життя, коло спілкування, інтереси, колишні судимості й ін., що будуть використані слідчим не тільки для встановлення психологічного контакту з допитуваним, але й для обрання тактики допиту.

Використання даних судово-медичної експертизи трупа, балістичної і вибухотехнічної експертиз для подальшого планування процесу розслідування злочину

У Законі України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року судово експертиза визначена як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини провадження, яка перебуває у провадженні органів дізнання, досудового розслідування або суду [14, с. 12].

Судова експертиза є найбільш розповсюдженою нормою застосування спеціальних пізнань у кримінальному судочинстві і являє собою процесуальну дію, сутність якої полягає в дослідженні знаючою особою, експертом поданих у його розпорядження слідчим, прокурором, судом об'єктів і матеріалів, з метою встановлення фактів, що мають значення для правильного вирішення кримінальне провадження.

Питання, що ставляться на вирішення судово-медичної експертизи, у кожному окремому випадку обумовлюються фактичними даними про обставини смерті потерпілого, отриманими при огляді місця події й інших слідчих дій. Типові питання: а) яка причина смерті; б) які ушкодження на трупі; в) у якій послідовності вони заподіяні, які з них прижиттєві і які виявилися смертельними; г) скільки крові втратив потерпілий; д) як довго тривала кровотеча; е) чи міг потерпілий заподіяти сам собі ушкодження або вони заподіяні іншою особою; ж) у якому положенні знаходився потерпілий у момент вибуху; з) за скільки годин до настання смерті потерпілий приймав їжу і яку; і) чи є алкоголь (наркотики) у крові трупа й ін. Крім перерахованих вище питань, на розгляд експерта можуть бути поставлені й інші, більш специфічні питання [419, с. 15].

Специфічні питання можуть бути поставлені щодо тілесних ушкоджень на трупі. Вирішення ряду таких питань вимагає не тільки судово-медичних, але й інших спеціальних знань, зокрема, в галузі судової балістики, трасології, біології, токсикології й ін. Це, наприклад, питання про механізм утворення різних слідів і ідентифікації слідоутворюючого об'єкта, визначення виду і конкретного екземпляра вогнепальної зброї, вибухового пристрою слідами ушкоджень на тілі, одязі, кістках і ін.; положення потерпілого і його поза в момент пострілу, вибуху й ін. При необхідності з'ясування таких складних питань слідчий, одержавши консультацію судово-медичного експерта, повинен визначити потрібних фахівців і призначити відповідну комплексну експертизу (наприклад, медико-трасологічну, медико-біологічну, медико-токсикологічну і ін.).

Питання, що постають при розслідуванні кримінальних проваджень, можуть належати до будь-якої галузі знань. Тому і видів експертиз може бути стільки, скільки існує галузей таких спеціальних знань.

Експертиза призначається тоді, коли для вирішення певних питань при провадженні в провадженнях необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Закон не перелічує цих випадків. Однак розслідування кримінальних проваджень по злочинах, скоєних із застосуванням вогнепальної зброї, ВП і ВР, у всіх випадках виявляється неможливим без призначення судової балістичної і вибухотехнічної експертиз.

У теперішній час експертизи даного виду провадяться експертами балістичних і вибухотехнічних підрозділів, створених при обласних ГУНП України, у тому числі в Одеській і Миколаївській областях.

Необхідно відзначити, що в ході розслідування злочинів, для вчинення яких використовувалися ВП і ВР, крім судової балістичної і вибухотехнічної експертиз нерідко постає необхідність у призначенні інших видів судових експертиз, наприклад, криміналістичної експертизи матеріалів і речовин.

ГЛАВА 6. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ (ПЕР-СПЕКТИВНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ)

Раніше нами було зазначено, що вбивство завжди вважалось тяжким злочином, і не тільки за ознаками кримінального законодавства, але й по принципах моральності. Але, на нашу думку більше проблемним, з точки зору його розкриття, вважається серійне вбивство, тому що кількість жертв може перевищувати й п'ять і десять і більше чоловік. Серійні вбивства можуть мати різні мотиви: з корисливих спонукань, за замовленням, на сексуальному ґрунті, пов'язані з політичними мотивами й ін. У майбутньому мотиви можуть змінюватися, а їхня кількість зменшуватися або збільшуватися. Це пов'язане із соціальними, культурними, політичними, психологічними й багатьма іншими особливостями серійних убивць і їхніх жертв. Серійні вбивці з'являлися із закономірною регулярністю у всіх країнах, за всіх часів і при всіх режимах. Вони завжди викликали й продовжують викликати в суспільстві жах і почуття страху, тому що їхньою жертвою може стати будь-який громадянин. Можна назвати такі відомі імена серійних убивць, як Джек-потрошитель, найбільш відомі у СРСР Міхасевич, Чикатило, Оноприенко, Слівко, Ткач й багато інших. Варто сказати, що сам термін «серійне вбивство» виник в 1971 році й був уведений в обіг у Сполучених Штатах Америки Робертом Ресли. Тема серійних вбивств актуальна зараз, як ніколи раніше. За останні кілька років кількість серійних вбивств у світі значно зросло. В Україні з 1995 по 2018 рік правоохоронними органами було розслідувано більше 50 кримінальних проваджень, по яких обвинувачувалися злочинці, чиїми жертвами стали п'ять і більше чоловік. Дану статистику приводить начальник Головного статистичного управління МВС України. Такі злочини погано піддаються розкриттю, тому що поки вбивця не відробить свій «план по знищенню жертв», його складно встановити й затримати. При цьому можна відзначити латентність зазначеної категорії злочинів. Однією з головних проблем протистояння серійним вбивствам залишається проблема їхнього виявлення, тобто своєчасне розпізнавання в групах таких злочинів ідентичних ознак, які давали б підстави, з достатнім ступенем вірогідності, уважати їх скоєними тією самою людиною й відносити їх до однієї серії вбивств, а також своєчасне вживання різних заходів по їхньому розкриттю. Ріст серійних вбивств стабільно відзначається в м.Києві й Київській області, Одесі, Донецьку і його пригородах, Львові, Миколаєві, Дніпропетровську, Запоріжжі. В 2006 році в Запорізькій області затриманий серійний вбивця Сергій Ткач, колишній капітан поліції, експерт-криміналіст, що за оперативними даними правоохоронних органів за останні 25 років скоїв більше 110 серійних вбивств, по 8 з яких засуджені інші чоловіки на строки десять та більше років, четверо вже звільнилися, один звинувачений у вбивстві з зґвалтуванням не рідної доньки чоловік наклав на себе руки, решта чекають досі перегляду вправи та звільнення.

У жовтні цього ж року в селі Яблучное Великописаревського району Сумської області (до речі, батьківщина відомого серійного маніяка-убивці Чикатило) затриманий 22-х літній серійний убивця, який скоїв десяток серійних вбивств зі зґвалтуванням жінок похилого віку у віці від 74 до 80 років. Як свідчить практика, розкриття серійних вбивств представляє для оперативних підрозділів досудового розслідування певні труднощі. Наведені ці й багато інших обставин, що характеризують розглянутий злочин, створюють значні труднощі на шляху їхнього розкриття й розслідування. До сказаного необхідно додати й відсутність до останнього часу наукових розро-

бок і практичних рекомендацій, що враховують специфіку розкриття й розслідування серійних вбивств. Велике значення у виявленні й розслідуванні серійних вбивств має можливість оперування різними банками інформаційних даних слідчим, який розслідує окреме вбивство. Також певне значення мають наукові й криміналістичні знання слідчого, які необхідні для швидкого й результативного розслідування певної серії вбивств. Значною проблемою на даний момент є організація спеціальних органів по розкриттю серійних вбивств, аналоги яких існують у США й Великобританії. Проблема полягає в тому, що після розвалу СРСР пішло розсіювання єдиної, десятиліттями налагодженої системи союзного МВС. Ліквідувалися архіви, знищувалися через непотрібність великі досьє, розділялися на епізоди конкретні кримінальні провадження, рвалися зв'язки між органами МВС і прокуратури колишніх союзних республік, що допомагали розкриттю злочинів і пошуку вбивць. У цей час намічені певні передумови в налагодженні взаємодії між правоохоронними органами МВС і прокуратури, групами криміналістів, експертів різних областей знань при розкритті серійних вбивств. Але виникає багато проблем, пов'язаних з наданням інформації, виконанням доручень, проведенням слідчих дій по різних обставинах. Крім того, існує проблема створення спеціальних слідчих груп, які займалися б безпосередньо серійними вбивствами по різних напрямках. Це пов'язане з відсутністю відповідних матеріальних і кадрових ресурсів. Крім цього, слідчі при розслідуванні серійних вбивств не завжди вдаються до допомоги психологів. За зазначений період, психологічний портрет злочинця складався лише по 26 розслідуваних кримінальних провадженнях. Нам додається, що до допомоги фахівця-психолога необхідно прибігати завжди, тому що це пов'язане з особистістю злочинця, його психологічною неврівноваженістю й розладом психіки. Крім цього особливо важливим є те, що при одержанні психологічного портрета злочинця можна зробити припущення про його подальші дії й можливе поведіння в майбутньому, що дозволить розробити тактичні операції по його встановленню й затримці.

Поширеність вбивств у сучасному суспільстві й труднощах, які виникають при їхньому розкритті й розслідуванні, змушують сучасну криміналістичну науку шукати нові прийоми в методиці розслідування. Це зв'язано, у першу чергу, із психологією злочинців, особистістю жертв, зі способами скоєння вбивств, їхнім прихованням, зі знаряддями скоєння вбивств, а також з розвитком різних суспільних процесів: ідеологічними, політичними, економічними, іноді й расовими.

Що ж стосується визначення поняття «серійність», то дане визначення в КК України відсутнє. Така термінологія використовується в правоохоронній практиці як операційний термін, яким у службових документах МВС і прокуратури йменуються групи вбивств і інших особливо тяжких злочинів проти особистості, скоєні тими самими особами. Однак, незважаючи на те, що в законодавстві відсутній термін «серійність», що передбачав би як кваліфікуючу ознаку однорідних злочинів факт їхнього скоєння тим самим особою, у Кримінальному кодексі є норма ч. 1 ст. 32 («Повторність злочинів»), а також статті про «сукупність злочинів» (ст. 33), «рецидиві» (ст. 34). Слід зазначити, що поняття «сукупність» більше застосовна до групи різнорідних злочинів. Поняття «рецидив» має виражене кримінально-правове значення, і воно не може бути ознакою серійності, оскільки пов'язане з обов'язковим осудом злочинця, у тому числі не тільки за вбивства (спеціальний рецидив), але й за інші злочини (загальний рецидив).

Крім цього п. 1 ч. 2 ст. 115 КК говорить про навмисне вбивство двох або більше людей, що в принципі не може бути застосовно до поняття серійності. Однак злочинцем може бути скоєне одне вбивство двох і більше людей, що буде розслідуватися як самостійний епізод однієї кримінальної провадження, а серійні вбивства вчиняються у певні проміжутки часу, у різних місцях однією особою. Незважаючи на те, що викладене ставиться до кримінально-правової оцінки кількарізних вбивств, воно має також певне значення для формулювання поняття

серійних вбивств, яким можуть охоплюватися тільки однорідні злочини, передбачені головним чином диспозицією однієї й тої ж статті Особливої частини кримінального закону.

Поняття серійності й неодноразовості злочину, по суті, є синонімами, у тому числі вбивств. Використання терміна «серійність» буде цілком виправданим і тому, що сам він визначає повторення однорідних предметів, явищ, подій, а такі злочини також ставляться до числа останніх. Необхідно відзначити, що при формулюванні поняття серійних вбивств у його криміналістичному значенні необхідно враховувати кількість вбивств. По-перше, особи, засуджені за скоєння двох вбивств і більше, могли скоїти їх з певним розривом у часі між ними, і, по-друге, більша кількість вбивств вони скоїли не змогли тому, що були вчасно затримані й знешкоджені. Скоєння двох злочинів досить для кваліфікації серії, оскільки вже в другому діянні чітко проявляються ознаки специфічного почерку винного. Мінімальна кількість (дві) жертви серійного вбивці не є показником його меншої суспільної небезпеки в порівнянні з тими злочинцями, хто зробив три й більше вбивства. У той же час сам факт вбивства однією особою двох і більше людина не завжди є доказом прагнення винного вчиняти вбивства надалі, тому кожний такий факт вимагає зваженої юридичної, і не тільки такої, оцінки. Можливі такі випадки, коли особа, що скоїла вбивство, наприклад, ховаючись від переслідування, позбавляє життя випадково зустрілося йому співробітника поліції, що вживає заходів до його затримки.

Тому неодмінним критерієм віднесення до серії вбивства декількох осіб одним суб'єктом є їхня виражена систематичність. Неодмінною умовою віднесення вбивств до категорії «серійність» є той факт, що вбивства можуть відбуватися в певні інтервали, що становлять кілька днів, тижнів, місяців і навіть кілька років. У цьому випадку кримінально-правова характеристика тісно переплітається із криміналістичною, де в ролі ознак серійних вбивств виступають елементи зазначених характеристик, до числа яких можливо віднести наступні:

- а) мотив кожного вбивства;
- б) криміналістична характеристика потерпілих;
- в) місце й час скоєння вбивств;
- г) наявність тимчасових інтервалів між окремими вбивствами;
- д) механізм скоєння вбивства, включаючи дії по позбавленню потерпілих життя, по прихованню слідів вбивств, а також трупів потерпілих;
- е) характер наявних на тілі потерпілих тілесних ушкоджень;
- ж) слідова картина на місці події; з) показання свідків, очевидців і можливо залишившихся в живих потерпілих, підданих нападу, які дадуть які-небудь відомості про прикмети злочинця, що згодом дасть можливість слідчому й оперативним працівникам зробити висновок про скоєння передбачуваним злочинцем декількох вбивств.

Криміналістичні ознаки серійних вбивств можна розділити на дві групи елементів:

1) загальні ознаки, які характеризують місце, час, механізм скоєння злочину й інших обставин, а також певні відомості про злочинця, які встановлені по кожному епізоді, що входить у серію зроблених вбивств;

2) ознаки, які властиві тільки окремим злочинним епізодам серії, але істотно доповнюють загальні встановлені в кожному з них ознаки й тому мають не менше значення для організації роботи з розкриття таких вбивств.

Криміналістичній характеристиці серійних вбивств деякою мірою властиві риси видової криміналістичної характеристики, але втримання останньої має більше загальний характер, у той час як криміналістичній характеристиці серійних вбивств властиві більше конкретний і специфічний характер. Криміналістична характеристика окремої серії вбивств містить інформацію, що відтворить обстановку, властиву тільки певній групі вбивств, скоєних конкретною особою. Уже саме по собі ця обставина відрізняє дану серію від інших серій вбивств, які зробили інші

злочинці. Такі злочини локалізовані часом, простором, іншими криміналістичними факторами й, саме головне, діями однієї особи. Елементний склад криміналістичних характеристик серійних вбивств є більше конкретним і дозволяє виділити ознаки, які індивідуалізують дії їхніх осіб, що зробили, більш точно. Така криміналістична характеристика є більше ефективним інструментом пізнання розслідуваних злочинів, чим типова. Можна сказати, що це — індивідуальна криміналістична характеристика більше високого інформаційного рівня, тому що складові її елементи знайшли повторення й підтвердження в обстановці ряду послідовно зроблених тим самим особою злочинів.

Криміналістична класифікація серійних вбивств являє собою досить складну диференціацію, що здійснюється по різних ознаках. Особливість їхнього втримування дозволяє відрізнити одні групи таких злочинів від інших груп, в обставинах яких теж проявляються ознаки їхнього скоєння однією особою. З погляду системно-структурного підходу, а також з урахуванням інтересів слідчої практики криміналістичну характеристику серійних вбивств варто здійснювати по характері ознак, що виявилися, і обставин, які мають велике значення не тільки для виявлення окремих різновидів цих злочинів, але й служать вихідною інформаційною базою для початку їхнього розслідування.

Напевно, першим у системі елементів, які становлять інформаційну картину злочинів, є сам злочинець, тому що активність цієї особи зв'язує в єдиний ланцюг всі інші ланки системи злочину, при цьому, виступаючи визначальною системообразуючою ознакою, а сліди злочину як складена частина включені в результат злочину. Разом з тим, у зв'язку зі скоєнням вбивств, які становлять серію, практично завжди без очевидців, брати суб'єкта цих злочинів за основу класифікації можна тільки умовно, зосередившись при цьому на матеріальній обстановці місць скоєння окремих злочинів, а також на даних, що характеризують їхнього суб'єкта, і на ознаках їхніх мотивів.

Пропонуючи класифікацію дій і процесів, професор р.С. Белкин указує, що до них ставляться, у тому числі й способи скоєння й приховання злочинів. Криміналістичне розуміння способу скоєння злочину повністю містить у собі сукупність інформації про нього. Зафіксована в дійсній обстановці місць скоєння серійних вбивств, вона сприяє відтворенню їхньої картини на досить високому рівні. Виявлення, аналіз і оцінка її ознак служать цілям криміналістичного розпізнавання кожного окремого досліджуваного злочину, наступного його порівняння з іншими злочинами, які мають схожу сукупність елементів індивідуальних криміналістичних характеристик, тобто їхню стійку повторюваність. Спосіб і механізм скоєння злочину проявляється в комплексі ознак, які відображають різні стадії дій особи при здійсненні злочину.

Кожному виду злочину відповідає найбільш типовий спосіб скоєння вбивства. Ознаки даного способу дозволяють судити про почерк злочинця, следовая інформація про яке в більшості випадків указує на те, що вся група вбивств скоєна однією особою, іноді навіть при зміні знаряддя злочину (особливо при скоєнні вбивств на сексуальному ґрунті). Дані обставини мають велике значення при створенні інформаційних моделей серійних вбивств.

Криміналістична характеристика вбивств саме по даній ознаці є найбільш перспективною й практично значимою. Повторюваність способу й інформації, що утвориться в результаті її застосування, практика розслідування серійних вбивств, зроблених певними способами, дозволяють виробити криміналістичні рекомендації з виявлення тих значимих даних, які на певний момент дослідження ще сховані й не знайдені, але можуть бути виявлені. Для криміналістичної класифікації серійних вбивств особливе значення має виявлення криміналістично значимої інформації, що відображає особливості особистісних властивостей злочинців і динаміку їхніх кримінальних контактів з жертвою. Пізнання цих зв'язків може використовуватися для рішення прогностичних завдань, висування версій і визначення шляхів, засобів і способів їхньої перевірки.

Слід зазначити, що кожна серія вбивств відрізняється своєю неповторністю й відсутністю її аналогів. Здається, що у зв'язку з регіональною різноманітністю, щодо рідкою повторюваністю вбивств в одному регіоні (в одній місцевості), скоєнням злочину строго певною особою представляється малоімовірної розробка класифікації по суб'єктах виконання вбивств. У той же час окремі характеристики серійних вбивць можуть бути використані при їхньому створенні. У цей час серед вчених проводиться робота з виявлення можливих закономірностей в елементах криміналістичних характеристик серійних вбивств, скоєних на сексуальному ґрунті й по корисливих мотивах в окремих регіонах, починаючи з 1990 року й по сьогоднішній день.

Процес класифікації серійних вбивств за мотивами їхнього скоєння й різних криміналістичних ознак являє собою різновид групової ідентифікації. Її об'єктами є певні злочинні події, які діляться на різні групи з використанням властивому процесу ідентифікації прийомів і методів. Крім способу скоєння злочину, такими ознаками можуть бути:

- 1) місце скоєння вбивства (певний регіон, сільська місцевість, місто, приміська зона, житлове приміщення, відкрите місцевість);
- 2) використані при вбивстві знаряддя злочини (вогнепальна зброя, ніж, сокира, мотузка, жіноча панчоха, підручні кошти);
- 3) статеві й вікові характеристики жертв вбивств, а також ознаки їхньої зовнішності;
- 4) мета злочинця, спрямована на заволодіння певними цінностями жертви.

Але варто сказати, що практичне значення для правильної організації розкриття серійних вбивств має не один, а сукупність декількох ознак. До окремої групи іноді відносять вбивства з кровної помсти, але вони не є характерними для України. Однак у мусульманських країнах така група вбивств має дуже велике значення для класифікації вбивств.

Найпоширенішими є серійні вбивства з корисливих спонукань, до яких ставляться вбивства, пов'язані із заволодінням чужого майна, а також вбивства за замовленням, які мають майже однакові мотиви. Серед всієї маси чинених серійних вбивств вони посідають перше місце. Цікавою групою серійних вбивств є серійні вбивства по групі цілей, скоєних на сексуальній основі. Дана група, по кількості злочинів, посідає друге місце серед інших серійних вбивств. Ця група має цікаву й специфічну класифікацію, що відрізняється від інших видів серійних вбивств. Її специфічність укладається в тім, що злочини відбуваються найчастіше особами психологічно неврівноваженими. Якщо особи першої групи рано або пізно припиняють свій злочинний «промисел», то не викриті сексуальні маніяки ведуть полювання практично до кінця свого життя.

Виділяють такі групи вбивств, скоєних на сексуальному ґрунті:

- 1) вбивства осіб жіночої статі й підлітків (жіночої й чоловічої статі) з метою придушення їхнього опору;
- 2) вбивства з метою забезпечення своєї безкарності після скоєння зґвалтування;
- 3) вбивства жінок до, під час або після зґвалтування, коли потерпілі вчиняють дії (говорять або щось роблять), сприймані вбивцею як важка образа;
- 4) вбивства, коли злочинець одержує сексуальне задоволення від страждань, агонії жертви або з метою вступу в контакт із уже мертвою людиною. Дві останні групи вбивств, як правило, відбуваються особами із психічною патологією.

Поряд із приватними класифікаціями серійних вбивств можлива і їхня комплексна класифікація. Але при цьому її підставою повинні бути строго певні ознаки, які характеризують окремі серії вбивств незалежно від їхнього мотиву тільки з одного боку, наприклад ознаки використання знарядь вбивств конкретного виду. Однак ця робота представляє значну складність, а її можливі результати викликають скептичне відношення щодо перспектив практичного застосування. Безумовно, процес класифікації серійних вбивств повинен бути оптимізований за рахунок використання комп'ютерних програм, обробки й аналізу даних про ці злочини. Іс-

нує ряд таких програм, але, на жаль, тільки на папері, тому що для практичного застосування необхідно ще вдосконалення.

Одним зі складових елементів методики розслідування вбивств є криміналістична характеристика. Криміналістична характеристика вбивств являє собою систему взаємозалежних узагальнених даних про найбільш типові ознаки, які проявляються в способі й механізмі вбивства, обстановці його скоєння, особистості вбивці, особистості потерпілого, следової картині. Практична значимість новостворюваних і вдосконалюваних використовуваних приватних методик розслідування вбивств у значній мірі залежать від удосконалювання розробки елементів їхньої криміналістичної характеристики.

Криміналістична характеристика деякою мірою є «інструментом пізнання» конкретного злочину або групи злочинів і, в остаточному підсумку, визначає методику розслідування злочинів окремих видів. У загальному виді вона являє собою сукупність процесуальних, оперативних даних і іншої інформації про обставини конкретного розслідуваного вбивства, які визначають вибір найбільш кращого напрямку роботи слідчого по встановленню злочинця.

Нами почата спроба схематично згрупувати елементи криміналістичної характеристики серійних вбивств і представити в якійсь схемі, де знайшли б своє відбиття елементи криміналістичної характеристики, властивого даного виду вбивств. У зазначеній нижче схемі визначені такі загальні й частні ознаки зазначеної характеристики, як час, місце, мотиви, знаряддя скоєння вбивств, характеристика жертв, їхні зовнішні ознаки й характеристика особистості осіб, що вчиняють серійні вбивства. Крім цього, у зазначеній схемі значне місце займають перераховані вище приватні криміналістичні ознаки, а також відбиті загальні криміналістичні ознаки.

Як було сказано вище, криміналістична характеристика вбивств — це система взаємозалежних узагальнених даних про найбільш типові ознаки, які проявляються в способі вбивства, обстановці його скоєння, особистості вбивці, особистості потерпілого, следової картині. Основою криміналістичної характеристики є спосіб скоєння вбивства. Спосіб скоєння вбивства можна розділити на три етапи:

- 1) спосіб підготовки до вбивства;
- 2) спосіб безпосереднього скоєння вбивства;

3) спосіб приховання слідів злочину (вбивства). Як ми вже відзначали, спосіб скоєння вбивства має три етапи: спосіб підготовки до вбивства, спосіб скоєння безпосередньо вбивства й спосіб приховання слідів злочину (вбивства). Способи скоєння вбивств можуть бути дуже різноманітні. Способи підготовки до вбивства це дії злочинця по готуванню до вбивства:

- 1) розробка деталей скоєння вбивства й приховання слідів злочину (сюди ставиться й продумування способу скоєння вбивства);
- 2) обрання певного знаряддя вбивства (вогнепальної, холодної зброї);
- 3) збирання інформації про жертву (інформація може бути різною: відомості про розпорядок дня, родинні знайомства, знайомі, характері жертви, звичках і ін.);
- 4) підбор транспорту, за допомогою якого злочинець збирається вчинити злочин (іноді злочинець може використовувати кілька транспортних засобів);
- 5) вибір підходящого місця, зручного злочинцеві часу скоєння вбивства;

6) створення певних умов для скоєння вбивства. Серійні вбивці настільки одержимі своїм прагненням до скоєння злочину, що до дрібних подробиць прораховують вбивства. Вони ставлять собі певний план, у якому все бездоганно. Але іноді ця бездоганність може порушитися непередбаченими діями, як жертви, так і злочинця, або умови скоєння злочину можуть змінитися. Серійні вбивці в таких ситуаціях ніколи не губляться, вони лише міняють деякі деталі злочину. Наприклад, може змінитися місце, час нападу, спосіб вбивства або місце поховання трупа, у деяких випадках може змінитися жертва. Зміна жертви характерна для вбивць, які ставлять

перед собою метою кількісний показник своїх жертв. Для найманих убивць характерний не кількісний показник, а якісний, тобто вірне влучення в замовлену особу.

Спосіб скоєння й приховання злочину є основою криміналістичної характеристики вбивств. Людину можуть позбавити життя шляхом побиття руками або ногами, скидання з висоти або з автомобіля, що рухається (транспортного засобу), отруєння, удушення, утоплення, а також з використанням вогнепальної й холодної зброї, а також іншими способами. Безпосереднє скоєння вбивства характеризується нанесенням жертві поранень і ударів, які стали смертельними для неї. Більше точну інформацію про спосіб скоєння вбивства надає експерт, що провадить судово-медичну експертизу. Він більш детально може сказати, як було нанесено поранення або удар: з якої сторони, під яким кутом, яким предметом, якщо це вогнепальне поранення, то з якої відстані стріляв злочинець, який калібр зброї він використовував, у якому положенні перебувала жертва під час вбивства.

Спосіб вбивства може вказати на стать злочинця, його фізичну чинність, спеціальні навички, можливий рід занять, військовий або інший досвід, уміння володіти певними видами зброї. До способів приховання вбивств ставляться дії злочинця по знищенню або прихованню трупа або його частин, переміщенню трупа з місця вбивства в інше місце, розчленуванню й спотворюванню трупа, прихованню знаряддя вбивства, одягу й взуття вбивці, речей, які належали жертві, знищенню слідів на місці вбивства, інсценуванні вбивства під самогубство, нещасний випадок, несподівану смерть, що наступила природним шляхом. Спосіб приховання вбивства може вказувати на зв'язок злочинця й жертви. Так, наприклад, вбивства, які замасковані під інсценівку, звичайно відбуваються особами, які були близькі з потерпілим, у яких найчастіше й з'ясовують причину смерті жертви. Злочин також може бути скоєно найманим вбивцею, тобто за замовленням. Спосіб приховання вбивства залежить якоюсь мірою й від взаємозв'язку злочинця з жертвою. Це пов'язане з тим, що в злочинця своєрідна психологія: якщо злочинець до вбивства не був знаком з жертвою, те найчастіше він позбувається від трупа шляхом переміщення його з місця вбивства, викидання з автомобіля або, наприклад, закриває гілками, землею, скидає з обриву. Дана обставина може вказувати на те, що злочинець під час скоєння злочину був наляканий і розгублений. Якщо ж злочинець знав жертву до вбивства, то в такому випадку найпоширенішим способом приховання слідів злочину є спалення трупа, утоплення, розчленування, спотворювання трупа кислотою.

Так звані професіонали, або, інакше кажучи, наймані вбивці, використовують різні способи приховання злочину — все залежить від переваги вбивцею того або іншого способу. Скоєння вбивства супроводжується численними контактами між злочинцем, жертвою й знаряддям вбивства, а також контактами (зіткненням) цих об'єктів з навколишнім оточенням. Внаслідок цих контактів утворюються: сліди рук, ніг, виділень людини, ушкодження на тілі й одязі злочинця й жертви, мікросліди на одязі й тілі обох, сліди від знаряддя скоєння злочину на тілі жертви, одягу й навколишньому оточенню, різні плями, які теж є слідами злочину. У першу чергу вбивця позбувається від цих ознак злочину, які найчастіше можуть точно вказати на вбивцю. Весь процес приховання ознак злочину й рятування від трупа жертви в повсякденному житті називають «замітання слідів».

На підставі знань про спосіб скоєння вбивства або способі приховання злочину можна перевірити інформацію про подію, або довідатися нові відомості, а також знайти додаткові сліди вбивства. Механізм скоєння вбивства дає можливість представити, які події відбувалися й у якій послідовності. Також за допомогою побудованої моделі механізму можна перевірити показання потерпілого, свідків про подію і з'ясувати додаткові докази вбивства. Не менш важливим елементом є й слідова картина вбивства.

При скоєнні серійних вбивств, залежно від виду вбивства, різна й слідова картина. Слідова

картина являє собою сукупність різних слідів, залишених вбивцею й жертвою на місці скоєння злочину. До них ставляться:

- а) всі матеріальні сліди, які залишаються на жертві від знаряддя вбивства;
- б) сам труп;
- в) знаряддя злочину;
- г) різні сліди від взуття, відбитки пальців;
- д) недокурки від сигарет і інші сліди, які свідчать про перебування злочинця на місці вбивства.

У деяких випадках слідів більше на місці скоєння вбивства, в інших перевагу слідів можна простежити на місці виявлення трупа. Таке кількісне розходження допомагає слідчому відрізнити місце скоєння вбивства від місця виявлення трупа або від місця його розчленування. Що стосується особистості вбивці, то кожній категорії вбивств відповідають особи з певними психологічними особливостями. Якщо це сексуальний маніяк, то можна говорити про розлад його психічно, мотивами якого є сексуальна незадоволеність або життєві розчарування; якщо це найманий убивця, то тут більшу роль грає матеріальне збагачення, тут мотив і ціль — тільки збагачення.

Жертвами серійних вбивств може стати будь-яка людина, що просто виявився не в тому місці й не в той час. Злочинець вибирає жертву за специфікою своєї роботи, тобто по виду вбивств, які він вчиняє. Наприклад, це стосується політичних, сексуальних, корисливих серійних вбивств. При розслідуванні серійних вбивств дуже велике значення має питання віднесення певного епізоду до даної серії вбивств. Тут важливо з'ясувати: чи є ці кілька вбивств серією, чи ставиться цей епізод до даної серії, якщо ставиться, то чим це можна підтвердити? Якщо зв'язок підтверджується, то на підставі вже наявних даних можна зробити певні висновки. Певний інтерес представляють серійні вбивці, які у своїй більшості скоюють вбивства на сексуальному ґрунті. Даний тип вбивць настільки специфічний, що вивчити їхньої особистості при розслідуванні серії вбивств часто вдається не до кінця. Особи, що роблять такі злочини, як правило, страждають психічною патологією. Причинами цього можуть бути психічний розлад, сексуальна незадоволеність, важке дитинство, сполучене з жорстокістю, щиросердечним і фізичним болем, почуттям несправедливості, випробовуваними вбивцею в дитинстві або до скоєння злочину. Тут мова йде про ситуації, коли жертва є своєрідним «пусковим механізмом», будячи в злочинця спогади про те, що колись хтось принизив його або скривдив.

Скоючі такі злочини, вбивця перекладає всі свої страждання, почуття гніву, страху, ненависті на безневинну жертву. Вбиваючи її, він на певний час позбувається від неприємних спогадів про приниження й безпорадність, які пережив раніше. Таким чином, акт вбивства в очах вбивці — це покарання за минуле, одночасно тим самим він виправдує своє поведіння, позбуваючись від почуття провини. Результати досліджень по вивченню психології осіб, які скоїли вбивства на сексуальному ґрунті, свідчать про те, що: по-перше, сексуальні напади на жінок, які супроводжуються проявами особливої жорстокості, визначаються не настільки сексуальними потребами вбивць, скільки необхідністю рішення ними своїх особистих проблем, в основі яких лежить неусвідомлено почуття залежності від жінок (при цьому мається на увазі не конкретна жертва, а жінка взагалі); по-друге, соціальне або біологічне несприйняття вбивць жінками породжує в них страх можливої втрати своєї соціальної або біологічної визначеності, значимості, відповідного статусу, місця в житті, тобто фактично страх зневаги. Але злочинець не може погодитися із цією роллю. Насилуючи й вбиваючи жертву, тобто, повністю пануючи над нею, він звеличується у власних очах, підтверджуючи цим своє право на існування.

Таким чином, у цьому випадку діє мотив самоствердження, що має значну стимулюючу чинність; по-третє, нападу на підлітків, і особливо на дітей, характеризуються неусвідомленими мотивами зняття або придушення важких психотравмуючих переживань свого дитинства,

які пов'язані із приниженням, у більшості випадків з боку батьків. Вибір же сексуального способу вбивства визначається тим, що в особи сексуальні відносини викликають більші труднощі. Вони, переплітаючись із небажаними спогадами про дитинство, сильно стимулюють зазначені зазіхання. У таких випадках підліток або дитина виступають як якийсь символ злочинця, що нагадує йому про важке минуле. В основному метою скоєння серійних вбивств є заподіяння смерті іншій людині, оскільки саме від передсмертної агонії жертви серійний вбивця одержує психічне або сексуальне задоволення.

При встановленні під час аналізу наявної інформації про деякі ознаки, наприклад садизмі, колотих ранах на тілі жертви після смерті, подібності жертв по зовнішності, віку, роду заняття й інших, можна зробити припущення про те, що злочинець страждає психопатією. Дана ознака є причиною залучення до розслідування провадження фахівця-психолога, що з урахуванням всієї інформації по провадженнях «серії» може:

- а) створити найбільш імовірну модель поведінки вбивці;
- б) запропонувати варіанти щодо стратегії затримки злочинця;
- в) скласти рекомендації щодо допиту особи, що підозрюють у здійсненні серії вбивств;
- г) надати слідчому інформацію, наприклад, про наявність щоденників, відеозаписів, де злочинець «документував» свої вбивства;
- д) про наявність «сувенірів» (особистих речей жертв: косметичок, сумочок);
- е) «трофеїв» (отчленених частин тіла). Виконуючи зазначену програму, психолог (група психологів, можливо із залученням фахівця-психіатра) може скласти психологічний портрет передбачуваного злочинця, сутність якого найбільше яскраво й чітко описав професор Берназ В. Д.

Ми згодні з думкою вченого про те, що психологові при складанні психологічного портрета необхідно враховувати наступні фактори:

- а) психологічна природа поведінки шуканої особи;
- б) можливі соціально-демографічні ознаки злочинця;
- в) можливі внутрішні психолого-поведінкові ознаки людини;
- г) наявність у розпорядженні, з метою психологічного або психіатричного аналізу, кримінальних проваджень про вбивства, які слідчий об'єднав в одне виробництво або припускає зазначені провадження об'єднати в єдине виробництво й віднести до категорії серійних. Зазначені проблеми дозволяються, насамперед, тоді, коли виникає проблема розкриття серійних вбивств, скоєних на сексуальному ґрунті. Як правило, ставши на шлях скоєння вбивств на сексуальному ґрунті, злочинець самостійно зупинитися не може, продовжуючи насилувати й убивати доти, поки не буде затриманий. Проводячи дослідження феномена вбивці-серійника, професор В. А. Зразків дійшов висновку про те, що метод психологічного портрета став використовуватися з кінця 50-х років минулого сторіччя в Америці, де деяким пізніше, будучи апробованим, з досить позитивними результатами, на базі відділу поведінкових наук академії ФБР, став активно використовуватися правоохоронними органами при розслідуванні серійних вбивств і вбивств, скоєних з особливою жорстокістю.

Процедура складання психологічного портрета передбачуваного вбивці, що робить серійні вбивства за методикою ФБР, складається з декількох етапів:

- а) психолого-психіатрична типологія осіб, що робили подібні діяння в минулому;
- б) скрупульозний аналіз місця події або місця, де був виявлений труп;
- в) вивчення зв'язків і найближчого оточення жертви або жертв, якщо їх було трохи;
- г) аналіз всіх мотивуючих факторів поведінкового характеру передбачуваного злочинця або конкретної особи, підозрюваного в здійсненні серійних вбивств. Для вчених-криміналістів України в даній методиці практично мало нового, по цій проблемі вітчизняними криміналістами в Харківській юридичній академії й Київській академії МВС проведено певні дослідження уже

в наш час. Професором Берназ В. Д. з цього приводу захищена дисертація доктора юридичних наук. Ряд робіт, присвячених даній тематиці, написані і автором монографії. Однак, як показує проведений нами аналіз, до допомоги психологів і психіатрів працівники прокуратури й оперативно-розшукових підрозділів прибігають украй рідко, прикладів із практики можна привести лише декілька. Найчастіше при з'ясуванні особистості злочинця може виявитися, що він живе подвійним життям, має нормальну родину, роботу, захоплення — з одного боку, і неврівноважену психологію й життя «серійного маніяка» — з іншої.

Наприклад, раіше ми приводили біографії деяких серійних вбивць, наприклад, біографія Анатолія Слівко зовні виглядала благополучно й навіть респектабельно. Він очолював у місті Невинномиське Ставропольського краю дитячо-юнацький туристичний клуб «Чергид», мав беззаперечний авторитет у піонерів і викликав повагу самовідданою працею в батьків. Про директора «Чергида» десятки разів писали в «Піонерській правді» і інших газетах, про нього створили більше двадцяти передач по Всесоюзному радію, а почесним грамотам і подякам не було числа. Його затримали майже випадково в 1985 році по підозрі в зникненні тринадцятилітнього хлопчика. А коли провели обшук у приміщенні клубу, то ледь повірили власним очам. З подібними фактами вітчизняна криміналістика, та й світова теж, ще не зіштовхувалися. Слівко садистски вбив сімох підлітків, причому загибель дітей, їхню агонію, наступне розчленовування тіл і маніпуляції з ними «заслужений учитель» акуратно знімав на відео або фотоапаратом, а весь матеріал дбайливо зберігав у шафі.

Коли Слівко заарештували, йому було сорок шість років. Він ростив двох синів, мав партквиток і носив звання «Ударник комуністичної праці». Але саме разюче, що він убивав дітей протягом двадцяти одного року, залишаючись поза підозрами. Учені підібрали чимало медичних термінів, які характеризували його психічний стан у момент скоєння злочину. У його поведженні присутні вампіризм, фетишизм, некрофілія й садизм. Сексуальну розрядку він одержував, не вступаючи з жертвою в прямий контакт. На відміну від Слівко, Чикатило не був настільки помітною й шановною особистістю, але проте дружина вважала його турботливим чоловіком, дбайливим хазяїном, розумним і незлобимим. Такої ж думки дотримувалися й інші родичі. Дочка говорила про нього, як про доброю, м'яку людину, племінник уважав його ерудованим, спокійним чоловіком. По свідощвах дружини Чикатило не виносив виду крові, не міг навіть курці голову сокирою відітнути. Зате який був «майстер» у лісосмузі, потрошачи жертви зі швидкістю й вправністю патологоанатома.

У випадку із Чикатило кошмар тривав дванадцять років. Коли його затримали й звинуватили в 36 навмисних вбивствах з особливою жорстокістю, він зізнався в 52. Жінок, дівчинок і хлопчиків він різав, насилував, вбивав, не перебираючи. Першою жертвою Чикатило стала дівчинка в 1978 році в м. Шахти, але по підозрі в цьому вбивстві був затриманий якийсь Кравченко, що за кілька років до цього вчинив аналогічний злочин — згвалтував і вбив дитину. Кравченко присудили до виняткової міри — розстрілу й привели його у виконання. Тільки через дванадцять років Чикатило зізнався в здійсненні даного злочину. Білоруський серійник Генадій Михасевич, як і Слівко, жив подвійним життям, залишаючись для навколишніх цілком добропорядною нормальною людиною. Не відрізнялася від середньостатистичного чоловіка і його особисте життя: женився, мав двох дітей дівчинку й хлопчика. Як і покладено, вступив у партію, був вибраний секретарем партійного комітету. Працював за спеціальністю, активно займався суспільною роботою — був народним дружинником і значився позаштатним співробітником поліції. Саме цей факт дозволив йому скоїти 36 вбивств, тому що про всі дії проти самого себе, про задуми оперативників він дізнавався в числі перших. Спосіб скоєння злочинів був однаковий: удавлення шарфом, поясом або джгутом із трави. Трупи згвалтованих жінок він залишав недалеко від дороги. Затриманий за скоєння серійних вбивств Оноприєнко зізнався

в вбивствах 52 чоловік, він стріляв і рубав всі свої жертви, у тому числі й грудних дитинах. Його вбивства вважають самими жорстокими в порівнянні з вбивствами інших злочинців, що роблять серійні вбивства.

Кримінальне провадження про злочини «пологівського монстра» вважається найбільшою ганьбою українського правосуддя. Сексуальний маніяк Сергій Ткач із запорізького міста Пологи побив усі національні та світові рекорди за кількістю жертв. На допитах він зізнався у вбивстві більше ста людей, претендуючи на третій рядок у списку найстрашніших маніяків у світовій історії. Але найбільш шокуючою обставиною стало те, що майже по кожному з доведених епізодів «провадження Ткача» злочинець вже перебував за ґратами.

Як виявилось, у Запорізькій та Дніпропетровській областях міліціонери просто вибивали свідчення і садили на довгі терміни невинних. Причому часто слідчі взагалі не мучили себе пошуками підозрюваних, а хапали перших-ліпших, тобто родичів убитих. Так, Володимир Світличний з Павлограда був звинувачений у вбивстві і зґвалтуванні власної дев'ятирічної дочки. Він не дочекався суду і повісився у камері Дніпропетровського СІЗО. А більше десятка безвинно засуджених повністю відсиділи покарання за злочин Ткача.

Наприклад, Ігор Рижков був засуджений в 1997 році і вийшов на свободу через 10 років. Російський вчений-криміналіст Євгеній Самовичев, припускає, чому маніяки систематично вбивають людей. На його думку для них це життєво необхідно і є як би способом існування. У момент загибелі жертви, деструкції її організму й викиду енергії вбивця одержує те, заради чого він готовий іти на будь-який злочин. Відбувається його «енергетичне підживлення» за рахунок агонізуючої жертви, тобто повне задоволення своїх божевільних потреб. З метою розкриття серійних вбивств, у скоєнні яких спостерігаються ознаки психологічної дезфункції злочинця, можна спробувати створити «психологічний портрет» (профіль) злочинця.

Крім учених-психологів і психіатрів, учені-криміналісти також мають достатній досвід у складанні «психологічного портрета» вбивці, методика якої припускає:

- а) точне вивчення, або аналіз природи й сутності злочину й типів осіб, які можуть вчинити злочин, приблизно (психологопсихіатрична типологія осіб, які зробили злочин у минулому);
- б) вичерпний аналіз місця злочину;
- в) поглиблене вивчення оточення, занять і захоплень жертви й підозрюваного;
- г) формування можливих мотивуючих факторів всіх притягнутих до розслідування осіб;
- д) опис злочинця щодо його поведіння, у яких виявилися ознаки ймовірної психологічної сутності злочинця.

В «психологічному портреті» описуються й оцінюються такі характеристики: стать і вік, родинний стан, рівень утворення, рід занять і загальні дані про роботу, можлива реакція на розслідування й допит, рівень сексуальної зрілості, можливість у майбутньому знову зробити аналогічні злочини, імовірність того, що злочинець міг зробити в минулому такі самі злочини, наявність на нього інших матеріалів у правоохоронних органах. Відомості, про які говорилося вище, дозволяють відповісти на запитання: що й чому трапилося на місці злочину? Основне положення, на якому базується метод «психологічного портрета», укладається в тім, що відповіді на ці питання приводять до відповідей на питання: хто міг зробити такий злочин? Тобто до створення «психологічного портрета», що відображає істотні ознаки для характеристики особистості й поведінки вбивць.

На жаль, у нас в Україні немає позитивних прикладів співробітництва із психологами при розслідуванні серійних вбивств. При цьому в ближній зарубіжжі така практика існує, наприклад у Російській Федерації. Але все-таки в нас є програми по взаємодії слідчих органів із психологами. Будемо сподіватися, що в майбутньому ця взаємодія принесе більше позитивних результатів. Типові слідчі ситуації — це комплекс вихідної інформації, який володіє слідчий на

тім або іншому етапі розслідування вбивства.

Оцінювання слідчої ситуації становлять:

- 1) наявні й зібрані в провадженнях докази;
- 2) інша інформація, що має значення для провадження;
- 3) дані про джерела одержання цієї інформації.

Слідчі ситуації при розслідуванні серійних вбивств характеризуються наявністю або відсутністю трупа, обсягом відомостей про особистість загиблі (жертви), особі, що скоїла вбивство (вбивці), мотивах вбивства.

При розслідуванні серійних вбивств можуть виникнути наступні типові слідчі ситуації:

Слідча ситуація 1.

Вбивство скоєне в умови очевидності й відома підозрювана особа. Мотивами таких вбивств звичайно бувають хуліганські мотиви, що переходять у сплеск негативних емоцій і стан, коли злочинець психічно невірноважений. При цьому може бути присутнім факт распиття жертвою й злочинцем спиртних напоїв. Завданнями, які необхідно вирішити в даній ситуації для дозволу провадження й установлення дійсної картини злочину, є збір достатнього обсягу доказів, які підтверджують, що вбивство зовсім саме цим підозрюваним, а також установити:

- а) особистість жертви;
- б) мотиви скоєння злочину;
- в) механізм скоєння вбивства;
- г) знаряддя скоєння вбивства.

При виборі певного напрямку розслідування слідчий становить план проведення тактичних операцій і окремих слідчих дій, які, на його думку, необхідно зробити для рішення поставлених завдань. При сформованій слідчій ситуації необхідно зробити такі слідчі дії:

- а) затримка підозрюваного;
- б) його особистий обшук і допит;
- в) вилучення одягу й взуття підозрюваного для проведення експертизи;
- г) огляд підозрюваного (судово-медична експертиза);
- д) огляд місця події;
- е) огляд житла й місця роботи жертви;
- ж) установлення й допит свідків і очевидців;
- з) обшук житла й місця роботи підозрюваного з метою виявлення слідів злочину й знаряддя скоєння злочину;
- и) призначення судово-медичної експертизи для дослідження трупа жертви;
- к) призначення експертизи для дослідження й перевірки відповідності пораненням на трупі й предметних обриси знаряддя скоєння злочину.

Різновидом такої ситуації є вбивство при відсутності очевидців, коли підозрюваний зізнається в його здійсненні. У такому випадку варто очікувати змін у показаннях підозрюваного, висування їм у свій захист і для виправдання версії про те, що вбивство зробила інша людина, або версії про необхідну оборону. Необхідно перевірити версію про самообмову. При такій ситуації проводяться усе вище зазначені слідчі дії.

Слідча ситуація 2.

Виявлено труп людини, особистість якого відома або встановлена при проведенні початкових слідчих дій, у процесі огляду місця події й трупа, однак злочинець, який скоїв вбивство не встановлен.

У такій ситуації перед слідчим є рішення завдань по встановленню:

- 1) особистості злочинця і його розшук;
- 2) знаряддя скоєння злочину;

- 3) свідків;
- 4) мотивів скоєння злочину;
- 5) механізму скоєння вбивства.

Одночасно проводяться оперативно-розшукові заходи щодо виявлення свідків, які виявили труп і сповістили про це в міліцію, свідків і знайомих, що знали жертву, а також проводяться оперативнорозшукові заходи щодо встановлення й розшуку злочинця по «гарячих слідах». Після початкових слідчих дій проводяться наступні заходи:

- а) огляд місця події й трупа; допит свідків;
- б) призначення судово-медичної й криміналістичної експертизи;
- в) затримка, особистий обшук і допит підозрюваного;
- г) проведення слідчих дій по розшуку й виїмці знаряддя скоєння вбивства;
- д) обшук житла й місця роботи підозрюваного з метою виявлення слідів злочину й знаряддя скоєння злочину;
- е) огляд житла й місця роботи жертви;
- ж) призначення судовомедичної експертизи для дослідження трупа жертви; призначення експертизи для дослідження й перевірки відповідності пораненням на трупі й предметних обрисах знаряддя скоєння злочину. Коло свідків і знайомих визначається необхідністю встановити, кому була вигідна смерть потерпілого і який може бути мотив вбивства: крадіжка, сексуальний мотив, мотив, пов'язаний з діловими й робочими відносинами.

Слідча ситуація 3.

Виявлено невпізнаний труп або частини трупа. Мотиви скоєння такого вбивства не встановлені й можуть бути різними. Завдання, які ставляться перед слідчим у такій ситуації, являють собою встановлення:

- 1) особистості трупа або ідентифікація частин трупа;
 - 2) місця скоєння вбивства й місця виявлення частин трупа;
 - 3) особистості злочинця;
 - 4) мотивів і механізму скоєння вбивства;
 - 5) свідків;
 - б) знарядь скоєння злочину й знарядь, за допомогою яких труп був розчленований.
- У цій ситуації для рішення даних завдань проводяться такі слідчі дії:
- а) огляд місця події, трупа або частин трупа за спеціальними правилами огляду невпізаного трупа або частин трупа;
 - б) встановлення й допит свідків, які виявили труп або частини трупа, і допит осіб, що повідомили про це в міліцію;
 - в) проведення оперативнорозшукових заходів з метою встановленню особистості загиблого, мотиву вбивства;
 - г) якщо з'ясується, що є заяви про зникнення людини, то труп пред'являється для впізнання особам, що заявили про такий випадок, але тільки після того, як вони будуть допитані про прикмети зниклі;
 - д) призначення судово-медичної й криміналістичної експертизи;
 - е) проведення перевірки за обліком безвісно відсутніх і обліку суджених осіб;
 - ж) проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення особистості вбивці;
 - з) огляд житла жертви;
 - и) у випадку виявлення частин трупа в житло підозрюваного — огляд житла останнього;
 - к) проведення слідчих дій по розшуку й виїмці знаряддя скоєння вбивства й призначення експертизи для дослідження й перевірки відповідності пораненням на трупі, ушкодженням границь тканин і предметних обрисів знаряддя скоєння злочину.

Планування розслідування вбивств, пов'язаних зі зникненням жертви, здійснюється з урахуванням даних, які були отримані в результаті роботи, що проводилася до початку розслідування за заявою про зникнення особи. Як першопочаткові заходи в плані розслідування передбачаються заходи, спрямовані на одержання інформації про можливі причини й обставини зникнення, відомостей, що забезпечують розшук зниклої особи, установлення фактів, що безперечно свідчать про вбивство. Проводяться також огляди житла й робочого місця зниклого, вилучення й огляд документів, пов'язаних з його особистістю, допити родичів, знайомих, товаришів по службі цієї особи, перевірки місць його можливого перебування, встановлюються зв'язки зниклі і його взаємини з іншими особами, проводяться пошуки трупа на місцевості, оперативно-розшукові заходи щодо збору даних про особистість і поведження запідозрених осіб. При допитах як свідків осіб, що добре знали зниклого, уточнюються його прикмети й ознаки речей, що перебували при ньому, встановлюються події, що передували зникненню, з'ясовуються його відносини з іншими особами, місця його можливого знаходження й причини зникнення. При необхідності можуть бути задані питання про міри, які свідками були початі для пошуку зниклого, про поведження запідозрених осіб до й після його зникнення, про дії, що вказують на їхню поінформованість у тім, що потерпілого немає в живі. У випадку пред'явлення свідком листів або іншої кореспонденції, отриманої їм від імені потерпілого після його зникнення, вони вилучаються й оглядаються. Для рішення питання про виконавця цих документів провадиться судово-почерковедческая експертиза. При огляді житла й робочого місця без звістки зниклої особи вилучаються щоденники, записні книжки, переписка, групові фотографії з його участю й інші документи, вивчення яких може вказати на причини зникнення й напрямок пошуків зниклої особи, а також об'єкти, що забезпечують надалі виробництво ідентифікаційних досліджень: фотознімки потерпілого, предмети з відбитками його пальців, зразки волось, предмети одягу, що становлять єдиний комплект із одягом, що була на ньому в момент зникнення.

Звертається увага на наявність у приміщенні документів, особистих речей і предметів побуту, які повинні були б перебувати при потерпілому, якби він був живий. По закінченні огляду при наявності інформації про вбивство потерпілого за місцем його проживання, а дорівнює у випадку виявлення в ході огляду ознак злочину провадиться обшук для виявлення схованих слідів, знарядь вбивства й інших речових доказів у даному житлі, надвірних будівлях і на присадибній ділянці. Пошуки при цьому спрямовані в першу чергу на виявлення слідів крові й інших слідів біологічного походження, які, як правило, у значній кількості утворюються на місці події при здійсненні й прихованні вбивств. Зазначені сліди можуть бути виявлені на стінах приміщення, на меблях і інших предметах обстановки, у пазах між дошками статі, за плінтусами.

При розчленуванні трупа сліди крові й частки тканин організму можуть зберегтися у фільтрах-відстійниках раковин, зчленуваннях зливальних труб ванн і унітазів, куди зливалася кров потерпілого. У випадку якщо труп був знищений шляхом спалювання в печі, то в золі шляхом її просівання можуть бути виявлені залишки кісток. Особлива увага в ході обшуку приділяється обстеженню об'єктів, що несуть ознаки приховання (знищення) слідів, ділянкам стін з переклеєним шпалерами, вичищеної м'яких меблів. Для виявлення невидимих слідів крові, прихованих знарядь вбивства й трупа використовуються кошти криміналістичної техніки (ультрафіолетові освітлювачі, люмінол, металошукачі, прилади, що реагують на продукти біологічного розпаду). За результатами обшуку можуть бути призначені судово-медична, судово-біологічна й криміналістична експертизи. При виявленні частин розчленованого трупа основне завдання полягає у встановленні особистості потерпілого, місця вбивства, способу його скоєння й даних про особистість винного.

У зв'язку із цим особливе значення при огляді місць виявлення частин трупа здобувають пошуки слідів рук, взуття злочинця, транспортних засобів, ретельне фіксація особливих прикмет,

наявних на частинах трупа, індивідуальних ознак їхнього впакування, оглядаються для виявлення сторонніх часток, волокон, забруднень. Здійснюються оперативно-розшукові заходи, спрямовані на встановлення осіб, що бачили злочинця поблизу місць виявлення частин трупа. Для дозволу питання про приналежність виявлених у різних місцях частин тіла одному трупу й з'ясування інших істотних для провадження питань призначається судово-медична експертиза.

Плануються й здійснюються заходи, спрямовані на встановлення особистості потерпілого. З метою встановлення місця скоєння злочину вивчаються прилеглі транспортні комунікації, маршрути, розклади й графіки руху міського й залізничного транспорту. Для дослідження наявних на трупі сторонніх часток і забруднень провадяться хімічні, фізико-хімічні, біологічні дослідження, а також експертиза матеріалів, речовин і виробів. При затримці підозрюваного він пред'являється для впізнання особам, що бачили його поблизу від місць виявлення частин трупа. У його житлі провадиться обшук, за результатами якого можуть бути призначені судово-медична, медико-криміналістична й судово-біологічна експертизи. Дані підозрюваним показання про місця залишення (приховання) їм частин трупа й про маршрути руху до них від місця скоєння злочину досліджуються шляхом перевірки показань на місці. На практиці в таких ситуаціях іноді вбивця встановлюється швидше, ніж особистість жертви, а особливо якщо є тільки частини трупа. У таких ситуаціях слідчому доводиться вести розробку декількох версій одночасно, що дуже важко.

Слідча ситуація 4.

Заява про зникнення людини й припущення, що скоєно його вбивство. У даній слідчій ситуації передбачаються підстави по завдання, які ставляться перед слідчим у такій ситуації, небагато розширюються. У цій ситуації спочатку варто проводити перевірку за двома типовим версіям:

1) зникла людина жива, але з якихось причин не повідомляє про себе;

2) зникла людина мертва. За першою версією при розслідуванні по факті зникнення людини виникають завдання встановити:

1) момент зникнення людини;

2) причини його зникнення;

3) місце його знаходження;

4) причини, по яких він не може або не бажає рідні і близьким повідомити про себе.

Для розшуку людини в такій ситуації необхідно провести наступні слідчі дії:

1) відібрати пояснення в особи, що подали заяву про зникнення людини; провести бесіду й відібрати пояснення в сусідів, знайомих, товаришів по службі, які спілкувалися зі зниклою людиною;

2) провести огляд місця проживання й роботи зниклої людини з метою виявлення предметів, без яких він не міг виїхати, або документів, які можуть пояснити мотиви його зникнення;

3) робляться запити у відділення поліції: чи не був він затриманий, піддадуть арешту за зроблене правопорушення;

4) в ізолятори тимчасового втримування затриманих і арештованих;

5) у лікарні: чи не поміщений на стаціонарне лікування;

6) в установи по устрої на роботу: чи не одержував він напрямок на роботу в іншу місцевість;

7) у військовий комісаріат: чи не покликаний зниклий у ряди Збройних Сил, не повідомивши про цьому близьких родичів;

8) у морг: немає чи там невпізнаного трупа.

Обов'язково перевіряється версія про те, чи могла людина виїхати по своїй волі або мимо своєї волі. При зникненні дитини перевірки проводяться в дитячих будинках, приймачах-розподільниках, а у відношенні фізично неповноцінних і старих людей — відповідно в будинках для ін-

валідів і старих. Перевірка повинна бути досить ретельною, щоб добути факти про наявність або відсутність підстав для порушення кримінального провадження. Так, наприклад, факт смерті внаслідок хвороби необхідно однозначно встановити, опитавши родичів покійного, довідкою лікаря й інших документів лікувальної установи.

При повідомленні, що виявлено людину, що значився зниклої без звістки, у цьому найкраще переконатися в дійсності. Постанова про закриття кримінального провадження можна винести тільки у випадку повної впевненості в тім, що вбивства не було. Якщо в результаті перевірки стане відомо, що після певної дати зниклої людини ніхто не бачив, не одержував від нього ніяких повідомлень, він не переїхав на інше місце проживання, не знявся з обліків, якщо особисті документи й речі, які завжди були при ньому, залишилися будинку, ніяких причин до несподіваного від'їзду в нього не було, він не перебуває в лікарні, у місцях позбавлення волі, то такі факти можна оцінювати як підстави до порушення кримінальне провадження. У такому випадку варто розробляти версію про те, що зникла людина мертва.

Коли розробляється версія про те, що зникла людина мертва, то слідчий ставить перед собою завдання встановити:

- 1) момент зникнення людини;
- 2) особистість жертви і її коло спілкування останнім часом;
- 3) причини її зникнення й смерті;
- 4) місце вбивства й місце знаходження трупа;
- 5) кому була вигідна смерть зниклої особи;
- 6) взаємозв'язок між злочинцем і жертвою;
- 7) особистість злочинця;
- 8) мотиви й механізм скоєння вбивства;
- 9) коло свідків;
- 10) знаряддя скоєння злочину.

Після достатньої переконаності в тім, що людина, що зник, може бути мертвий, для порушення кримінальне провадження проводяться наступні слідчі дії:

- а) проводиться допит особи, що завило про зникнення людини; проводиться повторний огляд і обшук місця проживання зниклого;
- б) огляд і обшук місця, де можуть бути заховані труп або його частини або були виявлені речові докази;
- в) призначення судово-медичної експертизи речових доказів;
- г) допит рідних, близьких;
- д) допит свідків;
- е) накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію зниклої особи, осіб причетних до його зникнення й осіб, з якими зниклий міг мати переписку;
- ж) проводиться перевірка даного зниклої особи по обліку даних про непізнані особи;
- з) проводяться оперативно-розшукові заходи щодо розшуку передбачуваного вбивці;
- и) проведення слідчих дій по розшуку й виїмці знаряддя скоєння вбивства або речовини, за допомогою якого було зроблене вбивство;
- к) призначення експертизи для дослідження й перевірки відповідності пораненням на трупі, ушкодженням границь тканин і предметних обрисів знаряддя скоєння злочину;
- л) призначення криміналістичної експертизи.

Також у таких випадках для можливої надалі психологічної або психіатричної експертизи вилучаються щоденники, листи, записки, різні документи зниклої людини. Часто буває таке, що труп так і не знаходять. Факт відсутності трупа звичайно пояснюється тим, що він або знищений, або прихований. Злочинці знищують трупи різними способами, у тому числі шляхом

спалення або розчинення в якій-небудь хімічно агресивній рідині, наприклад концентрованому розчині каустичної соди. Місця приховання трупів досить різноманітні. Якщо злочинець живе в приватному будинку, труп може виявитися закопаним у подполе, сараї, саду, городі, на присадибній ділянці. Нерідко трупи заривають у землю на пустирі, у лісі, яру, закопують у мурашник, замурують у стіні споруджуваного будинку, скидають у колодязь або колектор каналізаційної мережі, у ставок, озеро, ріку, болото.

Слідча ситуація 5.

Виявлено труп в обстановці, що дає підстави припускати, що вбивство скоєне на замовлення. Ознакою такого вбивства може бути наявність трупа політичного діяча, журналіста, працівника правоохоронних органів, банкіра, бізнесмена, комерсанта, члена організованого злочинного угруповання.

Завдання, які ставляться перед слідчим у такій ситуації, являють собою встановлення:

- 1) особистості жертви;
- 2) зв'язків і кола спілкування жертви;
- 3) мотивів і механізму скоєння вбивства;
- 4) свідків;
- 5) осіб, кому була вигідна смерть зниклої особи;
- 6) особистості злочинця або злочинців і їхній розшук;
- 7) знаряддя скоєння злочину.

Для рішення цих завдань провадяться наступні слідчі й оперативно-розшукові дії:

- а) огляд місця події, трупа або частин трупа за спеціальними правилами огляду невідомого трупа або частин трупа;
- б) встановлення особистості жертви; огляд житла й місця роботи жертви;
- в) встановлення й допит свідків і очевидців;
- г) проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення особистості вбивці;
- д) проведення слідчих дій по розшуку й виїмці знаряддя скоєння вбивства або речовини, за допомогою якого було зроблене вбивство;
- е) призначення експертизи для дослідження й перевірки відповідності пораненням на трупі, ушкодженням границь тканин і предметних обрисів знаряддя скоєння злочину;
- ж) призначення криміналістичної експертизи; призначення судовомедицинської експертизи речових доказів;
- з) допит рідних, близьких;
- и) з санкції суду — перевірка листування.

У цій ситуації після огляду місця події й трупа негайно вилучаються комерційні документи, диски, дискети, різні касети, комп'ютер з даними комерційного підприємства, комп'ютер банку політичного діяча, журналіста. Вилучаються особисті документи вбитого, календарі, телеграми, записи на автовідповідачі для дослідження їх з метою з'ясувати, кому була вигідна смерть даної людини, а також з метою встановити його зв'язку. Ця ж ціль переслідується при допитах свідків. Одночасно дається доручення оперативним підрозділам про встановлення можливого замовника вбивства, його організатора, посередника, виконавця, співучасників і пособників. У всіх підозрюваних при наявності підстави проводяться обшуки. У вилученні інформаційної техніки повинен брати участь фахівець, всі його дії й пояснення повинні бути послідовно відбиті на відеоплівку, а в протоколі слідчої дії повинні бути зазначені коди дискет, якщо є така можливість. Для дослідження трупа призначається судово-медична експертиза. По виявлених слідах призначаються криміналістичні експертизи.

Слідча ситуація 6.

Дана слідча ситуація являє собою ситуацію, коли виявлений труп або встановлений зникнен-

ня людини в обстановці, що дає підставу припускати, що скоєно вбивство з метою заволодіння житловою площею. Основними завданнями, які з'являються перед слідчим, є встановлення:

- 1) особистості жертви;
- 2) зв'язків і кола спілкування жертви;
- 3) мотивів і механізму скоєння вбивства;
- 4) свідків;
- 5) осіб, кому була вигідна смерть даної особи;
- 6) особистості злочинця;
- 7) знаряддя скоєння злочину або речовини, за допомогою якого була вбита жертва.

Слідчі дії, які необхідно провести при такій сформованій ситуації, укладаються в наступному:

- а) огляд місця події й трупа;
- б) проведення слідчих дій по встановленню особистості жертви;
- в) огляд житла й місця роботи жертви;
- г) допит свідків;
- д) проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення особистості вбивці;
- е) проведення оперативно-розшукових заходів щодо розшуку передбачуваного вбивці;
- ж) проведення слідчих дій по розшуку й виїмці знаряддя скоєння вбивства або речовини, за допомогою якого було зроблене вбивство;
- з) призначення судово-медичної й криміналістичної експертизи.

У цій ситуації проводиться огляд місця виявлення трупа й огляд трупа за загальними правилами тактики огляду й методики розслідування вбивств. Крім того, провадиться виявлення, вилучення, огляд і дослідження документів на квартиру або будинок, про приватизацію житлового приміщення й про перехід права власності на житлове приміщення від потерпілій іншій особі: доручення на розпорядження майном, договору купівлі-продажу, договору дарування, заповіту. Документи перевіряються з погляду відповідності їхнього правильного складання й посвідчення у відповідних державних органах і дійсності всіх підписів. Як свідків допитуються родичі, сусіди по останньому й попередньому місцю проживання, знайомі, колеги по останньому й колишньому місцю роботи про фізичний і психічний стан жертви, про його наміри за розпорядженням своєю квартирою, будинком, цінностями, заощадженнями, про відношення до спадкоємців і тих осіб, до яких перейшло право на квартиру й інше майно жертви. Допитуються особи, які оформляли й підписували документи на квартиру й інше майно. Для дослідження підписів проводяться різні криміналістичні експертизи.

Слідча ситуація 7.

Дана слідча ситуація припускає обстановку, у якій виявлений труп дає підставу припускати про можливість скоєння вбивства, інсценованого під самогубство, нещасний випадок або природну смерть. До інсценівок найчастіше прибігають:

- 1) близькі родичі потерпілого, від яких навколишні завжди очікують відповіді, що ж відбулося з убитою людиною;
- 2) наймані вбивці.

Інсценують подію, що у даній обстановці може виглядати правдоподібно:

- а) задушивши людини, інсценують самоповішення (самогубство);
 - б) вбивши з вогнепальної зброї, інсценують самогубство з вогнепальної зброї або нещасний випадок від необережного обігу зі зброєю;
 - в) утопивши потерпілого, — нещасний випадок на воді;
 - г) порушивши гальмову систему автомашини, — смерть в автокатастрофі;
 - д) вбивство у квартирі інсценують під нещасний випадок загибелі від побутових приладів.
- В останні роки професійні наймані вбивці нерідко прибігають до інсценівок, щоб сховати

сліди вбивства. У даній ситуації успіх розслідування укладається в одночасній перевірці трьох протилежних версій: вбивство — самогубство, вбивство — нещасний випадок, вбивство — природна смерть. За кожною версією будується уявна модель передбачуваної події, слеодообразование й проводиться пошук обов'язкових слідів. Через сформовані версії можна сказати, що при такій слідчій ситуації виникають завдання встановлення:

- 1) місця скоєння злочину й місця виявлення трупа;
- 2) особистості жертви і її психологічного стану;
- 3) зв'язків і кола спілкування жертви;
- 4) свідків і очевидців;
- 5) осіб, кому була вигідна смерть даної жертви;
- 6) особистості злочинця;
- 7) знаряддя скоєння злочину;
- 8) мотивів і механізму скоєння вбивства. Система слідчих дій, що є найбільш точною для

рішення цих завдань, складається з наступних дій:

- а) огляд місця скоєння злочину й місця виявлення трупа;
- б) огляд трупа;
- в) проведення слідчих дій по встановленню особистості жертви і її «психологічного портрета»;
- г) проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення особистості вбивці;
- д) допит свідків і очевидців;
- е) проведення слідчих дій по розшуку й виїмці знаряддя скоєння вбивства або речовини, за допомогою якого було зроблене вбивство;
- ж) призначення експертизи для дослідження й перевірки відповідності ран на трупі й предметних обрисах знаряддя скоєння злочину;
- з) призначення судовомедичної й криміналістичної експертизи;
- и) огляд транспортного засобу, якщо вбивство происшло в автомобілі;
- к) огляд вогнепальної зброї й проведення балістичної експертизи, якщо вбивство зроблене з його застосуванням.

При огляді місця події й трупа обов'язково провадиться пошук негативних обставин стосовно кожної версії. Ця ж ціль переслідується при допиті свідків. Призначення судово-медичної експертизи трупа й судово-медичної експертизи підозрюваного також підкоряється перевірці протилежних версій. Ретельно вивчається особистість потерпілого (жертви), для чого досліджуються різного роду запису, документи, переписка, допитуються свідки з його оточення останнім часом перед смертю й знавшиє його в інші роки, щоб з'ясувати, чи був у нього мотив до самогубства і яке був його психічний стан.

Слідча ситуація 8.

Дана слідча ситуація є своєрідною тому, що вид такого серійного вбивства зустрічається дуже рідко, але все-таки може зустрічатися. Особливість даної ситуації полягає в тому, що, наприклад, виявлений труп новонародженої або зниклої новонародженої дитини й більше ніякої інформації немає. Мається підозра на дітовбивство або вбивство з ритуальних мотивів.

Перед слідчим відразу ж виникають завдання встановити:

- 1) хто батьки дитини;
- 2) стать, вік і особистість дитини;
- 3) обставини, при яких була вбита дитина;
- 4) чи є мати вбивцею дитини або вбивця інша людина;
- 5) знаряддя скоєння вбивства;
- 6) мотиви скоєння вбивства.

У такій ситуації варто зробити наступні слідчі дії:

- а) огляд місця виявлення тіла немовляти й огляд трупа;
- б) установлення й допит свідків, осіб, які виявили труп і сповістили про це в міліцію;
- в) призначення судово-медичних, криміналістичної експертиз;
- г) розробка оперативно-розшукових заходів щодо встановлення батьків дитини; допит батьків дитини й родичів;
- д) проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення особистості вбивці;
- е) проведення слідчих дій по розшуку й виїмці знаряддя скоєння вбивства, за допомогою якого було зроблене вбивство.

При виявленні трупа проводять огляд трупа й місця його виявлення, допит осіб, що виявили труп і повідомили про це в міліцію, пред'явлення трупа й предметів, виявлених при ньому, різним особам з метою встановити приналежність трупа й речей. Якщо встановлені особи, які могли бачити дитини живим, їх допитують, а потім труп і речі пред'являють для впізнання. Призначаються судово-медична й криміналістична експертизи. Оперативним підрозділам дається доручення про встановлення жінок, які були вагітні, родили, після чого дитина зникла, а також установленні свідків, які знають про ці факти.

При зникненні немовляти провадять допит підозрюваного або підозрюваної. Якщо є підстави думати, що вбивство зробила сама породілля, призначають судово-медичну експертизу, провадять виїмку медичних документів, допити свідків, дають доручення оперативних підрозділів про виробництво оперативно-розшукових заходів щодо виявлення трупа дитини. Означені ті та інші обставини дають нам змогу дійти до досудового висновку, що методика розслідування серійних вбивств складається з: криміналістичної характеристики серійних вбивств, структури криміналістичної характеристики серійних вбивств, способів і обстановки скоєння серійних вбивств, характеристики особистості вбивць, характеристики особистості потерпілих, які у своїй сукупності розкривають саму сутність методики.

Певну цінність для розробки ефективних методик розслідування вбивств мають криміналістичні класифікації вбивств, у яких відбиті найбільш істотні ознаки видів і різновидів злочинів і які можуть бути використані як інформаційні бази для їх найбільш повного розслідування.

Серійні вбивства можна класифікувати за кримінально-правовими критеріями, або, наприклад, по різних приватних криміналістичних ознаках. Але варто помітити, що практичне значення для правильної організації розкриття серійних вбивств має не один, а сукупність декількох ознак. Найпоширенішою групою є серійні вбивства з корисливих спонукань, до яких ставляться вбивства, пов'язані із заволодінням чужого майна, а також вбивства на замовлення, які мають майже однакові мотиви. Серед всієї маси чинених серійних вбивств вони посідають перше місце. Дуже цікавою групою серійних вбивств є серійні вбивства, скоєні на сексуальній основі. Дана група, по кількості зроблених, посідає друге місце серед інших серійних вбивств. Ця група має цікаву й специфічну класифікацію, що відрізняється від інших видів серійних вбивств. Одночасно із приватними класифікаціями серійних вбивств можлива і їхня комплексна класифікація. Але при цьому її підставою повинні бути певні ознаки, які характеризують окремі серії вбивств незалежно від їхнього мотиву тільки з однієї сторони.

Найбільше точно вивчити групу, що цікавить, вбивств слідчому допомагає розгляд криміналістичної характеристики злочину. При розгляді криміналістичної характеристики серійних вбивств варто розрізняти криміналістичну характеристику серійних вбивств і криміналістичну характеристику виду вбивств, тому що остання являє собою сукупність найпоширеніших даних, з певним ступенем повторюваності, властивим цим злочинам, які скоєні за певний період часу, у конкретному регіоні і є результатами дії можливо різних осіб. В утримування криміналістичної характеристики конкретної серії вбивств входять всі структурні елементи, з яких складаються індивідуальні криміналістичні характеристики кожного вбивства, що входить у дану серію не-

залежно від того, як часто вони повторюються. При цьому склад елементів, які характеризують кожне з окремих вбивств, може бути різним. Навіть найбільш повна по кількості елементів криміналістична характеристика одного вбивства може не містити в собі тих елементів, які є в криміналістичній характеристиці іншого вбивства.

Криміналістична характеристика серійних вбивств є специфічною категорією. Розслідування серійних вбивств це певний процес, що припускає виконання слідчим певних слідчих дій. За допомогою їхнього проведення слідчий одержує необхідну інформацію для розслідування серійних вбивств. У зв'язку з тим, який обсяг інформації й доказів отриманий на певному етапі розслідування вбивства, слідчий може побудувати можливі версії скоєння злочину. Залежно від версії складається типова (певна) слідча ситуація, вирішуються певні завдання й визначаються найбільш точні й необхідні напрямки розслідування в такій ситуації. При розслідуванні серійних вбивств слідчому необхідно виконати безліч слідчих і процесуальних дій. У цьому йому допомагають органи дізнання, взаємодіючи з ним в усіх напрямках розслідування.

Розслідування серійних вбивств це процес функціонування двох механізмів, що має свої особливості. У першу чергу ці особливості виражаються в тім, що залежно від сформованої слідчої ситуації перед слідчим встають різні комбінації рішення виниклих слідчих завдань. Для рішення поставлених завдань, при розслідуванні серії вбивств, слідчому необхідно здійснити багато слідчих дій, у проведенні яких йому допомагають оперативно-розшукові органи. Вони виконують основну роботу із установлення й виявлення всіх обставин провадження, що перебуває у виробництві. Слідчий координує їхню роботу й займається узагальненням і оцінкою всієї отриманої інформації. Нормальна й чітка взаємодія слідчого й працівників оперативно-розшукових органів є основою успішного й швидкого розслідування й розкриття серійних вбивств.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Аналіз особливостей розкриття та розслідування окремих видів умисних вбивств у контексті теоретичної концепції побудови окремої видо-вої методики, розглянутої у попередньому розділі роботи, дозволяє зробити такі теоретично та практично значимі висновки:

1. Сформульовано комплекс рекомендацій пізнавального, ор-ганізаційного, методичного й тактичного планів стосовно початкового етапу розслідування вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа. До нього увійшли:

1. Опис особливостей криміналістичної характеристики даного виду вбивств, які визначають напрями пізнавальної активності слідчого на початковому етапі розкриття та розслідування злочину.

2. Узагальнені типові слідчі ситуації, котрі, відбиваючи кількісно-якісну характеристику криміналістично значимої інформації та особливості її джерел, дозволяють визначити основні напрямки (задачі) розслідування.

3. Розроблено програми (типові тактичні операції) початкового етапу розслідування вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа, в залежності від характеру вихідних типових слідчих ситуацій, та сформульовано практичні рекомендації з організації й про-вадження цих тактичних операцій.

4. Організаційно-тактичні особливості огляду місця події.

5. Проблеми та сучасні можливості встановлення особи, причетної до вчинення злочину, аналітичними методами (аналіз початково-го етапу розслідування та наявних доказів; вікти-мологічний аналіз; об'єктно-предметний аналіз; аналіз матеріальних об'єктів; інтегративний метод).

2. Сформульовано комплекс рекомендацій пізнавального, ор-ганізаційного, методичного й тактичного планів стосовно початкового етапу розслідування вбивств, вчинених на сексуальному ґрунті. До нього увійшли:

2.1. Визначено поняття умисних вбивств, вчинених на сексуальному ґрунті, та наведена їхня криміналістична класифікація.

2. Визначено особливості криміналістичної характеристики даного виду вбивств, які визначають напрями пізнавальної активності слідчого на початковому етапі розкриття та розслідування злочину.

3. Узагальнені типові слідчі ситуації, котрі, відбиваючи кількісно-якісну характеристику криміналістично значимої інформації та особливості її джерел, дозволяють визначити основні напрямки (задачі) розслідування.

4. Розроблено програми (типові тактичні операції) початкового етапу розслідування вбивств, вчинених на сексуальному ґрунті, в залежності від характеру вихідних типових слідчих ситуацій, та сформульовано практичні рекомендації з організації й про-вадження цих тактичних операцій.

3. Сформульовано комплекс рекомендацій пізнавального, ор-ганізаційного, методичного й тактичного планів стосовно початкового етапу розслідування умисних вбивств матір'ю своєї новонародженої дитини. До нього увійшли:

1. Визначено особливості криміналістичної характеристики даного виду вбивств, які визначають напрями пізнавальної активності слідчого на початковому етапі розкриття та розслідування злочину.

2. Узагальнені типові слідчі ситуації, котрі, відбиваючи кількісно-якісну характеристику криміналістично значимої інформації та особливості її джерел, дозволяють визначити основні

напрямки (задачі) розслідування.

3. Розроблено програми (типові тактичні операції) початкового ета-пу розслідування умисних вбивств матер'ю своєї новонародженої дитини, в залежності від характеру вихідних типових слідчих си-туацій, та сформульовано практичні рекомендації з організації й провадження цих тактичних операцій.

4. Сформульовано комплекс рекомендацій пізнавального, ор-ганізаційного, методичного й тактичного планів стосовно початкового етапу розслідування вбивств на замовлення. До нього увійшли:

4.1. Визначено особливості криміналістичної характеристики даного виду вбивств, які визначають напрями пізнавальної активності слідчого на початковому етапі розкриття та розслідування злочину.

Узагальнені типові слідчі ситуації, котрі, відбиваючи кількісно-якісну характеристику криміналістично значимої інформації та особливості її дже-рел, дозволяють визначити основні напрями (задачі) розслідування.

2. Розроблено програми (типові тактичні операції) початкового ета-пу розслідування вбивств на замовлення, в залежності від харак-теру вихідних типових слідчих ситуацій, та сформульовано прак-тичні рекомендації з організації й провадження цих тактичних операцій.

5. Сформульовано комплекс рекомендацій пізнавального, ор-ганізаційного, методичного й тактичного планів стосовно початкового етапу розслідування умисних вбивств, вчинених із застосуванням вибухових при-строїв.

До нього увійшли:

1. Визначено особливості криміналістичної характеристики даного виду вбивств, які визначають напрями пізнавальної активності слідчого на початковому етапі розкриття та розслідування злочи-ну.

2. Узагальнені типові слідчі ситуації, котрі, відбиваючи кількісно-якісну характеристику криміналістично значимої інформації та особливості її джерел, дозволяють визначити основні напрями (задачі) розслідування.

3. Розроблено програми (типові тактичні операції) початкового ета-пу розслідування умисних вбивств, вчинених із застосуванням вибухових пристроїв, та сформульовано прак-тичні рекомендації з організації й провадження цих тактичних операцій.

ВИСНОВКИ

Здійснено узагальнення й нове вирішення наукових (теоретичних) і практичних проблем розслідування умисних вбивств, а саме, сформульована авторська концепція побудови видової й окремих методик розслідування різних видів умисних вбивств.

Основними принципово важливими результатами дисертаційного до-слідження є:

- визначення криміналістичного змісту професійної діяльності з роз-слідування умисних вбивств із видокремленням у його структурі оператив-но-розшукового та криміналь-но-процесуального аспектів, а також пропо-зиція – з метою оптимізації досудового розслідування, наділити слідчого повноваженнями в межах конкретної кримінальної справи проводити й ке-рувати оперативно-пошуковою діяльністю;
- виділення основних ознак, що використовуються як підстави для класифікації умис-них вбивств на дві групи – вчинених за умов очевидності та за умов неочевидності;
- уточнення загальних принципів та організаційно-тактичних задач розслідування умисних вбивств;
- формування концептуальних положень розробки видової методики розслідування умисних вбивств, визначення її структури та змісту;
- подальший розвиток концепції криміналістичної характеристики умисних вбивств як системи відомостей про елементи злочинної діяльності, що здобуває свою специфіку в залежності від виділених автором кла-сифікаційних груп злочинів, і дозволяє створи-ти їхню інформаційну модель.

У цьому контексті вдосконалено положення щодо:

- місця та значення обставин, які підлягають установленню під час розслідування умис-них вбивств, обґрунтована їхня методико-криміналістична роль, проведено розмежу-вання цього поняття із кри-міналістичною характеристикою злочинів, визначено коло таких обставин у справах про умисні вбивства;
- визначення структури та змісту видової криміналістичної характери-стики умисних вбивств, показ можливостей її використання під час вису-вання версій;
- подальшого розвитку криміналістичної характеристики окремих ка-тегорій умисних вбивств (пов'язаних із розчленуванням трупа; матір'ю своєї новонародженої дитини; вчинених на замовлення; із застосуванням вибухо-вих пристроїв), із акцентуванням уваги на такі її елементи – механізм учи-нення, жертва злочину, суб'єкт злочину, обста-вини місця й часу, як важливі фактори, що враховуються під час розслідування;
- визначення специфіки розслідування, а також розробка ор-ганізаційно-тактичних про-грам (алгоритмів) дій, спрямованих на оп-тимізацію початкового етапу розслідуван-ня окремих категорій умисних вбивств (пов'язаних із розчленуванням трупа; матір'ю своєї новонародженої дитини; вчинених на замовлення; із застосуванням вибухових пристроїв) з урахуванням найбільш імовірних версій і слідчих ситуацій, обґрунтуван-ня методичних рекомендацій дій на наступному етапі розслідування, визначен-ня об-сягів і форм взаємодії слідчого органів дізнання та прокуратури під час розслідування умисних вбивств;
- подальшого розвитку аналітичних методів установлення особи зло-чинця в справах про вбивства, вчинених за умов неочевидності, до числа яких віднесені: а) аналіз пер-винної інформації про вбивство, і можливостей її використання як доказів; б) вікти-мологічний аналіз; в) об'єктно-предметний аналіз; г) аналіз матеріальних об'єк-тів-носіїв інформації; є) інте-гративний метод;
- запропоновано систему засобів вирішення типових завдань подаль-шого етапу розслі-

дування після встановлення підозрюваної особи;

- подальшого розвитку пропозиції щодо більш ефективного застосування спеціальних знань під час розслідування умисних вбивств;
- визначено найбільш ефективні форми використанні допомоги фахівців (криміналістів, судових медиків, психологів, психіатрів) під час вирішення завдань розслідування в кримінальних справах про вбивства;
- розкриті особливості призначення та проведення комплексних експертиз (медико-криміналістичних, психолого-психіатричних, будівельно-криміналістичних тощо), сформульовані пропозиції щодо їхньої законо-давчої регламентації;
- подальшого розвитку положення щодо типових слідчих ситуацій під час розслідування певних різновидів умисних вбивств, визначення кількісно-якісних характеристик первинної криміналістично значимої інформації й особливостей її джерел;
- визначення, відповідно до типових ситуацій, основних тактичних завдань (напрямків) розслідування умисних вбивств і тактичних операцій як засобів їхнього вирішення, зумовлення необхідності проведення, визначення й розкриття змісту таких тактичних операцій під час розслідування умисних вбивств як «особа убитого», «свідки», «особа убивці», «затримання убивці», «співучасники», «зброя» тощо;
- подальшого розвитку положення щодо криміналістичної характеристики вбивств із розчленуванням трупа, визначено основні організаційно-методичні проблеми розслідування цього різновиду вбивств та запропоновано шляхи їхнього вирішення.

Запропоновано рекомендації щодо:

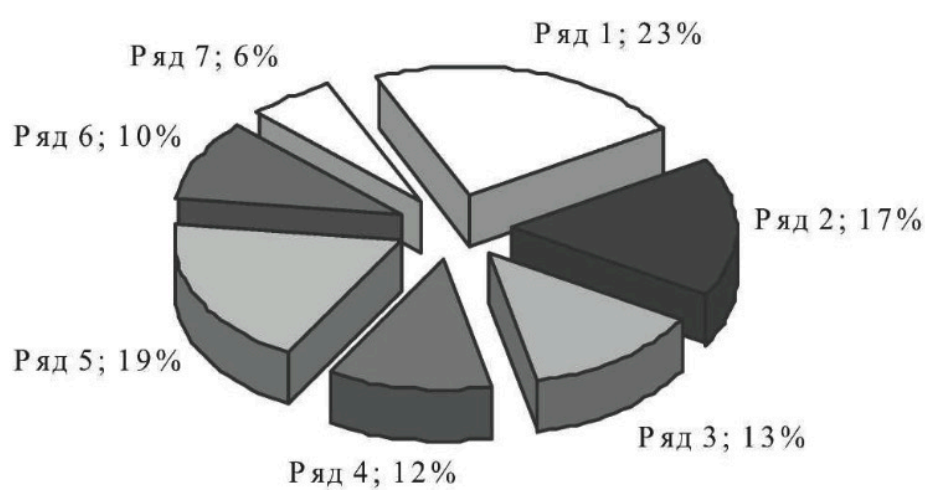
- особливостей тактики проведення окремих слідчих дій, спрямованих на встановлення особи потерпілого та злочинця; уточнення класифікації вбивств, учинених на сексуальному ґрунті;
- уточнення положення щодо відмітних рис особи суб'єкта вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини; визначення типових слідчих ситуацій, пов'язаних із характером первинної інформації в разі виявлення трупа новонародженої дитини, або зникнення дитини, чи вагітності жінки, до-слідження й узагальнення типових версій щодо особи злочинця, мотиву, місця вчинення, способу приховання тощо, формулювання рекомендації щодо організаційно-тактичного алгоритму дій (тактичних операцій) на початковому етапі розслідування цих злочинів;
- подальшого розвитку положення щодо криміналістичної характеристики вбивств, учинених на сексуальному ґрунті, визначено основні організаційно-методичні проблеми розслідування цього різновиду вбивств та запропоновано шляхи їхнього вирішення.

Визначені особливості тактики проведення окремих слідчих дій, спрямованих на встановлення особи злочинця; подальшого розвитку положення щодо криміналістичної характеристики вбивств на замовлення, визначено основні організаційно-методичні проблеми розслідування цього різновиду вбивств та запропоновано шляхи їхнього вирішення.

Виокремлені та деталізовані положення щодо встановлення виконавця та замовника, а також визначення способів підготовки, вчинення та приховування слідів вбивств, учинених із застосуванням вибухових пристроїв. Деталізовано перелік питань, що входять до предмету доказування даної категорії кримінальних справ і сформульовано рекомендації щодо планування й проведення окремих тактичних операцій.

ДОДАТОК №1

Характеристика очевидних ознак умисних вбивств

Ряд 1: Особисті неприязні відносини;

Ряд 2: Сімейні конфлікти;

Ряд 3: Затримання на місці вбивства;

Ряд 4: Наявність інформації від свідків і очевидців;

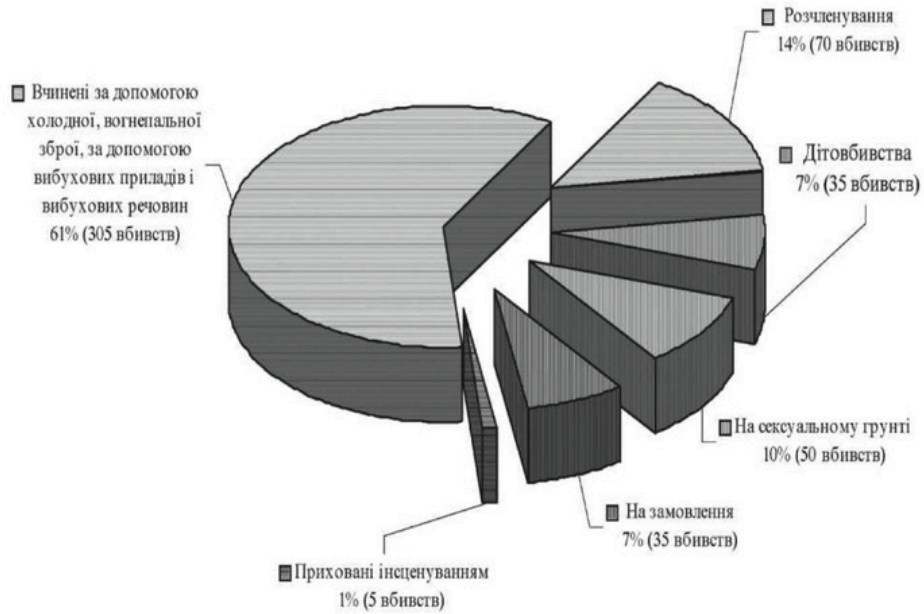
Ряд 5: Явка з повинною;

Ряд 6: Відсутність попередньої підготовки по винаходженню способу і знарядь здійснення і заховання слідів вбивства;

Ряд 7: Наявність знаряддя вбивства.

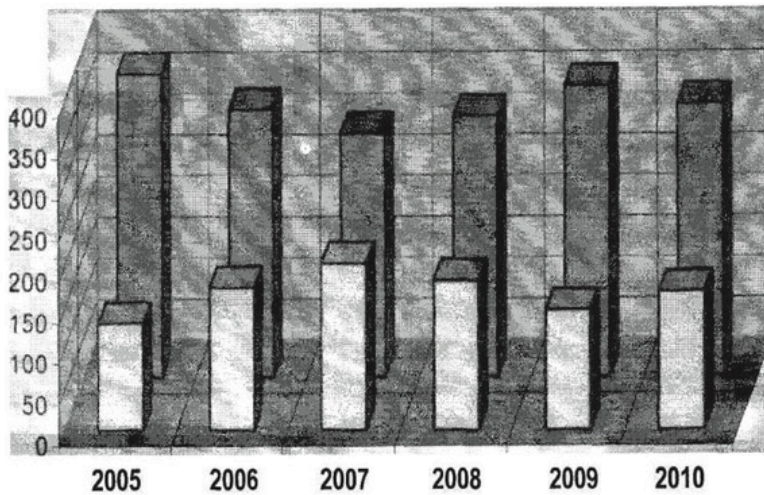
ДОДАТОК №2

Характеристика неочевидних ознак умисних вбивств

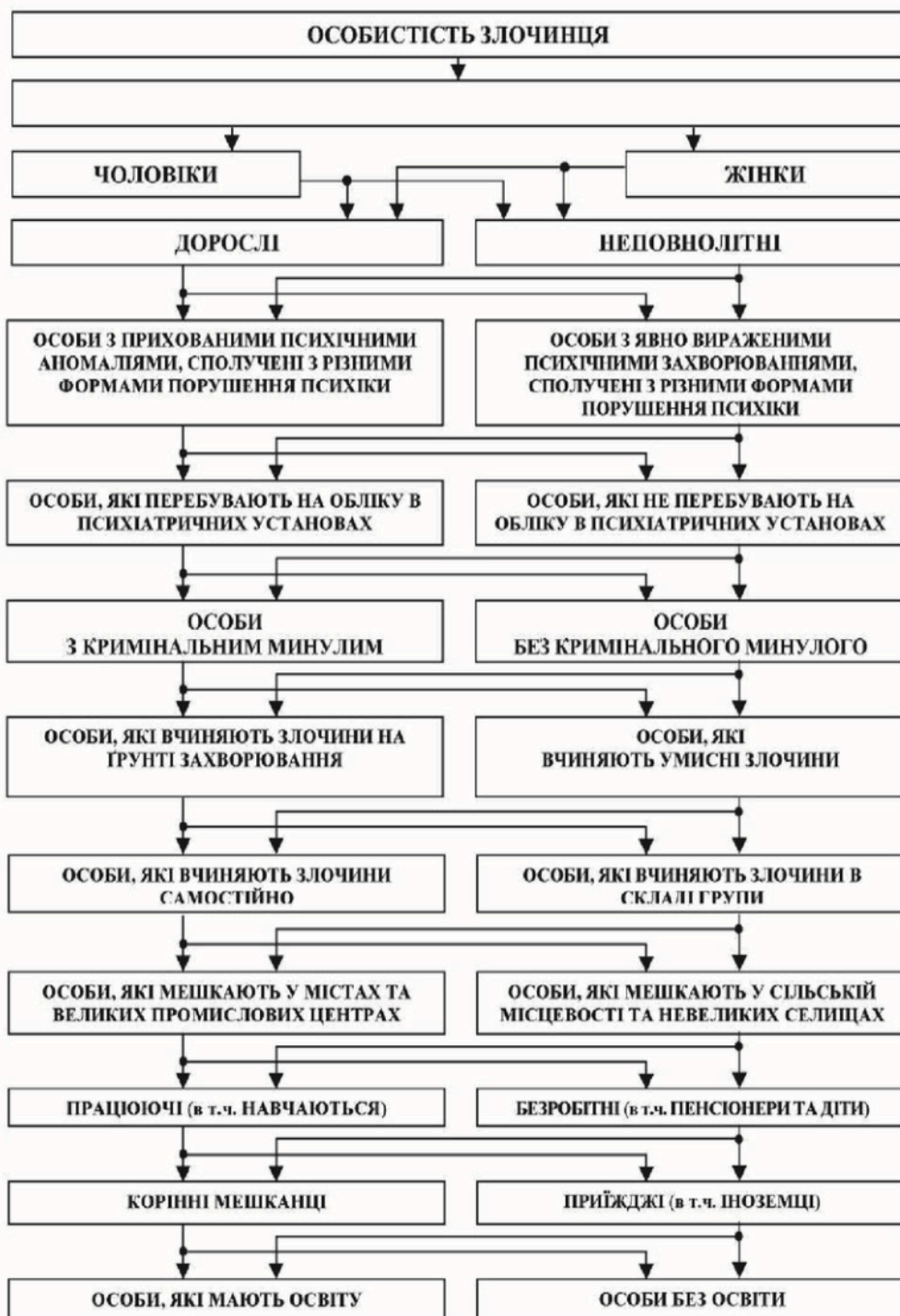
ДОДАТОК № 3

Співвідношення вчинених очевидних та неочевидних умисних вбивств (500 злочинів), вчинених за період 2005–2010 роках

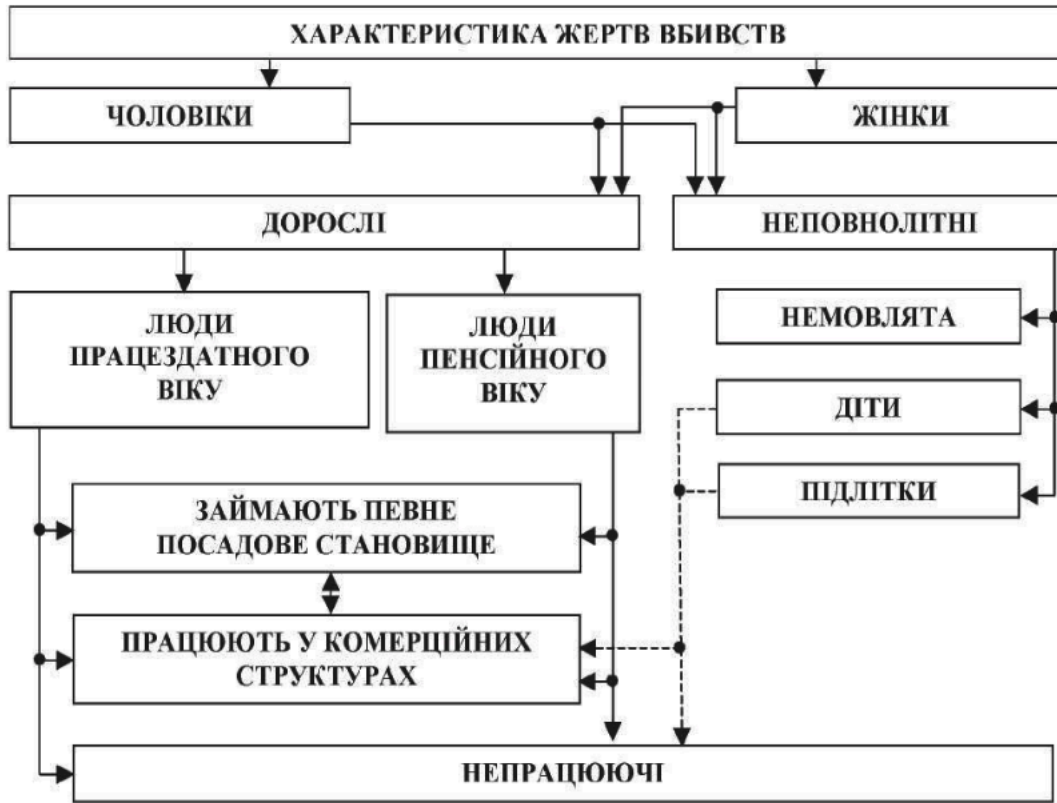

ДОДАТОК №5

Характеристика осіб злочинців, які вчинили умисні вбивства

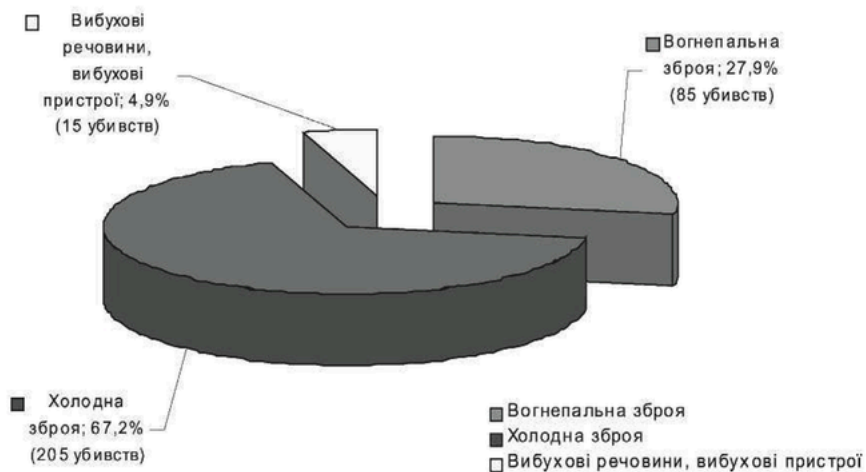

ДОДАТОК №6

ДОДАТОК №7

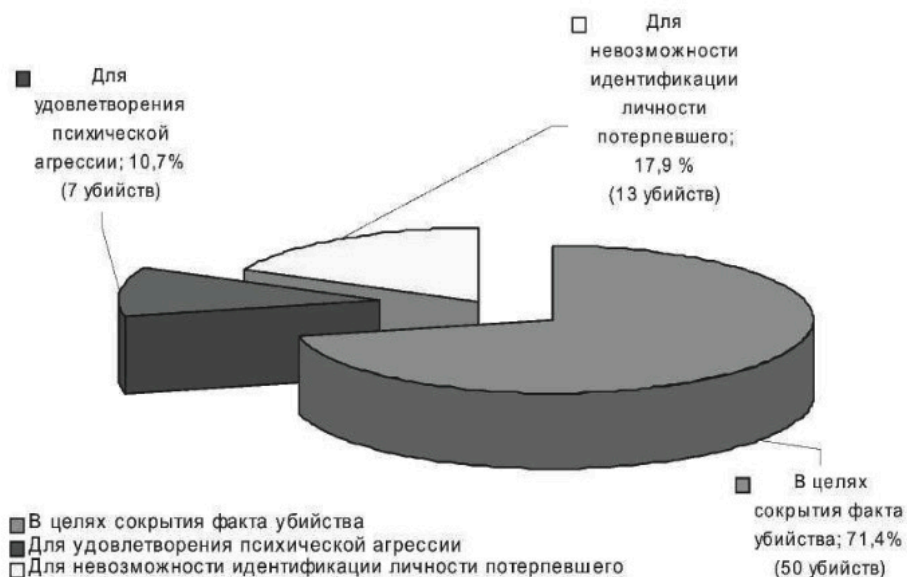
Характеристика вогнепальної, холодної зброї, вибухових речовин, вибухових пристроїв, які використовувалися при вчиненні умисних вбивств

61% (305 вбивств) від загальної кількості проаналізованих скоєних умисних вбивств

ДОДАТОК №8

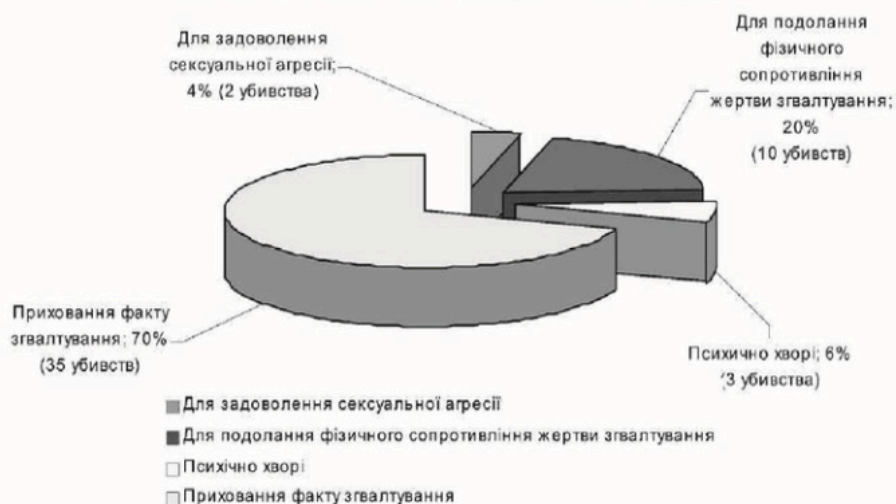
Характеристика мотивів якими, керувалися злочинці при вчиненні умисного вбивства із розчленуванням трупа

14% (70 вбивств) від загальної кількості проаналізованих вчинених умисних вбивств

ДОДАТОК №9

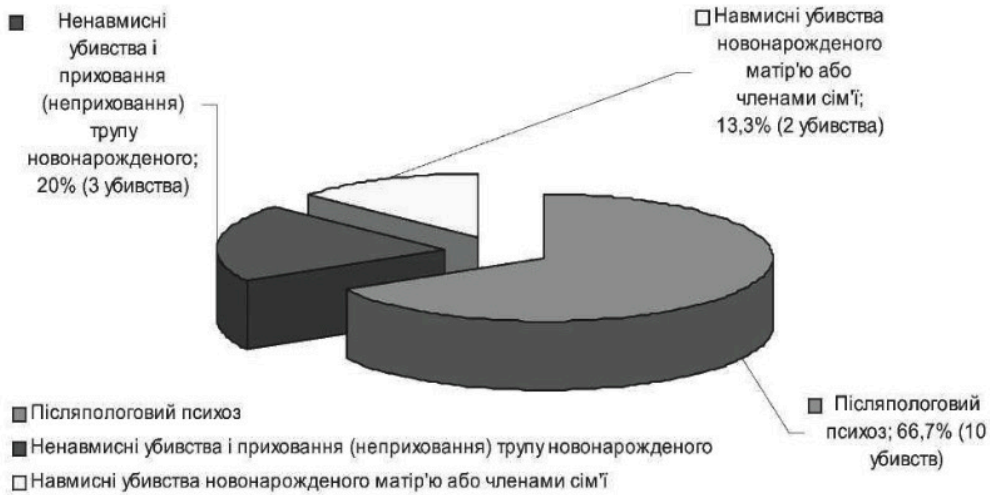
Характеристика мотивів якими, керувалися злочинці при вчиненні умисного вбивства на сексуальних засадах

14% (70 вбивств) від загальної кількості проаналізованих вчинених умисних вбивств

10% (50 вбивств) від загальної кількості проаналізованих вчинених умисних вбивств

ДОДАТОК №10 Характеристика видів дітовбивств

2% (15 убивств) від загальної кількості проаналізованих вчинених умисних вбивств

ДОДАТОК №11

Характеристика жертв вбивств вчинених на замовлення

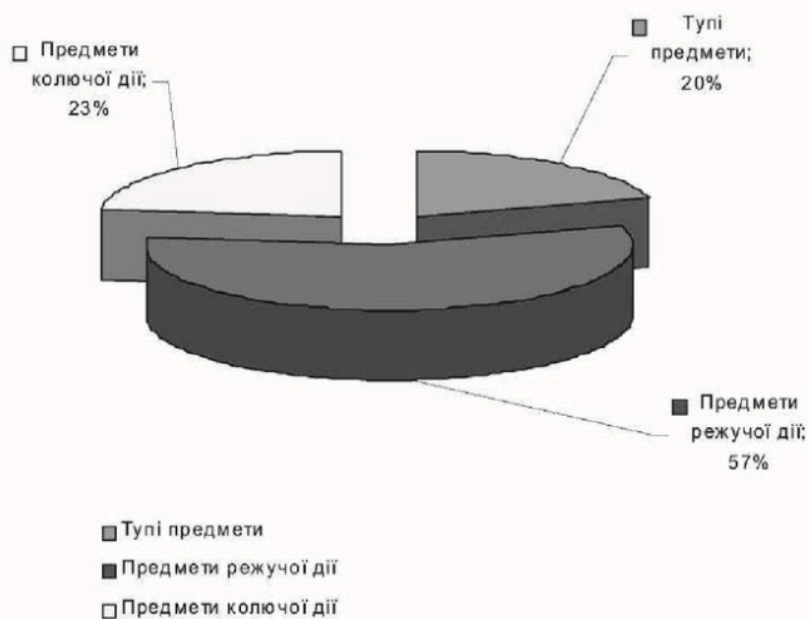

12% (50 убивств) від загальної кількості проаналізованих вчинених умисних вбивств

ДОДАТОК №12

Характеристика холодної зброї, використаної при вчиненні умисних вбивств

1. Наперед придбана або виготовлена

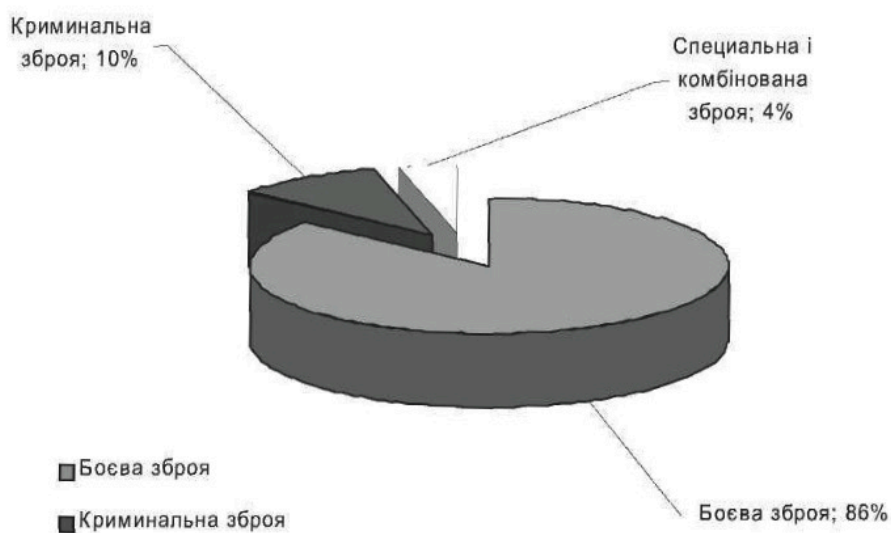

2. Така, що випадково з'явилася під рукою

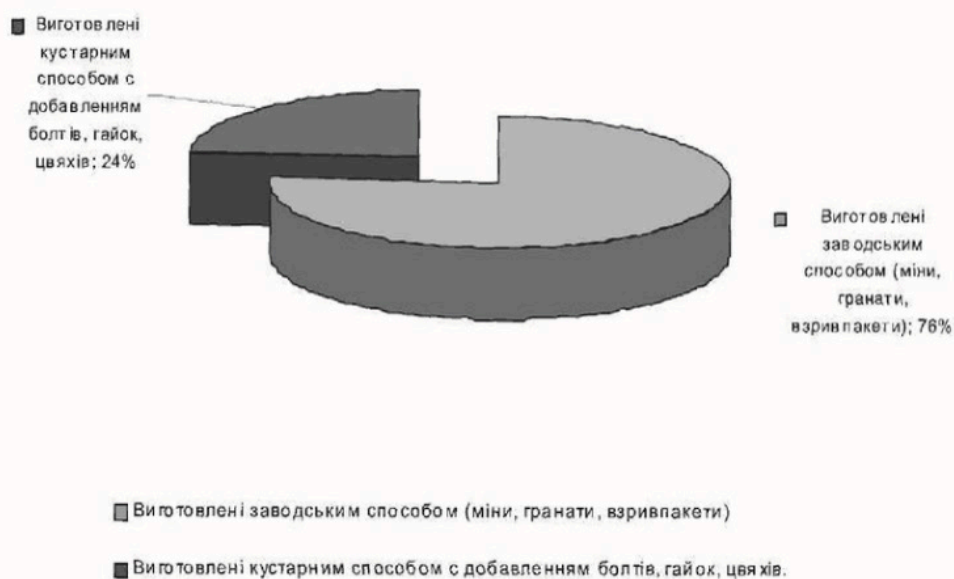
ДОДАТОК №13

Характеристика вогнепальної зброї, яка вживається при вчиненні умисних вбивств

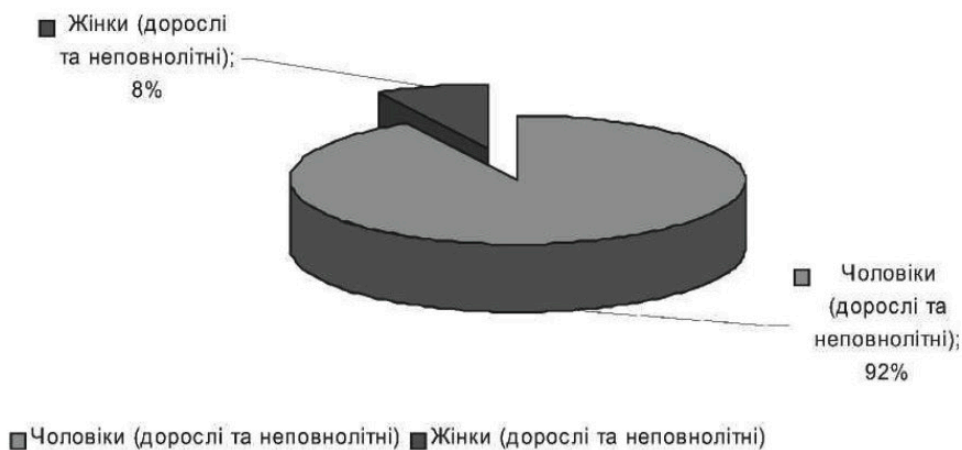
ДОДАТОК №14

Характеристика вибухових пристроїв і вибухових речовин, які вживаються при вчиненні умисних вбивств

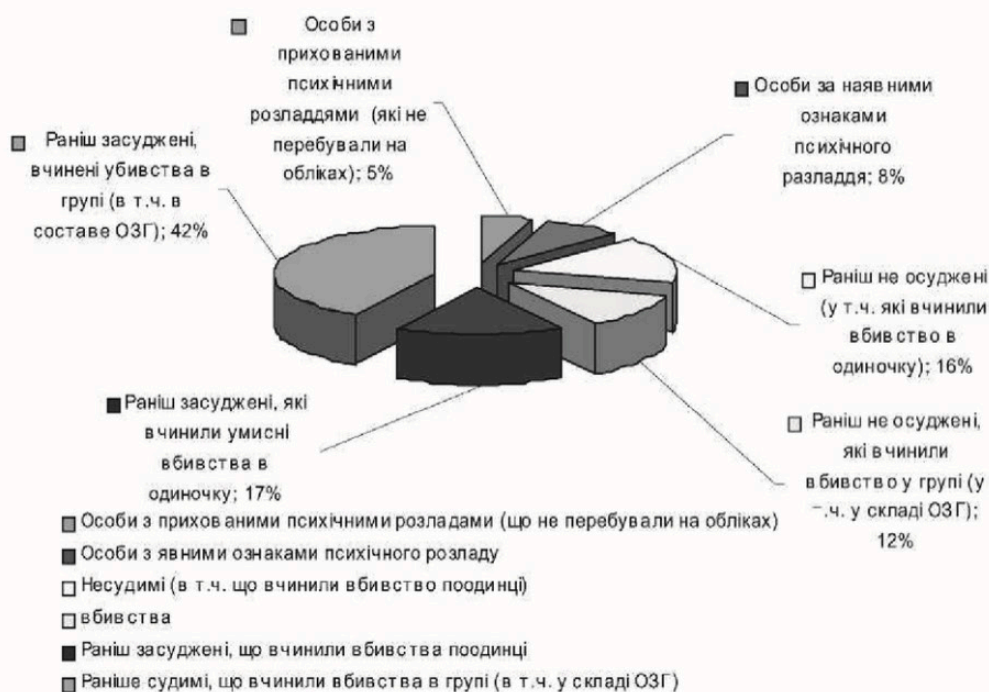
ДОДАТОК №15

Статевовікова характеристика осіб, що вчинили умисні вбивства

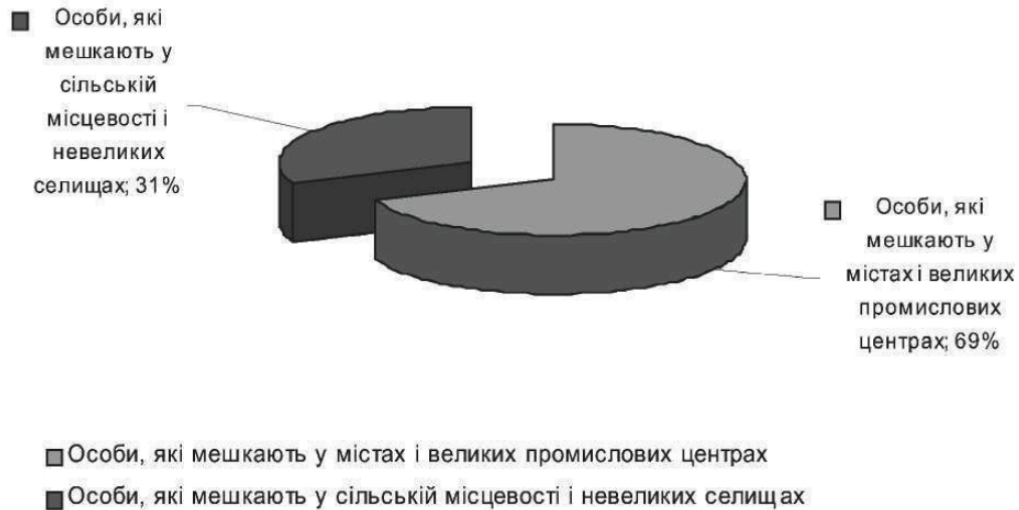
ДОДАТОК №16

Соціально-психологічна характеристика осіб, які вчинили умисні вбивства

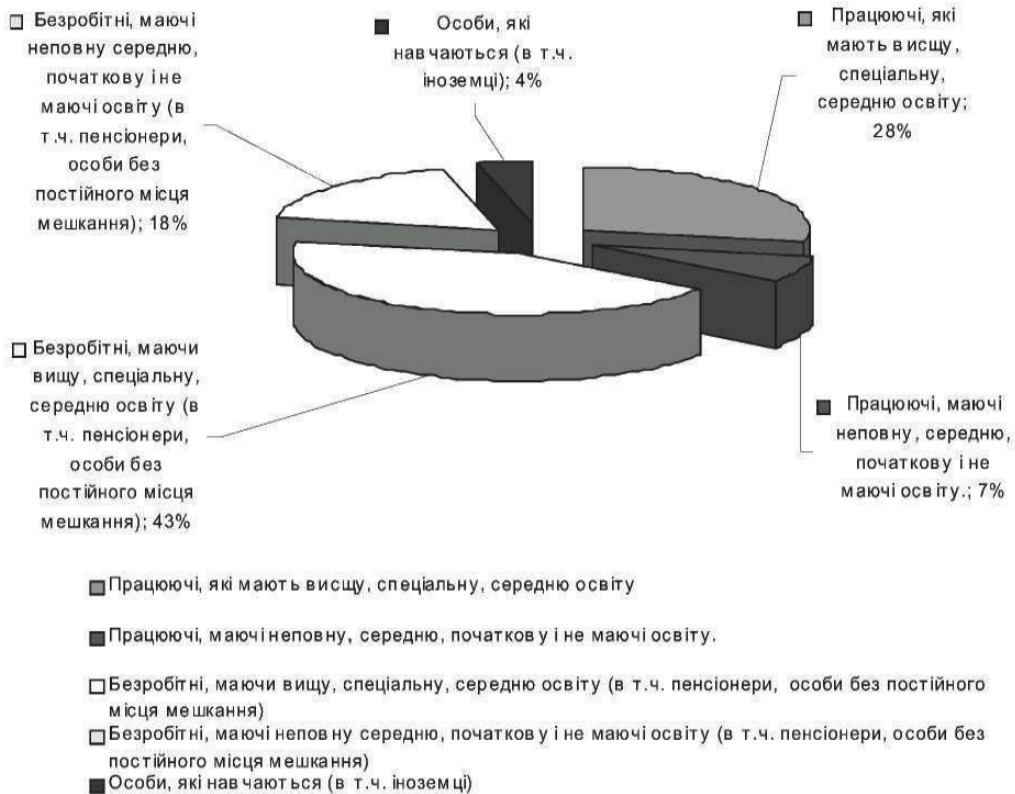
ДОДАТОК №17

Демографічна характеристика осіб злочинців, що вчинили умисні вбивства

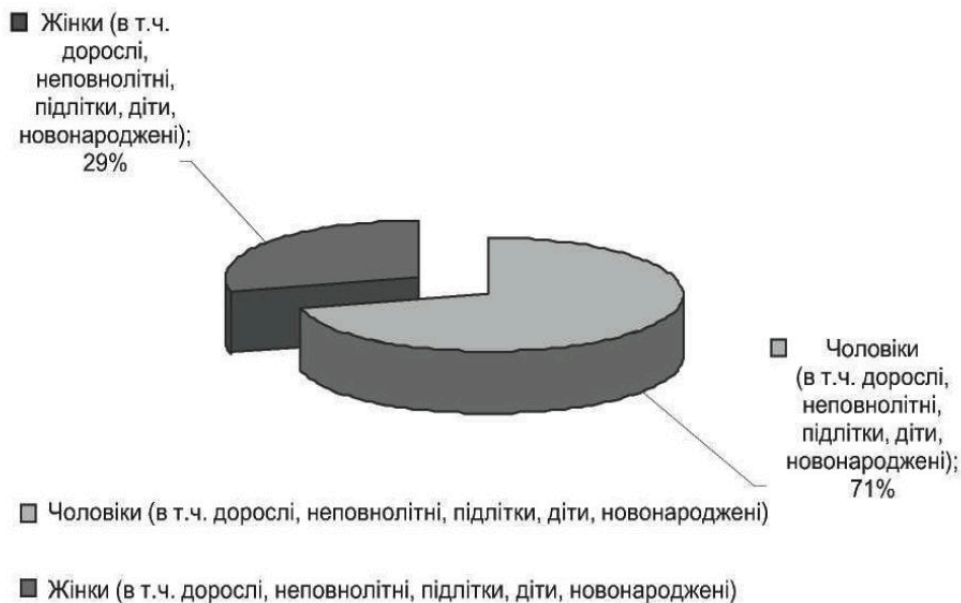
ДОДАТОК №18

Соціальна характеристика осіб, що вчинили умисні вбивства

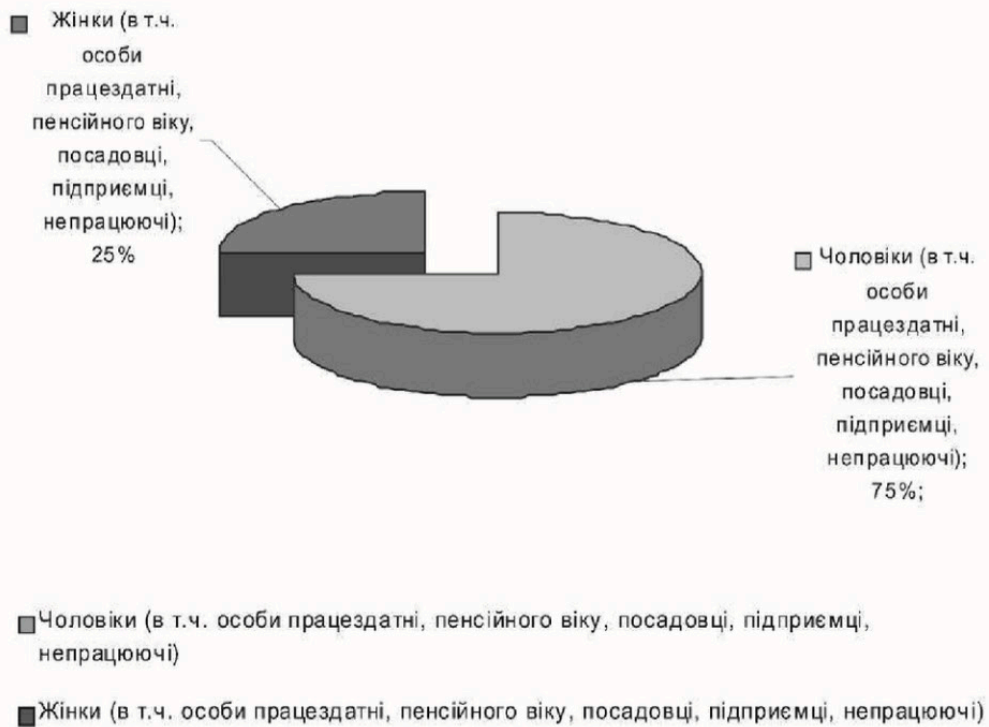
ДОДАТОК №19

Статевікова характеристика жертв умисних вбивств

ДОДАТОК №20

Соціальна характеристика жертв умисних вбивств

ДОДАТОК № 21

Анкети аналізу і узагальнення кримінальних справ про вчинення умисних вбивств

А 1. Криміналістична характеристика діяльності в цілому.

1.1. Види базових злочинів, що входять в аналіз вчинення умисних вбивств:

- вбивства з розчленуванням трупа - 01
- вбивства на сексуальному ґрунті - 02
- вбивства матер'ю своєї новонародженої дитини - 03
- вбивства на замовлення - 04
- вбивства із застосуванням вибухових пристроїв - 05
- вбивства з ознаками серійності - 06

1.2. Допоміжні злочини:

- вбивство заручника - 01
- вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення - 02

1.3. Кількість епізодів у справі:

- один - 01
- два - 02
- три - 03
- чотири - 04
- п'ять - 05
- більше п'яти - 06

1.4. Тривалість злочинної діяльності:

- на протязі місяця - 01
- від одного місяця до шести - 02
- від шести до дванадцяти місяців - 03
- від року до двох років - 04
- більше двох років - 05

1.5. Аналіз розподілу вчинених вбивств за часом:

- всі злочини вчинялись приблизно в один і той же час доби - 01
- в різні часи на протязі доби - 02

1.6. Характеристика діяльності за місцем вчинення вбивств:

- злочини вчинялись в одному населеному пункті - 01
- в різних населених пунктах однієї області - 02
- в різних областях України - 03
- за межами України - 04

1.7. Відношення до об'єктів злочинної діяльності:

- вбивства вчинялись щодо чоловіків - 01
- жінок - 02 новонародженої дитини - 03

1.8. Дані стосовно підготовленості вчинених злочинів:

- всі злочини готувалися - 01
- більшість злочинів готувалися - 02 • заздалегідь готувалися окремі вбивства - 03

1.9. Спосіб підготовки:

- підбір учасників - 01
- купівля зброї - 02
- викрадення зброї - 03
- виготовлення зброї - 04
- підбір і виготовлення знарядь, засобів — 05
- розробка плану злочинних дій - 06
- вибір потерпілого - 07
- використання навідників - 08
- вибір місця, часу, обстановки - 09
- входження в довіру до жертви - 10

1.10. Аналіз даних з підготовки щодо вчинення умисних вбивств:

- вивчення способу життя майбутньої жертви - 01
- розроблення неправдивого алібі - 02
- вибір місця і часу - 03
- утаювання - 04
- фальсифікація - 05
- маскуваня - 06
- знищення - 07

1.11. Дані щодо способу злочинів:

- злочини вчинялись шляхом нападу із застосуванням різноманітних знарядь які заздалегідь приготовлені для вчинення вбивства або зброя - 01
- шляхом введення в організм потерпшого отруйних речовин - 02
- шляхом використання вибухівки - 03
- кількома з названих способів - 04

1.12. Дані щодо приховування злочинів:

- злочини приховувались завжди - 01
- у більшості випадків спостерігались дії з маскуваня злочинів - 02
- дії з маскуваня злочинів не спостерігалися - 03

1.13. Способи приховування умисних вбивств:

- приховання злочину шляхом утаювання інформації та/або її носіїв; • приховання злочину шляхом фальсифікації Інформації та/або її носіїв:
- приховання злочину шляхом маскуваня інформації та/або її носіїв; • приховання злочину шляхом знищення ін-формації та/або її носіїв;
- змішані способи.

1.14. Якщо вбивства вчинялися у складі групи, то дані, що характеризують склад злочинної групи був наступним:

- злочини вчинялися незмінним складом учасників - 01

- склад злочинної групи змінювався - 02
- кількість учасників зростала - 03
- кількість учасників зменшувалась - 04

1.15. Ступінь організованості вчинення вбивств:

- слабка організація вчинення злочинів - 01
- ступінь організованості поступово зростала - 02
- спостерігався завжди високий рівень організованості - 03
-

1.16. Застосування зброї:

- застосовувалась холодна зброя - 01
- вогнепальна зброя - 02
- спеціально підготовлене знаряддя - 03
- підручні засоби - 04

1.17. Застосування транспортних та інших засобів:

- використовувались завжди транспортні засоби - 01
- використовувались інколи - 02
- не використовувались - 03
- використовувались засоби зв'язку - 04

1.18. Час вчинення злочину:

- 18-24 години - 01
- 0-6 - 02
- 6-12 - 03
- 12-18 - 04
- протягом доби - 05
- більш доби - 06

1.19. Місце вчинення вбивства:

- державна чи суспільна установа, підприємство - 01
- приватний будинок чи квартира - 02
- вулиця, двір - 03
- під'їзд, сходова площадка, ліфт - 04
- місцевість поза населеним пунктом - 05
- на транспорті - 06
- парк, сквер - 07
- цвинтар - 08

1.20. Спосіб підготовки (для вбивств на замовлення та вбивств за до-помогою вибухівки):

- підбір учасників - 01
- купівля зброї - 02
- викрадення зброї - 03
- виготовлення зброї - 04
- підбір і виготовлення знарядь, засобів - 05
- розробка плану злочинних дій - 06

- вибір потерпілого - 07 використання навідників - 08 вибір місця, часу, обстановки - 09 входження в довіру до жертви - 10

1.21. Спосіб проникнення в приміщення:

- з таємним проникненням - 01
- насильницьким - 02
- під видом працівників пожежної охорони - 03
- поїпти - 04
- міліції - 05
- комунальних установ - 06
- покупця чи продавця - 07
- особи, яка наймається на роботу - 08
- квартиранта - 09
- знайомого - 10

1.22. Спосіб ухилення від відповідальності:

- знищення слідів своєї присутності і своїх дій на місці злочину - 01
- використання маски чи інших маскуючих зовнішність засобів - 02
- приведення жертви під час вчинення злочину в несвідомий стан - 03
- позбавлення життя чи свідків - 04
- приховання трупів чи спотворювання їхньої зовнішності - 05
- інсценування чи перекручування картини події - 06
- створення фіктивного алібі - 07
- вчинення дій, пов'язаних з використанням чи спробою використання зв'язків із працівниками правоохоронних органів - 08 • переховування від слідчих і оперативних органів - 09

1.23. Знаряддя і засоби:

- холодна зброя - 01
- вогнепальна зброя - 02
- у тому числі пістолети і револьвери - 03
- автомати - 04
- гвинтівки і карабіни - 05
- мисливські рушниці - 06
- без застосування зброї - 07
- спеціально пристосовані предмети - 08
- побутові предмети - 09
- вибухові пристрої - 10
- отрути, наркотики і т.п. - 11
- знаряддя катувань - 12 • транспортні засоби - 13

1.24. Обстановка:

- темний час доби - 01
- світлий час доби - 02
- святкові, передсвяткові, вихідні, передвихідні дні - 03
- наявність свідків-очевидців - 04
- відсутність слідів вбивства - 05

- наявність слідів вбивства - 06

Б.1. Дані про обвинуваченого:

Прізвище, ім'я та по батькові.

1.1. Джерела інформації про підозрюваних:

- свідчення свідків - 01
- обстановка місця події - 02
- сліди злочинця - 03
- знаряддя злочину - 04
- інші речові докази - 05
- документи - 06
- предмет посягання - 07
- засіб злочину - 08
- сліди-виділення злочинця - 9
- мікрооб'єкти, що відносяться до тіла і одягу злочинця - 10
- транспортні засоби, які використовував злочинець - 11
- показання співучасників - 12
- показання збувальників викраденого майна 13
- оперативні дані - 14

1.2. Стать:

- чоловіча - 01
- жіноча - 02

1.3. Вік:

- до 18 років - 01
- 18-25 - 02
- понад 25 до 35 - 03 • понад 35 до 45 - 04
- понад 45 до 60 - 05
- понад 60 - 06

1.4. Місце проживання:

- місто - 01
- сільська місцевість - 02
- без постійного місця проживання - 03
- учинив злочин там, де проживає - 04 • за межами свого місця проживання - 05

1.5. Освіта:

- неповня середня - 01
- середня - 02
- середня спеціальна - 03
- незакінчена вища - 04
- вища - 05

1.6. Рід занять: учень - 01 робітник підприємства - 02 інженерно-технічний персонал - 03

- працівник сільського господарства 04
- службовець - 05

- виконуючий час від часу різні роботи - 06
- безробітний - 07

1.7. Родинний стан:

- одружений - 0.1
- неодружений - 02
- має дітей - 03
- не має дітей - 04

1.8. Засоби існування і джерела:

- зарплата - 01
- стипендія, пенсія - 02
- періодичні заробітки - 03
- скупка, перепродаж - 04
- азартні ігри - 05
- кошти від корисливо-насильницького злочину - 06
- від інших правопорушень і злочинів (наркобізнес, пор-нобізнес, проституція і т.п.) - 07
- за рахунок коштів родичів, знайомих - 08

1.9. Роль у злочині:

- вчиняв корисливо-насильницький злочин самотужки - 01
- у групі - 02
- організатор - 03
- виконавець - 04
- посібник - 05
- брав участь у всіх епізодах - 06
- в окремих - 07
- в одному - 08

1.10. Раніше засуджувався:

за корисливо-насильницькі злочини - 01

- вбивство - 02
- хуліганство - 03
- статеві злочини - 04
- крадіжки - 05
- заподіяння тілесних ушкоджень - 06
- інші корисливі злочини - 07
- інші не корисливі злочини - 08

11. Вчиняв вбивства: проти однієї людини - 01 двох і більш одночасно - 02

12. Відношення з дотерпілим:

- не був раніше знайомий - 01
- випадкове знайомство в день чи напередодні злочину - 02
- знайомий по спільній роботі, навчанню - 03
- побутове знайомство - 04
- родич (чи близька людина) - 05
- дані про потерпілого одержані від третьої особи чи шляхом особистої розвідки - 06

1.13. Перед злочином:

- вживав алкоголь - 01
- наркотики чи інші сильнодіючі речовини - 02
- не встановлено - 03

В. 1. Дані про потерпілого Прізвище, ім'я та по батькові

1.1. Стать:

- чоловіча - 01
- жіноча - 03

1.2. Вік:

- до 18 років - 01
- 18-25 - 02
- понад 25 до 35 - 03 • понад 25 до 35 - 04 • понад 35 до 45 - 05
- понад 45 до 60 - 06
- понад 60 - 07

1.3. Місце проживання:

- місто - 01
- сільська місцевість - 02

1.4. Місце перебування на момент злочину:

- у себе вдома (у квартирі) - 01
- у чужому будинку, квартирі - 02
- поза житловими приміщеннями - 03
- за місцем свого проживання - 04
- в іншому місті, селі - 05
- у шляху - 06
- на роботі, робочому місці - 07

1.5. Рід занять:

- учень - 01
- робітник промислових чи сільськогосподарських підприємств - 02
- службовець держпідприємств, установ - 03
- керівник колективної ланки держпідприємства, організації, установи - 04 підприємств - 05
- ведучий приватну практику - 06
- ведучий антигромадську, злочинну діяльність - 07
- пенсіонер - 08
- працівник торгівлі (рядовий) - 09
- водій - 10

1.6. Родинний стан:

- одружений - 01
- неодружений - 02
- має дітей - 03
- не має дітей - 04

1.7. Судимість у минулому:

- не судимий - 01
- судимий за корисливі злочини - 02
- за корисливо-насильницькі злочини - 03
- за насильницькі злочини - 04
- за інші злочини - 05

1.8. Віктимні ознаки:

- репутація заможної людини - 01
- робота, пов'язана з перевезенням, доставкою, одержанням, видачею грошей - 02
- робота, пов'язана з підприємництвом (бізнесом) - 03
- робота пов'язана з володінням цінними предметами (колекціонування, розведення цінних порід тварин і т.п.) - 04
- заняття спекуляцією, лихварством, тримання пригонів і т.п. - 05
- наявність при собі грошей, ювелірних виробів, коштовних речей - 06
- легковажне поводження, випадкові знайомства в ресторані, на вулиці - 08
- демонстрація "широких можливостей", своєї заможності тощо - 09
- стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння - 10

1.9. Відносини, зв'язок з ким-небудь зі злочинців:

- випадкове знайомство - 01
- до вбивства нікого зі злочинців не знав - 02
- знайомий по роботі - 03
- знайомство, пов'язане з загальним захопленням - 04
- сусіди, живуть в одному будинку, на одній вулиці - 05
- родичі - 06
- співмешканці - 07
- сексуальні відносини - 08
- побутове знайомство - 09

Г.1. Характеристика розслідування умисних вбивств

1.1. Орган, що порушив кримінальну справу:

- орган дізнання МВС - 01
- слідчий МВС - 02
- слідчий прокуратури - 03
- прокурор - 04
- органи СБУ - 05
- суд - 06

1.2. Справа порушена:

- у день одержання заяви про вбивство - 01
- від 1 до 3-х доби - 02
- від 4-х до 10 доби - 03
- більш 10 діб - 04

1.3. Терміни розслідування:

- до 1-го місяця - 01

- від 1 до 2-х - 02
- від 2 до 3-х місяців - 03
- від 3-х до 6 місяців - 04
- від 6-ти до 9 - 05
- від 9 місяців до 1 року - 06
- понад рік - 07

1.4. Приводи до порушення справи:

- заяви громадян - 01
- посадових осіб - 02
- безпосереднє виявлення злочину органом дізнання, слід-чим, прокурором - 03
- явка з винною - 04
- інші приводи - 05

1.5. Характеристика слідчої ситуації на момент порушення криміналь-ної справи:

- є дані про характер події, але відсутні дані про злочинця - 01
- є дані про характер злочинної події, і про злочинця - 02
- чіткі відомості про характер злочину й особистість зло-чинця відсутні - 03
- чіткі відомості про характер злочину відсутні, але є дані про злочинця - 04
- особа, підозрювана в злочині, затримана - 05
- злочинець, чи всі злочинці, затримані на місці злочину - 06
- один з (декілька) злочинців затримай на місці злочину - 07
- злочинець (усі злочинці) затримані “по гарячих слідах” - 08
- один з (декілька) злочинців затримай “по гарячих слідах” - 09
- злочинець і потерпілий відомі - 09
- потерпілий відомий, а даних про особистість злочинця немає - 10
- злочинець виявлений, але особистість потерпілого не встановлена - 11
- не встановлена особистість потерпілого, зведень про злочинця немає - 12
- злочинець і потерпілий відомі, знають один одного - 13

1.6. Взаємодія слідчого з органами дізнання здійснювалася у формі:

- надання разових доручень - 01
 - передачі матеріалів оперативно-розшукових дій - 02
 - участі оперативних працівників у проведенні слідчих дій - 03
 - створення слідчо-оперативних груп для проведення окремих тактичних опера-цій - 04
- створення слідчо-оперативної групи для розкриття і розслідування злочину (злочинної діяльності) по кримінальній справі - 05

1.7. Найбільш результативні слідчі дії:

- огляд місця події - 01
- допит свідків-очевидців - 02
- допит службових осіб - 03
- допит родичів, друзів, сусідів - 04
- переслідування і затримання підозрюваного - 05
- особистий обшук підозрюваного - 06
- обшук за місцем проживання підозрюваного - 07
- судово-медична експертиза потерпілого - 08

- криміналістичні експертизи - 9
- огляд предметів, документів - 10
- пред'явлення для впізнання - 11
- очна ставка - 12
- відтворення обстановки і обставин події - 13
- інші експертизи - 14

1.8. Використання спеціальних знань:

- використання допомоги спеціалістів при проведенні слідчих дій - 01
- проведення судових експертиз:
- трасологічних - 02
 - дактилоскопічних - 03
 - балістичних - 04
 - почеркознавчих - 05
 - портретних - 06
 - холодної зброї - 07
 - вибухових речовин і пристроїв - 08
 - матеріалів і речовин - 09
 - біологічних - 10
 - судово-медичних - 11
 - судово-психіатричних - 12
 - судово-психологічних - 13
 - інших експертиз - 14

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11 // Відомості Верховної Ради України.
3. Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
5. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст.492.
6. Про державну податкову службу в Україні : Закон УРСР від 04.12.1990 р. № 509-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 6. – Ст. 37.
7. Про міліцію : Закон УРСР від 20.12.1990 р. № 565-ХІІ // Голос України. – 1991. – № 3.
8. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-ХІІ // Голос України. – 1991. – № 238.
9. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. – № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст.19.
11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
12. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038а-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
13. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143.
14. Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001-2005 ро-ки : Указ Президента України від 25.12.2000 № 1376/2000 // Офіційний вісник України. –2000 . – № 52. – Ст. 2258.
15. Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією : Указ Президента України від 06.02.2003 р. – № 84/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 6. – Ст. 228.
16. Про додаткові заходи щодо зміцнення законності та правопорядку в Україні : Указ Президента України від 05.08.1996р. – № 628/96 // Урядовий кур'єр від 10.08.1996.
17. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постаново-ва Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997 р.
18. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та при-значення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46. – Ст.172.
19. Про затвердження Інструкції з організації функціонування кри-міналістичних обліків експертної служби МВС : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.09.2009 № 390 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 82. – Ст. 2794.
20. Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактило-скопічного обліку експертної служби МВС України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11.09.2001 № 785 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 52. – Ст. 2392.
21. Про затвердження Інструкції з організації функціонування кри-міналістичних обліків експертної служби МВС : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.09.2009 № 390 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 82. – Ст. 2794.

22. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експертизи : Наказ Міністерства охорони здоров'я від 17.01.1995 № 6
23. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : Міністерство охорони здоров'я України від 08.10.2001 № 397 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 493.
24. Порядок проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи в психіатричних закладах осіб, які утримуються під вартою від 08.10.2001 № 397 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 493.
25. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924 - 1973 гг. / сост.: Алексеева Л.Г., Банников С.Г. (Гл. ред.), Валиев М.Б., Мазалов А.Г., Слеткин В.И., Трубникова П.Я., Шейнин Х.Б. – М.: Известия, 1974. – 758 с.
26. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924 - 1986 гг. / сост.: Бушуев Г.И., Замятин В.И., Мазалов А.Г., Ромазин С.Б., Савкин С.Ф., Смоленцев Е.А., Темушкин О.П., Трубников П.Я., Филатов А.М.; Под общ. ред.: Теребилов В.И. – М. : Известия, 1987. – 1039 с.
27. Остроумов С., Шубин В. Сборник постановлений Пленума и определенных коллегий Верховного Суда СССР по уголовным делам 1959–1971 гг. / под ред. Г.З. Анашкина. – М. : Юрид. лит., 1973. – 416 с.
28. Сборник постановлений Пленума и определенных коллегий Верховного Суда СССР по уголовным делам, 1971 - 1979 гг. / сост.: Алексеева Л.Г., Ефанов А.А., Мазалов А.Г., Смоленцев Е.А.; отв. ред. Темушкин О.П., Филатов А.М., Шейнин Х.Б. – М. : Известия, 1981. – 992 с.
29. Информационно-методическое письмо о раскрытии и расследовании умышленных убийств, совершенных наемными лицами: Для следователей и оперуполномоченных уголовного розыска. – М.: Прокуратура СССР, 1990. Книги і публікації
30. Абалкин Л.И. Стратегия управления / Л.И. Абалкин. – М. : Политиздат, 1975. – 79 с.
31. Авдеев М.И. Курс судебной медицины / М.И. Авдеев. – М. : Юриздат, 1959. – 711 с.
32. Аверьянов А.Н. Системное познание мира / А.Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
33. Аленин Ю.П. Особенности расследования тяжких преступлений против личности: Учебное пособие / Аленин Ю.П., Тищенко В.В. – Одесса: АО БАХВА, 1996. – 112 с.
34. Аленин Ю.П. Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика / Ю.П. Аленин. – Одесса : Юридический институт ОГУ, 1996. – 267 с.
35. Амосов Н. Спорное и бесспорное / Н. Амосов // Литературная газета. – 1968. – 21 февраля (№8).
36. Анианц М. К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик / М.К. Анианц – М. : Юридическая литература, 1964. – 212 с.
37. Антонян Ю.М. Жестокость в нашей жизни / Ю.М. Антонян. – М. : Инфра-М, 1995. – 320 с.
38. Антонян Ю.М. Криминальная сексология / Ю.М. Антонян, А.А. Ткаченко, Б.В. Шостакович. – М. : Спарк, 1999. – 464 с.
39. Антонян Ю.М. Психология убийства / Ю.М. Антонян. – М. : Юристъ, 1997. – 304 с.
40. Антонян Ю.М. Сексуальные преступления. Чикатило и другие : науч-но-популярное исследование / Ю.М. Антонян, А.А. Ткаченко – М. : Амальтея, 1993. – 320 с.
41. Антонян Ю.М. Изнасилования: причины и предупреждение / Ю.М. Антонян, В.П. Голубев, Ю.Н. Кудряков. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1990. – 192 с.

42. Антонян Ю.М. Сексуальные преступления: Научно-популярное исследование / Ю.М. Антонян, А.А. Ткаченко. – М. : Амальтея, 1993. – 320 с.
43. Антонян Ю.М. Криминальная сексология / Ю.М. Антонян, А.А. Ткаченко, Б.В. Шостакович. – М. : Спарк, 1999. – 464 с.
44. Аркуша Л.І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Л.І. Аркуша. – Харків, 2002. – 20 с.
45. Артамонов И.И. Методологические аспекты криминалистической характеристики преступлений. Криминалистическая характеристика преступлений. – М.: Всесоюз. ин-т по изуч. пр-н и разработке мер предуп. преступности. – 1984. – 244 с.
46. Арцишевский В.Г. Выдвижение и проверка следственных действий / В.Г. Арцишевский. – М. : Юридическая литература, 1978. – 104 с.
47. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление / В.Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.
48. Афанасьев С.А. Криминалистическая характеристика и типовая программа расследования сексуально-садистских убийств: дис. на соискание канд. юрид. наук: 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / С.А. Афанасьев. – СПб., 1992. – 18 с.
49. Баев О.Я. Расследование отдельных видов преступлений. : учебное пособие / О.Я. Баев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-т, 1986. – 193 с.
50. Бажанов М.И. Уголовная ответственность за преступления против личности / М.И. Бажанов – К. : Вища школа, 1977. – 43 с.
51. Бандурка О.М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення / О.М. Бандурка. – Х. : Основа, 1996. – 398 с.
52. Банин В. Оптимизация предварительного следствия / В. Банин, Ш. Вахитов, Л. Каневский. – Алма-Ата : Наука, 1984. – 207 с.
53. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002) / В.П. Бахин. – К. : Охрана труда, 2002. – 268 с.
54. Бахин В.П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования : дис. На соискание науч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 / Бахин В.П. – Киев, 1991. – 403 с.
55. Бахин В.П., Батюк О.В. Задачи криминалистики в условиях формирования рыночной экономики : актуальные проблемы расследования и предупреждения преступлений в условиях перехода к рыночной экономике : Сборник научных статей. – Барнаул : Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2003. – 268 с.
56. Бахин В.П., Весельский В.К., Карпов Н.С. Проблемы оптимизации следствия : труды академии управления : современные проблемы криминалистики. – М. : Юридическая литература, 1998. – 186 с.
57. Бахин В.П. Преступная деятельность как объект криминалистического обучения : лекция / В.П. Бахин, Н.С. Карпов. – К. : Україна, 1999. – 21 с.
58. Бахин В.П. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / В.П. Бахин, М.Ч. Когамов, В.П. Карпов. – Алма-Ата : Оркениет, 1999. – 208 с.
59. Бахин В.П. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник / В.П. Бахин, В.И. Гончаренко, Н.И. Клименко и др.; под ред. В.К. Лисиченко. – К. : Вища школа, 1988. – 405 с.

60. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории - к практике / Р.С. Белкин. – М. : Юридическая литература, 1988. – 304 с.
61. Белкин Р.С. Не преступи черту. Очерки о криминалистике / Р.С. Белкин. – М. : Сов. Россия, 1979. – 336 с.
62. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств / Р.С. Белкин. – М. : Наука, 1966. – 295 с.
63. Белкин Р., Быховский И., Дулов А. Модное увлечение или новое слово в науке? (Еще раз о криминалистической характеристике преступления) / Р.Белкин, И. Быховский, А. Дулов // Социалистическая законность. – М. : Известия. – 1987. – № 9. – С. 56–58.
64. Белкин Р.С. Криминалистика. Общетеоретические проблемы / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. – М. : Юридическая литература, 1973. – 264 с.
65. Белкин Р.С. Криминалистика (общетеоретические проблемы) / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. – М. : Юридическая литература, 1973. – 167 с.
66. Белкин Р.С. Тактика следственных действий / Р.С. Белкин, Е.М. Лифшиц. – М.: Новый Юрист, 1997. – 176 с.
67. Берг А.И. Информация и управление / А.И. Берг, Ю.И. Черняк. – М. : Экономика, 1966. – 385 с.
68. Бергер В.Е. Экспертизы в судебной практике.: учебное пособие / В.Е. Бергер, Т.В. Варфоломеева, В.И. Гончаренко, и др. – К. : Вища школа, 1987. – 200 с.
69. Бец Л. Эндокринные аспекты агрессивного поведения / Л. Бец // Се-рийные убийства и социальная агрессия: тезисы докладов конференции (Ростов-на-Дону, 20–22 сентября 1994 г.). – Москва : ЛРНЦ Феникс. – 1994. – С. 15–16.
70. Берназ В.Д. К вопросу о понятии обстановки совершения краж социалистического имущества на морском транспорте / В.Д. Берназ // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1985. № 3. – С. 45–47.
71. Біленчук П.Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинувачуваного : монографія / П.Д. Біленчук. – К. : Атіка, 1999. – 349 с.
72. Биленчук П.Д. Книга Криминалиста : практическое пособие / П.Д. Биленчук, А.И. Рошин, Г.Е. Омельченко. – К. : Україна, 1995. – 413 с.
73. Богорад И., Сахновская М. Трансплантология: право и мораль / И. Богорад, М. Сахновская // Медицинская газета. – 1991. – 29 марта (№13).
74. Большая медицинская энциклопедия : в 30-ти тт. / под. ред. Б.В. Петровский. – М. : Советская энциклопедия, 1988. – Т. 29. – 544 с.
75. Борисенко И.В. Методика расследования убийств с расчленением трупа: дис. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Борисенко Игорь Владимирович. – Х., 1999. – 221с.
76. Бородулин А.И. Убийства по найму. Криминалистическая характеристика: Методика расследования / А.И. Бородулин. – М. : Новый Юрист, 1997. – 80 с.
77. Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни / С.В. Бородин. – М. : Юридическая литература, 1977. – 239 с.
78. Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования): методическое пособие / В.И. Бояров. – Х. КримАрт., 1998. – 154 с.
79. Брюханов В.А. Использование метода просветления для выявления татуировки на гнилостно измененной коже / В.А. Брюханов // Проблемы советского государства и права. Иркутск. – 1975. – № 9-10. – С. 18–20.

80. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение / Л.П. Буева. – М. : Мысль, 1978. – 315 с.
81. Буйков Г.Г. Криминалистическое понятие и значение способа совершения преступления / Г.Г. Буйков // Труды Высшей школы МВД СССР. – 1967. – № 15. – С. 53 – 75.
82. Булатов М.А. Философия. : учебное пособие для студентов вузов / М.А. Булатов – К. : Фита, 1994. –384 с.
83. Бурданова В.С. Криминалистическое обеспечение всесторонности, полноты и объективности исследования обстоятельств дела. : учебное пособие / В.С. Бурданова. – СПб. ;, 1994. – 326 с.
84. Бурик В.И. Признаки внешности человека и их использование в розыскной деятельности : справочное пособие / В.И. Бурик, В.Ф. Пилипчук – К. : РИО МВД УССР, 1982. – 272 с.
85. Быховский М.Е. Осмотр места происшествия / М.Е. Быховский. – М. : Юридическая литература, 1973. – 344 с.
86. Быховский И.Е. Методика проведения занятий со следователями по осмотру места происшествия по делам об убийствах / И.Е. Быховский, Н.П. Зарубин, И.Д. Найдис. – М. : БЕК, 1973. – 382 с.
87. Вандер М.Б. Судебная микрология (криминалистический аспект): монография / М.Б. Вандер, Н.И. Маланьина. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1988. – 174 с.
88. Васильев А. О криминалистической классификации преступлений / А. Васильев // Методика расследования преступлений (общие положения) : материалы научно-практической конференции. (Одесса, ноябрь 1976 г). – М. : Юридическая литература, 1976. – с. 25.
89. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Васильев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 72 с.
90. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. – М. : Юридическая литература, 1976. – 200 с.
91. Васильев А.Н. Планирование расследования преступлений / А.Н. Васильев, Г.Н. Мудьюгин, Н.А. Якубович. – М.: Гос. юр. издат., 1957. – 199 с.
92. Васильев В.Л. Юридическая психология. : учебник для вузов / В.Л. Васильев. – 3-е издание. – СПб. : Издательский дом “Питер”, 2000. – 624 с.
93. Ведерников Н.Т. Личность обвиняемого и подсудимого. Понятие, предмет и методика изучения / Н.Т. Ведерников. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1978. – 174 с.
94. Ведерников Н.Т. Изучение личности преступника в процессе расследования / Н.Т. Ведерников. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1968. – 81 с.
95. Великородный П.Г. Криминалистическая характеристика и классификация способов совершения преступлений / П.Г. Великородный // Криминалистическая характеристика преступлений. – М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – 1984. – С. 89– 92.
96. Великородный П.Г. Механизм образования, техника обнаружения и фиксации следов преступления / П.Г. Великородный // Вестник Московского университета. – 1981. – № 3. – С. 60–66.
97. Веселый В.З. Понятие социального управления. Управление органами внутренних дел : лекция / Веселый В.З., Малков В.Д. – М. : Акад. МВД СССР, 1987. – 22 с.
98. Видонов Л.Г. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений и закономерных связях между ее элементами / Л.Г. Видонов,
99. В.Л. Видонов // Криминалистическая характеристика преступлений. – М. Юридическая литература, 1984. – № 24. – С. 94–97.

100. Викторова Л.Н. Фактор времени и его значение для раскрытия и расследования преступлений. : учебное пособие / Л.Н. Викторова. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1983. – 34 с.
101. Винникова Л. Название: Маньяк является в дождь : документальная повесть о преступнике-маньяке Чикатило / Л. Винникова. – Донецьк : Донеччина, 1993. – 74 с.
102. Винокуров С.И. Криминалистическая характеристика преступления, ее содержание и роль в построении методики расследования конкретного вида преступлений / С.И. Винокуров // Методика расследования преступлений. Общие положения : материалы научно-практической конференции (Одесса, ноябрь 1976 г.). – М., 1976. – С. 101–104.
103. Винокуров С.И. Основные вопросы методики расследования преступных нарушений правил обращения со взрывчатыми материалами : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Винокуров Сергей Иванович. – М., – 1976. – 211 с. Водянова Н.Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности : монография / Н.Б. Водянова. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 144 с.
104. Возгрин И.А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография / И.А. Возгрин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 475 с.
105. Возгрин И.А. Криминалистическая методика расследования преступлений / И.А. Возгрин. – Минск : Вышэйш. шк., 1983. – 214 с.
106. Возгрин И.А. О соотношении следственных ситуаций и алгоритмов расследования преступлений / И.А. Возгрин // Вопросы профилактики преступлений. – Ленинград. – 1977. № 8. – С. 60–67.
107. Волков А.М. Деятельность: структура и регуляция. Психологический анализ / А.М. Волков, Ю.В. Микадзе, Г.Н. Солнцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 215 с.
108. Волков В. Роль следственно-оперативных групп в раскрытии умышленных убийств / В. Волков // Законность : Ежемесячный правовой научно-практический журнал. – 2006. – № 4. – С. 34–36.
109. Волков Б.С. Личность преступника : уголовно-правовое и криминологическое исследование / Б.С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1972. – 187 с.
110. Волчецкая Т.С. Криминальная ситуация: понятие, содержание, структура / Т.С. Волчецкая, В.И. Куликов // Вестник Московского университета. – 1992. – № 3. – С. 78–86.
111. Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / В.И. Галаган – К., 1992. – 20 с.
112. Галкин В.М. Средства доказывания в уголовном процессе. Ч. 1 / Н.С. Полевой, В.М. Галкин. – М. : Юристь, 1967. – 50 с.
113. Гармаев Ю.П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика / Ю.П. Гармаев, А.Ф. Лубин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 303 с.
114. Гельманов А.Г. Криминалистическая характеристика способа сокрытия преступления преступлений против жизни и здоровья : учебное пособие. / А.Г. Гельманов – Омск : Омская ВШ милиции МВД СССР, 1989. – 82 с.
115. Герасимов И.Ф. Криминалистические характеристики преступлений в методи-

- ке расследования / И.Ф. Герасимов // Методика расследования пре-ступлений. Общие положения : материалы научно-практической конферен-ции (Одесса, ноябрь 1976 г.). – М. : Юридическая литература, 1976. – С. 93–97.
116. Герасимов И.Ф. К вопросу о следственных ситуациях / И.Ф. Герасимов // След-ственная ситуация. – М. : МВШ МВД СССР. – 1984. – С. 6–11.
117. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И.Ф. Гераси-мов. – Свердловск : Среднеуральское книжное изд-во, 1975. – 183 с.
118. Герасимов И.Ф. Следственные ситуации на первоначальном этапе рас-следова-ния преступлений / И.Ф. Герасимов // Социалистическая законность. – 1977. – № 7. – С. 61–62.
119. Гинзбург А.Я. Принципы советской криминалистики / А.Я. Гинзбург. – Караган-да : Изд-во Караганд. ВШ МВД СССР, 1974. – 79 с.
120. Гончаренко В.И. Понятие криминалистической характеристики пре-ступлений / В.И. Гончаренко, Г.А. Кушнир, В.Л. Подпалый // Криминали-стика и судебная экспер-тиза. – К. : Лыбидь, 1986. – № 33. – С. 3–8.
121. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уго-ловном судопроизводстве / В.И. Гончаренко. – Киев : Вища шко-ла, 1980. – 160 с.
122. Горяинов К.К. Общая характеристика преступлений. (Криминолого-кримина-листические исследования / К.К. Горяинов. – М. : Юристь, 1980. – 290 с.
123. Горяинов К.К. Оперативно-розыскная деятельность / К.К. Горяинов, В.С. Овчин-ский, А.Ю. Шумилов. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 794 с.
124. Гришкин И.И. Понятие информации. Логико-методологический аспект / И.И. Гришкин. – М. : Наука, 1973. – 230 с.
125. Громов В.И. Методика расследования преступлений. Руководство для органов милиции и уголовного розыска / В.И. Громов. – М. : Изд-во Нар. ком. внутр. дел РСФСР, 1929. – 114 с.
126. Громов В. Вопросы методики расследования убийств : методика и тех-ника след-ственной работы / В. Громов, Н. Лаговьер. – К., 1934. – 246 с.
127. Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судьейского убеждения в уго-ловном судопроизводстве / Ю.М. Грошевой. – Харьков : Вища шк.
128. Изд-во при Харьк. ун-те, 1975. – 144 с.
129. Гуковская Н.И. Судебно-медицинская экспертиза трупа по делам о насильствен-ной смерти. Пособие для следователей / Н.И. Гуковская, В.А. Свешников. – М. : Гос. юр. издат., 1957. – 255 с.
130. Гульман Б.Л. Особенности формирования мотивов сексуального пре-ступления у мужчин при алкогольном опьянении и алкоголизме / Б.Л. Гульман // Сексология и андрология. – 1994. – № 2. – С. 60–62.
131. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления / Б.Л. Гульман. – Харьков : ИМП Руби кон, 1994. – 272 с. Гуняев В.А. Содержание и значение криминалистических характе-ри-стик преступлений. Криминалистическая характеристика преступлений : сборник научных трудов. – М. : Всесоюзн. ин-т по изучению причин и раз-работке мер преду-преждения преступности, 1984. – С. 31–34.
132. Гуняев В., Кузьмин С. В защиту криминалистических программ / В. Гуняев, С. Кузьмин // Социалистическая законность. – 1990. – № 3. – С. 47–49.
133. Гурев М.С. Убийства на “разборках” (методика расследования) / М.С. Гурев. – СПб. : Питер, 2000. – 288 с.
134. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. /

- А.И. Гуров. – М. : Юридическая литература, 1990. – 442 с.
135. Гусаков А.Н. Следственная тактика : В вопросах и ответах / А.Н. Гусаков, А.А. Филющенко. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 147 с.
136. Густов Г.А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений / Г.А. Густов // Криминалистическая характеристика преступлений. – М. – 1984. – № 14. – С. 43–46.
137. Густов Г.А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств.: учебн. пособие / Г.А. Густов – 2-е изд., – СПб. : Санкт-Петербургский юрид. ин-т Генеральной прокуратуры РФ, 1997. – 122 с.
138. Густов Г.А. Проблемы программирования расследования преступлений : проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия : межвузовский научный сборник – Уфа : Башк. гос. ун-т., 1989. – 160 с.
139. Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / П.С. Дагель. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1970. – 132 с.
140. Дворкин А.И. Расследование убийств, совершенных организованными группами при разбойных нападениях.: научно-методическое пособие / А.И. Дворкин, Р.М. Сафин. – М. : Экзамен, 2003. – 192 с.
141. Денисюк С.Ф. Обыск в системе следственных действий (Тактико-криминалистический анализ). : научно-практическое пособие / С.Ф. Денисюк, В.Ю. Шепитько. – Х. : Консум, 1999. – 160 с.
142. Детюк Н. К вопросу об ответственности матери, совершившей убийство новорожденного ребенка / Н. Детюк // Труды юридического факультета Ставропольского государственного университета. – 2006. – № 11. – С. 67–68.
143. Диалектика познания сложных систем / В.С. Тюхтин, В.В. Бородкин, А.М. Дорожкин и др. ; под ред. В.С. Тюхтина. – М. : Мысль, 1988. – 317 с.
144. Домбровский Р.Г. Познание и доказывание в расследовании преступлений : автореф. дисс. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Р.Г. Домбровский. – К., 1990. – 44 с.
145. Дубягин Ю.П. Опознание в практике розыска человека и раскрытия преступлений (научно-методические аспекты) / Ю.П. Дубягин, О.П. Дубягина, С.Г. Логинов. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 336 с.
146. Дулов А.В. Судебная психология / А.В. Дулов. – Минск : Вышэйш. шк., 1970. – 392 с.
147. Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений / А.В. Дулов. – Минск : Издво Белорус. гос. ун-та, 1979. – 128 с.
148. Дулов А.В. Криминалистика.: учебное пособие / И.С. Андреев, Г.И. Грамович, А.В. Дулов и др. – М. : Экоперспектива, 1996. – 415 с.
149. Дынкина И.З. Место происшествия и значение его осмотра в случаях убийств женщин на сексуальной почве / И.З. Дынкина // Преступления против нравственности : материалы научно-практической конференции. – Вильнюс, 1970. – С. 140–149.
150. Євдокіменко С.В. Злочинна діяльність: сутність та криміналістичні аспекти боротьби з нею : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / С.В. Євдокіменко. – К., 2002. – 17 с.
151. Еникеев М.И. Психология преступника и следственно-поисковой деятельности

- : теория криминалистики и методика расследования пре ступле-ний : сборник научных трудов. – М. : Юридическая литература, 1990. – 344 с.
152. Жариков Н.М. Судебная психиатрия. : учебник для вузов / Н.М. Жариков, Г.В. Морозов, Д.Ф. Хритинин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2003. – 528 с.
153. Жижиленко А.А. Преступления против личности / А.А. Жижиленко. – М. : Юристь, 1927. – 98 с.
154. Жордания И.Ш. Понятие, классификация и правовое значение способов совершения пре ступлений : автореф. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / И.Ш. Жордания. – Тбилиси, 1971. – 26 с.
155. Жордания И.Ш. Структура и правовое значение способа совершения преступления / И.Ш. Жордания. – Тбилиси : Сабчота Сакартвело, 1977. – 233 с.
156. Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголов-ному праву / Н.И. Загородников. – М. : Госюриздат, 1961. – 278 с.
157. Закалюк А.П. Організована злочинна діяльність: сутність і потреби нормативного визначення / А.П. Закалюк // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1 (28). – С. 130–141.
158. Закатов А.А. Обыск / А.А. Закатов, А.Е. Ямпольский. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983. – 200 с.
159. Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С.Ф. Здоровко. – Х. : Гриф, 2004. – 118 с.
160. Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминали-стические аспекты / В.Д. Зеленский. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1989. – 152 с.
161. Зелинский А.Ф. Криминальная психология : научно-практическое изда-ние / А.Ф. Зелинский. – К. : Юринком Интер, 1999. – 240 с.
162. Зелінський А.Ф. Корислива злочинна діяльність / А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський. – К. : Генеза, 1998. – 138 с.
163. Золотов М.А. К вопросу о необходимости разработки современной ме-тодики расследования убийства матерью новорожденного ребенка / М.А. Зо-лотов // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – № 4. – С. 155–163.
164. Зотов Б.Л. Казус или дорожно-транспортное происшествие / Б.Л. Зотов. – К. : КВШ МВД СССР, 1979. – 80 с.
165. Зорин Г.А. Криминалистическая методология / Г.А. Зорин. – Минск : Амалфея, 2000. – 608 с.
166. Зорин Г.А. Эвристические методы формирования стратегии и тактики след-ственной деятельности: / Г.А. Зорин. – Гродно : ГрГУ, 1991. – 87 с.
167. Зуева Е.И. Криминалистика : актуальные проблемы. : учебное пособие / Е.И. Зуева. – М. : Академия МВД СССР, 1988. – 150 с.
168. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения пре-ступления : автореф. дисс. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный про-цесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная дея-тельность” / Г.Г. Зуйков. – М., 1970. – 34 с.
169. Иванов В.П. Человеческая деятельность - познание - искусство / В.П. Иванов. – К. : Наукова думка, 1977. – 252 с.
170. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступно-го пове-дения / К.Е. Игошев. – Горький : Изд-во ГВШ МВД СССР, 1974. – 168 с.
171. Іерусалимов І.О. Інформаційне забезпечення використання науково-технічних

- досягнень у розслідуванні злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / І.О. Іерусалимов. – К., 1998. – 16 с.
172. Іерусалимов І.О. Забезпечення використання науково-технічних досягнень у слідчій діяльності / І.О. Іерусалимов. – К. : Науковий світ, 2000. – 67 с.
173. Ищенко Е.П. Криминалистика. : учебник для студ. высших учебных заведений. / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Кон-тракт, ИНФРА-М, 2006. – 748.
174. Каневский К.К. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений, криминальных и следственных ситуациях и их значении в раскрытии и расследовании преступлений: следственная ситуация : сборник научных трудов. – М., 1985. – С. 186.
175. Капустин А.В. Содержание выводов в заключении эксперта при судебно-медицинской экспертизе трупа / А.В. Капустин // Судебно-медицинская экспертиза. – 1985. – № 4. – С. 50–53.
176. Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию : монография / В.Н. Карагодин. – Свердловск : Изд-во Уральско-го ун-та, 1992. – 167 с.
177. Кармаза О. У сексуальных маньяков почему-то всегда длинные руки. Послесловие к международной конференции «Серийные убийства и социальная агрессия» / О. Кармаза // Комсомольская правда. – 1994. – 6 октября (№ 46).
178. Клименко Н.И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя / Н.И. Клименко. – К. : Вища школа, 1990. – 103 с.
179. Клименко Н.И. О возможности криминалистической идентификации личности / Н.И. Клименко // Криминалистика и судебная экспертиза. Рес-публиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1972. – № 9. – С. 216-219
180. Кноблех Э. Медицинская криминалистика / Э. Кноблех ; [пер. с чешск.]. – Прага : Гос. изд-во мед. литературы. 1960. – 420 с.
181. Кобрин В.Б. Иван Грозный / В.Б. Кобрин. – М. : Московский рабочий, 1989. – 175 с.
182. Колдин В.Я. Криминалистическое знание о преступной деятельности: функция моделирования / В.Я. Колдин // Советское государство и право. – 1987. – № 2. – С. 63 – 69.
183. Колдин В.Я. Информационные процессы и структуры в криминалистике / В.Я. Колдин, Н.С. Полевой. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 134 с.
184. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. – Х. : Изд-во Харьк. юрид. ин-т, 1985. – 93 с.
185. Колесниченко А.Н. Следственная ситуация: спорные вопросы понятия и возможное решение проблемы : криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в расследовании преступлений: сборник научных трудов. – Иркутск : Издательство Иркутского университета, 1983. – 286 с.
186. Колесниченко А.Н. Вопросы программирования деятельности следователя. / А.Н. Колесниченко, Г.А. Матусовский // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. – 1980. – № 21. – С. 43–47.
187. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дисс. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс,

- криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / А.Н. Колесниченко . – Харьков, 1967. – 27 с.
188. Колмаков В.П. Методика расследования дел об убийствах с расчленением трупа : автореф. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / В.П. Колмаков. – Харьков, 1941. – 21 с.
189. Колмаков В.П. Значение для расследования точного установления способов совершения и сокрытия преступлений против жизни / В.П. Колмаков // Труды Харьковского государственного медицинского института. – 1956. – № 5. – С. 193–196.
190. Колмаков В.П. Следственный осмотр / В.П. Колмаков. – М. : Юридическая литература, 1969. – 150 с.
191. Комаха В.А. Предварительное исследование следов при проведении осмотра места происшествия / В.А. Комаха, И.Т. Малейчик. – Одесса, 2002. – 170 с.
192. Комаха В.О. Тактичні особливості попереднього дослідження криміналістичних об’єктів та призначення судових експертиз : монографія / В.О. Комаха. – Вінниця: ДКФ, 2006. – 735 с.
193. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В.Е. Коновалова. – Х. : Консум, 2000. – 146 с.
194. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999. – 157 с.
195. Коновалова В.Е. Негативные обстоятельства и их значение в расследовании преступлений / В.Е. Коновалова // Рад. право. – 1958. – № 6. – С. 52-58.
196. Коновалова В.О. Проблеми логіки і психології у слідчій тактиці / В.О. Коновалова. – Х. : видавництво Харківського університету, 1965. – 140 с.
197. Коновалова В.Е., Колесниченко А.Н. Теоретические проблемы криминалистической характеристики: криминалистическая характеристика преступлений : сборник научных трудов. – М. : ВНИИ ПП, 1984. – 268с.
198. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования : монографія / В.Е. Коновалова. – Х. : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. – 320 с.
199. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции.: учебное пособие. / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 1997. – 256 с.
200. Концевич И.А. Руководство к практическим занятиям по судебной медицине.: учебное пособие / С.С. Бондарь, С.Т. Джигора, И.А. Концевич, А.С. Лесовой, и др.. – К. : Вища школа, 1988. – 328 с.
201. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / Костенко Марина Володимирівна. – Х., 2003. – 219 с.
202. Костылева Г.В. Тактика производства отдельных следственных действий при расследовании убийств, связанных с исполнением обряда / Г.В. Костылева // Проблемы местного самоуправления. – 2005. – №3. – С. 32-39.
203. Крафт-Эбинг Р. Половая психопатия с обращением особого внимания на извращения полового чувства / Р. Крафт-Эбинг ; [пер. с нем.]. – М. : Республика, 1996. – 504 с.
204. Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений / Л.Н. Кривоченко. – Х. : Вища шк. Изд-во при Харьковском университете, 1983. – 129 с.
205. Кривошеев А.С. Изучение личности обвиняемого в процессе расследования /

- А.С. Кривошеев. – М. : Юридическая литература, 1971. – 80 с.
206. Криминалистика : учебник / Под ред. Р.С. Белкина. – М. : Юридическая литература, 1986. – 544 с.
207. Криминалистика : методика расследования отдельных видов преступлений. Курс лекций : учеб. пособие для студентов вузов по спец. юриспруден-ция / Ю.В. Гаврилин, Н.Г. Шурухнов; под ред. Н.Г. Шурухнова. – М. : Книжный мир, 2004. – 466 с.
208. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / В.О. Коновалова, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько та ін. ; за ред. За ред. В.Ю. Шепітька. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – 728 с.
209. Криминалистика : учебник / В.С. Аханов, Р.С. Белкин, Н.И. Герасимов, и др.; под ред. Р.С. Белкин, Г.Г. Зуйков. – М. : Юридическая литература, 1968. – 696 с.
210. Криминалистика : учебник / П.Н. Аленичев, Р.С. Белкин, Е.М. Лившиц и др.; под ред. Р.С. Белкин. – М. : Юридическая литература, 1974. – 672 с.
211. Криминалистика : учебник / Б.Е. Богданов, А.Н. Васильев, В.Я. Колдин и др.; отв. ред. А.Н. Васильев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 564 с.
212. Криминалистика : учебник для вузов / А.Ф. Волынский, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова и др.; под ред. проф. А.Ф. Волынского. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 605 с.
213. Криминалистика : учебник для вузов / И.Ф. Герасимов, Я.Л. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 2000. – 672 с.
214. Криміналістика. : підруч. для слухачів, ад’юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтевський, П.Ю. Тимошенко.; за ред. акад. П.Д. Біленчука. – К. : АТІКА, 1998. – 416 с.
215. Криминалистика : учебник. у 2 т. / Р.С. Белкин, А.Я. Гинзбург, Л.П. Дубровицкая, В.Е. Жарский и др.; под ред. : Р.С. Белкина, Г.Г. Зуйкова. – М. : НИИРИО ВШ МВД СССР, 1970. – Т. 1. – 478 с.
216. Криминалистика : учебник / под ред. Н.П. Яблокова, В.Я. Колдина. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 464 с.
217. Криминалистика : учебник / под ред. С.А. Голунского. – М. : Госюриздат, 1959, – 512 с.
218. Криминалистика : Методика расследования отдельных видов преступлений : учебник / С.А. Голунский, Б.М. Шавер; под ред. А.Я. Вышинский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 372 с.
219. Криминалистика : учебник для юридических вузов / Е.П. Ищенко, В.А. Образцов. – М. : Эксмо-Пресс, 2007. – 480 с.
220. Криминалистика : учебник / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков.; под ред. доктора юридических наук, профессора Е.П. Ищенко. – М. : Инфра-М, 2005. – 696 с.
221. Криминалистика : учебник / под ред. проф. И. Ф. Крылова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 592 с.
222. Криминалистика: учебник / под ред. И.Ф. Крылова, А.И. Бастрыкина. – М. : Дело, 2001. – 800 с.
223. Криминалистика : учебник для юридических вузов / под ред. В.А. Образцова. – М. : Юрист, 1997. – 760 с.
224. Криминалистика : учебник / В.А. Адамова, Ю.П. Голдованский, А.С. Лазари и др.; под ред. И.Ф. Пантелеев, Н.А. Селиванов. – М. : Юридическая литература, 1993. – 592 с.
225. Криминалистика : учебник / под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло. – СПб. :

- Лань, 2001. – 928 с.
226. Криминалистика : курс лекций / В.Ю. Шепитько. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х. : Одиссей, 2005. – 367 с.
227. Криминалистика : учебник для высших юридических учебных заведений / под ред. А.Г. Филиппова, А.Ф. Волынского. – М. : Спарк, 1998. – 543 с.
228. Криминалистика : учебник / Т.С. Волчецкая, В.Я. Колдин, В.Л. Крылов и др.; отв. ред. профессор Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 718 с.
229. Криминалистика : учебник / В.Н. Герасимов, В.Я. Колдин, В.В. Крылов и др.; под ред. профессора Н.П. Яблокова. – М. : БЕК, 1995. – 708 с.
230. Криминалистика : учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г.Корухов и др.; под ред. Р.С. Белкина. – М. : Норма, 2001. – 990 с.
231. Криминалистика : учебник для юридических вузов / под ред. Н.П. Яблокова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1999. – 718 с.
232. Криминалистика : учебник / под ред. Н.П. Яблокова, В.Я. Колдина. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 464 с.
233. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / Салтевський М.В. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
234. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепитька. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий Дім Ін Юре, 2004. – 728 с.
235. Криміналістика : навч. посіб. / За ред. В.Г. Гончаренка, Є.М. Мойсеева. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
236. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учебник для студ. юрид. вузов и факультетов. / под ред. проф. В.Ю. Шепитька. – Х. : Одиссей, 2001. – 528 с.
237. Криминалистическая характеристика и ее место в системе науки криминалистики и в вузовской программе : криминалистическая характеристика преступлений: сборник научных трудов – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 316 с.
238. Криминалистическая характеристика преступлений : дискуссионные вопросы и пути их решения : криминалистическая характеристика преступлений: сборник научных трудов – М.: ВНИИ Прокуратуры, 1984. – 342 с.
239. Кругликов Л.Л. Способ совершения преступления : (Вопросы теории) : автореф. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Л.Л. Кругликов. – Свердловск, 1971. – 18 с.
240. Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах / И.Ф. Крылов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 197 с.
241. Кримінальний процес України : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошниченко, Ю.В. Хоматов та ін. ; за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 496 с.
242. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер-Право, 2002. – 416 с.
243. Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. проф. П.С. Матишевського, доцентів П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К. : Юрін-ком Інтер, 2000. – 877 с.
244. Кузмичов В.С., Москвін Ю.П. Криміналістичне вивчення злочинної діяльності / В.С. Кузмичов, Ю.П. Москвін // Право України. – 1999. – № 5. – С. 65-67.
245. Кузьмичев В.С. Теория и практика следственной деятельности : моно-графія /

- В.С. Кузьмичев. – К. : НВТ Правник, 1997. – 245 с.
246. Куликов В.И. Обстановка совершения преступления и ее криминали-стическое значение : автореф. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; опе-ративно-розыскная деятельность” / В.И. Куликов. – М., 1983. – 23 с.
247. Куликов В.И. Криминалистическое понятие обстановки совершения преступлений / В.И. Куликов // Вестник Московского университета. – 1982. – № 5. – С. 74-81.
248. Куранова Э.Д. Об основных положениях методики расследования отдельных видов преступлений / Э.Д. Куранова // Вопросы криминалистики. – 1962. – № 6 – 7. – 152-166.
249. Курашвили Г.К. Изучение следователем личности обвиняемого / Г.К. Курашвили. – М. : Юридическая литература, 1982. – 96 с.
250. Лаврин А.П. 1001 смерть / А.П. Лаврин. – М. : Ретекс, 1991. – 416 с.
251. Лавров В.П. Особенности расследования нераскрытых преступлений прошлых лет : учебное пособие / В.П. Лавров. – М. : НИиРИО ВШ МВД СССР, 1972. – 87 с.
252. Лавров В.П. Способ сокрытия преступления и его криминалистическое значение / И.М. Лузгин, В.П. Лавров. – М. : МФЮЗО при Академии МВД СССР, 1980. – 86 с.
253. Ларин А.М. Расследование убийств, совершенных с применением взрывчатых веществ / А.М. Ларин. – М. : Изд-во МГУ, 1975. – 264 с.
254. Ларин А.М. От следственной версии к истине / А.М. Ларин. – М. : Юридическая литература, 1976. – 200 с.
255. Ледащев В.А. Значение криминалистической характеристики преступлений для профилактической деятельности правоохранительных органов : Криминалистическая характеристика преступлений : сборник научных трудов. – М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупр. прест-ти., 1984. – 132 с.
256. Лекторский В.А. Теория познания : философский энциклопедический словарь / В.А. Лекторский . – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 422 с.
257. Личность преступника / В.Н. Кудрявцев, Н.Н. Кондрашков, Н.С. Лейкина и др. ; ред. коллегия : В.Н. Кудрявцев и др. – М. : Юридическая литература, 1975. – 270 с.
258. Личность преступника : Методы изучения и проблемы воздействия : сборник научных трудов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1988. – 108 с.
259. Личность преступника как объект предупредительного воздействия : личность преступника и предупреждение преступлений : сборник научных трудов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. – 174 с.
260. Личность преступника и уголовная ответственность : правовые и криминологические вопросы : межвузовский научный сборник Выпуск 1. – М. : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 136 с.
261. Лозинский Т.Ф. Секреты раскрытия убийств: Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования убийств / Т.Ф. Лозинский, Ю.А. Миронова, А.В.Савушкин. – М. – МПСИ, 2006. – 400 с.
262. Лузгин И.М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений : криминалистическая характеристика преступлений : сборник научных трудов. – М. : Всесоюз. ин-т по изуч. пр-н и разработке мер предупр. преступности, 1984. – 284 с.
263. Лукашевич В. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів / В. Лукашевич // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К. : Українська ака-

- демія внутрішніх справ. 1996. – С. 17–18.
264. Лук'янчиков Б.Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Б.Є. Лук'янчиков. – К, 2001. – 19 с.
265. Matys K. a kol. Trestny zakon (Komentar). – Bratislava, 1978.
266. Мамиконов А.Г. Управление и информация / А.Г. Мамиконов. – М. : Наука, 1975. – 185 с.
267. Матусевич И.А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений / И.А. Матусевич. – Минск : Изд-во БГУ, 1975. – 128 с.
268. Матусевич И.А. Осмотр места происшествия как источник сведений о лице, совершившем преступление / И.А. Матусевич // Вопросы государства и права. – 1969. – № 1. – С. 204 – 210.
269. Матусевич И.А. К вопросу о психологических основах изучения личности обвиняемого на предварительном следствии / И.А. Матусевич // Вопросы судебной психологии. – Минск : Изд-во БГУ, 1972. – № 2. – С. 127–133.
270. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.
271. Матышев А.А. Осмотр трупа на месте его обнаружения, руководство для врачей / А.А. Матышева. – Л. : Медицина, 1989. – 264 с.
272. Медведев С.И. Негативные обстоятельства и их использование в раскрытии преступления: учеб. пособие / С. И. Медведев. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1973. – 200 с.
273. Михайленко О.В. Розкриття злочинів, які пов'язані з використанням вибухових пристроїв та вибухових речовин : учбово-методичний посібник / О.В. Михайленко, І.В. Постіка, М.М. Шульга. – Одеса : Астропринт, 2002. – 342 с.
274. Михайлов А.И. Обыск / А.И. Михайлов, Г.С. Юрин. – М. : Юридическая литература, 1971. – 67 с.
275. Михайлов А.И. Научные коммуникации и информатика / А.И. Михайлов, А.И. Черный, Р.С. Гиляревский. – М. : Наука, 1976. – 435 с.
276. Михайлов М.А. Использование информации из сводок происшествий в криминалистических и криминологических исследованиях / М.А. Михайлов // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – №7. – С. 41– 44.
277. Михайлов М.А. Криминальные взрывы (понятие, характеристика, анализ, технология расследования) : учебное пособие / М.А. Михайлов, В.П. Бахин. – Алматы : Жеті жарғы, 2001. – 128 с.
278. Молибога Н.П. Осмотр места происшествия.: пособие / Н.П. Молибога, Э.А. Разумов. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 672 с.
279. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств, замаскированных инсценировками / Г.Н. Мудьюгин. – М. : Издательство ВНИИПРП, 1973. – 157 с.
280. Найденов В.В. Руководство для следователей / Найденов В.В., Олейник П.А. – М. : Юридическая литература, – 1981. – 383 с.
281. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Загальна частина : у 2-х ч. / За заг. ред. М.О. Потєбенька и В.Г. Гончаренка. – К. : Форум, 2001. – Ч. 1. – 386 с.
282. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України. Особлива частина : у 2-х ч. / За заг. ред. М.О. Потєбенька и

- В.Г. Гончаренка. – К. : Форум, 2001. Ч. 2. – 722 с.
283. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., перероб. й доп. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юри-дична думка, 2007. – 1184 с.
284. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України : За станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду : у 3-х т. / Відп. ред. В.Ф.Бойко. - К. : Юрінком інтер, 1997. – Т.1. – 567 с.
285. Новик В. Криминалистические аспекты сексуальных убийств / В. Новик // Серийные убийства и социальная агрессия: тезисы докладов конференции (Ростов-на-Дону, 20–22 сентября 1994 г.). – М. : Изд-во ЛРНЦ “Феникс”, 1994. – С. 77 – 78.
286. Облаков А. А. К вопросу об уровнях криминалистической характеристики преступлений/ А.А. Облаков, А.Ф. Облаков // Актуальные проблемы теории и практики борьбы с преступностью в Азиатско-Тихоокеанском регионе : сборник материалов международной научно-практической конференции, (Хабаровск 17-18 мая 2007 г.). – Хабаровск : Изд-во Дальневост. юрид. ин-та МВД РФ, 2007. – С. 180–184.
287. Облаков А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации.: учебное пособие / А.Ф. Облаков. – Хабаровск : ВШ МВД СССР, 1985. – 86 с.
288. Образцов В.А. О криминалистической классификации преступлений / В.А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1980. – № 33. – С. 90–98.
289. Образцов В.А. Криминалистика : курс лекций / В.А. Образцов. – М. : АРПО, 1996. – 448 с.
290. Образцов В.А. Криминалистическая классификация преступлений / В.А. Образцов. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – 176 с.
291. Образцова В.А. Криминалистика. : Учебное пособие / Под ред. проф. В.А.Образцова. – М. : Юрист, 1995. – 592 с.
292. Общая психология : учеб. пособие для студентов педагогических институтов / В.В. Богословский, А.Г. Ковалева, А.А. Степанова и др. ; за ред. В.В. Богословский. – М. : Просвещение, 1981. – 383 с.
293. Овечкин В.А. Расследование преступлений, скрытых инсценировками. : учеб. Пособие / В.А. Овечкин. – Х. : Изд-во Харьков. юрид. ин-та, 1979. – 64 с.
294. Овечкін В.А. Роль негативних обставин в розслідуванні злочинів / В.А.Овечкін // Радянське право. – 1974. – № 9. – С. 34–37.
295. Овчинский С.С. Значение аналогии при построении версии / С.С. Овчинский // Вопросы криминалистики. – 1964. – № 12. – С. 115 – 120.
296. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / С.С. Овчинский. – М.: Инфра-М, 2000. – 367 с.
297. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация. Теоретические основы информационно-прогностического обеспечения оперативно-розыскной и профилактической деятельности органов внутренних дел по борьбе с организованной преступностью / А.С. Овчинский, В.С. Овчинский. – М. : Инфра-М, 2000. – 367 с.
298. Огурцов А.И. Типология : философский энциклопедический словарь / А.И. Огурцов. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 657 с.
299. Осмотр места происшествия. Справочник следователя / И.Е Быховский., Е.Н. Викторова, Ю.А. Горинов и др. ; общ. ред. : А.А. Ле-ви. – М. : Юридическая литература, 1982. – 272 с.

300. Основы борьбы с организованной преступностью : монография / А.И. Коннов, В.И. Куликов, А.С. Овчинский и др.; под ред.: В.С. Овчинский, В.Е. Эминов, Н.П. Яблоков. – М. : Инфра-М, 1996. – 400 с.
301. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Х. : Вища шк. Изд-во Харьк. ун-та., 1982. – 161 с.
302. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Х. : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. – 161 с.
303. Пантелеев И.Ф. Методика расследования преступлений. : учебное пособие / И.Ф. Пантелеев. – М. : ВЮЗИ, 1975. – 46 с.
304. Панфилов Г.А. О содержании понятия бытового преступления / Г.А. Панфилов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1977. – № 26. – С. 50–65.
305. Перехов А. Серийные сексуальные преступления и средства массовой информации / А. Перехов // Серийные убийства и социальная агрессия : тезисы докладов конф. (Ростов- на –Дону, 20-22 сентября 1994 г.). – Ростов- на –Дону : ЛРНЦ Феникс, 1994. – С. 79– 80.
306. Петровский Б.В. Хирург и жизнь / Б.В. Петровский. – М. : Медицина, 1989. – 320 с.
307. Петровский А.В. Общая психология / А.В.Петровский. – М. : Просвещение, 1986. – 489 с.
308. Пещак Ян Следственные версии / Ян Пещак. – М. : Прогресс-Традиция, 1976. – 227 с.
309. Платонов К.К. Психология.: учебное пособие / К.К. Платонов, Г.Г. Голубев. – М. : Высшая школа, 1977. – 247 с.
310. Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Уголовно-правовое и криминологическое исследование / Побегайло Э.Ф. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1965. – 206 с.
311. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика. Теория и практика математизации и автоматизации информационных процессов и систем в криминалистике.: учебное пособие / Н.С. Полевой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1989. – 328 с.
312. Попов Н.В. Учебник судебной медицины : для студентов медицинских институтов / Н.В. Попов. – 2-е изд. – М. : Медгиз, 1946. – 515 с.
313. Проблема связей и отношений в материалистической диалектике / В.С. Тюхтин, Г.Д. Левин, И.Г. Герасимов и др. ; ред. коллегия : В.С. Тюхтин и др. – М. : Наука, 1990. – 288 с.
314. Протопопов А.Л. Расследование серийных убийств / А.Л. Протопопов. – С.-Пб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. – 280 с.
315. Пятницин К.Е. Проблемные вопросы установления времени события преступления / К.Е. Пятницин // Проблемы криминалистической тактики : труды Омской ВШМ. – 1973. – № 16. – С. 133–144.
316. Радомышельский Ф.М. Убийца – садист / Ф.М. Радомышельский, А.Я. Светлов // Следственная практика. – М. : Юридическая литература, – 1968. – № 77. – С. 49–59.
317. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 352 с.
318. Роша А.Н. Введение в теории организационного управления : лекция / А.Н. Роша. – М. : Академия МВД РФ, 1992. – 42 с.
319. Руководство по расследованию убийств / М.И. Авдеев,

- С.В. Бородин, Л.Г. Видонов, и др. ; ред. кол. : С.И. Гусев и др. – М. : Юри-дическая литература, 1977. – 400 с.
320. Рыбальская В.Я. Виктимологические проблемы преступности несовершеннолетних : автореф. дисс. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / В.Я. Рыбальская. – М., 1984. – 34 с.
321. Рыбальская В.Я. Виктимологические исследования в системе кримино-логической разработки проблем профилактики преступлений несовершеннолетних / В.Я. Рыбальская // Вопросы борьбы с преступностью. – 1980. – № 33. – С. 32-39.
322. Сакало В.О. Тактика злочинної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / В.О. Сакало. – К., 2002. – 16 с.
323. Салтевский М.В. Формы отражения фактора времени при совершении преступления / М.В. Салтевский // Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в методике расследования преступлений : 1983. – № 12. С. – 49–57.
324. Салтевский М.В. Следы человека и приемы использования их для получения информации о преступнике и обстоятельствах преступления. Лекция / М.В. Салтевский. – К. : Изд-во КВШ МВД СССР, 1983. – 41 с.
325. Салтевський М.В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / М.В.Салтевський, В.Г. Лукашевич, В.М. Глібоко. – К. : ВІПОЛ, 1994. – 180 с.
326. Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л.Д. Самыгин. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 180 с.
327. Саркисов Г. С., Красиков Ю. А. Ответственность за преступления против жизни, здоровья, свободы, достоинства личности. – Ереван : Айастан, 1990.
328. Саркисов Г.С. Ответственность за преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности / Красиков Ю.А., Саркисов Г.С. – Ереван : Айастан, 1990. – 102 с.
329. Сарычев Б.А. Преступления против жизни : квалификация и предупреждение / Б.А. Сарычев. – Ашхабад : Туркменистан, 1978. – 142 с.
330. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР, 1917 - 1952 гг. / Под ред.: Голяков И.Т. – М. : Госюриздат, 1953. – 463 с.
331. Селиванов Н.А. Сущность методики расследования и ее принципы / Н.А. Селиванов // Социалистическая законность. – 1976. – № 5. – С. 61.
332. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий /
333. Л.Л. Каневский, Т.А. Седов, Н.А. Селиванов. – М. : Юридическая литература, 1982. – 152 с.
334. Селиванов Н.А. Вещественные доказательства : криминалистическое и уголовно-процессуальное исследование / Н.А. Селиванов. – М. : Юридическая литература, 1971. – 200 с. Селиванов Н.А. Проблемы программирования расследования и совершенствования криминалистических методик / Н.А. Селиванов, А.А. Эйсман // Вопросы борьбы с преступностью . – 1988. – № 46. – С. 138-146.
335. Сенчик Н.А. Криминалистическая характеристика преступлений / Н.А. Сенчик // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1983. – №26. – С. 26–31.
336. Сергеев Л.А. Планирование расследования / Л.А. Сергеев, Л.А. Соя-Серко, Н.А Якубович. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1975. – 116 с.
337. Синеокий О.Н. Некоторые методические рекомендации по проведению осмотра места происшествия и иных неотложных следственных действий при расследовании

- умышленных убийств / О.Н. Синеокий // Юридический вестник. – 1999. – № 40. – С. 68–71.
338. Синчук В.Л. Типові версії в методиці розслідування вбивств: механізм формування / В.Л. Синчук // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 1. – С. 198–207.
339. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР / А.К. Гаврилов, Ф.В. Глазырин, С.П. Ефимичев и др. – Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1984. – 238 с.
340. Словарь по кибернетики / Под ред. В.М. Глушкова. – К. : Главная редакция УСЭ, 1979. – 624 с.
341. Смилгайнис В. К вопросу о криминалистической характеристике умышленных убийств при отягчающих обстоятельствах / В. Смилгайнис // Совершенствование методов борьбы с преступностью. – Рига, – 1984. – № 16 – С. 96–106.
342. Собакин А. Три заказа на убийство / А. Собакин // Щит и меч. – 1993. – 15 апреля (№ 15).
343. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник / В.П. Бахин, В.И. Гончаренко, Н.И. Клименко и др.; под ред. : В.К. Лисиченко. – К. : Вища школа, 1988. – 405 с.
344. Современный философский словарь / Под ред. В.Е. Кемерова. – М. – Бишкек. – Екатеринбург : Одиссей, 1996. – 608 с.
345. Сорокотягин И.Н. Специальные познания в расследовании преступлений / И.Н. Сорокотягин. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1984. – 119 с.
346. Соя-Серко Л. Программирование расследования / Л. Соя-Серко // Социалистическая законность. – 1980, – № 1. – С. 50–51.
347. Специализированный курс криминалистики : учебник для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования / В.П. Бахин, Р.С. Белкин, П.Д. Биленчук и др.; отв. ред. М.В. Салтевский. – К. : Киев. высш. шк. им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. – 316 с.
348. Справочник следователя. Практическая криминалистика : следственные действия: практическое пособие. / В.И. Беджашев, Е.Н. Викторова, Л.Н. Викторова, и др. – М. : Юридическая литература, 1990. – 288 с.
349. Судебно-медицинское исследование трупа / В.И. Алисиевич, А.П. Громов, А.В. Капустин, и др.; под ред.: А.П. Громов, А.В. Капустин. – М. : Медицина, 1991. – 320 с.
350. Старович З.И. Судебная сексология / З.И. Старович ; [пер. с польск.] – М. : Юридическая литература, 1991. – 336 с.
351. Суворов Л.Н. Социальное управление : опыт философского анализа. / Л.Н. Суворов, А.Н. Аверин. – М. : Мысль, 1984. – 232 с.
352. Судебная медицина : учебник для студентов мед. вузов / Под ред. В.Н. Крюкова. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М. : Медицина, 1998. – 464 с.
353. Судебно-медицинское исследование трупа : учебн. пособ. / В.И. Алисиевич, А.П. Громов, А.В. Капустин, и др. ; под ред. А.П. Громов, А.В. Капустин – М. : Медицина, 1991. – 320 с.
354. Судебно-медицинская экспертиза : справочник для юристов / И.В. Виноградов, А.С. Гладких, Е.А. Красовская, и др. – М. : Юридическая литература, 1985. – 320 с.
355. Судебно-медицинская экспертиза : справочник для юристов / Н. Мухин, Г. Сер-

- ватинский – М. : Юридическая литература, 1980. – 311 с.
356. Судові експертизи в Україні : збірник нормативних актів. – К. : Юрін-ком Інтер, 2002. – 416 с.
357. Суханов А.П. Информация и человек / А.П. Суханов. – М. : Сов. Россия, 1980. – 208 с.
358. Танасевич В.Г., Образцов В.А. О криминалистической характеристике преступлений / В.Г. Танасевич, В.А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1976. – № 25. – С.94–105.
359. Танасевич В.И., Образцов В.А. Методика расследования и криминалистическая классификация преступлений / В.И. Танасевич, Образцов В.А. // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. – Свердловск : Изд. УрГУ, 1978. – С. 20–21.
360. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Таций. – Х. : Выща школа, Изд-во при Харьк. ун-те, 1988. – 198 с.
361. Теория доказательств в советском уголовном процессе : учебник / Отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд. испр. и доп. – М. :Юридическая литература, 1973. – 736 с.
362. Тимонина И.В. Программирование криминалистических методов и средств установления обстоятельств заказного характера убийства / И.В. Тимонина // Следователь. – 2005. – № 2. – С. 37–38.
363. Тимонина И.В. Информационная модель при расследовании заказных убийств / И.В. Тимонина // Законность. – 2006. – № 9. – С. 51–53.
364. Типовые модели и алгоритмы криминалистического исследования : учеб. пособие для слушателей ФПК МГУ им. М. В. Ломоносова, юрид. фак. / Аверьянова Т.В. и др. ; под ред. В.Я. Колдина . – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 184 с.
365. Тищенко В.В. Криминалистическое значение связи “преступник – жертва” для методики расследования / В.В. Тищенко // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1978. – №16. – С. 35–39.
366. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления : криминалистический анализ : монография. / В.В. Тищенко. – Одесса : Юридическая литература, 2002. – 360 с.
367. Тищенко В.В. Криминалистические аспекты изучения преступной деятельности / В.В. Тищенко // Проблемы государства и права Украины : сборник научных трудов. – К.: УМК ВО, 1992. – С. 103–109.
368. Тищенко В.В. О разработке методики расследования корыстно-насильственных преступлений / В.В. Тищенко // Тактика, методика и психология расследования тяжких преступлений : сборник научных трудов. – Волгоград : ВСШ МВД России, 1994. – С. 94–98.
369. Толковый словарь русского языка / Под ред. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд., дополненное. – М. : ООО Ити технологии, 2003. – 944 с.
370. Толпекин К.А. Криминалистическая характеристика изнасилований / К.А. Толпекин // Повышение эффективности деятельности органов прокуратуры, суда и юстиции в свете Конституции СССР 1977 года : сборник научных трудов аспирантов и соискателей. – М. : Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1980. – С. 152–155.
371. Томилин В.В. Физиология, патология и судебно-медицинская экспертиза письма (к судебно-медицинскому отождествлению личности по рукописному тексту) / В.В. Томилин. – М. : Медицинская литература, 1963. – 233 с.
372. Трайнин А.Н. Преступления против жизни и здоровья / А.Н. Трайнин // Совет-

- ское государство и право. – 1949. – № 2. – С. 70.
373. Труфанова О., Михайлова О., Бухановская О. Феномен “Чикатило”: психологический аспект // Серийные убийства и социальная агрессия : тезисы докладов конференции (Ростов-на-Дону, 20 - 22 сентября 1994 г.). – Ростов-на-Дону : ЛРНЦ “Феникс”, 1994. – С. 22–23.
374. Туляков В.А. Виктимология : социальные и криминологические проблемы / В.А. Туляков. – Одесса : Юридическая литература, 2000. – 336 с.
375. Уголовное право Украины : Общая и Особенная части : учебник / Под ред. Е.Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2002. – 672 с.
376. Уголовное право Украины : Общая часть : ученик / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др.; под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса,
377. В.Я. Тация. – К. : Юринком Интер, 2003. – 512 с. Уголовное право: Особенная часть. Разрешенный автором перевод с 12 и 13 переработанного издания Ф. Еляшевича. : учебник / Франц фон Лист. – М. : Товарищество типографии А.И. Мамонтова, 1905. – 580 с.
378. Уголовное право Украины : Общая часть. / П.П. Михайленко. – К. : Ред.-изд. отдел МВД Украины, 1997. – 260 с.
379. Уголовный кодекс Украины : Комментарий. / Ю.А. Кармазин и Е.Л. Стрельцов. – 2-е издание. – Х. : Одиссей, 2002. – 960 с.
380. Украинцев Б.С. Развитие в процессах управления / Б.С. Украинцев // Философские науки. – 1978. – № 6. – С. 21–30.
381. Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве : монография / И.В. Усанов. – М. : Юрлитинформ, 2005. – 168 с.
382. Усманов У.А. Справочник следователя / Усманов У.А. – М. : ПРИОР, 2001. – 256 с.
383. Федоров Ю.Д. О закономерностях возникновения и исчезновения следов преступления / Ю.Д. Федоров // Труды Ташкентской ВШ МВД. – Ташкент. – 1975. – № 7. – С. 106.
384. Федоров Ю.Д. Пространственно-временные характеристики и место происхождения / Ю.Д. Федоров // Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в методике расследования преступлений. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. – № 14. – С. 46–48.
385. Филиппов А.Г. О соотношении понятий криминалистической характеристики преступлений и следственной ситуации / А.Г. Филиппов // Следственная ситуация. – М. : Юристь. – 1985. – С. 72
386. Философский энциклопедический словарь / подгот. А.Л. Грекулова и др. ; редкол : С.С. Аверинцев и др. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
387. Хазиев Ш. Н. Техничко-криминалистические методы установления признаков неизвестного преступника по его следам : учебн. пособие / Ш.Н. Хазиев. – М. : Академия МВД СССР, 1986. – 39 с.
388. Хасан Б.И. Особенности сокрытия преступной деятельности по уголовным делам, связанным с применением огнестрельного оружия : криминалистические характеристики в методике расследования преступлений : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : УрГУ, 1978. – № 69. – 68 с.
389. Хижнякова К.И. Цитология секрета молочной железы в норме и при некоторых заболеваниях / К.И. Хижнякова. – М. : Медицина, 1965. – 264 с.
390. Хлопков А.С. Формы противодействия расследованию по делам об убийствах, совершенных женщинами / А.С. Хлопков // Российский следователь. – М. : Юрист. –

2005. – № 12. – С. 4–6 .
391. Хмыров А.А. Криминалистическая характеристика преступления и пути доказывания по уголовному делу / А.А. Хмыров // Правоведение. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та. – 1978. – № 3. – С. 59–66.
392. Черваков В.Ф. Экспертиза по делам об убийствах с расчленением тру-пов / Стенограмма доклада на заседании крим. секции ВИОНа от 27.01.1940 г., М. : Медгиз. – 1940. – 246 с.
393. Чубарев В.Л. Тяжесть преступного деяния / В.Л. Чубарев. – К. : Вища школа, 1992. – 171 с.
394. Чурилов С.Н. Криминалистическая методика. История и современность / С.Н. Чурилов. – М. : Маркетинг, 2002. – 370 с.
395. Шавер Б.М. Об основных принципах частной методики расследования преступлений / Б.М. Шавер // Социалистическая законность. – 1938. – № 1. – С. 46-47.
396. Шаламов М.П. Осмотр места происшествия / М.П. Шаламов. – М. : Изд-во ВЮЗИ, 1970. – 61 с.
397. Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности / М.Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1953. – 108 с.
398. Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья / М.Д. Шаргородский. – М. : Москва, 1948. – 236 с.
399. Шаталов А.С. Понятия криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений / А.С. Шаталов // Государство и право. – М. : Наука, 2000. – № 8. – С. 28–39.
400. Шевченко В.И. Теоретические основы трассологической идентификации в криминалистике. / В.И. Шевченко. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1975. – 96 с.
401. Шейфер С.А. Собрание доказательств в советском уголовном процессе : методологические и правовые проблемы / С.А. Шейфер. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1986. – 171 с.
402. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсь-ко-російський і російсь-ко- український) / В.Ю. Шепітько. – Х. : Право, 2001. – 552 с.
403. Шиканов В.И. Комплексная экспертиза и ее применение при расследовании убийств / В.И. Шиканов. – Иркутск : Восточно-Сибирское книжное издательство, 1976. – 230 с.
404. Шиканов В.И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств / В.И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркутского университе-та, 1979. – 45 с.
405. Шиканов В. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / В. Шиканов // Методика расследования преступлений. Общие положения : материалы научно-практической конференции (Одесса, ноябрь 1976 г.). – М. : Юридическая литература, 1976. – С. 155-159.
406. Шиканов В.И. Пространственно-временные факторы как структурный элемент криминалистической характеристики преступлений : криминали-стические проблемы пространственно-временных факторов в методике рас-следования преступлений : межвузовский сборник научных трудов – Ир-кутск. : Изд-во ИГУ, 1983. – 124 с.
407. Шиканов В.И. О междисциплинарной характеристике отдельных видов пре-ступлений : криминалистическая характеристика пре-ступлений : сбор-ник научных тру-дов. – М. : Всесоюзн. ин-тут по изучению причин и разра-ботке мер предупреждения преступности, 1984. – 242 с.

408. Шмонин А.В. Методика расследования преступлений.: учебное пособие / А.В. Шмонин. – М. : Юстицинформ, 2006. – 464 с.
409. Шмонин А.В. Методология криминалистической методики : монография / Шмонин А.В. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
410. Шмонин А.В. Криминалистическая классификация преступлений, совершаемых с использованием банковских технологий / А.В. Шмонин // Ад-вокатская практика. – 2006. – № 2. – С. 24-32.
411. Шостакович Б. Феномен серийных сексуальных убийств / Б. Шостакович // Серийные убийства и социальная агрессия : тезисы докладов конф. (Ростов-на-Дону, 20-22 сентября 1994 г.). – Ростов-на-Дону: Изд-во ЛРНЦ Феникс, 1994. – С. 103–104.
412. Шошин С.В. Расследование убийств / С.В. Шошин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. – 346 с.
413. Шульга Н.Н. Комплексная идентификационная экспертиза следов колюще-режущих орудий : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Н.Н. Шульга. – Х., 1977. – 23 с.
414. Шульга Н.Н. Некоторые вопросы взаимодействия следователя и судебного медика при осмотре места происшествия и в ходе судебно-медицинского исследования трупа / Н.Н. Шульга // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. : Выща школа, 1990. – № 41. – С. 48–51.
415. Шурухнов Н.Г. Криминалистика.: учебное пособие / Н.Г. Шурухнов. – М. : Юристъ, 2005. – 639 с.
416. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы : назначение, производство, использование.: учебно-практическое пособие / М.Г. Щербаковский. – Х. : Эспада, 2005. – 544 с.
417. Эйсман А.А. О содержании понятия криминалистической характеристики преступлений : криминалистическая характеристика преступлений : сборник научных трудов – М. : Юридическая литература, 1984. – 169 с.
418. Эйсман А.А. Логика доказывания / А.А. Эйсман. – М. : Юридическая литература, 1971. – 112 с.
419. Эйсман А.А. Криминалистика в системе юридических и естественных наук (в порядке обсуждения) / А.А. Эйсман // Сборник научных работ. – 1963. – № 1. – С. 23-39
420. Эйсман А. К вопросу о структуре криминалистики и предмете методики расследования преступлений / А. Эйсман // Методика расследования преступлений. Общие положения : материалы научно-практической конференции (Одесса, ноябрь 1976 г.). – М. : Юристъ, 1976. – С. 15-18.
421. Эксархопуло А.А. Основы криминалистической теории / А.А. Эксархопуло. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. гос. ун-та, 1992. – 120 с.
422. Эксархопуло А.А. Современные проблемы криминалистики как учебной дисциплины. К 100-летию со дня рождения профессора И.Ф. Крылова / А.А. Эксархопуло // Правоведение. – 2007. – № 1. – С. 246–250.
423. Эксархопуло А.А. Криминалистика как область специальных познаний в расследовании преступлений / А.А. Эксархопуло // Вестник криминалистики. – 2002. – № 2 (4). – С. 8–14.
424. Экспертное исследование материалов и веществ для установления временных характеристик преступления : криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в методике расследования преступлений : межвузовский сборник научных трудов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. – 168 с.

425. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности / Э.Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 392 с.
426. Яблоков Н.П. Обстановка совершения преступления как элемент его криминалистической характеристики : криминалистическая характеристика преступлений : сборник научных трудов. – М. : Юридическая литература, 2000. – 242 с.
427. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики преступлений / Н.П. Яблоков // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юридическая литература, 1979. – № 30. – С. 110–122.
428. Яблоков Н.П. Криминалистическая классификация преступлений. / Н.П. Яблоков // Криминалистика социалистических стран. – М. : Юридическая литература, 1986. – С. 127–131.
429. Яблоков Н. Общие положения методики расследования и научно-технический прогресс / Н. Яблоков // Методика расследования преступлений. Общие положения : материалы науч.-практ. конференции (Одесса, ноябрь 1976 г.). – М. : Юридическая литература, 1976. – С. 34–38.
430. Якимов И.Н. Криминалистика : уголовная тактика / И.Н. Якимов. – М. : НКВД РСФСР, 1929. – 312 с.

ПЕРЕДМОВА

«Психологічний портрет серійного вбивці» – одна з найбільше вагомих та методологічно значущих наукових праць в царині юридичної психології та прикладної науки в цілому. Ми можемо констатувати, що за рівнем вирішення наукової проблеми це перша цілісна наукова праця, що відображає психологічну сторону питання про сутність, зміст та параметризацію особистості серійного вбивці саме з прикладної точки зору. Наскільки відомо, не лише у вітчизняній науці, але й за кордоном подібного роду комплексні дослідження проблематики психологічного портрета особи, що ініціює серії вбивств, до цього часу (на рівні глибокої та прикладної специфікації) не проводилися. Слід зазначити багатократні спроби складання такого роду «психологічного портрета» упродовж останніх 100 років, але монографія, що представляється, виступає першою завершеною науковою працею, що вирішує цю актуальну соціально-психологічну проблематику ідентифікації серійного вбивці.

Окрему цінність у виконаній науково-дослідній роботі представляє розроблений метод наукового дослідження, який по праву можна називати інноваційним та унікальним. Ліпот Сонді, засновник школи психології долі, виступає предтечою цього методу. Також належить подякувати й вченим, чиї праці допомогли створити валідну психологічну «машину», покладену у фундамент дослідження психологічного портрета серійного вбивці; це: Мартін Ахтніх, Анхель Вудт, Роберт Ресслер.

Методика, розроблена колективом авторів під керівництвом PhD О.В. Мальцева, керівника НДІ «Дослідження світових військових традицій і криміналістичних досліджень застосування зброї», дозволяє у інший спосіб підійти до поняття «Психологічний портрет». Якщо раніше «психопортрет» людини складався з властивостей, наприклад, інтелекту особи, особливостей характеру, виховання, соціальної приналежності тощо, то в контексті цієї методики ключовим базисом є **рухова основа людини**: *рухові реакції і дії людини, а також причини здійснення цих дій*. Зокрема, в даній монографії автори методично описують і дії, які людина вже вчинила (минуле), і дії, які вона здійснюватиме у майбутньому, що стало концептуально можливим, зважаючи на застосування проєктного теста виборів Л. Сонді (безпосередньо аналіз картин заднього плану тесту Сонді – беззаперечна новизна методології дослідження); здійснено аналіз рухових даних за допомогою школи психології К.Г. Юнга; проєктивного тесту професійних схильностей М. Ахтніха та інших психологічних чинників, апробація яких описана.

У дослідженні визначення психологічного портрета особи, яка здійснює серійні вбивства, використані рахунково-вирішальні машини проєктних тестів Сонді-Ахтніха, а саме базові математичні аналоги тестування, які працюють на малих вибірках з великою точністю. Апробований авторами тактичний підхід до вирішення наукового завдання полягає в тому, що, в першу чергу, був проведений комплексний аналіз матеріалів кримінальних справ на вибірці серійних вбивць. На підставі результатів рахунково-вирішальних машин проєктивних тестів були зроблені висновки про особливості і характеристики рухових моделей досліджуваних

осіб; після чого була проаналізована вибірка рухової активності і діяльності серійних убивць, сформована з узагальнення світових прецедентів. Вторинний аналіз проводився за допомогою тих же самих проєктивних тестів, що становлять основу дослідницької моделі. Зіставлені результати вивчення рухових моделей, отриманих за матеріалами кримінальних справ, а також *результати аналізу вибірки респондентів з інших країн виявилися ідентичними, що забезпечує подвійний контроль перевірки даних і свідчить про точність проведеного наукового дослідження*. Зокрема, якби в ході наукового дослідження були допущені помилки при аналізі кримінальної справи, то при аналізі малих вибірок злочинців за допомогою тих же самих тестів були б отримані інші результати, непорівнянні між собою. Таких прецедентів в науковій практиці щодо вивчення проблематики «психологічного портрета» раніше не існувало.

Оскільки авторська модель дослідження дозволила зробити надійні висновки з аналізу кримінальних справ і достовірні висновки з аналізу малих вибірок злочинців, що здійснили серії вбивств, та отримані масиви даних корелюють, то можна стверджувати, що розроблена класифікація серійних вбивць та відповідна класифікація психологічних портретів є науково обґрунтованими та емпірично верифікованими.

Врешті-решт наукова спільнота отримала практичний інструмент для реалізації професійної діяльності як представників правоохоронних органів, так і незалежних дослідників, учених тощо. Слід також зазначити, що надійна концепція «психологічного портрета» може бути використана як методичний інструментарій та надійна технологія аналітики, що дозволить ефективно кваліфікувати і розкривати злочини.

У монографії описується не лише «психологічний портрет серійного вбивці», його класифікація, але й природа походження цього явища, що дає можливість ефективно проводити профілактичні заходи і роботу з людьми, які, ймовірно, схильні до численних деструкцій, злочинів та девіацій. Практичне застосування отриманого інструменту експертами дозволить запобігти ряду злочинів і врятувати життя людей.

І насамкінець: комплексний аналіз феномену «серійних вбивць», його дослідження за допомогою валідних проєктивних психологічних тестів уперше дозволив з'єднати активність злочинців і спонукальні причини здійснення вбивств. А тому з упевненістю можна стверджувати: перед нами – революційний дослідницький метод, який виводить психологічну теорію та практику на новий рівень не лише науки дослідницької, але прикладної і точної.

Визнаний фахівець в галузі юридичної психології, доктор психологічних наук, професор, полковник міліції, экс-проректор Академії управління МВС України, професор кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України

Барко Вадим Іванович

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ СКОЄННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА В ДЕЯКИХ КРАЇНАХ СВІТУ

1.1 ІСТОРИЧНА ПАРАДИГМА УМИСНОГО ВБИВСТВА В США

Феномен серійних убивств завжди цікавив психологів, психіатрів, криміналістів та й пересічних обивателів. Адже видається особливо цікавим те, що люди, які для оточуючих часто здаються абсолютно нормальними, здатні зробити жорстоке, зовні нічим не мотивоване вбивство. Останнім часом спостерігається чітка тенденція до збільшення таких злочинів.

У Росії середній показник скоєння серійних вбивств невисокий; а велика кількість подібних злочинів відбувається в США, причому в міру просування з півночі на південь їх статистика невблаганно зростає. Сполучені Штати Америки можна по праву назвати лідером за кількістю відомих серійних вбивць. Такі імена як Теодор Банді, Джеффри Дамер, Джон Уейн Гейсі відомі у всьому світі. У них є свої прихильники і послідовники, причому «культ маніяків» особливо процвітає в США, де можна купити сумки, футболки і навіть годинник із зображеннями «зіркових» серійних вбивць. Варто уважніше придивитися до цього явища з психологічної точки зору, зрозуміти, що ж штовхає людей на скоєння часом жахливих і навіть гротескних злочинів.

Серійні вбивці на зразок Чарльза Менсона або вигаданого Ганнібала Лектера за великим рахунком не представляють для суспільства серйозної загрози, але громадськість відчуває до них дивний, майже хворобливий інтерес.

Термін «серійний вбивця» з'явився в кінці XIX століття і був вперше застосований для опису особистості Генрі Говарда Холмса. В англійській мові в науковий обіг термін «серійний вбивця» був введений в 70-х роках XX ст. спеціальним агентом ФБР Робертом Реслером.

Енн Рул стверджує, що словосполучення «серійний вбивця» було запропоновано детективом Пірсом Бруксом з Департаменту поліції Лос-Анджелеса, який є творцем Програми затримання злочинців-гвалтівників. У свою чергу, історик кримінального правосуддя Петер Вронська зазначає, що до того як Реслер в 1974 році в стінах Бремшільської поліцейської академії в Великобританії вжив вислів «серійне вбивство» в юридичному сенсі, термін «серійний вбивця» (англ. serial murderer) і «серійне душоубство» (англ. serial murder) зустрічається в 1966 р. в книзі Джона Брофи «Сенс вбивства» (англ. The Meaning of Murder).

Більш того Вронська вказує на те, що термін «серійний вбивця» вживається в книзі Енн Рул «Незнайомець позаду мене» (англ. The Stranger Beside Me) про Теда Банді, що вийшла друком в 1980 році, коли дане поняття ще не було достатньо добре відомо. Також Вронська звертає увагу на те, що вперше словосполучення «серійний вбивця» потрапило в широкий мовний зворот після його використання газетою «New York Times» в квітні 1981 року для опису серійного вбивці Уейна Вільямса [12]. Надалі у 80-х роках XX ст. це поняття використовувалося на шпальтах «New York Times» в 233 пригодах, але в другій половині 1990-х років воно в 2,514 разів частіше вживалося в провідних національних газетах [12]. У німецькій мові це поняття з'явилося завдяки відомому діячеві німецької правоохоронної системи Ернсту Геннату (англ.).

Від серійних вбивств відокремлюють:

- замовні вбивства;
- ритуальні вбивства;
- вбивства під час військових дій;

- масові вбивства, скоєні протягом короткого часу під впливом афекту або з інших причин (терористичні акти, шкільні розстріли);
- вбивства з метою розбою, крадіжки, грабежів (в такому випадку йдеться про серійного грабіжника, розбійника або нальотчика).

Більшість досліджень, проведених в США в XX столітті, показують, що маніяк-вбивця починає формуватися в ранньому віці. Садистські нахили проявляються вже в ранньому дитинстві, так як жорстокість обумовлена не тільки несприятливою обстановкою в сім'ї, а й генетичною схильністю індивіда. Медики і криміналісти сходяться на думці, що у особистостей з нестійкою психікою збільшується агресивність навесні і восени, а злочини частіше відбуваються в теплу погоду; тим самим і маніякам властива сезонність, коли вони активізують свою діяльність.

Актуальність проблематики

Історична довідка — «як це було в США»

У невеликому містечку Пеннсбург, розташованому на сході Пенсільванії, стоїть маленький будинок. У ньому зберігається колекція, яку ви навряд чи знайдете в музеї. Все стіни кімнати на першому поверсі обвішані картинами, на яких зображені біль і страждання, черепа різних форм і кольорів, жінки в відвертих позах, фольклорні сюжети і фантастичні тварини.

Однак особливими їх робить не стільки зміст, скільки авторство: всі вони були намальовані серійними вбивцями. Цей будинок належить Джону Швенку — людині, яка займається колекціонуванням малюнків вбивць і їх речей, як інші колекціонують марки чи сувеніри.

Одним з найбільш цінних предметів своєї колекції він вважає портрет авторства Джона Уейна Гейсі, який згвалтував і вбив не менше 33 хлопчиків і молодих людей в Чикаго в 1970-і роки. Він отримав прізвисько «вбивця-клоун» через свої виступи на дитячих святах, де зображував клоуна.

Серед інших «перлин» колекції Швенка — череп, намальований «нічним сталкером» Річардом Раміресом, відповідальним за численні вбивства і згвалтування в Каліфорнії в 1984 і 1985 роках, та кілька малюнків Чарльза Менсона, лідера комуні «Сім'я». Саме Менсон в 1969 році організував жорстоке вбивство вагітної актриси Шерон Тейт і ще шести осіб в Лос-Анджелесі.

Крім малюнків в колекції Швенка є тисячі листів від серійних убивць, які очікують страти в камері смертників. Багато з них адресовані особисто йому. Йому надсилають пасма волосся, тюремні роби, персональні картки ув'язнених, вставні щелепи, невикористану зубну нитку і багато інших дивних і зловісних предметів. З деякими з убивць він встиг не тільки обмінятися листами, але й зустрітися і навіть подружитися.

«Мені цікаво, що змушує людей вбивати собі подібних і робити це знову і знову», — стверджує Швенк. Він визнає, що двоє або троє з його знайомих — «дійсно моторошні особистості». Так він називає тих сексуальних маніяків, які чинять спротив виправленню, які, як сподівається дружина Швенка Стейсі, ніколи не вийдуть з-за ґрат. Її лякає те, що їм відома адреса подружжя Швенке.

Коли я попросив Швенка розповісти, чим ці люди так його зацікавили, він дав мені прослухати запис однієї зі своїх численних телефонних розмов з Менсоном. На початку розмови Менсон протяжним скрипучим голосом цікавиться у Швенка, звідки той дзвонить. Швенк відповідає, що він удома, в Пенсільванії, і тоді знаменитий злочинець відпускає кілька зауважень про амішів.

Після цього він починає перестрибувати з однієї теми на іншу, видаючи абсолютно нескладний монолог про екологічні рухи, війну у В'єтнамі, свою колишню звичку потайки проникати в великі особняки (і вбивати їх мешканців), про всіх, хто позичив у нього гроші, і про те, що б він з ними зробив, а ще про «новий світовий порядок».

У якийсь момент він починає наспівувати пісню «Американський пиріг» Дона Макліна.

Важко сказати, чи дає ця розмова хоча б невелике уявлення про те, що твориться у Менсона в голові (Швенк каже, що з усіх їхніх розмов ця ще досить виразна).

Водночас можна не поділяти захоплення Швенка і при цьому знаходити його цікавим. Тема жорстоких злочинів, особливо серійних убивць, користується великою популярністю в масовій культурі.

Образ Джека-Різника став найзнаменитішим серійним вбивцею (можливо, тому що його так і не спіймали), зі значною часткою художніх вольностей був увічнений в сотнях романів, коміксів, фільмів і телевізійних шоу. Експерсії (особливо нічні) східним Лондоном, де він колись орудував, все ще користуються величезною популярністю. Кримінальні серіали, такі як «Справжній детектив», «Декстер», «Крах» і «Джинкс», збирають мільйонні аудиторії.

Одним із перших відомих убивць став Вільям Кордеро, який застрелив свою дружину і закопав її тіло у коморі. Він був повішений при великому скупченні народу

Подкаст «Серіал» 2014 року в 12 частинах, що розповідає про розслідування вбивства 17-річної школярки Хе Мін Лі, вчиненого в 1999 році, був викачаний понад 70 мільйонів разів (до цього жодному подкасту не вдавалося подолати позначку в п'ять мільйонів завантажень).

Схоже, що цей ажіотаж не збирається вщухати.

У жовтні минулого року в музеї Лондона відкрилася виставка 600 предметів з архівів служби столичної поліції, до яких раніше мали доступ тільки співробітники правоохоронних органів. Жодна інша платна виставка музею не могла зрівнятися з цією експозицією по числу задалегідь куплених квитків.

З точки зору популярної кримінології це в порядку речей. До свого закриття у вересні минулого року приватний Національний музей злочину і покарання в Вашингтоні входив в число найпопулярніших визначних пам'яток, куди люди приходили цілими сім'ями.

Серед найбільш цікавих експонатів були костюми клоуна Пого, що належали Гейсі, і фарби, якими він малював картини, подібні до тієї, що висить в будинку Швенка, а також іржавий світло-коричневий «фольксваген-жук», роз'їжджаючи на якому Тед Банді орудував в 1970-х роках в Каліфорнії, привертав десятки молодих жінок, щоб потім згвалтувати і вбити їх.

Роберт Ресслер, першопрохідник американської методології розкриття злочинів серійними вбивцями, який вперше ввів цей термін, здійснив первинну класифікацію такого типу вбивць. Спочатку Ресслер позиціонував серійників як організованих і дезорганізованих (що лягло в основу його ключової класифікації серійників на два типи). Більш детально з класифікацією можна ознайомитися в розділі 2.3.1.

Р. Ресслер так описував підхід до розслідування серійного вбивства: «При спробі з'ясувати, чи вчинено злочин організованим або неорганізованим злочинцем, ми розглядаємо фотографії з місця злочину, і, якщо можливо, вивчаємо інформацію про жертву. Наприклад, ми намагаємося оцінити, чи є ця конкретна жертва низьким ризиком для злочинця. Невисоким ризиком є те, якщо жертва тендітна або слабка. Де жертва стала жертвою? Коли Монте-Рісселл викрав повію з пустельної автостоянки в ранні ранкові години, він вибрав жертву, яку не стали б шукати протягом деякого часу. Знання про те, що злочинець навмисно обирає таку жертву, можуть бути важливими в спробі затримати його.

Ми зазвичай поділяємо злочин на чотири етапи. Перший — це попередня сцена, яка враховує «попередню поведінку» правопорушника. Часто це останній етап, про який ми дізнаємося, хоча він є першим у часовій послідовності. Другий етап — фактичне вчинення злочину. На цьому етапі ми беремо до уваги жертву, а також самі злочинні діяння, які можуть включати в себе набагато більше, ніж вбивство — викрадення, тортури, згвалтування і саме вбивство.

Третя фаза — позбавлення від тіла. Деякі вбивці не виявляють ніякої стурбованості з приводу того, що жертва знайдена, інші вдаються до багато чого, щоб уникнути цього.

Четвертий і останній етап — це посткризова поведінка, яка в окремих випадках може бути дуже важливою, оскільки деякі порушники намагаються приєднатися до розслідування вбивства чи іншим чином підтримувати зв'язок зі злочинцем, щоб продовжити ту фантазію, яка була на його початку».

Головним атрибутом організованого злочинця є його планування злочину. Організовані злочини є навмисними, а не стимульними. Планування виникає з фантазій злочинця, які зазвичай ростуть протягом багатьох років, перш ніж злочин виливається в явно антигромадську поведінку. Джон Жуберт здійснював свої злочини протягом багатьох років, перш ніж з'явилася можливість для вбивства, він перейшов межу і почав діяти. У Рісселла теж були сильні фантазії протягом багатьох років, перш ніж імовірна жертва з'явилася на цій стоянці після ночі, коли, на його думку, він був відкинутий колишньою дівчиною. Більшість жертв організованих злочинців є чужими. Тобто, злочинець обстежує, патрулює район, полюючи за тим, хто підходить до певного типу жертви, який йому потрібен. Вік, зовнішній вигляд, професія, зачіска і спосіб життя можуть бути елементами вибору. Девід Берковіц шукав жінок, які були без супроводу або сиділи з чоловіками в припаркованих машинах.

Організований злочинець часто використовує прийом або конфлікт, щоб отримати контроль над своєю жертвою. Це людина, що володіє хорошими вербальними навичками і високим ступенем інтелекту, достатніми для залучення жертви в вразливу зону. Контроль — це сутність для організованого злочинця, і співробітники правоохоронних органів вчать шукати контроль як елемент у всіх аспектах злочину. Організований злочинець може запропонувати повії п'ятидесятидоларову купюру або запропонувати підвести автостопщика, допомогти інваліду-автолюбителю, розповісти дитині, що він забирає її до матері на її прохання. Оскільки злочин було заплановано, злочинець присвятив час з'ясуванню, як роздобути жертву, і, можливо, удосконалив прийом. Джон Гесі обіцяв гроші молодим людям в гомосексуальному районі в Чикаго, якщо вони прийдуть додому і здійснять сексуальні дії з ним.

Тед Банді використовував свою чарівність, а також ауру влади, яку йому давали деякі поліцейські атрибути, щоб заманити молодих жінок в свою машину. З організованим вбивцею жертви персоналізовані. Правопорушнику достатньо словесного та іншого обміну з жертвами, щоб визнати їх як окремих потенційних осіб для вбивства. Головний атрибут організованого вбивці — це планування, яке в цьому сенсі означає, що логіка вбивці відображається у всіх аспектах злочину, який можна спланувати. Під час злочинного діяння організований злочинець пристосовує свою поведінку до вимог ситуації.

Неорганізований вбивця не вибирає жертву логічно, а тому часто приймає жертву з високим ризиком для себе, вона не вибирається, тому що його або її можна легко контролювати. Іноді така відсутність вибору створює жертву, яка буде відбиватися від убивці досить сильно, щоб потім на тілі були виявлені оборонні рани. Більш того, дезорганізований вбивця не знає або не цікавиться особистостями своїх жертв. Він не хоче знати хто вони і багаторазово робить спроби знищення їх особистості для себе, швидко забивши їх до стану без свідомості, або закриває їх, певним чином спотворюючи. **Дії дезорганізованого злочинця зазвичай позбавлені нормальної логіки.** Поки його не спіймають і він не розповість про свої версії злочинів, можливо, ніхто не може слідувати за збоченим міркуванням, яке він використовує, щоб вибрати своїх жертв або здійснити свої злочини.

Після того, як Ед Кемпер застрелив двох молодих жінок в студентському містечку, у нього вистачило розуму, щоб проїхати мимо охоронців біля воріт з двома вмираючими жінками в своїй машині, не стривожив офіцерів. Хоча, за загальним визнанням, перебуваючи в стані тривоги, Кемпер при цьому не був в істеричному припадку, щоб вдатися до стрільби. Він зміг пристосувати свою поведінку до небезпеки і проїхати повз контрольний-пропускний пункт. Інші

вбивці, менш організовані, можливо, запанікували б і спробували б проїхати через ворота з високою швидкістю, тим самим привертаючи увагу, але Кемпер поведився так, ніби йому нічого приховувати і він «успішно пішов» зі своїм злочином в ту ніч.

Адаптивність і мобільність є ознаками організованого вбивці. Більш того, організовані вбивці вчать, коли вони переходять від злочину до злочинності. Вони стають кращими в тому, що вони роблять, і це проявляється в ступені їх організованості. Якщо у поліції є серія з п'яти вбивств, які демонструють один і той же почерк, ми радимо найбільш уважно вивчити найперші з них, оскільки вони, швидше за все, «приведуть» найближче до того місця, де вбивця жив, працював або виходив на вулицю.

У міру того, як вбивця стає більш досвідченим, він буде переміщати тіла своїх жертв все далі і далі від тих місць, де він їх викрав. Часто перший злочин буває недостатньо ретельно спланованим, але в наступних він проявить більшу передбачливість. Коли ми бачимо більш ретельне планування в більш пізньому злочині, ніж в ранньому, то знаємо, що це організований вбивця.

Це крок вперед у кримінальній експертизі, і він є важливим ключем до характеру правопорушника.

Іншим злочинцем, який поліпшував свої злочини і неухильно збільшував насильство, був Монте Рісел. Тільки після того, як його зловили і засудили за ряд зґвалтувань, він зізнався, що в підлітковому віці зробив півдюжину зґвалтувань, але не був спійманий. Він почав з нападу на жертв в житловому комплексі, в якому він мешкав разом з матір'ю. Пізніше, в молодіжній установі він змусив жінку, яку викрав на стоянці, приїхати до її місця проживання, де сталося зґвалтування. Ще пізніше він вигнав машину зі штату, щоб знайти жертву. Щоразу він робив так, щоб було все менше ймовірності для ідентифікування його як насильника. Тільки коли він відмовився від цього способу, то був фактично спійманий: останні шість злочинів Ріселла, з яких п'ять були вбивствами, знову відбулися в житловому комплексі або поруч з тим комплексом, де він жив. Навіть в цій останній серії вбивств відбулася деяка ескалація: він прийняв рішення вбити перших своїх трьох жертв під час зґвалтувань. Двох останніх він свідомо вирішив убити ще до фактичних викрадень.

Подальші докази планування, які іноді стають доступними поліцейським слідчим, полягають в тому, що організований злочинець використовує обмеження — наручники, мотузки тощо. Багато вбивців беруть так звані «набори зґвалтування», коли вони полюють за жертвами, щоб не було труднощів стримувати тих, на кого вони хочуть напасти.

Наявність «набору зґвалтування» також дозволяє злочинцеві мати покірну жертву, що необхідно для його фантазій. У праці «Той, хто бореться проти монстрів» Ресслер пише:

«Ми колись допомагали в розслідуванні жахливого сексуального вбивства на даху Бронкса: ми помітили, що вбивця нічого не приніс з собою для знерухомилення жертви. Він зробив інструменти для цього завдання зі свого одягу і сумочки. Відсутність «набору зґвалтування» допомогло нам профілювати вбивцю, який не був організований. Чи був використаний автомобіль? Кому він належав? Коли йдеться про такого дезорганізованого злочинця як Річард Трентон Чейз, то я тоді сказав поліції, що ним злочин здійснено пішки. Я був упевнений в цьому, тому що я вирішив, що вбивця проявив усі ознаки неорганізованого злочинця, занадто душевно хворого, щоб керувати транспортним засобом, водночас контролюючи своїх жертв. Як пам'ятає читач, частина профілю, яка дійсно допомогла поліції, була моєю наполегливістю в тому, що вбивця буде перебувати на дистанції півмилі від місця своїх останніх жертв. Як і Chase, дезорганізований вбивця приходить на місце або використовує громадський транспорт, тоді як організований злочинець управляє власною машиною або іноді бере машину жертви.»

Якщо дезорганізований злочинець володіє автомобілем, то він найчастіше буде неохайним і в поганому стані, як і його житло. Автомобіль організованого злочинця буде в належному стані.

Використання власної машини або машини жертви є частиною свідомої спроби знищити докази злочину. Точно так же організований злочинець приносить свою зброю для злочину і забирає її, як тільки закінчить. Він знає, що на зброї є відбитки пальців, або що балістичні докази можуть зв'язати його з вбивством, і тому він забирає її з місця злочину. Він може знищити відбитки пальців з усього місця злочину, змити кров і багато іншого, щоб запобігти ідентифікації жертви або себе. Звичайно, чим довше жертва залишається невпізнаною, тим більша ймовірність того, що злочин не буде розкритий.

Зазвичай поліція знаходить жертв організованого вбивці оголеними. Без одягу їх важче ідентифікувати. На запобігання ідентифікації жертви та вбивці спрямовані дії останнього по витиранню відбитків своїх пальців на ножі, обезголовлення тіла жертви і поховання голови в іншому місці від тулуба. Дезорганізований вбивця може взяти стейк-ніж в будинку жертви, встромити його в груди і залишити там. Такий дезорганізований розум не дбає про відбитки пальців або інших докази. Якщо поліцейські знаходять тіло досить швидко, це означає, що злочин було скоєно неорганізованим злочинцем.

Організовані вбивці перевозять тіло з місця, де було вбито жертву, а потім його ховають, іноді досить добре. Багато жертв Теда Банді ніколи не були знайдені. Боб Берделла (Канзас-Сіті, штат Міссурі), вбивця, який як і Джон Гесі, викрадав, катував і вбивав хлопчиків, розтинав їх тіла на дрібні шматочки і згодовував їх собакам у дворі. Багато таких тіл ніколи не могли бути ідентифікованими. Схоже, що у випадку з Hillside Strangler, працювала інша динаміка, тут вбивця пізніше був ідентифікований як двоє чоловіків.

Жертви були знайдені, а вбивці пізніше виявилися досить організованими злочинцями. Їх бажання, схоже, були егоїстичними — виставляти напоказ тіла перед поліцією, а не приховувати їх, намагаючись запобігти простежуванню вбивць за допомогою ідентифікації жертви.

Організований злочинець може іноді організовувати місце злочину або місце смерті, щоб запутати владу. Така постановка вимагає значної кількості планування і свідчить, що розум злочинця працює логічно і раціонально. Жоден дезорганізований злочинець не здатний організувати сцену злочину, хоча сам хаос деяких кримінальних сцен, пізніше приписуваних неорганізованим злочинцям, може спочатку викликати різні суперечливі теорії того, що сталося на цьому місці. Коли співробітники правоохоронних органів дивляться на місце злочину, вони повинні вміти виявляти докази або їх відсутність, незалежно від того, чи вчинено злочин організованим або неорганізованим злочинцем.

Неорганізована кримінальна сцена відображає плутанину розуму вбивці і володіє спонтанними і символічними якостями, які співрозмірні його помилкам. Якщо жертва знайдена, як це часто буває, то у неї, ймовірно, будуть жахливі рани. Іноді деперсоналізація жертви зловмисником проявляється в спробі знищити обличчя жертви, здійснити каліцтво після смерті. Часто місце смерті і місце злочину однакові для дезорганізованого злочинця. Він не володіє ясністю розуму, щоб переміщати тіло або сховати його.

Організований злочинець часто бере особисті речі, що належать його жертвам, як трофеї або позбавляє поліцію можливості ідентифікувати жертву. Гаманці, ювелірні вироби, каблучки, перстні, предмети одягу, фотографії, альбоми тощо — все те, що колись належало жертвам, було знайдено в оселях організованих вбивць після їх арештів. Зазвичай, це не предмети внутрішньої цінності, такі як дорогі прикраси, а скоріше предмети, які використовуються для спогадів про жертву.

Ці трофеї приймаються для включення в посткризові фантазії злочинця і в якості підтвердження його досягнень. Подібно до того, як мисливець дивиться на голову ведмедя на стіні і задоволений тим, що вбив його, так організований вбивця дивиться на намисто, що висить в його шафі, і це оживляє збудження від здійсненого злочину. Багато фотографують свої злочи-

ни. Іноді трофеї злочину, зокрема коштовності, даруються дружині, матері або подрузі вбивці, і коли вони їх носять, тільки вбивця знає їх значення. Джон Кречлі був засуджений лише за викрадення і зґвалтування, але я вважав, що його дії дуже схожі на дії організованого серійного вбивці: у нього були десятки намист, що висіли на цвяхах в його шафі. Хоча Монте Рісселл викрадав гроші з гаманців своїх жертв зґвалтування і вбивства, він також брав у них прикраси і зберігав їх у своїй квартирі. Він ще більше розширив свої фантазії про жертви, коли водив їх машини протягом декількох годин після убивства.

Неорганізований убивця не бере трофеїв; скоріше, у збентеженому психічному стані він може відрізати частину тіла, пасмо волосся, одяг і взяти їх з собою як сувенір, значення якого неможливо розпізнати. Як зазначалося раніше, всі ці злочини носять сексуальний характер, навіть якщо немає досконалого статевого акту з жертвою. За фактом, організований убивця зазвичай здійснює сексуальний акт з живою жертвою, повністю використовуючи цю ситуацію для зґвалтування і тортур, перш ніж вбити когось. Навіть якщо убивця безсилий в звичайних обставинах, в той час коли він б'є, ріже, душить і як завгодно знущається, то може займатися сексом.

Неорганізований вбивця часто не здійснює статевий акт, або якщо він це робить, завершує його тільки з мертвою або повністю несвідомою жертвою. Неорганізований вбивця вбиває швидко, з блиц-типом атаки. Організований злочинець прагне збільшити свій еротичний інтерес, утримуючи жертву живою і виконуючи збочені і руйнівні дії на жертві. Влада над життям жертви — це те, що шукає цей тип злочинця. Джон Гесі кілька разів доводив своїх жертв до смерті, до фактичних вбивств, щоб міг насолоджуватися їх стражданнями, поки він їх гвалтував. Під час зґвалтувань організований злочинець вимагає, щоб жертва проявляла підлеглу поведінку і була переляканою і / або пасивною. Якщо жертва бореться, чинить опір, агресивна поведінка організованого злочинця зазвичай посилюється, іноді настільки, що людина, яка спочатку планувала тільки зґвалтування жертви, ескалює своє насильство у вбивство. На третьому і четвертому етапах організований злочинець робить кроки, щоб приховати тіла своїх жертв або іншим чином намагається приховати свою особистість, а потім стежить за розслідуванням. Він робить це, щоб подовжити період часу, в якому його фантазія, здається, контролює події.

В одному особливо кричущому випадку посткритичної фантазії вбивця був водієм швидкої допомоги в лікарні. Він викрадав своїх жертв зі стоянки в ресторані і відправляв їх у інше місце для зґвалтування і вбивства. На відміну від багатьох організованих злочинців він залишав тіла в місцях, які були тільки частково приховані, а потім дзвонив у поліцію і повідомляв, що знайшов тіло. Коли поліція кидалася до місця знаходження цього тіла, злочинець повертався назад до лікарні, і коли дзвінок з поліції надходив у лікарню для відправки швидкої допомоги, він був у змозі відповісти на нього. Злочинець отримував особливе задоволення від водіння машини швидкої допомоги до місця смерті, вилучення того тіла, яке він сам убив, і транспортування його назад в лікарню.

* * *

Організовані і дезорганізовані вбивці мають дуже різні типи особистості. Способи розвитку цих особистостей і поведінкові наслідки моделей розвитку часто є досить важливими для розплутування злочину. Дезорганізований злочинець зростає в домашніх умовах, де робота батька часто нестабільна, коли дисципліна в дитинстві сувора, між членами сім'ї має місце серйозне напруження, викликане вживанням алкоголю, психічними захворюваннями тощо. Навпаки, наше інтерв'ю з вбивцями показало, що дитинство організованого вбивці характеризувалося батьком, який мав стабільну роботу, але дисципліна в сім'ї була непослідовною, часто залишаючи йому почуття, що він має право на все.

Неорганізований злочинець зростає, засвоюючи біль, гнів і страх. Він не може випустити пар, йому не вистачає словесних і фізичних навичок для вираження своїх емоцій на власних аренах. Йому складно дати раду, тому що він не може розповісти раднику про ту емоційну метушню, яка відбувається всередині нього. Однією з причин невираженого гніву у дезорганізованих злочинців є те, що вони, зазвичай, не є гарними людьми. Вони здаються непривабливими, на думку інших, у них дуже поганий імідж. Вони можуть мати фізичні вади або інвалідність, які відрізняють їх від інших людей, і від цього почуваються незручно.

Замість того, щоб приймати свою інвалідність, фізичні вади, вони вважають себе неадекватними, починають діяти неадекватно, тим самим посилюючи свій біль, гнів та ізоляцію. Дезорганізовані правопорушники практично повністю «випадають» з соціального середовища, щоб стати одинаками. І водночас багато організованих убивць, як правило, досить привабливі, товариські і комунікабельні, а дезорганізовані — не здатні взагалі будувати, налагоджувати якісь відносини з іншими людьми. Тому дезорганізований злочинець, швидше за все, не буде жити з людиною протилежної статі і, можливо, навіть не буде жити з сусідом по кімнаті. Якщо вони живуть з кимось ще, швидше за все, це будуть батьки або, можливо, один з батьків.

Ніхто інший не зможе терпіти дивні форми поведінки, тому дезорганізований злочинець-одинак, як правило, стає відлюдником. Такі злочинці активно «відкидають» суспільство, яке їх «відкинуло». У таких злочинців низька самооцінка, нереалізований потенціал. В цілому, вони менш розумні, ніж організовані злочинці, але більшість з них не мають серйозних недоліків. Однак вони ніколи не реалізують свій потенціал ні в школі, ні на робочому місці. Якщо вони взагалі матимуть якусь роботу, то це буде чорна робота, і вони зазвичай деструктивні через свою нездатність залагоджувати стосунки з іншими людьми. Вони також погоджуються з тим, що у них нереалізований потенціал. Коли вбивцю молодій жінки на даху Бронкса допитали в поліції, він сказав, що є безробітним актором. Це було прийняття бажаного за дійсне. А насправді він був безробітним працівником сцени, який не зміг реалізувати свій потенціал в театральній професії. Навпаки, організований злочинець замість того, щоб засвоювати біль, гнів і страх, їх експортує. Це хлопчик, який «діє» в школі, який здійснює агресивні, а іноді і безглузді дії. Раніше громадськість вважала, що всі вбивці були руйнівниками, зовні жорстокими в дитинстві, але цей стереотип можна застосовувати лише до організованого злочинця.

Дезорганізований хлопчик в школі тихий, навіть занадто тихий. Часто, коли його ловлять за огидний вчинок, злочин, вчителі та однокласники з дитинства майже не пам'ятають його. Сусіди у розмові з поліцією характеризують його як хорошого хлопчика, через якого ніколи не було ніяких проблем, вони ніколи не бачили проблем в ньому, він здавався слухняним і ввічливим.

З іншого боку, організований злочинець згадується усіма з його дитинства як хуліган, відв'язний клоун, дитина, яка змусила людей помітити її. На відміну від одинаків, організовані злочинці товариські, їм подобається натовп. Це хлопці, які вибирають бої в барах, які безвідповідально керують автомобілями і яких описують протягом усього життя як порушників спокою. Вони можуть працювати на тих робочих місцях, які перевищують трудомістку працю, відповідають їх інтелекту, а потім діяти так, щоб спровокувати конфронтацію, яка призведе до звільнення. Такі стреси часто призводять до їх перших убивств. Колишній поліцейський Огайо в розпал проблем з роботою, труднощів з законом і проблем з жінками викрав молоду жінку і майже випадково вбив її.

Злочини дезорганізованих убивць часто викликаються їх психічними захворюваннями, а не подіями в зовнішньому світі, які впливають на них. Організовані вбивці замість того, щоб відчувати себе гірше за інших людей, відчують себе краще за всіх.

Гесі, Банді і Кемпер в ході розслідування принижували поліцейських, вважали їх занадто дурними, нездатними зловити злочинців, а психіатрів — занадто невмілими, щоб зрозуміти їх.

Вони привертають увагу, часто вважаючи себе найрозумнішими, найуспішнішими людьми, які опустили, навіть якщо вони помірні в цьому і не дуже відрізняються нічим, крім як жахливістю своїх злочинів. Після злочину вони часто стежать за ходом (або відсутністю прогресу) розслідування в засобах масової інформації. Дезорганізований злочинець мало або зовсім не зацікавлений в злочині після його вчинення. Є ще одна область, в якій організовані злочинці є досить успішними, це — пограбування.

Часто у них буває багато статевих партнерів. Як хороші шахраї з відмінними вербальними навичками, вони можуть переконувати жінок (навіть і чоловіків) займатися сексом з ними. Зовні можуть бути привабливими, хорошими психологами-любителями. Однак не можуть підтримувати нормальні довгострокові відносини. Їхнє життя характеризується наявністю безлічі партнерів, однак ніхто з них не підтримує стосунки дуже довго. У вбивці з випусканням кишок в Орегоні було багато жінок, але не було серйозних або тривалих термінів взаємин.

Статевий партнер Теда Банді перед його укладанням сказав, що він був нецікавим сексуальним партнером. Більшість, якщо не всі організовані вбивці, дуже гнівні щодо ставлення до жінок, часто маючи переконання, що певна жінка не є «досить жіночною», щоб «завести його». Серед організованих злочинців багато гвалтівників, що б'ють жінок, заявляючи, що ті не стимулюють їх до оргазму. Організовані злочинці зляться на своїх подруг, на себе, на свої сім'ї і на суспільство в цілому. Вони відчувають, що з ними погано поводитися протягом усього життя і що все складається проти них. Якщо вони такі розумні, то чому не заробили мільйон доларів або, як хотів Чарлі Менсон, — не зробили кар'єру рок-зірки? Всі вони вважають, що суспільство змовилося стримувати їх.

Слова Менсона змусили його послідовників вважати, що вони стимулювали класову війну своїми вбивствами. Ед Кемпер вважав, що він, роблячи жертв з представників багатих і середніх класів, тим самим завдає удар за робітничий клас. Джон Гесі думав, що він позбавляє світ від безпартійних панків і «маленьких мандрівників». У своїх убивствах ці люди дають здачі не тільки окремим жертвам, але й суспільству в цілому.

На частку серійних убивць в США припадає менше 1% вбивств на рік. Гарольд Шехтер, американський письменник і автор документальних книг про серійних убивць, називає інтерес широкої публіки до цієї теми «чимось на зразок культурної істерії».

За оцінкою Скотта Бонна, соціолога і кримінолога Університету Дрю в Медісоні, на частку серійних убивць в США припадає менше 1% вбивств на рік, і одночасно в країні діє не більше двох десятків таких злочинців.

Проте феномен серійних убивць заворожує нас настільки, що ми забуваємо про куди більш серйозні небезпеки, що оточують нас. Чому ж ці нездорові особистості нашими стараннями перетворюються в легендарних персонажів? І як це характеризує нас самих?

«Хвиля божевілля»

Серійні вбивці та їм подібні привертали увагу широкого загалу з часів появи бульварної преси на початку XIX століття. На думку Шейна Маккоррістіна, історика культури в Кембриджському університеті, Вільям Кордеро, один з останніх публічно повішених в Англії злочинців, засуджений до смертної кари за вбивство коханки, став причиною «хвилі безумства», що накрила суспільство ще до його смерті в 1828 році і тривала ще багато років.

Кордеро здійснив лише одне вбивство, причому не особливо тяжке, проте свого часу він користувався такою ж поганою славою, як Джек-Різник в кінці того ж століття або Чарльз Менсон сьогодні. Його історію інсценували в театральних постановках і лялькових виставах на сільських ярмарках. Було продано сотні тисяч нотних листів з баладами про цей злочин. Десятки тисяч людей приходили подивитися на комору в Суссексі, де сталося вбивство. На страті Кордера були присутні біля 7000 чоловік, а шматок його скальпа разом з вухом кілька тижнів

демонструвався у вітрині магазину на лондонській Оксфорд-стріт.

«Сьогодні здається неймовірним, що тіло Кордера розчленували на потіху юрбі, а його злочин послужив сюжетом для незліченної кількості інсценувань», — пише Маккоррістін в своїй книзі «Вільям Кордеро та вбивство в червоній коморі», що вийшла в світ в серпні минулого року.

Так, може, це і неймовірно, але це не поодинокий випадок. У листопаді 1957 року поліція міста Плейнфілд (штат Вісконсін, США) виявила тіло власниці місцевого магазину без голови і нутроців, підвішене за п'яти, на кухні фермерського будинку, що стояв на відшибі. У будинку були знайдені людські черепи, що служили суповими тарілками; чотири стільці, оббиті людською шкірою; ремінь, прикрашений жіночими сосками; людські губи, нанизані на нитку, і колекція жіночих статевих органів, захована в коробці з-під взуття. В іншій коробці зберігалися чотири людських носа. На місці злочину також виявили жилет з людської шкіри, абажури, кошик для сміття і браслети того ж походження, а також безліч інших страхітливих артефактів, у тому числі дев'ять масок з людської шкіри, акуратно зрізаної з кістки.

Власник будинку Ед Гейн згодом зізнався у двох вбивствах і у викопуванні з могил тіл жінок середнього віку, які нагадували йому померлу матір. Гейн прославився на весь світ, ставши прототипом Нормана Бейтса — вигаданого персонажа з фільму Альфреда Хічкока «Психо», знятого ним в 1960 році за книгою Роберта Блоха.

У вихідні дні люди цілими сім'ями вирушали в Плейнфілд, щоб поглянути на будинок Еда Гейне, перетворений ним в бійню. За словами Маккоррістіна, всім хотілося подивитися на місце злочину. Він також послужив прообразом Шкіряного — персонажа фільму «Техаська різанина бензопилою» і Буффало Білла в «Мовчанні ягнят».

У березні наступного року будинок загадковим чином згорів, але це не завадило ще двадцяти тисячам чоловік приїхати на це місце, щоб встигнути оглянути його перш, ніж воно буде виставлено на аукціон.

Отже, ще раз: чому ж серійні вбивці так приваблюють громадськість?

«Вони представляють собою щось нереальне, щось карикатурно жахливе, як герої страшних історій, які нам розповідають в дитинстві» — припускає Джеймс Хоар, редактор щомісячного глянцевого журналу Real Crime («Реальний злочин»), який вперше вийшов у Великобританії в серпні минулого року. У перших його випусках розповідалося про «найкривавіших серійних убивць світу» і Чарльза Менсона. «Ніхто не може залишитися байдужим до того, що поряд з нами часом відбуваються такі жахливі речі», — відзначає він. Шехтер називає історії про серійних убивць казками для дорослих. «У нашій психіці живе потреба розповідати історії про те, як нас переслідують монстри», — стверджує він.

Злочини, вчинені серійними вбивцями, часом дійсно леденять кров. Джеффри Дамер, «милуокський канібал», варив голови своїх жертв і зберігав їх, а також здійснював статеві акти з їх трупами. Альберт Фіш, «бруклінський вампір», мучив і катував дітей, перш ніж вбити їх.

Можливо, найстрашнішою рисою серійних вбивць є те, що вони — звичайні люди. Згідно з дослідженням серійних вбивств, проведеним відділом поведінкового аналізу ФБР в 2005 році, «вони не монстри і можуть здаватися абсолютно звичайними людьми. Серійні вбивці часто мають будинок і сім'ю, хорошу роботу і здаються нормальними членами суспільства».

Це чиста правда: поліцейські вважали Дамера настільки нешкідливим, що, самі того не знаючи, повернули одну з його жертв в його квартиру; сусіди Фіша вважали його добрим, люблячим дітей в похилому віці, а Гейсі, крім того що працював клоуном на дитячих святах, був також відомий своєю благодійною діяльністю.

Хелен Моррісон, психіатр-криміналіст, розмовляла з більш ніж 80 серійними вбивцями і виступала в якості свідка захисту на суді над Гейсі, вважає, що вони прекрасні актори, яким дуже легко вдавати себе нормальними людьми.

У своїх мемуарах «Мое життя серед серійних убивць» вона пише: «Я ніколи точно не знала, з ким маю справу. Вони так доброзичливі і ласкаві і так прагнуть допомогти на початку нашої спільної роботи ... Вони чарівні, навіть занадто, і харизматичні, як Кері Грант або Джордж Клуні».

Соціолог Бонн вважає, що привабливість маніяків — це найстрашніша їх риса. «Подивіться на Теда Банді. Він був дуже гарний, успішний, він подобався жінкам, і саме тому йому вдалося заманити 36 дівчат до себе в машину [щоб викрасти і вбити їх]. Він виглядав як хлопець, що живе по сусідству, і це жахливо, тому що якщо твій сусід — серійний убивця, це означає, що жертвою може стати будь-хто».

Це твердження особливо справедливо, якщо врахувати, що їх жертви — майже завжди незнайомці (виняток становлять серійні вбивці жінок, які вважають за краще вбивати знайомих їм людей).

Щоб зрозуміти, чому серійного вбивцю так складно розпізнати і чому поліцейським майже ніколи не вдається швидко його зловити, розглянемо справу серійного насильника і вбивці Родні Алкали.

У вересні 1978 року він взяв участь в американському телевізійному шоу «Гра в знайомства» (The Dating Game), в якому самотня жінка (її роль грала викладачка акторської майстерності Шеріл Бредшоу) задає питання трьом самотніми чоловікам, не бачачи їх, а потім вибирає одного на підставі їх відповідей.

На той момент ніхто й гадки не мав, що Алкала вже згвалтував і вбив не менше двох жінок в Каліфорнії і двох в Нью-Йорку. На шоу він справляє враження дотепного і привабливого парубка.

У нього гарна зачіска, він одягнений в костюм і ошатну сорочку. Бредшоу вибирає його. Проте, поговоривши з ним за лаштунками, вона вирішує не йти на побачення з ним, тому що він здався їй моторошним. Можливо, це врятувало їй життя. Протягом наступних двох років Алкала згвалтував і вбив ще трьох дівчат.

Удавана нормальність серійних вбивць — одночасна присутність в них людяності і жорстокості — викликає невідомий інтерес у таких ентузіастів як Швенк, для якого його листування і колекція частково є спробою зрозуміти, що ними рухає. «Вони виглядають як звичайні люди і діють так само, як і ви. Багато з них — приємні, нормальні хлопці. Просто в голові у них щось не так», — говорить він.

Стівен Сколлер, творець документальних фільмів і колекціонер, що живе в Шотландії, пішов ще далі: він подружився з вбивцею, що вийшов з в'язниці.

Ніко Кло, який відсидів вісім років з належних йому дванадцяти — не серійний вбивця. Він був засуджений лише за одне вбивство, але при цьому він регулярно крав частини людських тіл з паризьких кладовищ, їв плоть померлих в морзі і викрадав кров з лікарень, щоб удома охолодити її, змішати з людським прахом і випити.

Сколлер каже, що вони з Кло одного віку і у них схожі смаки в музиці і кіно. «У нас багато спільного. Він цікавий хлопець, він дотепний, ввічливий, вихований. Він дуже розкаюється і шкодує про скоєне».

Нещодавно Кло відвідав Сколлера на кладовище Пер-Лашез у Парижі — місце, де знайшли свій останній притулок Оскар Уайльд, Джим Моррісон і Фредерік Шопен. Саме там Кло почав розкопувати могили. «Ви можете прочитати всі на світі книги про серійних убивць-канібалів, але зустрінися віч-на-віч з людиною, яка розповідає вам про те, як і де вона це робила ... з одного боку, це моторошно, але з іншого — це дуже рідкісна можливість».

Одним літнім вечором я вирішив відвідати художника Джо Коулмана в його квартирі, розташованій на одному з верхніх поверхів цегляного будинку в нью-йоркському районі Бруклін-Хайтс. Картини Коулмана виразні, наповнені дрібними деталями і часто апокаліптичні, схожі на

релігійну іконографію. Вони користуються великим попитом, зокрема у знаменитостей: в числі покупців помічені Іггі Поп, Джонні Депп і Леонардо ді Капріо. Коулман також відомий своїм інтересом до темної сторони людської природи та її персоніфікації.

Він відкриває двері, і я бачу перед собою людину, одягнену в костюм-трійку з чорною краваткою. На його жилеті видніються незвичайні брошки у вигляді зуба і мініатюрного черепа. Його вітальня є зібранням безлічі цікавих речей: муміфікована дитина, антилопа з двома головами, висушені голови, посмертні маски страчених убивць, дитина з аномаліями в банці з формаліном, воскові фігури гангстерів і вбивць в повний зріст.

Ми сідаємо на диван, навпроти якого стоїть статуя християнської мучениці святої, яка, ймовірно, містить останки її скелета.

На стіні за нами висить картина пензля самого Коулмана, що зображає 11-річну Мері Белл, яка в 1968 році в Ньюкаслі задушила двох маленьких хлопчиків. Поряд з нею — один з улюблених артефактів художника, візитна картка британського ката Вільяма Марвуда, який винайшов гуманний спосіб повішення (на довгій мотузці з нерухомою петлею): з його допомогою в кінці XIX століття він стратив 170 осіб.

У цій кімнаті також можна знайти кулю з пістолета, який послужив знаряддям вбивства Лі Харві Освальда, пасмо волосся Менсона, сорочку, в якій Елмо-Патрік Сонье (що став прототипом героя Шона Пенна у фільмі «Мрець іде») відправився на електричний стілець, малюнки та листи Гейсі, Менсона та інших серійних вбивць.

Коулман показує мені найцінніше з наявних у нього листів. Один із них був адресований Альбертом Фішем матері Грейс Бадд, його останньої жертви, в якому він описує, як задушив, розчленував, зварив і з'їв її малолітню доньку.

Навіщо йому всі ці зловісні артефакти? Історик Маккоррістін вважає, що зближення з людьми, котрі скоїли надзвичайно жорстокі злочини, — це спосіб відчувати на собі подих смерті, стати свідком смерті і таким чином отримати над нею якусь владу.

Коулман з ним згоден. Він додає, що всі ці предмети, пов'язані з вбивцями, — пасма волосся, листи і малюнки — нагадують йому про те, що в світі є темні сили, які можуть змусити будь-кого з нас звернути з шляху істинного.

«Я завжди відчував, що і у мене є по-справжньому темна сторона. В дитинстві я намагався підпалити шкільний стадіон. Я робив жахливі вчинки, і зараз я відчуваю, що став тим, ким я є, тільки завдяки волі Божій».

Він мимоволі співчуває злочинцям і відчуває необхідність у визнанні того, що, незважаючи на вчинене зло, вони теж є людьми.

Він упевнений, що «їх частина живе у всіх нас, і частина всіх нас живе в них. Якщо суспільство не здатне проявити хоча б децицію співчуття або співпереживання до найгірших представників людства, воно приречене».

Не встиг Коулман закінчити свою промову, як з-під статуї святої Агнеси виповз величезний тарган, який пробіг по підлозі у напрямку до нас, зник під диваном, а потім знову з'явився на стіні позаду нас, прямуючи до портрету Мері Белл. Побачивши, як тарган намагається переповзти через вицвілу посмертну маску, яка загородила йому шлях, Коулман не витримав і схопився за фотоапарат.

У більшості квартир на Бруклін-Хайтс подібна зухвалість закінчилася б для таргана неминучою загибеллю, але в музеї чудасій Коулмана він всього лише ще один експонат.

У Швенка є волосся Доротеї Пуенте, у Коулмана — пасмо Менсона, у Сколлера — пучок сивого волосся нью-йоркського серійного вбивці Артура Шоукросса. Благоговіння, яке Коулман відчуває перед предметами своєї колекції, і відчуття їх влади буде легше зрозуміти, якщо ви відвідаєте музей Королівського коледжу хірургів в Единбурзі і побачите посмертну маску

серійного вбивці XIX століття Вільяма Берка та записну книжку, обтягнуту його шкірою. Або зайдете в вашингтонський Музей новин і поглянете на просочену запахами диму і поту хатину, де Теодор Качинський, більш відомий як «Унабомбер», жив і планував свою кампанію по розсилці бомб поштою, котра тривала 17 років.

Протягом багатьох років ці експонати залишалися найпопулярнішими в цих музеях, майже напевно через їх зв'язок з серійними вбивствами.

Провівши експериментальні дослідження, психолог Єльського університету Пол Блум і його команда з'ясували, що стикаючись з подібними предметами, всі ми починаємо мислити категоріями магії і віримо в те, що чийсь якості або сутність можуть передаватися через фізичний контакт зі своїми речами. Так предмети стають «заразними». Особливо це стосується останків злочинців — шкіри, волосся або нігтів.

У вікторіанські часи було прийнято залишати собі пасмо волосся померлого коханого або коханої (особисто у мене залишилися волосся моєї прапрабабусі). Саме ці артефакти найбільше приваблюють шанувальників серійних вбивць, хоча довести їх походження часом буває важко.

У багатьох навіть думка про те, щоб доторкнутися до подібного предмету, викличе огиду, але для тих, хто цікавиться серійними вбивцями, отримати частину їх тіла — це все одно що зустрітися з ними у власному будинку.

Можливо, це звучить трохи шалено, але Швенк, Коулман і Сколлер навіть не сумніваються в нормальності своїх захоплень. «Це всього лише хобі, — каже Швенк. — Зі мною все в порядку».

Для Коулмана колекціонування є свого роду очищенням, способом «позбутися від демонів конструктивним, а не деструктивним способом».

Неживі предмети можуть мати таку ж силу, як і біологічні останки, особливо листи, які багато можуть сказати про особу їх автора (листи Менсона здебільшого так само нескладні, як його висловлювання і малюнки), а також художні твори.

Стівен Джаннанджело читає курс лекцій з кримінології в Іллінойському університеті, був власником кількох малярських робіт Гейсі для використання в якості навчального матеріалу.

Він каже, що студентів це дуже вражає. «Коли я демонструю їх, то три чверті студентів, які до цього не відривали очей від своїх телефонів, раптом починають фотографувати їх, підходити ближче і задавати всілякі питання».

Неважко уявити собі реакцію його студентів, якби він приніс на лекцію що-небудь більш зловісне, наприклад, бритву, за допомогою якої Ед Гейн створював вироби з людської шкіри і яка зараз знаходиться в колекції Сколлера.

Сколлер купив перший предмет своєї колекції — волосся Артура Шоукросса — на інтернет-аукціоні eBay, але в 2001 році сайт заборонив торгівлю предметами, пов'язаними з вбивцями, з поваги до жертв.

До послуг колекціонерів справжніх предметів, що належали вбивцям, є кілька спеціалізованих інтернет-аукціонів. Це призвело до розквіту декількох спеціалізованих інтернет-аукціонів, таких як Murder Auction, Serial Killers Ink і Supernight, орієнтованих на колекціонерів справжніх предметів, що належали вбивцям.

На них можна купити жменю землі з могили Гейне (25 доларів), ремінь з машини Шоукросса (800 доларів), недоїдений буріто, розпочатий Менсоном в тюремній кімнаті для побачень (800 доларів), телевизор, яким Рамірес користувався у в'язниці (4200 доларів), а також два малюнки Гейсі, що зображують клоуна Пого, з підписом (125000 доларів).

Ерік Холлер, власник аукціону Serial Killers Ink з Джексонвілла (штат Флорида), говорить, що речі, пов'язані зі знаменитими серійними вбивцями, розходяться за лічені години, і купують їх найрізноманітніші люди.

«Мої клієнти — люди з різних країн світу, чоловіки і жінки, військові, співробітники правоохоронних органів, психологи, викладачі кримінального права і просто колекціонери».

Якби намірам техаського сенатора Джона Корніна судилося здійснитися, ніхто не міг би заробляти гроші на вбивствах.

З 2007 року Корнін намагається переконати Конгрес США розглянути законопроект, що забороняє торгівлю матеріалами, пов'язаними зі злочинами, але поки що безуспішно. Він, як і багато інших, впевнений в тому, що подібна торгівля звеличує насильство, приносить дохід вбивцям (хоча в більшості випадків їм забороняється мати зиск з вчинених ними вбивств) і заподіює страждання жертвам.

Проте, ці аргументи не вплинули на рішення уряду США продати особисті речі Унабомбера з аукціону в 2011 році. При цьому слід зазначити, що отримані кошти призначалися його жертвам.

На продаж був виставлені наступні лоти: його маніфест проти «індустріально-технологічної системи», опублікований в газетах The Washington Post і New York Times в 1995 році, коли він ще не був спійманий; друкарська машинка, на якій був надрукований маніфест; толстовка з капюшоном і сонячні окуляри, в яких він був зображений на оголошенні про розшук; а також лук і стріли, за допомогою яких він полював на тварин поблизу своєї хатини в Монтані. Як і очікувалося, від покупців не було відбою: на аукціоні вдалося виручити 232246 доларів США.

Часто ті, кого приваблюють артефакти серійних вбивць, цікавляться і місцями, де були здійснені самі вбивства. Після затримання злочинців їхні будинки і місця злочинів часто стають центрами паломництва.

За словами історика культури Олександри Уорвік, місце злочину здається їм «картою мозку злочинця. По суті, це план того, що знаходиться у нього в голові, його робота, підписана і виставлена на загальний огляд, текст, який слід прочитати».

Американський фотограф Стівен Челмерс недавно втілює цю ідею в проекті «Безіменне» (Unmarked), присвяченому тим місцям, де серійні вбивці американського Заходу залишали тіла своїх жертв. Ми бачимо красивий пейзаж і в той же самий час згадуємо жахливі події, що відбувалися тут.

Йому вдалося знайти їх завдяки відкритим джерелам і поліцейським звітам. Більшість місць, які він вибрав для своїх робіт, розташовані недалеко від пішохідних маршрутів. На його фотографіях ці місця постають перед нами неймовірно красивими. Фотограф робить це для того, щоб зберегти пам'ять про жертви, а не про злочини.

Ідея народилася у Челмерса, коли він прогулювався зі своєю дівчиною неподалік від гори Тайгер поблизу Сіетла. «Світило сонце, співали птахи, ми влаштували пікнік, і все було чудово».

А потім один знайомий розповів йому, що вони гуляли в тому самому місці, де Тед Банді позбувався тіл своїх жертв. «І це місце стало асоціюватися у мене з чимось жахливим».

На кожній світлинці цього проекту камера фокусується точно на тому місці, де була знайдена жертва, і, дивлячись на це, ми бачимо красивий пейзаж і водночас згадуємо жахливі події, що відбувалися тут.

Знання про те, що сталося в даному місці, повністю змінює наше сприйняття. Нещодавно Челмерс повернувся в ці місця, щоб набрати тут трав і квітів та відвезти в свій будинок під Янгстаун (штат Огайо), де він зараз робить з них гербарій.

Засушені рослини він планує вкласти в книгу з фотографіями проекту «Безіменне», яка вийде в цьому році обмеженим тиражем, щоб посилити почуття зв'язку з відображеними їм місцями. Вони майже напевно стануть предметами колекціонування, і не тільки серед любителів мистецтва, на яких орієнтована книга.

Одним з найбільш несподіваних пояснень привабливості серійних убивць є припущення про те, що вони виконують певну соціальну функцію, дозволяючи нам насолоджуватися своїми

наймерзненнішими фантазіями, не здійснюючи їх, а після упіймання вбивці не відчувати ніякої провини.

«Вони майже як катарсис для гірших з нас, громовідвід для найтемніших наших думок, як пожирачі гріхів в середньовіччі, які брали на себе чужі гріхи і таким чином очищали суспільство», — говорить Бонн. «Вони також дають нам можливість випробувати смерть на відстані, «встати на самий край прірви, але не впасти в неї», — так стверджує Маккоррістін.

За його словами, саме тому багато хто не може втриматися від перегляду страшних відеороликів з стратами ІПЛ, хоча потім часом шкодує про це.

1.2. ІСТОРИЧНА ПАРАДИГМА УМИСНОГО ВБИВСТВА В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Історія науки свідчить про те, що поняття «серійний убивця» було введено Робертом Ресслером, проте саме явище існувало задовго до ХХ століття.

Одним з найперших і страшних серійних убивць, чия діяльність до цього часу прихована завісою таємниці, є лінощі якогось жахливого Джека-Різника. Саме з появою цього імені можна починати відлік європейських досліджень феномена «серійного убивці».

Джек-Різник. 31 серпня 1888 року о 3:40 ранку на Бакс Роу було виявлено тіло 42-річної повії Мері Ніколз. Жінці перерізали горло майже до хребта і розпороли живіт. Поліція негайно почала розслідування, але воно тривало всього тиждень, до 8 вересня, коли у дворі одного з будинків Уайтчепел була виявлена наступна жертва. Нею виявилася Енні Чепмен — 47-річна повія. Їй також перерізали горло, повністю розпороли черевну порожнину. Але на той раз злочинець видалив з організму жінки матку.

Вбивство Кетрін було найжорстокішим з усіх попередніх «робіт» Різника. У жінки були вирізані кілька органів, в тому числі нирка і матка. З кожним вбивством він все більше звірствував. Дослідники впевнені, що вбивця при нанесенні жертвам ран відчував сексуальне збудження.

Різник на вбивство та нанесення каліцтв витрачав від 1 до 3 хвилини. Він однозначно мав хороші знання в області анатомії і прекрасно володів ножем. У людному районі ніхто жодного разу не зустрів людину, забруднену кров'ю, і ніхто з абсолютною впевненістю не зміг вказати на те, як виглядав справжній Джек-Різник.

Вбивство Мері Келлі.

Мері Джейн Келлі стала останньою «канонічною» жертвою серійного вбивці. Двадцятирічна повія була знівечена до невпізнання, повністю випотрошена і порізана. Органи були акуратно вирізані і розкладені по всьому будинку.

Джек-Різник (англ. Jack the Ripper) — псевдонім, присвоєний серійному вбивці, який діяв в Уайтчепелі і прилеглих районах Лондона в другій половині 1888 року. Прізвисько взято з листа, надісланого в Центральне агентство новин (англ. Central News Agency), автор якого взяв на себе відповідальність за вбивства. Багато експертів вважають лист фальсифікацією, створеною журналістами для підігріву інтересу публіки до історії. Також Різника називають «Вбивцею з Уайтчепел» (англ. The Whitechapel Murderer) в «шкіряному фартусі» (англ. Leather Apron).

Жертвами, що їх приписують Джеку-Різнику, були повії з трущоб, яким вбивця перерізував горло перед тим, як розкрити черевну порожнину. Витягання внутрішніх органів принаймні у трьох з жертв викликало припущення, що вбивця має певні анатомічні знання, властиві професійному хірургові. Чутки про те, що між вбивствами існує зв'язок, посилювалися в період з вересня по жовтень 1888 року різними видавництвами. Скотланд-Ярд отримав багато листів, нібито написаних рукою вбивці. До знаменитого листа «З Пекла» (англ. From Hell), який отримав Джордж Ласк (англ. George Lusk) з «Whitechapel Vigilance Committee», була прикладена людська нирка, яка належала одній з жертв.

Точна кількість жертв Джека-Різника в даний час невідома, є предметом суперечок і коливається від 4 до 15. Проте існує список п'яти «канонічних» жертв, з яким згодні більшість дослідників та осіб, залучених до розслідування справи. Зокрема, головний констебль Управління кримінальних розслідувань Мелвілл МакНайт (англ. Melville Macnaghten) дотримувався версії п'яти жертв. З великою ймовірністю можна вважати, що від руки вбивці також загинула Тебрем (англ. Martha Tabram), до списку п'яти канонічних жертв її додавав інспектор Абберлайн (англ. Frederick Abberline) — один з керівників розслідування у справі Джека-Різника.

Серія цих звірячих вбивств тривала всього 9 тижнів, але залишила глибокий слід як на самих жителів району, так і на всій подальшій історії і культурі. Суперечки про те, хто ж ховається за гучним ім'ям «Джек-Різник» ведуться й сьогодні. Звинувачення були висунуті навіть онукові королеви Вікторії принцу Альберту Віктору і художнику Вінсенту Ван Гогу.

СПОСОБИ вбивства Джека-цРізника:

- удушення;
- перерізання горла;
- патрання (від 8 — до 11);
- витяг нутрощів (від 8 — до 12);
- каліцтво.

Наведений нижче нарис належить Джоню Дугласу, творцеві і першому керівникові відділу допоміжних розслідувань центрального апарату ФБР США (іноді цей підрозділ називають групою слідчої підтримки). Створений Дугласом колектив фахівців (слідчі з поглибленою психолого-психіатричною підготовкою) займався розробкою і використанням на практиці методик побудови психологічних профілів осіб злочинців по їхніх слідах на місці злочинів і специфічно-індивідуальною манерою дій. Група слідчої підтримки широко залучалася для викриття серійних вбивць і педофілів.

** Ми ловимо не всіх. А ті, кого ловимо, вже встигли убити, звалтувати, піддати тортурам, розбомбити, підпалити, скалічити. На жаль, ми нікого не ловимо блискавично. Сьогодні це так само вірно, як сто років тому, коли Джек-Різник став першим в світі серійним вбивцею і повернув до себе увагу враженого суспільства.

І хоча передача «Розшук» не допомогла відшукати вбивцю з Грін-Рівер, в тому ж році я виступив в іншій телепередачі і описав, яким міг бути його страшний попередник. За часом ефір збігся зі сторіччям вбивств в Уайтчепелі, і це означало, що мій портрет Джек-Різника був марний тільки тому, що запізнився на сто років.

Жахливі вбивства повій відбувалися з 31 серпня по 9 листопада в буйному і багатолюдному Іст-Енді, залитому газовим світлом вікторіанського Лондона. З кожним разом злочинець діяв з усе більшою жорстокістю. Рано вранці 30 вересня протягом години або двох він (немислима в той час справа!) вбив одразу двох. Поліція отримала кілька систематичних листів, які були опубліковані в газетах, і страх став головною темою їхніх перших шпальт. Незважаючи на гарячкові зусилля Скотленд- Ярду, Різника так і не спіймали, і суперечки про нього тривають досі. Як і диспути навколо «істинної» особистості Вільяма Шекспіра. У таких випадках вибір підозрюваних більше скидається на суперечки, ніж проливає світло на таємницю.

Найуживанішою і чарівною версією був Альберт Віктор, принц Кларенський — старший онук королеви Вікторії і прямий престолонаслідник слідом за своїм батьком Едуардом, принц Уельський (який став в 1901 році після смерті Вікторії королем Едуардом VII). Вважається, що принц Кларенський помер в 1892 році під час епідемії грипу, але прихильники теорії Різника стверджують, що він помер від сифілісу або був отруєний палацовими медиками, щоб зам'яти скандал в монаршому сімействі. Захоплює припущення!

У число кандидатів потрапили також вчитель чоловічої школи Монтагью Джон Друїт, який відповідав описам свідків, королівський лікар Вільям Галл, який періодично потрапляв в лікарню для душевнохворих, бідний польський іммігрант Аарон Косминський і журналіст Рослін д'Онстан, який балувався, за чутками, чорною магією. Багато здогадок будувалося з приводу раптового припинення вбивств: чи то злочинець розправився сам з собою, чи то королівська сім'я відправила принца Кларенського в далеку подорож, то чи вбивця помер. Зважаючи на сучасні знання, мені видається ймовірним, що його взяли за якийсь менш значний злочин і це обірвало ланцюжок вбивств. Увагу привертало саме «патрання» жертв. Ступінь розчленування тіл була однією з причин, завдяки якій підозра падала на людей з медичною освітою.

П'ять канонічних жертв

Встановлено, що п'ять вбивств були справою рук Різника. Його жертвами стали:

- Мері Енн Ніколз (англ. Mary Ann Nichols, також відома як «Поллі»), народилася 26 серпня 1845 року, вбита 31 серпня 1888 року. Тіло Мері Ніколз було виявлено о 3:40 на Бакс Роу (нині Дюрвард-Стріт). Горло було перерізане в результаті двох ударів, нанесених гострим лезом. Нижня частина черевної порожнини була розкрита — рани носили рваний характер. Крім того, на тілі виявлено кілька поранень, завданих тим же ножом [9].

- Енні Чепмен (англ. Annie Chapman, також відома як «Темна Енні»), народилася у вересні 1841 року, вбита 8 вересня 1888 року. Труп Енні Чепмен був виявлений близько 6 ранку на задньому дворі будинку 29 на Хенбері-стріт в Спіталфілдс. Як і у випадку з Ніколз, горло перерізане в результаті двох ударів бритвою [10]. Однак черевна порожнина була розкрита повністю, а з організму жінки була видалена матка [11]. За словами свідка, він бачив Чепмен з високим темноволосим чоловіком [12].

- Елізабет Страйд (англ. Elizabeth Stride, також відома як «довготелеса Ліз»), народилася в Швеції 27 листопада 1843 року, вбита 30 вересня 1888 року. Тіло Страйд було виявлено при-близно о першій годині ночі, в Датлфілдс-ярд на Беренр-стріт, у неї була відрізана мочка вуха, за обіцянкою Різника.

- Кетрін Еддоус (англ. Catharine Eddowes), народилася 14 квітня 1842 року, вбита 30 вересня 1888 року в один день з іншою жертвою, Елізабет Страйд. Тіло Кейт Еддоус виявлено на Митр-Скуер о 1:45 ночі.

- Мері Джейн Келлі (англ. Marie Jeanette Kelly), народилася в Ірландії в 1863 році, вбита 9 листопада 1888 року. Понівечений до невпізнання труп Мері Келлі знайшли в її власній кімнаті о 10:45 ранку.

Також важливо відзначити, що остання жертва Джека-Різника Мері Джейн Келлі, була наймолодшою і привабливою з усіх, а тому заробляла більше за інших і мала можливість знімати кімнату, в якій її вбили.

Слід зазначити, що Джек-Різник хоч і виступає канонічної фігурою, проте є далеко не єдиним серійним вбивцею. Навпаки, саме Джек-Різник і породив цілу плеяду «прихильників» і «послідовників».

Список британських серійників.

Європейська методологія дослідження проблематики виявлення психопортрета серійного вбивці

Австрійський лікар Франц Йозеф Галль (1758–1828) створив вчення під назвою френологія. Галль, як йому здавалося, зумів визначити, які частини мозку відповідають за ті чи інші духовні здібності. Більш того, наявність і вираженість цих здібностей знаходили, на думку дослідника природи, відображення в конструкції черепної коробки. Тобто, досить оглянути череп зі знанням справи, і можна дійти висновку, хто перед тобою: потенційний Моцарт або потенційний Джек-Різник. Черепу фактично надавалося більшого значення, ніж мозку. Навіть в ті давні

часи доктор Галль уславився скандальною особистістю, а його теорії і любов до черепів сучасники критикували. Але саме Галлю належить геніальний здогад про те, що інтелект пов'язаний з лобовою частиною мозку.

Уже в другій половині XIX століття за справу взявся не менш скандальний італійський лікар-психіатр Чезаре Ломброзо (1835–1909). Він вважав, що злочинні схильності людини зумовлені фізіологічно і шукав підтвердження цих нахилів в фенотипових ознаках: похилий лоб, великі вушні раковини, асиметрія особи і черепа, прогнатизм (виступання вперед верхньої або нижньої щелепи), надмірна довжина рук. Ломброзо вважав, що всі ці ознаки вказують на недорозвинену, близьку до диких приматів атавістичну людину. Такі люди, на думку італійського психіатра, приречені бути соціопатми і злочинцями.

Ідеї Ломброзо і його методи дослідження також піддавалися критиці, але для того часу вони не були чимось екзотичним або маргінальним. Сучасник Ломброзо і родич Дарвіна британець Френсіс Гальтон розвинув теорію «євгеніки», суть якої в застосуванні до людства штучної селекції за типом тієї, що практикується в тваринництві. Розмножуватися повинні люди з хорошими фізичними та інтелектуальними даними. Ті, хто, на думку Гальтона, потрапляв в категорію збиткових, з розмноження повинні бути виведені. До пори до часу все це були лише теорії, але коли до влади в Німеччині прийшли нацисти, вони почали втілювати подібні ідеї на практиці. Після перемоги над гітлерівською Німеччиною і оприлюднення даних про злочини нацистів міркування про біологічні основи асоціальної поведінки були в Європі не те щоб заборонені, але перейшли в розряд не надто бажаних.

Тюремна наука

Однак з часів Галля і Ломброзо наука про живу природу пішла далеко вперед. Людство дізналося про гени, великий прогрес зробила нейрофізіологія. І питання про те, чи не «защита» в фізіології вроджена схильність до страшних злочинів, все одно не міг не бути піднятий.

В останні десятиліття навіть з'явився термін «нейрокримінологія», що позначає суб-дисципліну, спрямовану на вивчення особливостей будови мозку, які могли б служити біологічною основою антисоціальної поведінки. Особлива увага прикута до причин психопатії — психічної аномалії, яка позбавляє людину співчуття до чужих страждань, яка надає особистості такі риси, як цинізм і спритність. Саме цей розлад властивий, як правило, серійним вбивцям, для яких позбавлення іншої людини життя не є серйозною моральною проблемою.

Однак сучасним дослідникам доводиться йти тим же шляхом, яким рухався колись Ломброзо. Йти до в'язниці — зрозуміло, не для того, щоб відбутися там термін, а щоб бути ближче до бажаного матеріалу для вивчення. Британець Ейдріен Рейн, один із засновників нейрокримінології, на початку 1980-х років провів чотири роки в двох в'язницях суворого режиму в якості психолога. З в'язниць Рейн виніс такі ідеї, що в толерантній Англії йому не світили ніякі гранти, і в 1987 р. вчений переїхав до США, де до досліджень біологічної схильності індивідів до злочинів ставляться спокійніше, та й матеріалу для наукової роботи більше. Злочинність у США вище, ніж в старій добрій Європі, і в'язниць в Новому Світі багато.

В Америці Рейн став одним з перших, хто застосував для вивчення мозку злочинців сучасні медичні технології, зокрема позитронно-емісійну томографію (ПЕТ). Вчений відібрав дві групи: одна складалася з 41 засудженого вбивці, інша — з 41 законослухняного громадянина. Зображення, отримані на апаратурі ПЕТ, показали суттєві відмінності між мозком жителя в'язниці і мозком мешканця волі, перш за все в метаболічній активності. Якщо ж говорити про будову, то мозок злочинця демонстрував недорозвиненість префронтальної кори, яка відповідає, зокрема, за соціальну взаємодію. Усі ці особливості можуть мати в якості наслідків слабкий контроль за лімбічною системою, що генерує такі базові емоції, як гнів і лють, а також відсутність самоконтролю, схильність до ризику.

Дослідження, що приводили до схожих результатів, проводилися в ряді наукових центрів, наприклад в університеті Вісконсіна в Медісоні (США). У роботі, опублікованій в 2011 році, представлені результати сканування мозку злочинців-психопатів. Дані показують, що психопатія має причиною ослаблений зв'язок між префронтальною корою і мигдалеподібні тілом — частиною лімбічної системи. При цьому негативні сигнали з префронтальної кори при обробці мигдалиною не призводять до виникнення сильних емоцій. Звідси дефіцит співчуття і почуття провини, що властиво психопатичній особистості.

Більш того, існують наукові роботи, що показують зв'язок кримінальної біографії не тільки з будовою мозку, а й з певними генами. У минулому році професор медичного Каролінського університету в Стокгольмі Ярі Тііхонен заявив, що йому вдалося виявити в геномі людей, які не один раз вчиняли злочини насильницького характеру, аллели CDH13 і MAOA, так званий ген воїнів.

Ген моноаміну оксидази MAO відповідає за вироблення гормону винагороди — дофаміну, проте в мутуючому варіанті А він може бути дуже небезпечний, зокрема тому, що у людини, яка має цей ген, при вживанні алкоголю або наркотиків різко збільшується вироблення дофаміну, що «підриває мозок» і веде до неконтрольованої агресії. Ген CDH13 також здійснює свій шкідливий вплив на поведінку, зокрема його пов'язують з синдромом дефіциту уваги і гіперактивністю.

Чи свідчить все сказане вище про правоту Ломброзо і прихильників еugenіки? Зрозуміло, немає однозначної відповіді, бо якщо біологічна схильність до асоціальної поведінки існує, то вона лише один із чинників формування особистості, а до інших чинників якраз можна віднести соціальне середовище, обстановку в сім'ї, стреси, травми тощо. Цікава в цьому зв'язку історія американського нейрофізіолога Джеймса Феллон, який також довгий час займався пошуком причин психопатії, вивчаючи скани мозку різних асоціальних типів. Його життя буквально перевернула розмова зі старенькою мамою, яка розповіла Феллону про родовід його батька.

З'ясувалося, що в лінійці предків, яка відома з XVII століття, є як мінімум сім вбивць. Тоді дослідник відсканував свій власний мозок і виявив, що він має всі ознаки мозку закоренілого психопата: така ж сама проблема недорозвиненості префронтальної кори і в силу цього слабкий зв'язок з мигдалеподібним тілом. Картинка дуже нагадувала знімок мозку одного з серійних вбивць. Феллон згадував, що в юності, можливо, його схильність до психопатії давала про себе знати. Він був справжнім зірвиголовою, підривав саморобні бомби, викрадав машини, організовував інші ризиковані розваги і залучав до них своїх друзів. Йому були властиві нарцисизм і диявольська самовпевненість. Але юність пройшла, і врешті-решт Джеймс Феллон перетворився в тихого сім'янина і успішного нейрофізіолога.

Сучасні нейрокриміналістичні дослідження досить популярні в Європі, вони ставлять перед людством ряд питань морально-етичного або навіть політичного характеру. Якщо якісь генетичні або нейрофізіологічні ознаки будуть остаточно оголошені факторами ризику для їхнього власника, то як суспільство і держава повинні ставитися до такого індивіда? Чи не стануть ці ознаки свого роду клеймом, яке за наявності сучасних засобів поширення і пошуку інформації буде супроводжувати індивіда все життя, перешкоджають йому, наприклад, вибрати бажану сферу діяльності.

Чи необхідно при виявленні тривожних схильностей примушувати людину до участі в програмах по корекції особистості, придушення того, що стало небажаним даром природи? Як, з точки зору дотримання прав особистості, будуть виглядати спроби буквально залізти комусь із нас в голову, нібито з міркувань суспільної безпеки? Складно передбачити, якими будуть відповіді на ці питання, але навряд чи рішення лежить в площині заборон і замовчування наукових досягнень в цій області.

З позиції комплексного аналізу підходів і методології, яка сьогодні розглядається в країнах Європейського Союзу, слід зазначити, що всі ці методи вимагають спеціалізованих лабораторних умов для їх застосування. Однак жоден фахівець, який дозволяє завдання криміналістичного характеру (слідчий, адвокат, криміналіст, психолог), такими власними лабораторіями для сканування мозку і аналізу білкових структур не має.

В силу таких причин, безперечно, важливо розуміти, що, керуючись здійсненими відкриттями та розробками сучасної науки в площині нейрофізіології, психіатрії, медицини, дане дослідження ставило іншу задачу: розробити такий психологічний портрет з такими параметрами, який би можна було застосовувати на практиці без додаткових спеціальних умов і громіздких дорогих пристосувань. А тому ключову увагу в підборі методичних блоків при формуванні евристичної моделі дослідження було приділено глибинній психології та її проективним методикам.

1.3. ІСТОРИЧНА ПАРАДИГМА УМИСНОГО ВБИВСТВА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Всі маніяки — родом з дитинства, говорив російський психіатр Олександр Бухановський. Але родом з дитинства всі ми. Що ж відбувається з людьми, які, як померлий 27 серпня 2013 року Онопрієнко, змушують здригатися світ. Чи можна розпізнати в дитині майбутнього вбивцю, чи дійсно психіка маніяка становить винятковий феномен? У тому числі в силу таких існуючих питань без відповідей актуальність даного наукового дослідження була визначена заздалегідь.

У соціально-економічних процесах і змінах, що відбуваються в Росії і Україні, все більш чітко проявляється тенденція до загострення соціальних, економічних, національних та інших протиріч, які породили чинники і створили умови для все більш зростаючої криміналізації суспільства, зокрема, зростання загальнокримінальних злочинних проявів. Сьогодні проблема серійної злочинності стає дуже актуальною, бо серійні злочини набувають все більшого і більшого розмаху. Особливо необхідно зупинитися на одному з видів злочинів, а саме на найтяжчому з них — серійні вбивства. На практиці все склалося так, що проблема серійних убивств довгий час відносилася до компетенції вчених — криміналістів, правоохоронних органів і суду.

Конституція РФ в ст. 2 проголошує найвищою цінністю, що охороняється силою державного примусу, людину, її права і свободи, зокрема, виключне право на життя, закріплене не тільки в національному російському законодавстві, а й на міжнародному рівні Міжнародним біллем про права людини. В сучасних умовах однією з основних причин, що породжують порушення даного права, є злочини, передбачені в гл. 16 КК РФ — винні, протиправні діяння, головним об'єктом яких є життя людини.

Останнім часом, поряд з іншими злочинами, які посягають на життя і здоров'я громадян, реєструється все більша кількість вбивств, які мають ознаки серійності. Професор О. О. Бухановський стверджує, що в Росії в одиницю часу відбувається біля 20-ти серійних убивств, а за десятиліття близько трьох тисяч чоловік стануть жертвами маніяків. Варто відзначити, що в даний час ми володіємо тільки статистикою, пропонованою нам вченими-юристами, тому що доступ до даних щодо серійних убивств був обмежений в 2003 році.

Отже, можна зробити висновок про те, що проблема серійних убивств стоїть досить гостро і необхідно створення і розробка нових ефективних способів і засобів, що допомагають правоохоронним органам точно і оперативно встановити особу невідомого вбивці. Найбільш актуально це для розслідування злочинів, що мають так звану приховану мотивацію, в яких досить складно встановити особу, яка вчинила злочин. А. В. Александренко пише: «На відміну від так званих «побутових» убивств, де найчастіше встановлення мотиву злочину, кола спілкування потерпілого, а звідси — і безпосереднього виконавця, як правило, не викликає труднощів ..., маніяків і їх жертв нічого, крім мотиву потягу і вибірковості вибору вбивці, не пов'язує».

Незважаючи на життєвість даної проблеми, кримінальний закон на даний момент не дає вказівок ні на серійні злочини, ні на серійні вбивства. До того ж в науці також не має єдиної думки щодо визначення вказаних вище термінів. Найбільш вдалим нам видаються два таких напрямки у визначенні даних понять:

1. А. А. Протасевич вважає, що до числа серійних убивств слід відносити вчинення (двох і більше) в різний час однією особою або групою осіб, тотожних або однорідних злочинів, передбачених однією і тією ж або різними статтями КК РФ.

2. Західні криміналісти відносять до серійних три або більше вбивств, що здійснюються з незрозумілою на перший погляд жорстокістю, садизмом, в домінуючому механізмі яких є мотив досягнення сексуальної розрядки, а також з неочевидних мотивів особами, одержимими маніякальними ідеями і потягами.

Друга точка зору, на наш погляд, є найбільш вдалою, так як вона не є надмірно широкою, включає в себе набагато менший обсяг, характеризується розглядом поняття діянь (на відміну від точки зору А. Протасевича).

Отже, виходячи зі сказанного вище, вбачається за необхідне включення в КК РФ поняття «серійне вбивство», що представляє собою вчинення трьох або більше вбивств з особливою жорстокістю, садизмом, для досягнення мети сексуальної розрядки або з неочевидних мотивів особою, одержимою маніякальною ідеєю або потягом.

В процесі встановлення особи невідомого серійного вбивці правоохоронні органи нерідко стикаються з проблемою динаміки поведінки цієї особи. Суть її полягає в тому, що кримінальний почерк серійних злочинців має своєрідний розвиток. Зауважимо, що в основному це стосується організованих несоціальних маніяків. Перші злочини скоюються ними, як правило, спонтанно, несподівано для самого суб'єкта. Фаза пошуку об'єкта відсутня або згорнута. Часто значну роль відіграють фактори зовнішнього середовища, обстановка місця злочину, особливості в поведінці жертви, що визначили криміногенну поведінку особи, зовні це виглядає як незрозумілий імпульсивний вчинок. В ході подальшої злочинної «еволюції» зловмисник здійснює оцінку своїх попередніх дій, на підставі якої вдосконалює методи і способи вчинення злочину і приховування його слідів, що стає важче доступним для слідчих. У подібному криміналістичному розвитку серійний убивця може дійти до тієї фази розвитку, в якій йому вже не буде необхідно чинити злочини. Яскравим прикладом такої поведінки є серійний вбивця Зодіак, який діяв в США в кінці 60-х ХХ ст. На його рахунок було 37 жертв, коли він раптово перестав вбивати.

Динаміка поведінки, а також відсутність явного зв'язку між першим і наступними вбивствами представляє, в першу чергу, проблему для визнання злочинів серією (в разі, якщо їх було всього три). Найбільш важливим з серії є перше вбивство, оскільки воно найчастіше відбувається непродумано, імпульсивно. Отже, в разі, якщо слідчим були співвіднесені перші і наступні вбивства, скласти уявлення про злочинця, у тому числі його психологічний портрет, буде вкрай складно. Одним із шляхів вирішення даної проблеми можна назвати моніторинг уже обчислених серійних вбивць, яких притягнуто до відповідальності за тотожні злочини, за допомогою постановки їх на облік і поглибленого вивчення їх особистості.

Також існує проблема зміни географії серійних вбивць. За даними центру психології розслідування Великобританії, «зона дії» середньостатистичного серійного маніяка розташовується в радіусі 500 кв. км. Для РФ, зокрема, це питання так само актуальне: серійники, які досягли досить високого ступеня розвитку своєї злочинної діяльності (наприклад ті, які не викликали підозру у правоохоронних органів про наявність серії злочинів), можуть здійснювати вбивства в різних місцях в межах міста, суб'єктах РФ, а можливо і в країнах, що є сусідами з Росією, щоб заплутати слідство. Дана проблема вирішується криміналістами різних країн по-різному. Зокрема, правоохоронцями Великобританії була створена комп'ютерна автоматизована система

підтримки рішень, що дозволяє слідчим на основі зібраних даних про місця злочину серії локалізувати постійну «базу» маніяка. Про ефективність подібного роду програми свідчить статистика: у 82% випадках її застосування було успішно визначено місце знаходження злочинця.

Схоже проблему географії маніяка вирішують і в США. Там була розроблена система «Ригель», що дозволяє, виходячи з аналізу місць, пов'язаних з вчиненням серійних вбивств (місце зустрічі з жертвою, місце нападу, місце викиду тіла), побудувати вірогідну карту, що вказує на місце знаходження злочинця. В даний час система «Ригель» впроваджується на території США і Канади.

Отже, варто запропонувати розробку подібної програми, що дозволяє на основі аналізу місць, пов'язаних зі злочинами, виробити приблизну географічну карту «зони комфорту» злочинця.

У разі якщо географія злочинця покриває дуже велику територію, є необхідність у створенні єдиної бази вбивств, скоєних з особливою жорстокістю, садизмом, або по неочевидним мотивам в межах РФ. Також вбачається за необхідне співробітництво з країнами, які безпосередньо межують з Росією, задля виявлення та розслідування вбивств. Цьому може сприяти укладення міжнародних договорів з даного питання, а також створення подібної згаданої вище бази даних, що покриває РФ і є сусідами країни.

Можна констатувати, що проблема серійних вбивць є досить актуальною для Росії. Якісне розслідування і розкриття злочинів серійної спрямованості є одним з пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів. Проте, в процесі встановлення особи серійного вбивці слідчі стикаються з певними криміналістичними і процесуальними проблемами.

Але сьогоднішній розмах цього явища вже не дозволяє вирішити цю проблему наявними у фахівців вище наведеними методами. Розкриття і розслідування серійних вбивств, перш за все, складна багатоаспектна проблема. У зв'язку з цим в останні роки намітилася тенденція залучення в цю область психологів і психіатрів, без допомоги яких вчені-криміналісти вже не можуть дати вичерпну відповідь на питання: хто, чому і як стає «серійним вбивцею» і, як наслідок, не можуть виробити життєздатну кримінологічну стратегію щодо захисту суспільства від цієї патології. Серія злочинів являє собою послідовний ряд тотожних за своїми значущими криміналістичними ознаками двох і більше злочинів, скоєних однією і тією ж особою або однією і тією ж групою осіб в різний час.

Кожний тотожний за своїми значущими криміналістичними ознаками злочин, що становить серію, іменується серійним і співвідноситься з означеним вище поняттям як частина цілого. Щоб краще зрозуміти кримінологічну природу даних злочинів, потрібно відокремити серійні вбивства від загального числа злочинів. Важливо почати з суб'єктивного складу і проаналізувати поняття «серійного вбивці». Як показує криміналістична практика, найбільш типовий портрет «побутового» вбивці — це чоловік у віці від 18 до 50 років, який зловживає алкогольними напоями або наркотиками, відрізняється антигромадською поведінкою, грубістю, жорстокістю, нерідко підвищеною статевою збудливістю і зневажливим ставленням до жінок, раніше, як правило, притягувався до кримінальної відповідальності.

Серед таких вбивць нерідкі випадки психічних захворювань, часто в ході слідства з'ясовується, що вони потребують лікування від алкоголізму або полінаркоманії. Ця характеристика справедлива для більшості випадків побутових очевидних вбивств, а також деяких випадків вуличних корисливих вбивств.

Набагато складніше йде справа з нетиповими вбивцями. До таких можуть бути віднесені так звані «серійні» вбивці. Термін «серійний вбивця» з'явився в 1976 році і був вперше застосований для опису особистості **Теда Банді**. Широке поширення набув після судового процесу над **Девідом Берковіцем**.

Серійних вбивць варто відокремлювати від масових (протягом *короткого часу* вбивають безліч людей без періодів емоційного охолодження) і від ланцюгових (протягом *тривалого часу* вбивають безліч людей без періодів емоційного охолодження). Серійний вбивця — це людина, яка вчинила не менше трьох окремих убивств з неочевидних мотивів. Найчастіше жертвами серійного вбивці стають незнайомі йому люди. Жорстокість цих злочинців буває настільки жахливою, що пам'ять про них живе десятиліттями і навіть століттями. Вбивцям, які роблять неодноразові вбивства («серії»), властивий специфічний невисокий інтелектуальний рівень, наявність неяскраво вираженої патології, схильність до садизму і інших статевоїх збочень, які вони і реалізують при скоєнні злочинів. При здійсненні таких вбивств вони, як правило, використовують однотипні для своєї «серії» методи при підборі жертв, способи вчинення вбивств і способи їх приховування.

Рід діяльності «серійників» може бути різним і сьогодні немає ніякої більш-менш розумної теорії про зв'язок професії зі злочинною поведінкою. Навпаки, такі злочинці нерідко зустрічаються там, де їх найменше очікують. Так, наприклад, досить багато серійних вбивць бувають лікарями. Їх вину особливо важко довести, так як вони мають доступ до складних і нерозпізнаних отрут, а також володіють анатомічними знаннями. Жертвами лікарів — серійних вбивць стають їх пацієнти. Мотивом може служити особисте збагачення і евтаназія. Найвідоміші: Гарольд Шипман (Англія), Джон Бодкін Адамс (Англія), Дональ Харві (США) та ін. Часто серійними вбивцями є працівники поліції. Їх вину також важко довести, так як вони, маючи навички криміналіста, здатні знищувати всі докази і мають доступ до кримінальних справ. Переважно, у вбивць — поліцейських сексуальні чи корисливі мотиви. Найбільш яскравим прикладом є український серійний вбивця Сергій Ткач — «рекордсмен в скоєнні серійних вбивств». Він вчинив 118 вбивств — і це тільки ті, які відомі слідству.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок про те, що, не дивлячись на всі зусилля вчених різних областей, досі не виявлено чітких кримінологічних характеристик серійних злочинців. Серійні злочинці досі залишаються нетиповими суб'єктами. Однак, в загальному вигляді серійний вбивця — це людина, яка вчинила не менше трьох окремих убивств з неочевидних мотивів. Найчастіше жертвами серійного вбивці стають незнайомі йому люди.

Усе це продиктувало **необхідність і актуальність** проведення комплексної наукової роботи в цьому напрямку, щоб розробити реально працюючу методикку щодо виявлення даних осіб, а також щодо припинення і викорінення даного виду злочинів.

РОЗДІЛ II. СТРУКТУРА ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. ЕВРИСТИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Даний розділ монографії присвячений ключовій моделі дослідження, яка є основою наукового дослідження і виконує чільну інтегральну роль в ньому.

«Психологічний портрет серійного вбивці» — це проблематика комплексна. Сама задача складання такого роду портрета пов'язана з безліччю перешкод, зокрема: відсутністю єдиної системи орієнтування в підходах і методологіях шкіл психології; відсутністю виробленої структурної логічної схеми аналізу; розрізненими результатами дослідження в міжнародному просторі; відсутністю методології криміналістичного аналізу портрета злочинця тощо.

У НДІ Пам'яті в рамках дослідження механізмів пам'яті людини, що відповідають за її несвідому поведінку, було вивчена і комплексно досліджена як структура самої пам'яті, так і ключові механізми пам'яті, що визначають рухові, зокрема:

- «сердечник» як механізм, що містить набір технічних елементів;
- родова концепція — як механізм, який відповідає за формування навички;
- архетипологічний блок — як рівень в пам'яті, який реалізує проблему конфлікту при виборі способу і способу дії (по суті, результатом конфлікту завжди виступає відповідь на питання «як зробити / як діяти»);
- прототипологічний блок — який відповідає за фігуру і філософію цієї фігури (лінія поведінки, продиктована певними причинами, у тому числі неусвідомленими).

По суті, перше завдання, поставлене дослідженням, стосувалася питання «Як досліджувати?». І звичайно ж, одним із найважливіших питань перевірки представленої моделі було: «Як ми зрозуміємо, що дослідження проведено комплексно?»

У першу чергу, відповідно до логіки емпіричного підходу, група вчених НДІ Пам'яті і НДІ «Дослідження світових військових традицій і криміналістичних досліджень застосування зброї» задалася питанням: «Які дослідження вже були проведені до XXI століття; які результати цих наукових пошуків є надійними і валідними; що взагалі відомо щодо формування психологічного портрета людини, яка переступила межу закону і реалізує найнебезпечнішу діяльність в рамках соціуму?»

Основні результати дослідження викладені в попередньому розділі, де репрезентовано важливі аспекти проблеми, здійснено огляд наукової парадигми вивчення феномена «серійних вбивць».

Виходячи зі світової практики дослідження даного феномена і розуміючи, з якими складнощами вже доводилося стикатися попередникам, також усвідомлюючи, що ключову роль у визначення психологічного портрета відіграють незмінні параметри — як-то: рухові людини (навички, задатки, здібності, схильності, спонукання, реакції, дії тощо), академіком УАН, вченим, PhD Олегом Мальцевим в рамках діяльності проектної групи була розроблена комплексна евристична модель аналізу і виявлення характерологічних особливостей особистості, особливостей рухових навичок людини, схильної до скоєння злочинів (в першу чергу, важливе розуміння «хто такий серійний вбивця, як він виглядає, як його розпізнати?»).

Окремо підкреслимо відсутність єдиного розуміння причин виникнення такого небезпечного для суспільства феномена як серійний вбивця. У попередніх розділах зазначалося, що існує безліч теорій і припущень, але відсутнє єдине бачення **ПРИЧИН** діяльності вбивць (серійного типу, в тому числі).

Як показав аналіз прямих опитувань та інтерв'ю з даного роду індивідуумами, причини діяльності таких суб'єктів незрозумілі навіть їм самим. Жоден серійний вбивця не зміг пояснити причин своєї поведінки; всі їх відповіді є розрізненими та суб'єктивними даними для наукового аналізу. З цього можна зробити висновок, що така поведінка обумовлена несвідомою складовою психіки людини (відповідно, її пам'яті), а свідома поведінка — це сукупний результат або відображення причин і сил, що виходять з пам'яті.

Спираючись на розробки попередників, крім дослідження причин діяльності було поставлено друге завдання — вибір валідної методології аналізу. Як з'ясувалося, вкрай мало число методик дійсно могли б бути застосовані для цього.

Третє завдання — при формулюванні характерологічних рис портрету серійного вбивці була потрібна інтегральна мова, тобто така, якою міг би керуватися не тільки фахівець з пам'яті і глибинної психології, а й експерти іншого роду діяльності — криміналісти, експерти правоохоронних органів, люди, які так чи інакше пов'язані з проблематикою розслідування злочинів (слідчі, детективи, адвокати тощо), а також інші зацікавлені з професійної точки зору особи.

Було прийнято рішення, **що такою інтегральною мовою, як сполучною ланкою, може бути мова психології Ахтніха**. В проєктивній частині монографії буде детально розглянуто поняття і положення доктрини Мартіна Ахтніха та особливості його проєктивного тесту професійного орієнтування.

Причина такого вибору полягає в тому, що різним фахівцям буде добре зрозуміла мова рухових — що РОБИТЬ і як ДІЄ та чи інша людина, які дії і вчинки ми можемо спостерігати (у тому числі в режимі реального часу, тут і зараз). Відповідно, тест Ахтніха — один з блоків даної евристичної моделі, що виконує роз'яснювальну та інтегральну функцію (ядро дослідження).

Безумовно, не можна обійти стороною і глобальні дослідження **Роберта К. Ресслера** — тому цей блок даних (зокрема, вибірка і результати аналізу вибірки) є важливою частиною евристичної моделі.

Блок, позначений як психологія **Анхеля Вудта** — мабуть, один з найкоротших, але найбільш інформативний у представленій моделі. Справа в тому, що німецький вчений-психіатр і фізіолог Анхель Вудт — єдиний учений в Європі в ХХ столітті, який поставив перед собою завдання дослідити і виявити характерологічні риси вбивці (у тому числі, серійного типу); він розглянув і розробив три механізми, що запускають механізм активної рухової діяльності такого індивіда.

В рамках аналізу злочинної діяльності вбивць на території Європи і країн пострадянського простору Олегом Мальцевим також були виявлені загальні первинні і вторинні риси злочинця, схильного до вчинення серійного типу.

Інтерпретаційна система «Сонді-Роршах» — це актив НДІ Пам'яті та НДІ «Дослідження світових військових традицій і криміналістичних досліджень застосування зброї» — розробки, які широко використовуються для вирішення широкого плану психологічних завдань, як-то: орієнтування, визначення потенціалу та перспективи людини, аналіз причин її активності, складання прогнозу життя та діяльності людини за параметрами «філософія», «навички», «умови», «менеджмент» тощо.

Тому даний блок розробок виступив контрольним (здійснює функцію перевірки) з точки зору комплексного аналізу типу «серійний вбивця».

Нижче представлена евристична модель, яка слугувала основою дослідження.

У наступних розділах монографії кожен блок буде розглянутий окремо; тобто здійснено аналіз і застосування отриманих даних на вибірці; особлива увага буде приділена застосуванню інструментів глибинної психології, зокрема проєктивних методів Ліпота Сонді і Мартіна Ахтніха, які будуть викладені в спеціальному розділі апробації результатів дослідження.

МАШИНА ДОСЛІДЖЕНЬ

2.2. НАУКОВА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ

Серійні вбивства серед усіх умисних убивств, крім підвищеної суспільної небезпеки і значної кількості жертв, відрізняються притаманними тільки їм специфічними особливостями, які значною мірою визначають особливості організації та проведення розслідування, забезпечуючи його ефективність, швидке встановлення злочинця і судову перспективу кримінальної справи.

Як показало вивчення слідчої практики, проблеми розкриття та розслідування серійних вбивств (у тому числі сексуальних) викликані цілим рядом взаємопов'язаних обставин: браком знань про особливості даного виду вбивств, браком інформації про можливості комплексного використання сучасних знань з різних галузей науки, у тому числі про передовий світовий досвід розслідування таких злочинів, про сучасні можливості судових експертиз. Важлива роль в заповненні зазначених прогалів відводиться практичним рекомендаціям з конкретних питань розслідування.

«Розслідування злочинів являє собою настільки складний процес пізнання, що при його здійсненні необхідно застосовувати майже всі методи пізнання, які використовуються людиною в її практичній діяльності». Дані слова відомого вченого-криміналіста і слідчого М. М. Китаєва підтверджують неодноразово висловлені раніше пропозиції використовувати при розкритті та розслідуванні серійних сексуальних вбивств все, що є, і що може бути використано для встановлення злочинця і розкриття скоєних злочинів.

Аналіз наявної літератури із зазначеної проблематики свідчить про те, що превалюють роботи з кримінально-правових і кримінологічних аспектів серійних сексуальних вбивств. Бракує досліджень криміналістів з актуальних питань їх розкриття та розслідування, у тому числі щодо використання спеціальних знань.

Почнемо з огляду робіт зарубіжних вчених. Першими проявили науковий інтерес до особистості осіб, які вчиняють багатоепізодні насильницькі злочини (вбивства, зґвалтування), зарубіжні вчені: Абрахамс, Д. Грубін, Д. Кантер, Р. Крафт-Ебінг, К. Імелінський, Д. Норріс, Д. Фокс, Хілгарт, Х. Шехтер, Д. Евері, Д. Дуглас, Р. Ресслер, С. Самен і ін.

У даний час закордонними вченими досліджено багато важливих аспектів проблеми серійних і серійних сексуальних вбивств, зокрема: поняття, мотиви, особливості та типи сексуальних вбивств, характеристика особистості злочинців. Також зарубіжними вченими розроблено кілька моделей побудови психологічного портрета, географічний метод в розкритті серійних убивств. У США і Великобританії розроблені і активно застосовуються системи комп'ютерного аналізу за злочинами з побудовою моделі злочинця, а також активно діють комп'ютерні бази даних — VICAP (США) і CATCHEN (Великобританія).

Чи правда, що схильність до насильства передається спадково? Чи може в хорошій сім'ї вирости холоднокровний убивця? І чи жалкують серійні гвалтівники про скоєне?

Практично кожен місяць на екрани виходить черговий американський серіал, де агенти ФБР то розслідують заплутану справу про вбивство, то намагаються скласти психологічний портрет вбивці. «Мисливці за розумом» в найдрібніших деталях дізнаються все про дитинство серійного маніяка, його захоплення, стосунки з мамою і дівчатами. І показують, як зовні звичайна людина стала монстром. Експертами багато говориться про те, чи можна скласти психологічний портрет злочинця (міжнародного порядку або вітчизняного штибу), як поведуться після затримання серійні гвалтівники і чи правда, що виховання мами може зіграти ключову роль у формуванні вбивці.

Існує безліч точок зору щодо параметра і кроків аналізу такої діяльності. Однак, немає єдиної думки щодо того, що «зовнішність» і зовнішня картинка не є основними моделями. Головне — це *активна рухова діяльність*. «По поведінці можна визначити, наскільки людина адекватна, і можна зробити припущення, чи є у неї психічний розлад, — зазначає Максим Подоляк, начальник відділу сексологічних експертиз (Мінськ, Білорусія).

Західні криміналісти склали середній портрет серійного вбивці: це чоловік у віці від 20 до 30 років, найчастіше скоєє злочин біля будинку або роботи. Він привабливий та інтелектуальний, ненадійний, брехливий, розсіяний, у нього відсутні каяття і сором, йому притаманні нарцисизм, замкнутість, підозрілість і мстивість.

Потрібно враховувати, що в менталітеті американського і східно-європейського злочинців будуть спостерігатися істотні відмінності, що відбиваються як в характері, так і в масштабності насильницьких злочинів. По суті, перераховані характеристики — це портрет психопата в його класичному англо-американському розумінні. У наших широтах такі особистості, до великого задоволення правоохоронних органів і звичайних людей, це велика рідкість, навіть, можна сказати, винятковий випадок. Наприклад, психологічні портрети відомих російських серійних вбивць — це протилежності описаного вище портрету серійного американського злочинця.

«Ті вбивці, з якими зазвичай працюємо ми, це, як правило, люди із заниженою самооцінкою, з підвищеною тривожністю, бажанням самоствердитися. Ті, хто в дитинстві був емоційно знедолений батьками або пригнічувався владною матір'ю», — така, наприклад, позиція Анжеліки Назаренко (державного медичного судового експерта-психолога відділу сексологічних експертиз центрального апарату ГКС).

Поширена думка про те, що вбивця може спокійно підійти до поліцейського, запитати, в чому справа, і навіть допомагати розслідувати злочин — це ще одне кіношне кліше, воно експлуатує «образ злочинця», який раз по раз повертається до місця вчиненого ним злочину, щоб заново пережити те, що трапилось. Такі злочинці на початку серії скоєних ними злочинів виявляють певну обережність і не зацікавлені в швидкому затриманні. Найчастіше серійні злочинці залишають у себе різні «сувеніри» (наприклад, особисті речі жертви) з місця злочину, які дозволяють їм ще раз пережити деякі моменти скоєного злочину. Як тільки сила переживань, що викликаються «сувеніром», слабшає, може бути розпочато пошук нової жертви.

Таке уявлення про поведінку серійного злочинця є серйозним спрощенням різноманіття і складності механізмів такої поведінки. Серед тих, хто проходив експертизу, зустрічалися й ті, хто міг брати участь в пошуку вбитої жертви, але це робилося з метою приховування слідів злочину.

«Мова йде не про те, що злочинця тягне на місце злочину, швидше за все є потреба контролювати розслідування і відчувати, коли наближається небезпека. Це класична поведінка винної людини», — зазначає Людмила Мун, начальник відділу психолого-фізіологічних досліджень центрального апарату ГКСЄ.

У ході проведення експертизи різними фахівцями детально вивчається життєвий шлях кожного досліджуваного, починаючи з моменту вагітності його матері і завершуючи вивченням психічного стану під час поточного дослідження. Завдяки такому дослідженню вдається визначити деякі умови формування майбутніх проблем у поведінці. Деякі зарубіжні фахівці стверджують: вік 5–6 років може бути критичним для прогнозування ризику проблемних форм поведінки в більш старшому віці. А наявність таких проблемних форм поведінки може служити засобом для прогнозування ризику злочинної поведінки. Іншими словами, майбутній жорстокий вбивця перші тривожні ознаки поведінки демонструє вже у віці 5–6 років. Дорослих має насторожити, якщо дитина постійно б'ється і кусається в дитячому садочку.

Зарубіжні дослідники найчастіше відштовхуються від позиції того, що у всіх жорстоких вбивць була якась психотравма: насильство з боку батьків, погані стосунки в сім'ї. Неприйняття дитини, авторитарний стиль виховання, нехтування потребами дитини — все це може зіграти ключову роль в майбутньому.

Наприклад, у парафіліків є таке явище: здійснене над ними сексуальне насильство викликає згодом зміну психосексуального розвитку, змінює особистісні особливості, з'являється замкнутість, емоційна відчуженість, у зв'язку з цим стає неможливо вибудовувати стосунки з однолітками, порушується комунікація. І чим дорослішою стає людина, тим більше вона віддаляється від суспільства на таку відстань, коли вже стає неможливо не тільки вибудовувати відносини, а й розуміти сигнали інших людей. Наприклад, деякі вбивці і парафіліки не зовсім розуміють і не вміють оцінювати емоційні переживання жертви, тобто не розуміють, що заподіюють більшій людині. Така поведінка також може розвинути внаслідок неправильного виховання, перебування в неповноцінній сім'ї, значної психотравми, яка може розтягнутися в часі.

Іноді, коли хлопчик виховується однією матір'ю і не бачить моделі чоловічої поведінки, він починає брати на себе роль гіпермужчини, тому що всередині немає того самого чоловіка. Він намагається самоствердитися поруч з представниками своєї статі, а якщо всередині порожнеча, то він намагається заповнити її ззовні, наприклад, заподіює фізичну або насильницьку біль жінкам.

Роберт Д. Хайер, відомий канадський психолог-криміналіст, описує випадки, коли в родині теплих і душевних батьків виростає «дитина-психопат», яка проявляє бездушне ставлення до всіх, хто її оточує. До певної пори її кримінальний потенціал залишається прихованим для оточуючих, але в якийсь момент цей на вигляд привабливий хлопчина або мила дівчина роблять

жахливий кровавий злочин. «Найближче оточення в цій ситуації шоковане подією і не може повірити, що за маскою «славного хлопця» або «милої дівчини» переховувався холоднокровний вбивця», — зазначає Володимир Семенов.

Злочинців формує не тільки виховання, у деяких з них ця схильність закладена у вигляді спадкового чинника, так звана психопатологічна обтяженість. Тобто, батьки не застосовують насильство до дитини, але генетично передають їй цей ген. Ми живемо в такому соціумі, що постійно можемо відчувати насильство, якщо не вдома, то на вулиці, і, якщо людина формується правильно, вона здатна це прожити, пережити і адаптуватися до ситуації. А дитині, якій схильність до насильства передалася генетично, зробити це складніше, і з неї може сформуватися злочинець. До того ж можуть спрацювати такі фактори, як ранні ураження центральної нервової системи, внутрішньоутробні інфекції, родові травми, черепно-мозкові травми протягом життя.

У деяких прогресивних роботах, виконаних закордонними дослідниками, було показано, що аномальна стратегія виховання може призводити до стійких змін в біохімічних системах головного мозку, пов'язаних з регулюванням агресивної поведінки. Тобто, було зазначено вплив соціального середовища на функціонування біохімічних систем мозку.

У дослідженнях психіатрів і криміналістів йдеться про те, що жорстоке поводження в дитинстві з тваринами має насторожити батьків дитини. Існує безліч питань щодо даної теорії, чи підтверджується вона на практиці.

Те, що виглядає як жорстокість, може в ряді випадків бути проявом природного інтересу дитини до того, як внутрішньо влаштовано тварина, тому вона може розрізати черв'яка на дві частини або розчавити комашку. У такому випадку ми навряд чи можемо говорити про формування у таких дітей садистських нахилів в майбутньому. Така дитина, наприклад, може надалі стати блискучим хірургом.

Досліджувані в рамках пострадянського простору ніколи не говорять, що мучили в дитинстві тварин, і в шкільних характеристиках теж про це не пишуть. Однак в літературі дійсно зазначено: у садистів є така схильність — знущатися над тваринами. Такими є загальні положення і досить розрізнені відомості про психологію серійного вбивці.

Разом з тим, правильно відзначається, що сучасна криміналістична і психіатрична література приділяє багато уваги різним аспектам злочинної поведінки. При цьому спеціальних робіт, присвячених, наприклад, серійним сексуальним вбивствам, мало. Аналіз цієї проблеми дається в контексті загальних питань типології, психопатології і криміналістичних підходів до проблеми правопорушень.

Серед основних дослідників проблем серійних, у тому числі серійних сексуальних, вбивств слід назвати: Ю. М. Антоняна, С. А. Афанасьєва, О. О. Бухановського, С. Н. Богомолу, А. І. Дворкіна, Ю. П. Дубягіна, В. М. Ісаєнка, Н. А. Ісаєва, В. А. Образцова, А. Р. Павлова, А. А. Протасевича, О. Л. Протопопова, В. Н. Тележнікову, Є. М. Тихонова, І. В. Усанова, А. С. Фоміна, А. В. Хамукова та ін.

З українських вчених окремими аспектами серійних сексуальних вбивств займалися В. П. Бахін, Н. С. Карпов, А. В. Старенький, С. М. Синявський, О. В. Синьокий, І. В. Січковська. Останні захистили кандидатські дисертації з криміналістичної характеристики (А. В. Старушкевич, 1998), особливостей початкового етапу розслідування сексуальних убивств (І. В. Січковська, 2013). І. В. Січковська зробила спробу комплексного дослідження проблем теорії і практики розслідування зазначених злочинів в рамках роботи над докторською дисертацією.

Аналіз робіт вітчизняних і російських учених показав наступний стан і рівень дослідження проблем серійних, у тому числі сексуальних вбивств.

Загальні питання розслідування серійних вбивств були розглянуті в роботах О. С. Саїнчіна, В. І. Батищева, В. М. Ісаєнка. На жаль, комплексне дослідження проблем теорії і практики бо-

ротьби з серійними сексуальними вбивствами, як, наприклад, проведене В. М. Ісаєнком в 2005 р. щодо серійних вбивств, не проводилося.

Власне серійним сексуальним вбивств були присвячені роботи С. А. Афанасьєва, В. І. Іванова, В. В. Новіка (криміналістична характеристика, типові програми і особливості розслідування), А. Л. Протопопова та І. В. Усанова (монографії), ряд кандидатських дисертацій (І. В. Усанова, Е. В. Тихонової). Психолого-кримінологічні аспекти серійних сексуальних вбивств досліджували Ю. М. Антонян, А. І. Анфіногенов, М. С. Басенко, О. О. Бухановський, Н. А. Ісаєв, А. А. Ткаченко, О. Ю. Лаговський, В. Н. Тележнікова, А. Р. Павлов.

Окремі криміналістичні аспекти розглянули у своїх працях Г. М. Буслаєв, А. А. Протасевич, О. Л. Протопопов, М. М. Кітаєв, А. І. Дворкін, А. В. Хамуков, А. С. Фоміна, А. В. Старушкевич, І. В. Січковська, С. М. Синявський, О. В. Синьоокий та інші вчені.

Питання оперативно-розшукової роботи досліджував в своїх публікаціях В. В. Бураков. Медико-криміналістичне забезпечення розслідування серійних, у т. ч. сексуальних, вбивств розглянуто в роботах Ю. П. Дубягіна. Використанню спеціальних знань і можливостей судових експертиз присвятила свою кандидатську дисертацію І. М. Горбулінська.

Отже, сьогодні найбільш дослідженими є такі аспекти серійних сексуальних вбивств: їх поняття і класифікація, причини і мотиви, кримінально-правова, кримінологічна, психологічна та криміналістична характеристики, особливості особистості серійних сексуальних убивць, методики складання портрета передбачуваного серійного злочинця-гвалтівника з урахуванням сучасних досягнень науки (В. Тележнікова, 1999).

В окремих публікаціях розглянуті підходи до формування окремої криміналістичної методики розслідування зазначених злочинів, деякі тактичні особливості проведення слідчих дій (переважно, огляду місця події та трупа, допиту) та інші аспекти, що мають значення для розслідування.

Серед останніх з них слід назвати статтю Е. С. Черкасової про поведінкову фазу серійного злочину — «сталкінг» (вистежування і «полювання» за жертвою), що може бути використано при організації оперативно-розшукової діяльності та слідчих дій, допомагає скласти достовірний психологічний профіль злочинця. У статті О. В. Іллюк розглянуті особливості поведінки особи, що здійснює серійні злочини до, під час і після нього, наведені ознаки сексуального характеру вбивства, показано значення фетишів для серійного злочинця.

До недоліків наявних досліджень слід віднести, зокрема, відсутність до цього часу єдиного підходу до визначення поняття «серійні сексуальні вбивства» та їх класифікації.

Отже, аналіз наявних наукових робіт дозволяє умовно розділити їх на дві групи: 1) теоретичні — кримінально-правової, кримінологічної та медичної (психолого-психіатричної) спрямованості: вивчення самого явища таких злочинів, особистості злочинців (чинників, які зумовили їх появу і становлення; чи можливо раннє виявлення таких злочинів за певними ознаками; яким чином можна попередити формування особистості серійного вбивці тощо); 2) вузької криміналістичної спрямованості, де представлені практичні способи використання знань про серійних сексуальних убивць в розкритті та розслідуванні злочинів, практичні рекомендації по використанню зазначених способів (де розробляються методи «психологічного портрета» тощо).

Дослідження першого напрямку переважають над другими за кількістю авторів і написаного ними. Отже, ці міждисциплінарні дослідження, що зачіпають багато сфер наукового знання, є основою для проведення вузько дисциплінарних (наприклад, криміналістичних) досліджень і розробки за їх результатами конкретних методів, засобів і прийомів розкриття, розслідування та попередження серійних сексуальних вбивств.

Відомо, що завданням криміналістики є сприяння власними засобами і методами оптимізації діяльності з розслідування злочинів. Однак, якщо на позитивний досвід в криміналістичній

літературі, методичних розробках і рекомендаціях, узагальненнях слідчої та судової практики є досить багато посилань, то негативні моменти часом замовчуються, що неприпустимо. Слідчі, експертні та, наскільки можливо, «голосні» помилки органів дізнання повинні піддаватися об'єктивному ретельному аналізу, докладному критичному розгляду, щоб уникнути їх надалі в практичній діяльності.

Дізнатися про такі помилки часом буває неможливо, оскільки вони, як правило, в матеріалах кримінальних і навіть оперативно-розшукових справ не відображаються. Про них можна дізнатися тільки від суб'єктів розслідування, прокурорів, що наглядають за розслідуванням, і рішень судів (постанов, ухвал). Однак, дана проблема існує, її необхідно вирішувати, оскільки подібні помилки і прорахунки в розкритті та розслідуванні злочинів серійних вбивць призводять до важких наслідків.

Тому ще одним важливим і перспективним напрямом прикладних наукових досліджень серійних убивств вважаємо вивчення слідчої, прокурорської, експертної та судової практики, її аналіз та узагальнення найбільш характерних недоліків, помилок і прорахунків, допущених у ході розслідування. За результатами цього дослідження необхідно запропонувати способи усунення та попередження таких недоліків і у вигляді рекомендацій довести до відома практичних працівників з метою їх недопущення надалі.

Основне, що впливає з викладеного в цьому розділі: є недолік літератури методичного характеру з проблемних питань розслідування зазначених злочинів. Маючи ж такі, слідчі і оперативні працівники можуть не покладатися тільки лише на свою майстерність і професіоналізм, а використовувати вже випробувані на практиці науково-технічні засоби, тактичні прийоми, тактичні операції та інші засоби і методи, що позитивно позначиться на ефективності розслідування.

Поряд з продовженням комплексних, силами колективів фахівців різних галузей науки, досліджень проблем серійних убивств і осіб, що здійснюють їх, слід займатися також прикладними питаннями, які необхідні практичним працівникам. Матеріалами для цього можуть слугувати вже наявні результати досліджень, про які говорилося вище.

Отже, масив наявних робіт (дисертації, монографії, підручники, посібники, статті, матеріали конференцій, семінарів, «круглих столів», методичні рекомендації тощо), їх зміст дозволяє зробити обґрунтований висновок про те, що в даний час світова і вітчизняна наука (криміналістика, судова психіатрія і психологія, кримінологія та ін.) накопичили достатній масив інформації і відомостей про серійні і, зокрема, серійні сексуальні убивства. Правильне їх використання дозволяє успішно розкривати і розслідувати вказані злочини.

Важливе і досі невирішене належним чином питання, на наш погляд, полягає в тому, що нагально необхідна координація наукових досліджень — вибір найбільш важливих в практичному плані напрямів досліджень проблем серійних сексуальних вбивств. Головним завданням всіх досліджень має бути отримання конкретних відомостей, знань, фактів для підготовки «кінцевого продукту»: рекомендацій для практичних працівників з розкриття, розслідування та попередження зазначених злочинів.

2.3. АНАЛІЗ НА ПІДСТАВІ ВИБІРКИ К. РЕССЛЕРА

«Той, хто бореться з монстрами, повинен стежити за тим, щоб під час цього процесу він сам не став монстром. Коли ви дивитеся в безодню, безодня також вдивляється в вас» — Фрідріх Ніцше Так говорив Заратустра.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Роберт К. Ресслер (Robert Kenneth Ressler — 1937–2013) — відомий американський вчений, фахівець в галузі кримінології, криміналістики і кримінальної психології. Великий експерт в області розслідування тяжких насильницьких злочинів, особливо серійних і сексуальних вбивств. Один

з піонерів розробки та вдосконалення методу психологічного профілювання злочинців, методу «*modus operandi*» (способу вчинення злочину). Ресслеру належить авторство терміна «серійний злочинець». Спеціаліст в області переговорів зі злочинцями.

Його називали американським Шерлоком Холмсом кінця ХХ століття. Працюючи виключно за допомогою дедуктивного методу, маючи на руках протоколи розслідування і фотографії з місця злочину, він по крупицях відтворював внутрішній і зовнішній вигляд вбивці. Ввівши в кримінологію поняття «серійний вбивця», вивчаючи «як» і «чому», він в результаті з'ясував «хто». Понад 30 монстрів, чийі злочинства лякали своєю витонченістю і збоченістю, були затримані і передані в руки правосуддя завдяки його таланту складання психологічного портрета «*modus operandi*». Здається неймовірним, що протягом години після ознайомлення зі справою можна було назвати всі основні прикмети маніяка. Але тільки не для корифея, справжнього полковника Роберта Ресслера.

Практична значущість і результати досліджень Р. Ресслера

З 1957 по 1970 роки Р. Ресслер служив в армії в корпусі військової поліції і службі кримінальних розслідувань. Пішовши у відставку, в 1970 році він починає роботу в якості спеціального агента ФБР США. Працюючи в якості спеціального агента і займаючись розкриттям тяжких насильницьких злочинів, Ресслер намагався проникнути в підсвідомість вбивці, зрозуміти, що їм рухає, які мотиви його злочинів. На основі своїх спостережень він встановлював психологічні портрети злочинців. Протягом своєї роботи над однією зі справ в 1970 році він і ввів поняття «серійний убивця». За його визначенням, серійний вбивця — це злочинець, який здійснює більше 3-х убивств за більш ніж 30 днів, з періодами емоційного охолодження, причому мотивація вбивств найчастіше базується на досягненні вбивцею психологічного задоволення.

Ввівши термін «серійний убивця», Роберт Ресслер продовжив аналізувати поведінку подібного роду злочинців. Він намагався виявити загальні закономірності в формуванні серійних убивць, в їхньому розвитку та в їх подальших діях. Ресслер визначив, що у кожного маніяка є свій індивідуальний «почерк», не схожий на інших. Це стосується вибору зброї, місця злочину, жертви, способу вбивства, часу доби і багатьох інших факторів. Жертви подібних убивць також часто мають між собою щось спільне — стать, вік, професію, расу, вік тощо.

У 1974 р. він очолив Відділ поведінкових наук ФБР (Behavioral Science Unit). Основна мета Відділу — аналіз доказів і складання психологічного портрета злочинців, які здійснюють серію вбивств з особливою жорстокістю.

Знайомлячись з обставинами злочинів, за явними і непрямими доказами, за, здавалося б, абстрактними деталями він намагався виявити в них закономірність, проникнути в підсвідомість вбивці, щоб зрозуміти, що їм рухає. В результаті ретельного аналізу вимальовувався вигляд злочинця — його стать, вік, сексуальна зрілість, психічне здоров'я, звички, сімейне і соціальне становище, особливості поведінки в побуті, взаємини з жертвою, можливі наступні кроки. Усі ці зачіпки в результаті приводили до злочинця.

Після затримання маніяка Ресслер проводив з ним тривалі допити, уточнюючи як обставини його страшних діянь, так і моменти його ранньої біографії. Узагальнюючи вивчене, він доходив висновку, що маніяк починає формуватися у віці 8–10 років. Як правило, це діти, яких часто били або сексуально принижували. В результаті така дитина виростала в монстра, який, почавши вбивати, вже не може зупинитися.

Ресслер вважав можливим розкривати такий тип злочинів ще на ранньому етапі. Виходячи зі свого досвіду, Роберт Ресслер виділив два основних типи маніяків, так званий організований несоціальний і дезорганізований асоціальний.

Відповідно до цієї класифікації, до **першого типу** відносяться особи з «маскою нормальності». Як правило, зовні вони справляють приємне враження, інтегровані в суспільство. Злочин

планують з мінімальним ризиком, діють за планом, жертв вибирають цілеспрямовано. Такий маніяк спочатку втілює свої садистські нахили, в яких секс є способом максимально принизити людину, потім з особливою жорстокістю вбиває її.

До **другого типу** відносяться маніяки з інтелектом нижче середнього, з вираженим психічним захворюванням. Вони не мають певного образу жертви. Напавши, жертву не катують, а відразу вбивають, завдаючи багато безладних ран, роблять збочення над уже мертвим людиною.

Така типізація дозволяла значно звужити коло пошуку. При цьому Ресслер неодноразово наголошував, що навіть при численних характерних ознаках, робота профайлера не зводиться до механічного віднесення злочинця до того чи іншого типу. Деякі серійні вбивці іноді виявляються досить неоднозначними людьми. Далеко не завжди в їх діях наявний сексуальний мотив — деякі відомі вбивці вважали себе носіями якоїсь великої місії по знищенню людей певної професії, раси, віку тощо. Інша, ще більш дивна категорія серійних вбивць — жінки. Таких злочинниць виявити вдається вкрай рідко, а в ряді випадків навіть причини їх злочинів визначити неможливо.

Організований несоціальний тип серійного вбивці.

Основні особливості цього типу:

- має високий інтелект. Інтелектуальний рівень деяких представників цього типу може досягати 145 пунктів IQ, що визнається порогом геніальності (інтелект одного з серійних вбивць Едмунда Кемпера визнаний рівним 150 пунктам IQ, зараз він досить успішно співпрацює з поліцією і допомагає їй у виявленні злочинців);
- контролює себе, витриманий;
- стежить за собою, за своїм зовнішнім виглядом, за житлом і машиною (якщо така є);
- соціопат, відкидає і зневажає суспільство, зводить знайомство лише з вузьким колом осіб;
- може бути привабливим, справляти сприятливе враження на оточуючих. Зазвичай люди, що контактують з таким серійним вбивцем, дуже дивуються, дізнавшись про те, що ця людина скоювала злочини. Має нормальні стосунки з протилежною статтю, нерідко характеризується друзями і знайомими як хороший сім'янин і батько;
- вважає за краще діяти за допомогою хитрості, а не насильства (як Теодор Банді, який зачаровував молодих дівчат десятками і вони спокійно йшли за ним, не підозрюючи, що йдуть за серійним вбивцею);
- має певний образ жертви, особливо щодо її зовнішності, одягу. Відомі деякі випадки вбивства саме конкретної людини. Це дозволяє поліції ловити маніяка «на живця»;
- заздалегідь планує злочин, продумує всі деталі, зокрема місце вбивства, знаряддя вбивства, дії, за допомогою яких може приховати докази тощо;
- часто жертву підкорює собі з допомогою залякування;
- вбиває не відразу, спочатку втілює в життя всі свої садистські фантазії, причому жертва може померти під час тортур (як у Роберта Берделлі). Однак, метою нападу спочатку може бути вбивство (як у Девіда Берковіца, наприклад).
- вживає заходів щодо усунення доказів, які можуть викривати його. Може розчленувати труп і позбутися від нього по частинам, заховати тіло жертви в мало доступному місці. Здатний навіть надати тілу певну позу як якийсь знак, якщо він хоче щось сказати цим вбивством;
- може повертатися на місце вбивства (Гері Ріджуей, наприклад, нерідко повертався на місце злочину, щоб освіжити спогади, часом навіть для того, щоб здійснити насильство над останками жертви);
- може вступати в контакти з поліцією, співпрацювати.

На допитах зосереджений, продумує лінію захисту. Може демонструвати щирю повагу до компетентного і розумного слідчого, нерідко «грати» з ним.

Удосконалюється протягом усього періоду здійснення вбивств, стаючи все менш доступним для упіймання, причому здатний настільки контролювати себе, що може взагалі припинити вбивати, щоб залишитися неспійманим («Зодіак», наприклад, припинив здійснювати вбивства, відчувши, що поліція підбирається до нього впритул, так само, як і «Стрілець з Таксаркани»).

Класичним прикладом організованого несоціального вбивці може бути Теодор Банді. Цей чарівний парубок став одним з найвідоміших серійних убивць в історії людства багато в чому завдяки своїй зовнішній привабливості, розуму, чарівності, вмінню справляти враження приємної людини і освіченості.

Дезорганізований асоціальний тип серійного вбивці.

Основні особливості:

- Володіє низьким або нижче середнього інтелектом. Часто розумово відсталий.
- Психічно нездоровий, неадекватний. Зневажає або не прийнятий суспільством через видимих дивацтв у поведінці. Живе за рахунок рідних або держави, може перебувати на обліку в психіатричній клініці. Такий тип вбивць не може налагодити контакти з людьми, особливо ж з протилежною статтю.
- Пережив важке дитинство з жорстоким поводженням.
- Соціально дезадаптований. Відкидається суспільством.
- Неохайний, погано стежить за собою. Також не стежить за своїм житлом.
- Злочини чинить спонтанно.
- Чи не продумує деталі вбивства, не намагається знищити докази.
- Вбиває недалеко від місця проживання або роботи.
- Жертва деперсоналізована.
- Знаряддя вбивства часто не готується їм заздалегідь, тому при нападі використовуються підручні засоби.
- Намагається зберегти спогади про жертви. Може вести щоденник, в якому описує вчинені вбивства. Також може зберігати відеозаписи, фото або аудіозаписи вбивств. Може написати рідним жертв співчутливе або знущальне лист. Цілком здатний написати поліції. Чи не осмислює себе і злочини, які чинить.

Класичним прикладом дезорганізованого асоціальної вбивці служить Річард Чейз, шизофренік, прозваний «Вампіром з Сакраменто». Його психологічний портрет становив вищезгаданий Роберт Реслер, який за результатами огляду місць вбивств зміг гранично точно описати Чейза. Незважаючи на очевидні психічні розлади, які повинні були привести Річарда в спеціалізовану клініку, він опинився у в'язниці, де наклав на себе руки, боячись «змови нацистів».

Мотиви скоєння серійних вбивств.

Також серійні вбивці розрізняються за мотивами вчинення злочинів. Існує особлива класифікація, що дозволяє «розбити» маніяків на деякі групи, однак не варто думати, що кожен з серійних убивць відноситься тільки до якогось одного типу або має тільки один мотив скоєння злочинів.

Отже, класифікація серійних вбивць з мотивів скоєння злочину виглядає так:

1. *З мотивів гідності.* Скоюють злочини для отримання задоволення. Вбивство вважають способом задоволення своїх потреб, бачать жертву як об'єкт, необхідний для того, щоб принести задоволення. Психіатри розрізняють три типи гедоністів.

2. *З мотивів сексуальності.* Вбивають для отримання сексуального задоволення. При цьому жертва може бути живою чи мертвою, все залежить від переваг убивці і фантазій, які відіграють велику роль у здійсненні злочину. Убивець може отримувати задоволення безпосередньо

від згвалтування або ж від катувань, від душення, побиття жертви, маніпуляцій зі зброєю, які зазвичай мають контакт з тілом (наприклад, ніж або руки) тощо. Все це залежить від фантазії конкретного серійного вбивці.

Приклади: Джеффрі Дамер, Кеннет Бьянкі, Денніс Нільсен, Джон Уейн Гейси.

3. *«Дестроєр»*. Можуть грабувати своїх жертв, проте основним мотивом скоєння злочину є заподіяння страждань іншій людині, наруга над жертвою. Причому страждання доставляються такими вбивцями без сексуальних маніпуляцій, в цьому і полягає їх принципова відмінність від сексуальних насильників. Вони можуть відчувати сексуальне задоволення, однак на перший погляд це неможливо помітити. Можуть мастурбувати над тілом жертви, але це досить рідкісні випадки. Жага знищення жертви визначається потребою в сексуальному домінуванні, але зовні на це нічого не вказує, а тому подібні вбивства часто приймаються за грабіж, вандалізм або хуліганство. Слід зауважити, що серійне вбивство — це вбивство з неочевидних мотивів, по відношенню до «Дестроєра» ця неочевидність виражається найбільш чітко.

Приклади: Кліффорд Олсон, Володимир Іонесян.

4. *З мотивів меркантильності*. Матеріальна і особиста вигода є основними мотивами вбивства для такого типу серійних вбивць. В основному ними є жінки, причому вбивають переважно за допомогою отрути або ж сильнодіючих препаратів, які у великих дозах викликають смерть. Однак серед таких злочинців досить часто зустрічаються і чоловіки, які для вбивств можуть використовувати інші способи.

Приклади: Герман Маджетт (Генрі Говард Холмс), сестри Гонсалес, Мері Енн Коттон.

5. *З мотивів жаги влади*. Головною метою для такого типу серійних вбивць є контроль над жертвою, підпорядкування її собі. Причому вони відчують сексуальне задоволення від домінування, але їхня відмінність від гедоністів полягає в тому, що ними рухає не хіть, а прагнення володіти жертвою. Часто такі серійні вбивці піддавалися в дитинстві насильству, що породило у них почуття безпорадності і безсилля в дорослому житті.

Приклади: Теодор Банді, Пол Бернардо, Сергій Головкін.

6. *Візіонери*. Здійснюють вбивства «за намовою» Бога або диявола, чують голоси, страждають галюцинаціями.

Приклади: Девід Берковіц (отримував вказівки від диявола, який «зв'язувався» з ним через сусідського собаку), Герберт Маллін.

7. *Місіонери*. Вбивають заради якоїсь певної мети, найчастіше намагаються поліпшити світ, змінити на краще суспільство. Жертвами такого типу вбивць в основному стають повії, гомосексуалісти, люди іншої з ними релігії. Причому, такі злочинці частіше за все не є психічно хворими. Вони вважають, що своїми діями зможуть змінити світ на краще.

Приклади: Тед Качинський, Сергій Ряховський.

«Маска нормальності» і її зв'язок з «modus operandi» серійного вбивці

Що ж допомагає деяким серійним вбивцям десятками років уникати правосуддя? Як можуть люди, яких всі рідні, друзі та знайомі характеризують безумовно позитивно, вчинювати жорстокі вбивства?

Справа в тому, що багато серійних убивць (в основному ті, які відносяться до організованого несоціального типу) можуть вести довгий час подвійне життя, причому цілком успішно. Оточуючим вони можуть здаватися інтелігентними, освіченими, законослухняними громадянами, але в реальності все може бути зовсім інакше. Даний феномен отримав назву «маска нормальності», і аналіз цього терміна визначає його як штучна поведінка, спрямована на відповідність загальноприйнятим в суспільстві нормативам. Ця «маска нормальності» може бути і у асоціальних убивць, але такі випадки досить рідкісні. Розглянемо більш детально першопричину формування «маски нормальності» у серійних вбивць.

Топографічна модель людської психіки включає в себе три рівні:

- **Несвідоме.** Це найбільш глибока, значна частина людської психіки, яка складається переважно з інстинктів і витіснених спогадів.
- **Передсвідоме.** Сукупність переживань людини, відновлюваних вольовими зусиллями. Складається в основному з незатребуваного в даний момент досвіду.
- **Свідоме.** Це переживання, усвідомлювані в даний момент, досягнення порядків, встановлених соціумом.

Отже, інстинкти і потреби, які виникають в несвідомому, блокуються на рівні підсвідомого. Це відбувається через систему правил і заборон, які знаходяться в області свідомого. Інстинкти і потреби, які блокуються, виводяться порційно, що отримало назву механізмів захисту психіки. Наприклад, до таких механізмів захисту відноситься сублімація і витіснення. Вони забезпечують соціально схвалювану поведінку, хоча часом можуть виникати конфліктні моменти, але вони незначні і нормально сприймаються оточуючими. У серійних вбивць такі захисні прийоми психіки не відмічаються. Справа в тому, що скидання енергії несвідомого у них відбувається зовсім інакше, ніж у інших людей. Викид енергії у серійних вбивць відбувається безпосередньо в момент вчинення злочину. Психіка маніяка орієнтована на одночасний виплеск несвідомої енергії, а не на поступове її виведення. Саме тому серійні вбивці часто характеризуються рідними і друзями як ідеальні подружжя і прекрасні батьки. Для маніяків не характерні поступові викиди енергії, що провокують малозначні конфлікти, тому у оточуючих людей про них створюється сприятливе враження.

Отже, феномен «маски нормальності» серійного вбивці пояснюється особливостями психіки, яка дозволяє скинути вантаж несвідомої напруги одноразово, в одному акті. Це призводить до того, що всі передумови функціонування психічних механізмів захисту зникають. Серійний вбивця не прикидається звичайною людиною, він просто стає нею після скоєння злочину. Звідси ми отримуємо ще одне визначення «маски нормальності» – це стан психічної стабільності, який виникає після разового викиду несвідомої енергії.

Можна виділити кілька видів «маски нормальності» за Ресслером.

Добре виражена «маска нормальності». Представники цього виду серійних убивць добре адаптовані в соціумі, вони можуть мати хорошу роботу, сім'ю, в якій їх вважають прекрасними батьками і дружинами. Часто мають вищу освіту, однак можуть бути раніше судимі, в основному за розкрадання.

Приклади: Теодор Банді, Джеффри Дамер, Анатолій Сливко, Пол Бернардо, Джон Уейн Гейсі, Генрі Говард Холмс.

Середньо виражена «маска нормальності». Такі серійні вбивці непримітні в соціумі, знайомі люди можуть вважати їх дивакуватими, але нешкідливими для оточуючих.

Приклади: Сергій Головкін, Василь Кулик, Кліффорд Олсон, Едмунд Кемпер.

Погано виражена «маска нормальності». Її носій антисоціальний, страждає видимими психічними розладами, може перебувати на обліку в психіатричній клініці.

Приклади: Річард Чейз, Генрі Лі Лукас, Річард Спек, Олександр Спесивцев.

Свідченням «маски нормальності» може бути й те, де її носій знайомиться зі своїми майбутніми жертвами. Наприклад, Тед Банді знайомився з дівчатами в студентських містечках, тобто в людному місці. Джеффри Дамер вибирав жертв в барах і клубах або ж на гей-парадах. А Генрі Лі Лукас шукав жертви на шосе або ж поруч з лісовими масивами.

«Маска нормальності» серійного вбивці тісно пов'язана з його «modus operandi». Психічна стабільність в одномоментному акті досягається шляхом виконання точної сукупності всіх обставин, в якій елементи психіки серійного вбивці знаходять вихід зсередини. У зв'язку з тим, що характеристика цих деформованих елементів стабільна, то й спосіб їх виведення назовні буде

одним і тим же. Цим і пояснюється те, що «modus operandi» серійного вбивці є стереотипним. Він виступає оптимальною формою досягнення стану «маски нормальності».

Тепер слід пояснити ще один поширений міф про те, що, нібито, кожен серійний вбивця хоче бути спійманим, саме тому він врешті-решт і припускається фатальної для себе помилки, яка призводить до його затримання. Насправді цей феномен має своє пояснення з допомогою використання терміна «маска нормальності» і деяких положень, пов'язаних з нею.

Стан психічної стабільності, який виникає після разового викиду несвідомої енергії, народжує чітку залежність між потребою в досягненні стану «маски нормальності» і потребою в скоєнні злочинів. Те, що вбивці досягають стану психічної стабільності за допомогою одномоментного викиду енергії, сприяє атрофуванню у них механізмів захисту психіки. Злочинцеві доступний простий спосіб викиду несвідомої енергії, а тому складні способи її виходу стають непотрібними. Соціальні стереотипи, які знаходяться на свідомому рівні психіки, починають деградувати як результат атрофування механізмів захисту. Так як сфера свідомого деформується, то несвідоме обумовлює все сприйняття світу серійним вбивцею, а несвідоме — це жага реалізації бажань без урахування особливостей прийнятної соціальної поведінки. Отже, сприйняття світу на несвідомому рівні призводить до того, що фактори зовнішнього середовища втрачають чинність. Серійний вбивця не провокує поліцію на переривання своєї злочинної діяльності свідомо, він просто дезорієнтований в світі соціальних заборон.

Деякі подібні особистісні риси серійних вбивць.

Незважаючи на те, що серійні вбивці можуть відрізнятися за багатьма суттєвими ознаками, у них всіх є певні подібні риси. Більшість серійних вбивць — це білошкірі чоловіки 20–30 років, причому вони чинять свої злочини поряд зі своїм будинком або місцем роботи. 88% серійних вбивць є чоловіками, 85% з них білошкірі, середній вік коливається між 28–29 роками. 62% серійних вбивць вбивають виключно незнайомих їм людей, інші 22% вбивають як мінімум одну незнайому людину. 71% маніяків чинять свої злочини на певній території, набагато менше їх число подорожує на великі відстані для вбивств.

Стать — раса — вік

- чоловіча — 85,8%;
- жіноча — 14,2%;
- білошкірі — 81,5%;
- чорношкірі — 14,6%;
- латиноамериканці — 3,6%;
- інші — 0,3%;
- до 20—13%;
- 20–29—41,2%;
- 30–39—29,1%;
- 40–49—12,3%;
- 50+ — 4,4%.

Херві Клеклі виділяє 16 основних поведінкових характеристик психопата — серійного вбивці (які, скоріше, відносяться до типу організованих несоціальних вбиць):

- чарівність та інтелектуальність;
- відсутність галюцинацій та інших ознак ірраціонального мислення;
- відсутність неврозів і психоневротичних переживань;
- ненадійність;
- брехливість і нещирість;
- відсутність каяття і сорому;
- невмотивована антигромадська поведінка;

- необ'єктивність суджень і нездатність вчитися на своїх помилках;
- патологічна егоцентричність і нездатність любити;
- слабкі афективні реакції;
- розсіяність уваги;
- байдужість в побудові міжособистісних взаємин;
- непристойна поведінка при вживанні алкоголю і без такого;
- загрози покінчити життя самогубством рідко виконуються;
- безладне сексуальне життя;
- відсутність цілей в житті і нездатність дотримуватися певного порядку.

Також серійних вбивць відрізняють низька соціальна адаптованість, незадоволеність своїм місцем в суспільстві, імпульсивність, інфантильність, нарцисизм, замкнутість, агресивність, підозрілість, мстивість.

Тією чи іншою мірою нарцисизм притаманний усім нам, але у серійних вбивць він виражений незрівнянно більше. У своїй книзі про психічні розлади Теодор Милон і Роджер Девіс відносять патологічний нарцисизм до тих товариств, де пропагується гасло «кожен сам за себе» і індивідуалізм. В індивідуалізованих товариствах серійний вбивця думає про себе як про подарунок цьому світові, а в колективістському — його думки про себе будуть як про подарунок колектива.

Нарцисист швидше відчуває тривогу, але не провини. Він живе неспокійно, постійно відчуваючи незадоволеність. У нарцисиста відсутня здатність співпереживати. Він розглядає інших людей як об'єкти, покликані для того, щоб підтримувати його високу самооцінку або ж отримувати будь-які інші вигоди для себе.

Буває, що серійні вбивці залишають від своїх жертв якісь «трофеї», зазвичай ними є частини тіл. Вони можуть поїдати їх для злиття і асиміляції з убитими. Саме вбивство є способом досягнення відчуття домінування. Убиті не викликають у нарцисистів ніякого співчуття, їм притаманний дисгармонічний інфантилізм. Вони не здатні поставити себе на місце іншої людини, концентруються виключно на своїх переживаннях, а їхня поведінка зумовлена лише їх власними інтересами.

Нарцисисти мають дуже примітивні механізми захисту психіки. Вони не можуть адекватно сприймати можливість бути покинутими.

Разом з тим, нарцисист вважає, що всі люди подібні до нього, вони так само егоїстичні, а тому вбивство він сприймає схвально. Він вважає, що кожен вбивав би, якби мав можливість або характер. Себе вважає більш досконалим тому, що не приховує свої емоції та бажання. Якщо він буде спійманий, то стане звинувачувати у всьому, що сталося, суспільство, його оточення і культуру, але ніяк не себе.

Так як серійний вбивця нарцисист, то він не може встановлювати контакти з оточуючими його людьми, що призводить до виникнення афективно насичених ідей, наприклад, до думки про те, що всі навколишні люди і суспільство в цілому налаштовані по відношенню до нього вороже. Такі думки формують замкнутість і підозрілість, в результаті чого всі вчинки оточуючих здаються серійному вбивці загрозливими щодо його особистості. Отже, здійснюючи акт насильства, серійний вбивця вважає, що він захищає свою честь.

Серійні вбивці не визнають суспільних норм і цінностей, вони можуть виконувати закони або слідувати вказівкам не тому, що вони розуміють їх необхідність, а тому що за їх порушенням ніде покарання.

Характеристика Джеффри Дамер як приклад змішаного типу серійного вбивці.

Для розгляду ми вирішили взяти одного з найвідоміших серійних убивць за всю історію людства і на його прикладі детально розібрати, які чинники можуть вплинути на формування девіантної поведінки. Заглиблюючись в трагічну біографію цієї людини, ми попутно будемо

давати характеристику фактам, які, безсумнівно, стали початком формування особистості серійного вбивці у Дамера.

Джеффри Дамер народився в 1960 році в Вест-Еллісі, штат Вісконсін, США. Його мати працювала вчителькою, батько був хіміком. Цей факт дуже важливий, так як більшість серійних вбивць — вихідці з неблагополучних сімей (як Генрі Лі Лукас або Ейлін Уорнос), проте тут ми бачимо перед собою приклад інтелігентної родини.

На дитину дуже сильний вплив здійснює поведінка батьків, особливо, якщо вона вже народилася з якимись рисами, властивими серійному вбивці. Ейлін Уорнос, наприклад, в дитинстві бив та гвалтував батько, тому вона, будучи дорослою жінкою, вбивала чоловіків, які віддалено нагадували їй батька. Генрі Лі Лукас піддавався жорсткому ставленню з боку матері, яка працювала повією і нерідко змушувала дивитися маленького Генрі на процес своєї «роботи». Також він розповідав, як мати купила йому віслюка, а після того, як Генрі прив'язався до тварини, вбила тварину на очах переляканої дитини. Такі травмуючі випадки не можуть не відбитися на психіці дитини, що формується, особливо якщо вона вже народилася з якимись відхиленнями.

Дамер у дитинстві дуже любив тварин, однак батьки постійно переїжджали, що змушувало їх кидати тварин, до яких маленький хлопчик прив'язувався. Це дуже позначилося на його психіці, пізніше буде зрозуміло, яким саме чином.

Також Джеффри вважався дуже відлюдкуватою і замкнутою дитиною, яка мало контактувала з оточуючими, що зробило його відчуженим спочатку від однокласників, а згодом і від армійських товаришів, від рідних і знайомих. А відчуженість відіграє дуже велику роль у формуванні особистості серійного вбивці, так як вона породжує підозрілість і вороже ставлення до всього навколишнього світу. Також це провокує розвиток інфантилізму, невміння співпереживати іншим людям, що сприяє вчиненню злочинів. Чималий вплив зробило і те, що мати Дамера сильно хворіла після народження Джеффри, він бачив це і звинувачував себе, що породило в ньому почуття провини і неповноцінності. Він відчував непотрібність власним батькам, таким чином в ньому розвинулася тривожність, яка теж чимало сприяє формуванню девіантної поведінки. Психологи виділяють три фази в розвитку психологічно відчужених індивідуумів:

- *Виникнення реакції тривоги.* Накопичення світовим співтовариством негативних несвідомих переживань, які в основному носять прихований характер.
- *Виснаження,* яке проявляється у вигляді насильницьких дій щодо соціального середовища, яке суб'єктивно сприймається як вороже.
- *Відторгнутість* також веде до відсутності почуття безпеки, до формування невротичної особистості, відповідно, і до страху смерті. Це, на наш погляд, пояснює, чому серійним вбивцям дуже складно покінчити життя самогубством, хоч іноді вони дуже цього хочуть. Дамер, наприклад, нерідко намагався вчинити суїцид, але у нього не вистачало сміливості. Або ж серійний убивця Анатолій Сливко, який часто описував спроби самогубства в своєму знаменитому щоденнику, неодноразово хотів кинутися під поїзд, але не зміг себе пересилити.

Коли Дамеру виповнилося близько 10 років, він почав збирати на дорозі трупи тварин, розчленовувати їх і розчиняти в кислоті частини їх тіл. Зауважимо, що він не вбивав тварин, а, навпаки, дуже любив їх, навіть нерідко сварився з друзями через те, що вони знущалися над бездомними собаками. Це досить незвично для серійного вбивці, так як практично всі маніяки в дитинстві знущаються над тваринами, як, наприклад, Генрі Лі Лукас або Едмунд Кемпер. Хоча, звичайно, таке «хобі» для хлопчика теж вельми тривожне, навряд чи воно є ознакою прихильності дитини до хімії.

Навчаючись у школі, Дамер продовжує свої експерименти з тваринами, причому згодом він визнавав, що розтин трупів тварин давав йому відчуття сили, переваги і домінування, від яких він отримував задоволення. У віці 14 років він цілується з сусідським хлопчиком і усвідомлює

свою гомосексуальну орієнтацію. Але не має можливості сказати про це кому-небудь і дуже соромиться своїх бажань. Сім'я Дамера категорично не сприймала гомосексуалізм, особливо батько Джеффри, якого той дуже поважав. Така ситуація також вплинула на психіку Дамера дуже сильно, почуття відчуженості від оточуючих загострилося, несвідомі переживання накопичувалися, вимагали виходу, який Джеффри здійснював за допомогою розчленування тіл збитих на дорозі тварин. Також він почав вживати алкоголь, який, здавалося б, приносив йому полегшення, допомагав уникати почуття відчуженості і гомосексуальних фантазій. Але алкоголь тільки сприяє вивільненню сексуальної агресії, полегшує виникнення афекту і підсилює його.

Отже, є чинників, які, безсумнівно, дуже сприяли перетворенню тихого хлопчика в юнака з розгнуданими сексуальними потягами до чоловіків, було багато. Такі бажання могли виникнути від прагнення контролювати ситуацію в житті, проте, беручи до уваги повну нездатність Дамера домінувати над оточуючими, подібні потреби знайшли своє відображення в його сексуальних перевагах.

Зауважимо, що Дамер усвідомлював всю ненормальність своїх бажань, намагався не думати про них, використовуючи єдиний доступний йому спосіб для абстрагування — алкоголь. Однак, алкоголь давав тимчасове полегшення, і, навіть як ми розуміємо зараз, лише посилював ситуацію.

У віці 18 років Дамер убив свою першу жертву. Сталося це саме в той час, коли його батьки розлучилися і роз'їхалися, залишивши Джеффри одного в порожньому будинку. Така поведінка батьків тільки посилила почуття відчуженості, непотрібності. Дамер дуже багато фантазував в той період. Відзначимо, що фантазування є дуже важливою частиною «modus operandi» серійного вбивці, адже саме під час нього він уявляє, що зробить з жертвою, коли та попадеться йому на шляху. Дамер фантазував про те, що одного разу він буде їхати на машині, зустріне автостопщика, підбере його і відвезе до себе додому, де вони прекрасно проведуть час разом. Подібне фантазування дивним чином втілювалося в життя, проте закінчилося зовсім інакше. Після того, як Джеффри з його новим знайомим випили, той почав збиратися, щоб піти. Дамер хотів, щоб автостопщик залишився, але не знав, як зупинити його. Він був п'яний, а алкоголь, як уже згадувалося раніше, вивільняє сексуальну агресію, яка може проявлятися в зовсім несподіваних формах. Джеффри схопив ручну гантель і вбив свого нового знайомого ударом по голові. Так стався одночасний викид тієї несвідомої енергії, яка накопичувалася в ньому протягом усього цього часу. Після першого вбивства серійний злочинець може щиро каятися і шкодувати про скоєне. Саме це і відчував Дамер в перший час після вчинення злочину. Однак, для маніяка вбивство схоже на наркотик — воно вивільняє ту енергію, яка не може знайти інших виходів, крім цього одномоментного сплеску. Тед Банді визнавав, що перше вбивство викликало в ньому гостре почуття провини.

Після вбивства Дамер відчув справжній шок, не чекаючи такого від себе. Однак, в ньому залишалося досить розсудливості, щоб зрозуміти всю протизаконність своїх дій, а тому вжити заходів щодо усунення доказів. Він розчленував тіло жертви і сховав його в лісі. Тут ми бачимо типову поведінку організованого несоціального серійного вбивці. Проте, не можна сказати, що Дамер не зазнав ніяких негативних емоцій при розчленуванні тіла, навіть навпаки, йому було дуже неприємно це робити. Настільки, що він вдався до допомоги алкоголю.

Наступні 9 років Дамер був здатний контролювати свої бажання, можливо, механізми захисту психіки ще не до кінця атрофувалися. Спочатку Дамер знаходив віддушину в службі в армії, яка йому дуже подобалася. Потім в релігії і в читанні. Але ніщо вже не могло замінити йому того відчуття розслабленості і спокою, яке настало після першого злочину, а тому в період з 1987 по 1991 рік він убив ще 16 осіб.

У суді і з боку звинувачення, і з боку захисту виступали відомі психіатри, які давали свої висновки на основі тих бесід, які вони провели з Джеффри Дамером.

Психіатри, призначені з боку захисту.

Доктор Фред Берлін вважав, що Дамер не здатний усвідомлювати свої дії під час вчинення злочинів, так як він страждав від парафілії, а точніше, некрофілії, що класифікується як психічний розлад особистості. Людина, що страждає на цю недугу, повинна бути відправлена до психіатричної лікарні. Фред Берлін заявив, що Дамер не міг уникнути думок про вбивство, і некрофілія зовсім не є вибором самого обвинуваченого. Прокурор Макканн під час опитування психіатра змусив того визнати, що Дамер був брехуном, що вже само по собі свідчило про те, що той був здатний оцінювати протиправність тих дій, які здійснював. Уміння успішно брехати є ознакою психопатичної особистості, що, у свою чергу, свідчить про наявність у серійного вбивці добре вираженої «маски нормальності» і приналежності того до типу організованих несоціальних вбивць. Щоб людина була визнана неосудною, суд повинен відповісти на два питання, що стоять перед ним: «чи був у обвинуваченого психічний розлад особистості?» «чи міг обвинувачений усвідомлювати всю протиправність своїх дій під час вчинення злочинів?». Якщо відповіддю на перше питання було безумовне «так», що суду слід відповісти на друге питання, і тільки тоді приймати рішення про направлення обвинуваченого або до психіатричної лікарні, або в тюрму.

Отже, те, що Дамер протягом усіх цих 13 років був здатний приховувати своє подвійне життя, говорило про нього як про досить розумну людину. Доктор Берлін, проте, вважав, що для того, щоб бути ненормальним, зовсім не обов'язково мати низький інтелект. На його думку, Дамер міг бути відмінним брехуном, актором і чудово вміти приховувати свої емоції, але це зовсім не говорило про відсутність у нього психічного захворювання.

Доктор Джудіт Беккер приділила велику увагу дитинству Дамера. Вона пояснила, як вплинув на Джеффри той факт, що сім'ї Дамера доводилося кидати тих тварин, до яких він прив'язувався. На її думку, Дамер вбивав свої жертви і зберігав частини їхніх тіл у себе вдома, бо боявся бути покинутим, тому він шукав собі компанію, нехай і в ролі його «товаришів» виступали трупи вбитих ним коханців. Таке відчуття покинутості сформувалося у Джеффри ще й під час того, як його батько і мати постійно лялися, що згодом призвело до розлучення подружжя Дамерів. У Джеффри не було близьких друзів, він ні з ким не говорив про свої проблеми, не спілкувався близько, в основному перебував на самоті. Висновки доктора Беккер були погано обгрунтовані з наукової точки зору, а тому її свідчення надто уважно розглядали.

Доктор Карл Уолштрот описав Дамера як «білошкірого чоловіка тридцяти одного року з серйозними і дуже запущеними психічними розладами, чия особистість є примітивною, ригідною і відхильною». Також він особливо наголосив на тому, що у Джеффри були фантазії і маячні нав'язливі ідеї, такі як, наприклад, створення зомбі з допомогою заливання кислоти в підкіркову область головного мозку. Фантазування є безперечною ознакою дезорганізованого асоціального вбивці. Доктор Уолштрот вважав, що у Дамера був психічний розлад особистості, а тому він повинен бути поміщений в психіатричну клініку, де йому буде надана необхідна допомога.

Психіатри, призначені суддею.

Доктор Джордж Палермо — один з найвідоміших американських та італійських судових психіатрів, вважав, що в Дамера накопичувалася внутрішня ворожість, породжена нездатністю захистити себе перед іншими дітьми, які дражили його. Через хронічну нездатність Джеффри формувати міжособистісні взаємини і через розчарування в своїй сексуальній орієнтації Джеффри став сексуальним садистом. Палермо вважав, що «тяжіння до жорстокості і агресивність призвели до формування злочинної поведінки у Джеффри Дамера. Його сексуальні бажання функціонували як спосіб вираження тієї деструктивної енергії, яка накопичувалася в ньому». Палермо заперечував наявність у Дамера некрофілії і вважав, що вбивства були результатом його внутрішньої агресії. Він вбивав цих чоловіків, тому що хотів убити в собі джерело гомосексуального потягу. «Вбиваючи їх, він вбивав те, що ненавидів в собі найбільше». Доктор Палермо

заперечував те, що Дамер вбивав чоловіків заради компанії, а лише заради того, щоб змусити їх замовкнути. «Він вбивав, тому що усвідомлював, наскільки вони будуть злі на нього». Проте, психіатр додав: «Як не дивно, він є досить хорошою людиною».

Доктор Самюель Фрідман вважав, що Дамер вбивав через те, що потребував компанії. Він доброзичливо відгукувався про Джеффри, описавши його, як «приємну в усіх відношеннях молододу людину, що володіє почуттям гумору, красою і чарівністю, яка була і залишається світлою і, в принципі, непоганою людиною». Фрідман розповів, як Дамер самостійно намагався зрозуміти, що ж з ним не так і чому все це сталося. Джеффри детально розповів психіатрові про себе, сподіваючись, що той зрозуміє першопричину виникнення у нього подібних девіантних потягів. «Я сподіваюся, що можна зробити що-небудь, щоб вилікувати цю людину, у якої, однозначно, є інтелігентність і шарм», — сказав Фрідман про Дамера. Незважаючи на свою симпатію, він визнав Джеффри осудним, тому що той міг чинити опір своїм бажанням, якщо їх негайне виконання могло спричинити за собою викриття. Він планував злочин та міг відмовитися від нього, якщо це загрожувало йому. Планування злочинів, за словами Фрідмана, є чіткою вказівкою на те, що у Дамера немає психічного розладу особистості.

Психіатри, призначені з боку звинувачення.

Доктор Фред Фосдел вважав, що у Дамера не було психічного розладу особистості і він був осудним під час вчинення злочинів. Він описав Джеффри як розважливого і холоднокровного вбивцю, який вбивав лише заради свого сексуального задоволення. На перехресному допиті адвокат Дамера запитував психіатра, чи вважає той його некрофілом, на що Фосдел відповів негативно. Він вважав, що це не було його головною сексуальною перевагою. Психіатр не зміг гідно пояснити на свою користь той факт, що Дамер намагався створити собі раба-зомбі, що в корені є нездоровою ідеєю. Тому йому врешті-решт довелося визнати той факт, що у Джеффри був психічний розлад особистості, проте він продовжував стверджувати, що той при здоровому глузді.

Доктор Парк Діетц, один з найвідоміших і шанованих судових психіатрів, дав, на наш погляд, саму точну характеристику Дамера як серійного вбивці. Отже, він вважав, що у Дамера не було психічного розладу особистості, так як він продумував свої злочини, обпоюючи свої жертви снодійним, перш ніж вбити, що свідчить про його повну осудність в момент вчинення злочинів. Також він зазначав той факт, що Джеффри сам вживав алкоголь для вбивства, так як процес вбивства не приносив йому абсолютно ніякого задоволення. Діетц погодився з раннім твердженням, що «ми не вибираємо свої сексуальні переваги», тим не менш, він вважав, що Дамер був цілком здатний контролювати себе. Доктор зазначив, що у всіх нас є бажання, але ми можемо стримувати їх, так само відбувається і у тих, хто страждає різного роду парафіліями. Діетц відразу виключив ідею про те, що Дамер був садистом, так як він «не катував свої жертви і робив все, щоб запобігти їх мукам». Згадав він і останні злочини Дамера, які, без сумніву, були непродумані і спонтанні, причому пояснив це його алкогольною інтоксикацією, а не прогресуючим божевіллям. Дуже важливим для Діетца здавався той факт, що для злягання з трупом Дамер оберігався за допомогою презерватива, що точно вказувало на той факт, що він усвідомлював все, що відбувається в той момент.

Отже, ми розглянули всі свідчення судових психіатрів на судовому процесі Джеффри Лайонела Дамера, що дозволило нам поглянути на його психічний розлад з різних точок зору. Але була ще одна думка, про яку не можна не згадати, це думка Роберта Ресслера, яка сформувалася у нього на основі багатогодинної розмови з Дамером. Ресслер вважав, що у Дамера був психічний розлад особистості, при цьому він міг усвідомлювати все те, що відбувалося в момент вбивства, але не міг протистояти своїм девіантним бажанням. Він склав таку думку на основі деяких фактів, про які багато психіатрів на суді промовчали. Справа в тому, що у Дамера була ще одна

фантазія, окрім створення слухняного раба за допомогою лоботомії. Джеффри хотів створити у себе вдома якийсь «вівтар» з частин тіл вбитих ним жертв, в центрі «вівтара» він планував помістити велике чорне крісло (нагадує те, яке було у Дарта Вейдера, одного з героїв «Зоряних воєн», Дамер вважав цього героя вкрай привабливим через силу і владу, які той мав). Вплив Дарта Вейдера на Дамера був дуже великим. В даному випадку спостерігається явний приклад імпринтингу, тобто Дамер бачив поведінку героя Дарта Вейдера і згодом намагався копіювати його в злочинах. Це, поряд з ідеєю створення «вівтара», є фантазією ненормальної людини з глибокими душевними розладами. Ресслер вважав, що перші вбивства Дамер здійснював як організований несоціальний серійний злочинець, згодом він перетворився в дезорганізованого асоціального серійного вбивцю, а це явно вказувало на те, що Джеффри повинен був бути поміщений в психіатричну лікарню.

Варто додати, що Джеффри Дамер був визнаний осудним і винним за всіма 17 випадками вбивств і засуджений до 17 довічних термінів (в його квартирі знайшли останки набагато меншого числа жертв, але Дамер зізнався у всіх вбивствах, навіть в тих, в яких його ніхто не підозрював). У в'язниці Дамер став католиком і хрестився, що, до речі, підкреслює в ньому аж ніяк не психопатичну особистість. Він дав кілька інтерв'ю, в яких розповів про те, як він кається і що йому все одно, буде він жити чи помре. Виходячи зі світової популярності його злочинів, вбивство Дамера у в'язниці було лише питанням часу, про що той безсумнівно знав. Однак, він відмовився від одиночної камери, був підселений до інших ув'язнених і часто контактував з ними.

28 листопада 1994 року Джеффри Дамер був убитий під час прибирання душевого приміщення одним з ув'язнених.

Ми побачили перед собою приклад незвичайного серійного вбивці, суперечки про якого не вщухають досі. Характеристика його особистості дозволяє нам побачити деякі фактори, які можуть сформувати серійного вбивцю. Аналіз його дій може допомогти нам зрозуміти, що ж рухає злочинцем під час вчинення злочинів та проаналізувати його дії. А вже з аналізу можна простежити, що саме штовхає розумних і освічених людей на зовні нічим не мотивовані вбивства. Хоча, зрозуміло, особистість Дамера представляється як щось дуже складне, не зовсім доступне для розуміння навіть досвідченим психіатрам та кримінологам. Ми лише спробували упорядкувати думки про нього найвідоміших судових психологів сучасності. І деякі положення даного аналізу можуть допомогти в обчисленні та характеристиці інших серійних вбивць.

Коли класичні алгоритми роботи не спрацьовують, потрібен індивідуальний підхід. В цьому і полягає майстерність профайлера — в кожному конкретному випадку зрозуміти і передбачити дії непередбачуваного чудовиська.

Для підвищення ефективності слідчої роботи в 1985 р. Роберт Ресслер зіграв найважливішу роль в створенні VICAP (Violent Criminal Apprehension Program) — програми затримання насильницьких злочинців, розробленої з метою сприяння розкриттю серійних злочинів насильницького характеру. По суті, це централізована електронна база даних про нерозкриті вбивства з усієї території США, яка дозволяє відстежувати хронологію злочинів і зіставляти їх характер, що підвищує шанси виявлення підозрюваного, особливо в разі вбивць-гастролерів.

За свою двадцятирічну службу в ФБР Ресслер брав участь в розкритті багатьох гучних тяжких злочинів. Завдяки своєму неабиякому таланту Роберт Ресслер розкрив і досліджував злочини понад 36-ти серійних вбивць, у тому числі таких як Чарльз Менсон, Тед Банді, Джон Уейн Гейсі, Джеффри Дамер, Девід Берковіц, Річард Чейз. Крім того, добре знаючи психологію злочинця, він неодноразово проводив переговори про звільнення заручників.

Вийшовши у відставку в 1990 році, він викладає психоаналіз в криміналістиці і судову психіатрію у вищих навчальних закладах США і Великобританії, таких як Національна академія ФБР, університети Вірджинії, Пенсільванії, Мічигана, Джорджтаунський університет, університет Данді в Шотландії.

Визнанням його заслуг в області кримінальної психології є те, що він є членом багатьох міжнародних Академій в області права і людської поведінки. Він удостоєний багатьох національних і міжнародних нагород за свою працю в галузі кримінології та кримінальної психології: двох премій Джеферсона Університету Вірджинії в 1986 і 1988 роках, премії Amicus Американської академії психіатрії та права в 1991 р., премії Американської юридичної академії в 1995 р., премії Королівського центру з вивчення проблем насильства (Іспанія) в 2003 р. за «видатні досягнення в області дослідження проблем серійних вбивств і сексуальної агресії», премії Американської академії судових наук в знак визнання його видатного вкладу в розвиток криміналістики (2009 р.).

Накопичивши величезний досвід практичної роботи, Роберт Ресслер виклав його в цілому ряді книг про серійні вбивства. У своїх дослідженнях Ресслер не тільки приділяє увагу розробці методів пошуку і викриття злочинців, а й намагається дати психологічну оцінку їх злочинної поведінки, розібратися в мотивах. Його книги з кримінальної психології — помітний внесок у розвиток юридичної психології.

Знаючи про колосальне психічне та психологічне навантаження на профайлера, в одній зі своїх книг він наводить слова філософа Фрідріха Ніцше як настанови своїм молодим колегам: «Полюючи на чудовиськ, стережися сам стати чудовиськом. Бо, коли ти дивишся в безодню, безодня дивиться на тебе».

Роберт Ресслер послужив прототипом таких літературних героїв як профайлер Уїлл Грем в творі Томаса Харріса «Червоний дракон» і Альберта Кесслера в романі Роберто Боланьо «2666».

Основні роботи в області юридичної психології:

- Sexual Homicide: Patterns and Motives (Моделі та мотиви вбивств на сексуальному ґрунті), 1988.
- Crime Classification Manual (Керівництвопо класифікації злочинів) 1992.
- Whoever Fights Monsters (Проти чудовиськ), 1992.
- State of Mind of Pleasure Homicide — From Note of FBI Psychological Analysis Official (Sexual Homicide Pattern and Motives). 1993. (у співавт.)
- Justice is Served (На службі правосуддя), 1994.
- I Have Lived In The Monster (Життя серед монстрів), 1997..
- The Anatomy of Motive: The FBI's Legendary Mindhunter Explores the Key to Understanding and Catching Violent Criminals (Анатомія мотивів: Легендарний мисливець за розумом з ФБР шукає ключ до розуміння і затриманні насильницьких злочинців), 2000. (у співавт.)
- Mind Hunter: Inside the FBI's Elite Serial Crime Unit (Мисливці за розумом: Всередині елітної групи ФБР по розкриттю серійних злочинів), 2003. (у співавт.)
- Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes (Керівництво по класифікації злочинів: Система стандартів для розслідування і класифікації насильницьких злочинів), 2006. (у співавт.)

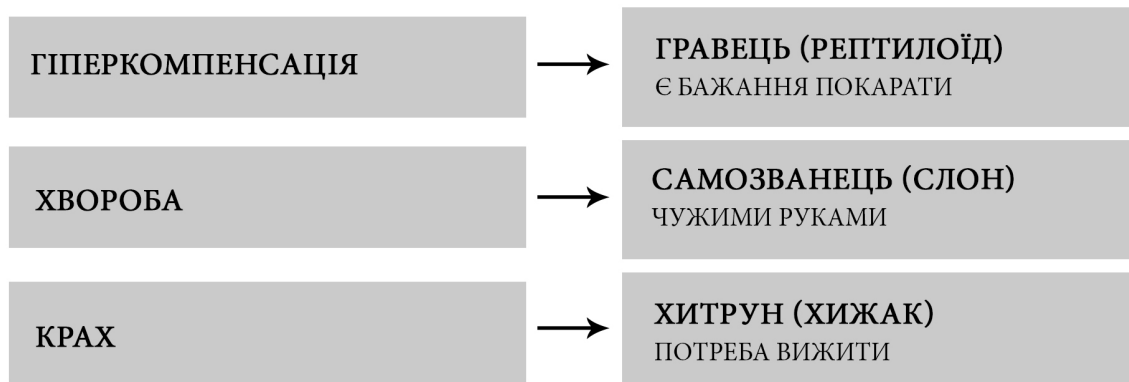
2.4. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ В ПРАЦЯХ АНХЕЛЯ ВУДТА

Аналіз на підставі моделі Анхеля Вудта

Анхель Вудт — один з німецьких вчених, психіатрів і нейрофізіологів ХХ століття, чия діяльність була засекреченою ще в 1932 році.

Випускник Гейдельберзького університету, Анхель Вудт віддавав перевагу тій галузі психологічних знань, які згодом були визначені як «глибинна психологія».

Існує гіпотеза щодо безпосередньої причетності діяльності Анхеля Вудта до організації Аненербе (Ahnenenerbe — «Спадщина предків»), яка, однак, не має достатніх доказів підтвердження цього.

Суть наукових досягнень і величезний внесок Анхеля Вудта в світову психіатрію полягає в тому, що ще на початку ХХ століття Вудт поставив собі завдання виявити психологічні особливості вбивці. Нагадаємо, що в той час ще не існувало поняття «серійний вбивця» (цей термін пізніше був введений Робертом Ресслер).

А. Вудт розробив теорію про три механізми психіки, які запускають механізм повторних вбивств (так він називав серії). Вунта цікавило, в першу чергу, що штовхає і що спонукає людину мати намір і неодноразово скоювати злочини проти особистості і те, як людина перетворювалася саме в таку собі «машину по скоєнню вбивств».

1. Механізм «гіперкомпенсації».
2. Механізм краху.
3. Механізм психіатричного захворювання.

Згідно дослідження Вунта, на повторні вбивства здатні тільки три типи людей. *Перший тип* — це психіатрично хворий індивід (страждає, наприклад, від шизофренії), причому ступінь відхилення від здорового показника індивіда свідчив про необхідність госпіталізації.

Другий тип — людина, яка зазнала краху в своєму житті, втратила все, у тому числі не тільки матеріальні цінності, родину, коханих і оточення, але, що важливо, духовно-естетичні аспекти і причини існування. У людини, яка зазнала краху, більш немає причин у щось вірити, зокрема, в існування «хорошого, доброго, заради чого вартує жити». Для такої людини докільця — це винуватець усіх її бід, проблем, і, відповідно до логіки реалізації такого механізму, «винуватець повинен бути покараний».

Люди, які пережили крах і прагнуть покарати кривдника за те, що більше не мають того, що їм належало по праву, будуть агресивно ставитися до представників протилежного їм світу, до тих, хто має все «не по праву». Чим більш суворою була ступінь краху, тим більш лютою і агресивною буде модель поведінки такого індивіда в своїх злиднях.

Третій тип: ним рухає механізм «гіперкомпенсації». Компенсаторика — важлива складова людської психіки, механізми компенсації працюють у всіх. Самі по собі компенсаційні механізми не є першопричиною формування вбивці. Однак «гіперкомпенсація» стосується, в першу чергу, певної фігури — жіночої, яка провокує конфлікт з суб'єктом і перемагає в цьому конфлікті.

Конфлікт — важливий принцип архетипологічної складової, наслідок вибору певної тактичної системи «як діяти». Гіперкомпенсація — це такий підхід, при якому конфлікт для самого суб'єкта ще не завершений, він прагне покарати фігуру, яка «винна в його поразці в давно пережитому конфлікті». Проектувати фігуру винного він буде в кожен суб'єкт з відповідними особливостями та властивостями.

Наприклад, якщо конфлікт стався в юнацькому віці, і суб'єкта обіграла (обдурила, перехитрила тощо) якась дівчина, то надалі фігура цієї дівчини буде проектуватися на всіх інших дівчат за схожими за особливостями та властивостями: зовнішності, характеру, манери поведінки колишньої фігури- кривдника.

Подальші матеріали Анхеля Вудта були засекречені, і доля їх невідома.

В рамках поточного дослідження ці три механізми вкрай корисні і актуальні для аналізу діяльності і виявлення характерологічних рис серійного вбивці.

Надалі, для зручності позначення і класифікації науковою групою були введені типажі, в основі моделі поведінки якої лежать ці три механізми:

Тип перший: «гравець», яким рухає «гіперкомпенсація».

Тип другий: «хитрун», яким рухає механізм пережитого «краху».

Тип третій: «самозванець» — хвора людина, що страждає від захворювання психіки і вимагає госпіталізації.

Результати застосування такої моделі і апробація розглянуті в наступних розділах.

2.5. ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ

Вконтексті даної монографії «Психологічний портрет серійного вбивці» методологічний вибір припав безпосередньо на тест «професійного орієнтування Мартіна Ахтніха» через те, що це єдиний валідизований інструмент глибинної психології, що дозволяє виявити рухові системи людини, її прагнення і спонукання, умови, за яких дані прагнення будуть виражені обов'язково, а також інструментарій реалізації рухових і система схильностей людини.

Також ядро тесту М. Ахтніха дозволяє вирішити наріжну проблему: скласти на підставі потенційно-прихованих схильностей людини її психологічний портрет і спрогнозувати її розвиток відповідно до тактичної точки зору, як-то: зробити якісний прогноз про схильність людини, вимоги реалізації даних схильностей, філософську систему і картину сприйняття людини, про навички, які індивід буде прагнути здобувати, про компенсаційну систему людини, про її спонукання, мотиви, характер «бути» і «мати» (система буття людини: матеріальна, психолого-психіатрична, душевна і духовна), а також на підставі інтерпретаційних комплексних систем вчасно зробити об'єктивний і точний висновок про небезпечну для соціуму особистість і вчасно вжити відповідних заходів.

Мета і принципи фото-тесту

Фотографії тесту відображають професію людини та її діяльність. При класичному підході роботи з тестом тестування випробуваного проводиться експертом. Випробуваний повинен вибрати фотографію, з якою він себе ототожнює, тобто, зображення з родом діяльності, яка показана на фотографії. Далі випробуваний задається питанням: «Чи хочу я бути цим фахівцем, виконувати роботу, яка відповідає цій діяльності, працювати з цими інструментами і матеріалами та на цьому робочому місці»? За допомогою ідентифікації разом з фахівцем визначається структура схильності випробуваного. Випробуваний вибір робить мимовільно, виходячи з інстинктивного рішення.

Зокрема, відзначимо, що візуальний тест має перевагу, яка полягає в тому, що при ухваленні рішення не задіюється понятійне абстрагування, а безпосередньо світ несвідомого, у тому числі і його емоційна сторона. Існує можливість визначити допонятійну структуру схильностей і чисту логічну абстракцію. Реакції індивідуума ізольовані, дають цілісну «мову зображень». Візуальний спосіб визначає не тільки усвідомлені поверхневі інтереси, а й усвідомлені глибокі сфери особистості випробуваного. Для цілісного уявлення можуть бути запропоновані фотографії з професійної обстановкою, а для більш докладного пояснення необхідна концептуальна мова.

Випробуваний вивчає фотографії тесту не тільки однієї професійної діяльності, але також необхідно виявити його думку щодо всього професійного середовища. Тому вибір у цьому тесті ґрунтується не на раціональних засадах, він виникає швидше з суті, відповідної істини і емоційності людини.

Структура інструменту і понятійний апарат

Тест складається з восьми «радикалів»: схильностей або факторів, які мають різний ступінь сили, і при взаємному змішуванні генерують різноманітні картини роду діяльності, що описують результат реалізації спонукань будь-якого випробуваного, незалежно від географічної прив'язки (його місця народження), статі, етичних міркувань, рівня освіти, філософських або релігійних уподобань тощо.

Логічну модель роботи радикалів можна було б описати в такий спосіб: згідно пояснень М. Ахтніха, як в хімії — окремий елемент втрачає свій зовнішній вигляд при з'єднанні з іншим елементом, так само змінюється і характер прояву схильності фактора, як тільки він з'єднується з іншими тенденціями.

Аспекти схильності людини фіксуються в структурі формули і демонструються при асоціації з окремими фотографіями тесту; ця формула виступає репрезентацією системності і цілісності спонукань особистості, що показує як властиві тільки аналізованій особистості поняття, так і структуру, що дає наочне пояснення повного життя і діяльності випробуваного і взаємозв'язку невидимого (філософії, особливості психології) і видимого планів (вчинки, справа, хобі, вибір спорту — будь-якої рухової активності). Також представляється можливим зробити висновки про те, як дана системна картина особисто буде усвідомлена і сприйнята випробуваним (мається на увазі реактивна сторона питання, оскільки результати тесту показують причини страхів людини, багаж її психологічних травм, причини болю і невпевненості та інше).

З точки зору можливості застосування тест може також використовуватися як групове обстеження, наприклад, представників певних професійних груп, при якому можуть бути узагальнені окремі статистичні результати загального професійного профілю. Цей професійний профіль являє собою структуру схильностей фахівців певної професійної групи. Наприклад, дослідження, проведене М. Ахтніхом в 1988 році, виявило, що 10 учнів, які виступають прихильниками своєї професії (це були фахівці з ремонту машин), в якості ведучого (ключового) рухового демонструють фактор К. Відповідно, згідно проєктивної методики М. Ахтніха, ми бачимо, що саме спонукання в застосуванні сили (фізичного плану — і це важливо, з точки зору аналізу рухового ряду серійних вбивць) є провідною потребою фахівця-ремонтника автомобілів. Ще один приклад: 35 профконсультантів, які займаються виключно з інвалідами, навпаки, на передньому плані демонструють провідний фактор SH — що є «допомога, соціальна активність».

Люди з такою схильністю і з подібною манерою поведінки будуть схильні несвідомо шукати таке поле діяльності, в якому вони її зможуть задовольнити. Кожна професія надає можливість задовольнити конкретні схильності. «Якщо подивитися строго з антропологічної точки зору, — пише М. Ахтніх, — то існують певні фахівці, які виконують певні дії та функції, тому з цього боку недоцільно говорити, що певна професія відповідає певній структурі схильностей. Але можна сказати, що професія є магнітним полем, яке притягує людей з подібними мотивами. Професія характеризується видами діяльності, які виконуються в ній «.

Будь-яка діяльність (згідно її реалізованої функції) вимагає не тільки відповідних навичок, а й одночасно відповідного емоційного прояву і схильності. Коли ми говоримо про професійні вимоги, то маємо на увазі не тільки необхідні здібності, а й відповідні передумови, що ведуть до параметра «схильності». Ми допускаємо надалі говорити не «структура схильності фахівця в певній професії», а скорочено: «структура схильності до професії».

З практичної точки зору важливим є такий висновок: якщо ми будемо знати «структуру схильності індивідуума», то будемо знати його подальший вибір поля і роду діяльності, тобто, будемо знати, які потреби можуть бути задоволені цією професією або діяльністю.

Одночасно структура схильності до професії показує, якими потребами повинен володіти індивід (наприклад, майбутній кандидат), щоб відчувати себе щасливим в цій професії. Отже, «структура схильності до професії» містить і вимоги до кандидата — чіткий обсяг рухових параметрів, відображених в конкретній формі.

Таким чином ми розширюємо поняття «професійні вимоги»: ми бачимо не тільки здібності (інтелект, таланти, спритність рук тощо), якими повинен володіти фахівець, але й потреби, які повинні відповідати структурі схильності до відповідної професії. Тільки в тому випадку, коли індивід має необхідні навички і схильність, можна прогнозувати, що він залишиться вірний професії і буде здоровою, успішною, професійною людиною. І навпаки: згідно виявленої рухової картині, що відображає приховані схильності людини, ми бачимо і психолого-психіатричні особливості особистості, що дозволяє визначити, яким родом діяльності (у тому числі злочинної) індивід буде хотіти займатися основну частину свого життя.

Як ми бачимо на підставі раніше наведеного прикладу, 10 учнів — слюсарів по ремонту машин — задовольняють в професії не тільки можливість застосування фізичної сили, а й виконуються вимоги до кандидатів — працюючи слюсарями з ремонту машин, вони відчують почуття радості і задовольняють свої схильності, виконуючи роботу, яка вимагає сили. Професія профконсультанта дозволяє інвалідам задовольнити в цій роботі потребу помічника, а також стверджує, що її представники повинні мати схильність допомагати.

Отже, в результаті дослідження груп ми отримуємо зміст професійного рухового профілю, який відображає два аспекти: це визначення, з одного боку, схильностей, які можуть бути задоволені в цій професії (задоволення потенціалу), а з іншого боку, схильності, необхідні для виконання цієї професії (структура вимог до схильності). Збіг індивідуальної структури схильностей випробуваного зі структурою схильностей до певної професії в психології Ахтніха називається «відповідністю», а при розбіжності — «невідповідністю» руховому плану. Відповідність свідчить про те, що індивід відчуває себе комфортно в професії або в обраному полі діяльності. Невідповідність свідчить про погані професійні прогнози.

Необхідно окремо відзначити, що фото-тест розкриває схильності людини, а також показує відсутність здібностей. Припустимо, що у індивіда результати фото-тесту свідчать про вибір декоративної діяльності, і також він прагне здійснювати діяльність, в якій будуть реалізовані ці прагнення. Однак при цьому необхідно, щоб індивід володів відповідними здібностями, але але тест не вирішує завдання «придбання» цих здібностей; він дозволяє провести об'єктивний аналіз того, що закладено в родовій спадщині і зробити прогноз способу реалізації рухових параметрів на майбутнє.

Мартін Ахтніх описував принцип так:

«...Може бути, ви хочете стати знаменитим співаком, щоб мати можливість співати. Але з іншого боку, існує залежність схильності і здібностей: у більшості випадків наявність у вас здібностей дозволяє це реалізувати в життя. Однак існує система умов, за яких ви можете щось робити добре, і ви робите добре, якщо немає заперечення, а також є щось, що ви любите робити і теж робите добре. Цей факт при оцінці результатів тесту має важливе значення, тому що нерідко художня схильність і амбіції існують, а необхідні здібності відсутні».

При проведенні чергового тесту в кожному окремому випадку, в будь-якому випадку, результатом є позитивний вибір випробуваного в фото-тесті (так само можливий варіант відкидання вибраних фотографій тесту або байдужість, тобто однакова кількість позитивних і негативних виборів). Ці асоціації дають повний обсяг інформації про події життя з усіх областей, в резуль-

таті чого тест виходить за рамки своїх завдань і схильностей, і почасти буде допомогою при проектних особистісних тестах. Асоціації в такому випадку є більш важливими, ніж кількісний результат тесту.

Як писав Мартін Ахтніх, — «професійний фото-тест використовується не тільки для постановки діагнозу і його підтвердження, що та чи інша сфера діяльності не підходить випробуваному, але і він сам повинен активно брати участь в процесі діагностики. Профорієнтація сприяє розвитку і дає таку можливість випробуваному. Якщо консультація буде носити тільки характер «професійного призначення», то така можливість не випаде. Рішення повинно бути прийнято на підставі розгляду професій — рішення може бути прийнято, якщо випробуваному самому стали зрозумілими його прагнення. Отже, ми використовуємо тест, як інструмент процесу з'ясування прагнень людини «.

Даний інструмент — тест М. Ахтніха — дозволяє також скласти руховий портрет індивіда згідно з виявленими діями, вчинками, виборами, способами дії, а також згідно з аналізом інструментів, які індивід використовує при реалізації діяльності. Для цього необхідно розуміти спеціалізовану мову психології Ахтніха і його логіку. У наступній таблиці наведено ключові показники восьми радикалів людини, які рухають кожною особою, їх назви і короткий опис здібностей.

Введення в мову психології М. Ахтніха

Фактори (позначення та назва)	Прояв при взаємодії з іншими об'єктами (партнерами)
W - Ніжність	Здатність бути ніжним, контакт з тілом партнера. Готовність йому служити, прислужувати. Навички в інтимних стосунках.
K - Сила, твердість	Фізична сила, агресія. В К-професіях людина грає другорядну роль, тому що головним є важкий матеріал. При непрямому задоволенні К-потреби людина стає жертвою агресії, переможеною.
SH - Готовність допомогти	Здатність поглинати «емоційні стосунки» з іншою людиною і допомагати іншим, протистояти їм.
SE - Енергійність	Здатність проявляти вимогливе, динамічно-командне ставлення до інших людей і проводити реформи.
Z - Необхідність демонструвати себе	Вміти показувати бажання партнеру і пробуджувати бажання. Нарцисичне прагнення, милування собою, завдяки чому об'єкт стає шанувальником - або навпаки: людина Z може бути пасивним шанувальником і захоплюватися іншими прекрасними, привабливими людьми та їхніми досягненнями.

V - Розум	V-людина об'єктивна і залишається вимірною, перевіряючою, яка аналізує, здатна розкривати логічну суть об'єкта. Характерні об'єктивні і позбавлені почуття гумору відносини з іншими суб'єктами. Контакт є кращим на інтелектуальному рівні і тільки як вишуканий і «перспективний» (з точки зору задоволення «мати в наявності, отримувати»).
G - Дух	Людина G в основному зайнята своїми ідеями, так що інші люди турбують її швидше, якщо вони не відповідають її натхненному стану. Її діяльність і думки спрямовані на загальний прогрес людства або партнер виступає в якості об'єкта дослідження.
M – Матерія	Відданість, міцні відносини з іншими. Чіпляння. Боязнь втратити партнера. Гіперопіка. У вихованні дітей: підвищене ставлення до чистоти.
OR – Потреба в спілкуванні	Задоволення при спілкуванні, відкритість до партнера, прагнення до соціального контакту, доброзичливість.
ON– Потреба в їжі	Об'єкт розглядається як гість і клієнт, про чие фізичне благополуччя необхідно подбати.

Згідно з завданням, поставленим у дослідженні, надалі при застосуванні логіки і методології психології М. Ахтніха був проведений аналіз рухових картин серійних вбивць (на підставі міжнародної вибірки індивідів з країн Європи, США і Латинської Америки, а також країн пострадянського простору — України, Росії, Білорусії). Безумовно, інструмент «тест Ахтніха» є одним з блоків моделі дослідження психопортрета серійного вбивці, але саме цей інструмент послужив головним каталізатором наукового дослідження, оскільки зіграв чільну інтеграційну роль і дозволив мову рухових параметрів перевести в об'єктивні психологічні якісні показники, а також визначити взаємозв'язок з іншими психологічними доктринами і підходами, що є ключем до інтерпретації системи спонукань людини і виявлення причин вчинків людини.

В результаті були виведені три портретні формули серійних вбивць, які виступають єдиною існуючими в людській природі. Іншими словами, існують тільки три типи серійних вбивць, які мовою психології Ахтніха можна описати так:

1. Руховий тип K-k / g / m (Вбивають тільки жінок).
2. Руховий тип K-k / m (Вбивають тільки чоловіків).
3. Руховий тип K-k / m / se (вбивають і чоловіків, і жінок).

В ході дослідження також було визначена парадигма причин, які спонукають людину реалізовувати свої спонукання на злочинному і насильницькому ґрунті, зокрема, породжуючи такий жахливий і небезпечний феномен сучасного суспільства як «серійний убивця».

2.6. ФОРМАЛЬНО-ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ. ПОРІВНЯЛЬНО-ОПИСОВИЙ АНАЛІЗ ВИБІРКИ

Як вже зазначалося раніше, «серійними вбивцями» називають людей, які вбили трьох і більше осіб, не маючи на це очевидних мотивів. Серед «лідерів» за кількістю серійних вбивць — США і Росія, чимало вбивали «серійники» з Колумбії, Еквадору, Перу і Бразилії. Однак і в Україні було багато маніяків і вбивць, які протягом довгих років тримали людей у страху. Зокрема, саме в Україні відбуває покарання — довічне ув'язнення, «чемпіон світу з серійним вбивством» — Сергій Ткач.

У даному розділі ми на прикладі найвідоміших з них акцентуємо увагу на важливих параметрах: ким вони були, як і з яких причин почали вбивати.

Андрій Чикатило (1936–1994, стратили)

Цього серійного вбивцю не знають хіба що одиниці. Уродженець Сумської області, радянський «Джек-Різник». Саме він убив від 53 до 65 осіб з сексуальних мотивів. Діяв на території Росії, там був страчений, тому його вважають російським серійним вбивцею. Серед його жертв: 21 хлопчик у віці від 7 до 16 років, 14 дівчаток від 9 до 17 років, 17 дорослих дівчат і жінок. Перед тим як його заарештували, затримали і розстріляли двох людей, які не були винними в злочинах.

Прізвиська: «Скажений звір», «Ростовський Різник», «Червоний Різник», «Вбивця з лісосмуги», «Громадянин Х», «Сатана».

Маловідомі і моторошні факти:

- за словами сім'ї, під час його народження була сильна невластива для цих широт жовтнева гроза;
- є відомості, що Чикатило народився з гідроцефалією (водянкою головного мозку), а також до 12 років страждав нічним нетриманням сечі, за що його постійно била мати;
- можливо, він міг стати свідком зґвалтування німецьким солдатом своєї матері;
- в дитинстві Чикатило застав і голод: кажуть, він не виходив з дому, адже боявся, що його можуть зловити і з'їсти;
- мати розповідала йому, що під час голоду його старшого брата викрали і з'їли; крім того, існує версія, що це зробили самі батьки, проте документів про народження і смерть брата Степана так і не знайшли;
- Андрій Чикатило в дорослому віці:
- армійську службу проходив у військах КДБ, за іншою інформацією — був зв'язківцем в радянських військах в Берлінському університеті;
- мав дружину і двох дітей: дочку і сина, який пізніше став злочинцем;
- одна з робіт — вихователь в ПТУ;
- перше вбивство відбулося в мазанці, яку він купив потай від сім'ї і використовував для зустрічей з повіями;
- перше вбивство налякало Чикатило і три роки він нікого не вбивав;
- вбивства носили сексуальний і жорстокий характер, оскільки супроводжувалися зґвалтуваннями та відрізуванням частин тіла; існують версії, що він був імпотентом, а також не міг гвалтувати; проте остання розвіялася, коли на допиті Чикатило зізнався, навіть возив вазелін з собою (раніше стверджував, що заради гоління);
- на суді 1992 року Чикатило намагався зобразити божевільного: кричав, ображав присутніх, оголювався, стверджував, що він вагітний і годує дитину;
- 15 жовтня його засудили до смертної кари;
- три судово-психіатричні експертизи визнали Чикатило осудним, таким, що «не страждає якимось психічним захворюванням і що зберіг здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними»; однак Микола Модестов вважає, що це було зроблено, щоб уберегти

суспільство від вбивці, а не посадити його на певний час в лікарню;

- під час перебування в камері смертників Чикатило писав скарги і прохання про помилування, а також стежив за своїм здоров'ям, роблячи зарядку, з апетитом харчуючись.

Анатолій Онопрієнко (1959–2013, помер від серцевого нападу)

Уродженець Житомирщини, Онопрієнко вважається найбільш резонансним вбивцею саме на території українських земель. На його руках — кров не менше 52-х осіб, проте до цього часу точна кількість жертв невідома.

Прізвиська: «Український звір», «Термінатор», «Громадянин Про».

Маловідомі і моторошні факти:

- його батько був нагороджений за хоробрість у другій світовій війні; одночасно відомо, що батько жорстоко поведився з дружиною і сином;
- мати Онопрієнка померла, коли йому було 3 роки, тому його виховували дід, бабуся і тітка, які, ймовірно, самі вимагали відставки;
- у віці 7 років ні батько, ні старший брат не захотіли забрати Анатолія до себе, тому його віддали в дитбудинок;
- в одному інтерв'ю Онопрієнко зазначив, що саме дитбудинок визначив його долю: за його словами, 70% випускників дитбудинків потрапляють до в'язниці;
- Онопрієнко вбивав цілими сім'ями, обкрадаючи майно: чоловіків пристрілював з рушниці, а ножом вбивав жінок і дітей;
- після затримання вбивця розповів, що йому було шкода витратити кулі на тих, хто не міг чинити опору;
- Онопрієнко переважно приходив на світанку, також він завжди прибирав свідків;
- помер в камері від серцевого нападу, де просидів 17 років; тіло ніхто не забрав, його кремували і розвіяли прах.

Сергій Ткач (1952–2018)

Уродженець Кемеровської області, Ткач вбивав на території Криму, Запорізької, Харківської та Дніпропетровської областей. 57-річного Ткача визнали винним в 36-ти вбивствах і замаху на вбивства жінок, у тому числі неповнолітніх дівчаток. Крім того, вбивця згодом написав ще 107 явок з повинною і був засуджений в цілому до чотирьох довічних ув'язнень за злочини, серед яких 37 доведених вбивств. До цього часу кількість жертв точно не визначено. Вбивства Ткача носили сексуальний характер. Він гвалтував своїх жертв і душив. Крім того, володів навичками криміналіста.

Прізвиська: «Павлоградський маніяк» і «Пологівський маніяк» (тому що переїхав з 2000 року в Пологи Запорізької області).

Маловідомі і моторошні факти:

- служив в Радянській армії;
- його рекомендували на роботу в міліцію, проте він допустив службову фальсифікацію і був змушений написати рапорт про звільнення; існує версія, що він намагався помститися за невдачу кар'єру;
- жертвами були дівчата від 9 до 17 років, яких він вистежував поблизу автострад;
- він хотів прирівняти себе до Чикатило, одному кореспонденту Ткач заявив: «Я не людина, а звір. Такий же, як Чикатило. Про мене потрібно знімати кіно!»;
- психіатр Володимир Головочук, який брав участь в судово-психіатричній експертизі у справі Ткача, зазначав: «Він вбивав, щоб бути найкрутішим серед убивць. У психіатрії є навіть таке поняття — «синдром Герострата», коли людина скоює злочин, для того щоб прославитися ...»;
- відбував покарання в Житомирській в'язниці № 8.

Сергій Довженко (1972 — відбуває довічне ув'язнення)

Серійник з Маріуполя, міліціонер Сергій Довженко вбив 19 осіб. Серед його жертв були 12-річна дівчинка та 4 працівників МВС України. Його мотивами були користь і помста.

Маловідомі і моторошні факти:

- служив в армії, став дворазовим віце-чемпіоном України з боксу (майстер спорту);
- був приватним підприємцем на ринку, потім працював в маріупольській фірмі «Цитадель», а після звільнення деякий час працював в міліції;
- коли Довженко вже служив в міліції, на офіс «Цитаделі» вчинили збройний напад: вбили охоронця і вкрали 5000 гривень; підозра впала на Довженка, експертиза табельної зброї це підтвердила; проте згодом за допомогою брата-юриста і повторної експертизи він зміг довести сфабрикованість попередньої;
- під час слідства Довженко був 8 місяців під вартою, а коли вийшов, то його звільнили з лав міліції за підробку документів (фальсифікований запис в трудовій книжці);
- за словами адвоката Довженко, після звільнення йому постійно відмовляли при влаштуванні на нові роботи, що, на його думку, і спровокувало перетворення Довженко в серійного вбивцю;
- так як колишній міліціонер вирішив мститися своїм кривдникам, першою жертвою став власник «Цитаделі», який першим запідозрив свого зі скандалом звільненого колишнього співробітника в нападі на офіс фірми;
- після цього Довженко продовжив мститися своїм колишнім товаришам по службі; він як би хотів погіршити показники розкриття злочинів, щоб домогтися звільнення начальників міліції;
- в суді Довженко заявив: «Майже всі вбивства були скоєні з однією метою — покарати тих, хто з мене знущався. Я хотів покарати старших». Також в одному інтерв'ю він сказав, що «вони вкрали у мене майбутнє», зазначивши, що він так і не знайшов роботу після звільнення;
- за одне вбивство був засуджена інша людина, неодноразово підсудний Єгоров; хворіючи на туберкульоз, він помер у в'язниці і був виправданий посмертно;
- Довженко був засуджений до довічного ув'язнення.

Руслан Хамаров (1973 — відбуває довічне ув'язнення)

Уродженець Бердянська, Хамаров з 2000 по 2003-й рік убив 11 жінок. Вбивця знайомився з жертвами на вечірках, в барах і парках, поїв горілкою, вступав з ними в статевий акт (або тільки починав), після чого виходив в коридор за зброєю (ножем або підручним предметом) і повертався, щоб нанести удар.

Прізвисько: «Бердянський маніяк».

Маловідомі і моторошні факти:

- по лінії батька належав до уйгурів (тюркський корінний народ);
- коли Руслану було приблизно 8 років, батько покинув сім'ю, прийняв іслам і переїхав до Махачкалі;
- у віці приблизно 12 років мати вчинила самогубство, стрибнувши під потяг; згодом в життя Хамарова були дитбудинок і ПТУ;
- був судимий за крадіжки, відбував покарання, а також приблизно три роки провів у психіатричній лікарні;
- першою жертвою стала 47-річна жінка, надалі вбивав більш молодих жінок;
- після вбивств він здійснював статевий акт з трупом; самі трупи скидав в колодязь;
- як згадують його колишні подруги, Хамаров тижнями не мився і мав вигляд обшарпанця, однак це не завадило йому спокушати жінок;

- мати його останньої жертви звернулася в міліцію, до Хамарова приїхав наряд міліції; в колодязі знайшли тіло дочки жінки, на що Хамаров відповів: «Там ще десять»;
- начальник УВС Бердянська Бурмаков говорив так: «Хамаров НЕ debil, а шизофренік. Інтелект у нього досить високий, побудова фраз грамотна. Досконало пам'ятає, де, що, коли і з ким зробив. Він легко знайомився з дівчатами. Вони добровільно йшли до нього ...».

Олег Кузнецов (1969 — відбуває довічне ув'язнення)

Виходець з Балашихи Московської області, приблизно протягом року вбив 10 дівчат і жінок у віці від 15 до 30 років. Мотивом вбивств був сексуальний характер. Вбивав Кузнецов як в Балашихі, так і в Києві та Москві.

Прізвиська: «Джек- Різник з Балашихи», «Лжедмитрій».

Маловідомі і моторошні факти:

- в дитинстві батьки розлучилися, жив з батьком, був боязким і забитим, проте вів активне статеве життя;
- був майстром спорту з біатлону; не пив і не курив, стежив за собою;
- вперше вбив, коли дівчина, з якою він зайнявся сексом, попросила його заплатити за ніч, а якщо немає — пообіцяла здати в міліцію;
- після інциденту він скоїв зґвалтування на кладовищі, проте жертва заявила на нього в міліцію; Кузнецов вирішив втекти; скориставшись розпадом СРСР, поїхав служити під Києвом;
- пізніше гвалтував і вбивав в Києві та Москві; засуджений до довічного ув'язнення.

В ході наукового дослідження на підставі евристичної моделі був проведений:

1. Аналіз рухових реакцій, вчинків і спонукань.
2. Аналіз психологічних і характерологічних особливостей особистості.
3. Були переведені рухові реакції, вчинки і спонукання в мову якісних показників згідно психології Ахтніха.

4. Був проведений аналіз згідно з концепцією Анхеля Вудта;

5. Здійснена перевірка науково-дослідної діяльності на підставі інтерпретаційних моделей Сонді-Ахтніха-Роршаха.

В результаті формально-логічного аналізу отриманих даних дослідження встановлено, що за критерієм «спонукання» злочинців формації «серійний убивця» можна поділити на три типи:

- Ті, хто вбивають тільки жінок.
- Ті, хто вбивають тільки чоловіків;
- Ті, хто вбивають і чоловіків, і жінок (так званий «змішаний тип»)

Ключовим руховим збудженням такої людини («серійний вбивця») ЗАВЖДИ є фактор До за М. Ахтніхом або фактор S за Л. Сонді.

Фактор К — Фізична сила і жорсткість.

А) Характерологія і професійна атмосфера

Людина «К-фактор» — фізично активна, використовує свою фізичну силу, щоб предмети оточуючого середовища «обробляти», видозмінювати, переробляти і руйнувати.

Це сильна людина з «примітивною», грубою міццю. Характерною її рисою є «агресивність», яку можна розуміти як жорсткість, готовність до атаки. Вона мужня, сильна і сексуально безрозсудна. Яскраво виражена здатність робочої сили, готова виконувати грубу роботу протягом декількох годин, вона показує, що має великі енергетичні запаси і низьку втомлюваність, велику фізичну здатність витримувати навантаження. Вона шукає боротьбу з матеріалом, їй приносить задоволення робота з твердим матеріалом, бажана форма роботи: приносити, опановувати, перемагати і долати. Її діяльність характеризується інтенсивністю, витривалістю і завзятістю.

Такій людині подобається атака, контр-удари, які можуть призвести до руйнування або насильства. Її «шлях» полягає в тому, що людина з фактором «К» працює цілеспрямовано і послідовно, демонструючи прямий, недиференційований підхід. Вона залишається пов'язаною з родинним матеріалом і незадоволена, якщо не може брати участь в реалізації конкретної роботи. Вона постійно активна і зазвичай проводить вільний час за фізичними заняттями, ручною роботою або спортивними заняттями (наприклад, бокс, бійка, бій, боротьба). На передньому плані вона пов'язана з твердим матеріалом, при цьому фізична сила неприборкана. Наголос за матеріалом викликає шум. Панує груба, часто холодна атмосфера в майстерні. Заводський цех, будівельний майданчик, не терпить огиди! Людський тон дуже часто відсутній, похвалу можна почути дуже рідко.

Замість матеріалу людина може також грати роль «побитого», що буде переноситися на «приносити жертву в професії». Партнер стає конкурентом, який програв, інструментом своїх планів, переможеним. Ці відносини мають очевидний або прихований агресивний характер. У міжособистісних стосунках немає ніякої поваги. Жорсткі заходи здійснює безцеремонно.

Мартін Ахтніх так описував психологічні особливості даного типу: «Ми сприймаємо агресію в позитивному сенсі, як напористість і впевненість. Термін агресія, на жаль, в німецькій мові має негативне — тільки звіряче — значення, на відміну від терміна «агресія» в англійській мові. Тому в англійській літературі вираз «агресія» також виявляється чимось позитивним, до якого закликається людина: вона повинна активно утверджувати себе.

Виникають деякі труднощі, щоб розрізнити К-характер. Під фактором К ми розуміємо фізичну силу. Ви можете уявити собі м'язисту людину, яка володіє тільки фізичною здатністю до реалізації».

Хайнц Ремплін описує «життєздатність як відносну константу особистої життєвої сили» як: «Те, що близько до фізичного, тобто психічний шар особистості, який спирався на тіло і безпосередньо переплітався з процесами життя, так розуміється термін «життєздатність». Це повинно бути основою особистості: оскільки крона дерева харчується від кореня життєвої водою, так душа і дух оживляють фізіологічні процеси її власника».

Однак далі Ремплін знову займає чітку позицію щодо фізичної і фізіологічної сторони: «Життєздатність — це життєва сила, це нематеріальне, як і життя взагалі. Існують потужно сформовані, м'язисті люди зі слабкою життєздатністю і делікатно сформовані, але не з особливою мускульною силою природи, а з великою життєздатністю».

У будь-якому випадку наведені вище міркування вченого дають зрозуміти, що фактор К — це, очевидно, фізична сила і фізична витривалість. І коли ми говоримо про характер К-людини, то необхідно сказати, що це буде «людина з неперевершеною фізичною силою». Вона в основному характеризується, як людина, яка дбає про самозбереження.

- Заклик до життя, прагнення до дії.
- Вперте самоствердження.
- Напад, насильство, руйнування.

Б) Функції фактора К

Фактор К включає наступні дії, які притаманні досліджуваному типу «серійний вбивця»:

К 1 — бити, бити молотком, довбати, прибавати цвяхами, клепати, рубати, проколювати, свердли, фрезерувати, пиляти, заточувати, загострювати, різати, відрізати, вторгатися, пробиватися;

К 2 — піднімати і переносити вантажі;

К 3 — ламати, нищити;

К 4 — колоти, копати, розпушувати мотикою;

К 5 — вбивати, стріляти;

- К 6 — боксувати, битися, боротися, фехтувати;
 К 7- приборкувати, захоплювати, долати, втихомирювати;
 К 8 — оперувати;
 К 9 — застосовувати фізичну силу (в загальному);
 К 10 — підпорядковувати, домінувати, атакувати, перемагати, пробиватися вперед;
 К 11 — духовно жорстокий, агресивний, руйнівний, вкрай галасливий;
 К 12 — жорсткий в досягненні певних цілей, застосуванні жорстких заходів, нещадний.

В) Інструменти, що відповідають цим функціям:

Сокира, молоток, долото, рубанок, свердло, напилек, фреза, плоскогубці, інструменти для різьби по дереву, ріжучі інструменти, ніж; клин і стамеска, підвісні ремені; дробильні інструменти, пневматичні свердла: мотика, лопата, невелика кирка, зброя, власний кулак, кастет, наручники, кийок, батіг, скальпель.

У духовно-розумовій сфері: нерозсудливість, жорстокість, духовна твердість, наполегливість в сенсі оволодіння іншими.

Г) Професійні об'єкти фактора К

Тверді матеріали, такі як: метали, залізо, сталь, жерсть, камінь, тверда підлога, скло. Тяжкості, об'єкти для перенесення, противники, конкуренти, жертви.

Коли професійним об'єктом стає людина, а матеріал відходить на задній план, то фактор К втрачає своє домінуюче становище в якості основного і стає вторинним фактором.

Д) Місце діяльності фактора К

Завод, майстерня, будівельний майданчик, будівництво підземних галерей, дорожнє будівництво, сільське господарство, бойня, місце бою, арена.

Е) Професії фактора К

Машиністи, слюсарі, ковалі, фрезерувальники, вантажники, шахтарі, дорожні робітники, робітники в сільському господарстві, м'ясники, мисливці, боксери, поліцейські карного розшуку, а також інші ручні професії, пов'язані з особливими зусиллями.

Математична модель аналізу і результати апробації даних представлені в наступному розділі.

Апробація прикладної моделі дослідження, а також докладний опис здійсненого психолого-психіатричного аналізу на підставі інтеграційної системи моделі Ахтніха представлено в розділі 4 даної монографії.

2.7. МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПЕРЕВІРКИ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

В даному розділі на прикладі ключових фігур з міжнародної вибірки злочинців «серійних вбивць» продемонстровані результати психологічного аналізу рухових систем на підставі комплексного підходу евристичної моделі.

Як приклад і репрезентації ходу, і логіки дослідження представляємо аналіз діяльності «чемпіона» в скоєнні серійних вбивць — Сергія Ткача.

У першу чергу науковою групою були вивчені матеріали справи С. Ткача. У рамках дослідження матеріалів:

1. Звертали увагу на жертви (хто вони, їх опис, приналежність до статі).
2. Обставини скоєння злочину.
3. Рухові реакції і дії злочинця, особливо, ЯК саме було скоєно вбивство.
4. Проведено аналіз рухових систем на підставі інтегральної мови М. Ахтніха і Л. Сонді.

Наводимо фрагмент наукового дослідження на підставі логіки і підходу проробленої евристичної моделі.

ЖЕРТВИ серійного вбивці С. Ткача

Жертва № 1 — малолітня. Замах на умисне вбивство і зґвалтування.

Дата події: 12.01.1984

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву, пішов за нею до під'їзду. Зайшов туди першим, звідки і напав, лівою рукою закрив рот, правою схопив за тулуб і кинув у підвал. Там сів на неї зверху і душив двома великими пальцями рук до відсутності дихання. Спустив колготи і білизну, але був стривожений голосами людей. Кинув жертву і втік.

Жертва № 2 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, задоволення статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події 31.10.1984

Перебував у стані алкогольного сп'яніння. Побачив що йде жертва. Пройшов за нею. Переконавшись у відсутності людей, напав, схопив її захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за ший, долонею лівої закрив їй рот. Підняв над землею, заніс в приміщення, по дорозі продовжував здавлювати руками верхню поверхню шиї, поки остання не вмерла. Зняв куртку та інший верхній одяг, приспустив комбінезон, колготки і труси, зґвалтував, після чого задовольнив статеву пристрасть неприродним способом.

Жертва № 3 — малолітня. Замах на умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 14.01.1985

Перебував у стані алкогольного сп'яніння. Видивлявся жертву, перебуваючи біля школи. Побачив малолітню, пішов за нею, переконавшись у відсутності людей, схопив її захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, лівою рукою закрив рот, підняв над землею, переніс на відстань близько 30 метрів. Поклав на землю горілиць, руками на шії задушив. Переніс в лісопосадку, зґвалтував, задовольнив статевою пристрастю неприродним способом. Вважаючи, що жертва померла, покинув місце злочину.

Жертва № 4 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 13.02.1985

Перебував у стані алкогольного сп'яніння. Видивлявся жертву, перебуваючи біля школи. Побачив малолітню, пішов за нею. Коли жертва заходила в під'їзд будинку, напав, схопив її захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, лівою закрив рот, підняв над землею, спустився з нею в підвал, закривши за собою двері. Поклав на землю, здавив руками шию, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Зґвалтував, задовольнив статевою пристрастю неприродним способом.

Жертва № 5 — неповнолітня. Замах на умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням.

Дата події: 02.08.1986

Перебував у стані алкогольного сп'яніння. Перебуваючи біля кладовища, побачив жертву. Схопив її захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, лівою закрив рот, перетягнув на відстань 15 метрів в глиб цвинтаря. Поклав на землю горілиць, де однією рукою продовжував здавлювати передню поверхню шії поки та не померла. Зґвалтував. Жертва залишилася жива.

Жертва № 6 — малолітня. Замах на умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням.

Дата події: 14.11.1986

Перебував у стані алкогольного сп'яніння. Побачив жертву, яка рухалася по стежці уздовж залізничного полотна. Схопив її захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, лівою закрив рот, підняв, потягнув у канаву. Поклав горілиць, натиснув на шию зовнішньою стороною лівої руки, зігнутою в ліктьовому суглобі. Вважаючи що померла, зґвалтував.

Жертва № 7–17 років. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі, крадіжка індивідуального майна.

Дата події: 17.07.1987

Перебував у стані алкогольного сп'яніння. При собі мав петлю. Побачив жертву, наздогнав її, запропонував вступити в інтимний зв'язок, остання відмовилася. Переконавшись, що немає людей, схопив жертву ззаду захопленням правої руки за шию і потягнув в зарості. Кинув горілиць, здавив шию руками і петлею-зашморгом. Зняв спідницю, труси і зґвалтував, а також зґвалтував в збоченій формі. Після цього зняв золоті прикраси. Труп волоком перетягнув і кинув в яму.

Жертва № 8 — малолітня. Замах на умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням.

Дата події: 01.10.1987 рік

Перебував у стані алкогольного сп'яніння. Побачив дівчинку і пішов слідом за нею. Схопив спереду за шию пальцями правої руки, а долонею лівої руки закрив їй рот. Підняв її в такому положенні і переніс на 5 метрів углиб поля. Поклав на землю, пальцями правої руки продовжив здавлювати шию до моменту, поки вона не втратила свідомість, після чого зґвалтував. Пішов, вважаючи, що вона мертва.

Жертва № 9 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 02.06.1988

Був в стані алкогольного сп'яніння.

Схопив жертву, що проїздила мимо на велосипеді, кистями обох рук за шию і зняв з велосипеда. Після чого схопив ззаду захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, підняв над землею і в такому положенні переніс на 11 метрів з дороги в зарості трави. Поклав на землю горілиць, кистями обох рук здавлював органи шиї до тих пір, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Задер до рівня живота сукню і майку, зняв труси і згвалтував, після чого ще задовольнив статевою пристрастю неприродним способом.

Жертва № 10 — малолітня. **Замах на умисне вбивство, поєднане із замахом на згвалтування.**

Дата події: 01.08.1988

Був в стані алкогольного сп'яніння. Мав при собі заточений електрозварювальний провід.

Ударив жертву кулаком по голові, жертва впала на землю обличчям вниз і втратила свідомість. Сів зверху на жертву, накинув на шию зашморг і став ззаду її затягувати. Жертва прийшла до тями та спробувала пальцями рук звільнитися від зашморгу. Завдав декілька ударів жертві в голову і тулуб, після чого дістав з сумки заточений електрозварювальний провід, яким завдав жертві більше двох проникаючих поранень в ліву половину грудної клітки. Жертва втратила свідомість. Ткач став переміщати її волоком зі стежки в густі зарості чагарнику. Одночасно з переміщенням зняв з жертви спідницю і спробував зняти труси, але був помічений перехожими, після чого залишив жертву і втік.

Жертва № 11 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 22.08.1988

Був в стані алкогольного сп'яніння. Мав при собі шматок ременя від жіночої сукні.

Підійшов до жертви і схопив захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, підняв над землею і волоком забрав від дороги на 56 метрів. Поклав на землю, дістав з кишені шматок пояса від жіночої сукні, склав його вдвічі, накинув на шию жертви, затягнув на 2 простих вузла на передньо-боковій поверхні шиї жертви і утримував її доти, поки вона не перестала подавати ознак життя. Підняв на жертві халат вище молочних залоз, зняв труси, згвалтував, після чого задовольнив статевою пристрастю неприродним способом.

Жертва № 12–24 роки. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 26.09.1988

Перебував у стані алкогольного сп'яніння. Мав при собі ніж.

Котив велосипед і переслідував жертву. Для відволікання уваги жертви штовхнув з дамби велосипед і схопив захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, долонею лівої руки закрив рот і волоком потягнув на 3 метри в бік дамби. Поклав на землю обличчям вниз, ножом завдав удар в поперекову область зліва, перевернув на спину, променевою кісткою лівої руки надавив на шию, правою рукою зірвав бюстгальтер, який обв'язав навколо шиї і затягував до тих пір, поки жертва перестала подавати ознаки життя. Переніс жертву на 36 метрів, зняв жакет, змістив вище молочних залоз светр, спідницю, зняв колготи, труси і згвалтував, після чого задовольнив статевою пристрастю неприродним способом.

Жертва № 13 — неповнолітня. **Замах на умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням.**

Дата події: 26.04.1989

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Порівнявся з жертвою на стежці, вдарив кулаком правої руки в область верхньої щелепи справа, після чого жертва впала горілиць. Кистями рук став душити за горло, поки вона не втратила свідомість, волоком перетягнув жертву на 15–20 метрів в бік, задер на потерпілій спідницю вище стегон, зняв колготи, плавки, бюстгальтер і згвалтував. Забрав з собою сумку жертви і розкидав речі з сумкою в 300 метрах.

Жертва № 14 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 28.07.1989

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Порівнявся з жертвою, яка їхала на велосипеді, схопив двома руками за шию, зняв з велосипеда, кистями двох рук і зашморгом здавлював шию, поки вона не перестала подавати ознаки життя. Взяв жертву захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, підняв над землею і переніс на 130 метрів в ліс. Зняв з жертви шорти, труси, згвалтував, після чого задовольнив статеву пристрасть неприродним способом.

Жертва № 15 — малолітня. Замах на умисне вбивство, згвалтування, задоволення статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 18.08.1989

Перебував у стані алкогольного сп'яніння

Побачив жертву, що йде назустріч, порівнявся з нею, завів розмову на абстрактну тему, схопив ззаду за шию захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки, долонею лівої руки закрив рот. Підняв над землею, переніс на 35 метрів вліво. Поклав на землю, розірвав сарафан, зірвав плавки, задовольнив статеву пристрасть неприродним способом, покинув місце події.

Жертва № 16 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 16.12.1989

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Сховався в заростях, спостерігав за дітьми, що йдуть зі школи. Схопив ззаду захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, при цьому пальцями правої руки здавлював сонну артерію. Підняв над землею, переніс вглиб недіючого кладовища і поклав горілиць на надгробку могили. Туго затягнув на шії шарф жертви і кистями обох рук стискав шию жертви до тих пір, поки вона не перестала подавати ознак життя. Приспустив штани, колготи і труси до нижньої частини стегон і згвалтував, після чого перевернув труп і задовольнив статеву пристрасть неприродним способом.

Жертва № 17–20 років. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням, крадіжкою індивідуального майна.

Дата події: 24.12.1989

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Підійшов до жертви, яка стояла біля пустиря і курила, і запропонував вступити в статевий зв'язок, остання відмовилася. Схопив жертву спереду кистями обох рук за шию, а великими пальцями став тиснути на щитовидний хрящ. Продовжуючи стискати шию, перетягнув волоком на 4–5 метрів, поклав спиною на камінь, на якому продовжував стискати органи шії жертви, поки та не перестала подавати ознак життя. Приспустив колготки і плавки до нижньої третини гомілки, задер спідницю до рівня грудної клітини, а куртку і кофту до верхньої поверхні шії, після чого згвалтував. Зняв з трупа дві каблучки і викрав їх.

Жертва № 18 — неповнолітня. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням, крадіжкою індивідуального майна.

Дата події: 12.05.1990

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Йшов за жертвою по вулиці, наздогнав і запропонував вступити в статевий зв'язок, остання відмовилася. Схопив жертву захопленням внутрішньою поверхньою ліктьового суглоба правої руки за шию, підняв над землею і забрав вправо від дороги в очерет. Поклав жертву горілиць, пальцями обох рук продовжував здавлювати органи шиї до тих пір, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Задер плаття до рівня грудей, зірвав сукню, бюстгальтер і згвалтував. Зняв з жертви годинник, сережки, перстень і таємно викрав. Скинув труп в дренажну канаву з водою, закидав металевими предметами, гілками, бур'яном.

Жертва № 19 — малолітня. Умисне вбивство, згвалтування, задоволення статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата: 13.08.1990

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Йшов з пляжу, знайшов і підібрав синтетичний пояс від жіночої сукні. Побачив жертву, що йде назустріч, дістав з кишені раніше виявлений жіночий пояс, накинув на шию жертви і затягнув на 2 простих вузла ззаду. Утримуючи жертву в такому положенні, потягнув її за зашморг на 7 метрів вліво від стежки. Поклав на землю горілиць, кистями обох рук здавлював органи шиї до тих пір, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Підняв плаття вище молочних залоз, зняв труси і згвалтував, після чого задовольнив статеву пристрасть неприродним способом, а потім втік.

Жертва № 20 — малолітня. Замах на умисне вбивство і згвалтування.

Дата події: 15.09.1990

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Їхав на велосипеді по стежці, зауважив жертву, що йде назустріч. Порівнявшись з нею, вдарив кулаком правої руки в обличчя. Від удару жертва впала, зістрибнув з велосипеда, схилився над жертвою і кистями обох рук почав душити за шию. Не ослабляючи шию, волоком потягнув в сторону, але був помічений перехожими і відразу зник.

Жертва № 21 — малолітня. Умисне вбивство і згвалтування.

Дата: 10.10.1990

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Ховався в лісопосадці. Побачив жертву, що йде повз, вийшов з лісопосадки, схопив кистями обох рук ззаду за шию, підняв над землею і в такому положенні переніс в ліс. Поклав на землю горілиць, накинув на шию блакитну шовкову стрічку, яку туго затягнув на два вузла у вигляді петлі на передній правій бічній поверхні шиї жертви. Здавлювання органів шиї продовжував до тих пір, поки не настала смерть. Підняв до рівня молочних залоз кофту, светр, футболку, зняв штани, труси, гольфи і згвалтував, після чого втік.

Жертва № 22–19 років. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням, згвалтування і задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Дата події: 12.09.1994

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву на вулиці, пішов за нею. Схопив ззаду за шию захопленням внутрішньою поверхньою ліктьового суглоба правої руки і потягнув на 3 метри вправо від стежки. Поклав під дерев'яний стіл горілиць, накинув на шию бавовняну мотузку товщиною 0.5 см, затягнув у вигляді петлі на простий подвійний вузол на правій бічній поверхні шиї жертви до тих пір, поки вона не перестала подавати ознаки життя. Задер сукню до рівня нижнього відділу грудей, зірвав труси і згвалтував, після чого задовольнив з нею статеву пристрасть неприродним способом. Залишаючи місце злочину, забрав з собою поліетиленовий пакет жертви, в якому

знаходилися її білий медичний халат і ключі від квартири, який викинув окремо, відходячи від місця скоєння злочину.

Жертва № 23–20 років. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, зґвалтування і задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Дата події: 01.08.1995

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву, пішов за нею, наздогнав її і завів розмову на абстрактну тему. Схопив ззаду за шию захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки і потягнув на 50 метрів від стежки. Поклав жертву в траву горілиць, колінним суглобом натиснув їй на грудину, а кистями обох рук здавлював шию до тих пір, поки вона не перестала подавати ознаки життя. Підняв на жертві спідницю до рівня талії, блузку до рівня шиї, зірвав плавки, бюстгальтер і зґвалтував, після чого задовольнив статеву пристрасть неприродним способом. Залишаючи місце злочину, висипав жертві на обличчя борошно, яке остання купила в магазині.

Жертва № 24 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 19.09.1995

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву і пішов за нею. Підійшов ззаду до жертви, схопив за шию захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки, долонею лівої руки закрив рот, підняв над землею, волоком потягнув на 40 метрів убік. Поклав жертву на землю горілиць, кистями рук здавив їй шию, а також туго затягнув на шиї шарф, що належав жертві, до тих пір, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Зірвав на дівчинці спідницю, зняв куртку, колготи, труси, змістив до рівня молочних залоз кофту, зґвалтував, після чого задовольнив статеву пристрасть у збоченій формі. Після цього завдав тупим предметом удар по лівій тим'яній кістці голови. Перемістив труп на 13 метрів від місця зґвалтування і кинув у воду лиману, накривши спідницею самої жертви. В цю ж водойму викинув речі жертви, рюкзак і хліб, який остання несла.

Жертва № 25 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 28.06.1996

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву, пішов за нею, наздогнав її і зав'язав з нею розмову. Внутрішньою стороною передпліччя правої руки, зігнутою в ліктьовому суглобі, схопив за шию, лівою рукою закрив рот, підняв над землею і переніс в зарості чагарнику. Поклав жертву на землю горілиць, кистями обох рук здавлював шию до тих пір, поки жертва перестала подавати ознаки життя. Зняв частина одягу і зґвалтував, після чого задовольнив статеву пристрасть неприродним способом.

Жертва № 26–26 років. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 02.08.1996

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву, пішов за нею, наздогнав і запропонував вступити в статевий зв'язок, остання відмовилася. Ударив кулаком правої руки в обличчя, жертва впала, впав на неї зверху і кистями обох рук здавив шию. Утримуючи жертву в такому положенні, підняв її над землею, перекинув через паркан і перетягнув вглиб пустиря. Колінним суглобом лівої ноги натиснув жертві на грудну клітку, а кистями обох рук став стискати органи шиї до тих пір, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Зняв з жертви шорти, труси, задер до рівня грудної клітини вище молочних залоз блузку, зґвалтував, після чого задовольнив статеву пристрасть неприродним способом.

Жертва № 27 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 11.09.1996

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву, покотив свій велосипед за нею. Кинув велосипед, схопив жертву ззаду захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, лівою рукою закрив рот, підняв над землею, переніс на 35 метрів вправо, поклав на землю горілиць, кистями обох рук стискав органи шиї до тих пір, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Зняв з жертви колготи, труси, задер до рівня реберних дуг блузку і светр, після чого згвалтував і задовольнив статеву пристрасть неприродним способом. Однак, не досягнувши бажаної мети сім'явиверження, боячись бути захопленим перехожими, прийняв рішення перенести жертву. Викинув шкільний портфель жертви в річку, взяв з багажника свого велосипеда парашутний мішок зі щільної тканини розміром 1x1 м, в який поклав жертву в зігнутому в поясі положенні. Зав'язав верхню частину мішка шнуром, поклав його на задній багажник свого велосипеда і поїхав в інше місце. Привіз в лісопосадку, пальцями рук розірвав промежини, сфінктери прямої кишки, статевих органів, згвалтував, задовольнивши статеву пристрасть у збоченій формі. Поклав жертву в парашутний мішок і відвіз на велосипеді на 300 метрів до берега річки. Підніс мішок до кордону берега, розв'язав його і витрусив жертву в воду. Закинув мішок в річку і зник з місця злочину на велосипеді.

Жертва № 28–38 років. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 23.01.1997

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву, пішов за нею, наздогнав, зав'язав розмову, запропонував вступити в статевий зв'язок, остання відмовилася. Схопив жертву ззаду захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, підняв над землею і переніс на 4 метри вправо. Поклав жертву передньою поверхнею шиї на верхню частину металевої огорожі, правою рукою став тиснути їй на потиличну частину голови, поки вона не перестала подавати ознаки життя. Перемістив труп волоком до залізобетонної стіни, що обгороджує кладовище, зняв пальто, гамаші, шкарпетки, труси, згвалтував і задовольнив статеву пристрасть неприродним способом. Пішов з кладовища, а потім повернувся на цвинтар до трупа і повторно згвалтував, задовольнив статеву пристрасть збоченим способом, накрив труп речами жертви і пішов.

Жертва № 29 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням і задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 12.05.1997

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Стояв на мосту і спостерігав за групою малолітніх дівчаток, які грали на дамбі. Одна з малолітніх пішла одна в сторону, пішов за нею. Схопив жертву захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, затиснув лівою рукою рот, підняв над землею, волоком потягнув в сторону. Поклав на землю горілиць, колінним суглобом лівої ноги натиснув на грудну клітку, а пальцями правої руки стиснув шию. Підібрав металеву деталь механізму з круглої циліндричною віссю, що знаходилася поруч, якою завдав жертві не менше двох ударів по поверхні склепіння черепа. Підняв жертву на руки, підніс до віконного отвору заввишки 1 метр і головою вниз кинув через нього в будинок. Забрався в будинок через віконний отвір, волоком перетягнув жертву в сусідню кімнату, де не було вікон. Жертва була ще жива, затягнув на шиї зашморг з м'якого або напівтвердого матеріалу до тих пір, поки вона не перестала подавати ознаки життя. Підняв на жертві джинсовий комбінезон і кофту до рівня шиї, зняв труси і згвалтував, після чого задовольнив статеву пристрасть неприродним способом.

Жертва № 30 — неповнолітня. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням.**Дата події: 29.03.1998**

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив неповнолітню, що йде в сторону неосвітленого парку. Почав переслідувати. Наздогнав, схопив ззаду захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба, правою рукою за шию підняв над землею і в такому положенні потягнув на 12 метрів. Поклав на землю горілиць, витягнув з її ж кишені стрічку шовку, накинув на шию і зав'язав два простих вузла. Розірвав спідницю, колготи, труси, розстебнув напівпальто, задер до рівня грудей светр, розірвав бюстгальтер, після чого зґвалтував.

Жертва № 31 — малолітня. Замах на умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, крадіжкою майна.**Дата події: 19.05.1998**

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Перебував у пошуках малолітньої дівчинки біля будинку культури. Приблизно о 13.30 побачив малолітню, що виходила з магазину. Пішов за нею. Переслідуючи її, вибрав безпечне місце, схопив її ззаду захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, лівою закрив рот. Підняв, переніс на 60 метрів вглиб парку. Затягнув на шиї петлю — зашморг, душив доти, поки вона не перестала подавати ознаки життя. Зґвалтував. Зняв і викрав сережки. Вважаючи що мертва, залишив в парку.

Жертва № 32–21 рік. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, задоволенням статевією пристрасті в збоченій формі.**Дата події: 20.06.1998**

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Біля магазину чекав самотню дівчину. Маючи умисел, взяв з собою з дому сувору нитку-корт від ремінного приводу автомобіля Нива. Побачив дівчину, що йде повз. Котячи свій велосипед, пішов за нею в арку між будинками і далі пустирем між будинками. Переконавшись, що немає людей, схопив жертву внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки, переніс на 5 метрів вліво у зарослий чагарником пустир. Накинув на шию корд, затягнув на п'ять простих вузлів — задушив. Зняв труси, кофту, підняв теніску вище молочних залоз, розірвав бюстгальтер, зґвалтував, задовольнив статеву пристрасть неприродним способом.

Жертва № 33 — малолітня. Замах на вбивство, поєднане із зґвалтуванням.**Дата події: 20.06.1998**

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Перебував на пляжі річки біля парку, побачив жертву, що йде по мосту. Пішов за нею, схопив ззаду внутрішньою поверхнею правого ліктьового суглоба за шию, лівою рукою закрив рот. Підняв і переніс на 5 метрів в бур'ян. Ногою наступив на шию і стояв, поки та не втратила свідомість. Зняв шорти, труси, зґвалтував. Побачивши двох підлітків, які спостерігали за ним, перервав статевий акт, покинув місце злочину, залишивши жертву, яка не подавала ознаки життя, вважаючи, що вона мертва.

Жертва № 34 — малолітня. Замах на вбивство і замах на зґвалтування.**Дата події: 25.08.1998**

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Їздив на велосипеді по місту в пошуках малолітньої жертви. Проїжджаючи по пустирю, підібрав краватку. Побачив жертву, що йде стежкою по пустирю. Спішився, схопив внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, лівою закрив рот. Волоком відтягнув в сторону. Накинув і зав'язав краватку, душив, поки та не втратила свідомість. Був помічений випадковою перехожою і на велосипеді зник.

Жертва № 35 — неповнолітня. Умисне вбивство, згвалтування.

Дата події: 16.10.1999

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Перебуваючи в кафе, познайомився з неповнолітньою. Пригощав алкоголем, пропонував вступити в статевий зв'язок. Проводжав її до дому. Пропонував вступити в зв'язок. Отримав відмову. Раптово напав, кистями рук схопив за шию, повалив на землю. Здавлював, поки жертва не померла. Задер светр і бюстгальтер, зняв спідницю і труси, згвалтував. Після згвалтування приховав труп у каналізаційному колодязі на території дитсадка.

Жертва № 36 — малолітня. Умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням, задоволенням статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 23.09.2002

Побачив жертву, яка по стежці зайшла за магазин. Спішився з велосипеда, несподівано для жертви схопив її захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, підняв і переніс на 25 метрів до цегельних руїн заводу. Помітивши рух людей на стежці, вирішив перенести жертву в інше місце. Помістив жертву в мішок, який був у нього, поклав на багажник велосипеда і перевіз на відстань приблизно 300 метрів до заростей очерету. Дістав з мішка труп, згвалтував природною і неприродною формою. Кинув труп в очерети і зник.

Жертва № 37 — малолітня. Умисне вбивство, згвалтування, задоволення статевої пристрасті збоченим способом.

Дата події: 22.03.2001

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Перебував в лісовому масиві недалеко від школи. Побачив, що йде малолітня. Попрямував за нею, на шляху підібрав з землі провід. Підійшовши до неї, завів розмову з жертвою на абстрактну тему і став допомагати їй рвати гілки. Схопив ззаду внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, підняв над землею, переніс на 8,5 метрів. Провід склав вдвоє, накинув на шию, зав'язав у вигляді петлі. Взяв дошку, вставив в провід, виготовивши зашморг, став закручувати, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Зняв з жертви штани, плавки і згвалтував. Задовольнив статевий зв'язок в збоченій формі.

Жертва № 38 — неповнолітня. Умисне вбивство, згвалтування, задоволення статевої пристрасті збоченим способом.

Дата події: 14.09.2003

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Сховавшись в тіні дерев, виглядав жертву. Побачив жертву, що йде по стежці. Котячи свій велосипед, пішов слідом за нею. Спустився з нею в яр, кинув велосипед, схопив внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, протягнув волоком на 24 метри. Ударив кілька разів ногою в поперекову область, потім кистями рук тиснув шию, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Зняв джинси, спортивну кофту, розірвав труси, одягнув презерватив і згвалтував, не отримавши повного фізичного задоволення, задовольнив пристрасть неприродним способом. Зняв з жертви золоті сережки і зник.

Жертва № 39 — неповнолітня. Умисне вбивство, задоволення статевої пристрасті збоченим способом.

Дата події: 18.11.2003

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Вийшов з кафе, побачив жертву. Підійшов, зав'язав розмову, запропонував вступити в статевий зв'язок. Отримав згоду. У момент скоєння зв'язку жертва вирішила відмовитися, про що йому сказала. Він проігнорував. Жертва вийняла з кишени ніж (клинок довжиною 83 мм), яким доторкнулася до його оголеного живота, не заподіявши ушкоджень. Вибив ніж з рук жертви,

завдав їй удар тильною стороною долоні правої руки в області шиї. Колінним суглобом натиснув їй на груди, після чого кистями рук здавив шию, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Задовольнив пристрасть неприродним способом.

Жертва № 40 — малолітня. Умисне вбивство, задоволення статевої пристрасті збоченим способом.

Дата події: 15.01.2004

Перебуваючи на території дитячого садка, чекав жертву, побачив її. На стежці дитячого садка схопив внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, пальцями лівої руки стискав сонну артерію, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Згвалтував, потім задовольнив статеву пристрасть збоченим способом.

Жертва № 41 — неповнолітня. Вбивство, згвалтування, задоволення статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 19.05.2004

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву. Спішився з велосипеда і пішов за жертвою, пропонуючи вступити в статевий зв'язок, отримав відмову. Дійшовши до пустельного місця, схопив її ззаду захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию. Втративши рівновагу разом з нею, впав в траву, кистями обох рук стискав органи шиї до тих пір, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Волоком за ноги перетягнув під міст. Бажаючи переконатися в смерті, її ж колготами затягнув на шиї петлю. Згвалтував, задовольнив статеву пристрасть неприродним способом.

Жертва № 42—18 років. Вбивство, згвалтування, задоволення статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 19.11.2004

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Проходив повз лісопосадку, побачив жертву, що йде назустріч. Порівнявшись, запропонував разом розпити спиртне, отримав відмову. Схопив її ззаду захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового суглоба правої руки за шию, повалив на землю горілиць. Кистями обох рук стискав горло, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Волоком за ноги перетягнув на 10 м вглиб лісопосадки. Поставив труп в коліно-ліктьове положення, ножем розрізав джинси. Згвалтував, задовольнив статеву пристрасть неприродним способом. Після цього обпалив лобкові волосся запальничкою, щоб не залишилося сперми. Повернувся на дорогу і забрав її сумку з собою.

Жертва № 43—19 років. Замах на вбивство, поєднане із згвалтуванням, згвалтування неприродним способом.

Дата події: 03.07.2005

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Проїжджав на велосипеді, побачив жертву, яка копалася в городі, завів з нею розмову на абстрактну тему і став допомагати їй рвати бур'ян. Раптово схопив її за шию обома кистями рук, повалив на землю, душив поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Волоком перетягнув на 20 метрів у високі зарості бур'яну. Згвалтував, задовольнив статеву пристрасть неприродним способом. Пішов, вважаючи, що вона мертва.

Жертва № 44 — неповнолітня. Вбивство, згвалтування, задоволення статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 21.07.2005

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив, що йде неповнолітня. Пішов за нею, вибираючи зручне місце. Переконавшись у відсутності людей, раптово схопив її ззаду захопленням внутрішньою поверхнею ліктьового

суглоба за шию, підняв над землею і переніс у двір покинутого будинку. Душив, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Згвалтував, задовольнив статеву пристрасть неприродним способом. Після скинув тіло і речі в колодезь. Забрав з собою пакет з продуктами і парасолькою. Продукти з'їв, парасольку у нього виявило слідство.

Жертва № 45–20 років. Вбивство, згвалтування, задоволення статевої пристрасті в збоченій формі, знищення паспорта і трудової книжки.

Дата події: 01.08.2005

Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Побачив жертву, що йде через залізничний шлях по мосту віадук. Наздогнав на велосипеді на мосту, запропонував вступити в статевий зв'язок, жертва попросила не чіпати її і прискорила крок. Слідував за нею. Вибравши місце, несподівано двома руками штовхнув її в спину, жертва впала на землю вниз обличчям, ударившись чолом об бордюр, він сів зверху і пальцями обох рук здавлював шию, поки жертва не перестала подавати ознаки життя. Перетягнув на п'ять метрів волоком до паркану. Згвалтував, задовольнив статеву пристрасть неприродним способом. Забрав пакет з продуктами і сумку. Продукти з'їв, документи з сумки спалив, парасольку залишив собі.

Жертва № 46 — малолітня. Вбивство, згвалтування, задоволення статевої пристрасті в збоченій формі.

Дата події: 03.08.2005

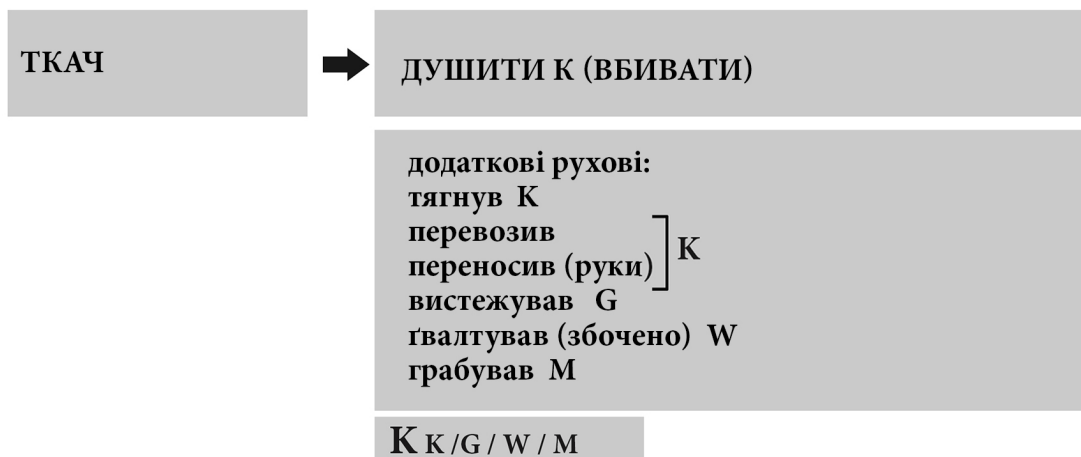
Перебував у стані алкогольного сп'яніння.

На пляжі берега річки побачив жертву в компанії інших малолітніх. Приблизно о 18.30, увійшовши в довіру до жертви, заманив її в річку, де занурив голову в воду і не давав можливості дихати. Жертва померла внаслідок закриття дихальних шляхів водою. Залишаючись у воді на мілководді, згвалтував, задовольнив статеву пристрасть неприродним способом. Тіло перемістив під водою до берега в зарості очерету і дерев, закидав гілками.

Ключовий руховий фактор серійних злочинців — це спонукання «фізична сила, агресія». У психології Ахтніха він позначається як К-фактор. Всі рухові реакції і дії відповідають виключно К-фактору (душити, тягти, хапати заду тощо).

Ключовий фактор професійної діяльності також відноситься до парасольки професій фактора К (або фактора «S» за Сонді), який характеризується близькістю до садистських нахилів) — військова освіта, робота в міліції, фальсифікація документів, досвід в криміналістиці і розшуковій діяльності.

Комплексно систему рухових С. Ткача можна виразити в наступній таблиці.

С. Ткач, як видно з аналізу жертв, вбивав тільки жінок. Це тип № 2, який характеризується переважаючою реакцією психіки рептилоїдного характеру (рухові реакції — відповідні: зауважив, скоротив дистанцію, сховав, задушив, зв'язав, забрав, затаївся, обдурив тощо).

З архетипологічної точки зору рушійна сила такого суб'єкта — це жіноча фігура. Відповідно, і об'єктом атаки також виступає фігура жіноча, що обумовлено механізмом гіперкомпенсації, описаним Анхелем Вудтом. Бажання покарати жіночий об'єкт за минулі поразки перед жіночим об'єктом.

Математична формула:

Руховий профіль С. Ткача за Ахтніхом: $K - k / g / m$

Руховий профіль С. Ткача за Сонді: $S - s / p / d$

Причина психіатричного відхилення: параноїдальна шизофренія, що породила садизм і депресивний психоз, як каталізатор і варіатор способів вираження садизму.

Соціальна причина і концепція: хочу покарати — і немає етичних гальм.

Висновок: це тип «гравця», який реалізує механізм гіперкомпенсації; демонструє рептилоїдну реакцію психіки як переважну (найтривалішу за часом). Причина та об'єкт атаки — завжди жінка, яку суб'єкт несвідомо прагне покарати і знищити. Захворювання: параноїдальна шизофренія.

Такий підхід був застосований при аналізі кожної діяльності кожного серійного вбивці на вибірці 140 чоловік (географія — США, Латинська Америка, Норвегія, Великобританія, Росія, Україна).

Додаткові матеріали та результати аналізу також наведені в додатку.

РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО «ПОРТРЕТУ» ОСОБИ, ЯКА СКОЮЄ СЕРІЙНІ ВБИВСТВА

3.1 ЗАГАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЩО СКОЮЄ СЕРІЙНІ ВБИВСТВА

Основним інструментом, який дозволяє за допомогою теста виявити і попередити на діагностичній стадії особу, потенційно схильну до здійснення серійних вбивць, виступає фото-тест Мартіна Ахтніха. Фотографії цього теста відображають професію людини та її діяльність. Випробовуваний повинен вибрати фотографію, з якою він себе ототожнює, тобто з професією, яка відображена на фотографії, і поставити питання: «Чи хочу я бути цим фахівцем, виконувати роботу, яка відповідає цій діяльності, працювати з цими інструментами і матеріалами і на цьому робочому місці?» За допомогою ідентифікації разом з фахівцем визначається структура схильності випробовуваного. Випробовуваний свій вибір здійснює мимоволі, виходячи з інстинктивного рішення.

Візуальний тест має перевагу, яка полягає в тому, що при ухваленні рішення не використовується понятійне абстрагування, а безпосередньо задіюється емоційний світ. Існує можливість визначити допонятійну структуру схильностей і чисту логічну абстракцію. Представлення його є ізольованим, дає цілісну «мову зображень». Візуальний спосіб визначає не лише усвідомлені поверхневі інтереси, але й усвідомлені глибокі сфери особи випробовуваного. Для цілісного представлення може бути запропонована фотографія з професійною обстановкою, а для більш детального пояснення потрібна концептуальна мова. Випробовуваний вивчає фотографії тесту не лише однієї професійної діяльності, але так само потрібна його думка стосовно усього професійного середовища. Тому вибір в цьому тесті ґрунтується не на раціональних основах, він виникає швидше з суті, що відповідає істині та емоційності людини.

Тест складається з восьми радикалів схильностей або чинників, які мають різну міру сили і при взаємному змішуванні можна отримати різноманітні картини випробовуваних. Як в хімії — окремий елемент втрачає свій зовнішній вигляд при з'єднанні з іншим елементом, так само змінюється і характер прояву схильності чинника, як тільки він з'єднується з іншими тенденціями. Аспекти схильності людини фіксуються в структурі формули і демонструються при асоціації з окремими фотографіями тесту; це як цілісність, яка показує як властиві тільки йому поняття, так і структуру, дає наочне пояснення повному життю і взаємозв'язку, які особисто будуть випробовуваним усвідомлені і сприйняті.

Як писав безпосередньо Мартін Ахтніх: *«Професійний фото-тест використовується не лише для постановки діагнозу і його підтвердження, що та або інша сфера діяльності не підходить випробовуваному, але і він сам повинен активно брати участь в процесі діагностики. Якщо консультація носитиме тільки характер «професійного призначення», то така можливість не представиться. Рішення має бути прийняте на підставі розгляду професій — рішення може бути прийняте, якщо випробовуваному самому стали зрозумілими його прагнення. Таким чином, ми використовуємо тест, як інструмент процесу з'ясування прагнень людини».*

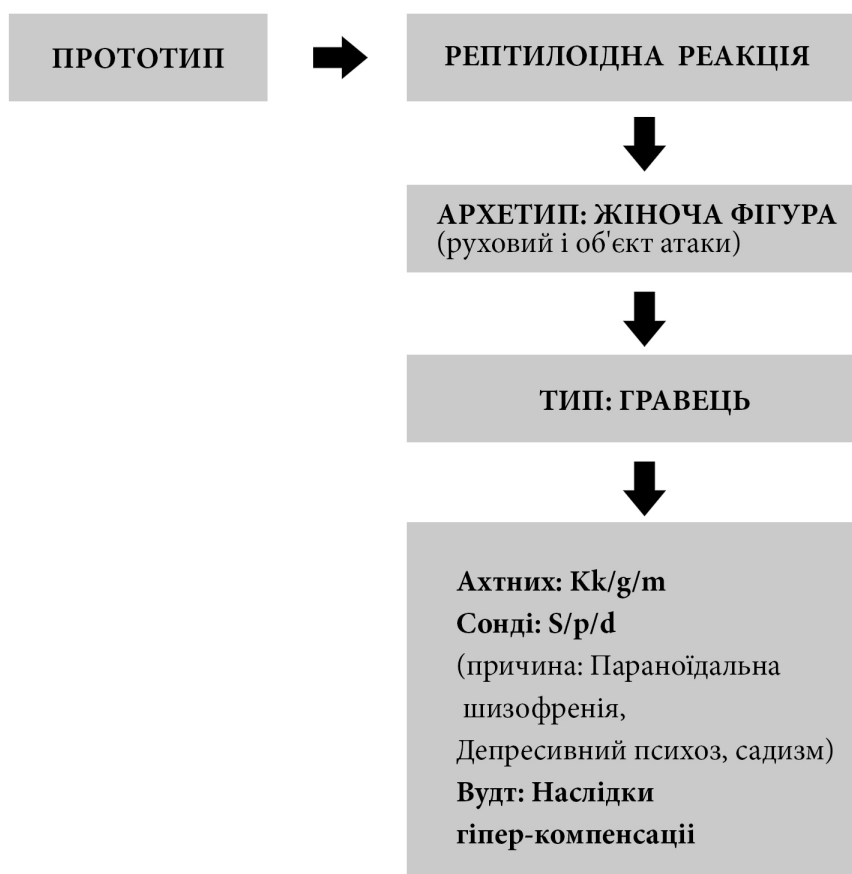
Необхідно відмітити, що фото-тест розкриває схильності людини, а також показує відсутність здібностей. Припустимо, що у індивіда результати фото-тесту показують про вибір декоративної діяльності, і також він прагне здійснювати діяльність, при якій будуть реалізова-

ні ці прагнення. Проте при цьому необхідно, щоб індивід мав відповідні здібності, але задачу «придбання» цих здібностей тест не вирішує; він дозволяє провести об'єктивний аналіз того, що закладено в родовій спадщині і зробити прогноз способу реалізації рухових на майбутнє.

Саме цей підхід дозволив перейти від тестологічних показників до інтеграційної системи — до логіки, що дозволяє переводити мову рухових реакцій людини (її вчинки, площину і спосіб докладання зусиль, тактичні схильності, вибори в житті, філософський фундамент, апарат навичок і опорних умінь людини, її психолого-психіатричні характеристики тощо).

У результаті, на підставі представленої моделі, на основі аналізу міжнародної наукової парадигми, виявлено три психічних типи і виведено три психологічні формули, які описують, як виглядає особа, яка потенційно здатна (або вже вчинила) серію вбивств.

ВБИВАЮТЬ ЖІНОК

Портретна формула психотипу № 1

Прототип серійного вбивці, який вбиває тільки жінок:

- жіноча фігура — об'єкт і причина атаки;
- ця особа має яскраво виражену рептилоїдну реакцію психіки;
- тип такого серійного вбивці — гравець;
- рухові реакції за Ахтніхом — ведучий К (фізична дія), додаткові (вторинні) чинники — k, g, m (фізичний додаток зусиль; інтелект-розум; матерія);

- рухові реакції за Сонді S — переважаючий чинник (садизм); додаткові чинники: s — h — d (садизм — гомосексуальність — депресивний синдром);
- причина психіатричного відхилення: параноїдальна шизофренія, що спричиняє депресивний психоз і садизм, як систематичний наслідок;
- механізм за А. Вудтом — гіперкомпенсація (як спосіб самовизначення і підтвердження в соціумі).

ВБИВАЮТЬ ЧОЛОВІКІВ

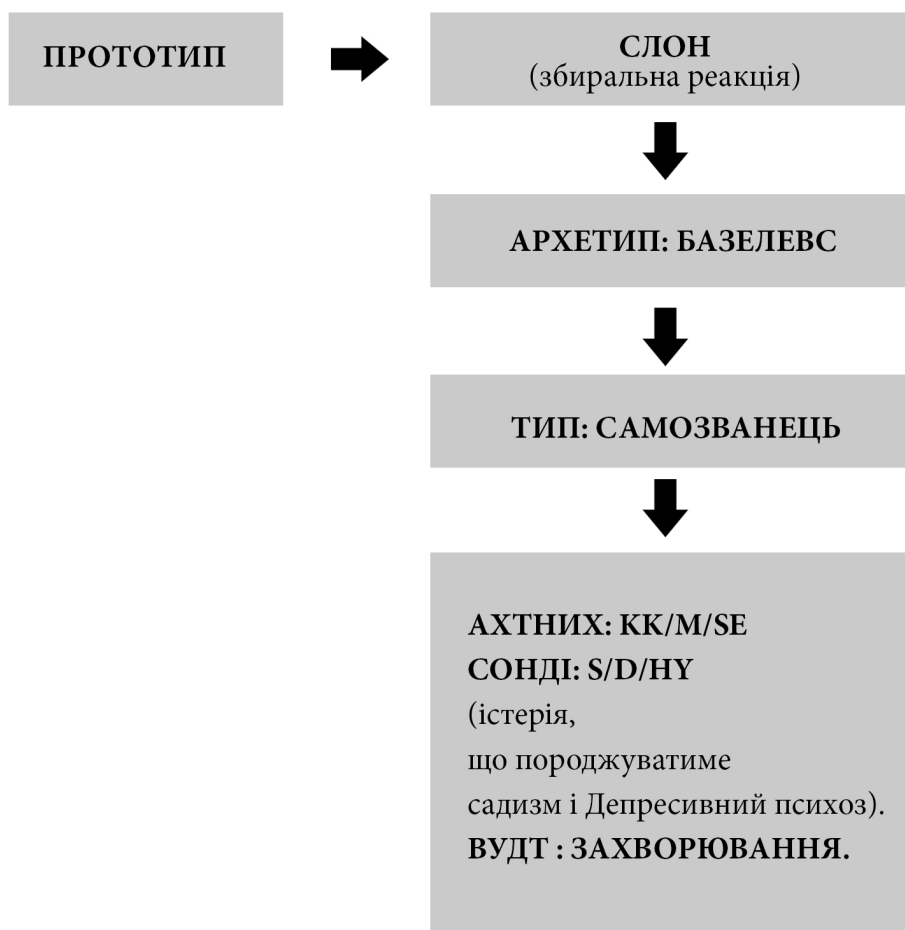

Портретная формула психотипу №

Прототип особи серійного вбивці, який вбиває тільки чоловіків:

- чоловіча фігура — об'єкт і двигун атаки;
- ця особа має яскраво виражену хижацьку реакцію психіки;
- тип такого серійного вбивці — хитрун;
- рухові реакції за Ахтніхом — ведучий чинник К (фізична дія), додаткові (вторинні) чинники — k, m (фізичний додаток зусиль; матерія);
- рухові реакції за Сонді: S — переважаючий чинник (садизм); додаткові чинники: s — d (садизм — депресивний синдром);
- причина психіатричного відхилення: садизм як систематичний наслідок депресивного психозу;
- механізм за А. Вудтом — наслідок краху в соціумі (як пускова причина).

ВБИВАЮТЬ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Портретна формула психотипу № 3

Прототип серійного вбивці, який вбиває і жінок, і чоловіків:

- архетип «базилевса» як фігура — об'єкт і причина атаки;
- ця особа має яскраво виражену збиральну реакцію психіки (так званий «слон»);
- тип такого серійного вбивці — самозванець;
- рухові реакції за Ахтніхом — ведучий чинник К (фізична дія), додаткові (вторинні) чинники — k, m, se (фізичний додаток зусиль; матерія; соціальний аспект — допомога, порятунок);
- рухові реакції за Сонді: S — переважаючий чинник (садизм); додаткові чинники: s — d — hy (садизм — депресивний синдром — мораль)
- причина психіатричного відхилення: істерія, що породжує депресивний психоз і садизм як систематичний наслідок;

Подані три портретні формули є єдине можливими і існуючими в людській природі.

Формули були складені так, щоб будь-який фахівець, ознайомившись з монографією, який не має можливості застосовувати в професійній практиці тест Сонді або тест Ахтніха, мав дійсну і об'єктивну можливість застосовувати інтеграційну логіку двох ключових тестів глибинної психології у своїй діяльності.

Особлива увага при вивченні монографії рекомендується приділити подальшим таблицям, представленим в додатковому розділі. У таблицях систематизовані рухові реакції (описані математичними показниками по структурі тесту Ахтніха) і показані усі додаткові системи, що дозволяють цей руховий апарат реалізувати, – професія, інструмент професії, професійна атмосфера тощо.

3.2. СПЕЦІАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЩО СКОЮЄ СЕРІЙНІ ВБИВСТВА;

Згідно з проведеними дослідженнями усього виявлено три портретні типи серійного вбивці:

1. тип, що вбиває тільки чоловіків;
2. тип, що вбиває тільки жінок;
3. тип змішаний — вбиває і чоловіків, і жінок.

Специфічною особливістю будь-якого портретного типу є те, що вбивця ЗАВЖДИ — особа чоловічої статі. Жінки серійними маніякам не бувають.

У розріз зі статистичними даними, які вказують на те, що індивідууми жіночої статі здійснювали серію злочинних дій (у тому числі, і сексуальні серійні вбивства), це можна пояснити так:

А) Перш ніж жінка приступить до протизаконних дій, їй необхідно бути переконаною в тому, що у неї є захист — той (чи та), хто забезпечить її безпеку. По суті, це персона «Х», на яку завжди можна перекласти відповідальність за реалізацію злочинного задуму, пояснюючи його соціальними причинами на кшталт: «діяла за вказівкою чоловіка»; «діяла за наказом коханця»; «діяла разом з кимось» тощо.

Б) Жінці, щоб бути здатною стати на шлях здійснення серії вбивств, необхідно відмовитися від ролі жінки на користь ролі чоловічої. Явними ознаками того виступить: 1. Агресивний, домінуючий тип поведінки, що не терпить заперечень. 2. Хитрість, спритність, винахідливість у підготовці алібі і усунення задалегідь свідчень злочину та доказів. 3. Гомосексуальні відхилення (лесбійанський тип, транс-сексуали, бісексуальність). 4. У соціальному прошарку такі жінки рідко мають постійний вигляд і рід професійної діяльності. Найчастіше це різноробочі, ті, хто часто змінюють місце роботи. 5. Особи, що страждають психіатричними розладами, зокрема: параноїдальною шизофренією, депресивним психозом, істерією. Серійний вбивця — це чоловік, найчастіше віком 23–28 або 35–45 років.

Професійна приналежність: професії типу «К»

Таблиця професій для чинника «К»: фізична сила, жорсткість

Дії	Способи / інструменти	об'єкт професії	Місце	професія
1. Вдаряти, бити молотком, довбатися, забивати цвяхи, заклепувати, сверлити, фрезерувати, пиляти, гострити, загострювати, різати, відрізувати, вторгатися, впроваджувати	Сокира, колун, долото, рубанок, дріль, фреза, пила, різальні інструменти, інструменти для різьблення по дереву	Тверді матеріали (залізо, сталь, жерсть, метал, скло, камінь, дерево)	Завод, цех, металообробна промисловість, будівельний майданчик	Слюсар-механік, слюсар на будівництві, бляхар, сантехнік, коваль, бурильник, фрезерувальник, пильщик, працівник лісового господарства, лісничий, дорожній робітник, столяр

2. Підйом і перенесення вантажів	Тягачі, механізми для підняття вантажів, стропи	Важкі вантажі	Будівельний майданчик, транспорт	Перевізник вантажів, транспортний робочий
3. Ламати, руйнувати	Інструменти для дроблення, демонтажні інструменти, пневматичний дріль	Розбирання об'єкта	Спорудження підземних галерей, шахта, будівельний майданчик	Шахтар, будівельний робітник, робітники, що займаються зносом
4. Колоти, копати, розпушувати	Мотика, лопата, льодоруб	Ґрунт, земля, дорога	Сільське господарство. Залізничне будівництво. Дорожнє будівництво	Дорожні робітники, працівники сільського господарства, працівники з будівництва шляхів
5. Вбивати худобу, стріляти	Ніж, стрілецька зброя	Тварина, людина	Бойня, поле військових дій	М'ясник, солдат, мисливець
6. Боксувати, рвати, битися, боротися, фехтувати	Кулак, шпага, кастет, рапіра	Противник, ворог	Арена спортивних єдиноборств	Боксер, борець, фехтувальник, працівник копалень.
7. Приборкувати, путати, долати, приручати	Дубинка, наручники, мотузка, канат, батіг	Людина, злочинець, тварина	Місце злочину, в'язниця, арена	Полицейський карного розшуку, приборкувач
8. Оперувати	Скальпель, інструменти для операції	Кістки, зуби, хворе тіло	Операційна	Хірург, лікар, стоматолог
9. Застосування фізичної сили (загалом)	Руки, ноги, корпус тіла	Цех на відкритому повітрі		Професії з ручною працею, професії, що вимагають фізичної сили
10. Підпорядковувати, домінувати, атакувати, доводити, прощтовхуватися	Перевага, завоювання визнання, в сенсі панування над людиною	Суперник, жертва, переможе-ний	Місце командної влади	Посади, на яких потрібна виняткова впевненість
11. Бути душевно жорстоким, агресивним, руйнівним, створювати екстремальний шум	Жорстокість	Людина, тварина		Професія бійця

12. Здійснювати суворі заходи, бути твердим у досягненні конкретних цілей, бути безжальним	Духовна черствість	Людина		Судові пристави, тюремні наглядачі, інструктори
--	--------------------	--------	--	---

Це зведення професій є ключовим в системі орієнтування в соціальному аспекті приналежності серійного вбивці (апробовані результати на підставі міжнародної вибірки — США, Латинська Америка, Великобританія, Норвегія, Росія і Україна).

Об'єкт атаки серійного вбивці — одночасно є і причиною, і самим об'єктом уваги та здійснення злочинних дій. Найчастіше — це жіноча фігура, проте існує специфіка.

Тип перший — вбиває тільки жінок. Русійна фігура і об'єкт атаки —

ЗАВЖДИ жінка. За Анхелем Вудтом, це результат дії психологічного механізму гіперкомпенсації. З психологічної точки зору ми завжди матимемо справу з деяким «гравцем» — людиною, яка міняє маски; продумує все заздалегідь і організовує місце та спосіб здійснення злочинної дії, а також алібі і спосіб усунення доказів. Цей тип завжди діє сам, свідків усуває.

Тип другий — вбиває тільки чоловіків. Досить нечастий тип в загальній масі вибірки. Русійна фігура і об'єкт атаки — чоловіча фігура. За Анхелем Вудтом, це результат дії психологічного механізму краху. Така людина відмовляється розуміти об'єктивну дійсність, приймати її, живе минулим, вважає, що всі у світі (як знайоме оточення, так і не відоме) — винуватці його краху в житті, причини бачення того, що не відбулося, що він повинен «мати» (причому, на його думку, це «належить по праву його розуміння»), ким він має «бути». Такий тип може бути класифікований як «хитрун» — він переконаний, що усі навколо в силу винності і недалекоглядності не розуміють і ніколи не зможуть зрозуміти причини його інтелектуальної переваги. Найчастіше такі люди мають безпосереднє відношення до слідчих дій, можуть працювати в поліції або в органах правоохоронного порядку. Такий тип відрізняється яскраво вираженими садистськими схильностями, має вибуховий, агресивний тип психіки.

Тип третій — вбивають і чоловіків, і жінок. Нерідкий тип в загальній вибірці серійних вбивць. Русійна фігура — архетип «базилевса», чю роль він і реалізує. Об'єкт атаки — ті, хто то не згоден з «базилевсом» і заважають його «правління» у світі (безумовно, придуманому).

Результати апробації вибірки по рухових навичках представлені далі. За Анхелем Вудтом, це результат психологічного захворювання, найчастіше істерії, що породжує або депресивний психоз, або явно виражений садизм по відношенню до незгодних фігур. Незгодна фігура (як потенційний об'єкт атаки) — це завжди фігура, що стоїть на шляху «базилевса» як перешкода (у його розумінні), це людина, яку «необхідно усунути» або якій необхідно «помститися». Тип, що здійснює злочинні дії в серії, визначений в ході дослідження як «самозванець». Фігуративно його можна було б описати як «цар», «правитель», «знавець», «посланець таємної сили» тощо.

Подальші таблиці показують специфічні особливості рухової приналежності ключових серійних вбивць; по зробленій класифікації рухових реакцій ми і формуємо їх психологічний руховий портрет, який покладений в основу класифікації трьох типів серійних вбивць.

БРАВИК

стріляти К
підривати М
готуватися/прикидатися G
фото (заявляти про себе) Z
(маніякам не властиво)

К Z / M / G

АРХАНГЕЛЬСЬКИЙ
МАНІЯК

тільки жінок

душити К
розчленовувати Se
ховати Z
робити консерви ON

К Se / Z / ON

БІТЦЕВСЬКИЙ
МАНІЯК

тільки чоловіків

вбивав ударом молотка К
душив К
ховати в колодязь M

К К / M

ВЕНЯ

душив К
вбивав камінням К
розчленовував Se
секс W
бив ножем К
ховався у колонії G
самогубство M

К К / Se / W / G / M

**РІЧАРД
ТРЕНД ЧЕЙЗ**

жінки/чоловіки

бив ножем К
розпорював / патрав
пив кров ON
стріляв К
викрадав труп М
секс W
фекалії в трупі М
вбивав тварин К
вводив кров у вени SE
їв органи ON

К К / ON / M / W / SE

**ХЕЙРЕНС
(ЧИКАГО)**

згвалтував W
розчленував SE
убив Z
розкидав по місту М
проникав у будинки G

К W / SE / K / M / G

РИЧАРД СПЕК

жінки

зв'язав К
гвалтував W
гвалтував труп W
різав ножем К
поріза вени SE
грабував М

К К / W / SE / M

<p>ДЕВІД БЕРКОВЕЦ</p> <p>жінки/чоловіки</p>	<p>→</p> <p>леділ G вдстрілював K мастурбував W приходив на могилу M влаштував пожежі SE залишав записки для ЗМІ Z</p> <p>K G / K / W / M / SE / Z</p>
<p>ДЖОНН ГЕССІ</p> <p>Чоловіки</p>	<p>→</p> <p>викрадав людей хитрощами G робив фокуси G душив K гвалтував W уміртвляв / оживляв SE заколював у підвалі M</p>
<p>фактор Z виключає серійного вбивцю</p>	
<p>САМПЛС</p> <p>жінки</p>	<p>→</p> <p>ніж K розпорювати K публічність Z - не серійний вбивця</p> <p>K K / W / SE / M</p>
<p>ХАРЛІ МЮРРЕЙ</p> <p>жінки</p>	<p>→</p> <p>вбивав K оголошував в газету (виверт) G гвалтував W душив K</p> <p>K K / G / W</p>

МОНТЕ РІССЕЛ жінки	→	гвалтував W вбивав ? K
ЕД КЕМПЕР жінки /чоловіки	→	викрадав G стріляв K гвалтував W бив важким предметом K колов K душив K розбирав SE хоронив тіла M K K / G / W / SE / M
КРАТЧМЕР жінки	→	підбирав автостопом G душив K прив'язував K гвалтував W знімав на камеру G бив K пив кров ON K / G / K / W / ON
ЙОРКШИРСЬКИЙ РІЗНИК жінки	→	бив палицею K нападав K спотворював K вистежував G K K / G

РБЕРТ МАЛЛІН

жінки /чоловіки

розбив битою К
кинув в лісі М
вбив ножом у серце К
розвісив органи М
патрав SE
розстріляти К

К К / М / SE

ТЕД БАНДІ

жінки

бив важким предметом К
гвалтував W
зв'язував / бив К
проникав G
розчленовував SE
пиляв К

К К / W / G / SE

ТКАЧ

ДУШИТИ К (ВБИВАТИ)

додаткові рухові:
тягнув К
перевозив
переносив (руки)] К
вистежував G
гвалтував (збочено) W
грабував M

К К / G / W / M

ЧИКАТИЛО

вбивав ножем Кк
бив молотком Кк
душив К
зв'язувати К
розрізати / рвати Км
"м'ясник" КSe
гвалтував К/W
вистежував G

К К / M / Se / W / G

ОНОПРІЄНКО

стріляв К
спалювати Se
гвалтував К/W
грабував M
бив молотом / сокирою К

К Se / W / M / K

РОЗДІЛ ІV. ПРОЄКТИВНИЙ МАТЕРІАЛ. МЕХАНІЗМ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

4.1. ІНТЕГРАТОР ЕВРИСТИЧНОЇ МОДЕЛІ. ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ – ТЕСТ М. АХТНІХА

Фото-тест, створений доктором Ліпотом Сонді (Леопольд Сонді чи чи Зонді (угор. *Léopold Szondi*, власне ім'я *Ліпот Зонненшайн*), який представлений в його фундаментальній праці «Долеаналіз»: вибір любові, дружби, професії, хвороби і смерті (видавництво Швабе Базель/Штутгарт, 1944), показує взаємозв'язок між різними спадковими чинниками та їх вплив на вибір людини. Концепція Сонді описує принцип класифікації восьми чинників і показує психологічну схильність до професії (Сонді Л. Судьбоаналіз.— М.: Три квадрата, 2007 (Bibliotheca Hungarica).

Всі вісім схильностей наявні у кожній людини, вони не існують окремо одна від однієї, а взаємозв'язані, при цьому деякі прагнення є наявними більшою мірою, ніж інші. Різноманітне з'єднання і змішування надає образу особисту схильність — це неживий шаблон, але активний, енергія визначає напрям вибору, свого роду «вираження любові» (Макс Шелер). Це лежить в основі принципу, що здійснює вплив на вибір, позитивно здійснює вплив на «боротьбу спонукань» і негативно на вказівки. Ця спадкова структура змінюється при вихованні, під впливом навколишнього середовища, при сублімації, формуванні реакцій.

Питання про те, наскільки фото-тест охоплює первинний зміст структури схильностей людини або впливи виховання і оточуючого середовища, ми залишимо відкритим. Можливо, воно так само не містить досить підстав, щоб дати однозначну відповідь на нього, але можна сказати, що за допомогою відповідних зроблених виборів ми бачитимемо первинну структуру схильностей. Найперші представники першопрохідців швейцарської профорієнтації дотримувалися думки, що не лише здібності відіграють важливу роль у виборі професій, але необхідно враховувати схильність і зацікавленість кандидата щодо професії.

Від наявності або відсутності професійного задоволення безпосередньо залежить інтерес до роботи і продуктивність людини, що показує схильність, а також значущість відповідної прогнозованої професії. Якщо вибрана професія не відповідає схильності, це називається неузгодженим вибором професії, що викликає незадоволення і, як наслідок, зниження продуктивності. Це спонукає людину у кращому разі — змінити роботу, а за несприятливого розвитку може призвести до хвороби або людина може стати психічно хворою. Досить рідко може бути, що хобі компенсує неузгоджений вибір професії повною мірою. На неузгоджене прийняте рішення здійснює вплив актуальність і мода, яка, у свою чергу, формується за допомогою регулювання попиту і пропозиції на пропоноване навчання професіям і, врешті-решт, довкілля та умови освіти, що також значною мірою здійснюють вплив на невірний вибір професії.

Фото-тест є інструментом професійної орієнтації молоді, а також дозволяє консультувати дорослих в кар'єрі. Він також може бути науковим інструментом, який дозволяє розкрити психологічні спонукання і схильності. Він дозволяє з'ясувати проблеми вибору професії, дає дуже детальний професійний прогноз, що можна використати при зміні професії.

У контексті цієї монографії методологічний вибір ліг безпосередньою на тест «професійного орієнтування Мартіна Ахтніха» (Berufsbildertest — ВВТ), унаслідок того, що це — єдиний валідизований інструмент глибокої психології, що дозволяє виявити рухові системи людини, її прагнення і спонукання, умови, за яких ці прагнення будуть виражені обов'язково, а також інструментарій реалізації рухових параметрів і системи схильності.

Також ядро тесту М. Ахтніха дозволяє вирішити наріжну проблему: виявити на підставі потенційно-прихованих схильностей людину, скласти її психологічний портрет, спрогнозувати її подальший розвиток з тактичної точки зору, зокрема: зробити якісний прогноз про схильності людини, вимоги щодо реалізації цих схильностей, філософську систему і картину сприйняття цієї людини, про навички, які вона прагне придбати, про компенсаційну систему людини, її спонукання, мотиви, про характер «бути» і «мати» (система буття людини: матеріальна, психолого-психіатрична, душевна і духовна), а також на підставі інтерпретаційної комплексної системи вчасно зробити об'єктивний і точний висновок про небезпечність для соціуму цього індивіда, щоб прийняти запобіжні заходи.

МЕТА І ПРИНЦИПИ ФОТО-ТЕСТУ

Фотографії тесту відображають професію та її діяльність. Випробовуваний повинен вибрати фотографію, з якою він себе ототожнює, тобто з професією, яка відображена на фотографії, і поставити питання: «Чи хочу я бути цим фахівцем, виконувати роботу, яка відповідає цій діяльності, працювати з цими інструментами і матеріалами і на цьому робочому місці»? За допомогою ідентифікації з разом з фахівцем визначається структура схильності випробовуваного. Випробовуваний свій вибір здійснює мимоволі, виходячи з інстинктивного рішення.

Візуальний тест має перевагу, яка полягає в тому, що при ухваленні рішення не вдаються до понятійного абстрагування, а безпосередньо задіюється емоційний світ. Існує можливість визначити допонятійну структуру схильностей і чисту логічну абстракцію. Представлення його ізольоване, дає цілісну «мову зображень». Візуальний спосіб визначає не лише усвідомлені поверхневі інтереси, але й усвідомлені глибокі сфери особи випробовуваного. Для цілісного уявлення може бути запропонована фотографія з професійною обстановкою, а для більш детального пояснення потрібна концептуальна мова.

Випробовуваний вивчає фотографії тесту не лише однієї професійної діяльності, але так само потрібна його думка стосовно усього професійного середовища. Тому вибір в цьому тесті ґрунтується не на раціональних основах, він виникає швидше з суті, що відповідає істині і емоційності людини.

Тест складається з восьми радикалів схильностей або чинників, які мають різну міру сили і при взаємному змішуванні можна отримати різноманітні картини випробовуваних. Як в хімії — окремий елемент втрачає свій зовнішній вигляд при з'єднанні з іншим елементом, так само змінюється і характер прояву схильності чинника, як тільки він з'єднується з іншими тенденціями. Аспекти схильності людини фіксуються в структурі формули і демонструються при асоціації з окремими фотографіями тесту; це цілісність, яка показує як властиві тільки даній людині поняття, так і структуру, дає наочне пояснення повному життю і взаємозв'язку, які особисто будуть випробовуваним усвідомлені і сприйняті.

Тест може також використовуватися як групове обстеження, наприклад, представників певних професійних груп, де можуть бути узагальнені окремі статистичні результати загальнопрофесійного профілю. Цей професійний профіль є структурою схильностей фахівців цієї певної професійної групи. Дослідження 10 учнів, які схильні до обраної професії (слюсарів по ремонту машин) показало, що для них чинник До — застосування сили, є провідною потребою; а у 35 профконсультантів, які займаються виключно з інвалідами, навпаки, на передньому плані чинник SH-допомога.

Люди з такою схильністю і з подібною манерою поведінки будуть шукати таке поле діяльності, в якому вони її зможуть задовольнити. Кожна професія надає можливість задовольнити певні конкретні схильності. Якщо подивитися строго з антропологічної точки зору, то існують певні фахівці, які виконують певні дії і функції, але з цього боку недоцільно говорити, що певна професія відповідає певній структурі схильностей. Однак, можна сказати, що професія є

магнітним полем, яке притягує людей з подібними спонуканнями. Професія характеризується видами діяльності, які виконуються в ній. Будь-яка діяльність (функції) потребують не лише відповідних навичок, але й одночасно відповідного емоційного виявлення і схильності. Коли ми говоримо про професійні вимоги, то маємо на увазі не тільки необхідні здібності, а й відповідні передумови схильності до професії.

Зважаючи на це, надалі будемо вживати термін не «структура схильності фахівця до професії», а «структура схильності до певної професії».

Якщо ми знатимемо «структуру схильності до професії», то знатимемо вибір людини, ті потреби, які можуть бути задоволені цією професією. Одночасно структура схильності до професії показує, які потреби повинен мати майбутній кандидат на роботу, щоб почувати себе щасливим в ній. Отже, «структура схильності до професії» містить одночасно і вимоги до майбутнього кандидата на роботу.

Тому ми розширюємо поняття професійні вимоги: ми бачимо не лише здібності (інтелект, таланти, спритність рук тощо), які повинен мати фахівець, але й потреби, що повинні відповідати структурі схильності до відповідної професії. Тільки у тому випадку, коли людина має необхідні навички і схильність, можна припустити, що вона залишиться вірною обраній професії і буде здоровою, успішною, професійною.

З наведеного вище прикладу 10-ти учнів-слюсарів по ремонту машин бачимо, що вони задовольняють в професії не лише можливість застосування сили, але і виконуються вимоги до кандидатів — слюсарів по ремонту машин, вони переживають почуття радості і задовольняють свої схильності, виконуючи роботу, яка вимагає сили. Професія профконсультанта дозволяє інвалідам задовольнити в цій роботі потребу помічника, а також стверджує, що її представники повинні мати схильність допомагати.

Отже, в результаті дослідження груп ми отримуємо зміст професійного профілю, який містить два аспекти: це визначення, з одного боку, схильностей, які можуть бути задоволені в цій професії (задоволення потенціалу), а з іншого боку, схильностей, необхідних для виконання цієї професії (структура вимог до схильностей). Збіг індивідуальної структури схильностей випробовуваного зі структурою схильностей до певної професії ми позначаємо як відповідність, а при неспівпаданні — невідповідність. Відповідність свідчить про те, що фахівець відчуває себе комфортно в професії. Невідповідність свідчить про погані професійні прогнози, рівно, як і відсутність здібностей свідчить про погані прогнози.

Відмітимо що фото-тест розкриває схильності людини, а також показує відсутність здібностей. Припустимо, що у індивіда результати фото-тесту показують про вибір декоративної діяльності, і також він прагне здійснювати діяльність, в якій будуть реалізовані ці прагнення. Проте при цьому необхідно, щоб індивід мав відповідні здібності, але тест задачі «придбання» цих здібностей не вирішує; він дозволяє провести об'єктивний аналіз того, що закладено в родовій спадщині і зробити прогноз способу реалізації рухових на майбутнє.

Мартін Ахтніх зазначав: «Можливо, ви хочете стати знаменитим співаком, щоб мати можливість співати. Але з іншого боку, існує залежність схильності і здібностей: у більшості випадків наявність у вас здібностей дозволяє це реалізувати в житті. Проте існує система умов, за яких ви можете щось робити добре, і ви робите добре, якщо немає заперечення, а також є щось, що ви любите робити і теж робите добре. Цей факт при оцінці результатів тесту має важливе значення, тому що нерідко художня схильність і амбіції існують, а необхідні здібності відсутні».

При проведенні чергового фото-тесту у кожному окремому випадку, у будь-якому разі, результатом є позитивний вибір випробовуваного (так само можливий варіант відкидання вибраних фотографій тесту або байдужість, тобто однакова кількість позитивних і негативних виборів). Ці асоціації дають повний об'єм інформації про події життя з усіх областей людини,

внаслідок чого тест виходить за рамки своїх завдань і схильностей, і частково буде допомогою при проєктних особових тестах. Асоціації у такому разі є важливішими, ніж кількісний результат тесту.

Як зазначав Мартін Ахтніх, «професійний фото-тест використовується не лише для постановки діагнозу і його підтвердження, що та або інша сфера діяльності не підходить випробовуваному, але і він сам повинен активно брати участь в процесі діагностики. Профорієнтація сприяє розвитку і дає можливість випробовуваному знайти себе. Якщо консультація носитиме тільки характер «професійного призначення», то така можливість не випаде. Рішення має бути прийняте на підставі розгляду професій, якщо самому випробовуваному стали зрозумілими його прагнення. Тому ми використовуємо тест як інструмент процесу з'ясування прагнень людини».

Таблиця фото-тесту

Будь-яка професія включає різні види діяльності. Ми вибрали одну фотографію, яка репрезентує типову діяльність для конкретної професії. Оскільки кожна фотографія тесту містить один первинний і один вторинний чинник, була створена наступна таблиця, в якій ці два чинники розділяються: верхні рядки містять інформацію про первинні чинники, нижні — про вторинні чинники.

Фотографії структуровані по первинному чиннику.

У наступних таблицях:

1. Зміст фотографій для чоловічого теста з детальним описом спочатку первинних чинників, а потім вторинних.
2. Зміст фотографій жіночого теста з детальним описом спочатку первинних чинників, а потім вторинних.

4.2. ЗНАЧЕННЯ ВОСЬМИ ЧИННИКІВ ФОТО-ТЕСТУ

4.2.1. Основні характеристики чинників

В цьому підрозділі представлена інтерпретація характерологічної типології восьми чинників. Як відомо, існує взаємозв'язок особи людини, її характеру з професійним вибором. На цей взаємозв'язок ще посилався Л. Сонді в «Долеаналізі», тому при складанні таблиці характерологічних особливостей вказана приналежність окремих чинників.

Передусім, дозволимо деякі принципи роздуми. Розпочнемо з цитати Германа Гесса (бібліотека Зуркамп, 1971, С. 209): «Ви усвідомлюєте помилкову і невдалу думку про те, що людина є єдністю, про що відомо. Так само вам відомо, що людина складається з декількох душ і дуже багатьох осіб. Розділення уявної єдності людини на багато фігур призводить до того, що людина божеволіє, в науці це називається — шизофренія. Наука права, оскільки множинність без управління, без певного порядку і угруповання є некерованою. З іншого боку, вона помиляється в тому, вважаючи нібито можливий тільки єдиний, обов'язковий, довічний порядок багатьох «Я».

Тому ми доповнюємо неповну науку про душу терміном, який назвали «мистецтвом будівництва». Ми показуємо людині, у якої відбувся розпад свого «Я», що частини цього «Я» можуть бути зібрані у будь-який час і у будь-якому порядку, що тим самим вона може досягти нескінченної різноманітності життя. Як поет створює драму з декількох фігур, так і ми постійно будуємо з фігур нашого розщепленого «Я» нові групи з новими іграми і напругою і новими ситуаціями».

Ці міркування зацікавили нас тим, що вони щонайближчі до ідеї про те, що не можна говорити «про вічну єдність людини» і про «нескінченну різноманітність життєвих ігор». Гесс також говорить про «частини» «Я» і що можна з'єднати ці частини у будь-який час в довільному порядку. Він називає це «мистецтвом будівництва», а «частини» «Я» — свого роду «цеглинами».

Коли ми запитуємо, що ж це за «цеглини», то вважаємо, що це деякі основні елементи, детальні «хімічні елементи», які проявляються в множині з'єднань і завжди в новому «образі»,

які, мабуть, не мають нічого спільного з початковими елементами і, проте, складаються з них, так само, як навряд чи думаємо про складові краплі води, тобто кисень і водень.

Митчерліх в трактаті «Хвороба як конфлікт» (Лекції «Принцип бажання», «Принцип реальності і уява», 1952, під ред. Зуркамп, 1969, 4-е вид-ня, С. 139) зазначає: «Усі вчення про поведінку людини останнім часом зробили спробу — незалежно від того, визнають вони несвідому діяльність душі або ні розглядати погляди, позиції, досягнення, реакції, мотиви основних спонукань (інстинкт або потяги) називати спрямуваннями. Вони перейняли світогляд, що сукупність складається з простіших речей, з певного неприведеного числа елементів. Для підтвердження правильності цього погляду навчалися багатьом знанням, що одним з неминучих обмежень, з яким ми живемо, є пояснення світу таким чином».

Звернемо увагу на деякі коментарі Хайнца Ремпліна в його праці «Психологія особи» (Е. Райнхард: видавництво Мюнхен, Базель, 6-е вид-ня, 1967, С. 136–218) «Прагнення»:

- Прагнення (спонукання) реальні, діючі душевні чинники.
- Прагнення підштовхують «Я».
- Прагнення — це внутрішньо-душевні умови для появи мотивів або причин до дій.
- Мотиви дають «Я» причини для його рішень, але сила прагнення витікає з мотивів, прагнень.
- Мотиви не усвідомлюються ясно, але навіть при виборі людина не усвідомлює усі мотиви.
- Мотиви, тобто те, на чому ґрунтуються наші рішення і дії, далеко не завжди є ефективними.
- Прагнення — це несвідомі сили душі, які надають «Я» несвідомий напрям.

В питанні сублімації прагнень він займає таку позицію: «Як і в насінні яблука вже закладена майбутня крона дерева з його гілками, листям, кольорами і плодами, так і духовне вже зумовлене в нормальному людському зародку; інакше це було б неможливо, навіть якщо б сублімація була успішною: якщо ви не маєте якої-небудь соціальної, художньої або наукової схильності, ви не отримаєте її навіть за рахунок сублімації свого лібідо. З іншого боку, духу потрібна жива їжа з шару життєвих спонукань, точно так, як і дерево отримує поживні речовини з ґрунту через корені, так що вище в людині потребує нижчого».

Психологи Митчерліх і Ремплін надають цим основним елементам динамічну силу, розглядають їх як основні спонукання і основні прагнення, як діючі душевні чинники. Ці основні елементи мають бути приведені в порядок. Гесс заперечує, що цей указ є одноразовим, обов'язковим, довічним порядком — інші вважають цей порядок досить стабільним.

Графолог Макс Пулвер зазначав («По стопах людини», Orell Füssli вид-во, Цюрих, 1942): «Ця невідчутна система полягає і ґрадується готовністю діяти і реагувати, цей невидимий порядок в людині ми називаємо характером».

Макс Шелер (феноменологія і теорія почуттів симпатій, вид-во Max Niemeyer Hall adS, 1913) говорив про «ordo amoris» — «лад (порядок) любові», а Шпрангер називає відносно постійне ставлення особи до цінностей «формою життя» (Едуард Шпрангер *Форми життя, гуманітарна психологія і етика особи*, Тьубінген, 1950/8). «У душі кристалізується ядро з організованого центру, який зв'язує усі цінності в житті і зберігає».

Якщо ми звернемося до точки зору долеаналітичної теорії (Сонді), то її треба піддати значній суб'єктивній критиці щодо:

- кількісної сили основних прагнень кожного чинника;
- з'єднання окремих чинників, що приведе до принципа порядку.

Сонді визначає специфічне з'єднання чинників як «генне середовище» в переконанні, що сила чинника як принципа порядку закладена в генній системі людини.

Фахівці, обізнані з долеаналізом, знають, що Сонді поклоняється законам спадковості, незважаючи на фаталізм, але для людини існують ворота для особистого вільного вибору — в межах своїх схильностей. Саме захоплює в долеаналітичній теорії полягає в тому, що існують тільки вісім чинників (основні прагнення, основні елементи) і ці вісім чинників наслідуються з різною силою і структурою (з'єднаннях). Є ці чинники спадковими або ні, це не відміння їх корисності при профорієнтації і визначенні характеру. Сонді використав ці вісім чинників в якості основи.

Наступним типологічним описом є спроби представити відповідні властивості в «чистому вигляді». Кожна людина має свої пропорції в усіх восьми чинниках, які визначають її цілісність. Якщо якийсь чинник відсутній, то вона характеризується цим недоліком, та акцентом на тих чинниках, що залишилися. При односторонньому акценті якогось чинника для людини це є як перевагою, так і недоліком. В принципі, будь-який чинник може розглядатися як позитивний, але при його перебільшенні людина стає суб'єктивною, що може дозволити їй досягти особливо цінних досягнень і поведінки, а може призвести до індивідуальної антигромадської поведінки.

4.2.2. Чинник W:

М'якість, жіночність, прихильність, потреба в дотику, обмацуванні, готовність служити.

А) Характерологія і професійна атмосфера

Потреба обмацування і дотику задовольняється в непорочній еротичі. Ніжне погладження і дотик знаходять повне вдоволення у відданих близьких стосунках. Ця потреба носить передсексуальний характер і пов'язана з відчуттями шкіри, це як маленька дитина шукає і переживає. Як показали дослідження, для дитини це життєво важливо. Без ніжної прихильності дитина помирає. У американській поемі цей зв'язок між дотиком і життям виражається так:

*«Якщо ви торкаєтеся до мене м'яко і ніжно,
Я буду рости, дійсно рости».*

Дотики і обмацування не відносяться до конкретного сексуального партнера, ця потреба зберігається у людини і в старості. Інколи, але не дуже часто, ця потреба виходить на перший план так, що також вимагає задоволення і в професійній діяльності. Це проявляється як ослаблена реалізація на різних рівнях: м'які, віддані риси вдачі сприяють лагідному і уважному ставленню до партнера. Чутливість шкіри, потреба дотику також можуть відчуватися при дотику до теплих і м'яких матеріалів (текстиль, хутро, волосся, тепла вода), побічно через теплі інтимні приміщення, через все, що випромінює тепло. При дотику, що більше наближається до тепла людського тіла, людина почувається приємно. Усі інші контакти (погляди, думки, слова) залишаються прелюдією і ніколи не замінять прямих тактильних стосунків.

Це так зване «жіноче» в психіці людини і воно не прив'язане статі. Жіночі і чоловічі особливості наявні у обох статей. Ми відносимо чинник W до жіночої частини психіки, він може виражати себе як у бажанні бути улюбленим, так і ласкавим, а також в материнстві. «Материнська» людина піклується про партнера, одягає його, годує, доглядає, піклується про своє благополуччя і готова до різноманітних послуг.

Носій чинника W може мати сентиментальний настрій. Йому бракує твердості, упевненості і об'єктивності. W-людина переживає ритм і атмосферу. Спеціальна професійна атмосфера «W» — м'яка, яка відбиває щось близьке. Близькість з партнером може містити різні нюанси і варіюється від прямого фізичного контакту до душевного. Йдеться не про соціальний світогляд, як в професіях соціальних помічників, а взагалі про можливість спілкуватися з партнером. У стосунках з гостями, покупцями, клієнтами є присутнім щось віддане. Йдеться про служіння іншій людині, тобто робити щось приємне для неї.

Людина з чинником W має теплі, м'які риси вдачі: «сердечну сутність», ніжність, материнську турботу, бажання дарувати подарунки, наївну віру, «відчувати» обставини, суб'єктивність, емо-

ційність. Для такої людини в термінології при описі характеру застосовуються такі особливості:

- чуттєво реагує на мову, розумна;
- ніжна, приємна, ласкава, задушевна;
- м'яка, лагідна, чутлива;
- віддано чекає, поки щось відбувається;
- поступлива, досить пасивна, чуйна, ранима, чітка;
- має бажання отримувати, забезпечувати, сприйнятлива;
- сентиментально-романтична, лірична;
- піддається впливу, має навіюваність;
- наївна, її легко спокусити, використати;
- спирається на інших;
- рішення залежить від обставин;
- показує деяку слабкість у боротьбі за існування;
- очікує на допомогу;
- покійна, поступлива;
- люб'язна, готова служити іншим;
- вразлива, інколи надміру;
- має гомофільні та педофільні почуття (не обов'язково гомосексуаліст);
- володіє музичними навичками.

Фізично це людина, як правило, не дуже сильна, але досить витончена, делікатна, «жіночна», а також не цінує ніяку фізично втомлювану роботу. Вона любить носити м'які тканини і відкриває свої частини тіла, любить пастельні тони. Рухи у неї «коливаються» — вона ніби «парить» у повітрі.

Впродовж довгого часу наша ділова культура «характер W» засуджувала. Деякі W-люди, в основному чоловіки, витісняють цю сторону своєї істоти, а потім у них проявляються невротичні розлади.

Оскільки чинник W відноситься до «жіночих», він проявляється у багатьох жіночих професіях, як головний (наприклад, масажистка W — k, перукарка W — z, офіціантка W — o).

Професійним об'єктом є не людина, а матеріал, оскільки він м'який, податливий, ніжний, який можна погладити, помацати, відчутти. Чим більше партнерів, людей, тим швидше цей чинник слабшає в професійній діяльності, а «м'який матеріал» проявляється в професії не як головний чинник, а як вторинний.

Із загального числа людей відносно мало тих, у кого в структурі схильностей чинник W є основним, існує тільки декілька професій, де він є основним. Найчастіше він є вторинним чинником:

До (сила) - w: спортивний масажист

SH (готовність допомагати) – w: Медсестра, лікар (дерматолог, гінеколог, педіатр)

Професії, пов'язані з гігієною

Педагог, який учить знанням істини і духовності

Творчі діяльності: вихователь, директор дитячих закладів

Удома, соціальний працівник, дитячий психолог

Працівник сфери обслуговування

Z (свідчення потреб)

- w: перукар, директор, флорист, модельєр, ювелір, танцюрист

актор, артист

V (розум)

- w: співробітник відділу кадрів

G (душа)

- w: ліричний письменник; музикант, скрипаль, віолончеліст
арфіст, композитор, модельєр, сексолог, секс-психолог.

- М (матерія) - w: хутовик
 ON (потреба В живленні) - w: готельна і ресторанна справа, професії обслуговування : офіціант, кондитер.
 OR (потреба у спілкуванні) - w: співак
 Продавці текстильних виробів і модних товарів
 Продавець туалетного приладдя

В усіх цих професіях первинна, природна і пряма потреба в любові і ніжності зазнає трансформації: любов і ніжність стають професійним інтересом.

Перетворення прямого задоволення потреб в професійний інтерес – це явище, яке може бути підтвержене усіма чинниками. Наприклад, чинник До (застосування сили): пряма агресія може змінюватися і проявлятися як історичний інтерес до війни або в колекціонування зброї. У тесті ці перетворені потреби більше не проявляються в якості основних чинників, але як перший або другий вторинний чинник. Перетворення прямого задоволення потреб в професійний інтерес можна охарактеризувати як соціалізація професії.

б) Функції чинника W.

Функції чинника W ґрунтуються на почутті дотику і необхідності дотику (дотик, торкання, погладження, масаж, а також прання, купання, причісування). Наступна група – це дії, які здійснюються щодо близького партнера: служити, доглядати. Ставлення до м'яких матеріалів проявляється в таких ремеслах: ткацтво, шитво, в'язання, пошиття одягу тощо. Щоб адаптуватися до читання робочих таблиць, нижче представлені два функціональні блоки:

Функціональний блок	Професійний інструмент	Об'єкт професії	Місце професії	Професії
W 2 Купати Мити	Руки Тепла вода Банне приладдя	Немовля Людське тіло	Теплий простір Ванна Ссауна	Бути матір'ю Професії по догляду Санітарні професії Тренер по плаванню
W 4 Служити Доглядати	Звернення до клієнта Готовність служити	Гість, клієнт Служитель Турбота	Готель Магазин модного одягу Магазин білизни	Готельна і ресторанна справа Офіціант Працівники сфери обслуговування

Якщо прочитати таблицю професій зверху вниз, то отримуємо перелік найважливіших професійних інструментів, професійних об'єктів, місце професії, які є частиною чинника, а також рекомендації щодо відповідних професій.

В) Професійні інструменти чинника W

Органами чуття є дотик, сенсорика. В якості інструмента служать пальці, руки. Інші інструменти: гаряча вода, приладдя для ванни, гігієнічні предмети, гребінець, щітка, засоби для волосся, парфюмерні вироби, текстиль, одяг, тканини, нитки, музичні інструменти.

Г) Професійні об'єкти чинника W

Найважливішим професійним об'єктом є людське тіло, шкіра. Іншими об'єктами є діти, люди в найширшому сенсі, гість, клієнт, яких треба «обслуговувати», про яких треба «піклуватися». Потім м'які матеріали: тканини, білизна, волосся, одяг, хутро, килими, матраци, постільні принадлежності. І, нарешті, професійні об'єкти, пов'язані з еротикою: сексологія, любовні фільми, романи, танці тощо.

Д) Місце діяльності професії чинника W

Місце діяльності дає можливість для особистого контакту. Є почуття, сентиментальність, м'якість, невисловлена еротика «в повітрі», навіть якщо остання не допускається професійною етикою. Контакт відбувається не у формі балакучої комунікабельності (чинник OR), він швидше виражається щось на зразок тяжіння і очікування, у формі пасивної уваги. Найчастіше клієнт чекає, він робить заявку, а не активно шукає.

Масажний кабінет, сауна, лазня чи перукарня, салон краси, дитячий садочок, готель, кондитерська, магазин мод, пральня, ательє, текстильна майстерня.

f) Конкретний приклад з практики: чоловік 37 років

Освіта: Середня; торговий диплом приватної школи. В даний час готується до курсів заочного навчання.

Ситуація: Він працював в різних місцях. Сьогодні є помічником в психіатричній клініці.

Бажання в професії: Скласти іспит на атестат зрілості і дослідження в області психіатрії.

Результати тесту

Асоціації

1. Група переважних зображень : 73, 3,22, 9, 65, 49, 17.

Загальна фотографія: «допомагати». Фотографія, яка в межах групи відноситься до майстра, - № 73.

Фотографія	Шифрування картини	Асоціації	Шифрування асоціацій по функціональних одиницях
73 Лікар	S'H -s	Давати консультації Лікар може підтримувати пацієнта, тримати	SH (5)
3 Санітар	SH-w	Догляд за пацієнтом	SH (1)
22 Психіатрична допомога	G -s	Масажист, масажні дії (Примітка: ця асоціація є невірним розпізнаванням ситуації з фотографії)	
9 Масажист	W-k	Також масаж	W (1)

65 Працівник соціального забезпечення	S'-w	Людина, яка робить цілющу гімнастику (повторне нерозуміння ситуації на фотографії)	SH (1) W (1)
49 Косметолог	W-m	Косметика прикраса	W (1) Z (6)
17 Фізіотерапевт	W- s	Підводний масаж, що здійснює вплив на людину	W (1)

5 — W

4 — SH

1 -Z

Асоціації переважних фотографій містять 5 коментарів, які відносяться до чинника W, і 4, які відносяться до чинника SH. Чинники W і SH явно знаходяться на передньому плані, в той час, як чинник G не відзначається.

2. Друга група позитивно вибраних зображень : 72,42

Загальною рисою цих фотографій є: «з'ясування»

72 Суд Судочинство

G'-kSE (9)

42 Поліція Поліція хоче заарештувати чоловіка

K-g

Шифрування

G (3)

G (3)

K (7)

Ці фотографії містять проблему «зла», агресії, засудження. Проблеми з агресією здійснюють гіркий вплив на випробовуваного, тому що його батько був надзвичайно злий. Випробовуваний сказав собі, що він заспокоюється серед пацієнтів, коли вони сперечаються, він уловлює їх напруженість і дослівно: «Я не проти, якщо люди нападуть на мене, я їх не боюся». Отже, випробовуваний професійно пов'язаний з проблемою агресії, тобто з чинником K. Вона не виконує безпосередньо функцію До, тобто не містить важкої фізичної праці, але вона зацікавлена в агресії. Тепер ми розуміємо, чому k з'являється, як перший вторинний чинник і знаходиться в обертальному положенні. Значення обертального чинника.

В усіх наведених конкретних випадках з практики ми пишемо функціональний блок в дужках (колонка шифрування), щоб уникнути плутанини з кількістю вибраних фотографій: G 5 = випробовуваний вибрав 5 фотографій з основним чинником G. G(5) = функціональна таблиця: розробляти, бути творчим, вигадувати, музичити, складати.

Справа в тому, що він визначає професійний інтерес, професійний об'єкт. Ми прямо говоримо «визначає», тому що, як правило, це означає:

Основний чинник (и) = функції

1 і 2. Вторинний чинник = інтерес, сфера діяльності, об'єкт професії.

Чинник =, що повертається, специфічні особливості об'єкту професії.

3. Третя група позитивно вибраних фотографій : 46, 88, 77, 90

Загальною рисою цих фотографій є: «Проектування і

масштабність горизонту».

Z (2)

G (1)

4. Четверта група позитивно вибраних фотографій : 64, 57, 8, 24

Загальною особливістю цих фотографій є: «Вони відбивають дух гарного настрою. Хороша їжа і напої є передумовою для спокійного обговорення.

ON (1)

OR (1), OR (4)

Аналіз

При аналізі можна сказати, що зазвичай основний чинник визначає професійну атмосферу, в якій відбувається бажана діяльність. Той факт, що чинник W є основним, підтверджується як розташуванням в ранжируваному ряду позитивних первинних чинників, так і асоціаціями з переважними фотографіями.

Тепер виникає питання, яка особлива діяльність лежить у рамках основного чинника випробовуваного? На це можна відповісти за допомогою асоціацій, оскільки їх функціональні одиниці відомі.

У наведеному прикладі	Функціональні одиниці	Значення
Основний чинник W 1. Вторинний чинник SH	5 раз W (1) 2 раз SH (1) 1 раз SH (2) 1 раз SH (5)	Фізичний контакт Лікувати, піклуватися Допомагати, подумки підтримувати когось, консультувати
2. Вторинний чинник G Чинник До відхилений	1 раз G (3) 1 раз G (1)	Довідуватися Масштабність горизонтів Проблеми з агресією

З великою упевненістю можна припустити, що область діяльності випробовуваного лежить в цих діапазонах, позначених функціональними одиницями. Ці асоціації можуть використовуватися для опису його професійної діяльності так: «Випробовуваний прагне до тісного фізичного і розумового контакту з іншими людьми, яких він хоче зцілити і виховувати. Він хоче підтримати, радити їм і допомагати. Він зацікавлений в поглибленні взаємозалежностей і прагне розширити свої горизонти».

4.2.3. Чинник K: Фізична сила і жорсткість.

A) Характерологія і професійна атмосфера

Люди K чинника — фізично активні робітники, які використовують свою фізичну силу, щоб предмети з оточуючого середовища «обробляти», видозмінювати, переробляти і руйнувати. Це сильна людина з «примітивною», грубою потужністю. Характерними рисами таких людей є «агресія», зокрема: шорсткість, пронизування, готовність до атаки. Ця людина мужня, сильна і сексуально безрозсудна. Яскраво виражена здатність робочої сили, готова виконувати грубу роботу впродовж декількох годин, вона показує, що має великі енергетичні запаси і низьку втомлюваність, велику фізичну здатність витримувати навантаження. Вона прагне боротися з матеріалом, їй приносить задоволення робота з твердим матеріалом.

Бажана форма роботи: приносити, оволодівати, перемагати і долати. Діяльність характеризується інтенсивністю, витривалістю і завзятістю. Їй подобається атака, контр-удари, які мо-

жуть привести до руйнування або насильства. Її «шлях» полягає в тому, що людина з чинником К працює цілеспрямовано і послідовно, демонструючи прямий, недиференційований підхід. Вона залишається пов'язаною зі спорідненим матеріалом і невдоволена, якщо не може брати участь в реалізації конкретної роботи. Вона постійно активна і зазвичай проводить вільний час за фізичною, ручною роботою або спортивними зайняттями (наприклад, бокс, бійка, битва, боротьба). На передньому плані вона пов'язана з твердим матеріалом, при цьому фізична сила нестримна. Наголос за матеріалом викликає шум. Панує груба, часто холодна атмосфера в майстерні. Заводський цех, будівельний майданчик, не терпить гидливості! Людський тон дуже часто відсутній, похвалу можна почути дуже рідко.

Замість матеріалу людина може також грати роль «побитого», що переноситиметься на «приносити жертву в професії». Її партнер стає конкурентом, таким, що програв, інструментом своїх планів, переможеним. Ці стосунки мають очевидний або прихований агресивний характер. У міжособистісних стосунках не проявляє ніякої поваги до інших. Жорсткі заходи здійснює безцеремонно.

Людину К- чинника можна описати такими якостями і діями:

- фізична сила, духовна за grubілість;
- рішучий, цілеспрямований, послідовний;
- активний, хапається, агресивний;
- завзятий;
- примушує, проривається;
- непохитний, жорсткий;
- перемагає, долає;
- грубий, може здійснювати насильницькі дії;
- раниць (фізично або психічно);
- жорстокий, садистський;
- насильницький, безжальний;
- ворожий;
- подавляє інших, підпорядковує інших;
- грубий, неточний.

На нашу думку, «агресивний характер» — це елементарна сила людини, а не реакція і наслідки нападу. Ми сприймаємо агресію в позитивному сенсі, як напористість і упевненість. Термін агресія, на жаль, в німецькій мові має негативне (тільки звіряче) значення, на відміну від терміну «агресія» у англійській мові. В англійській літературі слово «агресія» містить позитивний смисл, до якого закликається людина: вона повинна активно стверджувати себе.

Виникає деяка трудність, щоб розрізнити К-характер і SE — характер. Під чинником К ми розуміємо фізичну силу, під SE — розумову енергію і динаміку. Ми можемо уявити собі м'язисту людину, з тільки фізичною здатністю до реалізації, або людину SE — з неймовірною розумовою динамікою і духовною твердістю, не будучи фізично сильною.

У літературі існує деяке замішання щодо терміну «життєва здатність». На думку М. Ахтніха, життєздатність належить чинника До, а темперамент до чинника SE. Хайнц Ремплін (Психологія особи, С. 84), описує «життєздатність як відносну константу особистої життєвої сили», як «те, що є близьким до фізичного, тобто психічний шар особи, який спирався на тіло і безпосередньо переплітався з процесами життя, так розуміється термін «життєздатність». Це повинно бути основою особи: оскільки крона дерева живиться від кореня життєвою водою, так і душа і дух поживляють фізіологічні процеси її власника». Проте в наступній цитаті Ремплін знову займає чітку позицію стосовно фізичної і фізіологічної сторони: «Життєздатність — це життєва сила», це нематеріальне, як і життя взагалі. Існують могутньо сформовані, м'язисті люди зі слабкою

життєздатністю і делікатно сформовані, але не з особливою м'язистою силою природи, а з великою життєздатністю». Ми бачимо, як Ремплін намагається добитися ясності між чинниками До і SE. У останній цитаті він описує життєздатність і життєву силу в сенсі «енергії» = SE і називає її «нематеріальною». Рішення полягає в тому, що ми розрізняємо тілесну фізичну життєву силу (= K) і душевну енергію (= SE). Слова «життєва сила» охоплюють два аспекти K і SE.

У будь-якому разі наведені вище цитати дають зрозуміти, що чинники K і SE не тотожні, що ми не можемо більше використовувати слово «життєздатність», якщо розуміємо під цим окремо чинники До або SE. Для нас чинник K — це, очевидно, фізична сила і фізична витривалість. І коли ми говоримо про характер K-людини, то необхідно сказати, що це буде «людина з неперевершеною фізичною силою». Вона в основному характеризується, як людина, яка налаштована на самозбереження:

- заклик до життя, прагнення до дії;
- уперте самоствердження;
- напад, насильство, руйнування.

Ми вважаємо, що ці риси вдачі не містять в собі емоційність людини SE, такі як гнів, ненависть, лють, мстивість, злість.

Б) Функції чинника K

Чинник K включає такі дії:

K 1 — бити, бити молотком, довбати, прибивати цвяхами, заклепувати, рубати, проколювати, свердлити, фрезерувати, пиляти, заточувати, загострювати, різати, відрізувати, вторгатися, пробиватися;

K 2 — піднімати і переносити вантажі;

K 3 — ламати, знищувати;

K 4 — колоти, копати, розпушувати сапою;

K 5 — вбивати, стріляти;

K 6 — боксувати, битися, боротися, фехтувати;

K 7 — приборкувати, захоплювати, долати, утихомирювати;

K 8 — оперувати;

K 9 — застосовувати фізичну силу (загалом);

K 10 — підпорядковувати, домінувати, атакувати, перемагати, пробиватися вперед;

K 11 — духовно жорстокий, агресивний, руйнівний, украй галасливий;

K 12 — жорсткий в досягненні певної мети, застосовує жорсткі заходи, нещадний.

В) Інструменти, що відповідають цим функціям:

Сокира, молоток, долото, рубанок, свердло, напилек, фреза, плоскогубці, інструменти для різьблення по дереву, різальні інструменти, ніж; клин і стамеска, підвісні реміні; подрібнювальні інструменти, пневматичні свердла; сапа, лопата, невелика кирка, зброя, власний кулак, кастет, наручники, палиця, батіг, скальпель. У духовно-розумовій сфері: безрозсудність, жорстокість, духовна твердість, наполегливість в сенсі оволодіння іншими.

Г) Професійні об'єкти чинника K

Тверді матеріали, зокрема: метали, залізо, сталь, жезь, камінь, тверда підлога, скло. Тяжкості, об'єкти для перенесення, супротивники, конкуренти, жертви.

Коли професійним об'єктом стає людина, а матеріал відходить на задній план, то чинник K втрачає своє домінуюче становище в якості основного чинника і стає вторинним.

Д) Місце діяльності чинника K

Завод, майстровий, будівельний майданчик, будівництво підземних галерей, дорожнє будівництво, сільське господарство, бойня, місце бою, арена.

Е) Професії чинника К

Машиністи, слюсарі, ковалі, фрезерувальники, вантажники, шахтарі, дорожні робітники, робітники в сільському господарстві, м'ясники, мисливці, боксери, поліцейські кримінального розшуку, а також інші ручні професії, пов'язані з особливими зусиллями.

Є) Конкретний приклад з практики чинника К

Оскільки чинник К не відноситься до типового жіночого характеру, то жіночі професії чинника К не дуже поширені. Дуже рідко, коли дівчина вибирає чинник К в якості основного. Щонайменше, троє дівчаток згадані нижче. (Сторінки 111 і 112)

15 років. (чоловік)

Освіта: 8 років початкової школи.

Ситуація: Він збирається покинути школу і зробити вибір професії.

Професійні прагнення: автомеханік.

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників :

K 2 S 2 (1E+1H)	основні чинники
V 1 Z 1 G 1	додаткові чинники
G 0 W 0 M 0 S'0 V'0 G'0	кінцеві чинники

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників:

Оскільки він не вибрав фотографій, по яких він не визначився, то цей ранжируваний ряд є відображенням ранжируваного ряду, який наведений вище:

- G'8 -V' 8- Z' 8 і так далі.

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників :

k 2 s 2 / v 1 m 1 o 1 / w 0 z 0 g 0

Асоціації

Шифрування асоціацій

1. Група переважних фотографій : 13, 34

Загальні характеристики цих фотографій : «робота з металлом» K (1)

13 Токар: Професія токаря мені подобатися, щось в цьому сенсі K (1)

Можу робити.

34 Долото: Він довбає, мені подобається бити K (1)

K-v долотом.

1. Друга група позитивних вибраних фотографій : № 11 (1)

11 Водій: Я б хотів на вантажівці SE (2)

SE-k їздити

1. Третя група позитивно вибраних фотографій : 51 (1)

51 Листоноша : усіх обходить SE (3)

SH-m

Оскільки цей випробовуваний вибрав дуже мало фотографій (7 позитивних), чинник К- 2 фотографії і 3 асоціації дуже важливі.

Аналіз

Цей випробовуваний робить акцент в асоціаціях на фізичну активність. Поза сумнівом, для нього важливими основними чинниками є К і SE.

У асоціаціях він, безперечно, називає функціональний блок К (1) : він хоче професію, зв'язану з металообробкою. Професійний об'єкт зазвичай визначається другим чинником, тут це чинник SE. Професійним об'єктом функціонального блоку SE (2) є, згідно з професійною таблицею, транспортні засоби.

У ранжируваному ряду позитивних первинних чинників в якості додаткових чинників являються рівноцінні V1 Z 1 і G 1. Який з них важливіший? Це питання можна вирішити за допомогою ранжируваного ряду позитивних вторинних чинників : тут v 1, потім z 0 і g 0.

Отже, трьома найбільш важливими чинниками для випробовуваного є: К - SE - V : застосування фізичної сили, потреба в русі і точність.

4.2.4. Чинник S: Соціальна спрямованість.

Треба позбавитися від ідеї, що соціальні стосунки включають тільки професії «допомагати і лікувати». Також бунтівник може бути соціально налагоджений, вступаючи у боротьбу за кращий громадський порядок. При цьому порівнянні показані дві протилежні тенденції, усередині чинника S. Ці тенденції здійснюють різний вплив на професійному рівні, тому їх треба розглядати окремо. Також в матеріалі тесту вони частково розділяються.

Відрізняються чинники SH = допомагати і лікувати від чинників SE = енергія, сміливість, напористість і професії руху. На полях оцінного листа записані відповідні букви H і E (ліва сторона для жіночих, права для чоловічих фотографій тесту), тому відразу стає ясно, до якої групи належить фотографія. Деякі фотографії тесту не мають таких нотаток, тому що вони відносяться до обох тенденцій. Людина SH-чинника є побратимом людини чинника SE: Авель і Каїн (за Сонді). Хоча вони різні, але існує внутрішня близькість і внутрішнє ставлення: деякі люди мають два аспекти і змінюють свою поведінку від SH до SE і навпаки.

Чинник SH = готовність допомагати, необхідність робити добро, співчуття близьким, допомагати, лікувати, піклуватися.

А) Професійна атмосфера і риси вдачі SH- людини

Мислення і дії обумовлені соціальним контекстом. Співчуття і готовність бути там для когось ще є допоміжними елементами. Доброзичливість, терпимість, доброта, щирість, співчуття і милосердя можуть бути використані для того, щоб служити комусь добре. Передчуття настрою, співчуття, готовність бути корисним для іншої людини — це елементи підтримки. У професіях SH-професіонал дозволяє людські трагедії, страждання, критичні ситуації, душевні проблеми, потрясіння, він збуджений, рухається для того, щоб виправити ситуацію. Він втручається, щоб запобігти або пом'якшити лихо, яке може бути або вже сталося з іншою людиною. Розпочинає і здійснює захисні заходи і заходи по наданню надзвичайної допомоги.

Л. Сонді: «Вимога Каїна і Авеля — символічні позначення для вимог спонукань: перший викликає у людини грубі афекти (гнів, лють, помста), вони спочатку стримуються, а потім вибухають (пароксизмально), щоб розвантажити вимоги Каїна. Вимоги спонукань другого характеризуються тим, що людина «соціалізує» грубі вимоги спонукань, спрямовує в протилежні афективні емоції: в етичні почини, «благочестя», реалізує (вимоги Авеля) (Долеаналіз, С. 514). Сонді говорить про «протилежні вимоги спонукань Каїн-Авель — це пара протилежностей і задня сцена (при витісненні)» (Долеаналіз, С. 264).

Обидві тенденції потрібні разом, за Сонді, вони належать до одного етичного чинника.

Вимоги Каїна: «Тенденція до зла, щоб не було перевантаженості від люті, ненависті, гніву, помсти, несправедливості, нетерпимості».

Вимоги Авеля: «Тенденція до добра, колективної справедливості, терпимості, доброти, корисності, благочестя» (Долеаналіз, С. 76).

У цих людей є бажання займатися «значущою» діяльністю, де може бути виконана справа життя. Часто особисте звернення до іншої людини пов'язане з далекою самопожертвуванням і розкриттям особистих і сімейних інтересів. У людей SH є внутрішні принципи і почуття обов'язку, яких вони навряд чи зможуть уникнути. Їх совість особливо чуйна і у них виражено почуття справедливості. У своєму духовному світі вони знову і знову прагнуть вирішувати великі проблеми людства, питання добра і зла, свободи і примусу, правильного і неправильного, егоїзму і альтруїзму. У своїх повсякденних стосунках зі знайомими їм людьми вони здійснюють конкретні вибори: скільки свободи я можу надати і скільки примусу я повинен додавати?

Чи не буде моє наполегливе ставлення розглядатися як злість? Скільки свободи для ухвалення власного рішення я повинен надати партнерові і наскільки він потребує керівництва? Він взагалі хоче моєї допомоги? Вона йому потрібна?

Отже, професіонал іноді бачить справжньою основною проблемою — бажання допомогти іншим, ставати невпевненим і схильним до сумніву. Він прагне для інших (щастя, зцілення, порятунк) — це цілі, які він переосмислює знову і знову. Оскільки доброзичлива людина неодноразово стикається із зовнішніми і внутрішніми межами і випробовує внутрішню суперництво, докільля і трагедію, то вона часто піддається кепкуванню і нерозумінню. Вона переносить це терпляче, незважаючи на свою уявну слабкість, розвиває велику силу і ефективність. Знову і знову намагається реалізувати гуманність і заклик до добра в людині. Тому бажані риси у неї такі:

- чесний, щирий, справжній;
- відповідальний, сумлінний;
- порядний, справедливий;
- благочестивий, скромний, уважний;
- співчуваючий, готовий допомогти, захищає.
- Ці якості можуть дратувати інших людей, оскільки людина SH їм здається занадто легкою, «самовдоволеною, зразковою дитиною».
- Надмірна доброта і «нестерпний Авель» проявляються як:
- гіперопіка, бажання надмірно захищати;
- моралізм: хоче бути занадто хорошим та добрим і водночас бути владним, тому що інші не такі хороші і добрі;
- крайнощі: сумлінність, зніяковіння: прагне вибачитися увесь час і «вчиняти по совісті»; завжди готовий шукати помилки, а внаслідок цього перешкоджає своїм рішенням;
- авторитаризм: може бути заляканим владою, бути скутим;
- надмірне почуття відповідальності і жертви: тим самим сам потрапляє в тягар;
- фанатизм: піклується про порятунок душі інших і рятування їх від морального руйнування та пекла;
- пригнічення агресії: нездатність сперечатися і переважати; завжди поступається.

Позитивні і негативні аспекти SE, з одного боку, і позитивні і негативні аспекти SH, з іншого боку, роблять неможливим бачити чисте зло в SE і добро в SH. Людина SH, незважаючи на її добрі бажання або з цієї причини, прибуває з винуватою совістю, з почуттям, що вона діяла в тому або іншому відношенні невірно і хоче заглядити свою провину та відмовитися. Вона часто вибачається, не може жити зі своєю агресією, постійно ховає її, тому що вважає її «злом», але при цьому не хоче, щоб було зло. Нібито вона може бути так званими «симпатичним хлопцем» або «милою дівчиною», завжди пристойною і правильною, але на задньому плані вона накопичує гнів і почуття обурення. Живе більшою мірою відповідно до загальноприйнятої моралі і норм, а також діє за правилами. Часто її принципи релігійно обґрунтовані. Вона схильна судити морально, але стає нетерпимою, як тільки її саму засуджують, наприклад, релігійний батько, який починає кампанію по збору коштів для бідних негрів, але чинить опір одруженню своєї дочки з людиною іншої віри, або лікар, який розуміє клієнтів — дошлюбних вагітних, але власній дочці у такому разі влаштовує скандал.

Отже, виявляється, що SH-людина іноді виражає зовнішню терпимість, яка не відповідає внутрішній. Людина SH має тенденцію до стримування, зокрема до агресії і примусовим заборонам, а також до невротичних реакцій. Проблема між позитивними і негативними аспектами стає ще більше, оскільки компоненти SH і SE часто є наявними в одній людині одночасно.

Б) Найважливішими функціями готовності допомогти є: лікувати, піклуватися, допомагати, доглядати, няньчитися, надихати, заспокоювати, утішати, підтримувати, молитися, проповіду-

вати, наставляти, навчати, радити, сприяти, захищати, оберігати, рятувати, надавати соціальні послуги, сприяти і охороняти життя і зростання.

В) Професійні інструменти, професійні «засоби», які використовуються: щастя, лікування, порятунок іншої людини, внутрішня духовна сила: бажання допомагати, співчуття, розрада, натхнення, порадицтво, віра в позитивні сили ближньої людини.

Зовнішні засоби: рятувальні засоби, захисне устаткування, профілактичні заходи.

Г) Професійний об'єкт — це людина і «життя» в широкому сенсі, «живе», «повне життя». SH-людина прагне допомогти фізично і душевно хворим, що наражаються на небезпеку, нужденним людям.

Д) Місце роботи — лікарня, місце події, притулок, інтернат, школа, церква, консультаційний центр і скрізь, де надається допомога і захист.

Е) Професія, якою зайняті люди чинника SH, має величезне значення: лікар, медсестра, соціальний працівник-опікун, директор інтернату, педагог, що лікує, місіонер, священник, проповідник, учитель, консультант, психолог, світовий суддя, рятувальник та інші соціальні професії.

Г) Випадки з практики SH- чинника:

28 років (чоловік)

Освіта в школі: середня

Ситуація: диплом в галузі сільського господарства, потім диплом про закінчення середньої школи. Нині діяльність в офісі, пов'язана з продажами.

Бажана професія: директор інтернату.

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

S4 (3H+1E) S2 (2H)

основні чинники

G'2 G2/ V'1 V1 O1 Z'1 Z1 K1

додаткові чинники

W0 M0

останні чинники

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників:

— W8-K7- M7-S6-G6-Z5-V5-O5-Z'5-G'5-V'4-S'1

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

o 6 g 2 w 1 k1 v1 z0 m0

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

— w10-z10- s8 — v8 — m8 — g7 — k7 — o5

Асоціації

Шифрування

1. Група переважних зображень:65, 59, 81, 93

Загальні риси для цих фотографій: різні люди

SH(2)

і різні проблеми, допомагати їм, чомусь

SH (4)

учити.

Навчати або консультативна діяльність серед людей

SH (5)

і окремої людини

Контакт з різними людьм

OR(3)

65 Опікун: Учитель повинен передавати наукові факти

S'-w Які не пов'язані безпосередньо з життям

V (18)

В цей же час він утішає і підбадьорює.

SH (2)

59 Екскурсовод: Учитель розповідає про споруди або

V (18)

SH-о експерт в мистецтві, розмовляє з дорослими

Z(1) OR (2)

81 Учитель: Учитель в школі. Він не має справи з мертвою матерією,

S'E-v а з людьми, і повинен мати справу з проблемами

G (2)

своїх учнів.

Асоціації	Шифрування
Я б віддав перевагу стосункам зі старшими учнями, ці для мене молоді.	
93 Логопед: Це неповнолітні підлітки,	SH (1)
S'Н-о що вивчають мову для глухонімих.	OR (2)
Це допомогти людям.	SH (2)
Підводячи підсумки:	
6 асоціацій з SH і дійсно	
3 рази SH (2)	
1 раз SH (1) и SH (4) и SH (5)	
3 асоціації з OR	
1 асоціація G (2)	
2 асоціації V (18)	
1 асоціація Z (1)	
Це підтверджується тим, що SH є основним чинником.	
2. Друга позитивна група: 95, 61, 14: Це комерційна діяльність і управління..	V (15)
95 Конференція: На переговорах і конференціях розмовляють V'-о	OR(2), OR(4)
61 Бізнесмен Диктофон, кореспонденція для секретаря Управлінець: Він диктує думку.	OR (7)
V-о	
14 Співробітник Розмова, мене турбує його авторитарна Кримінального позиція при розмові з іншими.	OR (2)
Розшуку (Обертається до вторинного чинника K)	
У другій групі проявляється чинник	
O (контакт, бесіда, конференція) і	
Чинник V (управління, офіс).Анализ:	

Підводячи підсумок основним думкам і його асоціаціям, можна стверджувати:

«Цей 28-річний чоловік шукає діяльність, в якій він міг би займатися з різними людьми і їх проблемами. Він хоче допомагати, утїшати, мотивувати, радити і вирішувати їх проблеми. У нього є стосунки з людьми з обмеженими можливостями. Він шукає швидше контакт з підлітками і дорослими, ніж з маленькими дітьми.

Окрім бажання допомогти він також хоче управляти, і, як правило, зацікавлений у взаємній розмові. Він не лише шукає контакт з людиною, але і з групою».

Цей висновок прекрасно ілюструє його факторне сузір'я: SH — G — V- Про: допомога, духовні проблеми, управління, контакт. Його можна представити, як дуже хорошого директора інтернату.

Ми хотіли б показати ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників. Тут чинник Про займає першу позицію. Це призводить до посилення чинника O.

Випробовуваний є особою відвертого типу контакту, товариський і балакучий.

Інші приклади чинника SH: (усі чоловічі)

Вік	Професія/ професійні прагнення	Основні і додаткові чинники
25	Духовна семінарія	S' 5 (4H+1E) G 2 S1 (H) W1
33	Власник друкарні, хоче закінчити і вивчити медицину	S'4 (2H+2E) G'3 S1 (H) V1 W1 Z'1 Z1
25	Священник	S'5 (4H+1E) S'3 (1H+2E) M3 V'3
22	Учитель початкових класів	S'5 (3H+2E) S2 (1H+1E) V'2 G'2 Z'2 G2 O2

Чинник SE = душевна енергія, динаміка, мужність, впровадження, прагнення до незалежності, прагнення до руху, необхідність зміни місця

А) Професійна атмосфера і риси вдачі людини SE

Ставлення до інших людей, згідно Сонді: «Каїн» (SE) або «Авель» (SH).

На нашу думку, Каїн має позитивну соціальну функцію: без протистояння і революції, без «жестів» і політичних вбивств, усіх численних воєн, що проводяться воєначальниками і «героями», не було б історії людського суспільства. «Каїн» говорить «ні» в цій ситуації, але найчастіше «так» активним змінам та інноваціям. Він не лише руйнівний, але і конструктивний. Він говорить: це мене не влаштовує, і це буде зроблено зараз. Він не зупиняється на пропозиціях, а починає щось робити.

Люди SE є лідерами у бізнесі, політиці, будівництві, організаторами виробництва, у яких є не лише ідеї (G), раціональні плани (V), але й духовна енергія для їх реалізації. Хоча вони є владними людьми, та їх особисте марнославство може грати певну роль, але вони роблять як для себе, так і для суспільства. (Авель (SH) робить для людей.) Емоційність і імпульсивність – це одночасно сила і слабкість.

Чим більше характеру SE об'єднується з V, тобто інтелектуально контролюється, тим більше ця людина починає мати істинні якості лідера, а також велике завзяття і стійкість.

SE характеризується рухом і енергією, яка забезпечує цей рух. Завжди щось відбувається, люди або предмети «рухаються». Рушійна сила і прагнення діяльності об'єднуються в певний напрям. Ніщо не перебуває в спокої – панує занепокоєння, зміна, активність. Все орієнтовано на майбутнє, нове, прийдешнє, досягнення мети. Все спрямовано проти існуючого і такого, що зберігається, що забирається убік або перемагається в поєдинку.

Таке ставлення веде до життя, повної боротьби і постійних рішень. Така людина бере на себе відповідальність, домагається самостійності і незалежності. Професійне підпорядкування важко переноситься і часто призводить до конфліктів. Можливі імпульсивні, неконтрольовані афекти і дії в стані афекту, які можуть призвести до злочинів. У людини SE є щось «вибухове», тому вона також вважається холеричною. Але у неї є можливість направити свої сили на досягнення позитивних цілей. На додаток до її інтелектуальної діяльності (що далеко не завжди на першому плані) їй потрібна рухова активність. Наполегливість, яку має ця людина, цінується на робочому місці. Релігійний аспект SE-людини виражається як праведне завзяття, а також як свята лють: Мойсей убив єгиптянина і встановив Десять Заповідей; він змахнув своєю палицею,

і вода полилася зі скелі. Тут теж показана рушійна символіка. Бойова зброя, завоювання, початок різних культур, новаторський дух багатьох народів пов'язані з характером SE.

Людина SE характеризується змінами: може знаходитися в спокійній ситуації в дуже напружений час; може накопичувати свій гнів впродовж довгого часу, а потім несподівано розрядити накопичену енергію в імпульсивних діях. Внутрішня напруга розряджається за допомогою рухів у вигляді метушні, різких рухів тощо. Вона завжди відчуває себе трохи обмеженою – їй треба простір, любить подорожувати. Шукає ризик, любить несподіванки і сюрпризи. Також готова поринути в небезпечні пригоди. Її притягує все, що рухається. Вода, вогонь, повітря є улюбленими природними стихіями. Вона шукає напругу, полярності: висота – глибина, негативні і позитивні полюси, напруженість електрики, добро і зло. Вона бере участь в соціальних проблемах, є соціальним критиком і борцем. Шукає конкретні рішення, тоді як співчуття і готовність допомогти (SH) через певний «спокій», іноді навіть вичікувальну пасивність, відноситься до чинника SE, як «подолання хвилювання». У подоланні труднощів отримує задоволення. Володарі професії SE-чинника наповнені внутрішнім імпульсом. Революціонери і гарячі люди: активність і енергія протесту, імпульсивність, бажання змін – це усе відноситься до чинника SE (ідея перевероту – до чинника G).

Коротко SE-людину можна охарактеризувати такими якостями:

- активна, жива, діяльна, заповзятлива, мотивована внутрішньою запальністю;
- мужня, смілива, хоробра, зухвала, безстрашна, готова піти на ризик;
- любить зміни, «дивувати» інших як тактик;
- любить командувати, давати вказівки, дозволяти іншим щось робити, управляти, домінувати;
- протистоїть іншим, стверджуючи себе;
- любить йти своїм шляхом, але погано адаптується;
- знаходиться у пошуках боротьби і конфліктів, кидає виклик;
- вперта, примхлива, зухвала;
- збуджена люттю, гнівом, заздрісна, ревнива, ненавидить інших;
- любить звинувачувати, ображати, принижувати, лякати інших;
- невгамовна, вибухова;
- неконтрольована, схильна до дій в стані афекту.

Ми бачимо людей SE переважно у боротьбі з людьми на душевно-духовному рівні, на соціальному рівні і у боротьбі з природними стихіями (вогонь, вода, повітря, електрика). К-людей, натомість, ми бачимо у боротьбі з кулаками проти ворога або жорсткого матеріалу.

Іноді чинники K і SE взаємозв'язані. Найнебезпечнішими є ті люди, які духовно живуть чинником SE і витісняють чинник До, але спонукають інших людей діяти агресивно: Робесп'єр, «великі» полководці, сектанти, які спалювали відьом в ім'я Бога.

SE - це людина афекту, K - людина м'язів. На професійному рівні ці два чинники розрізнити легше, ніж за характерними якостями: професійно людина SE є типом руху і динаміки, а людина K є робітником. Для людини SE можна назвати 6 основних областей, де вона буде найбільш придатною:

1. професії, які вимагають динамізму, енергії і особистих рішень;
2. професійні області, в яких зосереджені економічні, соціальні і політичні сили і умови розподілу;
3. завдання, що вимагають бойової позиції в правових спорах, в яких доводиться боротися за справедливість і права людей;
4. освоєння і подолання природних сил;
5. енергія, необхідна для пересування і руху вперед;

6. мужність і самовідданість в так званих пригодницьких професіях.

Усім цим професійним областям характерні енергійність і динаміка. Тут є можливість задовольнити енергетичні потреби і відчувати задоволення та радість в подоланні чужої енергії.

Пояснення того, чому чинник SE представляється під загальним поняттям S = соціальний аспект, виникає, як тільки під словом «соціальний» розуміється громадський порядок. Соціальний погляд потрібний як в професіях, пов'язаних з допомогою (SH), так і в передумові для втручання в соціальну і громадську рівновагу сил. У першому випадку професія спрямована на одну людину, в другому – на групи, верстви населення, країни, чия ситуація має бути реструктурована і поліпшена.

Приймаються заходи, які приносять користь багатьом людям. Соціальне в громадському сенсі – це власник заводу, який забезпечує хлібом своїх працівників; це інженер-механік, який використовує сили з користю для людського суспільства, а також клас воїнів, які працюють для забезпечення кращого порядку.

Б) Функції чинника SE

Функціями чинника SE є: ризикувати, наважувати, робити небезпечні речі, подорожувати, водити, літати, ходити, бігати, мчатися, їздити верхи, займатися гімнастикою, лазити, падати; різноманітні види діяльності, пов'язані з несподіванкою; регулювати і запускати двигун, долати природні сили.

Але також до чинника SE відносяться такі афективні стани: чинити опір, вміння сказати «ні», пред'являти вимоги, командувати, вимагати, брати на себе відповідальність, ризикувати собою та іншими, карати, звинувачувати, притягати інших до відповідальності, стверджувати себе, навіть якщо це приведе до того, що таку людини перестануть любити або навіть будуть ненавидіти.

В) Професійні інструменти і засоби чинника SE

З одного боку – це сила розуму, а з іншого – сила природи і механічна енергія.

Розумові здібності: мужність, незалежність, здатність швидко реагувати, здатність швидко приймати рішення, командувати, вимагати, авторитетність, прагнення до дії, сила волі, дух підприємництва.

Сили природи: вогонь, електрика, ядерна енергія, вітер, сили Землі, гідро-енергетика, сонячна енергія.

Механічна енергія: двигуни, транспортні засоби, літаки.

Г) Професійні об'єкти чинника SE

Сили природи, існуючі об'єкти або люди, з якими така людина має справу.

Д) Професії чинника SE

Відповідно до 6-ти згаданих вище областей можна назвати такі професійні групи:

1. Енергійність і мужність в особистих рішеннях: відповідальні головні посади в торгівлі, промисловості і виробництві, керівники заводів, менеджери, керівники підприємств.

2. Економічний, соціальний і політичний баланс сил: політики, новатори, революціонери, воєначальники, також в цю область напруженості входять піонери і реформатори.

3. Юридичні спори: адвокати, що працюють зі своїми клієнтами, або прокурори, що борються за дотримання законів.

4. Подолання і використання природних сил і захист від їх небезпеки: професії, що мають справу з електрикою, ядерною енергією, вогнем, водою, вітром, сонячною енергією, силами землі (землетруси, вулкани, лавини тощо), механічними засобами.

5. Професії, пов'язані з рухом: професії в галузях авіації, судноплавства, автомобільного і залізничного транспорту і, останнім часом, космонавтики.

6. Професії пригоди і ризику: лідери експедиції, глибоководні дайвери, полярники, завойовники неба, професії легко-рятувальної служби, провідники в горах, пожежники і гонщики, а також професії, які часто пов'язані з ризиком власного життя.

Ф) Приклади з практики чинника SE

Маргарет 15;11 років, закінчила середню школу, гімназію, 3 до., 28 позитивних виборів

Первинні чинники	S'5	S4	O 3	K 2	Z 2	V 2	G 2	M 2	Z' 2	V' 2	G' 2	W 0
Процентне співвідношення	18	14	11	7	7	7	7	7	7	7	7	0
Пункт в психометрії	6	6	5	7	5	6	4	5	4	6	5	2
Вторинні чинники	k 7	s 7	v 4	o 3	g 2	m 2	z 2	w 1				
Процентне співвідношення	25	25	14	11	7	7	7	4				
Пункт в психометрії	9	9	6	6	4	3	3	2				

Бажана професія: учитель гімнастики і спорту (спорт: дзюдо, лижі, теніс).

Маргарет — середня студентка в гімназії; вона говорить, що могло би бути краще, адже вона використовує тільки найнеобхідніший час для навчання, тому що багато займається спортом. Асоціації до виборів S' і S майже усі ґрунтовані на радості руху, подорожі і заповзятливості. Помічник поліції (жінка) «не завжди повинна це робити; вона також може виходити з найделікатніших ситуацій, де їй доводиться доводити наявність розуму». Дві фотографії чинника K: фотографія № 10 — жінка-поліцейський, вважається чисто спортивною (дзюдо), професія тесляра не вважається професією, а як можливе хобі. Маргарет прийшла до профконсультанта з питанням, чи дійсно їй вчитися в гімназії до закінчення, щоб стати учителем гімнастики. Їй були надані рекомендації закінчити гімназію, щоб потім мати можливість вчитися в університеті.

21 рік, чоловік

Ситуація: після закінчення 3 курсів гімназії став механіком.

Бажана професія: машиніст локомотиву.

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

S' 2 (две SE), S2(1E, 1H)

основні чинники

Z 2 G'2 Z'1 V' 1 V 1 W 1

додаткові чинники

K 0 G 0 M 0

останні чинники

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників:

— K 8 — M8 — W7- V 6- O 6- Z' 6 -S' 5 — V' 5 — S5 — Z 5 — G5 -G'3

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

s 3 g 3 v 2 z 2 w1 k1 m1 o0

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

— w 11 — o 10 — m 9 — z 9 — k8 — s8 — v7 — g7

Асоціації

Шифрування

1. Група переважних фотографій: 27 (тільки одна).

27 Гонщик: Мене швидкість, просто зачаровує.

SE (2)

SE-z На себе покладаються!

SE(10)

Ви повинні дивитися тільки на себе. Якщо ви робите щось неправильно, то це залежить тільки від вас.

2. Друга група позитивних фотографій: 41, 4.

Загальне: робити що-небудь самостійно

SE (10)

41 Модельєр: Намалювати картину, прикрашати щось.

Z (8)

Висловлювання: фотографія теж являється вираженням.

Z (2)

4 Оформлювач вітрин: також виражається через оформлення вітрин.

Z (4)

3. Третя група позитивних фотографій: 70,20

Загальне у фотографіях: фотографувати.

70 Фоторепортер: Фотографом не таким, я маю на увазі.

Я не хочу бігати за

Z (2)

сенсаціями і фотографувати.

20 Оператор: Я б вважав за краще зробити фотоальбом і поїхати.

Автомобілі з камерою за кордон.

SE (2)

Аналіз:

Перша група містить тільки асоціації чинника SE. У другій і третій групах два чинники SE і Z взаємозв'язані. Проблема ситуації в професії полягає в тому, що випробовуваний не пройшов вступний іспит на професію машиніста локомотиву через поганий зір, а тому цей недолік також є перешкодою для реалізації професії типу SE — Z.

4.2.5. Чинник Z: потреба в демонстрації, показувати бажання, естетичність.

А) Професійна атмосфера і характер Z- людини

Опис: те, що не можна побачити, показати і чим можна помилуватися, нічого не коштує. Те, що не можна продемонструвати, неможливо продати. Ті, хто не здатний показати свої досягнення і продемонструвати їх в правильному світлі, мають мало успіху і залишаються без уваги. Все орієнтовано на оточення.

Питання: Вам це подобається або не подобається? Ефективно це або не ефективно? Розмовляє або не розмовляє? Набагато важливіші для професійної атмосфери чинника Z питання: правильно або неправильно? це добро чи зло? І, нарешті, вирішальне питання: чи повертає «це» увагу — «я» привертаю увагу?

Зовнішній вигляд, враження, блиск речей можуть стати важливішими, ніж самі речі. Якщо немає враження, то найголовніше відсутнє. Річ не представляє інтересу, якщо її ніхто не помітив. Оскільки враження є короткочасним, то Z-людина постійно вимушена робити щось нове, щоб виглядати ефектно. Вона часто щось робить заради однієї миті. «Привабливий світ» пам'яток і подій іноді називає поверхневим, безрозсудним і швидкоплинним. Але в ньому є щось приємне і безтурботне, воно живе в теперішньому часі.

«Показувати» є основною потребою такої людини. Чинник Z — це та людина, яка щось показує, що у неї є або що вона може мати, і партнер або група людей дивляться на те, що вона показує. Отже, у «демонструючої» людини специфічні зустрічі і контакти з партнерами. Якщо щось привертає увагу, вона повинна дивитися і дивуватися. Вона повинна захоплюватися побаченим і бажати того ж.

Потреба в демонстрації виражається в наступному: «Я хочу показати себе, щоб ви мною захоплювалися і хотіли». Цей принцип застосовується як при виборі сексуального партнера, так і при здобутті посади: задоволення і творчість пред'являються при працевлаштуванні. Той же принцип застосовується і в торгівлі: товари показуються так, щоб їх бажали і придбали. Йдеться про захоплення предметом, досягненнями, діяльністю, власним тілом.

Необхідність показати може бути задоволена прямо або побічно: прямо, якщо це пов'язано з власною особою, побічно, якщо інші люди показують зроблені предмети, досягнення. Проте центральним питанням залишається привертнути увагу зовнішнього світу.

Успіху досягає той, хто виконав роботу або діяльність може деякою мірою демонструвати і просувати. Потім застосовується наступний принцип: партнер повинен захоплюватися тим, що я показую. Якщо людина цього не робить, то «те», що вона показує, втрачає значення. Це означає, що цінність показаного проявляється тільки через захоплення партнера. Для розвитку почуття власної гідності цей взаємозв'язок має первинне значення: без визнання партнером не виникає впевненість в собі, «я є ніким, поки хтось інший не приймає мене, не підтверджує це і не бажає». Первинне, природне бажання показати є невід'ємною частиною розвитку такої особистості. Порушення потреби себе показати виражається у вигляді сорому. Показувати і соромитися — це крайні точки чинника Z. Сором'язливі люди стримані і скуті в необхідності показувати себе. Існують закомплексовані, сором'язливі, заблоковані підлітки, які хочуть стати акторами, вони вибирають при тестуванні фотографії Z чинника, щоб подавили в собі цю потребу.

Необхідність показувати не залежить від власної ефективності: можна грати, навіть якщо нічого показувати. Тому ми говоримо про блеф, що є надмірною потребою в демонстрації. Проте, чим кращими є здібності і таланти такої людини, тим природніше вона їх проявляє і демонструє у своїх досягненнях. Якщо є художня і творча сила, то часто потрібний примус для того, щоб її виразити і представити. Взаємозв'язок між необхідністю демонструвати і ефективністю визначає: що виходить — тільки примітивно-безформний чи високохудожній вид. Чим більше художніх здібностей є, тим більш стійкою стає успішність, яка потім зберігає своє культурне значення. Культурні досягнення в основному пов'язані з потребою показувати: храми, гробниці і палаци не були б побудовані, якби не було мети демонструвати.

Сучасне слово «імідж» належить до цього кола, і усі професії, які прагнуть створити імідж, мають відношення до чинника Z. Для людини, яка відноситься до чинника Z, ніщо не є таким трагічним як втрата іміджу і можливість стати жертвою кепкування. Але кепкування можуть бути ще терпимими, якщо людина на них не звертає уваги, забуває та ігнорує.

Телевізійні і радіо-репортери — типові представники Z-професії. Прокоментувати переваги і недоліки цієї діяльності можна так: «У деякому відношенні ви вільні у своїй роботі, ви часто зустрічаєтеся з цікавими і відомими людьми, ви можете бути присутніми на заходах, без яких ви б не отримали можливість отримувати великі гроші. Недоліки: ви, по суті, не створюєте нічого постійного, ви живете і працюєте для однієї миті. Ненормований робочий час і регулярна відсутність вільного часу створюють проблеми для сімейного життя. Особисте життя майже відсутнє».

Чинник Z потребує особливої уваги, оскільки він легко може неправильно інтерпретуватися. Z може означати:

- проявляти себе, бажання виконувати, нарцисизм;

- хочу зробити щось красиве, показати роботу;
- хочу дивитися на щось красиве, бажання розглядати;
- необхідність в компенсації: випробовуваний сором'язливий і сором'язливо бачить себе як актриса або балерина;
- природна і надмірна потреба у визнанні;
- захисне ставлення до обивательського побуту.

У прагненні до «роботи мрії», такої як актор, танцюрист та інші, можуть бути ілюзії і бажання в захопленні і уникненні буденного (моралістичного) існування. Тенденції і значення чинника Z особливо представлені, якщо чинник V слабо представлений в тесті.

Якщо чинник Z є основним або додатковим, це ще не означає, що випробовуваний хоче займатися професією, яка відноситься до Z-чинника. Часто чинник Z інтерпретується в якості рис вдачі. Достовірно це може бути встановлено тільки за допомогою асоціацій випробовуваного до фотографій.

Негативними сторонами Z-людини можуть бути: «відсутність ґрунтовності» — людина показує себе як слабохарактерна, мало згуртована, з недостатньою емоційною глибиною. Її урівноваженість легко порушується. Її фізичні і розумові здібності можуть бути дуже легко змінюватися ззовні, тобто вона не здатна протистояти сильному опору і напрузі, легко це перекладає на фізичне погіршення здоров'я. Вона демонструє погану терпимість до стресу, гіперчутливість, не витримує неприємних настроїв і труднощів, зазнає труднощів при зростаючій психологічній напрузі і трудовому навантаженні. Якщо стикається з неприємною дискусією або з питанням, які не лествять почуттю її гідності, то цього уникає, а, отже, не доходить правильного вирішення проблем. Її ухилення розглядається як втеча або як фізичне погіршення здоров'я, або просто як бажання «відмахнутися». Вона може відкладати проблеми на потім. Струшує воду, як качка, у якої вода ніколи не потрапляє на шкіру. При ухиленні від тиску, що йде на неї, вона може танцювати, сміятися, не ховається у прямому розумінні слова.

Z-люди часто є успішними і демонструють умілу адаптацію та ввічливі манери. Іноді в якійсь ввічливості міститься свого роду захист: до того, як партнер сказав хоч слово, вона вже знає, що йому відповісти. Це відбувається більш чи менш несвідомо. Вона вміє прикрашати неприємні речі красивими словами. Ця спритність робить Z-людину подібною до опортуніста, що має певний менталітет кишенькового гравця і є неймовірно майстерним, як чарівник, який маніпулює людьми. Загалом, вона прикрашає все те, що вважає надмірно важливим: свої думки і переживання. Вона хоче прикрасити своє життя і весь світ. Величезну роль відіграють краса, естетика, «добрий смак!

Z-людина також може бути холодною і бездушною, хоча одночасно грати співчуваючого. Партнерові і їй самій часто важко зрозуміти, де вона є «справжньою» і правдивою. Маніпулювання та інтрига можуть бути тонко використані для егоїстичних цілей.

Люди Z-чинника висловлюють «так» у вигляді дотепних висловів, вони не можуть відкрито сказати «ні». «Ні» виражається у них у формі головного болю, відсутності бажання вислухати, запізнь, втечі, ухилення. Вони не висловлюють категорично свої погляди або претензії. Висловлюють свої думки і позиції розпливчато, щоб бути правим. Вони можуть підтримувати одночасно декілька позицій, тобто і тут, і там. Легко переходять на сторону партнера і розпочинають з ним розмовляти однією мовою. Вони пристосовуються до нього мимоволі. Це може зайти так далеко, що вони застосовують різні голоси при розмові по телефону, залежно від партнера, справляючи враження людини, яка дуже добре у всьому розбирається. Вони часто описують своє відчуття життя словами: життя — це гра, усі люди грають ролі. Вони не переживають цілком і глибоко, але реагують дуже скривджено, коли їм натякають: «ти тільки граєш». Вони рідко страждають від почуття відсутності себе і відчувають нестачу стабільності і суті.

Та все ж: Z-людина чарівна, має успіх. Вона може бути великим майстром слова і оратором. Проте, її зовнішнє «золото», найчастіше, виявляється тонким лаком. Вона живе поверхнево, на поверхні речей. Може ставати жертвою свого зовнішнього вигляду, який часто є оманливою.

Коротко характерні риси людини Z можуть бути представлені так:

- хоче показувати себе, привертати увагу, щоб нею захоплювалися;
- демонстративний зовнішній вигляд, поведінка зухвала і бадьора;
- насолоджується кольорами, красою, естетичним виглядом;
- в розмові — майстер слова, переповнений, фонтануючий;
- хвалько, дещо зарозуміла, така, що перебільшує, блефує;
- поверхнева, не глибока;
- самовдоволена, блискуча, «веселкова», пихата;
- ексцентрична, вередлива;
- хоче здаватися не такою, як є, обманювати, прикидатися;
- зовнішній вигляд і враження розглядається як істина;
- спокуслива.
- Пригнічена Z- потреба виражається як:
- боязкість, соромливість, лякливість;
- збентеженість, незграбність, скутість в манерах і русі;
- прагнення себе сховати, приховати, завжди знаходитися на задньому плані;
- відсутність упевненості в собі.

Читаючи цей опис рис вдачі, створюється враження, що чинник Z має досить негативну ноту. Якщо чинник Z є домінуючою тенденцією в людині, то деякі з негативних ознак, описаних вище, цілком можуть бути видимими. З іншого боку, ми хочемо сподіватися, що кожна людина має частину Z- чинника, як другорядного, щоб мати можливість бачити і насолоджуватися прекрасним і безтурботним життям. Z-чинник дає людині заряд жвавості, спритності і безтурботності, роблячи її відкритою для випадкового і прекрасного.

Б) Функції чинника Z, його інструменти і професійні об'єкти

Необхідність показати себе в основному полягає в роботі в наступних сферах:

Сфера	Об'єкт професії	Мета	Професія
Бажання краси	Мода Косметика Зачіска	Клієнти	Манекенниця Модельєр Перукар Косметолог
Потреба показувати і цікавість	Газети, преса, радіо, телебачення, Фільми, фото	Читачі газет, телеглядачі	Телеведучий Журналіст Фоторепортер
Смак Образ Естетика	Вітрина Прикраса Графіка Дизайн будинку Дизайн житла	Спостерігач	Оформлювач вітрин Ювелір Графічний маляр Архітектор Дизайнер інтер'єру

Необхідність в демонстрації при роботі з групами і націями	Збори Демонстрації	Народ	Політик
Мистецтво	Витвори мистецтва Виставки Театр, концерти, Балет, кіно	Публіка	Художник Музикант Актор Танцюрист
Еротика	Еротика	Зваблювання Краса	Фотомодель Стриптиз- танцюрист(ка)
Торгівля	Суперечка Мода Цирк	Спортивний уболівальник Публіка	Зірка в спорті Автогонщик Артист
Показ себе і демонстрація потягів			Зірка в спорті Автогонщик Артист

Основні функції цих різних аспектів завжди полягають в тому, щоб: зображувати, оформляти, демонструвати, виступати, виставляти, демонтувати, презентувати, робити знаменитим тощо.

Професіонал звертається до аудиторії і його виконанням публіка повинна захоплюватися. Глядачами є: кіноглядачі, читачі газет, театральна і телевізійна аудиторія тощо.

Безпосередніми професійними об'єктами є виконана робота і твори, зокрема: красива зачіска, ювелірні вироби, художні роботи, реклама, вітрина магазину, фільм, фотографія тощо. Ці професійні об'єкти потребують місця, де їх можуть побачити усі: подіум, сцена, вулиця, екран, музей, виставковий зал, вітрина, виставковий майданчик тощо. Однак без відгуку про враження, резонансу, об'єкти, що демонструються, втрачають сенс.

Проте, найважливішим «професійним інструментом», який потребує демонстрації є і залишається власна особа:

- власне тіло;
- сила і краса тіла;
- фізична майстерність;
- граціозність;
- еротичні, сексуальні спокуси;
- власні почуття і настрої: їм надається художнє вираження (музиканти, співаки, актори, художники тощо);
- власні думки: вони представляються широкій аудиторії, читачам (професор, філософ, письменник, журналіст, політик тощо); уміння, необхідні в цих професіях, є чинником G;
- власні досягнення і твори: вони стають відомими громадськості (наприклад, художньо-ремесленні-оформительські професії).

Згідно інструкції тестування, випробовуваному треба було вибирати фотографії незалежно від власних здібностей. Це приводило до того, що фотографії чинника Z вибиралися, навіть якщо в цьому напрямі недостатньо здібностей. Проте, ми не хотіли змінювати інструкцію по

тестуванню. Іноді чинник Z в ранжируваному ряду знаходився на перших позиціях, а це означає, що у випробовуваного ця потреба у виборі професії має значну вагу. Але випробовуваний має інтерес до «прекрасного» і може мати, можливо, естетичний сенс і смак, однак не художні і декоративні здібності.

С) приклад з практики чинника Z

18 років (чоловік)

Освіта: другий рівень

Ситуація: студент електромеханік

Бажана професія: парашутист. Він хоче виступати на показових заходах і заробляти цим собі на життя.

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

Z' 6 Z6 S6 (4E+2H) основні чинники

G' 3 W3 S' 2)2E) K2 G2 O2 додаткові чинники

V 1 V' 0 M0 останні чинники

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників:

— V'8 -M 8 -V 7- K6- S' 6- W 4-G 4- O3- S2- G'2- Z2- Z'1

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

z 7 g 6 w 4 k 4 s 4 o4 m2 v 1

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

— m 9- v 9- w 8- s 7- k6- ob- g 5- z 4

Асоціації

Шифрування

1. Перша група переважних фотографій: 70, 20, 44, 49, 28,48, 60, 94

Загальне у фотографіях: усі вони пов'язані із створенням фільму і розрізненням публіки Z

2. Друга група фотографій: 74, 66, 78, 12

Загальне: вони також мають відношення до розвага людей Z

3. Третя група фотографій: 19, 69, 26, 27Z

Загальне: потрібна певна стійкість і відповідна мужність SE, K

Аналіз:

Цей підліток в першу чергу заклопотаний можливістю стати «зіркою». В якості основного у нього виступає чинник Z і як перший додатковий чинник SE = готовність йти на ризик.

Його прагнення в професії стати парашутистом відповідає поєднанню чинників Z — SE.

20 років (чоловік)

Школа: досягнення зрілості

Бажана професія: учитель малювання в гімназії

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

Z'5 Z 4 основні чинники

S3 (2E+1H) O3 G'3 G 2 додаткові чинники

W2 K2 S'1 (1E) V'1 M1 V0 кінцеві чинники

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників:

— V6- W4 — S'4 -S3 — K2 — V'2 — M2 — G2 — O1- Z1- G'1- Z' 0

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

z 6 g 5 s 4 m 4 k 3 v 3 o 2 w 0

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

— k 6 — w5 -m5 -s4 — v 4 — z3 -o2 — g1

Асоціації	Шифрування
1. Перша група переважних фотографій: 41, 80, 30, 47, 52, 90, 79	
Загальне: презентація	Z(2)
41 Модельєр: творчий, малювати	G(5)
W-g	
Художник: надавати форми, художник, мистецтвознавець G(5), G'-z Він має надати вигляду.	Z(2)
30 Декоратор: Він робить картини з міді або металевих пластин	Z(9)
G-z	
47 Гончар: гончар, художнє ремесло	Z(9)
M-g	
52 Мозаїчник: також має відношення до мистецтва	Z (9)
90 Реставратор: також має відношення до мистецтва	Z(9)
Z'-m	
79 Мистецтвознавець: трактує картини, оцінює картини	V (17), Z (10)
V'-z	
2. Друга група позитивних фотографій: 81, 43	
Загальне: навчати, учити, намагатися зрозуміти, виховувати	V (18), SH (4)
81 Учитель: навчати	V(18), SH (4)
S'-v	
43 Місіонер: досліджувати, викладати, пояснювати	G(4), V (18)
S-g	
3. Третя група позитивних фотографій: 76, 70, 20, 48	
Загальне: фотографічний	Z (7)
Z'-k	
20 Оператор: фільм	Z (7)
Z-s	
48 Інтерв'ю: також репортер, інтерв'ю	Z (4), OR (7)
O- g	

Аналіз

По́за сумнівом, чинник Z знаходиться на передньому плані: 12 асоціацій відносяться до чинника Z, ще 3 асоціації відносяться до чинника G і характеризують творчу особу.

Потім слідує асоціації, які відносяться до професії вчителя: навчати, викладати, роз'яснювати, виховувати, намагатися зрозуміти.

Цікава асоціація до фотографії 76, яка абсолютно випробовуваним була неправильно зрозуміла і інтерпретувалася як «сценічний запис». Отже, картина виступала в сенсі основного чинника Z після того, як він «зігнувся».

Поєднання чинників: Z — G — S (E + H) — O відповідає бажаній професії: учителю малювання.

Потреба в увявленні — (Z)

Творча особа — (G)

Соціальне ставлення до учня — (S)

Контакт з групою — (O)

4.2.6. Чинник V: розум, логіка, потреба в ясності мислення, обмеження, межі, об'єктивність, реальність

А) Професійна атмосфера і характер людини V

Попит на розум сьогодні великий. Без розуму і інтелекту всі наші справи погано здійснюються і не отримують хорошого і корисного закінчення. Теоретична людина характеризується розумними, інтелектуальними процесами, яким вона завжди надає перевагу.

Інтелектуальний процес:

- розпочинається з точного сприйняття речей;
- розум дає характеристику речам, назви і формує поняття;
- він вважає, вимірює, контролює, аналізує, оцінює речі;
- він організовує їх, формує категорії, класи;
- він приводить їх в законний контекст; встановлює і керується правилами;
- він тягнеться до порядку, абстрагування, ключів і висновків.

Отже, розум досягає успіху, освоюючи світ, ставлячи його під свій контроль, керуючись ним, роблячи його корисним, використовуючи його. V- людина має справу з видимим, конкретним, з чого можна створити щось. Вона шукає реальне і відкидає нереальне, недійсне, містичне. Для неї світ зрозумілий і передбачуваний. Вона робить передбачуваними висновки і будує прогнози. Вона залишається об'єктивною і розсудливою. У своїх міркуваннях вона дотримується документів і фактів, будує свій світ на дисципліні і правильності. Вона прагне до досягнень, також об'єктивно розглядає людські відносини. Ставить питання: яка від мене користь, як мені служити іншим? Інші люди представляються їй як економічні або політичні чинники, на які доводиться зважати, які треба враховувати, випробовувати, інструктувати, управляти, критикувати і судити. Від дивних докорів і критики V людина себе обмежує і намагається знайти досить багато аргументів, щоб спростувати їх.

Душевно вона може бути черствою, жорстокою, суворою або бездушною. Вона багато що робить і цілком переходить до своїх обов'язків, але також вимагає від інших виконання робіт, які їй цікавлять і оцінює критично. Вона характеризується надійністю, але є має власні, визначені недоліки, такі як пластичність і здатність до інверсії. Все йде рівномірно і прямолінійно, згідно попереднього встановленого шляху. Схема регулювання і правила дають їй упевненість: ви маєте бути послідовними, не робити виключення або терпіти — куди це могло б привести ... Чи: старе не може бути таким поганим, щоб його відкидати — ми хочемо спочатку перевірити, перш ніж починати щось нове.

(Швейцарський соціальний семінар, Книжкова друкарня: Конконрдия, Винтерхур 1974)

Людина чинника V гарантує стабільність і постійність. У житті і професії проявляє працьовитість, наполегливість; точність і надійність вважаються основними елементами в усіх сферах діяльності. Хьюго Восс у своєму творі «Студент і його вибір професії» підкреслює на формі життя Шпангера, описує теоретичну людину так: «Вона свідомо хоче виключити емоції, інтуїцію або навіть суб'єктивні особливості суб'єкта, що пізнає. Об'єктивне пізнання потім встановлюється в системі теорем. Вона абстрагується від емоцій і морального стану, не дивиться, красивий або потворний, святий або нечестивий, вона дивиться виключно на те, що є істинним, правильним або неправильним, корисним або марним. Вона систематизує своє повсякденне життя і хоче організувати його відповідно до планів і принципів».

V- людина орієнтована на завдання — теоретична істина важливіша для неї, ніж соціальні відносини. Вона може бути нудною, черствою, в'ялою, емоційно неухважною, без глибокого емоційного співчуття. Вона себе контролює, але діє спонтанно, може бути холоднокровною і відчуженою. Емоційне життя відсутнє, не відбувається сплесків, а тому вона не підживлюється. Її поведінка може бути цілком матеріалістичною, орієнтованою на корисність; вона колива-

ється між правильною, можливо, дещо жорсткою поведінкою (жорсткість подібна ляльковій нерухомості — гармонійно-м'які, гнучкі рухи відсутні). Вимір має центральне значення для такого характеру: де межа, визначення? Всюди вона шукає межі, щоб зрозуміти міру речей, їх якість, цінність. Для неї мають сенс лінії, технічні плани і креслення. За потреби вона може сидіти і працювати зосереджено довгий час. Часто отримує енергію ззовні, тобто їй потрібний хтось, хто її підштовхуватиме: тоді вона може виконувати завдання протягом тривалого часу, розробляючи і виконуючи обчислення.

У нашому суспільстві V-людина досить високо цінується: все, що відноситься до інтелектуального аналізу і досліджень, вітається. Все повинно бути раціональним, розумним. V-людина адаптована до дійсності. Якщо вона ще й має чинник SE = душевну динаміку і енергією, то є реалізатором, здатним утілити задуми в житті.

Тому характеристики V-людини можна резюмувати так:

- надійна, працелюбна, стійка;
- по-діловому розсудлива, слабка емоційно (без спонтанності);
- цілеспрямована, зорієнтована на корисність;
- для неї важливими є години, час, в який щось повинне статися, розподіл, межі;
- все повинно бути ясным, розумним, логічним, раціональним, абстрактним, «інтелектуальним»;
- вона приділяє велику увагу навчанню, отриманню знань і пізнанню;
- духовно зорієнтована на порядок, принципи, категорії, схеми, правила, ідеї;
- часто запитує: це можна здійснити чи ні? це правильно чи неправильно?
- вона не ризикує, є великим скептиком і критиком;
- у неї відсутній інтерес до соціальних завдань, вона швидше схиляється до антисоціального, прагне контролю себе і інших;
- має бажання адаптувати себе «невмілу»: виконувати роботу, яка призначена для інших; використовувати в роботі механізми;
- у неї мало друзів, сама вона часто непопулярна серед інших;
- зорієнтована на досягнення цілей;
- перфекціоніст, формаліст;
- розважлива (мислить в числах і одиницях);
- точна і ретельна (прагне контролювати інших, щоб вони теж працювали точно і сумлінно);
- здійснює систематичне планування, регулювання;
- критикує інших, їй навряд чи можна відрадити від критики;
- має бажання навчати інших, зокрема навчати їх тому, що вважає «правильним»;
- дуже точно дотримується правил і інструкцій;
- негнучка, жорстка;
- вимоглива, безжальна, черства, обмежена;
- вважає, що може справлятися з емоційними проявами, користуючись грошима;
- незговірлива, уперто і твердо дотримується одного разу прийнятої точки зору;
- педантична, хитромудра, прискіплива.

Чинник V є універсальним у фото-тесті, а також в повсякденному житті. Якщо у людини відсутній чинник V (розум), тоді вона є нереалістичною, некритичною, безладною, нерозсудливою і кожен повинен буде зважати на її працездатність і ефективність.

Якщо чинник V повністю відкидається, то можна припустити, що випробовуваний знаходиться в стані опору, переважно проти «навчання», адаптації і впорядкування. Відмітимо, що людина може відноситися до типу V, навіть якщо у неї низький коефіцієнт інтелекту. V-характер людини не залежить від реального інтелекту.

Зауважимо, що чинник V зазвичай вибирається досить рідко випробовуваними жіночої статі. Він часто виступає як один із останніх чинників в ранжируваному ряду. Це може бути невірно інтерпретовано і означати, що чинник V = розуму, а інтелект слабо представлений у жінок. З іншого боку, правильна відповідь на цей факт полягає в тому, що жінці взагалі не подобається чиста і виняткова атмосфера V, тому що вона мало емоційна. Відсутність чинника V в жіночому протоколі означає, що ця випробовувана є не «чисто інтелектуальною людиною», хоче завжди переживати свої почуття і емоції. Але це ні в якому разі не свідчить, що ця випробовувана думає не дуже розумно і логічно, або що вона відмовляється від точної, педантичної, скрупульозної роботи. Швидше, можна припустити, що вона протиставляє світу розуму емоційний світ.

Оскільки чинник V важливий для комерційних професій, і, як відомо, багато дівчат вибирають комерційне професійне навчання, то це може багато про що свідчити. Дівчата, які вибирають комерційні професії, мають можливість вибрати такі фотографії:

Номер	Чинник	Фотографія
40	OR v	Секретарка, яка відповідає на телефонні дзвінки
61	V o	Секретарка для друку
97	(V)	Офісний працівник і друкарська машинка
95	V' o	Директор управляє зборами
53	V m	Касир у банку або на пошті

На цих п'яти фотографіях чинники V і O знаходяться на передньому плані, тобто у сфері розумної об'єктивності і мови. Часто навіть дівчата, які хочуть отримати професію в більш високій комерційній сфері, як і раніше вибирають такі фотографії:

Номер	Чинник	Фотографія
80	G' z	Редактор моди
88	G' g	Письменниця
91	V' m	Бібліотекар/ архіваріус
87	V' g	Адвокат (у офісі)

Як тільки з'являється бажання перебувати на вищій посаді, то з'являється чинник V разом з чинником G.

Комерційна професія має відношення до чинників V, O, Z і G, а також до SE (подорожувати), у будь-якому разі вона не відноситься виключно до чинника V.

Також існує різниця між чоловічим і жіночим чинником в комерційних професіях, яка полягає в тому, що для чоловіка в комерційних професіях більш чітко і сильно проявляється чинник V. Для жінок ця діяльність часто є основою для правильного заробітку, а також дає можливість підтримувати хороші людські стосунки. Вони бачить себе службовцем на хорошому місці і з хорошими колегами, з чистою роботою. Комерційна підготовка дає можливість для подальшого навчання і, отже, для поліпшення загальної освіти. Комерційне професійне навчання або відвідування бізнес-школи є відмінним базовим навчанням і просуванням в різних соціальних професіях, воно часто має значення основи, стартом для подальших професійних можливостей. Профконсультант консультує з питань кар'єри з допомогою асоціацій вибраних або не вибраних фотографій тесту і з'ясовує, які мотиви стоять за кожним вибором професії. Після проведеного тестування він може запропонувати клієнту фотографії приведених, типових офісних професій і завести наступну розмову: «Ви говорите, що хочете отримати комерційне навчання — то чому ви не вибрали цю фотографію»? Випробовуваний, безумовно, дасть відповідне пояснення тому, наприклад, чому він не хотів би сидіти виключно за машинкою. Або ж: чи можете ви розповісти мені, що відбувається на цій фотографії, що хто робить?

Отже, можливо, що випробовуваний прагне до комерційного навчання, навіть якщо ця професійна діяльність не відповідає структурі його схильностей, оскільки він сприймає комерційне навчання як «попередній» вибір професії, який припускає або фінансові можливості, або є основою для подальшої громадської діяльності. Якщо жінка не виходить заміж, то з часом, якщо вона «занадто діловий офісний працівник», то почувається нещасною, прагнучим змінити рід діяльності на той, який відповідає її істинній схильності. Вона не проти так званого «раціонального» і цільового вибору професії, але все-ж треба визнати їх межі. Робота в офісі терпима для багатьох дівчат і жінок тільки у тому випадку, якщо людська атмосфера, людські відносини в колективі доброзичливі і розслабляючі.

Фотографії тесту, які відповідають чиннику V, у малій кількості вибираються жінками, навіть тими, хто любить працювати точно і прискіпливо і готовий використовувати розум і логіку, оскільки ряд фотографій, які представляють професії V-чинника, розглядається як «чоловічі», зокрема: механік, поліцейський, технічний лаборант, землемір-геодезист, навіть архітектор, професор, режисер. Вважається, що увесь «V-світ і V- атмосфера» більше пов'язані з чоловічим ухилом, ніж з жіночим.

Б) Функції чинника V, його інструменти і професійні об'єкти

Функції, спонукаючі до знань: точно сприймати, спостерігати, вчитися, здобувати знання, характеризувати речі, упорядковувати, розділяти, реєструвати, класифікувати, вважати, вимірювати, підписувати, копіювати.

Вищі розумові функції: спостерігати, контролювати, порівнювати, тестувати, регулювати, автоматизувати і, нарешті, планувати, організовувати, управляти, регламентувати, доводити, міркувати, абстрагувати, викладати.

Засоби отримання знань: засоби спостереження, поняття, терміни, числа, справи і теки, в яких зберігаються документи, постанови.

Усі вимірвальні прилади: шкали, ваги, правило ковзання, калькулятор, логарифмічні лінійки, комп'ютер. Все, що працює відповідно до планів, шаблонів, моделей і зразків.

Професійні об'єкти: реальність в широкому сенсі, предмети, зокрема: заготівлі, акти, документи, плани, об'єкти досліджень; у розумовій сфері — математика, геометрія, знання, відомості; у людській сфері — інструктаж і контроль людей.

Мета полягає в тому, щоб робити копітку, точну, надійну роботу, досягати корисних, явних результатів, знаходитися в стані керованого порядку, а не переходити від розумної і логічної поведінки до емоційної. Діяльність здійснюється переважно в закритих приміщеннях: офіс, креслярське приміщення, майстерня, лабораторія, приміщення для конструювання, архів.

На робочому місці фахівець частіше знаходиться один: за пультом, столом, верстаком.

Прагнення до знань, інтелект потрібен в кожному виді діяльності. Не можна вважати, що чинник V відіграє певну роль тільки у разі дуже інтелектуальних людей в професії. Навіть люди зі скромним інтелектом повинні виконувати інтелектуальні функції у своїй професійній діяльності.

«Більш прості» розумові функції: точне сприйняття, спостереження, позначати, характеризувати, порівнювати (на конкретно-зрозумілому рівні), розділяти, упорядковувати, вважати, вимірювати, копіювати, наслідувати, переписувати, дотримуватися порядку, мінімальні знання, необхідні для обраної діяльності.

Для усіх професій не лише необхідно мати ці більш прості розумові функції, але також слід брати до уваги, що навіть люди зі «скромним інтелектом» можуть дійсно потребувати певного «інтелектуального» рівня. Відповідно до такого простішого рівня функцій розуму пошуковці обирають такі професії, як: сортувальник, робітник на складі, професії планування і контролю тощо. Отже, поява чинника V в тесті не вказує на те, що даний випробовуваний особливо розумний. Тест вказує на наявність схильності, готовності в поведінці.

Проте нині існує велика група професій, в яких розум відіграє дуже велике значення. Вони вимагають більш високих розумових функцій таких, як: планувати, організовувати, координувати, критикувати, міркувати, доводити тощо. Це професії технологій, природознавства, комерційні, управлінські, а також ремісничі і навіть творчі професії, для усіх їх потрібна наявність чинника V.

С) Приклад з практики:

16 років (чоловік)

Освіта: гімназія

Бажана професія: математик, фізик, інженер-електрик

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

V 3 V'2 G'2 G2	основні чинники
S1 (1E) M1	додаткові чинники
W0 K0 O0 S'0 Z0 Z'0	інші спільні

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників:

— Z'4 — W4 -G4 — V'3 -O3 -V3 -Z3 -S'2 — K1 -S1 -M1

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

v 5 s 2 g 1 m1 z 1 w 1 k 0 o 0

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

— z 6 — g6 — o 5- w 4 — k 4 — s 4 — v 3 — m1

Асоціації

1. Група переважних фотографій: 54, 84, 45, 38, 76

Спільне в фотографіях: технології та щось досліджувати

54 Хімік: хімія, дослідження речовин

G-m

84 Біолог: дослідження за допомогою мікроскопа

G'-v

45 Щось ремонтувати

V-g Телевізори

38 Фізика, хімія — лаборант: щось робити з електрикою

Шифрування

V (11)

V (11)

V (11)

V (12), M (20)

G (4) V (10)

SE (7b) G(4)

G-v

76 Інженер-електрик: все, що пов'язано з електрикою SE (7b) G(4)

G'-s

2. Друга група позитивних фотографій: 83, 37, 75, 7

Загальне у фотографіях: щось конструюється V (14)

83 Інженер: працює машина SE (6)

V'-v Техніка, контролювати V (11)

37 Механік-маркірувальник: виготовлення деталей для машини V (8)

V-v

Виконроб: встановлювати плани V (14)

V'-s

7 Засіб для виведення плям: щось робити

M-m Він щось робить, намагається V (11)

3. Третя група позитивних фотографій: 29 (тільки одна)

29 Складач: щось складне V (10)

V-z Щось технічне, деталі для машини V (10)

Асоціацій не вистачає. Можливо, це також пов'язано з чинником V: свідчить тільки про найнеобхідніші речі, але точно і влучно.

Його загальні асоціації такі: «Я хочу мати справу з технікою. Тут можна обстежувати, контролювати, конструювати, виготовляти деталі для машин, ремонтувати устаткування і управляти машинами. Я також цікавлюся електрикою і хімією».

Підведення підсумків функціональних одиниць:

12 раз V: 5 разів V (11) — перевіряти, обстежувати, контролювати

3 рази V (10) — збирати, встановлювати

2 рази V (14) — конструювати

1 раз V (8) — дотримуватися планів, виготовляти

1 раз V (12) — модернізація, ремонт

3 рази G (4): — досліджувати, вивчати

3 рази SE: 2 рази SE (7b) — електрика

1 раз SE (6) — двигуни, машини

1 раз M: 1 раз M (20) — ремонтувати

Аналіз. Очевидно, що цей гімназист орієнтований не гуманістично, а технічно. Стосовно техніки його інтереси ще не встановлені. Він більшою мірою не відноситься до типу дослідника, він той, хто хоче тримати щось реальне у своїх руках.» Прибічник матеріального». Ранжируваний ряд чинників V — G — SE відповідає майбутньому інженерові.

18 років. (чоловік)

Освіта: професійна

Ситуація: Після школи він пішов вчитися на нотаріуса. Зараз знаходиться на останньому році навчання і запитує про свої майбутні кар'єрні можливості

Бажана професія: бухгалтер-експерт, а також в довірчому офісі займатися діяльністю аудитора. Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

V'3 G3 Z3/ V1 G'1 Z'1 основні чинники

O1 (1R) додаткові чинники

W0 K0 S0 M0 S'0 чинники, що залишилися

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників:

— W8 — K8- S'8 — M8 — O7- G'7 -S6- Z6- V6- G5- Z' 4- V' 3

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

o 4 k 4 g 3 v 1 m 1 w 0 s0 z 0

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

— w 11 — m 11 — v 11 -s 10 — g 9 — z 9 — k 7 — o7

Асоціації

Шифрування

1. Група переважних фотографій: 14, 61, 95

Загальне у фотографіях: торгівля

95 Конференція: бесіда, конференція директорів і старших

OR (4)

V-о співробітників. Йдеться про продаж продукту –

встановлюються рекомендації

V (15)

61 Бізнесмен: комерційний співробітник, який має

V-о свою справу.

V (8)

Записує, має свою кореспонденцію

OR (7)

14 Детектив: торговець. Той, хто хоче щось продати,

OR (4)

G-k вести переговори з людиною. Він зважає

плюси і мінуси, продавець повинен переконати,

G (7)

що він може продати товар..

2. Друга позитивна група: 72, 91

Загальне: законність

72 Суд: Адвокат. Суд, займається законами, знає закони.

V (8)

G-k Має тісний контакт з людиною,

яку він представляє.

SE (9)

91 Бібліотекар: повинен збирати речі, читати книги,

M (21)

V-’ m шукати певну річ, шукати

V (1/11)

старі картки або реєстраційні

записи, які можуть бути важливими

3. Третя група позитивних фотографій: 16 (тільки одна)

16 Фондовий ринок: один на біржі, він має бути на зв'язку,

SE (5)

O-k бути спритним, у всьому орієнтуватися.

V(2)

Йдеться про великі суми.

V(5)

Узагальнення асоціацій: «Він почувається комфортно в торгівлі. Йому подобається розмовляти, вести переговори. Йдеться про гроші, великі суми, продаж товарів, ділові і юридичні питання. В юридичних питаннях важливі: документи, записи, договори, реєстрація. Треба орієнтуватися у всьому і бути «на зв'язку», уміти наполягти і швидко приймати рішення. Ви повинні мати можливість встановлювати і дотримуватися інструкцій, але у вас також має бути дар переконувати інших у ваших цілях. Врешті-решт, є офісна робота, де вам треба займатися своєю кореспонденцією і диктувати листи».

Аналіз: Ця молода людина шукає відповідальну посаду в торгівлі. У неї дві області інтересів: торгівля і право. Її передбачувана професія аудитора є вигідною в поєднанні цих двох інтересів. Аудитор займається чимось на зразок «дослідника»: він повинен знайти помилки. Ця тенденція відноситься до чинника G. У асоціаціях чинник OR виражений більш чітко, ніж очікувалося відповідно до ранжируваного ряду позитивних первинних чинників.

Але чинник o з'являється як перший вторинний чинник. У попередніх прикладах ми вже визначили, що чинник o є першим вторинним чинником, при сильній необхідності розмовляти. Чинник Z не проявляється в асоціаціях. Можливо, тут чинник Z повинен означати здорову упевненість в собі, особисту безпеку. Також наявна здорова наполегливість і твердість, що підтверджується у вторинному чиннику k, розташованому поряд з чинником o.

Зв'язок чинників $V = G$ свідчить про логічно-абстрактну діяльність, яка потребує як уяви, так і винахідливості. Цей зв'язок часто з'являється у торговців та інженерів.

Подальші приклади з практики: усі відносяться до чоловічої статі.

Випробовуваний, у якого чинник V є основним, мають в основному технічні або комерційні інтереси.

А) Випробовуваний з технічними інтересами:

Вік	Професія/ бажана професія	Основні і додаткові чинники
14	Кресляр-конструктор	V'4 V3 G'1 SE 1 Z1
19	Архітектор	V'5 Z4 Z'3 V3 G'3 G3
16	Електромеханік	V6 V'5 K4 O3 Z3 Z'2 S'E1 SE3
15	Інженер-механік	V'7 S7 (4E+3H) V6 K6 G'5 G4
14	Механік	V 5 G' 3 V'2
22	ІТ –технології, студент	V' 5 G4 S'3 (3E) S3 G'2

Б) Випробовувані з комерційними інтересами:

Вік	Професія/ бажана професія	Основні і додаткові чинники
15	Викладач по управлінню	V 2 V'1 G1
18	Продавець в магазині канцтоварів	V 4 O2 G2 V' 1 G' 1 Z' 1
15	Бізнес-школа	V'6 V3 G'2 Z'2
16	Школа по торгівлі	V 6 V'5 G5 G'4 O4

В) Випробовувані з педагогічними інтересами: учитель, військовий інструктор

Вік	Професія/ бажана професія	Основні і додаткові чинники
19	Робота викладача, але відчуває задоволення від точної механіки	V5 S'4 (3E+1H) V'4 G'3 G2 Z2
16	Ректор в гімназії	V' 8 S8 (4E+4H) V 7 G'5 S'4 (3E+1H) Z'4 O4 M4 W4

4.2.7. Чинник G: розум, інтуїція, творча уява

Ми не можемо уявити людське життя без розуму, духовної сили, які ідентичні творчій уяві, інтуїції, натхненню та «ідеї». Але ця духовна сила також має тенденцію розширюватися, роздувати духовні домагання на владу.

А) Професійна атмосфера і характер людини G

Духовна людина — шукач. Вона не шукає щось постійно, але про щось думає. Творчі думки, ідеї приходять до неї «занадто зрілі». У неї ясний взаємозв'язок, їй зрозуміло навіть те, про що вона ще не думала. Цей тип людини може вникати в завдання, тему, думку, зануритися в них і інтуїтивно дійти нових висновків. Завжди у пошуках нового, вона блукає удалину і шукає досконалості. Може переконливо впливати на інших «своїми чарами».

Людина, яка має чинник G, є ініціатором: деякі її ідеї корисні, інші не реалізуються. Проте без ідей не було б оновлення. Розум не знає меж. Її батьківщина — безмежна, несподівана, ірраціональна, оригінальна. Тому все залежить від якості цієї духовності. Якщо це не пов'язано з реалістичним сенсом (чинник V), воно залишається фантастичними, нереальними ідеями. У цьому випадку є вірогідність того, що ця людина стане просто ідеалістом, фантазером, лжепророком або «генієм без удачі». Але навіть тоді вона переконана у своїх утопічних ідеях і здатна знайти прибічників, для яких стає рятівником або спокусником.

Вона прагне впливу і могутності, хоче використати свої ідеї для впливу і розпорядження оточенням, а, можливо, і всім світом. Носій чинника G не може себе обмежувати і переходить у «безбережжя». Він блукає, а не залишається в сьогоденні і повсякденному, мріє про свої майбутні можливості. Далекі цілі виділяють його зусилля для щоденної роботи. Це небезпечно для нього. Іноді людина G повністю руйнується, тому що не може досягти надмірно амбітної мети. Тенденція «все або нічого» може здійснювати на неї руйнівний вплив. Вона знаходиться в небезпеці, якщо її не привести до тямної реальності, яка застерігає від нереального розширення, запитів і бажань.

G-людина шукає ціле, абсолютне: демонструє повну прихильність, участь, повну любов і відданість ідеї, людині, чомусь абсолютному, Богові, недосяжному, — усе це приймає, як вигоди. Вона не байдужа або ледача, живе в світі духовної ідеї, яку хоче реалізувати, здійснити. Може зробити усе можливе і мобілізувати усю свою енергію (особливо, якщо їй в цьому може допомогти чинник SE) і майже згубити саму себе. Подумки вона дотримується своєї ідеї. Підкреслює інтеграцію протилежностей, об'єднання, цілісності.

Мову духу, яка притаманна людині G, наш погляд, можна знайти в таких твердженнях Кришнамурті: «Отже, якщо це можливо, ми хочемо використати наш розум і серця для великої справи. Це не вимагає особливих інтелектуальних зусиль. Інтелект нічого не вирішує; він може винаходити теорії, він може пояснити, він може побачити роздробленість і збільшити її.

Але інтелект сам по собі є частиною і не може розв'язати усю проблему людського існування. Може тільки діяти абсолютно, а не фрагментарно, коли ми бачимо людську проблему в цілому, а не фрагменти.

У чому ж полягає це усеосяжне сприйняття, це загальне бачення? Мислення, хоча і розумне, проникливе і мудре, не дає ясності. Тому я бачу, що мислення — це не спосіб відкрити сутність. Центральна проблема — це досконала, абсолютна свобода людини — спочатку психологічна або душевна, тому що зовнішня істина не може бути набута шляхом пошуку, вона приходить або непроханою, або по щасливому збігу ... Безмовність є самою справжньою природою медитативного розуму, де можуть виникнути любов і краса (Джидду Крішнамурті Крик життя, розмови в Саанені — Фонд Крішнамурті, Лондон, 1969. С. 14).

Нижче наводимо слова G-людини, 22-річного підлітка: «Я хотів зробити щось досконале. Впродовж п'яти років я тренувався, щоб добитися досконалості в метанні диска. Я хотів потрапити на Олімпіаду, і був на шляху досягнення хорошого успіху. Незважаючи на усі тренування, я краще виконувати це не став, тому я втратив увесь інтерес. Зараз я став абсолютно зрілим. Одного разу я зроблю щось досконале, стану:

- фізиком-ядерником, який чимось займається, поки не може йти далі;
- чи письменником, який пише книгу, щоб ви могли запам'ятати майже кожен пропозицію;
- чи дизайнером меблів, проектуючи меблі, які залишаються популярними ще впродовж сорока або п'ятидесяти років;
- чи буду музикантом, який досяг повної досконалості в грі на фортепіано. Він має емоції, і у нього дивовижний аншлаг. Він просто досконалий, геній».

G-людина має почуття місії, вона несе усередині себе факел, який тримає високо, як світло і спалах, після чого вона організовує щось, але також здатна обпалювати. Накладає чари на оточення. Її якнайглибша ідея полягає в тому, що ідея повинна рости, розширюватися і поширюватися. Вона ототожнює себе з ідеєю.

G-людина охоплена «святим гнівом» (SE), може розсердитися і розгніватися на інакодумців і «проклинати» їх. Діє в ім'я своєї ідеї, стаючи нетерпимим і фанатичною. Вона коливається у своїй самооцінці між надмірною зарозумілістю («у мене відмінні ідеї») і почуттям неадекватності та неповноцінності. Її прагнення до вищого і досконалішого може негативно виражатися в гордості, зарозумілості, самовпевненості, пануванні і гордовитості.

Архімед, наприклад, свої «кола» не дозволяв порушувати, а Діоген сонце у своїй бочці любив більше, ніж високопоставленого гостя. Їх обох характеризують такі якості і тенденції:

- вони цілком зосереджувалися на своїх ідеях і не дозволяли собі відволікатися від власних думок;
- партнерів сприймали як таких, що заважають їм, і вважали за краще вдаватися до своїх думок;
- «відірвані від життя». У суспільстві Діоген поведився як високий гість, якому всі повинні робити почесні, за те, що він відвідав їх. Він не звертав уваги на цей світ, на цю реальність;
- обидва вони трохи своєрідні, тобто буквально «відособлені», ізольовані, примхливі;
- коли вони вступали в контакт, то говорили про свої ідеї. Архімед говорив про свої «кола», якими він займався.

Цей образ поведінки духовної людини сьогодні, як і раніше, залишається таким же: G-людина, передусім, розповідає про свої ідеї. Вона живе в області майбутніх можливостей і постійно пов'язана з проблемами. Якщо останні будуть вирішені, то вона шукатиме нові. Без проблем вона почувається нещасною. У неї завжди має бути духовне занепокоєння, з яким вона повинна впоратися. Вона хоче проникнути в суть усього. Ніколи повністю не задоволена досягнутим, повертається до цього знову і знову, а якщо неможливо удосконалити, то кидає. Духовна людина

пов'язана зі своїми ідеями, «одержима» ними. Часто працює в кабінеті, лабораторії, «келії», де можна спокійно вдаватися до думок.

Дослідник і художник, але це не єдине, що відноситься до чинника G. Це також проявляється більше елементарно в людях, як: розслідувати, вивідувати, бути цікавим. Окрім цього, може виражатися в занадто високих очікуваннях, перебільшеному прагненні у бажаннях або цілях, які вона прагне реалізувати.

На відміну від жорсткості чинника V, чинник G містить спонтанність, несподіванку, уявну випадковість, можливість появи відмінної ідеї. Тут багато що залишається тільки в планах, нарисах, багато що залишається невизначеним, містичним, філософським і неясним. Існує тенденція до узагальнення. Навпаки, V-людина шукає причину і наслідок, причинність і спонукаючі зв'язки.

Який розум, якщо він не містить чинника V — без сумлінності, необхідності доводити до кінця концепцію, композицію, художній твір, дослідницьку роботу? «Геній — це завзятість», а це означає, що без завзятості і наполегливості реалізація не відбувається. Якщо чинник G поєднується з чинником Z, то слід чекати високих художніх досягнень, якщо ще додати чинник V. У негативному сенсі людина G — Z може стати шахраєм. Якщо чинник G пов'язаний з чинником W, ми отримуємо мрійливі, пафосні, сентиментальні емоції і істинну глибоку любов. Поєднання чинників G і M дають наукових дослідників і психологів, але також і спекулянтів.

Силу і гроші великодушно представляють G-люди всьому, що служить їх ідеї, але скупі, коли щось безпосередньо не пов'язане з ними. Вони мають величезну внутрішню витривалість, безжурна людина тримається до славного або гіркового кінця, успішні або невдахи можуть бути союзниками або можуть цілі народи залити кров'ю і гинути. Чинник G також включає «пророчий погляд», передчуття речей, внутрішнє бачення, нереальне, абсурдне, недійсне, містичне, окультне.

До інфляційного характеру відноситься: перебільшення, починаючи від мрії про успішну справу, про славні вчинки, величезні успіхи і вигоди, а також про готовність з ентузіазмом вірити в щось і робити усе можливе, спекулювати. Сюди відносяться мрійники, гравці і віряни, які «своєю» вірою ведуть або спокушають людей новими істинами.

У «Психології буття» Абрахама Х. Маслоу (Кіндлер, 1973, Мюнхен — С. 42, 50, 53) G-тип і його творча поведінка описуються так:

«Імпровізоване, позачасове, експромт, бажання створювати багато ні з чого, несподіване, нове, бадьоре, не застаріваюче, не лицемірне, некероване, незвичне. Також менш підготовлене, сплановане, визначене, обдумане, відрепетируване, обдумане і тією мірою, в якій ці слова мають на увазі попереднє планування будь-якого роду. Тому воно відносно несприйнятливим, небажане, даремне, «невмотивоване» або імпульсивне, оскільки воно тільки з'являється, нове створене і не відноситься до минулого часу».

У цій цитаті поведінка V і G чинників наступна:

G	V
Імпровізоване	Підготовлене
Створене ні з чого	Плановане
Несподіване	Визначене
Нове, бадьоре	Обдумане
Не репетируване	Відрепетируване
Незвичайне	Умисне
Незрозуміле	З минулого

У рекламі компанії IBM ми знайшли таке формулювання:

«Бути логічним часто буває дуже легко. І довести те, що аргументовано, не так складно. Набагато важче бути правим в недоказовному. А точніше в невизначеному. І малювати межі

визначення, що не піддається. Відчути порядок в хаосі. Розум не може бути настільки хорошим, знаючи, що два помножене на два дорівнює чотирьом, але цікаво, а може ж бути п'ять».

Нижче зіставлені чинники V і G за словами:

G	V
Бути правим в недоказовному	Доводити, щось аргументувати
Невизначеність	Бути логічним, точним
Непіддатливість визначенню	Межі
Хаос	Порядок
Роздумувати над тим, чого може й не бути.	Два помножене на два дорівнює чотирьом Логіка

Для Мартина Бубера (Мартин Бубер Розмовний принцип, Ламберт Шнайдер, вид-во Хайдельберг, 1973. С. 7) розуміти відношення Я-Воно як відношення чинника V до речей, стосунки Я-Ти — як відношення буття і існування в суті чинника G.

Отже, характер і риси G-людини можна описати так:

- винахідлива, творча, оригінальна, імпровізаційна;
- інтуїтивна, спонтанна;
- переконана в ідеї, від якої вона не відволікається;
- шукає «нове», передчуває майбутнє;
- вміє переконувати, володіє силою навіювання, свідома;
- самовпевнена.

Але водночас це людина:

- нереальна, дивна, «божевільна», поза нормами, «нерозсудлива»;
- живе в ілюзіях;
- підозріла, недовірлива;
- пихата, зарозуміла, повністю занурена в себе, почувуючи себе фанатиком, змучена;
- спритна, хитра (бачить наскрізь);
- брехлива (обманює інших з допомогою великих ідей);

Б) Функції чинника G, його засоби і професійні об'єкти

Функції чинника G:

- медитувати, шукати, філософствувати, відчувати, передчувати, співпереживати, досліджувати, винаходити, розгадувати;
- розслідувати, шпигувати, «бути детективом», комбінувати;
- бути творчим, фантазувати, складати, вигадувати, створювати музику;
- переконувати, вселяти віру, поширювати ідеї.

Чинник V (розум) і чинник G (дух) є одночасно мислячими функціями. Чинник V містить обмежуючі тенденції, що розмежовують, а чинник G містить творчі, інтуїтивні, проєктні тенденції. Але жодна з цих двох функцій мислення не може замінити іншу. Творча уява, дух використовують отримані знання (V- функцію), але виходять за його межі, щоб «подивитися» на це в ширшому контексті. Без чинника G нових імпульсів не буде.

У кожній області діяльності є духовні люди, які створюють щось нове своїми пропозиціями і ідеями. Вони також шукають неповторне і прагнуть до досконалості, кращої, неабиякої. Вони шукають невидиме, далеке, невідоме, несвідоме, сили, які рухають світом.

Чим більш сильно і чітко людина орієнтована на чинник G, тим більше на передній план виходять такі області як професійні об'єкти:

Гуманітарні науки:

- богослов'я, психіатрія, психологія — мати справу з людьми (зазвичай пов'язані з чинником SH);

- філософія, містика, окультизм, астрологія, метафізика — мати справу з ідеями (чистий G);
- давні науки, археологія, історія — досліджувати минуле (пов'язані з чинником M);
- футурологія, прогностика — досліджувати майбутнє;
- винахідництво, реформаторство — створювати сьогодення (у поєднанні з SE).

Природничі науки:

Дослідники, першовідкривачі і винахідники у фізиці, хімії, біології, математиці, електроніці, фармацевтиці, астрономії, геології (пов'язані з V).

Правові науки:

- юриспруденція, криміналістика (у поєднанні з SE, K);
- політологія;
- журналістика (пов'язана з Z, OR);
- комерційна справа.

Позиції менеджера — розуміння великих взаємозв'язків, мислення «на крок вперед» і передчуття майбутнього, прогноз на фондовій біржі (у поєднанні з SE).

Мистецтво: музика, поезія, живопис, скульптура (пов'язані з Z).

Чи зможе людина задіяти ці області, залежить від її талантів, однак ми не можемо це визначити за допомогою тесту.

«Інструмент» — це завжди: людський дух, душа, інтуїція, уява, чуйність, нюх, ідеї.

З одного боку, професійним місцем чинника G є замкнутий простір: приміщення для досліджень, студія, лабораторія, «келія», з іншого боку, почуття місії спонукає G-людину спілкуватися зі світом, щоб вона могла, наприклад, з кафедри або подіуму диригувати.

V) Приклади з практики чинника G

20 років (чоловік)

Бажана професія: вища освіта.

Основні спеціальності: археологія, історичні дослідження, учитель історії як напрям.

1. Другорядні предмети: Історія мистецтва.

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

G'7	основні чинники
S'5 (3H+2E) S5 (2H+3E) V5 M4 G4 V'4 Z'4	додаткові чинники
Z 2 O2	
W1 K1	кінцеві чинники

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників:

— K7 — W6 — Z 4- S3- V3- G3- M3- S'3- Z'3- V'2- O2- G'0

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

s 8 g 7 o 7 v 6 z 5 k 4 m 4 w 3

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

- k 8 — w 7 — v 6 — m 6 — z 5 — s 3 — o 3 — g 1

Асоціації

Шифрування

1. Група переважних фотографій: 46,20, 91, 5, 29, 74, 96

Загальне: художні напрями, вивчення мистецтва

46 Студент: він аналізує думки інших, які філософствують G (1)

G-g Свої думки зіставляє з іншими. V (17)

20 Кінорежисер: теж може філософствувати: G (1)

Z-s Автор книги, ідеї, їх може привносити G (5)

У нього є відоме ім'я. G (7) Z (3)

91 Бібліотекар: мистецтво, картини, старі часи Z (2) M (2)

V'-w	Точність знаходиться в книгах	V (1)
	Книги раніше були написані фарбами.	M (23)
	Ці старовинні книги мають визначену традицію	
5	Контролер: реставратор старовини, традиції, турбота, Тканини	M (20, 19) V (1)
	V-w	
29	Складач: роздрукування книг, це я знаходжу красивим	Z (9)
	V-z	
74	Актор: мистецтво декламування. Постановка чужих п'єс	Z (2) OR (8)
Z'-s	На сцені, тлумачення. Але не просто повторення того, що зробили інші.	G (6)
96	Філософ: читає свої роботи або роботи інших	G (7) Z (3)
	G'-o	
	Формування функціональних блоків:	
6 G	2 рази G (1): філософствувати, розбиратися з думками інших 1 раз G (5): втілювати ідеї в життя 2 рази G(7): мають відоме ім'я, займаються справою, пропагують ідеї 1 раз G(6): творчо осягають	
6 Z	3 рази Z(2): займатися мистецтвом, мистецтвом декламування 2 рази Z (3): власні твори робити відомими 1 раз Z (9): задовольняти естетичні потреби	
4 M	2 рази M(23): старовина, традиції, старі часи 1 раз M(20): ремонт 1 раз M(19): відновлення 3 V 2 рази V (11): точність 1 раз V (11): оцінювати	

Аналіз: підводячи підсумок по асоціаціях, необхідно відмітити: «Випробовуваний хоче займатися думками або творами інших людей і розтлумачити їх для себе. Це роботи філософів, письменників, режисерів, сценаристів і драматургів, іншими словами, роботи, які знайшли лінгвістичне вираження і можуть бути висловлені, декламовані, виконані, інтерпретовані і надруковані. Усі ці репродукції — це не просто повторення того, що робили інші, але й духовне відтворення. Випробовуваний має справу з ідеями інших людей. Вони мають яскраво виражене відношення до минулого, до древніх часів, до традицій».

Це відношення до минулого приводить до того, що випробовуваний хоче майбутню професію зв'язати з вивченням історії. Асоціації до фотографій другої позитивної групи містять чинник S, тим самим встановлюючи зв'язок з навчальною діяльністю. Але дослідницький напрям визначається поєднанням чинників G = M: дослідження, пов'язане з минулою діяльністю.

Подальші приклади спонукального чинника G (чоловічі)

Вік	Професія/ бажана професія	Основні і додаткові чинники
24	Студент. бізнес і управління ПС : адвокат	G'6 O6 S'% (2H+3E) S5 (2H+3E) V'4 Z'4 K4 M4
14	ПС: фізик	G'2 G1 V' 1 V1

24	Електрокресляр ПС : завідувач інтернату, опікун	G 4 S'3 (3H) Z'3 G'2 Z2
20	Випускник школи ПС : учитель англійської мови в школі	G'6/G5 V'5/ S' 4 (2H+2E)
21	Випускник школи ПС : психолог	G'7 G 4 S'4 (3H+1E) S4 (4E) Z'3 M3
15	ПС: письменник, художник	G'4/G3 Z3 O3
16	ПС: актор	G'6/ G4 Z'4 S'4 (3E+1H) / Z3 V3 S3 (2H+1E)
18	ПС: підприємець	G'5 G 5/ V'4 V4 Z4
15	ПС: підприємець	G'3/G 2 O2 Z'2 Z2 S2 (2H)
28	ПС: фахівець з реклами	G'8 G8 Z' 7Z 7 V'7 V7
17	ПС: електромеханік	G' 5 Z5
25	ПС: електроніка, фізика	G'2 Z'2
19	ПС: фахівець з електроніки	G'6 G5 Z'5 V'5 V3 K3
18	ПС: архітектор	G'7 Z6 G5 O5
17	ПС: зоолог	G'4 S3 (2E+1H) Z3

Усі ці професії мають одну загальну рису: стосуються вирішення проблем, визначення взаємозв'язків, відповідальних вищих посад.

4.2.8. Чинник М: матерія.

Чинник М охоплює «матерію», субстанцію, конкретне, матеріальне, практичне, природне, земне, природне, зв'язок з тваринами, а також ставлення до усього «цінного»: майна, грошей і активів.

А) Характеристика і професійна атмосфера М-людини

Доктор Генріх Фрилінг, який розробив тест кольору Фрилінга (Генріх Фрилінг: тест Фрилінга, Інститут кольорової психології, Марквартштайн, 1965. С. 87), протиставляє матерію духові і описує її коричневим кольором. «Якщо людина віддає перевагу коричневому кольору, то це завжди виражає певну стабільність, вона характеризується вірністю і внутрішньою стійкістю. Цей тип людей вважає за краще робити щось корисне. Він любить традиції, але може страждати від занепокоєння за вітчизну. Легка меланхолія йому більш характерна, ніж безтурботна бадьорість. Розчарування можуть привести до судом і глибокого песимізму».

З іншого боку: «Коричневий колір завжди мав значення як колір землі. Значення земного не лише означає походження, але і його характер. Коричневий колір вважається потужним, телуричним (земним) і материнсько-захисним. Згідно з модою в одязі в середньовіччі, це колір земного громадянина, фермера. Коричневий колір завжди означає підтримку і стриманість. У Єгипті коричневий колір означає зло (Тифон), але одночасно і те, що дозволяє вигнати зло. У тесті коричневий колір означає: стабільність, забезпеченість, ощадливість, вірність, непохитність, а також обов'язковість, жорсткість, непокірність. Той, хто не вибирає коричневий колір, показує тим самим, що він втомився від певних зв'язків, від яких він хоче звільнитися».

Можна також назвати чинник М анальним чинником. Як можна охарактеризувати анальний характер і як анальність проявляється у дорослого? Щоб уточнити взаємозв'язок, ми посилаємося на «Ідентичність і життєвий цикл», «Зростання і криза здорової особистості» Еріка Х. Еріксона (Erik H. Erikson Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze; Frankfurt a.M. 1966; 2. Aufl. 1973; Jugend und Krise; Stuttgart 1970; Der vollständige Lebenszyklus; Frankfurt a.M. 1988; 2. Aufl. 1992).

Еріксон надає велике значення анальній і оральній фазам розвитку людини. Про анальну фазу він пише: «Основним акцентом на цьому етапі (однорічної дитини) є дозрівання м'язової системи, пов'язані з цим здібності (і подвійна нездатність сприймати), ряд дуже складних дій, таких як «тримати» і «відпускати», надавати велику цінність, яку все ще сильно залежна дитина починає встановлювати на свою автономну волю».

Психоаналіз збагатив наш словниковий запас терміном «анальність», щоб відмічати особливі якості задоволення і волі, які часто пов'язані з органами виділення на цьому етапі. Зрозуміло, увесь процес звільнення кишківника і сечового міхура супроводжується почуттям хорошого самопочуття, що в основному означає «добре зроблений».

Ці два процеси надають досвіду анальності необхідного значення: стілець виглядає краще і м'язова система, навмисне виділення, яке управляє киданням і викиданням, координацією себе. Проте на цьому новий вимір спілкування зі світом речей не обмежується сфінктером. Розвивається загальна здатність і сильна потреба у бажанні викидати і відкидати, а також по черзі практикується «тримати» і «відпускати».

Є культури, де батьки взагалі не піклуються про анальну поведінку дитини. Західна цивілізація, і особливо деякі класи суспільства, ставляться до цього питання набагато серйозніше. Століття машин, мабуть, сприяло розвитку ідеала механічного тренування, бездоганному функціонуванню, бути завжди охайним, акуратним і тілом без неприємних запахів. Крім того, передбачається, що як і раніше, ретельне навчання охайності абсолютно потрібне людям нашого часу, де порядок і гроші рівнозначні, а пунктуальність і працьовитість необхідно доводити своїми справами.

Принаймні, клінічний досвід показує, що невротик нашого часу відноситься до типу «компульсивної особи»: скупий, дріб'язковий з точки зору любові, часу, грошей і навіть функцій свого живота.

Що робить анальну проблему такою важливою і важкою? Анальна зона, більш ніж будь-яка інша, здатна виразити наполегливість і неохоче виражає імпульси, оскільки вона забезпечує

зону шаблону для двох протилежних умов, які необхідно вчитися чергувати: утримувати і відпускати. Тому увесь цей етап стає боротьбою за автономію.

Навчання чистоті може викликати опір в той час, коли індивіду здається, що його проростаюча воля буде «зламана». У нього виникає раптове бажання, щоб на його волю зважали, вимагати володіти собою і уперто себе штовхати.

Чутлива дитина, віддана поступовому і добре орієнтованому досвіду автономного і вільного вибору або ослаблена ранньою втратою упевненості, може у своєму прагненні досліджувати і торкатися до речей всупереч самій собі. Вона стає надмірно самокритичною і розвиває ранню спільність. Замість того щоб опановувати речами і експериментувати з ними граючись, вона стає одержимою своїм власним повторним примусом; все може статися «тільки таким чином», тільки в певному порядку і з певною швидкістю.

За допомогою таких дитячих фіксацій, наприклад, зволікати або дотримуватися певних обрядів, дитина вчиться бути владною через своїх батьків і опікунів.

Вона стає ворожою і такою, що викликає, часто використовує свої продукти виділення (і пізніше негарні слова) як боєприпаси; чи вона виражає упевненість в собі і здатність справлятися без чиеїсь допомоги, на що насправді ще не здатна. Таким чином, цей етап стає вирішальним у відносинах між любов'ю і ненавистю, завзятістю і непокорю, вільним самовираженням і депресією. Почуття витриманості без втрати самооцінки породжує стійке почуття автономії і гордості. Від відчуття м'язової і анальної нездатності, від втрати самоконтролю і надмірного втручання батьків виникає тривале почуття сумнівів і сорому.

Кожна мати знає, якою може бути напрочуд слухняною дитина на цьому етапі, коли вона вирішила, що повинна щось зробити. Кожна мати знає, як ніжно дитина чіпляється на цьому етапі, і як безжально вона несподівано намагається відштовхнути дорослого. Дитина в цей час має однакову тенденцію, як накопичувати речі і відштовхувати їх, бути прив'язаною до речей і викидати їх з вікна або з коляски. Усі ці уявні суперечливі тенденції, ми хочемо узагальнити у формулі «способи, що зберігають/виключають».

Щоб отримати розуміння чинника М, важливо, щоб ми не боялися можливого зв'язку з фекаліями і розглянули взаємозв'язок анальності і чинника М. Для людей їх фекалії є «першим продуктом». Він випробовує такі основні стосунки:

- «робота», виконувати роботу, «робити»;
- взаємодія між тримати і віддавати, утримувати і відштовхувати, замикати і відкидати, володіти і втрачати, мати і віддавати;
- «нечистий», огидний, брудний, смердючий з одного боку, очищення, чистий з іншого боку;
- перенесення «нечистого» на моральний рівень: нечисте означає поганий, чисте означає хороший, чистий, благородний: слово «бьяка», яке використовується батьками, ґрунтується на фекаліях, передається тілу і душі. Це призводить до того, що природні фізичні функції тіла стають такими, що трохи «ображаються і відкидаються» ним, а душа ці фізичні функції або дозволяє, або насилу переносить, стає слабкою і трохи неповноцінною. Це ушкоджує природні відчуття тіла і ставлення до почуттів. Строге наuczіння чистоті викликає почуття: «Я не маю бути собою».

До фекалій можна доторкнутися: це конкретне. Зв'язок з конкретним, видимим — об'єктивний. Фекалії — це те «первинне», що людина переживає: ставлення до походження. Відчуття матеріального — значуще, природне. Земля, пісок, глина, суглинок тощо, окрім фекалій, є найважливішими матеріями.

До цих первинних речовин виникає найрізноманітніше ставлення:

- ми створені із землі і стаємо землею, якщо тільки думати про матеріальну частину людини. Чинник М має відношення до нашого походження, витоку, роду, а також повернення на землю, робить нас тлінними (смерть, покидьки, екскременти);

- земля, на якій ми стоїмо, дає нам надійність, стійкість, завзятість, постійність;
- рідна земля, батьківщина, осілість і зміцнення коріннями з батьківщиною;
- чіпляння за землю, ґрунт і майно; постійний зв'язок з будинком, людьми і речами;
- передавання землі і власності у спадок, за який ми тримаємося. У фігуральному сенсі: культурна і духовна спадщина, традиції. Необхідність збереження і навіть відновлення цієї спадщини;
- земля, її рослинні продукти, збереження урожаю.

У духовно-психічній поведінці чинник М проявляється як наполегливість, здатність утримувати, бажання зберігати. Тенденція збереження проявляється у вірності. Фахівці з чинником М прив'язані до традицій, минулого, умовностей, підвалин і звичаїв. Вони характеризуються постійністю, не відмовляються від своєї роботи, не люблять нових покупок, побоюються витрат. Також в людських стосунках вони постійні. Їм не подобаються перестановки, вони осілі, залишаються на одному місці, вірні.

Крайнощі в посиленні або послабленні цієї тенденції призводять до різних порушень в роботі:

- гарячковість або загальмованість;
 - надзвичайне бажання чимось володіти, скупість, розкрадання, обман;
 - перебування в стані роздумів; уповільнення уявного процесу;
 - невроз як «фіксація на минулому»;
 - вперта наполегливість, тупість;
 - відсутність концентрації, слабкість пам'яті, нездатність запам'ятовувати, нездатність зберігати інформацію;
 - нерішучість;
 - насильницьке стримування себе та своїх емоцій; скупість, дріб'язковість щодо любові, часу, грошей;
 - педантичність, любов до порядку, пунктуальності;
 - депресія внаслідок втрати об'єкту.
- Можна відмітити такі характерні особливості М-людини:
- терпляча, наполеглива, консервативна, постійна, негнучка;
 - віддана, прив'язана до місця, чіпляючись за щось, оберігаючи та зберігаючи це, не в змозі порвати із зв'язками;
 - господарська, зберігає запаси, економна, жадібна, скупа;
 - не любить змін, прагне залишати все по-старому, нічого не змінює і не може змінити;
 - терпляча в роботі і в стосунках з людьми, вдумлива, повільна, в'язка;
 - тиха, спокійна, щаслива наодинці, хоче бути ізольованою;
 - не може відокремити себе, не хоче і не може вирішувати щось нове;
 - дріб'язкова;
 - вдумлива, любить згадувати про минуле, перебувати в траурі, задумлива;
 - похмура, буркотлива, постійно скаржиться (хоча немає серйозних причин для цього, але вона їх шукає!);
 - пригнічена;
 - акуратна, чистота в любові, педантичність в охайності може перетворитися на зворотне: недбалість, неохайність, бруд.

Зв'язок з депресією у М-людини очевидний. Депресію можна розглядати феноменологічно, як прояв «втрати». Людина М реагує надзвичайно сильно на кожну втрату: майна, грошей, цінностей, любові, визнання, прихильності. Якщо вона зазнає таких втрат (люди, речі), то почувається дуже погано, пригнічено. К. Ф. Мейер зазначає «ілюзорність сьогодення» — відсутність, незв'язність з депресією. Втрата субстанції стає причиною відчуття порожнечі, безвиходя. Стосунки з людьми, контакти з речами знаходяться в депресії під сумнівом.

Але далеко не усі М-люди знаходяться в пригніченому стані, навіть якщо вони іноді і завгальмовані. В якості прототипу можна собі уявити фермера, який возз'єднався з природою, тримається за клаптик землі і насолоджується багатим урожаєм. Не варто думати про М-людину як про постійного людиноненависника і нелюдимий тип.

Позитивна сторона М-людей полягає в їх почутті реальності, яке ґрунтується не на логіці, а на відносинах конкретного і збагненого. На додаток до своєї повільності вони часто проявляють усебічність, наполегливу постійність і наполегливість, а також готовність вирішувати там, де у інших це викликає відразу, і вони стороняться цього.

В характерології і психіатрії (Кречмер) виділяють циклоїдний тип акцентуації; він характеризується то надзвичайною радістю, то засмученістю смертю, чергуванням депресивної і маніакальної фаз. Циклоїдність пов'язує чинники М і О. Факторний зв'язок М і G можна знайти серед наукових дослідників, особливо хіміків, а також геологів, археологів, фармацевтів, психологів.

Резюмемо М-чинник:

- першооснова — матерія;
- вкорінення, стабілізація, власництво;
- традиційність;
- прагнення бажати, залишаючись невидимим;
- наявні гарантії: захист, укріплення прив'язаності до людей, майна;
- відданість, терплячість, наполегливість;
- чистота.

Негативні якості:

- ніяковість, скутість, стриманість;
- усвідомлення своєї долі як «несприятливого року», «сумних обставин»;
- дуже напружена стабілізація, напружені або стійкі вимоги до довкілля;
- заціпеніння чимось;
- впертий захист, неприйняття чогось нового;
- прилипання до минулого, роздратованість;
- постійне роздумування, компульсивна задумливість;
- неохайність.

Б) функції чинника М, інструменти, об'єкти професії

Основні функції М чинника:

- тримати, стримувати;
- хапати, забирати, заволодівати;
- охороняти, зберігати;
- викопувати, колупатися.

У відношенні з первинним і «спорідненим» матеріалом можливі такі функції:

Функції	Матеріал
Викопувати, порпатися, мостити, надавати форми	Земля, глина, суглинок, цемент
Удобрювати, випорожнюватися	Добриво, екскременти
Давити, стискати	Матеріал, який здатний набувати форми, пластик

Бродити, віджимати	Фрукти, соки, вино
Збирати, зберігати, сушити	Урожай, фрукти
Заважати, місити, м'яти, перемішувати	Тісто, каша, шоколад
Доїти, робити сир	Молоко, олія, сир
Саджати, вкладати в землю	Рослини
Патрати тварин	Сире м'ясо, кров, тельбухи
Видублювати шкіру	Шкіра, шкура, хутро
Змащувати, промазувати, обмазувати	Жир, олія, мазь, мастило
Прилипати, приклеювати, склеювати	Клей, склеювальний склад
Фарбувати, розфарбовувати	Фарби, гіпс
Прибирати, чистити, відмивати	Бруд, сміття, стічні води, мило, миючі засоби
"Нюхати"	Матеріали, які пахнуть неприємно, погано, або з чудовим запахом.

Чинник М має відношення до гігієни: тримати білизну в чистоті, мити посуд тощо.

До чинника М відносяться переважно професії сільського господарства, будівництва, шахт, ливарних цехів, масового виробництва, пральні і хімчистки та інші. Але багато некваліфікованих і напівкваліфікованих робітників також займаються М-діяльністю, яка не потребує спеціальної підготовки.

Людина з чинником М в роботі демонструє дивовижну наполегливість. Вона може терпляче займатися рутинною працею і отримувати задоволення від її великої кількості, їй подобаються як серійна робота, так і окремі доручення. Така людина віддає перевагу одноманітному робочому процесу, до якого може звикнути. Вона не спонтанна, часто реагує повільно, погано пристосовується до змін, наполеглива у своїх діях.

У неї виникає первісна радість при колуванні, замісі, склеюванні, тиску, змішуванні, розфарбовуванні; коли бруд і сморід піддаються соціальному відкиданню. Первісне ставлення до власної примітивності було втрачене культурною людиною. Строге наочіння чистоті приводить до культурних видозмін і виникнення реакцій, які не показують первісне походження. Ці перетворення визначають таку поведінку і тенденції в схильностях людини:

Функції	Прагнення	Об'єкт професії; робоче місце
Прагнення до педантизму і порядку, прибирати, чистити, наводити лад, мити, прати	Економність Почуття	Всюди, де потрібний педантизм, крайня чистота тощо
Володіти, брати, збирати, накопичувати, укладати, зберігати, замикати, закривати, заволодівати, тримати-відпускати, купувати-продавати, збирати- роздавати	Бажання володіти Придбання сенсу Прагнення накопити Скупість	Склад, бібліотека, сховище, сейф, багатство, гроші, золото, поштові марки, старі речі, коштовності, торгівля
Вводити в резерв, ремонтувати, реставрувати	Культура, традиції, потреби, прагнення зупинити процес швидкоплинності	Ремонтні роботи, реставрація, усі види «консервації», місця зберігання, музеї, архіви
Інтерес до досліджень, Розслідувати вульгарне	Походження	Археологія, генеалогія
Відкопувати, відшукувати	Витік роду	Хворобливий зв'язок з минулим, древнім, старовиною, (прото) історією, історичною геологією
Дослідницький інтерес до матерії		Хімія, вчення про речовини, їх походження, склади
Психологічний інтерес до духовного минулого і розвитку		Зокрема, ранній розвиток дітей, анальність і відповідні духовні конфлікти

В) приклади з практики чинника М

18 років (чоловік)

Освіта: Другий клас

Ситуація: Почав він з навчання на хутовика, але припинив, унаслідок неговіркості, після цього знайшов нового учителя в цій професії, відсутність упевненості в собі, дуже повільний.

Бажана професія: хутовик

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

М 7 Z 5 Z'3

основні чинники

V 3 V'3

додаткові чинники

O2 G'2 G2 S'2 W2 K2 S1

останні чинники

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників

V' 5 -G4 -K4- Z3- V2- Z'2-G'1- S'1- O1- S1 -W1 -Mo

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

m 8 k5 w4 g4 s4 v2 o2

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

- o 4 — g4 -v4 -z4 — w3 -k3 -s3 -m1

Асоціації

1. Група переважних фотографій: 90, 79, 30, 31, 80, 41

Загальне: проектування, живопис, мастити, реставрувати і щось робити з фарбами.

G (5) Z (8) M (9) M (19)

30: могти щось складати з паперу і металевої фольги V(10) Z(9)

31: намалювати Z(8) M(9)

80, 90: малювати Z(8) M(9)

79: він може розглядати фотографії Z(10)

1. Друга група фотографій: 18, 63, 23, 1, 89, 12, 15

Загальне: тварина, піклуватися, доглядати, дресирування тварини

M (11) SH(9) K(7)

1: обробляти хутро, це красиве пальто W (5) Z(6)

89: тут допомагають тваринам SH(2) M (11)

15: можна бути з тваринами M (11)

12: тварини повинні слухатися K (7)

2. Група:

63: продавати старі меблі M(23) OR (4)

23: садівник, він може саджати рослини M(16)

18: знаходиться на відкритому повітрі SE (3)

З цього виходить:

9 разів M; по 3 рази M (9) и M (11)

По 1 разу M (16), M(19), M 23)

6 разів Z; 3 рази Z(8)

По 1 разу Z(6), Z (9) та Z (10)

Далі по 2 рази K и SH. По 1 разу SE, V и OR

Резюме:

Професійні труднощі: при виборі професії не було вибрані ті, які б не відповідали чиннику M, через те, що часто зустрічаються в M-характері і в робочій поведінці: повільність і стримування в контактах.

Якщо M чинник є основним, то наявна підозра на дитячу наївність, незрілість, затримку в розвитку, душевну інертність і, навпаки, можливі порушення стосовно грошей і майна.

У дорослих виникає неминуче «проблема стопору», яка, якоюсь мірою, є проблемою на роботі, наприклад, відсутність концентрації, нерішучість, депресія.

4.2.9. Чинник O: Комунікація

До чинника O відноситься все, що пов'язане з вербальною комунікацією:

- смоктати, пити, палити, дути, цілувати;

- говорити, розмовляти, співати.

Чинник O чітко розділений на дві групи

OR = мова, розмовляти і потреба в спілкуванні.

ON = потреба в їжі.

A) Характеристика і професійна атмосфера OR – людини

Відповідно до її потреби в розмові і спілкуванні, людина-OR зазвичай прагне до спілкування

з іншими людьми. Вона життєрадісна, легковажна, щаслива і товариська. О-людина в основному є сонячною натурою, безтурботною і завжди у хорошому настрої, сміхотлива і дотепна, спокійна, а також збадьорююче впливає на інших. Екстраверт, живе зовнішнім середовищем і легко до нього входить. Як «кругле» тіло, так і «кругла» душа також мають великий контакт зі світом.

Така людина терпима, готова йти на компроміс, сприймає людей і речі такими, які вони є насправді, а не так, як це повинно бути з точки зору ідеалу. Прагне спілкування, вимагає контакту і близькості з іншими людьми; має яскраво виражене почуття радості від спілкування: вона якнайшвидше намагається стати з іншими привітною і близькою. Самотність довго не може переносити. Вона відчуває необхідність висловлюватися, сміятися над іншими, плакати. Дуже відкрита в контакті з іншими людьми, навіть мало знайомим знайомим розповідає інтимні речі. Її прагнення до спілкування часто буває відчуженим і нетактовним; вона може весело базікати, поки не почне дратувати співрозмовника.

Любить затишок: сильний контакт може дуже швидко зникнути, залежно від настрою і довкілля, без перешкод і заборон, і при цьому людина себе почуватиме добре (проте, наявний також м'який, вульгарний затишок).

Людина-OR потребує спілкування; вона любить відвідувати різні компанії, боулінг, різні свята зі своїми друзями. Завжди може розповісти щось нове, знає, як змусити компанію сміятися над жартами та ідеями. Вона активна, товариська, мобільна, енергійна, її настрої його дуже легко змінюється залежно від довкілля. Життя не сприймається трагічно. Вона також шукає таку професійну сферу, де може зібратися разом з численними людьми і в якій панує жвава громадська діяльність.

Загалом О-людина характеризується такими якостями і поведінкою:

- говірка, товариська, відкрита, доступна, контактна;
- дружелюбна, шукає друзів, компанійська;
- оптимістична, безтурботна, з почуттям гумору;
- любить комфорт;
- великодушна;
- готова до співпраці;
- щаслива, весела, вільна;
- хоче, щоб її сприймали такою, якою вона є;
- має друзів, популярна серед них;
- любить випити;
- марнотратна, тринькає гроші (з друзями);
- любить азартні ігри;
- безтурботна, «аеробус»;
- щедра, безрозсудна;
- гурман, що віддається надмірностям («людина, що веде «провідний спосіб життя»);
- залежна (щодо випивки і паління);
- ненаситна (фігура часто огрядна);
- бездумно балакуча, любить ябедничати, зводити наклепи («розпускає плітки»);
- не може перебувати наодинці.

Б) Функції, засоби, об'єкти, місце роботи чинника OR

Функції: розмовляти, базікати, розповідати, жартувати, вітати, налагоджувати контакт, вести переговори, продавати, переводити, співати, грати на духовому інструменті, сурмити, надавати інформацію, орієнтувати, інформувати, декламувати.

Мовленнєва здатність особливо потрібна в таких професіях:

Торівля і продажі: продавець, скупник, комівояжер, агент.

Політика: політик, оратор.

Індустрія розваг і професії, пов'язані з промовою: конференсьє, журналіст, репортер, актор, перекладач.

Музика: співак.

Освіта/виховання: викладач, професор.

Організація: професії, в яких люди ведуть переговори, наприклад, заняття, на якому учасники щось обговорюють (керівник конференції, що веде дискусії, менеджер, організатор свят тощо).

Професійним об'єктом завжди є людина, клієнт, партнер, член об'єднання, суспільство в цілому.

Місце роботи характеризується наявністю там інших людей, тобто це простір, заповнений людьми: конференції, збори, аудиторії, пансіонати, школи, навчальні центри, навчальні зали, довідкові установи, «вулиця».

с) Приклади з практики чинника OR.

У двох наступних прикладах $G' = 0$, тобто духовність така ж сильна, як і чинник O. Це поєднання типове для духовно активних і водночас товариських людей, для яких мовлення відіграє центральну роль в їх професійній діяльності

Успішний директор торгової організації має наступний ранжируваний ряд:

G'8 O8 S'8 G8 Z'7 V'6 S6 M5 W5 Z4 V3

Тут ми бачимо чинники OR = потреба взаємодії, G = дух і S = соціальні погляди, які є рівнозначними. Потім слідує потреба себе показати і логічне мислення. Для директора важливою є комунікабельність та інтуїтивне сприйняття ситуації, її дозвіл. Цей директор особливо буде цінуватися за його винахідливість, дотепність і гумор.

Це відмінний психолог, який володіє інтуїцією, вміє співпереживати, дуже товариський, який має такий ранжируваний ряд:

G' 6 O 6 V'5 G 5 M5 S'4 S4 Z'3 V3 Z3 K3 W2

Поєднання чинників O — G є типовим для подумки активних і в той же час товариських людей, які лінгвістично обдаровані.

40 років. Торговий представник продажу косметичних продуктів, який також проводить навчальні курси по використанню косметичних продуктів.

Ранжируваний ряд чинників: O6 W4 Z4 S3 S'3 і т.д.

Спочатку він оволодів професією перукаря, а зараз є торговим представником протягом 17 років. Його робота дозволяє постійно розмовляти і вступати в контакти з іншими людьми.

Товар, який він продає, відноситься до об'єктів чинників W — Z = косметичні засоби.

Чинник S вказує на його потребу в русі, а також на викладацьку діяльність. Він також вибрав позитивно фотографії № 81 (учитель), № 93 (логопед) і 45 (місіонер)

19 років (чоловіча стать)

Освіта: 3 класи старшої школи.

Ситуація: Після закінчення школи випробовуваний вчився на столяра. Але йому ця робота не подобалася і зараз він хоче стати продавцем тканин.

Бажана професія: продавець тканин.

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

O4 Z4 Z'3 W3 V2 G2 SE1 S'E1 V'1 M1 K1 G'0

Ранжируваний ряд негативних основних чинників

— G'7 — V'7 — S'7 — K7 — M7/- S6 — G6/ — W5 — V5 — Z'4 — Z 3 — O3

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

v 4 g 4 z 3 k3 s3 o3 m2 w2

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

— m 10 — w9- s9- k8 -z8 -v8 -o8 -g7

Асоціації

1. Група переважних фотографій: 95, 14, 44, 82, 16, 40

Контакт з людьми, домовлятися з ними.

OR (4)

2. Група: 77, 28

Обидва можуть щось представляти (пілотний показ, показ мод) Z (4)

3. Група: 48, 70, 61

Загальне: звітувати перед усіма про щось

4. Група: 57, 56, 25

Загальне: служити людям, лікувати; вони дійсно обмірковують W (4)

Резюме:

Випробовуваний дійсно хоче працювати з клієнтами, вести з ними переговори, обмірковувати їх і сам щось демонструвати та показувати. Він являє собою м'який і жіночний тип контакту, щось самовдоволене і ароматне. Отримав гроші у спадок і зараз цю суму використовує для професійної перекваліфікації.

А) Професійна атмосфера чинника ON = потреби в живленні

Його функції і професійні об'єкти: характеристики, які описують людину OR і мають дуже значну вагу, а також і для людини ON. У нашій цивілізації задоволення потреб людини в живленні забезпечується певною професійною групою. Це професії, пов'язані з продуктами харчування: кухар, пекар, кондитер, хазяїн кафе, власник готелю, м'ясник, а також професії, пов'язані з виробництвом продуктів харчування.

Ці професії мають «материнську функцію»: годувати людей. Зроблені продукти харчування орієнтовані на клієнта, тобто для задоволення його фізичних потреб. Людина, що має чинник ON, може задовольнити свою потребу в діяльності через сприйняття того, що клієнт по відношенню до неї має благородні наміри, оскільки він це робить для того, щоб бути в хорошому фізичному стані.

Професії містять елементи гостинності, яка виявляється гостю. Задоволення гостей має дуже важливе значення. Гостю виражається турбота, він очікує, що його особисто зустрічатимуть і вітатимуть. Професійна атмосфера формується в основному за рахунок стосунків з гостем. Взаємодія в чиннику ON має особистий характер.

Усі ці професії однакові в таких функціях: пити, дегустувати, годувати, готувати, виготовляти і продавати продукти харчування.

Місце роботи: місце виробництва і продажу продуктів харчування і напоїв.

Б) Деякі загальні коментарі щодо вибору фотографій:

Оскільки до товариськості відноситься не просто мовлення (OR), а й радість від їжі, тому вибір зображень ON не завжди свідчить про тенденцію вибору професій, пов'язаних з харчуванням, а в цілому про товариськість.

Якщо при тестуванні вибрано мало OR-фотографій, це не означає, що випробовуваний не підходить для «вербальних професій»: коли, наприклад, він вибирає багатообіцяючу фотографію учителя початкових класів, який знає дуже добре, як себе подати, товариський, а коли обрано мало OR- фотографій, то це означає, що він не може з ними дружити, що припускає неглибокий контакт.

Приклад з практики чинника ON

18 років

Ситуація: навчання в туристичному агентстві комерційним співробітником

Бажана професія: директор готелю, навчання в школі готельного бізнесу.

Ранжируваний ряд чинників:

O5 S3(3E) S'2 (2E) Z'2 W1 Z1 G1 K1 V0 M0 V'0 G'0

Ранжируваний ряд негативних первинних чинників:

— M8- V8- W7- K7- Z7- G7- G'7-V'7- S'6-S5- Z'5 -O1

Ранжируваний ряд позитивних вторинних чинників:

k 3 v 3 o 3/ g 2 z 2 / w 1 m1 s1

Ранжируваний ряд негативних вторинних чинників:

— w 11- — m11- g 10 — s 10- k 9 — o 9- z 8 — v 8

Асоціації:

1. Група: 40, 24, 64, 56, 8, 57: Менеджер готелю	ON (3,4,5,6)
2. Група: 27,35,77,11: Управління транспортним засобом	SE (2)
3. Група: 3,70,94,81,44: Учити чомусь, передавати	V (18)
4. Група: 4,14,42: Відділ кримінального розшуку	K(7,10,) G (2)

Аналіз асоціацій:

Групування фотографій показує, що випробовуваний усі 5 фотографій чинника Про виділив в першу групу переважних фотографій. Першим додатковим чинником є — SE — енергійність, потреба в різноманітності, знайомство зі світом.

Другий додатковий чинник — Z — потреба в демонстрації. Поєднання чинників: ON — SE — Z є типовим для керівника готелю.

17 років. Навчається в 4-му класі гімназії.

Не отримував вченого ступіня, починає навчання на м'ясника.

Ранжируваний ряд чинників: O4 Z'2 S'2 S2 і так далі

Двома найважливішими чинниками для нього є чинники O і Z. Він хоче стати директором готелю після закінчення навчання на м'ясника.

21 років. Листоноша хоче стати власником бару і залишити свою нинішню професію.

Ранжируваний ряд чинників: O4 M3 і т. Д.

20 років Продавець. В якості учня він відвідує стажування в готелі, а після складання іспитів стане секретарем готелю. Його ранжируваний ряд чинників: O4 Z4 V3 V'2 S2 і т.д.

15 років. Учень 1-ої середньої школи, який перебуває на 9-му році навчання.

Бажана професія: офіціант.

Його ранжируваний ряд чинників починається: O4 W3 S3 і так далі.

Приклади випробовуваних жіночої статі

Елізабет, 15 років, 17 позитивних виборів, закінчила 3-у середню школу, збирається зробити вибір професії.

Бажана професія: комерційний напрям (батьки згодні і вважають цю професію хорошою для дівчини).

Ранжируваний ряд позитивних первинних чинників:

O5 W3 M2 S2 Z1 V1 G1 V'1 G'1 K0 S'0 Z'0=17

Групи:

1. Робота в офісі (виражені дуже нечисленні асоціації, йдеться про «опис, виправлення чогось, введення тексту»).

2. Готування і випічка: дуже охоче розповідає про сад і дуже багато кольорів (при виборі цих фотографій дівчина виражає яскраві і натхненні асоціації).

3. «Учити» — «учитель»: раніше було нездійсненою мрією. Шкільних досягнень недостатньо. Особливо в області німецької мови, пише неохоче есе тощо. Проте, охоче читає, співає, слухає музику.

4. Улюблене заняття: готувати, смажити, випікати, розмовляти, спільна робота, щось прикрашати, наряджати, декорувати.

Після обов'язкового навчання в комерційній області (неохоче!) були надані консультації пробного навчання в якості кухаря. Потім слідувала захопленість: «Це єдино правильна професія». Батьки теж згодні. Дівчинка зараз на останньому семестрі навчання і має дуже добрі результати, як на практиці, так і в навчанні. Насолоджується роботою. (О5 в цьому випадку показує дев'ятий пункт в психометрії).

Розмарі 16 років, 29 позитивних виборів, 3-а середня школа, її бажана професія — помічник стоматолога.

Основні чинники: O6 W5 S4 Z4 S'4

Вторинні чинники: w 6 o6 z5 v5 m5 Якби вона знайшла місце навчання, то вибрала б професію перукаря

Марліс 14;11 років, 22 позитивних виборів, 8-й рік навчання.

Основні чинники: O4 M3 S'3

Додаткові чинники: W2 S2 Z2

Вторинні чинники: w 5 s4 v4 m3

Марліс вивчає професію пекаря/кондитера

Труді 15;8 років, 50 позитивних виборів, закінчила 3-ю середню школу

Її ранжируваний ряд:

O7 S6 V6 Z'6 W5 S'5 G4 V'4 G'4 Z2 M1 K0

Вторинні чинники: z 8 w7 s7 g6 m6 k6 v5 o5

Труді вирішила відвідувати семінар з навчання домоводству.

Мануела 15;6 років, 31 позитивний вибір, 8-й рік навчання.

Основні чинники: O6 Z5 Z'5 W4 (все інші незначні)

Вторинні чинники: z9 o7 s5 g4

Бажана професія: спочатку обслуговування, потім бармен.

Ріта 15;7 років, 34 позитивних виборів, закінчила 2-у середню школу.

Вона не може визначитися, стати їй співробітником сфери обслуговування або перукарем.

Її ранжируваний ряд:

Первинні чинники	O 6	S' 6	Z 4	W 3	S 3	M 3	G 3	V 2	Z '2	G' 2	V'0	K0
Процентне співвідношення	18	18	12	9	9	9	9	6	6	6	-	-
Пункт в психометрії	7	6	6	5	4	6	5	5	4	4	3	3
Вторинні чинники	w 8	s 6	m 5	z 4	v 4	o 3	g 2	k 2				
Процентне співвідношення	24	18	15	12	12	9	6	6				
Пункт в психометрії	7	7	6	4	6	5	4	3				

Після стажування в обох професіях вона вважала за краще вибрати професію у сфері насадження рослин, але батьки, проте, вирішили, що їй краще стать перукарем. Ймовірно, їй ця професія теж сподобається!

4.3. ВЗАЄМИНИ З ПРОФЕСІЙНИМИ ПАРТНЕРАМИ В РІЗНИХ ПРОФЕСІЙНИХ АТМОСФЕРАХ

Взаємини з людьми або професійними партнерами, придбані в кожному з восьми чинників та інші нюанси:

Чинники	Взаємини
W Ніжність	Здатність бути ніжним, контакт з тілом партнера. Готовність йому служити, прислужувати. Навички в інтимних стосунках.
K Сила, твердість	У К-професіях людина відіграє другорядну роль, тому що головним є важкий матеріал. При непрямому задоволенні К-потреби людина стає жертвою агресії, переможеною.
SH Готовність допомогти	Здатність поглинати «емоційні стосунки» з іншою людиною і допомагати іншим, протистояти їм.
SE Енергійність	Здатність проявляти вимогливе, динамічно-командне ставлення до інших людей і проводити реформи.
Z Необхідність демонструвати себе	Уміти показувати бажання партнерові і будити бажання. Нарцисичне прагнення, милування собою, завдяки чому партнер стає прихильником, або навпаки: людина Z може бути пасивним прихильником і захоплюватися іншими прекрасними, привабливими людьми та їх досягненнями.
V Розум	Людина об'єктивна і залишається вимірною, такою, що перевіряється, здатною розкривати сутність об'єкту. Відносини об'єктивні та позбавлені почуття гумору. Контакт переважно на інтелектуальному рівні і тільки як вишуканий і в чомусь «хороший».
G Дух	Людина G, в основному, зайнята своїми ідеями, інші люди турбують її швидше, коли вони не відповідають її натхненному стану. Її діяльність і думки спрямовані на загальний прогрес людства або партнер виступає об'єктом дослідження.

М Матерія	Відданість, міцні стосунки. Чіпляння. Боязнь втратити партнера. Гіперопіка. У вихованні дітей: підвищене ставлення до чистоти
OR Потреба в спілкуванні	Задоволення при спілкуванні, відкритість до партнера, прагнення до соціального контакту, доброзичливість.
ON Потреба в їжі	Партнер як гість і клієнт, тому про його фізичне благополуччя треба потурбуватися.

Приклади з літератури щодо характеристики чинників

Надамо ряд прикладів факторної характеристики філософського або літературного походження.

1. *Хельветиус -Дух, дискурси IV, гл. XII, він описує такі значення:*

«Дух (G) і розум (V) — це дві різні речі, кожна з яких має свою відправну точку: одна виникає від сильної пристрастності (SE), інша відмічає якраз внаслідок цього, що кожна пристрасть є кінцевою». Раціональне (V) не здійснює які-небудь помилки, що, навпаки, властиво пристрастному (SE), але також для нього стають закритими несподіваний початок (SE) і знання (G), які відбуваються тільки в пристрастному житті. У повсякденному житті, де всюди має місце упередження (V), розуму вистачає (V). Але в складних умовах, щоб відчутти істину (G), потрібна постійна і терпляча увага (V); розум (V) залишається сліпим, тому що він не має мужності (SE) і співпереживання (тут мається на увазі «співпереживання» = G), і в складних випадках сам по собі терпить невдачу. Розум не придумує нічого нового — він закінчується там, де починається Дух».

У цьому описі чинники G і V зіставляються, а також автор розглядає зв'язок чинників G та SE.

2. *Макс Хоркхаймер. Сутінки. Примітки в Німеччині:*

Система (V) призначена для маленьких людей. У дорослих людей є інтуїція (G), вони роблять ставку на цифри, які спадають їм на думку. Чим більше капіталу, тим більше можливостей скористатися інтуїцією (G), роблячи нові ставки. Багаті люди не можуть допустити, щоб вони перестали азартно грати, тому що у них закінчуються гроші, як тільки вони збираються йти, то просто чують, що їх число перемогло, коли вони не можуть вже поставити. Їх інтуїція (G) надійніша, ніж трудомісткі обчислення (V), які завжди терплять невдачу, тому що не можуть бути ретельно протестовані.

Також в цьому описі чинники V і G протилежні, де чинник G чітко представляє G «гравця».

Спекулянт і шахрай. П'єса Ведекіндса «Маркіз Кита» з'явилася і програмній брошурі міського театру Вінтертур 1968/69рр. і в короткій статті Уолтера Сомбарта «Клас»:

«Він виконує свої твори певним способом. Він мріє з усією пристрастю про доведене до кінця щасливе і успішне підприємство. Він бачить себе багатою, могутньою людиною, якій товариші поклоняються і святкують його славні справи, які він здійснив, і які він у своїх фантазіях робить величезними. Спочатку він здійснює це, а потім закриває, створює цілу систему справ у своєму житті і наповнює світ славою своїх творів. Він мріє про велике, велетенське. Він живе в постійній одержимості. Перебільшення власних ідей завжди збуджує наново і утримує його у вічному русі. Основний настрій цього характеру — це ентузіазм ліризму. Завдяки цьому настрою він виконує свою найбільшу справу: захоплює інших людей з тим, щоб здійснити свої

плани. Він є великим представником такого роду, що його поетична здатність надає йому вигляду спокусливої чарівності і барвистої пишності в очах інших, які дають уявлення про чудеса, які він хоче здійснити: що благословляє його намічені плани, які мають значення для всього світу і благословляє тих, хто це робить. Він обіцяє золоті гори і знає, як зробити свої обіцянки правдоподібними; будить віру і стимулює уяву; будить потужні інстинкти, які використовує у своїх інтересах: передусім він будить грайливість і перетворює її на служіння».

Це опис спекулянта і шахрая, який використовує постійне вираження чинника G, з додаванням чинника Z:

Чинник G:

- пристрасть мрії, мережа нереального перетворюється на величезну його уяву (фантастичне);
- він наповнює світ славою своїх робіт (марнославство, інфляція);
- перебільшення своїх ідей;
- переконання, навіювання: спокуслива принадаєність його позицій;
- великі обіцянки.

Чинник Z:

- святкувати і захоплюватися.

З твору Фрідріха Шіллера «Розбійники» (Шіллер Ф. Лірика. Драми / Ф. Шіллер. — Харків: Фоліо, 2004. — 510 с.). «Ви не чуєте, Месники на небесах! Що я можу зробити заради цього, що ти можеш зробити заради цього, це чума, голод, потоки води поглинуть праведника і лиходія? Хто може керувати полум'ям, щоб вони не знищили благословенні сходи, вони повинні згубити геніїв жаху? О, сором за вбивство дітей і жінок — Евтаназія! Як ці вчинки пригноблюють мене! Він отруїв мої найкрасивіші роботи. Коштує хлопчик, кошлатий і смішний, перед поглядом небес, який присвоїв собі булаву Юпітера і грав з нею, кинув карлик, щоб уразити титанів».

Карл Моор, автор цього монологу, безперечно, відноситься до типу — SE.

З Джоахіма Сікори «Довідник творчих метод» (Quelle & Meyer Хайдельберг, 1976, С. 36–37).

«... цей лист Фрідріха Шіллера до друга, який скаржиться на недолік творчих ідей». Причина вашого невдоволення полягає, на наш погляд, в примусі вашого розуму (V) і уяви (G) ... Це здається нехорошим і несприятливим для творчої діяльності душі (G), коли розум розглядає ідеї (G), неначе божевільний (V). Ідея, що розглядається окремо, може бути дуже незначною і авантюрною, але, можливо, вона стане важливою завдяки тому, що прийде після неї, можливо, в якомусь взаємозв'язку з чимось іншим (G), що може здатися банальним, але дасть дуже корисний зв'язок: все, що розум не може зрозуміти (V), якщо він не утримує це, поки не бачить у взаємозв'язку з чимось іншим (G) Творчий розум, навпаки (G), здається, розум сторожовий (V), затвор божевільний, ідеї *réle — méle* (G) повалять, а потім (V) він випускає з уваги великий пучок (Ульманн Г., 1973. С. 67).

РОЗДІЛ V. ЛОГІКА РОБОТИ З ЯДРОМ ТЕСТУ АХТНІХА

5.1. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЧИННИКІВ

Кожне слово з діяльності набуває сенсу тільки при його взаємозв'язку з професійним об'єктом.

Приклад:

Функції	Об'єкт професії	Функціональні одиниці
Малювати	Графік. Дублікат. Будова. Художній дизайн	(див. таблицю: функції чинників)

Слова щодо діяльності можуть бути неясними і їх значення незрозумілими, якщо не брати до уваги конкретний професійний об'єкт. Наприклад, слово «малювати» є занадто загальним і може означати: накидати, змальовувати, копіювати, конструювати, проектувати і, отже, відноситися до різних функціональних одиниць.

Залежно від цього може бути так, що саме слово «діяльність» зрозуміле, але у зв'язку з професійним об'єктом воно розглядається в іншому контексті.

Наприклад, свердлити. Слюсар-механік свердлить отвір в заготівлі. Дантист свердлить отвір в зубі. Геолог бурить нафту. Слідчий «дошкуляє» упертими питаннями, щоб з'ясувати правду.

Якщо ми поставимо питання про сенс, значення, завдання і мету конкретного свердління, то отримуємо абсолютно різні відповіді: заготівля, лікування хворого зуба, буріння нафти тощо. Потім ці різні цілі діяльності співвідносяться з різними чинниками, а функція «свердлити» завжди залишається частиною функціональної одиниці K1:

Функція	Інструмент	Об'єкт професії	Цілі, завдання і сенс професії	Професія
Свердлити K 1	Свердло K1	Шматок металу Залізо K1	Обробляти деталь K1	Слюсар-механік K1
Свердлити K1	Свердло K1	Зуб K1	Лікування, порятунок зуба Допомогти пацієнтові SH 1	Стоматолог SH K
Свердлити K1	Свердло K1	Земля M 1	Місце знаходження нафти M Здосліджувати нафту G 4	Геолог G - M - K

Свердли К1	Уперті запитання G 3, 4	Правопо- руш-ник. Злочин (К 11)	Правда G 2	Слідчий G - К
---------------	----------------------------	---------------------------------------	------------	---------------

У прикладі слюсаря-механіка має місце єдність між функцією, інструментом, об'єктом і метою — усі вони належать чиннику К, усі вони належать до однієї і тієї ж функціональної одиниці.

На прикладі стоматолога мета професії не відноситься до того ж чинника, що і сама діяльність. Швидше за все, існує типовий взаємозв'язок чинників, тобто два різних чинника формують смисловий взаємозв'язок. Тут функціональна одиниця К 1 сполучена з функціональною одиницею SH 1. Можна обговорити, як записувати цей взаємозв'язок чинників: наприклад, К — SH, SH — К або SH = К, чи слід вважати чинник К первинним або вторинним чинником, або обидва чинники мають самостійну силу. У цьому питанні ми вважаємо так:

Стоматолог свердлить зуб: К — SH

Стоматолог лікує зуб: SH — К

Ми завжди визначаємо відповідно до функції: функція визначає основний чинник. Проте, професія стоматолога не є «професією свердління», а «професією лікаря», тому ця професія відповідає наступним чинникам — це SH К, водночас дія в цій професії відповідає чиннику К, або може відповідати чиннику V, або G, або M. Адміністративна робота, яку повинен виконувати стоматолог, відповідає чиннику V, робота по очищенню зубів відповідає чиннику M, а якщо він є професором в галузі стоматології, то він також займатиметься дослідженнями, які відповідають чиннику G. При наданні допомоги в медичних професіях «інструмент» — це особиста участь, бажання допомогти. Це виражається в такій асоціації:

Фотографія 17. Дитяча медсестра:

«Медсестра, яка дає дитині кухоль. Між ними виникає порозуміння. Дитина вдячна. Вона тримає дитину з самовідданістю».

До засобів цієї діяльності відносяться: співчуття, гуманне ставлення, людська відданість. У таблиці професій чинника SH вказані такі засоби: бажання допомогти, розрада, співчуття, натхнення, доброта.

«Професійним об'єктом» дитячої медсестри є немовля. У таблиці для чинника W ми бачимо дитину серед професійних об'єктів. «Передавати їй дитину» відноситься до чинника W. Немовлята госпіталізовані в лікарню або госпіталь і, принаймні, знаходяться в теплій кімнаті. У професійній таблиці для чинника W ми бачимо «теплу кімнату» в першому рядку. «Тепла кімната» відноситься до чинника W. Лікарня відноситься до чинників SH і W.

Діяльність, пов'язана з годуванням, напуванням, відноситься до чинників O і W.

Отже, згадана вище асоціація містить чинники W, SH і O. Ми вважаємо, що для дитячої медсестри ніжне звернення до дитини є істотною професійною умовою і тому у фото-тесті воно відноситься до чинників W, S.

Шість аспектів: точна назва професії, дії, інструменти, об'єкт професії, місце роботи і мета визначають професію. Безумовно, що в одній і тій же професії не завжди виконуються певні дії, один і той же інструмент не завжди використовується, «обробляється» не один і той же професійний об'єкт і не завжди робота виконується на одному і тому ж місці.

Але не усі дії, інструменти, об'єкти і місце роботи, що відносяться до професії і вірно визначають для цієї професії характерний чинник, тому можна сказати, що професія медсе-

стри переважно відноситься до чинника SH, і до професій, які допомагають і лікують. Це те, що відноситься до факторіального мислення і факторіальної структури світу професій, а саме, з допомогою роздумів можна визначити, до якого чинника відносяться певні дії, інструменти, професійний об'єкт.

Це факторіальне мислення можна зробити відносно швидким, як тільки будуть визначені значення восьми чинників (глава 5).

Вже виявлено, що жодна професія не може бути віднесена до одного чинника і що кожна професія є взаємозв'язком чинників, щонайменше двох, трьох або навіть більше.

Наприклад, політик. У цій професії ми бачимо такі чинники:

G: ідеї, які представляються і в які вірять;

SE: енергія і сміливість просувати цю ідею;

Z: публічний виступ на подіумі: робити себе і свої ідеї публічними;

OR: виступати з промовою, лекціями, вступати в контакт з аудиторією;

SH: коли політик проводить кампанію соціального спрямування, то ця діяльність містить аспект допомоги;

V: коли він виконує адміністративну діяльність або контролюючу діяльність в офісі, потребує чинника V (чинник V має бути у будь-якому разі!);

K: може бути агресивним, жорстким щодо переслідування певної мети.

Тепер виникає питання: чи відноситься діяльність політика до чинників G, S, Z, O, V або K? Або можна сформулювати питання інакше: саме цей конкретний політик відноситься більше до типу G, S, Z, O, V або K?

Ці роздуми приводять до того, що можна говорити про індивідуальний і об'єктивний опис професії. Індивідуальний опис професії пояснюється тим, що у кожної людини існує певна схильність до професії. З іншого боку, об'єктивний опис професії може бути здійснений тільки на підставі статистичного роздуму: якби ми протестували близько п'ятидесяти жінок-політиків за допомогою фото-тесту, то можна було б визначити, які чинники і в якому ранжируваному порядку повинні розташовуватися, щоб бути успішним політичним діячем.

Ці заяви чітко вказують, що кожна професія ґрунтується на поєднанні чинників, але вирішальне значення має ранжируваний ряд чинників. Ранжируваний ряд чинників окремих професій може бути визначено, як уже згадувалося, тільки за допомогою наукового дослідження групи — все решта є здогадкою.

5.2. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ЧИННИКАМИ ЗАДЛЯ РОЗУМІННЯ ФАКТОРНОЇ РУХОВОЇ СТРУКТУРИ СВІТУ

Кожен опис рухового ряду професії включає наступні шість аспектів:

а) точна назва професії;

б) дії, що виконуються в цій професії;

в) професійний об'єкт, матеріал, з яким здійснюється ця діяльність;

г) використовувані інструменти і засоби;

д) місце роботи, в якому здійснюється ця діяльність;

ж) мета професійної діяльності.

Немає сумнівів в тому, що в рамках цих шести аспектів діяльності має вирішальне значення саме те, що робиться в основному в цій професії.

Деякі приклади:

— швея — зшиває тканину;

— робітник на вулиці — викладає плитку;

— гончар — ліпить глину;

— учитель — учить учнів.

В усіх цих прикладах та інших ми бачимо:

— фахівця з назвою професії;

— здійснювану діяльність;

— професійний об'єкт, з яким пов'язана діяльність (матеріал).

До наведених вище прикладів є три доповнення: інструменти, які використовуються: швея шиє ниткою і голкою; робітник на вулиці викладає плитку, гончар надає руками певної форми виробові; учитель викладає навчальний предмет, використовуючи мову і мовлення.

Мета, якої необхідно добитися в певній професійній діяльності: швеї треба зшити тканину, щоб вийшла красива сукня; вуличному робітникові треба правильно покласти плитку; гончару — зробити красиву вазу, а вчителю — розвивати розум учнів.

Взаємозв'язок між діями, засобами і об'єктом полягає в тому, що дії і засоби пов'язані більш тісно, ніж дії і об'єкт. Наприклад: «столяр струже» означає, що функція стругання завжди прив'язана до рубанка, в той же час як професійний об'єкт може змінюватися — один раз це може бути тверда деревина, другий раз — м'яка, це можуть бути: двері, стіл, шафа.

Кожна професія характеризується дуже конкретною кількістю видів дій. Що робить перукар? Що робить тесляр? Що робить продавщиця? Що робить геолог? Дії пов'язані з об'єктом / матеріалом, інструментом / середовищем, з місцем роботи і з метою.

Можна вказати дії, які відносяться до чинників. Це показано в таблиці професій.

Отже, дії пов'язані з усім об'єктом/матеріалами, інструментами/ засобами, місцем і метою, які відносяться до певних чинників. Декілька прикладів:

Гончар	Надавати форми і надавати вигляду	Учитель	Працювати руками	Майстерня	Красива ваза
Професія	Дії	Матеріал	Інструмент	Місце	Мета
Чинник	M G	M	W	(V)	Z

Оскільки глина руками «обмацується і їй надається форма», то в цій діяльності може бути задоволений чинник W. Крім того, в цій діяльності можна розвивати творчу силу, творчу уяву: чинник G. Прекрасна ваза як естетичний предмет: чинник Z.

Тому наведений вище набір визначається чинниками M, G, W і Z. Тепер виникає питання, який чинник є найсильнішим? Найчастіше це чинник, до якого відносяться дії. У чоловічому тесті, при якому вибрані фотографії професії гончаря, — як поєднання чинників M і g, в жіночому тесті — як по'єднання чинників M і w. Це різниця пояснюється асоціаціями, які були озвучені до цих фотографій.

Перукарка	Робити зачіску	Волосся Клієнти	Руками	Перукарня -салон	Краси-ва зачіска
Професія	Дії	Матеріал/ об'єкт	Інструмент	Місце	Мета
Чинник	W	W	W	W	Z

Тут очевидно, що основним чинником є W, вторинний чинник Z.

Часто буває важко розділити функцію, засоби, об'єкт і мету. Дуже часто функція вже виражає мету, наприклад, у випадку з приборкувачем: дресирувати, приборкувати; чи психіатрична медсестра: заспокоює, втішає.

Тому в таблицях ми вказуємо професійний об'єкт / матеріал і мету в одному стовпці, тому що ці аспекти зазвичай дуже тісно пов'язані і можуть бути навіть ідентичними, ми іноді не вказуємо мету, оскільки згідно функції все стає зрозумілим.

Загалом, професійний об'єкт / матеріал, мабуть, відноситься, переважно, до основного чинника, тоді як мета, швидше за все, є вторинним чинником.

Кожна професія є взаємозв'язком чинників, причому один чинник в основному має більшу питому вагу і це первинний чинник, а інші є вторинними. Випробовуваний сприймає зв'язок між функцією і об'єктом як єдине, тобто він сполучає функцію і об'єкт в одне ціле. У фото-тесті ми врахували цей факт:

а) в зображеннях окремих фотографій тесту, оскільки фотографічне сприйняття дозволяє виразити цілісність;

б) у взаємозв'язку фотографій. Під цим ми маємо на увазі зміни первинних і вторинних чинників.

Приклад для S — w і W-s:

Фотографія № 3 Вихователь в дитячому соду

Чинники S w

Фотографія № 17 Няня

Чинники W s

Фотографія № 65 Педіатр

Чинники S' w

Якщо випробовуваний вибирає такі взаємно зв'язані фотографії, то вони обов'язково матимуть тісний зв'язок між цими двома чинниками.

5.3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОДИНИЦІ

До функціональних одиниць відносяться усі аспекти: дії, об'єкт, засоби, місце і мета, що відносяться до одного і того ж чинника. Вони порівняно рідкісні, а найчастіше зустрічаються як зв'язок чинників.

Деякі приклади функціональних одиниць:

Функціональна одиниця	Функції цієї одиниці	Засоби, інструменти	Об'єкт Матеріал Мета	Місце	Професія
SH 1	Піклуватися- Допомагати	Готовність допомагати Медикаменти	Пацієнт Лікування	Лікарня	Медсестра
Z 8	Прикрашати Декорувати Прикрашати покриття золотом, полірувати, лакувати, розфарбовувати	Матеріал для прикрас Фарби, лак, декоративні елементи	Зовнішній вигляд предметів. Фасад, вітрина, житло	Майстерня А- тельє Стіна Приміщення	Ремісничі професії з естетичним ухилом. Декорування

V 5	Рахувати Обчислювати Підраховувати	Цифри, Формули, обчислення, облік, Обчислювальна машина, комп'ютер	Цифри Гроші Статистика Конструювання Кошторис	Контора Майстерня	Бухгалтер Ревізор Конструктор Оператор
-----	--	--	---	----------------------	---

Кожен чинник відрізняється різними видами діяльності, які мають місце бути в «ньому» або належать «до нього». Замість терміна «діяльність» ми використовуємо слово «функція».

Чинник до, як вторинний чинник порівняно з чинником До, Же як первинний чинник.

А) Випробовуваний чоловічої статі:

Фізичну діяльність відображають наступні фотографії тесту чинника к, як вторинного: масажист, водій вантажівки, токар, фермер. Існують відмінності залежно від міри і якості фотографії чинника К в якості основного: будівельник з пневматичним дрилем, боксер, лісоруб, машиніст. Тут фізична сила виражається як, так би мовити, «груба, жорстка» і спрямована безпосередньо на матеріал, але у фотографіях чинника к, проте, потрібна і «помірна» сила.

Для деяких професій чинника к, як вторинного, потрібна не лише помірна фізична сила, але і характер наполегливості, зокрема, в таких професіях як приборкувач тварин, тренер з гімнастики, фоторепортер. При тренуванні тварин і спортивному вихованні потрібен «примус до протилежного об'єкту», поєднаний з самодисципліною і суворістю до себе. Фотожурналісту для здійснення своєї діяльності потрібні лікті, для того щоб зайняти хороше положення і зробити фотографії. Він часто настільки настирний, що робить фотографії виходячи вперед, ніби «жертвуючи», оскільки його тягне до «публічності». Складова чинника до проявляється тут як непокора і нав'язливість. Біржовий брокер «кричить», його агресія пов'язана з бойовим настроєм: про щось голосно сперечаються. Готовність битися лежить в чиннику к.

Співробітник кримінального розшуку — фотографія № 14 і адвокат — фотографія № 72 стосуються злочинців. Також тут йде мова про «духовну боротьбу» в питанні: хто переможе? Первинне безпосереднє фізичне вираження щодо об'єкта стає характерно-духовним протистоянням. Інтерес проявляється з первинної потреби чинника К. Процес перетворення первинної потреби в професійні інтереси може бути різним: колекціонер зброї виявляє цікавість до чинника К, але готовність до боротьби ще не видно. Ті, хто цікавиться пунічними війнами, стають учителями історії, а також мають інтерес в чиннику К, але їх власна бойова готовність, можливо, взагалі зникла.

Правило полягає в тому, що первинна потреба після перетворення в професійний інтерес проявляється як вторинна, можливо, як додаткова, і вже не є основним і головним чинником.

Досить легко зрозуміти важливість вторинних чинників при порівнянні функціональних одиниць в таблиці. Наприклад:

Фотографії тесту чинника До, як основного	Функціональна одиниця	Комбінування
Столяр	К 1	6x К1
Будівельник/ Пневматичний дріль	К 1, К 3	2x К3
Лісоруб	К 1, К 3	1x К 5
Боксер	К 6	1x К 6
Слюсар	К 1	1 x К 7
Співробітник поліції / слідчий	До 7, можливо 5, 12	1x к 12
Водопровідник	К 1	На додаток до усіх К 9
Продавець м'ясної продукції	К 1	

Фотографії тесту чинника До, як основного	Функціональна одиниця	Комбінування
Масажист	К 9	1x К 1
Будівельний робітник / Пневматичний дріль	К 9	1x К 7
Водій вантажівки	К 9 и 10	5x К 9
Приборкувач	К 7 и 10	4 x К 10
Токар	К 1	1 x К 11
Слідчий	К 12	2 x К 12
Фермер	К 9	
Фондовий брокер	К 10 и 11	
Тренер з гімнастики	К 9	
Фотожурналіст	К 10	
Інженер- механік	К тільки на предмет	
Адвокат	К 12	

Перехід інтересів в чинник До від фізичної сили до «переваги». Важливість вторинного чинника k полягає в зміщенні застосування сили у фізичній області до внутрішньої позиції примусу.

Б) Тестування випробовуваної жіночої статі

Тут чинник до, є вторинним:

Фотографія № 9 Масажист: дисциплінування силової напруги.

Фотографія № 11 Медсестра: робити укол, уколювати.

Фотографія № 12 Джаз- ударний інструмент: ритмічно ударяти.

Фотографія № 13 Механік: застосування зусилля, мати справу з твердими матеріалами.

Фотографія № 14 Поліцейський: діяльність спрямована проти злочинців (де потрібні певна твердість і упевненість).

Фотографія № 15 Селянин: фізично складна робота.

Фотографія № 16 Склодув: робота з твердим матеріалом, ошатне видування.

Фотографія № 89 Тренер з гімнастики: фізичне зусилля.

Фотографія № 70 Мозаїчник: мати справу з молотком і каменями.

Фотографія № 71 Гід — лідер групи: духовно-агресивна перевага, впровадження.

Фотографія № 72 Детектив: те ж, що і фотографія № 14.

Чинник до, як вторинний, означає самоствердження, відстоювання своїх прав, подолання ситуації, протидію. Або по відношенню до людей (поліцейський, детектив, лідер групи — гід), або до матеріалів (механік, склодув, мозаїчник), або виражає «боеготовність» до чогось позитивного (масажистка, медсестра: у них є право і обов'язок діяти агресивно в ім'я здоров'я, на користь пацієнта).

Порівняння чинника s, як вторинного з первинним чинником S

Дві тенденції чинника S повинні розглядатися окремо: sh і se.

Фотографії чинника sh в якості вторинного:

- у тесті для чоловіків: № 17 — фізіотерапевт, № 19 — пожежник, № 21 — співробітник по контролю за повітряним рухом, № 22 — психіатрична медсестра, № 23 — садівник;

- у тесті для жінок: № 17 — медсестра, № 22 — психіатр, № 23 — садівник, № 73 — помічник по розвитку, № 76 — психотерапевт.

Усі ці фотографії мають щось загальне: йдеться про принципи життєзабезпечення. Професійний об'єкт — це жива істота, яку необхідно захистити і підтримати. Фотографії чинника sh, як вторинного, таким чином, показує те ж, що і відображають фотографії чинника SH як основного.

Фотографії чинника se, як вторинного:

- в чоловічому тесті фотографії: № 18 — лісоруб, № 20 — кінооператор / режисер, № 24 — кухар, № 74 — актор, № 75 — виконроб, № 76 електро-інженер/ високовольтна лабораторія.

- у жіночому тесті: № 18 — шліфує, № 19 — парашутистка, № 20 — артистка цирку, № 21 — співробітниця дорожньої поліції, № 24 — кухар, № 74 — балерина, № 75 — землемір/ геодезист.

Загальним для них, як правило, є момент «напруги», можливість чогось несподіваного. Фахівці цих професій знаходяться в русі, частково на природі; чи мають справу з природними елементами (вогнь, повітря, вода, електрика тощо). Знову ж таки, фотографії чинника se, як вторинного, за своїм характером не відрізняються від фотографій первинного чинника SE.

Чинник z, як вторинний, порівняно з чинником Z в якості основного

Для різних фотографій чинника z в якості вторинного характерне представлення, наприклад, на фотографіях: № 25 — перукар, № 29 -верстальник, № 31 — маляр, № 26 — токар, № 30 — дизайнер показується виконана робота, сама людина не виходить на перший план. Загалом, можна сказати, що чинник z діє як вторинний дещо помірніше, ніж первинний чинник

Z. Якщо z явно сильніше, ніж Z, то це нерідко є випадком, коли людина є сором'язливою, не наважується і не проявляє свої потреби, але шукає професійну площину з відповідною віддушиною.

Чинник v як вторинний порівняно з чинником V в якості основного

Вже було відмічено, що чинник V є універсальною тенденцією. Без чинника V взагалі неможливо здійснювати професійну діяльність. Кожна професія апіорі вимагає мінімальної точності і обережності, відновлення і розмірності, готовності виконувати правила та інструкції. В результаті, чинник v з'являється в якості вторинного деякою мірою в кожній професії. Характер чинника v як вторинного не відрізняється від первинного чинника V.

Чинник g як вторинний чинник у порівнянні з чинником G в якості основного

А) Для чоловічого теста:

Деякі фотографії чинника G відносяться до високопоставлених професій, а фотографії чинника g в якості другорядного також показують ті, які можуть бути надбані з допомогою навчання і додаткових спеціалізованих курсів, наприклад, модельєр, поліцейський, консультант з реклами, телевізійний електрик, гончар, кресляр. Такі види діяльності, як репортер і консультант з розвитку, можуть здійснюватися без навчання і отримання атестата. Випробовуваний більше схильний себе ідентифікувати з цими можливими професіями, ніж з професіями, які відносяться до чинника G, оскільки вони можуть здатися йому занадто недосяжними.

Б) Для жіночого теста:

На відміну від чоловічого теста, тут ми бачимо переважно професії, які пред'являють високі вимоги (виключення: фотографія № 47 — очисник хімічними засобами). Отже, немає ніякої різниці між основним чинником G і вторинним чинником g.

Чинник t як вторинний порівняно з чинником M в якості основного

Чинник M в нашій культурі схильний до серйозного осквернення і відторгнення. Людина не має бути «брудною». Фотографії чинника M показують первинну потребу безпосередньо. Тільки дві фотографії з серії чинника M містять трансформації: очисник хімічними засобами — № 7/ очисник хімічними засобами № 47 та антиквар № 63.

Фотографії чинника m, як вторинного, а з іншого боку M, характер переміщують на задній план, і він стає не настільки помітним, навіть майже непомітним. Ця заява важлива для людей, які вибирають фотографії чинника m як другорядного: вони хочуть свої первинні тенденції чинника M втілити в прийнятній і помірній формі в професії.

Чинник o як вторинний порівняно з чинником O в якості основного

Серед 12 фотографій чинника o як вторинного в обох тестах немає фотографій, які відносяться виключно до чинника op: офіціант — № 57, продавець м'ясних виробів — № 58. Бармен (№ 64) відноситься переважно до чинника or, але також відноситься і до чинника op. З цього виходить, що чинник o як вторинний завжди означає сильну потребу в спілкуванні. Необхідно щоб професійна діяльність мала відношення до спілкування і мовлення.

5.4. ЗНАЧЕННЯ «БАЙДУЖИХ» АБО «НЕВИЗНАЧЕНИХ» ВИБОРІВ

Ці вибори рідко виражають реальну «байдужість» випробовуваного, швидше тут виражається їх амбівалентність або невпевненість відносно відображеної діяльності. Також фотографії, які «не зрозумілі», часто зустрічаються в цій групі (щодо так званих «сумнівних» або неправильно зрозумілих фотографіях). Це означає, що асоціації до таких фотографій, з одного боку, відбивають позитивне, а з іншого боку, критично-негативне відношення.

Нерідко такі вибори показують глибокі конфлікти.

5.5. ЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ВИБОРІВ.

Негативний вибір фотографій викликає значно більший «інтерес», ніж фотографії, щодо яких випробовуваний робить байдужий вибір або не може визначитися, емоційно відкидати і оцінювати. Питання полягає в тому, що означає негативний вибір для випробовуваного?

Відхилений чинник	Природна, первинна потреба чинника	Захист, спрямований проти	Наслідками захисту є реакційні утворення
- W ніжність	Потреба в дотику	Ніжність, прихований гомосексуалізм	Невизначеність на сексуальному рівні, надмірна присутність чинників K і SE
- K сила, твердість	Груба сила, безрозсудність	Агресія	Інгібування агресії Акцент на чинник SH
- S соціальний аспект			
- SH допомоги	Соціальний помічник	Соціальне, допомагаюче суспільство	Протидія
- SE енергійність	Готовність ризикувати	Перейняття на себе занадто великого ризику	Боягузтво, Необхідність в захсті
- Z потреба в демонстрації себе	Потреба в демонстрації себе	Прагнення показувати експібіціонізм	Сором, бажання приховувати
- V Розум	Бути розумним	Пристосування, обмеження, примус	Неприспосована поведінка Не навчена
- Дух	Уява, дух Припускає вільні дії	Духовність	Почуття неповноцінності, заздрість, байдужість
-M матерія	Потреба в первинних матеріалах	Анальність	Акуратність, економічність / скупість, упертість, перфекціонізм
-O мова			
-OR	Мова, спілкування, готовність до спілкування	Готовність до контакту, Спілкування -приносити радість	Загальмованість в мовленні Перешкоди в контактах
-ON	Потяги до продуктів харчування	Потреба в продуктах харчування	Вороже ставлення, виснаження, розлади травного тракту

Чому випробовуваний відмовляється від цих чинників?

Відповідь полягає в такому:

А) або випробовуваний не відчуває взагалі такої потреби, тобто відсутній зв'язок з цим чинником;

б) або якраз ця потреба настільки сильна, що є небезпечною для випробовуваного;

в) або ця потреба зазнала в процесі виховання і розвитку такого відторгнення, що вона не може більше розвиватися. Потім випробовуваний сформував захист від доквілля в цій потребі і своє захисне ставлення. Цей механізм відіграє вирішальну роль у формуванні совісті і нашої соціальної поведінки.

Яке значення мають відхилені або невибрані чинники при виборі професії? Чи можна припустити, що випробовуваний просто не хоче мати нічого спільного з професійним світом відхиленого чинника? Може таке бути або ні: а саме, коли один і той же відхилений первинний чинник з'являється як позитивно вибраний вторинний чинник. Це явище називається «реверсією».

5.6. РЕВЕРСІЯ

Реверсія в тесті виглядає так: чинник відхиляється як основний, але знаходиться в ранжируваному ряду вторинних чинників на першому місці, або на одному з перших місць. Це означає, що знехтуваний чинник шукає непряму професійну заміну. У чому полягає непряма заміна задоволення відхиленої потреби? Потреба більше не може бути задоволена безпосередньо за допомогою функцій, діяльності. Тому вона перетворюється в інтерес до об'єкту. Отже, відхилені чинники проявляються двома способами:

а) повне відхилення:

у тесті на першому місці в ранжируваному ряду негативних первинних чинників і в той же час на першому місці в ранжируваному ряду негативних вторинних чинників;

б) реверсія:

у тесті на останньому місці в ранжируваному ряду позитивних первинних чинників, але в той же час на першому місці (чи дуже близько до першого місця) в ранжируваному ряду позитивних вторинних чинників.

Відповідно, негативні вибори мають два аспекти: повне відхилення чинника або реверсія.

Реверсування — це завжди «невідповідність між переднім і заднім планом», що викликає підозру в тому, що випробовуваний має невротичне ставлення до цього чинника: первинна потреба була витіснена і тепер шукає вихід. Реверсія призводить до «непрямого задоволення» потреби шляхом перетворення власних потреб в професійній площині. Пряме задоволення потреб не обов'язково є «примітивнішим», а непряме — «піднесеним» професійним задоволенням. Непряме задоволення не обов'язково приводить до натхненності, що залежить, передусім, від наявності розуму і духу. Але привілей духовної людини полягає в тому, що вона має можливість реструктурувати свої потреби і упорядковувати в духовному контексті та інтегрувати їх. У цьому контексті особливу важливість мають чинники S (соціальні погляди), Z (естетичні потреби), V (розум) і G (дух), оскільки ці чинники несуть в собі реструктуризацію і соціалізацію. Їх також можна охарактеризувати як основні чинники особи.

У наведеній нижче таблиці представлено: повне відхилення і реверсія для восьми чинників:

Відхи- лений чин- ник	Повне відхилення	Реверсія
-W	Відмова від будь-якого фізичного контакту. Черствість. Порушення контактності	Любляча увага до партнера, без фізичного контакту (наприклад, учитель)
-K	Відмова від будь-якої діяльності, пов'язаної з фізичними навантаженнями, зокрема і ручної діяльності.	Агресія проявляється в площині (наприклад, розслідування злочинів, збирання зброї, інтерес до війни та історії війни), що цікавить.
-SH	Відмова допомагати кому-небудь: «кожен повинен піклуватися про себе сам!». Підкреслювання власної незалежності: «Мені не потрібна допомога». Пошук незалежних професій, потреба покладатися тільки на себе.	Випробовувати розчарування від людей. На зневагу реагувати сумлінно: реакція на конфлікти совісті. Пошук роботи, яка пов'язана зі справедливістю. Професія вибирається з об'єктом живої істоти (наприклад, тварина).
-SE	Відкидання високоризикових, небезпечних професій. Відсутність динамічної готовності, ініціативи. Відмова від професій, які пов'язані з рухом, вибираються професії, які здійснюються на одному місці.	Пригнічена первинна смілива ініціатива. Віддається перевага більше теоретичній енергії і силі, при цьому не ризикуючи самостійно.
-Z	Не мати необхідності демонструвати або небажання жити. Існування заборон і реакцій сорому, які негативно позначаються на професійному успіху. Людина не хоче або не може показати себе або виконану роботу, не може виступати. Можливо, це пояснюється тим фактом, що немає естетично-художніх талантів, отже, про такі професії не може бути й мови. Можлива також відмова від музики, «прекрасного».	Вибираються професії, в яких відсутні ситуації, в яких людина не вміє поводитися. Бажання залишатися на задньому плані, не привертати увагу, залишатися анонімним. Не вибираються індивідуальні професії, які підкреслюють особу, в яких треба себе представляти на загальний огляд, а вибираються професії, в яких можна щось створити, що можна показати: таким чином, надати цінність.
-V	Відмова від усього технічного та економічного, все повинно бути точним, педантичним, рівномірним і розміреним, тобто певна «прив'язка» до будь-якої діяльності відкидається. У цьому сенсі відмова від чинника V стає причиною загальмованості, обставинами, що заважають виконувати зобов'язання і неможливості навчатися. Відмова від впливовості може свідчити, наприклад, про опозицію або статеве дозрівання у підлітків. Необхідно відмітити істотні відмінності між жінками і чоловіками: для жінок відхилення чинника V ніби вважається «нормальним», відноситься до «жіночності». Тим паче, що ціла серія типових «V-професій» до цього часу значною мірою сприймається як приналежність до чоловічих.	Підтримувати контролюючі функції і правила. Бажання працювати точно і чітко, якщо буде необхідно. Опозиція недостатньо виражена і не сильна. Як і раніше, є бажання адаптуватися та інтегруватися в загальну систему.

-G	Відмова від духовного, можливо, тому, що людина відчуває, що у неї немає здібностей. Не хоче прагнути до високих професій і позицій. Можливо, відмова відбувається внаслідок частих невдач. Людина не має творчої уяви, не має ніяких інтелектуальних або наукових інтересів, прагне більше до прагматично-практичних професій, в яких все в наявності.	Проблемна ситуація: почуття неповноцінності - але людина все ще хоче піднятися до «високого». Прагнення зустрітися зі «знаменитими людьми», щоб самому стати знаменитим.
-M	Відмова від усіх бридких, огидних робіт. Відсутність ставлення до первинного, ґрунту, власності і так далі. Проблематика з прихильністю.	Гігієна. Охайність, акуратність, пошук педантичної діяльності (якщо вона пов'язана з чинником V). Інтерес до досліджень, при взаємозв'язку з чинником V. Можлива також наявність депресивного розладу.
-O	У випробовуваного відсутня комунікабельність, бажання спілкуватися. Людина не хоче знаходитися серед людей і шукає роботу, в якій вона знаходиться одна. Якщо чинник ON рішуче відкидається, може виникнути небезпека алкоголізму, серед іншого уникає тих професій, які містять ці небезпеки.	Оскільки фотографії чинника о як вторинного показують потребу в спілкуванні і контакті, ця сторона як має попит, так і відкидається. Ця різниця пояснюється відмінністю між первинним чинником O і другорядним чинником O.

Наведені вище твердження свідчать про важливість знехтуваних чинників, які представляють новий аспект при виборі професії і при профконсультації. У різних тестах, які визначають схильності людини, відхилені критерії вважаються тенденціями і в питанні вибору професії не беруться до уваги. З іншого боку, на наш погляд, відхилені, «повернені» тенденції мають бути інтегровані в професії. У тому випадку, якщо це вдасться зробити, випробовуваний почуватиме себе щасливим.

5.7. ТАБЛИЦІ: ФУНКЦІЇ ЧИННИКІВ І ПЕРЕВЕДЕННЯ ЇХ В ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ — РУХОВІ

Чинник W: ніжність, жіночність

W 1 торкатися, відчувати, пестити, масаж, мають відношення до голого тіла;

W 2 купатися, прати;

W 3 робити зачіски, душитися;

W 4 служити, обслуговувати;

W 5 ручна робота з м'якими тканинами і матеріалами, текстилем;

W6 душевність, відданість, ніжність, лірична поведінка щодо професійного об'єкту;

W 7 дії, які безпосередньо або побічно стосуються еротики;

W 8 продаж виробів з групи W1, 2, 3, 5 і 7.

Чинник K: фізична сила, жорсткість

K 1 бити, ударяти молотком, довбати, забивати цвяхи, клепати, рубати, колоти, свердли, фрезерувати, пиляти, говорити дотепно, відрізувати, вирізувати, вторгатися, проникати;

K 2 підйом вантажів, перенесення вантажів;

K 3 ламати, руйнувати;

K 4 довбати, копати, пікірувати;

К 5 забій худоби, стріляти;

К 6 бокс, бійка, боротьба, вести бій, фехтувати;

К 7 утихомирювати, приковувати, пригнічувати, приборкувати;

К 8 оперувати;

К 9 застосовувати фізичну силу (загалом);

К10 підпорядковувати, панувати, атакувати, перемагати, просуватися вперед «ліктями»;

К11 духовна жорстокість, агресивність, руйнівність, створення екстремального шуму;

К12 бути жорстким в досягненні певної мети, здійснювати жорсткі заходи, нещадна жорсткість.

Чинник S: Соціальні погляди

Чинник SH: Корисність, співчуття

SH 1 виліковувати, піклуватися;

SH 2 допомагати, доглядати, надихати, утішати, підтримувати, заспокоювати;

SH 3 молитися, проповідувати, бути релігійним;

SH 4 наставляти, керувати, навчати, сприяти;

SH 5 радити;

SH 6 захищати, закріплювати;

SH 7 рятувати;

SH 8 надавати соціальні послуги;

SH 9 надавати можливість рости і жити, оберігати;

SH10 переміщувати тільки в межах перелічених вище груп, тобто робота в області соціальних і культурних завдань.

Чинник SE: Енергія, динаміка, рух, прагнення до дії

SE1 ризикувати, осмілюватися, робити небезпечні речі;

SE2 подорожувати, їздити, літати;

SE3 ходити, бігати, мчатися, стрибати, скакати, займати гімнастикою, танцями;

SE4 височіти, падати;

SE5 заповзятливість, займатися різноманітними заходами, які завжди пов'язані з сюрпризами;

SE6 рушійна сила, яка «примушує бігти», приводити в рух двигун, щось приводити в обертальний рух;

SE7 долати природні сили (природні сили вивчає чинник G!);

7 a: розпалювати вогонь, гасити, обпалювати, нагрівати, розжарювати, зварювати, кувати;

7b: електрика, електрифікація;

7c: ядерна енергія, сонячна енергія;

7d: сила вітру, аеродинаміка;

7e: земні сили;

7f: гідроенергетика;

SE8 чинити опір, повставати, переживати емоційні почуття в роботі, бути імпульсивним;

SE9 бути справедливим, захищати, засуджувати, звинувачувати, карати;

SE10 брати на себе відповідальність за себе та інших, за ризик, керувати, управляти ситуаціями, прагнути до незалежності, самостійності.

Чинник Z: необхідність в демонстраціях і показі, естетика

Z 1 показувати, демонструвати (наскільки красивий, сильний, хороший, який порядний і працелюбний);

Z 2 художньо зображувати, надавати вигляду;

Z 3 висловлюватися, звертатися, виступати, представляти публіці, демонструвати;

Z 4 бути в центрі загальної уваги (самого себе, людей, новин);

Z 5 пропагувати, експонувати, демонструвати, рекламувати, вербувати, притягати;

Z 6 робити людину красивою, привабливою, робити макіяж, одягати;

Z 7 фотографувати, знімати фільм;

Z 8 прикрашати, декорувати, позолочувати, обробляти, полірувати, фарбувати, малювати;

Z 9 малювати, графічно креслити, власноруч оформляти, задовольняти естетичні потреби;

Z 10 звертати увагу на красу, розглядати і захоплюватися красою.

Чинник V: розум, розум, цікавість, почуття реальності

V 1 точно сприймати і спостерігати, бути уважним, зосередженим;

V 2 вчитися, набувати знань;

V 3 називати, описувати, креслити, писати;

V 4 упорядковувати, розділяти, відмічати, класифікувати;

V 5 підраховувати, вважати, обчислювати;

V 6 вимірювати, зіставляти;

V 7 копіювати, наслідувати, передавати, змальовувати;

V 8 дотримуватися інструкцій, правил, складати план, надійність, точність, сумлінність, постійність, регулярна робота;

V 9 точно вивіряти, визначати, юстирувати, щось точно поєднувати;

V 10 складати, збирати;

V 11 перевіряти, досліджувати, контролювати, гарантувати, порівнювати;

V 12 коригувати, поліпшувати;

V 13 автоматизувати, механізувати;

V 14 конструювати;

V 15 організувати, планувати, регулювати, розпоряджатися, управляти, систематизувати;

V 16 розуміти логічний взаємозв'язок, доводити і абстрагувати;

V 17 критикувати, міркувати, кваліфікувати;

V 18 пояснювати, викладати, інструктувати, когось чомусь навчати;

V 19 вирішувати, ставити цілі;

V 20 вимагати порядку, дисциплінувати, віддавати накази, доводити інструкції, по-діловому розпоряджатися, виконувати повноваження

Чинник G: дух, інтуїція, ідея, уява

G 1 медитувати, філософствувати, фантазувати, роздумувати;

G 2 інтуїтивно бачити взаємозв'язок і відношення, вирішувати проблеми, розв'язувати головоломки, володіти психологічним розумінням;

G 3 розслідувати, допитувати, шпигувати, «бути детективом», вивідувати, вистежувати, винюхувати;

G 4 досліджувати, вивчати, довідуватися, відкривати, випробовувати, експериментувати, шукати і довідуватися нове і невідоме;

G 5 проектувати, бути творчим, вигадувати, займатися музикою;

G 6 занурюватися, проникати, творчо осягати;

G 7 поширювати ідеї, завойовувати вплив, займатися місіонерською діяльністю, переконувати, успішно випускати в продаж нові продукти;

G 8 переконувати, наставляти на істинний шлях, вселяти, гіпнотизувати, давати обіцянки, будити надію;

G 9 вірити, передчувати, здогадуватися.

Чинник M: матерія, субстанція, майно

М 1 утримувати, стримувати, хапати, забирати, володіти, збирати, накопичувати, зберігати, відкладати, придбавати, мати бажання і володіти, архівувати, утримувати і розподіляти, мати справу з грошима;

М 2 відкопувати, колупатися, виконувати брудну роботу;

М 3 прибирати, чистити, відмивати, полоскати, удобрювати, прополювати;

М 4 намазувати, змащувати олією, натирати;

М 5 змішувати, перемішувати, заважати;

М 6 мостити, асфальтувати;

М 7 давитися, стискати, надавати форми, місити⁴

М 8 приклеювати, склеювати, клеїти, розплавляти, розплутувати⁴

М 9 забарвлювати, розфарбовувати, видаляти луг;

М 10 нюхати, мати справу з огидними речами;

М 11 мати справу з тваринами;

М 12 дублення, обробка шкіри;

М 13 доїти корову, робити сир;

М 14 удобрювати;

М 15 вичавлювати сік, бродити, давити виноград, пресувати;

М 16 саджати, вкладати в землю;

М 17 збирати урожай, збирати щось;

М 18 накладати, збирати, укладати пластами;

М 19 консервувати, реставрувати;

М 20 ремонтувати, лагодити, виправляти;

М 21 шукати, відшукувати;

М 22 стримувати думку, зберігати в пам'яті, думати над однією думкою;

М 23 занурюватися в минуле (ситуація, робота), пошук витоків, бажання повернутися, зберігати традиції, мати справу з минулим, історією, древнім, цінним;

М 24 думати про смерть, тлінне;

М 25 займатися монотонною, одноманітною роботою, що вимагає терпіння, «нерозумовою» діяльністю.

Чинник О: Оральність

Чинник OR: Потреба в мовленні, спілкуванні, розмові

OR1 жартувати, спілкуватися, розповідати;

OR2 розмовляти зі співбесідником, розмовляти по телефону, докласти;

OR3 вітати, наводити контакти;

OR4 обговорювати, вести переговори, продавати;

OR5 переводити, переправляти;

OR6 співати, грати на духовому інструменті, сурмити;

OR7 передавати, повідомляти інформацію, робити щось відомим, вводити в курс справи, інформувати;

OR8 красиво розмовляти, читати, декламувати.

Чинник ON потреба в їжі.

ON1 їсти, пити, лизати;

ON2 пробувати в роті, куштувати;

ON3 годувати, підкладати, їсти і пити;

ON4 готувати їжу, варити;

ON5 виготовляти продукти харчування;

ON6 продавати продукти харчування.

ВИСНОВКИ ДО МОНОГРАФІЇ «ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ»

Згідно з цілями, поставленими у дослідженні, ключовим завданням було формування цілісної моделі, що дозволяє об'єктивно описати психологічний портрет серійного вбивці на підставі фактичних параметрів. Оскільки дане дослідження проведене на основі міждисциплінарної методологічної бази, що включає такі наукові дисципліни як психологія, медицина, криміналістика, соціологія, першим і найголовнішим цінним результатом дослідження є обґрунтування комплексної моделі, що дозволяє фахівцям різних галузей застосовувати цю модель у своїй професійній практиці.

Застосування «машини дослідження» дозволило вивести три підрядні формули осіб, схильних до здійснення серії вбивств.

Відповідно до розробленої «машини дослідження» для виявлення параметрів складання портрета психологічного вбивці було розглянуто п'ять незалежних інформаційних блоків, що спираються на фундаментальні наукові знання. Як при проведенні наукового дослідження, так і при складанні монографії, що комплексно відбиває результати дослідження, враховувалися такі методологічні джерела, розроблені раніше, зокрема:

1. Був застосований математично-статистичний аналіз даних, які становлять наукову парадигму розуміння передумов психологічних деформацій, що призводять до появи феномену «серійного вбивці», наданих американським ученим, незалежним експертом, фахівцем з криміналістики Робертом Ресслером. На підставі вибірки, наданої Р. Ресслером, проаналізовані 15 автобіографічних випадків серійних вбивць, що діяли на території США в другій половині ХХ ст. Були проаналізовані риси психологічного портрета і способи, за допомогою яких Р. Ресслер здійснював експертизи, виявляв злочинців, розглядаючи причини їх поведінки і тактику реалізації рухових параметрів, більшою мірою в психо-травматичному дитинстві.

2. Були розглянуті і критично апробовані на вибірці з понад 50 чоловік три ключові механізми, описані німецьким психіатром в 1935–1940 рр. Анхелем Вудтом, який вивів в якості пускових причин спрацьовування певних механізмів пам'яті і свідомості механізми: а) гіперкомпенсації; б) психіатричного захворювання; в) краху як пускової причини перетворення особи в серійного вбивцю.

3. Була використана наукова база інтерпретаційних систем тесту глибинної психології — тест Сонді, розроблений в НДІ «Міжнародне долеаналітичне співтовариство» під керівництвом О. В. Мальцева, що дозволило вирішити головне завдання — виробити інтегратор, зв'язати розрізнені методологічні психолого-психіатричні дані і звести їх в єдину систему, зображену на моделі. Цінність інтеграційної системи Сонді полягає в тому, що вона дозволила якісні показники (рухові параметри досліджуваних кандидатів: безпосередньо, способи дій, які вони застосовували при здійсненні вбивств) перевести в кількісні і текстологічні показники. Зауважимо, що тест Сонді виступає валідним інструментом, що дозволяє розв'язувати психологічні завдання, у тому числі діагностичного плану, і виявляти схильності людини, її душевний і психологічний потенціал, як професійний потенціал, так і потенціал особової реалізації; визначати стан і міру відхилення від норми якості рухових систем, а також механізми їх спрацьовування.

4. Згідно з методологічними розробками О. В. Мальцева, на підставі знань з нейрофізіології, загальної і спеціальної психології, філософії було встановлено професійне коло потенційних осіб, які можуть «стати» на дорогу здійснення серії злочинів; описано фундаментальні філо-

софські догми, які виступають пусковими векторами при розвороті рухового і його тактичного способу реалізації (замість професійної площини застосування — розворот в площину скоєння злочину проти особи).

5. З позиції аналітичної психології К. Г. Юнга було виявлено, що об'єктом і причиною атаки осіб серійних вбивць завжди виступає архетип, а саме жіноча або чоловіча фігура (аніма — анісу або Велика Жахлива мати — Великий жахливий батько).

6. Центральним блоком психологічного аналізу виступило ядро вчення і теста Мартіна Ахтніха — фото-теста професійного орієнтування, який є головним інструментом діагностування та виявлення потенційного злочинця, що здатний здійснювати серійні вбивства. Тест Ахтніха дозволив на вибірці розглянути глибинно-психологічні причини формування особи, способи здійснення серійних вбивств, комплексно описати її рухові реакції і схильності.

МАШИНА ДОСЛІДЖЕНЬ

Фотографії цього теста відображають професію та її діяльність. Випробовуваний повинен вибрати фотографію, з якою він себе ототожнює, тобто з професією, яка відображена на фотографії, і поставити питання: «Чи хочу я бути цим фахівцем, виконувати роботу, яка відповідає цій діяльності, працювати з цими інструментами і матеріалами і на цьому робочому місці»? За допомогою ідентифікації разом з фахівцем визначається структура схильності випробовуваного. Випробовуваний свій вибір здійснює мимоволі, виходячи з інстинктивного рішення.

Візуальний тест має перевагу, яка полягає в тому, що при ухваленні рішення оминається понятійне абстрагування, а безпосередньо задіюється емоційний світ. Існує можливість визначити допонятійну структуру схильностей і чисту логічну абстракцію. Уявлення цього є ізольованим і дає цілісну «мову зображень». Візуальний спосіб визначає не лише усвідомлені поверхневі інтереси, але й усвідомлені глибокі сфери особи випробовуваного. Для цілісного уявлення може бути запропонована фотографія з професійною обстановкою, а для більш детального пояснення потрібна концептуальна мова. Випробовуваний вивчає фотографії тесту не лише з однією професійною діяльністю, але так само потрібна його думка стосовно усього професійного середовища. Тому вибір в цьому тесті ґрунтується не на раціональних основах, він виникає швидше з сутності, що відповідає істині та емоційності людини.

Тест складається з восьми радикалів схильностей або чинників, які мають різну міру сили і при взаємному змішуванні ми отримуємо різноманітні картини випробовуваних. Як в хімії — окремий елемент втрачає свій зовнішній вигляд при з'єднанні з іншим елементом, так само змінюється і характер прояву схильності чинника, як тільки він з'єднується з іншими тенденціями. Аспекти схильності людини фіксуються в структурі формули і демонструються при асоціації з окремими фотографіями тесту; це як цілісність, яка показує як властиві тільки їй поняття, так і структуру, дає наочне пояснення повному життю і взаємозв'язку, які особисто будуть випробовуваним усвідомлені і сприйняті.

Як писав безпосередньо Мартін Ахтніх: *«Професійний фото-тест використовується не лише для постановки діагнозу і його підтвердження, що та або інша сфера діяльності не підходить випробовуваному, але і він сам повинен активно брати участь в процесі діагностики. Профорієнтація сприяє розвитку і дає можливість випробовуваному розвиватися далі. Якщо консультація носитиме тільки характер «професійного призначення», то така можливість не представиться. Рішення має бути прийняте на підставі розгляду професій — рішення може бути прийняте, якщо випробовуваному самому стали зрозумілими його прагнення. Отже, ми використовуємо тест як інструмент процесу з'ясування прагнень людини».*

Необхідно відмітити, що фото-тест розкриває схильності людини, а також показує відсутність здібностей. Припустимо, що у індивіда результати фото-тесту вказують на вибір декоративної діяльності, і також він прагне здійснювати діяльність, в якій будуть реалізовані ці прагнення. Проте при цьому необхідно, щоб індивід мав відповідні здібності, але тест не вирішує задачі «надбання» цих здібностей; він дозволяє провести об'єктивний аналіз того, що закладено в родовій спадщині і зробити прогноз способу реалізації рухових параметрів на майбутнє.

Саме цей підхід дозволив перейти від тестологічних показників до інтеграційної системи — до логіки, що дозволяє переводити мову рухових людини в її вчинки, площину і спосіб докладавання зусиль, тактичні схильності, вибори в житті, філософський фундамент, апарат навичок і опорних умінь людини, її психолого-психіатричні характеристики.

У результаті, на підставі представленої моделі, з використанням міжнародної наукової парадигми виявлено три психічних типи і виведено три психологічних формули, які описують як виглядає особа, потенційно здатна (або вже вчинила) серію вбивств.

Дослідженням виявлено три психічних типи і виведено три психологічні формули, які описують як виглядає особа, потенційно здатна (або вже вчинила) серію вбивств.

ВБИВАЮТЬ ЖІНОК

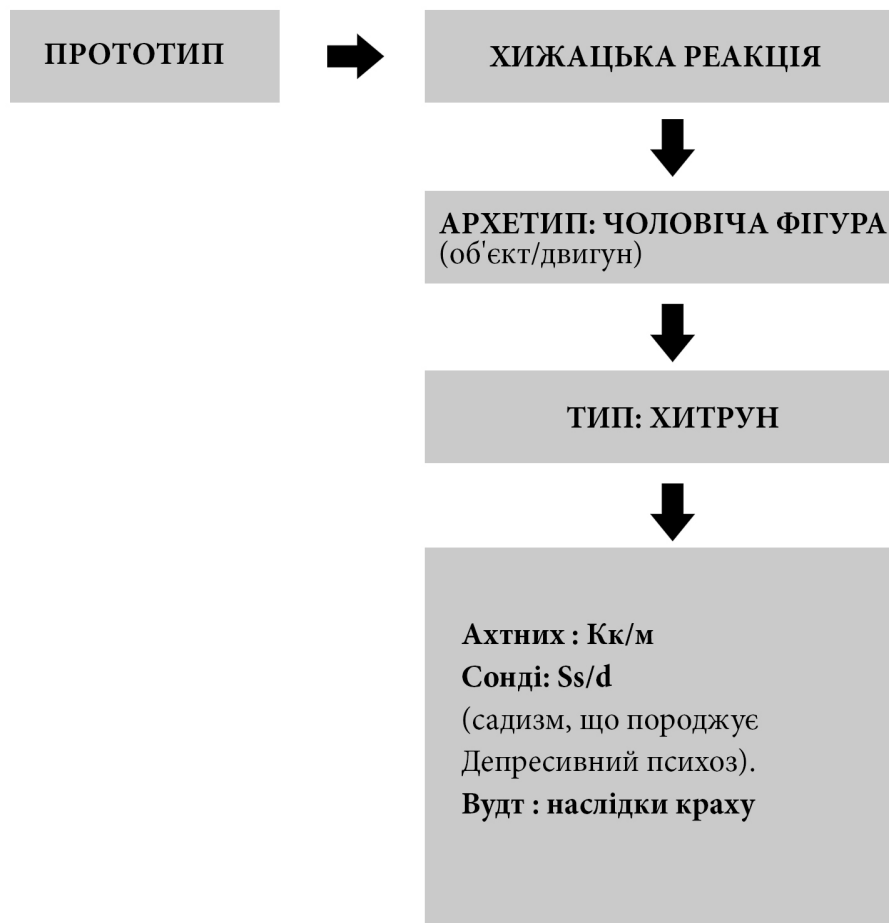

Портретна формула психотипу № 1

Прототип серійного вбивці, який вбиває тільки жінок:

- жіноча фігура — об'єкт і причина атаки;
- ця особа має яскраво виражену рептилоїдну реакцію психіки;
- тип такого серійного вбивці — гравець;
- рухові за Ахтніхом: провідний чинник До (фізична дія), додаткові (вторинні) чинники — k, g, m (фізичний додаток зусиль; інтелект-розум; матерія);
- рухові за Сонді S: переважаючий чинник (садизм); додаткові чинники: s — h — d (садизм — гомосексуальність — депресивний синдром);
- причина психіатричного відхилення: параноїдальна шизофренія, що спричиняє депресивний психоз і садизм, як систематичний наслідок;
- механізм за А. Вудтом: гіперкомпенсація (як спосіб самовизначення і самоствердження в соціумі).

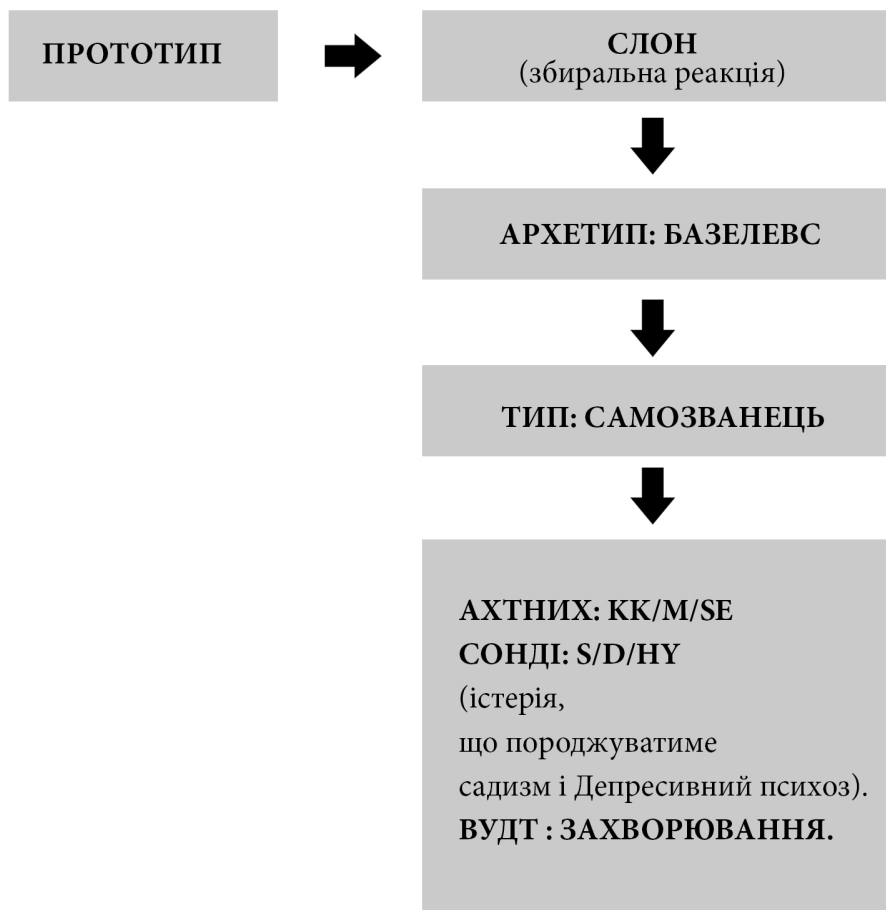
ВБИВАЮТЬ ЧОЛОВІКІВ

Портретна формула психотипу № 2

Прототип особи серійного вбивці, який вбиває тільки чоловіків:

- чоловіча фігура — об'єкт і двигун атаки;
- ця особа має яскраво виражену хижацьку реакцію психіки;
- тип такого серійного вбивці — хитрун;
- рухові за Ахтніхом — провідний чинник К (фізична дія), додаткові (вторинні) чинники — k, m (фізичний додаток зусиль; матерія);
- рухові за Сонді: S — переважаючий чинник (садизм); додаткові чинники: s — d (садизм — депресивний синдром);
- причина психіатричного відхилення: садизм, як систематичний наслідок депресивного психозу, що його породжує;
- механізм за А. Вудтом: наслідок краху в соціумі (як пускова причина).

ВБИВАЮТЬ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Змінні одиниці : Реакція психіки і пускова.

Інші: постійні.

Портретна формула психотипу № 3

Прототип серійного вбивці, який вбиває і жінок, і чоловіків:

- архетип «базилевса» як фігура — об'єкт і причина атаки;
- ця особа має яскраво виражену збиральну реакцію психіки (умовно так званий «слон»);
- тип такого серійного вбивці — самозванець;
- рухові за Ахтніхом — провідний чинник До (фізична дія), додаткові (вторинні) чинники — k, m, se (фізичний додаток зусиль; матерія; соціальний аспект — допомога, порятунок);
- рухові за Сонді: S — переважаючий чинник (садизм); додаткові чинники: s — d — hy (садизм — депресивний синдром — моральність);
- причина психіатричного відхилення: істерія, що породжує депресивний психоз і садизм як систематичний наслідок;
- механізм за А. Вудтом: — захворювання (психіатричне відхилення).

Дані три портретні формули є єдино можливими і існуючими в людській природі. Вони були складені для того, щоб будь-який фахівець, ознайомившись з монографією, не маючи змоги застосовувати в професійній практиці тест Сонді або тест Ахтніха, мав дійсну і об'єктивну можливість застосовувати у своїй діяльності інтеграційну логіку двох ключових тестів глибинної психології.

Особливу увагу при ознайомленні з монографією рекомендується приділити подальшим таблицям, представленим в додатковому розділі. У таблицях систематизовані рухові параметри (описані математичними показниками по структурі тесту Ахтніха) і показані усі додаткові системи, що дозволяють ці рухові реалізувати, зокрема: професія, інструмент професії, професійна атмосфера тощо.

ДОДАТКИ

КЛЮЧ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РУХОВИХ СИСТЕМ НА ПІДСТАВІ ФОТО-ТЕСТУ, ЯК ЕЛЕМЕНТУ МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ТАБЛИЦЯ ПРОФЕСІЙ

Примітка: усі професії відносяться як до чоловіків, так і жінкам.

Таблиця професій для чинника W: м'якість, жіночність, увага.

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. Торкатися, обмацувати, погладжувати, масажувати, мати справу з голим тілом	Руки пальці	Тіло людини, шкіра, хутро, тканини/ м'які і теплі матеріали, струнні інструменти	Тепле приміщення, Місце з інтимною атмосферою, лікарня, госпіталь	Масажист, фізіотерапевт, педикюрша, акушерка, медсестра, косметолог, пекар-кондитер, музикант (струнні і щипкові інструменти)
2. Купатися, мити	Тепла вода, Засоби для ванни	Діти, люди, білизна	Ванна, лазня, сауна	Рятувальник, професії, пов'язані з гігієнічними процедурами
3. Робити зачіски, надушити	Гребінець, щітка, засоби для волосся, парфюмерні вироби	Волосся, зачіска	<u>Парикмахерская</u> -солон	Перукар, косметолог
4. Служити, обслуговувати	Спілкування з клієнтами, виступаючи підпорядкованою особою	Гість, клієнт, "служитель", "лущцовати"	Пральня, магазин модного одягу, готель, ресторан	Обслуговуючі професії в найширшому сенсі
5. Рукоділля з м'якими тканинами і матеріалами	Тканина, нитка, текстильні вироби/ хутро, шерсть, одяг/квіти	Мода, одяг, шуба, текстильні вироби, килим, штори, матрац, постільне приладдя	Ательє по пошиттю одягу, текстильне виробництво	Кравець, оформлювач вітрин з текстилю, майстер по <u>поклейке</u> шпалер, драпірувальник, шваля-майстер по <u>поклейке</u> шпалер, хутовик, робітниця на машині, що кушнірує, модистка, флорист
6. Душевна, віддана, любляча, лірична поведінка по відношенню до об'єкту професії	Музичні інструменти, які спонукають "почуття" душі	Музика, Поезія, Мистецтво Немовлята, діти	приємна атмосфера, інтимність	Музикант. Поетичні професії, які вимагають повної віддачі при емоційному контакті
7. Дії, які прямо або побічно пов'язані з еротикою	Мода, ювелірні вироби, фото, картини	Танці, балет, романтичні фільми, романи, лірика, музика, сексуальні хвороби, сексуальні дослідження	Балет, опера, кіно, театр, приватна практика лікаря (гінеколог)	Танцюрист, балетмейстер, режисер, фотограф модного одягу, кінематографіст, художник і поет, які мають справу з еротикою, ліричний письменник,

				модельєр, гінеколог, дерматолог, сексолог, секс-психолог
8. Продаж виробів з груп 1,2, 3, 5, 7 чинника W	повторюється	повторюється	Магазини з продажу текстильних виробів і інших товарів, які відносяться до чинника W	Продавець одягу тканин, виробник миючих, перукарських, текстильних виробів і так далі.

Таблиця професій для чинника До: фізична сила, жорсткість

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. Ударяти, бити молотком, довбати, забивати цвяхи, заклепувати, колоти, свердлити, фрезерувати, пиляти, гострити, загострювати, різати, відрізувати, вторгатися, впроваджувати	Сокира, колун, долото, рубанок, долото, дріль, фреза, пила, ніж, різальні інструменти, інструмент для різьблення по дереву	Тверді матеріали (залізо, сталь, жерсть, метал, скло, камінь, дерево)	Завод, цех, металообробна <u>промисленість</u> , будівельний майданчик	Слюсар-механік, слюсар у будівництві, бляхар, сантехнік, коваль, бурильник, фрезерувальник, пильщик, працівник лісового господарства, лісничий, дорожній робітник, соляр, тесляр
2. Під'їм і перенесення вантажів	Стамеска Стропи	Важкі вантажі	Будівельний майданчик, транспорт	Перевізник вантажів, Транспортний робітник
3. Ламати, руйнувати	Інструменти для дроблення, демонтажні інструменти, пневматичний дріль	Розбирання об'єкту	Спорудження підземних галерей, шахта, будівельний майданчик	Шахтар, будівельний робітник, що займаються зносом
4. Колоти, копати, розпушувати	<u>Мотыга</u> , лопата, <u>ледорубом</u>	<u>Грунт</u> , земля, дорога	Сільське господарство. Залізничне будівництво. Дорожнє будівництво	Дорожні робітники, працівники сільського господарства, працівники по будівництву шляхів
5. Вбивати худобу, стріляти	Ніж. Стрілецькою зброя	Тварина, людина	Бойня, поле військових дій	М'ясник, солдат, мисливець
6. Боксувати, рвати, битися, боротися, фехтувати	Кулак, шпага, кастет, рапіра	Супротивник, ворог	Арена спортивних єдиноборств	Боксер, борець, фехтувальник, металник <u>копальєр</u> .
7. Приборкувати, сплутувати, долати, приручати	Палиця, наручники, мотузок, канат, батіг	Людина, злочинець, тварина	Місце злочину, в'язниця, арена	Поліцейський кримінального розшуку, приборкувач
8. Оперувати	Скальпель, інструменти для операції	Кістки, зуби, хворе тіло	Операційна	Хірург, лікар, стоматолог
9. Застосування фізичної сили (загалом)	Руки, ноги, корпус тіла	Цех на відкритому повітрі		Професії з ручною працею, професії,

				що вимагають фізичної сили
10. Підпорядковувати, домінувати, атакувати, доводити, прощтовхуватися	Перевага, завоювання визнання, в сенсі панування над людиною	Суперник, жертва, переможений	Місце командної влади	Пости, на яких потрібно виняткову упевненість
11. Бути душевно жорстоким, агресивним, руйнівним, створювати екстремальний шум	Нешадна, жорстокість	Людина, тварина		Професія бійця
12. Здійснювати суворі заходи, бути твердим в досягненні конкретних цілей, бути безжалючими	Духовна черствість	Людина		Судові пристави, тюремні наглядачі, інструктори

Таблиця професій що відносяться до чинника SH: готовність допомогти, співчуття

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. Піклуватися, лікувати	Бажання допомогти, ліки, предмети санітарії і гігієни, профілактичні заходи	Фізично і душевно хворі люди, тварини, рослини	Лікарня, <u>здоровпункт</u> , місце аварії, зони захисту рослин	Лікар, психотерапевт, медсестра. Професії в області охорони здоров'я. Професії, пов'язані з нещасними випадками. Ветеринари. <u>Пов'язані в зоопарку</u>
2. Допомагати, піклуватися, доглядати, <u>надихати/успокаивать</u> , <u>утешать</u> , <u>піддерживать</u>	Розрада, розуміння, нахнення, доброта	Дбайлива поведінка, підопічний, такий, що наражається на небезпеку і нужденна людина	Сім'я, будинок, установа, станція місії, інтернат, благодійна установа	Професії по залиянню, опікуни, завідувачий інтернатом. Педагог по порятунку, помічник по розвитку, фахівець з роботи з дітьми і молоддю, акушерка
3. Молитися, проповідувати, бути релігійним	Віра, релігія	<u>Вірять</u> , різної віри і невірюща людина	Церква, церковне місце, місіонерський пункт	Пастер, священик, проповідник, церковний служитель, місіонер
4. Наставляти, призводить до чогось, навчання, сприяння	Душа, особистий приклад, освіта	Учні, вихованці, дорослі, діти	Школа, інтернат, професійно-технічне училище. "Батьківщина"	Учитель, завідувачий інтернатом, учитель вдома, педагог по порятунку, вихователь в дитячому суду
5. Консультувати, бути посередником	Рада	Клієнт, людина, який ставить питання, невпевнений, залежний	Консультаційний центр, інформаційний центр. Посередництво в знаннях і культурних товарах, торгівля	Радник, консультант в житті, <u>профконсультант</u> , психолог, світовий суддя, соціальний працівник, посередник
6. Захищати, гарантувати	Засоби захисту	Що потребують захисту	Рух, вогонь, місце небезпеки (SH - SE)	Фахівець із страхування. пожежник

7. Рятувати	Рятувальне устаткування	Особа, що знаходить під загрозою, наразилася на небезпеку, вмираючий	Операції по порятунку, операції по наданню допомоги (SH+SE)	Професії по порятунку
8. Робити соціальні послуги	Послуги	Людина, яка чекає послугу	Іноді в офісі, іноді в дорозі	Професії по обсадженню, соціальні професії (ЮНЕСКО)
9. Примушувати жити і рости, оберігати	Воля до життя, збереження думок	Повнота життя, все що живе: рослина, тварина, людина	Скрізь, де є живі істоти	

Таблиця рухових, які відносяться чиннику SE : енергія, динаміка, рух, прагнення до дії.

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. Ризикувати, наважуватися, робити небезпечні речі	Мужність, незалежність	Ризик, безпека	Експедиції, місця трагедій, гонки, місця, де людина бореться з силами природи	Лідер експедиції, натураліст, ліквідатор надзвичайних ситуацій, спортсмен-гонщик, акробат
1. Подорожувати, їздити, літати	Автомобіль, залізниця, літак, корабель, мотоцикл	Рух, швидкість, змін місцезнаходження, транспортний засіб	Транспорт, авіація, транспортна компанія, туристичне агентство, монтажні роботи, торгівля	
2. Ходити, бігати, мчатися, стрибати, їзда верхи на коні,	Ноги	Спорт / "Рух"	На відкритих майданчиках, в спортзалі	Енергійні професії, листоноша, спортсмен, інструктор
зайняття гімнастикою, танцювати				по верховій їзді, викладач танців
3. Підніматися, падати	Інструмент для скелелазіння, підйомник, парашут, підводне спорядження	Рух	Висота / глибина, сходження і спуск, професії, в яких чергується випробування високо / низько	Провідник в горах, пілот, ліфтер, дайвер, слюсар по антенах, провідник на підвісній канатній дорозі
4. Діяльність, різноманітні види діяльності, які завжди пов'язані з несподіванками	Швидка реакція і здатність приймати рішення	Професійний об'єкт, який припускає несподіванку	скрізь	Гід, дослідник, працівник аварійно-рятувальної групи, підготовлена команда (поліцейські, пожежники, прикордонники)
5. Заводити двигун, заводити машину, приводити щось в обертальний рух	механічна сила і енергія, двигун, машина; механічні пристрої	Машинне устаткування, двигун	Скрізь де використовуються двигуни	Інженер, водій вантажівки, працівник на заводі, механік
7. Подолання природних сил : 7а: вогонь, іскри Підпалювати, гасити, спалювати, опалювати, розжарювати, зварювати, кувати, стріляти	Вогонь, жар, вибухові речовини, піч, плита, запальничка, топка, вогнегасник, зварювальний пальник, кування, вогнепальна зброя, вогнемет	Використання вогню	Місце пожежі, місце вибуху, завод вибухових речовин, фейерверки, війна, кузня, скрізь, де діяльність пов'язана з вогнем	Кочегар, ливарник, пекар, маслороб, пожежник, коваль, зварювальник

7b: електрифікувати електроенергію	електроустаткування, апаратура для ліній <u>електропередач</u>	Використання електроенергії	Скрізь, де використовується електрика. Електростанція, лабораторія фізики	Інженер-електрик, електрослюсар, високовольтний електрик, електромеханік
7 с: ядерна енергія, сонячна енергія	ядерні реактори, сонячні панелі	Використання ядерної і сонячної енергії	ядерний реактор, <u>будмайданчик</u>	Фахівець з ядерної і сонячної енергії
7 d: сила вітру, аеродинаміка	Вітряна труба, вітер і погода	Дослідження вітру і погоди, використання вітру, метеорологія	Метеостанція	Фахівець з аеродинаміки, метеоролог
7 e: сила землі	сейсмограф	Рух землі, дослідження землі, вимір землетрусів, дослідження вулканів	на свіжому повітрі	Геолог. Географ, геодезист, інженер-будівельник. вулканолог
7f: Енергія води	Регулювання і зміцнення русла річки, гребля	Використання води і подолання руйнівної сили води	Гребля, каналізація, забудови по затриманню лавини, гребля	Інженер-будівельник, інженер - меліоратор, океанограф
6. Чинити опір, протестувати, проявляти емоційні почуття в роботі, бути імпульсивним	Прояв почуттів і стан афекту, саботаж, засоби боротьби	Впровадження нових порядків, руйнування старого	Збори на вулиці	Професії, що вимагають мужньої прихильності новим цілям, революціонер, "герой", політик
7. Здійснювати правосуддя, захищати, засуджувати, звинувачувати, карати	Правосуддя, апеляція, покарання	Людська провина, зло, обвинувачений. Виступ проти несправедливості.	Суд, поліція.	юрист, адвокат, суддя, прокурор, поліцейський, кримінолог
8. Прийняття відповідальності, ризика за себе і інших,	Емоційне командування, вимогливість,	Люди, учні, особовий склад, усі ведені	Керівництво підприємством,	Авторитетні професії (не у сенсі перемога, а управління).
функції керівництва, управління ситуаціями, прагнення до самостійності, незалежності	прагнення до дії, енергія, сила волі, <u>пробиваюча</u> сила і її застосування, влада, мужність, заповзятливість.	партнери, що підкоряються, торгові	менеджмент, торгівля, школа	Менеджер, керівник підприємства, підприємець, великі торговці, учителі, політики

Таблиця двигателів для фактора Z: потреба в демонстрації і проявленні, естетика, вкус.

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. Показувати, демонструвати (красу, силу, доброту, свої результати праці)	Тіло, краса, гнучкість, продуктивність тіла, фірмовий одяг	Привертання уваги, особистий успіх, церемонія нагородження. Усі результати праці і досягнення	Балет, танці, пляж, подіум, цирк. Спортивний стадіон	Танцівниця, манекенниця, артист, спортсмен. Професії, де носять уніформу
2. Художній, представляти, зображувати	Емоції, міміка, жести, голос, картини, музика	Художній твір, художнє вираження	Театр, спектакль, кабаре, опера, кіно, художня майстерня, оркестр	Артист, художник, скульптор, музикант, диригент, актор, живописець
3. Докладати, звертатися, виступати, опублікувати	Власні думки, роботи	Аудиторія: студент, член партії, читач. Захоплення, популярність, успіх	Подіум, лекційний зал, вулиця, місцева розвага	Політик, професор. Письменник, журналіст, оратор
4. Бути публічним (сам, людині, новині)	Фотографія, фільм, преса, радіо, телебачення	Кіноглядачі, слухачі, читачі газет, громадськість	Телепрограми, Радіостудія, редакція, місце інтерв'ю	Журналіст. Репортер, редактор, політик
5. Пропагувати, експонувати,	Рекламні матеріали, реклама, анонс,	Споживач, покупець, аудиторія	Агітаційне, рекламне бюро, виставки,	Консультант по рекламі і агітації,

демонструвати, притягати, рекламувати, агітувати, показувати	демонстрація, розкіш, привабливість, імідж		богослужіння, політичні збори	демонстратор, продавець, підприємець, фахівець з тренінгу працівників торгівлі, антиквар
6. Робити красивою людину, робити привабливим, робити макіяж, одягати	Косметичні засоби, косметика, прикраси, одяг	Змінювати людину, мода	Перукарня-салон, салон одягу	Перукар, косметолог, модельєр, професії пов'язані з модою.
7. Фотографувати, знімати фільм	Фотографії, фільм, камера	Усе привабливе	Кіностудія, Фотостудія	Фотограф, кінорежисер, оператор
8. Прикрашати, декорувати	Ювелірні вироби, прикраси, золото, срібло, зовнішній лиск, лаки, фарби	Вітрина, виставка, фасад, зовнішній вигляд предмета	Вітрина, ательє	Оформлювач вітрин, позолотник, декоративні професії, художник, ремісничі професії з естетичним напрямом
9. Малювати, графічно малювати, оформляти, декорувати зовнішність, задовольняти естетичні потреби	Розуміння мистецтва, естетичний смак, олівець, фарби	Витвори мистецтва, кераміка, виробу народних ремесел, житла, будівлі, графіка, газети про мистецтво	Майстерня художника, графічна студія, студія для малювання	Ремісник, ювелір по золоту, ювелір по сріблу, графік, художник по кераміці, дизайнер, реставратор, Дизайнер інтер'єрів, дизайнер художньої газети
10. Приділяти увагу прекрасному, дивитися і милуватися красивим	Естетичний образ думок	Теж саме, що і вище	Теж саме, що і вище	Професії в яких є справа з красивим

Таблиця професій чинника V: розум, розум, прагнення до знань, почуття реальності

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. точно сприймати і спостерігати, бути уважним, зосередженим	Уважність, зосередженість, мікроскоп, лупа	Пункти спостереження	скрізь	все (необхідна умова для здійснення кожної професії)
2. вчитися, придбавати знання	Інтродекція, пам'ять, повторення, тренування	знання, учбовий матеріал, відомості, книги	Школа, місце навчання	Що навчається
3. Іменувати, характеризувати, креслити, писати	Букви, поняття, знаки, абрєвіатура	все	Скрізь, в основному в офісі і студії	Дуже багато професій по графіки
4. Систематизувати, розділяти, враховувати, класифікувати	Тека, полиця, реєстрація, схема, таблиця, реєстр, картотека, каталог	Документація, плани, каталожні картки, систематизація	Офіс, архів, відділ реєстрації, склад, бібліотека	Завідуючим складом, співробітники реєстрації, архіваріус, бібліотекар, працівник офісу
5. Вважати, обчислювати, підраховувати	Числа, формули, бухгалтерський облік, обчислювальна машина, рахункова	Дані, гроші, усі предмети, статистика, розрахунок,	Майстерня, проектувальний зал, офіс	Дизайнер, бухгалтер, аудитор, касир, комерційні і технічні професії, професії по управлінню,

	лінійка, комп'ютер, касовий апарат	проектування, бюджет		адмініструванню, статистики, ІТ-професії
6. Вимірювати, обміняти, виміряти	Розміри, ваги, шаблон, вимірювальні прилади	Все, що вимірюється	скрізь, завод, будівельний майданчик, лабораторія	технічних професій, багато професій ремісництва
7. Копіювати, наслідувати, переносити, змальовувати	Дублікат, зразок, макет	все	Теж, що і вище	Офісні професії, професії, пов'язані з технічним кресленням
8. Наслідувати інструкції, дотримуватися правил, виконувати плани, бути надійним, точним, старанним, терплячим, працювати на регулярно	Вказівки, правила, план, закон, норми, витривалість, послідовність, обов'язковість, необхідність	Доводити до кінця справи, реалізовувати, виконувати	Теж, що і вище	Багато професій
9. Точно визначати, регулювати, вивіряти, щось коригувати	Інструменти для визначення точності, прилади ля вивірення	Заготівля	Завод	Точні технічні професії, наприклад. Прецизійна механіка, годинникова промисловість, оптика
10. Складати, збирати	Проект монтажу	Устаткування, машини	Місце установки	Монтажник, технічні професії
11. Перевіряти, оглядати, контролювати, калібрувати, порівнювати	Випробувальне устаткування, випробування, контрольні прилади	Об'єкт випробування, порівняння, перевірки, результат випробування	Відділ експертизи	Випробувач, інспектор, діагност, аудитор, бухгалтер
12. Виправляти, коригувати	Коректура	все	Теж, що і вище	Коректор, викладач
13. автоматизувати, механізувати	Пристрій, що управляє, автоматизація	Верстат-автомат, апарат, машини	Промисловість, управління	Технічні професії
14. Конструювати	План, ескіз, малюнок, циркуль, креслярська дошка	Техніка	Конструкторське бюро	Технічні креслярські професії, конструктор
15. організувати, планувати, регулювати, розпоряджатися, управляти, систематизувати	План, планування заходу, інструкції, договір, правила, розпорядження	Торгівля, промисловість, управління	Торгівля, промисловість, управління	Планувальник, диспетчер, організатор, програміст, адміністративний співробітник, секретар
16. Логічне розуміння взаємозв'язків, доводити, абстрагувати	Доказ, логіка, теорії, принципи, системи	все	Теж саме, що написано вище	теоретична, логічна професійна діяльність, EDV
17. Критикувати, міркувати, судити	Критика, думка, укладення	все	Теж саме, що написано вище	Критик, рецензент, експерт, діагност
18. пояснювати, викладати, інструктувати,	Інструкція, книги, учбові матеріали	Людина, що навчається	Школа, скрізь	Учитель, інструктор

учити когось чому - <u>нибудь</u>				
19. Приймати рішення, ставити цілі	Здатність приймати рішення	Постановка завдання	Теж саме, що написано вище	дуже багато професій
20. вимагати порядок, дисципліну, віддавати накази, віддавати вказівки, об'єктивно наказувати, здійснювати владні повноваження	Дисципліна, доручення, наказ, правила, примус, закони, авторитет	Людина, порядок, правила, закон, держава	Держава, промисловість, адміністрування, торгівля	Професії, в яких віддають доручення, наказуючи

Таблиця професій чинника G: Дух, інтуїція, ідея, фантазія

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. <u>медитувати</u> , філософствувати, фантазувати, роздумувати	Дух, вторгнення, ідея, інтуїція, медитація, просвіта	невідоме і незвідане, несвідоме. Світ гуманітарних наук, філософії, метафізики, містики, окультизм	Місце для вивчення	Філософ, учений-гуманіст, Містик, творець релігії
2. Інтуїтивно розуміти взаємозалежності і зв'язку, комбінувати, вирішувати проблеми, розгадувати, мати психологічне розуміння	Натхнення, геніальність, поєднання здібностей	Психологія, психіатрія, історичні дослідження	Будь-яке місце, лікувальний кабінет, лікарня для невиліковно хворих	Психолог, психіатр, <u>профконсультант</u> , історик, археолог
3. Стежити, допитувати, шпигувати, бути "детективом", вивідувати, вистежувати, <u>разнохивать</u>	Чуття	Злочинний світ, політика	Суд, поліція, офіс довіри, аудит	Юрист, криміналіст, прокурор, суддя, детектив, шпигун, аудитор
4. Вивчати, досліджувати, знаходити, виявляти, пробувати, експериментувати, знаходити і виявляти нове і невідоме	незалежність і свобода духу, як умова до кращого, досконалішого. Геніальність	Природно-научні технічні дослідження. Хімія, фізика, електроніка, астрономія, фармацевтика, футурологія	Дослідницька лабораторія, експедиція, незвідана місцевість	Дослідник, винахідник, хімік, фізик, геолог, біолог, астроном, дослідник, винахідник техніки, першовідкривач
5. Проектувати, бути творчим, бути креативним, вигадувати, писати музику, складати	Творча фантазія, уява, сила уяви, символізм	Мистецтво, живопис, скульптура, музика, література, творіння	Художня студія	Художник, живописець, скульптор, музикант, композитор, письменник; Кінорежисер, модельєр, креативний архітектор
6. Занурюватися, співпереживати, творчо відтворювати	Співчуття, пасивна готовність ідентифікувати	Інтерпретація музики, психіка, духовність, світ психічнохворих	Оркестр, лікарня, суд	Диригент, музикант, психіатр, криміналіст, синхронний перекладач

7. Пропагувати ідеї, чинити дію, займатися місіонерською діяльністю, переконувати, успішне введення нових продуктів	переконання, чуття, інстинкт, інтуїтивне мислення	Успіх, духовна сила, професійна позиція, політика, успішний продаж	Бізнес, вищий заклад	Політика, учбовий	Директор, менеджер по продукції, політик, журналіст. Професор. Місіонер, продавець
8. Переконувати, наставляти на шлях істинний, вселяти, гіпнотизувати, виконувати обіцянки, будити надію	Сила переконання, переконання, чарівність, пафос, магія	Люди, які мають бути переконані; член партії, член групи, натовп	Масові торгівля	збори,	Політик, фахівець з реклами, геній в продажах, релігійний і соціальний новатор
9. Вірити, передчувати, здогадуватися	Віра, передчуття, надія	Релігія, правда, божественне, майбутнє	Церква, відродження	місце	Священик, богослов, проповідник, сектант, але також і економіст

Таблиця рухових чинника М : матерія, субстанція, володіння

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. Тримати, утримувати, хапати, забирати, володіти, збирати, <u>копити</u> , зберігати, зберігати, придбавати, мати і	Посудина, сейф, шафа, що не згорає.	Цінності, гроші, капітал, власність, витвори мистецтва, марки, золото, копалини, книги і т. д.	Банк, виставка, архів, бібліотека, антикварний магазин, бюро втраченої власності, музей	Архіваріус, бібліотекар, співробітник музею, нумізмат, продавець поштових марок, спеціалізовані
бажання володіти, архівувати, утримувати і розподіляти, мати справу з грошима				торговці. Професії (співробітник банку, касир, контролер картотеки, що відповідає за ошадні книжки)
2. Копати, рити, виконувати брудну роботу	Руки (не проти руками), інструмент для копання	Земля, глина, пісок, гравій, <u>грунт і ґрунт</u>	Сільське господарство, шахта, будівництво тунеля, будівельні майданчики, дорожнє будівництво	Фермер, садівник, землекоп, працівник шахти, дорожній і будівельний робітник, геолог, інженер-будівельник
3. Чистити, очищати, мити, полоскати, удобрювати, полоти	Миючі засоби: мило, хімічні засоби, щітка, мітла	Видалення бруду, екскрементів, гною, відходів, сміття, стічних вод Гігієна, чистота	Домашнє господарство, сарай, туалет, організації по чищенню, завод по виготовленню <u>чистячих засобів</u>	Працівник каналізації, співробітник хімчистки, слюсар-сантехнік, працівники за викликом, <u>прибиральник</u>
4. Змащувати, промазувати, змащувати жиром, натирати	Олія, сало, мастило, лікувальна глина, мазь	Людина, тіло	Виробництво олії і жиру, місце використання, кабінет масажу	Підсобний робітник в гаражі, фізіотерапевт, косметолог
5. Заважати, змішувати, перемішувати	Інструменти змішувачів, машини для перемішування	Клейкі матеріали, каша, тісто, шоколад	Молочний завод, пивоварня, консервний завод, шоколадна фабрика, Виготовлення макаронних виробів, виробництво ковбасних	Співробітник виготовлення ковбас, миловар, співробітник по виробництву паперу, ткацький майстер,

			виробів, виготовлення паперу, обробка тканин	працівники на заводах (див. Місце!)
6. Мостити, цементувати, асфальтувати	Бетономішалка	Дорожнє покриття, асфальт, цемент, бетон	Будівництво, особливо глибинне будівництво, дорожнє будівництво	Штукатур, муляр, асфальтоукладальник, робітник бетономішалки
7. Жати, давити, надавати форми, місити	Давильні і пресові машини	Глина, пластик, ковкий матеріал	Завод по виробництву пластика, гончарна майстерня, друкарня	Працівник на заводі по виготовленню пластика, працівник друкарні, робітник на пресових пристроях. гончар
8. Клеїти, приклеювати, склеювати, плавити, розплутувати	Клей, розчинник	Клей, розчин, предмети, які необхідно склеїти	Завод по виготовленню клею, майстерня	Різні промислові і комерційні працівники, палітурники, виробники картонних коробок
9. Красти, розфарбовувати, вилуговувати	Кисть, шпатель	Гіпс, фарба лак, луг, кислота	Будівельний майданчик, художній твір	Штукатур, художник, лакувальник автомобіля
10. Нюхати, мати справу з нудотними речами	Запахи (не заважають, якщо не смердять)	Хімічні засоби, <u>парфюмерія</u> , падаць	хімічний завод, шкіряний завод, <u>парфюмерія</u>	Чинбар, патологоанатом, шкуродер, таксидерміст, хімік.
11. Мати справу з тваринами		Тварини	Сільське господарство, птахофабрика, експерименти на тваринах на хімічному заводі	Фермер, таксидерміст, доглядач, працівник зоопарку, продавець в зоомагазині,
				ветеринар, дослідник тварин, свинар, птахівник
12. Дублення, обробка шкіри	Інструменти для дублення	Шкіра	Шкіряний завод, завод по виробництву виробів з шкіри	Чинбар, працівник по виготовленню шкіряних виробів, швець
13. Доїти молоко, виготовляти сир	Котел	Молоко, сир, молочні продукти	Молочний завод, сироварна фабрика	Дояр, сировар, працівник по виробництву молока
14. Удобрювати	Добрива, гній	Земля	Сільське господарство, сільськогосподарський дослідницький інститут	Фермер, <u>Агротехнолог</u>
15. Вичавлювати виноград, бродіння, давити виноград, пресувати	Прес	Сік, вино, сусло	Завод по виготовленню сусла, <u>винодельє</u>	Працівник по виготовленню сусла, винар, співробітник винної крамниці
16. Саджати, вкладати в землю	Деревний живець	рослини	Садівництво, сільське господарство, лісове господарство	Садівник, фермер, співробітник розплідника для дерев
17. Збирати, відбирати	Конвеєр авто-складання	Конвеєр	Сільське господарство	Селянин, фермер
18. Збирати, накопичувати, укладати пластами	<u>Манины</u> по укладенню, стойки	Матеріали, об'єкти	Склад, сховище	Працівник складу, продавець відходів
19. Консервувати, відновлювати	Засоби консервації для	Цінності, консерви, старі витвори мистецтва	Завод по виробництву консервів, майстерня по реставрації	Реставратор старих витворів мистецтва, робітник консервного заводу

20. Ремонтувати, лагодити, відновлювати	Інструменти для ремонту	Пошкоджений предмет, дефект	скрізь	Люди, які мають справу з відновленням стану або об'єкту
21. Шукати, відшукувати, уникати втрат	Пошукові пристрої	Пошук об'єкту	скрізь	Пошук людини, "Мисливець за скарбами", професії по утилізації
22. роздумувати, запам'ятовувати, думати одну і ту ж думку, роздумувати	Пам'ять	Емоційні конфлікти, депресія	Тихе місце	<u>Психотерапевт</u>
23. Не розділятися з минулим, ситуацією, сектором, шукати витік, бажання повертатися. Зберігати традиції, мати справу з минулим, історією, старим і цінним		Старовина, традиція, предки, родовід, історія, копалини	Архів, музей, земляні роботи, буріння	Класичний учений. Генетик, <u>генеалог</u> , археолог, дослідник землі, геолог, історик. палеонтолог
24. Думати про смерть, тлінному, мати справу з розпадом, ховати	Таблиці смертності, інструменти для розкриття	Смерть, мертві люди, тлінність	Похоронні послуги, патологоанатомічний інститут, Страхування, судова медицина	Судовий учений, анатом, судово-медичний експерт, судовий медик, співробітник страхування життя
25. виконувати одноманітну,	Конвеєрна стрічка, машини	Велика серія, велика кількість	Серійне виробництво	
монотонну, <u>вимагаючу</u> терпіння, "недуховну" діяльність				

Таблиця професій чинника ON: потреба в їжі (O = оральність, рот)

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. Є, пити, лизати	Почуття смаку	Продукти харчування, напої, солодощі	Кухня, готель	Професії пов'язані з продуктами харчування і напоями
2. Дегустувати, пробувати	Почуття смаку	Продукти харчування, напої, копчені вироби	Винний льох, місце контролю, місце дегустації	Винний інспектор, кавовий інспектор, скупник фруктів
3. Годувати, подавати їду і напої	Продукти харчування, стимулятори, напої	Людина	Готель, бар, кафе-кондитерська, ресторан, кафе	Офіціант, співробітник служби обслуговування, бармен, буфетник
4. Готувати їжі, варити	Продукти харчування, інгредієнти	Меню	Кухня, готель, ресторан	Кухар, хазяїн, що управляє готелем
5. Виробництво продуктів харчування	Борошно, кондитерські вироби, овочі	Хліб, макаронні вироби, кондитерські вироби, різні продукти	Хлібобулочні, кондитерські, Виробництво продуктів харчування	Пекар, шеф-кухар, працівник по виробництву продуктів харчування
6. Продавати продукти харчування	Продукти харчування	Продукти харчування	Продуктовий магазин	Продавець продуктів харчування, провідник в потягу

Таблиця рухових для чинника OR: потреба у бесідах, спілкуванні (O = оральність, рот)

Дії	Способи/інструменти	Об'єкт професії	Місце	Професія
1. жартувати, розповідати	Жарт, гумор, оповідання	Компанія	Фестивалі, зустрічі	Конференція, артист кабаре, "казкар"
1. Розмовляти, розмовляти, розмовляти по телефону, докласти	Телефон, мікрофон, магнітофонна стрічка, інтерв'ю	Аудиторія, компанія, партнер, учень	Радіо, офіс, рецепція готелю, приймальня, телебачення	Репортер, політик, радіоведучий, телефоніст, <u>конс'єрж</u> , учитель мови.
2. Вітати, налагоджувати контакт	Зустріч	Клієнт, партнер, гість	скрізь	Партнерські професії, продаж, торгівля, <u>гостиний</u> бізнес.
3. обговорювати, вести переговори, продавати	Переговори з продавців	Клієнт, партнери по дискусії	Конференція, зустріч, лекційний зал, біржа	Бізнесмен, продавець. Фондовий брокер, директор
4. Перекладати, переправляти	Іноземна мова	Встановлення зв'язку між партнерами	Конгрес, конференція	Перекладач, дешифратор
5. Співати, грати на духовому	Голос, духові інструменти	Опера, оперета, джаз	Хор, духовий оркестр	Співак, духовий музикант
інструменті, сурмити				
6. спілкуватися, надавати інформацію, передавати, рекламувати, орієнтувати, інформувати	Повідомлення, довідка	Людина, яка запитує, учень, клієнт	Довідкове бюро, інформаційний центр, школа, консультаційні центр, преса	Працівник інформаційного бюро, радник, викладач, журналіст
7. Культурно висловлюватися, читати, декламувати.	Вираження за допомогою мови, артикуляція	Мова	Театр	Актор, <u>репітер</u> , драматург, письменник

Зміст фотографій професійного фото-тіста Ахніха (чоловічий).

	W	K	S	Z	V	G	M	O	S'	Z'	V'	G'
w	1 Хутровик	2 Столяр	3 Санітар	4 Оформлювач вітрин	5 Контролер по текстилю							
k												
s												
z												
v												
g												
m												
o												

№	Чинник	Професія	Дії	Таблиця	Способи/ інструменти	Об'єкт матеріал/мета	Місце
1	W w	Хутовик	Чіпати Чистити	W1	Рука Палець	М'яке хутро	Майстерня
9	W k	Масажист	Масаж Обмацувати Застосовувати силу	W1 K9	Рука Фізична сила	Людське тіло Шкіра	Масажний кабінет
17	W sH	Фізіотерапевт	Купання Масаж Лікування, відхід	W2 W1 SH1	Теплі струмені води Обгортання з використанням лікувальної грязі Спосіб терапії	Гола людина Тіло пацієнт	Психолого-терапевтичний Інститут Госпіталь
25	W z	Чоловічий перукар	Робити зачіску Мити волосся Робити красивими	W 3 W2 Z 6	Гребінець, щітка Засоби для волосся, руки Косметичні засоби, парфюмерія	Волосся, клієнт Красива зачіска	Перукарня –салон Салон
33	W	Чоловічий кравець	Торкатися до тканини	W1 W4	Одяг	Тканина, костюм Добре одягнений клієнт	Пошивочное ателье
№	Чинник	Професія	Обсадження клієнтів Дії	Таблиця	Способи/інструмент и	Об'єкт деятельности/материал/ мета	Місце
			Вимірювати Точний вимір акуратність в роботі малювати	V6 V9 V8 V 3	Вимірювальна стрічка викрійка	Хороша частина одягу	
41	W g	Модельєр	Робити ескіз Діє творчо	W 7 G 5	Мода Ескіз Макет	Тканина, одяг. Тіло Модні речі.	Студія
49	W m	Косметолог	Лікування шкіри, Торкатися втирати, Натирати Забарвлювати	W1 M 4 M 9	Рука Косметичні засоби Пензлика, Мазь Фарба	Обличчя, шкіра, тіло	Косметичний салон
57	W o	Офіціант	Обслуговувати Підносити їду і напої Налагоджувати контакт розмовляти	W 4 ON 3 OR 3 OR 2	Послужливість Продукти харчування Напої Мова	Гості Задоволення гостей	Ресторан Готель
2	K w	Столяр	Стругати Забарвлювати дерево,	K 1 W 1	Рубанок Верстак Рука	Дошка Дерево вважається теплішим і м'якшим матеріалом (у	Майстерня

			Відчувати гладкість			відмінності, наприклад, від заліза)	
10	к	Будівельник (відбійний молоток)	Буріння Додавати фізичну силу	К 1 К 9	Свердло Відбійний молоток Фізична сила	Камінь, ламати кладку на дорозі.	Будівництво Робочий майданчик
18	к	Лісоруб	Стукати, пиляти Робота, яка вважається небезпечною	К 1 SE 1	Пила, сокира, Фізична сила Технічна сила (SE 6)	Дерево Ствол дерева Корчування, Освоєння	Ліс, на природі.
26	к	Боксер	Боксувати Виступу Бути зіркою захоплюватися	К 6 Z 3 Z 1 Z 4	Кулак Фізична сила	Супротивник, перемога Урочистість Глядачі Успіх Шоу-бізнес	Спортзал Боксерський ринг
34	к	Слюсар	Вирізувати Технічно точна робота	К 1 V 1/6	Долото Фізична сила	Метал Технічні схеми Точне виготовлення деталей для машини	Завод Майстерня
42	к	Поліцейський /оперативник	Битися Застосування жорстких заходів Вистежувати, шукати	К 6 К 12 G 3	Зброя Палиця Сила Інтуїція	Злочинці Розшук	

50	к	Слюсар-сантехнік	Ремісничо-фізична діяльність Установка сантехнічного устаткування (служать для очищення), Виконують брудну роботу	К 9 M 3 M 2	Кліщі Ручні інструменти	Металеві труби Санвузол - забезпечує гігієну	Будівельний майданчик Новий будинок
58	к	Продавець в м'ясному магазині	Різати Обробляти Продукти харчування Готувати продавати	К 1 К 5 ON 4 OR 4	Ніж розмовляти	М'ясо Ковбасні вироби клієнт	М'ясний магазин Бойня М'ясна крамниця
3	SH	Санітар	Опікування, лікувати Доторкатися, торкатися Самовіддана поведінка	SH 1 W 1 W 6	Бажання допомагати Медикаменти Рука	Хвора людина Здорове тіло	Лікарня
11	SE	Водій вантажівки	Запустити двигун і привести в рух їхати, управляти Справлятися з ситуацією, Відповідальність Застосування фізичної сили	SE 6 SE 2 SE 10 K 9	Автомобіль Вантажівка	Рух транспорту Важкі вантажі	Дорога

			Навчитися водінню машини	K 10			
19	S s	Пожежник	Справлятися з небезпекою Підніматися вгору Загасити вогонь Рятувати захищати	SE 1 SE 4 SE 7a SH 7 SH 6	Сміливість Сходи Вода Рятувальні засоби	Пожежа Порятунок людей, тварин і речей	Місце пожежі
27	SE z	Гонщик	Перегони Ризикувати, Небезпека Завести мотор виступ захоплення	SE 2 SE 1 SE 6 Z 3 Z 4	Гоночний автомобіль Швидкість в якості демонстративного засобу	Глядачі, виграш перемога	Гоночна траса Автодром
35	SE v	Моряк	Слідувати, управляти Зіткнення з силою природи Точний контроль курсу	SE 2 SE 7 V1/8	Корабель Пристрій, що управляє	Транспорт Досягнення мети	Море
43	S	Місіонерська допомога	Проповіді Допомога Давати консультації Відповідальність	SH 3 SH 2 SH 5	Релігійні погляди Чуйність Енергійність, мужність	Люди, що потребують допомоги	Місіонерське поселення країні
	g		Здійснювати діяльність, Справлятися з ситуаціями Вірити Пропонувати ідеї, Переконувати, проповідувати	SE 10 G 9 G 7	Здатність переконувати Віра	Пробудити власні сили таким, що потребує допомоги.	Чужа, невідома область
51	S m	Листоноша	Соціальна служба Приносити Приходити, Прибігати Збирати і роздавати	SH 8 SE 3 M 1	Сумка	Отримання Лист, посилка, гроші	Вулиця, провулок
59	S OR	Екскурсовод	Приводити, керувати Подорожувати, їздити Ходити Розмовляти, Розповідати Інформувати, орієнтувати	SH 4 SE 2 SE 3 OR 2 OR 7	Транспортний засіб Літак Розмовляти Взаємодія з радістю	Туристи Член туру	Незнайома місцевість і країни
65	S'H	Соціальний працівник (Опікун)	Доглядати, надихати Утішати, підтримувати Оберігати	SH 2 SH 6	Співчуття Чуйність Емоції	Турбота про клієнта	Диспансер

	w		Відноситься з любов'ю торкатися	W 6 W 1	рука		
69	S'	Учитель фізкультури	Активність, кататися, бігати, займатися гімнастикою Брати на себе відповідальність Керувати, стимулювати Бути фізично сильним	SE 3 SE 10 SH 4 K 9	Команда Самостійне фізичне тренування	Учень Спортсмен Фізичне тренування	Спортзал Гімнастичний зал
73	S'H s	Лікар	Вилікувати Консультація Брати на себе відповідальність	SH 1 SH 5 SE 10	Медикаменти Співчуття, розмовляти	Лікування пацієнта	Приватна практика лікаря (особистий кабінет) Лікарня Лікарня для невиліковних хворих
77	S'E	Пілот (льотчик)	Літати Ризикована діяльність, Пригоди Брати на себе відповідальність Щось надзвичайне Носити уніформу	SE 2 SE 1 SE 10 Z 1 Z 6	Літак Мужність і активність	Досягнення мети Безпечне транспортування пасажирів	Атмосфера Аеропорт
81	S'	Учитель	Функція керівництва	SE 10	Авторитет	Учень	Школа

	v		Виховувати, стимулювати Навчити знанням коригувати викладати оцінювати вимагати порядку	SH 4 V 2 V 12 V 18 V 17 V 20	Активна особа Книги Способи навчання Власні знання	Знання Грамотність	
85	S'H	Священик	Проповідувати, релігійні погляди Піклуватися, утішати Вірити, молитися Переконувати Пробудити надію	SH 3 SH 2 G 9 G 7 G 8	Бажання допомагати Гуманність, комунікабельність Богослужіння Релігія	Людина Внутрішня підтримка	Церква Школа домівка
89	S'H m	Ветеринарний лікар	Вилікувати Допомагати Займатися тваринами	SH 1 SH 2 M 11	Медикаменти Любов до тварин	Хворі тварини Лікування тварини	Кабінет ветеринара Лікарня для тварин
93	S'H oR	Учитель логопед	Виховувати, стимулювати Допомагати Розмовляти, розповідати	SH 4 SH 2 OR 2	Співчуття Розмовляти, взаємодія	Діти з обмеженими можливостями розмовляти Здатність розмовляти	Школа-інтернат

4	Z w	Оформлювач вітрин	Прикрашати демонструвати виставляти, притягати одягати бюст поводитися з тканиною	Z 8 Z 1 Z 5 W 1/5	Засоби прикраси Руки	Вітрина Виставляння предметів Глядачі Матеріали, одяг, модний одяг	Вітрина Виставка Ярмарок
12	Z к	Дресирувальник	демонструвати показувати домінувати приборкувати, приручати	Z 5 Z 1 K 10 K 7	Атракціон Фізичне тренування Батіг	Глядачі Дикі тварини "бути їх учителем"	Цирк Манеж, Арена
20	Z sE	Кінооператор Режисер	Знімати Показувати щось художнє Захоплююча, різноманітна діяльність	Z 7 Z 2 SE 5	Фільм, камера Прикрашати бутафорією Постійна готовність діяти	Фільм Кіноглядачі Насичене життя	Майстерня, Студія "на вулиці" де-небудь
28	Z z z	Чоловікова фотомодель	демонструватися захоплення себе показувати	Z 5 Z 1 Z 4	Модель для одягу Модні речі	Глядачі	Подіум Салон моди Фотоательє
36	Z v	Ювелір	Художнє ремесло Конструювати Точна робота Робити зразки	Z 9 V 1/8 V 7	Почуття прекрасного Почуття форми Вимірювальні і точні інструменти	Золото, коштовні камені, ювелірні прикраси Естетичні зацікавлені покупці	Майстерня
4	Z w	Оформлювач вітрин	Прикрашати демонструвати виставляти, притягати одягати бюст поводитися з тканиною	Z 8 Z 1 Z 5 W 1/5	Засоби прикраси Руки	Вітрина Виставляння предметів Глядачі Матеріали, одяг, модний одяг	Вітрина Виставка Ярмарок
12	Z к	Дресирувальник	демонструвати показувати домінувати приборкувати, приручати	Z 5 Z 1 K 10 K 7	Атракціон Фізичне тренування Батіг	Глядачі Дикі тварини "бути їх учителем"	Цирк Манеж, Арена
20	Z sE	Кінооператор Режисер	Знімати Показувати щось художнє Захоплююча, різноманітна діяльність	Z 7 Z 2 SE 5	Фільм, камера Прикрашати бутафорією Постійна готовність діяти	Фільм Кіноглядачі Насичене життя	Майстерня, Студія "на вулиці" де-небудь
28	Z z z	Чоловікова фотомодель	демонструватися захоплення себе показувати	Z 5 Z 1 Z 4	Модель для одягу Модні речі	Глядачі	Подіум Салон моди Фотоательє
36	Z v	Ювелір	Художнє ремесло Конструювати Точна робота Робити зразки	Z 9 V 1/8 V 7	Почуття прекрасного Почуття форми Вимірювальні і точні інструменти	Золото, коштовні камені, ювелірні прикраси Естетичні зацікавлені покупці	Майстерня

44	Z g	Консультант по рекламі	Рекламувати, притягати, ознайомити Поширювати ідеї, переконувати вселяти	Z 5 G 7 G 8	Засоби реклами, сюрпризи (витівка) Засоби масової інформації	Реклама, глядачі, громадськість	Майстерня
52	Z m	Фахівець з мозаїчних робіт	Художнє ремесло Конструювати Показувати роботи Терплячість і витривалість в роботі утискувати	Z 9 Z 1 M 25 M 7	Краса і мистецтво Коробка цементу	Мозаїчний камінь Витвору мистецтва Глядачі	Художня майстерня
60	Z oR	Конферансьє	Зустрічати репрезентувати почуття гумору розповідати анекдоти розмовляти налагоджувати взаємодію	Z 3 Z 4 OR 1 OR 2 OR 3	Міміка, Жестикуляція Привабливість Товариськість Гумор	Глядачі Розвага	Шоу Розваги
66	Z'	Балетмейстер	Утілювати художнє вираження	Z 2 Z 4	Танці Костюм	Танцюрист Глядачі	Балет Опера Театр
	w		Керувати іншими, щоб показати себе, виступ Торкатися, доторкатися	W 1 W 7	Рука	Танцюрист Благородна еротика	
70	Z' к	Фоторепортер	фотографувати задовольняти цікавість бути настирним лізти без черги перемагати конкурентів	Z 7 Z 4 K 10	Фото, фільми Камера. Об'єктив, щоб все бачити. Завоювання визнання	Репортаж Представлення подій дня. Преса	Скрізь, де відбувається щось сенсаційне Громадськість
74	Z' sE	Актор	Зображувати Виступати Знаходиться в центрі уваги Ефектні прояви	Z 2 Z 3 Z 4 SE 8	Міміка Жестикуляція Виразне мистецтво Здатність швидко реагувати. Емоції, почуття	Спектакль Глядачі Співпереживання глядачів	Сцена, Театр Опера, Фільм
78	Z'	Артист (що грає в пантомімі)	Виступати Знаходиться в центрі уваги Художнє представлення	Z 3 Z 4 Z 2	Міміка Жестикуляція Костюми	Виразне мистецтво Глядачі	Сцена Кабаре
82	Z' v	Дипломат	Виступати Бути знаменитим представником Вплив	Z 3 Z 4 V 20	Засоби масової інформації Пресу, доповідь Громадські заходи Зборів Засобу влади Закони	Громадськість Керівництво державою Представництво держави	Збори "Подіум" Урядова будівля

			Організація Дотримуватися правил	V 15 V 8	"Протоколи" постанов		
86	Z' g	Диригент	Знаходитися в центрі уваги Зробити витвір мистецтва Захоплення Творче досягнення, впроваджувати	Z 4 Z 2 Z 1 G 6	Жестикуляція, міміка Пафос Виразність Чарівливість	Музикант Глядачі Світ музики	Конференц-зал Студія звукозапису Концерт-зал
90	Z'	Реставратор	Бути художнім, естетичним Реставрація Консервація Відновлювати цінність	Z 2/9 M 19 M 20	Естетичний образ думок Фарби, кисть Засобу консервації	Предмети мистецтва Цінні старовинні речі	Майстерня
94	Z' oR	Диктор телебаченні	на Виступати, докладати Розмовляти, оповіщати	Z 3 OR 2	Телевізійна апаратура Розмовляти	Глядачі телебачення Освітлювати інформацію	Телестудія Громадськість
5	V w	Контролер тканинах	по Перевіряти Контролювати Точне дотримання Робота з тканинами	V 11 V 1 W 5	Лука ткацької Клуп Руки	Безпомилковість Тканини Тканье	Фабрична майстерня
13	V	Токар	Робота по кресленнях Точне дотримуватися Точно	V 8 V 1 V 9	Точні інструменти	Точно працювати Заготівля	Завод Майстерня
	к		встановлювати різати	K 1	Токарний різець	Метал	
21	V sH	Черговий авіадиспетчер	Точно сприймати Спостерігати Контролювати Контрити, реле	V 1 V 11 SH 6	Апарати радіолокацій і телекомунікаційних	Безпека у польоті	Пункт управління польотом
29	V z	Верстальник	Встановлювати Розташовувати Задовольняти естетичні потреби	V 10 V 4 Z 9	Набірна каса Літери Вибір шрифту і розташування	Набір Друк Графіка оглядати	Друкарня Майстерня
37	V v	Механік	Розмічати Вимірювати регулювати	V 8 V 6 V 9	Розмітник Вимірювальний інструмент Точний інструмент	Точна робота Деталь	Завод Майстерня
45	V g	Телевізійний електрик	Перевіряти Сполучати Збирати Точно встановлювати Шукати, експериментувати	V 11 V 10 V 9 G 4	Схема. Проект Вимірювальний інструмент Точний інструмент Інтуїція	Технічні апарати Електронне устаткування	Майстерня точної механі Лабораторія
53	V m	Касир	Розраховувати, вважати Накопичувати, акумуляувати	V 5 M 1/18	Бухгалтерський запис обчислювальна машина Каса	Гроші	Контора Каса

61	V oR	Підприємець	Давати доручення Віддавати об'єктивні розпорядження Систематизувати, реєструвати Розмовляти, домовлятися	V 20 V 4 OR 2/4	Оргтехніка Диктофон Відповідальний за дотримання порядку Взаємодія	Торгівля Клієнти, співробітники	Контора Телефон
67	V' w	Текстильний керівник	Планувати Контролювати, зіставляти Мати відношення до текстильних виробів	V 15 V 11 W 5	Зразок	Замовлення Наряд Тканина, текстильні вироби	Контора
71	V' к	Інженер-механік	Конструювати планувати контролювати	V 14 V 15 V 11	Схема	 Верстат	Контора Машинобудівний завод
75	V' sE	Виконроб	Планувати Контролювати Активна діяльність, вона завжди несподівана	V 15 V 11 SE 5	План будівництва Технічні засоби для регулювання і освоєння природи	Будівлі	Контора Будівельний майданчик
79	V'	Художній критик	Критикувати, розцінювати	V 17	Професійні знання	Оцінка	
	z		Повіряти, порівнювати Представляти публіці <u>Ознакомлять</u>	V 11 Z 3 Z 5	Преса Журнали про мистецтво	Витвір мистецтва	Витвір мистецтва
83	V' v	Технік/інженер	Перевіряти, контролювати Вимірювати записувати	V 11 V 6 V 3	Розрахунки Вимірювальні прилади	Устаткування	Контрольний пункт
87	V' g	Технічний кресляр (Архітектор)	Планувати Конструювати проекувати	V 15 V 14 G 5	План, креслення Ідея	Будівлі Проекти	Контора Майстерня
91	V' m	Бібліотекар (Архіваріус)	систематизувати реєструвати збирати, архівувати	V 4 M 1	Картотека Каталог Стелаж, коробка	Книги Старовинні, цінні книги	Бібліотека Архів
95	V' oR	Керівник конференції	Планувати, регламентувати, Розпоряджатися, управляти Вести переговори, обговорювати	V 15 OR 4	Способи планування Взаємодія, мова	Угода Організаційна робота Діловий партнер	Приміщення для наради Приміщення для наради
6	G w	Скрипаль	Гра на музичних інструментах Проникати Творчо осягати Емоційну поведінку	G 5 G 6 W 6	Музичний інструмент "душа" Партитура	Світ музики	<u>Конференцзал</u>

			Проводить поверх	W 1	Пальці, руки	<u>Музыка</u>	
14	G к	Слідчий	Розслідувати, розвідувати Робити висновки Бути твердим в досягненні мети	G 3 G 2 K 12	Підозрілі обставини Чуття інтуїція	Світ криміналу Злочинець	Відділ поліції
22	G <u>sH</u>	Психіатрична сестра	Співпереживати Душевне розуміння Лікувати, піклуватися Допомагати, заспокоювати, утішати	G 6 G 2 SH 1 SH 2	Інтуїція Душа Співчуття, готовність допомагати	Душа і дух Хворі люди	Лікувально-оздоровчий центр. Клініка
30	G z	Художник	Накидати Творчий, активний Прикрашати експонувати	G 5 G 1 Z 8 Z 5	Уява Ідеї Засоби для прикраси	Художні витвори мистецтва Прикраса Глядачі	Майстерня
38	G v	Фізик	Досліджувати, шукати З'ясувати Випробовувати, перевіряти	G 4 V 11	Інтуїція Прилади спостереження	Дослідження Точний результат	лабораторія
46	G <u>g</u>	Студент	Міркувати Роздумувати сміливість	G 1 G 4	Дух Інтуїція комбінація	Ідея Духовна праця	Приміщення для навчання
54	G m	Хімік-лаборант	Досліджувати, шукати З'ясувати Змішувати Відчувати запах	G 4 M 5 M 10	Наукове мислення (устаткування)	Хімія Дослідження Змішування Речовини	Лабораторія
62	G <u>oR</u>	Політик/ Журналіст	Середовище всліджування і випитування Поширювати ідеї Виступ інформування, донесення	G 3 G 7 OR 2 <u>Or 7</u>	Інтуїція Переговори Взаємодія	Інформація Важливі особи Інформація	
68	G' w	Композитор	Творчий, діяльний Вигадувати Душевний, ліричний манери	G 5 W 6	Творча уява	Композиція <u>Музыка</u>	Музичний зал
72	G' к	Адвокат кримінальних справах) (у	Розслідування і розкриття причин, психологічне розуміння Бути жорстким в певних переслідуваннях	G 2 K 12	Психологічне мислення Інтуїція	Людина Правда Злочинець	Злочинець

76	G' sE	Інженер-електрик високоточної лабораторії	<u>Змелося</u> Контроль за напругою	G 4 SE 7b	Інтуїція Спостереження Електрика, його використання		Дослідницька лабораторія
80	G' z	Художник (живописець)	Накидати, Творчий Художнє оздоблення Показувати свої роботи	G 5 Z 9 Z 1	Уява Фантазія Фарби (кисть)	Людина і світ Любитель мистецтва	Майстерня
84	G' v	Науковець (наприклад, біолог)	Сміливість Точно помічати досліджувати	G 4 V 1 V 11	Спостереження Мікроскоп	Спостереження Мікроскоп	Лабораторія
88	G' g	Письменник (поет)	Духовний, творчий	G 5	Дух, ідея, експресія	Життя і світ Інтелектуальна робота	Приміщення
92	G' m	Геолог	Сміливість Відкривати щось нове Копати шукати	G 4 M 2 M 21	Інтуїція Дослідник	Наукові виведення <u>Грунт</u> , гірська порода	Природа
96	G' oR	Філософ доповідач	Переконувати Поширювати ідеї Розмовляти, докладати	G 7 OR 2	Дух Мова	Духовний світ Ідеї Слухачі	Робочий кабінет Лекційний зал
7	M w	Співробітник хімістки	Чистити Торкатися, змочувати Робота з тканиною	M 3 W 1 W 5	<u>Средство</u> для чищення Руки	Чистити брудний одяг Тканини Речовини	Інститут по очищенню
15	M k	Селянин	Чищення хліва від гною Робота з тваринами Бути сильна Фізична праця	M 3 M 11 K 9	Вила для гною, мітла, скребло	Тварини Гній чистота	Хлів
23	M sH/E	Садівник	Копати, викопувати Саджати Доглядати і піклуватися Справлятися з природними явищами	M 2 M 16 SH 1/9 SE 7e	Кисті рук Шанцевий інструмент Життя і природа	<u>Грунт</u> , земля Рослини	Сад на вулиці
31	M z	Маляр	Змішувати, перемішувати Малювати, фарбувати Прикрашати Задовольняти естетичні потреби	M 5 M 9 Z 8 Z 9	Кисть, шпатель Відро, фарба Почуття кольору Почуття прекрасного	Стіна, огорожа Предмети, прикрашати фасади, поверхні	Малярна майстерня Будинок Внутрішні приміщення
39	M v	Чинбар <u>Кожевенник</u>	Вироблення Вимірювати Порівнювати, перевіряти	M 12 V 6 V 11	Хімічні реактиви Вимірювальна стрічка	Шкіра	Шкіряний завод

47	M g	Гончар	Надавати форми, замішувати Робити нариси Бути творчим	M 7 G 5	Руки Гончарний круг Уява ідеї	Звучання/глина Форма	Гончарна майстерня
55	M m	Штукатур Мостильник	Розмішувати Мостити фарбувати	M 5 M 6 M 9	Талаш Змішувати у відрі	Гіпс Бруківка	Місце будівництва
63	M oR	Антиквар	Збирати, зберігати Мати справу з продавцями цінного антиквара Вести переговори, продавати	M 1 M 23 OR 4	 Зустріч	Старовинні, цінні предмети Клієнти	Антикварний магазин Крамниця
8	ON w	Пекар/кондитер	Робити продукти харчування Працювати з м'якою сировиною	ON 5 W 5	Борошно Інгредієнти Руки	Хліб Цукерки Тісто	Пекарня Кондитерська
16	OR k	Біржовий маклер	Виступати Обговорювати, вести переговори Волати наполягати	OR 2 OR 4 K 11 K 10	Мова перевага	(Цінні папери) конкуренти	Біржа
24	ON sE	Кухар	Готувати Пробувати, дегустувати Робота з вогнем і в жарі Енергійна діяльність	ON 4 ON 2 SE 7a SE 5	Відчувати смак Продукти харчування Вогонь, плита, жара	Їжа, гості, турбота про їх фізичне благополуччя	Кухня У різних місцях (сезонна
32	OR z	Продавець/ демонстрант	Вступити в контакт Розмовляти, вести переговори Показувати Демонструвати, рекламувати демонструвати	OR 3 OR 2/4 Z 1 Z 5 Z 3	Розмовляти Взаємодія Пропозиція Демонстрація	Клієнти Торгівля Предмет продажу Покупці Глядачі	Магазин Рундук Ярмарок
40	OR ON v	Конс'єрж готелю	Повідомляти довідкову інформацію Відповісти на телефонні дзвінки Вітати, Налагоджувати взаємодію Організовувати Регулювати розподіляти	OR 7 OR 2 OR 3 V 15	Мова Комунікабельність Картотека Реєстрація План приміщення	Гості	Готель
48	OR g	Кореспондент (інтерв'ю)	Виступати Інформувати Розпитувати розвідувати	OR 2 OR 7 G 3	Мова Взаємодія	Людина Великі і знамениті люди	Скрізь, де відбувається щось важливе.
56	OR ON	Продавець продуктів харчування	Продавати Говорити, налагоджувати взаємодію Задовольняти потребу в продуктах харчування Прибирати,	OR 4 OR 2/3 ON 3 M 18	Взаємодія Мова Продукти харчування Стелаж	Клієнти Продукти	Продуктовий магазин

	m		накладати Віддавати Мати справу з грошима	M 1	Каса	гроші	
64	ON o	Бармен	Подавати напої Розмовляти, жартувати розважати	ON 3 OR 1	Розмовляти Товариськість	Напої Клієнти Відвідувачі бару	Бар

Зміст фотографій професійного фото-тіста Ахниха (жіночий).

	W	K	S	Z	V	G	M	O	S'	Z'	V'	G'
w												
k												
s												
z												
v												
g												
m												
o												

№	Чинник	Професія	Дії	Таблиця	Способи/інструменти	Об'єкт діяльності/ матеріал/мета	Місце
1	W w	Співробітниця сауни	Діяльність пов'язана з голім тілом	W 1	Руки	Тіло людини Здоров'я	Сауна Банячи
9	W k	Масажистка	Доторкатися до голого тіла масажуючи. Додавати силу	W 1 K 9	Руки	Тіло людини Зміцнюючі засоби	Тепле приміщення
17	W sH	Медсестра по догляду дитиною	Маленька дитина Доглядати Допомагати, підкуватися	W 6 SH 1	Руки	Немовля здоров'я	Тепле приміщення Лікарня
25	W z	Перукарка	Робити зачіску Робити послугу прикрашати	W 3 W 4 Z 6	Руки Естетичний образ думок	Волосся Напарник Красива зачіска	Перукарня
33	W v	Корсетник (майстер по виробництву корсетів)	Вимірювати тіло клієнта Обслуговувати Регулювати Вимірювати	W 1 W 4 V 6	Руки	Тіло клієнта Точне розташування корсета	Майстерня Торгове приміщення
41	W g	Гравець на арфі	Перебирати струни руками Ліричний образ дій Грати Творчо осягати	W 1 W 6 G 5 G 6	Руки	Струнний інструмент Передача Задоволення від музики інтериоризація	Приміщення
49	W m	Вихователька в яслах	Беззавітна, любляча поведінка	W 6 M3	Материнська ніжність увага	Маленька дитина "мила, маленька" Охайність	Тепле приміщення в яслах

			Посадити на горщик і допомогти витерти попові				
57	W o	Офіціантка	Обслуговувати Подавати їду і напої	W 4 ON 3	Продукти харчування і напої	Людина Гості	Ресторан
2	K w	Чоловіча перукарка	Голити Постригати Торкатися до шкіри	K 1 W 1	<u>Ніж</u> Руки	Чоловік Доглядати за шкірою	Перукарня-салон
10	K	Поліцейський, який викладає дзюдо	Атакувати і захищати перемогти	K 9 K 10	Фізична сила Напористість Бойовий дух	Людина, Атакуючий партнер	
18	K <u>sE</u>	Шліфувальниця	Гострити Шліфувати Заводити і зупиняти машину Іскри характеризують динамічний елемент цієї діяльності	K 1 SE 6 SE 17	Зусилля руки для шліфування (ремесло)	Точне долото	Майстерня Завод
26	K z	Токар	Гострити за допомогою токарного різця Надавати форми <u>декоративно прикладного мистецтва</u>	K 1 Z 9	Токарний різець Токарний верстат Почуття прекрасного	Деревина Красиві предмети	Майстерня
34	K v	Столяр	Стругати Працювати відповідно до розрахунків	K 1 V 8	Рубанок <u>Строгальный верстат</u>	Деревина Точно виготовлені меблі	Майстерня
			Вимірювати, контролювати	V 6 V 11			
42	K g	Скульптор	Рубати, утекати, вискати Застосовувати фізичну силу Творчий, активний	K 1 K 9 G 5	Зубило Молоток Ідеї	Камінь Приведення мистецтва	Майстерня
50	K m	Автомеханік	Заміна коліс= застосування фізичної сили Ця робота припускає бути забрудненою в олії	K 9 M 2 M 4	Фізична сила Ремесло. Інструменти	ремонт	Майстерня
58	K o	Продавщиця в м'ясному магазині	Різати Продавати (говорити) Обслуговувати клієнтів	K 1 OR 4	<u>Ніж</u>	Продукти харчування з м'яса (ON)	М'ясний магазин Крамниця
3	SH w	Вихователь дитячому саду	Піклуватися, допомагати, розуміння Любляче відношення	SH 2 W 6	Душа, істота Доброта Ніжне звернення	Маленькі діти	Дитячий сад
11	SH к	Медсестра (робить уколи)	Піклуватися, допомагати, порятунок Робити укол	SH ½ K 1	Бажання допомагати Укол	Хворі люди	Лікарня
19	SE <u>sE</u>	Парашутист	Стрибати у безодню Мужня, відчайдушна операція	SE 4 SE 1	Здатність йти на ризик Парашут, літак Повітряна стихія		Природа Повітряний простір

						Стрибок приземлення	
27	SE	Лижник z	Ходьба, біг їзда у безодню Захоплення Бути відомим	SE 3 Z 1	Ходьба на лижах	Лижні перегони Успіх	Траса на природі
35	SE v	Водій таксі	Катати, перевозити Точне знання, як управляти транспортним засобом Дотримання правил дорожнього руху	SE 2 V 1 V 8	Автомобіль Свідомість Безпека	Швидко дістатися до місця призначення Надійність	Вулиці і дороги в містах і країнах
43	S g	Учитель початкових класів	Виховувати, сприяти Допомагати, піклуватися Брати на себе відповідальність Функції керувати переконувати	SH 4 SH2 SE 10 G 7	Стійкий характер Здатність виховувати Здатність надихати, Духовні і ідеальні інтереси Віра в добро	Діти Духовне лідерство	Школа
51	SH m	Доглядальниця для дорослих	Допомагати, доглядати Піклуватися Боротися із смертю	SH 2 SH 1 M 24	Готовність допомагати	Люди, які потребують відходу Старі люди	Лікарня Будинок престарілих
59	S o	Гід	Подорожувати Наглядати Розмовляти, домовлятися Підтримувати спілкування	SE 2 SH 2 OR 2/4 OR 3	Туристичний автобус Мова Іноземна мова	Туристичний маршрут, місце призначення Людина	Зарубіжні країни і регіони
65	S'H w	Педіатр Дитяча медсестра	Лікувати, піклуватися Доглядати, допомагати Відношення з любов'ю	SH 1 SH 2 W 6	Терапевтичність Засобу допомоги	Хворі діти Здорове тіло	Лікарня
69	S' k	Вчителька фізкультури	Керувати, навчати Робити гімнастику, рухатися Застосовувати силу	SH 4 SE 3 K 9	Рух, спорт Фізична сила	Учні Фізичні вправи	Спортзал Спортивний майданчик
73	S' s	Місіонер	Допомагати, жертвувати для інших Поїздки в іноземні держави Брати на себе відповідальність	SH 2 SE 2 SE 10	Готовність допомогти Релігійна позиція	Люди, що потребують особливої помочи.	Далекі іноземні держави
77	S' z	Спюардеса	Літати, подорожувати, їздити Піклуватися, допомагати Представляти Показувати "бути особливою"	SE 2 SH 2 Z 4	Літак Готовність допомогти	Пункт призначення/ Мандрівники Люди	Зарубіжні країни На висоті В повітрі

			Захоплюватися Носити красиву уніформу	Z 6	Доглянутий і красивий зовнішній вигляд		
81	S'	<u>Лесничая</u>	Охороняти ліс, Піклуватися про природу Переміщатися на вулиці Обміряти, виміряти Робити статистику Адміністративна робота	SH 9 SE 5 V 6 V 1	Любов до природи Досліджувати, знання, Працювати узгоджено інструкціям	Ліс, дерева	Ліс природа
85	S'E g	Дослідження тварин в лісах	Подорожувати Ризикувати досліджувати	SE 2 SE 1 G 4	Бажання пригод Мужність Прагнення до ідеалу Здатність надихати	Проект дослідження	Пуща Далека країна
89	S'H m	Ветеринарний лікар	Доглядати, лікувати Огидні брудні	SH 1 M 3	Медичні допоміжні засоби	тварини	Ветеринарна практика Лікарня
93	S'H o	Соціальний працівник	Допомагати, консультувати Розмовляти, розмовляти	SH 2/5 OR 2	Готовність допомагати Комунікабельність	Людина, яка потребує допомоги	
4	Z w	Флорист	Оформляти Прикрашати Виконувати роботу душевно	Z 9 Z 8 W 6	Почуття прекрасного Засобу для прикраси руки	Красиві квіти	Майстерня Квітковий магазин
12	Z	<u>Барабанщица</u>	Грати Виступати	Z 3		слухачі	"Ресторан" Сцена, подіум
	к		Бити на барабанах	K 1	Ударний інструмент		
20	Z sE	Артистка на трапеції	Зробити трюк Демонструвати і показувати на що здатні Пересуватися, літати в повітрі	Z 1 SE 1/2	Красивий костюм, Красиве тіло Рух тілом, трапеція Здатність ризикувати	Глядачі	Цирк Висота і безодня
28	Z z	<u>Фотомодель</u>	Демонструвати, показувати презентувати	Z 1 Z 4	Красиве тіло Красиві моделі	Покупець, який захоплюється і тілом і моделями	Фотостудія Журнал про моду
36	Z v	Ювелір	Надавати вигляду, таврувати Точна робота Виготовляти по ескізу	Z 9 V 8 V 7	Почуття прекрасного Почуття форми Точний інструмент	прикраси	Майстерня Цех
44	Z g	Оратор Політик	Виступати Знаходиться в центрі уваги громадськості переконувати	Z 3 Z 4 G 7	 Сила навіювання і переконаність у своїх ідеях і ідеалах	Глядачі	Трибуна

52	Z	Реставратор старовинних витворів мистецтва	Підфарбовувати Відтворювати Реставрувати Виправляти Відновити цінність	Z 8 Z 9 M 19 M 20	Естетично образ думок Фарби, кисті	Предмети мистецтва Античний предмет, що цінне	Майстерня
60	Z	Продавщиця одягу	Показувати Робити красивими інших Розмовляти продавати	Z 1 Z 6 OR 2 OR 4	Почуття краси Мова Комунікабельність	Одяг Модні речі Клієнти	Торгове приміщення
66	Z'	Текстильний розпорядник	Приємно дивитися обмацувати	Z 10 W 1	Естетичний образ думок руки	Красива тканина Текстильні вироби, м'які тканини	Майстерня
70	Z'	Факхівець з мозаїчних робіт	Надавати чомусь красивому вигляду Бити молотком, ударяти	Z 9 K 1	Краса і мистецтво Сила в руках	Картина, витвір мистецтва камінь	Масткрская
74	Z'	Танцівниця балеті	Артистичність Експресивно виконувати роль Танцювати, рухатися	Z 2 SE 3	Красива фігура Рухливість ритм	Виконання на сцені танці	Сцена, подіум Фільм, театр
78	Z' z	Манекенниця	Демонструвати представляти	Z 1 Z 4	Модні речі Красивий одяг	Модний одяг Глядачі	Подіум
82	Z'	Фотограф	Проявляти, робити видимим	Z 7 V 1	Почуття прекрасного Фотоапарат,	Фотографії, зображення Хороший знімок	Майстрова Фотолабораторія

			Точна робота Чітке сприйняття		Технічні засоби		
86	Z'	Актриса	Гра в театрі Виконувати Співпереживати Творчо виконувати	Z 2 Z 3 G 6	Здатність придумувати Вираження мистецтва Інтуїція Проникнення в роль	Виконання Глядачі Творче, креативне виконання	Сцена Театр
90	Z'	Консерватор музею (експонувати)	Експонувати Зберігати, колекціонувати Консервувати, зберігати від руйнування	Z 5 M 1 M 19	Естетичний образ думок консервант	Красиві предмети мистецтва Древні предмети "минулого часу"	Вітрина Музей сховище
94	Z'	Телеведуча	Показувати знайомити з чимось розмовляти	Z 1 Z 4 OR 2	Приємна Зовнішній вигляд Розмовляти повідомляти	Глядачі Люди	Телебачення
5	V	кравчиха	Точна робота Робота за зразком, моделі Малювати макет Ручна робота з текстильними виробами	V 8 V 3 W 5	Швацька машинка Руки нитки	Точне конструювання Тканина одяг	Майстерня
13	V	Механік токарного верстата	Точно регулювати контролювати	V 9 V 8	Токарний верстат	Точно працювати Предмет	Майстерня Завод

	к				Механізми Інструментальна сталь	Залізо Металеві вироби	
21	V sE	Жінка поліцейський по регулюванню руху	Регулювати, упорядковувати Дотримуватися правил Пересуватися Ходити, бігати	V 4 V 8 SE 5 SE 3	Правила дорожнього руху	Рух транспорту Рухомий склад	Вулиця На свіжому повітрі
29	V z	Працівник друкарні	Друк Визначати розмір Малювати, оформляти	V 3 V 6 Z 9	Олівець Геометричні інструменти Естетичний дизайн	Літери Шрифт Графіку, плакат	Майстерня
37	V v	Технічний кресляр	Креслити технічно Вимірювати Розраховувати Бути точним конструювати	V 3 V 6 V 5 V 8 V 14	Креслярська дошка Олівець Геометричний інструменти	Розрахунки проекування	Конструкторське бюро Фабрика
45	V v g	Технічний лаборант	Точно визначати Випробовувати Точно сприймати досліджувати	V 9 V 11 V 1 G 4	Устаткування Реєстрація	Експерименти, Предмет дослідження, наука	Лабораторія
53	V	Касирка	Вважати, розраховувати	V 5	Цифри Обчислювальна машинка Інтелект	Рахунок	Банк Поштове відділення

	m		Збирати, накопичувати, копирти	M 1		Гроші	
62	V o	Секретар- стенографістка	Бути уважною Писати стенографувати	V 1 V 3	Письмове приладдя Друкарська машинка Емоційно розмовляти	Листи, звіти Протоколи Документи, що надиктують	Офіс
67	V' w	Викладачка по піаніно	Викладати Доторкатися до клавіш Доброзичлива поведінка	V 18 W 1 W 6	Музичні ноти	Учні Діти, музика	Школа Приміщення
71	V' к	FHD- жіноча група (жіноча служба допомоги)	<u>Befehlen</u> Інструктувати Контролювати Переважати "бути жорстким"	V 20 V 18 V 11 K 12	Дисципліна Правила Виведення суворість	Слухняність Солдати	Військова служба
75	V' sE	Землемір- геодезист	Розмежовувати Записувати Ходити по землі	V 6 V 3 SE 3	Вимірювальні інструменти	План	На свіжому повітрі
79	V' z	Архітектор Кресляр висотного будівництва	Технічні креслення Обчислювати Красиво оформляти	V 3 V 5 Z 9	Олівець Креслярський інструмент естета	Креслення Красива будівля	Простір
83	V' v	Професор фізики і математики	Вирішувати Викладати пояснювати	V 5 V 18	Розум Логіка Учбовий матеріал	математика	Аудиторія
87	V'	Адвокат	Чітке і розсудливе мислення	V 16	Розум, логіка	Застосування закону	Офіс Зал суду

	g		Точно сприймати Довідуватися знаходити	V 1 G 4	Інтуїція кримінального образу мислення	Люди з проблемами	
91	V' m	Бібліотекар Архіваріус	систематизувати, класифікувати розподіляти архівувати зберігати	V 4 M 1	Реєстратура Стелаж стойка	Книги Перелік Каталог Зберігають старі книги, документи від ушкодження	Бібліотека Сховище Пункт збору
95	V' o	Керівник засідання	Керувати, планувати, регулювати Befehlen, пропонувати Виступати обговорювати	V 15 V 20 OR 2 OR 4	Розум Мова взаємодія	Керівництво фірмою люди	Дорадча кімната
6	G w	Скрипаль	Гра на музичному інструменті Співпереживати Творчі постановки Здатність віддавати	G 5 G 6 W 6	Душа Музичні інструменти Почуття гумору	музика	Приміщення
14	G k	Криміналіст (помічник поліції)	Шукати, розшукувати	G 4 K 12	Інтуїція Злочинний образ мислення	злочинець	Лабораторія в поліції
			Метою являється упіймати злочинця				
22	G sh	Медсестра психіатрії	Розуміти, співпереживати Лікувати, піклуватися Допомагати і піклуватися про інших	G 6/2 SH 1 SH 2	Душа Інтуїція Співчувати, готовність допомогти	Душа і дух Хворі люди	Клініка, лікарня, будинок престарілих
30	G z	Дизайнер одягу	Проектування Креативний, творчий Малювати творчо	G 5 Z 9	Уява Ідеї Естетика Почуття кольору Малювати і матеріали для малювання	Ескізи Модні тканини	Майстерня
38	G v	Електротехнік	досліджувати Випробовувати Перевіряти, контролювати	G 4 V 11	Наукові дослідження Точні спостереження Розум, чітке мислення	Електрика Електричні хвилі	Лабораторія
46	G g	Студент	Розумова робота Розуміти, досліджувати	G 4	Дух	Розумний і культурний Науковий зміст (у книгах)	"бути самим собою"
54	G m	Лаборантка (хімії, медичина)	Досліджувати Дізнаватися нове Робити експерименти Змішувати додавати	G 4 M 5 M 10	Наукове мислення інтуїція	Хімія Суміш Матеріальні речовини	Лабораторія

62	G o	Репортер бере інтерв'ю	Ставити питання Дізнаватися різні думки Розмовляти Налагоджувати контакти	G 3 G 2 OR 2 OR 3	Розумова гнучкість Ідентифікації Інтуїція Співпереживання Мова Здатність контактувати	Люди інтерв'ю	
68	G' w	Дитячий психолог Вихователь консультант	Психологічне <u>сочувствие</u> Співпереживати Доброзичливе відношення	G 2 G 6 W 6	Душа Інтуїція Ідентифікація чуттєвість	Душа і дух Проблеми діти	Лікарський кабінет
72	G' k	Детектив	Розвідувати "вистежувати" В твердій манері перевершувати інших	G 3 K 12	Чуття	Секрет Незнайомиць злочин	
76	G' sH	Психотерапевт	Психологічне співчуття Визначити проблеми Співпереживати Допомагати лікувати	G 2 G 4 G 6 SH 2 SH 1	Душа Інтуїція Співпереживати співчувати	Дух і душа Проблеми Душевно хвора людина вилікувати	Кабінет лікаря
80	G' z	Редактор в області моди	Інтелектуальна обробка і розуміння Розвивати ідеї Естетичне оформлення використати	G 2 G 7 Z 2	Уява Ідеї Почуття краси	Розумова діяльність Журнал Мода, газети громадськість	Редакція
84	G' v	Біолог (мікроскоп)	Досліджувати Робити відкриття Випробовувати, точність Розробка даних	Z 3 G 4 V 11 V 1	мікроскоп	Невідоме наукове дослідження	лабораторія
88	G' g	Письмениця	Розумова, творча діяльність	G 5	Дух ідеї	Розумова діяльність	Приміщення
92	G' m	Археолог	Досліджувати Визначити взаємозв'язок Збирати, накопичувати, зберігати Досліджувати минуле	G 4 G 2 M 1 M 23	Чуття Історія Інструменти для розкопок	Невідома "переслідувана" ідея Старовина Старовинні предмети Скелети, мумії	Експедиція Зняття грунту
96	G' o	Філософ Оратор	Інтелектуально досліджувати взаємозв'язки розпізнавати Розмовляти, читати	G 2 G 4 OR 2	Дух мова	Філософія, розум, ідеї людина	Приміщення для навчання Лекційний зал
7	M w	гончар	Надавати форми, місити М'яка маса Торкатися, обмацувати	M 7 W 1	Глина Гончарний круг руки	Глина чаша	майстерня
15	M k	селянка	Удобрювати Фізично сувора робота	M 3 K 9	Гнойові вила сила	Чистити тварин від гною	сарай

23	M <u>sH/E</u>	Садівник	Стикатися із землею Рослини Доглядати і піклуватися Справлятися з природними явищами	M 2 M 16 SH 1/9 SE 7e	Руки Любов до природи	<u>Грунт</u> , земля Рослини	Сад на вулиці
31	M z	Художник	Змішувати, перемішувати Малювати, фарбувати Прикрашати Задовольняти естетичні потреби	M 5 M 9 Z 8 Z 9	Фарби, кисті Чаша Почуття краси Почуття кольору	Стіна, огорожа Предмети, які прикрашають	Майстерня
39	M v	Посудомийка	Змити, очистити Витирати Бути точним Точно працювати	M 31/8 V	Вода <u>Чистячі засоби</u> Хімічні засоби	Брудний посуд, плями	Посудомийна машина у будинку
47	M g	Співробітниця хімістки	Усувати плями Визначити причину, знайти правильне рішення	M 3 G 4	<u>Чистячі засоби</u> Хімічні засоби	Чистити брудний одяг	Пральня Інституту по чищенню
55	M <u>m</u>	праля	Стирати, чистити	M 3	Мило Миюче засоби Пральна машинка	Брудна білизна чистота	пральня
63	M o	Співробітниця по чищенню антикваріату	Збирати, зберігати Чистити Ремонт Розмовляти, продавати	M 1 M 3 M 20 OR 2/4	продавати	Старі меблі і предмети клієнти	Антикварний магазин
8	OR w	Домогосподарка	Радіти, веселитися Розмовляти, спілкуватися Любити Бути ніжною	OR ½ W 6	Налагоджувати контакти Мова Любов ніжність	Маленькі діти	будинок
16	O k	Складув	Дути Реміснича діяльність (строге відношення до роботи)	OR 6 K 9	Рот щипці Ручні інструменти	Стекло Твердий матеріал	Майстерня
24	ON <u>sE</u>	Кухар	Готувати, "рахунок" Дегустувати Працювати в жарі і з вогнем Метушлива діяльність	ON 4/2 SE 7a SE 5	Почуття смаку Вогонь, плита жару	Їжа Продукти харчування Турбота про благополуччя гостей	кухня
32	OR z	Продавець парфюмерії Фармацевт	Продавати, розмовляти, радити Показувати Виставляти, презентувати	OR 2/4 Z 1 Z 5	Спілкування з радістю розмовляти	Клієнти Засоби, які прикрашають людину	Магазин
40	OR v	Помічник лікаря /секретар	Відповідати на телефонні дзвінки Вести переговори Надавати інформацію Бути уважним Бути достовірним	OR 2 OR 4 OR 7 V 1 V 8	Розмовляти Акуратність обов'язковість	Клієнти, люди управління	офіс

			Домовлятися про зустрічі і реєструвати	V 15/3			
48	OR g	Співачка	Співати Творче розуміння	OR 6 G 6	Голос, рот, розмовляти співпереживати	Спів музика	Музичний зал
56	ON m	Пекар/Кондитер	Випікати місити	ON 5 M 7	Борошно, тісто	Продукти харчування, хліб, "круассаны".	пекарня
64	ONR	Буфетник	Подавати напої Розмовляти, розважати	ON 3 OR 1	Розмовляти, спілкуватися із задоволенням	Напої Клієнти Відвідувачі бару	Бар

Додаткові фотографії до жіночого тесту:

97 (V) - три офісні працівники за машинкою, що пише

98 (SH) - педагог, що лікує, із сліпою дитиною

99 (SH) - паспортистка (іноді називають, як відвідування адвоката)

100 (Z) - елегантна пані

СПИСОК ВИКОРИСТИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашева Ф.А. профилактика (предупреждение) преступлений как уголовно-правовая функция. Автореферат на соискание ученой степени г кандидата юридических наук. — Свердловск: Свердловский Юридический институт, 1991.— 17с.
2. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Российская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов /Под ред. Р.С. Белкина.— М.: Издательская группа НОРМАИНФРА-М, 1999.— 990с.
3. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии.— М. 1995.— 165 с.
4. Айхенвальд Л.И. Криминальная патопсихология.— Л.: ЛГУ, 1928.—345с.
5. Александренко Е.В. Анализ особенностей совершения и расследования преступлений серийных сексуальных убийств. Криміналістичний вісник. 2010. Вип. 2. С. 88–96.
6. Александренко Е.В. Понятие серийного сексуального убийства. Криміналістичний вісник. 2009. Вип. 2. С. 34–38.
7. Александров Ю., Терлецька О. Серійні вбивства: проблемні питання. Право України. 2001. № 10. С. 94–96.
8. Алексеев О. О., Веселовський В. К, Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та допов. К.: Центр учбової літератури, 2014.— 320с.
9. Аленин Ю. П., Тищенко В. В., Аркуша Л. И. Расследование тяжких преступлений: науч.-практ. пособие. Х.: Одиссей, 2006.— 256с.
10. Аналітична довідка про злочини проти життя і здоров'я особи. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2016 рр. К.: ГПУ.— 160с.
11. Андреева Т. А., Китаев Н. Н. Первые в России судебно-психологические экспертизы по делам серийных убийц с сексуальной мотивацией. Вестник криминалистики. М.: Спарк, 2009. № 3. С. 74–78.
12. Андреева Т. А., Китаев Н. Н. Первые в России судебнопсихологические экспертизы по делам серийных убийц с сексуальной мотивацией. Эксперт-криминалист. М.: Юрист, 2009. № 2. С. 6–9.
13. Антонян Ю.М. Изучение личности преступника.— М.: Юрид. лит., 1982.— 127с.
14. Антонян Ю.М. Преступления, совершаемые с особой жестокостью//Государство и право.— М.: 1992, № 9.
15. Антонян Ю. М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение.— Ереван, 1987.— 120с.
16. Антонян Ю.М. Психология убийства.— М.: Юристъ, 1997.— 138с.
17. Антонян Ю. М. Серийные сексуальные убийства.— М.: МЮИ МВД России, Щит-М, 1997.-150с.
18. Антонян Ю.М., Бородин С В. Изучение правонарушителей с психическими аномалиями// Социалистическая законность. -М.: 1985, № 2.
19. Антонян Ю.М., Бородин С В. Преступность и психические аномалии.— М.: Наука, 1987.-208с.
20. Антонян Ю.М., Виноградов М. В., Голумб Ц. А. Преступное поведение лиц с психическими аномалиями и его профилактика // Вопросы борьбы с преступностью.— М.: Юрид. лит. 1980.— Вып. 32.
21. Антонян Ю.М., Голумб Ц. А. Предупреждение преступного поведения лиц с психическими аномалиями.— М.: Мысль,1984.— 224с.
22. Антонян Ю.М., Гульдман В. В. Криминальная патопсихология.— М.: Мысль, 1991.— 354с.
23. Антонян Ю.М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования

преступления.— М.: Юристъ, 1996.— 336с.

24. Арсеньев В.Д. проведение экспертизы на предварительном следствии. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1978.— 95с.

25. Арцишевский Г. В. Выдвижение и проверка следственных версий.— М.: Юрид.лит., 1978.— 182с.

26. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. М.: Наука, 1992.—250с.

27. Афанасьев С. А. Криминалистическая характеристика и типовая программа расследования сексуально-садистских убийств: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». СПб., 1992.— 23с.

28. Афанасьев С. А., Иванов В. И., Новин В. В. Особенности расследования сексуально-садистских убийств: учебное пособие. М.; СПб, 1993.— 270с.

29. Ахмедшин Р.Л., Алексеева Т. А. Проблемы криминалистической типологизации личности // Алтайский юридический вестник. 2014. № 3 (7). С. 91–93.

30. Бабичев А. Г. Цель преступления как признак квалифицированного состава убийства. Вестник экономики, права и социологии. 2013. № 4. С. 107–112.

31. Баев О. Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии.— Воронеж: Изд-во ВорГУ, 1984.— 167с.

32. Баев О. Я. Конфликты в деятельности следователя (вопросы теории).-Воронеж: Изд-во ВГУ, 1981.-160с.

33. Баев О. Я. Тактика следственных действий: Учебное пособие.— Воронеж: Изд-во ВГУ, 1992.-208с.

34. Бажан М. Українська радянська енциклопедія. Т. 4. Електрод– Кантаридин. К.: Поліграфкнига, 1979.— 627с.

35. Бажанов Предупреждение общественно опасных деяний невменяемых //Законность. -М.: 1997, № 2.

36. Балабанова Л. М. Судебная психология (вопросы определения нормы и отклонений). Донецк: Сталкер, 1998.— 432с.

37. Баранов П. В. Рефлексивное управление и рефлексивная структура решений в играх двух лиц со строгим соперничеством. Проблемы принятия решения. М.: Мысль, 1976. С. 127–146.

38. Бахин В. П. Понятие и виды следственной ситуации. Сов. криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. К., 1988. С. 118–123.

39. Бахин В. П. Приемы и средства борьбы с преступностью (Соотношение потребностей и возможностей). Актуальные проблемы организации расследования преступлений. Одесса, 1996. С. 26–32.

40. Бахин В. П., Чернявский С. С., Александренко Е. В. Систематизация сведений о серийных сексуальных преступлениях как условие их эффективности раскрытия. Криміналістичний вісник. 2011. Вип. 1. С. 6–12.

41. Бахін В. П., Александренко О. В. Узагальнення і навчання правоохоронців на типових помилках при розслідуванні злочинів сексуальних маніяків. Криміналістичний вісник. 2009. Вип. 1. С. 119–123.

42. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика: курс лекцій. Ч. 1. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002.— 356с.

43. Бегунова Л. А. Проблемы разработки и использования психолого-криминалистического портрета подозреваемого при раскрытии изнасилований и убийств, сопряженных с действиями сексуального характера: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». М., 2002.— 28с.

44. Беккария Ч. О преступлениях и наказаниях.— М.: Зерцало, 1939.— 365с.щ

45. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М.: БЕК, 1997. — 340с.
46. Белкин Р. С. Криминалистика. Краткая энциклопедия. -М., 1993.
47. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: Учебное пособие. — Волгоград: Изд-во ВСШ МВД РФ, 1993. — 200с.
48. Белкин Р. С. Рецензия на книгу А. И. Винберга «Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе»// Советское государство и право. -М.: 1957, № 1.
49. Бергсон А. Два источника морали и религии. — М., Спарк, 1994. — 158с.
50. Бердяев Н. Казнь и убийство //Против смертной казни. М.: Наука, 1907. — 286с.
51. Берназ В. Д. Деякі психологічні методи здобуття криміналістичної інформації. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 1999. № 3. С. 44–49.
52. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. — 344с.
53. Богатирьов І. Г. Деякі аспекти віктимологічного попередження злочину. Вісник Запорізького юридичного інституту. 1997. № 1. С. 59–63.
54. Богомолова С. Н., Образцов В. А. Серийные убийства на сексуальной основе как объект психолого-криминалистического изучения (анализ зарубежного опыта). Труды Моск. госуд. юрид. акад. М.: Юрист, 1997. № 1. С. 133–145.
55. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивства з розчленуванням трупа: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 1999. — 19с.
56. Бородин С В. Борьба с преступностью: Теоретическая модель комплексной программы. — М.: Наука, 1990. — 272с.
57. Бородулин А. И. Убийства по найму: криминалистическая характеристика; методика расследования. М.: Новый юрист, 1997. — 80с.
58. Боянов А. И. Информационное моделирование в тактике следственных действий: Автореф. дисс. канд.юр.наук. — Москва, 2013.
59. Бояров В. І. Деякі питання криміналістичного забезпечення розслідування серійних убивств, вчинених на сексуальному ґрунті. Вісник прокуратури. 2001. № 4. С. 66–70.
60. Бояров В. І. Залучення спеціалістів-психологів до слідства у кримінальних справах. Вісник прокуратури. 2002. № 6 (18). С. 116–118.
61. Бродченко О. И., Логунов О. А. Использование психологических знаний о личности преступника при раскрытии серийных сексуальных преступлений: пособие. М.: ВНИИ МВД России, 2007. — 102с.
62. Букаева И. Н. Расследование убийств, совершенных по сексуальным мотивам: учеб. пособие. Томск: Печатная мануфактура, 2003. — 76с.
63. Буслаев Г. Особенности расследования серийных сексуальных убийств//Законность. -М.: 1999, № 9.
64. Бут В. Г. Маньяк: о А. Чикатило. — М.: Мысль, 1992. — 146с.
65. Бухановский О. А., Андреев А. С. и др. Серия непатологических садистских сексуальных убийств: комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза по уголовному делу «Черные колготки». Серийные убийцы: избранные экспертизы: приложение к журналу «Криминальные психиатрия и психология». Ростов н/Д: Феникс, 1994. С. 30–85.
66. Васильев А. Н. Основы следственной тактики. — М.: Юрид.лит., 1960.
67. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. — М.: Юрид. лит., 1978. — 162с.
68. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий. — М., 1981.
69. Васильев А.Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н. А. Планирование расследования престу-

плений. — М.: Госюриздат, 1957. — 237.

70. Васильев В. Л. Юридическая психология. — Л., 1991.

71. Васильченко Г. С., Ботиева И. Л., Нохуров А. Общая сексопатология. / Под ред. Г. С. Васильченко. — М.: Медицина, 1997. — 328 с.

72. Вбивства Сергія Ткача. URL: <http://fishki.net/2028129-spisokuzhasnyh-serijnyh-ubijc-ukrainy.html>

73. Вбивства, вчинені Русланом Хамаровим. URL: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/top-10-samyh-krovavyh-ukrainskih-manyakov-ot-milicionerov-do-gitlerovcevi-kriminalistov-321142.html>

74. Ведерников Н. Т. Личность преступника в криминалистике и криминологии // Вестник Томского государственного университета. 2014. № 384. С. 148–152.

75. Великий енциклопедичний юридичний словник. 2-ге вид. перероб. і доповн. / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2012. 1020 с.

76. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. — 1736 с.

77. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09/Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. — 20 с.

78. Вереща Р. В. Суб'єктивні елементи складу злочину: науковопрактичний посібник. К.: Алерта, 2015. — 88 с.

79. Видонов Л. Г. Криминалистические характеристики убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийства без очевидцев. — Горький, 1978. — 172 с.

80. Виницкий Л. В. Осмотр места происшествия: организационные, процессуальные и тактические вопросы (по материалам Казахской ССР): учеб. пособие. Караганда: Караганд. ВШ МВД СССР, 1986. — 234 с.

81. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений. — Минск: Изд-во Высшая школа, 1983. — 215 с.

82. Вопросы расследования преступлений. Справочное пособие. Под ред. А. Я. Качанова. — М.: СПАРК, 1996. — 589 с.

83. Втюрин А. В., Мальцев В. В. Идентификация неопознанных трупов: учеб. пособие. Томск: Печатная мануфактура, 2003. — 70 с.

84. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. — Томск, 1985.

85. Герасименко О. І., Антонов А. Г., Герасименко К. О., Комісарова Н. О., Комісаров М. Л. Судова медицина: підручник для ВНЗ. Вид. третє, переробл. доповн. / за заг. ред. О. І. Герасименка. К.: КНТ, 2016. — 630 с.

86. Герасимов И. Ф. Вопросы криминалистической классификации в методике расследования преступлений. Демократия и право развитого социалистического общества: материалы Всесоюз. науч. конференции. М., 1975. — 339 с.

87. Глазырин Ф. В. Воспитательное воздействие следователя на несовершеннолетнего правонарушителя: Учебное пособие. — Волгоград: ВСШ, 1983. — 36 с.

88. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий. — Свердловск, Сред.-урал. изд-во, 1973. — 178 с.

89. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий. Свердловск, 1973. — 156 с.

90. Глазырин Ф. В. Практические и теоретические проблемы изучения

91. Глазырин Ф. В. Следственные ситуации и личность обвиняемого // Следственные ситуации и раскрытие преступлений. Вып. 41. Свердловск, 2001. с. 45–52.

92. Глазырин Ф.В., Шиханцев Г.Г. Практикум по судебной психологии. (Психология предварительного расследования).— Минск: изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1977.-159с.
93. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика. М.: Изд-во «Лекс-Эст», 2002.— 335с.
94. Голубев В.П., Кудряков Ю.Н., Шанин А.В. Типология осужденных за насильственные преступления и индивидуальная работа с ними.— М.: Наука, 1985.-187с.
95. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. К.: Вища школа; Изд-во при Киев. ун-те, 1980.— 160с.
96. Гончаренко В.И. Предпосылки и практика программирования расследования. Проблемы совершенствования расследования и профилактики преступлений на современном этапе. Уфа, 1990. С. 120–126.
97. Гора І.Ю. Механізм формування антисоціальної поведінки в осіб, які вчиняють злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Юридична психологія та педагогіка. 2014. № 1. С. 183–192.
98. Григорян В., Косопичев Н., Федулов И. Система мер по предупреждению преступности.— М.: Юрид.лит., 1988.— 256с.
99. Гришина Е.П. Использование специальных познаний психолога на предварительном следствии. Законность. 2004. № 5. С. 25–26.
100. Громов В.И., Лаговьер Н. Вопросы методики расследования убийств: методика и техника следственной работы.— Киев, 1934.— 246с.
101. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с узд. 1908. М.: Юрист, 2002.— 1088 с.
102. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Предисловие к третьему немецкому изданию.— СПб, 1908.— 137с.
103. Гроф С, Галифакс Дж. Человек перед лицом смерти.— М.: Медицина, 1989.346с.
104. Гульдман В.В. Основные типы мотивации противоправных действий у психопатических личностей//Вестник МГУ. Серия Психология.— М.: МГУ, 1984.— 45 с.
105. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления. Автореферат на соискание ученой степени доктора психологических наук.— Харьков, 1995.— 24с.
106. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. -М.: Юрид. лит., 1981. 1.
107. Дорохіна Ю. А. Суб'єктивна сторона злочинів проти власності. Юридична наука. 2014. № 4. С. 52–58.
108. Дослідження рідкої крові та її слідів на речових доказах: методичні рекомендації / укладачі А.П. Демянчук, Т.В. Хохолева, В.С. Бурчинський. К.: МОЗ, 2010. 34 с.
109. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии.— М.: Юрид. лит., 1976.— 191с.
110. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита.— ЧеРо. 1997.— 344 с.
111. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций.— Свердловск, 1987.
112. Дриль Д.А. Учение о преступности и мерах борьбы с нею.— СПб, 1912.— 188с.
113. Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность.— М.: Госюриздат., 1989.— 258с.
114. Дуглас Дж., Олшейкер М. Охотники за умами: ФБР против серийных убийц. М.: КРОН-ПРЕСС, 1998.— 416с.
115. Дулов А.В. Введение в судебную психологию.— М.: Юрид. лит-ра, 1976.— 134с.
116. Дулов А.В. Судебная психология. -Минск, 1985.
117. Дымов Г.А. Психологические методы активизации памяти несовершеннолетних

в предупреждении и раскрытии грабежей и разбоев, совершаемых несовершеннолетними. Российский следователь. 2005. № 5. С. 43–47.

118. Дынкина И. З. Место происхождения и значение его осмотра в случаях убийств женщин на сексуальной почве. Преступления против нравственности: материалы науч.-практ. конф. Вильнюс, 1970. С. 140–149.

119. Экспертиза у судочинстві України: наук.-практ. посіб. / ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. К.: Юрінком Інтер, 2015.— 504с.

120. Ениколопов А. Агрессивность как специфическая форма активности и возможности ее исследования на контингенте преступников // Психологическое изучение личности преступника: (Методы исследования).— М.: Наука, 1976.— 187с.

121. Ениколопов А. Некоторые результаты исследования агрессии // Личность преступника как объект психологического исследования.— М.: Наука, 1979.— 120с.

122. Жбанков В. А. Способы выдвижения и проверки версий о личности преступника//Вопросы борьбы с преступностью.— М.: Юрид. лит., 1993, № 39.

123. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України у кримінальних справах: навчально-практичний посібник / укл. Б. О. Кириш. Львів: Ліга-прес, 2010.— 412с.

124. Зинин А. М. Об основных направлениях решения проблемы отождествления человека по признакам внешнего облика с использованием субъективных портретов. Экспертная практика. 1996. Вып. 40. С. 75–78.

125. Зотов Б. Заключение экспертизы в вероятной форме недопустимы //Социалистическая законность.— М.: 1995, № 4.

126. И.Диянова, Щеголева Т. Еще раз о судебно-психиатрической экспертизе // Законность.— М.: 1998, № 9.

127. Иванов Н. Г. Аномальный субъект преступления: проблемы уголовной ответственности. Учебное пособие для вузов.— М.: ЮНИТИ, 1998.— 224с.

128. Игошев К. Е. Типология личности и мотивация преступного поведения. Горький: Медицина, 1974.—200с.

129. Исаев Н. А. Серийные преступления на сексуальной почве. Орел: Изд-во Орел. гос. ун-та, 2007.— 360с.

130. Исаенко В. Организация расследования серийных убийств //Законность.— М.:1999, № 2.

131. Ишелинский К. Сексология и сексopatология.— М.: Медицина, 1986.— 140с.

132. Інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень: підручник / В. В. Бірюков, В. Г. Хахановський, В. С. Богдарь, С. В. Шалімов; за заг. ред. В. В. Бірюкова. К.: Центр учбової літератури, 2014.— 288с.

133. Іщенко А. В., Красюк І. П. Новий крок удосконалення знань з інформаційного забезпечення розслідування. Вісник Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2010. № 3. С. 305–307.

134. Калашник Я. М. Патологический аффект // Проблемы судебной психиатрии /Под ред. И. М. Фейхберга.— М.: ВНИИ им. В. П. Сербского, 1941.— 376с.

135. Каминский М. К. Специальные знания — сила? Криміналіст першодрукований. 2011. № 3. С. 70–71.

136. Каневский Л. Л. Криминалистические проблемы расследования и профилактики преступлений несовершеннолетних.— Краснодар: Изд-во Краснодар. Ун-та, 1991.—288с.

137. Кербигов О.В., Коркина М. В., Наджаров Р. А. и др. Психиатрия.— М.: Медицина, 1968.— 400с.

138. Китаев Н. Экспертиза и секс-убийцы // Советская Юстиция. -М.: 1992,— № 8.

139. Ковалев В. И. Мотивы поведения и деятельности. — М.: Наука, 1988. 100с.
140. Коган Я. М. Ассоциативный эксперимент в применении к изучению личности преступника // Изучение преступности и пенитенциарная практика. — Одесса.: Правда, 1927.- 268с.
141. Колмаков В. П. Методика розслідування справ про вбивства з розчленуванням трупів: дис. ... канд. юрид. наук. Х.: ХЮІ, 1941.— 234с.
142. Колмаков В. П. Сущность и задачи идентификации личности в советской криминалистике. Ученые записки Харьковского юридического института. 1955. Вып. 6. С. 21–29.
143. Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики. — Саратов: Изд-во СГУ, 1987.-157с. * щ тактики./Под Ред. А. Н. Васильева. -Саратов: Изд-во СГУ, 1980.-124с.
144. Кон И. С. Введение в сексологию. — М.: Медицина, 2013.— 244с.
145. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. — М., 1975.
146. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. — Харьков: Изд-во Вища школа, 1078. — 144с.
147. Корольков А. А., Петленко В. П. Философские проблемы теории нормы в биологии и медицине. — М.: Медицина, 1977.— 164с. 96. Краснушкин Е. К. Криминальные психопаты современности и борьба с ними // Преступный мир Москвы. — М.: Зерцало, 1924.— 286с.
148. Котова Э. П. Об одном из адаптивных качеств преступников // Личность преступника как объект психологического исследования. — М.: Медицина, 2008.— 358с.
149. Краткий словарь сексологических терминов. — Минск.: Медицина, 1992.— 180с.
150. Крахмальник Л. Г. Критическая оценка заключений экспертов// Следственная практика. -М.: Юрид.лит., 1976, вып.24.
151. Кривда Г. Ф., Дем'янчук А. П., Котельникова В. О., Старовойтова Р. О., Кривда Р. Г. Судово-медичне дослідження речових доказів: навч.-метод. посіб. Херсон: Наддніпряночка, 2014.— 460с.
152. Кривич М., Ольгин О. Товарищ убийца. Ростовское дело: А. Чикатило и его жертвы. — М.: Текст, 1992.— 268с.
153. Криминалистика. 2-е изд., испр. и доп. / отв. ред. С. П. Митричев и др. М., 1973.— 536с.
154. Криминалистика: учеб. 2-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. Н. П. Яблоков. М.: Юристъ, 2001. 718 с.
155. Криминалистика: Учебник для вузов. / Под ред. И. Ф. Пантелеева, И. А. Селиванова. -М.: Юрид.лит., 1993.— 708с.
156. Криминалистическое обеспечение предварительного расследования: Учебное пособие для вузов. / Под ред. В. А. Образцова. — М.: Высшая школа, 1992.— 315с.
157. Криминальная мотивация. — М.: Наука.— 1986.— 166с.
158. Криминогенная ситуация в России на рубеже 21 века. / Под общей ред. А. И. Гурова. — М.: ВНИИ МВД России, 2000.— 96с. 1.
159. Криминология: Учебник для вузов./ Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. — М.: Юристъ, 2017—512с.
160. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. К.: Юрінком Інтер, 2011.— 304с.
161. Криміналістика: навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. К.: КНТ, 2011.— 504 с.
162. Криміналістика: підручник для студ. юрид. ВНЗ / кол. авт. В. М. Глібоко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.— 684с.
163. Криміналістика: підручник. 4-е вид. перероб. і допов. / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2010.— 464с.

164. Криміналістика: підручник. 5-те вид. переробл. та допов. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Ін Юре, 2016. — 640с.
165. Криміналістична тактика: навч. посібник. 2-ге вид. перероб. та допов. / за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. А. Погорецького та д-ра юрид. наук, доц. Д. Б. Сергєєвої. К.: Алерта, 2017. — 244с.
166. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. 5-те вид. перероб. і допов. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Х.: Право, 2015. — 680с.
167. Кримінальне провадження від 10.11.2015 № 000001238: архівні матеріали.
168. Кубарев І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2007. — 19с.
169. Кудрявцев А. И. Психолого-психиатрический подход к экспертной оценке поведения лиц с психическими аномалиями, не исключающими вменяемости: Вопросы теории и организации судебно-психиатрической экспертизы. — М.: Юрид.лит., 1989. — 178с.
170. Кудрявцев И. А. Судебная и психолого-психиатрическая экспертиза. — М.: Юрид. лит., 1998.-250с.
171. Кудрявцев С В. Изучение преступного насилия: социально-психологический аспект // Психологический журнал. — М.: 1988,— № 2.
172. Кузнецов О.Н., Лебедев В. Н. Психология и психопатология одиночества. — М.: Медицина, 2010. — 180с.
173. Кузнецова Н. Ф. Преступность и нервно-психическая заболеваемость // Вестник МГУ. Серия 11. Право. — М.: МГУ, 1977, № 12.
174. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія. К.: НАВСУ НВТ «Правник», 2000. — 450с.
175. Куп'янський. М. Г. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств: організац.-тактич. засади: дис.канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; суд. експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. — 224с.
176. Курбатова Т. Н. Структурный анализ агрессии // Б. Г. Ананьев и ленинградская школа в развитии современной психологии. — СПб.: Медицина, 1995.-264с.
177. Лаврин А. П. Хроника Харона. М.: Юрист, 1993. — С. 143.
178. Лакосина Н.Д., Ушаков Г.К. Медицинская психология. — 2-е изд.— М.: Медицина, 1984.— 165с.
179. Ларин А. М. Нетрадиционные методы раскрытия преступлений // Государство и право. — М.: 2012, № 9.
180. Ларіна О. В. Щодо визначення суб'єктивної сторони грабежу. Форум права. 2012. № 3. С. 370–374.
181. Леви А. А. Организация осмотра места происшествия / отв. ред. Н. А. Селиванов. М.: Прокуратура СССР, 1970. — 285с.
182. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. — М.: Мысль, 1981. — 86с.
183. Леонтьев А. Н. Эмоции // Философская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия, 1970. — 348с.
184. личности участников уголовного судопроизводства. Свердловск, 1980. — 110с.
185. Личность преступника и предупреждение преступлений. — М.: ВНИИМВД СССР, 2007.-236с.
186. Личность преступника. / В. Н. Кудрявцев, Н. Н. Кондрашков, Н. С. Лейкина и др.

- Ред. коллегия: В. Н. Кудрявцев и др.— М.: Мир, 2005.— 165с.
187. Лоренц К. Агрессия.— М.: Наука, 1994.— 100с.
188. Лосский Н. О. Бог и мировое зло.— М.: Мысль, 2004.— 160с.
189. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования.— М.: Юрид.лит., 1973.-167с.
190. Лук'янчиков Є. Д., Євтушок В. П. Докази і доказова інформація: характер, співвідношення. Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. 1999. № 3. С. 50–63.
191. Луцький М. Значення спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі. Право України. 2010. № 8. С. 188–196.
192. Лыков В. Маньяк разбушевался. Человек и закон. 1999. № 3. С. 24–26.
193. Льюис К. С. Страдание. М.: Правда, 2013.— 154с.
194. Любчинський О. В. Логіка доказування у кримінальних справах про серійні вбивства. Митна справа. 2010. № 3 (69). Ч. 2. С. 180–185.
195. Любчинський О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними співробітниками при розслідуванні серійних вбивств на сексуальному ґрунті. Митна справа. 2010. № 6 (72). Ч. 2. С. 170–176.
196. Любчинський О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними співробітниками при розслідуванні серійних вбивств на сексуальному ґрунті. Порівняльно аналітичне право. 2014. № 5. С. 370–373
197. Любчинський О. В. Основи організації і проведення огляду місця події під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2016. № 845. С. 536–541
198. Любчинський О. В. Особенности предмета доказывания в делах об убийствах на сексуальной почве. Науковий огляд. 2014. № 7 (8). С. 85–95.
199. Макаренко Н. П. Техника расследования преступлений.— Харьков, Юрид.изд-во ІЖЮ УССР, 1925.— 115с.
200. Маньяк разбушевался: серийные сексуальные убийства. Человек и закон. 1991. № 3. С. 7–11.
201. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Киев, 1995.— 89с.
202. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности.— М.: Наука, 2012.— 280с.
203. Махов В. Н. Участие специалистов в следственных действиях.— М.: Юрид. лит., 2007.—205с.
204. Медична енциклопедія. Видання третє, доповнене / П. І. Червяк. К.: Вид. центр «Просвіта», 2012.— 1504с.
205. Мельников Д., Черная Л. Империя смерти.— М.: Мысль, 1987.— 156с.
206. Методи виявлення переписки злочинця з жертвою за допомогою комп'ютера. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
207. Методика и тактика проведения основных следственных действий при расследовании уголовных дел о тяжких преступлениях, совершаемых как организованными преступными группами, так и отдельными лицами: Методические рекомендации.— Ташкент, 1991.— 139с.
208. Методика расследования серийных убийств. Методическое пособие.— М.:1998.-193с.
209. Методика расследования серийных убийств: метод. пособие. М., 1998.
210. Методика расследования серийных убийств: методическое пособие. М.: Право, 1998.— 193 с.
211. Механизм преступного поведения / Под ред. В. Н. Кудрявцева.— М.: Наука, 2001.-266с.

212. Михайлов А. М. Деятельность следователя по предупреждению преступлений. — М.: Юрид.лит., 2002. — 261с.
213. Михайлова О. Ю. Изучение психологических мотивов преступлений, сопряженных с особой жестокостью // Юрид. психология: Материалы симпозиума на VI Всесоюзном съезде общества психологов. — М. Наука, 1983. — 244с.
214. Михеенко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. К.: Либідь, 1999. — 536с.
215. Михсеев Р.И., Михсеева А. В. Значение психических аномалий для совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью // Проблемы правового регулирования вопросов борьбы с преступностью. Владивосток, 1977. — 122с.
216. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. Редактори Є. О. Мойсеев, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Атіка, 2009. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. — 1008с.
217. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: наук.-практ. посіб. / Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, та ін.; за ред Л. О. Фролової. К.: Алерта, 2013. — 348с.
218. Многоэпизодные «серийные» сексуальные убийства. // Сексуальные преступления. — М.: Альматей, 2016. — 204с.
219. Мотиви вбивства жінок Олегом Кузнецовим. URL: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/top-10-samyh-krovavyh-ukrainskih-manyakov-ot-milicionerov-do-gitlerovcevi-kriminalistov-321142.html>
220. Мухин Г. Н. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования общественно-опасных деяний лиц с психическими аномалиями. Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук. -М., 1992. — 22с.
221. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. К.: Ін Юре, 2011. — 736с.
222. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2017. — 1104с.
223. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2012. — 1316с.
224. Нохуров А. Нарушения сексуального поведения. 3-е изд. — М.: Медицина, 1988. — 105с.
225. Нэш Джей Роберт. Убийцы XX века. В 2-х т. / Пер.с англ. Марченко А. А., Папилина Л. Б. — Смоленск: Русич, 2005. — 465с.
226. Нюнберг Г. Принципы психоанализа и их применение к лечению неврозов. — Университетская книга. 1999—253с.
227. Образцов В.А. выявление и изобличение преступника. — М.: Юристъ, 2005. — 380с.
228. Овечкин В. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. — Харьков, 1975. — 253с.
229. Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам. — М.: Юристъ, 1995.-78с.
230. Осипов В. Н. Вопросы нормы и патологии в психиатрии //Невропатологияи психиатрия. — 1939. -Т.8. — Вып.1. — 108с.
231. Основи загальної та юридичної психології: курс лекцій / Н. Р. Бойченко, В. П. Бойко, І. В. Жолнович, І. І. Когутич; за ред. В. Т. Нора. К.: Алерта, 2011. — 224с.
232. Павлов А. Р. Серийные сексуальные убийства и их предупреждение. Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук. — М.: НИИ МВД РФ, 1994. — 18с.
233. Петухов В. А. Криминальное насилие в России: действительность и пути сотру-

ничества уголовного розыска с психиатрией и психологией. Серийные убийцы: избранные экспертизы: приложение к журналу «Криминальные психиатрия и психология». Ростов н/Д: Феникс, 1994. С. 10–28.

234. Печерникова Т. П. Психические аномалии в судебно-психиатрической практике // Психические расстройства, не исключающие вменяемости. — М.: ВНИИ общей и судебной психиатрии им. В. П. Сербского, 1984. — 87с.

235. Печерникова Т. П., Шестокович Б. В., Гульдран В. В. К вопросу о мотивации противоправных поступков у психопатических личностей // Судебно-психиатрическая экспертиза. — М., 1990. — Вып. 31. — 200с.

236. Пещак Я. Следственные версии. Криминалистическое исследование. -М.: Изд-во Прогресс, 2008.—203с.

237. Плахов В. Д. Социальные нормы. Философские основания общей теории. -М.: Мысль, 1985.-100с.

238. Побережный К. Азбука бесконфликтного допроса (криминалистический, процессуальный и нравственный аспекты): Учебно-практическое пособие. -Калининград: калининградский юридический институт МВД России, 2000.—140с.

239. Познышев С. В. Криминальная психология. Преступные типы. — Л.: ЛГУ, 1926. — 223с.

240. Пошивалов В. П. Экспериментальная психофармакология агрессивного поведения. — Л.: Наука, 1986. — 123с.

241. Преступники и преступления с древности до наших дней. Маньяки и убийцы: Энциклопедия / сост. Д. А. Маличев, А. Ю. Водолазский. — Д.: Сталкер, 1997. — 458с.

242. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006.— 424с.

243. Радаев В. В. Расследование преступлений, совершенных лицами с психическими недостатками: Учебное пособие/ М-во внутр. дел СССР Высш. Следств. Шк. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987.-64с.

244. Рассейкин Д. П. Осмотр места происшествия и трупа при расследовании убийств. — Саратов: СЮИ, 1967. — 113с.

245. Реал А. А. Агрессия и агрессивность личности // Психологический журнал. -М.: 1996, № 5.

246. Резник М. И. Философские аспекты теории нормы в медицине. — М.: МГУ, 2001. — 89с.

247. Розкриття умисних убивств, поєднаних зі зґвалтуваннями або насильницькими задоволеннями статевої пристрасті неприродним способом: методичні рекомендації. К.: МВС України, 2008.— 460с.

248. Розслідування окремих видів злочинів: навчальний посібник / О. В. Бишовець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергеева та ін.; за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергеевої. К.: Алерта, 2015.— 536с.

249. Романова Е. С., Гребенников Л. Р. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика. — Талант. 1996–144с.

250. Рубинштейн Л. Проблемы общей психологии. — М.: Мысль, 1976. — 324с.

251. Руководство по психиатрии / Под ред. Г. М. Морозова. — М.: Медицина, 1988. Т. 1.—366с.

252. Руководство по судебной психиатрии. — М.: Медицина, 1977.— 222с.

253. Русалов В. М. Некоторые положения специальной теории индивидуальности человека / В кн. Принцип системности в психологических исследованиях. — М.: Наука, 2009. — 226с.

254. Рябенко В., Седнев В. Огляд місця події: взаємодія криміналістів та психологів. Вісник прокуратури. 2001. № 1. С. 54–56.
255. Рязанцев А. Н. Танатология (учение о смерти).— С-Пб., 1994.— 134с.
256. Саїнчин О. Особливості криміналістичної характеристики сексуальних вбивств. Право і безпека. 2004. № 3 (1). С. 146–148.
257. Саїнчин О. С. Криміналістична класифікація вбивств, скоєних на сексуальному підґрунті. Актуальні проблеми держави і права. Одеса, 2003. Вип. 18. С. 855–859.
258. Саїнчин О. С. Розкриття і розслідування умисних убивств: концептуальні і практичні основи: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2004.— 408с.
259. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 2. Х.: Консум, 2001.— 528с.
260. Самовичев Е. Г. Личность насильственного преступника и проблемы преступного насилия // Личность преступника и предупреждение преступлений.— М.: ВНИИ МВД СССР, 1987.— 176с.
261. Сахно Р. І. Визначення суб'єктивної сторони порушення права на захист (ст. 374 Кримінального кодексу України). Наука і правоохоронна діяльність. 2013. № 2 (20). С. 118–123.
262. Свирич Ю. Биологический (генетический) фактор как одно из условий преступного поведения // Российская юстиция. -М.: 1996, № 12.
263. Сексуальные преступники. Сб. статей / Под ред. Ю. М. Антоняна.— М.: Наука, 2014.— 218с.
264. Селиванов Н. А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: пособие для следователя. М.: Лига Разум, 1998.— 444с.
265. Селиванов Н. А. Криміналістическа характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования // Социалистическая законность. -М.:1977, № 2.
266. Семенов В. В. Розслідування вбивств, прихованих інсценуванням: монографія / за ред. В. О. Коновалової. Х.: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006.— 342с.
267. Сергеев Л. А., Соя-Серко Л. А., Якубович Н. А. Планирование расследования. -М., 1975.—116 с.
268. Серийные преступления: Энциклопедия преступлений и катастроф. / Сост. Т. И. Ревяко.— Мн.: Литература, 1997.— 36с.
269. Серийные сексуальные убийства. // Современная преступность: Новые исследования. Сб. научных трудов.— М., ВНИИ МВД Рос, 2013.— 319 с.
270. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств: дис. канд. юрид. наук: 12. 00. 09. Х.: ХНУ, 2004. 222 с.
271. Січковська І. В. Початковий етап розслідування сексуальних вбивств: дис.канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М-во внутр. справ України, Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ. К., 2013.— 275с.
272. Слепцов-Кабанидзе СВ., Яндиев А. Х. Охота на женщин: (сексуальные маньяки).— М.: Наука, 1994.— 98с.
273. Словник юридичних термінів і понять: навчальний посібник / за ред. проф. В. Г. Гончарека, та З. В. Романовської. К.: ТОВ «ВО Юстініан», 2013.— 600с.
274. Снежиевский А. В. Клиническая психопатология // Руководство по психиатрии \ Под ред. А. В. Снежиевского. -М.: Медицина, 1983. -Т.1.— 289с.
275. Соколова Е. Т. Проективные методы исследования личности.—М.: Медицина, 2000.— 105с.
276. Сорокин В. С. Обнаружение и фиксация следов на месте происшествия.—М.:

Юрид.лит., 1966.— 288с.

277. Старович З. Судебная сексология М.: Юрид. лит., 1991.
278. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика сексуальних вбивств: поняття, зміст, значення для розслідування: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К.: НАВС, 1998. С. 10–18
279. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1998. — 242с.
280. Старушкевич А. В. Криміналістичний аналіз сексуальних убивств: досвід України, США, Російської Федерації. Науковий вісник НАВСУ. 2001. Вип. 1. С. 218–223.
281. Судебная психиатрия: учебное пособие / под ред. А. С. Дмитриева и Т. В. Клименко. М.: Ассоц. работ. правоохр. органов РФ, 1998. — 328с.
282. Судебно-медицинское исследование трупа. \ Под ред. Громова А. П., А. К. Капустина. — М.: Медицина, 1991, — 357с.
283. Судова медицина: комплексний навч. посіб. / А. І. Найда, О. Р. Малик; за ред. В. Т. Нора. К.: Атіка, 2012. — 272с.
284. Судова практика у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. URL: sudpraktika.in.ua/sudova-praktika-uspravax-pro-zlochini-proti-statevoi-svobodi-ta-statevoi-nedotorkannosti-osobi/.
285. Судово-психологічна експертиза Онопрієнка. URL: http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/ekspertiza/psikhologija-anatolija-onoprienko_arhiv_art.htm
286. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / В. К. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров; за заг. ред. д-ра юр. наук В. М. Тертишника. К.: Алерта, 2015.— 294с.
287. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. К.: Алерта, 2014.— 420с.
288. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид 13-те, допов. і перероб. К.: Правова Єдність, 2017.— 824с.
289. Типовые версии по делам об убийствах. \ Под ред. Н. А. Селиванова и Л. Г. Видонова.— Горький: 1981.— 118с.
290. Тлумачний словник української мови / укладачі Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. Х.: Смітес, 2002.— 672 с.
291. Товтин С. В. Тактичні прийоми розслідування вбивств, пов'язаних із сексуальними відхиленнями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; суд. експертиза; оператив.-розшук. діяльність». Ірпінь: Держ. фіскал. Служба України, Ун-т держ. фіскал. служби України, 2016.— 19 с.
292. Томэ Х. Современный психоанализ. Теория и практика. 2 тома.— Прогресс-Литера. 2006–576 с.
293. Убийства и убийцы. / Под ред. Е. К. Краснушкина, Г. М. Сегала и Ц. М. Рейнберга.-М.: 1928.-235с.
294. Убийцы и маньяки. Сексуальные маньяки, серийные преступления: Энциклопедия преступлений и катастроф. / Подг. текста Т. И. Ревяко, Н. В. Трус.— Мн.: Литература, 2010.— 402с.
295. Уилсон Колин. Мир преступлений. В 2-х т. / Пер. с англ. Н Диевой, Минкина.— Смоленск: Русич, 1997.
296. Фелинская И. Н. Психопатии: руководство по судебной психиатрии.— М.: Меди-

цина, 1977.— 388с.

297. Фенихель О. Психодинамическая теория неврозов. Пер. с англ., вступ. ст. А. Б. Хавина.— Академический Проект. 2004.— 848 с.
298. Ферри Э. Уголовная социология.— СПб: ч. 1, 1910.— 187с.
299. Филиппов А.Г. К вопросу об особенностях расследования отдельных видов и групп преступлений.— Свердловск: Уральский Гос.Ун-т, 2000.— 107с.
300. Филонов Л. Б. Психологические основы выявления скрытого обстоятельства.— М.: Изд-во МГУ, 1979.-99с.
301. Фрейд З. Очерки по теории сексуальности.— М.: Наука, 1989.— 88с.^ 200. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности.— М.: Мысль, 2004.— 210с.
302. Фрейд З. Введение в психоанализ (лекция 1–35). Перевод Г. В. Барышниковой.— Алетейя СПб. 1999–125с.
303. Фрейд З. Знаменитые случаи из практики.— Когито-Центр. 2007–282с.
304. Фрейд З. Истерия и страх. Перевод А. М. Боковинова.— Фирма СТД. 2006–125с.
305. Фрейд З. Метаспсихологические сочетания (1915г).— Марийский полиграфическо-издательский комбинат. 2006–152с.
306. Фрейд З. О типах невротического заболевания (1912).— Правда Севера. 2006–9с.
307. Фрейд З. Об этиологии истерии (1896).— Правда Севера. 2006–29с.
308. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа: Сборник. СПб., «Алетейя», 1998–256с
309. Фрейд З. Отрицание (1925г).— Марийский полиграфическо-издательский комбинат. 2006–5с.
310. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия (1920г).— Марийский полиграфическо-издательский комбинат. 2006–60с.
311. Фрейд З. Психология бессознательного. Перевод Г. Ярошевского –Просвещение. 1990–448 с.
312. Фрейд З. Психология масс и анализ Я (1921).— Правда Севера. 2008–71с.
313. Фрейд З. Расщепление Я в процессе защиты (1940г).— Марийский полиграфическо-издательский комбинат. 2006–5с.
314. Фрейд З. Сочинения по технике лечения. Перевод А. М. Боковинова.—Фирма СТД. 2008–181с.
315. Фрейд З. Толкование сновидений.— Харвест. 2004–289с.
316. Фрейд З. Торможение, симптом и тревога (1926).— Правда Севера. 2006–80с.
317. Фрейд З. Тотем и табу (1912–13).— Правда Севера. 2008–156с.
318. Фрейд З. Я и Оно (1923г).— Марийский полиграфическо-издательский комбинат. 2006–60с.
319. Фрейд З., Карл Ю. Опасные желания. Что движет человеком? — Алгоритм. 2014–141с.
320. Фресс П. Эмоции // Экспериментальная психология: Пер. с франц.— М.: Прогресс, 2005.— Вып. 5.—225с.
321. Фромм Э. Адольф Гитлер: клинический случай некрофилии.— М.: Наука, 1992.-105с.
322. Фромм Э. Душа человека. -М.: Наука, 2004.— 188с.
323. Фромм Э. Иметь или быть — М.: Наука, 2015.— 222с.
324. Хахановський, В Г До проблеми вдосконалення інформаційного забезпечення ОВС України. Вісник ЛДУВС ім Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск. 2011. № 3. С. 40–45.
325. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность.— М.: Педагогика, 1986.— 289с.

326. Холыст Б. Криминология. Основные проблемы: Пер. с пол.— М.: Юрид. лит-ра, 2000.— 186с.
327. Хрестоматия по патопсихологии.— М.: Изд-во МГУ, 2009.— 265с..
328. Хэссет Дж. Введение в психофизиологию.— М.: Мир, 1981.— 144с.
329. Центров Е. Особенности осмотра мест происшествий по делам о сексуальных преступлениях //Законность. -М.: 1999, № 4.
330. Чанышев А. Н. Трактат о небытии //Вопросы философии.— М.: 1990, № 10.
331. Частная сексопатология / Под ред. Васильченко.— М.: Медицина, 1983.— 169с.
332. Шехтер К., Эверит Д. Энциклопедия серийных убийц. М.: КРОНПРЕСС, 1988.— 356с.
333. Шехтер Х., Эверит Д. Энциклопедия серийных убийств. М.: КРОН-ПРЕСС, 1998.
334. Шиканов В. И. Пространственно-временные факторы в криминалистической характеристике преступлений.—Иркутск: Иркутский Гос.Ун-т, 1980.— 98с.
335. Юань В. Л. Систематизация источников информации о личности допрашиваемого на этапе подготовки к допросу // Сборник материалов криминалистических чтений. 2015. № 11. С. 70–72.
336. Юнг К. Г. Аіоп. Исследования феноменологии самости.— Киев: Ваклер. 1997–162с.
337. Юнг К. Г. Символическая жизнь. Пер. с англ. В. В. Зеленского — Издание 2-е.— Когито-Центр. 2003–58с.
338. Юнг К. Г. Аналитическая психология. Тавистокские лекции.— МЦНК и Т «Кентавр». 1994–63с.
339. Юнг К. Г. Архетип и символ. -Renaissance IV Ewo-Samp.— 1991–102с.
340. Юнг К. Г. Психоанализ и искусство.— Ваклер. 1997–125с.
341. Юнг К. Г. Психологические типы.— Харвест. 2006–288с.
342. Юнг К. Г. Психология бессознательного.— Канон+РООИ «Реабилитация». 2016–320с.
343. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й. 1999.— 744с.
344. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступлений и типичные следственные ситуации как важнейшие факторы разработки методики расследования преступления.//Вопросы борьбы с преступностью. -М., 1979. Вып. № 30. 117.
345. Яблоков Н. П. Следственные ситуации.//Вопросы борьбы с преступностью. М. Вып. № 30. 79.
346. Яблоков Н. П. Совершенствование методических основ расследования преступлений// Советское государство и право. -М, 1976, № 2. 1.. Диссертации.
347. Яковлев А. М. Преступность и социальная психология (социально-правовые закономерности противоправного поведения).— М.: Юридлит. 2001.— 198с.
348. Ямпольский А. Е. Психология допроса подозреваемого: Учебное пособие. -Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1978.— 56с. III. Научные статьи.
349. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2015.— 227 с.
350. «Ted Bundy — Born To Kill? (Documentary).» YouTube. 20 July 2011. Web. 03 Apr. 2013.
351. Adler A. The Individual Psychology of Alfred Adler: A Systematic Presentation in Selections from His Writings.— Harper Perennial. 1964–528p.
352. Adler A. What Life Should Mean To You.— Martino Fine Books. 2010–310p.
353. American International Journal of Contemporary Research, and Vol. 4 No. 3; March

2014. Serial Murder: An Exploration and Evaluation of Theories and Perspectives (n.d.): n. pag. Web.
354. Anchel Wudt. Die Mörder: die bewegenden Faktoren und die Kraft der Umgestaltung der Persönlichkeit. — Heidelberg Uni-Konferenz. 1959. — S. 43–57.
355. Arthur C. Johnston. Developmental History of the Dur Moll Sexual Index Through Extracts. — German: 2011. — 63 c.
356. Arthur C. Johnston. Lüscher Colors and Cube, Borg's Interpretation of Szondi Drive Factors, and Original Positioning of Cube. — German: 2010. — 33 c.
357. Blanco, Juan Ignacio. «Theodore Robert BUNDY.» Murderpedia. N.p., n.d. Web.
358. Borg J. G. Szondi's personality theory in the year 2004. Pilot-kustannus Oy, 2004. — 223 c.
359. Brogaard, Berit. «The Making of a Serial Killer.» Psychology Today. Sussex Directories, Inc., 7 Dec. 2012. Web. 03 May 2014.
360. Burgess Ann W., John E. Douglas, Robert K. Ressler. Sexual Homicide: Patterns and Motives. US, New York. Free Press. 1992–258 p.
361. C. G. Jung. Synchronicity: An Acausal Connecting Principle. — Princeton University Press. 2010–152 p.
362. C. G. Jung. Man and His Symbols. — Dell Publishing Co. 1968–415p.
363. C. G. Jung. Memories, Dreams, Reflections. — Vintage. 1989–430p.
364. C. G. Jung. The Red Book. — W. W. Norton & Company. 2012–600p.
365. Canter, D.V ., & Wentink, N. (2004). An empirical test of Holmes and Holmes's serial murder typology. Criminal Justice and Behavior, 31, 489–515.
366. Canter, D.V ., Alison, L.J ., Alison, E ., & Wentink, N. (2004). The organized/disorganized typology of serial murder: Myth or model? Psychology, Public Policy, and Law, 10, 293–320.
367. Centers for Disease Control and Prevention. (2011). Mental illness surveillance among adults in the United States. Morbidity and Mortality Weekly Report, 60, 129.
368. Chan, H.C., & Heide, K.M. (2009). Sexual homicide: A synthesis of the literature. Trauma, Violence, and Abuse, 10, 31–54.
369. David Canter. Criminal Shadows: Inside the Mind of the Serial Killer. London: Harper Collins, 1994. — 320 p.
370. Donald Seaman, Colin Wilson. The Serial Killers: A Study in the Psychology of Violence. New York: Amazon, 2003. — 410 p.
371. Douglas John E., Mark Olshaker. The Anatomy Of Motive: The FBI's Legendary Mindhunter Explores The Key To Understanding And Catching Violent Criminals/ US, NY: Lisa Drew Books, 1999–432 p.
372. Douglas, J. Olshaker, M. (1995). Mind Hunter: Inside the FBI's Elite Serial Crime Unit. New York: Scribner.
373. Douglas, J. E. Burgess, A.W., Burgess, A.G ., & Kessler, R.K. (1992). Crime Classification Manual: A Standard System For Investigating and Classifying Violent Crimes. New York: Lexington Books.
374. Federal Bureau of Investigation. (2010). Uniform Crime Report. Retrieved from <http://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/crime-in-the-u.s/2010/crime-in-the-u.s> — 2010.
375. Freud S. Psychopathology of Everyday Life. — Penguin. 2003–320s.
376. Freud S. The Ego and the Id. — Publishing Platform. 2010–98p.
377. Freud S. The Future of an Illusion. — W. W. Norton & Company. 1989–112p. 9
378. Friedjung Jüttner. Nimm dein Schicksal in die eigene Hand!. — Zürich: Versus, 2012. — 144 c.
379. Friedjung Jüttner. Wähle, was du bist!: Wege zu einem freien und menschlichen Leben. —

Zürich: Versus, 2010.— 94 с.

380. Fromm E. Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie. — Edition Erich Fromm. 2015–37s.
381. Fromm E. Psychoanalyse und Ethik. — Dtv. 1995–201s.
382. Geberth. V.J. Practical Homicide Investigation, 3rd Edition. (1996) Boca Raton, FL: CRC.
383. Giannangelo, Stephen J. Real-life Monsters: A Psychological Examination of the Serial Murderer. Santa Barbara, CA: Praeger, 2012.— 349 p.
384. Groth, A.N., Burgess, A.W., & Holmstrom, L.L. (1977). Rape: Power, anger, and sexuality. The American Journal of Psychiatry, 134, 1239–1243.
385. Hans-Jörg R. Materialien zu einer schicksalspsychologischen Entwicklungslehre. — Szondi-Verlag Zürich. 2006–294s.
386. Hickey, E.W. (2002). Serial Murderers and Their Victims (3rd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
387. Holmes, R.M., & DeBurger, J. (1988). Serial Murder: Studies in Crime, Law and Justice (Vol.2). Newbury Park, CA: Sage.
388. Holmes, R.M., & Holmes, S.T. (2009). Profiling Violent Crimes: An Investigative Tool (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
389. IBM Corp. Released 2011. IBM SPSS Statistics for Windows, Version 20.0. Armonk, NY: IBM Corp.
390. Jack Rosewood, Rebecca Lo The Big Book of Serial Killers: 150 Serial Killer Files of the World's Worst Murderers (An Encyclopedia of Serial Killers) US, CA, LAK Punlishing, 2017–417 p.
391. Jung C. G. Man and His Symbols. — Dell Publishing Co. 1968–415p
392. Jung C. G. Synchronicity: An Acausal Connecting Principle. — Princeton University Press. 2010–152 p.
393. Keppel, R.D., & Walter, R. (1999). Profiling killers: A revised classification model for understanding sexual murder. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 43, 417–437.
394. L. Thomas Johnson, George Palermo. Destructive hostility: The Jeffrey Dahmer case: A psychiatric and forensic study of a serial killer. American Journal of Forensic Medicine & Pathology 15(4):283–94 · January, 1995. 32–41 p.
395. Larson, Erik. The Devil in the White City. New York: Crown, 2003.— 210 p.
396. Martin Achtnich. Der Berufsbilder-Test. — Bern, Stuttgart, Wien: Verlag Hans Huber Bern, 1979.— 344s.
397. Max Lüscher. Der Lüscher-Test. Persönlichkeitsbeurteilung durch Farbwahl. — Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag GmbH, 1971.— 176 с.
398. Meloy, J.R. (2000). The nature and dynamics of sexual homicide: An integrative review. Aggression and Violent Behavior, 5, 1–22
399. Morton, R.J., & Hiltz, M.A. (Eds.). (2008). Serial Murder: Multi-Disciplinary Perspectives for Investigators. Quantico, VA: Federal Bureau of Investigation.
400. Morton, R.J., & Lord, W.D. (2005). Criminal profiling. In J. Payne-James (Ed.), Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine (pp. 51–55). Oxford: Elsevier Ltd.
401. Morton, R.J., & McNamara, J.J. (2005). Serial murder. In J. Payne-James (Ed.), Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine (pp. 47–53). Oxford: Elsevier Ltd.
402. Parker R.J., Slate J. J. Serial Killers Encyclopedia: The Big Book of Serial Killers From Around The World. New York: Amazon, 2013.— 445 p.
403. Pelisek, Christine. The Daily Beast. Newsweek/Daily Beast, 25 Mar. 2013.

Web. 03 Apr. 2013.

404. Pyrek, Kelly. *Healthcare Serial Killers: Recognising Red Flags*. Forensic Nurse. L: Oxford University Press, 2003. — 267 p.

405. Ramsland, Cathrine. *The Human Predator: a Historical Chronicle of Serial Murder and Forensic Investigation*. US, NY: Berkley, 2005. — 280 p.

406. Ressler, R.K., Burgess, A.W., Douglas, J.E., Hartman, C.R., & D'Agostino, R.B. (1986). Sexual killers and their victims: Identifying patterns through crime scene analysis. *Journal of Interpersonal Violence*, 1, 288–308.

407. Rinek Jeffrey L., Strong Marilee. *In the Name of the Children: An FBI Agent's Relentless Pursuit of the Nation's Worst Predators*. US, Dallas: Versa Press, 2018–306 p.

408. Robert K. Ressler, Tom Shachtman. *Whoever Fights Monsters: My Twenty Years Tracking Serial Killers for the FBI*. US, New York. Penguin Group Incorporated. 2010–304 p.

409. Robert Keppel William Birnes. *The Psychology of Serial Killer Investigations- 1st Edition*. UK, London: The Grisly Business Unit \ Academic Press 2003. 232 p.

410. Schlechter Harold. *Depraved: The Shocking true Story of America's First Serial Killer*. New York: Pocket, 1998, 348 p.

411. Scott Gini Grajam. *Homicide: 1000 Years of Murder in America*. US< Los Angeles: Roxbury Park. 1998–364 p.

412. Sigmund Freud. *Civilization and Its Discontents*. — Martino Fine Books. 2016–74p.

413. Sigmund Freud. *Dream Psychology: Psychoanalysis for Beginners*. — Publishing Platform. 2017–82p.

414. Sigmund Freud. *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. — Wien. 1914–73s.

415. Sigmund Freud. *Psychopathology of Everyday Life*. — Penguin. 2003–320s.

416. Sigmund Freud. *The Ego and the Id*. — Publishing Platform. 2010–98p.

417. Sigmund Freud. *The Future of an Illusion*. — W.W. Norton & Company. 1989–112p.

418. Surtees John. *The Syrange Case of Doctor Bodkins Adams, and the View of Those Who Knew Him*. London: SB Publications, 2000. — 206 p.

419. Szondi L. *Freiheit und Zwang im Schicksal des Einzelnen*. — Hans Huber. 1995–96s.

420. Szondi L. *Heilwege der Tiefenpsychologie*. — Huber. 1956–188s.

421. Szondi L. *Ich-Analyse. Die Grundlage zur Vereinigung der Tiefenpsychologie. Teil 1*. — Huber. 1956–258s.

422. Szondi L. *Kain — Gestalten des Bösen*. — Huber. 1969–191s. 12. Szondi L. *Moses Antwort auf Kain*. — Huber. 1973–167s.

423. Szondi L. *Lehrbuch der experimentellen Triebdiagnostik*. — Wien: Huber. 1972–489s.

424. Szondi L. *Triebpathologie. Band 2*. — Huber. 1952–307s.

425. Szondi Lipót: *Autour du destin*. In: *Psychiatries. Revue française des Psychiatres d'exercice privé, Numéro spécial Szondi, Paris, Nos 43–44, 1981*. — S. 45–56.

426. Szondi Lipót: *Der Weg zur Menschwerdung*. In: *Szondianan IV. Beiheft zur Schweizerischen Zeitschrift für Psychologie und ihre Anwendungen*. Bern, Hans Huber. 1963b, 46. 95–120p. Magyarul megjelent in: Szondi L.: *Ember és sors, 1996*. — 230s.

427. Szondi Lipót: *Die Dialektik «Ich/Erbe» und «Ich/Trauma» im Schicksal des Einzelnen*. In: *Szondianan VII. Beiheft zur Schweizerischen Zeitschrift für Psychologie und ihre Anwendungen*, Bern, Hans Huber. 1967, 51s.

428. Szondi Lipót: *Die Formen der Agression*. In: *VIII. Coloquio internacional de I.F.S.A. científico programa, Pamplona 27–30 de agosto de 1978*. Universitat studiorum Navarrensis, 1978, 3–18p.

429. Szondi Lipót: *Die Triebentmischten*. Bern, Hans Huber. 1980. — 203s.

-
430. Szondi Lipót: Integration der Triebe. Die Triebvermischten. Bern, Hans Huber. 1984.— 348s.
431. Szondi Lipót: Schicksalsanalyse. Átdolgozott kézirat. Zürich, Stiftung Szondi-Institut. 1989.— 56s.
432. Szondi Lipót: Schicksalsanalyse. Erstes Buch. Wahl in Liebe, Freundschaft, Beruf, Krankheit und Tod. A «Psychohygiene-Wissenschaft und Praxis» VI. köteteként, Heirich — Meng, 1944.— 547s.
433. Turvey B. E. Criminal profiling: an introduction to behavioral evidence analysis N. Y.: Academic Press, 1999.
434. US Department of Health and Human Services, Office of the Surgeon General Center for Mental Health Services, National Institute of Mental Health. (1999). Mental health: A report of the Surgeon General. Retrieved from <http://profiles.nlm.nih.gov/ps/retrieve/ResourceMetadata/NNBBHS>
435. Velez, Edwin. «Sei.» Hudson Reporter. N.p., 17 Mar. 2013. Web. 03 Apr. 2013.
436. Vronsky, Peter. Serial Killers: The Method and Madness of Monsters. US, New York. Penguin Group Incorporated, 2004.— 431 p.
437. Vronsky, Peter. Sons of Cain: A History of Serial Killers from the Stone Age to the Present. US, New York. Penguin Group Incorporated, Berkley, 2018.— 432 p.
438. Young, Filsen. The Trial of Hawley Harvy Crippen. London: W. Hodge,— 1920.
— 260 p.

Maltsev O.V. | Sainchin O.S. | Sotula O.S.
(2019)

**THEORETICAL BASIS OF INTENTIONAL HOMICIDE INVESTIGATION:
COMPREHENSIVE CRIMINAL,
CRIMINALISTIC AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS.
SERIAL KILLER PSYCHOLOGICAL PORTRAIT.**

COLLECTIVE MONOGRAPH

Published and printed
by the **Accent Graphics Communications & Publishing**
807-2625 Regina st.
Ottawa, Ontario,
K2B 5W8
Canada